

M. KÖZGAZD. EGYESÜLET
S. Helt. sz.: 5/a 42733/51

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
MANDELLÓ GYULA

1912. — XXXVI. ÉVFOLYAM. — 47. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG
1912

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI
EGYESÜLET KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

1912. XXXVI. ÉVFOLYAM. — 47. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Buday László: Vizaknai Antal † (1863—1911.)	1
33.01 " " A statistika nemzetközi művelése	6
304 Dékány István: Böhm-Bawerk értékelméléről	162
304 Farkas Géza: A kisgazdákról	361
386.1 " " Mit áldoz a földmives, hogy a sajátján dolgozhassék	253
382.01 Kvassay Jenő: Vizi közlekedési politikánk	145
33.09 Matlekovits Sándor: A nemzetközi kereskedelem az utolsó harmincz évben	217, 314
Neubauer Ferencz: Smith Ádám járadékelmélete és annak empirikus továbbfejlesztése	371
325 Neumann Ernő: A kivándorlás része az olasz váltóárfolyamok emelkedésében	21
338.108 Spaho Mehmed: A boszniai agrárkérdés	289
33.07.07 Sugár Ignác: Közgazdasági egyetem	92
338.408 Szegh Dezső: Európai-Törökország ipari viszonyai	333
33.08 Szentiványi Ferencz: Torontál vármegye közigazdasági és socialis állapota a XX. század első tizedében	105, 173
338.408 Sztérényi József: Magyarország iparfejlesztése	73
Tonelli Sándor: Bosznia és Hercegovina külkereskedelmi forgalma	99
338.408 Varga Jenő: Az ipartelepülés és Magyarország iparosodásának problémája	304, 393

II. Közlemények és ismertetések.

Alapítási tevékenység Ausztriában 1911-ben	193
Allatszámítás (t. s.)	200
Angol bankügy. (Müller Vilmos)	430
Angol bérminimum-törvény szövegezése	349
Angol tariff-reformmozgalom (9)	123
Angol törvény a kereskedelmi alkalmazottak védelméről	352
Aranytermelés és drágaság (t. s.)	357
Árstatistika (9)	424
Belga törvényjavaslat a határidőüzletről (Neumann Ernő)	124
Bosznia közigazdasága (9)	48
Bulgária gazdasági fejlődése	275
Canadai népszámítás eredményei	43
Délolaszországi parasztlakosság helyzete	342
Duna, mint közlekedési utról	341
Egészségügyi világstatistika	277
Gabonakereskedelem, a gabonaárak és visszahatásuk a külkereskedelemre	34
Gustave de Molinari †	188
Gyapotfogyasztás és láthatatlan gyapotkészlet	114
Három új lexicon	130

	Oldal
Industrialismus győzelme. (Székely Artur)	427
Japáni közgazdasági állapotok	39
Kartell-mozgalmak Ausztriában (Sz.)	338
Kereskedelmi szerződések előkészítése. (Tonelli Sándor)	334
Kivándorlásunk (Hegedüs Loránt)	268
Kiviteli akadémia Fiumében (†)	48
Knapp-Lexis. (Mandello)	187
Közegészségügyi szaktanácskozmány	54
Közgazdasági elmélet. (Neubauer Ferencz)	133
Külföldi népelemek Franciaországban	41
Lápok értékesítése	432
Magyar Közgazdasági Társaság 1911. évi működése 65, 69, 141, 216,	360
Magyar posta multja	42
Munkabérek és a megélhetés költségei Franciaországban. (Illés Imre)	287
Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete (F. I.)	49
Munkásbiztosítás (8)	353
Munkásvédelmi törvények az Egyesült-Államokban (—n—a.)	198
Nemzetközi jelentés (VIII.) az 1910 évi szakszervezeti mozgalomról	281
Nemzetközi kereskedelmi kamarai congressus Bostonban	140
Német birodalmi posta tevékenysége	270
Német gyapotipar 1911-ben	271
Német gyarmatok gazdasági fejlődése	417
Németország külkereskedelme 1911-ben	412
Népművelő Társaság első socialpolitikai tanfolyama	52
Olasz aczélipar	272
Oroszország államháztartása 1912-ben	189
Oszták szakszervezeti mozgalom 1911-ben	278
Párisi áruházak	119
Párisi Közgazdasági Társaság (m.)	209
Párisi tengeri kikötője	274
Pénzügyintézetek revisiója, Vita	55
Poroszország husbevitel 1910	204
Portugália államháztartása 1912/13	193
Részvénytársaságok statistikája (†)	422
Socialpolitikai indítványok a német birodalmi gyűlésben	347
Strassburgi munkanélküliség elleni biztosítás. (Flórián Károly)	128
Svájci otthonmunkások gazdasági és társadalmi viszonyai	280
Szabadkereskedelmi congressus jelentése (t. s.)	44
Szabadságharcz pénzügyei (Tonelli Sándor)	425
Tanulmányok a drágaság kérdésében (t. s.)	46
Tanulmányok a drágaság kérdéséről (t. s.)	206
Taylor-rendszer az Egyesült-Államokban	199
Tejárak és tejkereskedelem német nagyvárosokban	117
Új fontos orosz vasutak	273
Új szerb ipartörvény	125
Városi socialpolitika (N. F.)	356
Vasuti díjszabások	46
Vasuti Lexikon (m.)	208
Vasuti politika	45
Védvamos mozgalom Angliában (Bosnyák Béla)	122
Vita a pénzügyintézetek revisiójáról	209

III. Ismertetett művek.

Arbeitslosen-Versicherung der Stadt Strassburg vom 1. Jänner 1910 bis 31. März 1911. Strassburg 1911.	128
Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1910. Herausgegeben vom K. und K. gemeinsamen Finanzministerium. Wien	48

	Oldal
Budapesti részvénytársaságok állapota és üzleteredményei 1908-ban és a részvénytársaságok statistikája az 1873—1908. években. Összeállította Csillag Gyula székesfővárosi stat. hiv. főtiszt. Budapest, 1912.	422
Farkas Géza: A kisgazda. Társadalomgazdasági tanulmány. Budapest, 1912.	269
Faragó Miksa: A Kossuth-bankók kora. (A szabadságharcz pénzügyei.) Budapest, 1912.	425
Grunzel Josef. Der Sieg des Industrialismus. (Bodenemanzipation und Betriebskonzentration.) Leipzig, 1911.	427
Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Dritte Auflage. Jena, 1909/11. . .	130
Kritzta István: A Fiumében alapítandó m. kir. kivitelí akadémia tervezete. Fiume. 1912.	48
Levy Hermann: Die Treibenden Kräfte der englischen Schutzzollbewegung, Volkswirtschaftliche Zeitfragen, Berlin, 1911.	122
Munkás László: A királyi magyar posta története 1528—1715. Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtára. Budapest, 1911. . .	42
Neményi Bertalan: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás. Modern könyvtár. 1911.	269
Oppenheimer Franz: Theorie der reinen und politischen Ökonomie. Ein Lehr- und Lesebuch für Studierende und Gebildete. Berlin, 1910.	133
Rapports et Discussions du Congrès International du Free Trade. Tenu du 9 au 12 tout 1910 a Anvers. Publiés sous la direction de M. Paul Gustain, secrétaire général. Anvers 1911. I. E. Buschmann. 2. vol. (I. kötet: Rapports, önálló dolgozatok gyűjteménye, II. kötet: Discussions 272. o.)	44
Rózsa Károly: Vasuthálózatunk fejlesztése az államnak az eddiginél kisebb megterhelésével. A kormány által 1910—11. évi Kossuth közgazdasági pályadíjával kitüntetett munka. Budapest, 1911.	45
Röll: Enzyklopaedie des Eisenbahnwesens. 2. vollständig neu bearbeitete Auflage Berlin, Wien, 1912.	298
Schulcz Ágost dr.: A munkásbiztosítási joggyakorlat, 1908—1911. Budapest, 1912.	353
Schwarzwald Hermann dr.: Goldproduktion und Teuerung. Das Handelsmuseum. 1012. 10., 11. és 12. szám.	357
Staatslexicon. Dritte Auflage. Freiburg i. B., 1908/11.	130
Statistique générale de la France 1911.: Salaires et coût de l'existence à diverses époques jusqu'en 1910.	287
Sulyok Imre: A vasuti díjszabás készítésének elmélete és technikája. A „Magyar Vasuti és Hajózási Club“ által első díjjal és dicsérettel kitüntetett pályamunka. A Club kiadása. Budapest, 1911.	46
Thissen-Trimborn: Soziale Tätigkeit der Stadtgemeinden. M. Gladbach. Volksvereins-Verlag	256
Vajda Ödön: Magyarország tözeglápjainak hasznosítása. A magyar mérnök- és építészegylet Kossuth közgazdasági pályadíjával jutalmazott tanulmány. Budapest, 1912.	432
Withers, Hartley: The meaning of money. Németül: Geld und Kredit in England, fordította dr. Hans Patzauer. Jena, 1911.	430
Wörterbuch der Volkswirtschaft. Dritte Auflage. Jena, 1910.	130

Vizaknai Antal. †

(1863—1911.)

Egy csöndes, szerény tudóst temettünk a múlt hónapban: Vizaknai Antal ministeri tanácsost, a központi statistikai hivatal aligazgatóját. Pályafutásának külső sikereit, egyéniségének értékes, nemes tulajdonságait más nekrológok is kiemelték; a mi tisztünk azt nézni, mit használt az elhunyt a statistikának s a közgazdasági tudománynak. Ha az itt elmondandókat az olvasó egybeveti Vizaknai aránylag fiatal életkorával, maga is megcsinálhatja a szomorú mérleget, hogy mekkora veszteség tudományunkra ennek az értékes életnek időelőtti kilobbanása.

Nem volt elméleti ember. Nem azért, mintha a kellő alaposságot és tájékozottságot nem szerezte volna meg minden kérdésben, a mivel foglalkozni kezdett, hanem azért, mert a tudós csöndes elmélyedése, a gyakorlati élet hullámverésétől kevésbé érintett elvont kérdések fejtegetése nem elégítette ki az ő gyors cselekvésre, közvetlen alkotásra hivatott temperamentumát. Az igazságokat, a miket fölismert, nemcsak constatálni, hanem megvalósítani akarta; reformmunkásnak született s mindig tevékeny gondolatvilágában egymást kergették az új ötletek. Mire megvalósította az egyiket, érdeklődésének egész erejével és akaraterejének ritka szívósságával fordult már a másik felé.

A statistikai hivatalban, a hol egyetemi tanulmányainak befejeztével hajlamát s tudós tanárának Láng Lajosnak biztatását követve állást vállalt, éppen alkalmas tér nyílt ebbeli képességeinek kifejtésére. A nagy szervezőt, Keleti Károlyt ekkorra ugyan már kifárasztotta sok küzdelme; de a mellette felnőtt újabb nemzedék, Jekelfalussy József és Vargha Gyula friss erővel állottak oldala mellé s tisztán látták, hogy a változott viszonyok közt a statistikai hivatal működése és szervezete milyen gyökeres átalakításra szorul. Harmadikul Vizaknai állt melléjük, legfiatalabb és legmerészebb valamennyi közt; még a hivatalos ranglétra legalsó lépcsőjén állt s már a hivatal első, vezető munkaerői közt tesz számot.

Keleti életében még aránylag szűkebb hatáskörben dolgozott; de már ekkor is érdekes fölvetelt initiált a közigazgatási statistika köré-

ből, melynek töredékes volta nem az ő képességein múlt s éles, polemikus tollal vett részt a közgazdaság és statistika legheterogénebb kérdéseinek vitájában. Ebből az időből valók a jog- és államtudományi oktatás és vizsgálati rendszer reformja tárgyában Apáthy Istvánnal folytatott éles vitája; a közegészségügyi igazgatás reformja érdekében írt cikkei, a mely themához később is visszatért s kedvencz eszméje, az orvosgyakornoki intézmény utóbb meg is valósult; a dohányjövedék bírálata, a közegészségügyi és haláloki statistika reformja iránt tett javaslatai, árúforgalmunk fejlődéséről írott cikkei, majdnem valamennyi a Közgazdasági (akkor még Nemzetgazdasági) Szemle hasábjain, a mint-hogy később is legtöbbször ezt a folyóiratot kereste föl tanulmányaival.

Mikor Keleti Károly után Jekelfalussy került a statistikai hivatal élére, Vizaknai szervező talentumának teljes alkalom nyílt az érvényesülésre. Segít tartalomban is fölfrissíteni a hivatal kiadványait, megalkotni a Statistikai Évkönyv kereteit, néhány évvel később pedig havi kiadványok megindítását sürgeti ki. Adatgyűjtéseink számát megszaportítja, a közélet nem egy fontos ágára terjesztvén ki hivatalos statistikánk megfigyelési körét; más, régebben művelt ágak terén pedig mélyreható reformokat kezdeményez. Ezek sorából a népmozgalmi statistikáé az elsőség; ezt szeretettel gondozta, javitgatta élte végéig. De jelentős munkája a népoktatásügyi statistika újjászervezése s nagyon érdemes kísérletet tett a betegsegélyzőpénztári ügyvitel és statistika reformjára olyképpen, hogy az a munkásstatistikának nyújthatott volna oly becses anyagot, a minővel ma, tizenöt év multával sem rendelkezünk, a nálunk ma is teljesen elhanyagolt morbiditási statistikára adott volna lehetőséget s a pénztárak belső kezelésének is számos praktikus ellenőrzési alkalmat nyújtott volna. Az a néhány betegsegélyző pénztár, a mely önként vállalkozott Vizaknai rendszerének életbeléptetésére, hálásan emlékezett meg annak praktikus és áttekinthető voltáról. Résztvett az árúforgalmi statistika javításában s tervezetet dolgozott ki a magyar halandósági táblák készítésére. Ő kezdeményezte a helynevek törzskönyvezésének ügyét, nagy része jutott az erről szóló törvény megalkotásában s a munkálatok megindítása és helyes mederbe terelése körül is sok az érdeme.

A hivatal ezen tartalmi gazdagodásának megfelelő külső keret is kellett s Jekelfalussy ambiciosus művének, a statistikai hivatal újjászervezésének s az 1897. évi XXXV. t.-cz. megalkotásának nemcsak munkában, de eszmékben is kifogyhatatlan munkatársa volt Vizaknai Antal. A kezdetben nem nagyon népszerű művet, főnökének vasakarata mellett az ő meggyőző dialectikája segített létrehozni s neki jutott a legnagyobb rész a törvény végrehajtása körüli munkákból, az életbeléptető

rendeletek egész sorának megtervezéséből s az új alakulás nehézségeivel való megküzdésből. Vizaknai elemében volt ebben a munkakörben. Azt az idealis fölfogását, a mit a statistikai hivatalnak a nemzet életében való nagy fontosságáról táplált s a melynek kedvéért az akadálytalan működés minden attributumával el szerette volna látni kedves hivatalát, a meggyőződésnek ritka erejével tudta védeni: de fejlett administratív érzéke még se engedte, hogy túlságba ragadtassa magát s az újjáalkotott hivatalt sikeresen illesztette bele az állami gépezetbe.

A míg ezek a reformmunkák folytak, irodalmi működésre legfeljebb csak ezekkel kapcsolatban jutott ideje. Ebből az időből valók Magyarország 1897. évi népmozgalmáról szóló értékes, nagy tanulmánya (hivatalos kiadvány) s a népmozgalmi statistika több kérdését ismertető néhány cikk, valamint emlékiratai a betegsegélyzőpénztárak ügyvitelének és statistikájának újjászervezéséről, továbbá a magyar halandósági táblákról.

Mihelyt azonban hivatalos teendői kissé lélekzethez engedik, egyszerre azzal lep meg, hogy a közgazdasági irodalomnak egészen más terén hallatja komoly és nagyon tartalmas mondanivalóit. A zónatarifa reformjáról s a vasuti személyforgalom fejlesztéséről irt cikksorozatai (1900. és 1902.) annak idején nagy feltűnést keltettek s reformjavasolatait élénken commentálták; a prostitutióról irt nagyobb tanulmányával (1901) pedig ismét a közegészségügyi igazgatás kérdéséhez szólt hozzá eredeti javaslatokkal.

Vizaknai egész egyéniségére nagyon jellemző themáinak e sokoldalúsága. Nem az a lassú fejlődési processus ez, mely akárhány tudósunkat fokozatosan vezetett át pl. a népességi kérdésekről a gazdasági problémák kutatásához, hanem egy rendkívül termékeny, mindig az alkotás lázában égő elmének a csapongása. Érdeklődése egyforma friss és élénk volt a közélet minden ága iránt; a fogyatkozásokat, hiányokat éles kritikai elmével emelte ki, de nem maradt a meddő bíráltnál, hanem ritka leleménynyel találta meg az orvoslás módját is. Hogy a nyilvánosság elé lépjen kidolgozott concret javaslatokkal, arra ritkán maradt ideje: de magántársaságban, hivatalos érintkezésben annál bőkezűbben osztotta mindig javításon, reformokon tépelődő elméjének frappáns ötleteit. Legutolsó betegsége alatt, miközben az új népszámlálás terveit csinálta, egyszerre láttam dolgoztatni a belföldi postacsomagforgalom emelésére szolgáló javaslaton s egy gyermeklapunk szerkesztését illető paedagogiai észrevételeken.

Ebből a bámulatos sokoldalúságból azonban egy emelkedik ki hatalmasan: páratlan statistikai érzéke. Nemcsak tanulmányainak egész sora, nemcsak az alább említendő népszámlálások, nemcsak az a sok adatgyűjtés mutatja ezt, a melyeket megalkotott vagy újjáteremtett,

hanem az a virtuóz technika, a mivel a nyers anyagnak minden figyelemreméltó részletét minden szükséges combinációval fel tudta dolgoztatni s tömör, logikus táblákba sorakoztatni.

A hivatalos statisztikus feladatának egyik legnehezebb és leghálátlanabb része ez; itt kell megmutatnia, hogy úrrá tud lenni a begyűjtött anyagon s azok közt a korlátok közt, a mit pénz, hely, idő eléje szabnak, a lehető legteljesebbet tudja nyújtani.

Vizaknai mestere volt ennek s feldolgozási terveinek szigorú logikájú, pompásan egymásba fonódó sorozatát ritka könnyűséggel alkotta meg.

Ebben a tekintetben különben kézenk nyoma a statisztikai hivatal egyre több munkáján meglátszik, különösen mióta Jekelfalussy halálával Vargha Gyula, a hivatal új főnöke mellett aligazgatóvá lett s a hivatal administrációjában is nagyobb tér jutott neki.

Nem egész negyedszázados hivatali működéséből több mint egy évtized esik erre az utolsó időszakra, a mikor főnökével a legteljesebb harmóniában, a közös célok szeretetével s kölcsönös benső barátsággal egybefűzve, úgyszólván kizárólag hivatalának élt. Irodalmi működése gyérebb lesz, mert hivatali lekötöttsége egyre nő s mert — az utolsó öt évben — egészsége is megrendül. A mit ezentúl ír, az életének legnagyobb munkáihoz, a népszámlálásokhoz fűződik.

Szándékosan említem utoljára a népszámlálásokat, mert ezeknek a története őrizi meg legmaradandóbban Vizaknai nevét. Első sikereit a népszámlálás körül szerezte s élte végén, utolsó munkája is a népszámlálás előkészítése volt. Még mint egyetemi hallgató pályadíjat nyert Magyarország nemzetiségeiről írt munkájával, a népszámlálások anyagát rendezve, bírálva s mint egészen fiatal tisztviselőt 1890-ben hatalmas feladat elé állítják: a népszámlálás foglalkozási részének vezetésével. A vaskos kötet, a melyben erről a munkájáról beszámolt, nemcsak itthon elsőrendű forrásmű, hanem általában úttörő: megteremti a népszámlálás anyagából a vállalati statistikát s Európaszerte méltatott módszerét több állam mintául is veszi. Az 1900. évi népszámlálásnak már egész szervezése és vezetése rá marad; ebben az időben írt a számlálóbiztosok használatára egy ügyes kézikönyvet, a népszámlálásokban kidomborodó társadalmi szempontokról pedig magvas tanulmányt a nemzetközi statisztikai intézet budapesti ülése részére.

Alig fejezte be az 1900. évi népszámlálás munkáit, ismét népszámláláshoz hasonló nagy munka várt rá: a választójogi reform céljaira 1904-ben megindított nagy fölvétel, melynek politikai hátterét az igazságot kereső statisztikus s a nemzeti erőviszonyainkat alaposan ismerő tudós éleslátásával világította meg. S e nagy fölvétel gondja még el se

szállt mellőle, mikor újra népszámlálás kérdése foglalkoztatja, az 1910. évié. Akadémiai székfoglalójában beszámol ennek sok értékes újításáról s meggyőzően érvel kedves terve, az évtizedekben tartandó lajstromos népszerűírások mellett, a melyek közvetlen gyakorlati célokat is szolgálnának: a tanköteles összeírás, hadköteles lajstrom, választói összeírás stb. céljait. Nem érte meg ennek a megvalósulását, a mint nem érte meg termékeny elméje sok más, még üdvösebb és fontosabb gondolatának megtestesülését sem.

De a mit elért s a mit megalkotott, az maradandóvá teszi nevét.

Buday László.

A statistika nemzetközi művelése.

A nemzetközi statisztikai intézetnek a folyó évi szeptember hó első napjaiban Hágában tartott ülészaka immár a tizenharmadik összejevetel volt, a mit az intézet negyedszázadot meghaladó fennállása óta rendezett. Az ülészagnak különben nem túlságosan gazdag tárgysorozatából elég élesen domborodnak ki a nemzetközi célzatú indítványok, az ülészak elé terjesztett — s a tárgysorozatra nem került — iratok között pedig szintén a nemzetközi vonatkozásúak vannak túlsúlyban.¹⁾

Ugy látszik, csak most kezdenek igazán gyümölcsözővé válni az intézetnek azok a fáradozásai, a miket huszonöt éven át fejtett ki a nemzetközi statistika érdekében. Az érdeklődés homlokterében ma a statistika nemzetközi művelése áll s az intézetben s azonkívül ez a kérdés a legforrongóbb és legvitatottabb.

Érdekes a háttere ennek az irányzatnak s érdekes, sőt nagyon is fontos elhatározó fejleményeket is várhatunk e tekintetben: nem lesz tehát fölösleges, ha röviden szemlét tartunk a nemzetközi statistika ügyének fejlődése és mostani állása fölött. Bizonyos büszkeséggel is tehetjük ezt, mert a nemzetközi statistika fejlődésének minden phasisában ott találjuk a magyar statistikát is, éppen nem méltatlan szerepkörben, s a legutóbbi, fontos fejlemények mozgatói közt szintén nem hiányoznak a magyar statisztikusok.

¹⁾ Az előbbieket sorából meg kell említenünk a következő javaslatokat, illetve előadásokat: Wendrichét az intézet együttműködéséről más nemzetközi alakulatokkal, Zahnét a pénzügyi statistikáról, Kiaerét a jövedelem-megoszlásról s a népszámlálás nélküli országok népességéről, Neymarckét az ingó vagyon statistikájáról, Bertillonét a foglalkozások és halálokok nomenklaturájáról, Neefeét a nemzetközi statisztikai évkönyvről, Ricciét a mezőgazdasági statistikáról, Vargha Gyuláét a statisztikai adatgyűjtések módszerének közléséről s végül — a mire e cikk legtöbbször utal — Van der Borgh és Mandello javaslatát a nemzetközi statisztikai hivatal fölállításáról. Az utóbbiak közül különösen említésre méltó Méthorst összeállítása a nemzetközi statisztikai intézet tizenkét ülésén hozott határozatairól, a németalföldi statisztikai hivatal kiadványa a világ nagyvárosainak demografiai viszonyairól, Blenck, Neefe és Zahn közös munkája a kulturállamok hivatalos statistikájáról, a magyar statisztikai hivatal munkásságáról szóló jubiléris kiadvány stb.

Tudvalevő, hogy a Quetelet által 1851-ben kezdeményezett nemzetközi statisztikai congressusok — a melyekről, mint a statistika fénykoráról szokás megemlékezni, azt hiszem, némileg alaptalanul — milyen kedvvel, szinte energiával sürgették a nemzetközi statistika létesítését s a statisztikai adatgyűjtések nemzetközi összehasonlíthatóságát. A közfelfogás szerint ez a túlságos energia vált vesztére a congressusoknak, mert ez keltette föl az egyes államok féltékenykedését s a nagy kezdeményezés arra vezetett, hogy maguknak a congressusoknak is meg kellett szünniök.

Részemről azt hiszem, hogy mélyebben járó oka van annak, hogy a statisztikai congressusoknak ez a törekvése nem járt eredménnyel, s ha a budapesti congressusból kiküldött állandó bizottság 1878. évi párisi összejövetelének határozatai kevésbé lettek volna is provocálók, a nemzetközi statistikának igazi kiépítésére akkor is hosszabb ideig kellett volna várunk.

Nem szabad ugyanis felednünk, hogy a statistikával való foglalkozás bármily tudományos jellegű és értékű is, a statistika készítése ma is még mindig eminenter állami feladat s annál inkább az volt még a congressusok idejében, már a vele járó nagy költség s a mozgásba hozandó nagy apparatus miatt is. Akármilyen követelményeket állít is fel tehát a tudomány egy vagy más statisztikai ág művelése tekintetében, ezeknek érvényt csak addig a határig tud szerezni, a míg az államot képes meggyőzni a szükségességükről s a tudományos meggyőződést állami akarattá tudja emelni.

A régi nemzetközi statisztikai congressusok oly időben akartak kötelező nemzetközi statistikát csinálni, a mikor még az egyes állami statisztikai hivatalok hálózata is kiépítésre várt, a mikor az államok még nem csak a nemzetközi statistikának, hanem a saját államterületük statistikájának szükségét is nagyon hiányosan érezték.

Ebben a körülményben találhatjuk főleg a congressusok fáradozásának akkori sikertelenségét, ezért volt a kérdés az államok szemében oly idegenszerű s ezért lehetett az államok féltékenykedése domináló szemponttá a nemzetközi statistika tervének meghiusításában. S mindjárt megemlíthetjük másfelől azt is, hogy az azóta eltelt hosszú idő alatt a statistika szükségességéről világszerte megváltozott felfogás, a nemzetközi összehasonlítások érdekében tett buvárlatok, a Nemzetközi Statisztikai Intézet csendes és szerény, de kitartó munkája mostanig már megértették a kérdést annyira, hogy a nemzetközi statistika létesítése immár sokkal több reménnyel közeledhetik a megvalósuláshoz s most már nem igen kell tartania attól, hogy útjában az államok féltékenykedése — legalább hosszú időre — megakaszthatja.

Hálátlanság volna azonban a régi congressusok iránt, ha nem ismernők el, hogy az eszmének ebben a megérlelésében nekik nagyon nevezetes szerep jutott. Tévedésük csupán az volt, hogy korábban hittek gondolatuk megvalósíthatásában, mint a hogy az előfeltételek meg lettek volna hozzá; de a maguk részéről rendkívül sok hasznos kezdeményezéssel járultak hozzá, hogy az előfeltételek előbb-utóbb csakugyan megteremtessenek.

A statisztikai congressusok megkezdésekor Európa számos országában volt ugyan már statisztikai hivatal, de a hálózat teljesebb kiépítésére mégis a congressusok működése adta meg az iniciatívát.¹⁾ S ahol volt is statisztikai központ, sok helyütt eléggé mostoha gyermek volt, mert a közérdeklődés támogatását jóformán teljesen nélkülöznie kellett, s a fentartó állam érdeklődése is sokkal szűkebb körű volt, a statisztikának csak kevés — az akkori állami érdekeknek megfelelő — ágára szorítkozott. Hogy az állami érdeklődés megnövekedjék a statisztika iránt, s számokat feldolgozó bureau helyett tudományos jellegű intézménynek, a nép jóllétét célzó politikai intézkedések nélkülözhetetlen tanácsadó szervének tekintsék a statisztikai hivatalokat, abban a tekintetben — bár tudvalevőleg még ma is sok a kívánni valónk — a statisztikai congressusok törték meg a jeget.

És hiába panaszojják föl a congressusoknak,²⁾ hogy a laikus elemnek túlságos tért nyitottak s a statisztika népszerűsítésére fölöslegesen nagy súlyt helyeztek; az akkor még fejlődő s a laikusok előtt vagy teljesen ismeretlen, vagy lekicsinyelt statisztikának rendkívül nagy szüksége volt erre. Tudjuk, hogy nálunk most, a mikor statisztikai hivatalunk már megkezdte az ötödik decenniumot kitartó munkásságában, még mindig mennyi kicsinyléssel s meg nem értéssel kell küzdenie a statisztikának; félszázaddal előbb Európaszerte még rosszabbak voltak a viszonyok ebben a tekintetben, s a congressusok, a mikor a laikus elemnek is helyet engedtek — nem ugyan a statisztika előbbre vitelére, mert ezt nem várhatták tőlük, hanem annak megismerésére és méltányolására — tulajdonképen fontos alapozó munkát végeztek.

¹⁾ A Németbirodalomban azalatt a huszonöt év alatt, a mig statisztikai congressusok voltak, tiz új statisztikai hivatal keletkezett; ez idő alatt szerveztetett át az osztrák statisztikai központ, s létesült egy új tartományi (a lemergi) hivatal; ugyancsak e huszonöt év születtjei a magyar, olasz, orosz, rumán, finn, szerb, a spanyol, svájci, két angol, két amerikai statisztikai hivatal. A congressusok megszünte óta alakult statisztikai hivatalok számát Zahn huszban mutatja ki. (Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 3. kiadás, VII. kötet).

²⁾ L. Mischler cikkét a Handwörterbuch der Staatswissenschaften 1. kiadásának VI. és Zahn cikkét a harmadik kiadás, VII. kötetében.

A nemzetközi statistikával azonban érdemileg és közvetlenebbül is foglalkoztak a congressusok, mikor igyekeztek egyfelől megállapítani a statistika egyes ágaiban bizonyos irányelveket, s azokat ajánlották az államoknak figyelembevételre, másfelől maguk is gondoltak nemzetközi statistikai összeállításokra, s egész sorozatát állapították meg a kiadandó statistikai monografiáknak.

Sajnos, mind a két irányban többé-kevésbé sikertelen maradt a törekvésük. A kijelölt irányelvek némelyike — mint különösen az 1872. évi szentpétervári congressusnak a népszámlálás végrehajtására hozott ismert határozatai — elég hamar tért hódított, de ezt se merném annyira a nemzetközi statistika iránt való hajlandóságnak tulajdonítani, mint inkább annak, hogy az állami érdek a statistika ágai közül mindig leg-erősebben a népszámlálás felé hajolt, s a szentpétervári határozat az akkor még fejletlen népszámlálási eljárás terén olyan rationalis — ma már szinte önként érthető — javaslatokkal állt elő, hogy az országok legtöbbje célszerűnek látta a saját érdekében, a saját számlálásainak javítására ezeket alkalmazásba venni.

A congressusoknak egyéb ilyen irányú megállapodásai is csak annyiban tudtak érvényre jutni, a mennyiben e megállapodások elfogadását az egyes államok, mint az eddigi módszerüknél jobbat, a maguk érdekében valónak tekintették. Minthogy azonban a statistika többi ágai fejletlenebbek voltak, s az államok sem érezték még annyira szükségesnek azokat, mint a népszámlálást, a többi ágakban nem is látszik annyira eredményesnek a congressusok tanácsadó szava, mint a népszámlálásoknál.

Positivebb munka lett volna a nemzetközi statistika terén a congressusoknak említett másik vállalkozása, egyes statistikai ágaknak nemzetközi összehasonlító alapon való feldolgozása. Emeljük ki, hogy ebben a nagy munkában a résztvevők között az akkor még nagyon is a kezdet kezdetén álló magyar statistikának már két számottevő alakjával találkozhatunk, Keleti Károlylyal és Körösi Józseffel. Keleti munkája töredékes maradt; a magára vállalt nemzetközi szőlészeti statistikából nagy fáradsággal elkészítette ugyan a Magyarországra vonatkozó részt, mely sok tekintetben ma is forrásművünk, de már a nemzetközi adatok begyűjtése és összefoglalása nem sikerült. Körösinek hálásabb és könnyebb feladat jutott, mert a nagyvárosok rendszeres ügykezelése és följegyzései bővebb statistikai anyagot nyújtottak, fejlettebb adminisztrációjuk pedig nagyobb statistikai érdeklődést mutatott, úgy hogy Körösinek a nagyvárosok statistikájáról készített munkái a congressusokat túlélő, hasznos vállalkozássá fejlődhettek, a nemzetközi statistikának jó darabig egyetlen számottevő képviselőivé.

A tervezett többi kiadvány azonban részben arra a sorsra jutott, a mire Keleti szőlészeti statistikája,¹⁾ nyilvánvaló tanulságául annak, hogy a nemzetközi statistika eredményes művelésére a talaj még nem érett meg s a hol meg lett volna is a hajlandóság az adatok szolgáltatására, ott gyakran a lehetőség hiányzott rá; az államok statistikai berendezése általában kezdetlegesebb volt még, hogysen a nemzetközi összehasonlításra csak valamennyire is alkalmas anyagot tudtak volna adni.

A statistikai congressusok megszűnte után a nemzetközi statistika kérdése látszólag hosszabb ideig szunnyadt. De csak látszólag, mert ha hiányzott is olyan intézmény vagy alakulás, a mely ezt a kérdést állandóan a felszínen tartsa, a statistika fejlődésének egész folyamata mégis abban az irányban haladt világszerte, hogy ezt a kérdést is egyre jobban előkészítette és közelebb vitte a megvalósuláshoz.

A legfontosabb tényező ebben a tekintetben a hivatalos statistikának az egyes államokban való fejlődése, a mi azonban már szintén csak eredmény, eredménye annak, hogy a XIX. század utolsó negyedében a gazdasági és társadalmi közjólét feltételeinek tudományos kutatása s az egyetemes érdekek fölismerése olyan lendületet vett. A tudományos meggyőződés nem maradt hatástalanul a kormányzatokra és törvényhozásokra sem, a reformmunkák előfeltételül a statistika szükségét mindjobban érezték s a statistikára mindinkább hajlandók is voltak áldozni. Nagyon nyernek intenzitásukban az olyan statistikai műveletek is, a melyek már korábban sem hiányoztak, mint pl. a népszámlálások, a melyek mindig gazdagabb és sokoldalúbb anyagot ölelnek föl, de másfelől ki is bővül a statistika munkaköre s átcsap olyan területekre, a miken azelőtt vagy egyáltalán nem járt, vagy csak nagyon felszínesen mozgott. Hogy csak egy-két példát említsünk: a népmozgalom statistikájából mennyi új statistikai ág sarjadt ki: a házassági termékenység statistikája, a csecsemővédelem, csecsemőtáplálás statistikája, a közegészségügyi célokat szolgáló külön adatgyűjtések egész sorozata. S ime néhány olyan adatgyűjtés, a melyeknek nyomát a korábbi hivatalos statistikákban hiába keressük s a melyek csak a legutóbbi évtizedek fejlődésének hajtásai: a munkásviszonyokra, munkásmozgalmakra, sztrájkokra vonatkozó statistika, a balesetek statistikájának különböző ágai, a szegényügy, közjótékonyosság statistikája, a közüzemek statistikája stb.

Mindezek az ágak már távolról sem a pusztán adminisztráló s adót

¹⁾ Megjelent tudunkkal — több-kevesebb értékkel a nemzetközi statistika szempontjából -- a tengeri kereskedelem statistikája (Christiania, 1876. stb.), a bányászati és kohászati statistika (Szentpétervár, 1877.), a vasuti statistika (Bécs, 1830), a mezőgazdasági statistika (Nancy, 1876.) s a népességi statistika (Stockholm 1875.).

szedő államnak a műveletei, hanem a népének jólétét kereső, erkölcsi és anyagi érdekeit előmozdítani kívánó államnak a gondoskodása; tenni akar és tennie kell a népért s hogy ehhez hozzáfoghasson, a statisztikával kell rávilágítani a sokszorosan complicálttá vált élet minden fontosabb jelenségére.

A német statisztikusoknak Mayr György hetvenedik születésnapja alkalmából közrebocsátott ünnepi kiadványában, a melyről később még meg fogok emlékezni, Zahn Frigyes, a kiadvány szerkesztője, a hivatásos statisztikus önérzetes hangján emlékszik meg arról a közszükségről,¹⁾ a mely a statisztikát korábbi primitív alakjából a társadalmi élet szövevényeinek tudós megfigyelőjévé tette és igen helyesen utal arra is, hogy a mily arányban a népjogokat kiterjesztjük, oly mértékben kell nőnie a népesség politikai belátásának, felelősségérzetének, nemzeti öntudatának s az államnak most már nem szabad népei alattvalói engedelmességére hivatkoznia, hanem számitania kell azok józan belátására s biznia készségükben, hogy az államnak munkájában résztvevő munkatársai lesznek. Hogy miben lesznek munkatársai s hogy mennyiben alkalmasak erre, azt a statisztikától kell megkérdezni.

Szinte kínálkozó volna az alkalom, hogy ezt a mondást, a melynek látszólagos frazeologiai hatása daczára nagyon komoly magja van, magunkra s actualis politikai viszonyainkra applicáljuk; de ha megmaradunk a nemzetközi statistika ártatlanabb kérdésénél, akkor is fűzhetünk hozzá további megjegyzéseket.

Az állami és a társadalmi tevékenység kölcsönhatása csakugyan rendkívül nagyot nőtt az utóbbi időben, emelkedett mind a kettőnek felelősségérzete s mind a kettő nem kis feladatot tölt be egymás ellenőrzése terén is. Hogy mindez a statisztikát föllendítette a legtöbb államban, arról előbb szoltam; de mindez újra fölkelte, vagy tovább ébren tartotta a szükségét a nemzetközi összehasonlítások iránt is. Minél inkább keresem az okokat, a melyek a közviszonyok bizonyos irányban való alakulására közrehatnak, annál inkább meg kell győződnöm, hogy ezek az okok nemcsak területileg szűkre szabott körben éreztetik hatásukat, hanem egyetemes jellegűek s mikor a panaceákat kutatom, nem lehet figyelmen kívül hagynom a másutt megkísérlett orvosszerek bírálatát sem. A tudományos kutatás nem nélkülözheti a nemzetközi statisztikát; s minthogy a modern állam pedig mindig jobban rá van szorulva a tudományos kutatásra, bele kell törődnie abba, hogy a nemzetközi statisztikának nemrég oly ridegen, azt mondhatni, parancsszóval visszatartott eszméje lopva, álutakon ismét visszasurranjon határai közé.

¹⁾ *Die Statistik in Deutschland nach ihren heutigen Stand.* I. kötet. VI. lap.

Csakugyan csak lopva, álutakon. A kérdést oly egyenesen, hogy nemzetközi statistika létesíttessék, hosszú ideig senki se meri újból fölvetni. De azért csinálnak nemzetközi statistikát — eleinte kezdetlegesen, aztán a viszonyok javultával egyre jobbat — fejtegetik a lehetőségét annak, hogyan lehetne a nemzetközi összehasonlíthatóságot megközelíteni, ismét társaságba tömörülnek s az elmélet látszólag ártatlan kérdéseinek tisztázása közben ki-kiröppen egy-egy merész terv — persze csak szerény részletkérdéseket illetően — nemzetközi együttműködésre is.

Mindez összefüggéstelenül történik, nemcsak egységes irányítás nélkül, hanem legtöbbször egymásról nem is tudva s még időbeli sorrendjükben is bizonyos esetlegesség tűnhetik föl; különböző utakon megindult eszmeáramlatok, a melyek közletről tekintve szerteágazóknak látszanak s csak a kellő perspektívából szemlélő veszi észre, hogy a kigyózó útvonalak tulajdonképpen egyre határozottabb irányt vesznek s szemmel láthatólag közelednek egymáshoz.

Egy ily útírány az, a melyen a statistikai adatok nemzetközi csoportosításán fáradozó magánosok elindultak. A Hübner-Juraschek-féle földrajzstatistikai táblák, Hartlebennek statistikai zsebkönyve, a góthai almanach statistikai összeállításai ta'án az első jelenségek ezen a téren; a Keltie-féle Statesmans Yearbook, a Whithaker Almanach, a svéd Sundbarg nemzetközi statistikai évkönyve, Mayr összeállításai kitünő folyóiratában, az Allgemeines Statistisches Archivban, a népességről, öngyilkosságokról, ugyanott Mischler közoktatásügyi s bűnügyi statistikai adatgyűjteménye, Lucien March nemzetközi népmozgalmi statistikája stb. már magasabb nivójúak s nem csak közvetlenül használnak a közlött adatkincscsel, hanem közvetve is, a mennyiben fölkeltek a törekvést a statistikai adatgyűjtéseknek oly irányú művelésére, hogy a nemzetközi összehasonlításoknak mindig tágabb tere legyen.

Részben ezeknek az összefoglaló munkáknak az alapján, részben a mind rendszeresebben és sűrűbben megjelenő hivatalos statistikai kiadványok nyomán így a tudománynak is egyre több alkalma nyílik a nemzetközi adatkincset fölhasználni és értékesíteni a világgazdaság problémáinak kutatásánál. Szép példáját látjuk ennek egyebek közt báró Láng Lajos vámpolitikai nagy művében, a minthogy köztudomás szerint az ő statistikai semináriumában általában a nemzetközi statistikai adatoknak komoly értékelése folyik.

Egy másik útírány a statistikai technika kérdéseinek tisztázása s a módszer mind szigorúbb bírálata felé vezet. Történik ez részben a nemzetközi statistikai intézet ülésein s a szaporodó tudományos folyóiratok hasábjain — s itt a Mayr-féle Archivnak ismét nagy érdemeiről

kell megemlékeznünk — részben pedig az egyes államok statistikájának hivatalos és félhivatalos jellegű kiadványaiban.

A magyar statisztikai hivatal is dicséretre méltó lelkiismeretességgel jár elül abban a szokásban, hogy kiadványainak bevezető részében beszámol a módszerről s önmagát kritizálva mindjárt arról is, hogy hogyan érvényesült ez a módszer s mennyire megbízható anyagot adott. A hogy a természettudósoknak be kell számolnia kísérletei egész folyamatáról, hogy mindjárt az eljárás módszerét is bírálhassuk, mikor kísérleteinek eredményéhez akarunk hozzászólni, úgy a társadalmi kérdések laboratóriumában dolgozó statisztikusnak is munkája komolyságát azzal kell bizonyítania, hogy módszerének minden jellemző sajátosságát s minden öntudatlan, vagy kényszerű hibáját föltárja. Ez az eljárás kétségtelenül kihatással van a statistika fejlődésének nemzetközi alakulására is, mert a módszerkérdések tisztázásához hozzájárul, az egyik állam tapasztalatait a másik értékesítheti s lehetővé válik a közeledés még a formákban is.

Még nagyobb haszna van annak, ha a statisztikai módszerek körül szerzett tapasztalataikról az egyes államok nemcsak elszórtan, különböző kiadványaikban, hanem összefoglalóan működésük egész körére kiterjedve számolnak be. Nem említve a korábbi németországi hasonló tárgyú kiadványokat s Würzburger munkáját a német statisztikai hivatalok népmozgalmi statistikájáról, a legközelebb elmúlt hónapokban ez irányban két említésre méltó munka látott napvilágot.

Az egyik a német statisztikusok ünnepi kiadványa, mely mint említettem, Zahn Frigyes szerkesztésében Mayr György hetvenedik születésnapja alkalmából jelent meg. A két hatalmas kötetből álló munka valóban imponáló beszámolója a német statisztikai tevékenységnek s aprólékos történeti részével, gazdag methodologiai fejtegetésével bőséges lexikonja mind annak, a mi Németországban a statistika terén történt. Szinte szeretnők, ha némely helyen rövidebb és kategorikusabb volna, valamint azt is, ha a német statistikának most is activ kiválóságai nagyobb részt vettek volna a munka szerkesztésében. Sajnálattal látjuk, éppen a methodologiai rész teljessége szempontjából s a mű nemzetközi használhatósága érdekében, hogy a felvételi minták hiányoznak a munkából, bár igyekeznek ezt azok tartalmának közlésével pótolni.

Ebből a szempontból praktikusabb s úgy hiszem a nemzetközi statistika érdekében is hasznosabbnak ígérkezik a magyar statisztikai hivatal hasonló tárgyú kiadványa. Ez is jubiláris alkalomból készült, a statisztikai hivatal fennállásának negyvenedik évfordulójára; kerüli a bőbeszédűséget, nem mélyed el elméleti magyarázatokba, hanem rövid történeti bevezetés után minden adatgyűjtésnél bemutatja a használatos

felvételi mintákat s az azok magyarázatához szükséges utasításokat. Vargha Gyula ministeri tanácsos, statisztikai hivatalunk igazgatója, a mű előszavában rámutatott azokra az előnyökre, a melyek ily kiadványok közrebocsátásából a nemzetközi statistikára hárulhatnak; az a meleg fogadtatás, a melyben a munkát részesítették a nemzetközi statisztikai intézet hágai ülészakán s az az érdeklődés, a mely a kötet iránt a külföld részéről azóta is mutatkozik, remélni engedi, hogy a magyar statisztikai hivatalnak ez a vállalkozása nem marad hatástalan s más államokban is követőkre talál.

Ismét más útírány az, a melyen nemzetközi agitatio eredményeképpen egy és más tárgykörre nézve valóságos nemzetközi statisztikai felvételek készülnek, különösen a közegészségügyi statistika terén. Nem hivatalos nemzetközi megállapodások alapján történnek ezek, a diplomatiának semmi köze létrejöttükhöz, eredményeiket az egyes államok maguk külön-külön publikálják s legföljebb a magánszorgalom foglalkozik azzal, hogy adataikat nemzetközileg összesítse: mégis nemzetközi jellegűek, mert azonos alapelvek szerint, majdnem ugyanazon időben hajtathatnak végre. Klasszikus és a nemzetközi statistika jövőjére biztató példái ezek annak, hogy a tudomány érdeke immár akárhányszor pressionálni tudja az államokat s a nemzetközi tárgyalások formáságai nélkül is nemzetközi eredményeket tud elérni. Ebből a kategóriából megemlíthetjük a rákos betegek statistikáját s önérzetünk nem engedi elhallgatnunk, hogy ebben az internationalis vállalkozásban a magyar statisztikai hivatal a legsikerültebb felvételek egyikét végezte. Most indul meg a nemzetközi vaksági statistika, a melyből szintén kiveszszük a részünket. Nem közegészségügyi, hanem társadalmi érdekű a munkanélküliség statistikája, melynek nemzetközi művelését egy nemrégiben megalakult egyesület propagálja: legújabbán pedig, úgy tudom, az árstatistika problémái foglalkoztatják világszerte a hivatalos statisztikát s kilátásunk van arra, hogy e czímen a nemzetközi statistika anyaggyűjteménye értékes járulékkal gyarapszik, valamint arra is, hogy e munkában a magyar statistika részvétele, a hogy Bud János tartalmas tanulmányából megítélhetjük,¹⁾ ismét előnyösen domborodik ki.

A miket itt említettem, azok hol keresztezték az útját a nemzetközi statistika legjelentősebb organumának, hol azzal párhuzamosan futottak: a szerves összefüggést nem lehet mindenütt megállapítani, de az eszmék kölcsönhatását még is szemmel láthatjuk s a fejlődés legnagyobb részét, javára irhatjuk ennek az organumnak, a régi statisztikai congressusok jogutódjának, a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek.

¹⁾ L. a *Közgazdasági Szemle* 1911. évi nov. és decz. havi füzetében.

Története köztudomású: a londoni királyi statisztikai társaság 1885. évi jubiláris ünnepén Neumann-Spallart indítványára alakult, azzal a szigorúan magánjelleggel és óvatosan körülírt munkakörrel, a mit ért-hetővé tett a statisztikai congressusoknak akkor még friss emlékezetben lévő kudarcza. Kétévenként tartott ülésein azonban az intézetnek egyre növekvő külső tekintélyét is látjuk s ülészakaira az államok hivatalos képviselőket is küldenek, viszont az intézet a hivatalos statistika vezetőit siet tagjai sorába iktatni, hogy így állandó legyen a contactusa az egyes államok statisztikai hivatalaival.

Az intézet munkásságának érdemi részét legjobban jellemzi és dicséri Bulletinjeinek immár egész könyvtárra szaporodott sorozata. Tárgyalásai kiterjednek a statistika egész körére; határozatai — melyeket szerényen óhajtságoknak (voeux) nevez — formaszerinti kötelező erővel nem bírnak ugyan, de belső igazságuk erejével hódítanak. Az eddigi tizenhárom ülészak határozatait, — melyeket csak legutóbb foglalt össze rendszeres áttekintésbe az intézet új főtitkára, Méthorst — a nemzetközi statistika nagyon becses katechismusának mondhatnók s ha e határozatok végrehajtása egyenetlen is a különböző államokban, az irányzat nagyban és egészben mégis az, hogy statisztikai hivatalaink mindinkább simulnak az intézet által ajánlott eljárásokhoz s ambitionálják azt, hogy abban a komoly és nemes versenyben, a mely az intézet tudományos munkásságában kifejlődik, méltóan megállják a helyüket.

De nemcsak ezekkel a határozataival használ az intézet a nemzetközi statistika ügyének; ülészakain akárhányszor positiv nemzetközi statisztikai munka is folyik, gondos összegyűjtése és megvitatása a statistika egyes ágaiban a különböző államokban divó módszereknek vagy akár összeállítása a begyűlt adatoknak is. Lehetetlen felsorolni mindazt, a mit az intézet már eddig is végzett ezen a téren, bizonyosságául annak, hogy a statistika fejlődése szempontjából kedvezőbben alakult újabb évtizedekben mennyivel nagyobb munkakifejtésre volt képes, mint annak idején a kezdetnek sokkal durvább nehézségeivel küzdő statisztikai congressusok. Mégis említsük meg, mint legfontosabb és leggyakrabban visszatérő themákat s olyanokat, a melyekben a hazai nevekkel is találkozunk, a népszámlálásokat, a melyeknek Bertillon, Kőrösy és a most elhunyt Vizaknaink voltak a szóvivői; Levasseur folytatólagos munkáját a föld területéről és népességéről, majd a mezőgazdasági statistikáról, a nagyvárosi statistikát, melyben Kőrösy méltó örököse Thirring Gusztáv, a nemzeti ingó és ingatlan vagyon s fizetési mérleg kérdését, a melyben Foville, Neymarck, Faure, Gruber és a magyar Fellner neveivel találkozunk; az árstatistikát egyebek közt Földes Béla dolgozataival, a munkásstatistikát és bérstatistikát, Bertillon, Zahn, Mataja, Mandello munkáival.

S az intézetnek a munkásságával még mindig nincs kimerítve azoknak a tényezőknek a sorozata, a melyek a statistika nemzetközi művelését előmozdítják.

Nem kicsinylendő szerepük van ugyanis a nemzetközi statistika ügyének előbbre vitele körül egyéb, a statistikával közeli kapcsolatban álló nemzetközi alakulatoknak, a melyek közül több, főleg a legutóbbi időkben vergődött nagyobb jelentőségre.

A legrégibb, de egyúttal a leglazább szervezetű a nemzetközi közegészségügyi és demografiai congressus, a mely 1878, illetőleg mai nevén 1882 óta vesz részt a demografia és az orvosi statistika kérdéseinek nemzetközi tisztázásában. Bár állandó bizottsága van, mely bizonyos összetartó elemet képez az időszakonként másutt és másutt összeülő congressus munkálatai között, mégis nem annyira szervezetének szilárdsága, mint inkább némely munkálatának a nemzetközi statistika szempontjából való fontossága miatt figyelemre méltó, s azért, mert mintegy társalakulata a nemzetközi statistikai intézetnek. Akárhányszor megesik, hogy a statistikai intézet ülészakán fölvetett eszméket a demografiai congressus fejtegeti tovább, vagy megfordítva. Így például a halálokok nemzetközileg egységes nomenclaturájának kérdésében — a melynek tudvalevőleg a párisi Bertillon a főmozgatója, — mind a két intézmény nagyon jelentős munkát végzett.

A demografiai congressusokhoz hasonló, vagy még lazább szervezetű congressusok közül is többnek van némi és pedig növekvő jelentősége a nemzetközi statistika terén; legyen elég ezek közül csak a legújabbakat, a nemzetközi közigazgatási congressust, a középosztály congressusát s a fajok congressusát említeni.

Fontosabbak azok a nemzetközi alakulatok, a melyek állandó szervezettel, hivatali jelleggel bírnak, munkakörük egy része határozottan statistikai jellegű, s a nemzetközi statistikának ügykörükbe vágó részét vagy már tényleg művelik is, vagy művelését programjukba fölvtették.

Keletkezésük sorrendjében említve, ilyen a távirdaegyletnek 1868-ban alakult berni irodája, az egyetemes postaegyletnek ugyancsak berni hivatala, mely 1875-ből való, a baseli nemzetközi munkáshivatal, mely 1901 óta, a párisi nemzetközi egészségügyi hivatal, mely 1907 óta működik. Legújabb a római nemzetközi mezőgazdasági intézet, mely alig egy éves multra tekinthet vissza, de már is bátor kezdeményezéssel nyult bele a mezőgazdasági statistika nemzetközi művelésébe s a nemzetközi statistikai intézet hágai ülészaka elé terjesztett javaslatai általános figyelmet keltettek.¹⁾

¹⁾ Umberto Ricci: *Statistique Internationale des états des cultures.*

Legújabb ez az intézet a felsoroltak közt, de úgy látszik, már nem sokáig marad legfiatalabb. A munkanélküliség elleni küzdelemre 1910-ben alakult nemzetközi egyesület, melynek magyar csoportja a legutóbbi hetekben alakult meg, a munkanélküliség statistikájának művelésére vállalkozik; ugyancsak az 1910. év ismét egy új hivatal eszméjét vetette föl, a nemzetközi kereskedelemstatistikai hivatalét (a nemzetközi kereskedelmi statistika egységes nomenclaturája érdekében már régebben folynak internacionális tárgyalások). Lehetne még itt is folytatni a felsorolást, de ennyi példából is le tudjuk szűrni az eredményt: a gazdasági és társadalmi életnek úgyszólván minden terén egyre erősebb a törekvés a nemzetközi relatióknak létrehozására, állandó ébrentartására s az illető ügykört érdeklő nemzetközi statistika művelésére.

A régi statistikai congressusok idején néhány tudós lelkesedése akarta létrehozni a nemzetközi statistikát, de se az államuk, se társadalmuk nem támogatták őket, mert még semmi szükségét nem érezték és semmi lehetőségét nem látták a szép tervnek. Ma egyszerre minden oldalról föltámad az évtizedekig eltemetett gondolat s szinte parancsolóan, sürgetően kéri a megvalósítását.

Érdekes, hogy a hivatásos statistikusok, azok, a kik a Nemzetközi Statistikai Intézetben nemcsak a régi congressusok hagyományainak képviselői, hanem a statistikának általában első tekintélyei, ebben a sürgetésben utolsóknak maradtak; az említett intézmények egy része nélkülök, vagy csak kevés részvételükkel alakult meg.

Csak újabban emelkedtek hangok, a melyek a nemzetközi statistikai intézetnek az említett alakulatok egynémelyikével való együtt működését javasolták. E hangoknak legutóbb erélyes és érdekes pártfogója akadt: Mischler Ernő, a bécsi statistikai központi bizottság új elnöke, a *Statistische Monatschrift* egyik legújabb (1911 októberi) számában figyelemre méltó kritikát mond a nemzetközi statistikai intézet újabb működéséről, azt mostani formájában — a mit ő egyenesen passivnak ítél — elég meddőnek tartja s maga is azt hiszi, hogy a nemzetközi statistika közvetlen művelése felé kell valamilyen elhatározó lépést tenni, hogy az intézetnek szerinte vérszegény ereiben új lüktetés induljon meg. Mischler kritikája bizonyára feltűnést fog kelteni s élénk discussiókra ad majd alkalmat, annyival is inkább, mert a nemzetközi statistikai intézet legközelebbi ülése Bécsben ül össze s így Mischler megjegyzései bizonyos tekintetben programbeszédszerűen hangzanak, éppen annak a legilletékesebb tényezőnek a részéről, a kire vár az új ülészak előkészítése.

Nem lehet ugyan helyeselnünk azt a kiinduló pontját, hogy a nemzetközi statistikai intézet működése újabb időben vált terméketlenné,

mióta kidőltek tagjai sorából a régi tekintélyek, a kik még a korábbi congressusok hagyományait hozták magukkal: mert hiszen, mint eddig igyekeztünk bizonyítani, nem az intézetben, nem is egyeseken mult, hogy a statistika fejlődése bizonyos korlátokat nem tudott áttörni, hanem sokkal mélyebbről eredő okokon. S nagyon kérdéses, hogy a régi tekintélyek nagy vállalkozásainál, a melyek azonban sikertelenek maradtak, értéktelenebb és meddőbb-e az újabb nemzedék igénytelenebb, csöndes részletmunkája, a mely azonban szemmel láthatólag eredményes.

Abban azonban igaza van Mischlernek, hogy a nemzetközi statistika művelése terén most már az intézetnek, mint legtekintélyesebb testületnek kell megtennie az elhatározó lépést.

Azok a részben már működő, részben tervben lévő nemzetközi hivatalok, a melyeket fentebb felsoroltam, művelik ugyan a nemzetközi statistikának nem egy ágát, de hány olyan részlet van még vissza, a mely valóban nemzetközi érdekű vagy új fordulatok révén azzá válhatik. Nagyon helyes, hogy alakultak egyes fontosabb kérdésekre ily szakhivatalok, de a végtelenségig úgyse lehet fokozni ezek fölállítását. Sőt ha jobban szaporodnának ezek a nemzetközi alakulatok, akkor talán még inkább szükség volna ezen elszóródó, elforgácsolódó részletmunka mellé egy kiegészítő szervre, a mely kitölti a hézagokat és fölkarolja a statistika nemzetközi művelésre alkalmas olyan ágait, a melyek nem illeszthetők bele amazok munkakörébe.

Csak természetes, hogy ennek a kezdeményezésére leginkább a nemzetközi statistikai intézet az illetékes, a mely legegységesebb jellegű munkásságának nagy terjedelmével és értékével leginkább megszerezte a jogot arra, hogy a nemzetközi statistika kérdéséhez hozzászóljon.

Ez, mint tudjuk, meg is történt. Azonban több mint harmincz esztendőnek kellett eltelnie az elsietve kimondott párisi határozat óta s több, mint harmincz év nagyon gondos és sokoldalú munkájának kellett előkészítenie a talajt és érlelni az érzéket a nemzetközi relatiók megbecsülése iránt, hogy végre megint positiv indítványként hangozzék el a nemzetközi statistika hivatalos forgalmában való létesítése.

Ismét Párisban, a statistikai intézet 1909. évi ülésén van der Borcht Richard, a német birodalmi statistikai hivatal elnöke, tette meg a javaslatot egy nemzetközi statistikai hivatal fölállítására iránt. A hogy az ülésszak jelentéseiből olvassuk, ez az első szó még kissé idegen-szerűen hangzott. A régi kudarcz emléke fölelevenült s a helyeslő vélemények nem fojthatták el sok tekintélyes résztvevőnek aggódó megjegyzéseit. Az aggodalom azonban nem ment túl a határokon, az intézet a kérdés fölött nem tért napirendre, hanem komolyan megfontolandónak tartotta s bizottságot küldött ki, hogy az ügyet a legközelebbi

ülésszakig tárgyalásra előkészítse. A bizottságnak a statistika számos kiváló elméleti és gyakorlati művelője vált tagjává; magyar részről ott látjuk a bizottságban Vargha Gyulát, állami statisztikai hivatalunk igazgatóját, előadóul pedig a javaslattevő van der Borgh mellett Mandello Gyulát, a Magyar Közgazdasági Társaság igazgatóját.

Két éven át a bizottság írásbeli tárgyalásokat folytatott s mikor ez év őszén a kérdés a hágai ülészak tárgysorozatára került, csak annyiban haladt a megoldás felé, hogy a végrehajtás módját illetőleg egész sereg divergáló véleményt tudott felmutatni. Positív eredményül a bizottság működéséből annyi már is jelentkezett, hogy a tagok közül egyetlenegy sem akadt, a ki a nemzetközi statistikának valamilyen formáját ne kívánta volna: a párisi ülészakon elhangzott aggodalmak tehát e tekintetben legalább már elcsöndesültek. A megoldás módja iránt azonban még nagyon szerteágazók voltak a vélemények: szinte minden lehetőség ki van merítve. Egy megoldási módnak az kínálkozott, hogy a statisztikai intézettől független s az egyes államok által fönntartott nemzetközi hivatal létesíttessék; egy másik vélemény a hivatalt a statisztikai intézet égisze alatt kívánná létesíteni, de szintén az államok subventiójával. A többi terv nem reflektálna az egyes államok hozzájárulására s egyikük a statisztikai intézet támogatásával kíván nemzetközi statisztikai hivatalt, vagy legalább évkönyvet, a másik magánvállalkozásként, végül a harmadik — s meg kell vallanunk, hogy aránylag ennek akadt legtöbb híve a kiküldött bizottság tagjai közt — mindenféle nemzetközi szervezetet mellőzni kívánt, hanem a nemzetközi statistika anyagát tárgy szerint az egyes államok statisztikai hivatalai s a statisztikai intézet tagjai között osztotta volna szét, úgy, a mint kísérlet történt erre a régi statisztikai congressusok idején.

A hágai szóbeli tárgyalások közelebb hozták az eltérő nézeteket s most már szinte egyhangú véleményként alakult ki az, hogy nemzetközi statisztikai hivatalt kell felállítani, akár a statisztikai intézet égisze alatt bizonyos mértékig, magánjelleggel alakulna is az meg, akár a művelt világ államainak hivatalos részvételével, jogilag is nemzetközi jelleggel. Két államnak, Svájcznak és Németalföldnek megbízottjai mindjárt föl is ajánlották az intézetnek kormányuk készségét a szükséges diplomatiái tárgyalások intézésére, sőt Hollandia átmenetileg a felállítandó hivatal költségeinek bizonyos maximumig való viselésére is vállalkozott.

A statisztikai intézet köszönettel fogadta az ajánlatokat, de még nem tartotta a kérdést annyira előkészítettnek és érettnek, hogysem elfogadásuk fölött dönthetett volna. Nemzetközi összejövetelek szóbeli tárgyalásai nem is alkalmasak arra, hogy ott egy ilyen fontos thema részletei

apróra kidolgoztassanak: már pedig a nemzetközi hivatalnak szervezete, jogállására, személyzetére, munkásságának körére, kiadványaira, költségeire vonatkozólag még akkoráig semmi pozitív javaslat nem volt készen. Az intézet tehát meghosszabbította az 1909-ben kiküldött bizottság mandátumát újabb két évre azzal a megbizással, hogy az 1913-ban összeülő sessio elé — a mely szomszédságunkban Bécsben fog egybeülni — már a részletekre vonatkozólag is kidolgozott concret javaslatokat terjeszsen.

Ez a nemzetközi statistikai hivatal felállításának mai stadiuma. Természetes, hogy a kérdés még nincs túl az összes nehézségeken; ha a diplomatiái tárgyalásokra kerül a sor, ott is fognak fölmerülni leküzdeni való akadályok. De mindenesetre biztató, hogy a nemzetközi statistikai intézet — a melynek tagjai legnagyobb részt a maguk államának hivatalos tanácsadói a statistika kérdésében s így az esetleges diplomatiái tárgyalásoknál pártolói lesznek az eszmének — maga is kedvvel fölkarolta a nemzetközi hivatal gondolatát. Még biztatóbb azonban másfelől az, hogy — ha sikerült az eddig mondottakban kifejtenem — ma már oly gazdag előmunkálatok állanak rendelkezésre s a statistika nemzetközi művelésének lehetősége ma már annyira előrehaladt, hogy az új hivatal immár minden valószínűség szerint sikerrel is fog működni s a művelt világ társadalmi és gazdasági problémáinak megoldásában hasznos és most már csakugyan mindenfelől szükségesnek érzett útmutatásokat adhat.

Hogy ehhez a feladatához képest hogyan kellene a nemzetközi statistikai hivatalt szervezni s hogy mily reményeket fűzhetünk e hivatal felállításának gondolatához, annak taglalása már kívül esik krónikám föladatán.

Buday László.

A kivándorlás része az olasz váltó-árfolyamok emelkedésében.

Egy angol lord partra száll Olaszországban; bejárja a római Campagnát, de hirtelen felszedeti a horgonyt és visszatér Angolhonba. Kérdik tőle, hogy miért hagyja el azt a szép országot? Nem bírom tovább nézni, így válaszol, a római paraszt szerencsétlenségét, nyomora szétmarczangolja lelkemet: nincs már emberi ábrázatja. Ezt az anekdotát meséli nekünk Helvetius.¹⁾ Mennyire megváltozott azóta a helyzet! Az angol visszajött és a paraszt kivándorolt.

* * *

Az olasz váltók árfolyamában beállott hatalmas változás napjaink gazdasági életének egyik legérdekesebb jelensége. Még élénk emlékeztünkben vannak a 14—15°/o-kal a parin alul álló árfolyamok, csak az 1893—4—5-iki jegyzésekre kell visszagondolnunk. Ma 100 olasz lira körülbelül 100 frankot ér. Mi volt e nagy változásnak okozója?

Nem foglalkozhatunk e dolgozatunk keretében a külföldi váltók árfolyamának elméletével. Tudjuk, hogy a külföldi váltók árfolyama a fizetési mérleg állásának hű tükre. Fizetési mérleg alatt valamely országnak, egy bizonyos időpontban, a külfölddel szemben fennálló összes esedékes tartozása és követelése közti viszonyt értjük. A külföldi váltók árfolyamát tanulmányozandó, kutatnunk kell tehát a tartozások és követelések eredetét. Aránylag könnyen határozhatjuk meg az árüzletek részét a fizetési mérlegben. A kiviteli és behozatali statistika többékevésbé használható anyagot nyújt. De ez, bár a fizetési mérleg fontos alkatrészét teszi, mégsem elégséges. Épen Olaszországra nézve az árúforgalomban semmiféle magyarázatát sem találhatjuk az árfolyamok hatalmas javulásának. Itália kereskedelmi mérlege mindig negatív volt, ma is negatív és nem mutat semmi jelt arra, hogy a közel jövőben pozitívva legyen.

Másutt kell tehát az olasz váltók árfolyamának magyarázatát keresni. Talán az olasz bank czélszerű politikájában? Nem! Ezerszer nem!

¹⁾ Helvetius: *De l'homme*. Sect. IV. chap. 15.

A discontlábat az olasz bank nem változtathatja meg a minister beleegyezése nélkül. Már pedig a minister nem igen engedi felemelni. Egész Európában az olasz discontláb a legváltozatlanabb. Nem akarunk ez alkalommal az olasz bankpolitikával foglalkozni, sokkal bonyolultabb kérdés, minthogy néhány sorban ítéletet lehetne róla mondani. Különben sem hiszszük, hogy bármilyen activ valutapolitika képes volna oly hatalmas változásokat előidézni, mint a milyeneket Olaszországban észlelhettünk.

Más téren találjuk meg a változásnak okait: a láthatatlan elemekben. Mindenki tudja, hogy az olaszok mennyi államkötvényt vásároltak vissza. 1907-ben például 153 millió lírával kevesebb szelvényt fizetett az olasz állam a külföldön, mint 1890-ben. Természetesen a visszavásárlások hozzájárultak ahhoz, hogy az olasz váltók árfolyamát lenyomják, de ma, mikor már majdnem az egész államadósság olasz kezekben van, csakis az a nagy haszon érezhető, a mely abból a körülményből folyik, hogy az olasz fizetési mérleg passiv oldaláról eltűnt az államadósság külföldön fizetendő kamatjának tétele.

De még ennél is fontosabb az az elem, a melyre e dolgozat bevezető soraiban czéloztunk: az idegenforgalom. Milyen specialis kiviteli czikke van Olaszországnak! Exportál vallásos megnyugvást a zarándokok ezreinek, a kik az örök városban keresik hitük megszilárdulását; exportálja éghajlatának nyájasságát az észak emberének, a ki odavándorol, hogy derűjében kéjelegessen; exportálja nagy művészeinek geniusát az egész művelt világnak, a mely odacsődül, hogy lelkét a Szép templomaiban felemelhesse; exportálja multjának emlékeit mindazoknak, a kik megilletődéssel bámulják a görög-római civilisatio emlékeit. Lírában és centesimiben meghatározni e kivitelnek ellenértékét nem könnyű dolog. Nem áll rendelkezésünkre megbízható statistika az idegenforgalomról. Nem is csodálatos, hogy a hány evaluatio létezik, mind más és más. 1892-ben a római angol nagykövetség egy jelentésében 21 millió angol fontra becsülik.¹⁾ Fontana Russo²⁾ 300 millió frankot említ, Ed. Théry pedig meg sem áll 600 vagy 700 millió frankig.³⁾

Ezek a becslések nem fogadhatók el, mert nem tudjuk minek alapján készültek. Egy tudományosságra számot tartó számítást ismerünk: ezt Bodio készítette 1897-ben.⁴⁾ A végállomásokon elszedett vasuti jegyeket

¹⁾ *Economiste Français*. 18. Juin 1892. p. 780.

²⁾ Fontana Russo: *Traité de politique Commerciale*. (Trad. Franç.) p. 59.

³⁾ Ed. Théry: *Situation Economique et Financière de l'Italie*. p. 53.

⁴⁾ Bodio: *Sul Movimento dei forestieri in Italia e sul danaro che vi spendono* *Giornale degli Economisti* 1899. luglio. p. 54.

veszi alapul. Csakis a határokon kívül kiadott jegyeket számlálták meg. E jegyek közül idegen-váltotta jegyek tekintették:

1. az összes körutazási jegyeket,
2. az első- és másodosztályú jegyek felét,
3. a harmadosztályú jegyek negyedrészt.

Feltéve azt, hogy az idegenek Olaszországban maradnak jegyük teljes érvénye alatt, Bodio a következő számokhoz jut:

Első osztályú utasok . . .	6,219.813	napot töltöttek Olaszországban.
Másod » » . . .	5,668.444	» » »
Harmad » » . . .	389.070	» » »
Összesen . . .	12,667.327	nap.

Tegyük fel, hogy minden első osztályú utas 25 lirát költ naponként, minden másod osztályú 20 lirát és minden harmad osztályú 10 lirát. Ez 273 milliót tenne. Hozzászámítva a hajón érkező utasok kiadásait és a jegyek árát, Bodio 306 millióhoz jut. Fölösleges hangsúlyozni, hogy ez az összeg csak nagyon hozzávetőleges; de jobb hiányában elfogadhatjuk, különösen mert inkább a valóság alatt van, mint felette.

Még nagyobb baj, hogy nem határozhatjuk meg az idegenforgalom fejlődését.¹⁾ Valószínű azonban, hogy 1897 óta az idegenforgalom emelkedett. Németország például azóta nagyon megpénzesedett és az idegenforgalom fontos tényezőjévé lett. A közlekedési viszonyok is megjavultak, az utazási kedv is általánosabbá lett. Az olaszok is mindent elkövettek ennek az időleges bevándorlásnak emelésére. Két tevékeny társaság, az »Associazione Nazionale Italiana per il movimento dei Forestieri« és a »Societa degli Albergatori Italiani« lankadatlanul dolgozik ez irányban és a kormány sem fukarkodik támogatásával.

Egyik legelőkelőbb olasz pénzügyi igazgatója egy fél milliárdra becsüli az idegenek kiadásait olasz földön: talán nincs távol a valóságtól.

* * *

¹⁾ Az adatok hiányát, a melyet kutatásaink alkalmával tapasztaltunk, megerősítette C. F. Ferraris professor úr is, Olaszország gazdaságának egyik legjobb ismerője.

Az »Associazione Nazionale Italiana per il movimento dei Forestieri« elnöksége pedig a következőket írta nekünk: »Non è possibile avere un esatta statistica dei forestieri che visitano il nostro paese perche di rado gli albergatori si prestano, — per ragioni facili a comprendersi — a segnalare l'esatto movimento dei loro alberghi e specialmente perchè molti viaggiatori che nel nostro paese soggiornano a lungo trovano talora piu conveniente di alloggiare in appartamenti mobiliari che sfuggono a qualsiasi controllo.

In via approssimativa però può calcolare che l'Italia ospita ogni anno un milione di forestieri circa.«

Fontana Russo¹⁾ Olaszországot olyan országnak nevezi, a mely, minthogy nem bírja fizetési mérlegét tőke-kivitellel egyensúlyba hozni, egyéneket exportál. A kivándorolt proletár megtakarított pénze még inkább haza kívánkozik, mint a tőkepenzes jövedelme.

Az olasz kivándorlás.

É v	A kivándorlók száma ezerben	Az Európába és a Földközi tenger körül fekvő országokba irányuló kivándorlás		A tengeren túlra irányuló kivándorlások	
		A kívándorlók száma ezerben	%-a az összes kívándorlásnak	A kívándorlók száma ezerben	%-a az összes kívándorlásnak
1876	109	89	82	20	18
1877	99	78	78	21	22
1878	96	75	78	21	22
1879	120	83	69	37	31
1880	120	87	72	33	28
1881	136	95	70	41	30
1882	162	102	63	60	37
1883	169	105	62	64	38
1884	147	91	62	56	38
1885	157	84	53	73	47
1886	168	85	51	83	49
1887	216	85	40	130	60
1888	291	86	30	205	70
1889	219	95	43	124	57
1890	217	102	47	115	53
1891	294	106	36	188	64
1892	224	110	49	114	51
1893	247	108	44	139	56
1894	225	113	50	112	50
1895	293	109	37	184	63
1896	307	113	37	194	63
1897	300	128	43	172	57
1898	284	148	52	136	48
1899	308	167	54	141	46
1900	353	186	53	167	47
1901	533	253	48	280	52
1902	532	247	46	285	54
1903	508	226	44	282	56
1904	471	219	46	252	54
1905	726	279	38	447	62
1906	788	276	35	512	65
1907	705	289	40	416	60
1908	487	248	51	239	49
1909	625	226	36	399	64

¹⁾ Op. cit. p. 58.

A mellékelt táblázat mutatja az olasz kivándorlás hatalmas fejlődését. 1904-ig a kivándorlást két csoportra osztották: 1. időleges kivándorlás, 2. végleges kivándorlás. Ez a felosztás nem felelhetett meg a valóságnak. Sok kivándorló, a ki csak néhány hónapig szándékozott új hazájában maradni, végleg ott maradt, miután jó keresetet talált, vagy ha egyáltalán nem talált munkát a határos országokban, Amerikába vitorlázott. Másrészt sok emigráns, a ki örökre bucsut vett hazájától, kénytelen volt néhány hónap után visszatérni.

1904 óta a kivándorlást országok szerint mutatják ki. Az utolsó évekig, különben is, az európai és a Földközi-tenger körül fekvő országokba vándorolt olasz munkás csak néhány hónapra hagyta el hazáját és a tengerentúlra a többé-kevésbé véglegesen kivándorlók mentek.

Ha táblázatunkat vizsgáljuk, mindenekelőtt feltűnik a kivándorlás hatalmas növekedése a múlt század utolsó tiz esztendejében. Szemünkbe tűnik azonkívül a tengerentúli kivándorlás viszonyának változása az európai kivándorláshoz. Míg a múlt század kilenczvenes éveinek kezdetén az európai országok vonzottak magukhoz több kivándorlót, a század legvégén a tengerentúli kivándorlás foglalja el az első helyet. A nemzetközi gazdasági helyzet és az európai nagy közmunkák befolyásolják első helyen az olasz kivándorlást. A kivándorlók mindenekelőtt a következő országokat keresik fel: Amerikai Egyesült-Államok (a kivándorlók majdnem fele talál itt munkát), Argentina, Franciaország, Svájc, Ausztria, Magyarország, Németország.

Az olasz kivándorlók megtakarított pénzét akarván tanulmányozni, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy az olasz kivándorlók tényleg takarítanak meg pénzt. Egy ország van, a hol közelről megismerkedhetünk a bevándorolt olaszokkal; ez az ország az északamerikai Egyesült-Államok. Minthogy az Unio absolute és relative nagy számu olasz munkást fogad be, ebből a példából láthatjuk az olasz munkás túlzott takarékoságát.

1890 óta az Unioa bevándorló olaszok száma a következő volt:

1890 . . . 52.003	1897 . . . 59.431	1904 . . . 193.296 ¹⁾
1891 . . . 76.055	1898 . . . 58.613	1905 . . . 221.479
1892 . . . 62.137	1899 . . . 77.416	1906 . . . 273.120
1893 . . . 72.916	1900 . . . 100.135	1907 . . . 285.731
1894 . . . 43.967	1901 . . . 135.996	1908 . . . 128.503
1895 . . . 36.961	1902 . . . 178.375	1909 . . . 183.218
1896 . . . 68.060	1903 . . . 230.622	

¹⁾ Elnökválasztás. Ugy híresztelték, hogy az új elnök nem barátja a kivándorlásnak.

Ezeknek a bevándorlóknak körülbelül 85⁰/₀-a az »unskilled laborers« osztályába tartozik. 1906-ban egy ügyes ankét készült 16.328 kvalifikálatlan olasz munkás béréről és kiadásairól¹⁾. Az olasz munkásokat rendszeresen vasutépítésnél, alagutfurásoknál, az építőiparban, földmunkáknál és gyárakban használják.

A Sheridantól tanulmányozott 16.328 munkás bére \$ 1.24 és 1.84 között mozgott 10 órai munkaidővel. E munkások 60⁰/₀-a \$ 1.50-et keresett. Az átlag körülbelül \$ 1.45. Ilyen bért Amerikában csak olasz munkás fogad el. De Luca, egy a kivándorlásról írt monografia szerzője²⁾ bizonyos — mennyire jogosulatlan! — nemzeti göggel mondja: »I salari permessevano di condurre una vita umiliante per un americano ma non per un onesto operaio italiano«. Tényleg az olasz munkás Standard of life-je nemcsak a benszülött amerikaiénál, hanem még a más bevándorlónál is sokkal alacsonyabb. Nem részletezhetjük itt, hogy miképen zsákmányolják ki ezeket a szerencsétleneket a »patron labor«-rendszer mellett. Az utóbbi években az olasz munkások élelmezése a »commissary system« szerint történik. Főeledeleik: kenyér, maccaroni, burgonya, sardina, bolognai kolbász, sajt, egy kevés szalonna és, nagy ritkán, marhahús. Összes szükségleteik kielégítésére nem költenek többet 50 centsnél. Megtakarítanak e szerint 1 dollárt. Számítsunk 250 munkanapot és így évi \$ 250 takarított pénzhez jutunk³⁾. Ez minimális összeg. De ezen az alapon két okból nem számíthatunk:

1. A magasabb fokon álló munkások megtakarított pénzét nem határozhatjuk meg, mert többet keresnek ugyan, de standard of life-jük magasabb.

2. Nem határozhatjuk meg azoknak az olaszoknak számát, a kik végleg letelepedtek, hozzátartozóikat elhozatták, assimilálódtak és nem küldik haza fölösleges pénzüket.

Egész bizonyynyal állíthatjuk, hogy az újonnan kivándorlottak, a kik még semmiben sem változtatták meg régi életmódjukat, azok, a kik a legtöbb pénzt küldik haza; éppen ezért a hazaküldött összegek párhuz-

¹⁾ Frank J. Sheridan: *Italian, Slavic and Hungarian unskilled immigrant laborers in the United States*. Bulletin of the Bureau of Labor. 1907. p. 403.

²⁾ P. E. de Luca: *Della Emigrazione Europea* I. vol. p. 183.

³⁾ Ez az összeg bizonyosan a valóságon alul van. Sheridan ankétjében a munkás jövedelmének 20.51⁰/₀-át számítja minden kiadás fedezésére 6 hónapi munka alatt. A vasuti hivatalnokok hónaponként \$ 25—27-ra becsülik egy-egy munkás megtakarított pénzét. Van persze munkás, a ki többet takarít meg. Egy munkás például \$ 1.50 bérrel 6 hónapi munka után \$ 220— t. küldött haza és úgy mondják, nem ritka kivétel. Ha ezen az alapon számíthatnánk, akkor 1909-ben 350 milliót takarítottak volna meg az amerikai olasz munkások.

mosak nem annyira az Unióban lakó olaszok számával, mint az utolsó években bevándorlottakéval.

Argentina, „a tengerentúli Olaszország“ felé törekedik az olasz kivándorlók másod-nagy serege. Az Argentínába induló olasz kivándorlás fejlődése nagyjában hasonló az Unióéval: csak az oscillációk nagyobbak. Ezek az egyenetlenségek a kivándorlás részben időleges jellegében találják magyarázatukat. Az időleges kivándorlást mindenekelőtt befolyásolja az argentinai termés. A maximum 1906-ban volt 114.818 kivándorlóval.

Az Argentínába induló kivándorlást két csoportra oszthatjuk. Az egyik csoport teljesen a colonisatio jellegét ölti magára. L. Rossi helyesen jellemzi: „Az olasz bevándorló, ha gyarmatossá lesz és magával viszi hozzátartozóit és végleg argentinai földön telepszik le, gyorsan, rövid átmeneti időszak után, annak az országnak lesz fiává, a mely befogadja. Ezt az olasz bevándorlót Olaszország elveszettnek tekintheti úgyis mint gazdasági, úgyis mint demografiai elemet. Fiai nem lesznek olaszok, megtakarított pénze nem kerül vissza Itáliába és munkája elősegíti a versenyt, a mely kiszorítja az Argentínába bevitt hasonló árút.“¹⁾

De ezek mellett az Olaszországra nézve elveszett kivándorlók mellett, a kik bennünket nem érdekelnek, még ott van az időleges kivándorlás La Plata felé. Ezek az időleges kivándorlók örökösen úton vannak Olaszország és Argentina közt. Ősz felé hajóra szállanak és elmennek aratni Argentínába, tavasszal visszatérnek és az olasz földet művelik.

Jellemzi az időleges kivándorlást az Argentínába induló kivándorlók feloszlása hónapok szerint; ime itt van az 1909. kivándorlás:

Januárban	6.072	egyén	vándorolt	Argentínába
Februárban	4.205	„	„	„
Márcziusban	4.525	„	„	„
Áprilisban	5.081	„	„	„
Májusban	4.349	„	„	„
Juniusban	2.823	„	„	„
Juliusban	3.144	„	„	„
Augusztusban	3.563	„	„	„
Szeptemberben	6.005	„	„	„
Októberben	16.044	„	„	„
Novemberben	21.610	„	„	„
Deczemberben	16.090	„	„	„

Ugyanebben az évben 93.528 kivándorlóra 51.642 visszavándorló esett (44·8⁰/₀).

¹⁾ *Relazione del Commissariato dell'Emigrazione dell'anno 1909—1910.* Doc. parl. p. 102.

A munkaviszonyok nagyon kedvezőek Argentínában, különösen az időleges kivándorlóra nézve. Napi bérük, teljes ellátáson kívül, 13.30 és 17.60 lira közt váltakozik. Haza is hozzák majdnem egész keresményüket, körülbelül 1.200 lirát fejenként.

Az európai országokba kivándorlók sokkal kevesebb pénzt takaríthatnak meg. A bérek sokkal alacsonyabbak, mint a tengerentúli országokban. Az olasz munkás, akit minden nagy munkánál ott találhatunk, valóságos európai kuli. Fogalmat adhat az Európában élő olasz munkások mennyiségéről az európai országokban lakó olaszok száma, a mely nem kisebb, mint 836.306.

Svájcba megy a legtöbb időleges kivándorló. 1907-ben 83.026, 1908-ban 76.717, 1909-ben 66.931 olasz munkás keresett foglalkozást a helvét conföderációban. Az európai olasz kivándorlásnak ez körülbelül egyharmada. A Svájcba kivándorló olasz munkások az építőiparban és a nagy közmunkáknál (Simplon, Löschberg, Albula) találnak kenyeret. A közönséges bérek 4.50 és 5 frank közt váltakoznak.¹⁾

De a nagy közmunkáknál alkalmazott munkások bére lényegesen alacsonyabb. Ime itt vannak a Simplon fúrásánál fizetett bérek:

Bányász (1. rangú)	frank 3.70—4.—
„ (2. rangú)	„ 3.—
Kőműves	„ 3.—, 3.50 és 4.—
Kovács	„ 3.70 és 4.—
Napszámos	„ 2.50 és 2.80.

Az élet aránylag drága. Mégis 25 millióra becsüli az olasz kivándorlási bizottság a svájci olasz munkások megtakarítását.²⁾

Még csak röviden Franciaországgal foglalkozunk, a mely ország az Európában maradó olasz kivándorlók egynegyedét fogadja be. A párisi olasz követség egy jelentése³⁾ két áramlatot említ. Az egyik tavasszal, a földmunkák kezdetével jön és ősszel visszatér. Ezek az olasz bevándorlók hét hónapi munka alatt 180—200 frankot takarítanak meg. A másik csapat különösen az Alpes Maritimes felé törekszik; a Földközi-tenger mellékét lepi el egész Toulonig. Fele földművelő, fele földmunkás, kőműves és napszámos, a kiket az utak építésénél és karbantartásánál használnak. Bérük nyáron élelmezésen kívül 1.40 és 2 frank közt váltakozik, télen 1 frank és 1.45 frank közt. Élelmezés nélkül a napi-bér 2.50 à 3.20 és 1.90 à 2.45.

* * *

¹⁾ Einaudi: *L'Emigrazione Temporanea Italiana*. Nuova Antologia. 1. Agosto 1900 p. 528.

²⁾ Cfr. Op. cit. p. 141.

³⁾ *Economiste Français* 26 décembre 1903.

Megállapítottuk a kivándorlók megtakarított pénzének el nem hanyagolható voltát. De ezeknek a pénzeknek mekkora része kerül haza? Pontosán kiszámítani a hazakerülő pénznek összegét lehetetlen, de körülbelül meghatározhatjuk.

Minden útát-módot, a melyen az olasz kivándorló megtakarítását hazaküldi, át kell vizsgálnunk. Ez a szemle is meg fogja erősíteni állításunkat, hogy mennyire lehetetlen pontosan kiszámítani a hazaküldött pénzeket.

Az 1901 február 1-ei olasz törvény a Banco di Napolit bizza meg a kivándorlók megtakarított pénzének összegyűjtésével. A Banco „vaglia“-kat bocsát ki, a melyeket elküld külországbeli levelezőinek. Ezeket a vagliákat aztán az olasz munkás megveszi és hazaküldi, a hol a Banco készpénzért kicseréli. Ha a kivándorló kívánja, sekkben is hazaküldheti pénzét.

A Banco 1902 óta a következő összegeket kapta :

1902	L-it	9,304.835·23
1903	»	23,576.694·63
1904	»	26,299.399·84
1905	»	39,857.978·34
1906	»	29,888.687·57
1907	»	38,441.306·21
1908	»	36,662.542·71
1909	»	40,178.527·30

Ezeket az összegeket a Banco vagy takarékbetétekké convertálja, vagy pedig kifizeti a kivándorló által meghatározott személynek. Az utalt összegek növekvése azonban inkább mutatja a Banco üzletkörének tágulását, mint a hazaküldött pénzek gyarapodását. A Banco mindig szélesebb és szélesebb körre terjeszti tevékenységét. Ujabban a Deutsche Bankkal lépett összeköttetésbe, New-Yorkban pedig fiókot nyitott. Ez utóbbi esemény különösen nagy fontossággal bír, nemcsak direct actiója folytán, hanem főképen azért, mert a Banco versenye következtében az amerikai olasz „bankárok“, a kikről még beszélünk, nem zsákmányolhatják ki annyira a kivándorlókat.

A másik mód, a mely szerint a kivándorló hazaküldheti pénzét, a nemzetközi postautalvány. Erre nézve is vannak pontos adataink.

Olaszország mérlege mindig kedvező a külföldi postaigazgatásokkal szemben. A nemzetközi kereskedelemből származó fizetéseket ritkán egyenlítik ki ezen az úton. A nemzetközi utalványok nagy részét a kivándorlók állítják ki. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az utalványok 90 százaléka azokból az országokból származik, a melyek felé tart a kivándorlók legnagyobb tömege : az Unio, Franciaország, Németország,

Svájcz ¹⁾. És ezek az utalványok épen azokba a tartományokba címezettnek, a melyek a kivándorlók zömét szolgáltatják. Az olasz kivándorlási bizottság az utalványok két harmadrészét tekinti a kivándorlók pénzét átszármaztatónak.

Constatálhatjuk, hogy a kivándorlás fejlődése együtt járt az utalványok szaporodásával és az 1908-ban beállott visszafejlődése az emigrációnak az utalványok kevésbedését vonta maga után. 1900-ban az olasz postahivatalnokok 52·4 millió értékű nemzetközi utalványt fizettek ki; 1903-ban 106·8 milliót; 1906-ban 195·4 milliót; 1907-ben 248·2 milliót; 1908-ban 223 milliót; 1909-ben 207·4 milliót. Az 1908-ban beállott visszafejlődés, a mint mondtuk, a kivándorlás amerikai krízis okozta megállapodásának felel meg. 1909-ben a Banco di Napoli versenyre is hozzájárult a postautalványok révén hazaküldött pénzek kevesbüléséhez.

Országok szerint az Egyesült-Államok szolgáltatják e pénzek majdnem felét; utánuk következnek: Németország 15⁰/₀-kal, Franciaország 13⁰/₀-kal, Svájc 10⁰/₀-kal. Argentínából nagyon kevés pénz kerül Olaszországba ezen az úton. E körülmény abban látja magyarázatát, hogy a nemzetközi utalványforgalom csakis Buenos-Ayresben létezik, másrészt a kivándorlás nagy részben időleges lévén, a kivándorlók magukkal hozzák megtakarított pénzüket.

Ez a két exact adatunk van: az utolsó esztendőben több mint 200 milliót küldtek évenként haza a kivándorlók e két úton.

De nemcsak e két úton küldhetik haza a kivándorlók megtakarításukat; van annak még más és épen nem kevésbé használt módja is.

A kivándorlók megtakarításuknak nagy részét az amerikai úgynevezett olasz „bankároknak“ szolgáltatják át. Ezek a soi-disant bankárok az olasz kivándorlóknak valóságos vérszopó pióczái. Üzletkörüik nagyon terjedelmes. Czégérükön elszámolják a nagy bankok összes operatióit, hozzáteszik a vasuti és hajójegyek árúsítását és nem ritkán ilyenféle hirdetések: „Depot of Marsala and table Wines. Depot for S. Antonio tobacco imported prime quality.“ ²⁾ Mihelyt megérkezik amerikai földre a kivándorló, ráteszik kezüket: kifosztják a szó legszorosabb értelmében; mikor már semmije sincs, munkát szereznek neki a bér egy részének átadása fejében. Megtakarított pénzét „letétbe“ veszik. Ezeknek a letéteknek mechanismusát Koren ³⁾ a következőképen írja le: „A mikor a munkás dollárjait a „bankba“ hozza, nem kap

¹⁾ *Relazione del Commissariato dell'Emigrazione* Alleg. F.

²⁾ Koren: *The padron system and padron banks, Bulletin of the departement of labor* 1897. p. 113.

³⁾ op. cit. p. 126.

könyvecskét vagy rendes nyugtát, hanem egy papirdarabkát, a melyre nem irnak rá mást, mint az elhelyezett összeget. Néhány betét és esetleg kivétel után a bankár kimutatása sohasem egyezik a tulajdonoséval. Elvállalják a pénzek házaküldését, de levonnak belőle 50⁰/₀-ot „cambio“ czímen. És még az így eljáró bankárok a legbecsületesebbek! Nem ritka eset, hogy a pénz sohasem látja Itáliát. Van olyan bankár, aki 50.000 dollárral (mind kivándorlók megtakarított pénze) odébb állott.

Ezeknek a bankároknak száma felette nagy. New-Yorkban az Immigrant Commission nemrégiben 2.300-at talált ¹⁾. A Banco di Napoli newyorki fiókja 200.000 dollárra becsüli az 1909-ben az ilyen bankárok bukása folytán elveszett pénzeket. A közvetítésükkel hazaküldött összegeket ellenőrizni absolute lehetetlen. 1893-ban az amerikai senatus egy bizottsága 25—30 millióra becsülte ²⁾. Ez az összeg talán akkor túlzott volt, de ma, daczára az ezen a téren beállott javulásnak, a kivándorlás emelkedése folytán régen meghaladott.

Valódi bankok szintén küldenek haza pénzt: de itt is lehetetlen meghatározni az összeget. 1907-ben a »Report of emigration commission« szerint a Banca Commerciale Italiana, a Credito Italiano, az American Express Cy. és más intézetek útján hazaküldött összeg 68 millió dollár volt; 1908-ban 54 millió.

Ajánlott és pénzeslevélben szintén sok pénz érkezik Olaszországba: a titok, a melyet a műveletlen ember oly sokra becsül, így meg marad őrizve. De ezek az összegek eltörpülnek azok mellett, a melyeket a kivándorlók rókonai, barátai vagy a kivándorlók önmaguk hoznak haza. Az argentinai kivándorlás, a mint láttuk, nagy részben időleges és a postán nagyon kevés pénz kerül haza: az argentinai olasz munkás megtakarítása nem hagyja el a munkás zsebét hazatérte előtt.

* * *

Ha az amerikai becslést vesszük alapul minimális összeg gyanánt, egy fél milliárdra becsülhetjük az összeget, a melyet Olaszország évenként kivándorlóitól kap: de így még nem számítottuk a kivándorlók zsebében hazatérő pénzeket. Nem túlozunk, ha ezekkel az összegekkel együtt 600 millióra tesszük az olasz fizetési mérlegnek a kivándorlásból közvetlen származó activ tételét.

Thesisünk bizonyítására, t. i. arra, hogy az olasz váltók árfolyamának javulásában nagy része van a kivándorlásnak, két tényt kellett bebizonyítanunk:

¹⁾ Ch. Sartorius von Waltershausen: *Die Südtalienische Auswanderung und ihre volkswirtschaftlichen Folgen*. Conrads Jahrbücher 1911. p. 182.

²⁾ Koren op. cit. p. 128.

1. Hogy a kivándorlóktól hazaküldött összeg elég nagy arra, hogy a külföldi váltók árfolyamára jelentékeny befolyást gyakoroljon. Ezt kategorikusan állíthatjuk. A kivándorlók hazaküldött pénze bőven fedezi az olasz kereskedelmi mérleg passzív egyenlégét.

2. Hogy a kivándorlók által hazaküldött összegek akkor növekedtek nagy mértékben, a mikor a külföldi váltók árfolyamában a nagy javulás beállott.

A kivándorlás nagy fejlődése a múlt század vége óta, a mely fejlődés párhuzamos a külföldi váltók árfolyamának emelkedésével, bizonyítja a kivándorlás befolyását a váltóárfolyamokra. Tény gyanánt fogadhatjuk el, hogy az újabb kivándorlók küldik haza leginkább megtakarított pénzüket. Hosszabb távollét után a kivándorló „standard of life“-je emelkedik. A socialis és földrajzi milieu nemcsak gondolkodásmódját változtatja meg, hanem még organismusát is¹⁾. Van aztán még egy pszichologiai elem is: a hazához való ragaszkodás hosszabb távollét után gyengül. Már pedig az újonnan kivándorlottak száma az utolsó tíz évben folytonosan és hatalmasan emelkedett.

A kivándorlási elemnek a váltóárfolyamra való hatása magyarázatát adja az 1908 óta beállott gyenge depressiónak is. Az utolsó krízis alatt a kivándorlók száma, de különösen megtakarítása hanyatlott. Az amerikai munkabérek alacsonyabbak. Láttuk, hogy a kivándorlott munkás kiadásait nem redukálhatja: a bérek hanyatlásának tehát maga után kell vonnia a megtakarított pénzek kevésbüléseit. A tény, hogy az olasz váltóárfolyamok depressiója nem követte azonnal a krízist, magyarázatát találja abban, hogy a nagy számban visszavándorolt olasz munkások magukkal hozták a krízis előtt megtakarított pénzüket. A depressio tartóssága azzal magyarázható, hogy az újonnan kivándorlottak száma nem elég nagy, hogy a redressement létrejöhessen.

A kivándorlás még indirect is gyakorol hatást a fizetési mérlegre. Ha az olasz kiviteli és behozatali statistikát vizsgáljuk, látjuk, hogy azok az országok, a melyek felé a kivándorlás irányul, vevői lettek Olaszországnak, jelesen azokban az árúknak, a melyek a kivándorlók élelmezésére szolgálnak. Az Argentínába induló kivitel például 1890-ben 47·4 millió lira volt, 1904-ben már 129·6 millió és 1905-ben 103·4 millió lira. Még a kivitel fluctuációi is követik a kivándorláséit. Így például 1888, 1889, 1896 és 1901-ben a kivándorlás különösen nagy volt és a kivitel is emelkedik. Ha a kivitel egyes tételeit nézzük, azt látjuk, hogy (kötélárúk, papírárúk és gummiárúkon kívül) azok az árúk (bor, szesz-

¹⁾ E. Houzé: *Influence du changement de milieu géographique et social sur les variations de l'organisme*. Bulletin de l'Institut de Sociologie Solvay No. 7. p. 1.

italok, olaj, gyapotárúk, gyapjuszövetek, rizs, sajt, dohány) a főkiviteli cikkek, a melyeknek fogyasztói a kivándorlók.

Az Amerikai Egyesült-Államokba Olaszország 1897-ben 93 millió liráért vitt ki. 1905-ben 226·1 millió lira volt a kivitel. Itt is a legfontosabb kiviteli cikkek a kivándorlók élelmezésére fordítatnak.

Ugy véljük, hogy a kivándorlásban keresendő az olasz váltók árfolyam-javulásának legfontosabb oka. Bizonyos, hogy ez a körülmény némi veszélylyel jár Olaszországra nézve: ez a veszély abban rejlik, hogy a fizetési mérleg ezen fontos tételét olyan körülmények befolyásolják első sorban, a melyekre Olaszország nem hathat. Ezek a nemzetközi conjunctura, a nagy közmunkák és az argentinai termés. Az utolsó amerikai krízis már éreztette befolyását az olasz váltók árfolyamára.

Megemlítjük, hogy az idegenforgalom, az olasz fizetési mérleg e másik fontos tétele, szintén első sorban a nemzetközi gazdasági helyzettől függ. Nagyon valószínű, hogy az 1900 utáni gazdasági fellendülés idejében Olaszországnak ebből a forrásból folyó bevételei emelkedtek és az utóbbi gazdasági depressio alatt csökkentek.

Olaszország tudatában van, hogy milyen nagy kincse a kivándorlás. Mindent elkövet, hogy idegen államok ne gátolják meg. Jellemzők a Braziliával kötött kereskedelmi szerződést megelőző tárgyalások. Olaszország csak úgy volt hajlandó a brazil kávék behozatalát kedvezményezni, ha Brazília nem gördít akadályt az olasz proletár behozatala elé.

Neumann Ernő.

Közlemények és ismertetések.

A gabonakereskedelem, a gabonaárak és visszahatásuk a külkereskedelemre.

Dr. Alexander Horowitz ily czímen nemrégiben felolvasást tartott az Österreichischer Exportvereinban. Az Amerikára és Ausztriára vonatkozó részei oly érdekesek, hogy érdemesnek látszik kivonatos ismertetésük.

Nincs a nemzetközi kereskedelemnek egy ága sem, a mely oly gyorsan és oly magasságra emelkedett volna, mint a gabonakereskedelem, a mely a hozzája tartozó lisztkereskedelemmel ma a világgazdaságban az első helyet foglalja el. A forgalomba kerülő gabona- és lisztmennyiségek értéke az összes világkereskedelmi értékeknek mintegy tizedrészét foglalja magában és a világkereskedelem bármely ágának értékét messze túlhaladja.

Míg a gabonatermelés kiszámíthatatlan és minden befolyásolhatástól ment természeti tényektől függ és ennek folytán egyes időszakokban lényeges ingadozásokat mutat fel, azalatt a gabonaszükséglet nélkülözhetetlen és csak csekély eltéréseket mutat az éppen felfelé haladó vonaltól.

A belföldi gabonakereskedelem feladata a szerint, a mint helyi, nagykereskedelem vagy pedig kiviteli kereskedelem, különböző. A helyi gabonakereskedelem átveszi a mezőgazdától a termését, hogy azzal mindenekelőtt a szorosabb termelőterület szükségletét kielégítse; a gabona nagykereskedelem gyűjti a feleslegeket, hogy az illető ország határain belül oda juttassa, a hol a fogyasztás nagyobb odahozatalokra van utalva, feladata a készletet és a szükségletet időben és térben kiegyenlíteni; végül a gabonakiviteli kereskedelem a vámkülföldre vezeti a mezőgazdasági termékek ama feleslegét, a melyet nélkülözhet vagy a melyek az illető ország viszonyai szerint olcsóbb surrogatumokkal pótolhatók. E feladatok teljesítése nem könnyű, mivelhogy az egymással összhangba hozandó momentumok éppen a gabonakereskedelem és forgalom terén mindenképpen ingadozó természetűek. Az év minden hónapjában van a

földgömb valamely részén aratás, a mely hozzájárul a gabonakészletek terjedelmének meghatározásához, a nélkül, hogy fölfelé vagy lefelé valamely határ adva volna. Másfelől a szükséglet emelkedik bizonyos számokban ki nem fejezhető korlátok között a lakosság számának állandó növekedéséhez képest. Ebben a viszonyban rejlik a nehézség a gabonagykereskedelem számára. Szerepét a termelés és fogyasztás között való közvetítés terén sikeresen végezni, ez adja egyszersmind nagy fontosságát. Az európai államokban a tömegárúkkal és különösen a gabonával való kereskedelem technikája és szervezete fővonásaiban már oly időben kifejlődött, a midőn a tömegárúk még majdnem teljesen a helyi piacokra voltak korlátozva és csak csekély mértékben voltak a népek között való forgalom tárgyai. A kereskedelem technikájának, úgy az üzletek megkötésében, mint azok lebonyolításában, természetesen teljesen a helyi piacokon meggyökeresedett üzleti formákhoz kellett alkalmazkodnia és a majdnem váratlanul a világkereskedelem első szerepére jutott gabonakereskedelemnek ezen kényszer hatása alatt fel kellett vennie a helyi piacok üzleti formáit. Anglia, mint a világ legnagyobb gabonaimportállama, a gabonagykereskedelemnek a világkereskedelemben szokásos üzleti formáiban is irányadóvá vált. Az egyetlen ország, a melynek magában álló, a többi szervezetektől alapjában különböző specialis gabonakereskedelmi organisatiója van, az északamerikai Unió. Amerika volt az az ország, melynek népe az összes forgalmi élet korszakalkotó találmányait nagy mértékben átültette a gyakorlati életbe és egész gabonakereskedelmét az új követelményeknek megfelelőleg szervezte. Amerika volt az is, a mely a legnagyobb hasznot huzta az összes forgalmi és kereskedelmi viszonyok ezen átalakításából.

A midőn a nyugoti részek betelepülésének világtörténelmi folyamata során Amerika fejletlen gyarmatországból hirtelen elsőrendű gabonakiviteli állammá fejlődött, nem voltak kijárt utak, a melyekbe a gabonakereskedelem az óriási gabonáradatot terelhetne volna. A mint a gabonakereskedelem ott legnagyobb részben a gabonatermelést előidézte, kellett, hogy szervezetét ujonnan megteremtse és ilyenformán régi tradícióktól menten, teljesen szabadon, a saját gabonaneműek sajátosságához képest járhatott el.

Az amerikai gabonakereskedelem két legfeltűnőbb jellemzője a következő. Első sorban a fungibilitás jogi és gazdasági principiuma, a mi abból áll, hogy egyenlő minőségű azonos tömegek egyértékűnek számítanak. Másodsorban: az a műszaki elv, hogy a gabona beöntve alla rinfusa raktároztatik és szállittatik, a mi által a gabona minden tartányformához alkalmazkodik és saját súlya folytán ömölvén, kevesebb beavatkozással továbbitható. Ez a két principium végigvonul az amerikai

gabonakereskedés minden részletén, miáltal az az európai gabonakereskedelemtől nem mondható organikus egészzé válik.

Általánosan ismert kereskedelmi jegyek és egy állandó fajta-sorozat felállításával keletkeztek korán ama közismert gabonatípusok, gabonafokozatok, a melyek a gabona meghatározott jóságosztályait adják és az összes amerikai gabonakereskedelem alapjává lettek. Az azonos gabonafajok, tekintet nélkül az esetleges tulajdonosra, mint a folyadékok összeöntetnek, minek folytán a gabona fungibilis, azaz egynemű helyettesíthető árú természetét nyeri. A gabonaforgalom ezáltal Északamerikában a legteljesebb hely-, idő- és költségtakarítással történik és az egyéni minta alapján való vásárlás egészen háttérbe szorul. Ez a, némely hibái daczára is egyszerű elmés és forgalomjavító gradatiós séma Európában az egészen más európai termelési feltételek között nem volt utánozható. Itt a mustra szerint való vásárlás kellett, hogy az uralkodó üzletformává váljék, mert a gabonaforgalomnak azt kellett kereskedelem tárgyául választania, a mit a termelt árúban éppen talált. Ez pedig a különböző, leg-egyénibb módon alakult gabonafajok áttekinthetetlen sokasága, a melyeket kereskedelemben szokásos és kezelhető üzleti típusok korlátai közé szorítani nem lehetett. A termelés ezen individualismusának a vásár tárgyát tevő árú individualisálása egyéni minták alapul vételével, az egyenes következménye, de czélszerűségi okok is nagy mértékben ellentmondtak az amerikai gabonakereskedelmi formák utánzásának; mert a különböző európai gabonafajták igen sokszor sokféle keverésre szorulnak a végből, hogy egyáltalán fogyasztásra alkalmasakká váljanak, vagy hogy ezáltal magasabb fogyasztási értékre tegyenek szert.

A minket talán még közelebbről érdeklő osztrák gabonakereskedelem visszatükröződik a bécsi gabonakereskedelem történetében. Még a múlt század közepében négy mértföldnyire Bécs körül szigorúan tilos volt gabonát viszontelárusításra vásárolni. Az egyes tartományok között való gabonakereskedelem és gyakran a gabonakivitel súlyos tilalom alá esett, a gabonaátvitelre magas vámok voltak kivette. Évtizedekig tartott, a mig megérett az a meggyőződés, hogy a gabonaforgalom bajain legbiztosabban a kereskedelem megélénkítésével, beszerzési és eladási alkalmak teremtetésével lehet segíteni. Döntő forduló pontot jelent az osztrák gabonakereskedelmi politikában az az 1817-iki udvari decretum, a mely a gabonakereskedelmet korlátozó összes rendeleteket és törvényeket azon megokolással szüntette meg, hogy csak a szabadforgalom producálhatja az élelmiszerek természetes és igazi árát. Ez az osztrák gabonakereskedelmi politikában lassankint beállott átalakulás idézte elő a gabonakereskedelem szervezeti formáinak alapos változását is. A műszaki újítások egyidejű befolyása alatt kereskedtek a nagy kereskedelmi malmok

fokozott gabonaszükséglettel és a nagy tőkeközpontosítás folytán a nagy sörgyárak jelentékenyen megszaporodott árpaszükséglettel.

A nagyipari üzemek szakadatlan termelést, ez pedig a nyerstermé-
nyek állandó odaözlését tették szükségessé. Ebből adódott aztán annak
a szükségessége, hogy a számos kis helyi szervezetlen gabonapiacz köz-
pontosítsák, a sok kis forgalmi és árképző központ egy nagy, egy
egész gazdasági complexumot felölelő kereskedelemirányító és árképző
központ által helyettesítsék. Ilyen központul adódott természetesen Bécs,
mint a melynek legnagyobb saját consumja is volt. 1869 óta datálódik
az osztrák gabonakereskedelem mai állapota. Azóta az osztrák gabona-
kereskedelem szépen és sokoldalúan fejlődött, a mennyiben szervezete
felöleli a gabonakereskedelem legkülönbözőbb ágait: a szűkebb értele-
ben vett közbenső kereskedelmet, a kiviteli kereskedelmet, a beviteli és
átviteli kereskedelmet. Az osztrák gabonakereskedelem ellátja a bevitelre
szoruló országrészek szükségletét a bőven termő koronatartományok feles-
legével, több millió métermázsányi sörárpafelesleget visz ki vámkül-
földre. Nemcsak Magyarországból exportál rendes termőévekben 15
millió métermázsát, hanem nagy importszükségletek idején, mint pld.
1897-ben és 1909-ben a vámkülföldről Balkánról, Oroszországból,
Amerikából és oly vidékekről, a melyeknek előbb nevét sem ismerték.

Az 1905-ig igen jelentékeny és különösen rossz termésű évektől
eltekintve, meglehetősen állandó jellegű osztrák sörárpa- és malátakivitel
az 1906-ban beállott jelentékeny német vámfelémelés folytán igen szen-
vedett. Még 1905-ben Ausztria 4⁰/₁₀₀ millió métermázsás összkivitel mel-
lett kerekén 3,700.000 métermázsas sörárpát, tehát kivitele 87⁰/₁₀₀-át Német-
országba adta el. Ugyaníly jelentősége volt Németországnak az osztrák
malátakivitel tekintetében is. A jelzett vámfelémelés a kiviteli lehetőséget
csökkenti.

Minél fejletlenebb a gabonakereskedelem, minél gyöngébb kezekben
van, annál bizonytalanabb a gabonaszükséglet kielégítése. Mindenütt sokáig
tartott, míg a gabonakereskedelem rendes kereskedelmi vállalkozás tár-
gyává vált, nemcsak azért, mert a terméseredmények kiszámíthatatlan-
sága folytán és a calculatio nehézségei következtében a gabonakereske-
delem igen veszedelmes vállalkozás volt, hanem mert a pártszemüvege-
ken át néző vagy teljesen elvakult közvélemény a gabonakereskedelmet
a gabonauzsorával azonosította, miért is ez a kereskedelemnek egyik leg-
rosszabb hírű ága volt.

Igy a legtöbb törvényhozás a 17. és 18. században valósággal azon-
czélt tartotta szem előtt, hogy a gabonakereskedelem elnyomassék és a
gabonanagykereskedelem minden speculativ mozdulata csirájában elfoj-
tassék.

A gabonaárak alakulása előbbi időkben legszorosabban a helyiész nemzeti termelési és fogyasztási viszonyokhoz alkalmazkodva történt. Rossz termések az illető vidékeken, daczára a más helyek jó termésének, magas árakat idéztek elő, ha jó termés volt valahol, alacsonyak maradtak az árak, ha a szomszédban semmi sem termett is. Ennek nem kis mértékben oka volt a rossz és drága közlekedés is. A múlt század közepén aztán gyökeres változás állott be. A helyi viszonyok majdnem teljesen elveszítették befolyásukat akkor, a midőn a vasuti és hajózási összeköttetések a gabonaszállítás előbbi nehézségeit megszüntették. A gabonapiacz világpiaczczá változott, az árak nemzetközi alapon képződtek, mérvadóak nem a helyi termelés és fogyasztás, hanem a világtermelés és a világszükséglet.

A mezőgazdasági termények áralakulása nem kizárólag a kínálattól és kereslettől függ, hanem más számos objectiv és subjectiv tényezőtől. Azon végkövetkeztetések, a melyeket az érdekelt széles körök a világtermés úgy sem biztos nagyságából vonnak, sohasem egyeznek egymással. Az egyik érdekcsoport a gazdag vagy rossz termés következeit és hatásait másként fogja becsülni, mint a másik. A gazdasági fellendülés idején a termésfölösleg nem fogja ugyanazzal a vehemenciával az árakat nyomni, mint a gazdasági depressio idején. Mint mindenütt, úgy itt is a kereslet és kínálat viszonya a legnagyobb fontosságú az árképzés tekintetében, a mely mellett nemcsak a mechanikusan ható tömegviszony, hanem mindenekelőtt az egyik vagy a másik tényező sürgőssége és az ezen nyugvó gazdasági hatalmi viszony is figyelembe veendő. Különösen egy, a modern forgalmi eszközöknek megnyitott és más termelővidékekkel szabályszerű összeköttetésben álló gazdasági közösség mellett nem a helyi kereslet és kínálat mértékadó. Igen fontos és eléggé ismert szerepük van természetesen a vámoknak és beviteli tilalmaknak.

A gabona helyes árképzésének rendkívüli jelentősége abban rejlik, hogy eleje vétetik annak, hogy termelés és fogyasztás megfordított irányba tereltessenek.

Itt kezdődik aztán a gabonakereskedelem tulajdonképpeni feladata. A kereskedő előrelátó beavatkozása idézi elő az árak hely- és időbeli kiegyenlítését és kiküszöböli a keresletnek és kínálatnak pusztá véletlen folytán való találkozását. A gabonakereskedelem új piacokat is keres, a mire jó példa az osztrák sörárpa- és malátakivitel, a mely megmentette a pröductió további lehetőségét. Egy bizonyos területen belül megállapítható minden pontnak legnagyobb árfüggősége ama ponttól, a melyen a legnagyobb kereslet és legnagyobb kínálat találkoznak és a honnan szükséglet esetén az árúmegosztás mindenfelé meg-

történhetik. Az árképzés központjai a gabonatőzsdék. Itt járatos, beavatott felek állanak egymással szemben, minek folytán mindkét részről pontosan megvizsgálják és ellenőriztetik az igazi piaczi helyzetet, minden egyoldalú érdek érvényesülését ellensúlyozza a másik fél ellentétes érdeke és így az áralakulás helyes középítő vonalra hozatik. A gabona napi nagy tömegekben való tőzsdei forgalma és az így elért árak közzététele megmentik a termelők és fogyasztók összességét a bizonytalanságtól és csalhatatlan normákat adnak a localis bizonytalanság és önkény helyébe. A gabonanagykereskedelem központosítása biztosította a gabonaeladás rendszerességét, fokozta és rendes mederbe terelte a forgalmat, a korrekt árképzés iránt való érzéket és éleslátást kifejlesztette, kiegyenlítette továbbá a keresletet és kínálatot. Így váltak a gabonatőzsdék gazdasági életünk jelentékeny részének középpontjává, a gabonatőzsdék árfolyamai az egész nemzeti és nemzetközi gabonakereskedelem barométeréivé.

A japáni közgazdasági állapotok.

T. Ouvakami az *Economiste Francais* július hó 22-iki számában levelet ír a japáni gazdasági állapotokról, a melynek érdekes egyes részleteit reprodukálni.

A mi a különböző európai nagy iparok Japánban való helyzetét illeti, a legújabb számlálás szerint 487 millió yen, azaz 1948 millió franknyi összeg, ha pedig hozzá tesszük azt a 122 millió yent, a mely új nyugoti iparok meghonosítására szolgál, az összeredmény 609 millió yen, a mely összeg reprezentálja a Japánban újonnan meghonosítandó európai nagy iparok jelenlegi gazdasági állapotát.

A Japánban levő külföldi kereskedelmi és ipari alapítások mai teljes összege több, mint két milliárd yen, azaz 8 milliárd frank.

A kereskedelmi és ipari társulatok száma volt a tokiói kereskedelmi és földművelési ministerium kimutatása szerint:

		A befektetett tőke 1.000 yenben
1903-ban	9.274	887.606
1904-ben	8.913	931.292
1905-ben	9.006	975.836
1906-ban	9.329	1,069.706
1907-ben	10.087	1,114.227
1908-ban	10.720	1,215.386

Nem érdektelen megtudni, melyek amaz iparágak, a melyeket legjobban felkarol a japán tőke. Ilyenek e pillanatban: a szállítási gáz- és villamvilágítási vállalatok, gyapotfonók, gyapot- és selyemszövőök, tengeri-, folyami- és életbiztosító vállalatok, telek-, club-, színház- és egyéb

mulatóhelyeket vásárló consortiumok, továbbá mezőgazdasági, bánya, tengerhalászati társulatok, fatermelések stb.

Az állam iparfejlesztő tevékenységét a következő kis táblázat világítja meg:

	Immobilis tőke	forgótőke 1.000 yenben	összesen
1890-ben	117.290	11.162	128.452
1902-ben	157.333	15.593	172.926
1904-ben	159.395	15.593	280.986
1905-ben	215.932	15.593	231.526
1906-ban	317.476	18.467	334.944
1907-ben	509.077	36.212	545.290
1908-ban	896.539	39.597	936.163

Fontos fejezete a japáni közgazdaságnak az elemi csapások okozta évi veszteségek kérdése. 50 - 60 millió yenre rug a gabonatermésben árvizek és tüzek által okozott kár. Az árok, viharok okozta kár az 1902—7 években 196,066.000 yen, a mi évi átlagban 32,600.000 yen.

Ugyancsak figyelemre méltó pont a japánok személyes jövedelmének gyarapodása. A személyes jövedelem növekedik, a mennyiben az erre kivetett adó is évről-évre szaporodik. Míg 1893-ban 91 millió yent fizettek be jövedelmi adóképen, az alatt ezen összeg máig 690 yenre szaporodott fel, a mi évi 25—30% gyarapodást jelent. (Kérdéses természetesen, hogy ezen emelkedés nem szigorúbb fiskális intézkedéseknek és jobb statistikának tudandó-e be?) A kereskedelmi és ipari társulatok adója, a mely 1899-ben 12,700.000 yent tett ki, 1909-ig 35 millióra szaporodott fel.

Hogy a japán nemzeti vagyon mily arányokban növekedett, némi megvilágítást nyer a következőkből:

	1900-ban	1909-ben
	millió yenben	
Adó alá eső földterület értéke	2.974	4.419
Adó alá eső kereskedelmi és ipari tőke	800	1.664
Személyes jövedelem	356	831
Állami bevételek	295	520
Állami kiadások	292	520
Az állam befektetései iparainak kiaknázására	236	1.067
Államadósság	508	2.607
Kerületi prefekturák és városok jövedelmei	147	215
Kereskedelmi és ipari társulatok befektetései	779	1.215
Életbiztosító társ. által biztosított összegek	195	480
Tűzkárbiztosító társ. által biztosított összegek	327	1.103
Állami és magánvasutak bevételei	45	90
A külkereskedelmi kivitel értéke	204	413
A külkereskedelmi bevétel értéke	287	349
A forgalomban levő érmék értéke	298	464
A főbb városokbeli takarékpénztári betétek	335	804
Japáni bankok által kezelt letétek	29.527	65.818

Külföldi népelemek Franciaországban.

Az a körülmény, hogy a franciaországi születések száma alacsony, mindinkább felkelti az érdeklődést azon tényező iránt, a melyet Franciaország lakosságába az idegen elem visz be. Az 1908. évi számlálás (melynek idevonatkozó eredményei 1910-ben hagyták el a sajtót) adatai némi útmutatással szolgálnak, bár az idegenek számát pontosan megállapítani nagyon nehéz. A nehézség onnan ered, hogy a nemzeti hovatartozandóságot megállapító szabályok bonyolultak. Pl. az elszász-lotharingiaiak sajátos esete is forrása a nehézségeknek. Azok, a kik a nemzetiségi hovatartozás kérdésére azt felelik, hogy elszász-lotharingiaiak, nem adnak pontos választ, mert ama tény, hogy vajjon francziák-e vagy németek, születési évüktől függ, valamint attól, hogy honosságukat illető szabad választási jogukkal annak idején miként éltek. Nincs a számlálás azokkal sem egészen tisztában, a kik idegeneknek Franciaországban született gyermekei. Az ilyeneknek számát az ideiglenes megállapítás 1,009 415-re, a végleges feldolgozás 1,040.905-re teszi.

Az 1901. évi számlálás az idegenek számát 1,033.871-ben állapította meg, tehát jutott 269 idegen 10.000 lakóra, míg ugyanezen arány 1906-ban 270:10.000-re. Ez a növekedés új tény. 1891-től 1901-ig az idegenek száma csappant. Ezt a megcsappanást annak tulajdonítják, hogy az 1889 június 26-iki törvény megkönnyítvén a francia állampolgárság megszerzését, szaporodott a naturalisáltak száma és párhuzamosan csökkent az idegenek száma. Az 1891-ben, 1896-ban, 1901-ben francziáknak számláltak nagyrésze azelőtti időkben idegennek számított. Az 1906 márczius 4-én Franciaországban jelen volt 38,844.653 lakó felosztott 37,575.586 francziának született egyénre, szemben az 1901. évi 37,195.133-mal, a kik közül 222.162 naturalisált és 1,046.905 idegen.

Ha az idegenek számának növekedése a fentemlített okoknál fogva 1891–1901 közt megszakadt, természetes, hogy ezen okok létezése előtt, azaz az 1889. évi törvény előtt a dolog másként állott és 1851-től 1886-ig a Franciaországban megszámlált idegenek száma mindig növekedett, a miről pontos képet ad a következő kis összeállítás:

Év	Született francziák	Honosítottak	Idegenek
1851	35,388.814	13.525	379.289
1861	36,864.673	15.254	506.381
1866	37,415.283	16.286	655.036
1872	35,436.695	15.303	740.668
1876	36,059.524	34.510	801.754
1881	36,327.165	77.046	1,001.090
1886	36,700.342	103.886	1,126.531
1891	36,832.470	170.704	1,130.211
1896	37,014.389	202.715	1,051.907
1901	37,195.133	221.784	1,033.871
1906	37,575.586	222.162	1,046.905

Ha összegezzük az idegeneket és honosítottakat, azt találjuk, hogy 1872-től 1906-ig az idegen származásúak száma, bele nem értve az idegenek fiait, a kik az 1889. évi törvény feltételei szerint francziákká válnak, több mint egy félmillióval szaporodott, a mi a lakosság összes szaporodásának mintegy ötödét teszi, tehát semmiképpen sem elhanyagolható szám. Hogy melyek azok a megyék, a hol legtöbb külföldi él, ezúttal nem érdekel bennünket, csak azt jegyezhetjük meg, hogy az idegenek arányszáma département szerint nem változott az előbbi számlálásokkal szemben.

Nagyban növekedett egyes megyékben az olaszok száma, a mi bizonyos építkezéseknek és a határforgalom erősödésének tudandó be. 1872 óta az olaszok száma Franciaországban megháromszorozódott és az idegen lakosság legnagyobb hányadát teszi. Az oroszok és amerikaiak is háromszor annyian vannak, mint harmincz év előtt voltak. Az angolok és spanyolok contingense 20 év óta nem módosult.

Nem nagy ugyan, de figyelembe vehető azoknak a francziáknak száma is, a kik a határon túl lakva nap-nap után dologra, munkába járnak az országba. Ezeknek a száma is mintegy 30.000. A jövőre nézve talán legfontosabbként az olasz immigratio alakulhat ki, a mely Franciaországban élénk érdeklődés tárgya.

A magyar posta multja.

Munkás László: *A királyi magyar posta története 1528—1715.* Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtára. Ranschburg Gusztáv könyvkereskedése. Budapest, 1911. 8°. (231).

Munkás László posta- és távirda-felügyelő még 1896-ban a kereskedelemügyi ministerium megbízásából levéltári kutatásokat kezdett a magyar posta multjára vonatkozó okmányok megismerése céljából. E munkája közben számos okmányra bukkant, a melyek azt tanusítják, hogy Magyarországon I. Ferdinánd trónralépésétől a Rákóczi-féle szabadságharc lezajlásáig a királyi Magyarország területén az osztráktól önálló rendszeres postaszervezet állott fenn, a mely ekként a magyar posta őséneke tekinthető. Volt ezenkívül külön posta az erdélyi fejedelemség, sőt a török hódoltság területén is. A kötet a magyar királyi posta történetét tárgyalja, nagy alaposággal, kiterjeszkedve természetesen a szükséghez képest az általános politikai és gazdasági állapotok ismertetésére is. Noha a kötet anyagának jelentékeny része 1897—1903 folyamán már a Gazdaságtörténeti Szemlében megjelent, a munka mai formájában teljesen önállónak és ujnak tekinthető, mert összefüggően van feldolgozva és mert adatai

a közben felkutatott anyag figyelembevételével lényegesen módosultak. A kötet egy eredeti rajz másolatát is közli, térképen mutatja be a fennállott postajáratokat és ismerteti a királyi posta történetére vonatkozó forrásokat is.

A canadai népszámlálás eredményei.

A canadai Dominion kormánya a múlt év június elején rendeztetett általános népszámlálást. A számlálás eredményei most tétettek közzé; ezek tanúsága szerint a tartomány lakossága 1901 óta 5,371.315-ről 7,081.869-re szaporodott. Tartományok szerint Canada lakossága következőleg oszlik meg:

Brit-Columbia	362.768
Alberta	372.919
Saskatchewan	453.508
Manitoba	454.691
Ontario	2,519.902
Quebec	2,000.697
New-Brunswick	351.815
Nova Scotia	461.847
Prince Edward Island	93.722
North West Territories	10.000

A megejtett népszámlálás adatai azt mutatják, hogy Canada lakossága az utolsó tíz év alatt 32 százalékkal szaporodott, a mi messze meghaladja az Egyesült-Államok 21 százalékos népességi szaporulatát. (V. ö. Közg. Szemle 1911 januári számával.) Ez a rendkívüli szaporodás a középső tartományok nagy gabonatermő területeinek feltárásával van összefüggésben. Az emelkedés például Albertában 411, Saskatchewanban 396, Brit-Columbiában 103, Manitobában pedig 78 százalék. A keleti államokban az emelkedés sokkal csekélyebb, Nova Scotiában $\frac{1}{2}$ százalék, a Prince Edward Island pedig 9 százalék csökkenést tüntet föl. A nagy emelkedésben a legnagyobb szerepet természetesen a bevándorlás játsza; tíz év alatt 1,795.375 bevándorló érkezett Canada területére. Gazdasági szempontból a canadai bevándorlás az Uniótól annyiban mutat eltérést, hogy az érkezők átlagos vagyoni ereje sokkal nagyobb és hogy a bevándorlás nem az ipari centrumokba, hanem az agriculturális vidékekre irányul. Megjegyzendő, hogy az érkezőknek nagy része az Egyesült-Államok farmereinek sorából kerül ki, a kik otthoni földeiket pénzzé téve kedvezőbb feltételek mellett vásárolnak új földeket Canadában. Ezek szolgáltatják a bevándorlás legértékesebb elemét.

Az új népszámlálás Canada főbb városainak lakosságát a következőkben állapította meg: Montreal 466.197, Toronto 376.240, Winnipeg 135.439, Vancouver 100.333, Ottawa 86.340, Charlottetown 81.879, Quebec 78.067, Halifax 46.081, Calgary 43.736, Hamilton 42.363, Victoria 31.620, Regina 30.210.

Szabadkereskedelmi congressus jelentése.

Rapports et Discussions du Congrès International du Free Trade. Tenu du 9 au 12 tout 1910 a Anvers. Publiés sous la direction de M. Paul Gustain, secrétaire général. Anvers 1911. I. E. Buschmann. 2. vol. (I. kötet: Rapports, önálló dolgozatok gyűjteménye, II. kötet: Discussions 272. old.)

A Szemle 1910 szeptemberi számában az antwerpeni szabadkereskedelmi congressusról már részletes ismertetést közöltünk, így ismétlések elkerülése céljából csak a neveket soroljuk föl, a melyek a kötetekben önálló tanulmányokkal szerepelnek. A congressust rendező Cobden Club tudvalevőleg kérdések formájában állította össze a tárgyalások anyagát. A kérdésekre a következők válaszoltak önálló tanulmányokban:

1. Logikus következése-e a szabadkereskedelmi politika a nemzetközi munkamegosztás elméletének? C. F. Bastable, Dublin; Yves Guyot, Paris; Maurice Ansiaux, Bruxelles; Ernest Mahaim, Liège; D. Van Bloom, Delft.

2. Melyek a Németországban, Ausztráliában, az Egyesült-Államokban és Franciaországban történt tarifarevisiók valószínű következései? Pulsford senator, Ausztrália; Albin Huard, Paris.

3. Milyen hatása van a vámvédelemnek nyersanyagokra és gépekre olyan továbbfeldolgozó iparoknál, a melyeknek vásárolniuk kell ezeket a nyersanyagokat a készgyártmányok előállításához? Daniel Bellet, Paris; Benedict Rosenfeld, London; Germain Paturel, Paris; H. I. H. Geldermann, Bruxelles; J. Limozin, Paris; Edoardo Giretti, Torino.

4. Melyek a szabadkereskedelmi politika uralomra jutásának akadályai, vagy állítólagos akadályai a jelenlegi főbb védvamos rendszerű országokban? Edoardo Giretti, Torino; Byron W. Holt, Newyork; Gustave Schelle, Paris; Biard d'Aunet, Paris.

5. Melyek a nemzetközi tőkeozgalomnak főbb jelenségei, mi a befolyása a behozatalra és a kivitelre és milyen viszony áll fenn egyrészt a nemzeti jóllét, másrészt a behozatali és kiviteli többlet között? Lujo Brentano, München; Fernand Faure, Paris; Lord Welby, London.

6. Melyek a szabadkereskedelem és vámvédelem morális hatásai a nemzetek belső állapotaira és a nemzetközi viszonylatokra? Earl of Cromer, London; Gustave Schelle, Paris; Pulsford senator, Ausztrália; Dorothy

Hunter London ; B. C. M. Baskett, Halton near Leeds ; Peschke Koedt, Kopenhága.

Ezeket az előadásokat tartalmazza az első kötet. A második kötet az előadások nyomán kifejlődött vita anyagát adja gyorsírói feljegyzések alapján. A résztvevők nevei között találjuk Baskettet, Brentanot, Yves Guyot-t, Loriát, Lotzot, Murray Macdonaldot, Raffalovitchot, Strausst és még számosat a közgazdasági tudomány jelenlegi kiváló képviselői közül.

t. s.

Vasuti politika.

Rózsa Károly: *Vasuthálózatunk fejlesztése az államnak az eddiginél kisebb megterhelésével.* A kormány által 1910—11. évi Kossuth közgazdasági pályadíjával kitüntetett munka. Budapest, 1911. 8°. (42.) Pátria könyvnyomda r.-t.

Ez a tartalmas kis munka főként a helyi érdekű vasutaknak sokat tárgyalt problémájával foglalkozik és a statisztikai adatok beható vizsgálata után azon nézetének ad kifejezést, hogy az államháztartás, noha az alsóbbrendű vasuthálózat fejlesztésére közvetlen hozzájárulások formájában tetemes költségeket fordított és ezeknek az államvasuti kezelésbe való átvételével jelentékeny terheket vállalt magára, erre a rendszerre nem fizetett rá. Ezek a kiadások és terhek megtérültek ugyanis egyrészt a közvetlen kincstári vasuti bevételek, másrészt pedig az új árú- és személyforgalom révén, a melyet az új helyi érdekű vasutaknak a forgalomba való bekapcsolása a m. kir. államvasutakra is jelentett. Noha így a helyi érdekű vasutak indirecte az államvasutakra nézve meghozzák a rájuk fordított kiadásokat, a szerző mégis jogosultnak tekinti azt a törekvést, hogy az eddigi bevételek biztosítsanak az államháztartásnak az eddigi megterhelése nélkül. Erre azt a rendszert ajánlja, a melyet az orosz államvasut követ a helyi érdekű vasutakkal szemben. E rendszerrel a helyi érdekű vasut építési tőkéjét a magánvállalkozó szerzi be, a forgalmi eszközöket és kezelést pedig a csatlakozó fővasut adja. A szállítási díjak, a helyi érdekű vasutakkal való csatlakozási forgalomban, a tényleges üzleti költség levonása után a helyi érdekű vasut javára iratnak és tőkéjének kamatoztatására fordítatnak mindaddig, míg a befektetett tőke 5°/_o-os kamatozását éri el. Az 5°/_o-on felüli összeg a tőke visszafizetésére fordítatik és a visszafizetés megtörténte után a helyi érdekű vasut a fővasut tulajdonába megy át. A további javaslatok külön, a helyszínen székelő üzletkezelősegeket és külön központi üzletvezetőséget kívánnak a helyi érdekű vasutak számára, továbbá a személyzetnek az elért eredményekben való részeltetését, a postaszállításért szállítási díj fizetését és a motorkocsik nagyobb mérvben való alkalmazását kívánják.

A vasuti díjszabások.

Sulyok Imre: *A vasuti díjszabás készítésének elmélete és technikája.* A „Magyar Vasuti és Hajózási Club“ által első díjjal és dicsérettel kitüntetett pályamunka. A Club kiadása. Budapest, 1911. 8°. (320.)

Ez a kötet tulajdonképpen tankönyv jellegével bír. Noha címében benne van az elmélet kifejezés, ez nem annyira a vasuti tarifáknak nagy köz- és államgazdasági vonatkozásait, mint inkább a tarifák közvetlen megállapításának módját illeti. Ismerteti a vasuti szolgálatnak díjszabási szempontból való szervezetét, mindazon hatóságokat és testületeket, melyek a díjszabások képzésére befolyást gyakorolnak, továbbá mindazokat a tényleges megállapodásokat és egyezményeket, melyek az egyes vasutak között díjszabási szempontból fennállanak. Az érvényben levő díjszabások alapul vételével, melyeket források szerint csoportosítva is felsorol, elemzi a díjszabási politika egyes részeit, az önköltség kiszámítását, a díjképzési alapok megállapítását, a mellékkilleteket, díjkezdvezményeket, irányítási politikát. A források felsorolása és a fontosabb rendelkezések idézése a kötetet egyrészt igen hasznos segédkönyvvé teszi azokra nézve, a kik a díjszabási politika irányításában gyakorlatilag érdekelve vannak, a példák alkalmazása pedig hasznos útmutatást nyújt másrészt azokra nézve, a kik a kérdéssel elméleti szempontból kívánnak megismerkedni. Mint összefoglaló munka, a mely nem mélyed bele a részletekbe, de általánosságban igen jó áttekintést nyújt az egész díjszabási politikáról, nálunk mindenesetre hézagpótló munkának tekintendő.

Tanulmányok a drágaság kérdéséről.

A világszerte erősen érezhető drágulási processus mindenfelé arra indítja a legkiválóbb nemzetgazdákat, hogy ezzel a problémával foglalkozzanak. Franciaországban a legutóbbi hetek folyamán Yves Guyot és Paul Leroy-Beaulieu tettek közzé terjedelmesebb tanulmányokat erről a kérdéstről. Yves Guyot két tanulmánya, „La Cherté et le Protectionnisme“ és „La production de l'or et les Prix“ címmel a „Journal des Économistes“ október 15-iki és november 15-iki számaiban jelent meg. Az első tanulmány Davenant és King formulájából indul ki: „Midőn két cserébe ajánlott árú mennyiségének viszonya számtani haladvány szerint növekszik, az illető két árú viszonya mértani haladvány szerint növekszik.“ Ez okozza, hogy a szükségleti cikkek ára, ha bennük hiány tapasztalható, gyorsabban emelkedik, mint azt tulajdonképpen a hiány indokolná. A drágaság orvoslásának eszköze tehát más nem lehet,

mint a szükségleti cikkeket minél nagyobb mennyiségben vetni a piacra. Mindazok a kísérletek, melyeket a radicalis-socialista városi tanácsok tettek Franciaországban a drágaság ellensúlyozására és a melyeket a tanulmány részletesen ismertet, mint hatósági üzemek, hatósági támogatással létesített részvénytársaságok, szövetkezetek, maximalis árak megállapítása, szükségképen hiábavalók. A szerző utal e tekintetben a forradalom idejére, mikor a nemzeti convent is kísérletezett az árak fixirozásával, az eredmény pedig az lett, hogy az élelmiszereknél két piac képződött, egy hivatalos, a melyen árút nem lehetett kapni és egy nem hivatalos, a hol az árak a kereslet és kínálat idézett törvényének megfelelően alakultak. Az orvoslás tehát csak abban lehet, ha Franciaország szakít a mai magas mezőgazdasági vámok politikájával és visszatér az 1883. vagy 1863. évi alacsonyabb vámokhoz és előkészíti a szabad kereskedelemre való áttérést.

A másik tanulmány, a mely az aranytermelés és az árak emelkedése közötti viszonyt vizsgálja, részletesen ismerteti az aranytermelés emelkedését, majd szembeállítja vele a különböző iparágakban és a világkereskedelemben tapasztalt fejlődést és arra a conclusióra jut, hogy az utóbbi az aranytermelés növekedését többszörösen túlhaladta. Az indexszámok vizsgálata azt mutatja, hogy az aranytermelés emelkedése nem is vág össze a drágulás processusának menetével. Ezeknek a megállapításoknak a figyelembevételével a következő eredményre jut:

1. Az aranytermelés növekedése lassabb, mint a legfőbb iparágak fejlődése.

2. Az aranytermelés, mint ipar, nagyon kicsiny.

3. Az aranytermelés növekedése eredményezett ugyan aranybőséget, de a kereslet a kínálatot állandóan meghaladta.

4. Ennek következtében az aranytermelésnek az utolsó években történt emelkedése bizonyos árucikkek árának emelkedésére befolyást egyáltalán nem gyakorolhatott.

5. A quantitási theoriát a tények megczáfolják.

Paul Leroy-Beaulieu cikksorozata „La renchérissement de la Vie“ címmel az „Économiste Français“ 40., 41., 42., 43., 44. számaiban jelent meg. A tanulmány a drágaság kérdését nem általánosságban, hanem csak bizonyos szempontokból vizsgálja: egyrészt elemzi a drágulás mérvét az egyes cikkeknel, az „Economist“ index számainak alapul vételével, másrészt vizsgálja a munkabérek emelkedését Franciaországban és kutatja ezeknek a drágaságra gyakorolt hatását. Utóbbinál a francia munkaügyi ministerium által kiadott monographiát veszi alapul.¹⁾

¹⁾ *Salairs et coût de l'existence à diverses époques jusqu'en 1910.* Paris 1911. Imprimerie nationale 1911. (525.)

Ez a monographia igen beható statisztikai felvételek alapján a munkabérek emelkedését Franciaországban az utolsó ötven év alatt körülbelül 120 százalékra teszi. Leroy Beaulieu az utolsó évek drágulási processusát különösen a következő körülményekre vezeti vissza. Az utolsó évek folyamán több rossz év követte egymást, a melyek a gabonatermelésben érezhető hiányt okoztak; nagy állatbetegségek tizedelték meg az állatállományt, a standard of life erősen emelkedett; a munkabérek emelkedése a termelési költségeket megdrágította és különösen a kis existenciák, a kik a fogyasztóközönséggel közvetlen összeköttetésben vannak, voltak kénytelenek áraikat emelni. A vámvédelem és drágaság összefüggése, minthogy a tanulmány inkább csak az említett statisztikai felvételek ismertetését és méltatását célozza, csak érintve van, de részletesen nincs kifejtve. Foglalkozik ellenben a tanulmány a drágulásnak az egyes családi háztartásokra gyakorolt hatásával és az eltolódásokkal, melyek a háztartási kiadások tételeinél a drágulás folyamán beállottak. t. s.

Bosznia közigazgatása.

Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1910. Herausgegeben vom K. und K. gemeinsamen Finanzministerium. Wien. Adolf Holzhausen. 4° (247).

A bosnyák-hercegovinai országos kormány, illetve a közös pénzügyminisztérium 1906. év óta évről-évre rendszeres jelentést ad ki az országos kormány tevékenységéről. A jelentés azonban ennél többre is kiterjed, és lehetőleg teljes képét nyújtja az anektált tartományok összes culturális és gazdasági állapotainak is. (9)

Kiviteli akadémia Fiumében.

Kritzta István: *A Fiumében alapítandó m. kir. kiviteli akadémia tervezete.* Fiume. Kirchhoffer A. és Társa. 1912. 8° (39).

Még 1910-ben a fiumei m. kir. kormányzóság ankétet rendezett, melynek tárgya volt egy Fiumében létesítendő kiviteli akadémia tervének megvitatása. Az akadémia az előadói javaslat szerint az állam Fiume város és a kereskedelmi és ipari érdekeltség hozzájárulásaiból lenne felállítandó. Kritzta István felső kereskedelmi iskolai igazgató, a ki ennek az ankétnek előadója volt, most önálló füzetben adta ki előadói előterjesztését, a szervezendő akadémia tanulmányi- és óratervét, valamint a reá vonatkozó egyéb irományokat. A füzet, noha kizárólag ennek az anyagnak kommentár nélküli közlésére szorítkozik, agitatorius célokat szolgál. (9)

A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete.

A munkanélküliség elleni küzdelem tárgyában 1910. szeptember hó 18—21-én Párisban tartott nemzetközi értekezlet magyar tagjai 1911. évi január hó 21-én tartott ülésükön elhatározták, hogy belépnek a Párisban létrejött Munkanélküliség Elleni Küzdelem Nemzetközi Egyesületébe és ez év őszére előkészítik a magyar fiókegyesületnek megalakulását.

A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete november hó 26-án tartotta alakuló közgyűlését.

Az előkészítő bizottság a mozgalom keletkezéséről, céljairól és eszközeiről egy „A munkanélküliség elleni küzdelem“ című kiadványban tájékoztatta a közönséget. E füzetben közölte az alapszabályok tervezetét is.

Az alakuló közgyűlést az előkészítő bizottság nevében dr. Földes Béla egyetemi tanár nyitotta meg és vázolta a munkanélküliség elleni küzdelem céljait és feladatait. Dr. Ferenczi Imre a Gandban megtartott nemzetközi összejövetelről tett jelentést és az egyesület munkaprogramját jelölte meg főbb vonásokban. Az alapszabálytervezetet csekély módosítással elfogadták, majd a választásokat ejtették meg. Megválasztották elnöknek Földes Béla egyetemi tanárt, orsz. képviselőt, társelnöknek Bartóky József államtitkárt, Bárczy István polgármestert és Vargha Gyula ministeri tanácsost, titkárnak: dr. Ferenczi Imrét a székesfőváros socialpolitikai szakelőadóját, pénztárosnak: Székács Antal fővárosi bizottsági tagot, ügyésznek: dr. Sasvári József ügyvédet, a Budapesti Ker. Munkásbiztosító Pénztár titkárát. A választmány tagjai lettek: Gelléri Mór az Országos Iparegyesület igazgatója, Hegedüs Loránt a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének igazgatója, dr. Heller Farkas ministeri titkár, egyetemi magántanár, Jászai Samu a Magyarországi Szakszervezeti Tanács titkára, Kis Adolf a Budapesti Ker. Munkásbiztosítási Pénztár igazgatója, Létay Gusztáv ministeri tanácsos, a Budapesti Ipari és Kereskedelmi Munkásközvetítő Intézet igazgatója, Mandelló Gyula jogtanár, a Magyar Közgazdasági Társaság igazgatója, dr. Mentsik Ferencz az Állami Munkásbiztosító Hivatal elnöke, dr. Pap Dezső ministeri oszt. tanácsos, Papp Árpád ministeri tanácsos, Sarkadi Ignác az Orsz. Betegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár igazgatója, dr. Somogyi Manó egyetemi magántanár. ministeri titkár, Szántó Menyhért a Társadalmi Múzeum igazgatója, Vágó József a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara segédtitkára, dr. Wildner Ödön székesfővárosi tanácsnok. A számvizsgáló bizottság tagjai lettek: Bosányi Endre a Középeurópai Közgazdasági Egyesület titkára, dr. Pap Géza ministeri oszt. tanácsos, bíró és dr. Kreutzer Lipót a Magántisztviselők Orsz. Szövetségének elnöke.

Az egyesület választmánya 1911. évi december hó 12-én délután a Tudomány-Egyetem egyik termében dr. Földes Béla egyetemi tanár, országgyűlési képviselő elnöklete alatt tartotta első ülését. Az ülésen többek között megjelentek: Vargha Gyula ministeri tanácsos, társelnök, Létay Gusztáv ministeri tanácsos, Szántó Menyhért és dr. Pap Géza ministeri osztálytanácsosok, Gelléri Mór, az Országos Iparegyesület igazgatója, Vágó József a Kereskedelmi és Iparkamara titkára, Somogyi Manó és Heller Farkas egyetemi tanárok, Székács Antal fővárosi bizottsági tag, Kis Adolf a Ker. Munkásbiztosítási Pénztár igazgatója, Bud János ministeri titkár és mások. Az elnök üdvözölvén a választmányi tagokat, a pénztári jelentést terjesztette elő. Majd dr. Ferenczi Imre titkár hosszabb előadásban ismertette az egyesület legközelebbi munkaprogramját, a melyhez a választmány a maga egészében hozzájárult.

Az egyesület teendőit a nemzetközi egyesületnek munkaprogramja állapítja nagyjában meg.

Minthogy a nemzetközi bizottságnak Gandban tartott ülése elhatározta, hogy a Nemzetközi Statistikai Intézettel karöltve foglalkozni kíván a munkanélküliségi statistika nemzetközi szervezésével. A központi titkárság felkérte a magyar bizottságot is, hogy a munkanélküliség statistikájára vonatkozó esetleges óhajunknak adjon kifejezést. A választmány elhatározta, hogy véleményadásra dr. Kenéz Béla kolozsvári egyetemi tanárt kéri föl. A legfontosabb kérdések egyike a munkaközvetítés. Itt első sorban a tényleges viszonyokat kell alaposan megismernünk s talán nincs Európában ország, amelyben e tekintetben nagyobb homály uralkodnék, mint nálunk. Meg kell ismernünk, hogy az ipar, valamint az őstermelés egyes ágaiban miként történik ma a munkaközvetítés, valamint az iparszerű, az érdekeltek által folytatott és végül a kis számú közhasznú munkaközvetítőnek a hibáit és hiányait. Ez azonban csak úgy sikerülhet, ha legalább az utóbbiakat illetőleg nálunk is a Központi Statistikai Hivataltól megállapítandó felvétel szerint folytatólagosan szerzünk be adatokat. További lépés volna azután az összes munkaközvetítő szerveket rászorítani, hogy egységes, a kormánytól megállapított főelvek szerint közvetítsenek. A munkaközvetítésnek a socialpolitikától megállapított végső eszménye azonban tudvalevőleg az iparszerű munkaközvetítésnek teljes kizárása, minthogy annak tevékenységét a közérdekkel gyakran össze nem egyeztethető nyereségvágy vezeti. Ha az állam a termény- és értékpiaçz iránt oly érdeklődést tanusít, hogy azt különös törvényhozás tárgyává teszi, akkor nem hagyhatja fölügyelet nélkül azt a piacot, a mely a nép munkaerejével, annak egész létét és boldogságát érinti. A cél nem lehet egyelőre a munka-

közvetítés elméleti ideáljának, az általános nyilvános és e mellett lehetőleg paritásosan szervezett intézetnek kényszerrel való létesítése és minden egyéb közvetítő szervnek tilalma, — amint azt a legújabb finnországi törvényjavaslat megkísérli — hanem hogy ott, ahol a helyi viszonyok azt megokolják és lehetővé teszik, nyilvános munkaközvetítő intézetek létesüljenek, amelyekkel az érdekeltek munkaközvetítői is egy országos központ vezetése és irányítása alatt állandóan összeműködnek. Németországban a „Verband deutscher Arbeitsnachweise“ számos tartományi és kerületi fiókjával, Ausztriában a „Reichsverband der allgemeinen Arbeitsvermittlung Anstalten Österreichs“ nagy sikerrel működik ebben az irányban. A munkaközvetítők megismerése és újjászervezése érdekében a választmány a következőket látja szükségesnek: először a munkaközvetítésnek mai módját és lefolyását az iparban és az őstermelésben megismerni. Erre a célra szolgálhat mindenekelőtt az a nemzetközi statisztikai felvétel a létező munkaközvetítő intézetekről, (az iparszerű munkás- és a cselédközvetítők kivételével) a melyekre nézve Georg Zacher és Richard Freund Gandban részletes javaslatot tettek. A választmány fölkérte Dr. Bud János ministeri segédtitkár urat, hogy ezt a javaslatot tegye a hazai viszonyok szempontjából szakszerű birálat tárgyává és adjon véleményt arról, hogy a hasonló felvételeket a Központi Statisztikai Hivatal mennyiben rendszeresíthetné.

A számszerű ankét mellett nélkülözhetetlen ebben a kérdésben egy szóbeli ankétet is tartani, a melyben a munkaközvetítés jelenlegi irányait ezen irányzatok jellemzetes képviselői tennék birálat, illetve reformjavaslatok tárgyává. A munkaadói munkaközvetítők képviselésére az egyesület Farkas Eleket, a szakszervezeti közvetítés álláspontjának képviselésére Böhm Vilmost, a Magyarországi Szakszervezeti Tanács tagját, a nyilvános munkaközvetítő intézetek irányának képviselésére Létay Gusztávot, a mezőgazdasági munkaközvetítés jelenlegi állapotának ismertetésére Mayer Károly dr. ministeri segédtitkár urat, a munkaközvetítés külföldi szervezetének szakismertetésére Ferenczi Imre dr.-t kérte föl. Ez az anyag szolgál majd egy szakszerű vita alapjául, a melybe remélhetőleg hatóságainkat és szakköreinket teljes számmal sikerül bevonni. E vita a magyar munkapiacz szervezésére vonatkozólag bizonyára utbaigazításokat fog nyújtani.

A munkaközvetítés szabályozásával szorosan összefügg az egyesület egy másik programpontja, tudniillik a nemzetközi vándorlásoknak a munkanélküliséghez való viszonyának tanulmányozása, a melyet e sorok írója vetett fel Gandban. Tudvalevő, hogy e téren a be- és kivándorló országok között éles ellentét áll fenn, a melyet a kivándorló országok lakosságára nézve csak úgy lehetne enyhíteni, ha a hazai munkaközvetítő

intézetek útján lehetőleg fölvilágosítólag és segédkezőleg hatunk, másfelől igyekszünk az országban szükséges munkaerőt lehetőleg itthon tartani és elhelyezni.

A tengerentúli kivándorlás mellett nagy figyelmet érdemel az egyesület részéről a szomszédos országokba irányuló vándormunkásmozgalom, a melyet egyre inkább egészít ki idegen munkások bevándorlása hazánkba.

Bár a jelenlegi kedvező gazdasági conjunctura kevésbé alkalmas a munkanélküliség kárait enyhítő intézmények sürgetésére, az egyesület a hatósági inségmunkák mellett állandóan fogja kíséni a munkanélküliség esetére való biztosítás gyors fejlődését a külföldön, hogy alkalmas időpontban ezekről a kérdésekről is nagyobb szerű ankétet rendezzünk. A munkanélküliség és s visszavándorlók telepítése, a szegényügy országos rendezése, vándorszállók létesítése szintén határos kérdések, a melyek ugyancsak egyesületünk jövő munkakörébe tartoznak.

Az egyesület tagjainak száma jelenleg kerek számban 80-ra rug. Az alapszabályok értelmében egyéni tagok évi 2 koronát fizetnek, a kik a nemzetközi egyesületnek is teljes jogú tagjai kívánnak lenni, nevezetesen a „Revue du Chomage“ című folyóíratra és a nemzetközi egyesület egyéb kiadmányaira igényt tartanak, évi 10 koronát. Egyesületek évi 25 korona, közhatóságok évi 50 korona tagdíjat fizetnek. Belépési nyilatkozatokat a titkárság (Központi városháza) fogad el.

Minthogy a fent felsorolt kérdések tisztására az egyesület fontos előkészítő munkát végez a kormány számára, a választmány elhatározta, hogy nem elégszik meg az első sorban érdekelt ipari és mezőgazdasági munkaadóknak, valamint a munkásszervezeteknek további szervezésével, hanem a külföldi társegyesületek sikeres példája nyomán az illetékes ministeriumokhoz fordul közhasznú munkájának anyagi és erkölcsi támogatása végett.

F. I.

A Népművelő Társaság első socialpolitikai tanfolyama.

Társadalmi és culturalis viszonyaink javulásának igen fontos előfeltétele az, hogy a gyakorlati socialpolitika céljának, eszközeinek és hasznának ismerete mentől szélesebb köröket hasson át. Erre való tekintettel határozta el a „Népművelő Társaság“ azt, hogy ismert szakemberekkel karöltve 1912. év elején a nagyközönség részére socialpolitikai tanfolyamot rendez. E tanfolyam programja a következő:

1912. évi január hó 22-én este 1/28 órakor: *Megnyitó beszéd*, tartja: *Dr. Bárczy István*, polgármester.

1912. évi január hó 22-én este 8—9-ig: 1. *Socialpolitika*, előadja: *Dr. Földes Béla*, egyet. tanár, orsz. képviselő.

1912. évi január hó 24-én és 26-án 8—9-ig: 2. *Socialis magánjog*, előadja: *Dr. Meszlény Arthur*, egyet. m.-tanár, törvényszéki bíró.

1912. évi január hó 29-én és 31-én 8—9-ig: 3. *A munkaviszony*, előadja: *Dr. Pap Dezső*, min. osztálytanácsos.

1912. évi február 2-án és 5-én este 8—9-ig: 4. *Sociális bérpolitika*, előadja: *Vágó József*, kamarai s.-titkár.

1912. évi február hó 7-én és 9-én este 8—9-ig: 5. *Munkásvédelem*, előadja: *Hlavács Kornél*, min. titkár-bíró.

1912. évi február hó 12-én és 14-én este 8—9-ig: 6. *Munkásbiztosítás*, előadja: *Dr. Pap Géza*, min. oszt.-tanácsos, bíró.

1912. évi február hó 16-án és 19-én este 8—9-ig: 7. *Socialis egészségügy*, előadója: *Dr. Stein Fülöp*, szakorvos.

1912. évi február hó 21-én és 23-án este 8—9-ig: 8. *Munkásjóléti intézmények*, előadja: *Szántó Menyhért*, min. oszt.-tan., a Társ. Múzeum igazgatója.

1912. évi február hó 26-án és 28-án este 8—9-ig: 9. *Munkanélküliség*, előadója: *Dr. Ferenczi Imre*, a sz.-főváros socialpolitikai előadója.

1912. évi márczius hó 1-én és 4-én este 8—9-ig: 10. *Socialis büntetőjog*, előadja: *Dr. Lengyel Aurél*, kir. aljárásbíró.

1912. évi márczius hó 6-án és 8-án este 8—9-ig: 11. *Socialis községi közigazgatás*, előadja: *Dr. Harrer Ferencz*, sz.-föv. tanácsnok.

1912. évi 11-én és 13-án este 8—9-ig: 12. *Socialpedagógia*, előadja: *Dr. Wildner Ödön*, sz.-föv. tanácsnok.

Ezt a tanfolyamot a socialpolitikai haladás szempontjából igen érdemes vállalkozásként kell üdvözölni. A népművelésnek egyik legfontosabb socialis feladata, hogy a demokratikus és socialis néppolitikának ma és holnap megoldandó kenyérkérdéseit népszerűsítsük. Mentől felvilágosodottabb és erőteljesebb socialpolitikai közlemény fog nálunk kialakulni, mentől gyakorlatibb szellemben fognak az érdekelt néposztályok követeléseikkel fellépni, annál kevésbé lehet majd a socialis mozgalmakat a doktrinérség vádjával elütni. Egészen más socialpolitikát művel az az állam, a hol az a demokratikus államszervezetnek és a nemzet közmeggyőződésének eredője, mint a hol csak külső kényszernek vagy a nemzetközi prestízsnek hozott áldozat!

A Népművelő Társaság tanfolyamát a nagyközönség számára rendezi, de várakozása szerint a hallgatóság zöme tanítókból, tisztviselőkből, az egyetemi ifjúságból, munkaadókból és munkásokból fog kikerülni. Első sorban a népnevelőink, a tanítóknak kell socialpolitikai ismereteket szereznük. A tanítókat a székesfőváros közoktatásügyi ügyosztálya hívta fel a tanfolyamon való részvételre. A tanítókon kívül a székesfőváros tisztviselői vesznek a tanfolyamon nagy számban részt.

Bárczy István polgármester körrendeletben hívta fel figyelmüket a tanfolyamra, a melyben a következő figyelemre méltó megjegyzéseket teszi:

„A socialpolitika felsőbb oktatásunk tantervében tudvalevőleg még alig foglal teret. A nálunk is kifejlődött társadalompolitikai intézményeknek alig van visszhangja az egyetemen. Minthogy alig van közhivatalnoki pálya, a melyet a polgárság jogos követelményeinek megfelelőleg lehetne betölteni, ha a tisztviselőt nem vezeti minden intézkedésénél a socialis belátás, a székesfőváros tisztviselői és hivatalnokai is nagy haszonnal látogathatják ezt a tanfolyamot.“

A tanfolyam programja mutatja azt a törevést, hogy a socialpolitikának legfejlettebb és legactualisabb kérdéseit felölelő rendszeres oktatást nyújtson. A programba ez első alkalommal a legszükségesebb tárgyakat vették fel, a későbbi tanfolyamok teendője lesz az első ki egészíteni. A tanfolyam szervezését dr. Ferenczi Imre socialpolitikai szakelőadó végezte.

Az előadásokat a Mária Terézia-téri új tanító-továbbképző intézet dísztermében este 8–9 óra között tartják meg, hogy az összes kereső osztályoknak módot nyujtsanak az előadások állandó látogatására.

Minthogy az előadásokra nem kevesebb mint 280 tanító és tanár, 140 közigazgatási tisztviselő és körülbelül 100 munkásbiztosítási alkalmazott és munkás jelentkezett, a tanfolyam előadásait a kedd, csütörtök és szombat este 8 órakor kezdődő második tanfolyamon megismétlik.

Közegészségügyi szaktanácskozmány.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Gáál Jenő dr. műegyetemi tanár, főrendiházi tag kezdeményezésére f. évi február hó 6-án, folytatólag 13-án, esetleg 20-án, mindenkor kedd délután 6 órakor a Tudományegyetem I. számú szemklinikájának tantermében (VIII. Máriautca 39.) szaktanácskozmányt rendez a közegészségügy fontos problémáiról. A szaktanácskozmányon megvitatásra kerülő kérdőpontok a következők:

1. Miként lehetne a socialis érzéssel párhuzamosan a hygiene iránti érzéket ápolni és fejleszteni a társadalomban.

2. Mit várhatni e részben a házi- s a közneveléstől és az iskolán kívüli oktatástól.

3. Mindenek előtt hogyan bővíthetné ki minden itt számba jövő tényező egészségügyi elméleti és gyakorlati ismeretekkel az összes társadalmi osztályok körében a nőnevelést.

4. Mit lehetne tenni úgy a városi, mint a vidéki lakás- és ételmezési viszonyok hygienikusabb alakulása érdekében különösen a tömegekre való hatás szempontjából.

5. Minő és miként szervezendő újabb közintézményekre volna

szükség s a létezőket mely irányban és mértékben kellene átalakítani, hogy a nagyközönség a közegészségügyi követelmények megvalósításánál hathatósabban működjenek közre.

6. E végből mily feladatok megoldása hárul:

a) az államra a maga törvényhozási, kormányzati és közigazgatási hatáskörében, továbbá annak irányítása mellett a különböző fokozatú hatóságokra;

b) mik volnának mulaszthatatlan teendői az egyes társadalmi szervezeteknek és alakulatoknak, név szerint az irodalomnak, az egyesületeknek, köztük az egyházaknak és különböző gazdasági társulatoknak.

7. Minő új nemzetközi érintkezések és egyezmények, továbbá a létezők milyen pótlása, illetve módosítása kívánatos, hogy a nemzetek vállvetett közreműködése nélkül gyökeresen meg nem oldható közegészségügyi kérdések dülőre juthassanak.

A pénzüzetek revisiója. Vita.

Matlekovits Sándor elnök: A vita tárgyát dr. Éber Antalnak a pénzüzetek revisiójáról tartott előadása alkotja. Éber előadásának lényege az volt, hogy a nagyon is elszaporodó pénzüzetek elszaporodásának meggátlására történjen törvényes intézkedés, a pénzüzetek revisiója tekintetében pedig abban a véleményben van, hogy nekünk szükségünk van egy olyan revisióra, a mely nem egyszerűen a mérleget vizsgálja meg, hogy vajjon a mérleg megfelel-e a könyvek tartalmának, hanem a revisió az illető intézet üzleteinek bonitását tenné felülvizsgálat tárgyává. Éber egy ilyen revisiót nem kíván államilag, vagy társadalmilag létesíteni, hanem azt javasolja, hogy a visszleszámitoló nagy budapesti és vidéki pénzüzetekből létesítsék egy központi revisiótanács és mindegyik intézetnek jogában állana a központi szervezettől ennek, vagy annak az intézetnek revisio alá vételét követelni. Elnök bejelenti, hogy dr. Éber Antal hivatalos úton lévén távol, a mai vitaülésen nem vehet részt, de fentartotta magának azt, hogy az itt előadottakra válaszoljon.

Havas Miksa: Tizenegy esztendővel ezelőtt ugyanerről a kérdéstről, ugyanebben a társaságban tartottam előadást, a melyben hallgatóim helyeslésével az ellenőrzést sürgettem. S ha azt kutatom, hogy az elröp-pent hosszú évek során idehaza ebben a kérdésben mi is történt, a szomorú válasz csak az lehet, hogy annyi, mint semmi.

A pénzüzeti tisztviselők egyesületének becsületes törekvése, egy próbaév után, törést szenvedett. A magyarországi pénzüzetek országos szövetsége megalakította a revisio-bizottságot, engemet is megtsített avval, hogy a tagok sorába bevásztott, de bárminemű nyilvános mun-

kasságáról mitsem tudok. Hantos Elemér dr. több ízben bolygatta a kérdést, s talán az ő keze hozta össze a revisorok szövetségét, előttem ismeretlen alapon. Éber Antalé az érdem, hogy a kérdést ebben a társaságban újból homloktérbe állította, hisz szavainak hatása alatt indítványozta elnökünk, hogy a dologgal foglalkozzunk. Ott folytatom, a hol tizenegy évvel ezelőtt elhagytam.

Azóta is eldurant egy-egy browning, s a durranást most is lázas revisio követi, a melynek folyamánya ma is az agyonszanálás, a muszáj-fuzió, a felszámolás, a csőd, a vizsgálóbíró, a szakértő, a felmentés vagy a büntetés, de mindenesetre a szerzett vagyon megsemmisülése, a takarékoság gyengülése, annak az óhajnak megnyilvánulása, hogy valamit csinálni kellene és az örök flastrom: hej, ráérünk arra még. Klaszszikus tanu erre az utóbbira a biztosítási törvényjavaslat, a mely valamelyik ministerium, valamelyik fiókjában alussza örök álmát. Csak csendesen, nehogy felébredjen. Ministerek mentek, ministerek jöttek azóta, a szabadelvű pártot felváltotta a colalitio, a coalitiót a munkapárt, de az ankéten letárgyalt, a bizottságokban megjavított, a referensektől kijavított, a kamaráktól felülvizsgált törvényjavaslat paragrafusai megsaporodtak, azután megint megfogytak, de a Ház asztalára nem került. Pedig ennek a várva-várt törvénynek kellene kiigazitania a törvényhozás azt a nagy megtévedését, a mely a mindenkori díjtartalékot is adó alá akarja vonni, a melynek lehetetlen voltát a főrendiházban Gaál Jenő mutatta ki s a melynek helyreütését Wekerle Sándor ott legott meg is ígérte.

Szóval valamit tenni kellene.

Avval kezdem, a mivel Éber Antal kezdette, a pénzüntézetek kegyetlen szaporaságával. Éber szerint ez ugyan nem tartozik a revisio keretébe, s ezt a bajt prohibitiv adótételekkel és prohibitiv illetékekkel akarja gyógyítani. Erre azt mondom, nem jó a finánczczal kikezdeni, egyszer csak arra ébredünk, hogy azok a prohibitiv tételeket reáhuzzák mindenik pénzüntézetre, újra-régire, kicsire-nagyra egyaránt.

Különben a revisiót éppen ezeknél az alakulandó társaságoknál szeretném megkezdeni, még pedig mindjárt ott, a mikor a cégbejegyzést kérelmezik, a mikor részvénytőkájüket felemelik. Nem egy kétes alakulás halna meg születése pillanatában, ha a cégbiróság a hites szakértő vonatkozó jelentését is olvashatná.

Tudok esetet, hogy a részvénytőke felemelésekor a régi részvénytőke sem volt befizetve, az új részvénytőke jegyzését és befizetését egy könyvviteli tétel helyettesítette, a mely fictio volt, a melyet később agyonstorniroztak és évek mulva is azon perlekedtek, hogy egyáltalán jegyezték-e az új részvényeket, hogy be kell-e fizetniök a vitás összeget.

A biztosító-társaság bejelenti a díjtartalék számításának azt a

módját, a mely neki tetszik, a cégbíró ezt felülvizsgálni nem tudja, hát nem tehet egyebet, mint azt, hogy tudomásul veszi.

S ha akad olyan bíró, a kinek lelkiismerete ez ellen fellázad, s ha a nem jogi részre megfelelő szakértőt kér, akkor a felsőbb bíróság a paragrafusok tömkelegében erre paragrafust nem találván, leinti a bíró törekvését. A forma diadalmaskodik a lényeg felett. Ennek a jognak meg kell roppannia. A cégbejegyzésnél, a részvénytőke felemelésénél a cégbírónak ne csak joga legyen, hanem egyenesen kötelessége legyen, a felelős szakértő jelentésének meghallgatása. S így az új intézetek keletkezésének kérdése, nézetem szerint, belevág az ellenőrzés körébe.

De azt is tudjuk, hogy vannak temetkezési, kisegítő, besegítő, beteg- és rokkant-egyesületek, amelyeknek alapszabályait az illetékes ministerium jóváhagyja és ezek nem kötelesek cégüket bejegyeztetni. Ezek biztosításszerű ügyletekkel foglalkoznak, nagyobb részük minden matematikai alap nélkül, s díjtartalékot annyit gyűjtenek, a mennyi nekik jól esik. Ezt helyettesítik fantasztikus ígéretekkel, le is gyűrik a szolid alapon működő versenytársakat, kötelességüket teljesítik is addig, a míg a tagok száma akkép szaporodik, hogy a folyó bevételekből telik. Ami a jövőt illeti, arra nem gondolnak, a biztosítottnak egy joga mindenesetre megmarad, hogy temetésére az egyesület zászlójával vonulnak ki.

Talán itt volna már annak az ideje, hogy a kereskedelmi ministerium, illetőleg a belügyministerium ezeket az egyesületeket reászorítsa arra, hogy cégüket bejegyeztetni kötelesek; követelje meg a matematikai mérleget és kutassa, hogy meg van-e a díjtartalék és úgy kezelik-e azt, a mint a kereskedelmi törvény előírja.

Sok ezer kis ember érdekéről van itt szó; özvegyek, árvák csekélyke pénzét kell megvédelmezni, addig, a míg lehet. A ministeriumban adjon csak egy főtisztviselő, a ki erre ügyet vet, eredményt lehet elérni.

A magántisztviselők sorában hányszor felhangzik a szó, hogy miképp is áll az ő nyugdíjúgyük? A nyugdíjhoz csatlakozniok kell, el kell tűrniük a levonásokat, ez rendben van, csak azután az a nyugdíjalap is rendben legyen, hogy nemes hivatását teljesíteni is tudja. Nem közönyös, hogy a nyugdíjalap vagyonát mikép is helyezik el. Bizonyára legtöbb helyen ez teljesen megnyugtató, időről-időre szakértővel megvizsgáltatják az alapot, ott a hol gondos férfiú áll az intézet élén. De ha nem teszik . . . akkor nem teszik, ki sem kutatja. A felülvizsgálásra itt is szükség volna.

Boldog Ausztriában, hogy a többi országról ne is szóljak, jól működik a biztosítótársaságokat ellenőrző állami hivatal. Védelmezi a közönség érdekét, kiszorítja az országból a nem megfelelő alapon működőket, lehetővé teszi a szilárd intézetek jogos terjeszkedését. S a mi nem

egészen mellékes, védelmébe veszi a biztosító vállalatot a közönség jogtalan követelésével szemben. Hisz egyesek lehetetlen követelésekkel zaklatják a vállalatot, s ha nem teszik meg a meg nem tehetőt, még meg is húrczolják a társaságot. A helyes alapon működő társaság az állami ellenőrzést csak óhajtja, feltéve, hogy a felügyelet a helyzet magaslatán áll.

A budapesti cégbiróság szükségesnek látta a biztosítótársaságok mérlegének és eredmény-számlájának a szakértővel való felülvizsgálását. A jogi lapokban folyt is erről a kérdéstről csatározás. A dolognak az lett a vége, hogy a királyi tábla ezt nem találja megengedhetőnek, mindaddig, a míg formális feljelentés nincsen. A cégbiróság megszabadult a meglehetősen kényes munkától, pedig beigazolható, hogy óvatos, higgadt, de komoly közbelépésének lett volna eredménye. De talán, ez is hozzájárul majd ahhoz, hogy megalakuljon a törvényes alapon működő ellenőrző hivatal. Akkor majd az is dülőre jut, hogy miért is részesülnek a magyar intézetek Ausztriában más elbánásban, mint az osztrák vállalatok Magyarországon.

A szövetkezetekről Eber Antal csak annyit említ, hogy a nagy pénzcrisis szerencsére elsöpört egynéhányat, a melyeket feltámasztani nagyon felesleges.

Közgazdasági divat a szövetkezetek becsmérése, védelmezni nem akarom azokat, ismerem sáfarkodásukat. De kérдем, miért is fordul valaki a veszedelmes szövetkezethez, miért nem kopogtat ehelyett a szolid részvénytársaság ajtaján? Hisz el sem képzelhető, hogy valaki mindenáron kegyetlenül nagy kamatot akar fizetni. Az okot jól ismerjük. A szolid nagy bank szóba sem áll a megszorult kis emberrel, a rizikó nagy, olcsó pénzt nem adhat, drágán mérni nem illik, hát bekergeti a drágábbba.

Mennyivel szebb volna, ha nagy bankjaink megszerveznének becsületes szövetkezetet, a hol megfelelő áron kapna a megszorult kisember megfelelő kölcsönt, s akkor a kétes szövetkezetek önmaguktól megszűnnének.

Furcsa is ez, a mi közgazdaságunk. Nemrégiben előkelő jólelkű urak átadták nekem revisióra oly szövetkezet tervezetét, a mely az eladósodott kisembert tartozásának conversiójával akarja megmenteni. Ennek a tervezetnek első pontja az volt, hogy kölcsönt nem nyújt, csak convertál. Magyarul ez azt jelenti, hogy kisembernek előbb el kell merülnie, akkor jönnek a mentők.

Ehhez teljesen hasonló, hogy végre valahára a kivándorlókért szervezik az amerikai bankot, de a míg itthon van a munkás, addig szolid bank az ő számára alig akad.

Ha a szövetkezeteket a becsmérés helyett komoly ellenőrzésnek vetjük alá, akkor elpusztul az, a mely az életet meg nem érdemli, de fejlődik majd az, amelynek működése értékes.

A részvénytársaságok ellenőrzésénél egyik javaslat megáll ott, a hol 5 millió, illetőleg 10 millió az alaptőke. Hát ez nagyon megdöbbentő jelenség. A magam részéről kevésbé tartom szükségesnek a felügyeletet az úgynevezett családi részvénytársaságoknál, amelyek közpénzeket nem kezelnek, mint azoknál a hatalmas vállalatoknál, amelyek alaptőkéjüket jelentékenyen meghaladó takarékbetétekkel rendelkeznek, amelyek zálogleveleket, községi kötvényeket, vasuti obligatiókat bocsátanak ki.

Hisz téteies törvényeink vannak pl. a záloglevelekre vonatkozólag, a törvényhozásnak arról is kell gondoskodnia, hogy a törvényt megtartsák és erről meg kell győződnie. Tudjuk, hogy Németországban ebben a pontban mily messzemenők az intézkedések. Sietek kijelenteni, hogy a Freuhand intézményért nem lelkesedem, de hogy oly intézetnél kell ellenőrzés, a melynek működése az ország hitelére erősen kihat. Zálogleveleinek árfolyama nemzeti érdek, s egyetlenegy ily intézetnek tévelygése végzetes csapást mérne rájuk.

Éber Antal a fővárosi nagy intézetnél, sőt az ezekkel affiliált kisebbeknél sem kíván beavatkozást; ezeknél minden rendben van. Reá olvashatnám, hogy ily affiliált intézet, most bélyegzi le részvényeit, pedig az első-elseje védnöksége alatt állott s mérlege éveken át, hogy is mondjam, erősen fel volt puczolva.

A mit Éber Antal kíván az, hogy a nagy intézetek ellenőrizzék a klienturájukhoz tartozó kisebbeket, s ha baj van, egymást értesítsék, hogy óvatosan megmentse a megmenthetőt. Talán az erősek, a nagyok szempontjából ennyi elegendő is. De mi történik a gyengékkel, a kicsinyekkel, a betevőkkel, a részvényesekkel, a kiknek egyetlen vigaszuk az marad, hogy az egyesült fővárosi intézeteket kár nem érte.

Csakis az az ellenőrzés lehet értékes, amely nyilvános számadásra kötelezett valamennyi intézetre egyaránt kiterjed és ha a felelős revisort a társaságtól teljesen független állami hivatal nevezi ki.

Teljesen osztom Éber Antalnak azt a felfogását, hogy ezt a választást a közgyűlésre bizni nem lehet, hacsak azt nem akarjuk, hogy a létesítendő revisori intézmény, a létező felügyelő bizottságok szomorú sorsára jusson.

Tudom, hogy Angliában az auditort a közgyűlés választja, ismerem és nagyrabecsülöm az angol auditorok immár félszázados működését, de ezt az értékes intézményt, úgy a mint van, hazai földbe egyszerűen átültetni nem lehet. Odakünn az ellenőrzés az intézetekkel együtt nőtt, együtt fejlődött, együtt izmosodott. A szükséglethez képest nevelődtek

auditorok, a kik kizárólagosan csakis revisióval foglalkoznak, hogy úgy mondjam, ezt iparszerűen üzik.

Nálunk van a kelleténél több ellenőrizendő vállalat, de hiányzik a kellő számú alkalmas revizor. A ki a revíziót, mint önálló kenyérekereget üzi, olyan ember nálunk talán egy sincsen, ez ma még mellékfoglalkozás.

A törvényszékek hites könyvvizsgálói a kereskedelmi iskolák tanárai sorából és a nagyobb vállalatok tisztviselői köréből kerülnek ki, a kiket irodalmi működésük avagy egyéb körülmények szemmel tartásával neveztek ki. Bizonyára vannak még hozzáértők, a kik nem hites szakértők. Csak az a kérdés, hány akad ezek között, a ki hajlandó főfoglalkozásáról lemondani, hogy kizárólag a revízióknak éljen és a revisióból éljen.

Ez csak fokozatosan, lassú tempóban valósítható meg, a mely időt és módot ad az elméleti ismeret megszerzésére, az üzleti élet megismerésére. De hozzá kell fogni, különben évek múlva is ott állunk, a hol tizenegy évvel ezelőtt, sőt a helyzet rosszabb lesz, hisz az intézetek száma kegyetlenül emelkedik.

A kérdés taglalásánál nem mellékes, hogy mi is lesz annak a következménye, ha a hivatalos felülvizsgáló avagy számtartó, a mérleget aláírja, vagy megtagadja aláírását. Reábizzuk a publicumra, hogy legjobb belátása szerint honorálja azt?! Reábizzuk a revisorra, hogy nézeteltérések, felfogásban való különbségek avagy a jövőben könnyen kijavítható hiba miatt, az aláírás megtagadásával az intézetet válságba kergesse?!

Az árúkészlet leltározása és értékelése, szabadalmaknak és jogoknak mérlegelése, függő engagement-ok elszámolása, avagy el nem számolása, megkötött szerződésekből várható haszon vagy kár figyelembevétele, a visszleszámitásból fakadó esetleges obligó, követelések bonitása, a jelzálogos kölcsön mértéke, titkos tartalékok s még sok egyéb vitára adhat alkalmat.

Németországban egyik igazgató a szebb jövő reményében nagyobb összeggel, mint ajándékkal kisegítette társaságát. A vállalat mégis elbukott s az igazgatóságot elítélték az említett tény elhallgatásáért. Ennek hatása alatt egy másik társaság nem fogadta el az elsikkasztott összeg megtérítését, mert azt kívánták, hogy a szomorú eset titokban maradjon.

Ezt is a revisor bírálja el?

Angliában az auditort két évi kényszermunkára ítélték el, mert valamit, a miből károk származtak, nem vett észre, a mit a bíróság szerint észre kellett volna vennie!

Könnyen átláthatjuk, hogy a revizor már önvédelemből is rideg, kiméretlen lesz. Éppen ezért úgy hiszem, az volna helyes, hogy a revisor maradjon véleményező szakértő, de ne legyen ítélkező bíró. Mondani

valóját, jót, avagy rosszat terjeszse elő őszintén, de bizalmasan a felettes forumnak, a hol az érdekeltek meghallgatása után mondanak ítéletet. Könnyebb esetekben a fél bizonyára alkalmazkodik az ítélethez, súlyosabb esetben legyen joga felebbezni pl. a szakértőkkel kiegészített közigazgatósági bírósághoz.

Fejtegetéseim eredményeül a következő indítványt terjesztem elő:

1. Mondja ki a Magyar Közgazdasági Társaság, hogy a nyilvános számadásra kötelezett intézeteknél az állami ellenőrzést szükségesnek tartja és ennek megvalósítását, valamint alkalmas számvizsgálók kiképzését a kereskedelmi ministernél szorgalmazza. Felkéri az igazságügyi ministert, hogy legsürgősebben terjeszse a képviselőház elé a biztosító-társaságok ellenőrzésére vonatkozó, már évekkal ezelőtt előkészített törvényjavaslatot, s ezt a hivatalt mindenekelőtt szervezzék.

2. Felhívja a kereskedelmi és a belügyminister figyelmét a fenhatóságuk alá tartozó oly egyesületekre, a melyek biztosításszerű ügyletekkel foglalkoznak (temetkezési, rokkantsági, nyugdíjegyületek) és kérelmezze ezeknek szakszerű felülvizsgálását.

3. Kivánatosnak tartja, hogy a kereskedelmi minister foglalkozzék az egyes vállalatok nyugdíjintézetének vagy nyugdíjalapjának felülvizsgálásával.

4. Lehetőleg hamar adassék meg a cégbíróknak az a jog, hogy két-két hites könyvvizsgálóval ellenőriztesse a területén működő nyilvános számadásra kötelezett vállalatok közül tetszése szerint kiválasztott egynéhánynak zárószámadását; még pedig évről-évre többet és többet; tétessék kötelességévé valamennyi biztosítóintézetnek felülvizsgálása, belföldi és külföldi egyaránt; azonkívül kötelessége legyen új intézet alakulásakor, valamint a részvénytőke felemelésekor a bejegyzés előtt két-két szakértőnek jelentését meghallgatnia.

Uraim kérem kritikájukat, hallgassuk meg egymást, hogy egyesült erővel, személyes tekintetek félrelökésével a magyar közgazdaság javára, ennek az aethikai társaságnak becsületére alkossunk valami kézzel foghatót.

Matlekovits Sándor elnök: Köszönetet mond felszólalónak, határozati javaslat alakjában felterjesztett indítványára azonban megjegyzi, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság ilyen viták során sohasem hoz határozatokat. A Társaság mindig azt vallotta, hogy a megvitatásra kerülő kérdésekben minden vélemény szabad nyilvánítására alkalmat ad, azonban állást nem foglal.

Dr. Horvát Lipót: Pénzintézetek túlságos elszaporodását tényleg nem lehet szótlannul tűrni, azonban megfontolandó, vajjon az újonnan alapítandó intézeteknek magasabb adóval és illetékekkel való megterhelése megfelelő eszköz volna-e a baj elhárítására?

Szólo egyáltalán figyelmeztet arra, hogy törvényes intézkedésekkel, megszorító és neheztő rendelkezésekkel egyedül nehéz a részvényjog terén boldogulni, mert azok vagy akadályozzák az egészséges üzlet fejlődését, vagy kijátszásokra, kerülő utak keresésére vezetnek. Figyelmeztet arra, hogy a jogászgyűlésen *felmerült* indítványok sem vezetnek célhoz.

Igy például Nietsche törvényszéki bíró, a ki egyike a legkiválóbb szakférfiaknak, azt javasolta, hogy az új pénzintézet bejegyzése alkalmával a 30°/o-os befizetés ne könyvkivonattal igazoltassék, hanem készpénzzel. Holott ez nem eredményezne mást, mint azt, hogy esetleg az új pénzintézetnek a készpénzért magasabb jutalékot kell fizetnie, mint a jelenlegi könyvkivonatért. A pénz felett pedig a bejegyzés után is szabadon rendelkezhetik az igazgatóság és így a kijátszás ezzel nem kerülhető el. Azt sem tartja helyesnek, hogy — a mint már felmerült a kérdés — az alakuló közgyűléseken a cégbíró jelenjék meg, mert eltekintve attól, hogy a bírák nagymérvű elfoglaltsága miatt hosszú, nagyon hosszú ideig kellene várni az egyes alapításokkal, pedig vannak olyan alapítások is, a melyek szükségesek és jogosak, a cégbíró jelenlétét nem tartja szükségesnek azért, mert így ugyan eléretnék az, hogy az egyes alakuló közgyűlések a formák betartása mellett folynának le, de a cégbíró jelenléte a közönségben azt a hitet ébresztené, hogy az illető részvénytársaságban feltétlenül bizni lehet, hiszen a cégbíró mindent rendben levőnek talált.

A pénzintézetek elszaporodását kizárólag a gazdasági életből vett intézkedésekkel lehet meggátolni, mert más gátló intézkedést, még az alapítások tetemes megterhelését is igen könnyen ki lehet játszani. Svájcban alakulnak ugyanis részvénytársaságok, a melyek Németországban fióktelepet létesítenek és ezen fiók azután megvásárolja a német gyárat és így elkérülhető az, hogy a német alapításoknál fizetni kötelezett tetemes teher (cca 10°/o) megfizettessék.

Nincsen érzékenyebb institutio, mint a milyen a pénzintézet vagy részvénytársaság, a melynek hitelélete, hitelszerzése, működése stb. annyi kényes elbirálásnak van alávetve. Magában a gazdasági institutiók autonómiájában kell tehát keresnünk és megtalálnunk azokat az óvintézkedéseket, a melyek alkalmasak a pénzintézetek túlságos elszaporodásának és a visszaéléseknek megakadályozására.

Előadó rámutat arra, hogy az Osztrák-Magyar bank, a mely a szövetkezetek túlságos elszaporodása ellen megtalálta a megfelelő védőeszközt, képes és alkalmas arra is, hogy a részvénytársaságok túlnagy számban való alapítása ellen is fellépjen. A közvetlen és közvetett reescompt megvonása hatékony eszköz volna és bárha ez által sem tenné az Osztrák-Magyar bank az új intézetek alapítását lehetetlenné, mindenesetre igen megnehezténé az új alapítások helyzetét és ezek számát nagyon is csökkentené.

A részvénytársaságok revisiója és általában a revisio tekintetében első sorban az a kérdés döntendő el, hogy milyen revisio a helyes, a kivihető, a megfelelő. A kötelező vagy a facultativ revisio-e? Ezzel kapcsolatban azután az is eldöntendő, hogy tulajdonképen a revisiónak mire kelt kiterjednie.

Előadó ismerteti úgy a kötelező, mint a facultativ revisiót és az utóbbit tartja a helyesebbnek, a megfelőbbnek és célravezetőbbnek.

A kötelező revisió ismertetésénél kitér az angol auditori intézmény ismertetésére, s nem tartja helyesnek, hogy ott a hol a revisio kötelező, a revisio csak a formára terjedjen ki és ne ölelje fel az illető intézet működésének, ügyvezetésének felülvizsgálatát. Angliában az auditorok megvizsgálják ugyan behatóan a mérleget, de senki sem tudja azt, hogy a mérleg mögött mi van. Az auditori intézmény átvételével abba a nagy hibába esnénk, hogy a közönség nem vizsgálná alaposan a mérlegeket, mert megbíznák a kötelező revisio intézményében.

Ha pedig a revisió kötelezően kiterjeszkedik az összes intézetek működésének, üzleti bonitásának felülvizsgálására is, akkor megszűnne minden gazdasági élet és a mostani erélyes és gyors intézkedésű bankvezetőség helyett egy folyton töprengő vezérigazgatót és igazgatóságot találnánk. Ma még arra sincs idő, hogy a vezérigazgató a bank egyes üzleteit az egész végrehajtóbizottsággal is megbeszélje, mert gyakran az ügyek sürgősségére és azok természetszerű discrét voltára való tekintettel a vezérigazgató csak az igazgatóság egy-két vezető tagjának véleményét hallgathatja meg és azután azonnal kell határoznia. Előadó például hozza fel dr. Éber Antal intézetét, a Magyar telepítő és parcellázó bankot. A parcellázási üzletnél igen sok körültekintés szükséges az illető üzlet jóságának megítélésénél. A föld minősége, a környékbeli lakosság vagyoni helyzete, földfelvevő képessége, illetve a telepítés mikénti keresztülvezethetése és talán jövőbeni kedvező conjuncturák beállta mind fontos szempont. Ha egy ilyen parcellázási ügyletnél nemcsak a vezérigazgató, a végrehajtóbizottság, az igazgatóság és a közgyűlés véleményére volna szükség, hanem még a revisor utólagos aggodalmára kellene figyelemmel lenni, akkor a Parcellázó bank sohasem érhetné el azokat a sikereket, amelyekre eddigi működése mellett büszke lehet. Az illető intézetnél pénzzel egyáltalán nem érdekelt egyén, a revisor, a legvirágzóbb intézetet tönkre teheti eltérő subjectiv véleménye alapján. Az ő — esetleg csak tartózkodó véleménye azt eredményezhetné, hogy megijednének a hitelezők, megijednének a részvényesek és ledöntenének sok nagy intézetet tisztán azért, mert az illető revisornak, aki a pénzügyi üzleteit felülvizsgálta, egy üzletről más véleménye volt, mint az azt megkötő igazgatóságnak és illetve közgyűlésnek.

A facultativ revisio ezzel szemben sokkal könnyebben keresztül is

vihető. A facultativ revisió ismét facultativ lehet aszerint, hogy mi vizsgálódik felül, kik legyenek a revisorok, hogy történjék a revisio, milyen szervezetek legyenek ezek. A gazdasági élet eddig e tekintetben háromféle irányt producált. Az egyik az angol auditori intézmény, amely egészen egyetemlegességi szervezet, amelynek tagjai egymásért szavatolnak is. Van azután ethikai egyleti alapon szervezett revisió. Harmadik alakulat példáját legjobban az amerikai, angol trustee-ök, a német Treuhand-bankok igazolják és a Magyarországon hasonló alapon létesített Magyar általános bizalmi bank.

Előadó vizsgálat tárgyává teszi azt a sokszor hangoztatott visszaélést, és azokat az állandóan emlegetett »nagy« bukásokat, amelyek állítólag Magyarországon történtek és abban a véleményben van, hogy a visszaélések nem gyakoriak és az ellen orvoslás abszolút értelemben el sem érhető, a bukások tekintetében pedig reá mutat arra, hogy Magyarországon nem voltak még nagyszabású bankbukások, csak egészen kis intézetek hullottak el és még az 1907-es esztendő is sokkal szebben állottuk ki, mint sok más nyugati ország. Nálunk tehát nem is valami nagyszabású revisióra, vagy törvényes intézkedésekre van szükség, hanem csakis arra kellene törekedni, hogy a közönség tájékozódási kedve és a gazdasági élet autonom ellenőrzése fokoztassék.

E tekintetben kétféle mód kínálkozik, az egyik a részletes mérleg kötelezővé tétele, a másik a kritika és nyilvánosság.

Az Osztrák-magyar bank megküldött az egyes intézeteknek egy mérlegformulát, a melyben lehető részletességgel kell az egyes mérleg-tételeket szerepeltetni úgy, hogy ha ezen mérlegformula betartatnék, vagy még fejlesztetnék, még a laikus is több hozzáértéssel tudná a mérleget olvasni és képet tudna magának alkotni az illető intézet felől.

A leghatályosabb védőeszközök, a kritika és nyilvánosság, a melyek — tekintettel a nálunk levő éles versenyre és a sajtó által élvezett nagy szabadságra — elég nagy mértékben találhatók és fejleszthetők nálunk.

Előadó ismételten rámutat arra, hogy visszaélések csak kis mértékben történtek, nagyobb bankbukások sem voltak, s így helytelennek találja azt a törekvést, a mely arra irányul, hogy ezt a kényes kérdést szabályokkal, törvényes intézkedésekkel béklyóba verjék. Eszébe jut Andrassy Gyula egy anekdotája. Andrassy egyszer azt kérdezte az ellenzéktől, hogy ha egy fán 100 veréb van és abból ötöt lelövünk, hány marad a fán? Egy se, felelte Andrassy maga a töprengve számoló hallgatóságának, mert a többi veréb a lövéstől megijedve elröpül.

Ha mi 1800 jól működő intézet közül ötöt, a mely rossz, le akarunk ágyuzni, félő, hogy a többi jó is mind elröpül.

Matlekovits Sándor elnök: Köszönetet mond fölszólalónak és azt javasolja, hogy a többi szólásra jelentkező egy legközelebb rendezendő

vitaülésen jusson szóhoz; ez ülés időpontját a társaság igazgatósága fogja megállapítani.

Dr. Horvát Lipót előadásával kapcsolatban reá mutat arra, hogy Magyarországon épen akkor volt a legtöbb bankbukás, a mikor a concessiónális rendszer uralma alatt, az állam szigorúan ellenőrizte a dolgokat. A visszaélések és bankbukások folytonos emlegetésében határozottan túlzás van; a legutóbbi jogászyülés tárgyalásai is ezt bizonyították.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1911. évi működése.

I.

Társaságunk az 1911. év utolsó kilencz hónapjának folyamán, mely időszakra jelentésünk vonatkozik, több kitünő tagját veszítette el. Ezek közül első helyen említjük Hieronymi Károlyt, a ki Társaságunk alapítása óta tagja volt az igazgató-választmánynak, a ki munkánkban élénk részt vett és életének utolsó évéig mindig a legnagyobb érdeklődést mutatta Társaságunk ügyei iránt. Hieronymi Károlyról, mint államférfiről és szakemberről, a ki a technikai és közgazdasági tudást ritka harmóniában egyesítette magában, e helyen részletesebben nem emlékezhetünk meg. Halála alkalmából a „Közgazdasági Szemle“¹⁾ Fellner Frigyes tollából szép megemlékezést közölt, a mely munkásságának értékes elemzését tartalmazza.

Igazgató-választmányunk tagjai közül továbbá gyászoljuk Vizaknai Antal halálát, a ki ugyancsak Társaságunk alapítása óta tagja volt az igazgató-választmánynak s a meddig egészsége engedte, összes törekvéseinket lelkesen támogatta. A »Közgazdasági Szemle« Buday László tollából nagy gonddal és szeretettel irt nekrológusban²⁾ méltatta Vizaknai munkásságát.

Számvizsgáló-bizottsági tagjaink közül a halál elszólította a bizottság nesterát Emich Gusztávot, a ki a gyakorlati közgazdasági életben, különösen mint az Athenaeum nyomda elnöke és mint a kertészet lelkes pártolója szerzett magának érdemeket.

Társaságunk rendes tagjai közül elhalt Weinmann Fülöp dr., udv. tanácsos, közjegyző, a kitünő jogász.

Az elhunytak emlékét tisztelettel meg fogjuk őrizni.

Társaságunk pénzügyi helyzete az elmúlt időszakban ismét javulást mutat, mint azt az ide csatolt zárszámadások igazolják.

A könyvtár értékéből újabb 1000 koronát leirtunk, ugy, hogy az egész könyvtár csak 1000 koronával szerepel vagyonskimutatásunkban.

¹⁾ 1911. májusi számban. — ²⁾ 1912. januári számban.

Leltárunkat időközben az új helyiségbe való költözés folytán eladtuk, magasabb árban, mint a hogy az a vagyonkimutatásban szerepelt.

Az 1911. évben 13 új tagot vettünk fel és 12 tag kilépett, 3 meghalt. Bár taglétszámunk állandó maradt, nagyon kívánatos volna, hogy Társaságunk tagjai a saját körükben új tagok szerzése útján igyekezzenek Társaságunkat erősíteni, mert különösen könyvkiadásaink céljaira tetemesebb anyagi eszközökre volna szükségünk.

Az 1911. év folyamán Társaságunk megkapta néhai Ghyczy Béla nyug. cs. és kir. altábornagy 400 koronás hagyományát. E hagyománnyal az elhunyt Társaságunk iránti ragaszkodásának külső bizonyítékát is adta.

1911 április 1-től fogva október végéig Társaságunk munkássága szünetelt. A rendes hosszú nyári szünet és az új helyiségbe való költözés szakította meg munkásságát. A november és december hóban tartott felolvasások a következők:

november 24-én dr. Eber Antal: „A pénzüzetek revisiójáról“.

december 1-én dr. Ferenczi Imre: a „Drezdai kiállítás szociálpolitikai tanúságairól“.

december 15-én dr. Buday László: a „Nemzetközi statistikáról“ és Mandello Gyula: a „Nemzetközi statisztikai hivatalról“ tartottak előadást.

Az 1911. év folyamán Társaságunk kiadásában megjelent: Hoffmann Géza: „Csonka munkásosztály. Amerikai magyarság“ és Kautz Gyula: „Nemzetgazdasági eszmék“ című munkája. Ez utóbbi munkát Társaságunk a Kautz-bizottság megbízásából adta ki. Mindkét munkát Társaságunk tagjai mérsékelt áron kaphatják meg.

A drágaság kérdése, melyről mult évi jelentésünkben is megemlékeztünk, még mindig foglalkoztatja Társaságunkat és az immár két évre visszanyuló előkészítő munkásság eredményeképen az 1912. év első felében közre fogjuk adni az összegyűjtött anyagot.

Jelentésünkhöz csatoljuk a zárszámadási munkálatainkat és a számvizsgáló-bizottság jelentését, mely zárszámadásainkat, valamint vagyonkimutatásunkat tételenként megvizsgálta, a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találta és az elnökség részére a felmentés megadását ajánlja.

Az elnökség és a választmány működése számára az alapszabályok 18. §-ban megállapított időtartam — 3 év — lejárván, az egész elnökség és választmány újból megalakítandó.

Az eddig tanusított megtisztelő bizalomért hálás köszönetünket kifejezván, felkérjük a t. közgyűlést, hogy az új választást megejteni méltóztassék.

Az igazgató-választmány 1912. évi január hó 18-án tartott üléséből.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1911. évi zárszámadása.

Tételszám	Bevételek		Kiadások		Összesen
	K	f	K	f	
1	Befolyt tagsági díjak	5165	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4400	—
2	Segélyek	3969	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliographiához	400	—
3	Kamatok és nyereség	364	Irodai, nyomdai és postaköltségek	3000	—
	Kamatok	296	Berendezés	1000	—
	Szelvények	90	Házbér	400	—
	Összesen	386	Pénztári maradvány 1911. évi december hó 31-én	10732	—
	Költség	22			
	Összesen	364			
4	Téritmény a költségzsámlla javára	1200			
5	” a berendezési számla javára	1000			
6	” a házbér számla javára	400			
7	Pénztármaradvány 1910. év decz. 31-én	7933			
	Főösszeg	20032	Főösszeg	20032	—

Budapesten, 1911. évi december hó 31-én.

Báró Láng Lajos s. k.,
elnök.

Huszár Gyula s. k.,
pénztárnok.

Mandello Gyula s. k.,
igazgató.

Lovag Falk Zsigmond s. k.,
ellenőr.

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk; miért is az elnökség részére a fölmentvény megadását ajánljuk.

Budapesten, 1912. évi január hó 31-én.

5*

A számvizsgáló-bizottság:

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k.

Schóber Béla s. k.

Székely Ferencz s. k.

Zsengery Manó s. k.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1911. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	Vagyon	Összesen		Tételszám	Teher	Összesen	
		K	f			K	f
1	Készpénz-maradvány 1911. decz. hó 31-én . . .	10732	—	1	Egyleti vagyon :		
2	Értékpapírok (alapítványi tőkék)	2000	—	a)	alapítványokban	2000	—
3	Hátralékos tagsági díjak	6510	—	b)	vagyontöbblet	18342	—
4	Leltári tárgyak értéke	100	—				
5	Könyvtár értéke (beszerzési ár) 17211 K régebbi leírások . . . . . 15211— újabb leírás . . . . . 1000—						
	Összesen	20342	—		Összesen	20342	—

Budapesten, 1911. évi december hó 31-én.

*Báró Láng Lajos s. k., Huszár Gyula s. k., Mandello Gyula s. k., Lovag Falk Zsigmond s. k.,
elnök. pénztárnok. igazgató. ellenőr.*

Ezen vagyonkimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1912. évi január hó 31-én.

A számvizsgáló bizottság.

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k. Schöber Bela s. k. Székely Ferencz s. k. Zsengery Manó s. k.

IV. Költségvetési előirányzat az 1912. évre.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	kor.	fil.		kor.	fil.
1. Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4400	—	1. Pénztári maradvány 1911. decz. 31-ről	10732	—
2. Hozzájárulás a Bibliographiához	400	—	2. Tagdíjakból	4500	—
3. Irodai, nyomdai és postaköltségek	3000	—	3. Hátralékok befolyásából	200	—
4. Berendezés	1000	—	4. Segélyekből	3000	—
5. Házbér stb.	500	—	5. Kamatjövedelem	100	—
Összes kiadás	9300	—	Összes bevétel	18532	—
			Előirányzott kiadás	9300	—
			Várható több bevétel	9232	—

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1912. évi január hó 18-án tartott üléséből.

Mandello s. k.,
igazgató.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya 1912. évi január hó 18-án, báró Láng Lajos v. b. t. t. elnökle alatt ülést tartott. A Társaság igazgatója Mandelló Gyula az igazgató-választmány elé terjesztette az 1911. évi működésről szóló jelentés tervezetét, továbbá a számadásokat és az 1912. évi költségvetést. Az igazgatóválasztmány az előterjesztéseket jóváhagyólag tudomásul vette és a rendes közgyűlés összehívását 1912. évi február hó 8-ára elhatározta. Ezen közgyűlésen az egész elnökség, igazgatóválasztmány és számvizsgáló-bizottság tagjai kerülnek új választásra. Az igazgató-választmány a közgyűlésnek 68 igazgató választmányi tag megválasztását ajánlja.

Az igazgató azután a közgyűlés elé terjesztendő alapszabályváltoztatás tervezetét mutatta be. (A részleteket lásd lejjebb.) Az igazgató-

választmány az előterjesztést tudomásul vette, magáévá tette, és pártolólág a közgyűlés elé terjeszti.

Az igazgató bemutatta a Magyar Közgazdasági Társaság és a Közgazdasági Szemle között fennálló egyezmény megváltoztatására vonatkozó indítványát, az igazgató-választmány az új egyezményt elfogadta és határozatát emelte.

Az igazgató jelentést tett a régi helyiség leltárának eladásáról és az új helyiség leltárának beszerzéséről, továbbá a könyvtár elhelyezéséről.

A Société d'Économie politique Párisban, a Magyar Közgazdasági Társaság elnökségét és igazgató-választmányát az 1912. év május hó folyamán Párisban tartandó jubiláris ülésekre és ünnepélyekre meghívta. Az igazgatóválasztmány tagjait ez úton is felkérjük, hogy a mennyiben Társaságunk képviselőjében ez üléseken és ünnepélyeken résztvenni óhajtanak, ebbeli szándékukat február közepéig a Magyar Közgazdasági Társaság igazgatójánál jelentsék be.

Rendes tagokul felvételtek: Bihari Károly dr., siketnéma intézeti tanár; Csapó Béla dr. kereskedő; Dékán István dr. áll. gymn. tanár; Fuchs Hugó, mérnökigazgató; Gerő Nándor, a Szlavoniai Erdőipar R.-T. cégvezetője; Havas Mór, ny. m. á. v. ellenőr; Hosszu István, bankigazgató; Katona Béla, hírlapíró; Klözel-Koltay Aladár, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár tisztviselője; Koffler Károly dr., a M. Gy. O. Sz. titkára; Mayer Károly dr., min. segédtitkár; Rákosi Gyula, a B. H. segédszerkesztője; Resofszky Béla, a M. k. kereskedelmi Muzeum levelezője; Schiller Ottó, az Országos Iparegyesület fogalmazója; Szirt Lajos dr., az Országos Iparegyesület fogalmazója és Zettner Károly, bankigazgató.

Vitaülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1912 január hó 18-án vitaülést tartott, melynek tárgya Eber Antal dr. vezérigazgató 1911 november 24-én tartott előadása a *pénzügyintézetek revíziójáról* volt. Ez ülésen Matlekovits Sándor v. b. t. t. elnökölt s a szövegre jelentkezők közül Havas Miksa tanár és Horváth Lipót igazgató szövegtak a tárgyhöz. A vita egész anyagát a *Közgazdasági Szemlé-ben* közöljük.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság évi rendes közgyűlését 1912. évi február hó 8-án délután 6 $\frac{1}{2}$ órakor új helyiségében (V., Mária Valéria-utca 11. sz., M. K. Folyam- és Tengerhajózási R.-T. palotája I. em.) tartja meg.

Napirend:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgatóválasztmány 1911. évi jelentése.
3. A számvizsgálóbizottság jelentése az 1911. évi számadásokról.
4. Az 1912. évi költségvetés megállapítása.
5. Alapszabályok módosítása.

Az elnökség és igazgatóválasztmány az alapszabályoknak következő módosítását, illetve kiegészítését javasolják:

A Magyar Közgazdasági Társaság alapszabályainak módosítása.

A 4. §-ban [»A tagsági oklevelekért befolyó összegek«] *törlendő.*
Az 5., 6. és 7. §. helyébe a következő szövegezés kerül:

5. §. A társaság tagjai:

1. tiszteletbeliek;
2. alapítók;
3. rendesek.

A tiszteletbeli tagokat a közgyűlés választja az igazgató-választmány ajánlatára. Külföldiek megválasztásához a m. kir. belügyminister engedélye szükséges.

Az alapító és rendes tagokat az elnökség vagy az igazgató-választmány egy tagjának ajánlatára az igazgató-választmány veszi fel.

Alapító és rendes tagok jogi személyek, testületek, vállalatok, bármilyen egyesületek és cégek is lehetnek.

6. §. Az összes tagok egyenlő jogokban részesülnek. A társaság minden tagjának joga van a gyűlésekben résztvenni, a társaság helyiségeit látogatni, a közgyűlésen indítványt tenni és szavazni. Minden tag választható.

Az 5. §. utolsó bekezdésében említett tagok tagsági jogaikat a közgyűlésen az elnökségnél előzetesen bejelentendő képviselőik útján gyakorolják.

A társaság tagjai díjtalanul nyerik a társaság rendes kiadványait és részesülnek az időnkint megállapított kedvezményekben.

7. §. A tiszteletbeli tagok tagsági díjat nem fizetnek.

Az alapító és rendes tagok tagsági díjai a következők:

1. Az alapító tagok egyszersmindenkorra 400 K-t, az 5. §. utolsó bekezdésében említettek 2000 K-t fizetnek;

2. a rendes tagok évenként 20 K tagsági díjat fizetnek; az 5. §. utolsó bekezdésében említettek saját bevallásuk alapján az elnökségtől megállapított évi tagsági díjat fizetik, mely az illető tag jelentősége és vagyoni erejéhez képest évenként 100 K-nál, vagy 60 K-nál, vagy

40 K-nál kevesebb nem lehet; azok a rendes tagok pedig, a kik a társaságba 1912. évi január hó 1-jéig léptek be, azt a tagsági díjat fizetik, melynek fizetésére magukat belépő nyilatkozatukban kötelezték.

A rendes tagok évi tagsági díja minden évben márczius 1-ig a társaság pénztáránál előzetesen fizetendő be.

A tagsági kötelezettség azzal a naptári évvel kezdődik, a melyben a felvétel történt. A tagsági kötelezettség 3 éven át tart.

A társaságból való kilépés a 3 évi kötelezettség lejártát megelőzőleg mindenkor egy fél évvel előbb az elnökségnél írásban jelentendő be: különben a tagsági kötelezettség újabbi 3 évig tart.

15. §. A második bekezdésnek első sora következőleg módosul: „Az elnökséget a közgyűlés közfelkiáltással, vagy titkos szavazás útján...”

16. §. A második bekezdés helyett a következő szöveg teendő: „Az elnököt akadályoztatása esetében az alelnökök egyike, vagy az igazgató helyettesíti.”

17. §. A negyedik sorban a [„va'aminsint a tagsági oklevelek kiállításáról”] *törlendő*.

18. §. A második sor következőleg módosul: „...kiket közfelkiáltással, vagy titkos szavazás útján...”

19. §. után bepótolandó egy 20. §. a következő szöveggel:

A közgyűlésnek és az igazgató-választmányi ülésnek jegyzőkönyvei két jegyzőkönyv-hitelesítő aláírásával hitelesítendők.

Az alapszabályok módosítását célzó közgyűlési határozatok fogadás előtt jóváhagyás végett a m. kir. belügyministeriumhoz felterjesztendők.

A régi 20. §. átszámozandó: 21. §.-ra.

6. I. az elnökség,

II. 68 igazgatóválasztmányi tag,

III. 5 számvizsgálóbizottsági tag megválasztása.

7. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő indítványok legkésőbb három nappal a közgyűlés előtt az elnökséghez benyújtandók.)

Előadás.

A közgyűlés után dr. Heller Farkas műegyetemi magántanár előadást tart az 1911. évi nagy angol strike-okról.

Magyarország iparfejlesztése. ¹⁾

A magyar iparfejlesztés olyan kérdés, a mely iránt — bár közvetlenül csak Magyarországot érinti — ama kölcsönös és szoros viszonylatoknál fogva, a melyek Ausztria és Magyarország között fennállanak, úgy politikai, mint különösen gazdasági szempontból Ausztria is nagy érdeklődést tanusít.

Szükségesnek láttam a legmesszebbmenő őszinteséggel megismertetni az osztrák közvéleményt Magyarország gazdasági politikájának igazi intencióival és céljaival, úgy a mint azt inauguráltuk és a mint azok előttünk állanak, abban a reményben, hogy talán sikerül nekem ilyenformán meggyőznöm hallgatóimat arról, hogy ennek a gazdasági politikának egyáltalán nincs agresszív jellege és nemcsak nincsen és nem lehet Ausztria ellen irányozva, hanem ellenkezőleg ez az iparpolitika még igényt is támaszthat az osztrák ipar támogatására.

Előrebocsátottam, hogy a mi iparfejlesztésünket Ausztriában politikai szempontból is érdeklődéssel kísérik. Noha fejtegetéseimből minden politikai motívumot ki akarok rekeszteni, mégis érzem, hogy közelebb-ről kell megjelölnöm, hogy milyen politikai érdeket értek itt.

Azt az érdeket értem, a melyet egyrészt Ausztriában és másrészt Magyarországon a két állam összetartozásában, monarchiánk erejében találunk és melyet találnunk kell, ha erős monarchiát akarunk alkotni. Azt az érdeklődést gondolom, a melylyel nekünk, mint államszövetségben összekapcsolt két államnak egymás irányában kölcsönösen viseltetnünk kell, ha a két államnak egyes külön érdekei eltérők is, hisz az egyiknek ereje vagy gyengesége, ereje vagy gyengesége egyidejűleg a másiknak is. Egyesült erő csak két erős részből származhatik, nem pedig az erősnek a gyengével való egyesüléséből.

Ezzel az érdeklődéssel kell egymás iránt kölcsönösen viseltetnünk,

---

¹⁾ A jelen cikk egy Bécsben, az alsó-ausztriai iparegyesületben 1912. február 16-án tartott előadásnak a fordítása. Ez magyarázza a gyakori utalásokat az osztrák viszonyokra, egyúttal azonban bizonyos mértékig új világitásba is helyezi a magyar iparfejlesztés ügyét.

különben mindaddig, míg ez a monarchia azon a dualistikus alapon áll, a melynek jelenlegi nagyhatalmi állását köszöni és a mely ezt neki a jövőben is biztosíthatja, hiányoznék az erős, hatalmas monarchiának az alapja.

Ez azonban az egyetlen politikai motívum, a mely előadásom kapcsán felemlíthető, de a mely viszont magasabb szempontokból véve nem mellőzhető.

Ezek után, mindenekelőtt röviden azokat az okokat kívánom felsorolni, a melyek Magyarországra nézve kényszerítő szükséggé teszik, hogy iparát megfelelően fejlessze.

Magyarországnak nagyon tekintélyes kisiparos osztálya van, a mely fennállásában sok századra tekinthet vissza. Miként minden állam kézműipara, a hol a gazdasági viszonyok csak félig-meddig fellendülésben vannak és a hol a modern közlekedési eszközök hódító útjukat megtették, ez a tekintélyes kisipar is, a mely segédeivel és inasaival még ma is félmilliónál több munkáskezet foglal magában, ha nem is egész terjedelmében, de túlnyomó részében hanyatlásnak néz elébe. Az így rendelkezésünkre álló kisipari munkaerőnek tehát megfelelő munkaalkalmat kell teremteni.

Az ország népessége az utolsó két évtized folyamán 0·8—1% emelkedést tüntet fel; ennek a szaporulatnak létfenntartásáról gondoskodni kell, ha az ország nem akarja fiait a már különben is rendkívül aggasztó kivándorlásnak zsákmányul odadobni, vagy egyenesen a kivándorlásra kényszeríteni. Hiszen már ma is másfél milliónál több emberünk — tehát a nemzet tizenötödrésznél több — állandóan a tengerentúli országokban van megtelepedve, ezenkívül pedig kivándorlóink száma évenként 120.000—200.000 emberre rúg. Olyan vérvesztesége ez a nemzetgazdaságnak, a melyet még sokkal nagyobb és erősebb nemzetek is, mint mi magyarok, nehezen viselhetnének el. Mennyivel nehezebben viselheti tehát ezt el Magyarország.

Magyarország fogyasztása ipari készítményekben körülbelül évi 5 milliárd koronára rúg; ebből az utolsó négy év átlagában a félárúk és készgyártmányok behozatalára 1.440 millió korona esett; az ország egész behozatala ugyanezen évek átlagában évi 1.721 millió korona, a melylyel 1.655 millió korona kivitel áll szemben. Az áruforgalom tehát évi átlagban 78,318.000 korona passivumot tüntet fel. És hogy állunk ezzel a passivummal? Nehány szám egészen rövid egymás mellé állítása elég magyarázatot fog arra nézve adni.

1910-ben Magyarország behozatala mennyiségileg 7·5 millió méter-mázsával volt kevesebb, mint a megelőző évben; a csekélyebb mennyiségű behozatal dacára azonban az érték 44 millió koronával magasabb

volt; ezzel szemben Magyarország kivitele 3·6 millió métermázsával emelkedett, de a kivitel összes értékelkedése — a magasabb vágómarha árakat is tekintetbe véve — csupán 17 millió koronára rugott.

Mi következik ebből a jelenségből? Az ország állandó anyagi károsodása és végeredményében különben is igen szépen növekvő fogyasztóképességünknek csökkenése, a mely behozatalunknak az utolsó 10 év folyamán 1.242 millió koronáról 1.853 millió koronára való emelkedését eredményezte. Egyik oldalon tehát a kivándorlás következtében az óriási vérveszteség, a másik oldalon a rendkívül nagy gazdasági károsodás: a rohamos gazdasági hanyatlásnak elkerülhetetlen útja. Ha a kereskedelmi mérleg passivitásának nem is tulajdonítok oly jelentőséget, a melyet komoly gazdaságpolitikai oldalokról is szoktak annak tulajdonítani, olyan államnak, mint Magyarország, még sem szabad ennek a passivitásnak a jelentőségét kicsinyelni, különös tekintettel arra, hogy ehhez a passivitáshoz, a mely 1910-ben már 135, 1911-ben pedig már 200 millió koronánál is többre rugott, még a fizetési mérlegnek is legalább évi 300—400 millió koronára rugó passivitása is hozzájárul.

Ez a jelenség annál aggasztóbb, mert a követelmények, melyeket az állammal szemben a legkülönbözőbb oldalról támasztanak, olyan óriásiak, hogy immár a legsürgősebb parancsoló szükséggé vált gondoskodni arról, hogy az ország ezeket a rohamosan emelkedő terheket el is tudja viselni. Hiszen Magyarországnak állami költségvetése az utolsó tíz év folyamán 818 millió korona emelkedést tüntet fel; 1902-ben a kiadások összege 1.035 millió korona volt, míg 1912-re a kiadások már 1.853 millióban vannak előirányozva.

Hol vannak azonban még a legközelebbi jövőnek elkerülhetetlen terhei? Csak néhányat említek meg közülök:

A magyar államvasutaknak a legközelebbi 10 év folyamán legalább 800 millió — 1 milliárdnyi beruházásra lesz szükségük, a mi évi 40—45 millió korona kamatterhet jelent: a socialis terheket a magyar állam még nagyon kevéssé ismeri, sokáig azonban, legalább a mi az agykori és rokkantság esetére való biztosítást illeti, nem térhet ki előlük. És ha ezt az állami megterhelést, az osztrák tervezet alapján, a mely szerint Ausztriának, mint államnak tíz év múlva már körülbelül 38—40 millió koronát kell e célra előteremtenie, a legközelebbi tíz évre évi 10—15 millióra becsülöm, becslésem bizonyára nem volt túl magas: állami alkalmazottaink és köztisztviselőink különböző csoportjainak fizetésrendezése — az államvasutakat természetesen beleértve — legalább 30—40 millió koronát fog évenként kitenni. És ha ehhez az iskolai, az egyházi, az egészségügyi, a közbiztonsági és igazságügyi szolgálat szükségleteit hozzászámítjuk, ha tekintetbe vesszük azokat a nagy összege-

ket, a melyeket gazdasági célokra okvetlenül elő kell teremtenünk, az állami megterhelésnek legalább is további évi 80—90 millió koronával való emelkedésére kell számítanunk. E mellett pedig szándékosan nem vettem még tekintetbe a nagy katonai terheket, mert ezeket utolsó helyen akartam felemlíteni. Magasan számítok-e, ha azt állítom, hogy ezek a rendes kiadások rovatán tíz éven belül legalább évi 100—150 millió koronával fognak emelkedni? A véderőreform teljes keresztülvitele a két éves szolgálati idő alapján és a közös hadsereg, valamint honvédségünk átszervezése nem fog-e óriási összegeket megkövetelni? Hadi-tengerészetünk nem fog-e a most építés alatt levő hadihajóknak beállítása után olyan igényekkel előállani, a melyek lényeges állománybeli megnövekedésének természetes következése gyanánt jelentkeznek?

Ezekben csak vázoltam a képét annak, hogy milyen terhek várnak reánk a legközelebbi jövőben. Az ennél használt színek inkább tulhalványak, mint élénkek. Az államnak képesnek kell lennie ezen terhek elviselésre, mert egyszerűen nem térhet ki előlük. A mezőgazdaság és a többi kereseti osztályok további jelentékeny megterhelés elviselésére már képtelenek; új jövedelmező adóforrások pedig alig találhatóak; kicsinyes új adókkal előállani nem érdemes és az államhoz nem is méltó; de e mellett az ilyen jövedelmi forrásokat a törvényhatóságoknak, a városoknak kell átengedni, a melyeknek háztartása szintén sürgős segítséget kíván. Épen ezért új teherbíró adóalanyokat kell teremteni. Ezeket megfelelő mértékben csak erős nagy ipar nyújthatja. Más kivezető utunk nincs. Tekintetbe kell vennünk ugyanis még azt is, hogy Magyarország már ma is egyike az államadósságokkal legerősebben megterhelt államoknak. Ausztriában az államadósságokból a lakosságra fejenként csak 170·4 korona esik, a Németbirodalomban még annál is kevesebb, vagyis 74·88 korona, Magyarországon azonban az már 297·6 koronára emelkedik, természetesen beleszámítva ebbe az olyan állami üzemek beruházásaira felvett államadósságokat is, a melyenek Ausztriában és Németországban nincsenek. Magyarországnak tehát, egy főre átszámítva, államadósságban kerek számban még egyszer annyit kell viseínie, mint Ausztriának és csaknem négyszer annyit, mint Németországnak.

Nem jutunk-e ezek alapján arra a gondolatra, hogy ezek a tünetek már aggasztókká kezdenek válni? És ehhez a legközelebbi évtized folyamán — csak normális viszonyokat föltételezve — még legalább 1.500—2.000 millió korona új államadósságnak kell járulnia. Bizonyára nem örvendetes kép a mi számunkra.

Ha tehát az állam nem akar máról holnapra élni, úgy szólván tengődni és ha nem akar minden további fejlődésről lemondani, a mit végre is egy államnál sem szabad föltételezni, akkor nagyszabású gaz-

dasági politikát és ennek keretében egészséges, szélesen megalapozott iparpolitikát kell üznie.

A magyar iparpolitika conceptiójában első sorban az ipari oktatásra támaszkodik, hogy az iparnak a szükséges munkaerőket kiképezze; hogy az iparnak azt az altiszti szervezetét biztosítsa, a melynek feladata a munkások százezreinek képzése.

Ezen a téren, túlzás nélkül mondhatom, Magyarország nagyon szép eredményekre tekinthet vissza. Eltekintve a kötelező tanoncoktatástól, a melyet az egész continensen legelőször Magyarország létesített 1884-ben és a mely ma már évenként 93.000 inas rendszeres oktatására terjed ki, olyan szak- és felső ipariskolai szervezete van az országnak, — utóbbiak Ausztriában az állami ipariskoláknak felelnek meg, — a mely kiállhatja a versenyt a legfejlettebb ipari államokéval. Az állam évenként már 4 millió koronánál többet fordít ezeknek az iskoláknak a fenntartására.

Ennek az oktatási rendszernek a kiépítésével egyidejűleg szükség lett volna egy erőteljes kisipar fejlesztési actiónak a kezdeményezésére is, különösen abban az időben, a mikor a nagyipar még kevésbé volt kifejlődve és a közlekedés sem fejlődött még olyan mértékben, mint azt ma tapasztaljuk, mikor Magyarország vasuthálózata kerek számban 22.000 kilométer az 1867. évi 3.000 kilométerrel szemben. Sajnos, a kisipart az előző évtizedek alatt, mikor pedig a viszonyok erre sokkal kedvezőbbek lettek volna, nálunk egészen elhanyagolták és csak 1899-ben kezdtük iparfejlesztésünket a kisipar fejlesztésével kiegészíteni, ugyanakkor, a mikor iparfejlesztésünk maga is nagyobb lendületet vesz. Az utolsó évek folyamán az állam a kisipari actióra már évi 2—2.5 millió koronát fordít.

Iparpolitikánknak alapja tehát az iparoktatás; ehhez kapcsolódik a kisipari actio és végül a tulajdonképeni iparfejlesztés. Zárókövét ennek a conceptiónak a socialpolitika alkotja. Ez gazdasági politikánk ipari részének conceptiója.

A magyar socialpolitikára — melynél, sajnos, túlságosan nagy anyag nem is állana rendelkezésemre — épen úgy a kisipari actióra, a melynél kínálkoznék ugyan elegendő anyag, e helyen nem terjeszkedhetem ki. Épen azért a továbbiakban kizárólag az iparfejlesztéssel foglalkozom.

A tulajdonképeni iparfejlesztés nálunk 1881-ben kezdődik, a mely évben alkottatott meg az iparnak nyújtandó állami kedvezményekről szóló első törvény, a mely bizonyos iparágakra tizenöt évre adó- és illetékmentességet állapít meg. Ennek a törvénynek az eredményeit nagyon kedvezőeknek nem tekinthetjük. Mert érvényének kilencz évi tartama alatt mindössze 58 olyan iparvállalat keletkezett és 4 olyan

üzemkibővítés történt, a melyeknek a kedvezményeket engedélyezni lehetett, míg a törvény alapján 120 már fennállott vállalatnak is meg kellett adni az adómentességet, úgy hogy az állam kezdetben tulajdonképpen csaknem fölösleges áldozatokat hozott, a mennyiben a maga erejéből is egészen jól fennálló iparoknak állami támogatást juttatott. Csak egy irányban mutatkozott ez a törvény nagyon hathatósan, t. i. a mezőgazdasági szeszgyáraknál, a hol 227 új gyár létesítését mozdította elő.

Minthogy ez a törvény, valamint az utána következő is mind meghatározott időpontra szólott, még lejártá előtt új törvényt kellett alkotni; így követték egymást az 1890., 1899. és végül a ma is érvényben levő 1907. évi iparfejlesztési törvényeink.

Nem akarom az egyes törvények révén elért eredményeket ismertetni, hanem az egész iparfejlesztésnek eredményeit az alkalmazásba vett eszközök szerint csoportosítva ismertetem inkább, a mi áttekinthetőbb is és világosabb képet nyújt tárgyunkról.

E tekintetben arra az összeállításra támaszkodom, a melyet a jelenlegi magyar kormány abból a célból készítettett, hogy saját iparpolitikájának alapelveit az előző iparfejlesztési actio eredményei alapján meghatározhassa.

Az összeállítás, a melyet kiindulási pontul választok, az 1881. évvel — tehát a már említett törvénynyel — kezdődik és 1910 végéig terjed, tehát 30 évet ölel fel. Az adómentességet illetőleg ez az összeállítás tényleg megfelelő, a mi azonban a subventiókat illeti, ez az eszköz 1899 előtt csak kisebb mértékben alkalmaztatott és a subventióknak túlnyomóan nagyobb része az 1899–1910 közötti időre esik. Ezt a körülményt különösen azért kívánom hangsúlyozni, mert ennek iparfejlesztésünk eredményeinek megítélésénél csaknem döntő fontossága van

Az említett 20 év alatt a mezőgazdasági szeszgyáraktól eltekintve, 1202 gyár részesült állami kedvezményben, és pedig:

csak állami kölcsönben	10
csak subventióban	93
csak gépségélyben	247
csak adó- és illetékmentességben	572
kölcsön és subventióban	3
kölcsön, adó- és illetékmentességben	16
subventió és gépségélyben	21
subventió, adó- és illetékmentességben	141
kölcsön, subventió és gépségélyben	1
kölcsön, subventió, adó- és illetékmentességben	7
kölcsön, gépségély, adó- és illetékmentességben	2
subventió, gépségély, adó- és illetékmentességben	25
gépségély és adómentességben	52
kölcsön, subventió, gépségély és adómentességben	5

Ezen adatok révén teljes bepillantásunk van az egész magyar iparfejlesztésbe a támogatás mineműségét és a támogatott vállalatok számát illetőleg.

A mint ezekből az adatokból kitűnik, az adó- és illetékmentességen kívül kísérletek történtek az állam által nyújtott kölcsönökkel is. E célra 51 esetben kereken 3 millió korona engedélyeztetett. Ha már maga az összeg önmagában is jelentéktelen, úgy az állami támogatásnak ezt a fajtáját csaknem teljesen céltalannak kell tekintenünk. Nem tekintve azt, hogy csak tőkeerős iparokat volna szabad alapítani, ezek pedig a kölcsön formájában nyújtott állami támogatást természetesen perhorrescálják, a kölcsönökkel egyébként is rossz tapasztalatok tétettek, a mennyiben a kölcsönök 15·7 százalékát — 8 vállalat — egészen, 23·5 százalékát pedig — 12 gyár — legnagyobb részben el kellett engedni; 41·2 százaléknál — 21 — a visszafizetési határidőt meg kellett hosszabbítani és összesen csak 19·6%-nál — 10 vállalat — történt a visszafizetés nehézségek nélkül.

Épen ezért a támogatásnak ez a fajtája több mint 15 év óta csak kivételesen és akkor is csak szanalási eszköz gyanánt alkalmaztatott, ilyenformán tehát az iparfejlesztés szempontjából semmi jelentősége nincs.

A nagyiparnál a gépségély engedélyezésének szintén nincsen különösebb jelentősége. Ez az eszköz az u. n. középipar fejlesztésére bizonyult alkalmasnak és a kisebb iparok támogatásánál alkalmazható sikerrel, a melyek a kézműipar köréből fokozatosan az ipar keretébe emelkednek. Munkagépeket 360 ilyen vállalat kapott kereken 5 millió korona értékben, csaknem kivétel nélkül mind az utolsó tíz év folyamán.

A támogatásnak ennél a fajtájánál az egyetlen feltétel, a melyhez az köttetett, bizonyos munkástöbblet alkalmazása, tehát bizonyos termelési többlet elérése. Az említett támogatás ellenében 11.500 munkás állandó foglalkoztatása köttetett ki; 21 gyártól a gépeket, a melyek rendszerint csak 5 év múlva mennek át a támogatott vállalatok tulajdonába, vissza kellett venni, így tehát a támogatás 5·8 százaléka, a ráfordított összegnek pedig 5·9 százaléka céltalan volt, míg a többi így támogatott gyáraknál a munkások száma 23·8 százalékkal volt nagyobb, 14.260, mint eredetileg kikötetett.

Noha a támogatásnak ez a fajtája nem is túlságosan nagy jelentőségű, alkalmazását bizonyos szűkebb körben mégis kedvezőnek lehet tekinteni, minthogy egy egyszer és mindenkorra szóló, tíz év alatt kereken 5 millió koronát képviselt állami támogatással az évi ipari termelést mintegy 50—60 millió koronával sikerült emelni.

Mielőtt a subventió ügyére áttérnék, egész röviden még azokról az eredményekről óhajtanék megemlékezni, a melyeket az adó- és illeték-

mentességgel értünk el 30 év alatt. Nem számítva a 627 mezőgazdasági szeszgyárat, ebben a kedvezményben 820 gyár részesült, melyek közül 492 volt új vállalat, míg 65 csak új üzletágakra rendezkedett be. E 820 vállalat közül harmincz év alatt 155, vagyis 18·9 százalék, szüntette be üzemét, a mi kétségkívül már kissé magas százalék.

A mi a kedvezmények ezen fajtájának pénzértékre való átszámítását illeti, sajnos, az számszerűleg nem állapítható meg és épen azért nem lehet azt sem teljesen pontosan megállapítani, hogy az állam összesen mennyit fordított iparfejlesztési célokra. Azt sem lehet teljes biztonsággal állítani, hogy a kedvezményezett vállalatoknak egy része e kedvezmények nélkül is nem jött volna-e létre és így erről a segélyezési módról végleges véleményt nyílvánítani egyáltalán nem lehet. Egyet azonban teljes bizonyossággal lehet állítani, nevezetesen, hogy ezeknek az új jelentős adóalanyoknak megteremtése a későbbi idő, t. i. adókötelességük idejének szempontjából fölért azzal az áldozattal, a mit az államra nézve a maximálisan 15 évi adóról való lemondás jelent, úgy, hogy tulajdonképpen nem áldozatról, hanem nagyon jól gyümölcsöző befektetésről van szó.

Ezek után áttérek iparfejlesztésünknek legerősebben megtámadott eszközére, a közvetlen anyagi támogatásra, a subventiókra.

Iparfejlesztésünk 30 éves tartama alatt 296 új gyárnak kereken 41 millió korona subventió engedélyeztetett, feltételül kötve ki kerek-számban 150 millió korona tőkebefektetést — a forgó tőkét nem véve számításba — és 38.557 munkás alkalmazását. E két feltételen kívül iparfejlesztésünk csak azt az ellenszolgáltatást kívánja meg az ipartól, hogy az építéshez, berendezéshez és üzemhez szükséges anyagok és tárgyak belföldi eredetűek legyenek és hogy a hivatalnokoknak és munkásoknak 75%-a magyar állampolgár legyen, a mely feltételek alól azonban indokolt esetekben felmentésnek is lehet helye.

Ezek a feltételek bizonyára nem indokolatlanok, minthogy az új iparok teremtésénél a főczél a hazai munkaerő számára új munkaalkalmak biztosítása, valamint a kölcsönhatások révén az ország ipari termelésének fokozása. A legkevesebb, a mivel egy állam saját lakosságának és saját gazdasági érdekének tartozik, hogy kedvezmények nyújtása ellenében belföldi munkaerő alkalmazását, továbbá saját nyersterményeinek és készítményeinek feldolgozását, illetve felhasználását követelje meg, feltéve természetesen, hogy ezek nem csupán minőségileg, de egyébként is megállják a versenyt a külfölddel, mert különben az ilyen kedvezmények az újonnan létesített iparokra nézve sokkal károsabb hatásúak lehetnek, mint a mennyi hasznuk van ezeknek az ellenszolgáltatásokból. Hogy nálunk nem forog fenn ez az eset és hogy actiónk-

nak ezt a részét nem fogták fel és nem kezelték bürokratikusán, arról tanuságot tehet az a tekintélyes számú osztrák gyáros, a ki nálunk új iparvállalatokat alapított és ilyen subventiókban közvetlenül érdekelve van.

Ezek után természetesen felmerült az a kérdés, hogy milyen iparokat támogattott az állam ezen a módon, mert e részletek nélkül nem volna áttekintésünk a mi iparfejlesztésünk fölött.

Első helyen áll a reánk nézve legfontosabb textilipar 90 nagyobb és közép nagyságú gyárral, melyek részére kereken 94 millió korona előírt befektetés és 18.800 munkás alkalmazása mellett kereken 26 millió korona állami támogatást engedélyeztetett. Ha ehhez még hozzászámítjuk a 22 confectionáriai vállalatot, a melyeknek 7 millió korona befektetés, 3.360 munkás foglalkoztatása mellett 2.115 korona subventió engedélyeztetett: akkor a textilipar iparfejlesztésünkben 101 millió korona befektetéssel 22.000 munkással és 28 millió korona subventióval, vagyis az összes subventióknak $\frac{2}{3}$ -ad részével van képviselve.

Második helyen a vas-, fém- és gépipar áll — különösen egyes specialis iparágak — 77 gyárral, 21 millió korona befektetéssel, 7.900 munkással és 6.2 millió korona subventióval.

A harmadik csoportot a chemiai ipar alkotja, a melynél 29 gyárnak 8 millió korona befektetés és 1.220 munkás alkalmazása ellenében 1.8 millió korona subventió engedélyeztetett.

Az összes többi iparágak — papir- és üveggyártás-, agyag-, bőr- és faipar — összesen 78 államilag támogatott gyárral szerepelnek, melyeknek 20.4 millió korona befektetés és 7.250 munkás alkalmazása ellenében 5 millió korona subventio adományoztatott.

A következő kérdés, a mely ezen adatok felsorolása után felmerül, az, hogy melyek voltak az eredmények, mert a feltételek felállítása és azok teljesítése két teljesen különböző valami.

Nyugodtan állíthatom, hogy az elért eredményekkel meg lehetünk elégedve. A 296 segélyezett gyárból ugyanis 30 év alatt összesen csak 26, vagyis $8\frac{8}{10}\%$ szűnt meg és az 1910. végéig subventiókra kifizetett 16.6 millió korona összegből összesen csak 436.250 korona, vagyis mindössze 1.1 százalék ment veszendőbe. Hangsúlyozni kívánom e mellett, hogy a 26 megszűnt vállalat között egyetlen egy nagyobb nincsen és hogy ezek mind iparfejlesztésünk első időszakából valók.

Ez az eredmény csattanós czáfolata annak a gyakran hallott téves állításnak, hogy az iparfejlesztésnek ez a fajtája hasonló az üvegházi növényekhez, a melyek nem állják a szabad levegőt. Gyáralapításaink különösen az utolsó 15 esztendő folyamán csaknem kivétel nélkül mind erőteljes vállalatok, a melyek azóta üzemüket kevés kivétellel jelenté-

kenyen ki is bővítették, jelölül annak, hogy ezek nem aféle alapítások, hanem egészséges ipari vállalatok. Ezt bizonyítják a beruházások és a munkáslétszám ellenőrzésének eredményei is. A subventió évi részleteinek folyósítása a kerületi iparfelügyelő előzetes helyszíni vizsgálata alapján történik, a ki megállapítja, hogy az illetők megfeleltek-e a subventióhoz kötött feltételeknek? E réven megállapított, hogy a befektetett tőke kereken 30 millióval (27·6%) a munkáslétszám pedig 7.000-rel (25·6%) nagyobb, mint a mennyi a subventio engedélyezése alkalmával kikötött. Nem túlzás tehát, ha azt állítjuk, hogy iparfejlesztésünknek eredményei teljesen kielégítőek, annál is inkább, mert ezeknek az eredményeknek legalább $\frac{2}{3}$ része az utolsó 10—12 évre esik. És ha eredményei nem még nagyobbak, annak csak mi vagyunk az okai, mert nem volt elegendő eszközünk hozzá.

Az elért eredmények jelentőségét különben legjobban a termelés emelkedése révén lehet megítélni. Erre vonatkozólag megjegyzendő, hogy a subventionált gyárak évi termelése 300 millió koronánál többre rug. Ezzel az értékkel növelte állami iparfejlesztési actiónk az ország évi gyáripari termelését. Azt hiszem, alig lehet kétséges, hogy 300 millió korona évi termelés összesen 41 millió korona áldozattal, vagy a kölcsönök és gépsegély formájában nyújtott támogatásokat is hozzászámítva, évi 350 millió koronára rugó termelési többlet kereken 50 millió korona áldozattal arányban áll.

Ha ezt a subventió összeget az alapul felvett 30 év évi átlagára számítanánk át és az arányt úgy állítanánk fel, a mi ugyan nem volna helyes, minthogy tulnyomó része, mint már említettem, az utolsó 10—12 évre esik, — egyenesen meglepő eredményre jutnánk. Az eredmény azonban még úgy is elég kielégítő, ha az utolsó 10—12 évnek megterhelését a valóságnak megfelelő 4—5 millió koronával vesszük fel, — az egy évre eső legmagasabb folyósított összeg 5·8 millió korona volt — és ezt a 350 millió koronánál többre rugó évi termeléssel állítjuk szembe.

Eltekintve ennek a termelési többletnek nagy általános gazdasági jelentőségétől, eltekintve a különböző iparágaknak egymásra gyakorolt kölcsönhatásától, eltekintve a számtalan adóalanynak e révén emelkedett adózóképességétől és eltekintve attól a közvetett haszontól is, a melyet ezek az új iparok a vasuti szállítási díjak, posta- és távirdajvédelmek és bélyegilletékek szempontjából az államra nézve jelentenek, már maguknak a munkásoknak a közvetett adói is megtérítik az államnak mindazt, a mit évenként ipari subventiókra fordít. Wekerle Sándor, a kinek nagy tekintélyét messze határainkon túl is mindenütt elismerik, számításokat végzett abban a tekintetben, hogy munkásoknak különböző fogyasztási

adói milyen viszonyban állanak munkabérkeresményükhez és arra az eredményre jutott, hogy a fogyasztási adók a munkabéreknek legalább 10⁰/₀-ára rugnak. Ezt a számítást alapul véve, az állam csupán a munkabérekből évente legalább 5—6 millió koronát kap vissza, a mi azt jelenti, hogy a subventiók még állam pénzügyi szempontból is igen jól kamatozó befektetést képeznek. Pedig hol marad még a sok millióra rugó munkabéreknek hatása a számtalan többi adóalanyra?

Helyes-e azonban a subventio-rendszer általában és helyes-e az állami iparfejlesztés általános gazdasági szempontból, illetőleg nincs-e ennek nagyobb hátránya az ország iparára nézve?

Ennek a kérdésnek nyíltan szemébe kell nézni, noha az Ausztriához való vonatkozások esetleg érthetőnek tünetnék fel a kitérést előre. Mégis szükséges a kérdésnek nyíltan a szemébe nézni, mert semmi sem lehet károsabb a barátságos együtt és egymás mellett való élésre, mint az őszinteség hiánya; és annak a sajnálatos körülménynek, hogy Ausztria és Magyarország eddig nem jutottak közelebb egymáshoz, ha nem is a legfontosabb, de egyik igen fontos oka a kölcsönös őszinteség hiányában keresendő. Csak egy körülmény szolgálhat e tekintetben bizonyos mértékig vigasztalásul: hogy e tekintetben kölcsönösen nem vethetünk semmit egymás szemére.

Az állami iparfejlesztés Ausztriában sem ismeretlen. Igaz, már nagyon régen volt, mikor ezt alkalmazták, még történeti időkbe, Mária Teréziának idejére esik. Sokban, a mi az osztrák ipar akkor volt, az volt iparfejlesztésünk kezdetén a magyar ipar, és sajnos, részben még ma is az. A magyar gyapjuipar a belföldi szükségletnek ma is 16⁰/₀-át, a szövőipar csak 10—12⁰/₀-át, az egész textilipar pedig, a melyben 699 millió korona behozatallal 124 millió korona kivitel áll szemben, csak 25⁰/₀-át állítja elő.

A külön vámvédelem hiányában a mi iparunknál hasonlíthatatlanul erősebb osztrák iparral, mely a mi iparunkhoz legalább is 10:1 számos fontos iparágban pedig 20:1 arányban áll, azonos vámviszonyok alatt élvén, a vámközösségben vagy a mai helyzetnek megfelelően a szabad forgalommal bíró szerződéses vámterületen Magyarországra nézve a rendkívüli eszközökkel folytatott állami iparfejlesztés nélkülözhetetlen, mert csak e révén tudjuk az újonnan alapítandó iparoknak azokat az előnyöket nyújtani, a melyek a különben meglevő hátrányokat félig-meddig kiegyenlíthetik.

Azonban, ha a két állam között fennálló szabad forgalom iparunkra nézve hátrányos is, épen olyan nyíltan el kell ismernünk, hogy az mezőgazdaságunkra nézve előnyös. E téren tehát a kölcsönös érdek az, hogy a viszonyok loyális méltánylásával történjék a kiegyenlítés.

A rendkívüli állami eszközök alkalmazása az iparfejlesztésnél tehát olyan áldozat, a melyet mezőgazdaságunk érdekében a két állam közötti szabad forgalomért hozunk.

Áttérve arra a kérdésre, hogy az állami iparfejlesztés nem befolyásolja-e az ipar fejlődését általában, a tapasztalat azt mutatja, hogy nem. Az államilag támogatott iparunk az egész magyar iparral való rövid összehasonlítása szolgáljon e tekintetben bizonyítékul.

Mindenek előtt azt akarnám vázolni, hogy milyen viszonyban állnak az államilag támogatott gyárak egész iparunkhoz. Említettem már, hogy a subventionált gyáraknak termelése évi 350–360 millió koronára rug. Ezzel szemben annak a 4.540 gyárnak a termelése, a subventionált vállalatokat természetesen odaértve, a melyek az 1906. évi termelési statistikában felvételtek, kerekén 2.5 milliárdra rug; a subventionált vállalatok tehát a voltaképeni magyar gyáriparnak csupán egyhetedét teszik. Az említett 4.540 gyárat illetőleg meg kell jegyezni, hogy ezek nem foglalják magukban az egész magyar gyáripart, hanem ebbe a számba csupán azon üzemek vannak felvéve, a melyek kimondottan gyári jellegűek és nem csak helyi jelentőségűek. Hogy milyen messzemenő gondossággal jártunk el ennél a felvételnél, talán eléggé mutatja az a körülmény, hogy kötelező balesetbiztosításunkban 24.254 gyári üzem van bejelentve és hogy ebben a felvételen 17.304 malomból, ezek között 2.075 gőzmalomból csupán 582 van felvéve.

Magyarországon eddig kétszer vettünk fel ipari termelési statistikát, és pedig 1898-ra és 1906-ra vonatkozólag, mindkét esetben speciális adatgyűjtés alapján, melynek adatait állami műszaki közegek minden egyes üzemből a helyszínén állapították meg. E két felvétel eredményeinek összehasonlítása csattanós bizonyíték lehet arra, hogy az állami iparfejlesztés az egész ipar fejlődésére nem hatott hátrányosan. Az 1908. évi felvételek 2.314 üzemre terjedtek ki; akkor 1.480 millió korona, ezáltal kerekszám 2.500 millió korona évi termelési eredmény megállapításával. Ha kétségtelen is, hogy az utóbbi felvétel alkalmával az olyan vállalatoknak egész sorozata is tekintetbe vétetett, a melyek már 1898-ban megvoltak, de nem vétettek fel, e tekintetben csak az élelmezési iparban mutatózó nagy különbségre utalok, melyben akkor 558, ezáltal 1.560 üzem vétetett fel, mégis a termelésnek az emelkedése és a magyar iparnak a fejlődése e rövid nyolcz éves időtartam alatt nagyon örvendetes és intensiv. Így például az ipari részvénytársaságok száma 52% emelkedést tüntet fel és ha az élelmezési iparban már említett ezer üzemre terjedő különbözetet egészen figyelmen kívül hagyjuk a gőzkazánoknak és azok fűtőfelületének növekedése 53, illetőleg 58%, a motoroké

és azok lóerőie 80, illetőleg 75⁰/₀-ra, a munkások számának növekedése pedig 32⁰/₀-ra rug. Csak mellékesen kívánom megemlíteni, hogy a magyar ipar, csupán az említett 4.540 üzemet véve tekintetbe, már kereken 500.000 lóerőt és 400.000 munkást foglalkoztat.

Azt hiszem, a felsoroltak megadják a választ arra, hogy az állami iparfejlesztés mennyiben befolyásolja a meglévő ipart és azt hiszem, hogy a bizonyítás és az iparfejlesztés további megvilágításának teréről más kérdésekre térhetek át. Előzőleg azonban iparfejlesztésünknek még egy eszközéről kell megemlékezniem. Ez a közszállítások ügye. Már évek óta fennállott az a kötelezettség, hogy a közhatóságok és intézetek, valamint közlekedési vállalatok szükségleteiket a belföldi termelésből tartoznak fedezni, mely intézkedéssel igen szép eredményeket értünk el. 1907 óta a jelenleg érvényben levő iparfejlesztési törvény alapján erre nézve törvényes kötelezettség áll fenn. Örvedetes jelnek veendő, hogy míg az előző évek folyamán ez az intézkedés különösen osztrák részről igen sok recriminációra adott okot, sőt Németországban is jelentkeztek hangok, a melyek ezt a rendszabályt az egyenlő elbánás elvébe ütközőnek minősítették, ma ezek a panaszok teljesen megszűntek, mert az az igazság végre utat tört magának, hogy ez minden államnak joga, a mit számos vonatkozásban még a gazdaságilag legliberálisabb Angolország is gyakorol és hogy az egyenlő elbánás elvének megkerüléséről itt szó sem lehet. Magától értetődőnek kell ugyanis tekinteni, hogy az állam hatóságainak és közintézeteinek szükségleteit a belföldi iparral akarja fedeztetni, az viszont kétségtelen, hogy az ily beszerzéseket nem lehet a szabad kereskedelmi forgalom alá tartozóknak tekinteni.

Ez az intézkedés már eddig is nagyon szép eredményekre vezetett. Igen jelentős számú nagy iparvállalat létesülését kizárólag ennek köszönheti, sokkal nagyobb számú iparvállalat pedig üzemét igen lényegesen kibővítette úgy, hogy ezt az eszközt az iparfejlesztés szempontjából feltétlenül hatékonynak kell tekintenünk.

Mielőtt kísérletet tennék arra, hogy a magyar iparfejlesztésnek Ausztriára és az osztrák iparra való visszahatását megvilágítsam, röviden iparfejlesztésünk alapelveinek ismertetésére terjeszkedem ki.

Eredetileg az állami iparfejlesztésnek vezető gondolata subventio engedélyezését illetőleg az volt, hogy ezen az uton új iparágak teremtesenek. Noha ez az elv teljesen hamis, mert egy államnak, a melynek olyan ipari behozatala van, mint Magyarországnak, első sorban nem új iparokra, hanem olyanokra van szüksége, a melyek a meglévő nagy fogyasztást belföldi termelvényekkel fedezik, mégis sokáig ragaszkodtak nálunk ehhez a téves alapgondolathoz. Ettől az elvtől nálunk csak lassan tértek el és jutottak annak beismerésére, hogy első sorban azokat az iparágakat kell

rendkívüli állami eszközökkel előmozdítani, a melyek a nagy fogyasztást szolgálják, feltéve természetesen, hogy az ország termelési viszonyai ezekre nézve kedvezőek és hogy a meglévő ipar érdekei sérelmet nem szenvednek. Így került a textiliparnak a támogatása, a melyben 124 millió koronát kitevő kivételünk levonása után évi 570 – 580 millió korona netto behozatalunk van, iparfejlesztésünknek élére és e téren már is igen jelentékeny eredményre utalhatunk, mert tiz éves időtartam alatt termelésünket körülbelül 100 millió koronával emeltük. Ha ez az osztrák textiliparhoz viszonyítva nem jelent sokat, mégis szép eredménynek kell tekintenünk, ha meggondoljuk, hogy textilárunkban gyárszerű termelésünk 1898-ban mindössze 52 millió korona értéket képviselt. E mellett gyakorlatilag megczáfoltuk annak a gyakran hallott állításnak tarthatatlanságát, mintha Magyarországnak textilipar számára alkalmas munkásosztálya nem volna, olyan állítás, a melynek a tapasztalat éppen az ellenkezőjét bizonyítja.

Egy további alapelve volt a magyar iparfejlesztésnek, hogy az egyes iparok csak addig a határig támogatandók, a melyen túl már természetes fejlődésük megindulhat. Magától értetődőleg itt fix határok nem állapíthatók meg, de fel lehet tételezni, hogy ha egy cikkben a fogyasztásnak 50⁰/₀-a már fedezve van, nem indokolt ennek az iparnak rendkívüli eszközökkel való további előmozdítása.

Hogy az olyan iparokat részesítsük előnyben, a melyek belföldi nyersanyagokat dolgoznak fel, éppen annyira önmagától értetődik, mint az a törekvés, hogy inkább a meglévő gyárak bővítése favorizáltassék, semmint az újak alapítása, mert e módszerrel egyrészt el lehet kerülni a kezdet nehézségeit, másrészt azonban a kibővitések egyuttal a versenyképesség emelkedését is jelentik. Abból a szempontból indultunk ki, hogy reánk nézve nem a gyárak száma a döntő, hanem a termelés emelése és a munkaalkalmak szaporítása. Ezért szabály szerint — eltekintve egyes mindenestre előfordult kivételektől — csak a nagyobb tőkeerős gyárak subventionáltak, a mi megmagyarázza azt a körülményt is, hogy az új gyárak eléggé tekintélyes száma mellett annyi éven keresztül a subvenciónak csak 1·1⁰/₀-a ment veszendőbe.

Sajnos, a mi iparfejlesztésünknek nem áll a szükséges tőke és szak tudás a belföldön oly mértékben rendelkezésére, mint az kívánatos volna. Éppen azért idegen tőkére és idegen szakismeretekre vagyunk utalva. E ponton kell eldönteni, hogy a magyar ipari törekvések előmozdítása összhangba hozható-e az osztrák érdekekkel, vagy ellenségesen kell-e ezen a téren egymással szemben állanunk.

Magyarországnak ipart kell magának teremtenie, akar is, fog is, kénytelen vele. Ez irányban mindent meg akar és fog kísérteni, meg

fogja tenni a legnagyobb erőfeszítéseket is, csak hogy ipart teremtsen magának. Máról-holnapra ilyesvalamit természetesen megcselekedni nem lehet. Az eredmények, különösen az utolsó évtized eredményei azonban bizonyítják, hogy idővel ezt el lehet érni. Hogy Magyarország a szó szoros értelemben vett ipari állam legyen, arról beszélni sem lehet és erről nálunk józan ember nem álmodozik. Magyarország túlnyomóan agrárius állam és az is marad, de megfelelő iparral, a melyre szüksége van, a mely nélkül az államnak szolgáltatóképessége a jövőben nem biztosítható.

Hogy ez elérhető legyen, magától értetődőnek látszott, első sorban a szomszéd osztrák iparhoz fordulni és azt segítségül hívni. A felfogások e tekintetben nálunk nagyon eltérők. Hallatszottak és hallatszanak még ma is hangok, a melyek a vámkülföldi iparnak meghonosítását akarták előnyben részesíteni és az osztrák iparnak igénybevétele ellen foglaltak állást, a melytől gazdasági önállóságunkat féltik. Ezzel szemben a mi álláspontunk, a melyet ma már a nagy többség magáévá tett, az, hogy első sorban épen az osztrák ipart kell igénybevenni.

A magyar piacot az osztrák ipar uralja; az osztrák ipar ismeri a mi viszonyainkat és a magyar fogyasztók igényeit, megvan a kereskedelmi szervezete és legnagyobb valószínűség szerint elkerülheti a gyermekbetegségeket, a min minden új iparnak át kell esnie. Ettől azonban el is tekintve, véleményünk szerint a politikai belátás parancsolja, hogy két állam, a melyek olyan szövetségben állanak, mint monarchiánkban mi, egymást ne csak politikai, hanem gazdasági előnyökben is részesítsék.

Ha osztrák iparosok önálló vállalatokkal nagyobb számban telepednek meg Magyarországon, az sokban hozzájárulhat a két állam gazdasági viszonyának erősítéséhez, míg nagyobb számú vámkülföldi vállalat épen az ellenkezőjét eredményezheti; bizonyos érdekközösség mellett, a mely ilyenformán támad, a nélkül természetesen, hogy a két gazdasági területnek teljes önállósága csak érintetnék is, a verseny is szűkebb korlátok közé szorul, a mi azonban ellenkezőleg teljes dühvel törne ki, ha az osztrák ipar a szabad forgalom állapotában nagyobb idegen versenyt találna nálunk magával szemben, sőt késhegyig menő teljesen céltalan harc támadna, a mely mindkét félre csak károsodást jelentene.

Ezzel szemben az önálló osztrák alapítások nálunk annak a kiadónak az esetéhez hasonlítanak, a ki egy concurrens munkát csak azért jelentet meg saját kiadásában, hogy a versenyt saját vevőkörébe be ne bocsássa. És mint nem utolsó szempont lebeg előttünk, a kik a dualisticus monarchiának őszinte barátai vagyunk, a monarchia két állama

népeinek további közeledése, a nagyobb mozgási szabadság kereskedelempolitikai tekintetben, mert ez esetben nem csupán a két államnak agrariusai követnének azonos kereskedelempolitikai tendenciákat, hanem a két állam ipara is és szoros kapcsolat támadna mindkét oldalon az ipari érdekeltség között, a mi kereskedelempolitikai szempontból már régóta óhajtandó lenne.

Végezetül, azt hiszem, még egy szempontot nem szabad figyelmen kívül hagynunk. A gazdasági elválás követelése nálunk mindinkább erősödik és nem szabad tagadni, hogy hiveinek száma évről-évre növekszik. Ma ez még inkább politikai követelés és a közjogi ellenzék programja, de már gazdasági momentumok is kezdenek előtérbe lépni. A nehézségek, a melyek a szabad forgalom állapotában egy nagyszabású magyar iparpolitikának útját állják; osztrák részről akadályoknak az útjába gördítése ennek az iparpolitikának és nem csekély mértékben legujabban azok az áramlatok, a melyek az utolsó gazdasági kiegyezést Magyarország agrarius érdekeire hátrányosan kívánják értelmezni, legfőbb érvei a politikai motivumokon kívül a gazdasági különválás hiveinek. A legutóbb említett jelenségek különben a szabad forgalom természetes hiveire is olyan hatással voltak, hogy már ezek a körök is a gazdasági különválás irányába kezdnek haladni.

Az utolsó helyen említett körülménnyel, kereskedelmi szerződésünknek egyoldalú értelmezésével nem szabad e helyen foglalkoznom. De talán szabad az önhittség vádja nélkül is kifejezést adnom annak a nyomatékos kérésnek, hogy kölcsönösen kerüljünk mindent, a mi félreértésekre és újabb surlódásokra adhatna alkalmat, hiszen a két állam egymáshoz való viszonyában úgyis túlságosan nagy és érzékeny surlódási felületek vannak. Sem Ausztriában, sem nálunk nem volna szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az annyira óhajtandó további megegyezés szempontjából 1917-ben a legnehezebb helyzet előtt állunk, melyben a monarchia két állama 1867 óta gazdaságilag valaha állott. És az ilyen helyzetet az érzékenységek kiélesítése csak elmérgesítheti; ezen a réven esetleg pillanatnyi politikai eredmények elérhetők ugyan, de ezek is csak színleg, a két állam és a monarchia tekintélyére azonban ez csak nagy hátránnyal lehet.

Noha az 1867. évi kiegyezés a gazdasági különválás eshetőségéről is gondoskodott, a nélkül, hogy ez a két államnak közjogi viszonyát, a dualistikus monarchiát csak a legcsekélyebb mértékben is érintené, nem lehet tagadni, hisz a törvény szövegéből világosan kitűnik, hogy e nagy kiegyezési mű első sorban a gazdasági különválás nélküli megegyezést célozza. Ez a szellem azonban csak olyan mértékben érvényesülhet, a milyen mértékben igazi érvekkel, tehát tényekkel és nem csupán sza-

vakkal bizonyítható be, hogy Magyarország ezen gazdasági viszony mellett is tud magának mezőgazdasága mellett megfelelő ipart teremteni; ha Magyarország iparát illetőleg ugyanolyan erős fejlődésre mutathat, mint Ausztria mezőgazdasági fejlődése tekintetében, mert a hogy Ausztriára nézve parancsoló szükség, hogy mezőgazdaságát megfelelően fejlessze, úgy Magyarországra nézve legalább ugyanolyan mértékben áll fenn ipara erős fejlesztésének szüksége.

Milyen érvek szólnak már most osztrák szempontból a magyar iparfejlesztés ellen?

Ausztria nálunk abban a mértékben veszi el piacát, a melyben a magyar ipar fejlődik; az osztrák ipar fejlődése megakasztatik, az osztrák tőke kivándoroi; az osztrák munkáskezek munkaalkalmakat veszítenek és az osztrák államháztartás az adóalanyok elvesztése és a fogyasztás csökkenése által megkárosíttatik.

Más lényegesebb érvet nem ismerek. Hogy állunk azonban ezekkel az érvekkel?

Valóságban vesz-e piacot az osztrák ipar és tényleg gördülnek-e akadályok fejlődésének az útjába?

Látszólag igen, de a valóságban nem. Csak a termelésben állhat be bizonyos eltolódás, de ez sem az osztrák iparnak a hátrányára. Első sorban arra utalok, hogy minél nagyobb egy országnak az ipara, annál nagyobb oda a gyártmányok bevétele. Angliának 7.128 millió korona ipari kivitele mellett 3.547 millió behozatala van készárúban; Franciaország 2.840 millió korona mellett 1.071 milliót importál; a német birodalomban 4.975 millió korona kivittel 1.505 millió korona behozatal áll szemben, természetesen mind gyártmányokban és magában Ausztriában is 2.083 millió korona kivittel szemben a gyártmányok behozatala 1.101 koronára rug. Mindent egy ország sem állíthat elő. Az ipari fejlődés következtében növekszik a jólét, ennek következtében a vásárlóképesség. Épen azért az erős magyar ipar révén emelkedő vásárlóképesség az osztrák iparnak is hasznára válik. Vagy nem nyújtja-e épen a magyar iparfejlesztés ennek a legtalálóbbs bizonyítékát?

Említettem már, hogy termelésünket az állami iparfejlesztés segítségével évi 350—360 millió koronával növeltük. Csökkent talán ennek következtében Ausztriának Magyarországra irányuló kivitele ez idő alatt? Ellenkezőleg, az utolsó évtized alatt 490 millió koronával emelkedett.

Álláspontom ezen indokolásánál segítségemre jő egy osztrák államférfiúnak nemrégiben tett kijelentése. Ennek a nyilatkozatnak az idézése

szinte felment a további bizonyítás alól. Az osztrák kabinetnek jelenlegi galicziai minisztere, Galiczia iparfejlesztéséről irt cikkében a következőket mondotta: „Örvendetes jelenségnek kell tekintenünk, hogy a nyugat-ausztriai ipar körében a galicziai iparfejlesztési törekvéseket már nem ítélik meg olyan kedvezőtlenül, mint azelőtt. Hogy Galiczia industrializálódása nem fenyegeti a szomszéd országok érdekeit, azt a Magyarországra való utalás mutatja. Magyarországnak az iparfejlesztés terén elért igen jelentős eredményei nem képeznek akadályt abban, hogy Magyarország az utolsó statisztikai kimutatások szerint sokkal több gyártmányt vitt be Ausztriából, mint a megelőző esztendőben. A galicziai lakosság fogyasztóképességének emelkedésével szükségletei is emelkedni fognak és a nyugat-ausztriai ipar új lehetőségeket nyer cikkeinek elhelyezésére. Az osztrák ipart illetőleg azonban nem lehet elhallgatni azt a szemrehányást, hogy nem törekedett arra, hogy a birodalom határain kívül, különösen a tengerentúli államokban, keresen fogyasztó területeket és ott vegye fel versenyképességére támaszkodva a sikeres küzdelmet idegen államok iparaival, hanem megelégedett azzal, hogy Galicziát tekintse legfőbb gyarmatának.“

Megjegyzéseimben én nem is akarok olyan messzire menni mint az osztrák minister, csak azt állítom, hogyha az osztrák ipar arra törekednék, hogy a vámkülföld iparával saját határain belül vegye fel a versenyt és ebben az irányban rendezkednék be, mindketten iparunkkal igen jól megélhetnénk és a fennálló ellentéteket is kiegyenlíthetnénk. Érdekeink Ausztriával ebben az irányban találkozhatnak, sőt ebben az irányban, ezen a területen közöttünk a megértéshez is el lehetne jutni, a nélkül természetesen, hogy a két államnak gazdasági önállóságát érintenők.

Ez esetben nemcsak a mi iparunk fejlődhetnék erőteljesen, hanem az osztrák ipar is nagy fejlődésnek nézhetne elébe; akkor nem lehetne Ausztriában a munkaalkalmak csökkenéséről beszélni, hanem az osztrák ipar igen nagy területet találna fejlődése számára; akkor nem lehetne az osztrák államkincstár megkárosításáról szó, mert az osztrák tőkének átköltözése nemcsak nem jelent hátrányt Ausztriára nézve, hanem ellenkezőleg gazdasági előnyt, mert ennek a tőkének a kamatozása és vállalkozói nyeresége az osztrák nemzeti vagyonnak válik hasznára.

Fejtegetéseimnek nem az volt a céljuk, hogy hallgatóimat meggyőzzem vagy megtérítsem. Ezt nem is lehetett megkísérelnem.

Főczélom az volt, hogy a magyar iparfejlesztés tekintetében fennállott téves nézeteket eloszlassam. E mellett azonban egy másik célom is volt, bizonyítékokat szolgáltatni arra nézve, hogy Magyarország nem

keresi a gazdasági harcot Ausztriával, a mely a közöttünk fennálló viszonyt zavarhatná, hanem ellenkezőleg, áthatva annak tudatától, hogy itt Európának csaknem kellő közepén egy hatalmas, erős osztrák-magyar monarchiára van szükség, saját érdekében keresi gazdasági megerősödését, hogy megfelelhessen azoknak a feladatoknak, a melyek elől modern állam ki nem térhet és a mely feladatok egyértelműek azzal, hogy meg tudjon felelni azoknak a követelményeknek is, a melyek reá a monarchia nagyhatalmi állásából kifolyólag háramlanak.

Szterényi József.

Közgazdasági Egyetem.

Közéletünk egy új jelzővel lőn gazdagabb: a „Közgazdasági Egyetem“-ével. Sőt mi több, a gyors érlelődésnek oly jelei közepette, hogy szinte a gyakorlati terv állapotába jutott. Ha ugyan ennek vehetjük a törvényhozás színe előtt való röpke megjelenését. A mivel elevenül megindult mozgása egyelőre nyugvópontra jutott.

A magyar társadalom ezidőszerinti kulturális természetrajza nem is volna ma egész ily jelenségek nélkül. Minálunk azt hiszik, sajnos, nemcsak e téren, hanem az összes közéleti megnyilvánulásoknál is, hogy elegendő valamely keretet megteremteni s már akkor kész az eredmény. Mi előbb akarjuk az intézményeket megalkotni s csak azután az alászántást és a magvetést. Holott a rendes fejlődés természete a megfordított utat kívánja. És mert nem ezt követjük, marad hazánkban annyi törvény, intézmény és alkotás papíron. A mi viszont fakasztja a közkeletű pessimismust, az elégedetlenséget s ennek kísérő árnyait: a tetterő, az akarás, a céltudatos munka elhanyaglását.

A „Közgazdasági Egyetem“ lelkes hívei, amint a Képviselőházhoz benyújtott kérvényükből olvasható, abban a nemes vélekedésben vannak, hogy csak legyen ily iskola, majd megváltozik a társadalom képe és hazánk majd bővelkedni fog a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi tudományok magaslatán állók nagy rajával.

Holott váltig bizonyítják a szemeink előtt folyó tények, hogy bármily magasra becsüljük is az iskoláztatást, lényegében nem az iskolák száma, jellege és iránya, hanem a társadalmat átható eszmék és világnézet a döntő. Ettől függ, hogy melyik iskolát, melyik pályát, melyik irányt választja és követi.

Az a kérdés tehát, fennforog-e már hazánkban a „Közgazdasági Egyetem“ szükségessége s ha van ily szükség, ennek kielégítésére kell-e új intézmény, avagy nem oldható meg az a meglevők keretében.

Kétségtelen, hogy az u. n. közgazdasági tudományok iránt az érdeklődés világszerte, hazánkban is emelkedő. A mily mérvben capitalizálódik avagy industrializálódik valamely nemzet gazdasági élete, oly arányban támaszt magasabb igényeket emberei iránt.

Amint a nyugati államokban a kereskedelem és ipar mind nagyobb társadalmi réteget köt le s így emelkedik jelentőségében, jut politikai és gazdasági hatalomra s lesz a vagyonszerzés és vagyonosság új forrása: a korábbi u. n. uralkodó osztályok képzettségi, műveltségi fokára igyekszik feljutni.

Az ezirányú fejlődés különböző fokozataihoz képest elsőül megelégszik azzal az iskolával, a mit a való élet, a gyakorlat nyújt. Sőt csakis ezt tekinti az igazinak. Később már u. n. előképzettséget követel, a mit csak iskolai intézmény adhat. Majd maga alkot igényeihez mért ily intézményeket, a melyeken mindig rajta van a gyakorlati bélyeg. Később ezt is kevesli e társadalom s iskoláiban, képzettségében sem akar elmaradni. A műegyetemek fejlődése erős fénynyel világít be a törekvésekre. Majd az újabb korszakban a különböző kereskedelmi és ipari iskolák, akadémiák keletkezése, ezek középiskolai minősítése, előfeltételének emelése, a tanítási anyag kiterjesztése, az iskolák évfolyamainak szaporítása.

E törekvések folytatása az utóbbi másfél évtizedben a németbirodalmi „Handelshochschule“ mozgalom, a mely már „egyetemi rang“-ra akarja emelni a kereskedelmi oktatást.

E mozgalom hullámverése hazánkra is kihatott és Budapesten, Kolozsvárott létesített kétéves akadémiai tanfolyam.

Hasonló az irányzat az ipari szakiskoláknál, a melyek még újabb keletűek. Ezek is három tagozattal teremtvék. (Tanonciskolák, szakiskolák, felsőipariskolák.).

A mezőgazdasági szakiskolák körül ily elevenséget természetesen nem észlelhetünk. Sőt nem épen jellegzetesség nélkül való, hogy hazánkban („Magyarország mezőgazdasági állam“) csak öt gazdasági akadémia van, aránylag nagyon gyér hallgatósággal és hogy 1875. év óta ily intézmény nem is alkottatott.

Mig idén az 52 felsőkereskedelmi iskolának 9500, a két kereskedelmi akadémiának 320 tanulója van, addig az 5 gazdasági akadémiának (1910) 350 tanulója volt.

E szám adatokra ki kellett térnünk, mert a „Közgazdasági Egyetem“ szükségességének megítéléséhez támasztékot adnak.

A törekvés világszerte és különösen az ipari, a kereskedelmi oktatás terén az, hogy eléressék az a tudományos fok, amit ma a tudományegyetemek nyújtanak. Így a doctori gradus, mint végcél felé evez a mozgalom. A műegyetemi doctoratus megadása is ezt bizonyítja, valamint az, hogy némely német egyetem közgazdasági doctoratust is ad.

Nemcsak a belső szükség követeli a magasabb, intenzívebb és általános tudományosabb képzést, hanem, mint említők, az is, hogy a

kereskedelem, ipar, mezőgazdaság, mondjuk, e közgazdasági osztályok társadalmilag sem akarnak hátrább maradni a honoratior osztálynál s ők is igénylik azon társadalmi distinctiót, a melyet az egyetemi tanulmányok végzése, a doctori fok nyújt.

Azok a német Handelshochschulék, amelyek az egyetemekkel kapcsolatosak, igen sok hallgatót azért nyernek, mert módjuk van a hallgatóknak doctoratusra szert tenni. De nincs másként ez hazánkban sem, mert a kereskedelmi főiskolák hallgatói közül számosan nemcsak az iskolát végzik, de a tudományegyetemen is igyekeznek a doctori minősítés megszerzésére.

Ezek alapján lép előtérbe az a kérdés, hogy ez igények kielégítésére kell-e külön u. n. Közgazdasági Egyetem, avagy kielégíthetők ezek a jelenlegi egyetemekkel? A válasz, melyet alább indokolunk, az, hogy a közgazdasági tudomány ápolása érdekében létesítendő „Közgazdasági Egyetem“-re hazánkban szükség nincs s hogy az a cél, a melynek felállítása érdekében a mozgalom indított, jobban, biztosabban és megfelelőbben elérhető tudományegyetemeink útján, sőt csakis ezek által.

Habár a külföldre való hivatkozást nem minden esetben fogadjuk el bizonyítékul, mert nem kell szükségképen jónak találni mindent, csak azért, mert külföldi, de jelen esetben mégis szükséges kiemelni, hogy bár a külföld gazdasági élete hasonlíthatlanul fejlettebb, mint hazánké, tudomásunk szerint nem bir „Közgazdasági Egyetem“-mel.

Ha tehát e culturállamok nem érzik ilyen intézménynek szükségét, nem lehet gyakorlatilag megokolni hazánkban sem, hacsak nem akarunk hódolni annak a tévhitnek, a melyről szólottunk, hogy csak meg kell alkotni az új intézményt s nyomban megváltozik a társadalom ideológiája a gazdasági kérdésekről, az élethivatás s pályák jelentőségéről.

Nincs megokolva a „Közgazdasági Egyetem“ szükségessége azért sem, mert e főiskola hallgatói a jogi tudományok oly mértékének megszerzésére vannak utalva, a melyek csak a tud. egyetemen kaphatók, vagy azt tennék szükségessé, hogy a közgazdasági egyetemen állítsanak tanszékeket p. o. közjog, magánjog, kereskedelmi és váltójog, közgazgatás, pénzügyi jog stb. részére.

Vagyis tulajdonképen egy budapesti második egyetem teremtenék akkor, a midőn a törvényhozás két vidéki új egyetem nagy teherbírásának próbája alá veti a magyar társadalom erejét. Eltekintve az állampénzügyi szempontoktól, bizonyára nem is czélszerű e stadiumban egy székesfővárosi új egyetem létesítését propagálni.

A „Közgazdasági Egyetem“ felállítása végett a Képviselőház elé terjesztett kérvény szerint a „Közgazdasági Egyetem“ célja az, hogy a gazdasági tudományok összeségét egyetemi színvonalon művelje és ter-

jeszsze; az ifjúságot a productiv pályákra vonzza és előkészítse s ezzel az ország kihasználatlan gazdasági erőit életre keltse.“

Ha a Közgazdasági Egyetem e nagy nemzeti cél elérését biztosítaná, bizonyára a legégetőbb szükség volna annak megteremtése. Azonban, fájdalom, az ország gazdasági culturája még nem kívánja meg az egyetemi képzettségűek akkora számát. Az indokolás tehát tulvérmes. Talán utalhatnánk azon statistikai adatokra, a melyek mutatják, hogy a hazai mezőgazdaságnál alkalmazott u. n. értelmiség száma (az újabb adatok még ismeretlenek) nagyon szerény arányban nőtt. Hivatkozhatnánk általán arra, a mit fentebb a gazdasági akadémiák kis népességéről mondtunk. Ugy hogy a Közgazdasági Egyetem „mezőgazdasági főiskolai“ karának benépesítésére nem sok remény táplálható. Alig is volna talán több hallgatósága, mint a hányan a gazdasági akadémiák tanári pályájára igyekeznének. A mi mellett megjegyzendő, hogy mai főiskolai szervezeteink szerint is elegendő alkalom van e hivatásra elkészülni.

Ha szorosán nem is idevág, de idevilágító adat az állatorvosi főiskola tanulói számának feltűnő apadása. (1906 : 403, 1907 : 368, 1908 : 288, 1909 : 261, 1910 : 198.) Ez is mutatja a gyakorlati élet hatásait. Az állatorvosi szolgálat államosítása folytán a magyar társadalom nekifeküdt e hivatásnak, de betöltetvén az állások s kisebbedvén a „biztos“, a „nyugdíjképes“ kenyér reménye, abba maradt a tolongás.

A kérvény szerint a „Közgazdasági Egyetem“ második kara az »ipari főiskola«. Sajnos, az indokolás nem ad erről részletesebb felvilágosítást. Így hát természetes, hogy nem tudjuk elképzelni, mi is lehetne „az ipari főiskola“. Mert ha gépészmérnök, vegyész, építész stb. kell az országnak, itt van a műegyetem. Kisebb formai minőségű egyént pedig (ma még túlbőven!) ad hazánk négy felsőipariskolája az ipari főszakmákban. A bányászati, erdészeti szükségletekről szintén van gondoskodás.

És eddig — kivéve a szakipariskolákat — a társadalom nem is panaszkodott a miatt, hogy ily iskolák hiánya miatt nem képes a szóban forgó pályákra fordulni.

Sőt ellenkezőleg, illetékes helyen emeltek szót a mérnöki pályára való tódulás miatt, a minek oka, fájdalom, az, hogy a mérnöki minőségű alkalmazottat igénylő iparvállalataink nem gyarapodnak egyenes arányban a műegyetemi hallgatók számával. A külföldön alkalmazásban álló magyar mérnökök száma is ezt látszik bizonyítani.

Az iparban elsősorban műszaki erőkre van szükség, ilyeneket pedig a Közgazdasági Egyetem nem nevelne, nem is ez volna hivatása.

Maradna tehát a harmadik kar: „a kereskedelmi és pénzügyi főiskola“.

Hát kétségtelen, hogy ez volna az új egyetem igazi magva és léte-

sítésének oka. Ha pedig ezzé zsugorodik össze, akkor valóban elesik a Közgazdasági Egyetem szükségességének, tehát felállításának minden oka. Mert, hogy a sociologia számára »egy külön fakultás« volna szükséges s ez csak a közgazdasági egyetem útján érhető el, nincs megokolva.

A budapesti Tud. Egyetem mindama szükségleteket, a melyek a „Közgazdasági Egyetem“-hez fűzvék, tetemesebb anyagi áldozatok nélkül teljes mérvben elégítheti ki s pedig a jog- és államtudományi karon.

Ennek a kérdésnek megoldásához azonban két feltétel szükséges. Egyik az u. n. közgazdasági tudományok alapvető tanítása mellett e szakmáknak bővebb specializálása, a másik egy új doctori minősítés megengedése.

Nézzük az elsőt. A közgazdasági tudománykörhöz tartozó közgazdaságtan, statistika stb. tanításáról mai tanulmányi rendünk gondoskodik. Ezen nem kell, de nem is szükséges változtatni. Hasonlóképen van gondoskodás azon jogi disciplinákról, a melyeket még a közgazdasági egyetemeken is meg kell követelni.

De azt el kell ismernünk, hogy e tudományágaknak a kitűzött cél szempontjából való specializálása a kellő mértékben nincs meg. Habár figyelembe veendő is a tudomány elaprózásával járó hátrányok, a specializálás sociológiai törvénye szerint való fejlődés mellett tudományos és gyakorlati szempontból erre mégis szükség van.

A budapesti m. kir. tudományegyetemnek e tanévi első felére szóló tanrendje szerint e kérdés nézőpontjából figyelembe vehető specialcollegium csak 12 volt. P. o. közgazdaság elmélete, moralstatistika, bevezetés a socialpolitikába, föld- s házadó, bank, tőzsdeügyletek, szabaddalmi jog, védjegyoltalom stb.

Úgy a magyar tudományosság, mint a gyakorlati követelmények kielégítése érdekében volna, ha a specializálás tovább fejlesztetnék. Így p. o. a sociológia, a vasuti közlekedés, a hajózás, a tengerészet, vám-, kereskedelmi- és iparpolitika, a posta, táviró, telefon, a munkásbiztosítás, az ipartörvény, a fogyasztási adók, a mezőgazdaság számos fontos nagy kérdései méltók volnának arra, de szükséges is, hogy külön előadásoknak is tárgyai legyenek s így alkalom nyujtassék az azokban való elméleti és gyakorlati elmélyedésre. Hosszabb ideig nem is válnék szükségessé külön, önálló tanszékek felállítása, hisz a mai rendszer mellett is, említők, van már specialcollegium, de szaporítható ez magántanári képesítésekkel, a melyek után törekvők bizonyára kellő számban akadnának.

A költségek természetesen korántsem lennének oly magasak, mint egy új egyetem legkisebb karáé.

Az, hogy a jog- s államtud. karon elő nem adott tárgyak is hozzá-

férhetőkké tétessenek, ma sincs akadály, hisz a hallgató más kar tárgyait most is hallgathatja. Így azok az igények, a melyek a „közgazdasági egyetem“ szempontjából támaszthatók, p. o. a földrajz, a mennyiségtan, a történelem, nyelvek stb. iránt, a philosophiai karnak ma is tárgyai.

A tudományegyetem méltó tekintélyét és tiszteletét nem alterálná, ha p. o. a földrajzi előadás a közgazdasági részre különlegesen kiterjeszkedne, ha a keleti nyelvészet, a magyar nyelv és irodalom, a modern nyelvek, (keresk. levelezés) ha a matematika, (politikai, kereskedelmi számtan), biztosítási matematika, ha a physika, chemia (árúismeret) tudományok keretében a közgazdasági igények is figyelembe vétetnének. (Ha helye van a jogi karon az államszámvitelnek, amely lényegében könyvvitel, miért ne adnánk helyet az egyetemen a könyvvitelnek?).

A második kellék, mint említők, egy új doctori minősítés, nevezhetjük ezt közgazdaságinak, megengedése.

A most érvényben álló szabályzat szerint egyetemeink jog- és államtudományi karán tudvalevőleg csak két doctoratus van: jogi és politikai. E két minősítés hátránya az, hogy a hallgató okmányilag rendszerint nem igazolhatja, hogy egyik vagy másik tudományszakkal tüzetesebben foglalkozott. Így különösen nem azt, hogy a közgazdasági tárgyakat mily mérvben ápolta, holott nemcsak a tudomány további ápolása szempontjából, de gyakorlatilag volna nagyjelentőségű, hogy az ifjú, ki nagy iparvállalat, hitelintézet, keresk. és pénzügyi állami szolgálat, gazdasági érdekképviseleti szervek szolgálatába óhajjt lépni, okmányilag igazolhatná erre való készülségét.

És a mit legfőbbnek tartunk, a közgazdasági tudományok a külön doctoratussal oly méltó jelentőségre fokoztatnának, a mely a magyar társadalomra erős hatással volna s így azt a célt, amit a „Közgazdasági Egyetem“ hívei óhajtanak, a Tud. Egyetem fényesen töltené be. De ezt egyszersmind ez oldalról is közelebb hozná a való élethez.

Némely német egyetem már ismeri is e doctoratust.

Mindezeket összefoglalva, a joghallgatók számára az egyetemi évek alatt előírt tantárgyakon és vizsgarenden nem kellene változtatni. Csak azok számára, akik közgazdasági doctoratust kívánnak tenni, volna megszabandó, hogy ők a nemzetgazdaságtant, a statistikát, pénzügytant, pénzügyi jogot, nemzetközi jogot, kétszerannyi ideig kötelesek hallgatni, mint ma és ezeken kívül megszabandó, hogy mily specialcollegiumok hallgatandók még. Így p. o. a sociologia, az államszámvitel-tan, a mennyiségtan, gazd. földrajz stb. bizonyos részének hallgatása kötelező volna.

A ma előirt négy tanéven nem kellene változtatni. És épen az szól a mai rendszer mellett, hogy valamely hivatásra való hajlam később fejlődhetik ki s nem köttetnék meg a hallgató mai szabadságában s így csak azok végeznék el a közgazdasági specialstudiumokat, a kik közgazdasági doctoratust óhajtanak tenni.

Természetesen nem lehetne mi akadály sem arra nézve, hogy a Tud. Egyetem más rendes hallgatói is, valamint rendkívüli tanulók is hallgathassanak bizonyos idevágó tárgyakat.

A közgazdasági doctoratus tárgyai: a mai két fajta szigorlatból volna egybeállitható. Így lehetne az egyik szigorlat tárgya: váltó- s keresk. jog, közigazgatási és pénzügyi jog, politika; a másiké: nemzetgazdaságtan, statistika, pénzügytan, nemzetközi jog.

Ily berendezés mellett, azt hisszük, „a Közgazdasági Egyetem“ létesítésével elérni óhajtott eszme, ismételten hangsúlyozzuk, realizálható, mert mód nyujtatnék azoknak, a kik a hazai szükséglet szerény keretei mellett, magasabb közgazdasági képzettségre óhajtanak szert tenni, ezt el is érhessék, másfelől e tudomány különböző ágait hazánkban is előbbre vigyék. Egy különálló „Közgazdasági Egyetem“ teremtése járhatna épen azzal a veszélylyel, a mire mint okra a kérvény más tudományágaknál reámutat: a tultermelésével. Ha fennforog e veszély egyik oldalon, ne idézzük elő a másikon.

Sugár Ignác.

Bosznia és Hercegovina külkereskedelmi forgalma.

Közvetlenül az annexió kimondása után nagy érdeklődés kezdett mutatkozni úgy Magyarországon, mint Ausztriában Bosznia és Hercegovina ügyei iránt. Először kiválóan politikai momentumok voltak azok, melyek a nagy közönség érdeklődését Bosznia felé terelték, majd hozzájárultak a külpolitikai és háborús bonyodalmak, míg végre az érdeklődés természetes irányába, a gazdasági térre terelődött. A monarchiának egyetlen gyarmati jellegű területe Bosznia lévén, természetesnek mutatkozott mind a két állam részéről az a törekvés, hogy ezt a területet minél nagyobb mértékben kapcsolja a saját gazdasági érdekkörébe. Ez a törekvés egyformán nyilatkozott meg mindkét részről, kormányintézkedésekben, bankok tevékenységi körének kiterjesztésében, kereskedelmi és ipari érdekképviseletek agitációjában, új alapításokban stb. Erre az időre esik a vasutépítési tervek újrafelvétele, a kereskedelmi törvényhozás rendezése, a posta és távirdaszolgálat részleges reformja, a szarajevói kereskedelmi és iparkamara megalakítása, a bosnyák-hercegovinai gyáriparosok országos szövetségének szervezése, a boszniai agrárbank alapítása, más bankok üzletkörének kiterjesztése az annektált tartományokra, számos tanulmányút, nálunk az Országos Iparegyesület, a Budapesti kereskedelmi és iparkamara boszniai actiója, a Magyar gyáriparosok orsz. szövetségének bosnyák ankétje és az Országos magyar kereskedelmi egyesület boszniai szakosztályának megalakítása, majd egyesületközi alapon való kibővítése, Ausztriában a Niederösterreichischer Gewerbeverein boszniai információs szolgálatának rendszeresítése, az „Österreichisch-Bosnischer Interessenverband“ megalakítása, az alsóausztriai kereskedelmi és iparkamara aegise alatt. Mindezek az események és jelenségek természetesen távolról sem meritik ki mindazt, a mi gazdasági téren Boszniában és Boszniával kapcsolatosan történt, csak symptomái a mindenfelől megnyilatkozott érdeklődésnek.

A bosnyák-hercegovinai országos kormány statisztikai hivatalának az annektált tartományok külkereskedelmi forgalmáról kiadott jelentése

első tekintetre azt mutatja, hogy ennek a nagyfokú érdeklődésnek volt bizonyos hatása, a mennyiben az utolsó öt év alatt Boszniának külkereskedelmi forgalma úgy a behozatalt, mint a kivitelt illetőleg igen jelentékeny mértékben emelkedett. Noha ennek az emelkedésnek bizonyos százaléka az annexiót követő rendkívüli események számlájára irandó, kétségtelen, hogy a közzétett számadatok Bosznia gazdasági életének nagy fejlődésképességéről és fejlődéséről tesznek tanuságot. Magyar, illetve osztrák szempontból mindenesetre kívánatosnak mutatkozik annak megállapítása, hogy ebből a fejlődésből a monarchia két állama milyen mértékben vette ki részét, illetőleg milyen mértékben részesedtek Bosznia behozatalában és kivitelében. Minthogy a bosnyák országos kormány statisztikája nem nyújt felvilágosítást az egyes áruk származási és rendeltetési helyét illetőleg, a monarchia két államának részesedését csak közvetve lehet megállapítani. Ilyen megállapításra először 1909-ben tettem kísérletet, mikor az 1907. év külkereskedelmi adatait állítottam össze olyformán, hogy a bosnyák-hercegovinai statistikából vettem a tartomány kivitelére és behozatalára vonatkozó adatokat és ezek mellé állítottam a magyar külkereskedelmi statistika országok szerinti részletezésének Boszniára vonatkozó tételeit. Akkor szerkesztett táblázatom egy nagyobb tanulmányban jelent meg, a mely más szempontokból is részletesen foglalkozik az annektált tartományok gazdasági életével.¹⁾ Ezuttal az 1907—1910. közötti öt esztendő statistikáját állítottam ugyanígy össze. Noha ezeknek a táblázatoknak közlése és részletes elemzése nem minden érdekesség nélkül való, e helyen csak az egyes évek végösszegeinek ismertetésére szorítkozom. E szerint volt Bosznia és Hercegovina külkereskedelmi forgalma, illetőleg Magyarországnak abban való részesedése az utolsó öt év folyamán :

Év	Bosznia és Hercegovina kivitele	Ebből Magyarországra esett	A kivitel értéke	Ebből Magyarországra esett
	métermázsa és darab		k o r o n a	
1906	10,514.710 293.279	3,197.528 87.146	117,714.041	26,251.661
1907	9,719.709 193.279	2,208.867 103.419	112,100.703	24.299.130
1908	10,563.424 274.063	3,035.925 82.331	108,951.274	22,356.226
1909	10,796.580 266.940	3,340.193 95.888	122,979.368	27,637.201
1910	11,166.898 260.694	3,043.219 119.475	135,458.446	25,189.490

¹⁾ Tonelli Sándor: *Vázlatok Bosznia és Hercegovina közgazdasági életéből.* Budapest, 1909. Singer és Wolfner. 8° (159).

Év	Bosznia és Hercegovina behozatala	Ebből Magyarországra esett	A behozatal értéke	Ebből Magyarországra esett
	métermázsa és darab		k o r o n a	
1906	2,855.430 18.747	1.311.554 36.861	109,184.522	34,962.954
1907	2,881.629 18.730	1,325.888 59.119	114,492.195	37,490.055
1908	3,329.162 19.612	1,604.002 60.943	121,686.385	42,012.537
1909	3,173.418 31.051	1,394.306 75.640	139,538.540	42,202.185
1910	3,101.924 30.236	1,251.222 109.006	144,538.617	41,199.615

Mint minden összeállítás, a mely különböző statistikáknak az összevetéséből készül, ez sem fedi teljesen a valóságot. Noha a kereskedelmi statistika felvétele nálunk és Boszniában egészében azonos elvek szerint történik, bizonyos eltérések mégis vannak. A magyar statistika nem veszi figyelembe a határszéli forgalomnak bizonyos tételeit, a bosnyák statistika pedig nem terjed ki a póstacsomagforgalomra, a mely pedig a tartomány különleges helyzeténél fogva igen jelentékeny. Hivatalnokok, katonatisztek, Boszniában és Hercegovinában megtelepedett magyar és osztrák állampolgárok igen sok árút rendelnek postai uton a monarchiából. A katonatisztek részére a postacsomagok szállításánál még különös kedvezmények is vannak megállapítva. Mindez a bosnyák statistika számára teljesen elesik.

A közölt kis összeállításnak még egy látszólagos ellentmondása is van. A statistika az exportált és importált árúk mennyiségét métermázsaiban, vagy darabszám szerint tünteti fel. Már most, ha Bosznia és Hercegovina behozatalának a rovatát nézzük, azt látjuk, hogy darabszám szerint Magyarország az utolsó öt év mindegyikében több árút exportált Boszniába, mint a mennyi a tartománynak összes darabszám szerinti bevitele volt. Ez az ellentmondás azzal magyarázható meg, hogy a bosnyák statistika kevesebb árúcsoportot vesz fel darabszám szerint, mint a miénk, hanem lehetőleg a métermázsa szerinti megállapításhoz ragaszkodik. Ez az észrevétel különben csak a mellett bizonyít, hogy a kereskedelmi statistikában néhány tömegcikket kivéve a forgalomnak mennyiség szerinti feltüntetése tulajdonképpen illusorius. Akár kizárólag súly szerint vesszük ugyanis fel a 43. sz. tarifátétel alá tartozó mű- és hangszereket, mint a bosnyák statistika teszi, akár részben súly, részben darabszám szerint, mint a magyar statistikai felvétel történik, ebből a forgalomra következtetést vonni nem lehet. Se métermázsa, se darabszám szerint nem tudjuk ugyanis a forgalom jelentőségét megítélni, ha

ugyanazon tétel alatt van a zongora, barometer és zsebóra összefoglalva. Ez csakis az értékmutatások alapján történhetik.

A ki még részletesebb elemzésekbe akar bocsátkozni, az még az azonos alapon fölvetett bosnyák és magyar statistikánál is további nehézségekre bukkan. A magyar áruforgalmi statistikának 51 tétele van, a bosnyák statistika ellenben 52 tételt ismer. Hiányzik a bosnyák statistikából a magyar tarifaosztályozás „Villamossági gépek és készülékek” tétele, ellenben külön tétel alatt fordulnak elő a „Csomagolóanyagok” és külön meg nem nevezett árúk. Már most három ilyen eltérő tétel az összes többi tételek összegét is többé-kevésbé megváltoztatja. Az érték szempontjából különösen a „Külön meg nem nevezett árúk” rovata idéz elő jelentékeny eltéréseket. A statistikai áruosztályozás Boszniában nem lévén oly teljes és részletes, mint nálunk vagy Ausztriában, e tétel alá igen sok áru van besorozva, a melyeknek értéke átlagban az összes behozatalnak 7 százaléka körül mozog. 1910-ben például 144,538.617 korona értékű behozatalból 9,497.065 korona értékű áru volt e tétel alá sorozva. Ebből származnak olyan eltérések, hogy egyes cikkekben több a mi kivitelünk Boszniába, mint a bosnyák statistika által az illető tétel alatt kimutatott egész behozatal.

Mindamellettenek a statistikai összeállításnak, különösen a végeredmények szempontjából van jelentősége, mert az utolsó öt év alatt a felvételek rendszerében sem nálunk, sem Boszniában változás nem történt és belőle a relativ részesedés megközelítő pontossággal megállapítható.

Ha ezek előrebocsátása után elemezzük a bosnyák külkereskedelmi statistika végeredményeit, fel kell tenni, hogy az anektált tartományok külkereskedelmi mérlege 1907-től kezdve állandóan passiv, sőt a passivitás emelkedő tendenciát mutat. Ez a passivitás részben azzal a jelenséggel függ össze, hogy a régebben teljesen östermelő tartomány gazdasági élete erős fejlődésben van és az azelőtt exportra került cikkek fokozott mértékben dolgoztatnak és használtatnak fel a határokon belül, részben pedig a megnövekedett szükséglet folytán jelentékenyen emelkedett ipari behozatalnak tulajdonítandó. Kétségtelenül hozzájárultak a passivitás fokozásához az utolsó évek folyamán végrehajtott nagy közmunkák, a melyek részére tömérdek anyagot kellett a monarchiából behozni, 1908-ban és 1909-ben pedig azok a rendkívül nagy katonai és egyéb szállítások, a melyek az anexió kimondását követő háborus készülődésekkel függtek össze.

A közölt táblázatból azonban kiderül az is, hogy Bosznia külkereskedelmi mérlege nemcsak általánosságban, hanem Magyarországgal szemben is állandóan passiv. Az utolsó öt év alatt a Magyarországra irányuló kivitel 22·5 – 27·5 millió korona, a magyar eredetű behozatal

pedig 35—42 millió korona között mozgott. Természetszerűleg, különösen a bevitelnél a magyar eredetűnek jelzett árúk jelentékeny része idegen és csak a magyarországi közvetítés révén kapta a magyar árúmegjelölést. Ennek megemlítése nem fölösleges, noha túlzó ipari álláspontra helyezkedni nem szabad, hisz a magyar közvetítéssel szállított osztrák és egyéb árúk kereskedői nyeresége is a magyar gazdasági élet hasznát öregbíti.

Mutatja azonban a közölt táblázat azt is, hogy részesedésünk a Boszniával való kereskedelmi forgalomban a relativ számokat tekintve, csökkent. A bosnyák kivitel és behozatal száznak véve

	a kivitelből	a behozatalból
	Magyarországra esett	
1906-ban	22·31	32·04
1907-ben	21·67	32·75
1908-ban	20·52	32·12
1909-ben	22·47	33·25
1910-ben	18·60	28·50

Azt mutatja ez a táblázat, hogy Magyarország, noha kereskedelmi forgalma Boszniával az abszolút számokat tekintve emelkedett, sem a természetes gazdasági fellendülésből, sem az annexió utáni nagy szállításokból nem vette ki megfelelően a részét. A nálunk megnyilatkozott érdeklődés így inkább elméleti jelentőségű volt és nem hatolt el a gyakorlati kereskedő- és iparos-világ körébe.

Ez az eredmény kétségtelenül meglepő. Eddig ugyanis az volt az általános vélemény, hogy a tartomány külkereskedelmi forgalmában lényegesebb eltolódások nem történtek. Ezek a számítások azonban azt mutatják, hogy relative Boszniában teret veszítettünk, még pedig Ausztria javára. Sem Ausztria, sem Bosznia külkereskedelmi statistikája nem nyújt ugyan fölvilágosítást az egymás közötti forgalomról, mégis mint-hogy Boszniának a vámkülfölddel való forgalma összes forgalmának legfeljebb 2—3 százalékát teszi, a bosnyák forgalomban csakis Ausztria foglalhatott helyet a mi rovásunkra. Ausztria a földrajzilag kedvezőbb viszonyok mellett a magyar kivitelnek több mint kétszeresét exportálta Boszniába.

Noha a földrajzi helyzet előnyei Magyarország mellett szólnak, a többi tényezők Ausztria térfoglalását segítik elő. Tisztában kell ugyanis lennünk vele, hogy a magyar-bosnyák forgalomnak bizonyos mértékig érdekellentétek állanak útjában. Bosznia őstermelő ország és a gabonát leszámítva, a melyben állandóan bevételre szorul, nagyrészt ugyanazon termékeket akarja a határain kívül elhelyezni, mint Magyarország. Noha nem vagyunk már olyan mértékben őstermelő ország, mint Bosznia, számos cikkben még mindig concurrensei vagyunk. Két őstermelő ország között pedig sokkal nehezebb a kereskedelmi forgalom létesítése,

mint egy őstermelő és egy ipari ország között. Bosznia behozatala főként gyártmányokból áll. 1909-ben összes beviteléből 77·16 százalék, 1910-ben pedig 77·88 százalék esett gyártmányokra. Természetes, hogy e szükségleteket az iparos Ausztria sokkal inkább elégitheti ki, mint Magyarország és érthető, hogy egy nyersterményeket exportáló ország ott törekszik szükségleteit beszerezni, a hol saját árúinak nagy többségét elhelyezi.

Egy másik, nem csekély jelentőségű körülmény, amely szintén az osztrák térfoglalást segíti elő, az, hogy a Boszniában alapított pénzintézetek, ipari és kereskedelmi vállalatok közül sokkal több osztrák található, mint magyar és ezek természetesen az osztrák összeköttetéseket mozditják elő. A közszállításokban szintén számos esetben lehetett tapasztalni Ausztriának előnyben részesítését Magyarország rovására. Utóbbi időben ez mind ritkábban fordul elő, az ilyen irányú kísérletek azonban az országos kormány hivatalnoki karának összetétele mellett könnyen megmagyarázhatók.

Szögezzük le ezek után a fentebbi szám adatok és fejtegetések eredményeit. Boszniával és Hercegovinával való forgalmunk az utolsó öt év alatt, noha számszerűleg elég jelentékeny emelkedést tüntet fel, Ausztriával szemben relative csökkent, annak dacára, hogy az intő, figyelmeztető szavakban ez idő alatt nem volt hiány. Ebből arra kell következtetnünk, hogy tévesztésünk még nagyobb lesz abban az esetben, ha Ausztriának sikerül paralyálni a földrajzi helyzet által nekünk nyújtott előnyöket. A tények pedig azt mutatják, hogy Ausztria szívós kitartással erre törekszik. Először a tengeren törekedett Boszniát megközelíteni. A gravosai és metkovicsi kapcsolatok az Adria felől azonban a nagy távolság és a szállítási költségek magassága folytán nem váltak be, a spalato-i vasuti összeköttetés pedig a magyar kormányok ellenállásán, a melyek a junctim értelmében a samac—doboji vonalnak egyidejű kiépítését követelték, meghiusult. A most tárgyalás alatt levő vasut-tervek azonban határozottan inkább állanak Ausztria, mint Magyarország érdekében. Az úgynevezett Posavina-vasut, a mely Dolnja Tuzlából kiindulva Racsánál fog végződni, kiágazással Bjelináig, Boszniának legtermékenyebb vidékét szeli ugyan keresztül, de inkább az export, mint import szempontjából bir fontossággal, úgy a tervezet banjaluka—jajcei, mint a novi—bihácsi vonal azonban első sorban Ausztriának biztosít új utakat a tartomány belsejébe. Így tehát, hacsak a magyar közgazdasági élet a jövőben nagyobb energiát nem tanusít Bosznia gazdasági idekapcsolása tekintetében és nem talál módokat a máris nagy eredményeket elért osztrák törekvések ellensúlyozására, a jövőben még nagyobb visszaso-ritásra kell elkészülnünk.

Tonelli Sándor.

Torontál vármegye közgazdasági és socialis állapota a XX. század első tizedében. I.

I.

Östermelés.

Torontál vármegye területe a legujabb felmérések szerint 9.933 m² s lakosságának száma 590.318, a mi négyzetméterenként 59·4⁰/₀ sűrűségnek felel meg, vagyis az országos átlagnál 0·2⁰/₀-kal alacsonyabbnak. Vármegyénk tehát nem tartozik a sűrűbb népességű vármegyék közé s ép azért nem is oly feltűnő, hogy ezen a nagy területen mindössze csak két város van s ezek egyike is, alig husz esztendő s multra tekinthet vissza. (Nagykikinda.) A mi megyénkben is van ugyan városbátömörülés, de ez nem hasonlítható össze az ipari üzemekkel rendelkező nagy városok rohamos szaporodásával s tömörülése inkább az önvédelem; mint másféle érdek jellegében bírja magyarázatát, a mint ez már a mezőgazdasági jelleggel bíró városoknál általános tüneménynek mondható. Kitűnik ez különben az 1900-ik évi népszámlálás adataiból is, melyeket az országos eredménnyel összehasonlítva fogok bemutatni.

Torontál vármegye lakossága az 1900. évi népszámlálás szerint a következőkép oszlott meg, a területén elfekvő 209 községben és 2 városban:

A községek csoportja	A községek száma		A községek százaléka		Egy-egy községre esett lakó	
	a megyében	az országban	a megyében	az országban	a megyében	az országban
0 — 2.000 lakóig .	101	10.971	47·86	87·04	1.089	721
2.000 — 5.000 „ .	92	1.279	43·60	10·15	3.431	2.975
5.000 — 10.000 „ .	14	235	6·63	1·86	6.605	6.782
10.000 — azon felül . . .	4	120	2·11	0·95	18.030	28.416

A mint ez a kimutatás mutatja, bár a tizezernél több lakossággal bíró helységek száma csak négy, mégis az általános eloszlása a lakosságnak kedvezőbb, mint az országos átlag, mivel a 2.000 lakóig terjedő helységek az összes községeknek nem is felét adják s az egy-egy ily helységre eső lakók száma 89-czel mulja felül az ezret, míg az országos

átlag szerint 279-el marad azon alul. Szintúgy jelentékenyen jobb a következő csoport helyzete is. Az öttől tizezerig s az azon felül levő helységek száma a mi megyénkben szintén magasabb, mint az országos átlag, de a bennök levő lakosság száma az előbbi csoportnál 177-tel, az utóbbinál azonban már 10.386-tal marad az országos átlagon alul, a mi megyénk túlnyomóan agricultur jellegében bírja magyarázatát, a mi kitűnik, ha a foglalkozási statistikát, ismét az országos eredménnyel egybevetve, bemutatom. E szerint:

Kereseti ág elnevezése	Az e foglalkozáshoz tartozók száma		A keresők %-a	
	a megyében	az országban	a megye	az országban
Östermelés	192.304	13,175.083	74·8	68·4
Ipar	26.423	2,619.700	10·8	13·5
Kereskedelem és hitel . . .	5.153	556.456	2·1	2·9
Közlekedés	2.212	440.541	1·2	2·3
Értelmiségi	5.492	572.309	2·6	3·0
Cseléd	8.448	426.734	1·6	2·2
Egyéb	18.951	1,463.736	6·9	7·7

Tehát a keresőképesekek közül az östermeléssel a lakosságnak majdnem háromnegyede foglalkozik, míg az iparral, bár ennek haladása az 1890. évi népszámláláshoz képest (10·2) tagadhatatlan, alig 10·8%, vagyis csak tizedrésze a lakosságnak; a mezőgazdasággal foglalkozók száma azonban 77·8%-ról 74·8%-ra apadt, vagyis teljes 3%-kal esett. Ehhez járul még, hogy míg 1890-ben minden 1.000 keresőképésre 1.593 eltartott jutott, addig 1900-ban már csak 1.296, a mi arra mutat, hogy a mezőgazdasági népesség nagyon lassan fejlődik egyrészt, másrészt családtagjai minden évben nagyobb mérvben kénytelenek részt venni a termelésben, a mi nem történhetnék meg, ha a mezőgazdaság oly virágzó lenne, mint azt sokan gondolják. Ugyanezt látjuk, ha a földbirtokosok számát a birtoktalanok számával hasonlítjuk össze, úgy az 1890. évi, mint az 1900. évi népszámlálásra vonatkozólag. E szerint volt a mezőgazdasággal foglalkozók közül:

	Önálló birtokos		Birtoktalan		Az előbbi az utóbbi %-a			
	1890	1900	1890	1900	1890	1800	1890	1900
Torontálban	59.785	53.577	112.745	138.727	34	28	66	72
Magyarországon	1,613.742	1,537.092	2,845.970	3,382.916	36	31	64	69

Vagyis míg az önálló földbirtokosok száma 6.208-czal apadt, addig a mezőgazdasági üzembeli munkások száma 25.982-vel szaporodott, a mi semmi esetre sem mondható kedvező fejlődési tünetnek, sőt annál szomorúbb, mivel e tekintetben az országos átlagnál is 3%-kal rosszabbul

vagyunk. A feltünő hanyatlás az egymásutánban következő rossz gazdasági éveknek s az ennek folytán bekövetkező eladósodásnak tulajdonítandó. Még kedvezőtlenebb lesz ez a kép, ha ehhez még hozzácsatoljuk a földbirtokok eloszlását, a mely a következő:

A gazdaságok kiterjedése	A gazdaságok		A gazdaságok		A földbirtokosok	
	száma	%-a	területe	%-a	száma	%-a
1 holdon alul . .	22,241	25.602	11.852.61	0.68	6.878	11.39
1— 5 holdig . .	19.675	22.640	69.372.67	3.98	18.751	31.11
5— 10 „ . .	15.172	17.467	144.845.96	8.31	} 32.644	54.17
10— 50 „ . .	26.694	30.728	717.780.58	41.18		
50— 100 „ . .	2.284	2.628	195.916.68	11.24	1.522	2.52
100—1000 „ . .	715	0.822	205.503.47	11.79	} 459	0.81
1000—azon felül . . .	90	0.113	397.760.03	22.82		

Az előző adatokból kitűnik a birtokeloszlás rendkívül nagy aránytalansága. Az 5 katasztrális holdnál kisebb területű birtokkal bíró földbirtokosok száma, az összes földbirtokosoknak Torontálban 42.50⁰/₀-át, az országban pedig 55.2⁰/₀-át teszi s mégis e nagyszámú birtokos az összes földnek Torontálban csak 4.66⁰/₀-át, az országban pedig 6.15⁰/₀-át bírja. Az 5—100 holdas kisbirtokosok számszerint az összes birtokosoknak 56.69⁰/₀-át adják Torontálban, az országban pedig 44.1⁰/₀-át, az általuk birt föld pedig Torontálban az összes föld 60.73⁰/₀-át, az országban pedig 48.84⁰/₀-át teszi. E tekintetben tehát a mi vármegyénkben jobbak a viszonyok, mint az országban általánosan. A 100—1000 holdas közép-birtokosok megyénkben az összes birtokosok 0.81⁰/₀-át adják, az 1000 holdon felüliek pedig 0.11⁰/₀-át, az országban pedig az előbbieket 0.7⁰/₀-át, az utóbbiak pedig 0.09⁰/₀-át teszik a földbirtokosoknak. Az ezektől birt föld pedig Torontálban az összes földbirtok 11.79, illetve 22.82⁰/₀-át, az országban pedig 14.22⁰/₀, illetve 31.19⁰/₀-át az összes földbirtoknak.

Ez az állapot ugyan az 1910. évi népszámláláskor felveendő adatok alkalmával lényeges változást fog mutatni, mivel egyrészt több nagybirtokos földbirtokát parcelláztatta, mint Csekonicz gróf a magyar-cernyait, Harnoncourt gróf az écskai uradalom egy részét, a zágrábi káptalan a szárcsai, a temesi káptalan a billédi, a San-Marcói herczegnő örökösei a tóba-mollyfalvai, Duschnitz az illebei és katalinfalvai birtokot s így tovább, másrészt pedig a nagyszámú kivándoroltaktól befolyó amerikai pénz földvásárlás révén keresett elhelyezést, a mivel a föld árát, eddig hallatlan mérvben emelte fel. (Lásd erről bővebben „Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról“ irt tanulmányomat.)

Itt kell felemlitenünk azt is, hogy a mellett, hogy a föld 22.82⁰/₀-a alig néhány ember kezében van, súlyosbitja ezt a körülményt még az,

hogy ezen birtokok legnagyobb része korlátolt forgalmú birtok. Az 1900. évi mezőgazdasági statistika szerint ugyanis volt Torontálban ily korlátolt forgalmú birtok összesen 351.579 hold, mely a következőképp oszlott meg:

Birtokok megnevezése	Hold	Az egész terület %-a
Kincstár és tanulmány-alapok	55.584	15.8
Város és község	199.533	56.9
Vallásfelekezetek	46.780	13.3
Hitbizományosok és urbéresek	49.682	14.0

Ehhez járulna még a vasutak tulajdonában levő föld, az ármentesítő társulatok védőgátjai, a melyeket területileg nem is tüntettek fel. Ez a kép is lényegesen fog változni, a mennyiben az überlandiális földek és az eddigi osztatlan legelőbirtokok, megváltás ellenében most már nagyrészt a községbeli lakosok tulajdonát fogják képezni, maga a kincstár is, nagy területeket parcelláztatott és adott át a falubeli lakosságnak váltság mellett.

Vármegyénk népességének gazdasági léte, culturája, fejlődése és fennmaradása nagy részben a mezőgazdaságtól függvén, vegyük vizsgálat alá, hogy miféle termékek előállítására s minő eszközökkel használja fel a birtokosság a területét. Vármegyénk egész területe gazdasági művelés alatt 1,743.032 hold, a melyből

	Hold	Az egész terület %-a
szántóföld	1,200.993	68.94
kert	17.742	1.01
rét	108.104	6.10
szőlő	21.824	1.25
legelő	259.512	14.88
erdő	20.401	1.23
nádas	7.208	0.36
adómentes	107.248	6.13

Mi sem természetesebb, mint hogy a fentebb említett birtokeloszlásból a kis gazdaságok tulnyomó része a szántóföldhöz tartozik. A szántóföldön a gabonaneműekből leginkább a buzatermelés van elterjedve, mondhatnók, hogy a szántóföld több mint felét foglalják el a buzaföldek. Hiszen csak 1907-ben 611.358 holdat vetettek be buzával, 1908-ban pedig 601.209 holdat, mely területből az előbbi évben 467.435, az utóbbi évben pedig 593.758 holdat valóban le is arattak. A termés természetesen nagyon változó. A gazdasági időszakok kedvező vagy kedvezőtlen volta döntő befolyást gyakorol úgy a termés mennyisége,

mint minősége tekintetében. Ennek tulajdoníthatók azután azon óriási különbségek, melyek az egyes évek buzatermései között előfordulnak. Így például 1906-ban a buzatermés Torontálban 5,906.517 métermázsá volt, holdankénti 9.69 métermázsá átlagos terméssel; 1907-ben a buza-termés már csak 1,958.723 métermázsá volt, 4.19 métermázsá átlagos terméssel s e szám 1908-ban újra 4,567.821 métermázsára emelkedett s a holdankénti átlagos termés 7.69 métermázsára.

A tengeri területére nézve mindjárt a buza után jön és főleg a kis gazdák legelső bevételi forrása, a miért is a tengeri rossz ára valószínűleg válságos helyzetbe juttat számos apró existenciát, de korlátozza a jobb módú gazda bevételét is, a ki szintén figyelembe veszi a tengeri megfelelő értékesítését. A tengeriben a termelés nagysága a következő volt:

Év	Termés métermázsá	Átlagos termés métermázsá
1906	4,477.013	10.9
1907	4,881.358	10.51
1908	4,481.069	10.69

A rozs már nincs oly nagyban elterjedve s kevés gazdánk foglalkozik rozstermeléssel. Sokkal inkább van elterjedve az árpatermelés, főképp a sörárpa termelése, bár az e célra szolgáló árpatermelés nagyobb mérvű is lehetne, mi által sörgyáraink nem lennének kénytelenek szükségletüket idegen helyekről szerezni be s a nagy kereslet folytán az árak folytonos emelkedést mutatnának. Az árpánál nagyobb területen és mennyiségben természetesen zabot, melyet főképp az Ausztriába való kivitelre fordítanak. A repczetermelés rohamos hanyatlást mutat s csak igen kevesen foglalkoznak ennek termelésével.

Vármegyénk mezőgazdasági termelése főleg a gabonaneműekre szorítkozik s így a hüvelyes vetemények termelése inkább csak a házi szükséglet kielégítésére elegendő s a kereskedelmi forgalomban alig vesz részt. Még leginkább a babtermelés van elterjedve, nagyobbára a tengeriben, mint közötte növény. A termelés nagysága 1906. évben 6.517 métermázsá; 1907. évben 3.730 métermázsá és 1908. évben 4.835 métermázsá.

A takarmánynövények terén már nagyobb a termelés. A len- és kendertermelés eléggé kedvező a mi vármegyénkben s az évenként bevetés alá kerülő termőföld a lennél 1.000, a kendernél pedig 3.000 holdat tesz ki. E két növény termelésének fokozása a magas gabonaár mellett nem igen várható, bár alacsonyabb gabonaár mellett sokkal jobban fizetnek, mint a gabonaneműek. Itt a termés a következő képet mutatja :

	Mag	Fonál
	métermázsa	
Lenből termett 1906. évben . . .	2.301	4.450
» » 1907. » . . .	6.069	9.750
» » 1908. » . . .	3.747	7.026
Kenderből » 1906. » . . .	7.242	19.149
» » 1907. » . . .	8.127	15.815
» » 1908. » . . .	6.087	12.185

A cukorrépatermelés Torontálban nagyon halad. Eddig ugyancsak a mezőhegyesi cukorgyár részére termeltek az északi járásokban, különösen a nagyszentmiklósi és csenei járásban, most azonban a nagybecskereki cukorgyár létesítésével remélhető, hogy e nevezetes ipari nyersanyag termelése az egész vármegyében sokkal intensivebb lesz, mint a minő eddig volt. A termelt cukorrépa mennyisége kitett:

1906. évben . .	314.211 métermázst, holdankénti 171.14 mm. átlaggal
1908. » . .	204.565 » » 145.29 » »

A többi kereskedelmi növények közül még a dohánytermelés említendő, mely elég jól jövedelmez, s melylyel vármegyénk lakossága szívesen foglalkozik. Az évenként bevetni szokott terület 2.500 és 3.000 hold között váltakozik.

A kertészeti termények közül egyedül a burgonyatermelés mondható nagynak, míg a többi csak ép a háziszükséglet fedezésére és némi eladásra alkalmas mennyiségben lesz termelve. A kedvező időjárás itt is óriási különbségeket tüntet fel a kedvezőtlenlennel szemben. 1906. évben például 12.516 hold bevetett területen 702.673 métermázsa burgonya termelt; 1907. évben a bevetett terület közel 200 holddal volt nagyobb s a termés mégis csak 176.832 métermázsa volt, 1908. évben meg pláne csak 119.627 métermázsa s az átlagos termés holdanként 18.39 métermázsa.

Fentebbi adataink bizonyítják, hogy gabonatermésünk, s mezőgazdasági termelésünk egyáltalán az időjárás szeszélyétől függ. A racionális gazdálkodás, a mély művelés, a rendszeres talajjavítás, gondos növényápolás egyes kivételes esetektől eltekintve, csakis az uradalmaknál van meg s így a mezőgazdasági termelés átlagtermése nem mutat emelkedést, mint a nyugati államoknál, a hol a belterjes mezőgazdálkodás divik, hanem a legnagyobb ingadozásoknak van kitéve. Gazdáink legnagyobb részének gazdasági felszerelése hiányos s nagy terheiknél fogva alig keres annyit, a mennyi a legelemibb szükségleteinek fedezésére elegendő. Ennek tulajdonítható azután az, a miről Cserháti tanár ír „Az Alföld mezőgazdasági reformja“ című munkája 12. lapján: „... az Alföld népét ma már csak részben táplálja a föld, részben

a földre betáblázott adósság. Ujabb rossz termés, ujabb adósságot jelent, s a mikor nem kölcsönöznek többé, eddigi adósságai kamatait fizetni nem tudja a gazda, megütik háza előtt a dobot, s földönfutóvá lesz a birtokos.“ Hát még mit szóljunk ahhoz, a mit Ráczy Gyula írt „A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása“ című tanulmányában, a hol hiteles adatok alapján kimutatja, hogy 1877—1902-ig „a fennálló tiszta teherkövetelés száma 2,872.518 volt és értéke 4.563 millió koronára emelkedett az ország ingatlanain.“ Az 1908. év végén a hivatalos adatok szerint a magyar pénzügyelekből nyújtott jelzálogkövetelés az ország ingatlanain 1,927.285 millió koronát tett ki, mely összegből Torontál vármegyére 145.838 millió korona esett. E mellett vannak természetesen a többi tartozások, melyeket pontosan kimutatni nem tudok, de melyek hozzávetőleges számítás szerint a 200 millió koronától messze nem igen lehetnek, mivel egyedül a nagybecskereki kir. törvényszék, mint telekkönyvi hatóságnál körülbelül 18·34 milliót tesz ki ez a tőkekövetelés s hol van most még a többi telekkönyvekben nyilvántartott tartozás?

Nem csoda tehát, ha Ráczy Gyula „Magyarország socialis állapota a XX. század első tizedében“ című tanulmányában ezeket mondja: „A föld terheinek és értékének arányát összevetve, megállapítottam, hogy a korlátlan forgalmú birtok 72°/_o-a eladósodott a teljes becsértékre.“ Marton Andor „Torontál vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszerei“ című munkájában oly esetet említ, hogy Lovrinban egy hold földre 1.333 korona bekebelezett tartozás volt, s a föld forgalmi értéke csak 1.400 korona, a mi a forgalmi érték 95·2°/_o-ának felel meg. Átlagosan számítva, az összesen bekebelezett kölcsönökből, a melyek egy-egy község birtokosságát terhelték, a legkevesebb teher jutott egy hold földre Báránys és Borcsa községben (5—5 korona), a legtöbb pedig Csösztelenen és Topolyán (750—750 korona), s a föld átlagos értéke az előbbi két helyen 500, az utóbbi két helyen pedig 1.000 korona volt. (1906-ban, ma Csösztelenen 1.500 koronáért sem kapni földet).

A földbirtokviszonyok egészségtelen állapota után, a másik nagy betegsége a magyar mezőgazdasági culturának, az állattenyésztés hiánya. Ma, a mikor a húsdrágaság nemcsak hazánkban, hanem az egész világban általános, tudjuk csak igazán megérteni, hogy az állattenyésztés mily óriási közgazdasági jelentőséggel bír. De nagy a jelentősége mezőgazdasági szempontból is. A mezőgazdaság egyik különösen súlyos baját épp az okozza, hogy a termelés közben a földtől elvont növény tápláló sókat, az állathiany miatt alig lehetséges pótolni. Pedig az ugargazdálkodás és a túlnyomó kenyértermelés egészségtelen viszonyokat szül; ellenben a takarmánytermelés és az állattartó gazdálkodás, egyetemes közgazdasági és culturális haladást eredményez. Hiszen a nagy állat-

állomány sok trágyát ad, a mit a földre kihordva, pótoljuk a földből elvont növény tápláló sókat és visszaadjuk a föld termőerejét.

Nézzük már most, hogy ha az állattenyésztés a mezőgazdaságra nézve ily fontos, hogyan áll akkor Torontál vármegyében az állattenyésztés ipari állománya. A mezőgazdasági statisztika s a temesvári kereskedelmi és iparkamara évi jelentései szerint vármegyénk területén az állatnemeknek úgy létszámában, mint minőségében nagy haladás mutatkozott. A állatok minősége tetemesen javult, mihez jelentékenyen hozzájárult az apaállatok nagyobb száma, gondosabb megválasztása és a bőségesebb takarmányozás. Kár azonban, hogy a magyar szarvasmarhafajta mind jobban fogy, s helyét mindjobban a nyugati fajták foglalják el. Az állattenyésztés virágzóvá tételében a legnagyobb érdeme van és a legnagyobb elismerés illeti meg a Torontálvármegyei Gazdasági Egyesületet, melynek titkára fáradhatatlan buzgalommal iparkodik megyei állattenyésztésünket emelni. Sajnos azonban, hogy több évben az időjárás következtében beállott takarmányhiány a fejlődést megakadályozta s csak a kormány erélyes és céltudatos actiója tudta meggátolni azt, hogy a jószágok még nagyobb tömegei nem mentek át potomáron a külföldiek kezébe.

A mi már most a tenyésztett állatok mennyiségi fejlődését illeti, az a következő volt:

A vármegye területén volt	1895	1906	1907	1908
szarvasmarha	139.242	175.899	174.834	182.449
ló	171.058	157.791	155.681	161.051
sertés	269.268	234.450	261.883	298.785
juh	226.602	364.650	329.662	392.056

Hogy már most ily eléggé kedvező viszonyok mellett is marhahiány és húsdrágaság van a mi vármegyénkben is, az különböző okokon alapszik. A legelső az óriási export. A gazdáink, hogy a kisebb gabona-termelés következtében beállott deficitjüket fedezhessék, másrészt a nagy takarmányhiány miatt is, forszirozott exportálással az állatállományuk nagy részét elpusztították. A magyar korona országainak külkereskedelmi forgalmáról beszámoló évkönyvek szerint vágó- és igásállatokból a következő volt az export:

Év	Kivitel métermázsákban	Erték koronákban
1903	1,044.346	238,050 000
1904	1,032.436	255,399.000
1905	1,003.175	234,054.794
1906	910.040	218,300.175

Ezen adatok a mellett is bizonyítanak, hogy a marhahizlalás és eladás az utóbbi években nagyon jövedelmező dolog volt. Marháink főpiacza

Wien és Németország, a hol különösen az első minőségű árú kél el nagyon jó áron, s így nem is csodálkozhatunk azon, hogy exportunk ily nagy.

Nagyban hozzájárul a marhahús árának emelkedéséhez a szerb határzárlat is, de a mit nagyon sok tényező hagy figyelmen kívül, a megnagyobbodott fogyasztás és az általános drágulás is. S azután nem kell ám azt gondolni, hogy Szerbia kinyitása azonnal enyhíteni fogja a bajt. Ne felejtjük el, hogy a határzárlat már huzamos idő óta tart, s ez alatt Szerbia idegen államokkal keresett és talált is összeköttetéseket állat-tenyésztése és kereskedelme számára, s ezen idegen, nagyrészt olasz és német vásárlók nem egykönnyen fogják átengedni nekünk a teret, a versenyyel pedig könnyen megjárhatjuk, a mennyiben nemhogy enyhíteni, hanem esetleg rontani fogunk a bajon.

A mi a gazdasági rendszert illeti, e tekintetben különbséget kell tennünk az uradalmak és a parasztbirtokosok gazdálkodási módja között. Az uradalmak a helyi viszonyokhoz mérten, a mai kor színvonalának megfelelően művelik a földet s a talajt valamennyien kellően készítik elő. A parasztgazdaságok azonban főképp a buza- és kukoriczatermeléssel foglalkoznak s csak egyesek takarmánytermeléssel. Az utóbbi időben azonban némi haladás vehető észre. A gépek mind nagyobb mérvben lesznek felkarolva s általuk a gazdaság belterjesebbé téve; a talajjavítás is halad, sőt néhol öntözés is divik. (Tallián-uradalom.)

Végül e helyen kell megemlékeznünk a munkaerőről, a mezei munkásokról is. Annyival inkább, mert hisz mindnyájunk előtt ismeretes dolog az, hogy a mezei munkás bérszerződése és munkaszabadsága a történelmi idők kezdete óta mélyen belekapcsolódott a termelésbe, a gazdaságszervezetbe és mindig a termeléstől függött, viszont a mezei munkások bősége vagy szűk száma, önállóságra törekvése, vagy a rab-ságba való belenyugvása, egyformán deleminálta a termelést, de belekapcsolódtak mélyen a termelésbe a mezei munkás életviszonyai is, mint a termelés delemináns tényezői. Így van ez a mi vármegyénkben is. Láttuk fentebb a mezőgazdasággal foglalkozók kimutatását, ismerjük a művelés alatt álló föld nagyságát, s ebből megállapíthatjuk, hogy egy mezőgazdasági keresőre körülbelül 9 hold föld jut. Természetes, hogy ez a szám nagyon változó, hiszen a munkásság nem oszlik meg egyenletesen sehol sem

(Folytatása következik.)

Szentiványi Ferencz.

Közlemények és ismertetések.

Gyapotfogyasztás és láthatatlan gyapotkészlet.

A gyapotfonó és szövő szövetségek nemzetközi egyesülése az elmúlt 1911. év végével újból puhatolódzott a világ összes orsóinak gyapotfogyasztása és a készletek iránt. Minden figyelembe jövő országba kérdőívet menesztettek, a melyeknek eredményeit, a mennyiben az összesen létező orsók számáról van szó, becslésekkel régibb adatokkal vagy egyéb czélszerű módokon egészítették ki. Ilyenformán arra az eredményre jutottak, hogy az egész világon az 1911. év szeptemberében 137,278.752 orsó volt használatban, szemben az előző év ugyanazon napján megolvasott 133,384.594 orsóval, az 1909. évi 131,503.062 és az 1908. évi 128,923.659-el szemben. A rendelkezésre álló kérdőívekre való válaszadással, a statistika szerkesztésében az 1911. évben résztvett 121,277.197 orsó. Az egyes államokra és országokra az orsók száma az utolsó hét évben következőképen oszlott meg:

	1911	1910
Nagybritannia	54,522.554	53,397.466
Németbirodalom	10,480.090	10,200.000
Franciaország	7,300.000	7,100.000
Oroszország	8.671.664	8,234.137
India	6,250.000	5,657.231
Ausztria-Magyarország	4,563.745	4,643.275
Olaszország	4,582.065	4,200.000
Spanyolország	1,853.000	1,853.000
Japán	2,131.494	1,948.000
Svájc	1,481.230	1,496.000
Belgium	1,326.722	1,321.780
Portugál	475.696	475.696
Németalföld	431.452	426.354
Svédország	527.772	470.000
Norvégország	74.320	73.656
Dánország	79.655	83.208
Északamerikai Egyesült Államok . . .	28,872.000	28,349.000
Canada	855.293	855.293
Mexico, Brazília egyéb országok . . .	2,800.000	2,600.000
Összesen	137,278.752	133,384.794

Az orsósám legnagyobb növekedését mutatja Nagybritannia, India és az Amerikai Unió, míg a fontosabb európai államok közül csak Oroszország, Olaszország, Németország, Franciaország és Svédország mutat fel az elmúlt évben nagyobb haladást. Belgiumban és Németalföldön az orsók száma csak egész jelentéktelen mértékben szaporodott. Ausztria-Magyarországban, Svájcban és Dániában nemcsak hogy nem emelkedik az orsók száma, hanem apad. Spanyolországban, Portugáliában és Canadában mintha stagnálna a szaporodás. India, Japán, Mexico és Braziliára nézve, tekintettel a nemzetközi egyesületi központtól való távolságra, az 1911. évi augusztus hó 15-iki állapotok vétettek alapul. Az olasz orsók számaképen 4,582.065 szerepel, de ebben a számban mintegy 300.000 olyan orsó szerepel, a melyek majdnem egész évben nyugodtak. Az orosz adatokban benne foglaltaknak a finn és lengyel adatok; még pedig Finnországban 614.216 selfactor- és 148.436 Throstle-orsót összesen 762.652, Lengyelországban meg 330.410 selfactor- és 548.358 Throstle-orsót, együttvéve tehát 878.740 orsót olvastak. A fenti tabella utolsó gyűjtőszámára nézve a következő részletek állanak rendelkezésre: Mexicónak van 12.460 selfactor-, 76.438 Throstle, összesen 88.898 orsója; Braziliának 27.860 selfactor-, 349.136 Throstle, összesen 376.996 orsója.

A szövök összes gyapotfogyasztása a nemzetközi egyesületnél beérkezett kérdőívek szerint az 1910. évi szeptember hó 1-től 1911. évi augusztus hó 31-éig terjedő időre nézve 17,819.070 bált adott, szemben az 1909/1910. évek megfelelő időszakának 17,030.511 és az 1908/1909. évi 16,667.437, végül az 1907/1908. évi 15,779.537 bállal szemben. Az 1910/1911. jelentési év folyamán a jelzett és az összes gyapotfogyasztást kimutató mennyiségből 11,559.401 bál amerikai, 3,647.714 bál keletindiai, 664.822 bál egyiptomi gyapot, valamint 1,947.133 bál gyapot-hulladék volt.

Az egyes államok és országok gyapotfogyasztása az utolsó kimutatott üzleti évben következőképen tagozódott különböző fajták szerint bálokban:

	Amerika	Keletindia	Egyiptom	Különböző származék	Összesen	Összfogyasztás 1910. VIII 31-től 1911. IX 1-ig bálokban a jelentést tevő orsók ezréhez arányítva:
Nagybritannia . .	2,854.512	100.193	325.927	103.848	3,384.480	70·40
Németbirodalom .	1,144.170	375.133	106.091	59.798	1,685.192	165·23
Franciaország . .	711.675	131.503	70.771	31.866	945.815	132·99
Oroszország . . .	482.206	29.745	51.008	1,188.660	1,751.619	266·43
India	5.791	1,472.598	1.414	—	1,479.803	352·18

	Amerika	Keletindia	Egyiptom	Különböző származék	Összesen	Összfogyasztás 1910. VIII 31-től 1911. IX 1-ig bálokban a jelentést tevő országok ezréhez arányítva
Ausztria-Magyaror.	467.406	232.120	29.162	12.962	741.650	172·08
Olaszország . . .	402.595	284.390	20.979	17.413	725.777	214·66
Spanyolország . .	205 221	68·524	16.003	23.214	312.962	179·17
Japán	107.280	814.816	16.004	315.978	1,254.078	716·98
Svájcz	47.366	4.052	21 787	2.024	75.229	59·95
Belgium	138.395	97.021	448	722	236.586	178·32
Portugália	48.250	1.005	842	11.200	61.297	156·96
Németalföld . . .	65.573	16.634	50	444	82.701	191·68
Svédország	65.422	16.640	829	443	83.334	205·01
Norvégia	9.222	1.859	—	239	11.320	152·31
Dánia	19.701	1.451	—	617	21.769	273·29
Egyesült-Államok .	4,696.000	—	—	—	4,696.000	162·65
Canada	87.920	—	437	457	88.814	138·83
Mexico Braziliastb.	696	30	3.070	177.248	181.044	361·44
Összesen 1911. .	11,559.401	3,647.714	664.822	1,947.133	17,819.070	—
„ 1910. .	11,145.178	3,683.912	639.596	1,561.825	17,030.511	—
„ 1909. .	12,098.280	2,479.315	781.107	1,308.735	16,667.437	—
„ 1908. .	11,690.516	2,276.586	658.256	1,154.179	15,779.537	—

Ez az összeállítás azt mutatja, hogy az összes gyapotfogyasztás szakadatlanul növekvőben van. Leginkább növekedik a keletindiai provenienciájú, valamint a különböző származékok csoportjában szereplő gyapot fogyasztása. Ezzel szemben a két másik gyapot főszállító Amerika és Egyiptom nem tud oly eredményt felmutatni, mint az 1903/09. évi cyclusban, de ez a cyclus élénkebb volt a két jelzett fajtára nézve, mint 1909/10-ben. Az összes fogyasztásra kerülő gyapotnak mintegy 65⁰/₀-át 1910/11-ben az amerikai származású adta. A jelentést tevő országok ezrére számított gyapotfogyasztás Németországban az elmúlt évben magasabb számot mutat, mint Nagybritanniában és az Amerikai Egyesült-Államokban.

A szövők kezében levő láthatatlan gyapotkészletekre vonatkozó megállapítások arra a figyelemre méltó eredményre vezettek, hogy az amerikai gyapotállományok jelentékenyen nagyobbak, mint a hogy az eddigi becslések alapján akár a legtöbb statisztikai tapasztalattal bíró szakemberek is hitték volna. A jelzett 2,619.052 bálnyi összes készletből 1,135.166 bál, vagyis 43⁰/₀ amerikai provenienciájú volt. A gyapotkészletek megoszlása származás szerint 1911. őszén (augusztus 31.) az egyes országokban következő volt:

	Amerika	Keletindia	Égyptom	Egyéb szár- mazás	Összesen	Összállomány 1911.VIII/31-én bálokban a jelentést tevő orsók ezrére számítva
Nagybritannia . . .	115.882	16.346	46.493	26.265	204.986	4.27
Németbirodalom . .	113.672	92.653	21.464	13.568	241.357	23.66
Franciaország . . .	65.127	43.544	16.398	6.785	131.854	18.54
Oroszország	93.033	7.900	16.085	324.857	441.875	67.21
India	2.297	357.695	434	—	360.426	85.78
Ausztria-Magyaror.	54.521	66.625	6.161	2.267	129.574	30.06
Olaszország	54.354	58.317	5.645	3.588	121.904	36.08
Spanyolország . . .	24.274	6.234	1.681	2.345	34.534	19.77
Japán	41.872	217.520	6.824	38.340	304.556	174.12
Svájc	5.849	831	4.720	701	12.101	9.64
Belgium	13.068	29.207	97	443	42.815	32.27
Portugál	5.240	260	400	1.800	7.700	19.72
Hollandia	6.015	3.119	—	25	9.159	21.23
Svédország	8.547	6.061	22	103	14.733	36.24
Norvégia	1.011	609	—	116	1.736	23.36
Dánia	762	561	—	119	1.442	18.10
Északamer. Unió . .	523.000	—	—	—	523.000	18.11
Canada	6.638	—	351	90	7.079	11.07
Mexico, Brazil.stb.	4	10	794	27.413	28.221	56.34
Összesen 1911 . . .	1,035.166	907.492	127.569	448.825	2,619.052	
„ 1910	1,123.826	995.892	111.718	292.350	2,523.786	
„ 1909	1,887.600	757.041	201.810	334.941	3,183.392	
„ 1908	1,543.663	750.001	153.915	280.466	2,728.045	

Ezek mellett a láthatatlan készletek mellett 1911. szeptember 1-én fogyasztott látható készletekben: 850.000 bála amerikai, 99.000 bál egyiptomi, 122.000 bál egyéb származású gyapot. Ha hozzávesszük azt a 310.000 bál gyapotot is, a mely ezenkívül Bombayban raktáron van, akkor azt tapasztaljuk, hogy a világnak másfél millió bál látható gyapotkészlete van, a mely a statisztikailag megállapított láthatatlan készletet több mint négy millió bálós összkészletre egészíti ki.

Tejárak és tejkereskedelem német nagyvárosokban.

A majnafrankfurti városi statisztikai hivatal egy nemrégiben kiadott rendkívül értékes statisztikai munkálatban (Beiträge zur Statistik der Stadt Frankfurt a/M. Neue Folge 9. Heft.) közli egy ankét eredményeit, a mely azt volt megállapítandó, milyen tejárakat fizettek 1911 október elején a nagyobb német városokban. Az eredményt a következő rövidített táblázat mutatja

A tej literjéért számítottak pfennigekben :

Város	A tejkereskedők vásárolták a tejet a gazdáktól			A tejkereskedők és a közönségnek közvetlenül eladó gazdák szabta árak		
	legmagasabb ár	legalacsonyabb ár	legtöbbször fizetett ár	legmagasabb ár	legalacsonyabb ár	legtöbbször fizetett ár
Aachen	19	18	18	24	22	22
Altona	16	14	15	22	18	22
Berlin	19	18	18—19	24	22	24
Charlottenburg }						
Cöln	19	18	18	24	22	22
Dortmund	16	14	16	22	20	22
Drezda	17	15	16	25	19	22
Düsseldorf	18	16	17	24	22	22
Frankfurt a/M.	19	17	18	24	24	24
Hamburg	16	12 ^{1/2}	14 ^{1/2}	28	16	22
Hannover	15	14 ^{1/2}	14 ^{1/2}	20	20	20
Karlsruhe	19	18	19	24	24	24
Kiel	14	11	13—14	20	18	22
Lübeck	16	11	12	20	16	19
Magdeburg	16	14 ^{3/4}	14 ^{3/4}	22	20	22
Mainz	18	17	17	24	20—22	24
Mannheim	19	17	18	24	24	24
München	17	17	17	—	21	22
Nürnberg	18	16	—	22	22	22
Plauen	18	14	16	24	20	22
Schöneberg	18	16	18	26	22	24
Strassburg	19	16	17	24	22	24
Stuttgart	20	19	19	24	24	24

Az ankét eredményei azért tanulságosak és érdekesek, mert látni való belőlük, hogy a gazdától vásárolt tej ára és a fogyasztónak eladott tej ára között mutatkozó különbség mindenütt körülbelül ugyanaz, vagyis 5—7 pfennig literenként. Ez azért nevezetes, mert tudvalevőleg az egyes német városok tejjel való ellátásának szervezete meglehetősen különböző. Vannak például nagy városok, a melyekben egyes magánczégeknek sikerült a tejkereskedelem túlnyomó részét központosítva szervezni. Így például Berlinben Bolle a berlini tejszükséglet oroszánrészét fedezi, Drezdában a Pfund-tejgazdaság foglal el hasonló állást. Más városokban, így például Hamburgban, a tejtermelők maguk szövetkezeti úton szervezték egységesen a tejeladást. A hamburgi tejközponthoz huszonöt tejtermelő szövetkezet csatlakozott 28.000 taggal, a kiknek révén 48.000 tehén teje kerül forgalomba. Igen sok helyen még nagyon szét van forgácsolva a tejeladás, sokan vannak az eladás körül érdekelve. Nevezetesen igen nagy számú kiskereskedő, a ki vagy teljesen, vagy jórészt ebből él. Az ilyen városok közé tartozik Frankfurt is. Frankfurtban 1910 novemberében közel ezer kereskedő foglalkozott tejeladással. 116 tejkereskedő kívülről jön a városba és közvetlenül a fogyasztónak árusít, egyik-

másik kereskedőnek is. Volt ezeken kívül a városban összesen 138 tejkereskedő. Ezek közül 156 lovas fogattal szállítja a tejet, 2 szárárral, 160 kutyafogattal, 95 kézi kocsi-val, 35 kerékpárral, 294 úgynevezett bódés kofa. Van még sok fűszeres is, a kik a környékbeli lakosságnak tejet is szállítanak.

Münchenben is ily szétforgácsolt a tejkereskedelem. Egy ottani városi statisztikai kimutatás szerint 1910 októberében a város területén összesen 1.609 tisztán tejkereskedés volt. Ezek a tejkereskedések naponként 283.474 liter tejet kaptak. A legtöbb üzlet kis és törpe üzlet. 1.609 közül 1.310, vagyis 81·4⁰/₀ legfeljebb napi 150 litert hozott forgalomba. Sőt 250 tejkereskedő csak legfeljebb 50 litert adott el. 150 liternél többet, de maximálisan 400 litert eladó üzlet az egész városban csak 212, azaz 13·2⁰/₀ volt. Igazán nagykereskedő cég csak igen kevés van Münchenben.

Nyilvánvaló, hogy a tejfogyasztás szervezetének különböző módja az egyes városokban különböző tejáratokat nem tud producálni. Mindenképen feltűnő azért, hogy Berlinben a különbség vételár és eladási ár közt a legkisebb. A legtöbbet fizetett bevásárlási ár 18—19 pfennig, a leggyakrabban fizetett eladási ár 24 pfennig. Ezt az árat azonban például a berlini Bolle csak a nyitva házhoz szállított tejért számítja, míg a teljes tej bolti ára 22 pfennig. Ezek viszonylag alacsony viszonteladási árak, ha meggondoljuk, hogy mily nagy az a terület, a melyről Berlint tejjel ellátják. Ez a körülmény legalább a tej egy részére nézve magasabb szállítási költségeket jelent, mint a milyeneket a többi város fizet átlagban. Ha Berlinben mégis kisebb a különbség a bevásárlási és eladási árak közt, mint egyebütt, arra mutató jelnek kell vennünk, hogy lehetséges a tejellátás nagyfokú összpontosításával bizonyos megtakarításokat elérni. Sőt az is lehetséges, hogy ez a megtakarítás oly nagy, — az el nem adott tej értékesítésének lehetőségére kell csak gondolni — hogy a termelő is többet nyerhet a nélkül, hogy a fogyasztónak magasabb árat kellene fizetnie.

Párisi árúházak.

Francia felfogás szerint az árúház rendszeren detail-üzlet, a mely sokféle árút tart, vagy legalább is egy árúcsoporthoz tartozó minden cikket és a melynek forgalma körülbelül oly nagy, mint egy engros üzleté. Az árúház általában — egy később említendő eset kivételével — hitelt nem ad, hanem az árúátadásakor készpénzfizetést követel. A legnagyobb és legrégebbi árúház a Boucicaud által a Quartier Latinben alapított „Bon Marché“ nevű, a melynek évi 220 millió frank forgalma

van és az üzlet alkalmazottainak tulajdona. Könyvvitele a detaileladást illetően nincs. Három havonként az összes támirományok és számlamásodlatok elégettetnek.

Az áruházak közönsége párisi, vidéki és külföldi. A „Printemps“-nál, a melynek forgalma az utolsó években gyorsan emelkedett és egy év előtt 92 millió frankot tett ki, a vásárlók minden kategóriájára az összforgalomnak mintegy egyharmada esik.

Már maga az a körülmény is, hogy mily hirtelen gyarapodtak az áruházak, a mellett szól, hogy nélkülözhetetlenek és hogy nagy a fölényük egyéb formákkal szemben. Majdnem minden nagyobb párisi áruház gyarapodik és költséges bővitéseket épített.

A vásárlóknak azt az előnyt nyújtják az áruházak, hogy rengeteg a választékuk, hogy a kiszolgálás felette megbízható, az árak szabottak és hogy a hazaszállítás a képzelhető leggyorsabb. Minden árút simán visszavesz az áruház és visszafizeti az érte kifizetett pénzt. Vételkényszer sehol sincs, úgy hogy mindenki tájékozódhatik a párisi egész piacz viszonyai felől, mielőtt vásárolna.

Az áruházak szállítóinak pedig az az előnyük, hogy biztosak lehetnek a felől, hogy árúikért mindjárt pénzt kapnak, mert a nagy áruházak jósága minden kétség felett áll. Az iparosok kénytelenek ugyan az áruházaknak concessiókat tenni az ár tekintetében, viszont azonban az áruházak között folyó éles verseny némi biztosságot nyújt nekik tulságos árleszorításokkal szemben. A kis közvetítő kereskedőnek is van néha haszna az áruházakból; az időszakos kiárítások sok üzletembernek módot nyújtanak az olcsó bevásárlásra, úgy hogy elmondhatni, hogy az áruházak a kis közvetítő kereskedőket nemcsak, hogy teljesen el nem nyomták, hanem részben még szükségük is van rájuk. Az alkalmazottakra nézve az áruházak nagy előnyt jelentenek. Igaz, hogy nagy a kiválasztás az alkalmazottak közül, a kik egyébként üzleti részesedést élveznek a vállalatokban. A tehetségtelen alkalmazott-elem hamarosan kiszorul, de az ügyes emberek rövidesen osztályvezetővé küzdhetik fel magukat és önállóságot nyernek az árúik bevásárlása és eladása tekintetében; az ilyen chef de rayon (80–100 is van egy nagy üzletben) keres évente 15.000 frankot, de többet is. Sok nő is szépen boldogul és oly posíciókba jut, a melyek számára a gazdasági életben egyébként úgyszólván elérhetetlenek.

A nagy áruházak költségei a bevásárlási ár 18–22⁰/₀-a közt változnak. A brutto nyereség átlag 33¹/₃⁰/₀, vannak azonban reklámczikkek, a melyeken csak keveset keresnek az áruházak, viszont ujdonságok, a melyeken 100⁰/₀-ot és még többet. Vannak aztán periodikus kiárítások, a melyeknek célja a raktárak kiürítése, a midőn egyes cikkek-

től még veszteséggel is igyekeznek szabadulni. Ilyenkor tömérdek árút visznek külvárosi és vidéki kereskedők szerteszéjjel, a kiknek közönsége olcsó, ha nem is kitűnő árút akar.

Az áruházaknak rendkívül sok kategóriája van. Áttalában feloszthatók női-, férfi-ruhacikk, lakásberendezési- és élelmiszer-üzletekre. Pontos válaszfal azonban Párisban csak az élelmezési és egyéb áruházak közt van. Lakásberendezés és confectio majdnem mindig egymás mellett látható. Mint részletfizetéses áruház, főleg bútorra és lakásberendezésre, varrógépre, kerékpárra stb., Dufayel a legkiválóbb. Alapeszméje ennek az üzletágnak a részletfizetéses eladás normális árak mellett. Ezzel a fogással rengeteg kiterjedésű vevőkört biztosít magának Dufayel, a mi lehetővé teszi a szerfölött nagyarányú bevásárlást és eladást. A helyett, hogy 10⁰/o árengedménnyel érne el nagy forgalmat, tiz havi részletfizetést engedélyez, a mi ugyan nagy behajtási költséggel jár, de nagy forgalom mellett mégis jó tőkekamatoztatást nyújt.

Ennek a rendszernek tőkeszegény elemekre nézve igen jótévő hatásai vannak, mert az uzsorával szemben, a mely az üzleti nyereség mellett még 25⁰/o kamattal, de sőt még többel is dolgozik, hathatós versenyt támaszt. Hozzászoktatja azonkívül a közönséget a fix részletekben való törlesztéshez, a mely törlesztési arány megfelel gazdasági erejüknek és fizetőképességüknek. Fizetőerejükről az áruház kitűnően szervezett tudakozódó hálózata útján szerez tájékozódást. A pénzbeszedés jól van szervezve és egyszersmind arra is szolgál, hogy a vásárlókat újabb vételekre buzdítsa. A Dufayel-féle bon-ok tulajdonképen az áruház által vevőinek nyújtott utalványok újabb bevásárlási hitelre. Ezeket a cég fiókjai és körülbelül 700 más detail-üzlet, valamint a nagy „Samaritaine“-áruház is elfogadja fizetési eszköz gyanánt. A részletek behajtása aztán az adósnál Dufayel, posta vagy bank útján ugyanúgy történik, mintha az áruk Dufayel központjában vásároltattak volna.

Az élelmiszerkereskedelemben is szemmel látható az összpontosulás mind óriásibb üzemekbe, a melyek több és több fiókkal dolgoznak, támogatva a kitűnő párisi és vidéki házhozszállító szolgálat által. A legnagyobb efajta áruház Felix Potin utánzóra talált Julien Damoyban és legújabban a „Sadla“ nevű bevásárlási szövetkezetben. Ezt az utóbbi, a melyet vidéki kereskedők alapítottak védekezésül, nehogy agyonnyomják őket a nagy párisi magazinek, most már támadólag kezd fellépni. A „Sadla“ több jó párisi élelmiszerüzletet vett meg, a melyeknek főnökei a volt tulajdonosok és ezekből kicsiben árusító fiókokat csinált, azonkívül nagy áruházat letesített a „Bon marché“-val szemben.

Figyelemreméltó az a körülmény, hogy a párisi áruház-mozgalmában még nem látható nyoma a trust-törekvéseknek úgy, hogy a publi-

kumra nézve a vásárlóközönségért folytatott küzdelemből ezideig csak előnyök származtak. Sokan azonban azt hiszik, hogy a kis- és törpeüzletek közül csak az úgynevezett családi üzletek fognak tudni megmaradni, a melyek alkalmazottak nélkül dolgoznak. A közép nagyságú üzleteknek mindig nehezebbé válik a létért való küzdelem, önállóságot alig tudják megőrizni és legfeljebb mint a szegényebb kerületek számára való gyengébb minőségű áru részére szolgáló levezető csatornák fognak szerepelhetni.

A francia vidéken több nagy áruház keletkezett sok fiókkal, a melyek fusionáltak. Nyereségüket a párisi áruházak és jól szervezett küldőszolgálatuk fenyegeti és korlátozza.

A védvamos mozgalom Angliában.

Hermann Levy, *Die treibenden Kräfte der englischen Schutzzollbewegung*, Volkswirtschaftliche Zeitfragen, Heft 257, Berlin 1911.

A „Közgazdasági Szemle“ 1911. évi januári füzetében *Kunosi Ödön* hosszabb cikkben foglalkozott az angol szabadkereskedelem jövőjével. Ezt a cikket érdekesen egészíti ki Hermann Levy füzete, melyben azokat az okokat igyekszik feltárni, melyek az angol védvamos mozgalmat előidéztek.

Levy szerint az angol védvamos mozgalom egyetlen gazdasági érdekcsoport érdekeinek sem felel meg. Nem felel meg a mezőgazdaság érdekeinek, mert a mezőgazdasági termelés Angliában a szabad verseny hatása alatt gyökeres változáson ment keresztül. Egyrészt elszaporodtak a kisbirtokok, melyek természetüknél fogva igen kevés gabonát hoznak piacra s így komoly érdekük nem fűződik a magas gabonavámokhoz, másrészt pedig az egész angol mezőgazdaság általában annyira alkalmazkodott a szabad-versenyhez, annyira rávetette magát a legfinomabb hús, gyümölcs és élő állat productiójára, hogy ettől még igen magas vámok esetén sem térne el. A kereskedelemnek szükségképpen nem érdeke a szabad-verseny korlátozása. De nem érdeke az iparosoknak sem. Anglia leghatalmasabb iparágai kifejezetten export-iparok, melyek főleg a kivitelre dolgoznak s a külföldi piacokon az angol ipar positionja nincs megrendülve. Így a vas-, textil- s hajógyárak, továbbá a szénbányák első sorban a külföld részére termelnek s azért ezen leghatalmasabb iparágak összes vezéreiből barátai a szabadkereskedelemnek. Csupán néhány jelentéktelen iparág az, melyre nézve a védvám különös előnyt jelentene.

Gazdaságilag tehát a védvám nem indokolható s valóban az angol védvamos mozgalom alapja nem hideg megfontolás, hanem politikai

hangulat. A védővám a conservativek politikai jelszava, kik a socialis reformtörekvéseket s a föld fokozott megadóztatását akarják a védővámmal meggátolni. Azt hiszik, hogy a védővám csökkenteni fogja a munkanélküliséget, kisebb lesz a tömegnyomor s kevésbé lesz égető szükség a kisbirtokok szaporítása állami kisajátítás útján, a munkanélküliség elleni biztosítás s a többi radicalis reform. A vámbevételek pedig fokozni fogják az állam bevételeit s le fog tompulni a föld kiméletlen megadóztatására irányuló törekvés. Az egész védővámos mozgalom tehát főleg a conservativek politikai törekvésein alapszik s nagyban támogatja őket a decadentiától való félelem, mely egész Angliában uralkodik. Igen sokan veszélyeztetettnek látják Anglia nemzetközi gazdasági positióját, félnek a nemzetközi versenytől s azt hiszik, hogy Angliát a védővámmal megerősíthetik. Az egész védővámos mozgalom tehát gazdaságilag indokolatlan, nem a megfontolás, hanem a hangulat következménye. „Igazán szomorú volna, mondja Levy, ha az az ország, mely a XVIII. és XIX. században a közgazdaságtan alapjait megteremtette, a XX. században egy oly mozgalomnak esne áldozatul, melynek mozgató erői a szenvedélyek és a hangulatok s nem a helyes gazdasági belátás“.

Bosnyák Béla.

Az angol tariff-reform-mozgalom.

Az angol tariff-reform-mozgalom hívei, noha az utolsó évek nem hozták meg nekik azokat az eredményeket, a melyek után áhitoztak és a melyekre számítottak, a legkevésbé sem adták fel a harcot és legujabban egy birodalmi vámpolitikai egyesülés alapítását kezdeményezték. Az új egyesület alapításában, a mely „Imperial Mission“ nevet visel és a melynek védőségét Joseph Chamberlain, Argyll és Marlborough hercegek vállaltak el, első sorban az angol parlament unionista pártjának ifjabb tagjai és az önkormányzati gyarmatok parlamenti képviselői vettek részt és így benne a szoroson vett gazdaságpolitikai szempontokon kívül az általános politikai szempontok is erősen kifejezésre jutnak. Eddig az új organisationnak londoni központja és öt colonialis fiókja kezdte meg működését, egy-egy Canadában és Uj-Zélandban, három pedig Ausztráliában. Az új egyesülés első sorban propagandai célokat kíván szolgálni, a következő program értelmében:

1. A szorosabb és organikus birodalmi kapcsolat előmozdítása minden módon.
2. A birodalom egész lakosságának felvilágosítása azon előnyök tekintetében, melyeket a gazdasági, politikai és katonai solidaritás nyújt.

3. Különösen az anyaország lakosságának felvilágosítása abban a tekintetben, hogy a gyarmatok abban a helyzetben vannak, hogy az anyaország egész élelmiszer-szükségletét fedezzék, a mennyiben az anyaország rászánja magát, hogy élelmiszereit a birodalom tengerentuli részeiből szerezze be.

4. Azon előnyök kidomborítása, melyek a dolgozó osztályokra a birodalom különböző részei közötti gazdasági kapcsolat előmozdításából származnak.

5. Az anyaországból való kivándorlás a külföld helyett a tengerentuli dominiumokba irányítandó.

Mint látható, ez a program nyíltan egy szóval sem említi a vámok revisiójának, illetve a vámvédelem létesítésének ügyét; az alapítás azonban olyan körökből indult ki, hogy e tekintetben nem merülhet fel kétség. A szorosabb gazdasági kapcsolatot a tariff-reformerek tudvalevőleg úgy képzelik el, hogy az anyaország és a coloniák egy testet alkossanak, a melyen belül befelé a forgalom teljesen szabad, kifelé azonban vámokkal van elzárva, mint a continens államai. Egyelőre az új alakulásnak aligha lesz nagy sikere, mint jelenség azonban, a mely a tariff-reform-mozgalom állandó életképességét mutatja, figyelmet érdemel.

(9)

Belga törvényjavaslat a határidőüzletről.

Belgium az európai szárazföldnek talán legspekulálóbb országa. Mig Franciaország főleg a kötvényeknek nagy vevője, Belgiumban különösen az exotikus vállalatok részvényei találnak kedvelőkre. Természetesen a határidőüzet fontos szerepet játszik a belga gazdasági életben. A törvényhozás eddig nagyon mostohán bánt a határidőüzlettel. Napoleon Code Civil-jének 1965. és 1966-ik szakasza határozza meg még ma is a határidőüzet érvényességét, illetőleg érvénytelenségét. A XII-ik év ventose havának 29. napja óta (1804. márc. 20-ika) semmit sem változtattak a törvényen. Az igazságszolgáltatás pedig a lehető legszorosabban interpretálja a törvényt. Ha az árút (ide értve az értékpapirokat is) szállítják, akkor az üzet érvényes, de ha az üzet a differentia fizetésével bonyolítódik le, akkor a tartozó fél nem kényszeríthető tartozásának megfizetésére. És a törvényt épen úgy alkalmazzák az „agent de change“-okra, mint a nagyközönségre. Például, ha egy „agent de change“ passzívja főleg különbözeti üzletekből kifolyó tartozásokból áll, a törvényszék nem mondja ki a csődöt.

Természetesen a csalásnak tág tere nyílik az igazságszolgáltatás elégtelensége folytán.

Nem is az első az a törvényjavaslat, a melyről röviden szólni akarunk. A szenátus már el is fogadott kettőt, a képviselőház nem foglalkozott velük. Most legújabbán Henry Carton de Wiart igazságügy-minister dolgozott ki javaslatot ez irányban.

Törvényjavaslata a német törvény elvén nyugszik és a határidő-üzlet érvényességét a felek kvalitásához köti. Okadatolása a következő: Feltételezhetjük, hogy a határidőüzletet kötő kereskedő ismeri a piacz gazdasági körülményeit. Nézete tényeken nyugszik; nem hasonlítható a játékoshoz, a ki a véletlenre bizza magát. Ellenben a nem-kereskedő egészen más elbírálás alá esik; leggyakrabban nem ismeri a piacot és a tények complexumát, a mely a határidőüzletet céltudatos műveletté teszi; a nem kereskedő játszik, tehát meg kell védni a csábítástól.

A törvényjavaslat érvényesnek jelent ki minden határidőüzletet, a melyet kereskedők kötnek.

A kereskedő és nem-kereskedő közt létrejött határidőüzlet kötelező a kereskedőre nézve és semmis a nem-kereskedőre nézve. De a kereskedő követelhet, a határidőüzlet megkötése előtt, zálogot a nem-kereskedőtől és ez a zálog, a mely csakis értékpapirüzletnél van megengedve, a nem-kereskedő tartozásának biztosítékául szolgál. Ez a biztosíték, a német törvényhez hasonlóan, csakis készpénzből vagy értékpapirokból állhat.

Természetesen a törvényjavaslat nem találkozik egyhangú helyesléssel. Az egyéni szabadság fanatikusai „az exception de jeu“ eltörlését kívánják ezen a téren, de nem tagadható, hogy a törvényhozás kötelessége a játékra való csábítást, a mennyire lehet, meggátolni.

Neumann Ernő.

Az új szerb ipartörvény.

Szerbiának úgyszólván egész gazdasági életét a legújabb időkig egy 1874-ből való törvény, az úgynevezett czéhtörvény szabályozta. Nemcsak az iparüzők, hanem a kereskedők is czéhbe voltak kényszerítve. Mint helyi szervek szerveztettek czéhek mindenütt, a hol legalább tizenkét egy szakmába tartozó iparüző volt; a hol egy mesterségbeli nem volt ennyi, ott különböző mesterségűek alkották a czéhet. Már az 1897-iki törvény húsz czéhbe tartozó iparágról és néhány kereskedelmi ágról gondoskodik, de egyszersmind arról is, hogy a miniszternek módjában álljon bármikor szükség szerint új iparokra is kimondani a czéh-

kötelezettséget, az érdekeltek kívánságára. Így keletkeztek lassanként egész Szerbiában tiszta és vegyes czéhek még oly iparágakban is, a melyek sehol sem voltak kötött szervezeti ágak, pl. építkezési vállalkozók, tejkereskedők, zöldségárúsok, mészárosok stb.

Képzeltető, hogy ez a merev czéhszervezet napjainkban fenn nem tartható. Mindenekelőtt a külfölddel való kereskedelem, majd pedig a lassanként fejlődésnek induló ipar illusoriussá tették a czéhszervezetet. Az államélet democratizálása is sokban hozzájárult ehhez. A kereskedők hovatovább hallani sem akartak czéheikről és ezek valóban csak papiron léteztek az utolsó években. Az iparüzők ugyan még szigorúbb czéhkényszert óhajtottak ugyan, de kénytelenek voltak belátni, hogy a régi rend tarthatatlan és hogy a czéhek mindmegannyi fészkei a corruptiónak. A mestervizsgálatok költséges alakiságokká váltak, a melyeknek minden jelentőségük elveszett és egyéb feladataikat a czéhek egyáltalán nem teljesítették. Már a nyolczvanas években mind hangosabbá vált az az óhajlás, hogy az iparügyet rendezni kell és a kilenczvenes években keletkezett több ipartörvénytervezet közül az egyik törvényerőre is emelkedett. Erről kívánunk itt néhány szóval megemlékezni.

Az új szerb ipartörvény a jövőre nézve is megtartja az egyesülési kényszert a legfőbb iparágakban, a melyeknek száma mintegy negyven. A többi taxative fel nem sorolt iparág, valamint a kereskedelem, szabadon gyakorolható. Az úgynevezett képesítéshez kötött iparokban kötelező mestervizsga van. Erre jelentkezhettek, a ki mint inas, munkás vagy pedig már magánuton szerezte meg az illető mesterségbeli megkivánt tudást. A vizsgát nem az ipartestület előtt kell letenni (a mi ipartestületünknek felelnek meg az újonnan beállított szerb kényszertársulási formák), hanem egy bizottság előtt, a mely a kerületi ipartestületi szövetség két kiküldöttéből, a kereskedelmi ministerium két megbizottjából és a vizsgára bocsátott megbizottjából áll. Tehát ezentúl nemcsak a concurrentia dönt egy jövőbeli versenytárs sorsa fölött, hanem módot akar nyújtani a törvény arra, hogy minden munkás önállósíthassa magát, ha egyéb rátermettsége megvan. Azzal is gyengül a régi czéhrendszer, hogy a jövőben csak kerületi és vegyes ipartestületek lesznek, nem pedig helyiek, mesterségek szerint. A kerületi ipartestületek ismét körzeteket fognak alkotni és ezek a körzetek az iparkamara felügyelete alatt állnak. Tehát az új czéhek alszervei az iparkamarának, administratív és consultatív teendőkkel, de minden önálló jogosultság nélkül. Azzal is gyengül a czéhorganisatió, hogy új ipartestületek csak akkor alkothatók és addig állhatnak fenn, a míg e célra legalább husz iparüző akad és ezek közül legalább tiz egy olyan azonos szakmabeli, a ki az ipartestület létesítése mellett nyilatkozik. Ha az ipartestület nem teljesíti a kamara által rárótt

kötelességeket, feloszlatható. Oly kerületekben, a hol nincs ipartestület, valamint oly iparágakban, a hol az iparüzők kellő számban nem tömörülnek, szabadon gyakorolható az illető ipar, azaz akkor, ha az illető iparüző hathavi gyakorlatot tud igazolni. A mestervizsgát helyettesíti valamely ipari vagy kereskedelmi iskola látogatását igazoló bizonyítvány. A ki e feltételeknek meg nem felel, képesített üzletvezetőt köteles állítani.

A törvény engedélyhez is köti bizonyos veszélyes és fontos iparok gyakorlását. Egyes engedélyhez kötött kereskedelmi ágak üzését jogában áll a szakministernek még külön feltételekhez kötni.

Az új ipartörvény socialpolitikai feladatokat is tűzött maga elé. Vannak munkásvédelmi és munkásbiztosítási határozmányai. A normál-munkanapot a nagy- és kisiparban tíz, a kereskedelmi üzletekben tizenkét órában állapítja meg, idénymunkáknál ez a munkaidő még két órával megtoldható. Gyermekmunkások (16 éven aluliak) csak napi nyolcz órán át foglalkoztathatók, míg éjjeli munkájuk, valamint a nők éjjeli munkája teljesen eltiltatik. A truckrendszer tilalmazza az új szerb ipartörvény. Igyekszik a tanoncokérdést is szabályozni és a tanonczvizsgálatokat kötelezőleg elrendeli. Az ipari és kereskedelmi összes segéd-személyzet biztosításra köteles; a költségek egyharmadát az állam, egyegy harmadát pedig munkáltató és munkás viselik. Rendezi a törvény az inasok ünnepnapi és esti oktatását és ezt felügyelet alá helyezi. Azok az iparok, a melyek szabadon maradnak, szabadon szervezkedhetnek. Az összes ipari és kereskedelmi foglalkozási ágak központi képviselője a kamarák kezeibe van letéve: a kereskedelmi, ipari, kézműipari és munkáskamara kezeibe, a melyek mindmegannyian Belgrádban székelnek. Külön kellett ezeket megszervezni az administratio nehézsége daczára is, mert bizonyos torzsalkodások egyébként elkerülhetetlenek lettek volna.

Az iparfejlesztés 1903-ig a ministertanács esetről-esetre kiadott rendeletei alapján történt. Az 1903-iki alkotmány szerint minden concessiót a parlament külön hozandó törvény útján ad meg. Kivételt csak a bányaművelési engedélyek tekintetében állapított meg a törvény, kimondván, hogy ezeket a kereskedelmi minister adja meg a bányatörvényben foglalt törvényes határozmányok alapján. Gyakorlatban az ú. n. concessiók rendszeren tíz évi adómentességet tartalmaznak, továbbá vámmentességet gépekre, nyers anyagra és félgyártmányokra, végül szállítási kedvezményeket. Az iparfejlesztés alapelvei törvényesen adva lévén, az ipartörvény csak zsinórmértéket nyújt a közszállításra nézve. Előírja, hogy közszállításoknál figyelembe veendő első sorban a honi ipar. Ajánlattételre szólítandók fel a honi ipari termelő szövetkezetek, iparosok és kereskedők. Mindezek, ha honi cikket ajánlanak, szállításra

bocsátandók, ha ajánlatuk 5—10°-kal drágább is, mint a többi ajánlat. A szállítások kiírásánál a kisipar is figyelembe veendő, miért is a szállítások kisebb csoportokra osztandók. Állami kedvezményekre számító vállalkozások külföldi alattvalókra bejelentés nélkül csak a szállítás elvesztésének terhe alatt ruházhatók át.

A ki kereskedelmi, ipari vagy kézműipari vállalatot akar létesíteni, ezen körülményt a kereskedelmi vagy iparkamaránál tartozik bejelenteni, hogy iparigazolványt nyerhessen. A bejegyzésért illetéket kell fizetni a kamara javára, a mely a kereskedelemben 30—120 frank közt mozog. Ipari vállalatok az alaptőke minden 1.000 frankja után 50 centimes-ot, de legalább 50 frankot fizetnek. Kézműiparosok 12 frankot. Fiókok bejelentése 2 frankot fizet. A cégjegyzést is szabályozza a törvény és a cégjegyzés díjait 20—500 frankban állapítja meg. Idegenek ugyanoly jogokat élveznek, mint a belföldiek, kivéve azt az egy intézkedést, hogy felügyelőbizottsági és igazgatósági tagok nem lehetnek.

Strassburgi munkanélküliség elleni biztosítás.

Die Arbeitslosen-Versicherung der Stadt Strassburg vom 1 Jänner 1910 bis 31 März 1911. Strassburg i. E. 1911.

A munkanélküliség esetére való városi biztosítás intézménye Strassburgban az 1910 esztendővel fennállásának 4 évét fejezte be. Az erről az esztendőről szóló jelentés ezekben a napokban jelent meg. A jelentés azonban kiterjed még az 1911. év első negyedévére is és pedig azért, mert összhangot akar létesíteni a munkaközvetítés statistikájával, melynek esztendeje április 1-től márczius 31-ig terjed.

A jelen ismertetésben közölt adatok azonban mindig 1910-re vonatkoznak.

A munkanélküliek strassburgi városi biztosító intézményének négy évi működéséről a következő adatok tájékoztatnak:

Év	A városi munkásbiztosításhoz csatlakozott szakszervezetek száma	Ezek közül a szakszervezetek közül a segélyt tényleg igénybe vette	A támogatásban részesült munkások száma	A városi támogatás napokban	A szakszervezeti támogatás napokban
1907 . . .	20	12	153	2.618	—
1908 . . .	29	18	247	4.989	10.608
1909 . . .	32	19	335	8.095	15.459
1910 . . .	36	21	338	7.362	16.985

Az 1910-ben újonnan csatlakozott szervezetek között van a „Bund der technischindustriellen Beamten“ is. Ez azt mutatja, hogy a városi biztosítás immár nemcsak munkásokra terjed ki.

A városi támogatásban részesülő munkanélkülieknek legnagyobb számát mind a négy esztendőben a január hónap szolgáltatta. Legkisebb volt pedig a támogatottak száma 1907-ben és 1908-ban júniusban, 1909-ben augusztusban és 1910-ben októberben.

A városi támogatás napjainak csökkenése 1910-ben a munkanélküliség kisebb mértékére mutat. Igaz, hogy ezzel szemben a szakszervezeti támogatás napjai nagyobb számot tüntetnek fel, de ennek oka az, hogy a szakszervezetek olyan tagokkal gyarapodtak, kik nem laknak Strassburgban és így a város segélyénél figyelembe nem jönnek.

A városi segélyben részesülőknek korosztályok szerint való megoszlását $\%$ -okban a következő táblázat tünteti fel:

Év	20 éven alul	20—30	31—40	41—50	51—60	60—
1908	7.3	43.3	27.5	11	7.7	3.2
1909	8.4	38.5	29.5	14.9	5.4	3.3
1910	6.2	38.1	31.3	16	5.6	2.8

A segélyezettnek mintegy 70 $\%$ -a tehát a 20—40 életkor között van. A nőtlenek és házasok aránya pedig a jelentés szerint 1 : 2. A munkások kívánják, hogy a házasok a városi segélyezésnél nagyobb kedvezményben részesüljenek, mint a nőtlenek.

Az időtartam, melyben az egyes munkanélküliek a város támogatásban részesültek, az 1910. esztendőben szintén a munkanélküliség csökkenésére mutat. Míg 1909-ben 70 munkás (21 $\%$) részesült 21—30 napig tartó támogatásban, addig 1910-ben ezeknek száma csak 44 volt (13 $\%$).

Év	A városi segély összege márkákban	A szakszervezetek segélyének összege márkákban	A csatlakozott szakszervezetek taglétszáma az év végén
1907	1.889	7.726	5.372
1908	3.507	14.327	4.879
1909	5.998	22.900	5.115
1910	5.695	27.132	5.856

A csatlakozott szakszervezetek taglétszáma bizonyítja, hogy az az aggodalom, mely szerint a városi támogatás a szakszervezetek hirtelen megnövekedéséhez fog vezetni, alaptalan volt. Igaz ugyan, hogy a taglétszám 1910-ben 1909-czel szemben növekedett, de figyelembe kell venni, hogy a csatlakozott szakszervezetek száma ez alatt az idő alatt 32-ről 36-ra emelkedett.

Strassburg városa a munkanélküliség problémáját természetesen nemcsak a munkanélküliség esetére való biztosítás útján, hanem ezenfelül úgy az inségmunkákat, mint a munkaközvetítést is igénybe veszi erre a célra. Sőt az inségmunkák jelentékenyen nagyobb áldozatot igényelnek, mint

a biztosítás. Az 1910/11. év telén ugyanis a város ilyen címen a 896 inségmunkásnak 40.000 márkával fizetett többet, mint a mennyi az elvégzett inségmunkák valódi értéke volt (1909/10-ben 73.000 márka). Kétségtelen, hogy a nem szervezett munkások segítésének egyedüli módja ez idő szerint az inségmunka. Épen nem könnyű azonban mindig alkalmas munkát találni, főleg akkor nem, ha a tél szigorú. Hiszen főképp csak kőapritásról, földmunkáról, bontásokról, fadöntésekről és favágásról lehet szó.

A munkaközvető is jó sikerrel működött és számos esetben tudott a biztosításra szoruló munkanélkülieknek munkát közvetíteni.

A jelentés véleménye szerint a genti rendszer teljesen bevált. Igaz, hogy nem terjed ki minden tanult munkásra; de ezt a célt sikeresen más rendszer sem éri el. Tökéletesebb megoldása a munkanélküliség problémájának csak az országos vagy birodalmi törvényhozás útján képzelhető.

Flórián Károly.

Három új lexicon.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Dritte Auflage. Herausgegeben von J. Conrad, W. Lexis, L. Elster, E. Loening. Jena, G. Fischer, 1909/11.

Staatslexicon. Dritte Auflage. Herausgegeben von J. Bachem. Freiburg i. B., Herder, 1908/11.

Wörterbuch der Volkswirtschaft. Dritte Auflage. Herausgegeben von L. Elster. Jena, G. Fischer, 1910.

Hogy mily nagy a Német Birodalomban és a német nyelvű kultúrával összefüggésben élő közönség körében a közgazdasági kérdések iránt való érdeklődés, valamint az öconomiai problémák legactualisabb állásának ismerete mennyire közszükséglet, mi sem bizonyítja jobban, hogy három társadalomgazdasági gyűjteményes munka, a melynek elseje valósággal impozáns a maga tömegével, rövid néhány esztendő leforgásával új kiadásban jelenik meg, új kiadásban a szó legteljesebb értelmében.

A három új köntösben megjelenő mű egymást mintegy kiegészíti. Az elsőnek alapköve 1889-ben tétetett le, a második egy évvel később indult meg, míg a harmadik csak 1898-ban jelent meg. Az újabb kiadások gyors egymásutánja különben igen fontos a kézikönyvek használatossága tekintetében, mert hisz alig van tudomány, a mely oly gyorsan haladna és fejlődne, a mely körül a tények gyorsabban változnának? Ép nemzetgazdaságtani téren kaleidoskopszerű a változás azáltal, hogy minden culturállamban a törvényhozás gyorsan dolgozik, a statistika mind újabb meg bővebb anyagot hoz felszínre és az irodalom alig áttekinthető tömegben torlódik évről-évre.

A három munka különböző feladatkört tűzött maga elé. A Fischer-féle kiadásban megjelent két Wörterbuch csak úgynevezett államtudományi problémákat tárgyal; jogi és egyéb kérdéseket figyelmen kívül hagy mindkettő. A Staatslexicon már nem. Ez vizsgálódásai körébe általános társadalmi, földrajzi és tisztán jogi kérdéseket is bevon. Például említhetők a következő címszók: Szülő — Szülői hatalom, Nevelés, Állampolgárság, Erkölc, Önvédelem stb. Vagy például foglalkozik különböző országokkal, távol-közel fekvőkkel egyaránt, hatvan hasábos cikkelyben foglalkozik a culturharczsal, 24 hasábot ír a szentszékről, katonaság, levegő, jog, államvizsgálatok mindmegannyian nagy szerepet játszanak benne. Még jelentékenyebb különbséget tesz a kérdések tárgyalási módja. A két Wörterbuch tisztán tudományos természetű, a lehetőség legmeszebb határáig tartózkodnak attól, hogy pártállást foglaljanak, igyekeznek tiszta objectivitással a tények előadásával informálni és az olvasónak módot nyújtani arra, hogy maga alkosson magának ítéletet. Ezért például igyekeznek az egyes cikkelyek szerzői lehetőleg kimerítő statistikákat nyújtani és a hol csak lehet, szembe állítják egymással az egy tárgyra vagy kérdésre vonatkozó különböző vagy ellentétes fel fogásokat.

Nem így a Staatslexicon. Ez a Görresgesellschaft megbízásából készült még pedig, a mint maga mondja: a „tudomány ápolására a katolikus Németországban“ és így bevallottan a specialisan német katolikus szempontokat tartja szem előtt. Ezért tulnyomóan német viszonyokat tárgyal az ottani közönség számára, míg — és ez nem hangsúlyozható eléggé — a nagy Handwörterbuch az egész culturemberiség számára készült. Ez nem jelenti azonban, hogy a Staatslexiconban azért nem volna számos szigorúan tudományosan tartott, minden követelménynek megfelelő cikk. Így például: Agrarverfassung, Fideikomiss, Gewerbe stb.

Mind a három kézikönyvben természetesen igen egyenetlen az egyes cikkek terjedelme és értéke. De ne feledjük, hogy mindennek van határa. És meglepő, hogy a Staatslexicon egyes kérdéseket a német alapossághoz mennyire nem méltó módon intéz el. Így, hogy csak egy példát említsünk, nézzük a gabonavámokról szóló cikkelyt. A gabonavámok hatását a telekérték emelkedésére egyetlen elvető mondatban látja el és az angol gabonavámok történeti fejlődését, az egész Anticorn-law-leaguet és a vámskálát meg sem említi. Ez bizony, tekintettel arra, hogy két különböző kiadásban két különböző szerző dolgozta át ezt a cikkelyt, legalább is aggályos az olyan munkában, a melyet a nagyközönségnek bizonyos szakkérdésekben való tájékoztatására adnak ki.

Az efféle — a jóhiszeműség feltételezése mellett — csak akkor lehetséges, ha a cikkeket feldolgozó egyének nem szakemberek. És el-

mondhatni, hogy épen a munkatársak megválasztása a Handwörterbuch és Wörterbuch legnagyobb előnyei közé tartozik. A legnagyobbik munka, a Conrad-féle, utolsó kiadásában háromszáz munkatársat foglalkoztatott. Ebben a számban benne foglaltatnak azok, a közben kivált munkatársak is, a kik az első kiadásból átvett alapvető dolgozatot irták. Legnagyobb részük egyetemeken működő jog- és közgazdaságtan-tanár, de vannak ezeken kívül ressort-hivatalnokok, ügyvédek, orvosok, kereskedők, bankárok és iparüzők. Csak olyan hatalmas culturnemzet alkalmas az ily nagy munkamegosztás tudományos feladat megoldására, mint a milyen a német is. Csak ily munkamegosztással volt lehetséges, aránylag rövid időn belül, ezt a hatalmas munkát végezni. Az első két kötetes kiadás öt év alatt (1889—1894) készült el, a második kiadás hat kötete 1898—1901-ig készült, a harmadik kiadás nyolcz kötete már csak 1909-től 1911-ig.

A Handwörterbuch igen terjedelmes és ennek folytán igen drága lévén, közel feküdt az az eszme, hogy a Handwörterbuch-hal azonos alapon szerkesztett, de kisebb terjedelemben tartott munka adassék ki, főleg tanulók, hivatalnokok, iparosok stb. használatára. Hogy ez az eszme mennyire helyes volt, legjobb bizonyítéka, hogy immár ez a szótár is harmadik kiadásban lát napvilágot, bár az első 1898 99-ben, azaz tiz évvel később jelent meg, mint a másik kettő. Az utolsó kiadást harmincz egynehány szakember készítette, a kik nem egyes címszavanként dolgozták fel az anyagot, hanem tudománycsoportok és szakok szerint. Így például egy gazdája volt a statistikának, egy a pénzügytannak, úgy hogy a tárgyalás egyöntetűsége még jobban biztosítható volt, mint a nagy Handbuchban.

Mindkét munka lényegesen gyarapodott új kiadásában. Így például a nagy Handwörterbuch új cikkeket hoz a polgári törvénykönyvről, társasági szerződésről, munkanélküliségről és az ellene való biztosításról, új benne a tarifaszereződés, magánbalesetbiztosítás. Új cikkeket találunk még számos iparágról, az ir földkérdésről, iparművészetről, tudóvésről, népkönyvtárakról és olvasószobákról, vándormunkáról, viziutak illetékeiről stb. Ezen gyarapodásoknál fogva, valamint az egyes régi címszók bővebb tárgyalása következtében volt szükséges a nyolczadik kötet.

A Wörterbuch der Volkswirtschaft is sok új cikket vett fel új kiadásában, a melyek közül csak néhányat említünk. Külön feldolgoztattak: a kereskedelmi földrajz, nemzetközi szállitmányozási kötelékek, belső missió, kábel, termelési geografia, csecsemőgondozás, settlementek, közlekedési földrajz, világpiacz, világ gazdaság, közjótékonyosság. Ezekkel szemben bizonyos terjedelmesebb cikkek rövidítették, hogy az egész munka terjedelme ne növekedjék meg túlnagyra.

Közgazdasági elmélet.

Franz Oppenheimer: *Theorie der reinen und politischen Ökonomie*. Ein Lehr- und Lesebuch für Studierende und Gebildete. Berlin, 1910. Reimer, XXVI + 738 old.

A nagyiparnak a XIX. századbeli kifejlődése, az ez által kialakult éles ellentét a vagyonosok és vagyontalanok között, volt szülőanyja a socialista elméleteknek és a vagyontalan nagyipari munkástömegnek szervezkedése hozta létre a socialdemokrátiát, mely mint gyakorlati jelentőséggel bíró tudományos elmélet foglalt fontos helyet a közgazdaságtanban is.

A Marx-féle elméletet azonban nagyvárosi emberek nagyvárosiak részére csinálták. Ezek az anyagi boldogulás problémájának megoldását egyedül a nagyiparban keresték és vélték megtalálni. A „Mehr-Wert“ szerintük a gyári műhelyekben termelt és ennek a dolgozó tömeg részére való meghódítása azzal történhetett meg szerintük, hogy a tömeg, illetve egy általa irányított fictiv személy, az állam foglalta el a tulajdonosi minőséget ezen műhelyekben megforduló értékekre nézve, úgy hogy az a munka összes gyümölcsét igazságosan elosztja a dolgozók közt. A proletárnak nincs vagyona, tehát minden vagyont jogot meg akar szüntetni. Ebben találja boldogulásának kulcsát. De azért tekinti forradalmárnak őt a társadalom minden más osztálya.

De a proletárok nagyon biztak az általuk felfedezett és zászlójukra tűzött aranyigazságok erejében. A socialdemokratia első szervezői nagyon közel látták azt az időt, midőn a proletárok szervezett tömege előtt porba hullanak a magántulajdon erősségei. Hiszen saját gyermekségemre visszaemlékezve, csodálkozom, mily rettegést keltő, közeli vést kápráztató volt a műveltek szemében is csak 20 évvel ezelőtt is a socialdemokratia és milyen higgadt nyugalommal mérlegeljük ma, hogy ez, a többitől eltérő, de lényegében mégis csak „párt“, milyen befolyásra tehet szert a közéletben s milyen változásokat idézhet ez elő. Ezek a változások igen csekélyeknek tűnnek fel és félni alig van eszünkben tőlük.

Ellenben maguk a socialdemokraták hovatovább belátják, hogy az ő mozgalmuk egy időlegesen felragyogott csillag után való vak szaladás volt, mely mellé odanőtt a többi csillag fénye is és, a kik ezt észrevették, azok már a csillagok közt oly vak bizalommal nem tudják megejteni a választást, gondolkodnak és törni kezdik fejüket azon, hogyan lehetne a legfényesebb csillagokat az ő csillagképükbe egyesíteni.

A XIX-ik század nagy problémáját, a nagyipar kifejlődését s következeit felváltotta a közérdeklődésben az agrár-kérdés, a mezőgazda-

sági termelés problémája, mely alighanem épen úgy dominálni fogja a XX-ik század közéletét, mint a XIX-ik századét a capitalismus.

És ez természetes folyamat. Mert mindig az agrárszervezet a legconservativebb. A tudományos felfedezések a nagybani termelést s ez a fogyasztási viszonyok, életkörülmények gyökeres átalakulását idézte elő, ez behat a mezőgazdálkodásra is és lényeges eltolódásokat indít meg, melyek azonban csak most kezdenek kialakulni és észrevehetőkké lenni.

A Marxismus, midőn népboldogító elméleteit felállította, nem vett észre a mezőgazdaságban semmit, egyszerűen feltételezte azt, hogy követni fogja a nagyipar fejlődési útját. (Ezt nevezi Oppenheimer *industriecentrikus felfogásnak*.) De az azóta élő socialdemokratáknak felnyitotta ez irányban szemüket az a sáncz, mely közöttük és a mezőgazdálkodó lakosság nagy zöme között mind jobban szembetűnt s melynek áthágására a Marxismus eszközei alkalmasak nem voltak. És látták azt is, hogy a mezőgazdaság épen nem hajlandó rálépni a nagyipar által kijelölt utra, sőt, hogy a mezőgazdaságban kezdődő átalakulási folyamat iránya azzal talán épen ellenkező.

Keresnek tehát oly elméletet, mely megfelelően az előtűnő fejlődési iránynak, összhangba kerülhessen eddigi elméleteikkel, azokat csak megerősítse és kiegészítse és kapcsolatba hozza a socialdemocratiával azokat a mezőgazdálkodó rétegeket, melyek segítségével küzdelmük diadalában bizhatnak: a sajátjukon gazdálkodó kisbirtokosokat.

A társadalmi reformereknek a földjára régi tövis a szemükben. Ezt a dologtalan jövedelmet üldözőbe veszik és igyekeznek a nagyközönség részére lefoglalni. Rodbertus a támadás megindítója, Carey, Dühring, az optimista közgazdasági és katedersocialista irány apostolai folytatják, Henry George és Hertzka Tivadar állnak elő a megoldási javaslatokkal és ők még állami, illetve semilyen tulajdont nem akarnak elismerni a földbirtokon, előbbi adó alakjában akarja az állam zsebébe vándoroltatni a földjára, utóbbi a társulás és munkaszövetkezés a tökéletességig vitt szabad versenye alapján akarja a társadalmi munkát megoldani, tehát a mezőgazdálkodást is. Ők a földreform utópistái.

Az elmélet mindenhatóságából kiábrándulóban levő socialista és hasoneredetű újabb reformálói a mezőgazdálkodási rendszernek már a valóságot akarják megragadni és a keletkezésben levő átalakulás elővillanó formáiba kapaszkodnak. Dávid Emil, a socialisták ez irányú mozgalmának kezdeményezője „A mezőgazdaság és a socialismus“ című hatalmas művében kerül minden utópistikus elmélkedést és csupán

lépésről-lépésre haladva azt mutatja ki, hogy a kisgazdálkodás kibírja a nagygazdálkodással a versenyt, sőt sokban előnyben van ezzel szemben, tehát övé a jövő. És így kimondja a nagy szót: „A socialdemokratia kötelessége lesz teljes erővel, bátor elhatározással hathatós parasztvédelemre törekedni. El kell hódítani a kisparasztsereget a nagymezőgazdák zászlaitól, a mezei munkást pedig politikailag a maga urává kell tenni. A munkás földművelőtömeg megnyerése nélkülözhetetlen a politikai hatalom meghódításához.“ Ezen az ösvényen halad a magyar socialisták agrártudósa Dávid Arnold is „A föld és a társadalom“ című művében.

És ugyanezen tendenciát: a kisgazdáknak a socialdemokrata ipari munkássággal egy táborba egyesítését szolgálja Oppenheimer Ferencz könyve is. Oppenheimer ugyanis egy újfajta socialismusnak, a „liberalis“-nak feltalálójaként akarja magát ünnepeltetni és a teljes *laissez faire* liberalismusát a collectivista socialismussal azon állítása alapján akarja összeegyeztetni, hogy a nagybirtok eltörlésével, azzal, hogy egy ember csak annyi földet foglalhat le, a mennyit saját keze munkájával megmunkálhat, megszűnik a „Mehrwert“, a tőkés nem kap munkást, hacsak a teljes munkaterméket ki nem adja neki, ennek folytán a minimumra zsugorodik a „profit“, a „járadék“ s így megszűnik a vagyoni különbség, mert a nagy vagyon szerzésére indokul szolgáló jövedelem megszűnt. Miután pedig e szerint pusztán a földbirtokviszonyok átalakulása idézi elő a tökéletes társadalmi állapotot, elméletét geocentrikusnak, nevezi. De alapjában véve ő is a jogtalanul eltulajdonított marxi »Mehrwert“ miatt támadja a polgári társadalmat, tehát valódi socialista és társaitól csak az különbözteti meg, hogy megtalálni vélte azt az egyetlen sphynxi rejtelet, mely varázsszóra megszűntet minden socialis bajt, egyenlőtlenséget, a nélkül, hogy az egyéni szabadságot korlátozni kellene.

Ez az egyetlen alaptétele, melyre conclusióképen jutni akar művében, de mégis, a melyből mindenütt kiindul: a földtulajdon lezártaságának, a „Bodensperre“-nek megszüntetése.

Theoriája a következő:

Gazdálkodás alatt a szükségletek gazdaságos kielégítését értjük. Gazdaságos akkor a kielégítés, ha úgy eszközöljük, hogy ez nekünk a legkevesebbe kerüljön.

Ha már most vizsgáljuk azt, hogy szükségleteinket miképen elégíthetjük ki úgy, hogy az legkevesebbe kerüljön, ennek utai között nemcsak a munkát, nemcsak annak a direct módját, a szolgálatot, vagy indirect módját, a cserét találjuk, hanem sokkal kevesebbe kerül majd sok esetben az, hogy megfelelő hatalmi posztóba helyezkedve egyszerűen elveszszük szükségletünk tárgyát annak birtokosától, a ki azt végeredményben munkájával előállította. Ez a hatalmi posztio tehát a beszerzésnek

(Beschaffung) egy külön módját képezi, mely eredetileg nyers erőben nyilvánult, utóbb pedig formai viszonynyá fejlődött a birtokosa javára a jog és törvény, szóval az állam formájában. Ezen hatalmi positiók most már vagyontárgyakká, értékekké lettek azáltal, hogy kielégítést = jövedelmet biztosítanak a birtokosaiknak. Ez a jövedelem a mások eivett munkaeredménye = a Mehrwert.

Az emberek közötti nagy vagyoni különbségeket, azt, hogy szemben a legraffináltabb szükségletek bő kielégítésével ott találjuk a legszükségesebb kielégítés hiányát, ezek a hatalmi positiók idézték elő, és nem természetes accumulatio, megtakarítás útján (mint Oppenheimer szerint a burgeois közgazdaságtan alaptételként felállítja), hanem a politikai eszközök hatalmával gyűltek egybe a mai nagy vagyonok, gyűlt össze a „Kapital im privatwirtschaftlichen Sinne“, melyben a hatalmi positiók jövedelmüknél fogva nagy tért foglalnak el, holott a „Kapital im volkswirtschaftlichen Sinne“-re nézve értékük egyenlő a semmivel.

A politikai eszköz (politische Mittel) segítségével tették rá kezüket az egykori hódítók az egész használható földterületre is. Eleinte a föld szabad volt s mindenki, a kinek kedve volt hozzá, foglalt el a szabad területből annyit, a mennyit meg tudott családjával munkálni és ezen munkájának teljes eredménye az övé volt. A nagybirtokos bérlőt nem kapott, mert a szabad földön bért nem kellett fizetni, és ha kapott, úgy az csak igazán a különös helyzetnek vagy földminőségnek megfelelő oly csekély szolgálmányokat teljesített, melyek rá nyomasztók nem voltak és legfeljebb a földbe fektetett beruházásnak feleltek meg, ezért nem is volt nagybirtok és nem is volt érdemes nagybirtokosnak lenni, a földet elzárni. Mert hiszen, ha nyomasztóvá vált a bér, a bérlő tovább állhatott, talált magának, ha teljesen őseredeti helyén is, földet bőven. Ily körülmények között azután a mesterember sem volt kész más részére dolgozni, csak úgy, hogyha bére legalább annyit tett ki, mint az önálló földművelőé, különben inkább elment ilyenek. Tehát minden szolgálatnak, munkának meg kellett fizetni azt a teljes árát, melyet a szabad földműves tudott munkájával magának előállítani, vagyis a teljes munkaeredmény a munkásnak jutott.

De a politikai eszköz segítségével egy kiváltságos osztály birtokába vette az egész számbavehető földterületet úgy, hogy most már az az ember, a ki nem foglalta már korábban el a maga által művelt területet, vagyis a beálló emberszaporulat már nem tudott földhöz jutni s így oly árért volt kénytelen munkáját a földet elfoglalt nagybirtokosnak rendelkezésére bocsátani, a melyet az megadni kész volt, vagyis a megélhetési minimumért, munkája gyümölcsének ezt meghaladó része pedig a földesúr hatalmi positiójának jövedelmévé vált. Az ipari munkás bére ugyanezen

mértékre szállott le, mert munkájának vevője most már kapott a földtől elszorult népfölöslegben bőven helyettest, ha a régi munkása a dictált bérfeltételeket elfogadni nem akarta volna.

Ekként a mai állapot mellett minden munkabér kiindulópontja a nagybirtok vidékein lakó mezőgazdasági napszámos bére, mint a mely a legnagyobb gazdasági nyomás alatt áll. A többi bérmunkás bére egy piramist képez ezen az alapzaton a munka minősége és keresettsége arányában felfelé. A munkabérek általában emelkednek, mert a mai szabad költözködés mellett a mezőgazdasági napszámosok igyekeznek a legnagyobb gazdasági nyomás (a nagybirtok) területét elhagyni, tehát ott ritkák lesznek, bérük felmegy. Ezáltal az elvándorlás csökken, a többi bérmunkások ritkúlnak, bérük felmegy. Így kapcsolódik a láncz egymásba.

Oppenheimer már most azt állítja, hogy ő elosztotta a mai Németország lakosságát a mezőgazdaságilag művelhető területével, s kitünt, hogy helye lenne a földön, ha mindenki csak azt kapná belőle, a mit maga művelhet, az összes mai német családoknak. Az egész világ művelhető földjét pedig, ha mind mezőgazdákká lennénk is, csupán felében tudnók lefoglalni. Ha tehát visszatérnénk az őseredeti, tisztán gazdasági (reinwirtschaftlich) állapotra, mely szerint senkinek tulajdona nem terjedhet földben tovább, mint a mit meg is munkál, akkor a „Bodensperre“, a „primäre Gewalteigentum“, a nagybirtok megszüntével egyszerre lehetetlen lenne a mai gazdasági rendszer: a capitalismus. Miután mindenki tisztán magának termelő kisbirtokossá válhatna, a mezőgazdasági napszámosok megszűnnének és az ipari munkások szintén csupán teljes munkaeredményük fejében, azaz a kisbirtokos munkaeredményét meghaladó árért adnák el munkájukat. Ily körülmények között pedig a munkaeszközöket is meg tudnák venni munkájuk árából, a tőke megszűnne nyereséget hozó lenni. És ha a természeti ritkaságok, az egyéni kiválóságok és különösen kedvező fekvés, szállítási akadályok némi nyereséget és földjáraadékat lehetővé is tennének, az elenyésző csekély lenne szemben a munka jövedelmével, mely tisztán a munka kvalitása szerinti piramisként alakulna ki, melynek alapzatát azonban most már az oly önálló kisbirtokos keresete képezné, a ki teljes munkabírásának megfelelő, adósságmentes területen az átlagismeretek szerint az átlagnak megfelelő gazdasági felszereléssel gazdálkodna.

Ezzel kapcsolatban megrajzolja azután a gazdasági jelenségek képét, tárgyalja az egyes gazdasági fogalmak: érték, ár, termelés, eloszlás, nyereség, munkabér, járadék, tőke, kamat stb. megjelenését egyrészt a jelenleg uralkodó „Bodensperre“ melletti politikai gazdaságban (politische Oekonomie) és viszont a nagybirtok nélküli u. n. tiszta gazdaságban

(reine Oekonomie). Szóval az egész alapelméletet beleöltözteti egy teljes közgazdaságtani elméletbe, melyet elejétől végig teljesen deductive vezet le és hoz a neki tetsző helyeken alapelméletével kapcsolatba. Ez az általános közgazdaságtani elmélet számos éles megfigyelést tartalmaz. E fejtegetései teszik művének igazi erejét, mert itt az okoskodás rideg logikája közepette gyakran háttérbe szorul a tendentia és előtérbe lép a specialis, tárgyalás alatt levő jelenség deductiv kutatása. Miután pedig el kell ismerni, hogy ebben Oppenheimer mester, tehát sok helyen értékes, új megvilágításba helyez egy-egy problémát és új, általánosan elfogadható igazságokat derít fel. Hosszú volna ezen részletek fejtegetésébe bocsátkozni, csak felsorolom, hogy a határhaszonelméletnek a költségértékkel való kapcsolata, az egyes javak által kielégíthető szükségletek minőségbeli fokozatainak az értékre való befolyása, a 19-ik század első felében volt pauperismusnak a városokba özönlő mezőgazdasági népességnek a régi városi iparososztályt nyomorba tipró versenyével való kapcsolata, a régi jobbágybirtokok területi kiterjedésének a föld minőségéhez való alkalmazkodása (natürliche Hufengrösse), a földjáraadék és gabonaár viszonya, a drágasággal kapcsolatban most sokat emlegetett fictiv vagyonok és értékek, a szövetkezetek psychológiája, a czéhek szerepének időbeli változása, a krízisek okai stb. tárgyában hoz fel oly tényeket, melyek kétségbe vonhatatlanul tudományos értékeket képviselnek.

Maga az egész elmélet azonban abban sántikál, a mi hibája minden tisztán deductiv szellemi építménynek. A gondolkozás megszokott és óhajtott irányai utat mutatnak a deductióknak is és így kiindulóponttá lesz az, a mi végeredmény akarna lenni. Oppenheimer maga mutat rá a „Tendenziöse Deduktion“, mint a „Klassentheorie“-k szülője lehetőségére és ebbe a hibába beleesik akkor, midőn „reine Ökonomie“-ját construálja.

A szabadverseny mellett való egyenlőség lehetőségét a földbirtokhoz való szabad hozzájutáshoz köti s azt állítja, ez keresztülvihető, mert több a föld, mint a mennyi ily körülmények között kellene. Holott a földbirtokban éppen a kisember oly válogató ma, hogy sokszor az olcsóbb vagy egyáltalán megvásárolható földért még a szomszédba sem akar elmenni, már pedig ilyen szűk korlátozás nélkül is viszonylagos az a „rendelkezésre álló földterület“ a szerint, hogy milyen igényt támaszt vele szemben. E tekintetben sokkal nagyobbak a differentiák, mint Oppenheimer feltételezi.

Továbbá az egyéni különbségek is nagyobb szerepet játszanak a vagyoni, tehát jövedelmi különbségek terén, mint Oppenheimer véli, nevezzük azt a jövedelmet akár munkabérnek, akár profitnak, a mi kettő hiszen épp nála összefolyik, a ki a munkabért az államfőig fel akarja vinni.

Aztán az ipari és mezőgazdasági munkamegosztás alapja is ellentétben van teoriájával. Szerinte először minden művelhető földet egyenlően el kellett volna foglalni az emberiségnek, mielőtt az iparos megjelent volna, mert addig inkább magának dolgozik mindenki, mint másnak. Az iparos azonban már a mezőgazdaság igen primitív állapotában megjelent, nyilván, mert az ilyen irányú tehetséggel bíró a másnak való munkálkodással több eredményre számíthatott. Tehát még az ősi tiszta agrár-gazdaság idejében sem volt a gazdasági berendezés tisztán geocentrikus és a mai időre nézve is áll az, hogy sokszor többet keres a „Mehrwert“ elvétele mellett is az ipari munkás, mint a szabad kisbirtokos.

Végül az olyan állítására, mint „ezelőtt a termelés lehetetlensége okozta a szegénységet, most pedig a szegénység oka a kellő termelés lehetetlenségének“, mi a bizonyíték? Ki állíthatja, hogy ez az utóbbi eset bekövetkezett?

Socialista elődeihez: David és társaihoz hű marad abban, hogy sehol komolyan nem kísérli meg vázolni azt, hogy az ő egyetlen panaceája, a földbirtok lezártságának a megszüntetése, miképpen volna megvalósítható és milyen mértékű változásokat idézne elő mai társadalmi állapotainkon. Míg egyrészt teljes boldogsághoz akar juttatni kizárólag ezzel az eszközzel, másrészt liberalismusa abban nyilvánul meg, hogy a változást igen csekélynek, egyszerűnek mondja, olyasfélének (orvosi képzettsége révén), mint a mikor egy beteg ember meggyógyul. Általában egészségesebb színt kap, erősebb lesz, de szervi változás rajta nem történik. Csupán a beteg symptomák szűntek meg. Ilyen beteg symptomá, pathologikus jelenség mai gazdasági életünkben a Mehrwert, a nyomor, az alacsony munkabérek, magas nyereség és földjáraadék, az óriási városok stb. Nem egyebek ezek, mint szertelenül kidagadt sejtek, melyek a tiszta gazdaságban természetes, kis alakjukat vissza fogják kapni, ha a betegségelődéző, a politikai hatalom eszköze, a „Bodensperre“ meg fog szünni hatni.

Befejezésül egészen agitációs ténre csap át és előadja, hogy mi legyen a socialismus jövődöbeli programja a kisbirtokosokra és mezőgazdasági napszámosokra nézve.

Szerző logikája fascináló, tudományos ismeretei bámulatba ejtők. Igaz, hogy minden okoskodás annál egységesebb lehet, annál folyékonyabb, tehát elragadóbb, minél inkább egyetlen gondolatra van koncentrálva az író egész gondolat világa.

Ez az egész gondolatpalota azonban egyszerre szétesik, hogyha elmozdítható alóla az alapzat. Már pedig szép ugyan, mikor valaki egyetlen oly gondolatra tudott jutni, melyről azt hiszi, hogy megváltja

az egész emberiséget, de az ilyen gondolatok sohasem tudományosak, és hogy a tudományt is magukkal ragadják, évszázadok folyamán ritka eset. Oppenheimer azt a hatást nem fogja elérni, műve csak egy szellemes láncszem lesz azok sorában, melyek a mezőgazdaság s vele a társadalmi boldogulás problémáját megoldani igyekeznek.

Tudományos értékkel bíró deductióinak babérjait is azok fogják learatni, a kik azokat egy tisztán tudományos alapon álló közgazdasági elméletbe majd beleillesztik.

Neubauer Ferencz.

Nemzetközi kereskedelmi kamarai congressus Bostonban.

A kereskedelmi kamarák és kereskedelmi és ipari érdekképviseltek nemzetközi congressusainak állandó előkészítő bizottsága véglegesen megállapította az idén Bostonban rendezendő congressus programját. A congressus tárgyalásai szeptember 24-én kezdődnek meg és három vagy négy napig tartanak. A congressus napirendje a következő pontokat zárja magába :

1. Az állandó nemzetközi választott bíróság ügye.
2. A cheque-törvényhozás nemzetközi alapon való egységes rendezése.
3. Nemzetközi postai reformkérdések, tekintettel az 1913-ban rendezendő nemzetközi postaegyesületi conferentiára.
4. A nemzetközi tengerészeti egyesület programtervezetének bemutatása és megvitatása.
5. A kiállítási ügy nemzetközi szabályozása.
6. A külföldi kereskedelmi utazókkal szemben vallási okokból felállított korlátozások megszüntetése.

A congressus után a résztvevők különvonatokon látogatják meg Newyorkot, Chicagót és Philadelphiát, valamint az Egyesült-Államok több más fontos kereskedelmi és ipari góczpontját, ezek különböző közgazdasági intézményeinek tanulmányozása céljából. Jelentkezések a congressus állandó bizottságához (Bruxelles, Rue Royale 140) intézendők.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1912. évi február hó 8-án tartotta meg az új helyiségben (Mária Valéria-utca 11.) rendes közgyűlését a következő napirenddel:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgató-választmány 1911. évi jelentése.
3. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1911. évi számadásokról.
4. Az 1912. évi költségvetés megállapítása.
5. Alapszabályok módosítása. (L. a *Közgazdasági Szemle* 1912 januári számát.)
6. Az elnökség és 68 igazgató-választmányi tag 1912—14-re, 5 számvizsgáló-bizottsági tag 1912-re való megválasztása.
7. Esetleges indítványok.

A közgyűlésen báró Láng Lajos v. b. t. t. elnökölt és azon a Magyar Közgazdasági Társaságnak számos előkelő tagja vett részt, a kik közül csak a következőket említjük: Halász Sándor alelnök, Mandelló Gyula igazgató, Paikert Alajos főtitkár, továbbá Beck Dénes, Bosányi Endre, Buday László, Domonyi Móríc, Faba Rezső, Fenyvessy Adolf, Ghyczy Jenő, Hajdu László, Horváth János, Hoszpotzky Alajos, Mattyasovszky Miklós, Matlekovits Sándor, Szegh Dezső, Tonelli Sándor, Végh Károly stb.

Báró Láng Lajos elnök az ülést megnyitván, melegen üdvözölte a megjelenteket és a jegyzőkönyv hitelesítésére felkérte Horváth János és Mattyasovszky Miklós tagokat; Mandelló Gyula igazgatót pedig felkérte, hogy a napirendnek megfelelően tegye meg az előterjesztéseket.

Igazgató bemutatja az igazgató-választmány 1911. évi jelentését, a számvizsgálóbizottság jelentését az 1911. évi számadásokról és az 1912. évi költségvetést. A közgyűlés az igazgató-választmány jelentését tudomásul vette, a zárszámadásokat helyeseknek találta és az elnökség részére a felmentvényt megadta. Ugyancsak elfogadta az 1912. évre szóló költségvetési előirányzatot.

Igazgató ezután bemutatta az alapszabályok módosítására vonatkozó igazgató-választmányi előterjesztést (L. *Közgazdasági Szemle* 1912 januári számát), melyet Horváth János ajánlatára a közgyűlés egyhangúlag elfogadott és jóváhagyás végett a m. kir. belügyministerhez felterjesztendőnek határozott.

A közgyűlés ezután a választások megejtéséhez látott, melynek eredménye a következő:

**A Magyar Közgazdasági Társaság
elnöksége, igazgatóválasztmánya és számvizsgálói.**

I. Elnökség. (1912—1914.)

<i>Elnök :</i>	Láng Lajos br.	<i>Pénztáros :</i>	Huszár Gyula.
<i>Aelnök :</i>	Halász Sándor.	<i>Ellenőr :</i>	Lovag Falk Zsigmond.
<i>Igazgató :</i>	Mandelló Gyula.	<i>Könyvtáros :</i>	Baumgarten Nándor.
<i>Főtitkár :</i>	Paikert Alajos.	<i>Ügyész :</i>	Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány. (1912—1914.)

1. Bedő Albert	23. Heltai Ferencz	46. Navratil Ákos
2. Bernát István	24. Hertzka Tivadar	47. Neumann Károly
3. Bosányi Endre	25. Ifj. Hollán Sándor	48. Ottlik Iván
4. Concha Győző	26. Horváth János	49. Pap Dávid
5. Chorin Ferencz	27. Jankovich Béla	50. Pap Dezső
6. Deutsch Antal	28. Katona Sándor	51. Popovics Sándor
7. Domonyi Móricz	29. Kilényi Hugó	52. Rubinek Gyula
8. Exner Kornél	30. Ifj. Korányi Frigyes br.	53. Schmidt Józsei
9. Fellner Frigyes	31. Kovács Gábor	54. Singer Zsigmond
10. Fenyvessy Adolf	32. Kovács Gyula	55. Somogyi Manó
11. Ferenczi Imre	33. Kovács Ferencz	56. Szabó Jenő
12. Földes Béla	34. Krejcsi Rezső	57. Széll Kálmán
13. Gaál Jenő	35. Kunz Jenő	58. Szilassy Zoltán
14. Gelléri Mór	36. Lánczy Leó	59. Sztéryni József
15. Gonda Béla	37. Magyary Géza	60. Teleszky János
16. Gorove László	38. Mailáth József gr.	61. Thirring Gusztáv
17. Hajdú László	39. Mándy Lajos	62. Tisza István gr.
18. Halász Imre	40. Mariska Vilmos	63. Tolnay Lajos
19. Hatvany József br.	41. Matlekovits Sándor	64. Tonelli Sándor
20. Hatvany-Deutsch Sándor br.	42. Mattyasovszky Miklós	65. Vágó József
21. Hegedüs Loránt	43. Mende Bódog	66. Vargha Gyula
22. Heller Farkas	44. Miklós Ödön	67. Wallon Dezső
	45. Nagy Ferencz	68. Wickenburg Márk gr.

III. Számvizsgálók.

Baross Géza	Schóber Béla	Székely Ferencz
Beck Dénes		Zsengery Manó.

Elnök a saját nevében, valamint az elnökség többi tagjának és az igazgató-választmány nevében is megköszöni a megtisztelő bizalmat.

Igazgató bejelenti, hogy Gasztmann Samu tag úr indítványt adott be az elnökséghez, a melyben a Társaság tagjainak növelése és a Társa-

ság működésének a vidékre való kiterjesztése tárgyában javaslatot tesz. A közgyűlés elhatározza, hogy ezen indítványt az igazgató-választmány-
nak adja ki érdemleges elintézés céljából.

Előadás.

Dr. Heller Farkas műegyetemi magántanár a közgyűlést követőleg előadást tartott az *1911. évi nagy angol strike-okról*. A felolvasó ülésen Matlekovits Sándor elnökölt, a ki az előadás tárgyának fontosságára utalt és hazai viszonyainkra is reflektált.

Dr. Heller Farkas előadásának az eszmemenete a következő volt:

Mindenekelőtt a hajósok, a kikötői munkások és a teherkocsisok strikejának a fontosabb mozzanatait mutatta be; hosszabban időzött a vasutasok mozgalmánál, melynek különös jelentőséget kölcsönöz az a körülmény, hogy voltaképp a kedélyek megnyugtatását máig sem sikerült elérni és így az angol vasuttársaságok és alkalmazottaik közötti béke még máig sem kapta meg azt a szilárd alapot, a mely Angliát abban az irányban biztosítaná, hogy vasuti közlekedése a nyáron előfordultakhoz hasonló rázkódtatásoknak a közel jövőben nem lesz kitéve. Az ismertetett mozgalmak főjellemvonását az előadó azok heveségében és erőszakos voltában látja, mert a Trade Unionok részéről rendezett strikeok nem ilyenek szoktak lenni. Tényleg nem is a Trade Unionok uralkodtak ezeken a mozgalmakon, hanem inkább a legradicalisabb iránynak hódoló, a tömegből újonnan kiemelkedett munkásvezérek. Erre vezet vissza az előadó az ismételt előfordult szerződészegéseket is, melyeknek a munkásmozgalom szempontjából erkölcsi aggályos voltát a tapasztalt szakszervezeti vezetők bizonyára teljes mértékben érezték a nélkül, hogy a tömeget a szerződészegésektől sikerült volna visszatartaniok. A strikeok okait kutatva, az előadó arra az eredményre jut, hogy nem lehet, mint a hogy azt *Yves Guyot* teszi, a mozgalomért az 1906. évi Trade Disputes billt felelőssé tenni, mert sem a Trade Unionok jogi felelősségének a megszüntetése, sem pedig a békés strikeörszem állásjogának törvénybe iktatása nem idézte elő, legfeljebb könnyítette a kitöréseket. Az angol munkások közt terjedő radicalisabb szellem a mozgalom jellegének meghatározásában bizonyára közreműködött, de magában szintén nem képes azt megmagyarázni. Az előadó az 1911. évi nagy angol strikeokban inkább annak az egyre növekedő különbségnek az eredményét látja, mely a tanult és szervezett munkások sorsa között egyrészt, a tanulatlan és szervezetlen munkások helyzete között pedig másrészt egyre jobban előtérbe lép. A tanult munkások emelik élet-színvonalukat, minek költségét nem kis részben épen a tanulatlan és

szervezetlen munkások tömegei fizetik meg. Ezek a tömegek akarnak helyzetükön változtatni és ezen szervezetlen és még fegyelmezetlen tömegek mozgalmá hozott oly veszélyt Anglia közgazdaságára és okozott annak súlyos veszteségeket. A nagy problémát az előadó abban látja, fog-e sikerülni ezen tömegek mozgalmait, melyek könnyen megismétlődhetnek, kellő mederbe szorítani és ezeket a tömegeket fegyelmezni? A legfontosabb tanulságot abban látja, hogy az államnak socialpolitikája mélyítésével arra kell törekedni, hogy a szervezetlen munkások helyzete is javuljon és az ellentét a munkásosztály egyes rétegei között is enyhíthessék.

Elnök a nagyszámú közönség nevében köszönetét fejezte ki az előadónak és a maga részéről csak azt jegyezte meg, hogy az előadás újból meggyőzte arról, hogy a strikejog: hatalmi kérdés.

Vízi közlekedési politikánk.

Természetes víziutaink akár hosszúságukat, akár hajózásra alkalmas voltukat tekintjük, az országnak eléggé meg nem becsülhető közkincsét képezik és értékük abban a mértékben fog emelkedni, a mint iparunk hajózható folyóink partján nagyobb és nagyobb tért fog elfoglalni.

Mert arról ma már minden, a közlekedési politikában kissé járatos közgazda tisztában van, hogy nem a mezőgazdasági, aránylag értékesebb terményeknek, hanem az ipar céljaira szükséges tömeges nyersárúknak van olcsó szállításra szükségük.

Vegyük például a búzát és ennek értékét métermázsánként a termelés helyén számítsuk 20 koronára, ez tonnánként kitesz 200 koronát, míg ugyancsak egy tonna nyers terméskő a termelés helyén alig képvisel $1\frac{1}{2}$ korona értéket, egy tonna kavics vagy homok helyenként még kevesebbet, egy tonna kőszén pedig minősége szerint 10—20 koronát, még a portlandcemento értéke sem magasabb a termelés helyén tonnánként 30—35 koronánál, míg mindezekkel szemben a mezőgazdaság legtömegesebb terménye, a cukorrépa tonnája 35—40 koronával vehető számításba.

Tudatosan mellőzöm a vízi és vasuti szállítás költségeinek összehasonlítását hazai adatok alapján, egyrészt mert a vízi szállítás nálunk eddigelé sokféle természetes és mesterséges akadálylyal küzdött, másrészt mert vasuti árúdíjszabásunk most van átalakulóban; hanem veszem az adatokat Németországból, a hol a jövedelmező vasuti szállítás mellett a viziszállítás is már évtizedek óta megtalálja a maga számadását, a hol tehát a két közlekedő eszköz között az egyensúly már régóta meg van.¹⁾

A gabonaszállítás költsége Rotterdamból Mannheimbe vasuton 18·40 M, hajóval 2·43 M, különbözet kereken 16 M, arány 7·5:1.— Kőszén Duisburgból Mannheimbe vasuton 7·90 M, hajón 1·5 M, a különbözet 6·4 M, arány 5·25:1.— Gabona Hamburgból Riegába vasuton 20·30 M, hajón 3 M, különbözet 17·30 M, arány 6·7:1.—

¹⁾ *Materialien zum Entwurf eines Gesetzes betreffend die Erhebung von Schiffsabgaben.* Seite 19.

Gabona Hamburgból Berlinbe vasuton 16·70 M, hajón 3 M, arány 5·5 : 1.—.

Gabona Breslauból Berlinbe vasuton 14·50 M, hajón 4·5—5·5 M, arány 3·3—2·7 : 1.—.

A viziszállítás tehát a felhozott példákban 2·7 egész 7·5-ször olcsóbb a vasuti szállítással szemben az illető folyónak hajózhatósága szerint.

Későbbben ki fogjuk mutatni, hogy jelentékenyebb folyóinknak hajózhatóságát csekély anyagi eszközökkel annyira lehet fokozni, hogy a vasuti és viziszállítás között a 4 : 1, sőt az 5 : 1 való arányt nálunk is lehetséges lesz elérni.

Mielőtt azonban a kérdés részletesebb fejtegetésébe bocsátkoznánk: röviden felsoroljuk azokat az intézkedéseket, melyek hazai víziutaink hajózási viszonyai fejlődésére irányító befolyással voltak.

A felső Duna szabályozására az 1885. évi VIII. t.-cz. 34 millió koronát engedélyezett.

A Vaskapú szabályozása az 1888 : XXVI., majd 1889 : XII., illetőleg 1892 : XXXIII. t.-cikkek alapján 45 millió koronába került.

A Magyar folyam- és tengerhajózási társaság létrejövetelét az 1894 : XXXVI. t.-cz. 20 millió korona alaptőkével engedélyezte.

Ezen törvény 13. §-a szabályozza az átrakodási forgalmat és kimondja :

„A m. kir. államvasutak mindazon vízmenti állomásain, melyek a hajózással közvetlen összeköttetésben vannak, a hajózással közös átrakodó állomások fognak berendeztetni.

Úgy ezen a m. kir. államvasutakkal közös átrakodási, valamint a két felet közösen érdeklő minden egyéb forgalmakban is mindkét részről kikötetik és biztosítatik az egyetértő eljárás és a kölcsönös támogatás.“

Ezzel szemben a M. Á. V. és a többi vasutak csak azokat az átrakodó állomásokat favorizálták, melyekről a vízi forgalom ment át a vasutakra, míg ellenkezőleg azokat, a hol a vasuti forgalom mehetett volna át a vízre — a legenyhébb kifejezéssel élve — egyáltalán figyelmen kívül hagyták. Úgy hogy jelentékenyebb átrakodó forgalom vasutáról víziútra csakis Pancsován és Nagybecskereken fejlődött ki.

A fentebbi a víziutak fejlesztésére és a hajózás előmozdítására szolgáló intézkedésekkel majdnem ugyanazon időben léptette életbe a vasutakon a közmunka- és közlekedésügyi ministerium a viziversenytarifákat és tagadta meg oly vasuti vonalaktól az engedélyt, melyek a hajózással közvetlen kapcsolatot lettek volna hivatva létesíteni, mint pl. Baján a vasuti állomástól a Dunapartig vezető vonalról, melynek építési engedélyét csak a legújabb időben vették ismét tárgyalás alá.

A meglevő átrakodó állomásokon pedig az átrakodás megnehezítésére behozták az úgynevezett kocsiállítási díjakat pl. Pozsonyban, Szolnokon é. i. t. azon szolgálatért, hogy a rendes teherállomástól a kocsikat a vizpartra állították ki, a helyett, hogy itt is, mint a rendes teherpályaudvaroknál, az egyszerű kilométrikus díjtételeket alkalmazták volna.

A viziversenytarifákat Hieronymi Károly miniszter 1910-ben törölte el, a kocsiállítási díjak még ma is fennállanak.

A hajózást bizonyos mértékig előmozdító intézkedést képezett az ország jelentősebb folyóinak szabályozásáról szóló 1895 : XLVIII. t.-cz., mely első sorban ugyan árvédelmi és vízlevezetési célokra 102 milliót bocsátott a földművelésügyi miniszter rendelkezésére, de ebből, különösen a Közép-Dunára fordított 30 millióból a hajózásnak is határozott hasznai voltak, a mennyiben a Budapest alatti szakaszon Fajszig a legnagyobb hajózási akadályok e munkálatok keretén belül lettek eltávolítva és kiépült 8 új téli kikötő, míg 1895. év előtt az országnak egyetlen állami téli kikötője volt, az újpesti, a többiek inkább csak buvóhelyül szolgáltak.

Elkészült az Alsó-Begának csatornázása Titeltől—Nagybecskerekig és felépült a Hármaskörösön a bökényi hajózócsege, annak demonstrálására, hogy a Duna és kivált a Tisza mellékfolyóinak csatornázásával mily eredményeket leszünk képesek elérni.

Ugyanezen törvény alapján lett a Ferenczcsatorna tiszai torkolata Tiszaföldváról Óbecsére áthelyezve.

Ugyancsak a 90-es évek végén indította meg a kereskedelmi miniszterium a Duna—Tisza és Duna—Száva csatornákra és a budapesti kereskedelmi kikötőre vonatkozó tanulmányokat, melyek 1906 után rövid időközökben jelentek meg három vaskos kötet alakjában.

Folyóink hajózhatóvá tétele, mint főcél, először az 1908 : XLIX. t.-cikkekben jelenik meg, a viziberuházásokra 192 millió koronát bocsátván a földművelésügyi miniszter rendelkezésére.

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy míg viziutaink fejlesztése terén némi fokozatos haladás máris mutatkozik, addig maga a hajózás és a vele kapcsolatos intézmények, úgy mint kereskedelmi kikötők, átrakodó állomások építése és modern eszközökkel való felszerelése, a meglevőknek lehető kihasználása évtizedek óta teljesen pang.

Azzal a gondolattal pedig, hogy a vasutak tehermentesítésére a viziutak is kombinációba vétessenek, még csak most, az állandósulni igérező vasuti szállítási misériák közepette kezdenek az illetékes körök foglalkozni.

De mielőtt erre reá térnék, célszerűnek tartom az egész átváltozási folyamatnak egyes étapejait röviden ismertetni.

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet az 1897. évben hajózó utaink dolgában a kereskedelemügyi és földművelésügyi minister urakhoz feliratot intézett, melynek gondolatmenete a következő: ¹⁾

„A honalapítás ezredévi ünnepe alkalmakor a magyar technikusoknak Budapesten 1896. év szeptember 6., 7. és 8. napjain összeült congressusa hazafias kötelességet velt teljesíteni azzal, hogy a nehéz és fáradságos küzdelmek között megizmosodott közgazdasági viszonyaink tovább fejlődésére szolgáló módokat és eszközöket megfontolás tárgyává tette.“

„A világforgalomban való helyzetünk kihasználása követeli azt, hogy ne csak olcsón termeljünk, hanem lehető olcsón érjük el a fogyasztó piacokat.“

„Látva, hogy a világforgalom versenyében minő óriási elsőbbséget nyújtanak a víziutak: a magyar technikusok első congressusa tárgyalásainak sorozatába felvette annak a kérdésnek megvilágítását is, hogy a természettől adott hajózó utainkat miként fejleszthetnők tovább és hogy ennek a hálózatnak milyen kiegészítése lenne első sorban kívánatos.“

A congressus első sorban a Duna, Tisza, Dráva, Száva folyók hajózási akadályainak megszüntetését, a Béga, a Kőrös és Maros szabályozását hozta javaslatba.

Ezenkívül szükségesnek tartotta, hogy „hajórakodó helyeket és hozzávezető utakat létesítsünk, mert valóban siralmas és szomorú a jelenlegi állapot, melyben sem kirakodó helyet, annál kevésbbé hozzávezető járható utat nem találunk“.

„Továbbá a vasuti vonalak nemcsak érintkezésbe helyezendők a hajózással, hanem lehetővé kell tenni, hogy épüljenek helyi érdekű vasutak oly rendeltetéssel, hogy a hajóforgalmat táplálják, illetőleg a mezőgazdasági terményeknek az olcsóbb víziútra jutását lehetővé tegyék. — Ez idő szerint — sajnos — ezzel ellentétes irányelvek érvényesülését tapasztaljuk“.

A congressus végül tekintettel arra, hogy a Dunába torkoló mellékvizek nem a nyugaton keresendő fogyasztó piacunk felé irányulnak — átlós irányban két új mesterséges víziút, u. m. a Duna—Tisza és a Duna—Száva csatorna megépítését tartja szükségesnek.

A természetes víziutak és a hajózó csatornák kérdését az osztrák csatornákra vonatkozó törvény meghozatala alkalmából a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet az 1901. és 1902-ik évadban újból tárgyalás alá vette és azt 9 ülésen vitatta meg, melyből kifolyólag márczius 21-én tartott választmányi ülésében kimondotta:

¹⁾ A hajózó csatornákról. Az egylet tárgyalásai az 1901/2-iki évadban, 300-dik oldal.

„A hajózó csatornák kérdésében lefolyt vitából a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet meggyőződött arról, hogy viziut-hálózatunknak minél teljesebb kifejlesztése és a hajózásnak minél hathatósabb támogatása, egyesítvén ezt a vasuti hálózatnak és vasuti forgalomnak a viziutakkal való szerves összekapcsolásával, alkalmas és szükséges eszköz közgazdaságunknak felvirágoztatására.“

„Meggyőződött az egyesület arról is, hogy már elérkezett az az időpont, a melynél tovább a fentiek értelmében kifejtendő közgazdasági munkálkodást elodázni nem lehet és ennél fogva a közérdekből szükségesnek tartja, hogy a viziutak kiegészítése és teljessé-tétele kése- delem nélkül megindíttassék.

Ezekhez képest az egyesület kívánatosnak tartja:

1. A természetes viziutak fokozatos hajózhatóvá tételét.

2. Sürgősen megépítendőnek tartja a Duna—Tisza közti és a vukovár—samácsi csatornát, valamint a Száva, illetőleg Kulpa hajózhatóvá tételét Károlyvárosig.“

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a M. Á. V. illetékes szakemberei a tárgyalások alkalmával ezen felfogásban nemcsak nem osztoztak, hanem ellenkezőleg folyton vitatták, „hogy nekünk oly tömegárúink nincsenek, a melyek szállítását hazánk mostani kiterjedt vasuti hálózata- val legyőzni nem tudnók.“

„Hazánkban az állam, mint a vasut tulajdonosa, mindenkor elő- segítheti azt a közgazdasági előnyt, a melyet az olcsóbb szállítással akarnak elérni. Elérheti pedig sokkal olcsóbb eszközökkel, ha kell, a díjtételek leszállításával.“¹⁾

Jelen sorok írója a Duna—Tisza csatorna tárgyában 1906. év június havában a kereskedelemügyi ministeriumban megtartott szak- tanácskozmány alkalmával idevonatkozólag a következőkben nyilatkozott:

„Végül szükségesnek tartom a csatorna megépítését a M. Á. V. tömegárúforgalmának a leterhelése szempontjából is. Nemcsak mi vizi- mérnökök és hajósok állítjuk azt, hogy a M. Á. V.-ra nézve nem képez hasznot bizonyos tömegárúknak növekedő forgalma, hanem ugyanezt vitatta boldogult Liphay Sándor, a műegyetem vasuti tanszékének hal- hatatlan érdemű tanára,²⁾ és ugyanezt fejtegette egy 1902. évben meg- jelent értekezésében Schober Albert, a M. Á. V. egyik igazgatója; sze- rinté ugyanis »nálunk a vasuti forgalom fejlődése már csak a brutto- jövedelmet szaporítja, mert leginkább amaz árúk forgalma gyarapodik, melyek díjszabása nem jövedelmez“.

¹⁾ *A hajózó csatornákról.* 1902. 39 oldal.

²⁾ *A hajózó csatornákról.* M. Mérnök- és Építész-Egyesület 1902. 26. és követ- kező oldal.

Ludvigh Gyula a M. Á. V. elnökgazgatója ugyanezen a szaknácskozáson azt igyekezett kimutatni, hogy ha az építési költséget is számításba vesszük a „csatornán a szállítás drágább, mint a vasuton“.

„Ha az államérdek annyira kívánná, hogy Csongrádról, vagy Szolnokról akár a gabona, akár más nyerstermények bizonyos alacsony díjtételek mellett szállittassanak, akkor még mindig megfelelőbb volna az, hogy az államvasut országos érdekből szállítsa le a díjtételt ezekre a tömegárúkra, mert ez kevesebb veszteséggel járna az államra nézve, mint ha ezt a csatornát megépítenék.

„Egyébiránt a csatorna kérdése nem ma vettetett fel, nemcsak nálunk, hanem az egész világon; Ausztriában már 1885-ben felmerült a csatornák eszméje, a mikor is Nördling egy igen érdekes művet írt, a melynek következtében elhalasztatott az egész csatorna-kérdés. Méltóztassanak a legmértvadóbb és a legutolsó esztendőkből legkompetensebb nemzetgazdák: dr. Rentsch, Ulrich, Colson műveit elolvasni és akkor méltóztatnak majd ugyanerre a conclusióra jutni mint én“.

Högy ezen időben, illetőleg már ezt megelőzőleg is Németországban egészen más volt a közfelfogás, arra nézve hivatkozom a „Mittelland-Kanal“ porosz képviselőházi bizottsági tárgyalásaira.

Budde porosz vasuti minister a Westfalai forgalomnak folytonos emelkedéséből és az annak legyőzésére rendelkezésre álló eszközök ki-merítő és részletes taglalásából arra az eredményre jutott, hogy sem a meglevő vasuti vonalaknak kibővítésével vagy átalakításával, sem egy külön teherpálya építésével a kérdést állandóan és czélszerűen megoldani nem lehet, hanem csak megfelelő csatorna-hálózat létesítésével (Kommissionsbericht über die Wasserstrassenvorlage 1904, 54. oldal:)

„Hathatós segítség — mond Budde, — mint ezt már 1904. évi május hó 3-án tartott bevezető beszédemben említettem, csakis arról az oldalról jöhet, hogy nem egy, a vasuti forgalomba bekapcsolt, hanem attól teljesen önálló közlekedési eszköz teremtetik.

„Ha pedig ez már be van igazolva, akkor többé nem szabad abba a hibába esnünk, hogy a tervezett viziutakat tisztán a tariffák, vagy még kevésbé abból a szempontból vegyük tekintetbe, hogy az alsó-rajnai iparosoknak olcsóbb viziszállítást biztosítsunk. Kétségtelenül ez az eset be fog következni; a viziutnak lényeges célja azonban, hogy az egész forgalmi életnek legyen szolgálatára.

„Hogy a viziutak gazdasági életünk minden terén miként nyulnak belé viszonyainkba, azt a lefolyt évben láttuk. A csatorna a túlterhelt vasutaknak, a mi legnagyobb ipari vidékünkön és a vele kapcsolatos tartomány-részekben tehermentesítést és segítséget van hivatva hozni, mely nélkül a hatalmasan növekedő forgalmat állandóan kiszolgálni nem volna lehetséges.

„Ha ez a segítség megjön, annak visszahatását az egész ország fogja érezni. Az egész ország vasuti forgalma oly szorosan összefügg egymással, hogy egy túlterhelés valamely ponton azonnal érezhetővé válik a többi részeken is. Mi e pillanatban nem vagyunk abban a helyzetben, hogy az egész forgalmat lebonyolíthassuk, és az országgyűlésen nagy panaszoknak nézek eléje, hogy a vasuti igazgatás az utolsó hónapokban feladatát nem oldotta meg. Új kocsikat beszerezni nem elégséges, hanem azokat a kellő kihasználási pontra is kell vontatni. Ehhez azonban új tolató pályaudvarokra, új vágányokra stb. lesz szükség. A csatorna ellenben a mi vasuti forgalmunknak legnehezebb pontján oly hatalmas segítséget nyújt, hogy jótékony hatása minden irányban érezhető lesz. Abban a véleményben vagyok, hogy ezen szempontnak mindazok előtt döntőnek kell lennie, a kik eddigelé a csatornát tisztán bizonyos érdekek előtérbe tolásának tekintették, holott a kormány a vasutak ezen leterhelését mindig különösen kiemelte, hogy ily módon az egész ország forgalmának segítségére lehessen“.

Hogy mily alapos változáson ment át időközben nálunk is a közvélemény, arra vonatkozólag közöljük a két illetékes minister alábbi nyilatkozatait.

Beöthy László kereskedelemügyi minister 1911. évi december hó 7-én tartott budget-beszédében a következőleg nyilatkozott:

„Az államvasutak tehermentesítése szempontjából igen lényeges szerepet játszik a viziutak kérdése. Lehetőleg igyekeznünk kell megszüntetni azt a helyzetet, a melyre bátor voltam beszédem elején utalni, hogy t. i. nálunk a forgalom jóformán csak a vasuti forgalomra szorítkozik.

„A viziutak kérdésében a dunai hajózás az, melyről első sorban szólni akarok és nagyon örülök, hogy Batthyány Tivadar gróf t. képviselőtársam oly melegen érdeklődött a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Társaság sorsa iránt, mert tényleg azt tartom, hogy ennek a társaságnak e terv keresztülvitelénél igen nagy szerepe lesz.“

Gróf Serényi Béla földművelésügyi minister december hó 14-én tartott budgetbeszédében pedig ugyanezen kérdésre vonatkozólag még határozottabb kijelentéseket tesz:

„Mielőtt a vizi ügyekre áttérnék, még egy dolgot akarok felemlíteni. A t. kereskedelemügyi minister úr nem fogja rossz néven venni, hogy egy kissé átkalandozom az ő szférájába, de szükségem van erre, mert hiszen gazdasági és termelési politikát csinálni úgy, hogy azt a legfontosabb ponton érvényesíteni ne tudjuk, lehetetlenség.

„Én összeköttetésben vagyok a külfölddel is és ott azt láttam, hogy pl. Németországban, a hol szintén volt vagonhiány, mert hiszen min-

denütt tapasztalható a vagonhiány őszszel, 100 vagonból 95-öt kapott az illető kérelmező; de Magyarországon az idén körülbelül az volt a helyzet, hogy 100 vagonból ötöt kapott az érdekelt.

„Ezzel a kérdéssel nálunk, sajnos, nem foglalkoznak eléggé, pedig méltóztassék elhinni, hogy az nemzeti katasztrófa lesz, ha így fog folytatódni, mert ez embereket és existenciákat fog tönkre tenni.

„Én ezekből a magam tárczája részére egy dolgot akarok deriválni: azt ugyanis, hogy itt nem lehet többet játszani, nem lehet kis eszközökkel operálni, hanem meg kell fogni a dolgot ott, a hol nyitja van, t. i. a tömegszállítást részben a viziutra kell terelni.

„Magyarországon a vasuti szállítás (1909) összesen az egész országban 67 millió tonna, a viziszállítás összesen 4 millió tonna. Poroszországban a vasuti szállítás 308 millió tonna, a viziszállítás 72 millió tonna. Az arányszámok tehát úgy vannak, hogy míg Magyarországon az összes feladott árú 6⁰/₀-a megy csak viziuton, addig Poroszországban az összesen feladott szállítási anyag 25⁰/₀-a megy vizen.

„Világos jele annak, hogy ebben a tekintetben valaminek történnie kell. A tömegszállítás minden országban — a hol ipart, kereskedelmet és mezőgazdaságot fejleszteni akarnak — a viziutra terelődik, mert az olyan szállítások, mint a kő, szén, téglá és fa szállítása inproduktív dolgok a vasut részére, azok nem bírják meg a fuvar és a mezőgazdaságot, az őstermelőt károsítják, mert a mi költségtöbbletet a fuvar így okoz, annyival kap a termelő kevesebbet.“

Soha a kormány legilletékesebb tényezői ily határozottan nem nyilatkoztak arra vonatkozólag, hogy a viziutakra nemcsak általánosságban véve, tehát az olcsóbb szállítás, hanem a vasutak tehermentesítése szempontjából is szükség van.

Mindezeket eddigelé csak a viziutak barátai hangoztatták, de mint fentebb láttuk, a Máv. legilletékesebb faktorai folyton tagadásba vették, sőt a viziutakat mint túlhaladott szállítási eszközöket régebbi, 30 – 40 év előtti, leginkább német teoriák alapján — egészen fölöslegeseknek hirdették, és merészen azt állították, hogy ha a viziutakra költendő összegek kamatait subventio alakjában a vasutaknak megadják — a viziforgalmat is ugyanazon áron, sőt olcsóbban lennének képesek lebonyolítani, mint azt a viziutak tehetik.

Soha az élet valamire gyorsabban és alaposabban rá nem czáfolt, mint ezen Németországból kikerült vasuti orthodoxyára.

A viziutak építése és fejlesztése terén Európában ma éppen Németország és itt is első sorban Poroszország vezet, mely 1860—1905-ig természetes viziutainak szabályozására 272 millió márkát, a csatornázott folyókra és csatornákra 247 milliót, míg az 1905. évi törvény a viziutak

kiépítésére további 334 millió márkát szavazott meg, összesen tehát 853 milliót. Legújabbán pedig az egész Németbirodalomra behozták a hajózási illeteket, hogy viziutak fejlesztésére a még szükséges tőkét ilyképpen megszerezhessék; ezen intézkedés mintegy 200 millió márka újabb segítséget jelent a viziutakra nézve.

80 évvel ezelőtt a legnagyobb rajnai hajónak szállítóképessége 200 tonnát tett ki, ma már ugyanezen folyón 3.600 tonnás hajók is járnak.

A németországi, tehát nemcsak a porosz viziforgalom, mely 1875. évben 2·9 milliárd tonnakilométert tett ki, és 1895-ben is még csak 7·5 milliárd tonnára emelkedett, 1900-ban pedig 11·4 milliárd tonnakilométer volt, 1905-ben már elérte a 15 milliárdot.

És az összes német vasúti forgalomnak 25⁰/₀-át bonyolította le, dacára annak, hogy a viziutak hossza változatlanul 10.000 kilométer maradt, míg a vasutak hossza ugyanezen idő alatt megkétszereződött.

Készakarva nem terjeszkedünk ki azon törekvésekre, melyek a viziutak fejlesztése és építése terén Belgiumban, Hollandiában, Franciaországban, sőt részben Ausztriában is az utolsó évtizedekben jelentős eredményeket értek el és mellőzzük az Egyesült-Államokat is, mely ez idő szerint építi a világ legnagyobb méretű és leghosszabb csatornáját, az Erie csatornát, fél milliárdnál nagyobb költséggel, hanem maradunk továbbra is Németországnál, illetőleg Poroszországnál, mert folyóinak hajózhatósága legjobban hozható összehasonlításba hazai vízrendszerünkkel.

A legnagyobb forgalmú német folyók hajózható hossza és a teljesített tonnakilométer volt 1900-ban:

Memel (orosz határtól)	161 km	88,000.000
Visztula „ „	239 »	159,000.000
Odera (Koseltól—Stettinig)	650 »	1,042,000.000
Elbe (osztrák határig)	621 »	2.605,000.000
Weser Müdentől Brémaig	366 »	128,000.000
Rajna Kehltől hollandi határig	570 »	5.292,000.000
Duna Ulmtól Passauig	384 »	34,000.000
	3.000 km	9.350,000.000 tonnakilomt.

Ezen 3.000 km viziutra esik az összes viziforgalomnak, mely 1900-ban 11,390.000 tonnakilométert tett ki, $\frac{4}{5}$ része. A legnagyobb forgalma van a Rajnának, mely az összes forgalomnak körülbelül felét bonyolítja le, utána következik az Elbe, az összes forgalom $\frac{1}{4}$ részével, majd az Odera, és az utóbbi években a Weseren emelkedett rohamosan a forgalom, tehát azokon a folyókon, melyek a modern igényeknek megfelelő berendezésekkel vannak felszerelve és rajtuk mélyebb

járatú hajók közlekedhetnek, míg a kisebb folyóknak és kisebb csatornáknak a forgalma, vagy holt pontra jutott vagy pedig csökkent.

Az egyes folyókra és csatornákra vonatkozólag megjelent évi statisztikai adatokból megállapítható, hogy a német víziutakon a forgalom még folyton-folyvást és pedig rohamosan növekedik. Így pl. a Dortmund-Ems csatornán a forgalom 1900-tól 1911-ig 380.000 tonnáról több mint 3 millió tonnára emelkedett.

Ezen eredményekre támaszkodva fejezhette be Sympher kormánytanácsos a düsseldorfi nemzetközi hajózási congressushoz intézett jelentését (1902) a következő kijelentéssel:

„Von dem grossen Umfang der heutigen Güterbewegung (1900) auf den deutschen Wasserstrassen zeugt in allgemein verständlicher Weise die Tatsache, dass derselbe grösser ist als der Güterverkehr auf sämtlichen deutschen Eisenbahnen im Jahre 1875.

Noch bemerkenswerter und erfreulicher aber ist es, dass trotz der überraschenden Zunahme des Wasserstrassenverkehrs gerade die deutsche Eisenbahngüterbewegung einen Aufschwung zeigt, wie kein anderes Land Europas. Ein beredtes Zeichen für die wirtschaftliche Richtigkeit des Grundsatzes:

Nicht Eisenbahnen oder Wasserstrassen, sondern Eisenbahnen und Wasserstrassen.“

Lássuk ezek után a német folyóknak, mily hajózható állapota mellett érték el ezeket a fényes eredményeket.

A hajózási illetékekről szóló törvényjavaslatban, mely a német Reichstagban időközben le lett tárgyalva, ide vonatkozólag a II. cikkely 2. §-ában a következő adatok foglaltatnak:

A Rajnára az elérendő vízmélység Strassburgtól Sondernheimig 2 méter, Mannheim és St. Goar közt 2·5 méter legyen az 1908. évi kis vizálláshoz mérve.

Az Elbán az elérendő hajózható vízmélység az osztrák határtól a Saale torkolatáig 1·10 méter, onnét lefelé 1·25 méter legyen, az 1904-iki kis vizálláshoz viszonyítva.

A Weseren:

Münden—Karlshafen között	1·10 m.
Karlshafen—Minden „	1·25 m.
Minden—Aller-torkolat között	1·50 m.
Aller-torkolat—Brema „	1·75 m.

A Saalen a torkolattól Leipzigig legalább is 400 tonnás szállító-képességű hajók közlekedhessenek.

Az Oderán is a szabályozási munkálatok 400 tonnás hajókra vannak folyamatba véve.

Ha ezen méreteket összehasonlítjuk a viziberuházásról szóló 1908. évi XLIX. t.-cz-ben a hajózás céljaira elérendőnek megjelölt mélységekkel, akkor a mi viziutaink nagyban és egészben messze fölötte fognak állani a német viziutaknak.

A mennyiben a mi viziprogrammunkban egységes hajótypusnak a 650 tonnás hajó van elfogadva, mely 2 méter bemerülést tételez fel és a mely vízállás a csatornázott folyókon a legkisebb vízállásoknál is mindig biztosan, a szabadon hajózható négy folyónál u. m. a Duna, Tisza, Dráva és Száva pedig, az epochalis kis vizektől eltekintve, hasonlóan el lesz érhető, az évi közép vízállásoknál pedig még sokkal mélyebben járó hajók is közlekedhetnek.

Ennek igazolásául ide iktatjuk az 1911. év december 13-iki kis vízállások kimutatását az ugyanakkor létező gázlók hajózható mélységével együtt, megemlítve, hogy az utóbbi 30 évben a hajózási évad alatt ily alacsony és ily hosszan tartó kis vízállások a Dunán nem voltak.

Pozsony	— 19 cm.	Baja	+ 25 cm.
Komárom	+ 102 cm.	Ujvidék	+ 68 cm.
Budapest	+ 50 cm.	Pancsova	+ 40 cm.

Gázlók mélysége a Felső-Dunán ugyanakkor:

Farkasvölgy	16 dm.	Böös	16·5 dm.
Szemeti	15·5 dm.	Varjas	16·0 dm.
Kisbodak	16·0 dm.	Bajcs	15·5 dm.
Lipót	16·0 dm.	Szőgye	15 dm.

Gázlók mélysége Budapest alatt:

Fajsz	17·5 dm.	Beocsini malom . . .	18·0 dm.
Dombori	18·0 dm.	Tiszatorok	18·0 dm.
Bogyiszló	18·5 dm.	Szurduk	21·0 dm.
Karászfok	19·0 dm.	Belegis	25·0 dm.
Gemencz	19·0 dm.	Belaricza	26·0 dm.
Szekcsősziget	18·0 dm.		

Ugyanekkor Ausztriában:

Langenhafernél	10·5 dm.	Sonnlackennél	13·5 dm.
Aschachnál	12·0 dm.	Orthnál	14·0 dm.
Weiteneggnél	13·0 dm.		

Meg kell jegyeznünk e mellett, hogy nálunk a Duna csak a közép-vizekre lett eddig szabályozva és pedig egységes folytatólagos szabályozás lett végrehajtva Dévénytől Dunaradványig és Budapesttől Fajszig, a folyam egyéb szakaszain csak egyes, elszórt munkálatok fogantatosítottak.

Daczára tehát annak, hogy kizárólag a hajózás céljait szolgáló rendszeres kisvizszabályozás a Felső- és Közép-Dunán még nem lett

végrehajtva, a Felső-Dunán a 16, a Közép-Dunán a 20 dm. vízmélység a középvizre szabályozott szakaszon általában el lett érve.

1894. évi január hó 22-én az országos vízépítési igazgatóság által a Közép-Duna hajózási akadályainak megállapítása tárgyában az érdekelt hajózási vállalatok közbenjöttével megtartott értekezleten összesen 41 gázló lett Dunaradvány és Báziás között kijelölve,¹⁾ melyek közül ma már csak 11 áll fenn, valamennyi azon szakaszokon, hol szabályozás még nem történt.

A Felső-Dunán a középvízi szabályozás útján elérhető eredmény immár több mint 10 év alatt kialakult; összesen 8–10 gázlóval van állandóan dolgunk, a melyeknek megszüntetése a legközelebbi jövő feladatát fogja képezni; mivel azonban mindezek dacára nincsen kizárva, hogy egyes árvizek után az osztrák Dunáról nagy tömegekben lezuduló kavicsbordalék itt-ott időleges gázlókat és hajózási akadályokat ne képezhessen: azért úgy, mint a Tiszán már egy évtizedet meghaladólag teljes sikerrel történik, a felső dunai gázlók kotrását is — külön kotrógép alkalmazásával — célba vette a földművelésügyi ministerium.

Azonban kétségtelen, hogy a Felső-Duna ilyenmű rendezésének gyakorlati eredménye csak akkor lesz, ha az osztrákok is — tagadhatlanul sokkal nehezebb vízjárási viszonyaik között — képesek lesznek az ő Dunájukat a 20 deciméteres vízmélységre szabályozni — a mitől a mult évi őszi vízállásokból láthatólag még sokkal messzebb vannak, mint mi; enélkül pedig legfelebb csak azt érhetjük el, hogy a hajóleterhelő szolgálat Gönyőről Pozsonyba volna áttehető.

A Tiszán részint kisviziszabályozásokkal, részint gázlókotrásokkal nagyban és egészben a 20 deciméteres vízmélységet már több mint egy évtizede fentartjuk Titeltől Csongrádig; Csongrádtól Szolnokig a kisvizre való szabályozások befejezésükhöz közelednek és a folyó 1912. évvel kezdődnek hasonló munkálatok Szolnoktól felfelé és Tokajtól lefelé.

A Dráván és Száván a gázlók legkisebb mélysége 9–10–11 deciméter között váltakozik oly pontokon, hol²⁾ szabályozás még nem történt, a szabályozott szakaszokon a 20 dm. mindenütt el lett érve.

Csatornázott folyónk csak egy van, a Bega, melyen immár harmadik éve a 20 deciméteres legkisebb vízmélységet állandóan fentartottuk és 1914. évre egész Temesvárig elő fogjuk állítani 114 kilométer hosszúságban.

Látható ezekből, hogy folyóinknak hajózható állapota nagyban és egészben már ma sem rosszabb annál, a mit a német folyókon még csak ezután, a hajózási illetek beszedéséből végzendő szabályozásokkal kívánnak elérni.

¹⁾ *Vizügyi Közlemények* VII, füzet, 1894. (133 l.)

Mai rendszeresen hajózható víziutaink a következők:

1. A Duna és mellékágai ¹⁾	976 km.
2. A Tisza Szolnokig	342 »
3. A Dráva Barcsig	132 »
4. A Száva	598 »
5. A Bega Nagybecskerekig	30 »
6. A Kőrös Kunszentmártonig	30 »
7. A Ferenczsatorna	238 »
8. A Balaton	80 »
Összesen	2.426 km.

Hogy ezen víziutakon ma hány és mily befogadó képességű hajók közlekednek, álljanak itt a következő, az 1910. évre vonatkozó statisztikai adatok.

Hazai hajózási vállalataink birtokában van 482 drb vasuszály 218.000 tonna, 149 gőzhajó 12.500 tonna, összesen 230.000 tonna befogadó képességgel. A hazai fahajók befogadó képessége mintegy 200.000 tonna, összesen tehát a fa- és vashajók befogadó képessége 430.000 tonna.

A Dunagőzhajózási társaság és a Délnémet gőzhajózási társaság hajóiból mintegy 300.000 tonna befogadó képességű hajópark közlekedik a magyar vizeken.

Ezenkívül vannak még a szerb, román és görög hajók, melyek alkalomadtán hasonlóan versenyeznek a magyar árúk szállításáért.

A magyar víziutakon tehát több mint 730.000 tonna befogadó képességű hajók közlekednek, míg a magyar vasutak összesen 92.000 darab poggyász- és teherkocsi parkjának befogadó képessége 1,129.000 tonna, tehát csak 400.000 tonnával több, mint a rendelkezésünkre álló hajóparké.

A hazai vizeken, illetőleg hazai árút szállító hajók 1910-ben összesen 4,150.000 tonna árút szállítottak és végeztek összesen 1.406 millió tonnakilométer teljesítményt. Ezzel szemben az összes hazai vasutak 21.000 km. hálózatukon szállítottak 68.8 millió tonnát és végeztek 8.095 tonnakilométer teljesítményt.

Ha pedig a viziberuházásokról szóló 1908 : XLIX. t.-cikkkel elrendelt szabályozások végre lesznek hajtva, a következő egységes 650 tonnás hajókkal hajózható víziút-hálózat áll közigazdaságunk rendelkezésére:

1. A Duna mellékágaival	1.170 km.
2. A Tisza Vásárosnaménytől a torkolatig	694 »
3. A Dráva Gyékényestől a torkolatig	196 »
4. A Száva Capragtól a torkolatig	598 »

¹⁾ A mellékágák közül a szentendrei 30 km. a győri 17 kilométerrel vétetett számításba.

5. A Kulpa Károlyvárostól a torkolatig	135 km.
6. A Vág Tornóctól Komáromig	68 »
7. A Temes Bótostól Pancsováig	87 »
8. A Bega Nagy-Topolytól a torkolatig	156 »
9. A Szamos Szatmártól a torkolatig	65 »
10. A Bodrog Imregtől a torkolatig	65 »
11. A Sajó Bánrévétől a torkolatig	115 »
12. A Kőrös Békés-Gyulától a torkolatig	140 »
13. A Sió a Balatontól a torkolatig	110 »
14. A Balaton	80 »
15. A Ferenczsatorna	238 »
Összesen	3.917 km.

A Piskitől a torkolatig szabályozandó Maros folyót e kimutatásból kihagytuk, mert rohamos esésénél fogva a rendszeres le- és felfelé hajózásra csak csatornázással volna tehető, melynek költsége 100 millió körül van.

Hogy ezen 4.000 kilométer viziútból közgazdaságunkra mily óriási előnyök fognak származni, azt ma alig vagyunk képesek közelítőleg is megállapítani.

Az 1908 : XLIX. t.-cikkeknek egyetlen hiánya, hogy ezen nagy program végrehajtására évenként csak 7^{1/2} millió koronát bocsátott a földművelésügyi minster rendelkezésére, a minek következtében időközben megrágult anyag- és munkaárak miatt legalább is 25—30 évig tartana foganatosítása.

A viziutakra pedig sürgősen van szükségünk, mert a legutóbb ismételten felemelt vasuti tarifák miatt a csekély értékű tömegárúk nagy contingense hosszabb távolságra a viteldíjat nem bírja meg és így nemcsak egyes kereseti ágak válnak versenyképtelenné, hanem új vállalatok sem keletkezhetnek a nyers anyagoktól távolabb fekvő vidékeken.

De szükségünk van viziút-hálózatunk kiépítésére azért is, hogy vasutainkat a szorongattatás idején tehermentesítse, a mint ezt ma már az összes illetékes tényezők elismerték.

De ha ez áll, akkor egészen más szempontokból kell a kérdést megítélni és nem lehet a viziutakat a vasuttól teljesen különálló dolognak tekinteni, még a pénzügyi politika tekintetében sem.

A kérdés ide vonatkozólag olyképpen tehető fel, hogy ha természetes viziutaink kiépítésére még mintegy 230 millió koronára, vasutainkra pedig, a mint a pénzügyi bizottságban Széll Kálmán már is jelezte, mintegy 1.000 millióra lesz szükség, hogy azok az évről-évre emelkedő forgalommal megküzdhessenek, vajjon nem helyesebb és pénzügyileg nem előnyösebb-e oly közlekedési programot megállapítani és követni : hogy a lehető legrövidebb idő alatt a lehető legkevesebb befektetéssel

éressék el a közös cél, hogy e két közlekedési eszköz együttes felhasználásával a jelentkező forgalom minden nagyobb nehézség és akadály nélkül legyen lebonyolítható.

A Mittelland-csatorna porosz képviselőházi tárgyalásainál a kormány adatokkal mutatta ki, hogy a csatornába és a kapcsolatos víziutakba befektetendő 400 millió márkával oly tömegárú-forgalmat lesz képes lebonyolítani, melynek tisztán vasuttal való teljesítésére 4 milliárd márka volna szükséges és e mellett a vasuttal való megoldás csak ideiglenes, míg a víziutak kiépítése végleges helyzetet teremtené.

Hogy a víziutaknak a közlekedési politikába való bekapcsolásával e cél olcsóbban és gyorsabban lesz elérhető, mint a nélkül, erre nézve legyen szabad a következőket kiemelni.

Az 1908 : XLIX. t.-cz. alapján részben már beépített s ezentúl beépítendő 250 millió koronával 4.000 kilométer elsőrendű víziutat tudunk előállítani, esik tehát egy kilométerre mintegy 60.000 korona befektetés, ez sem róható fel azonban mind a hajózás terhére, mert a vízelvezetés és ármentesítés nagy feladatai a fenti összegben hasonlóan benn vannak. E mellett ezen 4.000 kilométeres víziút szállítóképessége legnagyobb részében, vagyis a szabadon hajózható folyókon, tehát 2.500 kilométert meghaladólag, jóformán határtalan és csak a csatornázott folyókon kell, ha a forgalom 3—4 millió tonnán túl emelkednék, a hajózó csegék számát vagy azok hosszúságát növelni, a mi annak idején bizonyára a legörvendetesebb események közzé lesz sorolható.

A szállító eszközöknek szaporítása hasonlóan aránytalanul kevesebbe kerül a víziúton, mint a vasuton, a mennyiben ugyanis egy 650 tonnás vasuszály beszerzése 64—65.000 koronát igényel, tonnánként tehát 100 K-t, addig egy nyílt teherkocsi fékkel 4.600 K, egy fedett teherkocsi fékkel 5.100 K, átlag tehát egy tonna befogadóképesség 460—500 koronába kerül, vagyis ötször annyiba, mint egy vashajó és e mellett a fentartási költségek is aránytalanul magasabbak a vasuti kocsiknál.

Hozzájárul ehhez végül, hogy a kocsiparknak kiegészítése és fentartása nálunk az államvasuti rendszer mellett legnagyobb részben az államot terheli, míg a hajópark szaporítását kedvező hajózási conjuncturák mellett a magánvállalkozás igen szívesen teljesíti.

Az 1908 : XLIX. t.-czikkben foglalt víziutakkal a csatornázható folyók száma és kiterjedése még nincsen kimerítve, mert még több mint 1.000 kilométer kis esésű és így aránylag mérsékelt költségen hajózhatóvá tehető folyónk, illetőleg folyószakaszunk van, úgy hogy víziúthálózatunkat közel 6.000 kilométerre növelhetjük.

Azonban víziúthálózatunk mindaddig teljes és megfelelően teljesítő

képességű nem lesz — a mint már számtalanszor kiemelték — míg a Dunát a Tiszával, és a Dunát a Szávával átlós irányú csatornával össze nem kötjük.

A mint elsőrendű szükségét képezett a tiszavidéki vasuti hálózat átvételével az államvasutra nézve, hogy a kassa—miskolczi forgalom ne Szolnok—Debreczen—Tokajon át nagy kerülővel, hanem a hatvan—miskolczi legrövidebb vonallal bonyolítassék le; a mint rég szükség lett volna a baja—báttaszéki immár megépült összeköttetésre: éppen úgy természetes víziúthálózatunk sem nélkülözheti a két érintett átvágást, illetőleg csatornát, melyek egyike 900, a másika 400 kilométerrel rövidíti meg legnagyobb részében nyugat felé irányuló forgalmunk utját.

Belátható időn belül más mesterséges víziútra szükségünk nincsen, az azokra fordított összeg valóban kidobott pénz volna. Azok a rajongó csatornabarátok, kik a Fiume felé vezetendő Karst és az Odera völgyébe vezetendő Vágcsatorna eszméjét felvetették százmilliókra menő költségeikkel, nem tettek hasznos szolgálatot a hazai csatornák ügyének.

Az érintett két átlós csatornának a szüksége akkor válik actualissá, ha az összekötni tervezett folyók hajózhatóvá tétele is biztosítva lesz arra az időre, mikor e csatornák kiépülnek. — Mert nem hajózható, vagy csak rosszul hajózható folyókat csatornákkal összekötni nem volna helyes közlekedési politika.

Miután az előadottakhoz képest a Duna—Tisza és a Duna—Száva csatornák nem önmagukban képeznek egy befejezett közlekedő utat, hanem csak azokkal a folyórendszerekkel együtt van értékük, melyekre támaszkodnak, illetőleg, melyeket összekötnek: azért építésük megkezdésének határideje is megállapítható az 1908 : XLIX. t.-czikkből.

Feltételezve, hogy az immár ötödik éve folyó viziberuházások a következő 15 év alatt, azaz egész 1928-ig befejezésre jutnak; abban az esetben, mivel a Száva szabályozására, illetőleg a Kulpa csatornázására elégséges külön-külön 5 millió, együtt 10 millió korona, mely összeg 5 év alatt mindenik folyón nehézség nélkül beépíthető: a 25 millió koronára költségelt Duna—Száva csatorna építése — a Kulpa folyó csatornázásával egyidőben volna megkezdendő és 5—6 év alatt befejezendő.

A Tisza völgyében tervezett viziberuházások végrehajtására 15 év szükséges, a mennyiben a még beépítendő összeg meghaladja a 70 millió koronát.

Mivel pedig maga a Duna—Tisza csatorna 50 millió koronából megépíthető és az építés 10 év alatt okvetlenül befejezendő, mert különben az intercalaris kamatok emelkednek igen magasra: azért, a Duna—Tisza csatorna építésének megkezdésére még legalább is 5 év áll rendelkezésre, ha azt akarjuk, hogy e csatorna a természetes vízi-

utak hajózhatóvá tételével egyszerre legyen készen, a mire pedig mindenestre törekednünk kell, mert páratlan víziúthálózatunk így lesz csak teljes mértékben hasznosítható.

Az egész viziberuházások pénzügyi mérlege tehát a következő:

Az 1908 : XLIX. t.-cikkkel engedélyezett munkálatoknak a mai munka és egységáraknak megfelelő költsége, leszámítva ebből az	
1908—1912. évre eső	38,750.000 Kt, kitesz . . . . . 211,250.000 Kt
A Duna—Tisza és Duna—Száva csatorna költsége pedig	75,000.000 K
	286,250.000 K

az állami vasuti hálózatba beépítendő mintegy 1 milliárd koronával szemben.

A multban, azaz 1867—1910-ig az állam vizimunkálatokra költött közel 265 millió koronát a Vaskapu szabályozására fordított 45 millió koronán felül, összesen tehát 310 milliót.

A 265 milliónak mintegy egyharmad része: 90 millió számítható fel a hajózás terhére, a többi az ármentesítés és vízlevezetés céljait szolgálta, igen gyakran feláldozva a hajózás érdekeit.

Az 1908 : XLIX. t.-cz. végrehajtására az 1908—1910. években elköltött mintegy 20 millió koronán felül még 230 millió korona szükséges, a miből már mintegy $\frac{2}{3}$ rész írható a hajózás javára, vagyis mintegy 160 millió, a mi a multban erre a célra számítható 90 millióval együtt kereken 250 millióra tehető.

Hogy ez aránylag elenyésző azon 4.300 millióval szemben, a mit 21.000 kilométert megközelítő vasuti hálózatunkra költöttünk és a mit arra 1928-ig még költeni fogunk, — az kétségtelen, — pedig Oroszországot kivéve nincsen európai állam, melynek oly értékes természetes víziúthálózata volna, mint Magyarországnak!

Nem volna tehát helyes közlekedési politika, ha az a több oldalról hangoztatott és úgy látszik helyesnek tartott sorrend jutna érvényre, hogy elsősorban sanáljuk vasuti bajainkat és csak akkor vegyük sorra a víziútak erélyesebb kiépítését.

E két actiónak helyesen csak együttesen kellene haladnia és egy időben kellene végződnie, mert különben a forgalom időközi emelkedése, nemkülönben annak időszakai torlódása oda vezetne, hogy a víziúti-programm belátható időn belül nem kerülne befejezésre, annélkül pedig közlekedési állapotaink végleges és gyökeres sanálása sem remélhető.

Folyton versenyt fogunk futni az elérendő célért, annélkül, hogy azt a ma még lehető minimalis költségek határán belül elérhetnők.

Kvassay Jénő.

Böhm-Bawerk értékelméletéről.

Ha a határhaszonelmélet arra érezte magát hivatottnak, hogy váltsa, helyettesitse az ó-angol értékelméletet, hogy közelebbi világosságot hozzon be a probléma körébe, mint egy Smith, egy Ricardo, avagy később Rodbertus, Marx, az első tette kritikai volt s csak ezután térhetett a positiv alkotás terére, egy új elmélet constructiójának kísérletére. Szükséges e két mozzanatot külön szem előtt tartanunk azért, mert ha a kritika nem volt szerencsés, abból még nem következik az új elmélet téves volta, avagy ha a kritika a tárgyra új fényt vető, helyes bírálat volt, nem szükségkép származik abból kifogástalan új elmélet. Böhm-Bawerk tudvalevőleg nem megalkotója ez elméletnek; sajátságos mindenesetre az, hogy korábban, egy és ugyanazon időben lép fel egy Menger és Jevons, a mi amellet bizonyít, hogy a régebbi értékelméletek bírálatának szüksége akkor sokkal általánosabb volt, hogysen egyetlen kutatót foglalkoztasson csupán. Böhm-Bawerk mégis az első, a ki a pusztán kritikai megvilágítás helyett arra gondolt, hogy rendszeresen foglalja össze ama gondolatokat, egy logikailag szilárdná construált egésznek nyujtson s így a fenti két mozzanatot, a kritikai és positiv tényt együtt szemlélhetjük nála, azaz azt, hogy a kritika minő mozzanatai, fordulatai szolgáltak indítékul az új elmélet megalkotásához. Ő tehát az első megformulázó, a döntő mozzanatok összekapcsolója, magyarázója s ezért a felelősséget jórészt ő viseli.

Böhm-Bawerk mintegy representative man az értékelmélet fejlődésének félig kritikai, félig positiv átmeneti korszakában, ki a jellemző symptomákat tipikus mozzanatokban engedni láttatni magán.

Hogy a régebbi elméletek nem voltak teljesen kielégítők, azt az is mutatja, hogy mihelyt keletkezett egy újabb, azt igen sokan (Smart, Wicksteed) elfogadták, elfogadta még egy oly óvatos kutató is, minő Marshall és számos amerikai író, sőt az angol nyelvű irodalomban alighanem nagyobb elterjedésnek örvend — nul n'est proféte — mint hazájában. A határhaszonelmélet mindazonáltal nem minden nehézség

nélkül terjedt, amit láthatunk a polemián kívül¹⁾ abból is, hogy a maga egészében, mint részleteiben, gyakori félreértéseknek volt kitéve. Ennek oka kettős: maga az elmélet nem volt képes világos formulázásig hatolni problémájában; másrésztől viszont határozott tényként ritkán látjuk annak a felismerését, hogy az érték problémája nem kizárólagosan közgazdasági probléma s így mindenütt egy közgazdasági fogalomkészlet nem elegendő. Ha áttekintjük a Böhm-Bawerk-féle meghatározásokat, egyenesen téveseket is találhatunk köztük. Mindamellett megkísérelhetjük e kifogásolt részek vizsgálatát. B.-B. eredetisége bizonyos fokig általában elismert a polemikus irodalomban s ha bizonyos gondolatokat, melyek B.-B.-nél csak csirájukban vannak meg, logikai biztonságra fejlesztünk újból, látni fogjuk, egy újabb formulázás nem csupán világosabb, hanem az összehasonlítás kideríti és eliminálja a fallaciák forrásait is s újabb eredményre vezethet. Mert bizonyos következtetésbeli homályosságot úgy vélem, mindenki érzett bizonyos pontokon.

1. A határhaszonelmélet kritikai stádiumának legszerencsésebb ténye volt a küzdelem a faji érték ellen.²⁾ Szerinte nem lehet megállapítani, mi értéke van egy fajfogalomnak megfelelő tárgynak általában, pl. a vasnak, a fának, az aranyak. E kérdéssel különben nincs lényeges kapcsolata a „szabadjavak“ kérdésének. Böhm-Bawerk is elődei példájára, egy gazdálkodó alanyból indul ki. A dolgokat „egy gazdálkodó egység, egyén (vagy közösség, hozzá kell tennünk) a maga meglévő szükségleteihez (Wohlfahrtszwecke eines Subjektes) viszonyban állónak tételezi fel³⁾ (Bedeutung). Vannak tehát tárgyak (Güter), a melyek jelentősek egy bizonyos egyén (vagy közösség) jóllétére. E viszony azonban határozottabb formában elének lépő kapcsolat. Hogy valami értékesnek tekintetik, annak oka az, hogy egy meglévő szükséglet (Wohlfahrt) éppen általa tartatik kielégíthetőnek. Ez egyszerű alaptényeknél már közbelép egy homályosabb fordulat. B. B. szükségesnek tartja ki-egészíteni e tételt azzal, hogy összekapcsolja a szabadjavak kérdésével,

¹⁾ A polemikus cikkek egész sorozata Conrad: *Jahrbücher für Nationalökon. u. Stat.* 1884-től csaknem minden évfolyamban; néhány fontosabb: *Die klassische Werttheorie u. die Theorie vom Grenznutzen, Zur klassischen Wert- u. Preistheorie 1890.* Dietzel és mások. Böhm-B.: *Wert, Kosten und Grenznutzen 1892.* Ujabban Scharling: *Grenznutzentheorie u. Grenzwertlehre. 1904.* A. Schor 1902.

²⁾ Priv.-Doz. Lifschitz: *Zur Kritik der Böhm-Bawerkschen Werttheorie.* (Leipz. 1908.) cz. nagy methodologiai jártasságot tanúsító művében figyelmen kívül hagyja; a Rodbertus-Marx értékelmételével szemben látható antagonizmus mellett e fontos kérdés szóba sem jő.

³⁾ B.-B.: *Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts. Jahrb. für Nationalökon. u. Stat.* 1886. N. F. XIII. 1—8. és 477—541. az árelméletét is magában foglalja; ezuttal csak értékelmételét vizsgáljuk.

a mi fölösleges módon complicálja a probléma megoldását. Helyesen állítja, hogy nem lehet megállapítani, mi értéke van egy fajfogalomnak megfelelő tárgynak. Elmulasztja azonban a forrásnak helyes megjelölését: az érték megállapítója mindig a gazdálkodó alany (egyén vagy közösség), a ki ama „viszony“ jelentőségét érzi. Mondhatjuk tehát, hogy a társadalomban szokásos értékmegállapítási mód szerint nem „szoktuk“ értékesnek tekinteni azt, amiből fölösleges bőség van. Ebből azonban — szabad legyen e helyen csak jeleznünk újabb álláspontunkat a szabadjavak kérdésében, habár az elméleti irodalom még egyhangúlag a régebbi állásponton van — korántsem szabad azt következtetnünk, hogy ama javak nem értékesek, hanem csak azt, hogy itt még nem érezzük a kapcsolatot szükségletünk és ama javak között. Ez a szokás szerinti tartózkodás a fölös mennyiségben lévő javak értékes vagy értéktelennek való tekintésétől csak azt jelenti, hogy az értékesség vizsgálata még nem kezdődött meg, azaz még meg sem kezdtük, meg sem kíséreltük az érték kategóriájának alkalmazását (categoria-előttiség).

Böhm-Bawerkkal azt mondhatjuk, hogy bizonyos javnál azt is tekintetbe szoktuk és tekintetbe kell venni, hogy minő mennyiségben van meg a szükségletkielégítésre szolgáló tárgy. Ha korlátlan, szerinte nem értékes (Alle freien Güter sind wertlos), holott helyesen csak annyit mondhatunk, értékcategoryába nem lévén foglalva, gazdasági szempontból egyszerűen még nem létezőnek tekintjük, praeoeconom tárgynak vesszük. Sőt néha csak a mennyiséget vesszük tekintetbe: Es sind Quantitätsverhältnisse allein, welche darüber entscheiden, ob irgend ein Gut bloss fähig zu nützen, oder auch Bedingung eines Nutzens für uns ist.¹⁾

2. Ezzel a szemponttal egy fontos és minden controversián felül álló tételt vetünk fel, azonban csak abban az esetben, ha kellő megvilágításba tudjuk helyezni és módszertani kiindulásunk alapjával is tisztában vagyunk.

Közismeretes a közgazdaságtanban, minő ellentét van azok között, a kik az értékfogalmat az áruforgalmi élet hatalmas complexumából, az árjelenségekből, mintegy felülről akarják analyticusan megállapítani és azok között — kik közt első helyen ma a határhaszonelmélet hívei tartoznak — akik a használati értékből, az egyén szempontjából (Robinson-példák, izolálások), a magángazdaság köréből, a gazdasági egyén psychológiájából akarják syntheticusan felépíteni.²⁾

¹⁾ *Grundzüge* 15. 1.

²⁾ Ez utóbbi problema mint a »subjectiv« értékelmélet kérdése oly kevés szakavatottsággal van fölvetve, módszere megállapítva, e módszer jelentősége, értéke megmérve, hogy az értékelmélet egyoldalú megvilágításokban való gazdagsága jórészt

Böhm-B. egyik módszert sem látja tisztán maga előtt s így nem lehet következetes ebben sem. Erősen érvel a mellett, hogy végeredményben a Gebrauchswert az érték magyarázó principiuma. Annyi bizonyos, hogy vannak lényeges okok, melyek az ily kiindulást igazolják és ajánlják, de legelső követelmény az, hogy a kutató önálló tudományos gazdaságpszichológiai elemző képesség birtokában legyen. A Grenznutzlerek közt azonban egy psychologus sincs.¹⁾

Az egyén értékszámításaiban valóban igen nagy szerepet játszik az előtte álló készlet (Bedarf).²⁾ A készlet elméletét ép B.-B. óhajtottá megalapítani, avagy fejleszteni, de gyakori félreértésekkel, a mit a Quantitätsverhältnisse apotheosisa a legélénkebben illusztrál. Lássunk a mélyére az e helyen rejtőző, tulajdonképeni problémának.

A Quantitätsverhältnisse mögött egy teljesen modern és nagy jelentőségű logikai fordulat rejtőzik: a singularitas szempontja, a mely általában csak nemrég merült fel.³⁾ Itt ugyanis nem a mennyiségről, mint mértékfogalomról, hanem a fajfogalmat helyettesítő singularis tömegről van szó, a melyet B.-B. nem képes megvilágítani teljesen; azaz — azonnal ki fogunk térni a singularitás megvilágítására — egy példában: nem szoktunk értékesnek tekinteni egy általános fajfogalmat, nem kérdezzük mi értéke van *a* vasnak, *a* fának, hanem mindig egy bizonyos fatömegnek, egy bizonyos vasállománynak, ez kétségtelen.

A singularitás fogalma azt jelenti, hogy bizonyos tény, tárgy vagy mozzanat nem ismétlődhet, nem lehet pluralis, csakis egyetlen egy, meghatározott, concret, fel nem cserélhető. A midőn tehát azt mondjuk, emez értéktárgy singularis, akkor megjelöltük pótolhatatlanságát, de egyszersmind magát a tárgyat is a maga egészében. Ezt a jelenséget fordítsuk le a logica nyelvéről a közgazdaság nyelvére; valamely fajfogalomnak megfelelő tárgyak összeségét a földön nevezzük összállománynak. Így felfogva a dolgot, nem beszélhetünk sohasem, ennyiben

---

ebből magyarázható. Annyira bizonyos, hogy az e téren szereplő subjectivismus és objectivismus nem oly egymást kizáró ellentétben állanak, mint gyakran olvassuk. Legelső kérdés mindenesetre egy helyes módszertani kiindulásmód felvetése.

¹⁾ Lifschitz i. m. 96. l. a pszichológiai megvilágítás szerepét az értékproblema terén korlátozandónak véli. Mégis hozzálát maga is, bár alig számbavehető eredményhez jut (96–110. l. Existenzbedürfnisse és Konventionsbedürfnisse distinctiójáról). A készlet elméletére és pszichológiájára nézve helyesen jegyzi meg, hogy az ily vizsgálatok szükségességét már B. B.-nek be kellett volna látnia.

²⁾ A rövidség kedvéért itt a fordítást mellőzzük; a német kifejezések csak a probléma megjelölését óhajtják pontossá tenni, nem pedig a fordítással magyarázni. A problema itt a szükség és a szükségletkielégítő tárgy viszonya; szerepel többféle néven: Bedarf, Knappheit, Seltenheit kérdése néven.

³⁾ Történeti fejlődéselméletek kapcsán,

az elméletnek igaza van, fajfogalom értékéről (Ich halte den abstrakten Gattungswert für eine völlig verfehlte Schöpfung, 17. l.), hanem csak összállományéről, azaz a vasállományról, röviden a vasról, de ekkor — ez a lényeges — nem fajfogalmat alkottunk, hanem összegező, azaz collectiv fogalmat. A mennyiség szempontja alatt voltaképp az értéktárgy singularis jellege rejtőzik.

3. A mennyiség szempontjának uralkodó fontossága van, mondja B. B. Ha korlátlan mennyiségről van szó, a tárgy értékével nem is törődünk (szerinte wertlos) csak akkor, ha korlátolt (Knappheit des Vorrates). Itt ismét egy rendkívüli horderejű tényről számol be, mely egészen új világot vethet az értékjelenségre s mégis itt borít újabb homályt a problémára. Az értéktárgyban ugyanis részeket különböztet meg és e részeket külön vizsgálja. Már az által, hogy a fentebbi megállapodásokat tekintetbe vesszük, részben lehetetlenné van téve a kérdés oly elmosódottsága, mely nála található. Az ő „hires“ példái is azonnal világosabbá tehetők pontosabb terminológiával.

Az értékjelenségnél fontos mozzanat az érték articulatioja mennyiség szerint. E kifejezéssel jól szemléltetővé tehető a faji értéktárgy különböző értékének lehetősége. Tegyük fel, van egy bizonyos faállományom $(a + b + c \dots l + m)$, melyben a megkülönböztetett részek egyenlők, azaz $(a = b = \dots l = m)$. Állapítsuk meg e jelek közelebbi jelentését: $L + m$ tartozzék a fölösleghez, a többi jelentse a faállomány többé-kevésbé szükséges részét, úgy $(l + m)$ értéke számomra úgyszólván 0 lehet; egy óriási erdőből pl. a gyarmatos feláldoz egy roppant tömeget, reá nézve nem fontos e rész: $(d \dots m)$, ellenben mihelyt a házépítő-, tüzelő és kerítésanyagra szükséges $(a + b + c)$ -ből kérnénk egy részt, nem volna hajlandó áldozni semmit sem, mert ez már nélkülözhetetlen. Ime az értékes dolog megkülönböztetett két része: $(a + b + c)$ és $(d + \dots m)$ — teljesen eltérő értéket jelentenek. Ez az értékjelenségnek nagyon fontos része. Nem is szükséges számokkal fejezni ki a tény, hogy lássuk: nem a fának keressük az értékét, hanem tagozzuk és külön-külön az egyes részek értékét állapítjuk meg (az érték articuláltsága).

4. Az érték articulatioja azonban következménye ismét egy másik jelenségnek, a melyet a szükségletek közelebbi megfigyelésével találhatunk meg. A közgazdaságtanban sokáig uralkodott az a nézet, hogy a végső movens gazdasági cselekvésnél mindig egy »meglévő szükséglet«, melyet ki kell elégíteniünk. Igen helyes e megjegyzés, de nem pontos, mert bizonyos vonatkozásokban úgy fog feltűnni, mintha egy bizonyos szükséglet egy megállapodott quantum volna, az a szilárd alap, melyre épül az egész gazdasági berendezkedés. Az újabb közgazdaságtanban külö-

nösen Marshall az¹⁾, aki számos helyen különös nyomatékkal emeli ki a szükségletek elnyomhatóságát (the elasticity of wants.) Böhm-Bawerk csupán homályosan céloz e jelenségre. Az egyén két részt különböztet meg a javakban: azt, amely neki fölöslegként szerepel és ezt bocsátja áruba és azt, mely neki nélkülözhetetlen. Ez azonban az érték articulált skálájában csak a két végletet jelenti! B. B. merevvé teszi ép ennek elmulasztásával a maga fejtegetését, mely egyes helyeken megtörik. Azt kell mondanunk, ha a készlet fogy, részről-részre könnyen áldoztunk az az „alkalmazható“ javakból, ellenben mihelyt ehhez a „nélkülözhetlen“ részhez közeledünk, a gazdasági alany érzékenysége az értékkel szemben fokozódik. A két véglet között tehát egy folytonos skála van, ahol midőn a teljes fölöslegtől a nélkülözhetetlen felé közeledünk, kezdjük a javakat számba venni, mint alkalmazható javakat, azaz ama megkülönböztetés, hogy a tárgy vagy hasznos (nützlich) vagyis alkalmazható (hat die Fähigkeit zu nützen) vagy nélkülözhetetlen (auch unentbehrliche Bedingung eines Wohlfahrtserfolges), ezt a két osztályt nem fokozati viszonyba helyezi, hanem elkülöníti s azt mondja: az előbbi osztály alsóbbrendű, s csak az utóbbinak felel meg az „értékes“ szó a nyelvhasználat szerint. E helyett helyesebben teszszük, ha megvizsgáljuk, melyik hát az a jelenség, melyre B. B. alapítja a maga elméletét. Itt válik szükségessé az a pszichologia, melynek igazolnia kell a Gebrauchswert alapelvi jelentőségét.

Egy perczyi önmegfigyelés rávezet az okra, mely az értékek articulációjának alapja: a mint az értékelt tárgyakban bizonyos articulatiót viszünk be, ugyanúgy viszünk articulatiót saját magunk szükségleteibe, azaz van $a + b + c$ szükségletünk. Marshall kifejezésével élve, ezek különbözőkép rugékonyak: e jelenség piaczon való megjelenésére gondol, mert a midőn valamely productum elmarad, ezen meglévő szükségletek „elhallgatnak“, épen mert rugékonyak. Itt magát a szükségletet már fellépésekor vesszük számba (die konkreten Bedürfnisse) s ekkor azt találjuk, hogy azok, mondjuk így, nyomása különböző (die Wichtigkeits-skala der Bedürfnisse) és pedig jelenlegi tudatállapotomra. Itt tehát oly tény forog szóban, mely sokkal világosabban megjelölhető a modern pszichologia nyelvén: szükségleteinknek különböző az actualitása.²⁾

A szükséglet kielégítésére alkalmasnak tartott tárgyat mindig actualis

¹ *Principles of economics*, 1907. I. 102. s passim.

² Handhabt man die Skala der konkreten Bedürfnisse, so wird man, je nach Befund der Umstände, entweder auf einen hohen, oder auf einen mittelmässigen, oder auch auf einen ganz niedrigen Wert erkennen können, 23. I.

szükségletünkkel hozzuk viszonyba, értékére actualis tudatállapotom van befolyással.¹⁾

5. A szükséglet nem állandó és változatlan, egyszersmindenkora meghatározott, hanem actualis nyomása különböző. Mindamellett Böhm-Bawerkkal megkísérelhetjük azokat rangsorba (Wichtigkeitsskala) állítani, a szerint, minő könnyen elégíthetők ki; ²⁾ e szerint különböző fontosságú szükségletfajokat állapíthatunk meg. Két képlet szolgál ezek grafikai szemléltetésére:

I.	A	B	C		II.	D
	3					4
	2	2				·
	1	1	1			·
	0	0	0			0

Két különböző szükségletfaj van ábrázolva: vannak articulálható, részletenként (3, 2, 1), successive kielégíthető (A, B, C) és egyszerre kielégíthető (D) szükségleteink. Az oszlop magassága a „fontosabb“ fajt jelzi. A szükségletek, jön egy újabb fordulat — a ritkaság (Knappheit) kérdése — a mennyiben mind ki nem elégíthetők, ezen megállapodott rangsor szerint találnak kielégülésre. A kevésbé fontos elnémul. A szükségletkielégítő alany, a mennyiben kiválasztani kell a némán hagyandó szükségletet, ezt fogja választani. (Der vernünftige Wirt sucht den Ausfall an die mindest empfindliche Stelle zu verlegen.) A rangsor, bár mintegy előzetes Verwendungsplanul szolgál, nagyjában irányadó marad. Ha pl. két kenyér szükséges a vadásznak és kutyájának táplálására és az egyik elveszik, a vadász magát fogja kielégíteni rationalis módon.³⁾ Ha a készlet, tegyük fel, meghatározott és nem elegendő, úgy a mennyiségtől, mint lehetőségtől, függ természetesen, hogy melyik szükségletünk elégítsük ki előbb és melyik maradjon végre kielégítetlenül. B.-B. felelete határozott: „egy alsóbb rangfokozaton levő szükségletet mindig csak

¹⁾ U. o. 24. l. Die Wertschätzung der Güter hat nichts mit der (abstrakten) Rangordnung der Bedürfnisse, sondern nur mit jener der konkreten Bedürfnisse zu tun.

²⁾ B.-B. pszichológiai nyelve hozzájárul a dolog körülményesebbé válásához. 24. l. Szükségleteink részletenkint is (Teilbedürfnisse) kielégíthetők. Diese konkreten Teilbedürfnisse (in die sich unsere Bedürfnisregungen zerfallen lassen, beziehungsweise die successiven Teilbefriedigungen, die sich durch gleiche Gütermengen gewinnen lassen) sind untereinander gewöhnlich ungleicher und zwar stufenweise bis zum Nullpunkt abnehmender Bedeutung, azaz szükségletünk lassan, de végre teljesen kielégíthető, midőn az illető szükséglet megszűnik (a 0. niveaun).

³⁾ Ez a példa nem talál semmi esetre sem; B.-B. nem veszi tekintetbe, hogy a vadász szükséglete rugékony, a kenyér egy részéről lemondhat kutyája javára,

akkor jelölünk ki kielégítésre, ha már fedezve van mindenik magasabb rangfokozaton levő szükséglet és még további készletünk van“.¹⁾ A legfontosabb szükségletek kielégítését tehát nem érinti a hiány, hanem csak a legkevesbbé fontosakat, melyeknek kielégítése szükség esetén egészen elmarad.

Ha tehát vannak nem-fontos (kevés actualis nyomással bíró) szükségletek, úgy valóban az ennél fontosabbakat ki fogjuk elégíteni mindenestre, de az előbbieket már készlet-hiány esetén nem. Az illető tárgy meglététől vagy nemlététől csupán a „kevésbé fontos“ szükséglet függ egyáltalán.²⁾ Azonban e problémánál semmi egyébről nincs szó, mint a szükségletek kielégítésének sorrendjéről.

6. A legérdekesebb bizonyító eljárást a sokat emlegetett Robinson-példában láthatjuk: egy canadai gyarmatos egyedül él, gazdaságilag önmagára van utalva. Három tonna búzája termett. Az *A*-val jelzett (1 tonna) életfentartására szolgál, a *B*-vel jelzett (1 tonna) ismét szükséges állatok táplálására, melynek húsát fogyasztja. Többre az életminimumot illetőleg nincs szüksége. A harmadik vagyis *C* tonna már luxus cikk, *B*-*B*. papagályok tartására rendeli. E legutóbbi képviseli a legkisebb hasznot.

Vissza kell térnünk az előbb mondottakra, mert ugyan az az eset következhetne be, mint Böhm-Bawerknél, ki elfeledé a faji érték elleni polemiáját. Azt mondtuk, hogy a világ javkészletében az összállományon belül részeket articulálunk s így akárminő részt választunk, ez szorosán elméleti következetességgel, singularis jellegű lesz, azaz e részeket mintegy tulajdonnév illeti meg s nevük *A*, *B* vagy *C* stb. Lehetnek mennyiségileg (1 tonna) és minőségileg teljesen egyformák, de jelezve vannak, ez az „*A*“ tonna, amaz a „*B*“ tonna. Ha ugyanis az *A* tonna elveszett, most használatba vehetünk bár egy ugyanolyan minőségű és mennyiségű tonnát, de ez már, természetesen nem az „*A*“ tonna, hanem vele egyenlő, de a „*B*“ tonna lesz. *A* és *B* ugyanis amaz összállomány két része, melynek relativ helyzete amaz összálló-

¹⁾ *Grundzüge* 28. l.

²⁾ *B.-B.* úgy állította fel a kérdést: mely tárgytól, mely szükséglet függ? welches unter mehreren oder vielen Bedürfnissen hängt von einer Gute wirklich ab? most megteleli a megoldást: es ist das gesuchte abhängige Bedürfniss! — s hozzáteszi, damit stehen wir am Hauptziele unserer Untersuchung. A terminologia ugyan egy csöppet sem világos, a szükséglet függ-e avagy a kielégítése; hiszen a szükséglet nem függhet a tárgytól s így nem is kérhetjük: „melyik“. Mindamellett elegendő alapnak találja az értékproblémája megoldásához: die Grösse des Wertes eines Gutes bemisst sich nach der Wichtigkeit desjenigen konkreten Bedürfnisses, welches unter den durch den verfügbaren Gesamtvorrat an Gütern solcher Art bedeckten Bedürfnissen das mindest wichtig ist. I. m. 28—29. l. Ennyit magáról a szövegről.

mány articulált javskálájában más. E kissé bonyodalmas fejtegetésre nem volna szükségünk, ha B.-B. és utána sokan mások, tekintetbe vették volna a fentebbieket, a melyet egyszerű nyelven így szoktunk kifejezni: két tárgy, mely egyenlő nagy és egyenlő minőségű, nem ugyanaz.¹⁾ B.-B. azonban így gondolkodik: az érték a *C*-luxus tonnától, mint legkisebb hasznot hajtótól függ, mivel $A=B=C$ mennyiségileg is, minőségileg is. Az illető canadai és minden gazda mondani fogja: egészen egyre megy, melyik tonnát választjuk, ha azok mennyiségileg és minőségileg is egyenlők.²⁾

Miben inconsequens Böhm-Bawerk? Abban, hogy ép most teszi *A*, *B*, *C*-t, concret részeit egy összállománynak, fajfogalomná, a midőn nem veszi tekintetbe csak qualitas- és quantitasukat, mert ama concret egésztől, melynek meghatározott viszonyban álló részei amaz *A*, *B* és *C*, abstrahált. *A*, *B*, *C* most már nem concret javak, hanem általános fajfogalmak, melyek csak quantitas és qualitas által vannak meghatározva, semmi egyébben nem. Már pedig saját szavaival (17. l.) „die blosse Angehörigkeit an eine Gattung verleiht den Gütern nichts, als die Teilhaberschaft an den objektiven Eigenschaften der Gattung. Felötlő ez, midőn B.-B. maga említé az imént, hogy minő különbség van a nélkülözhetetlen ($A+B$) és a többé-kevésbé fölösleges *C* között (alkalmazható). Az imént beszélt zwei Stufen der Wohlfahrtsbeziehung-ról.

Böhm-Bawerk igen erős logikai tévedéseket nem vett észre. Fejtegetései — az eddigi kritikával ellentétben is elmondhatjuk — mégis megérdemlik, hogy évtizedek mulván újból foglalkozzunk velük. Tévedései, eredményeinek negativumai vezetnek új, tanulságos positivumokra. Biztos és szilárd alapvetésén ép oda nem lehet jutni, a hova ő jutott, határozott tény. Kritikai vizsgálódásunkat összefoglalva mondhatjuk: a fajfogalmak általánosságából még nem lépünk ki akkor, ha a qualitativ adatok mellé quantitativ meghatározást követelünk. Akkor pedig, mikor részeket különböztetünk meg, nem csupán a quantitas az új, hanem szükségkép az a döntő mozzanat is, hogy ama részt most már valami egészszel kapcsolatba hoztuk s ez által singularitásának kérdését bekapcsoltuk. Összefoglalhatjuk viszont azokat a positiv eredményeket is, a melyek az ő kiindulásán bizonyossággal vonhatók.

7. Ama meglévő és ezután létesíthető összállomány, mely mint concret tömeg, felhasználásunk tárgya, az érték szempontjából articulá-

¹⁾ Qualitás és quantitásbeli egyenlőség még nem azonosság. Ezt az elemi hibát Smart (Introduction) sem vette észre, holott nála még tisztábban megnyilvánul.

²⁾ *Grundzüge* 31. l. und zwar jeden einzelnen Stock; denn wenn die Säcke unter einander gleich sind, wird es auch unseren Kolonisten ganz gleich gelten, ob er den Sack *A*, oder den Sack *B* verliert.

landó. Mielőtt értékeket állapítanánk meg, szükséges, hogy concret, singularis kapcsolatot létesítsünk amaz articulált rész és actualisan meglévő, jelentkező szükségletünk között. Ha e singularis kapcsolatot már érezzük, szólhatunk értékről. Az érték nem egy csupán általános fajfoglomban szereplő tulajdonságcsoporthál lép fel, hanem egy-egy concret tárgynál. Mindaddig azonban, míg e tárgy kapcsolatát, helyzetét nem ismerjük amaz összállományban, melynek a tárgy önálló jelentőséggel bíró tagja, magukból az objectiv tulajdonságokból még nem ítélünk az értékre.¹⁾ A kiinduláspont saját, actualis szükségletünk. Ez ismétlődhet, a kielégítésre szolgáló tárgy összes tulajdonsága is, de nem ismétlődhet a tárgy maga. Ha A -szükséglet (téli lakásfűtés) B -széntömeggel elégíthető ki, a következő hasonló télen ugyanabban a lakásban A_1 szükséglet ($A = A_1$) már többé nem B , hanem a közben megfogyott kőszénkészlet valamelyik M részletével elégíthető ki, vagyis $B = M$ mennyiségileg és minőségileg, az érték különböző, mert $A : B$ és $A_1 : M$ két különböző viszony lesz. Valószínűleg még abban az esetben is, ha a szükséglet állandóan egyforma maradna, a fogyó kőszénkészlet utóbbi részeit értékesebbnek fogjuk itélni. Egyszóval az actualis szükséglet concret viszonyt vesz tekintetbe, midőn egy singularis összállomány valamely, szükségletkielégítő részének értékét vizsgálja. Nem fog következtetni A , B , C felcserélhetőségére. $A + B$ értéke nagyobb, mert elvesztésével a gyarmatos léte forog kockán, C értéke csekély, mert csupán luxus-tárgyat veszíthet benne. A vizsgálat összeredménye B - B -nél logikai szoros következetességgel ez: ha faji értékről nem lehet szó, úgy tárgyak értékénél minden egyes esetben külön kell tekintetbe venni magát a tárgyat és az actualis szükségletet. Ha faji érték van, egy előzetes értéksablon alkalmazható a faj-tömeg bármely részénél, akármely példánynál. Ámde *egyetlen*, singularis és kimeríthető tömegnél, az egyes részeknél tekintetbe veendő a kimerítés közelsége, az illető részlet elhasználásával, reproducálható tömegnél a reprodukálás anticipálható lehetősége, azaz mindkét esetben még egyéb mozzanat is, mint egyedül maga a szükséglet és a faji tulajdonság közti viszony. Így tehát különböző állományrészek különböző értékszámítás alá esnek, egyik részről a másokra szoros következtetést egyáltalán nem vonunk, nemhogy értékazonosságra következtethetünk.

Böhm-Bawerk értékelmélétének kritikai része, látjuk, találó, positiv felépítésében pedig egy oly irrationalis hézag található, mely bizonyi-

¹⁾ Ez a kérdés szerepel, a midőn az árú reproductionalis lehetőségeiről szólnunk. Ez vezet arra, vajjon egy összállomány bizonyos forrásokból újra kiegészíthető-e. Ez a Carey-felvetette probléma korántsem oly alsórendű az elméleti közgazdaságtanban, mint Marshall állítja.

tásnál meg nem állhat. Az egész bizonyítás menetében egy sajátságos, hogy úgy mondjuk, negatív speculatio rejlik: úgy próbáljuk ki valamely tárgy jelentőségét, ha azt el próbáljuk veszteni. Ha elveszítjük a szükségleteinknek megfelelő készlet egy részét, annyit és azt a részt veszítjük el, mely csupán a legkisebb fontosságú szükséglet kielégítésére volt szánva. Azt azonban csak vaskos következtetési lapsus révén mondhatjuk, hogy a többi articulált rész is ugyanezen szükséglet jelentőségével mérhető és mérendő.

Böhm-Bawerk másik állítása sem talál. Az ő álláspontján úgy tűnik fel a dolog, hogy a szükséglet egészen elnémulhat, de nem redukálódhat, a mi ellenkezik a tényekkel, hiszen úgyszólván még „nélkülözhetetlen“ szükségleteink is redukálhatók, bizonyítja az, hogy nélkülözhető emberek vannak. A szükségletek rangskálája szerinte megtörhetetlen hierarchiaként szerepel. A gyakorlatban pedig hányszor kötnek szükségleteink, a helyett, hogy teljesen elnémulna egyik-másik, compromissumot? A szükségletek tehát nem szerepelnek merev quantumként, hanem egy organismus részei, a hol nem mechanikai egyoldalú hatás és passivítás, hanem organikus kölcsönhatás az uralkodó.

Dékány István.

Torontál vármegye közgazdasági és socialis állapota a XX. század első tizedében. II.

Fentebb hozzávetőlegesen ismertettem a földbirtokos elem kereseti viszonyait és kimutattam, hogy az nem valami fényes, s eladósodottságának főokául ép rossz kereseti viszonyait hoztam fel. De hogy népességünk voltaképp mennyit keres s a jövedelem hogyan oszlik meg a valóságban, továbbá, hogy elégséges-e ez a jövedelem a népesség többségének élelmi szükségleteire: élelemre, ruházatra, lakásra és socialis-culturális költségei fedezésére, minderre csak úgy vonhatunk következtetést, ha ismerjük a népesség többségét alkotó munkásság kereseti viszonyait. E helyütt természetesen csak a mezei munkások kereseti viszonyaival kívánok foglalkozni.

Hogy ezt kellően kifejthessem, szükségesnek tartom járásonként ismertetni a munkások számát, hogy azután járásonként ismertethessem azok kereseti viszonyait is. E szerint volt Torontál vármegye járásaiban az 1900. évi népszámlálás szerint mezőgazdasági munkás és azok átlagos napszámére tanulmányunk időszakában a következő:

Vármegyei járás	Mezőgazdasági munkások száma	Napi átlagbér fillérekben
Alibunár	1.487	160
Antalfalva	3.002	180
Bánlak	3.863	140
Csene	4.980	210
Módos	2.024	170
Nagybecskerek	4.943	220
Nagykikinda	4.378	200
Nagyszentmiklós	5.728	180
Pancsova	2.796	160
Párdány	3.082	180
Perjámos	3.979	210
Törökbecse	5.152	170
Törökkanizsa	4.896	190
Zsombolya	5.622	210
Nagybecskerek város	850	240
Nagykikinda »	1.379	230

Az átlagbér a napszámbért tünteti fel, de csakis a férfimunkásokét, a nők és a gyermekek sokkal kevesebbet kapnak. A munkás és munkabér viszonyok tekintetében különben Torontál vármegye nagy változáson ment keresztül. A régebbi időben ugyanis Torontálban még nagyon sok volt a munkáskéz, a munkabér is nagyon olcsó volt, s nem is lehetett drága napszámbérről beszélni; ma azonban a munkások száma nagyon is megcsappant, s ennek következtében, de meg az általános drágaság miatt is, a munkabér magasra szökött. A munkások egyrészt Horvát-Szlavonország—Bosznia felé mennek, másrészt Amerikába vándorolnak ki. A kivándorlás a mi vármegyénkben szinte hihetetlenül nagy. (Lásd erről bővebben „Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról“ írt tanulmányomat.) Ennek következtében kevesebb lévén a munkás, természetes, hogy drágább is.

E mellett azonban nagyban hozzájárult a munkabér emelkedéséhez a munkások szervezkedése is, különösen oly helyeken, a hol a birtokosok a munkások érdekével mit sem törődtek, s „a kiket a munkabéret illetőleg súlyos mulasztások terhelnek, a kik nem feleltek meg azon követelményeknek, melyeket a kor, s az embertársi szeretet fenséges tanai hirdetnek. Az ily helyekről azután átcsapott a hullám olyan helyekre is, hol méltányos munkabér és humánus bánásmód volt a tulajdonosok részéről a munkásoknak osztályrésze.“ (Lásd Marton i. m. 18—19. l.). Ennek tulajdonítható azután, hogy egyes helyeken hihetetlen munkabéretet kellett a gazdáknak fizetniök, de viszont ez okozta egyúttal azt is, hogy a gazdák, nehogy máskor is ily kényszerhelyzetnek legyenek kitéve, nagyban szereztek be kaszáló- és más gazdasági gépeket, szaporították állandó mezőgazdasági cselédek számát, a minek következtében a munkabérek ismét a rendes méreteket vették fel, s ha nem mondhatók is egészen rendeseknek, de legalább tűrhetőek lettek, úgy a munkások, mint a gazdák részére.

Mindamellet a mai viszonyok sem megfelelőek. Hiszen tekintetbe kell vennünk, hogy a mezei munkásoknak a gazdasági év leforgása után alig van valami keresetük, főképp faluhelyeken. Hacsak nincs uradalom, a hol ép valami munkaalkalom van, vagy más valami rendkívüli dolog nem adja elő magát, bizony alig keres valamit. Némely járásban a házi ipar bizonyos nemét űzik, vagy selyemtenyészéssel foglalkoznak, avagy másfelé mennek munkát keresni, ezeknek azután a rendes keresetükön kívül is van némi jövedelmük, de az bizony mind kevés. Legrosszabbul áll e tekintetben a bánlaki járás, melyben az állandó gazdasági cselédek száma nagy lévén, a közönséges munkáselemnek alig van keresete s munkakinálata, minek folytán a munkabér nagyon alacsony is. Az alibunári járásbeli munkások alacsony bére látszólagos, itt

a házközösségi intézmény még erős talajon állván, az egyes családok megélhetése inkább biztosított. A pancsovai járásbeliek főképp Szlavóniában s Szerbiában jutnak keresethez, de amúgy is, uradalmak nem lévén, a kiscgazdák nem szorulnak munkásokra, hanem önmaguk végzik el munkájukat, s ezért nem magas a napszám, ilyen a viszony a többi szerblakta járásban is, így a módosi, párdányi, törökbecsei, nagykikindai és antalfalvai járásokban. A nagykikindai járásban a magasabb bért a város közelléte (Nagykikinda), s az ott kínálkozó nagy munkaalkalom idézi elő. A németesség lakta csenei, perjámosi és zombolyai járásban azért oly magas a munkabér, mivel itt sok az uradalom s másrészt ezen járásokból a legerősebb a kivándorlás, minek következtében a fejlettebb gyári üzem (téglagyárak), s Temesvár nagy munkásszükséglete miatt a napszám magas. A nagybecskereki járás magas napszámát a sok uradalom, az állandó munkaalkalom, s a Nagybecskereken utóbbi években fellendült ipari üzemek okozzák. A két város munkásságának napszámára hasonló okokon alapszik.

A mint a fentebb elmondottabból láthatjuk, a kereseti viszonyok egyáltalán nem mondhatók kielégítőnek (egyes kivételektől eltekintve), s ily körülmények között azután nem is kell részletesen indokolni sem, hogy a kényszerű szükségletek: az élelemfogyasztás, s a ruházat, lakásigények tetemes leszállítására kell vezetnie annak, hogy ily kevés a népesség keresete. A lakosság többségét alkotó mezőgazdasági munkás-elem élelmezése végtelen silány. A szerb, tót és oláh nemzetiségeknél a munkásnép az év java részében koplal; a magyar elem már jobban él, de ezek életmódja sem mondható rendesnek, ilyenek csupán a német munkásnép élelmezése mondható, a mely a legrendesebben táplálkozik. S mégis zugolódnunk nem szabad, hiszen jóllehet így vagyunk, vármegyénk még mindig vezető helyen áll e tekintetben. Keleti Károly hírneves statistikuskunk „Die Ernährungsstatistik der Bevölkerung Ungarns“ című munkájában magyar fordításban ezeket mondja: „A fejenként egy év alatt fogyasztott összes búzakenyér mennyiségét legfeljebb 43·91 kilogrammban láttuk kifejezve. Csak négy vármegye van, melyben a búzakenyér átlagos fogyasztása 70—100 kg. közt váltakozik: Csanád, Torontál, Jásznagykunszolnok és Békésmegye.“ Ezt annak köszönhetjük, hogy az arató munkások túlnyomó részükben hányadra dolgoznak, s ezáltal kenyérszükségletüket az egész évre fedezik.

Azonban ne gondoljuk, hogy csak a munkásnép él így nálunk, vagy Magyarországon általánosságban, a birtokos-elem pedig tejbenvajban fürdik, mint azt némelyek gondolják. Fürdik, a melyik teheti, de azok, a kik nem magyar ajkú honfitársaink mezőgazdasággal foglalkozó elemével gyakrabban jutnak érintkezésbe, igazolni fognak, ha

azt mondom, hogy így él, a némettől eltekintve, maga a birtokos paraszt-elem is. A jobb módban levők is az évnek csak vásár- és nagy ünnepnapján esznek húst, a többi napokon még csak nem is meleg ételt, hanem kenyeret és szalonnát, s ha erre nem telik, úgy paradicsomot, hagymát és burgonyát. Hogy azután e silány élettengetésnek — mert hiszen ezt táplálkozásnak nevezni nevetséges — az egész népesség testi egészségére, fejlődésére mily káros befolyása van, azt bizonyítják a sorozások, a mikor 2–3000 állításkötelesből alig 4–500 válik be, s ezeknek is több mint fele: magyar és német.

Fokozza a táplálkozás degeneráló hatását a szesznek, különösen a pálinkának nagymérvű fogyasztása, melyre nézve ugyan positiv adat nem áll rendelkezésemre, de mindenesetre elegendőnek tartom, ha fel- említem, hogy vármegyénk területén az 1908. évi sörtermelés 17.808 hektolitert tett ki, a szesztermelés pedig 11.522 hektolitert. Hol vannak most még a kisüstösök, hol a nagyszámú behozott szesz és a bor? Hiszen vármegyénk szeszfogyasztási adóbevétele az 1908. évben 479.767 korona 21 fillér volt.

„A legjobb szanatórium az egészséges lakás“ az emberi egészség és az effectív munkaképesség fenntartására, hirdeti a modern orvosi tudomány. Lássuk már most, hogy ennek a követelménynek mennyiben felelnek meg azok a lakások, melyekben vármegyénk túlnyomóan mezőgazdasági üzemmel foglalkozó lakossága lakik? Az itt kimutatott tábla van hivatva erre nézve a feleletet megadni.

A lakásviszonyok Torontálban:

A vármegyei járás	A lakó- házak száma	A lakóházak minősége				Lakó- szobák száma	Egy lakó- szobára esett egyen
		önálló	kő vagy tégla, alap,sár- felület	fából és más anyag- ból	sárból		
Alibunár	5.905	60.900	313	10	5.222	360	188.573 3:1
Antalfalva	9.086		377	6	7.964	739	
Bánlak	4.226		296	75	3.443	412	
Csene	5.911		976	—	4.412	523	
Módos	4.756		363	13	4.098	282	
Nagybecskerek	9.463		301	10	8.627	525	
Nagykikinda	5.508		303	87	4.888	230	
Nagyszentmiklós	8.494		559	15	7.263	657	
Pancsova	9.113		639	544	4.682	3.248	
Párdány	4.923		90	28	4.548	257	
Perjámos	6.169		98	177	5.408	486	
T.-Becse	8.218		153	4	7.713	348	
T.-Kanizsa	7.934		279	12	7.374	269	
Zsombolya	8.366		915	16	6.581	854	
Nagybecskerek város	3.353		253	4	2.460	636	
Nagykikinda város	4.245	818	475	2.353	599		

A mint ezen táblázatból láthatjuk, az összes lakóházból különálló lakóház volt 59.842, ellenben cselédház 1.058. A cselédházak legnagyobb része a gazdasági épülettel egy fedél alatt van s volt ilyen 43.524, a mi bizony igen figyelembe veendő jelenség. Az épületek közül 87.036 sárból volt építve s téglából épült ház csak 10.425 volt. E tekintetben messze alul vagyunk az országos átlagon, a hol 19·3⁰/₀-a a lakóházaknak téglából volt építve. Ehhez járul még, hogy a sárból épült házak legnagyobb része egyszobás viskó, melynek padozata egyáltalán nincs, vagy csak elvétve. Rontja a helyzetet az a körülmény is, hogy a szerb, tót és oláh népnél a házak túlszűfoltak. Nem egyben egész generációk laknak egy szobában, a hol azután „a családi élet legintimebb mozzanatainak, a születéstől a halálig, leplezetlen tanuja a családok aprajánagyja“, a mint azt Békésy Géza írja a „Lakásnyomor“-ról írt tanulmányában.

A városok lakóházai s azon községekéi, a hol több rendbeli hivatal is van, sokkal kedvezőbbek. Mindazonáltal e tekintetben is sokkal jobban állunk, mint más vármegyék s ha voltak is bajok, melyek orvoslást vártak, így e téren sem szabad panaszkodnunk, különösen a mióta Torontálmegye nemes törvényhatósága, annak socialis érzésű és nemes gondolkodású alispánja közbenjárása folytán, közel ezer munkásházat építtetett s maguk az uradalmak és egyes nagyvállalatok is pótolták ebbeli mulasztásaikat.

A mezőgazdasági népesség népmozgalmi és egyéb viszonyairól a III. fejezetben fogok beszámolni.

II.

Ipar. Kereskedelem és hitel. Közlekedésügy.

Láttuk előbb vármegyénk mezőgazdasági helyzetét, nézzük már most az ipar, kereskedelem és hitel, valamint a közlekedésügy állapotát. A lakosságnak kereseti ágakként való feltüntetésénél mondtuk, hogy vármegyénk kereső lakosságának 10·8⁰/₀ foglalkozik iparral ; 2·1⁰/₀ kereskedelem és hitellel és 1·2⁰/₀ áll a különböző közlekedési vállalatok szolgálatában. Ha ezen adatokat az 1890. évi népszámlálási statistika adataival összehasonlítjuk, a következő eredményre jutunk. Volt vármegyénk keresetképes lakosságából :

	1890-ben	1900-ban	Szaporodás
az iparral foglalkozók	22.124	26.423	4.299
kereskedelem és hitel	4.786	5.153	367
közlekedés	956	2.212	1.256

A mint tehát láthatjuk, a haladás különösen az ipar terén, tagadhatatlan. (19·4⁰/o.) A közlekedési vállalatok alkalmazottjainak 131·3⁰/o-kal való gyarapodása egyrészt a hatalmasan fellendült hajózási forgalomnak, másrészt a nagyobb vasuti hálózat következtében szükségessé vált személyzetszaporodás révén jött létre.

Az iparról, mely erősen a nagy ipar jellegében megy előre, kívánván általánosságban szólni, nem mellőzhetjük a gyári és kézműipar szerint való feloszlást, mert e két osztály viszonyai egymástól nagyon is elütők. Nézzük először általánosságban, azután részletesen, minek köszönhetjük ezen fejlődést? Mindkét neme az iparnak elég szépen fejlődött s hogy még erősebb és jobb állapotnak nem örvend iparunk, annak legnagyobb részében a zavaros belpolitikai és munkásviszonyok az okai. E miatt mind a két vállalati alakzat nagy küzdelmeknek s létérdeke erős veszélyeknek volt kitéve, mivel a drágaság folytán a fogyasztás erősen megcsappant s így a vállalatok csakis üzemredukálással bírták fentartani magukat. A drágaság anyagi erőinknél nagyobb s ez fogyasztási képességünket egyre mélyebben szorítja le, mivel nem is kell bizonyítanom, hogy az általános jövedelem nem emelkedik a legszükségesebb cikkek drágulásának arányában, a minek következtében a kereső lakosság jövedelmét a nélkülözhetetlen szükségletek már felemésztik, úgy hogy másra már nem is jut. Ennek köszönhetjük, hogy a munkabérek is folytonosan emelkednek s nem egy vállalatunk oly béreket fizet, melyek a nyugati nagy iparállamokban is csak kevés helyen lesznek fizetve. Ehhez járul most még a vasut díjszabásának emelkedése is, mely e nagy vállalatok versenyképességét a többi, főleg osztrák gyárak árúival erősen meg fogja fosztani. A folytonos ex-lex, a szerződésen kívüli állapot a Balkán államokkal, megakasztotta egyrészt az iparfejlesztést, másrészt exportkereskedelmünk teljes pangását vonta maga után.

A kisipar ezekkel a jelenségekkel nem igen küzdhetett meg s e miatt nem igen dicsekedhetik valami nagy eredményekkel. Nem egy mesterség van már, a mely csak tengődik s a mely a gyári versenynek már nem fog sokáig tudni ellentállani. A tőkeszegénység, a munkásügy ziláltsága, a kellő szakképzettség hiánya a pusztulás csiráját hordják magukban s ennek eredményeként az önálló kisiparosok száma folytonosan apad és felemésztődik a nagy vállalatok üzemében. Sokat szenvedett iparunk az erős kivándorlás következtében is; munkásaink legjava hagyta el műhelyét s keresett tudásának megfelelőbb s jövedelem tekintetében kielégítőbb helyet. S hogy e sok és nagy kellemetlenségek mellett is vármegyénk ipara nem hanyatlott, hanem fejlődött és nagyobb lett, ezt főleg az iparvédelmi törvénynek, a gyárüzemek alakulásának, a nagyipari vállalat amaz előnyének tulajdoníthatjuk, a melylyel a munkameg-

oszlás és összesítés, a nyersanyag előnyös vásárlása s készárúja jobb elhelyezhetőségének előnyével az egész gazdasági helyzetet előreviszi s végül köszönhetjük annak az önként megnyilvánuló szeretetnek, a melylyel az ember a szorosabb értelemben vett pátriájabeli dolgok iránt viseltetik.

Annak bemutatására, hogy az ipar mily erősen halad a nagyipar jellegében, szolgáljanak az alábbi adatok. Volt az ipari kereseti ághoz tartozó keresők között.

önálló iparos 1890-ben 12.991,	ellenben 1900-ban 11.687,	apadás 1.304 egyén
segédszemély 1890-ben 8.608,	» 1900-ban 12.151	emelkedés 3.543 egyén

s míg 1900-ban minden 100 önálló iparosra 90 segédszemély jutott, addig 1890-ben csak 66 volt. S míg az 1890-es népszámlálás szerint 20-nál több segédszemélylyel dolgozó vállalat alig volt, 1900-ban már 13 vállalat volt, mely 20-nál, 7, mely 50-nél több segédszemélylyel dolgozott, egy pedig 202-vel; ma pedig ez a szám még lényegesebben emelkedett, mivel e tizedben több ily új vállalat jött létre.

Nézzük már most az iparágakat részletesen. A vas- és fémipar ezen tizedben különösen nagy haladást mutat. A vasuti beruházási program, a nagy gépfogyasztás, a katonai kincstár keresletének emelkedése a legjobb befolyással voltak ezen iparnem fejlődésére. A politikai viszonyok okozta bizonytalanság megszűntével az elmulasztottak pótlása végett megindult fokozott tevékenység munkahalmazatot okozott, a minek folyamánya a termelés kiterjeszkedése és intensivebb volta lett. Különösen szép eredményeket ért, a Nagybecskereken levő vasgyár. Az ezen iparral foglalkozók száma különben 2.891-ről 3.337-re emelkedett, a mi 15·4%-os gyarapodásnak felel meg.

Hasonlókép nagy volt a haladás a kő- és agyagiparban, valamint a téglagyártás terén. Ez utóbbiból Torontálban igen nagy gyárak vannak s a Bohn-féle gyár által előállított téglanyag széles ez országban leli elhelyeztetését. Az általánosságban fellendült építési kedv oly nagyarányú anyagot fogyasztott el, hogy a gyárak nem is tudtak mindenkor eleget tenni a kereslet kívánalmainak, úgy hogy akárhányszor téglahiány állott elő. A szapōrodás itt 368·7% volt, a mennyiben a munkáság száma 115-ről 539-re emelkedett.

Az asztalosipar terén különösen a Nagybecskereken levő Bencze-féle butorgyár érdemei említést, mely vállalat üzemét évről-évre fejleszti. A szőnyeg- és butorszövetgyártás terén az „Első magyar torontáli szőnyeg- és butorszövetgyárat“, mely Dungyerszky tulajdona, illeti a legnagyobb elismerés. A kereslet ezen ipar terén általában sokkal nagyobb, mint a régebbi időkben volt s a gyár az ország minden részéből érkező

megrendeléseknek alig képes eleget tenni. A szeszgyártásról már az őstermelésnél volt szó, itt csak azt említem meg, hogy ebben a tizedben négy új gyár alakult meg s az ezen ipari nem keresetképesei 185·2⁰/₀-kal gyarapodtak, amennyiben számuk 21-ről 62-re emelkedett fel.

Míg ezen iparnemekben a haladás általános, addig a ruházati ipar nem egy ágánál határozott visszaesést tapasztalhatunk. Különösen a cipésziparnál, melynek munkásai 15·1⁰/₀-al fogytak, a mennyiben a keresők száma az 1890. évbéli 2.723-al szemben 2.311-re apadt. A szabóiparnál a fogyás még nem ily szembetűnő, de az emelkedés látszólagos. Ne feledjük el, hogy ilyenmő iparosaink legnagyobb részükben a nagy vállalatoknak dolgoznak átalány ár mellett, azonkívül más mindenfélével is foglalkoznak. Különösen áll ez a női szabóságnál, a hol a különböző időszakok kezdetén három-négyszer annyian foglalkoznak, mint annak végén, de azért állandóan ilyenmő iparral foglalkozóknak adják ki magukat, mivel ez a fő kereseti forrásuk. Az 1900. évi népszámlálás ugyanis 17.065 oly női iparost említ, kik mellékesen mással is foglalkoznak. Igen valószínű, hogy e nagy szám jó része a szabóiparral foglalkozókra értendő.

Ezek után nézzük még most rövidesen a háziipar állapotát is. Az 1907. évben Temesvárott tartott háziipari kiállítás ékes bizonyága annak a haladásnak, a mely a mi és a szomszédos vármegyék házi iparában ebben a tizedben beállott. Különösen a szőnyeg- és a vászonszövés, valamint a kosárfonás van erősen elterjedve vármegyénkben s ezeknek, valamint a többi kézmő- és háziipari ágaknak fejlesztése nem is czéltalan, mivel nézetem szerint erősen fejlett háziipar a legalkalmasabb volna a kivándorlás csökkentésére, miért is annak fejlesztését társadalmunk minden rétegének legnagyobb kötelességének tartom. A szőnyegszövés különösen Eleméren és Törökbecsén ér el igen szép eredményeket, a mennyiben kész árúikat nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is el tudják helyezni. Ezen árúk készítésével főképp nők foglalkoznak.

A mi már most az ipari üzemmel foglalkozók kereseti viszonyait illeti, az természetesen jóval felül áll a mezőgazdasági munkások keresetén. Hiszen nemcsak bizonyos időszakokban van keresetük, hanem egyes iparágaktól, melyek, mint az építőipar, természetesen vannak bizonyos időszakhoz kötve, eltekintve, egész éven át dolgozhatnak. Azonkívül a segédmunkások nagymérvő szervezkedésükkel elérték azt, hogy minimális és maximális bérük körülbelül a legtöbb helyen szerződésileg van megállapítva a munkaadók és a szervezetek között. Ép azért a segédmunkások sokkal szivesebben dolgoznak a nagyipari vállalatoknál, mint a kisiparosoknál, mivel az előbbieknél sokkal rövidebb

ideig kell dolgozniok, mint az utóbbiaknál s e mellett nagyobb béreket tudnak elérni. (A statistikai adatok szerint, a vármegyénkben létező 21 nagy vállalatnál alkalmazott 1.112 munkás közül 11 óránál tovább 49·6⁰/₀-a dolgozott csak a munkásoknak.) A segédmunkások napi átlagbére a 2 korona körül ingadozik; nem egy munkás van azonban, a ki 3, 4, sőt 5 koronát is keres naponta. (A börtörszörök bére 4—5 K 60 f között változik; a kőművesek 3—4 K 80 f között keresnek; a cipész- és szabósegédek vagy darabszám szerint dolgoznak, vagy ebédnek természetben való szolgáltatása mellett 1 K 60 f-től 3 K-ig terjedő bért kapnak.)

A kereskedelem és hitellel foglalkozók száma az 1890. évi népszámláláskor talált 4786 keresővel szemben az 1900. évi népszámlálás szerint 5.153-ra emelkedett, a mi 10·8⁰/₀-os gyarapodásnak felel meg. A kereskedelmi osztály fejlődése tehát nem olyan kedvező, mint az ipari osztályé. A kereskedelmi osztály terén ma is a gabonakereskedelem bír még a legnagyobb fontossággal. Ennek mérve természetesen az évenkénti gabona-termelés eredményétől függ s e téren nyugodtan mondhatjuk, hogy gabonakereskedelmünk szakavatottság tekintetében a maga nemében szinte páratlanul áll az egész continensen. A kereskedelem többi ágai nem dicsekedhetnek valami fényes eredményekkel, mivel egyrészt a külpolitikai bonyodalmak, másrészt a belpolitikai zavarok kártékonyan érintették, a mihez még hozzájárult a parlament határozottan agricultur törekvése, mely a kereskedelmi osztálynak még jogosult igényei elől is igen sokszor kitért. Ennek tulajdonítható, hogy kereskedelmünk terén nem mntathatunk fel oly eredményt, mint az iparnál.

Az, hogy a kereskedelmi osztálynál az önállóak és segédszemélyek mily arányban állanak egymással, valamint, hogy a kitüntetett számból mennyi a tulajdonképeni kereskedelmi elem és hányan tartoznak a hitelügy szolgálatába, statistikai adatainkból nem tűnik ki. Némi tájékoztatóul szolgálhat azonban a temesvári ipari és kereskedelmi kamara 1908. évi jelentése, mely szerint volt Torontálban oly önálló kereskedő, a ki állatokkal, mezőgazdasági, valamint állati termékekkel való kereskedelmet üzött, 565; fával és egyéb erdei termékkel, bányászati és ásványanyagok elárúsításával 180-an foglalkoztak; vas- és fémárúval 85-en, agyag- és üvegiparral 56-an; fa-, diszmű-, norinbergi árúkkal, író- és rajzeszközökkel 77-en; fonó- és szövőiparbeli árúk kereskedésével 229-en, élelmezési és élvezeti cikkek elárúsításával 1.929-en (köztük 1.663 szatócs), gyógy- és vegyészeti árúccikkkel 32-en, könyv és műkereskedelemmel, valamint minden mással, mi eddig felsorolva nem lett, 1.197-en; ügynök és alkusz volt 274.

A kereskedősegédek száma nincsen kimutatva. Valószínű, hogy ezek

száma az önállókéét nem mulja jóval felül, mert hiszen azok jó része olyan, hogy minden segédszemély nélkül dolgozik. A mi már most a kereskedők, valamint a kereskedelmi személyek kereseti viszonyát illeti, azt biztosan megállapítani nem lehet. A kereskedősegédek rendes havi keresete, ha csak némi jártassággal bírnak is szakmájukban, 80—160 korona, vannak azonban olyanok is, kik 200 sőt 300 koronát is keresnek. Az önálló kereskedők keresetét lehetetlen megállapítani; mégis az a körülmény, hogy az 1907. évi pénzdrágaság idején vármegyénkben csak 15 kereskedő ellen kértek csődöt, azután az, hogy a kereskedelmi osztályhoz tartozó segédszemélyek keresete igen tisztességesnek mondható, a mellett bizonyít, hogy a kereseti viszonyok, ha nem is ép a legfényesebbek, de legalább is olyanok, melyek a tisztességes megélhetést nemcsak biztosítják, de némi tőkegyűjtést is lehetségessé tesznek.

A pénz- és hitelügy terén ezen évtizedben nagy nehézségek uralkodtak az amerikai rengeteg gazdasági válságok következtében. Emiatt azután a jegybankok mind emelték a kamatlábat, s a pénz mindig drágább lett. A pénzdrágaság 1907-ben érte el tetőpontját, mignem 1908-ban hirtelen enyhülni kezdett. A pénzcrisis azonban nem maradt hatástalanul. A pénzintézetek a hitelnyújtásban az eddiginél jóval nagyobb óvatosságot fejtettek ki s már-már kartellt akartak kötni, a mikor az összes érdekelt körök egységes fellépte azt meghiusította, mire a pénzpiacz újból normalis jelleget nyert. Ha azonban a pénz drága volt is, nem mondhatnók, hogy szükében voltunk a pénznek, sőt ellenkezőleg. A nagyobb kamatnyerhetés reményében a nép takarékosabb volt kiadásában s az Amerikából küldött pénzel egyetemben halomszámra tétettek be a pénzintézeteknél. E körülmény igazolásául a következő adatokat hozom fel, a melyek egyedül a vármegyebeli részvénytársaságokra vonatkoznak:

1906. évben volt a takarékbetét	54,030.879	korona,
1908-ban „ „ „ „	64,878.554	„

tehát a legnagyobb pénzdrágaság idején, majdnem 11 millióval szaporodott a takarékbetét összege. Nézzük már most ezzel szemben a váltókölcson állapotát:

1906-ban kitett az összes váltóforgalom	88,441.939	koronát
1908-ban „ „ „ „	88,981.733	„

tehát alig néhány százezer koronával többet. A jelzálogkölcson-forgalom a pénzdrágaság következtében erősen aláhanyatlott: mig ugyanis

1906-ban a jelzálogforgalom	22,230.762	korona volt, addig
1908-ban „ „ „	18,597.555	„

tehát majdnem 4 millió koronával kevesebb.

A közlekedésügy szolgálatában állók számának majdnem megháromszorosodása, mint azt fentebb is röviden kifejtettem, a hajózási forgalomnak a Temes és Bega szabályozása folytán bekövetkezett rohamos fejlődésének, a vasuti és postai összeköttetések sűrűbb és nagyobb voltának tulajdonítandó, a minek következtében a fuvarosok és bérkocsisok száma emelkedett.

A fentebb elősorolt kereseti ágakhoz tartozó lakosság magasabb igényei és jobb kereseti viszonyai önként eredményezik azt, hogy e lakosság élelmezése sokkal jobb, mint a mezőgazdasági munkáselemé, s azután az, hogy legnagyobb részük városokban lakik, hozza magával, hogy ruházatra, lakásra is jóval többet költenek egyrészt, másrészt izlésüknél fogva rátartósabbak is.

Ezeknek ismertetése után most már áttérhetünk a közegészségügy állapotának bemutatására, s ennek kapcsán a népmozgalmi adatokból nyert tanulságok előadására; végül a betegségleyezésről és munkásbiztosításról fogunk szólni.

III.

Közegészségügy. Népmozgalom. Munkásbiztosítás.

A fentebbiekben a mezőgazdasági és ipari üzemmel foglalkozók vagyoni és kereseti viszonyait mutattuk be, nézzük már most először vármegyénk közegészségügyi helyzetét, azután népmozgalmi és munkásbiztosítási viszonyait.

A mi Torontál vármegye közegészségügyét illeti, úgy e tekintetben az orvosokat illetőleg az országos átlagnál hátrább, de a bábákat és gyógyszerházakat illetőleg jóval előbbre vagyunk. Ami mulasztás azonban e tekintetben volt, az ezen tizedben pótolva lett. Van 5 nagy kórházunk, s már majdnem minden nagyobb községnek orvosa, míg a kisebbek orvosi köröket alakítanak. A 212 községre 125 orvos, 430 bába és 96 gyógyszerház esett 1906-ban, úgy hogy minden 100.000 emberre 21·1 orvos (az országban 26·4), 72·8 bába (62·9) és 16 gyógyszerház (11·3) jutott. Az orvosok száma bizony csekély s ép azért nagy elismerés illeti vármegyénk vezetőségét, mely anyagi áldozatoktól vissza nem riadva, orvosi alapot és közegészségügyi alapot létesített, s minden törekvésével odahat, hogy az orvosok számát szaporítsa s azok kellő dotatiójával azok megélhetését biztosítsa.

Nézzük már most ezek után vármegyénk népesedési mozgalmát. Az, az eddigi eredményeket összegezve, járasonként a következőleg alakult:

Járás neve	Házasságkötés	Születés	Halálozás	Természetes szaporodás
alibunári	2.728	8.556	6.931	1.625
antalfalvai	4.342	14.464	11.969	2.495
bánlaki	2.112	8.929	6.003	2.926
csenei	2.614	7.433	5.685	1.748
módosi	2.259	8.112	5.927	2.185
nagybecskereki	4.519	17.477	13.001	4.476
nagykikindai	2.814	10.344	7.367	2.977
nagyszentmiklósi	3.587	11.656	9.148	2.508
pancsovai	4.342	16.383	11.797	4.586
párdányi	2.331	8.155	6.228	1.927
perjámosi	2.370	6.799	5.590	1.209
törökbecsei	4.096	17.346	13.014	4.332
törökkanizsai	3.859	15.050	10.782	4.268
zsombolyai	3.957	12.427	9.191	3.236
nagybecskereki	2.221	7.020	6.673	347
nagykikindai	2.123	7.606	6.227	1.379
Összesen	50.274	177.757	105.533	42.224

Tekintettel már most arra, hogy az 1900. évi népszámlálás szerint Torontál vármegyének 590.318 lakosa volt, esik minden 1.000 emberre a tizedben 85 házasságkötés, 30·1 születés és 178 halálozás, s a természetes szaporodás 12·3, a mi az országos átlagnál jobbnak mondható 1·3 %-kal. Hát még ha nem lenne oly nagy nálunk a tüdővész pusztítása, de így, mikor évente körülbelül 2.000 ember pusztul el e szörnyű vészben, s a mikor a gyermekhalandóság is oly nagy nálunk, még nagyon is jónak mondható az arány.

Nézzük már most a népmozgalmi adatokat megyei összegben külön és évenként: kitett a népmozgalom:

Neme	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
Házasságkötés	6.059	5.945	6.059	6.115	6.932	6.159	6.301	6.699	6.064
Születés	23.767	22.373	23.223	22.731	23.128	21.492	22.468	22.178	21.164
Halálozás	16.957	14.584	16.214	17.423	17.028	18.781	16.411	17.146	18.150
Szaporodás	6.810	7.789	7.009	5.308	6.100	2.711	6.057	5.032	3.014

Ezek a számok folytonos változást tüntetnek fel s e változások a termésviszonyokkal vannak összefüggésben. Ha a termés jó, akkor a házasságkötések száma emelkedik, emelkedik a születések száma és fogy a halálozási szám; ha azonban a termés nem jó, akkor a házasságkötések száma apad, vele együtt a születések száma is, ellenben a halálozási szám emelkedik. Egy-két kivételes eset is van, ez azonban egyéb behatásoknak tulajdonítandó. Így az 1904. évi hirtelen, emelkedés az 1903. évben elmaradt sorozásnak tulajdonítandó. Ennek következtében ugyanis az 1903-ban kiszolgált katonák jó része csak 1904 tavaszán

ment haza s ezek jó része ezen évben házasodott is meg, s így az 1903. év eredményét apasztották, ellenben az 1904. év eredményét emelték.

A munkásbiztosítás terén külön kell megemlékeznünk a mezőgazdasági és külön az ipari munkások baleset- és betegsegélyezéséről. Az előbbi ebben a tizedben nem öltött valami nagy jelleget, a mi minden esetre az erősebb felügyeletnek tulajdonítandó. A tagok száma lényeges emelkedést mutat, a mi minden esetre örvendetes jelenségnek tudandó be. Az ipari munkások biztosítása terén kétféle állapotról kell számot adni, az 1907. év előtti kerületi betegsegélyző és biztosító egyletekről s az állami munkásbiztosításról, mely az 1907. évi XIX. t.-cz. életbelépte óta működik. Ez utóbbiak működéséről ma még vajmi kevés jót mondhatunk. A bizonytalanság ma, három évvel a törvény életbelépte óta époly nagy, mint az első hónapokban volt. Mig a kerületi biztosító pénztárak a legnagyobb óvatosságot fejtették ki, addig az állami munkásbiztosító pénztárak állandó anyagi zavarokkal küzdenek, a mi semmiesetre sem mondható egészséges állapotnak s valószínűleg a törvény s az intézmény alapos módosítására fognak vezetni.

Itt kell megemlékezni a kivándorlásról is. Ez vármegyénkben igen jelentékeny, bár az utóbbi évben az előbbihez képest némileg apadt. Kivándoroltak 1901. évben 539-en, 1902-ben 1.117-en, 1903-ban 2.830-an, 1904-ben 3.988-an, 1905-ben 7.456-an, 1906-ban 11.498-an, 1907-ben 18.138-an, 1908-ban 2.182-en; visszavándoroltak 1901-ben 148-an; 1902-ben 236-an, 1903-ban 484-en, 1904-ben 496-an, 1905-ben 632-en, 1906-ban 1.576-an, 1907-ben 3.044-en és 1908-ban 4.359-en. A kivándorlók túlnyomóan németek, mig a magyarok, szerbek és oláhok együttvéve sem érik el az ő számukat; a visszavándorlók viszont inkább szerbek. (L. e kérdésről részletesen „Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról“ irt tanulmányomat.)

IV.

Megyei pénzügyek.

Torontál vármegye háztartásának mérlege 1908. évi december 31-én a következő volt:

Rendes bevétel	610.887 K 55 f.
Rendkívüli bevétel	156.961 „ 10 „
Összesen	767.848 K 65 f.

Ezzel szemben:

Rendes kiadás	641.356 K 02 f.
Rendkívüli kiadás	66.688 „ 68 „
Összesen	708.044 K 70 f.

Volt tehát a mérleg:

767.848 K 65 f	bevéttel szemben
708.044 „ 70 „	kiadás, vagyis
59.803 „ 95 „	felesleg.

A nagybecskereki kir. adóhivatal, mint vármegyénk főpénztára, összesen 43 alapot kezelt, melyeknek vagyonmérlege 1908. év végén a következő volt:

Készpénz	318.205 K 10 f.
Adóslevél	322.519 „ 24 „
Kötvény	12,341.814 „ 01 „

Az árva- és gyámpénztár mérlege a következő volt:

Készpénz	87.813 K 89 f.
Kötvény	4,131.308 „ 44 „
Adóslevél	616.841 „ 31 „
Árvatartalékalap	131.486 „ 16 „

A 24 árvapénztár mérlege:

Készpénz	127.679 K 71 f.
Kötvény	2,776.400 „ 10 „
Tartalékalap	101.085 „ 20 „

Az 1908. évre kivetett állami adó a következő képet mutatja. Kivettetés összesen

állami egyenes adó	9,014.756 K 06 f.
hadmentességi díj	240.080 „ 91 „

Ebből az év folyamán befolyt

8,521.224 K 80 f	egyenes adóban,
204 438 „ 65 „	hadmentességi díjban.

Maradt az év végén hátralék, az előbbi időszakéval egyetemben

egyenes adóban	2,776.400 K 10 f,
hadmentességi díjban	341.732 „ 27 „

A vármegyei úttadó kitett 1908-ban

851.027 K 17 f,	ebből befolyt
841.804 „ 57 „	marad
9.222 „ 60 „	hátralék.

A vármegyei pótadó kitett 1908-ban

375.531 K 29 f,	ebből befolyt
395.512 „ 10 „	marad
19.980 „ 81 „	felesleg.

A községi pótadók kiszámítása nagyon nehézkes és túlságos hosszadalmas lenne. Ezek a mi megyénkben általában véve igen magasak s a községek jó része 50⁰/₀-nál magasabb pótadóval fedezi kiadásait, sőt sok olyan is van, melynél a pótadó a 70—80⁰/₀-ot is eléri, sőt egynéhánynál a 100⁰/₀-on is felül van, míg olyan község, hol pótadó nincs, alig egynéhány van.

Szentiványi Ferencz.

Közlemények és ismertetések.

Knapp—Lexis.

A német közgazdasági statisztikai tudomány két kitünőségét ünneplik ez év folyamán.

Georg Friedrich Knapp, a strassburgi egyetem hírneves tanára f. évi márczius hó 7-én tölti be 70. életévét. Willhelme Lexis a göttingeni egyetem nagynevű tanára f. évi június hó 7-én tölti be 75. életévét.

Knapp a statistika elmélete terén (*Über die Ermittlung der Sterblichkeit aus den Aufzeichnungen der Bevölkerungsstatistik*. Leipzig, 1868. *Theorie des Bevölkerungswechsels. Abhandlungen zur angewandten Mathematik*. Braunschweig, 1874.), a gazdaságtörténet terén (*Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Teilen Preussens*. 2 Bände. Leipzig, 1887. -- *Die Landarbeiter in Knechtschaft und Freiheit. Vier Vorträge*. Leipzig, 1891.), a pénzelmélet terén (*Staatliche Theorie des Geldes*. Leipzig, 1905.) alapvető munkákat írt. Talán a közgazdaságtan legkitünőbb paedagogusa egész Németországon, a ki nagy iskolát teremtett magának.

Lexis ugyancsak az elméleti statistika terén (*Einleitung in die Theorie der Bevölkerungsstatistik*. Strassburg, 1875. — *Zur Theorie der Massenerscheinungen in der menschlichen Gesellschaft*. Freiburg, 1877. — *Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik*. Jena, 1903.), a valutaügyről (*Erörterungen über die Währungsfrage*. Leipzig, 1881. — *Der gegenwärtige Stand der Währungsfrage*. Dresden, 1895. 2. Ausg. 1896.) mintaszerű munkákat alkotott. A közgazdaságtan, a statistika és a kulturpolitika számos kérdéséről értekezéseket és cikkeket írt és meggyőződésünk szerint az *Allgemeine Volkswirtschaftslehre* (*Die Kultur der Gegenwart*. Berlin u. Leipzig, 1910.) című munkája a legjobb elméleti munka, a melyet az újabb német közgazdasági tudomány felmutathat.

A magyar közgazdasági tudomány művelői bizonyára osztatlan örömmel vesznek részt a két nagy tudós ünneplésében. E sorok írója pedig, mint Knapp hálás tanítványa és Lexisnek őszinte tisztelője szívből gratulál a két jubilánsnak.

Mandelló.

Gustave de Molinari †.

A francia liberalis iskolát újabb nagy veszteség érte. Csak nemrégiben vesztette el kiváló vezérei egyikét Émile Levasseurt, most pedig másik jeles oszlopa dőlt ki Molinari személyében.

Molinari egyik legmeggyőződöttebb híve és előharczósa volt a szabadkereskedelem eszméjének. Hosszú közgazdasági pályáján alig volt fontosabb elméleti vagy gyakorlati oeconomicus kérdés, a melylyel ne foglalkozott volna. Különös szeretettel foglalkozott azonban a munkatőzsdék kérdéseivel; legalaposabban mégis a kínálat és kereslet problémájával. Ez utóbbinak törvényei fel-fel bukkannak munkáiban léptenyomon, még pedig nem csak directe közgazdasági, hanem politikai, erkölcsstani, vallásphilosophiai munkáiban is.

1819-ben született Lüttichben. 1840-ben Párisba ment, hogy teljesen a közgazdasági irodalomnak szentelje magát. Ebben az időben kezdi szárnyait bontogatni az a nagy ipari forradalom, a melyet a tengerentúli gőzhajóforgalom, a vasut és táviró realizáltak. Molinari ezeknek hatását látnoki szemmel értékelte, a mint az akkori, kevésbé méltányolt dolgozataiban látható. 1846-ban részt vesz a szabadkereskedelmi egyesület megalapításában, a melynek eszméiért a *Courrier Français*, *Libre Échange*, *Commerce* és *Patria* című lapokban száll síkra. A 48-iki forradalom idején egyformán küzd a socialisták és a statusquo-conservatívek ellen. Ekkortájt megjelenő munkájában „*les soirées de la rue Saint-Lazare*“ stb. a végletekig megy az állami beavatkozás ellenzésében. Az 1851-iki államcsinyt követő dictatori uralom nem kedvezett Molinari liberalismusának. Jobbnak látta visszatérni Belgiumba, a hol 1852-ben *Les révolutions et le despotisme* című munkáját adja ki. Majd megjelenik a Musée royalban ekkoriban tartott főiskolai előadásainak foglalata „*Cours d'économie politique*“ címen. 1860-ban visszatér Párisba, 1867-ben kezd irni a *Journal des Débats*-ba, melynek később éveken át szerkesztője is volt. Ezután már végleg Párisban marad, eltekintve utazásaitól. Keresztül-kasul beutazta a világot, három ízben járt Amerikában, többször keleten stb., nyílt szemekkel jár-kelel, semmi figyelmét el nem kerüli.

1881-ben Garnier halála után átveszi a *Journal des Économistes* szerkesztését és vezeti a folyóiratot majdnem haláláig (1909-ig). Ez idő alatt egész sorát adja a jeles munkáknak. Így: *L'Évolution économique du XIX. siècle. Théorie du progrès*, 1880. — *L'évolution politique et la révolution*, 1884. — *Les lois naturelles de l'économie politique*, 1887. — *La morale économique*, 1888. *Notions fondamentales d'économie politique et programme économique*, 1891. — *Religion* 1892. — *Science et religion*,

1894. — Comment se résoudra la question sociale? 1896. — La viriculture, 1897. — Grandeur et décadence de la guerre, 1898. — Esquisse de l'organisation politique et économique de la société future, 1899. — Les problèmes du XX. siècle, 1901. — Questions économiques à l'ordre du jour, 1906. — Économie de l'histoire, théorie de l'évolution, 1908. — E könyvalakban megjelent standard munkákhoz hozzászámítandók a Dictionnaire d'Economie politique első és második kiadásába készült nagy dolgozatai. Nem szabad megfeledkezni Ultima verba című utolsó nagyobb dolgozatáról sem, a melyben úgyszólván tudományos végrendekezése található. Pregnans, emlékezetbe vésődő mondásai közül legjellemzőbb: „Le devoir de l'État, c'est de maintenir le milieu libre.“

Oroszország államháztartása 1912-ben.

Februárban jelent meg német nyelven az orosz pénzügyminister 1912. évi exposéja. Mint rendesen, ez az emlékirat is tartalmaz egy-két évre szóló visszapillantást az új költségvetés basisaképen. Ezeknek az adatóknak összehasonlító szembeállítását nem érdektelen.

Az 1909. és 1910-diki fényes termés hatását még 1911-ben is nagymértékben éreztette. 1911-ben a birodalom nagy részében rossz termés volt. Ha mégis az 1912. évi tételek nagy bevételi többletekkel számítanak, szemben az 1911-diki budget-vel, úgy megokolja ezt az orosz állami pénzügyek eddig tapasztalható fejlődése. Így az 1911. év első tiz hónapjában a rendes bevételek máris 2.364.65 millió rubelt tettek ki (az előző évi 2.218.15 millióval szemben) és a rendkívüliek 2.02 (19.91) milliót. Ezzel szemben a rendes kiadások kitétek 1.838.62 (1.800.17) milliót és a rendkívüliek 116.92 (36.83) millió rubelt. Tehát erre a tiz hónapra nézve az ordinariumban 526.03 millió rubeles többlet mutatkozik, míg a költségvetés az egész évre mindössze csak 180.4 millió rubelt produkált és az extraordinarium tekintetbevétele mellett is bőséges 411 millió activ többlet marad fenn. A napilapok újabb pétervári értesülése szerint az egész 1911-re nézve a rendes bevételek 2.943 millió rubelre emelkednek, minek folytán aztán 88 millió rubellel túlhaladják az 1912-diki előirányzatot. Az 1911-dik év kiadásairól és rendkívüli költségeiről még nem állnak rendelkezésre adatok. Tekintettel a jelzett meglepő adatokra, a pénztári állományok oly összegre emelkedhetnek, a mely könnyen paralizálhatja az 1912. évi államháztartás esetleges csalódásait. Az említett pénzügyministeri munkálat csak az 1911 januártól júniusig terjedő időszakot veszi figyelembe és mégis arra az eredményre jut, hogy 1912 elején a rendelkezésre álló pénztári állományok eddig soha el nem ért számot fognak eredményezni. Az 1910-dik

évi realizált többlet folytán 233 millió rubellel 340 millió rubelre szaporodtak. A pénzügyminister az 1911-diki összeghez óvatosságból csak 200 millió rubeles többletet ad hozzá (bár mint fent olvasható, október végéig máris 411 millió éretett el) és a pénztári állományból fedezendő rendes költségvetésen kívüli kiadásokat 80 millió rubelre becsli. Végül vigyázatosságból még 35 millió rubelt töröl és így jut a $340 + 200 - 35 = 425$ millió rubeles pénztári állományhoz. Ha tehát az 1912. évi költségelőirányzat 1912-re 115 millió rubeles deficittel zárul, ez a hiány sokszor fedezetet lel a pénztári állományokban, sőt közel fekszik az a feltevés, hogy az 1911. évi tényleges feleslegi többletek elegendők lesznek az 1912. évi deficit kiküszöbölésére. Eme feltevés mellett már egy rendkívüli, 100 millió rubeles kölcsöntörlesztés is be van állítva az 1912. évi extraordinariumba, miután már az 1910 és 1911-diki költségvetésbe e célra már 4·72 és 45·30 millió rubel be volt állítva és folyósítva.

Az 1912-re előirányzott rendes bevételek az 1911. évi előirányzathoz képest 147·46 millió rubellel magasabbra vannak beállítva. Az emlékirat utal arra, hogy 1903--1909-ig a rendes bevételek átlag 4 százalékkal emelkedtek, míg ezuttal 5·4 százalékos emelkedés vétetett kombinációba. Ez a feltevés igazoltnak látszik, mert az 1912-re szóló költségvetés az 1911-diki effectiv bevételekkel szemben nem contemplál újabb emelkedést, bár magából az ingatlanadó reformjából ezuttal körülbelül nyolcz millió rubeles bevételi többlet várható.

Az 1911-diki költségvetéssel szemben az egyenes adók 13·99 millió rubellel magasabban vannak beállítva, míg a közvetett adókra nézve 50·53 millió rubeles emelkedés vétetett fel, a miből a vámbevételek gyarapodására magára 39·29 millió rubel esik. Az illetékek és forgalmi adók állítólag 10·43 millió rubellel fognak többet jövedelmezni, a regálék gyarapodása 17·83 millió rubellel contempláltatik, a miből 9·05 millió rubel a postára és táviróra esik, míg a szeszegyedáruság hozadéka 4·41 millió rubel, a pénzverdei többlet 4·13 millió rubeles plus-szal van beállítva. Az állami uradalmakból és az állam tulajdonát képező tőkékből 49·55 millió rubellel többre számítanak; nevezetesen az államvasutaknál gondolnak 32·77 millió rubel bevételi többletre, a magánvasutakban való részesedés jövedelméből 8·39 millió rubeles többletet, az erdők jövedelméből pedig 6·41 rubeles többletet remélnék.

A rendkívüli bevételeknél összesen csak 5·4 millió rubel bevétel van kilátásba véve, ebből 2·4 millió rubel örökös betétként szerepel a birodalmi banknál. A rendes kiadásoknak 158·7 millió rubellel való jelentékeny emelkedését illetőleg megjegyzi az emlékirat, hogy első sorban olyan szükségleti célokra kívánatos eszközöket rendelkezésre bocsátani, a melyeknek kielégítése a törvényhozó szervek és a kormány

különös gondoskodásának tárgya. Hadseregére és haditengerészetre 11·62 azaz 55·96 millió rubellel több kívántatik. Az egyéb többkiadások közül 16·86 millió esik népoktatásra, 16·18 mezőgazdaságra, 19·07 a közlekedési ministerium szükségleteire, 8·46 millió rubelt igényel a kereskedelmi tárcza, 8·35 milliót a posta és táviró stb. Az ország culturalis és productiv szükségletei tehát összesen 71·51 millió rubelt igényelnek. A többi ressortban a kiadások 22·21 millió rubellel emelkednek, nevezetesen a pénzügyministeriumnál 14·77, az igazságügyministeriumnál 5·94 millióval. A rendkívüli kiadások közt szerepel még a rendkívüli adósságtörlesztésre szükségelt említett 100 millió rubelen kívül további 116·69 millió vasutépítésre, 70 millió hadügyi kölcsön és végül még 41·000 rubel oly költségekre, a melyek az orosz-japán háborúval és annak következményeivel függnek össze.

1903 óta (a mely az utolsó normális év volt a háború kitörése előtt) 1909 végéig a rendes bevételek átlag 4°/_o-kal emelkedtek. Az 1910-dik év rendkívül kedvező bevételeinek hozzájárulása folytán azonban 5·3°/_o-kal. A kiadásokban beállott változások sem kevésbé figyelemreméltók. 1910-ig a kiadások 1903 óta átlag 5°/_o-kal emelkedtek, azaz gyorsabban, mint a bevételek. Az 1910. évi kedvező eredmények következtében azonban az emelkedés 1903 óta 4·5°/_o-kal mérséklődött, 5·3°/_o-os átlagos bevételi szaporulat mellett.

Az emlékirat megjegyzi, hogy ez a fejlődés mindenképen megfelel a helyes pénzügyi politika követelményeinek, mert lehetővé teszi, hogy oly kiadások, melyeket bár a rendkívüliekhez sorolnak, a valóságban azonban évenként ismétlődnek és a gyakorlatban állandósultak, a rendes állami bevételekből fedeztessenek és így nemcsak hogy kölcsönök nélkül lehet boldogulni, hanem esetleg adósságokat is törleszteni, a melyek kamatszolgáltatásukkal nagy áldozatokat követelnek. Ezen áldozatok csökkentése után lehetővé fog válni, nagyobb mértékben kiépíteni olyan igényeket, a melyek az országot további culturalis fejlődés és gazdasági gyarapodás felé viszik. Az egyes bevételi forrásokat, illetőleg felvilágosítást nyújt a következő összeállítás, a mely a brutto-költségvetés elve szerint van felállítva:

Rendes bevételek millió rubelben	1906 eff.	1907 eff.	1908 eff.	1909 eff.	1910 eff.	1911 def.	1912 prov.
Egyenes adók	163·2	183·3	194·2	198·7	216·1	211·0	225·0
Közvetett adók	494·2	509·8	526·5	529·8	592·7	587·5	638·1
Illetékek, forgalmi adók . .	113·3	122·6	137·4	151·7	170·4	169·4	179·8
Regalék	777·0	790·6	793·8	814·2	865·3	849·7	867·3
Ezek közül szeszmonopolium	697·5	707·1	709·0	718·9	767·4	747·4	751·9
Állami birtokok és tőkék .	602·6	636·3	648·4	708·5	796·6	764·2	814·7
Ezek közt vasutak	490·9	510·3	512·5	567·9	625·9	601·3	634·1
All. számv. megtérítések . .	71·6	74·5	96·7	99·9	118·0	106·5	111·9
Különb. bevételek	14·0	24·0	19·4	21·6	19·2	16·0	15·8
Összesen	2.271·7	2.342·5	2.417·8	2.526·3	2.781·0	2.707·7	2.855·2

Ha az első három bevételi tételt összefoglaljuk, akkor a lakosság tulajdonképeni adóterheként 1.042·9 millió rubelnyi összeget nyerünk, a mi megfelel a bevételek 36·6 százalékának. Ha hozzáadjuk az adókhoz a szeszmonopolium nyers jövedelmét, akkor a lakosság összes adó teljesítménye 1.794·8 millió rubelt, vagyis a költségvetés 62·9 százalékát teszi ki.

A pálinkaegyedárúság még mindig a bevételek élén áll. A pálinkafogyasztás a kedvező termések folytán rendkívül erősen megnőtt, de már az 1911. évi rossz termés mellett az inséges vidékeken lényeges megcsappanást mutat. Hogy a pálinkamonopolium tisztajövedelmét megállapítsuk, le kell vonni a terhelő kiadásokat, köztük egyedül 2½ millió rubelt, a mérsékletességi curatoriumok subventióját. Ilyenformán még mindig 558·26 millió rubel marad ebből a kevésbé díszes jövedelmi forrásból. Az államvasuti hálózat fejlődését illetően a következő adatokat emelhetjük ki a ministeri jelentésből:

Millió rubelekben	1908	1909	1910	1911	1912
Nyersbevétel	512·5	567·7	625·9	601·1	683·9
Üzemi kiadás	468·5	443·4	432·9	439·6	449·1
Üzemi tiszta jövedelem	44·0	124·3	193·0	161·5	184·8

A kiadásokat és azok hova fordítását illetően részletes felvilágosításokkal szolgál az emlékirat, a melyből a következő számadatok emelendők ki:

Általános állami kiadások:

Rendes állami kiadás	Előirányzat	Az előző évvel szemben		Az egész költségvetéshez arányítva	
	1912	1911	%	1912	1911
	Millió rubel			%	%
Honvédelem	597·1	+ 65·4	+ 12·3	12·6	12·9
Államadósság	404·6	— 2·6	— 0·6	15·1	16·2
Garantiák	30·2	— 0·7	— 2·4	1·1	1·2
Igazgatási költségek	337·5	+ 11·5	+ 3·5	12·6	12·9
Annuitások	18·1	—		0·7	0·7
Összesen	1.496·4	+ 77·4	+ 5·5	55·8	56·3

Culturalis és productiv kiadások:

Népművelés, művészet	170·8	+ 19·6	+ 12·9	6·4	6·0
Mezőgazdaság-telepítés	78·4	+ 12·0	+ 18·1	2·9	2·6
Egyházi célok	21·5	+ 1·1	+ 5·5	0·8	0·8
Közegészségügy	33·6	+ 1·4	+ 4·3	1·3	1·3
Egyéb szükségletek	121·1	+ 16·6	+ 15·7	4·3	3·1
Összesen	425·3	+ 50·6	+ 13·5	15·9	14·8
Állami üzemek	749·0	+ 30·3	+ 4·2	27·9	28·5
Előre nem látottak	10·0	—	—	0·4	0·4
Végösszeg	2.680·8	+ 158·3	+ 6·3	100·0	100·0

Portugália államháztartása 1912/13.

Az utolsó idők rendkívüli politikai eseményei az európai közfigyelmet nagy mértékben Portugal felé terelték. Az idén szokatlan pontossággal terjesztette a pénzügyminister az 1912/13-diki államháztartási költségvetést a kamarák elé. A deficit ezuttal ismét lényegesen csekélyebb mint várták, mert a minister a költségvetéshez adott előszóban a sorok közt jelezte, hogy a jövő költségvetési évi hiányösszeg elfogja érni a 4.200 contót (à 5.400 korona). A 3.499 contós deficitre való számítás, daczára a mult évvel szemben beállott emelkedésnek (1.951 conto) viszonylag kedvezőnek volna tekinthető, ha az előirányzat a gyakorlatban keresztül is lesz vihető. A bevételek (rendesek és rendkívüliek) 75.023 contóval (tavaly 76.237) vannak preliminálva, a kiadások 78.522-vel (78.188). Tehát míg a bevételeket illetőleg 1.214 contós apadásra számítanak, a kiadásoknak 334 contós szaporodását contemplálják. A kormány tervezetének részleges vizsgálata némi kétséget ébreszt a közölt szám adatok teljes pontossága tekintetében. Az utolsó költségvetésben egy kerek 2.400 contós tétel bevételként szerepelt, pedig csak az idei költségvetési évben fog befolyjni, míg a gyarmatügyi deficit, annak idején az egyszerűség kedvéért egyáltalán figyelembe nem vétetett. Ezuttal a colonialis hiányösszeg 1.802 contóval szerepel, igaz hogy csak Angolára és Indiára nézve. Timor, Mozambique, Guinea és a többi gyarmat nem vétetett még figyelembe.

Ha összevetjük a mai köztársaság költségvetését a volt monarchia-éival kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy a mai igazgatás jobb. Nevezetesen erősen emelkedtek az egyenes adók, a mi nem az adócsavar szorításának eredménye, hanem az adók gondosabb behajtásából ered. A mit azonban a mostani hatalmon levőknek épúgy szemére hánynak, mint a régieknek — és méltán — az az, hogy nincs bátorságuk bevallani, hogy a sürgősen szükséges pénzügyi reformot keresztülvinni nem tudják.

Az alapítási tevékenység Ausztriában 1911-ben.

Az 1911. évi alapítási és kibocsátási tevékenység nem érte el egészen az előző év tekintélyes magasságát. Csak a korlátolt felelősségű társaságok alapítása szaporodott tovább is. A részvénytársaságok tőkefelemelése is valamivel magasabb összeget vettek igénybe, a mivel szemben részvénytársaságok alapítása és kibocsátások, ha nem is sokkal, de mégis valamivel visszamaradtak a mult évhez képest. A magánipari

vállalatok terén való alapítási tevékenység sem volt lényegesen jelentékenyebb, mint a múlt évben:

A mi a *részvénytársaságokat* illeti, 1911-ben 58 részvénytársaságot alapítottak 127·63 millió korona tőkével. (Tavaly 64-et 141·86 millió koronával.) Az elmúlt hét esztendő fejlődését mutatja a következő táblázat:

	Társaságok száma	Tőke millió koronákban
1911	58	127·63
1910	64	141·86
1909	33	55·42
1908	35	77·98
1907	67	137·97
1906	34	65·67
1905	37	132·38

E szerint az 1911. évet a részvénytársaságok száma tekintetében túlhaladja 1910. és 1907., a részvénytőke magassága tekintetében pedig az 1905. év is.

A mi az alapítások részleteit illeti, megjegyzendő, hogy az új bankok alapítása terén való tevékenység nem volt oly élénk, mint a múlt évben. Nem alakult új biztosító társaság, sem új hajózási társaság. Az újonnan létesült helyi érdekű vasuttársaságok száma is csekély. Ezzel szemben az újonnan alapított ipari társulatok száma és részvénytőkéje lényegesen magasabb, mint az előző évben. Alapított 50 ipari társaság 117·76 millió koronával, szemben a tavalyi 87·46 millió koronás 42 társasággal. Különösen számos és nagy volt az alapítási tevékenység a fém- és gépiparban. Itt 8 új társaság alapított 35·8 millió koronás tőkével. (Az előző évben 6 társaság 10·3 millió korona tőkével). Az építő iparban keletkezett 7 új társaság 11·35 millió koronával; az előző évben csak 1, nem egészen $\frac{1}{2}$ millió korona tőkével.

A mi a bankok közreműködését illeti, említendő e téren az újítás, hogy igen sok alapítás körül több bank cooperált. Sok esetben együttműködött a Bodencreditanstalt és a Creditanstalt, más esetekben összeműködött a Creditanstalt a Bankvereinnel, a Länderbank egyszer a Bankvereinnel, másszor az Angol-Osztrák Bankkal működött össze. A bankok összesen 27 társaságnál szerepeltek 93·1 millió korona tőkével. A Creditanstalt 5 alapításnál működött közre 39·8 millió korona tőkével. A Bodencreditanstalt 3 alapításnál interveniált 21·5 millió, a Bankverein 3-ban 15 millió koronával. A Länderbank 8 társaságot alapított 15 millió korona tőkével. Érdekelték még az Unionbank 2 társaságnál 8 millióval, Zivnostenská Banka 4-nél 8·35 millióval, az Angol-Osztrák Bank 3-nál 3 millió koronával, a Prager Creditbank egy társa-

ságnál 5 millióval, stb. A cseh intézetek 5 alapításban 13·35 millió koronával részesedtek.

A mi a külföldnek az osztrák tőkebefektetésben való részesedését illeti, a részvénytársasági alapítások terén inkább a külföldre irányuló tőkeexportról, mint tőkeimportról lehet szólni.

Az új alapítások által igénybe vett tőkénél sokkal jelentékenyebb volt a létező részvénytársaságok új kibocsátásai következtében beállott tőke szükséglet. 1911-ben 81 társaság emelte fel részvénytőkéjét kerek 260 millió koronával, szemben a múlt évi 60 társasággal 243·5 millió koronával. A tőke felemelések 1909-ben csak 71·5, 1908-ban csak 60 és 1907-ben csak 55 millió koronát igényeltek. Tehát a tőkefelemelések tekintetében 1911-ben recordot értek el. A tőkeszaporítások túlnyomó része az első félévre esik, a mikor 59 társaság emelte fel részvénytőkéjét kerek 222 millió koronával.

A mi a részleteket illeti, az egész évben 21 bank emelte fel alapítóját 167·3 millió koronával (20 : 149·3), továbbá 5 biztosító-társaság 8·6 millió koronával (2 : 3·5), egy kereskedelmi társaság 3 millió koronával (2 : 3), 1 helyi érdekű vasút 0·1 millió koronával (1 : 0·13), továbbá 53 ipari társulat 103·78 millió koronával (35 : 87·6.) Az ipari társaságok közül jut a fémiparra 14 társaság 31·5 millió koronával (9 : 10·4), 7 építő ipari 8·73 millióval (0), 7 vegyi ipari társaság 11·69 millióval (10 : 38·72).

Nyilvánvaló, hogy a bankok rendkívüli terjeszkedési irányzata még 1911-ben is tartott, sőt, hogy a bankok ebben az évben még lényegesen több új tőkét szívtak fel, mint 1910-ben. Ez az expansió irányzat csak részben jut ismét fiókok alapításában kifejezésre. Az összes osztrák bankok mintegy 50 új fiókot alapítottak, valamivel kevesebbet mint az előző évben, de még mindig elegendők. Különösen a vidéki bankok, jelesen a csehek, lényegesen megnagyították 1911-ben fiókhálózatukat. Két magyar bank is létesített fiókot Ausztriában, nevezetesen a Hermes és a Magyar Bank- és Kereskedelmi R.-T.

A minthogy az építőipari és fémipari új alapítások legnagyobb szerepet játszó, úgy ezen ágak társaságai a tőke felemelésekben is első helyen állnak. Kiemelendő, hogy az a tőkeszükséglet, a melyet a részvénytársaságok új kibocsátásai idéznek elő, lényegesen nagyobb, mint a kimutatott névérték. A bankok és biztosító-társaságok, valamint egyes ipari társaságok (Skodawerke, Aussiger chemische Industrie) részvényeit nagy agióval adták ki, az összes agiót legalább 100 millió koronára kell tenni, úgy hogy a részvénytársaságok tőkefelemelése 260 millió korona tényleges tőkét emészthettek fel.

Korlátolt felelősségű társaság 1911-ben 483 alapított 89·95 millió

korona alaptőkével és 76·5 millió korona befizetett tőkével, valamint 47·7 millió korona készfizetett tőkével. Az előző évben ezzel szemben 369 társaság keletkezett 64·9 millió, 54 millió, illetve 35 millió koronával. E téren az alapítási tevékenység sokkal élénkebb volt, mint az előző évek bármelyikében és a második félévben sem csökkent az elsőhöz képest.

Az alapítások között ismét a vegyi ipar vezet 64 társasággal és 11·25 millió korona alaptőkével (40 társaság 11·7 millió koronával az előző évben); ezek közül esik 28 alapítás a petroleum-társaságokra 8 millió koronával (14 : 6·4.) Második helyen áll a gép- és szerszámipar 54 alapítással 7·3 millió koronával (55 : 5·3.) Rendkívüli szaporodást mutatnak az építőanyag-társaságok 27 alapítással és 4·8 millió tőkével (12 : 0·8), továbbá a vas- és fémipar 29 alapítással és 4·7 millió korona tőkével (10 : 1·2), továbbá a nyomda stb. ipar 24 alapítással 3·9 millió tőkével (19 : 1·5), végül szállító-társaságok, a melyek közt sok autoüzemi is van 27 alapítással és 3·4 millió korona tőkével (14 : 1·7.) A mi a textilipart illeti, csak 10 alapítás történt az előző évi 15-el szemben, a tőke azonban az előző évi 3·9 millió koronával szemben 5 millió volt.

Tőkéjét 60 korlátolt felelősségű társaság emelte fel kerek 7 millió koronával. Az előző évben a tőkefelemelések e téren 11·43 millió koronát tettek, 1909-ben pedig 5 és fél millió koronát. Felszámolt az elmúlt évben mintegy 55 társaság körülbelül 4 millió korona tőkével.

Tekintettel arra, hogy 1910. év végén kereken 1.100 korlátolt felelősségű társaság létezett Ausztriában, körülbelül 280 millió korona alaptőkével, ez idő szerint korlátolt felelősségű társaságok állása több mint 1.500 társaság 370 millió koronánál nagyobb tőkével.

Ha az egész, úgy alapításokkal, mint pedig tőkefelemelésekkel igénybe vett tőkeberuházást számítjuk, a következő adatokat nyerjük:

	Millió koronákban 1911	Millió koronákban 1910
Ujjonnan alapított részvénytársaságok tőkéje	127·63	— 14·23
Ujjonnan alapított korl. fel. társ. tőkéje	89·97	+ 25·09
Részvénytársaságok tőkefelemelései	260·—	+ 16·4
Korl. fel. társaságok tőkefelemelése	7·—	— 4·5
Összesen	484·60	+ 22·96

A társulati formában befektetett tőke összege tehát 1911-ben még mindig nagyobb volt, mint az előző évben. A többlet főleg a korlátolt felelősségű társulatok javára, valamint a részvénytársaságok tőkefelemelésére esik.

A mi az *ipari magánvállalatokat* illeti, 1911-ben 225 új gyár és ipari vállalat létesített magánosok által (az előtti évben 209), 29 üzem

pedig kibővítettett (35). Az ebbeli tevékenység tehát nagyjából a múlt évi nivón mozgott. Nagyobb fokú gyarapodás itt is főleg az építő, valamint a vegyi iparban tapasztalható. A textiliparban megcsappanás észlelhető. A villamos iparban is kevesebb vállalat létesült, mint az előző évben, bár az electrotechnikai conjunctura kétségkívül emelkedő irányzatot mutat.

A kibocsátásokat illetőleg a következő tábla nyújt felvilágosítást: Jegyzésre bocsátatott a bécsi tőzsdén:

	1911-ben tőkeösszeg		1910-ben tőkeösszeg	
	szám szerint	millió kor.	szám szerint	millió kor.
Állami, tartományi és városi kölcsön	9	614	8	873
Záloglevél és bankkötvény	15	193·5	13	297
Forgalmi vállalatok kölcsönei	—	—	2	47·48
Ipari kötvények	2	13	1	3·4
Új részvények	13	63	14	82·4
Már jegyzett részvénytársaságok tőke- szaporításai	43	290	21	150·4
	82	1.173·5	59	1.453·68

A bécsi tőzsdén kibocsátott értékek nominaleja kereken 1.170 millió koronával gyarapodott, szemben az 1910. évi 1.450, az 1909. és 1908. évi 822, azaz 803 millió koronával szemben. Tehát a bécsi tőzsdén keresztül vitt emissiók összege nem egészen oly nagy, mint az előző évben, de még mindig a normálison messze túlmenő. Megjegyzendő azonkívül, hogy az 1911. évi kibocsátások közül egyik sem szolgált convertálási célokra és hogy ezen kibocsátások legnagyobb része tényleg belföldön nyert elhelyezést. Csak a 250 millió koronás magyar államkölcsön nagy része került külföldön elhelyezésre, továbbá a 153 millió koronás török kölcsönből legfeljebb 20⁰/₀, azaz 30 millió korona jön az osztrák piac részére tekintetbe. Végül a 4⁰/₀-os alsó-ausztriai 18 millió koronás vasuti kölcsön, a mely ugyancsak Bécsben bocsátatott ki, helyeztetett el kizárólag Franciaországban.

Ha már most az összes tőkebefektetéseket akarjuk megállapítani, akkor nagyjából a következő kerek számokat kapjuk millió koronákban:

A bécsi tőzsdén 1911-ben újonnan jegyzett értékek kerek számban	1.020
Az osztrák részvénytársaságok tőkefelemelése (100 millió koronára becsült agióval)	360
Lefizetések az újonnan alapított részvénytársaságokra kereken	64
Készpénzfizetések új alapítási korl. fel. társaságokra kereken	48
A korl. fel. társaságok tőkefelemelése és utánfizetései kereken	10
Összesen: 1 502	

Ily módon azokat az igényeket, a melyeket 1911-ben az osztrák tőke-piaczczal szemben támasztottak, mintegy 1.000 millió koronára lehet becsülni, szemben az 1910. évi 1.800 millió koronával.

Új munkásvédelmi törvények az Egyesült Államokban.

Gyakori jelenség, hogy a társadalmi élet valamely ágában elmaradt állam hirtelen előrehaladásában nemcsak jóvá teszi az elmulasztottakat, hanem az általános standardot túl is szárnyalja. Amerika a munkásvédelmi törvényhozás terén — a gyermek- és női munka védelmétől eltekintve — eddig hátul ballagott. S mi több: hiányos törvényei nagyrészt irott malaszt maradtak és hézagosságuk a kijátszásnak tág teret nyújtott. Merész ujjtással akar a helyzeten segíteni Wisconsin állam, Massachusetts mellett az északamerikai Unió legmodernebb állama. (Mellesleg: Wisconsin küldte tavaly előtt az első s eddig egyetlen socialista képviselőt a washingtoni congressusba, az erdélyi származású Berger Emilt.)

Wisconsin ujjtása Industrial Commission létesítésében áll, mely a fennálló munkásvédelmi törvényeket ellenőrzi, sőt belátása szerint törvényerővel bíró, hézagpótló rendeleteket hoz. Ezeket — úgy mint Amerikában minden törvényt — csak bírósági uton lehet megtámadni; ha az alkotmányba ütköznek, a bíróság érvényteleníti őket. A bizottság a munkaviszonyok minden ágára tanácsadó testületeket szervez, melyeknek véleményét meghallgatja. E tanácsokba bevonja a szervezett munkásság, a munkáltatók, az érdekelt állami hivatalok képviselőit. A munkaviszonyok, balesetek stb. megvizsgálására iparfelügyelőkhöz hasonló megbizottakat alkalmaz.

A bizottság tevékenysége kiterjed az általános biztonságra, egészségügyre, munkaközvetítésre, békéltetésre, balesetkárpótlásra, a gyermek- és női munka védelmére. Létesíthet békéltető bíróságokat, ingyenes munkaközvetítő irodákat. Ha a szerencsétlenül járt munkás vagy ennek hátramaradottai a munkáltatóval a kárpótlás nagyságában megegyezni nem tudnak, a bizottság a baleset körülményeinek megvizsgálása után megszabhatja a kárpótlás nagyságát; eme döntése azonban — mivel az alkotmány értelmében senki sem kötelezhető fizetésre bírósági eljárás nélkül — kényszererővel nem bír. A bizottságot létesítő törvény szellemi atyja John R. Commons, madisoni egyetemi tanár és filantropus, a ki a bizottságnak tagja is.

Massachusetts állam a női munkások számára kötelező bérminimum megállapításával kísérletezik. Bizottságot küldött ki, mely a munka- és megélhetési viszonyok megvizsgálása után meg fogja állapítani, mekkora bérminimum mellett lehet megélni. A bizottságnak egy női tagja is van. Ausztráliához és Angliához ezzel Amerika is csatlakozik, hogy példájával megczáfolja a bérminimum szabályozhatóságának néha dogmatikus tagadását.

(—n - a.)

A Taylor-rendszer az Egyesült Államokban.

Érdekes jelentést terjesztett a Taylor-rendszerről — üzemek észszerű szervezéséről és a munkaerők és készülékek hatályos kihasználásáról — Crozier amerikai tábornok, a watertowni (N. Y.) arsenál feje a hadügy-ministerium elé. E rendszer megteremtője, Frederick W. Taylor mérnök sokat írt róla és gyakorlatban is meghonosította egynémely vállalatban, így pl. a híres Bethlehem Steel works-ban és a Midvale worksban. Ezekben az üzemekben minden munkateljesítményt a legkisebb részletekig tanulmányozott, tökéletesítve a berendezést és nevezetesen arra fordította figyelmét, hogy a munkaszemélyzet munkateljesítése körül minden felesleges mozdulatot kikapcsoljon. Pl. azt tapasztalták, hogy egy kőműves egy kő elhelyezésénél tizenöt különböző mozdulatot végez. Ha észszerű elvekkel dolgozik, akkor ezeket a mozdulatokat fele számukra csökkentheti. Tehát teljesítőképesége jelentékenyen fokozható. Természetesen a munkásnak, hogy a „tudományos munkarendszer“ iránt — a mint az amerikaiak nevezik — érdeklődését felkeltsék, a megtakarítás jó részét munkabértöbbletként kifizetik. A Taylor-féle rendszer minimális bérfokozatot, (rendesen az illető szakma uniobérét) provideál és a többteljesítés fejében fokozatos prémiumokat tűz ki. Munkáskörökből kezdetben az a kifogás hangzott fel, hogy a magasabbfokú termelés idővel normává válik és pedig a mostaninál csekélyebb bér mellett. Ezzel szemben Taylor összes írásaiban leghatározottabban azt konstatálja, hogy semmiféle üzem sem mehet állandóan sikeresen, ha a vezetőséget nem lelkesíti a munkások iránt való igazságosságra és társadalmi helyzetük javítására irányuló törekvés. Az igazságosság parancsa azt követeli, hogy a többfizetésért járó prémiumok ne csökkentessenek. Ezzel Taylor az ügyeseket és értelmeseket, akik az unionismust kétségkívül gyakran ólomsúly gyanánt érzik magukra nehezedni, kiemeli osztályukból és a természetes kiválasztás törvényének újból érvényeséget szerez.

Taylor azon az állásponton van, hogy az ipari vállalatokban általában kevés az észszel dolgozó. Előkészületek, gondos megfigyelések és számítások teszik véleménye szerint az alépitményt, amelyen az egész munka kell, hogy nyugodjék; felfedezte, hogy egy bizonyos határig az üzemköltségek megfordított arányban állanak a fejmunkával. Egy vasműben, a melyben tizenhárom munkásra egy fejmunkás jutott, jelentékenyen kevesebbet teljesítettek, mint egy másikban, a hol az arány 7:1 volt. Hogy mennyi időpazarlást lehet elkerülni, kimutatta, a midőn egy üzemben egy átvitel-ellenőrzőt alkalmazott. Mig azelőtt hibás és laza hajtószijakkal sok idő vészett el a gépmunkából, ennek alkalmazása

után csak ritkán kellett megszakítani a munkát és a hajtószij-felügyelő illetményei három-négyszeresen megtérültek. A „Scientific management“ a munkások kényelmére és könnyebbségeire is nagy súlyt fektet. A midőn például a kazántisztítókat kis térd- és könyök-vánkosokkal szerelték fel és ujszerű practicus szerszámokat bocsátottak rendelkezésükre, egy 300 lóerejű kazánsornak tisztítása, a mi azelőtt 60 dollárba, utóbb csak 11-be került.

Crozier tábornok fentjelzett jelentésében azt mondja, hogy sikerült neki 12 hüvelykes ágyuk átalakítási költségét, a mely régebben 1.536.73 dollárt tett ki, 988.36 dollárra apasztani. Három ágyut, a melyek az eddigi munkamódszerek szerint 24.618.31 dollárba kerültek, újabban 18.103.13 dollárért állott módjában gyártatni. Bizonyos öntőmunkák eddigelé mindig majdnem egy órai, pontosan 53 perces időt vettek igénybe. Most husz percz alatt végezhetők. Erről Crozier szószerint a következőket mondja:

„A midőn a formák 53 percz alatt készültek, a közvetlen előállítás költsége, munkás és segédmunkás munkabéreket beleértve, 1.17 dollárt tettek. Leapadtak azonban 54 centre, mihelyt az idő husz perczre reducaltatott. Ezentul 24 forma volt gyártható, úgy hogy a kormány ezen a munkabeosztáson magán 15.10 dollárt takarított meg. Az a munkaszakértő, a ki alatt ez és sok más munka állott, tizenöt dollárt kapott naponta. Munkadíja egy egyetlen munkahelyen megtérült. A midőn a formálás még 53 perczig tartott, az öntő napi munkabére 3.28 dollár volt, most a prémios tervezet szerint 5.74 dollárt kap.

A midőn az új rendszert bevezették, az öntők ellenséges álláspontra helyezkedtek, sőt sztrájkba is állottak. A sztrájk nagyon rövid életű volt. A munkás észokokkal meg hagyták magukat győzni. Azt tapasztalták, hogy a felesleges fogások kiküszöbölésével, az anyag és a gépek állandó készentartásával és néhány észszerű ujitással nem kívántatik az előbbinél intensivebb, fárasztóbb munka és most már a világért sem térnének vissza a régi slendriánsághoz.

A nagy munkásegysületek még mindig nincsenek tulságosan elragadtatva a Taylor-rendszertől. Hatásairól még lesz nemsokára alkalom hallani, mert a congressus a Committee on Labor-nek megbizást adott, hogy végezzen pontos vizsgálatot a rendszerre vonatkozólag néhány philadelphiai és stamfordi, connecticuti üzemben és tegyen róla jelentést.

Állatszámolás.

A földmivelésügyi ministerium most tette közzé az 1911. évben megejtett állatszámolás statistikai adatait. 1895 óta ez volt az első ren-

des állatszámolás Magyarországon, azóta csak állatösszeírások, helyesebben állatbecslések történtek, a melyeknek számadatai pontosság tekintetében nagyon sok kívánni valót hagytak fenn. Ezért már nagyon is ideje volt a rendes állatszámolás megejtésének abból a szempontból is, hogy positiv adatokat szolgáltatson a húsdrágaság körüli vita számára.

Az országrészek szerinti részletezést elhagyva, a szorosán vett Magyarország állatállománya 1895-ben és 1911-ben a következő volt:

	1895	1911
Szarvasmarha	5,829.483	6,183.424
Ló	1,972.930	2,004.611
Szamár	21.393	17.830
Öszvér	885	935
Sertés	6,447.134	6,415.197
Juh	7,526.783	7,696.881
Kecske	286.392	331.383

Ebben az összeállításban különösen két tétel van, amely nagymérvű érdeklődésre tarthat számot, a szarvasmarha és a sertésállomány alakulása. A lovaknál tapasztalható csekély szaporulat könnyen megmagyarázható a vasutak kiépülésével, egyéb közlekedési eszközök alkalmazásával; a szamár és öszvértenyésztés nálunk önmagában jelentéktelen; a juhtenyésztés stagnálása pedig, a mely speciálisan az extensiv nagybirtokokon üzhető, az intensivebb mezőgazdaságra való átmenetelben találja magyarázatát. Behatóbb vizsgálatot igényel a marha- és sertés-tenyésztés, a mely az országnak hústadó állatállományát szolgáltatja.

Szarvasmarhaállományunk az utolsó tizenöt év alatt az utolsó állatszámolás tanúsága szerint csupán 353.941 darabbal, vagyis 6.07%-kal szaporodott, vagyis erősen alatta maradt a népesség szaporodásának. Az állatlétszám alatta maradt azonban abszolút számokat illetőleg az 1907. és 1908. évi becsléseknek is, melyek 6,446.477, illetőleg 6,239.864 darabban tüntették fel az ország szarvasmarhaállományát, a mi megczáfolja az agrárius részről több ízben hangoztatott állítást, hogy az állatbecslések a létszámot a valóságnál alacsonyabban állapították meg és hogy az állatszámolás eredményei fognak ráczáfolni azokra, a kik a marhaállomány csökkenésétől tartanak.

Az a körülmény, hogy marhaállományunk szaporodása a várakozásnak alatta maradt, kétségtelenül aggodalomra adhat okot. A földművelésügyi ministerium a statistikához adott magyarázó szövegében czéloz is erre, mikor kijelenti, hogy visszafejlődésről mindamelllett szó nem lehet, mert a szarvasmarhaállomány ezen idő alatt nagy mértékben javult. Tizenöt év alatt a magyar szarvasmarhaállománynak a zöme kicseréldött. Az azelőtt túlnyomó magyar fajta helyét a nyugati piros-tarka és

borzderes fajták foglalták el. Erről az átalakulásról a következő táblázat ad számot:

	S z a r v a s m a r h a					
	magyar fajta	piros-tarka	borzderes	egyéb fajta	bivaly	összesen
1895-ben	3,756,221	1,347.826	158.149	434.709	132.578	5,829.483
1911-ben	1,872.790	3,590.808	171.867	392.757	155.192	6,183.424
1911-ben több (+)	—	+2,242.982	+13.718	—	+22.614	+353.941
kevesebb (—)	—1,833.431	—	—	—41.952	—	—

A jelentősége ennek az átalakulásnak abban rejlik, hogy a nyugati fajták a magyar marhánál mintegy másfélszeresen magasabb átlagsúlyt képviselnek és fejlődési idejük a magyar marha öt esztendeje helyett átlagosan három esztendeig tart, minek következtében az esetleges hiány náluk sokkal kevesebb évjáratall pótolható. Rövidebb idő alatt forgatván meg az állattenyésztésbe fektetett tőkét, nagyobb hús és tejproductiójukkal ezek a fajták a tulajdonosok számára nagyobb jövedelmezőséget is biztosítanak.

E rohamos átalakulást, melynek eredménye gyanánt a magyar és nyugati fajta között fennállott kétharmad arány 1911-ben a nyugati fajták javára változott meg, kétségtelenül az ugrásszerűen emelkedett hús-fogyasztás tette szükségessé. Az a törekvés nyilatkozott meg, hogy a nagyobb fogyasztást nagyobb súlyú és gyorsabb évjáratú állatokkal egyenlitsék ki. Ha ez sikerült, akkor el lehet fogadni a földművelésügyi ministerium állítását, hogy szarvasmarhatenyésztésünk stagnálásáról, vagy visszafejlődéséről szó nem lehet. A kérdés csak az, hogy a pótlás és kiegyenlítés munkája tényleg sikerült-e.

Feltétlenül bizonyos, hogy marhaállományunk husszolgáltató képessége a 6·07 százalékos létszámemelkedésnél nagyobb arányban növekedett. Ezzel szemben bizonyos az is, hogy belfogyasztásunk és kivitelünk is olyan arányú növekedést tüntet fel, a mely kétségessé teszi, hogy a nyugati fajtákra való átmenetel önmagában elegendő-e arra, hogy a szükségletet pótolja. A számok azt mutatják ugyanis, hogy a szükséglet darabszám szerint is rohamosan növekszik és ha ilyen arányban halad tovább, csakhamar odajutunk, hogy az évi fructus nem lesz elegendő a szükséglet fedezésére. Az erre vonatkozó adatok a következők:

	Szarvas-marha	Bel-fogyasztás	Kivitel	Összes szükséglet
1895 (állatszám-lálás)	5,829.483	1,095.278	247.187	1,342.465
1905 (összeírás)	5,533.836	1,212.497	374.642	1,587.139
1909 (összeírás)	6,239.864	1,676.586	432.045	2,099.045
1911 (állatszám-lálás)	6,183.424	—	—	—

Az összes szükséglet tehát két millió darab körül mozog; a száza-

lékos emelkedés 1895-től 1909 ig jóval meghaladja az ötven százalékot. Hogy ezt a szükségletet eddigelé fedezni tudtuk, azt a tehén-létszám emelkedésének kell tulajdonítani. Ma ugyanis a szarvasmarha-létszámból sokkal nagyobb szám esik tehenekre (6,183.424-ből 2,580.239), mint 1895-ben (5,829.483-ból 1,872.148). Sokáig azonban már ez az arány sem lehet kielégítő, mert a két milliót meghaladó fogyasztási szükségleten kívül még a létszám fentartására is kell gondolni. Érdemes gondolkodni azon is, — a mennyiben az 1908. és 1909. évi összeírások megközelítőleg helyesek voltak — hogy nem e két év nagy szükséglete volt-e az utolsó négy évi csökkenés okozója, mert ha ez így van, tehénállományunk elégtelensége máris nyilvánvaló. Ez években volt ugyanis a

	Szarvasmarha- létszám	Összes szükséglet
1908 (összeírás)	6,446.477	1,651.643
1909 (összeírás)	6,239.864	2,099.631
1911 (állatszámolás)	6,183.424	kb. 2,000.000

Semmiesetre sem tekintetjük tehát az adatokat tulságosan megnyugtatóknak, különösen, ha hozzá vesszük még, hogy apaállat aránylag nagyon kevés van és azok minősége a legtöbb esetben nem a legkiválóbb és különösen, ha tudjuk, hogy az eddigi tapasztalatok alapján a fogyasztási szükségletnek inkább emelkedésére, mint csökkenésére kell számítani. Állattenyésztésünknel mindenestre gyökeres reformokra van szükség, a melyek révén egyrészt önmagában való fejlődését biztosíthatjuk, másrészt a gabonatermelés és állattenyésztés között egyre növekvő aránytalanságnak gátat vethetünk. Ennek részletes taglalása azonban tulságosan messzire vezetne.

A mi a sertésenyésztést illeti, a tizenöt év előtti 6,447.134 darabbal szemben az 1911. évi állomány 6,415.197 volt, a csökkenés tehát 31.937 darab. Erről a földművelésügyi ministerium jelentése is mondja, hogy egyáltalán nem kielégítő. Az okok, melyek a sertésállománynak absolute csekély, relative azonban óriási megcsappanását idézték elő, ismereteseek. A sertésvész évek hosszú sora óta állandóan pusztít, a mi a létszám fejlődését lehetetlenné teszi. A nagybirtokosok jelentékeny része nagy mértékben apasztotta állományát, a kisgazdák pedig, a kik felkarolták ugyan a sertésenyésztést, nem voltak képesek a hiányt pótolni. A bajokon segitendő, a ministerium edzett tenyészállatoknak nagyobb mértékben való importját és kiosztását kezdte meg és gondoskodott arról is, hogy a jövőben a jól bevált sertésvész elleni ojtó serum nagyobb mértékben termeltessék és a gazdáknak állandóan rendelkezésükre álljon.

A többi állatfajokat illetőleg utalunk a jelen közlemény elején közölt adatokra és a rövid magyarázatra, mellyel az e fajták tenyésztésénél mutatkozó stagnálást indokoltuk.

Végül meg kell még jegyeznünk, hogy szükségesnek látnók egy olyan állatszám-lálási statistika összeállítását is, a mely a Dráván-túli megyékre is kiterjed, mert csak ez nyújthat képet egész Magyarország állatállományáról. Állatszám-lálási statistikákból igazán kár magyar-horvát közjogi kérdést csinálni.

t. s.

Poroszország húsbevitel 1910-ben

Bár Poroszországban is állandóan hallatszik az a kívánság, hogy meg kell nyitni a határokat, a kormány még sem igen látott hozzá, hogy bárminemű pozitív intézkedést tett volna az élelmiszerdrágaság csökkentésére. Sokan azt hiszik, hogy erre nézve az első lépés a magas hú árak enyhítése kellene, hogy legyen. Panaszolják, hogy a kormány ezt nem tette, hanem csak jó tanácsokat osztogatott. Sokan megkísérlék annak kutatását, vajjon az egész vonalon követelt határmegnyitás valóban alapos hatással volna-e a hú árak átalakítására. Poroszországra nézve elég nagyszámú húszállító állam jönne tekintetbe: Németalföld, Ausztria-Magyarország, Dánia, Belgium, Oroszország, az Egyesült-Államok, Anglia, Írország, Franciaország. Főképen azonban Hollandia az az ország, a mely ellátja külföldi hússal. Így például 1910-ben magában 4,527.659 kilogrammot szállított, valamivel több friss marha- és borjuhust, mint az előző évben. Nagy mértékben emelkedett az eféle húsbehozatal Dániából is. Mig ez az előző évben 18.000 kg-ot tett, az 1910. évben 619.684 kgra rugott. Friss marhahús tekintetében még egy ország érdemel figyelmet, a mely a megelőző évben egyáltalán nem szerepelt. Ez Svédország 362.045 kilógramm bevitellel. Eltekintve Ausztria-Magyarországtól, mely mindössze csekély 20 kilógrammal szerepel, a többi fentemlített ország ebből a húsfajtából nem importáltak Poroszországba. A friss sertéshús is főképen Németalföldről kerül Poroszországba. A bevitel 1910-ben 1,383.516 kg-ot tett ki. Az előző évben még Dánia, Ausztria és Belgium is voltak csekély mennyiségekkel érdekelve, 1910 ben azonban csak egészen elenyésző quantumokkal, sőt Belgium semmivel. Más friss húrok közül Norvégia szállított épúgy mint az előző években 34.314 kilogrammot. Oroszország is szerepel 10.167 kilógrammal. Az előző évben Oroszország egyáltalán nem szerepelt, ellenben Hollandia vitt 18.000 kilogrammot (6.500).

Friss húsról nézve tehát, a mint láttuk, Hollandia a főszállító ország épúgy mint sonkára. Ebbeli bevitele erősen csökkent ugyan és 1910-ben még 58.544 kg-ot tett ki. Dánia is említést érdemel, bár ennek bevitele is apadt (1910: 20.892), míg monarchiánk 15.462 kilogrammos bevitelével nem sokkal maradtak 1909 mögött. A többi országok vagy semmit se vittek be vagy elenyészően keveset. Nem érdektelen, hogy a szalonnabevitel tekintetében Franciaország is figyelembe jő, a mely állam különben egyáltalán nincs érdekelve Poroszország hússal való ellátása körül. A bevitt mennyiség igen jelentékenyen csökkent. Míg az előző évben még 144.216 kilogrammot tett ki, azalatt az 1910 évi bevétel már csak 20.259 kilogrammal szerepel. A szerbiai szalonnabevitel is lényegesen visszafejlődött. Csak 5.553 kilogramm volt, az 1909-diki bevétel egyenlőszáza. A szalonnabevitel egyáltalán nagyon megcsappant. Az Egyesült-Államok, a melyek előbbi időben tekintélyes összegekkel vettek részt, csak 3 kg-ot szállítottak 1910-ben.

Poroszország egyébként nemcsak friss hús, sonka és szalonna dolgában szorul többé-kevésbé a külföldre, hanem a kikészített hús, még pedig úgy marha- és borjú-, mint pedig a kikészített sertéshús tekintetében is. E tekintetben is változás állott be a szállító államokban. Az amerikai Unió, a mely azelőtt főszállító volt kikészített marhahúsban, visszamaradt 1910-ben Nagybritannia és Írország mögött. Utóbbiak 158.495 kilogrammot szállítottak az Egyesült-Államok pedig csak 148.139 kilogrammot. Nagybritannia szállitmányai gyorsan gyarapodtak. Oroszország is küldött 80.272 kilót, míg az előző évben csak mintegy 19.000 kilogramm érkezett. Ezeken kívül még Svédország szerepel 30.412 kilogrammal és Dánia 22.264 kilogrammal. Svédország szaporulatot mutat, Dánia csökkenést. Kis mennyiségekkel szerepel még Kanada és Németalföld. Az egyéb kikészített sertéshús tekintetében is első helyen szerepel Nagybritannia és Írország 99.289 kg-al. Ezzel kiszorították Dániát, a mely 1910-ben csak 21.897 kg-ot küldött az előző évi 233.264 kg-al szemben. Németalföld is, mely az előző évben még 38.366 kg-ot szállított, ezuttal csak 8.025 kg-al volt képviselve.

Az egyes húsfajtáknál tapasztalható rendkívüli csökkenés dacára is 1910-ben még kerek 8 millió kg. hús vitetett be Poroszországba, a miből nyilvánvaló, hogy a külföldi hús Poroszország élelmezésében jelentékeny szerepet játszik. Vajjon a határok megnyitása fokozott behozatalt, vagyis oly annyira fokozott behozatalt idézne-e elő, hogy a húsarak visszafejlődnének, bajos volna megállapítani. Ugyanis a fent említett államok közül egyik-másik mintha elérkezett volna kiviteli képessége tetőpontjára.

Tanulmányok a drágaság kérdéséről.

A „Documente des Fortschritts“ idej második száma két tanulmányt közöl a drágaság kérdéséről. Az elsőt Amelung Eugen dr. írta *Die Teuerung, ein internationales Problem der Sozialökonomie*, a másodikat Stein Erwin dr., a berlin-friedenau kommunalpolitikai egyesület főtitkára *Teuerung und Haushalt* címmel.

Az első tanulmány első sorban arra utal, hogy a relativitások vizsgálatára a kulturjelenségek tanulmányozásánál a kutatók még ma is nagyon csekély súlyt fektetnek. Ez tapasztalható a drágaság kérdésénél is. A helyett, hogy a drágaság kérdését az emberi szükségletek és a természet productivitásának viszonyánál igyekeznének megfogni, a problémát a realis és névleges jövedelem különbségére reducálják. A relativitás vizsgálata helyett a közbenső okokat absolut tényezők gyanánt fogják fel és orvoslási módokat javasolnak, a melyek tökéletesek nem lehetnek, minthogy nem érnek le a kérdés gyökeréig. A szerző véleménye szerint a kiindulási pontnak az ember és természet szembeállításának kell lennie. E szempontból tágabban interpretálva Riccardo vasbértörvényét, fel lehet állítani a tételt, hogy az emberiség szaporodási coefficiense csak addig maradhat meg változatlanul, míg arra törekszik, hogy termelési formáit rationalisabb alapokra fektesse. Ha ez nem történik, beállanak a nemzetközi jellegű drágaságok és a születési arányszám csökkenni kezd.

Az emberiségnek az életfentartásért végzett munkáját elemileg ható és önkényüleg szabályozható erők befolyásolják. A drágaság „közbenső okainál“ is az állapítandó meg, hogy mely jelenségek szabályozhatók önkényüleg. A szerző fejtegetései során e szempontokból kiindulva vizsgálja a drágaság okait. A drágasági politika véleménye szerint a nyersanyagok és a termelő erők megválasztásánál kezdődik. A legnagyobb hibát itt a rationalitási coefficiens rögtöni és rohamos megromlásában látja. Mihelyt ugyanis a gazdasági élet berendezkedik valamely természeti erőforrás kiaknázására, a kiaknázás nem számtani, hanem mértani arányban történik. Az emberiség nem alkalmazza szükségleteit a termelési lehetőségekhez és a közgazdasági előrelátás hiánya drágaságra vezet. Az állatvilágban lehet tapasztalni, hogy az állatok vándorlásaik alkalmával szintén csak ebben a stadiumban kezdik életmódjukat a megváltozott táplálkozási lehetőségekhez alkalmazni, bizonyos állati vonást tehát erről a jelenségről letagadni nem lehet. Hasonlók a tapasztalatok a termelő erők, a szén és villamosság kihasználása tekintetében. A továbbiakban a szerző az üzemtechnikai tökéletlenségeket, a közvetítő kereskedelem problémáját, a vámpolitikát, a cartellpolitikát, a közigazgatási és jogi élet bajait veszi sorra, melyeket mind a fenti relativitás

szempontjából von vizsgálat alá, kimutatva, hogy még a látszólag eleminek minősített erők közül is mennyinek módosítása áll hatalmukban. A tanulmánynak e része újat nem tartalmaz, hiszen az adatok mind ismeretesek, az új benne a vizsgálódás szempontja, a mely következetesen vonul végig az egész cikkben.

A másik tanulmány a német császári statisztikai hivatalnak *Erhebungen von Wirtschaftsrechnungen minderbemittelter Familien im Deutschen Reiche* című kiadványával foglalkozik, a mely a legutolsó két év folyamán, mióta megjelent, már sokszor, számos oldalról ismertette volt. A szerző ennek a statisztikai összeállításnak végeredményeit ismerteti, rámutat a háztartási statisztikák fölvételének nagy fontosságára, mert csak ezek révén állapítható meg, hogy a drágaság hol a legérezhetőbb és hol merül fel leginkább az orvoslás szüksége.

Szintén a legutóbbi hetekben egy névtelen szerzőtől *Landwirtschaftsnot, Lebensmittelteuerung und Grundrente* címmel jelent meg egy tanulmány.¹⁾ A tanulmány a mezőgazdaság socialis jelentőségének és a társadalmi osztályok kölcsönhatásának vizsgálatából kiindulva, azt kutatja, hogy a mai magas árak mellett, különösen Németországban és az osztrák magyar monarchiában, a melyek pedig határozottan az agrarismust védő politikát folytatnak, mely okok idézik elő a mezőgazdaság elmaradását a többi termelési ágak mögött és ezzel együtt a különböző termelési ágak között kívánatos harmonia megzavarását. E célból első sorban a mezőgazdasági jövedelmet elemezi és azt kutatja, hogy az miként oszlik meg a földbirtokos, a tőketulajdonos, a munkás és a vállalkozó között. Sorra veszi e négy factor egymáshoz való viszonyát és az előállható combinatiokat és rámutat arra a szerinte egészségtelen jelenségre, hogy a legtöbb esetben mindegyik factor jövedelemrészese-dése pontosan megállapítható, a vállalkozót kivéve, aki állandó bizonytalanságra van utalva. Az emelkedő árak nem javítják a mezőgazdasági vállalkozó helyzetét, mert az csak a földjáraadékat növeli; az ő helyzete a viszony megváltozása folytán még rosszabbodik. A kivezető út ebből a helyzetből nem lehet, mint az összes mezőgazdasági termelő factorok individuális concentrálása a kisbirtokos kezében, aki az egész termelő munkát maga végzi. Ez a mezőgazdasági termelésnek a mai viszonyok között egyedüli életképes és erős formája, a melynek egyetlen hátránya az üzemtechnikai hátramaradottság a mezőgazdasági nagy vállalkozással szemben, a mely ma még az egész vonalon kétségtelenül megvan. A reform célja tehát a nagy- és kisbirtok, illetve nagy- és kisüzem összes

¹⁾ *Landwirtschaftsnot, Lebensmittelteuerung und Grundrente*. Feststellungen und Reformgedanken. Von einem österreichischen Gutsbesitzer. Wien, 1912. Wilhelm Frick. 8°. (27).

előnyeinek lehető egyesítése. Ez csak újszerű, lényegüket és céljaikat tekintve egyetemes mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakítása révén érhető el, amelyek föld, tőke és munkaerő fölött sajátjuk gyanánt rendelkeznek és minden talpalatnyi földet gazdaságosan ki tudnak használni. E szövetkezetek tekintetében a szerző közel áll Dániel Arnoldnak „Föld és társadalom“ című művében kifejtett programjához. A munka utolsó része a szövetkezeti program vázlatát nyújtja.

t. s.

Vasutügyi lexikon.

Röll: *Enzyklopaedie des Eisenbahnwesens*. 2. vollständig neu bearbeitete Auflage Berlin, Wien: Urban u. Schwarzenberg. 1912.

1890-ben jelent meg első kiadásban a legnagyobb németnyelvű vasutügyi gyűjteményes munka, a mely annak idején a vasutnak körülbelül félszázados történetére tekintett vissza. Most két évtizeddel később az érdemes kiadó annak az óriási feladatnak veti alá magát, hogy az azóta túlhaladott első kiadást új életre keltse.

A vasutügy azóta való óriási fejlődésének szolgáljon külső mértékül az a körülmény, hogy a világ vasuthálózatának hossza 22 év alatt 617.000 kilométerről 1,060.000 kilométerre szaporodott, míg a belefektetett tőke 156-ról 288 milliárd koronára emelkedett. Ezekben a számokban megnyilatkozik a vasutak növekedő nemzetközi funkciójának világgazdasági és világforgalmi jelentősége.

A vasutügy nagy részletkérdései közül kiemelendők, mint a melyek az utolsó időben különösen fejlődtek: a műszaki és kereskedelmi előmunkálatok, a vasutépítési rendszerek, nevezetesen a villamos erejűek, a jelző és biztosító berendezések, táviró- és távbeszélő-rendszerek, üzemszerek, a vasutak felszerelése, az üzemi és igazgatási szolgálat a maga sokoldalúságában, a vasuti jog, a vasuti politika, a vasuti oeconomia, a vasutügy története, földrajza és statistikája. Mindezeket az ágakat, beleértve még a legkiválóbb és legérdemesebb vasuti szakemberek életrajzi adatait, ideszámítva továbbá sok műszaki, a vasutügyet közvetlenül illető dolgot, számos német, magyar, osztrák és más culturállambeli munkatárs dolgozta fel.

Az első kötet műszavai közül csak a legbővebben tárgyaltak egyikére másikára utalunk: Anlagekapital, Aktienwesen (Heubach), Alpenbahnen (Endres), Arbeiterversicherung (Pollak), Arbeitseinstellungen (Leese), Bahnunterhaltung (Weikard), Bahnhofsanlagen (Oder). Az anyag bőséges terjedelme nem engedi meg a gazdag részletekbe való bebocsátkozást.

Párisi Közgazdasági Társaság.

A mint azt már egyszer jeleztük, a *Société d'Économie Politique*, Páris, most tavasszal jubiláris összejevetelt rendez, a melyen egyszersmind a társaság elnökének Fréderic Passynak 90-ik születésnapját ünneplik.

Az ülések és ünnepélyek május hó 30-án, 31-én és június hó 1-én lesznek. Csütörtökön, május hó 30-án $\frac{3}{4}$ 5-kor a Sorbonneban díszülés. Pénteken, május hó 31-én délután kirándulást terveznek Páris környékére. Szombaton, június hó 1-én díszebéd, a melyen a külföldi és vidéki közgazdasági társaságok képviselői részt vesznek. A társaság érdemes főtitkára, Bellet tanár május hó 28. és 30-án délelőtt fogadja a vendégeket az *École des Sciences politique*-ban (27. Rue St. Guillaume). (m)

Vita a pénzüzetek revisiójáról.

Társaságunk márczius 7-én *Mattekovits* Sándor v. b. t. t. elnöklete alatt folytatta a pénzüzetek revisiójáról szóló vitát. Az egyes felszólalók beszédeinek érdemleges részét az alábbiakban közöljük:

Zsengery Manó: Éber igazgató úr érdekes előadása a mai ülésre folytatólagosan vita tárgyául tüzetvén ki, én is, ki evvel a kérdéssel már évek hosszú sora óta foglalkozom, óhajtanám nézeteimet erre nézve kifejtteni. Azt hiszem, egész bátran kijelenthetem, hogy az előadás első része, mely szerint kárhoztatandó és minden eszközzel megakadályozandó a pénzüzetek túlságos elszaporodása, vita tárgyát sem kell, hogy képezze, mert azt a túltengést mindnyájan elítéljük. Legfeljebb arról lehet vitatkozni, hogy milyen eszközökkel volna ez az egészségtelen elszaporodás megakadályozandó. Én az előadó úr propositióját célravezetőnek nem tartom, hanem sokkal helyesebbnek vélem azt a módot, hogy az újonnan alakuló intézetek a hitelnyújtó intézetek részéről quasi bojkott alá helyeztessenek és csak azok az új intézetek jussanak hitelhez, melyekről ezek a nagy intézetek megállapítják, hogy a helyi szükséglet részére kívánatosak. Ezen módozat mellett nem következne be az az eset, a mely előadó úr tervének természetes következménye, hogy ott is megnehezítették az új intézetek alapítása, hol azokra szükség volna.

Az előadás második részét illetőleg helyeselnem kell azt, hogy előadó úr perhorreskálta az állami revisiót és ezért egyidejűleg szembe kell szállanom Havas tagtárs úr véleményével, a ki állami ellenőrzést kíván. Az állami ellenőrzést helytelenitem, akár a közigazgatási hatóságokra

bizatik, akár pedig a cégbiróság hatáskörét terjesztik ki megfelelő módon. A közigazgatási hatóság ellenőrzéséről hozzáértő közönség előtt nem kell sok szót vesztegetnem. Hatályos revisióhoz szakértelem kell, a közigazgatási hatóságoknak pedig nincsenek olyan szakképzett közegeik, a kik képesek volnának a rájuk ruházott feladatnak megfelelni. De másrészt bizonyos veszély is rejlik abban, ha az állam maga végezné akár jelenlegi, akár újonnan e célra kirendelendő közigazgatási szervei útján az ellenőrzést. Ebben az esetben ugyanis az érdekeltek az állam tekintélyében és revisiójának megbízhatóságában bizakodva, teljes nyugalommal biznák pénzüket az illető társaságra, holott ennek az intézetnek talán már csődöt kellett volna maga ellen kérnie.

Az állami ellenőrzésnek másik formája, mely szerint a cégbiróság nem elégszik meg a pusztá alaki vizsgálattal, hanem intensivebben vizsgálja meg a társaságok mérlegeit, kétféle módon történhetik. Vagy kérdőíveket küld a bíróság a társaságokhoz kitöltés végett, vagy pedig szakértőket küld ki a társaságokhoz a könyvek átvizsgálása végett. A kérdőívekre a válaszokat a tisztességesen vezetett intézettől tisztességesen, a rosszhiszemű vezetőségtől pedig oly módon kapja meg, hogy mindent megtudhat belőle, csak azt nem, hogy a társaság ügyei miként állanak. Ha pedig a bíróság szakértőket küld ki a társaságokhoz, akkor ez, hetekkel vagy hónapokkal utóbb vizsgálván a mérleget, — kereskedelmi és ipari részvénytársaságoknál egyáltalában nem lesz képes annak anyagi helyességéről meggyőződni, pénzintézeteknél pedig csak esetlegesen és csak hosszas revisio után fogja megállapíthatni, hogy a mérleg a könyvekkel minden tekintetben megegyezik, de azt a körülményt, hogy a társaságnál minden rendben folyik, csak a legkritkább esetben fogja ez a bírósági szakértő megállapítani.

Az állami ellenőrzésről beszélni tehát jóformán nem is lehet. Mint-hogy pedig a felügyelőbizottság jelenlegi alakulatában szintén képtelen az ellenőrzést teljesíteni, csupán a független revisori intézmény meghonosítása által lehet a modern részvénytársaságot a változott viszonyoknak megfelelő helyesebb alapokra fektetni.

Ezek előrebocsátása után a felszólaló részletesen ismerteti a Magyar Revisori Szövetség alakulását, céljait és következőleg folytatja:

Igaza van előadó úrnak, hogy a kötelező revisióhoz nincs elég revisorunk, de ez nem lehet ok arra, hogy az egyedül helyes és jó dolog meg ne valósíttassék. Ha nincs elég revisor, gondoskodni kell róla, hogy mielőbb legyen. A revisori szövetség már meg is tette erre nézve a kezdeményező lépéseket, megállapította egy létesítendő és egyetemi nivón álló revisorképző intézet szervezetét s még a folyó évben meg is nyitja ezt az intézetet.

Téves előadó úrnak az az állítása, hogy obligatorius revisióval túllőnénk a célon és hogy nincs mindenütt revisióra szükség. Nézetem szerint közérdekből mindenütt szükség van a független revisorok által végzendő ellenőrzésre és pedig nagy intézetnél ép úgy, mint kis intézeteknél. Hisz előfordulhatnak nagy intézeteknél is szabálytalanságok és visszaélések. Utalok itt a Leipzigerbank és a nagy német jelzálogbankok esetére, mely intézetek előadó úr javaslata szerint soha sem kerültek volna revisio alá, holott nézetem szerint a betét és jelzálog intézetek első sorban volnának közérdekből revisio alá vonandók. Hisz legutóbb is rebesgettek egy nagy bankról és egy nagy közlekedési váltalatról igen kellemetlen dolgokat, melyeket dementáltak ugyan, de ha igazak lettek volna is, akkor sem akadt volna a belső tisztviselők közt olyan, a ki az ilyen szabálytalanságokat leleplezte volna. Ugyancsak ráfogták egy nagy intézetre azt az időközben dementált tényt, hogy vidéki affiliált intézeteivel vétette át az általa kibocsátott új részvényeket ideiglenesen addig, míg sikerül azokat másként elhelyezni. Ilyen és hasonló dolgokat csak a független revisor tárhat fel az illetékes fórumok előtt. A mi azt a véleményt illeti, hogy a revisor ép úgy, mint a hivatalnok és a felügyelőbizottsági tag, nem meri majd leleplezni a piszkos dolgokat, mert fél, hogy elveszti a jövedelmét, ez azt hiszem, téves. Meg vagyok róla győződve, hogy az a revisor, ki csupán ezért veszti el valamely intézetnél revisori állását, tiz más ilyen állást kap az egy helyett, mert hisz hála Istennek, manapság még a legtöbb helyen megbecsülik a tisztességet, de ezenfelül a revisori szövetségnek is lesz rá gondja, hogy az ilyen revisor elégtételt és kárpótlást nyerjen.

Azt is helytelennek tartom, hogy akár egyes egyének, akár bizottságok megítélésétől tétessék függővé, hogy kinél revideáljanak és kinél nem. Hiszen akkor revisióra csak akkor kerülne a sor, ha a baj vagy visszaélés már nyilvánvaló, holott a revisio célja tulajdonképen a bajok és szabálytalanságok lehető megelőzése. Minthogy nézetem szerint nemcsak a kis, hanem a nagy intézetek is revideálandók volnának, természetes, hogy a nagy fővárosi intézetek maguk sem vonatván ki a revisio alól, az ezek által affiliált intézetek ép úgy revisio alá esnek, mint bármely más intézet.

Teljesen osztom előadó ur nézetét abban, hogy célravezető csak az a revisio lehet, mely nemcsak a könyveknek és mérlegeknek, hanem magának az ügyvitelnek ellenőrzésére is kiterjed. De hiszen a revisori szövetség is ugyanigy contemplálja a revisiót és nemcsak alakit, hanem anyagi revisiót és az ügyvitel ellenőrzését is kívánja. Ép ezért téves előadó urnak az a véleménye, hogy a szövetség elméleti embe-

rekkel kíván dolgozni, kik az üzleti életet és a gyakorlatot nem ismerik. Hisz a szövetség tagjai közé csak olyan egyéneket vesz fel, a kik legalább 8 évi gyakorlati működést mutathatnak fel — a mely idő alatt pedig már sokan bankigazgatóságig viszik fel — és a két évig tartó revisorképzőintézeti tanulmány után (mely idő alatt a legtöbben szintén a gyakorlati életben fognak működni) az igen magas niveaun álló és az elmélet és gyakorlat minden ágát felölelő revisorképesítő vizsgát leteszik. A ki ezt a vizsgát letenni képes lesz, az nem fog zavarba jönni az iránt, hogy hol szerezzé meg az alapos revisióhoz feltétlenül szükséges információkat és esetleges specialis ismereteket és az ily okvetlenül elsőrangú szakemberek bizonyára jobban meg fognak felelni feladatuknak, mint az üzletszerűleg revisióval foglalkozó vállalatok hivatalnokai, a mely vállalatok ép az üzletszerűség folytán igyekeznek olcsó munkaerőkkel dolgozni, pedig olcsó húsnak hig a leve. Az ily hivatalnokokban csak a legritkább esetben van meg a szükséges elméleti és gyakorlati szakképzettség és tapasztalat és munkájuk még akkor sem lehet egyéb tapogatódzásnál, ha mögöttük nem három, hanem akár tiz nagy intézet adatai állanak is.

Téved Horvát tagtárs ur, hogy az alapos revisio megbénítja az intézetek működését. Hisz akkor a nagy fővárosi intézetek vidéki fiókjai és affiliált intézetei mind meg volnának akadályozva működésükben, mert hisz ezeknél állandóan ott van a budapesti bizalmi ember. Azt azonban magam részéről is hangoztatom, — de egyébként ilyen kívánság senki részéről sem merült fel, — hogy a revisornak az üzletkötésbe beleszólása nem lehet. Ha az igazgatóság rossz üzletet akar kötni, ám kösse meg, a revisornak ehhez semmi köze nem lehet. Ő az egyes ügyleteket legfőlebb csak utólag kritizálhatja meg, de nem szabad neki az üzletpolitikába beavatkozni s még annak látszatát sem szabad keltenie, hogy ő az igazgatók ügykörébe avatkozva, a vezetésbe is befolytani akarna. A revisor az ő nagy szakképzettségénél és gyakorlatánál fogva ellenőrzési teendői mellett legfőlebb még tanácsadó közeg lehet és ez is csak akkor, ha erre felkérlik, de ennél tovább mennie semmi esetre sem szabad.

Nézetem szerint a helyzetet radikálisan csak a magyar revisori szövetség által propagált független revisorok intézménye tisztázná. A revisiónak obligatoriusnak kell lenni, de azért az intézetek autonómiáját lehetőség szerint meg kell óvni. Ezt olykép vélem megoldhatónak, hogy a hites revisorok testületének hármass candidatiója alapján a közgyűlés választaná a revisort. A candidálásnál a régi revisor mindig figyelembe veendő, hacsak fontos okok nem szólnak az ellen. A választás lehetőleg több évre szóljon, hogy alkalma legyen a revisornak az

intézet ügyeit alaposan megismerni s ne legyen kénytelen az új revisor a tájékozódás czéljából szükséges információkat mindig újra meg újra beszerezni.

A revisor a levelezés, szerződések, jegyzőkönyvek, pénztártételek stb. alapján az intézet egész ügykezelését és üzletvitelét átvizsgálja, és pedig successive az egész év folyama alatt, nem pedig egyszerre és meggyőződik róla, hogy a mérlegben kimutatott készletek megvannak-e és helyesen vannak-e értékelve, az intézet kötelezettségei mind szerepelnek-e a mérlegben, az adósok előirt fedezetei az intézet kezei közt vannak-e és a nem fedezett adósok jök-e tartozásaikra stb. Tévedés azt hinni, hogy ez utóbbinak megítélése a helyi viszonyokkal nem teljesen ismerős revisor részére leküzdhetetlen akadályokba ütközik. Mert utóvégre, ha az adósok a kölcsönök tömegét képező, rövid időn belül törlesztendő és egyenkint aránylag kis összegű kölcsönök törlesztési részleteit pontosan fizetik, akkor feltételezheti a revisor, hogy ezek az adósok kötelezettségeiknek továbbra is eleget fognak tenni. Az aránylag kis számú olyan kölcsönnél pedig, melyek törlesztési kötelezettség nélkül, vagy nagyobb összegben és hosszú idejű törlesztésre engedélyezettek; továbbá azoknál, melyeket a felek nem pontosan törlesztenek, a revisornak mindenkor módjában áll az adósok kilétéről és bonításáról meggyőződést szerezni.

A revisor észleleteit nem üti nagy dobra, hanem azokról az igazgatóságnak jelentést tesz, melynek kötelessége ezeket az észleleteket tárgyalni. Ha az igazgatóságnak az a véleménye, hogy a revisor által említett tények nem helytállóak és itt nem az üzletek eredményes vagy eredménytelen voltára vonatkozó jóslásokra, hanem a szabálytalanságokra és helytelenségekre gondolok, akkor ezt kellőleg indokolva közli a revisorral. Ha ez álláspontját fenntartja, az igazgatóság a revisori testülettől kért más hites revisor útján meggyőződik önmaga és meggyőzni igyekszik az állandóan működő revisort ez utóbbi nézetének helytelenségéről. Ha ennek daczára fenntartja a revisor álláspontját, a mi a legritkább esetben fog megtörténni, akkor az intézet az esetet a revisori testület véleményezése alá bocsáthatja, de mindenesetre köteles az igazgatóság akkor, ha az ügy másképp nem tisztázható, a revisor jelentését és az ellenvéleményeket a közgyűlés elé terjeszteni. Minthogy pedig a revisor egyébként is tartozik a közgyűlésnek jelentést adni, nem lesz benne semmi feltűnő, ha a tárgysorozaton a revisori jelentés szerepel. A közgyűlésnek pedig alkalma lesz esetleg az igazgatóság helytelen működését megismerni és a rossz igazgatóságot eltávolíthatja, a mi viszont az intézet hitelét emelni fogja. Ez az eset természetesen csak ritkán fog bekövetkezni.

A mi a sanctiót illeti, én elegendőnek tartom, ha a közgyűlés saját hatáskörében dönt a felett, a hogy revisor jelentése daczára elfogadja-e a mérleget és megadja-e a felmentvényt, vagy sem. Ilyen esetben azonban minden egyes részvényesnek joga legyen a közgyűlési határozatot 15 napon belül megtámadni s ha aztán az tudódnék ki, hogy a revisornak volt igaza, az igazgatóság az ebből eredő kár megtérítésére volna kötelezendő. A rendszeres revisio megtartására és a revisor jelentésének a közgyűlés elé terjesztésére ugyancsak az igazgatóság tagjai volnának vagyonukhoz mért súlyos pénzbírság mellett kötelezendők. Meg vagyok róla győződve, hogy az ilyképen szervezendő revisori intézmény közgazdasági életünk megjavítására sokkal nagyobb befolyással lesz, mint Éber igazgató ur tervezete.

Trautmann Henrik : A vitának mai előrehaladott stádiumában csupán az előadásnak második részére, a tulajdonképeni revisióra óhajtók néhány rövid megjegyzést tenni.

Minden félreértés kikerülése céljából, a nagyméltóságú Elnök úrnak a legutóbbi ülés befejezésével közölt reflexióira hivatkozva, annak az erős meggyőződésemmek bátorkodom egész tisztelettel kifejezést adni, hogy a revisio fontos kérdésének hazánkban való napirendre tűzése és napirenden tartása korántsem a pénzügyintézeteink ellen táplált bizalmatlanságból meríti erejét. A revisio kérdésének, a revisorok képzésének és képesítésének megoldása a magyar közgazdasági élet haladásának egyik jellegzetes, oly feladata, a melyet immár a nyugati államok közgazdasági haladása jegyében kell megoldanunk.

Az újabb kereskedelmi törvények szelleme annak a felfogásnak hódol, hogy a revisio első sorban nem a hitelezők, hanem a részvényesek érdekeit szolgálja. Ezért a revisio nem szorítkozhatik kizárólag a pénzügyintézetekre, hanem ki kell, hogy terjedjen valamennyi nyilvános számadásra kötelezett vállalatra, tekintet nélkül az alaptőke nagyságára. Nem részleges, hanem általános revisióra van tehát szükség, a melynek kötelezettségét törvényhozásilag kell biztosítani.

A kötelező revisio legyen autonom. Ne az állam küldjön ki revisorokat, hanem a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok közgyűlése válaszsza meg a revisorokat, a kik az igazgatósággal, coordinált munkakörben, nem esetről-esetre, hanem állandóan teljesítik pontos hivatásukat.

A kötelező revisio ne legyen formális, hanem materialis. Ne merüljön ki csupán annak a megállapításában vajjon a mérleg, valamint az üzleti eredmények adatait igazolják-e az alakilag helyesen vezetett üzleti könyvek, hanem terjedjen ki a lényegre: a tőkék elhelyezésének biztonságára, a befektetések jövedelmezőségére, a termelés módozatának, a termelvények értékesítésének bírálatára, az elvállalt koczkázatok és költ-

ségek vizsgálatára, egyszóval az egész üzletvezetés bíráló ellenőrzésére calculatorius czélzattal.

A revisori hivatásra a gyakorlati életben szerzett, széleskörű tapasztalatok után elméletileg is komolyan készülni kell. Miként a külföldön, nálunk is gondoskodni kell tehát arról, hogy oly főiskolai fokon álló képzőintézet létesüljön, a mely a materialis revisio végrehajtására teljesen képesített, elméleti és gyakorlati magas szinten álló revisori kart neveljen a gyakorlati életben tényleg működő, tanulni vágyó és e fontos közgazdasági működési kör betöltésére alkalmas egyének sorából.

A munkálatok ebben az irányban már jó ideje megindultak és serényen haladnak. A magyar revisorképző intézet szervezete elkészült és állami jóváhagyást, az érdekelt közgazdasági intézmények részéről pedig erkölcsi és anyagi támogatást vár. Nem kételkedünk benne, hogy ez a társadalmi úton és altruisticus alapon álló képzőintézet az óhajtott támogatást meg is fogja kapni.

Hantos Elemér: Egyelőre elegendőnek tartja a revisiónak bizonyos categoriákra való kiterjesztését. Magyarországnak ez időszert körülbelül harmadfélezer részvénytársasága van, közötté ezernyolczszáz pénzintézet; arra, hogy valamennyi kötelező revisio alá vétessék, nincs elég emberünk. Leghelyesebbnek az angol példa utánzását tartja, a hol fokról-fokra, a szükséghez képest terjesztették ki a revisiót a különböző társasági formákra. Trautmann tanárral szemben az a véleménye, hogy a revisiónak sem a hitelezőnek, sem a részvényesnek érdeiket nem kell első sorban szolgálnia, hanem a magyar részvénytársaságokban elhelyezett, ötödfél milliárd koronának az elhelyezését és kezelését kell ellenőriznie. Annál is inkább ezen a véleményen van, mert a tapasztalat szerint ma egy banknak a működésébe, üzletmenetébe sokkal inkább betekintése van a nagy hitelezőnek, mint a közönséges részvényesnek. A mi a revisio terjedelmét illeti, teljesen elegendőnek tartja a tisztességes és szakszerű vezetés biztosítását; a mi ezen túlmegy, már nem tartozik a revisio feladatkörébe. Egyelőre elég az is, ha a revisiót a kisebb intézetekre terjesztik ki; a többit a szükség fogja magával hozni.

Trebitsch József: Mint egy közlekedési vállalat vezető tisztviselője, nem pénzügyi szempontból szól hozzá a kérdéshez. Attól tart, hogy ha a revisio egyes felszólalók által javasolt terjedelemben valósíttatnék meg és a nem pénzintézeti részvénytársaságokra is kiterjesztetnék, különösen pedig, ha a revisorok az ügyletek ellenőrzésére is jogot nyerének, ez a legkellemetlenebb indiscretiókra adhatna alkalmat. Egy iparvállalatnak, vagy közlekedési vállalatnak ilyen terjedelemben való revisióját ugyanis csak egy szakmabeli revisor, tehát egy másik hasonló vállalat alkalmazottja eszközölhetné. Ilyen revisióhoz pedig semmiféle

vállalat sem járulhat hozzá, ha nem akarja legsajátabb üzleti érdekeit veszélyeztetni. A revisiónak ekkora kiterjesztését tehát czélszerűnek nem tartja.

Matlekovits Sándor elnök: Több felszólaló nem jelentkezővén, indokoltnak látja, hogy leszögezzen bizonyos megállapításokat és néhány megjegyzést fűzzön a vitához. A vita mindenesetre sok érdekes eszmét vetett föl; vége felé az egyes álláspontok közeledtek egymáshoz, de a legfontosabb kérdés, a revisori intézmény terjedelme nem tisztázódott teljesen. Véleménye szerint az olyan revisio, a mely az ügyletek megbíráására is kiterjed, már túlmegy az intézmény tulajdonképeni célján, mert minden kritika már bizonyos fokú korlátozást rejt magában, az intézetek működésének korlátozása pedig veszedelmes valami, a mit semmiféle revisiónak feláldozni nem szabad. Hogy engedhessen különben is egy társaság betekintést üzleti politikájába, mikor akárhányszor csak a teljes titoktartás lehet egy-egy ügylet sikerének a biztosítéka. A revisiónak állandónak kell lennie, az kétségtelen, de nem szabad túlmennie a mérleg alaki és anyagi helyességének megállapításán. A revisiónak arra kell kiterjednie, a minek megállapítását az angol törvény kívánja az auditoroktól: „the true state of the company“. Az ezen túlmennő revisio már üzleti szempontból veszélyes, nálunk pedig hangoztatása megöli azt a rokonszenvet, a mely a revisori intézmény szervezése iránt megvan. Ezt ajánla azok figyelmébe, a kik a revisori intézmény megvalósítását czélul tűzték ki maguknak.

Előadás.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Földes Béla dr. egyetemi tanár, orsz. képviselő f. évi február hó 28-án előadást tartott *államvasuti kérdéseinkről*. A felolvasáson *Matlekovits* Sándor v. b. t. t. elnökölt. Az érdekes és tanulságos felolvasást igen nagyszámú előkelő közönség hallgatta, melynek soraiban ott láttuk a M. Á. V. igazgatóságát Marx János elnökkel az élén, úgyszintén a kereskedelemügyi ministeriumnak illetékes szakosztályait, továbbá számos országgyűlési képviselőt, műegyetemi tanárt, stb.

Matlekovits Sándor elnök meleg szavakban tolmácsolta a közönség köszönetét az érdekes előadásért. Földes Béla ezen tanulmánya a *Buda-pesti Szemle* márcziusi számában jelent meg.

Vita.

Társaságunk f. évi márczius hó 7-én folytatta és befejezte a *pénzintézetek revisiójáról* szóló vitát. A vitaülés *Matlekovits* Sándor v. b. t. t. elnöklete alatt folyt le. Felszólaltak Zsengery Manó igazgató, Trautmann Henrik tanár, Hantos Elemér orsz. képviselő, Trebitsch József igazgató. A vita eredményét *Matlekovits* Sándor elnök összefoglalta és a vitában felszólaltaknak a Társaság köszönetét kifejezte.

A nemzetközi kereskedés az utolsó harmincz évben. I.

Azt a nagy gazdasági fejlődést, melyet a capitalismus a világ művelt országaiban az utolsó harmincz évben megteremtett, semmi sem tünteti fel jobban, mint az egyes országok külkereskedése. E tekintetben még a kereskedelmi politikában beállt nagy fordulat, mely éppen az 1880. év óta erősen törekszik az elzárkózás rendszerének keresztülvitelén, sem tudott gátot vetni. A közlekedési eszközök folytonos szaporodása, a népesség állandó nagyobbodása, a technika újabb és újabb eszközei által forgalomba jutó tárgyak nagyobb fogyasztása, a divat változásával kapcsolt igények feltünése és egyáltalában az életmódban beállt jobb állapotok megkövetelik a termelés minden ágának fokozását, magával hozták az egyes országok gazdasági viszonyainak fejlesztését, de egyuttal a nemzetközi forgalom élénkülését és gyarapodását is.

Egy tekintet arra a táblázatra, a mely Európa és Amerika Egyesült-Államainak külkereskedését az 1880., 1890., 1900. és 1910. (illetőleg 1909.) évekről feltünteti, világosan igazolja ebbeli állításunkat. Igaz, hogy a kereskedelmi statistika egyenlőtlen rendszere, mely a különböző országokban szokásos, nem engedi meg azt, hogy a rendelkezésre álló adatok egyenlő minőségűeknek tekintessenek; mivel azonban az összehasonlítás célja első sorban a fokozatos haladásnak feltüntetése és e részben minden egyes ország a különböző években az adatközlés ugyanazon módszerét alkalmazta, az egyes országok eltérő módszerei nem hatnak zavarólag.

Az egyes országok adatait az illető országok pénzürtékében közöljük, de hogy az egyes országok kereskedelmi jelentőségét, a nemzetközi életben rangsorozatát tisztázzuk, az összes külkereskedés (kivitel és bevitel) adatait francokban mutatjuk ki az I. táblázatban:

(I.) Külkereskedés (bevitel és kivitel) millió frank

	1910 1909 *	1880	Emelkedés %
Nagybritannia	28.267	16.121	78
Németország	20.626	7.352	180
Amerikai Egyesült-Álla- mok	17.152	8.031	113
Németalföld	13.800	3.594	<u>283</u>
Franciaország	13.407	8.506	57
Belgium	7.672	2.897	164
Oroszország	5.925 *	3.078	92
Ausztria-Magyarország	5.792	3.234	78
Olaszország	4.978	2.229	117
Svájcz	2.940	1.608	82
Dánia	1.940 *	895	117
Spanyolország	2.279	1.351	69
Svédország	1.803 *	859	121
Norvégország	1.047 *	428	144
Törökország	1.037 *	920	12
Rumánia	883 *	474	75
Görögország	265 *	—	—
Bulgária	227 *	76	198
Szerbia	153 *	90	68
Portugal	124 *	60	106

Nagybritannia ma is, épúgy mint 1880-ban, az első helyen áll, külkereskedése óriási számokban jelentkezik. Mindjárt mellette sorakozik ma Németország, holott 1880-ban Franciaország és Amerika Egyesült-Államai megelőzték. Németalföld, mely ma a 4-ik helyet foglalja el, 1880-ban az 5-ik helyen állott, Franciaország megelőzte. Belgium ma a 6-ik helyen áll, 1880-ban még 8-iknak sorakozott, megelőzték őt Ausztria-Magyarország és Oroszország. Ausztria-Magyarországot ma megelőzi Oroszország, holott 1880-ban még utána sorakozott.

Az összes külkereskedés arányos emelkedését százalékban mutatja a II. táblázat.

(II.) A külkereskedés az 1880. évhez képest emelkedett %-ban

Németalföld	283	Portugal	106
Bulgária	198	Oroszország	92
Németország	180	Svájcz	82
Belgium	167	Nagybritannia	78
Norvégország	144	Ausztria-Magyarország	78
Svédország	121	Rumánia	75
Olaszország	117	Spanyolország	69
Dánországi	117	Szerbia	68
Amerikai Egyesült-Álla- mok	113	Franciaország	57
		Törökország	12

Feltűnik, hogy azon óriási aránylagos emelkedéssel szemben, melyet Németalföld, Németország, Belgium mutat, Nagybritannia emelkedése nem oly nagy és Franciaország, Spanyolország a legkisebb emelkedést tünteti fel. Nagybritannia aránylagos kisebb emelkedését az a nagy alap okozza, melynek aránylagos emelkedése természetesen más jelentőséggel bír; Németalföld 283°/_o-os emelkedése 10·202 millió franc, holott Nagybritannianak 78°/_o-os emelkedése 12·145 millió francban nyer kifejezést. Franciaország, Spanyolország és Törökország kereskedésének gyöngé emelkedését az ezen országokban uralkodó viszonyok magyarázzák. Franciaországnál különösen a népesség stagnálása és talán nem utolsó sorban az az önfejű kereskedelmi politika szolgáltat magyarázatot, melyet a szerződéses politika ellen a köztársaság jónak lát követni.

Az aránylagos emelkedést bizonyos tekintetben ellenőrzik azok a számok, melyek a III. táblázat szerint a külkereskedést általános számokban mutatják.

(III.) A külkereskedés 1880-hoz képest emelkedett millió franczal.

Németország	13,274	Dánia	1,045
Nagybritannia	12,145	Svédország	944
Németalföld	10,202	Spanyolország	928
Amerikai Egy.-Áll.	9,121	Norvégország	619
Franciaország	4,901	Rumánia	409
Belgium	4,775	Bulgária	151
Oroszország	2,847	Törökország	117
Olaszország	2,749	Portugália	64
Ausztria-Magyarország	2,558	Szerbia	63
Svájc	1,332		

E számcsoporthoz is előljár Németország és feltűnik Nagybritannia óriási emelkedését; igaz, hogy a Nagybritannia 12.145 millió francnyi emelkedése csak 78°/_o-os emelkedést jelent, holott Németország 13.274 millió francja 180°/_o-ot, de még a viszonylagos számok mellett is Németország emelkedése feltűnő és azon rendkívüli vagyoni és gazdasági fellendülésnek kifejezése, melyet a Németbirodalom ujjaszületése eredményezett.

A IV. táblázat feltünteti az egyes országok bevitelét az illető pénzértékben (milliókban) és magában foglalja az emelkedés fokozatát is 100-nak véve az 1880-ik (illetőleg Svájc, Törökország és Dániának az 1890.) évet.

		(IV.) B e v i t e l.				
		1880	1890	1900	1910 * 1909	
Nagybritannia	{	411·2	420·6	523·0	678·2	font sterling
	{	100	102	126	164	
Németország	{	2,835·6	4,258·5	5,765·6	2,934·1	márk
	{	100	150	203	315	

	(IV.) B e v i t e l.				
	1880	1890	1900	1910 * 1909	
Amerika Egy. államai	{ 667·9 100	{ 787·5 118	{ 849·9 127	{ 1.556·9 233	dollár
Németalföld	{ 839·7 100	{ 1.299·7 154	{ 1.967·8 234	{ 3.265·2 385	forint
Franciaország	{ 5.033·2 100	{ 4.456·9 87	{ 4.697·8 93	{ 7.173 142	franc
Belgium	{ 1.680·8 100	{ 1.672·1 99	{ 2.215·7 133	{ 4.264·9 258	franc
Oroszország	{ 529·0 100	{ 416·1 78	{ 572·1 108	{ * 788·9 149	rubel
Ausztria-Magyarorsz.	{ 1.226·9 100	{ 1.221·4 99	{ 1.748·9 143	{ 2.929·7 239	korona
Olaszország	{ 1.186·8 100	{ 1.319·6 111	{ 1.700·2 143	{ 3.246 273	lira
Svájc	{ — —	{ 917·5 100	{ 1.111·1 111	{ 1.745 190	franc
Dánia	{ — —	{ 307·0 100	{ 416·2 135	{ * 568·8 185	korona
Spanyolország	{ 712·0 100	{ 941·1 129	{ * 986·4 138	{ 1.104 155	peseta
Svédország	{ 282·7 100	{ 377·1 132	{ 534·9 188	{ * 616·8 217	korona
Norvégia	{ 150·8 100	{ 208·6 198	{ 310·6 295	{ * 386·6 368	korona
Törökország	{ — —	{ 15·1 100	{ 14·6 92	{ * 15·0 99	török font
Rumánia	{ 255·3 100	{ 362·7 142	{ 216·0 85	{ * 368·3 144	lei
Bulgária	{ 48·3 100	{ 84·3 175	{ 46·3 96	{ * 116·4 242	franc
Szerbia	{ 50·9 100	{ 38·0 74	{ 54·0 105	{ * 77·7 152	dinar
Portugália	{ 35 100	{ 44·6 127	{ 59·7 170	{ * 66·6 190	franc

A nagyobb emelkedés 1900 óta észlelhető és rendkívül fokozatos. Kivételt képez Franciaország, a hol 1890-ben csökkenés mutatkozik, melyet még az 1900. év sem hevert ki egészen, a Svájcczal és Olaszországgal folytatott makacs vámháború jeleit látjuk ott érvényesülni. Oroszország is csökkenést tüntet fel 1890-ben, mely azonban az 1894 után emelkedésnek enged helyet; az a körülmény, hogy Oroszország elhagyja autokrata vámpolitikáját és a szerződéses államok sorába lép, bizonyosan hatott a kedvezőbb forgalomra. Ausztria-Magyarország bevitelében is érezhető az 1890-iki adatoknál a szabad keres-

kedés rendszerének megszünése és az ellenséges politika, melyet a szomszédos államok kereskedésükben meghonosítottak.

A bevétel aránylagos emelkedését 1880 óta mutatja az V. táblázat.

(V) A bevétel 1880 óta emelkedett %-ban :

Németalföld	285	Svájcz	90
Norvégország	268	Portugal	90
Németország	215	Dánország	85
Olaszország	173	Nagybritannia	64
Belgium	158	Spanyolország	55
Bulgária	142	Szerbia	52
Ausztria-Magyarország . .	139	Oroszország	49
Amerikai Egyes. Áll.	133	Rumánia	44
Svédország	117	Franciaország	42

Ezen számcsoportot összehasonlítva az összes kereskedés emelkedésének arányaival, kitűnik, hogy a bevétel sokkal nagyobb arányokban emelkedett Ausztria-Magyarországban és Olaszországban, mint az összes külkereskedés s így a kivitel emelkedése kisebb. Ausztria-Magyarország a többi országok sorában, az összereskedés emelkedésénél a 13. sort, a bevételnél a 7. sort, Olaszország az összereskedésnél a 7., a bevételnél a 4. sort foglalja el.

A VI. táblázat az egyes országok kivitelét mutatja, ugyanezen rendszer szerint.

(VI) K i v i t e l

	1880	1890	1900	1910 * 1909	
Nagybritannia	{ 223·0 100	265·5 118	291·1 130	430·3 193	font sterling
Németország	{ 3.046·2 100	3.460·3 113	4.611·4 151	7.474·7 245	márk
Amerika Egyesült Államai	{ 823·9 100	845·2 102	1.370·7 166	1.710·0 207	dollár
Németalföld	{ 629·7 100	1.087·5 172	1.195·2 189	* 2.632·3 318	forint
Franciaország	{ 3.467·9 100	3.753·4 107	4.108·7 118	6.233 179	franc
Belgium	{ 1.216·7 100	1.437·0 119	1.922·8 158	* 3.407·4 261	franc
Oroszország	{ 585·8 100	703·9 126	688·4 125	* 1.366·4 240	rubel
Ausztria-Magyarország	{ 1.351·9 100	1.542·7 114	2.061·7 152	2.587·6 191	korona
Olaszország	{ 1.104·1 100	895·9 81	1.338·2 121	2.080 187	lira

		(VI.) K i v i t e l				
		1880	1890	1900	* 1910 * 1909	
Svájcz	{	—	690·8	836·0	1.195	franc
		—	100	124	172	
Dánia	{	—	233·8	392·5	* 608·1	korona
		—	100	168	260	
Spanyolország	{	649·9	957·7	856·1	1.075	peseta
		100	144	129	164	
Svédország	{	236·6	304·5	391·5	* 472·9	korona
		100	129	165	199	
Norvégia	{	108·7	151·0	172·9	* 241·5	korona
		100	138	158	221	
Törökország	{	—	21·0	22·0	* 25·7	török font
		—	100	104	122	
Rumánia	{	218·9	275·9	280·0	* 465·0	lei
		100	126	128	212	
Bulgária	{	32·1	71·0	53·9	* 111·4	franc
		100	221	167	346	
Szerbia	{	39·9	45·8	66·5	* 75·6	dinár
		100	114	166	189	
Portugal	{	25	21·5	30·9	* 31·8	franc
		100	86	123	127	

A kivitelnél is a nagyobb mérvű emelkedés 1900-ban áll be. A kivitel majdnem minden államban rendszeres emelkedést tüntet fel, a kivételek itt gyérebbek mint a bevétel adatainál: Oroszország mutat 1900-ban alig észrevehető csökkenést, Olaszország 1890-ben erősebb kiviteli hiánnyal jelentkezik, a Franciaországgal folytatott vámháború eredménye látható ebben. Spanyolország 1900-ban tüntet fel erős hanyatlást, Portugal pedig 1890. évben.

A kivitel aránylagos emelkedését %^o-ban feltünteti a VII. táblázat:

(VII.) A kivitel 1880. óta emelkedett.

Németalföld	218	Nagybritannia	93
Belgium	161	Ausztria-Magyarország . .	91
Dánország	160	Szerbia	89
Németország	145	Olaszország	87
Oroszország	140	Franciaország	79
Norvégország	121	Svájcz	72
Rumánia	112	Spanyolország	64
Bulgária	112	Portugál	27
Amerikai Egyes.-Áll. . . .	107	Törökország	22
Svédország	99		

A kivitel a bevételhez képest jobban emelkedett Oroszországban, mely az országok sorozatában a bevételnél a 14. rangot, a kivitelnél pedig

az 5-diket, Rumánia a 15-dikivel szemben a 7-ke'tés Belgium az 5-dikivel szemben a 2-dikat foglalja el. Ezzel szemben aránylag kisebb emelkedést mutat Norvégia, mely a bevitelnél a 2., a kivitelnél ellenben a 6., — Ausztria-Magyarország a bevitelnél 7. a kivitelnél 12. és Oroszország, mely 4 szemben a 14-dik rangot foglalja csak el.

A VIII. táblázat a kereskedelmi mérleg eredményét mutatja; + az activ mérleget, azaz azt jelenti, hogy az utána következő és milliókról szóló szám az illető országból kivitt árúknak értéke a bevittekénél nagyobb; — a passiv mérleget, vagyis megfordítva a bevitt árúk értéke nagyobb a kivittekénél.

(VIII.) Kereskedelmi mérleg.

+ activ, azaz a kivitel értéke nagyobb a bevitelénél,

— passiv, azaz a bevétel értéke nagyobb a kihozatalénál.

	1880	1890	1900	1910 * 1909	
Nagybritannia	— 188·2	— 157·1	— 231·9	— 247·7	millió font st.
Németország	+ 210·6	— 798·2	— 1.154·2	— 1.479·4	„ márka
Amerikai Egy.-Áll.	+ 156·2	+ 55·9	+ 450·8	+ 153·1	„ dollár
Németalföld	— 210·0	— 212·2	— 272·6	— 682·0	„ forint
Franciaország	— 1.565·5	— 683·0	— 589·1	— 939·5	„ franc
Belgium	— 464·2	— 235·9	— 292·9	— 857·0	„ franc
Oroszország	+ 26·8	+ 287·8	+ 116·3	+ 778·0	„ rubel
Ausztria-Magyarország	+ 125·0	+ 321·8	+ 245·7	— 434·2	„ korona
Olaszország	— 82·7	— 42·3	— 362·0	— 1.166·0	„ lira
Svájcz	— —	— 265·5	— 275·1	— 550·0	„ franc
Dánia	— —	— 73·2	— 23·7	+ 39·3	„ korona
Spanyolország	— 62·1	+ 16·6	— 130·3	— 29·8	„ peseta
Svédország	— 46·1	— 92·6	— 143·3	— 152·9	„ korona
Norvégia	— 42·1	— 57·6	— 137·7	— 145·3	„ korona
Törökország	— —	+ 5·9	+ 8·0	+ 10·7	„ tör. f.
Rumánia	— 36·4	— 86·8	+ 63·1	+ 76·7	„ lei
Bulgária	— 16·2	— 13·3	+ 7·6	— 5·0	„ franc
Szerbia	— 11·0	+ 7·8	+ 12·5	— 2·1	„ dinár
Portugal	— 10·0	— 23·1	— 28·8	— 38·0	„ franc

Ezen adatok szerint állandóan passiv mérleggel bírnak Nagybritannia, Franciaország, Belgium, Olaszország, Svéd- és Norvégország és a Svájcz, mind oly országok, melyek mezőgazdasági élelmiszerek és nyersanyagokat nagy mennyiségben külföldről bevinni kénytelenek. Állandóan activ mérleget mutatnak, Amerika Egyesült-Államai, Oroszország és Törökország, ismét nyerstermények bőségében, ilyeneket nagyban kivisznek. Németország még 1880-ban activ mérleget mutat, azóta erősen növekvő passivitással bír. Ausztria-Magyarország a legujabb időkhig activ mérleggel szerepel, ma már ez az ország is a passiv mérlegűek sorában áll.

A külkereskedésnek ezen nagy vonásai után érdekes a világkereskedelmi politikában uralkodó nagy államok kereskedését részletesebben megvizsgálni. Nagybritannia a szabadkereskedés országa, melyet sem Közép-Európa, sem Amerika tilalmi vámpolitikája, sem a kebelében s főképp gyarmatországaiban felburjánzott preferentiális hajlamok Cobden elveitől eltántoritani nem tudtak. Amerika Egyesült-Államai az autokrata vámpolitikát Nagybritanniával éppen ellenkező irányban az erős védővámok segítségével és a reciprocitás alapján kötendő szerződésekkel, ezek hiányában pedig retorsiók fenyegetésével tartja fenn. Oroszország óriási területén fejlődő gazdasági rendszerében sokáig mint elszigetelt állam tetszése szerint intézte vámügyeit. 1893. óta azonban csatlakozott az európai szerződéses államokhoz, habár magas vámjait továbbra is fenntartja. Németország a vele kapcsolatos Ausztria-Magyarország és Olaszországgal a „hazai termelés“ védelme mellett a legnagyobb kedvezés és a vámtarifák kölcsönös lanyha mérséklésével szerződéses vámpolitikát követ. Franciaország duzzog a kereskedelmi politika terén is. Kettős vámtarifájával előre meghatározza szerződéseinek határait, nem keres közeledést és nem igen óhajtja védő tarifáit mérsékelni.

Mindezek a különböző rendszerek a nagy gazdasági lendülettel szemben csak kis jelentőséggel bírnak, a kereskedés erős emelkedésének gátot vetni nem tudtak.

Nagybritannia népessége 1881-ben 34,888.000 lélekből 1911-ben 45,316.000 lélekre emelkedett s így népessége ezen idő alatt 29°/o-kal gyarapodott; nagy vasuti hálózata, mely már 1880-ban 17.733 angol mérföldet tett ki, 1910-ben 23.387 mérföldre szaporodott s így 41°/o-kal emelkedett. Kereskedése állandóan emelkedik és a világconjuncturák hullámvásain kívül más befolyásoknak nem hódolt.

Nagybritannia kereskedése az utolsó harmincz évben állandóan emelkedett, bevitele 1910. évben 1880-hoz képest 64, kivitele pedig 93° o-kal gyarapodott.

Nagybritannia kereskedelmi mérlege állandóan passiv. 248 millió font sterlinggel nagyobb a bevitt áruk összege a kivittekénél.

Bevitelénél első szerepet játszik az Amerika Egyesült-Államai, utána sorakozik Németország, Brit-India, Oroszország, Franciaország, Ausztrália, Canada, Argentina. A sorrend ezen országok közt 1880-ban egészen más volt, akkor is az amerikai Egyesült-Államok vezettek, de utána Franciaország, Brit-India, Ausztrália, Németalföld, Németország, Oroszország következtek.

Az összes behozatal 64°/o-nál nagyobb emelkedést mutat Argentina 3.123, Dánia 293, Brazília 248, Oroszország 172, Németország 157, Egyiptom 133, Canada 96, Belgium 74 és Brit-India 67°/o-kal. Az át-

lagosnál kisebb emelkedést mutat Auszália 42, Amerika Egyesült-Államai 9, Franciaország 5⁰/₀-kal. Németalföld bevétele pedig 29⁰/₀-kal csökkent. Ez a csökkenés abból magyarázható, hogy előbb igen sok árú Németországból Németalföldön át került Nagybritanniába.

A bevétel országok szerinti részleteit feltünteti a IX. táblázat:

(IX.) Nagybritannia bevétele ¹⁾ ezer font sterlingben				
	1910	1900	1890	1880
Északamerikai Egyesült-Államok	117.607	133.360	97.283	107.081
Németország	61.830	31.182	20.073	24.355
Brit-India, Str.-Settl. és Ceylon	61.847	39.887	41.268	37.202
Oroszország	43.645	21.984	23.751	16.030
Franciaország	44.283	53.619	44.828	41.970
Auszália	38.584	23.801	20.992	25.663 ²⁾
Argentina	29.010	13.080	4.130	0.887
Kanada	25.635	21.764	12.444	13.389
Egyiptom	21.004	12.586	8.369	9.191
Uj-Zéland	20.943	11.616	8.347	—
Dánia	19.672	13.188	7.753	5.286
Belgium	19.196	23.503	17.384	11.254
Németalföld	18.528	31.381	25.900	25.909
Brasília	17.497	5.947	4.351	5.261

Nagybritannia bevitelének legfőbb cikkei a nyers pamut, buza, nyers gyapjú, fa, nyers kaucsuk, hús, cukor, vaj, magvak, gyümölcs, szalonna; első sorban tehát ipari nyersanyagok és élelmezésre szükséges mezőgazdasági cikkek.

A 64⁰/₀-os emelkedésnél nagyobb mutatkozik következő árúknál: hús 947, nyers ón 321, pamutárú 309, prémés bőr 265, nyers kaucsuk 257, tojás 231, kikészített bőr 114, vaj 104, gyümölcs 102, magvak 88, fa 67 és nyers pamut 66⁰/₀. Kisebb emelkedést mutat az átlagosnál: a szalonna 52, vas és vasárú 52, nyers gyapjú 38, buza 32⁰/₀.

Csökkent a bevétel következő árúknál: tea 1·3, selyemárú 3·1, tengeri 7·7, liszt 37, vágó állat 59, kávé 66⁰/₀-kal csökkent 30 év alatt. Az állatok bevitelének csökkenése állategészségügyi intézkedések folyamánya s vele szemben a hús bevétele 2·3 millió font sterlingről 24·5 millióra, azaz 947⁰/₀-kal emelkedett.

¹⁾ A bevételre vonatkozó adatok az összbevittelt, tehát a reexportált árúk bevitelét is tartalmazzák.

²⁾ Uj-Zélanddal együtt.

A bevétel árú szerinti részleteit mutatja a X. táblázat:

	(X.) Nagy-Britannia bevétele a legfontosabb árúban ¹⁾ ezer font sterlingben			
	1910	1900	1890	1880
Nyers pamut	71.712	40.983	42.757	42.772
Buza	41.161	23.346	23.584	30.622
Nyers gyapjú	36.088	23.496	27.159	26.355
Fa és faárúk	28.546	30.181	18.378	17.278
Nyers kaucsuk	26.097	6.986	3.265	2.388
Friss és fagyasztott hús . . .	24.893	17.136	8.101	2.377
Czukor	24.554	19.256	18.876	22.891
Vaj	24.493	17.450	10.599 ²⁾	12.141
Olajos és egyéb magvak . .	15.111	8.292	7.508	8.158
Friss és (czukor nélkül) el- készített gyümölcs	14.193	12.640	8.667	6.895
Szalonna	13.391	11.774	6.978	8.778
Selyemárúk	12.909	14.768	11.319	13.325
Tea	11.390	10.687	9.920	11.613
Tengeri	10.294	12.328	9.863	11.163
Pamutárúk	9.824	4.773	2.356	2.416
Kikészített bőr	9.630	8.793	6.376	4.512
Vas és vasárúk	6.086	7.315	4.523	4.113
Tojás	7.296	5.406	3.429	2.735
Nyers ón	7.160	4.359	2.547	1.736
Prémbőrök	10.236	6.051	3.508	2.842
Vágó állatok	4.029	9.622	11.202	10.060
Búzaliszt	5.511	10.103	9.074	8.706
Kávé	2.306	2.545	4.004	6.861

Nagybritannia kivitelének fő iránya Brit-India, Németország, Amerika Egyesült Államai, Australia, Franciaország, Canada, Argentina. Harmincz évvel ezelőtt Németország még az Egyesült-Államok után sorakozott; ma túlhaladja Nagybritannianak Németországba való kivitele az Amerikába irányulót.

Az átlagos 93⁰/₀-nyi emelkedésnél nagyobb volt a kivitel Argentinába 663, Uj-Zeelandba 188, Egyiptomba 181, Canadába 180, Dániába 179, Brasiliába 144, Ausztráliába 97⁰/₀.

Az átlagnál kisebb emelkedés mutatkozik Belgium felé 87, Brit-Indiába 56, Oroszországba 53, Németalföldre 41, Franciaországba 40, Németországba 36 és Amerika Egyesült-Államaiba 2⁰/_c.

¹⁾ A kivitelre vonatkozó adatok ellenben csak az angol eredetű termékek kivitelét tartalmazzák.

²⁾ A margarin forgalma is bennfoglaltatik.

Ebből az összehasonlításból látható, hogy Nagybritannia az iparos és főkép a védvamos országok felé nehezen tudja első sorban ipari árúit elhelyezni, hanem újabb tért keres tengerentúli államokban.

A kivitel irányainak részleteit a XI. táblázat mutatja.

(XI.) Nagybritannia kivitele ezer font sterlingben

	1910	1900	1890	1880
Brit-Ind. Str. Settl. és Ceylon	52.892	35.099	37.446	33.707
Németország	37.021	28.000	19.294	16.944
Ész.-Am. Egy.-Áll.	31.447	22.605	32.068	30.856
Ausztrália	27.652	21.607	19.792	14.017
Franciaország	22.463	19.978	16.568	15.594
Canada	19.645	7.605	6.827	6.816
Argentina	19.097	7.143	8.416	2.451
Brasília	16.427	5.820	7.459	6.682
Németalföld	12.695	10.937	10.121	9.247
Oroszország	12.253	11.001	5.752	7.952
Belgium	10.887	10.776	7.639	5.796
Egyiptom	8.717	6.000	3.382	3.061
Uj-Zeeland	8.653	5.486	3.314	2.914
Dánia	5.581	4.257	2.539	1.900

Nagybritannia kivitelének legjelentősebb cikkei a következők: pamutárúk, vas és vasárú, szén, gépek, gyapjúárú, pamutfonál, gyapjúfonál, hajók, lenárú, ruhák stb.

A kivitel 93⁰/₀-os emelkedésénél nagyobbat mutat a szesz 538, mesterséges trágya 347, szén 329, gyapjú 318, gépek 225, bőr és bőrárú 295, halak 191, cipő 154, ruhák 147, gyapjúfonál 126, olaj 124, fegyver 121⁰/₀.

Az átlagos emelkedésnél kisebbet mutat: lenárú 65, vas és vasárú 53, pamutárú 48, gyapjúárú 47, pamutfonál 11⁰/₀.

A kivitel főbb cikkeit részletezi a XII. táblázat.

(XII.) Nagybritannia kivitele a legfontosabb árúkbán ezer font sterlingben

	1910	1900	1890	1880
Pamutárúk	91.299	62.009	62.089	63.662
Vas és vasárúk	42.977	31.623	31.565	28.390
Szén	36.100	36.410	19.020	8.373
Gépek	29.271	19.620	16.411	9.264
Gyapjúárúk	25.082	15.682	20.418	17.265
Pamutfonalak	13.338	7.741	12.341	11.902
Gyapjú és szőrfonalak	9.046	6.123	5.261	4.223
Hajók	8.770	8.588	—	—
Lenárúk	8.281	5.225	5.710	5.836

(XII.) Nagybritánia kivitele a legfontosabb árúban
ezer font sterlingben

	1910	1900	1890	1880
Ruhák	7.412	5.287	5.036	3.212
Gyapjú	7 111	3.234	2.602	1.734
Friss füstölt és sózott halak	5.244	3.071	1.795	1.779
Mesterséges trágyaszerek . .	4.922	2.408	2.073	1.129
Bőr és bőráruk (cipők és gépsziják kivét.)	4.171	2.397	2.380	1.964
Elektrotechn. czikkek	4 103	3.348	0.281	—
Növényi olajok	3.590	1.115	1.450	1.621
Szesz	3.471	2.363	1.203	0.544
Vörösréz és vörösrézárúk . .	3.340	2.925	4.552	3.334
Fegyverek, lőszeres és efélék	3.327	2.060	1.869	1.457
Czipők (bőrből, kaucsukból) .	3.306	1.479	1.898	1.282

Németország az utolsó harmincz évben a kereskedelmi politika irányítását kivette Franciaország kezéből. 1879-ben a tarifaszereződések ellen lépett föl, mérsékelt védelmi vámokat és nagyon szerény gabonavámokat honosított meg, melyeket azonban 1885-ben felemelt. A Bismark által követett irányt Caprivi megváltoztatta; Németország ismét, habár felemelt vámtarifa alapján a szerződéses térre tért, 1894-től sikerült neki Oroszországot is a tarifaszereződések államok sorába bevonni. 1906-ban a vámtarifa ismét magasabb tételekkel jelentkezik s főképp az agrár-vámok emeltetnek. Daczára a vámpolitika elzárkózó irányának, Németország kereskedése óriási mértékben emelkedik. Gazdasági viszonyai minden tekintetben fellendülnek. Népeisége 45,234.000 lélekről 1880-ban 64,903.000 lélekre emelkedik, vagyis 54°/o-kal gyarapszik. Vasuthálózata 33.645 km.-ről 1880-ban 58.216 km.-re szaporodnak, vagyis 73°/o-kal emelkedik.

A német birodalom kereskedése az utolsó 30 évben közgazdasági fejlődésével kapcsolatban óriási arányokban emelkedett. 1910-ben 1880-hoz képest bevitele 115, kivitele pedig 145°/o-kal gyarapodott. Kereskedelmi mérlege 1880-ban még 210·6 millió korona activ volt, de már 1890-ben ugyan annyival passiv és 1910-ben bevitele 1·479·4 millió koronával haladta túl a kivitel értékét.

Németország bevitele ma első sorban következő országokból származik: Oroszország, Amerika Egyesült-Államai, Nagybritánia, Ausztria-Magyarország, Franciaország, Brit-India, Argentina. A sorrend egészen más volt 1880-ban, akkor legnagyobb volt a bevétel Ausztria-Magyarországból, utána következett Nagybritánia és csak azután jött Oroszország, e mellé sorakozott Franciaország és csak ötödik helyen állt Amerika.

Az összes bevitelnek 115⁰/₀-os emelkedésével szemben nagyobbat mutat a bevitel emelkedése Ausztráliából 3.429, Argentínából 3.134, Brit-Indiából 2.790, Braziliából 2.689, Svédországból 1.265, Amerika Egyesült-Államaiból 570, Dániából 485, Olaszországból 335, Oroszországból 321 és Nagybritanniából 116⁰/₀.

Az átlagnál kisebb emelkedést mutat: Franciaország 95, Ausztria-Magyarország 89, Belgium 13, Németalföld 29 és Svájc 23⁰/₀-kal.

A bevitelnek országok szerinti részleteit a XIII. táblázat mutatja.

(XIII.) Németbirodalom bevétele millió márkában

	1910	1900	1890	1880 ¹⁾
Oroszország	1.412·8	683·6	531·6	335·3
Északam. Egy.-Állam.	1.187·6	1.003·7	398·4	177·0
Nagybritannia	766·6	719·2	615·3	354·1
Ausztria és Magyarország . . .	759·2	704·9	588·9	401·1
Franciaország ²⁾	508·8	302·6	262·9	260·3
Brit-India, Brit-Malakka, Ceylon	485·0	224·7	154·1	16·8
Argentina ³⁾	357·2	232·6	74·4	10·9
Belgium	325·6	215·5	317·3	194·9
Brit-Ausztrália ⁴⁾	281·7	117·6	50·3	7·8
Brazília	278·9	112·7	138·3	9·7
Olaszország	274·5	181·4	140·4	62·5
Németalföld	258·5	208·9	312·1	190·2
Svájc	173·9	162·9	194·9	141·4
Svédország	163·8	104·9	46·5	12·4
Dánia	158·1	69·7	59·1	27·0

Németország bevitelének legfőbb árúcikkei : mezőgazdasági élelmiszerek és az iparhoz szükséges nyersanyagok, és pedig nyerspamut, gyapjú, buza, árpa, nyers kaucsuk, vörösréz, marhabőrök, prémesbőrök, pálmamag, kávé, tojás, vasércz, kőszén, nyers selyem, fa, stb.

Az átlagnál nagyobb emelkedési arányt mutat: korpá 1.336, vasércz 1.224, vörösréz 1.172, pálmamag és korpá 1.125, kőszén 1.027, tojás 1.014, árpa 737, nyers selyem 715, buza 702, chilisalétrom 685, épület-és műfa 415, marhabőrök 385, prémesbőr 296, nyers pamut 228⁰/₀.

¹⁾ A kikészítési forgalom nélkül.

²⁾ 1880-ban és 1890-ben Algír és Tunis forgalmának értéke is bennfoglaltatik.

³⁾ 1880-ban Uruguay forgalmának értékével együtt van kimutatva.

⁴⁾ 1880-ban az egész világrész forgalmának értéke van kimutatva.

A tengerentúli országokkal való forgalom adatainak megítélésénél figyelembe veendő, hogy 1906. előtt a vámkülzetek forgalma még nem volt belefoglalva a német birodalom külkeresk. forgalmáról szóló statisztikai adatokba.

Az átlagnál kisebb emelkedést mutat: nyers kaucsuk 101, gyapjú 89, lovak 82, gyapjufonál 27 és kávé 16⁰/_o.

A bevitt legfontosabb árúk részleteit a XIV. táblázat tünteti fel.

(XIV.) Németbirodalom bevitele a legfontosabb
árúkból millió márkában

	1910	1900	1890	1880 ¹⁾
Pamut, nyers	560·9	318·0	280·6	178·4
Gyapjú	389·8	261·6	244·4	206·3
Buza	377·3	171·1	104·2	47·1
Árpa	310·0	92·5	98·8	37·1
Kaucsuk, nyers	270·4	73·8	31·1	13·4
Vörösréz, nyers	216·2	127·6	37·1	16·6
Marhabőrök	204·0	97·4	48·6	42·4
Prémbőrök	190·1	55·6	41·4	48·3
Pálmamag, kopra	178·6	35·8	21·7	13·5
Kávé, nyers	176·5	155·8	220·7	150·8
Tojás, tojássárgája	167·1	103·2	56·8	14·7
Vasércz	161·3	75·2	21·2	12·1
Köszén	157·8	134·9	63·5	14·4
Nyers selyem, festetlen	146·7	108·2	108·5	87·7
Fűrészelt épület- és műfa	139·1	112·5	36·3	26·8
Chilisalétrom	133·5	77·5	55·1	17·1
Gyapjufonalak	119·9	110·6	94·3	92·8
Korpa, malátacsira, rizshulladék	114·9	73·2	25·6	8·4
Nyers épület- és műfa	113·7	76·2	99·4	42·6
Ló	109·4	77·6	72·1	59·7

Németország kivitele ma első sorban a következő országok felé irányul: Nagybritannia, Ausztria-Magyarország, Amerika Egyesült Államai, Oroszország, Franciaország, Németalföld, Svájc, Belgium stb. Harmincz évvel ezelőtt Franciaország és Németalföld még megelőzték Amerikát és Oroszországot.

A kivitel 145⁰/_o-os emelkedésénél nagyobb emelkedést mutat: Argentína 7.996⁰/_o-kal (3 milliőről 240 millió márkára emelkedett Németország kivitele oda) Ausztráliába 3.395, Brasiáliába 2.117, Brit-Indiába 1.962, Dániába 658, Olaszországba 522, Svédországba 288, Amerika Egyesült Államaiba 211, Oroszországba 188, Ausztria - Magyarországra 179, Svájcba 165 és Nagybritanniaiba 148⁰/_o.

Az átlagosnál kisebb százalékot mutat a kivitel emelkedése Belgium 136, Németalföld 118, Franciaország 89⁰/_o.

¹⁾ A kikészítési forgalom nélkül.

A kivitelnek országok szerinti megosztását mutatja a XV. táblázat.

	(XV.) Németbirodalom kivitele millió márkában			
	1910	1900	1890	1880 ¹⁾
Nagybritannia	1.102·0	861·8	704·6	443·4
Ausztria.Magyarország	821·6	486·3	340·4	294·4
Északamerikai Egy.-Áll.	632·7	439·6	427·9	203·1
Oroszország	620·9	347·0	186·0	214·8
Franciaország ²⁾	543·4	276·9	238·2	285·7
Németalföld	498·7	364·5	265·3	229·4
Svájcz	452·6	284·0	201·2	169·6
Belgium	390·7	253·1	154·6	164·9
Olaszország	323·5	123·1	96·7	52·4
Argentína ³⁾	240·2	64·0	28·4	3·0
Dánia	224·7	124·1	75·8	48·7
Svédország	190·5	137·0	93·1	49·2
Brasília	121·7	45·7	56·7	9·8
Britt-India, Britt-Malakka, Ceylon	103·2	70·0	33·8	5·1
Britt-Ausztrália ⁴⁾	69·9	47·9	22·5	1·8

Németország kivitelének fő cikkei első sorban ipari készítmények. A legnagyobb értéket képviselték: gépek, pamutárúk, kőszén, gyapjúárúk, cukor, selyemárúk, prémés bőrök, közönséges vasárúk, kikészített bőr, anilinfestékek, játékarúk stb.

Az átlagos emelkedésnél nagyobb emelkedést mutat: pirszén 2.731, gép 1.010, rézárú 961, kőszén 567, marhabőrök 562, prémés bőr 356, kikészített bőr 312, anilinfesték 305, pamutárú 265, könyvek 211⁰/_o.

Az átlagos emelkedésnél kisebbet mutat: gyapjúfonál 135, finom vasárú 132, közönséges vasárú 104, cukor 75, gyapjúárú 19 és ruházat 6⁰/_o.

Csökkenet a selyemárúk kivitele 16⁰/_o-kal.

¹⁾ A kikészítési forgalom nélkül.

²⁾ 1880-ban és 1890-ben Algír és Tunis forgalmának értéke is bennfoglaltatik.

³⁾ 1880-ban Uruguay forgalmának értékével együtt van kimutatva.

⁴⁾ 1880-ban az egész világrész forgalmának értéke van kimutatva.

A tengerentúli országokkal való forgalom adatainak megítélésénél figyelembe veendő, hogy 1906. előtt a vámkülzetek forgalma még nem volt belefoglalva a Németbirodalom külkeresk. forgalmáról szóló statisztikai adatokba.

A kivitt árúk részleteit a XVI. táblázat tünteti föl.

	(XVI.) Németbirodalom kivitele a legfontosabb árúkból millió márkában			
	1910	1900	1890	1880 ¹⁾
Gépek	500·4	228·8	70·3	44·5
Pamutárúk	365·1	244·7	196·6	99·5
Kőszén	323·3	216·9	115·6	47·0
Gyapjúárúk	263·3	235·8	259·9	219·9
Czukor	194·5	216·3	216·1	110·6
Selyemárúk	183·4	139·5	190·1	205·2
Prémbőrök	168·8	41·3	28·7	37·0
Közönséges vasárúk	165·3	139·1	113·1	81·3
Festett, fénymázott bőr	132·1	53·5	45·3	31·6
Anilin- és egyéb kátrányfestékek	125·8	77·3	37·9	31·0
Rozs	111·8	8·4	—	5·1
Finom vasárúk	86·5	71·1	50·7	35·3
Játékszer ²⁾	86·1	53·4	—	—
Pirszén	84·9	55·8	24·9	2·8
Gyapjúfonalak	77·5	56·8	41·3	32·6
Ruhák, fehérnemű, piperecikkek	92·8	129·6	123·0	78·0
Kerékpár és részei	72·6	10·4	—	—
Marhabőrök	66·2	28·3	19·9	10·3
Finom vörös- és sárgarézárúk .	63·7	33·2	25·7	6·1
Könyvek, hangjegyek	62·2	78·7	42·0	20·2

(Folytatása következik.)

Mattekovits Sándor.

¹⁾ A kikészítési forgalom nélkül.²⁾ 1880-ban és 1890-ben anyag szerint van kimutatva.

Európai-Törökország ipari viszonyai.

A török birodalom a kifejezett agrarius államok sorába tartozik, s ha e mellett mezőgazdasági culturája meglehetősen kezdetleges fokon áll, érthető, hogy ipari viszonyairól még ennyi jó sem mondható. Az európai értelemben vett ipari cultura egyébként csak rövid idő óta kezd magának utat törni s Törökország gazdasági életébe némi elevenséget vinni. Az ipari téren mutatkozó elmaradottságot is épen azért, inkább ennek a körülménynek, valamint a politikai és társadalmi viszonyok mostohaságának, semmint a rátermettség hiányának kell tulajdonítani. Európai-Törökországot nemcsak kedvező fekvése, nyers terményeinek bősége és természetes erőinek sokasága predesztinálja arra, hogy iparilag jelentősen kifejlődhessék, de munkás kezeinek, a lakosság iparilag kihasználható egyéni képességeinek kiváló értéke is rendelkezésére áll. Hiszen az közismeretes például, hogy háziipara és kisipara elsőrangú termékeket produkált s produkál még ma is ott, a hol azt különféle körülmények meg nem rendítették. A képesség és az érzék tehát a legnagyobb mértékben megvan.

Tőkéje azonban nincs s a vállalkozási kedv is minimális. Alig néhány évtized óta lehet csak — bizonyos, kevés számú iparágaktól eltekintve — nagyiparról beszélni s még ma is inkább csak olyan vállalatoknál tartanak, a melyek sem nagyobb befektetést nem tesznek szükségessé, sem nagyobb szakképzettséget nem igényelnek. Bár megállapítható némely helyen az is, hogy a legújabb időben nemcsak a meglévő vállalatokat kezdik szélesebb alapokra fektetni, hanem az új vállalkozások sem tartoznak már az olyan ritkaságok közé, mint azelőtt.

Ha consolidált viszonyok között élne Törökország, kétségtelen, hogy a külföldi tőke sűrűbben és gyümölcsözőbben keresné fel az országot, most különösen, a mikor az uralmon levő rendszer érzéket tanusít a fejlődés követelményei és eszközei iránt minden vonalon. A politikai viszonyok azonban letérik az országot a rendes vágányról. A kezdet kezdetén vannak s mindazok az intézkedések, a melyek az egészségesebb és gyorsabb ipari fejlődésnek mindenütt leghatékonyabb eszközei, egyelőre

csak a képzelet világában élnek. Iparfejlesztésről, az üzemi és munkásviszonyok törvényes szabályozásáról ma még nincs szó.

Ezt a primitívnek nevezhető ipari culturát óhajtom nagy vonásaiban ismertetni, megjegyezvén, hogy vizsgálódásaimat egyedül a hat európai vilajetre, a koszovóira, szalonikiire, monasztirire, drinápolyira, skutariira és janinaira terjesztem ki.

I. Háziipar és kisipar.

Európai-Törökországnak minőségben és művészi feldolgozásban is elsőrangú háziipara annyira ismeretes Európaszerte, hogy annak kiválóságát külön hangsúlyozni felesleges is. Ám sajnálattal kell arról megemlékezni, hogy a háziipari cikkeknek előállítása évek óta erősen csökkenőben van s nem egy helyen már csak halvány mását mutatja a néhány évtized előtt még gazdagon virágzó háziipari culturának. Az okok, a melyek Európai-Törökország háziiparát kikezdezték, csaknem azonosak azokkal, a melyek máshelyütt is maguk után vonták ennek a termelési ágának s foglalkozásnak súlyedését. A nyugati gyárak olcsó cikkeivel ezek a termékek nem igen tudnak olcsóságban versenyezni, s ez részben visszafejlesztette a foglalkozást magát, részben pedig arra ösztönözte őket, hogy anyagban, formában, feldolgozásban keressék ők is az olcsóságot, a mi természetesen, üzleti nyelven szólva, a szoliditásnak ment rovására. Az az állami vagy társadalmi gondoskodás, a mely Európában némely helyen segítségére sietett a háziipari termelésnek s annak okszerű irányban való fejlesztését tűzte ki czélul, Törökországban hiányzik. Ha azonban mégis, még mindig gazdagabb, intensivebb Törökországban ez a foglalkozás, mint máshol, az annak tulajdonítható, hogy az a cultura, a mely a nép művészi képességeit is reveláló productumokat lassanként mindenütt elmossa, nem hatotta még át oly erősen az országot; vannak még egészen zárt területek, a hová a gyári termékek csak igen nehezen juthatnak el s életviszonyaik sok olyan szükségletet mutatnak, a melyek kielégítésére nem eléggé vette még fel a versenyt a tömegelőállítás. A nagyobb góczpontok körül azonban szemmel látható a háziiparnak hanyatlása.

Manapság talán legintensivebben virágzik még a *háziipar* a koszovói vilajetben, valamint az albán vilajetekben, bár természetesen a többi tartomány is meglehetősen gazdag productumokat tud felmutatni.

Legelterjedtebb a *fonó-* és a *szövőipar*, a mely azután igen változatos termékeket is mutat fel. Hivatásos iparosok foglalkoznak most már túlnyomó részben ruhadarabok előállításával, az előbb említett három vilajetben azonban, különösen pedig az albán vilajetekben, még mindig

túlnyomó részben háziiparilag állítják azokat elő. A nemzeti viseletnek ezek a részei: a csulak vagy cselese, egy fejkötőszerű fehér fejkendő; dzsamadam, rövid fehér gyapjukabát; jelek, nyitva viselt fehér mellény; csakcsin, szűk nadrág; opánka és színes gyapjuövek.

Szőnek e mellett vásznat, készítenek kötényeket, gyapjúharisnyát, himzéseket, paszomántokat, selyemszöveteket, posztót. A koszovói vilajetben az albán és a keresztény lakosság foglalkozik főleg fonásszövés-sel. Híres a köprülü-i (szaloniki vilajet) szövészet, a hol a bolgár asszonyok gyapjúharisnyákat, flanelleket s olyan félselyemszövetet készítettek (65 cm. hosszúságban és 45 cm. szélességben à 40 fillér), a mely kiviteli cikk is lehetne, a minthogy pl. Prizren félselyemszövetben és gyapjúharisnyákban évenként egyenként kb. 15.000 frank értékben exportál is, bár csak Törökország többi tartománya és a Balkán államok veszik. Nemkülönbén Üszküb szűkebb vidékén is a felesleget többnyire szalonikii kereskedők vásárolják össze a hetivásárokon. A durvább munkákat a vidéken készítik és ehez többnyire saját termésű lent és kendert, valamint birkáik gyapjút használják. A városokban készülő finomabb és díszesebb munkákhoz importált anyagot is felhasználnak. Az albán asszonyok ez utóbbiakban remek műveket állítanak elő.

Posztót, ha szórványosan is, egész Európai-Törökországban állítanak elő. Nagyobb mértékű termelést produkál a monasztiri, a szalonikii és drinápolyi vilajet. A monasztiri vilajetben Dihovo és Magarevo a legfontosabb posztóelőállító helyek. Az u. n. abaposztót készítik. A szalonikii vilajetben több helyen a tiszta gyapjúból készülő u. n. jerli posztót állítják elő, a melyben semmi idegen keverék nem található, s így nagy fölénye van az európai árú felett, miután úgyszólván elszakíthatatlan. A drinápolyi vilajetben főleg a dedeagacsi és gümüldzsina-i szandzsákokban foglalkoznak aba- és `sajakposztó előállításával. Az évi készítmény kb. 250 ezer méter. A parasztnép készíti meglehetősen primitív műhelyekben, azután eladják nagyobb helyiségekben a kereskedőknek. A posztót, mely roppant tartós, még a katonaság is használja. Ujabban mi és Bulgária nagy versenyt támasztunk a termelésnek, de ez a verseny eddig még az ott házilag előállított mennyiség csökkentését fel nem idézte. A drinápolyi vilajetben készülő sajak különféle szélességben 15—20 m. hosszú végekben készül s a jobb minőségűnek ára méterenként 6—10 piaszter.

Egyik igen jelentékeny ága a háziiparnak a *szőnyegkészítés*, a melylyel ugyancsak egész Európai-Törökországban foglalkoznak, bár a koszovói és janinai vilajetet kivéve, ez iparágnak teljesen helyi jelentősége van. Némely esztendőben a monasztiri vilajetből is kerül kb. 60.000 korona értékű felesleg Szalonikibe. Európai-Törökországban a szőnyegkészítés-

nek központja Ipek s mellette Prizren. Az ipeki szőnyegek gyapjúfonálból készülnek, tarkák, igen élénk vörös, sárga, zöld és kék színűek. Egy-egy szél igen keskeny, a miért összevarrják a széleket. Az árú roppant tartós. A prizreni szőnyegek kecskeszörből készülnek. Ezek az u. n. »tsergák«. Többnyire sötét színűek. Az ipeki szőnyegkészítés fejlődő irányt mutat, a prizreni ellenben hanyatlik, mert nem képes eléggé versenyezni a külföldi jutaszőnyegekkel. Pedig a lakosság előszeretettel foglalkozik a szőnyegkészítéssel. Kisebb jelentőségűek, de jó minőségűek a Mitrovicza környékén készülő kecskeszőnyegek is. Dél-Albániában, Janinában és Mecovóban foglalkoznak nagyobb mértékben szőnyegkészítéssel. Ezek azonban gyengébb minőségűek s mert nem szövik eléggé vastagon, rendszerint még ki is bélelik. E mellett aránylag drágák. A kivitel tekintetében egyedül Ipek jön számba, a mely 15 ezer darab szőnyeget is képes évenként exportra vinni.

A fonó-szövőipari czikkeken kívül említésre méltó még az üszkübi vilajetnek *fazekas* háziipara, valamint a skutari vilajet (Durazzó környéke) fakanálgyártása. A *himzést* az egész országban üzik.

A mi Európai-Törökország *kisiparát* illeti, előre kell bocsátani, hogy az országban ma már megvannak úgyszólván az összes kisipari üzemek s különféle fajtájú kézműveseket a nagyobb városokban ma már meg lehet találni, sőt Szalonikiben például a finomabb munkákat is elő tudják kis üzemben állítani. Ott már készítenek női bluzokat, kabátkákat, gyertyákat, szappant, illatszert, jégsezekrényt és lakatosárút is. A törökországi kisiparosok általában igen jó munkát végeznek és sikeresen versenyeznek a külfölddel is. Érdekes azonban megfigyelni, hogy bizonyos szakmákat egyes valláshoz tartozók és egyes nemzetiségek foglaltak le maguknak s a hol még primitivebbek a viszonyok, ott ezeket az „előjogokat“ tiszteletben is tartják. Érdekes ezt például a csarsiakban megfigyelni. A skutarii bazárban vettem például észre, hogy az ezüstművesek kivétel nélkül djakovai katolikusok, a pékek többnyire bulgárok, a rézművesek kuczooláhok és szerbek, a himzők mohamedánok, a fazekasok kavajai albánok és így tovább. S más felekezeteknek vagy nemzetiségnek itt eszébe sem jut, hogy az „előjogokat“ élvezőknek versenyt csináljon. Ha vannak is azonban olyan iparosok, a kik az európai igényeket is kielégítő munkát tudnak már végezni, a számuk a szükséglethez képest igen kevés s ezen mit sem tudnak az ipariskolák segíteni.

Az olyan iparág, a mely szélesebb területen s nagyobb mértékben van elterjedve, e mellett multtal és hagyományokkal is rendelkezik, igen kevés van. Minthogy azonban ma még tulajdonképen csak ezekben fejeződik ki Európai-Törökország kisipari élete, azért vizsgálódásaimat is csupán ezekre a specialis iparágakra fordítom.

A *timáripár* eléggé elterjedt s eléggé nagyarányú is Európai-Törökországban. A bőrcserzést az egész országban üzik, legtekintélyesebb s legnagyobb híré azonban a koszovói vilajet timáripára. Prizren, Ipek és Djakova mesin és szaffián cserzése régtől nagyhírű már. Magában e három helyen 64 műhely van, a melyek 250 munkást foglalkoztatnak. Az első helyet Prizren foglalja el, a hol 35 üzlet van 150 munkással, utána következik Ipek 20 üzlettel, 60 munkással, végül Djakova 9 üzlettel és 40 munkással. Prizren cserzőhordóinak a száma 200, Ipek-é és Djakova-é, a melyek vízhiány miatt kénytelenek néha az üzemet beszüntetni, 70. A mesin (juh bőr) és a szaffián (kecskebőr) kikészítése primitív módon történik, az ásványi anyagokkal való cserzés még ismeretlen Európai-Törökországban. A cserzéshez tölgyfahéjat, de inkább a skutarii vilajetben vadon termő sumach leveleket használják, a melynek okája pl. Prizrenben 24 para. A három góczpontnak forgalma meglehetősen magas: Prizren évenként átlag 43 ezer saffiánt és 15 ezer darab mesinbőrt, Djakova 13 ezer drb saffiánt, Ipek 12 ezer drb saffiánt és 4.500 mesinbőrt dolgoz fel s jelentékeny mennyiséget visz exportra is, többnyire Ausztriába és Magyarországra. A monasztíri vilajetben főleg Monasztir és Kozana dolgoznak fel bőrt. Még pedig Monasztir jobbára juh-, Kozana pedig tehénbőrt. A vilajet évi készítményének értéke 400 ezer korona körül jár. A szalonikii vilajet timáripára már csekélyebb. Az évi termék mindössze 100 ezer korona körül ingadozik. Itt ugyanis hiányzik a folyóvíz s nehezebb a cserzőanyagot is szállítani. A vilajetben többnyire marhabőröket állítanak elő, nagyobb birkabőrkészítő műhely van Nevrokop-ban, a serresi szandzsákban. A drinápolyi vilajetben mintegy 15 ezer ökör- és bivalybőr s 160 ezer birkabőr kerül cserzés alá. Vannak bőrcserzők a skutarii vilajetben is, bár ennek e nemű ipara alárendelt jelentőségű, kikészítenek birkabőrt a janinai vilajetben is, sőt ebből kivitel is tudnak produkálni. Megjegyzendő, hogy a török kormány gondozásába vette ezt az iparágat s a birka- és kecskebőrre kiviteli premiumot is nyújt olyan formán, hogy ezeknek a cikkeknek a kiviteli vám 1⁰/₀-át elengedi.

Ugyancsak egész Európai-Törökországban el van terjedve az *ezüst-és arany feldolgozás*. Ezüstoffolgozó ipara világhírű s iparművészetiileg is elsőrangú. A koszovói és albán vilajetek ezüstiparosai valóságos műremekeket készítenek s mindezt primitív eszközökkel, a galvanoplastika minden ismerete nélkül. Sajnos, hogy ez a specialis, elsőrangú iparága Európai-Törökországnak hanyatlóban van. Valamikor pedig erősen virágzott az ezüstötívőzés, a filigrán és a berakási munkák, a melyeket sűrűn lehetett látni fegyvereken, pisztolyokon, jatagánokon. Ma már megváltozott az izlés, a lakosság is elszegényedett s a hol még tartja magát

valamennyire ez az iparág, ott is több jelentősége van export, mint bel-fogyasztás szempontjából. A fegyverek diszitése helyett ma már kelen-döbök a karpereczek, női övek, óralánczok, gyüszük, szivar- és cigaretaszipkák, dohánytárczák, kávéscsészék, evőeszközök, fülbevalók stb. Még leginkább virágzik Prizrenben, a mely hajdan is góczpontja volt ez iparág, de már ott is erősen csökkenőben van s távolról sem közelíti meg az iparnak egykori fényét. Prizrenben ma mindössze 20 üzlet van 60 munkással. Ezüstoffeldolgozással foglalkoznak még Üszkűbben, a hol velencei stilű munkákat készítenek s elég tekintélyes az ezüstkirakó ipar is. Mindenesetre megérdemelné a külföld figyelmét. Ugyancsak a koszovói vilajetben, Janjevóban igen jelentékeny volt a hamis ékszer készítése, most azonban már hitelét veszítette, mert a készítőik kísérletet tettek arra, hogy árúikat valódi ékszerként hozzák forgalomba. Hires ezüstmunkák készültek Skutariban és Janinában, ám az említett okok következtében ezeken a helyeken is erősen visszafejlődött az iparág. Monasztirban kuczooláhok foglalkoznak ezüst feldolgozással s ezek e tekintetben elsőrangú munkásoknak nevezhetők.

Teljesen aláhanyatlott a *fegyverkészítés* is, a mely pedig azelőtt számos embernek adott foglalkozást. Ma még nagyobb arányban Kalkandelenben üzik, a hol Martini-rendszerű fegyvereket gyártanak öt üzletben. A dél-albániai, muzakiai kuczooláhok gyönyörű művű jataganokat, handzsárokat készítenek.

Agyagipar terén Köprülünek van jó neve. Itt két üzemben finomabb munkákat is előállítanak. Köprülüben szemrevaló vizes kancsók, virágcserepek s apró edények készülnek, többnyire sötétbarna mázzal, vagy fehér színben. A drinápolyi vilajetben Drinápoly és Demotika környékén van az agyagipar nagyobb mértékben elterjedve. Az itt gyártott agyagipar nevezetes kiviteli cikket is alkot. Az agyagipar egyébként az egész országban el van terjedve, a felsorolt helyek kivételével azonban tisztán közönséges fazekasárúk előállítására szorítkozik.

Jelentékenyebb *szücsipara* a monasztiri vilajetnek van. Az ipar Monasztir városában és Kasztoriában virágzik. A Lipcsében összevásárolt apró szőrmedarabokat varrják össze s részben Törökországban adják el, részben Lipcsébe szállítják vissza. A vilajet 450—500 ezer korona értékű szücsárút termel.

A helyi jelentőségből kiemelkedik még a kisipari üzemek között a *szerszám- és házi eszközök* gyártása, a mely Prizrennek egyik iparága; a *kocsigyártás* Drinápolyban; a *czukrosságok* gyártása Monasztirban, a hol az évi termelés 300 ezer korona körül ingadozik, továbbá ugyancsak Monasztirban a *szappangyártás*, a melynek évi értéke 180 ezer korona. Az egész országban készülnek műiparilag is *selyem- és bársony-*

hímzések. Ebben főleg az albánok jeleskednek, míg a vasiparban a kuczooláhok, nemkülönben a fafeldolgozó munkában. A speciális *fafeldolgozó* munkákban elsőrangú készítményeket produkál Üszküb. Asztalkái, bonbonnierjei az egész félszigeten jó hírnévnek örvendenek.

Ósi idők óta üzik Európai-Törökországban a *viaszgyertyakészítést.* Az országnak méhészete tekintélyes mértékben szolgáltat viaszt s ezt használják fel kizárólag az egyházi czélokra készített gyertyák előállításánál. Kevés helyen tartják be azonban ma már az egyházi szabályokat, a melyek szerint csak tiszta viaszból készült gyertyákat volna szabad használni s mind gyakrabban előfordul, hogy nem tisztán méhviaszból, hanem annak különféle keverékeiből, parafinból, stearinből készülő gyertyákat vásárolnak. S ez a körülmény kezdi is visszafejlesztetni a gyertyaipart. A viaszgyertyák gyártása, a hol még üzik, — s a szalonikii vilajetben ez még elég tekintélyes mértékben folyik, — kizárólag ős rendszer szerint történik akként, hogy a kanóczot viaszlapra fektetik, melynek azután görgetés útján hengeralakot adnak. A kész gyertyákat napon fehéritik. A gyertyakészítést mézesbábosok végzik minden különösebb ügyesség nélkül s productumaik szépség, alak, izlés dolgában bizony sok kívánni valót hagynak hátra. A gyertyák színe sárga, sárgásbarna és vörösesbarna.

II. Nagyipar.

Európai-Törökországban gyáriparról egészen a legutóbbi időkig alig lehetett szó. Volt néhány, a mi felfogásunk szerint primitíven berendezett gyára és gyárszerű üzeme, a vállalkozási kedv azonban csak rövid idő óta tapasztalható valamelyes mértékben, de még korántsem olyan arányban, a hogyan azt a viszonyok megengednék. Még ma is az a helyzet, hogy a mezőgazdasági üzemekbe befektetett tőke nagyobb hasznot hajt, mintha ipari vállalkozásokra fordítanák azt. Az ország gazdasági erő dolgában gyenge még, közlekedési eszközei igen hiányosak, a legfőbb baj azonban, hogy hiányzik a tőke, a szakértelem és az iskolázott munkásság.

Ha azonban gondosan mérlegelünk minden számba veendő körülményt, meg kell állapítanunk, hogy az európai törökországi iparnak szép jövője van. Nyersanyagban gazdag s az olcsó vámtételek mellett kedvező körülmények között szerezhetők be azok a nyersanyagok is, a melyek az országban meg nem találhatók. Aránylag sokkal alacsonyabbak a munkabérek is, mint máshol, s kisebb az adóteher is. Egynémely gyár már most is mintaszerűen dolgozik s arányilag nagyobb nyereséget is mutat fel, mint a többi európai gyárak. Ha a külföldi tőke tehát

kikeresné az alkalmas pontokat s felhasználná a kínálkozó conjuncturákat, rentabilis üzemeket teremthetne. Sokat ígérő iparágak például a gyapjú és gyapotfonók, pösztő- és szövöttárú gyárak, gőzmalmok, fűrész-malmok, szappangyárak, cukorgyárak, rizshántolók, vasipari műhelyek, öntödék. Bizonyos, hogy gazdasági tekintetben az az állam fogja a fejlődés folyamán magához ragadni az elsőbbséget, a mely a legnagyobb igyekezetet fogja kifejteni abban a tekintetben, hogy a helyi vállalkozásokban részt vegyen, a minthogy ebben a tekintetben a németek például követendő példát is nyújtanak. A német vállalkozási szellemnek meg is van a látszata exportjuknak szemmel látható térhódításában.

Bár számos olyan helysége van Európai-Törökországnak, a melyek már a természetadta előnyök (pl. a vizierők bősége) következtében is igen könnyen és alkalmas módon ipari telepekké volnának fejleszthetők, mégis, a mi nagyipari vállalkozás van, az túlnyomó részben egy helyre, Szalonikire koncentrálódik s ez Európai-Törökország ipari vállalatának a részletezéséből is ki fog tűnni.

Szinte elképzelhetetlen, hogy Európai-Törökországnak erdőkben való nagy gazdagsága s a fa minőségének feldolgozásra alkalmas volta mellett a *faipar* oly elhanyagolt állapotban van. Nagyipari szempontból számbavehető fafeldolgozó telep úgyszólván csak egy van az egész országban. Ez a mitroviczai gőzfűrésztelep, a mely néhány évvel ezelőtt keletkezett, de a fejlődése máris mutatja, hogy az iparnak milyen jövője lehetne. A gőzfűrész, a mely Draga Ali pasa fiainak a tulajdona, 1905. július havában vették üzembe. Kezdetben 8 órai munkaidő mellett, naponként kb. egy vasuti kocsirakományt, vagyis 23 m.³, három és négy méter hosszú 20 mm. vastag deszkát tudtak előállítani. A mint a tulajdonosok észrevették az üzlet rentabilitását, nyomban a második esztendőben hozzáláttak az üzem tökéletesítéséhez. Mindenekelőtt anyagszállító vasutat építettek 8 km.-es hosszúságban az erdőterületükön, úgy hogy a vasut végállomásától Mojstir falutól 40 km.-nyire hozták a fűrésztelepet. A végállomástól az Ibar folyón szállítják az anyagot. Ez a közlekedés azonban még mindig czélszerűtlen, mivel az Ibar folyó vizállása néha olyan alacsony, hogy a szállítás teljességgel lehetlenné válik. A telep felszerelését is fejlesztik. Ez idő szerint a telepen egy 70 és egy 150 lóerejű gőzgép működik s ma már 8 órai munkaidő mellett 75—80 köbméter deszkát tudnak előállítani. Mióta ez a fűrésztelep üzemben van, azóta a hatása élenken érezhető a szalonikii piacon is, a mely eddig kizárólag Galacson át kapta a szükséges mennyiséget. A mitroviczai fűrésztelep azonban korántsem és távolról sem képes a szükségletet kielégíteni s állandóan nagy az import. Kisebb fűrésztelep több van az országban, de ezeknek egyike sincs modernül felszerelve és berendezve.

Ujabbán a skutarii vilajetben támadt némi igyekezet a faipar felkarolására. Belföldi cégek állottak össze egy olasz céggel a durazzói szandzsák roppant gazdag erdőállományának némi értékesítésére. Egyelőre vasuti talpfákat és hordódongákat készítettek a tengerparti tölgyerdőségekben s elég tekintélyes kivitt is tudnak produkálni. A talpfákat kizárólag tölgyfából készítik $260 \times 24 \times 14$ cm. méretben, az előállítási költség pedig a következő: 75 ctm. munkadíj, 60 ctm. szállítási költség a tengerpartig és 80 ctm. erdőilleték. Vagyis talpfánként 2 frank 15 centimes. Am ezt az összeget szakszerű vezetés mellett redukálni lehetne, mindenekelőtt pedig csökkenthető volna az erdőilleték. A hordódongák háromféle nagyságban készülnek. A hossza rendszeren 115—118 cm.; szélessége 7—13 cm.; a vastagsága pedig 3·5—4 cm. Ebből a fajtából készül az egésznek mintegy 60%-a, 25% 90—100 cm. hosszú, 15% pedig 65—72 cm. hosszúságú. A többi méret azonos az első fajtánál találhatókkal. Az előállítási és a szállítási költség kb. 40 centimes darabonként. Szakszerű vezetés mellett az is csökkenthető lenne. Megjegyezni kívánom még azt, hogy az erdőségek ilyenét kihasználása igen sok tekintetben előnyös a vevőre, minthogy az erdőhivatal törökországi szokás és szabály szerint bizonyos területre állítja ki a döntési engedélyt, de nem a tényleg döntött, hanem a tengerpartra szállított fát számítja fel. Az olyan fát tehát, a melynek hibái csak a döntés után tűntek ki, a vevő egyszerűen ott hagyja az erdőben, a nélkül, hogy ezért díjat kellene fizetnie.

Erősebb már Európai Törökországnak a *malomipara*. Sőt a legelterjedtebb iparág ez. Többnyire egykővű, primitív berendezésű malma rengeteg mennyiségben van, megtörténik, hogy az u. n. parasztmalmokból egy-egy esztendőben 50—60-at is felállítanak egy-egy vilajetben. Vannak azonban nagyipari szempontból is számbavehető gőzmalmai is meglehetősen számban. Hogy tartományonként vegyük számba ezeket a malmokat, a koszovói vilajet fővárosában, Üszkübben, mindjárt hat nagyobb malom van üzemben. Igaz viszont, hogy Üszküb maga tekintélyes mennyiségű lisztet fogyaszt, naponként átlag 40.000 kg.-ot. Ezt a mennyiséget a hat malom bőségesen fedezi is, a mennyiben az ottomán malomipar részvénytársaság malma napi 24.000, a benzinmotoros malom 4.000, Saban pasa turbina malma 8.000, Ibrahim pasa turbina malma 8.000, Jussuf bej turbina malma 8.000, Jomaif pasa turbina malma napi 4.000 kg. őrlőképességgel bír. Gőzmalomok vannak még e vilajetben Bujanovcában és Radovistéban, a melyek napi 4.530 kg. őrlőképességgel bírnak. A pristinai gőzmalom naponként 1—2 waggon lisztet őröl. Mitrovicában gabona és sóörlo-malom van petroleumerőre berendezve, Prizrenben ugyancsak sómalom, továbbá a helyi jelentőséget némileg túlszárnyalja a kocsanai malom, a melynek rizshántolója is van, végül pedig

a kalkandeleni kis malmok. Mint mondtuk, a vilajetnek csaknem minden nagyobb községében van vizimalom. Az *albán* vilajetek szegényesen vannak malommal ellátva. A skutarii vilajetben, Durazzóban létesült 1904-ben egy kis gőzmalom, a mely évenként kb. 20.000 mm. tengerit és 1.000 mm. buzát őröl. A janinai vilajetben a valonai és az ardenicai gőzmalmok jöhetnek tekintetbe. Az utóbbi 15 lóerővel, illetve 3 kővel dolgozik. Van több száraz malom a vilajetben, de ezek nem jöhetnek számitásba. A *monasztíri* vilajetben hét gőzmalom és három petroleummotoros malom van, a helyi jelentőségen egyik sem emelkedik felül. A *szalonikii* vilajet már bőségesen el van látva malmokkal. Olyan gőzmalom, a mely naponként 10—15 ezer kg. lisztet termel, több van a vilajetben, sőt itt van — Szaloniki városban — Európai Törökországnak legnagyobb malma is, a mely a „Société Anonyme Ottomane Industrielle et Commerciale de Salonique“ tulajdona s a helyi jelentőségből messze kiemelkedik. A malom évenként átlag 30—40 millió oka gabonát őröl. Az előállított lisztnek kb. 50%-a helyben fogyasztatik el, 25%-ot a katonaság vesz át, a többit pedig európai és ázsiai Törökország különböző piacaira szállítják el, különösen Beirut-ba, Jaffába, Kaiffa-ba, Mersinába, Smyrnába és Alexandrette-be. Darát exportál Konstantinápolyba és Tripoliszba is, egyedül a korpából visz jelentékenyebb mennyiséget külföldre, így kb. 5 millió oka megy együttesen Triesztbe, Marseillebe, Hollandiába és Németországba. A szalonikii piacnak szükségletét azért természetesen távolról sem elégíti ki az ott termelt liszt és Konstantinápolyon, Várnán, Galacson és Odessán át állandóan jelentékeny mennyiséget importál. A *drinápolyi* vilajetnek szintén tekintélyesebb malomipara van. A vilajetben 20 gőz- és szivógázmotoros, 7 petroleummotoros malom van. Emellett igen sok a vizimalom; szárazmalom és szélmalom is található. Nagyobb malmok vannak Drinápolyban, Uzun-Köprüben, Gümüldsinában, Gallipoli-ban, Enos-ban, Kesanban, Kirk-Kilisse-ben, Suffly-ban. A malmok termelését a vilajet használja fel, a rodostói malom azonban exportál lisztet a török szigetekre is.

A mennyire fejlődésnek indult a *fonó- és szövőipar* a szalonikii vilajetben, annyira nem tud lendületnek indulni európai Törökország más részén. A koszovói vilajetben, Üszkübben van három gajtasi telep. A Van Dilo tulajdona 4.000 oka, a Pero Lekič tulajdona 7.000 oka és a Drujestvo tulajdona 3.000 oka termeléssel. A monastíri vilajetben, a dihovói sajakgyár és a magarevói fonó- és szövőgyár jöhet tekintetbe. Tulajdonképen azonban csak a dihovói sajakgyár van gyárszerűleg berendezve. A gyár vízi- és gőzerővel dolgozik s 4 mechanikai s 28 egyéb szövőszékkal van felszerelve. Előállít festett és festetlen seviot és zefir fonalat, a melyek egy részét eladja, más részét pedig sajak-posztóvá,

flanellé, paszománttá és övnek dolgozza fel. A gyár különben évenként 50.000 oka gyapjut és 1.000—2.000 oka, Angliából importált fonalat dolgoz fel. A gyár készítményeit Törökország veszi. A magarevói fonógyár gyapjut, fonalat, paszomántot, sajak-posztót és övet állít elő. Mindössze azonban csak négy szövőszékkal dolgozik. A szalonikii vilajetben 1875-ben honosodott meg a fonó-szövőipar s különös módon nem Szalonikiben, hanem a tartomány egy másik kis jelentőségű városában, Vodenában indult nagyobb lendületnek. E helyen van az ország legnagyobb gyapotfonódája, a mely Tsitsis & Co. cég tulajdona. A fonóda 20.000 orsóval és 500 munkással dolgozik. Évenként átlag 170.000 csomagot termel 4/24 sz. fonalból. Ugyancsak Vodenában a Lapa & Co. cégnek van nagyobb fonódája 2.800 orsóval, 120 munkással. Ennek évi termelése 50.000 csomag. Gépberendezése 120 HP. Vodenában van még egy vízi erővel berendezett mechanikai szövőde is, a mely 50 szövőszékkal van felszerelve.

Jelentékenyebb fonó-szövőipari gyárak, illetve telepek még a következő helyeken vannak: Szalonikiben a „La nouvelle filature de Salonique Sociéte anonyme Ottomane“-nak 8.000 gőzorsója van, 350 munkással dolgozik s átlag 210.000 fonaltekercset állít elő évenként. A társaság különben csak 1905-ben alakult meg 40.000 török font részvénytőkével. A fonóda a belföldön kívül Bulgáriával is tekintélyes üzleti összeköttetést tart fenn. 1907. január 1-én 50.000 font részvénytőkével posztógyártás létesült Szalonikiben. Eleinte csak 5 mechanikai szövőszékkal kezdte, ma már 19-czel dolgozik. Van egy jutaszövőde, mely 50—60 munkásnőt foglalkoztat. Kötött árúk, harisnyák, kötszerek előállításával több cég foglalkozik, ezek azonban kisebb méretűek. 8—10 munkásnőt foglalkoztatnak, a termelésük pedig évenként átlag 150.000 K értéket tesz ki. A Fils de G. Errera et Co. cégnek himzőgyára van, a mely esernyőket, női ruhákat, harisnyákat, trikókat, sálókat stb. is előállít. Ma már 150—200 munkásnőt tud foglalkoztatni. Árúi a középtengeri kikötőkben igen kedveltek. Karaferiában a Sossidi Hadjuroto cégnek van gyapotszövődéje 2.000 orsóval, 100 munkással. Évi termelése 30.000 csomag. Ugyancsak itt van a Hadzsi Nikolaki frères cég gyapotszövődéje 1.800 hidraulikus orsóval, 80 munkással s évi 40.000 csomagtermeléssel. Ennek 75°/o-a láncz és 25°/o-a egyéb fonalra esik. A gépberendezése 120 HP. Agostos-ban három gyapotfonóda van. A Songo Kirtsi et Tourpali cégé 6.000 orsóval 250 munkással, 80.000 csomag évi termeléssel; a Billi Csitsi et Co. cégé 2.700 orsóval 150 munkással és 65.000 csomag termeléssel; a Tourpali et Karadja cégé 3.000 orsóval 160 munkással és 70.000 csomag termeléssel. Ugyancsak Agostosban van gyapjúszövőgyár is 50 mechanikai szövőszékkal. Cavallában

több kisebb szövőde van. Gevgeliben a Dette Publique tart fenn selyemfonódát. Orsóinak a száma 300, a legfinomabb minőségben is készít selymet. Megjegyzendő, hogy gajtanokat (zsinórzatokat) több helyen állítanak elő kézi gépeken. Ez az iparág azonban visszafejlődő félben van abban az arányban, a milyenben terjed az európai viseletek használata. A kormányzat gondoskodását a fonó-szövőiparral szemben jellemzi az is, hogy 1907-ben Serres-ben fonó- és szövőipari iskolát állítottak fel. A *drinápolyi* vilajetben a selyemfonódák virágzanak. Magában Drinápolyban 4, Suffly-ban pedig egy ilyen fonóda van. A fonóban fiatal lányok végzik a munkát, a számuk pedig a drinápolyiakban 550—650, Sufflyban pedig 80, napi bérük 3—5 piaster. A vilajet évi termése 400 bált tesz ki. Az említett fonódák mind gőzerőre vannak berendezve, Sufflyban viszont van több kézi üzemű vállalat is. Ezeknek termelése azonban egészen jelentéktelen, összesen átlag 500 kg. Harisnyagyár több van Drinápolyban, kizárólag durvább minőséget készítenek, mivel a helyi szükséglethez kell alkalmazkodniok. A gyárak kicsinyek. a legnagyobb 40 személyt foglalkoztat. A szükséges fonalat leginkább Olaszország exportálja. Az előállított árú meglehetősen olcsó, a férfiharisnyák tuczatja 10—36, a női harisnyáké 20—50, a gyermekharisnyáké 10—30 piaster. A gyár 1—2 méter hosszú shawlokat is készít, a melyekhez Németországból hozatják a fonalat. Készítenek végül durvább alsóingeket is. A gyárak a helyi szükségletnek is alig 25°/o-át képesek fedezni.

Sör- és jéggyára kevés van Európai Törökországnak s ezek is csekély jelentőségűek, a Szaloniki-ét kivéve. Sörgyár van Plevlén (koszovói vilajet), a mely tűrhető, de szállításra alkalmatlan sört készít. Üskübben gőzüzemű sörgyár van. Ugyanitt 1905-ben francia tőkével jéggyárat is alapítottak, de már kezdetben kitünt, hogy az üzem nem prosperálhat, mert csekély a fogyasztás. Szalonikiben 1893-ban állították fel az „Olympos“ sörfőzdét és jéggyárat, a mely ma már naponta 160 hl. sört és átlag 600 jégtömböt produkál. A jéggyárnak Cavallában fiókja is van. Barna és világos sört állít elő s kivitele is van Kis-Ázsiába, Egyiptomba, Cavallába, Kretába, valamint Chiosba, Lemnosba, Thasosba és Mytilenebe. A hordókat a gyár maga készíti, többnyire Fiuméből importált dongákból, palaczkot Westfáliából, parafát Marseilleből szerez. Saját malátagyárában átlag 500.000 kg. malátát termel s tekintélyes mennyiségben tud törkölyt és malátacsirát Németországba exportra vinni. A sörfőzéshez szükséges malátának 52°/o-át Kumanovoból, a többit pedig Anatoliából hozatja. Komlót Saazból importál. 1908-ban Szalonikiben egy új jéggyár keletkezett, a Georgiades et Cie tulajdona. A gyár 11.000 font alaptőkével indult meg s naponta átlag 12.000 kg. jéget készít.

Téglagyártás tekintetében is tulajdonképen csak Szalonikiről lehet szó. Készítenek ugyan téglát Mitrovicában és Monasztirben is, de ezek egészen alárendelt jelentőségűek. Helyi használatra szorítkoznak. Jelentősége van azonban a szalonikii „Société Industrielle et Commerciale“ gőztéglagyárának, a melynek gyártmányait már több kiállításon kitüntették s a középtengeri kikötőkben igen kedveltek is. A szükségletet azonban nem képes fedezni. A gyár marseillei tetőcserepet, lemezeket, csöveket, padozat- és falburkolatlapokat is előállít; gyártmányaihoz a Kapudzsilár falu melletti kitűnő agyagföldet használja. Jó minőségű téglát gyárt a Mallah-czég gyára is. A városon kívül egyébként több kisebb kemenczében készítenek még téglát, ezek azonban kézi üzemre vannak berendezve. A vilajet egyik nagyobb téglagyára még a serresi. Szalonikiben ujabbán létesült két mozaik-lemezgyár is. Az egyiket egy görög, a másikat pedig egy olasz czég alapította. A lemezeket azelőtt Görögország exportálta a szalonikii piacra.

A *szappangyártás* kis méretű, Szalonikit kivéve. Gyárszerű üzemek vannak Tiranában, Elbassanban és Beratban, a melyek együttvéve 100—150 kg. durvább szappant állítanak elő évente. Szalonikiban már nyolcz czég foglalkozik szappan előállításával, de az üzemek ezek is meglehetősen tökéletlenül kezelik, a termelésük azonban, olcsó fehér szappanban és zöld (kénolaj) szappanban eléri az 5,000.000 kg. mennyiséget. A gyártmányokat többnyire az ország belső vidéke veszi s részben a szalonikii piacra, a mely utóbbi azonban inkább kedveli a külföldi készítményeket.

Az *olajgyártással* gyárszerűleg Albániában kezdenek ujabbán foglalkozni. Dél-Albániának például egyik legfontosabb iparága a növény-sajtolás, a mely már kezd erősen kibontakozni a mezőgazdasággal való kapcsolatból, a mi főleg annak tulajdonítható, hogy az olaszok élénken érdeklődnek az olajpiacz iránt. Maguk az olaszok több olajmalmot állítottak fel. Valona olajgyárának és finomítójának termékei igen népszerűek Olaszországban. Van olajgyára 1908 óta Köprülünek is (szalonikii vilajet).

Czukorárúk előállításával nagyobb üzemben két tartományban, a szalonikiiiben és a drinápolyiban foglalkoznak. Szalonikiben öt telep van, a melyek motorral vannak felszerelve. 1908-ig a lokumot is gyárszerűleg állították elő, ma azonban már csak nagyobb műhelyeknek nevezhető üzemekben készítik. A Drinápoly melletti karagacsi lokum és halva gyár termékei híresek voltak, a mióta azonban a Bulgáriába való kivitel a magas vám következtében nehézségekkel jár, azóta a vilajetnek ez a készítménye csak helyi jelentőséggel bír. Úgy a lokum, mint a halva specialis keleti édesség. A lokum felerészben keményítőből és felerészben czukorból készül, a mely keverékhez még rózsaoilajat, továbbá

mogyorót, vagy mandulát vegyitenek. A halva szezamolajból és cukorból készül.

Butorgyártás szintén csak két vilajetben, a szalonikiiben és drinápolyiban honosodott meg. Szalonikiben három butor-, illetve faárúgyár van, ezek között a Samuel Nahmie és Miranda cég gyára 60—70 munkással dolgozik. Az anyagot, — kivéve a furnirozási célokra szolgáló faneműeket, — a belföldön szerzik be.

A felsorolt iparágakban ki vannak merítve azok a nagy üzemek, a melyek az ország *több* helyén meghonosodtak már. Magának Szalonikinek azonban a mellett vannak még egyéb üzemei is. Így található Macedónia fővárosában egy *illatszergyár*, a mely a vidék kisebb igényű közönsége számára készít olcsóbb cikkeket. Van *szikvizgyára*, két metélt *tészta- és macaroni-gyára*, a melyeknek egyike 12, a másik 6 lóerőre van berendezve s napi termelésük 1.500 kg. Vannak *vas- és sárgaréz öntödéi*. Legnagyobb vasöntödéje és gépgyára a Fili Tiano et Co. cég tulajdona, a mely jelenleg 60 munkással dolgozik. Készít motorokat, malomokat, erőátviteli gépberendezéseket. A felesleget Bulgáriába és Kis-Ázsiába exportálja. Szalonikiben összesen négy vasöntőde van. Található továbbá Szalonikiben két *cigaretta- és szalmapapir-gyár*, egy *szalmapapir-gyár*, mely naponként 100 kilót produkál; készítenek már *cipőkrémet* is, de igen primitív módon; létesültek már *nap- és esernyő felszerelési gyárak*, s van *kefegyára*.

A mi végül a munkabéreket illeti a nagy üzemekben, általában annyi mondható, hogy a tanult munkás 15—20 piastert, a tanulatlan 8—10 piastert, a női munkások pedig 3—8 piastert keresnek meg naponta. A munkabér tehát a nyugati viszonyokhoz képest, meglehetősen alacsony.

III. Bányaipara.

Egész Európai-Törökországnak, de főleg Macedóniának és Ó-Szerbiának a területe roppant gazdag ásványokban és érczekben. Fel nem becsülhető kincs rejlik ebben a földben, a melynek kiaknázásához hozzáláttak már az ó-korban és a középkorban. A pristinai szandzsákban például a kis Novo-Brdo város közelében és Janjevo mellett a középkorban már gazdag ezüst- és ólombányák voltak. A régi kulturának emlékei még ma is megvannak, a hegységekben látható olvasztó kemenczék alakjában.

Sajnos, a gazdagságnak korántsem megfelelő a bányauzem kultiválása ez idő szerint. S ennek igen sok olyan oka van, a mely a pangást megmagyarázza és érthetővé teszi. Mindenekelőtt a kormány maga is rendkívül keveset törődik a bányászattal, hiányzanak a megfelelő, olcsó közlekedési eszközök, hiányzik a vállalkozási szellem és nincsen tőke,

végül pedig a mohamedán lakosságnak a babonás előitélete is útját állja, hogy az üzem kifejlődhessék.

A hátráltató okok között nem szabad a bányatörvényalkotás terén tapasztalható rendszertelenségről, illetve a törvényes intézkedések hiányairól sem megfeledkezni. Az első bányatörvényt 1861-ben hozták, s e szerint a concessiót csak tíz évre és a nyers anyag egy részének átengedése mellett adták. Nem volt tökéletesebb a második, az 1869-iki és a harmadik, az 1886-iki törvény sem. 1900-ban pedig, — hiába tiltakoztak a külhatalmak képviselői, — az újabb törvény életbeléptetéseig, a régi engedélyek meghosszabbítását és az újak kiadását betiltották. 1901-ben kísérletet tettek egy különös intézkedésre, ki akarták ugyanis mondani az 1886-iki törvény III-ik fejezete helyébe alkotott új rendeletben, hogy a kormány bizonyos kártérítési összeg fejében jogosítva legyen minden új bánya birtokát megszerezni. Ez a rendelkezés azonban a tiltakozás miatt nem léphetett életbe.

1906-ban végül elkészültek az új bányarendelettel, a mely sok könnyítést tartalmaz ugyan az engedély megszerzése, az illetékek és a járulékok csökkentése tekintetében, de vannak még mindig jelentékeny hiányai is, így mindenekelőtt az, hogy a végleges engedélyt ma is Konstantinápolyban kell kérni, a vilajeti hatóság csak próbakutatmányokra adhat engedélyt, a melyet eddig szintén Konstantinápolyban kellett kieszközölni.

Az engedély megadása körüli formaságokról a III. szakasz 2. pontja intézkedik a következőkben:

„Az Ilmu Khaber, vagy a kutatási engedély elnyerése végett folyamodást kell benyújtani azon tartomány főkormányzójához, a melyben a kutatások eszközlendők, vagy pedig a mutessarifhoz akkor, ha független szandzsákról van szó. Ezen folyamodás a benyújtás alkalmával külön naplóba vezetetik, a folyamodó azonnal vevényt kap elsőbbségi jogának megállapítása céljából. Ha a szükséges ténymegállapítások után kétségtelen, hogy a 13. pontban felsorolt akadályok egyike se forog fenn, az Ilmu Khaber, vagy az engedély kiszolgáltattatik és a földművelés-, bánya- és erdőügyi ministerium sürgönyileg azonnal, később pedig ugyanazon kelettel ellátott jelentésben értesítetik. Ez a ministerium az engedélyt meg fogja vizsgálni s ha a szabályzatnak megfelel, négy havi határidőn belül a helyi hatóságoknak megküldi a szükséges közlést, hogy velük jóváhagyását és megerősítését tudassa. Az esetben, ha azt a jelen szabályzat intézkedéseibe ütközőnek találja, ugyanazon határidő alatt a magas portával tudatja s közölvén vele az okokat, átküldi a helyi hatóságok jelentését az ügyre vonatkozólag. Az engedélyért folyamodó egyén, vagy társaság szintén fordulhat a magas portához, hol az

államtanács, vagy a ministertanács 4 hónapon belül határoz; a császári porta szintén értesítettik. Mindeme alakiságokat és határozatokat nyolcz hónap alatt elvégzik.“

Az illetékekről ugyanezen szakasz 11. és az V. szakasz 1—4. pontjai rendelkeznek.

Az előbbi a kutatási Ilmu Khaber illetékét állapítja meg, a mely 5—15 fontig terjed. Ez korábban $22\frac{1}{2}$ fontba került. Az utóbbi pontok a kitermelési illetékeket állapítják meg. A császári rendelet kibocsátása alkalmával a bánya gazdagságához és nagyságához képest egyszer-mindenkorra 50—200 török font illeték fizetendő. A kitermelők kétféle illetéket fizetnek. Az egyik évenként fizetendő, mint minden djerib-ért (10.000 négyszögméter) fizetendő meghatározott illeték, a terület után, a mely a császári rendeletben megjelölt körhatáron belül esik. A másik a bányatermék után fizetendő aránylagos illeték czímén. A meghatározott összegű illeték minden djerib után 10 piaster évenként. Az aránylagos illeték az aknákkal és tárnákkal kitermelt bányáknál a nyers bányatermék $1—5\frac{0}{c}$ -áig lesz kiszabva és $10—20\frac{0}{o}$ -ig ugyancsak a nyers bányatermékből véve oly ásványoknál, a melyek nem lelhetőek erek alakjában, hanem inkább fészkekben.

A legnevezetesebb haladást az új bányatörvény IV. szakaszának első pontja nyújtja, a mely az *idegenekre* is kiterjeszti a bányauzemekre vonatkozó engedélyek kiszolgáltatását. Az 1906-ig érvényben volt törvény szerint tilos volt az idegeneknek a kutatás és a bányavállalatok üzembehozása Törökországban.

Ennek az újításnak már mutatkozik is az üdvös hatása, a mennyiben a külföldi, tőkével rendelkező vállalatok érdeklődni kezdenek Törökország természeti kincsei iránt s ez mindenesetre lendületet hozott a bányászatba. Francziák, angolok, németek most már meglehetősen számban szereznek bányászati engedélyt, bár a felsorolt nehézségek nekik is útjukban állanak s megnehezítik intensivebb tevékenységüket.

A mi az egyes bányászati termékeket illeti, Európai Törökországban lelhető: arany, ezüst, ólom, vörösréz, antimon, horganyércz, chromércz, mangan, vas, magnesit, steatit, asbest, kén, arzén, pala, kősó, gipsz, szén, achát, chalcedon, jaspis, topaz és más ásványok és érczek.

A legelterjedtebb aránylag még a *chrom*-bányászat. A chrom hihetetlen bőségben található Európai Törökországban. Jelentékenyebb chrombányák a koszovói vilajetben az orasai, vrbosistai, rahovcei és a Ferizovics közelében levők. A monasztiri vilajetben, főleg Kozsana körül bányásznak chromot, a szalonikii vilajetben több helyen, de különösen Vodenában és Karaferiában. Ferizovics környékén már 1886 óta bányászszák ezt az érczet. A bánya két szalonikii cégé, a kik 2—300 mun-

kást foglalkoztatnak, de nagyobb tőkét nem fektetnek ebbe a vállalatba. Az orasai bányában többnyire csak hat hónapig dolgoznak s ez idő alatt 50—60 munkást foglalkoztatnak. Az itteni bánya 45—50°/_o chromoxydot tartalmaz, míg a szalonikii vilajet bányái néha 56°/_c-ot is szolgáltatnak. Megjegyezzük, hogy az új-kaledoniai bányatermékek concurrentiája következtében a chrom-bányászat az utóbbi időben kissé aláhanyatlott Európai Törökországban.

A chrom-bányák után számra nézve a *mangan*-bányák következnek. A mangan szintén sűrűn fordul elő, főleg a szalonikii vilajetben és pedig csaknem mindenütt ólomércz kíséretében. Egyébként található tömör és puha mangan, manganit és mangan pát alakjában. A legjelentékenyebb mangan-bánya a „Société de mines de Cassandra“ tulajdonában levő izvorói telep, a mely évenként átlag 15.000 tonna mangant termel. Most már csökkent a termelése, mert a bányákban a talajviz nagyon felgyülemlett.

Az *arany* részint más érczekkel vegyesen, részint kőzetekben fordul elő, de tisztán is nyerhető a folyók iszapjából. Hegyi talajon különösen a novibazari kerületben levő Rogazina-hegységben fordul elő arany, ennek kiaknázására évekkal ezelőtt társaság is alakult, de az engedélyt nem adták meg, arra való tekintettel, hogy közel fekszik a szerb határhoz s így a helynek katonai fontossága roppant nagy. Jelentékeny mennyiségű arany található a salonikii vilajetben levő Galliko és Alexia folyókban. Ezekben minden tonna iszap $\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ gramm aranyat tartalmaz, úgyannyira, hogy Avret-Hissárban a parasztok évi 500.000 korona értéket termelnek. Pedig a kiválasztást oly kezdetlegesen végzik, hogy a tiszta ércnek 40—50°/_c-a elvész. Tehát a termelés kellő szakértelem mellett rendkívül fokozható lenne.

Az *ezüstöt* többnyire ólommal együtt lehet találni, úgy hogy minden ólombánya ezüstbányának is nevezhető. Előfordul ezenkívül kénrétegekben és tiszta állapotban. Egy tonna érczre kb. 4 kg. tiszta ezüst esik. Mint már említettük, Janjevo-ban, a koszovói vilajetben a rómaiak is bányásztak ezüstöt, a mely nagyobb mennyiségben fordul elő Kratovóban és Avret-Hissárban is. Találtak ezüstöt a drinápolyi vilajet nyugati részében, de a rossz közlekedési utak és a magas költségek miatt kiaknázni nem lehet ezeket a bányákat.

Az *ólom* galenit, cerasit és kallochrom alakjában található, előfordul horganycsillammal keverve is. Nagyobb mennyiségben fordul elő Mitrovica, Prizren, Kratovo, Üszküb, Gevgeli környékén és a drinápolyi vilajet nyugati hegységeiben.

Nagy tömegben fordul elő a *vas* is. Prizren vidékén, Darackán (üszkübi vilajet), Cassandra félszigeten s más helyeken óriási meny-

nyiségben található, még pedig hematit, barna-vasércz, siderit, magnetit, kénsalak, pyrit és markasit alakjában, mivel azonban szénnel együtt csupán Prizren vidéken és a cassandrai félszigeten található, vagyis a feldolgozásához hiányzik a megfelelő fűtőanyag, azért a bányászata is teljesen alárendelt jelentőségű.

Réz-ben is gazdag európai Törökország, hiszen nem egy helyén már a rómaiak is aknázták. Mint chalkopyrit, kuprit, malachit és azurit fordul elő. Tiszta réz található Gevgeli vidékén. 1908-ban Mitrovica közelében és a pristinai kerületben is kutatott réz után egy osztrák és egy görög szakértő s kedvező százalék és termelési viszonyokat találtak. Nagy mennyiségben található réz a drinápolyi vilajet nyugati hegységeiben is.

Szenet keveset találtak eddig Európai-Törökországban. A feltárt anyag sem alkalmas ipari célokra, mert csekély hőfokkal rendelkezik. Csak barnaszenet aknáztak eddig. Még leggazdagabb leletekre aránylag a koszovói vilajetben bukkantak, de a bányák (kalkandeleni, prizreni és sári) nincsenek üzemben. Sok szén található Serres környékén is. A drinápolyi vilajet keleti részén két bánya, a kesani és uzunköprüi üzemben tartatik ugyan, de megtörténik, hogy huzamosabb ideig is szünetel a munka. A kesani bányát a Rivier et Co. angol társaság, az uzunköprüit pedig egy helybeli vállalkozó aknázza. A bányák termékeinek a caloriája azonban roppant csekély s a vasutnál és a gyárakban csupán angol szénnel keverve tudják használni. Fűteni nem igen lehet vele. A Kesánban aknázott szén különben 400, az Uzun Köprüben aknázott mennyiség pedig 200 tonnára tehető mindössze.

Kén tekintélyes mennyiségben fordul elő Prizren, de különösen Gevgeli és Kratovo vidékén, még pedig mint vulkanikus kén, de kristály alakjában is. Kratovóban évekkel ezelőtt maga a török kormány nyitott egy bányát, de csakhamar beszüntették az üzemet. Egyébként az anyagot iparilag nem dolgozzák fel az országban s a kiviteli lehetőségek is igen minimálisak.

Az *antimon*, csak mint antimonit, kénnel vegyülve fordul elő. Még pedig főleg Prizren, Tikves, Paprat, Hodzsa-Mahali, Troitza, Avret-Hissar és Rozdán vidékén. A leggazdagabbak a troitzai bányák, a melyeket külföldiek (osztrákok is) kezdtek bányászni, a hatóságok nehézsége miatt azonban abbahagyták. A többi antimonbánya sincs rendszeresen üzemben.

Az *arzén* egész Macedóniában nagy bőségben fordul elő, még pedig tiszta állapotban és auripigment, realgar és arzén, mészkeneg alakjában. Az auripigment és realgar fő lelhelye Rozdan. E bányák az Allatini testvérek tulajdonában vannak. Arzéntartalmú ásványokat lelhetni Szaloniki, Langaza és Avret-Hissar környékén is nagyobb mennyiségben.

A *horgany* sphalerit, carbonat, silikat és kalamín alakjában fordul elő. Az utóbbi főlelhelye Thassos. Található azonban Gevgeli, Lyumitza, Kavalla és Cassandra környékén. Mindössze egy bánya van azonban csak üzemben, a thassosi, melyet a „Gebrüder Speidel“ német cég bérelt ki 50 esztendőre, Terhei azonban magasak, a bánya évi hozamának 16°/o-át engedi át a civillista számára. Az utóbbi éveknek üzleti eredményei is rosszabbak, a minek oka nemcsak a horganyárak esése, hanem a kitermelt mennyiség csökkenése is. Míg korábban 60-nál is magasabb százalékat tartalmazó érczet tudtak aknázni, ma már ez a százalék néhol 25-re csökkent. Ha a felszínre hozott silányabb mennyiségű ásványt is figyelembe vesszük, akkor az egy havi termelést 400 tonnára lehet becsülni.

Őnt eddig csak a szántóföldeken találtak kristály alakjában, a *magnesit* rendkívül nagy mennyiségben található, főleg a Chalchidike félszigeten. Az Allatini testvérek tulajdonában levő jeraköi (athoshegyi) magnetitbányákban kb. 10.000 tonna nyers magnetit termelnek, a melynek 50°/o-a calcium-magnetit. Az *asbest* Saloniki, Gevgeli, Wassiliko, Gallatista környékén nagy mennyiségben fordul elő, de eddig nem aknázzák.

Palát Papadiában a saloniki-üszkübi vonal mentén termelnek. Tíz munkással dolgoznak azonban mindössze, a kik naponként átlag 5–8 piastert keresnek. Ez a bánya is visszafejlődő félben van, mivel gyenge a pénzügyi ereje, drágulnak az üzemköltségek is s meglehetősen nehézkes a szállítás. Vojnicában. A köprülüi kerületben szintén van egy kisebb palabánya, a mely csak a legközelebbi vidék szükségletét látja el. *Kőbányák*, a melyek jó épületanyagot szolgáltatnak, mindenütt sűrűn találhatók. A Kara-Dagh déli lejtőjén nagy mennyiségben van kitűnő minőségű mész, a melyet a környék lakossága házépítésnél használ fel. Megjegyzendő, hogy Gevgeli vidékén a legszebb változatban és színárnyalatban lehet *márványt* találni, különösen zöldszinű, vörös eres és vörös foltos árnyalatokban. A kiaknázásával azonban nem foglalkoznak. Ugyancsak Gevgeli környékének folyómedrében *féldrágaköveket* is találni. Achat, chalcedon, jaspis, nyerstópázkristályok nagy mennyiségben fordulnak elő. Az avret-hissári kerületben sűrűn bukkannak kristályalakú gránátra. Ezeknek felkutatásával sem foglalkoznak. Gipszet mindenütt találni. Legnagyobb mennyiségben Monasztir vidékén fordul elő.

Nagy mennyiségű *kősó* található Slanskoban, a monastiri vilajetben. Több helyen, főleg pedig Albániában, sós források vannak. A tengerparti helyeken tengeri sót is termelnek. A kavajai és durazzói sóbányák évi 28.000 q-át szolgáltatnak. A só különben az állami egyed-árúság tárgya.

Meg kell legvégül még emlékezni a dél-albániai, szelenicai *aszfaltbányáról*, a melyben 400 ember dolgozik s a kiviteli mennyiség kb. 60.000 q-ra rúg. A szelenicai aszfaltot tiszta állapotban és többnyire 25 kg.-os kenyérformában küldik szét.

Mindezekben természetesen csak a már felfedezett lelhelyek, illetve üzemben volt, vagy üzemben levő bányák vannak feltüntetve. Korántsem állítható, hogy a felsorolásban ki van merítve Európai-Törökország bányakincse. Ha a viszonyok változása következtében nagy arányt fog ölteni valamikor a bányászat Törökországban, rá fognak jönni, hogy e nemű termékek tekintetében az ország Európa egyik leggazdagabb területei közé tartozik.

Szegh Dezső.

Mit áldoz a földműves, hogy a sajátján dolgozhassék?

A socialis biztosításnak ez idő szerint még legkevésbé kiépített ága a munkahiány esetére való biztosítás. A míg a betegség, baleset, rokkantság, sőt az aggkor esetére való biztosításra már sok helyütt nagyarányú és egyetemes működésű szervezetek léteznek, addig a munkahiány esetére való biztosítás úgyszólván gyermekkorát éli. Némely helyütt a közhatóságok, másutt a munkásszakegyesületek igyekeznek a munkaalkalom hiánya által sújtott keresőket és családjaikat a csapás következményeitől mentesíteni, azonban eljárásuk alig megy túl bizonyos korlátolt mérvű, majdnem alamizsnaszerű segély nyújtásán és seholsem terjed odáig, hogy a biztosítottak befizetett díjai ellenében adott esetben megadja azt, a mit elvesztett t. i. az alkalmat munkaerejének és tudásának megfelelő gyümölcsöztetésére. A hol a munkanélküliek segélyezését bizonyos munkaszolgáltatmányoktól teszik függővé, mint az inségmunkák és a foglalkoztató műhelyek esetében, ott sem teljes értékű és a rendes módon díjazott munkákra nyújtanak alkalmat, hanem olyanokra, melyeket a tanult szakmunkás lélekölőknek, gyermekeseknek és mindenekelőtt kevésbé jövedelmezőknek kell, hogy találjon. Odáig seholsem jutottak el, hogy pl. az asztalos, a ki hetenként 30 koronát szokott keresni, heti 50 fillér lefizetése ellenében megkivánhassa, hogy a mennyiben a rendes munkaközvetítés útján nem talált munkaalkalmat, a biztosító intézet jóvoltából asztalos munkát találjon heti 30 korona keresménynyel. Egyszóval van némi kezdete a munkátlanságból származó nyomor elleni biztosításnak, de nem a munkaalkalom biztosításának.

Ezek után szinte meglepőnek fog tetszeni, ha azt mondom, hogy éppen ezen munkaalkalombiztosítást már régen megteremtette az élet. És pedig legelőször is a termelő munka azon ágában, mely a socialis biztosítás terén máskülönben eléggé hátra van: a mezőgazdasági munka terén. Nem szabad, igaz, oly biztosításra gondolni, mely pénztárak, díjjárulékok és ezekkel arányban folyósított biztosítási összegekkel működnek. A munkaalkalom biztosítása ott kezdődik, a hol egy ember havi 50 korona díjazásért állandó alkalmazást vállal, holott testi erejével nap-számban 60 koronát kereshetne meg havonként, ha mindig munkát

kapna. Az állandó alkalmazásban megkereshet 50 és a napszámban elérhető 60 korona közötti különbséget, vagyis 10 korona képezi ebben az esetben a biztosítási díjat azon eshetőség ellen, hogy napszámmunka nem akad. A díjtétel példánkban elég magas, a napszámkereset 17% -a. A mezőgazdasági bérmunkások a biztosításnak ezt a nemét úgy veszik igénybe, hogy gazdasági cselédeknek szegődnek. Ebben a minőségükben olykor többet is keresnek, mint a mezőgazdasági napszámosok legnagyobb része, azonban a biztosítási díj szolgáltatása alól még sem menekülnek. Mert eltekintve attól, hogy a gazdasági cselédek, béresek a felnőtt mezőgazdasági munkásság legerőteljesebb elemét szokták képviselni, a béresek a napszámosokéval és szakmányosokéval közel egyenlő évi keresethez sokkal több munkaszolgáltatás árán jutnak, mint emezek. Nálunk egy felnőtt gazdasági napszámos elég kedvező körülmények közt megkeres egy évben 400 koronát, a gazdasági felnőtt cselédek évi keresete rendszerint 400 és 500 korona között van. A béres azonban 500 koronáját legalább is 300 munkanap árán szerzi, még betegségi napok figyelembevételével is — mivel ünnepnapjai sem szoktak egészen munkamentesek lenni. Ellenben a napszámos legtöbb vidékünkön nem számíthat egy évben több mint 200 olyan napra, melyen munkaerejét értékesíthetné. Ha ezen 200 napon 400 koronát keres, egy-egy napjára 2 korona jut. Ily díjazás mellett a béresnek 300 munkanapján 600 koronát kellene keresnie; ha e helyett mégis beéri 500-zal, ezt csakis azért teszi, mert mint napszámos még 300 vagy 200 munkanapjának elhelyezésére sem számíthatna teljes bizonyossággal, míg a béresszolgáltatásban az egész éven át valamennyi munkanapját értékesítheti kb. 1 korona 70 fillérért. A különbsétként mutatkozó 30 fillért, vagyis a napszámkereset 15% -át így munkaalkalom-biztosításért díjként fizeti ki, illetőleg engedi munkakeresménye összegéből levonni.

Előadásom tárgyát azonban nem a munkaalkalom biztosításának ezek az alakjai fogják képezni, hanem az, melyet a földműves saját önálló gazdaságának létesítésével vállalni szokott. Általánosan ismert és hangoztatott tény, hogy a kispazda azért képes méregdrágán bérelt vagy vásárolt földecskéjén megélni, mert igényei nagyon szerények és e mellett a gazdaságában alkalmazott munkáját nem számítja. A kispazda valóban sok munkát képes földdarabkájára fordítani és ezért igen csekély jövedelemmel is beéri, csak hogy a maga gazdája lehessen, keresetében ne függjön attól, hogy hívja-e valaki munkába, Tudtommal ez ideig még nem tettek számítást arra nézve, hogy a kis gazdasági vállalkozó mennyit áldoz fel munkája értékéből és netalán egyéb jövedelemforrásaiból ezen munkaalkalmának biztosítására. Erre kívánok a következő számításokkal egy szerény kísérletet tenni.

Példaként álljon előttünk egy alföldi magyar kisbérlő és egy ugyanottani kisbirtokos. Nem egy bizonyos község vagy körzet viszonyait kívánjuk bemutatni, hanem két tisztán képzeleti, de mégis lehetséges gazdaságot tételezünk fel — lehetőleg egyszerű viszonyok közt, kerekszámokban kifejezhető bevétel- és tehertételekkel. Mindegyik gazda 10 holdon gazdálkodik, csakhogy az I. számú mint bérlő, a II. számú mint birtokos úgy földjén, mint lakóházában. Feltételezzük, hogy mindkét család öt-öt tagból: a munkaképes szülőkből és három 10–16 éves, tehát a gazdaságban már használható gyermekből áll, kik közül a legidősebbik munkaereje egy női vagy segédmunkaerőnek is számítható. Adósságterhektől és sorscsapásoktól egyelőre eltekintünk; embereinket tehát elég kedvező gazdasági körülmények közzé helyeztük.

A helyzet teljes áttekintése végett szükséges, hogy a gazdaságoknak úgy termény-, mint pénz- és munkaköltségvetését felállítsuk.

Az I. számú gazdaság összevont termény- és pénzköltségvetése a következőképen alakulhat:

Bevételek:

4 hold buzavetés termése:	Korona
32 q értéke à 20 K	640.—
szalma, polyvaérték	100.—
4 hold tengerivetés termése:	
48 q értéke à 15 K	720.—
csutka és szár értéke	60.—
1·5 h takarmányvetés termése	250.—
0·5 h veteménykert termése	120.—
2.000 liter tej à 12 f	240.—
1 borju szopós korában értékesítve	60.—
1 hizott sertés	200.—
malaczkok eladása	120.—
baromfi, tojás	60.—
Összesen	2.570.—

Kiadások:

10 hold föld hasznobére à 50 K	Korona
III. osztályú kereseti- és egyéb adók	500.—
általános tűzbiztosítás	40.—
4 q buzavetőmag a következő évre	20.—
0·5 q tengerivetőmag	80.—
takarmányvetőmag	7·50
kerti veteménymag	40.—
2 ló szálás abrakja, alma	2·50
14 q tengeri természetben, vagy zabra átváltva a lovaknak	200.—
1 tehén szálás takarmánya, alma	210.—
1 tehén takarmányozására 6 q tengeri, répára átváltva	150.—
	90.—

	Korona
1 tehén legelő-díja	10.—
1 sovány kocza ára	60.—
8 q tengeri a koczának felhizlalásáig és a malaczkoknak eladásukig	120.—
Sertéslegelő-díj	10.—
2 q tengeri baromfitenyésztéshez	30.—
állatorvos, állatgyógyszer	20.—
különféle anyagok, szerszámok pótlása, haszonállatok értékleirása	100.—
utazási, eljárási, vásári költségek, munkabérek	50.—
Összesen . . .	1.740.—

A gazdaság nyersjövedelme tehát 2.570, tiszta jövedelme 830 K lenne, nem pénzben, hanem pénzre átszámított terményekben. A készpénzbevételek és kiadások mérlege másként alakul, mivel ennek bevételi részébe csakis az eladott termények ára, kiadási részébe pedig a tényleg teljesített fizetések jutnak. A pénzmérleg a következőképpen alakul:

Bevételek:

	Korona
32 q buzatermésből, vetőmagnak kell 4 q, a család elfogyaszt 15 q-t, marad eladásra 13 q à 20 K	260.—
48 q tengeriből 1 tehén takarmánnyal ellátásával 6 q, 2 ló takarmányára 14 q, sertés- és malacz-takarmányra 8 q, baromfieléségre 2 q, vetőmagra 0.5 q, a háztartásban 0.5 q = 31 q fogy el; eladásra maradt 17 q à 15 K	255.—
kerti vetemény eladása	80.—
tej eladása	180.—
borju eladása	60.—
malaczkok eladása	120.—
baromfi-, tojáseladás	40.—
összesen . . .	995.—

Kiadások:

	Korona
földhaszonbér	500.—
adók	40.—
tűzbiztosítás	20.—
takarmányvetőmag	40.—
veteményvetőmag	2.50
1 tehén legelődíja	10.—
1 sovány kocza ára	60.—
sertéslegelődíj	10.—
állatorvos, állatgyógyszer	20.—
anyag, szerszám-pótlás, értékcsökkenés pótlása	100.—
vegyes kiadások	50.—
összesen . . .	852.50

A gazdaság pénzkezelése tehát $995 - 852.5 = 142 \text{ K } 50 \text{ f}$ bevételi többlettel zárul, mely a terménybeli tiszta jövedelemnek alig 13⁰/₀-a. Ezen nagy eltérés megmagyarázása végett ki kell egészíteni a gazdaság költségvetését az arra alapított háztartás költségvetésével; ennél:

Bevétel:

	Korona
15 q buza értéke à 20 K	300.—
Fűtőszalma, tengericsutka	60.—
0.5 q tengeri	7.50
Főzelék a veteménykertből	40.—
Tej a tehéntől	60.—
A hizott disznó termékei	200.—
Baromfi, tojás	20.—
A gazdaság tiszta pénzjövedelme	142.50
Összesen	830.—

Kiadások:

	Korona
A gazdaságból terményben beszolgáltatott hozadék egészen fogyasztásra kerül	687.50
Házbér	50.—
Ruházat	70.—
Só, paprika, világító anyag	15.—
Orvos, gyógyszerek	7.50
Összesen	830.—

Látjuk már ebből az összeállításból, hogy elég jó sorsban levő kisbérő-gazda, ha adóssága nincs, elemi csapások nem sújtják, elláthatja családját a kellő élelemmel, szegényes lakást és a napszámos osztály igényeinek megfelelő ruházatot is szerezhethet neki. Ha azonban változatosabb életmet, jobb ruházatot, lakást akar, gyermekeit a kellő iskolai könyvekkel óhajtja ellátni, maga is szeretne olvasgatni és — a mi adott életviszonyai közt általános és természetes — némi élvezeti cikket, dohányt, szeszesítalt is akar beszerezni, meg aztán multságokon résztvenni, a családjában és rokonságában előforduló nagyobb alkalmakkor — keresztelés, lakodalom, temetés — társadalmi kötelezettségeinek eleget tenni — ez már nem futja a gazdaság jövedelméből. Hogy erre is jusson pénz, a gazdának vagy többet kell értékesítenie üzeme terményeiből és ezzel más oldalon leszorítani a maga és családja szükséges fogyasztását, vagy pedig gazdaságán kívül kell további kereset után menni, ha lehet bérért fuvarozni, vagy napszámban dolgozni. A kisbérő-gazda tehát, ha koplalni nem akar, még jó körülmények között is bér munka vállalására szorul.

De lássuk most, minő munka árán jut a kisbérő a díjazását képező megélhetési alkalomhoz, minő aránylagos javadalmazásban részesül ez a gazdaságában alkalmazott munka; ezen díjazásnak a napszám-

ban vagy a béresszolgálatban is megkereshető része után marad-e valami a kiscgazda tőkájének kamatoztatására és vállalkozói nyereségére.

Mint hogy czélunk egy lehetőleg zavartalanul működő kis paraszt-gazdaság viszonyainak szemléltetése, az egyes munkákra fordított napok összeszámításában eltekintünk a birtoknak a lakástól való túlnagy távolságából, valamint az egyes földrészeket szétszórt fekvéséből netalán előállott nagyobb munkaidő-fecsérlésektől. A szorgos munkák alatt (cséplés) igénybevett idegen munkaerők díjazását már a gazdaság pénzköltségvetésének felállításakor figyelembe vettük, arra tehát e helyütt, a gazdacsalád munkaköltségvetésének felállításánál nem kell kiterjeszkednünk. Ez a munkaköltségvetés a következőképen alakul:

4 hold buzavetés összes munkái: szántás, vetés, boronálás, aratás, cséplés, végül a termés eladott részének elfuvarozása, igénybevesz munkanapot:

	I. férfi	II. nő, félig felnőtt	III. gyermek
Tavasszal	4	—	4
Nyáron	20	20	4
Ősszel	24	—	20
Összesen	48	20	28

4 hold tengeri-vetés, talajelőkészítés, trágyázás, vetés, kapálás, törés, behordás, morzsolás összes munkái, az eladott termésrész értékesítése:

	I. férfi	II. nő	III. gyermek
Tavasszal	48	4	20
Nyáron	28	16	8
Ősszel	36	—	36
Télen	8	—	8
Összesen	120	20	72

1·5 hold takarmányföld összes munkái:

	I. férfi	II. nő	III. gyermek
Tavasszal	4	—	4
Ősszel	14	—	14
Télen	3	—	3
Összesen	21	—	21

0·5 hold veteményeskert összes munkái:

	I. férfi	II. nő	III. gyermek
Tavasszal	3	6	12
Nyáron	—	5	12
Ősszel	1	4	4
Összesen	4	15	28

2 ló és 1 tehén ápolása, 1 sertés és szaporulatának gondozása, a baromfiak ellátása évenként igénybe vesz az év mind a négy szakára egyenletesen elosztott 365 teljes, II. rendű munkanapot.

A gazdaságban termelt tejnek, tojáshoz, baromfinak piacszavitele, esetleg a vevők házához, vagy a vasuti állomásra hordása igénybe vesz legalább 30 női és 60 gyermek-munkanapot az év szakaira egyenlően elosztva.

A gazdaság általános vezetésével járó teendők, haszonbérszerződéskötés, adófizetés, hatóságok előtti eljárás, vásárok felkeresése igénybeveszi a családfő-férfinak az év négy szakára egyenlően elosztható 8 munkanapját.

Tehát a gazdaság a család munkaerejéből a következő táblázatba foglalt teljesítményeket veszi igénybe:

	I. férfi	II. nő	III. gyermek
Tavasszal	61	109	55
Nyáron	50	138	39
Ősszel	77	102	89
Télen	13	97	26
Összesen	201	446	209

Első pillantásra meglepne, hogy a tavaszi és őszi munkanapok száma nagyobb a nyáriakénál. Ez ellenkezni látszik a nyárról, mint a legnagyobb munkatorlódás idejéről elterjedt általános véleménynyel. A valóságban úgy áll a helyzet, hogy tavasszal és ősszel a szántási, vetési, tengeri-törési, trágyázási stb. munkák valóban több napra nyújtanak anyagot, mint a nyári aratás és cséplés, csakhogy ez utóbbiak a nyárnak néhány hetében válnak sürgősekké, míg a tavaszi és őszi munkák az illető évszakok hosszabb részeire oszthatók el. Munkakeresmény szempontjából különben nyárnak tulajdonképpen csak az aratás és cséplés nyolcz hetét vehetjük, míg a naptár szerinti nyár többi részét a tavaszi és őszi kereset idejéhez kell csatolnunk.

A fent kiszámított munkamennyiség bizonyára nem meríti ki a család munkaerejét, a mely az ünnep-, pihenő- és betegségnapok, meg a gyermekek iskolakötelezettsége által okozott elvonások folytán évenként mintegy 280 férfi, 500 nő és 360 gyermekmunkanapra tehető. Ez azonban nem jelenti azt, hogy így a családfő 79, az anya és a legnagyobb gyermek összesen 54, a két kisebb gyermek összesen 151 szabad, tehát bér munka útján értékesíthető nappal rendelkezik. Mert a munkák egy része, különösen az állatgondozás, kertmivelés, tej-, baromfi- és kerti termékek értékesítése körüli teendők úgyszólván minden nap lekötik a családtagok munkaidejének egy részét, a nélkül, hogy őket egész nap elfoglalnák. A kisparaszt-gazdaság munkaszükségletének összeállításánál a férfi, nő és gyermekmunka közötti szétválasztás nem is jelent rideg elkülönítést a teendőkben, miután az ilyen kis köztársaságban a kölcsönös kisegítés és helyettesítés van napirenden. Az összeállítás célja

kizárólag a kisgazdaságba fektetett különféle értékű munka mennyiségének egész napi teljesítményekre összevont kimutatása.

A gazdaságra fordított munkanapok tehát napszámértékük szerint:

I. rendű (férfi) munkanapok			
Tavaszi	61 à	188 f	114 K 68 f
Nyár	50 »	285 »	142 » 50 »
Ősz	77 »	219 »	168 » 63 »
Tél	13 »	152 »	19 » 76 »
Összesen			445 K 57 f
II. rendű (női) munkanapok			
Tavaszi	109 à	134 f	146 K 06 f
Nyár	138 »	192 »	264 » 96 »
Ősz	102 »	149 »	151 » 48 »
Tél	97 »	115 »	111 » 55 »
Összesen			674 K 55 f
III. rendű (gyermek) munkanapok			
Tavaszi	55 à	102 f	56 K 10 f
Nyár	39 »	146 »	56 » 94 »
Ősz	89 »	111 »	98 » 79 »
Tél	26 »	86 »	22 » 36 »
Összesen			234 K 19 f
A gazdaságra fordított mindenrendű munka összes napszámértéke tehát			1.354 K 31 f
vagyis kerekszámban			1.300 K — f

Ezt a holdanként több, mint 130 K értékű munkamennyiséget talán túlmagasan számítottanak fogja találni az, a ki csak a nagyobb birtokok viszonyait szem előtt tartó mezőgazdasági üzemtanokból emlékszik, hogy egy hold középterjesen kezelt földre 60—80 K évi munkaköltség esik. Azonban a kisüzem viszonyai épen abban különböznek a nagy üzemétől, hogy az előbbi az egyes munkaerőt kisebb területen, kevesebb munkaeszköz mellett veszi igénybe, mint az utóbbi. Példánkban különösen az állatgondozás, piacfelkeresés, valamint az általános üzemvezetés munkaköltségei azok, melyekből a kisgazdaság 10 holdjára aránytalanul több esik, mint egy nagybirtok hasonló nagyságú darabjára.

Feltűnő továbbá az összeállításban a nők és gyermekek által elvégzett, illetőleg elvégezhető munkák keresményének nagy aránya. De ez is csak olyanokra nézve lehet idegenszerű, a kik a mezőgazdasági munka, mint első sorban férfikereset hiedelmében nőttek fel, nem bírnak tudomással a világ és ebben Európa nagy részében a női nem és a serdületlen korosztályok által végzett mezőgazdasági munkák nagy mennyiségéről.

Az összeállítás harmadik tanulsága, mely ugyan csak a kisgazdaságok szélesebb köréből merített nagyobb számú adat összevetése által

lenne egészen világossá, hogy egy aránylag nagy kiterjedésű parasztgazdaság, mihelyt az üzemet ellátó család körében elegendő vagy idegen munkaerő nagyobb arányú alkalmazását feleslegessé tevő, munkáskezet talál, már munkaerőfelesleget is termel, mely a gazdaságon kívüli bér munkában, esetleg ipari mellékfoglalkozásban, vagy egyéb kereseti alkalomban — ha ugyan akad ilyen — értékesíthető. A felhasználatlan munka tényleges értékesítése elé tornyosuló akadályok figyelembevételével mellett is bátran állíthatjuk, hogy a példában leírt kisbérlő-család még mindig 75—80 I. rendű, vagy 50 II. rendű és vagy 100 III. rendű bér munkanapot értékesíthetne. Ezek keresetét egész évi átlagra kiszámítva nyerünk:

75	I. rendű napszám	à 209 f = 156 K 75 f.
50	II. „ „	„ 148 „ = 74 „ — „
100	III. „ „	„ 111 „ = 111 „ — „
	összesen	. 341 K 75 f.-t.

Ehez az összeghez járul még a gazdaságban alkalmazott, de ott az évnek csak egy részén át elfoglalt kettős lófogat kereső lehetősége, mely azonban a helyi gazdálkodási viszonyok eltérése miatt annyira különböző lehet, hogy erre nézve általános számítást egyáltalában nem tehetünk. Minthogy azonban az ígás erő rendszerint a gazda, vagy egy felnőtt férfi családtag, tehát egy I. rendű munkaerő vezetésével szokott bér munkába állani, nem térünk el messze a valóságtól, ha a példánk felhozott gazdaság így értékesíthető fogatnapjainak számát a család fő szabad munkanapjainak megfelelően 75-re teszszük. Ezt a keresetet 5 K-ra, a vezető férfimunkás 2 K-ban felvehető személyes munkabérének levonása után 3 K-ra előírányozva további 225 K keresési lehetőséget kapunk. A kisparaszt-család tehát saját és állatai fölös munkáerejéből évenként még $341 \cdot 50 + 225 \text{ K} = 566 \text{ K } 50 \text{ fillér}$ keresethez juthatna gazdaságán kívül — persze megint csak, ha összes el nem foglalt munkanapjaira keresetet is találna, a mi a legritkább esetek közé tartozik.

Am a legfontosabb tanulság, melyet összeállításunk szolgáltat, a negyedik: a kisparaszt-család tagjai annyi munkával, a mennyiért napszámban 1.300 K kaptak volna, csak 830 K-t kerestek, vagyis keresésükben a megfelelő napszámkeresetnek 64⁰/₀-át. Hova lett tehát a tényleg elvégzett munka termelvényének 36⁰/₀-a? Hova tűnt el a családi gazdaságban megszolgált, de meg nem keresett 470 K?

Erre a kérdésre csak úgy egy szóban felelni nem lehet. Ricardo és George hívei azt mondanák, hogy a munka díjazásának elveszett részét a földjáradék nyelte el. Mellette szól ennek a felfogásnak, hogy példánkban a felvett haszonbérösszeg 500 K tehát közel annyi, mint a

kiszámított munkakeresményvesztés. Ám a tiszta földjáraadékokat nem a kisbérletiek által a helyi birtokosoknak, vagy albérletbeadó vállalkozóknak fizetett haszonbérek mutatják meg, hanem a földjükkel egyáltalában vesződni nem akaró, csakis a tiszta földjáraadék-jövedelemre pályázó nagybirtokosok által főbérletiektől bevett bérösszeg. Ez pedig oly minőségű és fekvésű földnél, melyért a kisbérlet holdankint 50 K t fizet — egyes teljesen kivételes esetektől eltekintve — nem szokott több lenni 30 K-nál — tehát 10 hold után 300 K-nál. A földjáraadék tehát minden esetre csak részben magyarázhatná meg a kisbérletbe fektetett munka keresetnek megcsorbulását. De nem is lenne helyes ezt a csorbulást egyszerűen a földjáraadék terhére írni, mert hiszen a mezőgazdasági munka maga választhatja ki ereje értékesítésének módját és ha arra a meggyőződésre jutna, hogy napszámomunkával többet keres, mint földhaszonbérlet átvételével, szabadságában állna a bérletektől addig tartózkodni, míg oly olcsón nem kínálják neki, hogy az általa fizetett földjáraadék már legfeljebb az eladott termények netalán felemelhető árában, de nem a földmunkakereset csorbulásában találhatná fedezetét. És végtére is a földjáraadékról nem mondtak le azok a birtokosok sem, a kik az általunk kiszámított munkát évi 1.300 korona napszámomunkával javadalmazták; így a földjáraadék létezése magában véve legfeljebb a kisbérlet vállalati és tőkejövedelmének eltörpülését, de nem munkakeresményének csorbulását magyarázhatná meg. Ugyanez áll a 40 K-ban felvett adóterherre nézve is, mely különben a haszonbérösszeghez képest jelentéktelen gazdasági terhet képvisel és különféle címeken olykor az egyszerű bérmunkást is terhelni szokta. Másutt kell tehát a jövedelemcsorbulás okát és forrását keresni.

Ez a forrás nem más, mint a munkakereseti alkalom aránylagos ritkasága. Ha a földművelő úgy számíthatna magában, hogy „én és családom egy évben ledolgozhatunk 1.140 napszámot, ebben megkereshetünk 1.700 koronát, vagy ha többet akarunk pihenni, dolgozunk 856 napon át és még mindig megszerzünk 1.300 koronát, hát nem bajlódunk olyan bérlettel, a melyben ugyanannyi munkával jó termés esetén is csak 830 korona jövedelmet láthatunk“, rövid idő múlva minden mezei munkás napszámomba járna és nem maradna hirmondónak se kisbérlet. Csakhogy a mezőgazdasági bérmunkások keresete annyira időszakos, sokszor félbeszakított és bizonytalan, hogy a munkás, kivált ha többedmagával keresne munkaalkalmat, nemcsak hogy a maga és családja összes munkanapjait, de még ezeknek felét vagy negyed részét sem tudná értékesíteni, ha az éhbérek színvonaláig leszállítaná is igényeit. Tehát nem tőle függ, hogy családjával együtt 1.140 vagy 856 napszámot keressen meg, elég ha 150 férfi, ugyanannyi nő és vagy 200 gyermek-

napimunkát tud elhelyezni, még pedig esetleg az addig szokásosnál csekélyebb díjazás mellett. Így azután az évi napszámkereset nem lehet sem 1.400, sem 1.300 K, hanem talán 600, talán 400 K, talán még ennyi sem. Talán nem is kapna helyben legsilányabb napszám-, vagy más bérmunkát, talán a vándormunka minden kockázatának, fáradságának és nyomoruságának kellene elébe mennie. Ennél mégis jobb reá nézve munkájának elhelyezését a kisbérlet vállalásával biztosítani, még ha biztosítási díjban munkakeresményének felét is oda kell engednie.

Mert az az elméletileg lehetséges napszámkeresetből a kisbérlőre nézve elvesző kereken 470 K = 36% munkaveszteség nem meríti ki a munkaalkalom biztosításáért hozott egész áldozatot. A kisbérlő nem csupán munkáját fekteti vállalatába; állatokban, szerszámokban tőkéje is van, melyért, ha kölcsönpenzen szerezte meg, busás kamatot kell fizetnie. Csekély számítás szerint sem tehető egy 10 holdas gazda üzemi tőkéjének évi kamata 50 koronánál kevesebbre. E mellett a kisbérlő vállalkozó is, a ki rossz termés, állatjárványok, kedvezőtlen áralakulások esetén elveszett tőke- és munkabefektetésének egész kárát viseli minden következményével együtt. Bizonyára nem mondunk túlságosan nagy számot, ha ennek a vállalati kockázatnak évi értékét és méltányos jutalmát 150 koronára teszszük. Az üzemtőke kamata és a gazdasági vállalat nyeresége két oly bevételi tétel, melyről a kisbérlő lemondani volt kénytelen, mielőtt csak meg is láthatta volna azokat. A kisbérlő tehát 1.300 korona munkakereset biztosítása végett szolgáltatott:

36% munkakeresményéből	470 K,
egész tőkéje kamatát	50 »
egész vállalkozói nyereségét	150 »
összesen	670 K,

vagyis a biztosított összeg 51%-át.

Uzsora! Fogja kiáltani az, a ki ezt a számot hallja. A falusi kisember valóban elég különféle című borsos kiuzsorázásnak van kitéve; van biztosítási és telekuzsora is. De a jelen esetben mégsem volna helyén a kemény szó: az 51% ezuttal nem jelent biztosítási uzsorát. Mert a munkabérhiány zömét kitevő 500 K haszonbér 10 hold jobbminőségű és fekvésű földért nem túlsok, nem jelenti egyes ember szorult helyzetének kiaknázását. 300 koronát a tulajdonos bármikor, bármily biztos és fizetőképes bérlőtől kaphatna; ez abszolút földjáradék, melynek követelése a szóhajóvő egyes emberekre nézve uzsorának nem nevezhető. A többi 200 K pedig a bérbeadóra nézve mérsékelt vállalkozói nyereséget képez azért, hogy a rendelkezése alatt álló földet nem teljesen biztos, a rosszabb években könnyen fizetéseképtelenné váló bérlőnek adta át, a ki e mellett a föld termőerejének kiméltetésére sem oly

képes és hajlandó, mint egy művelt és vagyonos birtokos, nagybérlő és ezért a használt talaj értékcsökkenése czímén is minden uzsora nélkül kötelezhető magasabb haszonbér fizetésére.

A ki tehát a munkáját egy kisbirtok haszonbérbevétele útján értékesíteni akaró embertől munkája díjazásának harmadrészét, egész tőkájének kamatát és egész vállalati nyereségét, becsületes keresményének felét biztosítási díjban elveszi, az nem az egyes földtulajdonos, nem a bérletvállalkozó, nem is az állam, hanem csakis a társadalom rendje, mely szükségképen elveszi az egyestől munkája eredményének egy részét, olykor nagy részét azért, hogy némely közszükséget képező tevékenységeket biztosítson különféle úton-módon, esetleg járadék nyújtása által is.

Nézzük most a II. számú gazdaságot, mely feltevésünk szerint az I. számúval úgy kiterjedés, minőség és üzemmód, mint a gazdacsalád tagjainak száma és kormegoszlása szerint tökéletesen megegyezik és csak épen abban tér el, hogy a földbirtok és lakóház nem bérletet képez, hanem a gazdálkodó család egyelőre adósságmentesnek vett tulajdona. Ezen gazdaság számadása a bevételek és kiadások szerint a következőképen alakul:

Bevételek:

Mint az I. számú gazdaságban összesen . . . . . 2 570 K

Kiadások:

10 hold föld adója mindenféle járulékokkal . . . . . 120 »

A többi kiadás az eleső haszonbérösszeg kivételével, mint az I. számú gazdaságban . . . . . 1.200 »

Tehát végösszegben . . . . . 1.320 K

A gazdaság nyers jövedelme tehát 2.570, tiszta jövedelme 1.250 K lenne terményekben. A készpénzbevételek és kiadások mérlege a következőképen alakulna:

Bevételek:

Úgy mint az I. számú gazdaságban összesen . . . . . 995 K

Kiadások:

Adók . . . . . 120 »

A többi kiadások a haszonbérösszeg kivételével, úgy mint az az I. számú gazdaságban . . . . . 312 » 50 f

Tehát végösszegben . . . . . 432 K 50 f

A gazdaság pénzkezelése tehát $995 - 432 \cdot 5 = 562 \text{ K } 50 \text{ f}$ többlettel zárul, mely a tiszta jövedelemnek kikerekítve 56⁰/₀-a. Ennek folytán a kisbirtokos háztartásának költségvetése is kedvezőbben alakulhat a kisbérlőnél. A kisbirtokos választékosabb konyhát tarthat, mégégszer annyit

költhet ruhára, élvezeti cikkeket, olvasmányokat engedhet meg magának, néhanapján vendégeskedhetik is, mindezt a nélkül, hogy gazdasága jövedelmét bérmunkával toldozgatná. Sőt még így is némi pénzfeleslege maradhat az év végére, melyet akár takarékbba tehet, hogy ha ott több összejön, újabb földdarabot vásároljon a meglévőhöz, akár elkölthet, elmulathat, esetleg úgy is elhasználhat, hogy gazdasága értékes terményeiből kevesebbet ad el; 60 K értékű baromfi, 240 K értékű tejtermékeiből nem visz vásárra 210 K értékűt, hanem kevesebbet és többet fordít családjá jobb élelmezésére.

Milyen jó is az ilyen kisbirtokos parasztnak! Csak az a kár, hogy ilyen kisbirtokos vajmi kevés van, a mint azt nemsokára meg fogjuk látni. Előbb azonban jöjjünk tisztába azzal, mikép értékesíti a kisbirtokos-család gazdaságába fektetett munkáját.

Az összes gazdasági munkák értéke az I. számú gazdaságnál	
megejtett számítások alapján kerekszámokban	1.300 K
A II. számú gazdaság tiszta jövedelme	1.250 »
	<hr/>
Különbözet	50 K

Tehát a kisbirtokos-család megkapná a gazdaságba fektetett munkájának majdnem egész napszámértékét és munkaalkalombiztosítási díjúl nem egészen 4°/_o-ot kellene odaengednie? Igen, ha a gazdaság alapjául szolgáló telek, a birtok felszerelése és a kiegészítésére szolgáló lakóház és udvar nem képviselne tőkeértéket, melynek másnemű kamatoztatásáról a kisbirtokos üzemének beállításával lemond és ha a kiskgazdaság folytatása nem járna jelentékeny, minden egyes gazdasági év számadásával figyelembe veendő vállalati kockázattal.

Feltéve, hogy a 10 holdas birtok telekértéke	10.000 K
A felszerelés értéke csak	1.000 »
A házbelsőség gazdasági függelékeinek (istálló, szín, padlás)	
értéke	400 »
	<hr/>
A gazdaságban fekvő	11.400 K tőke.
Évi kamata 5 ^o / _o -kal	570 K
Ehhez a vállalati kockázat, mint az I. gazdaságban	150 »
A tulajdon gazdaságot fenyegető külön kockázat (a telket	
érő, több évre kiható károk, adóemelés stb.) értéke	80 »
A gazdaság tiszta jövedelme és a reáfordított munka nap-	
számértéke között kimutatott különöbzet	50 »
	<hr/>
Összesen	850 K

Vagyis az elérni kívánt 1.300 K munkakeresmények közel 65 százaléka.

Hogy ez az egész összeg a kisbirtokos terhére csakugyan munkaalkalombiztosítási díjat képez, ez világos lesz előttünk, ha elképzeljük, hogy a kiskgazda birtokát, házát eladva, a vételár kamatait élvezné és

e mellett családjával együtt épen annyi munkát végezne napszámban, mint előbb saját gazdaságában. Jövedelmét képezné, akkor:

11.400 K 5% kamata	570 K
A család napszámkeresménye	1.300 K
Összesen	1.870 K

minden vagyoni kockázat nélkül, a mely számításban megint csak az a bökkenő, hogy a birtokát eladó (vagy esetleg bérbeadó) kiscgazda valószínűleg legjobb akarattal sem találna a maga és családja számára évenként 856 elegendően díjazott napszámot. Tehát ha 1.870 K évi jövedelem helyett 1.250 K-ával megelégszik, a különbözetet ezen csekélyebb munkakereset biztosítására áldozta fel, erre hozta a vállalatával járó további — példánkban 230 K értékkel felvett — áldozatokat is.

Még világosabban áll előttünk a kisbirtokos és kisbérlő gazda által munkaalkalmának biztosítása végett fizetett díj, ha a gazdaság mérlegét a nagyobb vállalatoknál szokásos módon a befektetett tőke kamatával is megterheljük, vagyis nem tekintjük a gazdaságot tehermentesnek, hanem feltételezzük, hogy a gazda birtokát illetőleg ennek felszerelését egészen hitelre szerezte meg, melyért 5%-nál nagyobb kamatot nem is kell fizetnie. Akkor a bérletgazdaság készpénzkiadásai 50, a tulajdon-gazdaságéi 570 K-val felszöknek; tiszta jövedelmük pedig 780, illetőleg 680 K-ra száll le és így a kisbirtokos, ha családjával együtt csak olyan jól akar megélni, mint az I. számú példánkat szolgáltató kisbérlő, már annál is sokkal inkább reá van utalva a családjában tulajdon-gazdasága által még szabadonhagyott 225 nap bér munkában való értékesítésére.

Hogy a kisbirtokos keresetének még nagyobb részét áldozza fel munkaalkalmának biztosítására, mint a kisbérlő, — ez nem lephet meg, ha meggondoljuk, hogy maga a biztosítás sokkal tökéletesebb, messzebbmenő a birtokosnál, a ki ha különös szerencsétlenségek nem üldözik, megélhetési alkalmát életfogytiglan megtarthatja, sőt még utódaira is átörökítheti — míg a bérlő minden évben el lehet készülvé arra, hogy szerződését nem újítják meg és így a családjával elindulhat a munkakeresés útjára.

A biztosítási díj tudvalevőleg általánosan a biztosított előnnyel és a kockázattal áll arányban. Hogy minő e tekintetben az arány a kiscgazdamunkás és az ipari bér munkás biztosítási előnyei és áldozatai között, — erre csupán egy teljesen felhasználható adatot találtam. Bâselben a biztosított munkások átlagban keresetük 0'55 százalékát fizetik be munkanélküliség elleni biztosítási díjként és ezért munkahiány esetében legfeljebb 70 napon át rendes keresetüknek mintegy 3-ad részét kitevő segélyre tarthatnak igényt. Ha feltételeznők, hogy a munkanél-

küli segély adott esetben egész éven át kiszolgáltatnék és a bérkeresmény egész összegének megfelelően, ez a munkásra nézve $3 \times 4 = 12$ -szerte nagyobb előnyt jelentene, melynek biztosítására az elfogadott kulcs szerint keresetének 6·60 százalékát kellene lefizetnie. Ez a szám bizonyára messze elmarad a kisközgazda által fizetett 50—60 százalékos, sőt még a gazdasági cseléd által feláldozott 15% munkaalakmbiztosítási díj mögött is. Ennek megfelelően azonban a mezőgazdasági munkás egyrésztől nagyobb mértékben van kitéve munkahiánynak, mint az ipari, kockázata tehát nagyobb — másrészt már béresszolgálat vállalásával, még inkább azonban önálló kisközgazdaság berendezésével nagyobb kereseti állandóságot biztosíthat magának, mint az ipari bérmunkás.

Vizsgálataim eredménye már most a következő két tételben foglalható össze :

I. A kisbérő, úgy mint a kisbirtokos gazdasági üzemében rendszerint nem kereshet többet, mint a mennyit saját és családja munkájának napszám-bér-értéke kitesz.

II. A kisbérő és kisbirtokos még munkája bérkeresmény-értékének is nagy, olykor túlnyomó részéről lemondani kénytelen azért, hogy a kereső munkára való alkalmat magának egyáltalában biztosítsa.

Az egyes kisközgazdaságok viszonyai természetesen annyira különbözők, ahány kisközgazdaság csak van a világon. Lehetséges, hogy némelyekben a beléjük fektetett munka keresményének csak jóval kisebb része esik el a munkaalakom biztosítására, lehetnek olyanok is, melyek a beléjük fektetett tőkét rendszeresen kamatoztatják, sőt tiszta vállalati nyereséget is nyújtanak. Ezeket a kedvező helyzetű kisközgazdaságokat azonban bátran kivételeknek tekinthetjük és még azt sem mondhatjuk, hogy a biztosítási díj magas volta csakis a kisközgazdák kezdetleges művelési módjának következménye és csak belterjesebben kellene dolgozniok, akkor már a nagy munkabiztosítási díjtól is megszabadulnának. Mert a belterjesebb gazdálkodás több munka és több tőke befektetését jelenti és így ha a kisközgazda ez úton nagyobb jövedelemre tenne is szert, ezt nagyobb áldozattal érné el — vagyis még mindig megmaradna a különbség az áldozat és eredmény közt, a mely éppen biztosítási díjunkt kitette. Végül a kisközgazdaságok kedvezőbb berendezésének lehetősége sem szünteti meg azt a tényt, hogy a földmunkások túlnyomó többsége a mai külterjesebb gazdálkodási módszerek mellett is hajlandó bérletet vállalni, birtokokat szerezni és e révén a kiszámított magas munkaalakombiztosítási díjakat viselni.

Farkas Geiza.

Közlemények és ismertetések.

Kivándorlásunk.

1. Neményi Bertalan : *A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás*. Modern könyvtár. 1911. 156. l.

2. Farkas Géza : *A kisgazda*. Társadalomgazdasági tanulmány. Budapest, 1912. 104. l.

- Neményi Bertalannak az amerikai kivándorlásról irt kis munkáját a M. T. Akadémia dicsérettel tüntette ki. A könyv meg is érdemli a dicséretet, mert komoly próbálkozás eredménye. Sajnos, ennél nem is több, pedig több türelemmel és kevesebb elkalandozással a szerző, a kinek van mondani valója, sokkal többet teremthetett volna.

A tanulmány először a kivándorlás okaival foglalkozik, azután a kivándorlás hatásairól ír; innét „Mi a teendők” czímen a szerző kivándorlási politikája következik, míg végül a megvalósítandó indítványokhoz ér el. Ezek az indítványok, — tehát a kivándorlás meggyógyításának javasolt eszközei — a következők: Belső colonisatio: ez alatt a szerző azt érti, hogy munkás-fölösleggel rendelkező vármegyék munkásai oly vármegyékbe vitessenek át államilag és rendszeresen, ahol állandó a munkáshiány. (Itt Neményi több megfontolandó dolgot vet fel, de gyakorlati példája, Bács-Bodrog- és Árvamegyék munka-viszonyának megteremtése, merőben lehetetlen.) Parcellázás kell, a kötött birtokok felszabadításával. (Ez a rendszabály ugyanaz, melyet minden kivándorlási könyvemben ajánlottam.) Ideiglenes palliativumok gyanánt felvilágosító irodák létesítését javasolja, a kinnlevő magyarok és visszavándorlók gondozásának azokat a rendszabályait, melyeket a közigazgatás kivándorlási politikájának értünk, s melyekről többször szoltunk már a Közgazdasági Szemle hasábjain.

Ha most azt kérdezem, hogy ehhez az eredményhez hogyan jut el a szerző (s vele olvasója), akkor a következő feleletet adhatom: Neményi sokat olvasott s széles mezőről szedi olvasmányait. Ebből kettő következett. Az egyik az, hogy munkája sok tanulságos idézettel teljes; a másik az, hogy túlságos idézési szenvedélye nemcsak önmagát tette kapkodóvá, hanem az olvasót is megzavarja, mert éppen olyan művek-

ből idéz jelentéktelen dolgokat, a mely könyvekre tanulmányának eredményei és javaslatai támaszkodnak. Erről mindenesetre le kell szoknia.

Okoskodása — az idézeteken kívül — elméleti szempontokon és gyakorlati tapasztalatokon nyugszik. A kérdések elméleti beállítása, nagy háttérüknek megsejtése iránt szerzőnek eltagadhatatlan tehetsége van. A baj itt megint az, hogy elméleti szövegekből némely dolgoknak oly nagy feneket kerít, hogy a kellemetlen bonyodalomból sem szerző, sem olvasó nem birnak kimenekedni. Ezt a homályt azután igen kellemetlenül tetézi a magyartalanságoknak gondatlan halmozása. Ha szerző nem ügyel arra, hogy „speciell a kivándorlás oka“, „az extrémek hazájába“, „a magyar államot discreditbe hozzák“, akkor azután ne csudálkozzanak, hogy a kivándorlás hatásának vizsgálatánál ezt a tételt akarja alapul venni (40. l.): „ha valamely jelenség, mint kedvezőtlen viszonyok tünetje jelentkezik, akkor vagy maga is beilleszkedik ezen viszonylatok tömegébe növelve a káros hatások számát, vagy pedig ellenkezőleg reactio jellegével bir ezekkel szemben.“

Neményi gyakorlati tapasztalata fiumei adatokon és az (összes?) fősolgabiróktól beszerzett adatokon nyugszanak. Ezekről töredékesen folyton hallunk, sőt a 48-ik oldalon avval biztat a szerző, hogy ezekből vett idézéseit „a végletekig folytathatná“. Egyes, kis megjegyzéseket kapunk is ebből a gyűjteményből, de többet azután nem. Szerző végeredményei nem ezeken a közzé nem tett adatokon, hanem olvasmányain alapulnak. Egy-egy helyütt ugyan gyakorlati megállapításokra is vállalkozik, de ezek azután önmagukban össze is törnek. Ilyenek következő hibás állításai: a kivándorlás magyarosító hatással van Fiuméra (81. l.) számos nagy budapesti vállalat elköltözik a magyar fővárosból az osztrák fővárosba (59. l.); kivándorlásunk mindinkább ideiglenes jellegűvé válik (101). Merőben tévesek szerzőnek úgy a magyar adórendszer nyomásáról, mint az aristokratikus jellegű amerikai trade uniók felszívó hatásáról szóló tételei is.

Mind e hiányokon úgy lehetne segíteni, ha Neményi most már nem állana meg ennél, a kivándorlás bonyodalmába való betekintésnél, hanem átalakulna kutatóvá s közzétenné és feldolgozná azt a nagy magyar adathalmazt, melyet vidéki jelentésekből kíván gyűjteni. Erre annál is nagyobb szükség volna, mert könyvének címében ugyan benne van, hogy „A magyar nép állapota“ is leiratik, ezt a leírást pedig szintén következő munkájától várjuk.

A mit Neményi elmulasztott, hogy a magyar kivándorlási probléma lelkét képező paraszti földkérdést megtárgyalja, arra Farkas Géza vállalkozott „A kisgazda“ című nagyértékű tanulmányában, mely gondos megfigyelésnek és nemes elmemunkának gyümölcse. Mivel maga a szerző

előszavában azt jelenti be, hogy dolgozata nincsen befejezve, s nem tartalmazza sem a végső következtetéseket, sem a feltárt hiányok orvoslására tehető javaslatokat: ennél fogva bírálatot még nem mondhatunk műve fölött. De első füzetében is annyi a gyakorlati érdekesség, hogy kötelességet mulasztanánk, ha nem hívnók föl reá az olvasó figyelmét.

Hegedüs Loránt.

A német birodalmi posta tevékenysége.

A Reichspost, nemrégiben megjelent forgalmi statistikája szerint mostanában évenként 8·4 milliárd küldeményt továbbít. Ebből esik a tulajdonképeni levélforgalomra 5·8 milliárd, újságokra és rendkívüli újságmelléletekre két milliárd, csomag- és érték küldeményekre 271 millió darab. A postai bankforgalom (postautalvány, postai megbízás, postai utánvétel stb.) értéke közel 42 milliárd márkát tett ki. Továbbított 55·8 millió távirat. A közvetített telephon beszélgetések száma 1.664 millió volt. 34.600 postahivatal, 35.400 táviróhivatal, 30.000 távbeszélőhivatal és 907.770 távbeszélő állomás bonyolította le ezt a forgalmat. A tulajdonképeni hivatalnokszemélyzet 209.590 főre rugott; ezek közt volt 19.440 nő és 124.000 altiszt. Azonkívül összesen 60.900 hivatalnok és hivatalnoknő, mellékfoglalkozásképen szolgáltatást teljesítő (postaügynök és mellékállomástulajdonos) és hivatalnoki viszonyon kívül álló személy volt még elfoglalva a postai teendők körül. Az új birodalmi posta-statistika első ízben közöl adatokat az állami tulajdonban levő postaérték- és levelezőlap-automaták (567) és a postaüzemben használt bélyegző-, író- és számlálógépek (1.364) számáról, a szolgálati és lakóépületek összes számáról (3.925) az alkalmazottak és altisztek lakásáról (2.411), a postai kerékpárok és motorkerékpárok (7.728) számáról. Postai értékjegyet 4.615 millió darabot adtak el 431 millió márka összértékben. A kézbesíthetetlen postaküldemények száma két millió volt. A kézbesített küldemények mennyiségéhez arányítva egy millió levélre 200, egy millió levelezőlapra több mint 1.000, egy millió nyomtatványra 60 és egy millió csomagra 6 kézbesíthetetlen esett. Európa többi államához viszonyítva, a német posta, Württemberg és Bajorországot beleértvén, 9·3 milliárd szállított postaküldeményével távolról első helyen áll. Németország után Nagybritannia következik 5·5 milliárddal, Franciaország 4 milliárddal, Ausztria és Magyarország együttevén 3·1 milliárddal és Oroszország 1·8 milliárd küldeménnyel. A távirdaforgalomban Németországot az ő kerek 59 millió továbbított táviratával Európában csak Nagybritannia haladja túl 92 millió táviratával. (Franciaországnak van

52 millió, Oroszországnak 33 és Olaszországnak csak 18 millió.) A távbeszélő forgalomban Németországot, melynek több mint egy millió távbeszélő hivatala van az ő 1.850 millió beszélgetésével, az óvilág egyik állama sem közelíti meg. Nagybritanniának van 613.000 közvetítő hivatala és állomása, Olaszországnak 58.000, Ausztriának és Magyarországnak együtt: 155.000, Svédországnak 174.000, Dániának 88.000 és Oroszországnak 130.000.

A német gyapotipar 1911-ben.

Azok a remények, a melyeket ipari körökben tápláltak, az elmúlt évvel szemben, mindenképen teljesületlenek maradtak. Különböző ipari érdekképviselői jelentésekből az olvasható ki, hogy a kedvezőtlen viszonyok nyomasztólag hatottak a német gyapotiparra; cholera, háború, forradalom, rossz termés, drágaság és éhség; mind conjuncturarontó volt.

A gyapotpiacz mozgalma 1911. első felében folytatása volt az 1910. évi magas áraknak, utóhatásaképen az 1909—10-iki idény rendkívül gyenge 10 millió 650 ezer bálos termésének és ama körülménynek, hogy az 1910—11. évi 11—11¹/₂ millió bálra becsült termés nem biztosított teljes kielégítést. Szemben az orsók számának szakadatlan emelkedésével (úgy üzemnagyobbítások, mint az új fonók létesítése folytán), az utolsó két termés nem volt elegendő a szükséglet teljes fedezésére. A midőn 1911. május vége felé az új ültetések nagyságára vonatkozó első hír nyilvánosságra került, kitünt, hogy a beültetett terület 4·7⁰/₀-al nagyobb volt, mint az előző évben és 35,004.000 acenyi, eddig még nem létezett dimenziót ért el 87·8⁰/₀ átlaggal, szemben az előző év megfelelő idejének 82⁰/₀-ával. Egyidejűleg azonban olyan hírek is érkeztek, hogy az amerikai gyapottermelő államok nagy részében a szárazság következtében 10—15 napos késés lesz. Bár a fényes bureaujelentés nyilvánosságra kerülése után az új termésre vonatkozó különböző becslések 13—16 millió bálos termést jósoltak, még sem gyakoroltak befolyást a piaczok magatartására, sőt valami egész sajátságos történt. A 35 millió acres jelentés után egy héttel a gyapot Brémában és Liverpoolban a legmagasabb árakat érte el 1904 óta, nevezetesen 80¹/₂ pfeniget, azaz 8·42 pencet.

Hogy a legszélesebb körökben is mennyire bizakodtak abban, hogy a magas árak állandóak maradnak, bizonyítják a gyapotpiaczok viszonylag csekély ingadozásai szeptember közepéig. Csak a szeptember közepétől mindinkább tömegesen érkező új termés, a mely az összes eddigieket túlhaladta, okozott változást, a mely viharképen hatott a bámuló világra és rövid 30 nap alatt szeptember 16-tól október 16-ig Liver-

poolban 2 pences, Brémában pedig $19\frac{1}{2}$ pfeniges áresést idézett elő. Ilyen értékátcsapás példátlanul áll a gyapotárak történetében és az 1870. júliusi hadüzenetig kell visszamenni, hogy efféle gyapotpiaczi forradalmat találjunk. Október közepétől kezdve az amerikai gyapotár az év végéig 49 és $46\frac{3}{4}$ közt mozgott. Új momentum, hogy az Egyesült-Államok nagy termése folytán 1915-ig és még messzebb szóló amerikai gyapotkinálatok történnek tetszés szerinti tételekben.

A németországi fonóipar különböző jelentések szerint 1911. év első 10 hónapjában nagyon sok kívánni valót hagyott hátra. Minden gyártmány tekintetében, macot kivéve, veszteségekre számítottak, a melyek néha aggasztóan magas fokot értek el. Az októberi árátalakulások következtében ismét beállt az iparág rugalmassága és rendkívül nagy üzletek jöttek létre 1912. első semesterében való szállításra, jeléül annak, hogy általában bizakodnak a jelenlegi gyapotárak állandóságában.

A szövőiparban javulás még mindig nem állott be. A nyers szövőgyárak legnagyobb részének mérlegeredményei az üzemi félévre nézve rendkívül kedvezőtlenek voltak, sőt nem csekély részük veszteséggel zárta le könyveit. A kilátások továbbra sem kedvezők, mert a többi veszteséghez a készletek elértéktelenedése is hozzájárul. Szemben a szövőiparral a kattunnyomó iparnak meglehetősen kielégítő éve volt. A czérnagyárak az utolsó hónapokban nagy fonalbevásárlásokat eszközöltek emelkedő árak mellett, a miből ezen üzletág javulására is lehet következtetni.

A manchesteri jelentések hosszú idő óta ismét jók. Ha a földközi tengeri, perzsiai és kínai háborús bonyodalmak a számadást meg nem zavarták volna, rendkívül nagy lett volna a kivitel.

Az olasz aczéliipar.

Olaszország ipari fejlődését illetőleg, minthogy majdnem teljesen szén- és vasérczek nélkül szűkölködik, nagy hátrányban van más nyugat-európai államokkal szemben. A legújabb időben nagy fordulat állt be azzal, hogy az olasz Alpések rengeteg vízi erejét el kezdték villamos erő előállítására hasznosítani. Ez által az olasz ipar legalább részben nélkülözheti a szenet. A vasérczeket azonban ezentúl is nagyrészt és a mint látszik, állandóan növekedő mértékben kénytelen lesz külföldről bevinni.

A vas- és gépipar legnagyobb részben Olaszország északi felében létezik: így nevezetesen Milanóban, Bresciában, Genuában és Savonában, épp úgy, mint a selyemipar, a gyapot- és gyapjuipar, valamint más egyéb fontos ipari ágak. Az aczéliipar csak a legutóbbi években kezdett

említésre érdemes módon fejlődni. Azelőtt oly jelentéktelen volt, hogy gyakran egyáltalán nem is említették fel. Majdnem minden vasérczet, a mely Elba szigetén bányásztatott, Nagybritanniába szállítottak ki, nem igen gondolva arra, hogy valamikor az olasz ipar szükséglete is honi vasérczre fog szorulni.

Ma Olaszország legjelentékenyebb aczélművei Terniben, továbbá Savonában és Piombinóban, Elba szigetén és Nápolyban vannak. A legrégibb aczélművek ezek közül a ternibeliek, a melyek körülbelül 17^{1/2} millió korona tőke felett rendelkeznek. 1884-ben alapították bőséges állami támogatással Brier tengerészetügyi minister kezdeményezésére. Megalapításuk célja az volt, hogy függetlenítsék Olaszországot a külföldtől pánccéllemezek és a haditengerészetre egyéb fontos szükségletek tekintetében.

A másik legnagyobb olasz aczélmű, a melynek neve Siderurgica, 1900-ban alapított Savonában mintegy 30 és fél millió korona alap-tőkével. Főfeladata aczélnak nyers vasból való előállítására és az így nyert anyagok sinekké stb. feldolgozása.

A gyártási eljáráshoz szükséges szenet Nagybritanniából és Németországból, a nyers vasat e két államból, valamint Spanyolországból importálták.

Elba sziget aczéltársasága aczélműveit a sziget fővárosában Portoferrajóban telepítette meg, a melynek kitűnő természetes kikötője van. Az itt nyert nyers vas és aczélrud legnagyobb részben Savonába került, a hol a további feldolgozás történik.

Megjegyzendő, hogy az egymástól messze fekvő savonai, portoferrajói és nápolyi művek egyazon vezérigazgató vezetése alatt állnak. A ternii, savonai, elbai és piombinói művek egymással bizonyos kapcsolatban állanak, az olasz aczeltrustot alkotják, a melynek összes tőkéje mintegy 108 millió korona.

Az elbai vasérczbányákban évenként mintegy 600.000 tonna vasérczet termelnek. Még nem régiben általános volt az a felfogás, hogy összesen még körülbelül 9—10 millió tonnát rejtenek. Tehát nagyjában 15 év múlva kimerülnének, ha be nem igazolódna az az újabb hír, hogy friss vasérczrétegeket fedeztek fel Elbán. Szardiniának is vannak vasérczrétegei, a melyeket — úgy hirdik — ugyancsak ki fognak bányászni.

Uj fontos orosz vasutak.

Az orosz kormány elhatározta, hogy 1912 és 1913 folyamán új fontos vasuti vonalakat létesített délnyugati Oroszországban. Az első ezek közül a vonalak közül Smerinkából (Podóliai kormányzóság)

Kamenizán, Osztrowieczén és Kilczin át a német határ közelében fekvő Herbi-ig vezet. Ezen vonal rendeltetése az lesz, hogy az áruszállítást lássa el Oroszország déli kikötőiből Lengyelországba és külföldre. A második fontos vonal Bar-t (Podolia) Kamenev kormányzósági székhellyel fogja összekötni.

Sok szó esik ujabban az ugynevezett szláv vasutvonal tervezgetéseiről is, a mely Slobinból (Dnyeper mellett) Mozir, Ovrucs, Polonnoje, Sztarokonsztantinov, Proszkurov, Kamenev, Podolszk és Kotin városokon keresztül a rumániai határig menne és hossza 618 kilométert tenne. Ennek az utóbbi vonalnak általában hadászati fontosságát szokták hangsúlyozni. Az orosz vezérkar köreiből nagy fontosságot tulajdonítanak ennek az új vasutnak, mert rendkívül gyorsítaná a csapatok felvonulását az északi, északkeleti és keleti Oroszországból a délkeleti határok felé, nevezetesen abban az irányban, a melyből háború esetén Ausztria-Magyarország támadására számítani lehet. Százötven kilométerrel meg rövidíti a Pétervárról Kiewbe vezető vonalat és összeköti Pétervárt Konstantinápolylyal Rumánián és Bulgárián át a nélkül, hogy monarchiánkat érinteni kellene.

Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy a moszkva—kiew—voronesi vasút igazgatósága elhatározta, hogy Csernigow kormányzósági székhelyet Homel kerületi központtal (Mohilev kormányzóság) vasúti vonallal köti össze.

Timirjasev kereskedelemügyi miniszter azt a javaslatot terjesztette az orosz kormány elé, hogy Koszlobból (Tambov kormányzóság) a transkaspiai vasút Prochladnaja nevű állomásáig vasúti összekötő vonal vezetessék. Ez a terv megvalósulása esetén Pétervárt és Moszkvát közvetlen összeköttetésbe juttatná az északi Kaukázussal.

Páris tengeri kikötője.

Ama tavaszi közleményünkhöz, hogy újból foglalkoznak mértékadó helyen azon terv keresztülvételével, a mely szerint Páris tengeri kikötővé alakulna, nem lesz érdektelen a következő pótlást fűzni. A vasutak a tengerpartok mentén vezetett vonalaikkal nem tudták Angliában csökkenteni a szénzállítást szolgáló vízi forgalmat. A midőn Manchester városa kikötőt kapott azon a csatornán, a mely végig hasítja egész Angliát, nyugati tengerpartjától a keletiig, újból élénken tárgyalni kezdték hasonló kikötők tervét Páris, Brüsszel és más szárazföldi városok számára. A Szajna ez idő szerinti teherforgalma abból ítélhető meg, hogy ötvenezet teherhajó használja a párisi kikötőt kiindulási hely gyanánt. Ezeket szállítanak Párisba bort, élelmiszereket, homokot,

követ, meszet, tüzelőanyagot és egyébeket. Páristól lefelé máris élénk hajóforgalom van London, Bordeaux és a spanyol kikötők felé. Ezek a teherszállító hajók a végzett vizsgálatok szerint a tervezett viziúton a két főpont Rouen és Clichy, Páris kikötője közt 17 óra alatt közlekedhetnének. Mint másodrangú kikötők szereplnének: Argenteuil, Poissy, Nantes és Les Andelys. Négy 195 méter hosszú és 33 méter széles zsilip kellene, hogy készüljön e csatornaszakasz számára. Miután ma az a felfogás dominál, hogy a csatorna kiépítése legalább kétszáznegyven millió frankot igényelne, kellene, hogy a mai vízi szállítás árútömege hétszeresre emelkedjék, mielőtt arra gondolni lehetne, hogy e tervnek kereskedelem-technikai sikere remélhető legyen.

Az újonnan tervezett Szajna-csatorna legkomolyabb versenytársa a Le Havre—Páris közt közlekedő államvasuti vonal volna. A nemrégiben befejezett havrei kikötői javítómunkálatok az ottani hajózási viszonyokat a régebbi időkhöz képest lényegesen megjavították. Az ezáltal várható verseny a Szajna-csatorna kiépítését nagy mértékben befolyásolja, ha ugyan a tervét teljesen meg nem hiusítja.

Bulgária gazdasági fejlődése.

Az 1912-iki bulgáriai állami költségvetés indokolásaképen a bolgár pénzügyministerium nemrégiben terjedelmes francia nyelven szerkesztett emlékiratot bocsátott közre, a mely egynémely értékes felvilágosítást tartalmaz, noha — a mi különben természetes — az egyes kérdéseket csak a kormány nézőpontjából világítja meg. Theodorov pénzügyminister bevezető budgetszónoklata igen bizodalmas, vérmes hangú, a mi nem vehető zokon, ha figyelemmel vagyunk ama körülményre, hogy az 1911. év évek hosszú sora óta a legjobb termést hozta az országnak. Ennek annál nagyobb súlyt kell tulajdonítani, mivel Bulgária *telepítése*i örvendetes módon haladnak. Az ország 96,346 négyszög kilométernyi területéből 79,759 művelhető terület. Ebből 1906-ban csak 29,581 volt művelve, 1911-ben pedig már 42,176 q km. Ilyenformán nem nehéz a pénzügyministernek emelkedő állami jövedelmekről és gyarapodó külkereskedelemről beszámolnia. Tekintettel erre az örvendetes gyarapodásra, úgy véli a pénzügyminister, hogy a folyó évben sem lesz szükség állami kölcsön felvételére. Mégis legfeljebb akkor kellene igénybe venni, ha jövedelme kizárólag culturalis és productiv célokra fordítatnék. Ebben az esetben is egy külön törvénynek kellene eltiltania, hogy a kölcsönjövdelem más célra fordítassék.

Bulgária államadóssága ez idő szerint 606 millió frankra rúg és nem egészen két esztendő leforgása alatt majdnem tizenkét millióval csökkent.

A lakosság száma 4,329.180 lévén, az adóteher fejenként megközelítőleg 141 frankot tesz. A ministeri jelentés határozottan kiemeli, hogy a conversiós hírek nem igazak. A kormány részéről, úgymond a jelentés, semmiféle kezdeményezés nem történt, de csak magától értetődik, hogy örömmel látna a kormány egy kedvezőbb, az ország mai gazdasági állapotához szabott feltételek melletti conversiós kölcsönt. Hasznos volna, úgymond, egy productiv célú kölcsön, nevezetesen vasuti vonalak, hidak építésére, vasuti kocsipark erősítésére stb. — természetesen külön elzálogosítás nélkül. Az 1892. évi 6 százalékos kölcsönnek $4\frac{1}{2}$ százalékra való converziója megteremtené a lehetőségét egy mintegy 180 milliós beruházási kölcsön megszerzésének, a midőn is az államadósság kereken 702 millióra emelkednék. A pénzügyminister az ily magasságú államadósságot csekélynek mondja szemben az állam tekintélyes vagyonára.

A publicatio statistikai adatai értelmében az ország külkereskedelme az utolsó években gyorsan emelkedett. 1911. év első 8 havában a bevétel értéke 118·31 millió frank volt. Ebből az ausztria-magyarországi bevételre 29·88 millió frank esik. A többi állam így szerepel: Németbirodalom 23·87 millió frank, Anglia: 19·41, Franciaország: 13·25. A kivétel ugyanezen időben volt: 103·96 millió frank értékű, a miből egyedül Belgiumra 25 millió frank, Angliára 17·10, a Törökbirodalomra 16·64, Németországra 14·36 esik.

A 606 millió franknyi consolidált államadósság mellett 1911. november 1-én 47·53 millió lebegő államadósság is volt. Az egész államadósság amortisálható. A legtöbb kölcsön árfolyamai az 1911. évi átlagban emelkedést mutatnak az előző évvel szemben, különösen az 1907. évi $4\frac{1}{2}\%$ -os kölcsön, a mely majdnem 2% -kal magasabban jegyzett.

Az államvasuti hálózat (melynek hossza 1928 kilométer) értéke mintegy 318·32 millió frankra rúg. Az államvasutak jövedelme az 1910. évben kerek 66 százalékos üzemkoefficiens mellett 7·56 millió frankot jövedelmezett tisztán, azaz a befektetett tőke 2.85% -át, a mivel természetesen a vasuti célokra történt beruházások nincsenek kamatoztatva.

Az 1912-iki költségvetésben a kiadások 188·93 millió frankkal vannak előirányozva, a miből 40·15 millió esik az államadósságra és 40·50 millió frank a hadügyministerium számára. A bevételek 100·27 millió frankban vannak előirányozva. Nevezetesen az egyenes és közvetett adók 39·84, azaz 88·59 millióval szerepelnek. Az állami költség-előirányzat 1·34 millió frankos felesleget mutat. Az 1910. évi végleges zárszámadás 3·13 milliós felesleget mutatott ki. Bulgária, hála évtizedes békés fejlődésének, kétséget kizárólag nagy mértékben megszilárdította belviszonyait, a melyek a jövőre nézve is szép és kecsegtető perspektívát ígérnek, ha természetesen valami külső, előre nem látható zavaró körülmény közbe nem jő.

Egészségügyi világstatistika.

A statistikailag ellenőrizett culturállamok viszonyait illetőleg legújabban két sajátos munka jelent meg, a melyek méltó feltűnést keltenek higienikusok és sociálpolitikusok körében.

Az egyik kiadvány Amsterdam város statisztikai hivatalának köszönhető, a mely a Nemzetközi Statisztikai Intézet szeptemberi gyűlése alkalmából rendkívül értékes, Európa nagyvárosainak demographiáját tárgyazó munkát hozott nyilvánosságra. A másik munka a nemzetközi egészségügyi kiállítás „Statistika” csoportjának a minap megjelent külön katalógusa. Már maga az a némikép furcsának tetsző körülmény, hogy ez a katalógus csak hetekkel a kiállítás végleges berekesztése után hagyta el a sajtót, bizonyítja, hogy maradandó értékű munkáról van szó és méltán választhatta dr. Rösle, a katalógus tudós feldolgozója munkája alcímének: „Bevezetés a nemzetközi népesedési és orvosi statistika eredményeibe”.

Az amsterdami városi statisztikai hivatal ezzel a könyvalakú közleménnyel hasonló nemzetközi áttekintést nyújtott több nagyszámú jeles graphikai ábrázolásaiban, a melyek a drezdai nemzetközi hygiene-kiállításon voltak közbámulat tárgyai. Szemléltető módon feldolgoztattak 38 német, 4 osztrák, egy magyar (Budapest), négy belgiumi, egy dániai, egy spanyol, kilencz francziai, tizenhét nagybritanniai, egy görög, hét olasz, két németalföldi, egy román, öt orosz, két svéd és két svájci város állapotai az 1880-tól 1909-ig terjedő időszakban. A statistika kiterjed nagyszámú házasságkötésre, születési és elhalálozási esetre, a születési többlet mérvére, a törvényes és törvénytelen születések számadataira, a csecsemőhalandóság magasságára, a scarlát, difteria, szamárköhögés, tifusz, tüdőgümőkór és rák okozta mortalitas mérvére.

Lehetetlen e helyen csak némiképen szemléltető képét adni annak, hogy mi mindent tartalmaz az amsterdami munkálat. Csak néhány rövid jellemzőbb példát sorolunk fel. Az egyes európai államokban rendkívül nagy különbségek vannak demographiai tekintetben. Így pl. 1909-ben a születési szám, mely 1880 óta az összes városokban lényegesen leszállott és annak idején Varsóban még 38·5-ön állott ezer lakóra számítva, 31·9 (Varsó) és 17·6 (Páris) közt mozgott. A halálozás is, a mely az utolsó évtizedekben ugyancsak lényegesen csökken, nagy ingadozásokat, és eltéréseket mutat. 1909-ben Pétervárott 29·6-ra, Amsterdamban pedig 13·1-re rugott. Érdekes, hogy a születési többlet, a mely 1909-ben Budapesten 12·7, Liverpoolban pedig 11·6-ot tesz, Barcelonában hiányzik; azaz ebben a virágzó ipari városban évek óta több ember hal meg,

mint a mennyi születik. Ugyanez elmondható különben több esztendőre nézve Szentpétervárról és Nápolyról is. Párisban van ugyan születési többlet, de csak igen csekély, a mennyiben pl. 1909-ben 0·2 volt ezer lakosra. Megemlítendő az is, hogy az összes európai városok közül Prága mutat fel legnagyobb arányszámot törvénytelen születések tekintetében, nevezetesen 43·8-at száz születésre általában. A német birodalomban München az a város, a melynek a számláltak közül a legnagyobb számú törvénytelen születése van, még pedig 26·3. Ezzel szemben a németalföldi városokban (háromban) csak 4·2—4·9 százalék törvénytelen születést mutatnak ki.

A drezdai katalogus nagyszerű áttekintést ad mindazokról az értékes, részben rendkívül művészi, graphikai és egyéb ábrázolásokról, a melyek a hygiene-kiállítás statisztikai csoportjában láthatók voltak. Kiváló értéke e publicatióknak az is, hogy 17 remek reproductiót ad ama legfontosabb graphikai ábrázolásokról, a melyeket a „Statistisches Bureau“ bocsátott a kiállítás rendelkezésére. Egyhamar nem igen fog jobb instructiv anyag a nemzetközi népesedési ügy tanulmányozására kinálkozni, mint a mit e katalogus nyújt.

Igen tanulságos, a drezdai kiállításnak e katalogusában is reproductált képet nyújt Augsburg város népesedési mozgalmá a tizenhatodik század kezdetétől fogva. Ez ugyanis a világ legrégebb időig visszamenő népesedési statisztikája. Történetesen úgy indult meg, hogy egy augsburgi polgár a városi tanácsnak 1498-ban egy ugynevezett házasságkötési könyvet ajándékozott azzal a rendeltetéssel, hogy abban akkortól, azaz a tizenhatodik század elejétől kezdve pontosan tüntessék fel a születéseket, haláleseteket és házasságkötéseket. Míg régen csak nagyon gyenge statisztikai anyag gyűjtetett, az alatt az államok és városok számos statisztikai hivatalai évenként rengeteg anyagot hordanak össze, a mely, sajnos, nagyon kevésbé használtatik fel.

Az osztrák szakszervezeti mozgalom 1911-ben.

A mióta a separatismus működni kezd és a mióta a gazdasági válság bénítja a munkások szervezkedési erejét, az osztrák szakszervezetek évről-évre visszafejlődtek. Ez a visszaesés 3 évig tartott és semmi-féle mesterséges beavatkozás feltartóztatni nem tudta. Az utolsó három esztendőben a központi szervezetek néhányszor 10.000 tagot veszítettek. Azonban a szakszervezeti tanácsnak az 1911-ről szóló előzetes jelentése azt mutatja, hogy a crisis már elmúlt.

54 szervezet közül 47-nek taglétszáma szaporodott és csak hét

mutat fel tagszámcsökkenést. E 47 szervezet több mint 26.500 új tagot mutat ki gyarapodásképen; a bányá-, üveg- és famunkások szervezete, a melyeket a jelentés évében a cseh separatisták széttéptek, kerek számban 7.600 tag elosztását mutatják ki, néhány kisebb organizatio mintegy 800 tagot veszített, úgy hogy az összszervezetet illetőleg kereken 18.000 tagra menő szaporodás észlelhető. 1910 végén központi szervezeteknek 400.000, 1911 végén pedig körülbelül 420.000 tagjuk volt. Egy évnek tagszaporulata természetesen három év veszteségét nem pótolhatja.

A socialdemokráciával ellenségesen szembeálló szervezetek, a nemzetiek, kereszténysocialisták és sárgák nem túlságosan nagy sikereket értek el. Már többre mentek a separatisták, a kik az első rohamban sok tagot ragadtak el a központi szervezetektől s azokat ideig-óráig gyöngítették. Azonban már is tapasztalható a separatisták visszatérése a nemzetközi szakszervezetekbe.

A separatisták az utolsó hónapokban különösen Bécsre fordították főfigyelmüket. Rendkívül erős agitációt fejtettek ki a cseh munkásoknak a separatismus számára való megnyerésére. A cseh képviselők, a kik hivatásuk teljesítésére Bécsben időznek, kerületről-kerületre jártak agitálni. Mégis megállapítható, hogy a separatismus tetőpontját elérte és hogy a cseh munkások többsége megmaradt a nemzetközi szervezetben.

A sudéti tartományokban is, úgy látszik, lohadnak a separatistikus törekvések. A szakszervezeti vezetőségek erősen biznak benne, hogy az újabb consolidatio folytán a jövő évek gazdasági harczi nem fognak a munkások hátrányára végződni. A jövő évben ugyanis sok szakma, birodalmi, tartományi és kerületi tarifái, valamint sok száz magán- és csoport-szerződés kerül megújításra. A küzdelem a szervezett vállalkozósággal — úgy mond a jelentés — kemény küzdelem lesz, de kell, hogy sikerrel járjon a szervezett munkásságra. A mult évben megkezdődött jobb gazdasági conjunctura, a mely ebben az évben is jó lesz és az 1913. évben valószínűleg még jobb, ki kell, hogy használtassék a munkásság érdekében magasabb bérek elnyerése végett.

A Reichsgewerkschaftskommission tevékenysége a mult évben nagyobb bérmozgalmak alkalmából csak kétszer lépett actióba, hogy taktikai kérdésekben döntsön. A separatistáknak a központi szervezettel folytatott küzdelme alkalmából különös követelmények vele szemben nem támasztattak. A birodalmi tanácsba való választások a párttal átmeneti nehézségeket okoztak, a melyeket azonban sikerült kiküszöbölni, úgy, hogy ma tisztázva van a helyzet párt és szakszervezet közt.

A svájci otthonmunkások gazdasági és társadalmi viszonyai.

1901-ig csak igen tökéletlen statisztikák léteztek a svájci otthonmunka minémüségéről és terjedelméről, úgy hogy az iparfelügyelők annak idején méltán szólhattak „a gyáripar otthonmunkás függelékének ezideig teljesen ismeretlen nagyságáról“. 1911-ben, az iparfelügyelők készítette statisztikákban a „Hausarbeiter“-eket is felvették, a mely megjelöléssel azokat a személyeket értették, a kiket a gyárak közvetlenül foglalkoztattak. A gyárosok adatai egyfelől pontatlanok és ellenőrizhetetlenek voltak, másfelől a gyáraktól független otthonmunka egyáltalán számitáson kívül maradt. E svájci gyári statisztika szerint 242.532 gyári munkás és 52.291 otthonmunkás volt, vagyis 21·6 esett 100 gyári munkásra. Socialstatistikai haladást jelent az 1905-ben végzett általános üzemi számlálás, a mely figyelmét már az otthonmunkára is kiterjesztette. Eme számlálás eredményei az egyedüli hivatalos forrás a svájci otthonmunka terjedelmének megállapítására. E szerint a számlálás szerint 70.873 ottmunka-üzem volt, a melyben 92.162 személy foglalatostkodott. Ezek közül jut 71·8⁰/₀ a szövőipar különböző ágaira, 13·6⁰/₀ az óraiparra, 6·8⁰/₀ a szalmaiparra, 6·7⁰/₀ a ruházati iparra, 0·7⁰/₀ a fafaragásra, 0·9⁰/₀ a dohányiparra. Már régebben, azonban nevezetesen Schulernek a svájci otthonmunkára vonatkozó közleménye óta több magántermészetű ankét készült, a melyeknek célja nemcsak az otthonmunka terjedelmének, hanem társadalmi helyzetének megvizsgálása is volt. De ezek a magánkutatások, a melyek egymás közt különböztek módszer, terjedelem és felvételi idő tekintetében, túlságosan kevés összehasonlítási alapot nyújtanak, úgy hogy lehetetlen volt belőlük egységes képet nyerni. Csak most áll rendelkezésünkre egy kutatás, a mely egységes, összefoglaló képet nyújt. Ez a svájci otthonmunkakiállítás eredménye.

Ez az 1909. nyarán Zürichben rendezett kiállítás az 1906. évi berlini otthonmunka-kiállítás mintájára készült. Mint akkor a berlini kiállítás alkalmából, úgy itt is szervezőbizottság alakított, a melyben minden irányú munkásság képviselői polgári sociálreformerekkel legszigorúbb pártpolitikai semlegességben működtek együtt. A felvételek megejtésében, valamint a kiállítási tárgyak beszerzésében csupán ezek a körök működtek közre, míg a munkaadók, miként az a frankfurti kiállításon történt, be nem vonattak. A sikerhez nem csekély mértékben járult hozzá, hogy a svájci kiállítást a hatóságok pénzbeli támogatásban részesítették.

A fölvételek egységes módszer szerint legnagyobb gondossággal

történtek. Hogy a svájci kiállításnak maradandó hatása legyen, a fölvételek eredményét tudományosan is feldolgozták. E munka első kötete nem régiben hagyta el a sajtót.¹⁾ A textilipar legkülönbözőbb ágaival foglalkozik, nevezetesen a selyemiparral, a gyapotiparral, a vászonszövésel, valamint a kötéssel és himzéssel. A svájci otthonmunka többi ágait a munka II. kötetében dolgozzák fel. Az anket eredményeiből kitűnik, hogy az otthonmunkában foglalatoskodó lakosság kemény harcot folytat a géppel dolgozó nagyüzem nyomasztó versenyével. Érdekes momentum szemben a német otthonmunkával, a melyről többé-kevésbé pontos fölvételeink vannak, hogy míg Németországban az összes otthonmunkások közül csak 17·8⁰/₀-nak van otthoni munkáján kívül egyéb hivatása is, azalatt Svájcban ez a szám 53·1⁰/₀. Mig tehát a német otthonmunkás rendszeren *csak* otthonmunkás, azalatt a svájci rendszeren otthonmunkát *is* folytat. Legerősebb összefüggésben áll az otthonmunka a mezőgazdasági foglalkozással. Az otthonmunkának széles vidékeken való megoszlása rendkívül kiterjedt közvetítő- és sáfárrendszert tesz szükségessé, ennek mindenféle hátrányával. A árút szállító küldönczök és a szállításoknál való időveszteségek is kedvezőtlenül hatnak az amúgy is csekély jövedelemre.

A szóbanforgó munka, melynek minden fejezete nagy gondosságot árul el, számos áttekinthető táblát tartalmaz. Illustrációi élénk képét nyújtják az otthonmunkások munkahelyiségeinek és lakásainak.

Nemzetközi jelentés (VIII.) az 1910. évi szakszervezeti mozgalomról.

A nemzetközi szakszervezeti jelentés az idén korábban jelent meg a szokottnál. Az utolsó nemzetközi tanácskozmány határozatához képest a jelentésnek a következő év végéig el kell készülnie — tekintet nélkül a teljességre. Ez meg is történt azzal az eredménnyel, hogy három jelentés elmaradt, nevezetesen a belga, a román és az Egyesült Államokbeli. A bulgáriai országos központot az utolsó tanácskozmány kizárta addigra, a mig egyezség az országon belül létre nem jő. Ezért maradt is el ezuttal a bulgáriai jelentés. Mindkét országos központ küldött be ugyan jelentést, de adataikban igen lényeges eltérések mutatkoztak.

¹⁾ *Die wirtschaftlichen und socialen Verhältnisse in der Schweiz. Heimarbeit. Mit besonderer Berücksichtigung der Ergebnisse der schweizerischen Heimarbeits-Ausstellung.* I. Band: *Die Heimarbeit in der Textilindustrie.* Im Auftrage des Organisationskomitees als Schlussbericht herausgegeben von Jacob Lorenz. Zürich. 1911. Kommissionsverlag des Schweiz. Grütlivereins.

Sajnos az egyes országok statisztikai adatai gyakorta hiányosak. Hét országos központ nem közölt adatokat pénztárkezeléséről, holott erről saját országos ülésének be kellett, hogy számoljon. Ennek folytán természetesen nagyon csökken az országok teljesítőképessége összevetésének lehetősége.

Az 1909-ről szóló nemzetközi jelentésben az állott, hogy a jelentéstevő országokban 9,845.243 szakszervezeti tag volt (1908-ban 9,308.157). Ha az 1910. évre nézve, a jelentést nem tevő országokat illetőleg az előző év taglétszámát állítjuk be, akkor a szervezett munkások teljes összege 10,089.430-ra emelkedik, a mely számból esik az egyes országokra:

	Összesen	Közülük országos központhoz tartozók
Anglia	2,347.461	710.994
Franciaország	977.350	400.000
Belgium	138.928	102.511
Németalföld	143.850	44.120
Dánia	123.864	101.563
Svédország	121.180	85.116
Norvégia	47.453	46.397
Finnország	24.928	15.514
Németbirodalom	2,688.144	2,017.298
Ausztria	451.232	400.565
Magyarország	86.778	86.478
Bosznia-Hercegovina	6.269	6.086
Horvát-Szlavonország	16.805	5.108
Szerbia	7.418	7.418
Rumánia	8.515	8.515
Svájc	93.797	63.863
Olaszország	783.538	359.383
Spanyolország	40.984	40.984
Északamerikai Egyesült Államok	1,710.433	1,710.433
Összesen	9,808.927	6,212.406

Ezekhez az országokhoz számítandók még Bulgária 18.753, Ausztrália 239.293 és Amerika 22.457 szakszervezeti taggal, összesen 280.503 (1909-ki állapot szerint) taggal.

A nemzetközi titkársághoz tartozott:

1904-ben 12 országos központ	2,333.261 taggal.
1905-ben 11 » »	2,791.453 »
1906-ban 12 » »	3,222.252 »
1907-ben 15 » »	3,976.652 »
1908-ban 19 » »	5,944.262 »
1909-ben 20 » »	6,008.262 »
1910-ben 19 » »	6,212.406 »

Az ausztráliai szakszervezetek csatlakozása még nem nyert befejezést. A canadai szakszervezetek legnagyobb részben az American Federation of laborhoz, az Amerikai Egyesült Államok országos központjához, tartoznak. 1910/11-re 6,033.500 tagszámnak megfelelően 9.057.69 márka járulék folyt be a nemzetközi titkárságnál. A nemzetközi titkárság 1910/11-diki elszámolása 13.330.16 márka bevételt és 9.604 márka kiadást, valamint 3.725.26 márka pénztári állományt mutat ki.

A jelentés statisztikai részéből érdemes egyetmást kivenni: Az összes évi bevétel volt 1910-ben 85,364.610 márka, az évi kiadás 75,535.359 márka, a pénztári állomány 73,982.946 márka. Kifizetett támogató-sokra összesen 25,882.523, sztrájkokra 23,035.779 márka (a fent jelzett államok számításon kívül hagyásával). Megjegyzendő még, hogy lehetetlen az angol szakszervezetektől, a mennyiben csak az országos központhoz tartoznak, pontosabb adatokat, bevételeket, kiadásokat és pénztári állományt illetőleg kapni, mert ezek törvény szerint csak a hivatalos hatóságoknak tartoznak beszámolni. A száz legnagyobb angol szakszervezet összesen 1,422.299 tag mellett 1910-ben 52,232.772 márkát vett be, 54,823.286 márkát adott ki és pénztári összállománya 103,049.784 márka volt. Támogatásra összesen 40,955.510 márkát, sztrájkokra 3,161.816 márkát fizettek ki. Svédország sztrájkkiadásai még mutatják az 1909. évi nagy sztrájk utóhatásait. Ausztria sztrájkcélokra történt kiutalásai nincsenek benn az összkiadások tételében, mert a sztrájkalapok bizalmasan kezeltetnek.

A jelentés részletesen is kimutatja a bevételeket és kiadásokat. Egy részletes táblázat azt mutatja ki, hogy a szakszervezeti tagok az egyes országos szervezeteken belül milyen járulékokat fizetnek. Ezen összeállítás szerint 526.402 tag (a tagok számának 19.14%-a) 20 frankig menő évi járulékot fizetett. 2,002,545 (71.36%) tag 20—40 frankot, végül 257.845 (9.50%) tag még magasabb járulékot. Megjegyzendő, hogy az idevonatkozó adatok csak nyolcz országra szólnak húsz közül és az összes tagok 28.4 százalékára, úgy hogy messzebb menő következtetések le nem vonhatók. Az egyes országos központok jelentései közül hiányzik a bulgáron kívül a belga, a román és az amerikai Unióé.

Angliát illetőleg azt jelentik (nem 1910-ről, hanem 1911-ről), a mit az ottani sztrájkokról nagyjában mindenki hallott. Utalás történik a betegség és munkanélküliség esetére való biztosítás rendezéséről is. Az angol szakszervezetek szorosabb összefüggésére irányuló kísérleteket siker kísérte.

A *francia* szervezetek actiójának tetemes része az aggkori biztosítás elhárítására irányult. Azért küzdenek ellene, mert úgy vélekednek,

hogy alapját egy capitalista érdekeket szolgáló pénzügyi művelet teszi és hogy ellenszernek tervezik a szakszervezetek forradalmi tevékenysége ellen. Főleg azért is ellenzik, hogy a munkásságra nézve terhet jelent, mert tőkegyűjtéssel jár, mivel csak túlkésőre biztosít járadékot és nem elég magasat.

Állást foglaltak a szakszervezetek ezenkívül a collectiv munkaszerződések törvényes szabályozása és a kötelező választott bírósági eljárás ellen. Erősen szították az antimilitarista agitációt.

A munkatőzsdékről szóló jelentés ezen intézmények számát 1908-ra nézve 157-re teszi 2.028 csatlakozott szakszervezettel. Eleinte községi támogatásban részesültek, nevezetesen ingyen helyiségeket szoktak kapni munkaközvetítőjük számára. Ujabban azonban mindinkább függetleníteni akarják magukat.

A *németalföldi* országos központ létezése öt éve óta erősen fejlődik. 1906 január 1 óta, a mikor is 11 kötelékből állott 18.960 taggal, felgyarapodott 28 szövetségre 44.120 taggal. A keresztény szervezetek 33.938 tagot számláltak. 130 sztrájk volt, ezek közül 127-ben 4.421 sztrájkoló vett részt.

A *dániai* jelentés a munkaviszonyokat igen kedvezőtleneknek tünteti fel. A munkanélküliség az előző évi magasságon állott; 14.800-at tett (17·6⁰/₆) 277.690 munkanélküli nappal (2·30⁰/₀). A munkanélküliség esetére segítyt nyújtó pénztárak járulékai 1,177.977 koronát tettek ki, az állami hozzájárulások 576.159, a községek hozzájárulásai 252.141 koronát; támogatásképen kifizettetett 1,473.872 korona.

Svédország jelentéséből visszatükröződnek az ottani nagy sztrájk utóhatásai.

Az országos központhoz tartozó szakszervezetek száma, a mely 1907-ben még 188.284 volt, 85.176-ra süllyedt. 15.000 tag még ki volt rekesztve és támogatásra szorult. Sok ezer munkás kivándorolt. A sztrájknak a szervezett munkaadókra az volt a hatása, hogy a jövőben jobban megfontolják a kizárással való fenyegetést. A szakszervezetekre gyakorolt hatások közül kiemelendő: a fokozott munkanélküliség és az a mozgalom, a melynek célja a syndicalista szellemben való átszervezkedés. A jelentés szerint nagy reactio várható, a melynek első megnyilvánulása az egyoldalú törvényhozási kísérletek. Kilencz új törvénytervezetről volt szó, a melyek a következő kérdéseket kellett volna, hogy rendezzék:

1. A munkaadók és munkások közti collectiv szerződésekre vonatkozó törvény.
2. Bizonyos munkaviszályok kiegyenlítését szolgáló bíróságra vonatkozó törvény.
3. Egyes munkaszerződésekre vonatkozó törvény.

4. A kereskedelmi törvény 17. fejezete 4. §-ának módosítását célzó törvény.

5. A munkaconflictusok kiegyenlítéséről szóló 1906 december 31-diki törvény módosítása.

6. A foglalásról szóló törvény 158. §-ának módosítása.

7. Az ingatlan vagyonról való rendelkezési jogról szóló törvény 10. §-ának módosítása.

8. A büntetőtörvény sztrájkrendelkezéseinek módosítása.

9. Eszmei egyesülésekről szóló törvény.

Az első helyen említett törvények legalisálni óhajtották, a jelentés szerint, a munkások tömeges kizárását és a szakszervezetek kártérítési kötelezettségét akarták szabályozni. A 2. pont alatt említett tervezet kényszeríteni akarta a feleket, hogy a tárgyalásokon személyesen jelenjenek meg. A 8. pont alatt említett tervezet büntetni kívánta volna a világitást, vizet és erőt teremtő üzemek sztrájkolóit. A 9-dik tervezet a szakszervezeteket jogi személyekké akarja tenni, hogy erejüket megtörje. De e kísérletek nem sikerültek. Az 1911-diki választások a munkásságnak 64 mandátumot biztosítottak 230 közül és visszaszorították a conservatívokat, a mi által a reakciónak eleje van véve.

Norvégországból azt jelentik, hogy 1910-ben a gazdasági helyzet csak keveset javult. Ennek daczára haladt a szakszervezeti mozgalom. Nevezetesen a szervezett munkások száma 43.570-ről felnövekedett 46.397-re. Az országos központhoz még nem csatlakozott 3 szövetség (aranyműves, lithograph, serfőző) 1.056 taggal. Harmincz sikeres kimenettelű sztrájk volt. A szakszervezeti sajtónak 15 organuma van, a melyek 50.634 öszpéldányszámban jelennek meg. A szakszervezeti munkánélküli pénztárak 1910-ben 39.741 korona állami hozzájárulásban részesültek. A tengerészeknek modern szakszervezeti alapon való tömörítése sikerrel járt.

Finnországban decentralisatiós irányzat mutatkozik, egyes szakmák szervezetei elszakadtak, a tagok összszáma 2.077-el apadt. A politikai helyzet bizonytalansága nagyban hozzájárul a munkásmozgalom gyengítéséhez. Socialpolitikai haladás a törvényhozás terén nem észlelhető.

A *német* jelentés mondható az összesek közül a legtökéletesebbnek, valaminthogy a német szervezett munkásság minden, vagy a legtöbb tekintetben előre is haladt a continentalis államok közt. A német jelentés rövid történelmi áttekintés után teljes statistikát nyújt, majd pedig bemutatja az év legnevezetesebb socialpolitikai alkotásait, úgymint: a birodalmi munkásbiztosítási rendet, a munkáskamara-tervezetet és az otthonmunka-javaslatot.

Ausztria szakszervezeti statistikája is szép haladásról számol be. Bemutatja jelentésében a tagmozgalmat, pénzkezelést sajtómunkát. A

separatistikus küzdelem a jelentés évében érte el tetőpontját. A cseh pártvezetőség teljes erővel a separatisták soraihoz csatlakozott, képviselői szakadatlanul a centralistikus szakszervezetek széttépésén igyekeztek. Ennek a harcznak az lett az eredménye, hogy 29.211 tagot a szövetségekből kinemzetiségeztek (herausnationalisirt), a kik közül a separatista szakszervezetekben alig 12.000 maradt benn. Tehát kerekén 17.000 tag elveszett. Miután a szakszervezetek ezzel szemben 14.520 új tagot nyertek, a veszteségük 14.691-re reducálódik. Hogy a cseh szervezetek így separatistikusan megfogják-e állani helyüket a bérharczban, az a jövő kérdése.

Bosznia-Hercegovinában a szervezett munkások száma a községi munkások, betegápolók és a vasutasok csatlakozása folytán 2.396 taggal gyarapodott. Csak a nyomdászok nem csatlakoztak a központhoz. A munkaidő 6 év alatt 12¹/₂ órától 10 órára rövidült, a munkabérek 35⁰/₀-kal emelkedtek. A munkabérek tanult munkásoknál 3—7 korona közt variálnak. A jelentés évében három nagyobb bérharcz volt (építő-, famunkások, vasutasok). Az 1910-ben létesült betegpénztárak a szakszervezetek behatása alatt jól fejlődnek. A balesetbiztosításról szóló törvényjavaslat még a tartománygyűlés elintézését várja.

A *szerb* ipar még kicsiny és gyenge. Az országnak az iparkamara kimutatása szerint 465 ipari vállalata van 60 millió frank befektetett tőkével, 24.000 lóerővel és 16.095 munkással. Az utóbbi számot a szakszervezeti statistika magasabbra becsüli; nevezetesen 12.321 ipari üzemből szól (e közül csak 7.167 iparüző több mint 1.000 frank tőkével) és 45.007 munkásról (beleszámítva 8.211 tanoncot). A munkaidő helyenként 20 óráig is tart(?) a munkabér 20 centimmal kezdődik. A kézműiparban még féléves és egész éves munkaszerződések dívnek. A szakszervezetek 8¹/₂ (szedők) 9, (szijjártók, lakatosok, asztalosok) és 10 (bőrmunkások, szabók) órás munkaidőt és napi 3—6 frankos minimális munkabért vivtak ki. Az 1910-ben benyújtott és 1911. évi július 1-én életbelépett ipartörvény¹⁾ a munkásmozgalom agitációjának az eredménye. Végrehajtása iránt a kormány, a jelentés szerint, még nem intézkedett.

A *svájci* országos központ első ízben tesz jelentést a szakszervezetek fejlődéséről. A bérharczok eredménye fejenként 2·37 órás munkaidő-rövidítés és 1·98 frank béremelés hetenként. Beszámol a jelentés a szövetség drágaságellenes agitációjáról, a szakszervezetek és a párt egymáshoz való viszonyának szabályozásáról, a socialpolitika és munkásvédelmi törvényhozás eredményeiről, nevezetesen nemzetközi téren és a syndikalista mozgalomról. Ez utóbbi a jelentés szerint visszafejlődött és csak a francia nyelvterületen (genfi tó körül) játszik *némi* szerepet. A

¹⁾ L. *Közg. Szemle* 47. köt., 125. oíd.

mi a törvényhozást illeti, mintha a cantonalis törvényhozás hatályosabban tevékenykednék a munkásvédelem terén, mint a szövetségi törvényhozás.

Olaszország jelentéséből azt látjuk, hogy a bejelentett taglétszámok (302.400) csak ideiglenesek. 1.108 sztrájk volt 172.969 sztrájkolóval. Erős agitáció folyt a magas védvamos politika ellen, a melynek tulajdonittatik főrészből a drágaság. A szakszervezetek ezért az általános választójog mellett foglaltak állást és már értek is el bizonyos eredményeket. Socialpolitikai téren említést érdemel az anyaság esetére szóló biztosítás, a mely azonban még keresztül nem vitetett. A senatus elvetette a munkanélküliség esetére való támogatást célzó törvényjavaslatot és meghiusította az iparfelügyelet reformját.

Utolsó helyen áll *Spanyolország* jelentése, a mely ama zsarnokság jellemzésére szorítkozik, a mely alatt a szakszervezetek a Canalejas kormány alatt nyögnek. A „liberalis“ kormányról azt mondja a jelentés, hogy túltesz az előző „conservativon“. A sztrájkok katonai karhatalommal nyomtatnak el, gyűlések betiltatnak és minduntalan ostromállapot van. A katonai hatalom beavatkozása provócálja a lakosság tömeges sztrájkolását, a melyet a munkásság vérébe fojtatnak. 1910. évi szeptember közepe óta be vannak zárva a munkásság gyülekezési helyei, az országos szakszervezeti központ fel van oszlatva és a szervezett munkások százai bebörtönözve. Mivel az egész titkárságot zár alá helyezte a kormány, lehetetlen volt beható jelentéstétel a spanyol szakszervezeti mozgalomról. Csak becsülni lehet tehát a szervezettek számát mintegy százezerre.

Ezzel a szomorú accorddal végződik a 8-ik nemzetközi jelentés. A német szakszervezeti organumok azon óhajtásuknak adnak kifejezést, hogy a német példa minél nagyobb hatással volna az egész világ szervezett munkássága számára.

Munkabérek és a megélhetés költségei Franciaországban.

Statistique générale de la France 1911.: *Salaires et coût de l'existence à diverses époques jusqu'en 1910.*

A valódi munkabér alakulásának megismeréséhez talán sohasem fűződött oly nagy társadalompolitikai érdek, mint napjainkban.

Hiszen nemcsak a tudományos kutatás, de a politikai állásfoglalás is főleg a munkástörvényhozás helyes alapját elsősorban a megbízható munkabérstatistika szolgáltatja.

Azonban talán nem felesleges hangsúlyoznunk, hogy a bérmunkajövedelem vevőképességének statistikai megállapítása nagyobb gazdasági területre vonatkozólag eddig még kielégítő mérvben nem sikerült.

Az angol és amerikai munkásügyi hivatalok statisztikai kiadványai-
ban ugyan kétségkívül nyomon követhető a névleges és valódi munkabér alakulásának iránya, de a hullámszerű kifejezése s a statisztikai anyag finomabb részletezése a módszeres kritikát nem állja ki.

Még kevésbé elégíti ki várakozásunkat a sokat ígérő cím ellenére is a francia statisztikai hivatal fenti legújabb e nemű közleménye, a mely többrendbeli ipari enquete, hivatalos jelentés, illetőleg gazdag árstatisztikai anyaggyűjtés alapján számszerű feldolgozásban tartalmazza a munkabér névleges értékének, vevőképességének s a munkásháztartás költségének változását Franciaország területén a XIX. század folyamán.

Az 1807-től 1910-ig terjedő adatgyűjtés táblázatos feldolgozásából leolvasható az átlagos munkabér névleges értékének fokozatos emelkedése, melyet lassúbb ütemben követ az átlagos munkásháztartás költségeinek drágulása.

Ámbár ez az eredmény, a lomtárba került socialista munkabérelmélettel szemben, nem meglepő, de jelen esetben a felhasznált statisztikai anyag jellege kétségessé teszi a számítás megbízhatóságát.

Az ugyanazon diagrammban összefoglalt adatok nem egységes statisztikai észlelés, a hanem legeltérőbb módszerek szerint eszközölt szakértői becslés eredményei; továbbá az időrendbeli összehasonlítás céljából egyedül értékesíthető tényleges munkásadatok (vagy bértételek) helyett a munkásszám tekintetbevétele nélkül kiszámított évenkénti átlagokkal telnek meg a hosszú oszlopsorok. S ez átlagokban ugyanegy csoportba vetve jutnak kifejezésre a legkülönbözőbb foglalkozású (ipari, mezőgazdasági) férfi s női, felnőtt s fatalkorú munkások kereseti viszonyai.

Az egyéb hiányokra ezuttal nem terjeszkedünk ki.

Módszertani szempontból helytállóbb, sőt igen értékes a névleges munkabér vásárlóképességének megállapítási módja.

Ugyanis a rendelkezésre álló árstatisztikai adatok alapján kiszámították ugyanazon tipikus munkásháztartás költségét a múlt század egyes évtizedeiben.

Már most, a midőn e költségek s a névleges munkabér pénzértékének változását ugyanegy koordinata-rendszerben összevetették, sikerült a valószínű munkabér alakulását az egyes szükségletek fontosságának figyelembevétele mellett szemléltetővé tenni. Másrészt a XIX. század folyamán a munkásháztartáson belül végbemenő eltolódásokat nem vették figyelembe. Magának az eljárásnak alkalmazása is több hiányosságban szenved.

Egészen véve ez a különben módszertani szempontból érdekes munkát újabb megerősíti bizalmatlanságunkat a történelmi munkabérszatisztika területére tévedő kísérletekkel szemben.

Illés Imre.

A boszniai agrárkérdés.

A boszniai agrárkérdésre különösen két szempont irányította a nagyközönség figyelmét. Az első szempont az, hogy egy országban, a hol a lakosságnak csaknem kilencztized része a mezőgazdaságból és állattenyésztésből él, a föld megoszlása a legnagyobb jelentőséggel bír; ettől függ számos vonatkozásban az ország általános gazdasági helyzete és a lakosság jóléte is.

Mégis a bosnyák agrárkérdésnél nem ez, hanem egy másik szempont volt a döntő fontosságú. Hasonló agrárviszonyok, mint arra az alábbiakban hivatkozunk is, másutt is vannak és a kérdés még sem bír olyan jelentőséggel, mint éppen Boszniában. Az igazi érdeklődés okát a bosnyák agrárkérdésnek politikai részén kell keresni. Látható ez abból is, hogy a legnagyobbbrészt keresztény parasztlakosság elégedetlensége a török közigazgatással és különösen a fennálló agrárviszonyokkal már az ötvenes években interventióra indította a hatalmakat Konstantinápolyban és ez a török uralom utolsó éveiben többször megisméltődött. A berlini congressus szintén behatóan foglalkozott a bosnyák agrárkérdéssel.

A bosnyák alkotmány kihirdetése óta ismét az agrárkérdés volt az, a mely a tartománygyűlésben a pártok csoportosulásának alapjául szolgált.

* * *

A középkori Boszniában az első önálló uralkodók idejében csak két társadalmi osztály volt: a „vlastela“ (vlastelin többesszáma), a kik a knez címet viseltek és a kik a föld tulajdonosai voltak és a kmetek, a kik ezt örökbérlők gyanánt művelték. Csak később, midőn I. Tvartko magát Bosznia királyává koronáztatta, teremtett egy magasabb rangú nemességet, a vojvodákat.

A föld adományozásának joga a bánt, illetve a királyt illette meg, a ki ezt a jogát, valamint az államkormányzásnak többi tényeit a különböző törzseknek főnökeivel egyetértőleg gyakorolta. Az adományozás az adományozottat a föld tulajdonosává tette és ez a teljes, örökölhető tulajdon a „baština“ nevet viselte. A szónak jelentése magában foglalja az örökölhetőség fogalmát. Az adományozó okmányok magukban foglalják,

hogy a baština a vlastelinnak és utódainak örökösen adományoztatik. A latin okmányok a baština adományozásánál az „in perpetuum“ és „patrimonium“ kifejezéseket használják. A vlastelin csak hazaárulás esetén volt földtulajdonától megfosztható, ha — mint egy 1434 évről származó okmány mondja — olyan büntettet követett el, a mely halállal büntetendő.

Birtokuk művelését a vlastelák, a kmeteknek, mint örökös bérlőknek engedték át, a kik egy előzetesen megállapított, vagy az egyes vidékek szokása szerint meghatározott részt, felet, harmadot, vagy negyedét voltak kötelesek az évi nyers termésből a tulajdonosnak beszołgáltatni. Más kötelezettségük a kmeteknek a földesúrral szemben eredetileg nem volt, különösen sohasem voltak semminemű jobbágyi szolgáltatásokra kötelezve. A vlastelin rendszeren birtokának csak kicsiny részét tartotta meg, hogy nyári tartózkodási helye legyen és hogy némi gyümölcsöt, főzelékfélét és bort termeljen saját céljaira. A kmetek joga eredetileg örökletesség szempontjából korlátozva volt, régebben csak bizonyos számú nemzedékre adományozták. Így például a trebinjei püspöknek egy 1374. évi okmánya egy egyházi birtok ilyen átruházásáról a következőket mondja: „usque ad sextam generationem incipiendo ab ipso“. A bérlet egy részénél megállapított, hogy az a kmet házának építésére, saját céljaira szolgáló gyümölcs és főzelék termelésére szolgál és a birtok e része után nem tartozott a földesúrnak a hányadot beszołgáltatni. A kmetnek ezenkívül fajzasi és legeltetési joga volt saját jószágá számára a földesúr erdeiben; ezért azonban a földesúrnak évenként a „poklon“ nevű ajándékot volt köteles beszołgáltatni, a mely néhány pár csirkéből, tojásból, bárányból stb. állott. A kmet nem volt a röghöz kötve, másrésről azonban a földesúr birtokáról csak azon esetben távolíthatta el, ha kötelezettségének meg nem felelt.

Ha a boszniai kmetnek jogviszonyát a szomszéd országok, különösen Szerbia parasztjainak ugyanazon korszakbeli jogviszonyaival összehasonlítjuk, jelentős különbségeket tapasztalunk. Mig a mjerop, az ószerbiai paraszt, Dusán császár ismeretes törvénykönyve értelmében a röghöz volt kötve és ellenszołgáltatás nélkül jobbágyi szolgáltatásokra volt kötelezve és mig ez a törvénykönyv egyáltalán nem említette, hogy a mjeropnak joga van a termés bizonyos részére, a boszniai kmetek helyzete minden tekintetben sokkal kedvezőbb volt. A szerbiai mjerop állása közel állott a római rabszołgák helyzetéhez. Némileg kedvezőbb volt az úgynevezett sokalnikok, egy magasabb parasztosztály helyzete Szerbiában.

A bosnyák kmeteknek socialis helyzete sem volt kedvezőtlen. A középkori ranglistákban a kmetek rögtön a vlastelicici, a kis birtokosok után említetnek és a földbirtokosokkal együtt a „jó bosnyákokhoz“ számittatnak.

A kmetek peres ügyeiben a biráskodás joga a földesurat illette meg, a ki azonban ezt rendesen a választott népbiróságoknak engedte át.

Midőn a XV. században a törökök Boszniát és Hercegovinát elfoglalták, magukkal hozták az országba saját hűbéri szervezetüket, a mely a nyugateurópai hűbéri szervezettől lényegesen eltér. A hűbéradományozásnak tárgyát a törököknél csak az adók és a többi nyilvános szolgáltatások képezték, a melyekkel a mezőgazdasági lakosság azelőtt az államnak tartozott. Ez időtől e jog a hűbéresre ruháztatott át. Ezek tehát Gurland szerint csak adóbeszedők és adóélvezők voltak és semmi egyéb. Joguk főként a tizedre, vámokra, a különböző gyapjuban, viaszban, mézben, dohányban stb. beszolgáltatandó adókra és a tapu-illetékek (átruházási illetékek) egy részére vonatkozik. Ezeket az adókat katonai szolgálatuk és egyéb közszolgálataik ellenszolgáltatása gyanánt nyerték, szóval az eljárás a pénzügyi igazgatásnak legegyszerűbb formája volt. A jövedelem nagysága szerint kétféle hűbért különböztettek meg, az első volt a „timár« kisebb, a második a „ziamet“, nagyobb évi jövedelemmel. A timar élvezője volt a „spahi“, a ziamet élvezője a »zaim«. Ezek a hűbérek mindig csak ad personam adattak és az élvezőre nézve különböző kötelezettségeket állapítottak meg, elsősorban a már említett katonai szolgálatot. Ennek a hűbéri rendszernek a mivolta érthetővé teszi, hogy sem a földbirtok megosztására, sem művelésére jelentékenyebb hatást nem gyakorolhatott.

A mi magát az agrárszervezetet, különösen a mi a föld tulajdonjogát illeti, Boszniában, a török hódítás idején két teljesen ellentétes felfogás állott egymással szemben: egyik oldalon a baština, a korlátlan tulajdonjog fogalma, a mely Boszniában a bosnyák királyok idejében fennállott, másik oldalon a török birodalomban érvényre jutott felfogás, mely szerint a városokban és falvakban levő háztelkek és kertek kivételével az egész föld állami tulajdon — „erazi nemleket“ vagy „erazi mirije“ — és a birtokosnak csak haszonélvezeti joga van. E felfogás dacára a török hódítók a Boszniában talált agrárszervezeten úgyszólván semmit sem változtattak. Elsősorban elismerték a földbirtok örökölhetőségének az elvét és a baština kifejezést a birtokviszonyok nomenclatúrájában felvették, mint az örökölhető földbirtok kifejezőjét. Ez a szó már korai török okmányokban előfordult. A legkorábbi ilyen fermánok egyikéről Truhelka is említést tesz könyvében „Geschichtliche Grundlage der bosnischen Agrarfrage“. A fermánt II-ik Mehmed szultán intézte 1471-ben a hercegovinai kormányzóhoz és meghagyta benne, hogy a rabszolgaságba hurczolt dalmaták a timar és baština elvesztésének terhe alatt Raguzának visszaadassanak. Hasonlóan előfordul ez a szó számos törvénytörvénykezési okmányban is.

A keresztények szintén megtartották birtokaikat, de köteleztettek, hogy az előirt adókat az államnak, illetőleg a hűbérurnak megfizessék. Elsősorban az úgynevezett „harads“, egy hadmentességi adó-féle fizetésére köteleztették, minthogy a katonai szolgálat alól fel voltak mentve. Ezek alapján Boszniában lassanként három birtokforma alakult ki és pedig:

1. „Erazi-ušrije“, a muzulmánok földbirtoka, a mely után csak a tized és a „resmi-čift“ nevű illeték volt fizetendő;

2. „erazi haradšije“, a keresztény vlastelák tulajdonában meghagyott örökölhető földbirtok, a mely után a tizeden és a „spenza“ nevű illetéken kívül a harads is fizetendő volt;

3. „has“, vagy „havas“, azok a területek, melyeket a szultán magának tartott meg és esetről-esetre a spahiknak, vagy zaimoknak hűbér gyanánt adományozott.

E három tipushoz járult végül az úgynevezett „erazi-memluke“, az állami tulajdont képező erdő- és legelőterület, a mely azonban hűbér gyanánt szintén egyes személyek részére adományozható volt.

A timar és ziamet, mint már említettük, eredetileg tisztán személyi hűbér volt, Boszniában azonban örökölhetőségét elismerték, a mit a régi bosnyák jog befolyásának kell tulajdonítani.

A föld megművelését a birtokosok a török időkben is az örök bérlő kmetekre ruházták át.

Rövid idővel a hódítás után felmerült a kmetek és földbirtokosok közötti jogviszony törvényi rendezésének a szükségessége. E szükségnek Nagy Szulejman szultánnak 1530-ból származó törvénye volt hivatva eleget tenni. E törvény értelmében a kmetviszony a kmetnek a spahija birtokán való megtelepüléséből és az évi hozadék bizonyos részének, az úgynevezett tapunak fizetéséből származik. A kmet a „čifci“ nevet viseli. A birtok megművelése neki és vele együtt élő családjának közös kötelessége. A kmetjog örökös, de a kmet nincsen a röghöz kötve, hanem a birtokot bármikor elhagyhatja. A földesur a viszonyt egyoldalúlag nem oldhatja fel, csak fontos okok fenforgása esetén, különösen ha a kmet a birtokot megfelelően nem műveli. Egyebekben a kölcsönös jogok és kötelezettségek megállapítását ez a törvény a felek szabad egyezkedésére bízta és különösen nem állapította meg a törvény a földesurnak a hozadékban való részesedése mértékét.

Meg kell még jegyezni, hogy számos esetben a földesur birtokára a környékben fekvő egyéb birtokokkal együtt a hűbéruri jogot is megkapta, úgy, hogy nem csupán az évi hozadék bizonyos részére, hanem az állami adókra is joga volt, tehát egy további combinatio állt elő a régi bosnyák birtokjog és a török hűbéri jog között. Midőn az 1839.

évi november hó 3-án kiadott ismeretes hattı serif a török birodalomban a hűbéri szervezetet megszüntette, a vakuf — kegyes alapítványok — birtokában levő timarok és ziametek érintetlenül hagyattak. Egyes ilyen hűbérek még mai napig is fennmaradtak. Így például Chazi Husrev bég vakufjának, a ki Bosznia legnagyobb mecsetjét, a szarejevói Begovamecsetet 'építette, kiterjedt birtoka van Tešanj kerületben, ezenkívül tizedjoga van (ma tized-általányadó) és őt illetik meg nem csupán saját földbirtokainak, hanem a környékbeli birtokoknak átruházási illetékei is. Ezt a jogot a szultán még a XVI. században adományozta a vakuf alapítójának.

Szulejman szultánnak említett törvénye a török uralom alatt a legfontosabb jogforrás maradt a földesurak és kmetek közötti viszonyra vonatkozólag. Csak a XIX. század második felében jelent meg az ismeretes safer-rendelet. Ennek a rendeletnek a kibocsátására a keresztény lakosság gyakori felkelései szolgáltatottak okot, a melyek azonban nem csupán gazdasági, hanem sokkal inkább talán politikai és vallási természetűek voltak. A bécsi kormány e nyugtalanságok következtében előterjesztéssel élt a portánál, a mely úgy a földesurak, mint a kmetek képviselőit tanácskozásra hívta meg Konstantinápolyba, a mely tanácskozás eredménye gyanánt az említett rendelet a török időszámítás szerint 1076. safer 14-én (1859. szeptember 12.) kibocsátott.

Ez az 1878-ban az occupatio után átvett rendelet ma úgyszólván az egyetlen irott forrása a dologi agrárjognak. E rendeleten kívül, a mely különben egyáltalán nem teljes, a kmetviszony megítélésénél a szokásjog játszik igen nagy szerepet.

A jelenlegi kmetviszony ismertetése előtt röviden ki kell térni Boszniának és Hercegovinának mai földbirtok viszonyaira, mert ez a kérdés megértéséhez szükségesnek látszik. A safer-rendelet és egy megelőző évben 1274. ramadhan 7-én (1858. május 3.) kelt török törvény szerint, a mely Boszniában az occupatio után a safer-rendelethez hasonlóan a hivatalos törvénygyűjteménybe felvétellett és máig hatályban van, Boszniában a következő birtokfajták különböztetendők meg:

1. Magánbirtokok (milk, memluk), a falvak és városok területén fekvő háztelkek és a lakás kiegészítésének tekinthető legfeljebb fél dunum kiterjedésű telkek, továbbá azok a birtokok, melyek valakinek az állami tulajdonból teljes tulajdon (mülkiet) gyanánt adományoztattak;

2. állami birtokok (mirie), a melyek szántóföldekből, rétekből, legelőkből erdőkből stb. állanak és a birtokosnak messzemenő haszonélvezeti joggal (tessarruf) adományoztattak;

3. vakuf-birtokok (mevkufe), a kegyes alapítványok birtokai;

4. a közhasználatnak átengedett telkek (metruke);

5. gazdátlan területek (mevat). A mezőgazdaságilag művelhető föld legnagyobb része Boszniában a második kategóriába, „erazi-mirije“, tartozik.

Szószerinti fordításban ez a kifejezés állami birtokoknak felel meg. Tényleg azonban ennek nem tekinthető. A jog ugyanis, a mely a birtokost a törvény értelmében megilleti, a római jog tulajdonjogának csaknem minden ismervét magában foglalja. Gazdasági szempontból a tessarruf a tulajdonjoggal egyértelmű. A birtokosnak csak bizonyos kötelezettségei vannak a művelést illetően, az elidegenítéshez a hatóság hozzájárulása szükséges és az örökjog nem olyan kiterjedésű, mint a mulknál, a teljes tulajdonnál. Ha a rendelkezési jognak ezek a korlátozásai a török időkben fontosak lehettek is, ma már tiszta formalitássá változtak. A hatóság jóváhagyása az elidegenítéshez már csak alaki és minden esetben megadatik; a bíraskodásnak a közigazgatástól való teljes elválasztása óta, a mely 1907-ben vitetett keresztül, ezt a hozzájárulást a törvényszékek adják meg. Az 1886. évi telekkönyvi törvény, a mely alapvető intézkedésében a hasonló osztrák törvényre támaszkodik, a mirije birtokosát teljes tulajdonosnak tekinti. A telekkönyv felvétele alkalmával ezeknek az úgynevezett állami birtokoknak a birtokosai tulajdonosok gyanánt vezették be és az őket megillető jog ítélezéseknél is tulajdonjog gyanánt tekintetik. Jelenleg előkészítés alatt van a törvénytervezet, a mely a földbirtokról szóló törvénynek azon intézkedését, hogy a mirie birtokok elidegenítéséhez a hatóság hozzájárulása kívántatik, hatályon kívül fogja helyezni.

A mezőgazdasági célokra szolgáló földterületnek legnagyobb része Boszniában és Herczegovinában a kmetviszony alá tartozik. A mezőgazdasági terület kisebb része „begluk.“ Ezt a tulajdonos tetszése szerint művelheti, akár saját üzemében, akár pénzben vagy terményekben le-rovandó bér ellenében másoknak átengedheti. Begluk az úgynevezett szabad parasztok és a magukat megváltott kmetek birtokában levő terület is, a melyet rendszerint maguk művelnek.

Statistikai adatok a kmetviszony alá tartozó területek, valamint a beglukok kiterjedésére és a gazdálkodás módjára nézve teljesen hiányzanak. Csak a népszámlálás adataiból tudjuk, hogy hány kmet, szabad paraszt és földesur van az országban.

A mi a kmetviszony alá tartozó területeket illeti, ezek mindig egy, az illető birtokon megtelepedett családnak, zadrugának birtokában és művelése alatt vannak. A kmetbirtok mindaddig az illető kmetcsaládnak birtokában marad, a míg ez annak rendes művelésére képes. A tulajdonos egyébként szabadon rendelkezhetik földjével, elidegenítheti, megterhelheti, a használat módján azonban nem változtathat, a míg a kmet kötelezettségeinek megfelelni képes. A telekkönyvi lapon a kmetviszony

a kmetbirtok gyanánt való megjelölés és a kmetcsalád megnevezése által tüntetettik fel.

A kmetbirtok tulajdonosa a beg, aga vagy spahija. A család legidősebbje és tagjai, a kik a birtokot művelni kötelesek, a kmetek, „kmeti“ vagy „čifci.“

A kmet köteles a birtokot rendesen megművelni és az évi nyers hozadéknak bizonyos hányadát, rendesen egy harmadot, némely vidékeken egy negyedét vagy ötödöt az aratás után a tulajdonosnak természetben beszolgáltatni. Ez a szolgáltatás a „hak“, vagy a hányad szerint tretina, četvrtina, petina. A hak a tized, illetve tizedátalányadó leszámítása után számíttatik. Ezenkívül egyes vidékeken a kmeteknek más kisebb kötelezettségeik is vannak, kötelesek például egy bárányt, bizonyos mennyiségű vaját stb. a földesúrnak beszolgáltatni. A kmetbirtokok természetesen csak mezőgazdasági célokra használhatók fel.

A tulajdonos ezzel szemben köteles a birtokot a kmetnek megművelésre átadni, neki a legtöbb vidéken a szükséges lakó- és gazdasági épületeket is felállítani és karbantartani. Az összes adókat az aga köteles fizetni, a régebbi tized helyébe lépett tizedátalányadó kivételével. Ez az adó a kmetet terheli, ennek ellenében azonban az évi nyers hozadék elosztásánál egy tized javára beszámíttatik.

A kmetcsalád tagjai a nekik művelésre átadott birtokot tulajdonos hozzájárulása nélkül nem oszthatják fel.

A kmetviszonyt önként csak a kmet oldhatja fel. A safer-rendelet 8. pontja értelmében a kmetek a birtokot elhagyhatják, szándékukat azonban még a cséplési munkálatok befejezése előtt kötelesek a tulajdonosnak bejelenteni. A kmet, a ki idejében való felmondás nélkül, vagy nem megengedett időben hagyja el a birtokot, a tulajdonos által szenvedett kárnak megtérítésére köteles.

A safer-rendelet 8. pontja értelmében a tulajdonos a kmetviszony felbontását csak bizonyos esetek fennforgása alkalmával kívánhatja, és pedig:

1. ha a kmet a birtok megművelését elhanyagolja és jogos ok nélkül a földművelést abbahagyja, minek következtében a földesúr a hozadék megillető részét elveszti;
2. ha más módon a földesúrnak károsodását okozza;
3. ha fontos ok nélkül megtagadja a földbirtokost megillető hányad átadását;
4. ha az egyéb szerződéses feltételek ellenére jár el.

A kmetviszony feloldása céljából a hatóságnál panaszszal kell élni. A kmet azonban a birtokról csak akkor távolítható el, ha a fenti előfeltételek valamelyikének fennforgása bebizonyíttatik és „ha a kmet javulására nem lehet számítani.“ Az utóbbi határozat végrehajtása a gyakor-

latban úgy történik, hogy az illetékes hatóság a kmetet, a kinél a fenti előfeltételek valamelyikének fennforgása megállapított, feltételes ítélet formájában megintja és csak ha ez a megintás egy bizonyos idő — rendszeren egy év — leteltével hatástalannak bizonyult, tekintetik a viszony felbontottnak. A kmetbirtok ilyen ítélet, vagy a kmetcsalád felmondása, vagy akár az összes férfitagoknak halála által szabad birtokká, beglukká változik. Olyan kötelezettség, hogy a birtok egy másik kmetcsaládnak adassék át, nem áll fenn. A kmetet az 1293 muharem 7-ikéről (1876. február 9.) szóló törvény értelmében, a mely a safer-rendelettel együtt 1878-ban recipiáltatott, úgy az önkéntes, mint kényszereladás esetén elővételi jog illeti meg az ő és családja által művelt birtokra. A telekkönyvi törvény ezt a jogot kimondottan fenntartotta.

A safer-rendelet a kmetet bérlőnek, a közte és a földesúr között fennálló viszonyt pedig bérletnek nevezi. Ez az elnevezés nem helytálló, mert a bérviszonynak több lényeges ismérve hiányzik. Elsősorban a kmet által földesúrnak adandó szolgáltatás nem egy előre megállapított bérösszegeből, hanem a nyers hozadéknak bizonyos részéből áll. Ennyiben a kmetviszony az úgynevezett részesbérhez, a római jog „colonia partiaria“-jához hasonlít, a melyet az osztrák polgári törvénykönyv 1.103. §-ában társasági szerződésnek minősít.

A kmetviszony jogi természetének részletes elemzése nem ide tartozik. E helyen elegendőnek látszik annak megállapítása, hogy a viszony teljesen magánjogi természetű és hogy a jogok és kötelezettségek, a melyek egyrészt a kmetre, másrészt a földesúrra fennállanak, természetük szerint magánjogiak.

A jogviszonynak történeti fejlődése szintén e felfogás mellett szól. Ebben rejlik a legfontosabb különbség a bosnyák kmetviszony és a látszólag hasonló jogviszonyok között, melyek Középeurópában, különösen Ausztriában fennállottak. A birtokot Ausztriában a földesúr nemcsak megművelésre adta át a parasztnak, hanem az alárendeltek fölött a törvénykezés jogát is gyakorolta. Ez a joga a bosnyák földesúrnak sohasem volt. A török hűbéri szervezet alapján a timar és ziamet birtokosát megillették ugyan bizonyos nyilvános jogok, különösen az államot megillető adók és más illetékek beszedésének joga, ezt a hűbéri szervezet azonban a már említett hattı serif megszüntette. Különben is ennek a hűbéri szervezetnek az agrárviszonynyal semmiféle közvetlen vonatkozása nincs. Az a felfogás, hogy a mai agrárviszonyok abból származtak volna, hogy ezeknek a hűbéreknek az élvezői a hűbéreket egyszerűen a maguk tulajdonának minősítették és hogy a kmet által fizetendő hányad csak ezen hűbéri illetékek felemeléséből állott volna elő, mindenesetre tévesnek tekintendő.

A második lényeges különbség a boszniai kmet és a nyugateurópai jobbágyi viszony között abban áll, hogy a bosnyák kmet — mint már említettük — nincsen és nem is volt a röghöz kötve és a szabad költözés joga őt mindenkor megillette.

Az egyes kmetbirtokok területe Boszniában és Herczegovinában nem mindenütt egyenlő. Olyan vidékeken, a hol kevés a művelhető föld, a kmetgazdaságok kisebbek, mint másutt, különösen a hol a rét és legelőgazdaság van elterjedve, sokkal nagyobbak. Herczegovinában, a hol a művelhető terület nagyon csekély, a kmetbirtokok rendkívül kicsinyek, a Posavinában, Bosznia északkeleti részében, valamint középső Bosznia hegyes vidékein, a hol legelőgazdaság uralkodik, némelyik kmetbirtok 500, sőt több dunumra (a „dunum“ körülbelül ezer négyszögméter) is terjed. Az ilyen nagyobb kmetbirtokok tulnyomó része csak állati takarmány termelésére szolgál és csak kis része szolgál gabona és egyes főzelékfélék termelésére. Az egyes kmetgazdaságok nem állnak mindenütt egy telektömbből, hanem gyakran egy község területén fekvő, de szétszórt birtokdarabokból vannak összetéve. A kmetgazdaságban együtt él a kmet egész családja és magán a birtokon vannak az összes lakó- és gazdasági épületek is. Nem volna érdektelen e helyen a kmetnek családjára és a kmetcsalád fejének („starjesina“) a többi családtagokhoz való jogviszonyára is kiterjeszkedni és a házasságok folytán előálló újabb jogi helyzeteket is ismertetni, ez azonban már túlmenne a tanulmány keretein.

A bosnyák kmetnek jogi és gazdasági helyzete a fentiek szerint kedvezőtlennek nem mondható. Alapjában kedvezőbb, mint az időleges bérlő és bérmunkások helyzete Európa sok államának nagybirtokain. Ha a kmetnek a birtokra tulajdonjoga nincs is, művelésében csaknem teljesen szabad és akarata ellenére a birtokról el nem távolítható. Mig az időleges bérlő megfelelő birtokot, a mezőgazdasági munkás munkát kénytelen keresni, a kmet állandóan van megtelepedve és a mennyiben a birtok hozadéka elegendő, nem kénytelen magának és családtagjainak más munkát keresni. A szarvasmarha és baromfitenyésztés a földesurtól teljesen független és ennek hozadékából a földesurat részesedés nem illeti meg. Ehhez járul, hogy a fizetendő bérösszeg kedvezőtlen években az aratás eredménye szerint önmagától mérséklődik.

A nyers hozadéknak öt megillető része méltányosan van megállapítva. Mig a részes művelés különböző fajainál a tulajdonos rendszerint a hozadéknak felét kapja, a kmet csak egy harmadnak, negyednek, ötödnek és csak igen ritka esetekben a hozadék felének beszolgáltatására köteles.

Noha ilyenformán a bosnyák kmetnek helyzete nem tűrhetetlen és bár a lehetősége is megvan, hogy helyzetét a mai viszonyok mellett

még javítsa, nem lehet és nem szabad feladni a paraszt középbirtok létesítésének gondolatát. Ez úgy történhetik, hogy a hozadék bizonyos részéért művelésre átadott birtok megváltás útján a kmetnek tulajdonába megy át. Ebben van a bosnyák agrárkérdésnek a lényege.

Eddigelé már különböző javaslatok tétettek a kérdés megoldására nézve. E javaslatok közül különösen kettő tett szert nagyobb jelentőségre. Az egyik az obligatorius, a másik a facultativ megváltás terve. Az első terv az volt, hogy a kmetviszony alá tartozó fekvőségek tulajdonosaiktól akarattuk ellenére is elvétessenek és a kmeteknek tulajdonul adassanak át. A megoldásnak ez a formája az osztrák és a magyar földtchermentesítést tekintti követendő példának. Keresztülvitel tekintetében a nézetek eltérők. Egyesek a földesurakat minden kártalanítás nélkül akarják megfosztani birtokaiktól, mások a kártalanítás kötelezettségét az államra akarják háritani, a mérsékeltebbek megelégszenek azzal, ha az ország csak a megváltáshoz szükséges eszközöket teremti elő és ezt alacsony kamat mellett bocsátja a kmetek rendelkezésére.

A facultativ megváltás lényegében a mai jogviszony elismerése és szerinte a kmetbirtok megváltása csak mindkét fél közös megállapodása alapján eszközölhető és hasonlóan az ár megállapítása is a szerződők szabad megállapodásának tárgya. A szabad megváltások előmozdítása tekintetében már a török kormánynak is vannak érdemei; utalni lehet itt elsősorban a kmetek részére biztosított és már fentebb említett elővételi jogra. E révén a kmetnek alkalma nyílt, hogy eladások esetén a birtokot mások megelőzésével vegye meg és tegye tulajdonává.

Noha a kmetek az occupatio után biztosra vették, hogy az új közigazgatás keresztül fogja vinni a kmetbirtokok kényszermegváltását, a közös közigazgatás a szabad megváltás álláspontjára helyezkedett és a megváltást olcsó hitel nyújtása révén mozdította elő.

Közvetlenül az occupatio után a kmetnek magának kellett a megváltáshoz szükséges készpénzt előteremteni. A nyolczvanas évek elején a mohammedán földesurak kivándorlása folytán szaporodtak az ilyen megváltások esetei. A kmetek azonban pénzügyi hiányában, a melyek a megváltási hitelt rendelkezésükre bocsáthatták volna, magán pénzkölcsönzőkhöz, uzsorásokhoz voltak kénytelenek fordulni, a kik természetesen még az akkori pénzügyi viszonyokhoz képest is horribilis kamatokat követeltek. A kormánynak ilyen viszonyok mellett komolyan kellett foglalkozni vele, hogy a megváltáshoz szükséges összegeket, a melyeket a kmetek sajátjukból nem tudnak előteremteni, ő bocsássa rendelkezésükre.

1883 november elsejétől kezdve a kormány ezt néhány esztendőn keresztül úgy eszközölte, hogy a magukat megváltani akaró kmeteknek különböző tartományi alapokból jelzálogi biztosíték ellenében törleszhető

kölcsönöket bocsátott rendelkezésükre, megállapítván az esedékes évi részletek mértékét. Néhány év alatt részint a kölcsönök kezelésével felmerült ügyek felszaporodása, másrészt ezen ügyeknek a többi pénzügyektől való elválasztásának szüksége a tartományi kormányt arra indította, hogy ennek a kölcsönszolgáltatnak külön szervezéséről gondoskodjék.

E célból alapította 1888-ban a tartományi kormány a bosnyák hercegovinai jelzálogintézetet. Ez, mint teljesen önálló jogi személy alakult meg, a tőkét azonban kizárólag az országos kormány bocsátotta rendelkezésére. Az alap dotálását a kormány vállalta magára és az azelőtt más alapokból nyújtott kmetmegváltási kölcsönök ezen új intézethez utaltattak át. A kölcsönök nyújtásának módját részletes szabályzat állapította meg; a kölcsönök azonban nem csupán kmeteknek nyújtottak megváltási célokra, hanem általában telek- és ingatlan tulajdosoknak.

A Boszniában uralkodó nagy tökehiány mellett egészen természetes volt, hogy ez a hitelintézet módfelett igénybe vétetett, annyival inkább, mert 1889-ig, mikor Szarajevóban szerény 200.000 korona alaptőkével a Néprészvénybank megalakult, az Union-bankon kívül az egész országban pénzügyintézet nem volt. A jelzálog intézet által nyújtott kölcsönök ennél fogva csakhamar olyan magasságot értek el, hogy további kölcsönök nyújtása és az intézet nagyobb dotálása az ország gyenge anyagi erejénél és a hosszú lejáratra szóló visszafizetéseknel fogva ajánlatosnak nem látszott. A záloglevelek kibocsátása, a melyekkel a kormány kísérletet tett, hogy a jelzálogintézet részére a megfelelő tőkét biztosítsa, szintén nem bizonyult teljesen kielégítőnek.

E körülmény felismerése, valamint az a szükség, hogy az országnak legyen egy nagy központi erőteljes hitelintézete, vezetett 1895-ben a „Szabadalmazott bosnyák-hercegovinai országos bank“ alapításához.

Az új bank átvette az országos kormánytól az egész jelzálogintézetet, a mivel szemben a kormány kötelezte magát a beérkező kölcsönkérvények felülvizsgálatára és a kölcsöntőkék és amortisatiós részletek végrehajtási úton való behajtására. A szükséges tőke előteremtése az országos bankra hárult, a mely ennek ellenében azt a jogot kapta, hogy az országos kormányval egyetértőleg nyújtott amortisatiós kölcsönök összegéig jelzálogleveleket bocsásson ki.

A megváltáshoz szükséges pénzek könnyebb előteremtése meggyorsította a kmetmegváltást. A tartományi alapokból és a kormány által alapított jelzálogintézettől nyújtott kölcsönökkel 1883-tól 1894. végéig összesen 9.730 kmetcsalád váltotta meg magát. Ez a szám az országos banknak 1895-ben történt alapítása óta jelentékenyen emelkedett.

1895-től 1910-ig tizennyolcvezernél több megváltás történt. Ezek a kedvező eredmények már az 1910. évi népszámlálásnál igen erősen kifejezésre jutottak. Az 1895. évi népszámlálásnál Boszniában volt 88.970 kmetcsalád 510.873 családtaggal. Ez a szám 1910-ben 79.701 kmetcsaládra és 44.894 családtagra csökkent.

A nem teljes kmetek, vagyis olyanok száma, a kiknek saját birtokuk is van, ugyanezen idő alatt 22.655 családról és 153.854 családtagról 31.416 családra és 205.745 családtagra, a szabad parasztok száma pedig 86.867 családról és 437.663 családtagról 136.854 családra és 634.791 családtagra emelkedett. A kedvező eredmények még inkább szembetűnők azonban, ha nem az abszolút, hanem relativ számokat vesszük tekintetbe. Míg 1895-ben a kmetek az összes lakosságnak 32·58⁰/_o-át tették, ez az arányszám 1910-ben 23·44⁰/_o-ra csökkent. Ezzel szemben a szabad parasztok száma 27·91⁰/_o-ról 33·44⁰/_o-ra emelkedett.

Az emelkedés különösen az utolsó néhány év folyamán volt rohamos. Így például 1908-ban 755, 1909-ben 1.322, 1910-ben pedig 1.963, tehát csaknem kétezer megváltás történt.

Noha így az 1895—1910. évi periodus alatt a megváltások igen erősen szaporodtak, a megváltási actio mégsem haladt előre egészen olyan mértékben, mint azt a vele kapcsolatos fontos gazdasági és politikai okok kívánatosá tették volna.

Az egyik legfontosabb nehézség abban állott, hogy az Országos bank statutumai értelmében csak a becsértéknek feléig nyújthatott kölcsönöket. Ez oknál fogva a kmetnek nem lehetett az egész megváltási összeget kedvező feltételek mellett az Országos banktól megszerezni, hanem a megváltási ár egy részének beszerzésénél más hitelintézetekre, vagy pénzkölcsönzőkre volt utalva. Noha a megváltási ár nem mindig érte el a becsarat, minthogy a birtok felszabadulása után a kmetre nagyobb értéket képvisel, mint azelőtt, mégis a kmet a megváltási összegnek jelentékeny részét más úton volt kénytelen előteremteni. Készpénz megtakarítása ritkán lévén, akárhány esetben fundus instructusának egy részét, a melyet nélkülözhetőnek tartott, volt kénytelen eladni, vagy uzsorásokhoz volt kénytelen folyamodni.

Kezdetben az országos kormány úgy kívánt ezen a nehézségen segíteni, hogy a kmeteknek különböző tartományalapokból kiegészítő kölcsönöket nyújtott, később azonban elállott ettől az eljárástól.

Részleges megváltások az Országos bank segítségével nem voltak eszközölhetők.

Hogy mindezek az akadályok elgördítenek, a szabad kmetmegváltás útjából, a kormány utakat és módokat keresett, hogy a kmetre lehetővé tegye, hogy a megváltásnak egész összegét mérsékelt kamatláb

mellett, egy forrásból szerezzék be. Ezek a kísérletek 1909-ben a Pesti magyar kereskedelmi bank által létesített „Bosnyák-hercegovinai agrár és kereskedelmi bank“ alapításához vezettek. Ez a kísérlet azonban részben meghiusult a közvélemény ellentállásán, a mely nem helyeselte a banknak nyújtott privilégiumot, hogy az országos kormány veszi át a garantiát a kmeteknek nyújtott kölcsönökért. Joggal felállították a követelést: megváltás a tartomány által, a kormánynak rendelkezésére álló eszközök igénybevételével. Ezt a követelést azzal indokolták, hogy ha az ország átveszi a garantiát a kmeteknek nyújtott kölcsönökért, akkor úgy az országra, mint a kmetekre nézve előnyösebb, ha maga a kormány vállalja magára a kölcsönök nyújtását is.

E felfogásnak eredménye volt a legelső törvényjavaslatok egyike, melyet a kormány az 1910. júniusában összeült bosnyák-hercegovinai tartománygyűlés elé „a kmetbirtokok önkéntes megváltására nyújtandó kölcsönökről“ beterjesztett.

Mint e törvényjavaslatnak már a címe mondja, a kormány a kmetbirtokok önkéntes, facultativ megváltásának álláspontjára helyezkedett. Noha eredetileg a tartománygyűlés többsége az agrárkérdés obligatorius megoldásának programja alapján választotta meg, a tartománygyűlés hosszú előkészület és két ülésben történt tárgyalás után a kormány előterjesztését fogadta el, anélkül, hogy rajta lényegbevágó módosításokat eszközölt volna. A javaslatot megszavazták az összes virilisták, a mohamedán és horvát képviselők és néhányan a szerbek közül. Az így elfogadott javaslat nemsokára szentesített.

Az új törvény nyomatékosan kiemeli, hogy a kmetbirtokok megváltása csak a földesur és a kmet között történt szabad megegyezés alapján történhetik. Ezzel szemben azonban új és jelentékeny könnyebbségeket biztosít a kmeteknek a megváltáshoz szükséges tőke megszerzésénél és egyébként is jelentékenyebb haladást mutat fel az eddigi helyzettel szemben. A kölcsönök a megváltási ár magasságáig nyújtatnak, magától értetődőleg nem haladhatják azonban túl a megváltandó birtoknak a hatóság által megállapított becsértékét. Ez az intézkedés az első pillanatra a kmetre nézve kedvezőtlennek látszik, mert hiszen a teljes megváltási árat nem kaphatja meg azon esetben, ha az ár a becsértéknél magasabban van megállapítva. Ez az aggodalom azonban teljesen alaptalan, mert a kmetbirtok becsértéke, a mely a megváltás által a kmetnek szabad tulajdonába megy át, tehát beglukká változik, rendszeresen jelentékenyen emelkedik és ha a megállapított megváltási ár a kmetbirtok valóságos értékének csak megközelítőleg is megfelel, sőt esetleg azt felül is mulja, sohasem érheti el a birtoknak kmetviszony aluli felszabadulása utáni értékét. Az olyan megváltás pedig, a hol a kmet olyan árban

állapodik meg, a mely a szabaddá vált birtoknak becsértékét is felülmulná, a kmetnek is érdeke ellen van és az országos kormánynak sem lehet feladata, hogy az ilyen megváltásokat a maga részéről előmozdítsa.

Az új törvény értelmében részleges megváltásokra is nyújthatók kölcsönök, a mi ezelőtt nem történt.

A kmetnek a begluk-telkekre is nyújthatók kölcsönök, ha a földesur neki a kmetbirtokon kívül az ugyanazon községben levő beglukot is el akarja adni. Hasonló kedvezmények nyújtanak a kmetnek akkor is, ha kmetbirtokok elidegenítésénél elővételi jogát akarja érvényesíteni.

A régebbi kmetváltások alapján nyújtott és visszafizetés alatt levő kölcsönök e törvény értelmében convertálhatók.

A megváltáshoz szükséges összegek előmutatóra szóló kisorsolható »kmetmegváltási obligatiók« nevet viselő adósságlevelek által szerzenők be. Kibocsátásuk a jóváhagyott megváltások kölcsönszükségletének mértékéhez képest történik. Az obligatiók Boszniában és Herczegovinában községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek által tőkék gyümölcsöző befektetésére, továbbá letéti célokra, végül névértékükben szolgálati és üzleti óvadékok céljára fordíthatók.

Az új törvény legnagyobb értéke a kmetre nézve az alacsony kamatlábban rejlik, melyen a kölcsön megszerezhető. A kölcsönök ugyanis ugyanazon kamatláb szerint kamatoztatnak, a melyet az országos kormány az ezen kölcsönök alapján kibocsátandó obligatiókra nézve eladhatóságukhoz képest megállapít. A megváltási kölcsönökre vonatkozó összes beadványok, okmányok, iratok, telekkönyvi bejegyzések a teljes bélyeg- és illetékmentességet élvezik.

A kölcsönök visszafizetése félévi, az amortisatiót és kamatokat magukba foglaló annuitások formájában történik. A visszafizetésnek szabályszerint 30 évnél nem rövidebb és 50 évnél nem hosszabb idő alatt kell történni. Rossz termés, vagy elemi csapások alkalmával az annuitások fizetése az adósra, a mennyiben a tizedáltalány alól is felmentetett, egy évvel meghosszabbíttatik. Ennek az évnek késedelmi kamatait a tartományi kormány fedezi.

A jelentékeny előnyök, a melyeket az új törvény a megváltás alkalmával a kmetre nézve megállapít, kétségkívül alkalmasak arra, hogy a megkezdett megváltási actio eddigi menetét lényegesen meggyorsítsák. Az utolsó évek óta számos földesúrnál tényleg hajlandóság mutatkozik kmetbirtokainak eladására, a mi az 1909. és 1910. évben keresztülvitt megváltások statisztikai adataiból is világosan kitűnik. Hozzájárultak ehhez a kmetek és földbirtokosok közötti gyakori viszálykodások és a közigazgatási hatóságoknak az agrár pereknél követett joggyakorlata is.

Ismételjük tehát, hogy az új törvény révén remélhető, hogy a cél, a melyet az obligatorius megváltás hívei kívánnak, szintén el lesz érhető, anélkül azonban, hogy a fennálló jogi és gazdasági rendszerben nagyobb rázkódtatások történének. Ezt bizonyítja az új törvény alapján történt megváltások eredménye is. A kormány a múlt év deczemberében kezdte meg a törvény alapján a megváltási kölcsönök nyújtását és 1911. év deczember hó elejétől 1912. évi márczius hó 8-ig 1.721 esetben 3,121.800 korona kölcsönt engedélyezett. E három hónap alatt elért eredmény felülmúlja az előző legkedvezőbb 1909. és 1910. évek eredményét is. Eddigélé az egy évben megváltott kmetbirtokokra nyújtott kölcsönök összege a három millió koronát sohasem haladta meg, míg most ezt az összeget három hónap alatt elérte.

Végleges ítéletet a kmetváltások ezen legújabb formájáról, az actio gazdasági eredményeiről úgy a kmetekre, mint az ország általános gazdasági helyzetére, különösen azonban a tartomány budgetjére vonatkozólag természetesen ma még mondani nem lehet, hanem hosszabb időnek a tapasztalatait kell bevárni.

Ez idő szerint az általános benyomás az, hogy a kedvező kölcsönfeltételek mellett is, a kmetekre az évi törlesztési hányad és a kamatok előteremtése nagyobb terheket fog róni, mint az eddig a földesuraknak természetben nyújtott hányad. A felszabadult kmetnek tehát intensivebb munkát kell kifejtetni, hogy kötelezettségeinek megfelelhessen, mert harmincz éves amortisatio mellett is évente a felvett kölcsönnek körülbelül 6°/o-át kell fizetnie. Ha ezenkívül rossz évek következnek be, az adós igen nyomasztó helyzetbe kerül és nagyon kétes, hogy állami segítség nélkül gazdasági egyensúlyát helyre tudja-e állítani.

Az eddigi tapasztalatok szerint a megváltott birtokok intensivebb művelése nem fog nyomban beállani. Erre csak fokozatosan, a parasztság culturniveaujának emelkedéséhez képest lehet számítani. A közbeeső időben azonban minden valószínűség szerint még az államnak kell támogatólag közbelépnie és ezen állami segítség mértékétől és milyenségétől függ az egész megváltási actio sikere. A megváltási eseteknek a viszonyok ismeretén alapuló individualis kezelése kétségkívül sok ma még fennforgó nehézséget el fog oszlatni.

Erre a körülményre azoknak az állami szerveknek, a melyek a facultativ kmetmegváltás ügyeit intézik, különösen ügyelniök kell, ha azt akarják, hogy mindazok a kedvező eshetőségek, a melyekre nézve a lehetőségek a facultativ kmetmegváltási törvényben le vannak fektetve, állandóan és zavartalanul érvényesüljenek.

Spaho Mehmed.

Az ipartelepülés és Magyarország iparosodásának problémája. I.

I.

Tanulmányunkban meg akarjuk kísérteni megközelíteni Magyarország iparosodásának problémáját. Egyelőre csak arra szoritkozunk, hogy a módszert próbáljuk megjelölni, a melynek alkalmazásával el lehetne dönteni, hogy milyen jövője van Magyarországnak a közgazdaság terén; meg kell-e maradnia agrárállamnak, vagy iparos állam válik-e belőle, mint nyugati szomszédjaiból; továbbá mely iparágak fejlődés-képesek Magyarországon, melyek nem és hogy ennek a megismerése alapján mely iparágakat kell és lehet Magyarországon sikeresen fejleszteni és mely iparágak meghonosításáról kell lemondani. Csupa olyan kérdés, a melynek megoldása közgazdasági, sociologiai és politikai szempontból elsőrangú fontosságú. Hangsúlyozom, hogy egyelőre csak az út kijelölésére teszek kísérletet; a munka tényleges végrehajtása igen sok ismeretet és időt és talán egy ember munkabírását fölülmuló erőt kíván.

* * *

Mindenkinek, a ki Magyarország közgazdasági viszonyait és fejlődését figyelemmel kíséri, föltűnt az ország elmaradott volta az ipari termelés terén. Magyarország csekély iparosodására sokféle okot hoznak föl, a melyek közül — úgy vélem — egyik sem az igazi.

Leggyakrabban a kellő tőke hiányát emlegetik, mint a nagyipar fejlődésének akadályát. Ha azonban nézzük némely ország rohamos ipari fejlődését, oly országokét, a melyek saját tőkével még kevésbé bírnak, mint Magyarország, pl. Oroszországot, ahol az utolsó két évtizedben gombamodra szaporodtak a nagyipari vállalatok, be kell látnunk, hogy nem a tőke hiánya az oka Magyarország lassú iparosodásának. Ha százmilliókra rugó német, angol, francia, belga tőke keresett és talált elhelyezést az orosz gyáripárban, bizonyára Magyarországot sem kerülte volna el — ha a viszonyok ép oly kedvező kamatozásra nyújtottak volna kilátást.

Nagyon sokan az Ausztriával való vámközösséget okolják a magyar ipar lassú fejlődéseért. Azt hangoztatják, hogy a régi, nagy tőkével bíró osztrák gyáripár nyomja el a még gyenge magyar gyáripárt. Erre nézve azt kell mondanunk, hogy az osztrák gyárak termelvényeik nagy részét Magyarországon helyezik el; a közös vámterület fönnállása mellett is bizonyára Magyarországra helyeznék át a termelés egy részét — ha ez számukra előnyösebb volna. Hisz tudjuk jól, hogy a magyar kormány subventiókkal, adómentességgel, kivételes tarifákkal igyekszik az osztrák gyárosokat rábírní, hogy Magyarországon gyárakat létesítsenek. Az 1909. évi kormányjelentés szerint ebben az évben 4,779.025 korona segélyt fizetett ki a kereskedelmi ministerium a gyáripárnak, az adóelengedésen és tarifakedvezményeken kívül.

A nagy áldozatok ellenére Magyarország iparcikk-behozatala Ausztriából nem csökken; kivitele alig emelkedik. Az állami kedvezmények nem képesek azokat az előnyöket ellensúlyozni, a melyeket Ausztria nyújt. Egy milliós subventiót élvező magyarországi osztrák textilgyár egyik vezető embere mondotta nekem, hogy inkább tíz új gyárat alapítanának Ausztriában subventio nélkül, mint egyet Magyarországon bármily nagy subventióval. Világos tehát, hogy az ipari fejlődés Magyarországon nem az osztrák ipar túlerős volta miatt, hanem egyéb okok miatt nem fejlődik. Hisz Ausztriában az utolsó évtizedekben — mint később statisztikai adatokkal igazolni fogjuk — számos olyan gyár alakult, a mely túlnyomóan Magyarország számára termel, a melyeket tehát mi sem akadályozott abban, hogy Magyarországon települjenek meg.

Gyakran találkozunk azzal az érveléssel is, hogy a magyar piac csekély fogyasztási képessége az oka az ipar elmaradásának.

Tagadhatatlan, hogy a magyar fogyasztás kisebb, mint valamely azonos lélekszámú nyugateurópai ország fogyasztása. A kisebb fogyasztás oka a magyar föld kisebb termése és a rossz birtokmegoszlás, a mely a földjáradék-jövedelem óriási hányadrészét pár ezer családnak juttatja, a melyek külföldi luxusiparcikkeket fogyasztanak, míg a nagyon csekély keresetű földművesnép, különösen a mezőgazdasági munkások ipari fogyasztása minimalis.

Kétségtelen, hogy a fogyasztás kicsisége gátolja az ipar fejlődését, mert a nagyfokú specialisálódást, a mi az olcsó termelés föltétele, lehetlenné teszi. Ennek ellenére nagyon sok iparcikkból oly nagy behozatala van az országnak, hogy nemcsak egy, hanem több legmodernebb berendezésű nagyüzem egész termelését el lehetne az országban helyezni. Világos tehát, hogy nem a fogyasztás hiánya akadályozza az ilyen gyárak fölállítását, hanem egyéb okok.

Látjuk tehát, hogy sem a tőkehiány, sem az osztrák ipar túlerős

volta a közös vámterülettel kapcsolatban, sem a csekély fogyasztás nem lehet az oka az ipari fejlődés csekélységének.

Mi hát az oka?

Erre egész általánosságban a következő feleletet lehet adni. Ha túlnyomóan Magyarország számára termelő gyárak nem Magyarországon, hanem Ausztriában települnek meg, ennek nem lehet más oka, mint hogy az összes termelési és szállítási költségeket számba véve, a kérdéses árucikkeket olcsóbban lehet a magyar fogyasztóhoz juttatni, ha Ausztriában gyártjuk, mint hogyha Magyarországon termeljük. Mert apró — pénzben ki nem fejezhető — kellemetlenségeket is számbavéve, a termelés mindig ott történik, ahonnan a szóbanforgó fogyasztási piacot a legolcsóbban el lehet látni. Vagy más alakban kifejezve ugyanezt a tényállást: valamely gyár ott fog megtelepedni, ahol a beléje fektetett tőke kamatozása a legkedvezőbbnek ígérkezik.

A magyar iparfejlesztési actiónak — úgy vélem — legnagyobb hibája az, hogy a telephely fontosságát nem értékeli kellően. Ha végignézzük a magyar iparfejlesztésről szóló hivatalos munkákat, pl. az 1904. évi Emlékiratot¹⁾, ott állandóan a következő gondolatmenetet látjuk: Magyarország behoz valamely iparczikból ennyi ezer métermázsát; tehát kívánatos az illető iparczikot termelő gyár alapítása. Ez a gondolatmenet azon a téves föltevésen alapszik, hogy bármiféle iparczikot a fogyasztás színhelyén legalkalmasabb termelni! Hogy ez mennyire nem áll, erre nézve elég egy pillantást vetni a világkereskedelem statistikájára: az összes országok, az iparilag legfejlettebbek is, vásárolnak más országokból nagymennyiségű iparczikot, oly iparczikot, a melyeket más országokban olcsóbban lehet termelni. Példakép idézem a következőket.

Németország 1910-ben 4.795 millió M. kész iparczik kivitele mellett nem kevesebb, mint 1.595 millió márka árú késziparczikot vásárolt idegen államoktól.

Talán idézhetünk még jellemzőbb példát is. Néhány nagyobb állam gépkereskedelme az 1909. évben következőkép alakult:²⁾

	Behozatal millió márkákban	Kivitel
Németország	63	384
Belgium	48	40
Franciaország	141	48
Anglia	54	404
Ausztria és Magyarország	78	20
Északamerikai Unio	18	244

¹⁾ *Emlékirat az iparfejlesztésről.* Melléklet a m. kir. kereskedelemügyi minis-
terium 1904. évi költségvetéséhez.

²⁾ *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1911.* p. 205.

Tehát ugyanazon árucikkből kölcsönösen óriási mennyiségeket cserélnek ki az első rangú iparos államok, a mi világosan mutatja, hogy az iparfejlesztésnél nem szabad abból a szempontból kiindulni, hogy a mit az ország fogyaszt, azt az országban is kell megtermelni.

A mint ezen alapelvében, úgy egyes részleteiben sem veszi figyelembe az Emlékirat a telephely kérdését. Idézzük a következő sorokat az „Emlékiratból“ :¹⁾

„Oly iparcikkekre kell első sorban tekintettel lennünk, melyeknek nyers anyagát az ország nyújtja és melyeket mégis külföldről hozunk be. Ezeknek fölkarolását hármask érdek kívánja; a rendelkezésre álló nyersanyag értékesítése, a munka haszna és a fogyasztás hazai fedezése.

Ha támogatásra van szükség, ezeknek nagyobb támogatás nyújtandó, mint más iparágnak.“

A mily keresztülvihetetlen az a terv, hogy valamely ország ipari szükségletét kizárólag maga termelje, ép oly kivihetetlen az is, hogy nyersanyagát mind maga dolgozza föl! A világkereskedelmi statisztikának felületes átvizsgálása megmutatja, hogy iparilag nagyon fejlett államok is óriási mennyiségű nyersanyagot exportálnak: elég, ha az Unio óriási gyapot kivitelére utalunk. Az iparilag nagyon fejlett Németország is 1909-ben kivitt

14	millió	márka	értékű	vasérczet,
28	„	„	„	nyersvasat,
15	„	„	„	zinnt,
313	„	„	„	szenet.

És igen sok állam vásárolja vissza a saját nyersanyagából készült készárúkat is, ugymint Magyarország, Svédország pl. 1910-ben 58 millió márka értékű vasérczet vitt ki Németországba, vissza 11·5 millió márka értékű vasárút és gépet hozott be onnan. A gyapotot termelő államok saját termésüknek csak igen kis részét dolgozzák fel. India, Egyptom, sőt az Unio is saját gyapotjából készült kész gyapotszövetet és ruhá-neműeket vásárol Angliától. Az iparfejlesztést tehát nem lehet erre az alapra fektetni.

Helyes iparfejlesztést ilyen helytelen alapon űzni, nem vihet eredményre. Mielőtt valamely gyáralapításhoz fogunk, pontosan meg kell vizsgálni azt, vajjon az illető iparág jó telephelyen van-e nálunk, tud-e majd olyan olcsón termelni, mint azok a gyárak, a melyek a szükségletet eddig külföldről vagy Ausztriából ellátták. Az eredményes iparfejlesztésnek a telephely kérdését kell első sorban tisztázni. Ennek az

¹⁾ 63. l.

elmulasztása az oka, hogy annyi állami támogatással alakult gyár megszűnt, megbukott vagy állami támogatásból tengeti életét.

* * *

Az ipartelepülés kérdése a közgazdaságtan legelhanyagoltabb problémái közé tartozik. Az elméleti közgazdasági munkákban csak itt-ott lelhető fel egy-egy idevonatkozó megjegyzés. Az egyes iparágakban tevékeny gyakorlati emberek ugyan tisztában vannak saját szakmájuk települési föltételeivel; tudásuk azonban részleges és alig kerül nyilvánosságra. A történelmi multnak igen nagy befolyása van a tényleges ipartelepülésre. A legutolsó évtizedek technikai vívmányai teljesen fölforgatták a termelést és régente előnyös telephelyek hátrányossá váltak. De a megszokás, a kereskedelmi összeköttetés és különösen a képzett munkaerő megléte tovább is megtart régi, immár hátrányos telephelyen számos vállalatot. Régente pl. az üvegyártást csak erdős vidéken lehetett üzni, a nagy faszükséglet miatt; az üvegyárak egy része máig is megmaradt eredeti telephelyén, noha immár semmi szükség sincs rá, hogy erdős vidéken legyen az üzemhely.

Például szolgáljon egy nagy osztrák üvegyár, a mely 1.000 munkást foglalkoztat. Még egy év előtt a legközelebbi vasutállomás 30 km.-nyire feküdt, a törékeny árút kocsikon kellett rossz utakon szállítani, a mely célból a gyár 120 pár lovat és számos fuvarost kényszerült tartani. Évtizedes fáradozás után sikerült nagy áldozatok árán viczinális vasutat építeni; de egyik üzemrész még mindig 8 km.-nyire fekszik a vasutállomástól.¹⁾

Hasonló nehézségek nálunk is előfordulnak. A magyar közgazdászokra óriási és egészen új feladat vár itt: megállapítani, hogy Magyarország összes természeti, szállítási és nyersanyag termelési viszonyai mellett, mely iparágaknak szolgálhat telephelyül, vagyis mely iparágak képesek itt olcsóbban termelni, mint külföldön vagy Ausztriában.

A feladat megoldását különösen megnehezíti az a körülmény, hogy hasonló tartalmú külföldi munkák sem léteznek. Az ipari fejlődés haladt a maga útján; folytonos kísérletezések és számos vállalat bukása révén kialakult az a tudás, hogy ebben az országban vagy országrészben, bizonyos iparágat nem lehet eredményesen üzni, a nélkül, hogy az eredményeket elméleti rendszerbe bárki is összefoglalta volna. Csak a legújabb időben jelent meg egy igazán úttörő munka ezen a téren, Alfréd Weber munkája az ipartelepülésről.²⁾

¹⁾ Friedrich Herz: *Die Schwierigkeiten der industriellen Produktion in Österreich*. Z. für Volkswirtschaft, Socialpolitik u. Verwaltung 1909. 696.

²⁾ Über den *Standort der Industrien* von Alfred Weber. Erster Teil: *Reine Theorie des Standorts*. Tübingen J. C. Mohr. 1909.

Weber munkája tisztán theoretikus munka, a mely azt kutatja, hogy egy országon belül hol helyezkednek el a különböző iparágak, illetve még pontosabban csak azokat a tényezőket kutatja ki, a melyek az ipar települését elméletileg meghatározzák. Ennek kimerítő ismeretét akarjuk itt nyújtani. Úgy véljük ugyanis, hogy W. munkája alkalmas elméleti basist nyújthat annak a megvizsgálására, hogy milyen kilátásai vannak az iparfejlődésnek általában Magyarországon és hogy különösen mely iparágak számára alkalmas telephely Magyarország. Noha Weber egy országon belül kutatja a kérdéses tényezőket, nem lenne nehéz tételeit általánosítani és különösen Magyarország és Ausztria iparosodására alkalmazni.

* * *

Hogy valamely gyár miért bizonyos helyen és nem másutt telepszik meg, erre nézve maguk a tulajdonosok vagy vezetők sem tudnak rendszeren pontos fölvilágosítást adni: rendszeren sokféle dolgot össze-vissza beszélnek; ezt a sokféleséget kell első sorban rendszerbe önteni.

Minden gazdasági erőt, a mely valamely gazdasági tevékenységet egy bizonyos helyre vonz, telephelytényezőnek nevezünk.

„Telephelytényező alatt értünk valamely, a maga nemében élesen körülhatárolt előnyt, a mely valamely gazdasági cselekvés számára akkor áll be, ha valamely meghatározott helyen, vagy általában bizonyos fajta helyeken üzik. Valamely „előnyt“, vagyis valamely költségmegtakarítást, a mely az ipar számára azt a lehetőséget nyújtja, hogy ezen a helyen valamely meghatározott árut kisebb kiadással tud előállítani, mint másutt.“¹⁾

A „meghatározott“ itt pontos és szűk értelemmel bír; ugyanolyan nemű, de más minőségű áru kedvező telephelye esetleg egész másutt lesz, mint a silányabb minőségűé.

A gyakorlati élet nyilvánvalóvá teszi, hogy ilyen telephelytényezők, a melyek valamely áru termelését egyik helyen olcsóbbá teszik, mint másutt, valóban léteznek.

A telephelytényezőket többféle szempontból lehet csoportosítani.

1. Vannak olyanok, a melyek minden iparágnál szerepelnek; pl. a szállítási költség, a munkaköltség; és vannak olyanok, a melyek csak némely iparágnál szerepelnek, pl. a nyersanyag romlandósága, folyóvíz-szükséglet. Az előbbieket általános, az utóbbiakat specialis telephelytényezőknek nevezzük.

2. A telephelytényezők — tekintet nélkül arra, hogy általánosak-e vagy specialisak — lehetnek regionalisak, azaz olyanok, a melyek vala-

¹⁾ *Standort der Industrie* 16. 1.

mennyi vagy néhány iparágat egy határozott geográfiai hely körzetébe vonzzák; és tömörítő (agglomeratív) vagy szóró (deglomeratív) jellegűek, ha ugyanis a telepeket a megfelelő körzeten belül egy helyre összetömöríteni vagy sokfelé szétszórni igyekeznek.

Az emelkedő telekjáradék szóró, a mellékiparok sikeresebb üzése pl. tömörítő telephelytényező.

3. A telephelytényezők lehetnek „természet-technikaiak“ és „társadalom-culturalisak“. A természet-technikai tényezők, pl. klíma, bányakincsek stb. a társadalom bármely állapotától viszonylag független telephelytényezők: a társadalom-culturalis tényezők, pl. a munkabér és munkateljesítmény viszonya valamely országban a társadalmi állapotoktól függő tényezők.¹⁾ A Weber-féle tiszta theória csak az előbbieket veszi figyelembe; nekünk ellenben, ha Magyarország iparfejlődését akarjuk ezen az alapon megvizsgálni és különösen az iparfejlesztés helyes irányát kikutatni, a társadalmi állapotból származó telephelytényezőket épúgy számba kell vennünk, mint a természet-technikaiakat.

Magyarország szempontjából első sorban a regionalis telephelytényezők kikutatása és befolyásuk quantitativ megállapítása fontos. Ha sikerül megállapítani, hogy Magyarország, illetve vidékei mely iparágak kedvező telephely-körzetei, úgy a körzeteken belül való elhelyezkedés kisebb fontosságú.

Melyek tehát az általános, tehát bármely iparágra érvényes regionalis telephelytényezők?

Ha visszaemlékezünk a telephelytényezők definitiójára, tudjuk, hogy azok nem egyebek, mint költségmegtakarítások (Kostenvorteile), a melyek előállnak, ha valamely iparágat egy meghatározott helyen és nem másutt üzünk. Ha tehát meg akarjuk állapítani azokat a telephelytényezőket, a melyek az ipart bizonyos körzetekben localisálják, úgy kell eljárunk, hogy az ipartermékek termelési költségét elemeire bontjuk és megvizsgáljuk, hogy mely elemek azok, a melyek a geográfiai eltolás által kisebbednek vagy nagyobbodnak: az ilyen változó költségelemek az illető iparág telephelytényezői.

Minden ipari termelés a következő részekre bontható:

1. A telek és a fixtőke beszerzése;
2. a feldolgozandó anyagok (nyers- és segédanyagok, félgyártmányok) és a hajtóerő-anyagok — Kraftmaterial — (szén, fa, nyersolaj) beszerzése;
3. az anyagátalakítás folyamata;
4. a készárú elszállítása.

¹⁾ U. o. 20. 1.

A capitalista-termelésben mindegyik rész egy bizonyos mennyiségű, pénzben kifejezett kiadást jelent, a melyek összessége — hozzáadva a félig-kész állapotban vett áruknál az átlagprofitot is — adja a termelési költséget.

1. A telek és fixtőke megmaradván, a késztermék költségében csak mint a ráfordított tőke discontja — a fixtőkénél a kopást beleszámítva — jelenik meg.

2. Az anyagok beszerzési ára fölbontható az illető áruk beszerzési árára termelésük helyén és a szállítási költségre a termelés helyéről a felhasználás helyéig. A rájuk kiadott pénz — a discontot beleszámítva — teljesen átmegy a termelvény termelési költségébe, illetve árába.

3. Az anyag átalakítása, minthogy az összes anyagi kiadásokat az előbbi két tényezőben már fölvettük, csak munkabér-kiadást követel, mely — a megfelelő disconttal együtt — egész nagyságában a termelési költségbe megy át.

4. A negyedik stadium, az áru elszállítása csak szállítási költséget jelent, a mely a disconttal együtt a termelvény árát nagyobbítja.

Az árat nagyobbítja végül az ugynevezett általános költségek (fűtés, világítás, biztosítás, adó stb.). Végül hozzájárul még a nyereség. Az összes árelemek tehát a következők: ¹⁾

1. A nyereség.
2. A különböző fokozatokban a termelésbe fektetett tőke discontja.
3. A fix tőke amortisatiós hányada.
4. Az anyagok és a hajtóerő-anyagok beszerzési költsége.
5. Munkabérek.
6. Szállítási költségek:
  - a) a nyers- és erőanyagok odahozataláért;
  - b) a készáru elszállításáért.
7. Az általános költségek.

Ezen elemek közül kettő, az 1. és a 7-ik, mint lehetséges telephelytényezők kiküszöbölhetők: a nyereség az eladásból származik, kisebb vagy nagyobb volta nem befolyásolja a telephely jóságát, hanem megfordítva a telephely helyes megválasztásától függ. Viszont a 7-ik alkatrész, az általános költségek részben oly csekélyek, hogy tényezővé nem válhatnak, részben mint az adó nagysága, társadalompolitikai jellegűek. Viszont a 2-ik alkatrész a tőke-discont felbontható három alkatrésze, mert nagysága függ a tőke nagyságától és a kamatlábtól; a tőke nagysága pedig függ a telekár és a berendezési költségtől; úgy hogy véglegesen a következő, esetleg számbájövő részeket nyerjük:

¹⁾ U. o. 27—28.

1. A telekár.
2. Épület, gép és berendezés ára.
3. A nyers- és erőanyagok beszerzés ára.
4. Munkaköltség.
5. Szállítási költség.
6. Discontláb.
7. Az állótőke amortisatiós quotája.

Nyilvánvaló, hogy a 7. az amortisatiós quota nem képezhet telephely-tényezőt, mert gépek, épületek stb. mindenütt körülbelül azonos idő alatt pusztulnak el. Hasonlóképen, ha egy gazdasági területen vizsgáljuk a telephelytényezőket, a mint ezt a tiszta theoria teszi, a discontlábát a számításán kívül hagyhatjuk. Ha ellenben Magyarországot mint telephelyt összehasonlítjuk Ausztriával, a discontláb különbséget figyelembe kell majd vennünk. Végül számításán kívül hagyhatjuk a telekárát, a melynek regionalis különbsége bármily nagy legyen is, a rajta termelt árú egységére jutó discont-alkatrész különbsége elenyésző.

Maradnak tehát, mint igazi telephelytényezők, a melyek a geografiai helyzet szerint lényegesen változnak:

1. A felhasznált anyagok beszerzési ára, a mely lényegesen változik a különböző termelési helyek viszonyai szerint.

2. A munkaköltség, a mely különböző vidékeken különböző nagy: itt természetesen nem a napibér absolut magassága, hanem a termék egységére vonatkoztatott magassága, tehát a tényleges munkaköltség jó számba.

3. A szállítási költség, úgy a termelés helyére szállított nyers anyagok, mint az onnan az eladás, illetve a fogyasztás színhelyére szállított készárúk szállítási költsége.

A nyers anyag relativ ármagassága, lelőhelyek szerint, munkaköltség és szállítási költség: ez a három [regionalis telephely-tényező lép föl minden iparágnál.

A tiszta theoria szempontjából W. az elsőt a harmadikra redukálja; az olcsóbb nyers anyagot úgy is foghatjuk föl, mint a mely közelebb fekszik, kevesebb szállítási költséget igényel; a drágábbat, mint távolabb fekvőt; a lelhelyen való árdifferentiát, mint szállítási költség különbséget foghatjuk föl. A tiszta theoria szempontjából tehát csak két regionalis telephely-tényezővel kell számolnunk, melyek egymásra nem redukálhatók; a szállítási költség és a munkaköltséggel.

Magyarország tényleges viszonyainak vizsgálatánál természetesen ezt a reductiót szintén végrehajthatjuk; pl. a szén árát az ország minden vidékére úgy fogjuk megállapítani, hogy a számbajövő bányák helybeli árához a szállítási költséget hozzá adjuk. A szállítási költség tényező és a munkabértényező hatásáról W. a következőket mondja:

„Ha abból indulunk ki, hogy az ipar minden izolált termelési processusában elsősorban természet-technikailag, az optimalis szállítási költség pontok köré vonzódik és ha az így keletkezett megoszlást, mint az orientatio mindenütt fellépő „alaphálózatát tekintjük, melyet az első telephelytényező“, a szállítási költség factor teremt meg, — úgy a munka költség-különbözetek egy első alteratios erőt képeznek ezen alaphálózattal szemben. Az optimalis munkaköltség-pontok nyilván nem egyebek, mint az orientatio kitérítő vonzópontjai, a melyek egy „deviatiot“ igyekeznek létrehozni az alaphálózatban, egy „eltorzítást“ az ipartelepülésnek a szállítási költség alapján létrejött hálózatán.¹⁾

A tömörítő és szétosztó tényezők egy harmadik erőt képeznek, melyek az előbbi két erő hatása alatt keletkezett hálózat szemein belül igyekeznek az üzemeket egy helyre tömöríteni vagy szertesztét szórni. A kérdés most már csak az, hogy minden egyes tényezőnek milyen nagy hatása van az egyes iparágak településére.

* * *

(Folytatása következik.)

Varga Jenő.

---

¹⁾ U. o. 34. lap.

A nemzetközi kereskedelem az utolsó harmincz évben. II.

Az Amerikai Egyesült-Államok az utolsó husz évben Európa államaival szemben a vám és kereskedelmi politikában dictátori szerepre vállalkoztak; az 1890-ben megállapított Mackinley bill az erős védővámokon kívül meghonosította a reciprocitási szerződéseket és a védővámok irány, ép úgy mint a reciprocitás és vele kapcsolatban az amerikai akaratnak nem hódoló országokkal szemben alkalmazott retorsio politikája a későbbi billben is egész a ma fennálló és 1907-ben hozott Payne-Aldrich billben is uralkodó maradt. Az Egyesült Államok ezen időszakban gazdaságukban óriási haladást tüntetnek fel. Népszámuk 50,155.000 lélekről 1880-ban 91,972.000 lélekre emelkedett, vagyis 81%-kal szaporodott; vasuti hálózata 93.262 angol mérföldről 244.084 mérföldre megnőtt, vagyis 161%-kal nagyobbodott.

Az Amerikai Egyesült Államok hatalmas gazdasági fejlődése külkereskedésében is kifejezést nyer. 1910-ben 1880-hoz képest bevétele 133, kivitele pedig 107%-kal emelkedett. Azok az óriási mennyiségű mezőgazdasági és bányászati termények, melyek felett rendelkezik és melyeket a művelt és iparos európai országok okvetetlenül igényelnek, eredményezik, hogy ez államok kereskedelmi mérlege állandóan activ és ma is a kivitel értéke még 153 millió dollárral mulja felül a bevitelét.

Az Egyesült Államok bevitelénél első sorban a következő országok szerepelnek: Nagybritánia, Németország, Franciaország, Cuba, Brasilia, Canada, Brit-India, Mexico, Japán, stb. A sorrendben 1880-ban Németországot még Franciaország és Cuba megelőzték.

A bevitel 133%-os emelkedésénél nagyobbbat mutat: Argentina 457, Olaszország 398, Németalföld 372, Japán 342, Mexico 239, Brit-India 236, Belgium 233, Németország 224 és Canada 187%.

Kisebb az átlagnál Brasilia 108, Franciaország 93, Cuba 88 és Nagybritánia 29%.

A bevétel országainak részleteit a XVII. táblázat mutatja.

(XVII.) Északamerikai Egyesült Államok bevétele ¹⁾
ezer dollárokban.

	1910	1900	1890	1880
Nagybritánia	271.030	159.582	186.489	210.614
Németbirodalom	168.805	97.375	98.838	52.211
Franciaország	132.363	73.012	77.672	69.344
Cuba	122.528	31.372	53.802	63.423
Brazília	108.154	58.073	59.319	51.970
Canada	95.128	39.369	39.043	33.214
Britt-India	70.729	45.356	20.804	21.023
Mexico	58.796	28.646	22.691	7.210
Japán	66.399	32.749	21.103	14.510
Olaszország	49.868	27.924	20.330	10.318
Belgium	40.059	12.941	9.336	11.791
Argentina	33.463	8.114	5.402	6.215
Németalföld	31.714	15.853	17.029	6.944

Amerika bevételének legfontosabb árúczikkei ma: nyersbőrök, nyers kaucsuk, cukor, kávé, nyers selyem, pamutfonalak és árúk, len-, kender- és jutafonalak és árúk, fa, faárúk és faanyag, nyers gyapjú, stb.

A bevétel átlagos emelkedésénél nagyobbat mutat: vörösréz, 3661, olaj 2330, chilisalétrom 1554, nyers kaucsuk 968, nyers bőrök 878, selyemárú 458, dohány 455, fa, faárú és faanyag 444, nyers ón 402, nyers len, kender, juta 224 és gyümölcs 187⁰/_o.

Az átlagosnál kisebb emelkedést mutat: len-, kender- és jutaárúk 130, pamutárúk 121, nyers gyapjú 116, cukor 19, kávé 15, és selyemárú 0.5⁰/_o.

A bevétel csökkent vasárúknál 26 és gyapjúfonalnál 30⁰/_o-kal.

A bevitt árúk részleteit feltünteti a XVIII. táblázat.

(XVIII.) Északamerikai Egyesült Államok bevétele ¹⁾ a legfontosabb árúkból ezer dollárokban.

	1910	1900	1890	1880
Nyers bőrök	112.248	57.936	21.882	30.002
Nyers kaucsuk	106.861	33.042	14.855	9.606
Cukor	106.394	100.251	101.765	88.762
Kávé	69.194	52.468	78.267	60.361
Nyers selyem	67.130	45.330	24.332	12.025
Pamutfonalak és árúk	66.473	41.296	31.311	29.929
Árúk és fonalak kenderből, jutából stb.	57.604	31.152	28.421	25.337
Fa, faárúk, faanyag	54.423	20.592	15.427	9.536
Nyers gyapjú	51.221	20.261	15.264	23.728

¹⁾ A bevételre vonatkozó adatok az összbevitt, reexportált árúk bevételét is tartalmazzák.

	1910	1900	1890	1880
Drágakövek	47.800	14.859	12.382	6.698
Vas- és vasárúk, gépek	39.808	20.479	41.680	53.714
Friss és elkészített gyümölcs	37.424	19.264	20.747	13.284
Selyemárúk	32.888	31.129	38.686	32.189
Kender, juta és eféle növényi fonóanyagok	32.419	26.374	20.635	9.617
Nyers vörösréz	30.888	12.420	17	821
Nyers ón	30.870	19.104	6.899	6.223
Nyers dohány	27.751	13.297	17.605	4.911
Növényi olajok	24.300	6.321	2.298	1.091
Gyapjúfonalak és árúk	23.532	16.164	56.582	33.911
Chilisalétrom	16.548	4.737	2.709	1.085

Amerika kivitele első sorban következő országok felé irányul: Nagybritánia, Németország, Canada, Franciaország, Németalföld, Mexico, Olaszország, Cuba stb.

Az összes kivitelnek 107°/o emelkedésénél nagyobbat mutat: Argentína 2.231, Mexico 846, Brasilia 810, Japan 770, Canada.626, Németalföld 396, Brit-India 372, Cuba 370, Olaszország 342, Németország 340°/o.

Az átlagnál kisebb a kivitel a következő országok felé: Belgium felé 19, Franciaország felé 15 és Nagybritánia felé 9°/o.

A kivitel országok szerinti részleteit mutatja a XIX. táblázat:

(XIX.) Északamerikai Egyesült-Államok kivitele ezer dollárban				
	1910	1900	1890	1880
Nagybritánia	496.078	527.784	444.459	450.994
Németbirodalom	246.787	184.648	84.315	56.292
Canada	202.548	88.030	37.328	28.063
Franciaország	114.666	81.994	49.013	98.889
Németalföld	84.394	89.116	22.488	16.887
Mexico	57.346	33.704	12.666	6.066
Olaszország	53.048	33.059	12.974	12.348
Cuba	51.795	25.237	12.670	10.925
Argentina	40.364	11.263	8.323	1.780
Belgium	40.235	47.756	26.140	33.710
Brasilia	22.764	11.481	11.902	8.496
Japan	21.761	29.043	5.227	2.526
Brit-India	9.494	4.883	4.655	2.218

Amerika kivitelének főbb cikkei a következők: nyers pamut, vas és vasárú, finomított ásványolaj, nyers vörösréz, gépek, fa, faárú és faanyag, bőr és bőrárú, buza, liszt, zsir, szén stb.

Az összes kivitelnek 104°/o-kal való emelkedése sokkal nagyobb a következő árúknál: vörösréz 12.480^o/o (azaz 667.000 dollárról 83.7

millióra emelkedett), mezőgazdasági szerszámok 2.070, szén 1.915, gépek, 1.804, vas és vasárú 1.140, bőr és bőrárú 677, olaj 431, fa, faárú és faanyag 392, pamutfonál 233, olajpogácsa 221, finomított ásványolaj 176, dohány 142, Thomas-salak 116 és nyers pamut 112⁰/_o.

Az átlagos kivitelnél kisebb az emelkedés: disznózsirnál 54 és liszt-nél 36⁰/_o.

Csökkenés mutatkozik a kivitelnél: szalonna és sonkánál 31, tengerinél 49 és buzánál 74⁰/_o-kal. Ezek a csökkenések első sorban a termés következményei.

A kivitt árúk részleteit feltünteti a XX. táblázat:

(XX.) Északamerikai Egyesült-Államok kivitele a legfontosabb árúkból ezer dollárban				
	1910	1900	1890	1880
Nyers pamut	450.447	242.989	250.969	211.536
Vas és vasárú	99.234	66.428	11.265	8.410
Finomított petroleum	93.813	68.248	44.659	34.015
Nyers vörösréz	83.625	55.772	2.239	0.667
Gépek (mezőg. kiv.)	79.899	55.485	14.277	4.196
Fa, faárú, faanyag	78.814	50.598	28.258	16.237
Bőr és bőrárú	52.647	27.293	12.439	6.760
Buza	47.807	73.237	45.276	190.546
Buzaliszt	47.621	67.761	57.036	35.333
Disznózsir	43.301	41.939	33.456	27.920
Szén	40.513	19.503	6.856	2.058
Nyers dohány	38.017	29.163	21.150	16.379
Pamutfonalak és árú	53.397	24.003	9.999	9.981
Mezőgazdasági eszközök	28.124	16.099	3.859	1.296
Tengeri	25.428	85.206	42.658	53.298
Olajpogácsa	19.251	16.806	8.000	6.260
Szalonna	18.381	38.976	39.150	50.988
Sonka s eféle	17.837	20.416	7.907	
Növényi olajok	15.940	16.089	5.449	3.257
Oleomargarin és mesterséges vaj	14.655	10.921	6.773	—

Franciaország kereskedelmi politikáját a nagy német-francia háború óta a szerződésellenes irány vezette, minek főoka a frankfurti béke 11 pontjában a Németország és Franciaország közt örökké biztosított legnagyobb kedvezés volt. Franciaország 1870 óta nem kötött tarifaszereződéseket; ez okból már 1888 márczius 1-től kezdve Olaszországgal vámháborúba keveredett s ez az ellenséges állapot eltartott 1899 február 12-ig és Franciaország és Olaszország forgalmát erősen megintgatta. Midőn 1892-ben Franciaország összes tarifaszereződei lejártak, 1892 február 1-én kelt új vámtarifa-törvény lépett életbe, mely a kettős tarifa-rendszeren alapul és minimál tételeiben megjelöli azt a határt, a

meddig a kormány szerződéskötéseknél a tarifát lekötheti. E tarifa jellege az ipar és agrárvédelem nagyfokú biztosítása. Ez okból mindjárt Spanyolországgal megkezdődött 1892 február havában a vámháború s miután Svájczzal sem sikerült szerződést kötni és Svájc a minimál tételeknél sok árúnál kisebbeknek a megkötését követelte, 1893 januárban kitört a vámháború, a mely 1895 augusztus 19-ig tartott, a midőn Franciaország minimális tarifájának a Svajczt érdeklő tételeit leszállította. Franciaország így hosszú időn át három szomszédos állammal ellenséges viszonyban élt s habár vasutjai 1880-ki 25.266 kilométerről 1910-ben 41.122 km-re, azaz 52°/o-kal emelkedett s így a belső forgalom gyarapodása a külforgalomra kedvező hatású lehetett, népességének megállapodottsága, a mely 1880-ban 37,672.000 lélekre rugott és 1906-ban csak 39,252.000 lélekre, vagyis 26 év alatt csak 4°/o-kal emelkedett; a külkereskedés számaiban határozottan az elzárkózási politika nyilatkozik meg és Franciaország külkereskedése nagy haladást nem mutat.

Franciaország kereskedése az utolsó 30 évben nagyon lassan halad. Elzárkózási politikája és idegenkedése a tarifaszerződések megkötésétől pangást idézett elő forgalmában. 1910. évben 1880-hoz képest bevitele 42, kivitele pedig 81°/o-kal emelkedett. Kereskedelmi mérlege állandóan passiv, habár a passivitás csökken, a mennyiben 1880-ban 1.565·5 millió frankot tett és 1910. évben csak 889 milliót.

A bevitelnél ma első sorban a következő országok szerepelnek: Nagybritannia, Németország, Amerika Egyesült-Államai, Belgium, Algir, Brit-India, Argentina, Oroszország, Ausztrália stb.

Az összes bevétel 42°/o-os emelkedésénél nagyobbat mutat: indo-chinai francia gyarmat 1.986, Ausztrália 830, Brazília 219, Algir 212, Chile 194, Argentina 110, Németalföld 127, China 100, Brit-India 147, Németország 103, Nagybritannia 45°/o.

Az átlagnál kisebb Svajcz bevitele, mely csak 21°/o-os, Oroszorszáigé 7 és Belgiumé 5°/o-os emelkedést mutat.

Csökken a bevétel következő országokból: Amerika Egyesült-Államaiból 16°/o, Törökország 28, Spanyolország 43 és Olaszországból 52°/o-kal.

A bevételnek országok szerinti részleteit mutatja a XXI. táblázat.

	(XXI.) Franciaország bevitele (millió frank)			
	1910	1900	1890	1880
Nagybritannia	930·3	674·6	626·9	663·5
Németország	890·5	427·0	351·0	438·2
Amerikai Egyesült Államok	614·1	509·5	317·4	731·0
Belgium	469·8	422·0	500·5	457·4
Algir	446·6	165·9	208·5	126·9
Brit-India	385·7	154·4	210·1	155·6

	1910	1900	1890	1880
Oroszország	337·3	231·3	194·6	314·1
Argentína	302·9	284·9	210·5	143·9
Ausztrália	228·4	91·8	31·1	21·0
China	210·0	161·0	103·4	100·9
Spanyolország	195·3	220·0	358·3	343·2
Olaszország	188·9	148·7	121·9	398·3
Brazília	167·2	78·9	81·5	52·4
Svájcz	138·9	107·2	104·2	114·1
Törökország	96·1	107·8	133·0	133·5
Francia Indo-China . . .	96·0	34·3	4·6	—
Chile	93·7	74·0	11·6	31·8
Németalföld	93·2	46·5	40·1	40·9
Tunis	72·7	25·1	18·3	—

Franciaország bevitelének legfőbb cikkei a bevitt érték aránya szerint a következők: nyers gyapjú, pamut, szén, selyem, olajmagvak, gépek, nyers kaucsuk, fa, gabona, ásványolaj stb.

Az összes bevétel emelkedésénél (11⁰/_o) nagyobb emelkedést mutat: ásványolaj 1882, nyers kaucsuk 2863, nátron salétrom 806, gépek 232, réz 236, nyers pamut 118, dísz toll 165, szén 134, nyers gyapjú 78, halak 107, olajmagvak 90, sajt és vaj 47.

Az átlagos emelkedésnél kisebb emelkedést mutat: kávé 29, len, kender 26, nyers bőrök 21, fa 15 és nyers selyem 6⁰/_o.

A bevétel csökkent: bornál 5, vágóállatoknál 72⁰/_o-kal. A gabonánál mutatkozó 80⁰/_o-os csökkenés az összehasonlítás éveiben mutatkozott termés-különbségekre vezethető vissza.

A bevételnek árú szerinti részleteit mutatja a XXII. tábla.

(XXII.) Franciaország bevétele a legfontosabb cikkekben
millió. frank

	1910	1900	1890	1880
Nyers gyapjú	658·9	426·4	337·4	370·2
Nyers pamut	469·8	248·9	206·4	215·4
Szén	400·7	406·9	247·8	170·1
Olajos magvak	379·7	188·6	192·5	159·6
Nyers selyem	346·3	248·2	239·7	327·2
Nyers kaucsuk	320·1	52·8	14·9	10·8
Gabona	301·3	127·3	363·6	788·5
Bor	296·5	155·3	349·8	313·9
Gépek	247·5	142·9	48·8	42·1
Nyers bőrök	206·9	161·0	210·9	170·0
Fa	165·9	177·0	157·0	278·0
Vörösréz	128·8	108·0	42·9	38·3
Kávé	126·4	91·8	156·2	97·6
Len	82·4	82·6	57·9	65·1
Dísz tollak	79·0	39·6	25·5	29·8

	1910	1900	1890	1880
Natron-salétrom	72·5	60·0	42·9	8·0
Sajt és vaj	64·8	51·4	34·5	44·1
Halak	59·1	44·6	43·1	28·5
Ásványolaj	56·5	53·3	39·0	15·2
Vágóállat	48·5	26·4	68·9	177·2

Franciaország kivitele ma a következő országok felé irányul: Nagybritánia, Belgium, Németország, az amerikai Egyesült-Államok, Algir, Svájc, Olaszország, Argentina, Spanyolország stb.

Az átlagos emelkedés 1909-ben 1880-hoz képest a kivitel 81⁰/₀-ot tesz; ennél nagyobb emelkedést mutat Indochinai gyarmatok 364, Tunis 269, Algir 171, Oroszország 158, Németország 146, Belgium 135, Németalföld 121, Argentina 93 és Olaszország 88⁰/₀.

Az átlagosnál kisebb emelkedést mutat: Svájc 74, Törökország 60, Nagybritánia 40 és Amerika egyesült államai 37⁰/₀-kal.

Csökken a kivitel: Spanyolországba 11 és Braziliába 15⁰/₀-kal.

A kivitelnek országok szerinti elosztását mutatja a XXIII. táblázat.

(XXIII.) Franciaország kivitele millió frank

	1910	1900	1890	1880
Nagybritánia	1.275·1	1.227·6	1.026·2	910·6
Belgium	1.093·7	598·2	537·6	465·0
Németország	894·0	465·2	341·6	362·9
Amerika Egy.-Áll.	456·0	255·2	328·8	332·2
Algir	438·9	259·4	194·9	161·8
Svájc	385·5	211·5	242·8	220·4
Olaszország	344·2	155·7	149·9	181·8
Argentina	162·8	49·7	103·5	84·6
Spanyolország	140·7	135·3	152·6	158·7
Tunis	87·2	34·7	23·0	—
Oroszország	87·9	39·4	16·6	34·0
Németalföld	82·9	57·2	43·7	37·5
Törökország	72·9	49·8	60·3	45·5
Franc Indochina	64·1	48·8	13·8	—
Brasília	63·8	37·7	81·0	76·2

Franciaország kivitelének legfontosabb cikkei a következők: nyers és fésült gyapjú, pamutárúk, selyemárúk, bor, gyapjúárúk, nyers selyem, autók, ruházat és fehérnemű, nyers kaucsuk stb.

A kivitel 81⁰/₀ emelkedésénél nagyobbat tüntet fel a nyers kaucsuk 13.039, gépek 307, pamutárúk 315, nyers gyapjú 159, vegyszertári cikkek 166, nyers bőrök 114 és ruházatok 143⁰/₀.

Az átlagos emelkedésen alul maradnak selyemárúk 42, kikészített bőr 29 és nyers selyem 17⁰/₀-kal.

Csökken a kivitel gyapjúárúknál 42, bornál 0·1 és sajt és vajnál 0·01⁰/₀-kal.

A kivitelnek árúk szerinti részleteit mutatja a XXIV. táblázat.

(XXIV.) Franciaország kivitele főbb cikkeiben
millió frank

	1910	1900	1890	1880
Nyers, fésült gyapjú . . .	341·4	201·7	121·0	132·50
Selyemárú	332·8	258·1	273·9	234·3
Pamutárú	328·2	174·4	110·4	79·1
Bor	243·3	227·2	268·8	245·1
Nyers kaucsuk	236·5	25·9	4·9	1·8
Gyapjúárú	212·5	227·2	361·3	370·2
Selyem	183·6	135·7	125·4	156·6
Ruha és fehérnemű . . .	173·1	136·1	125·0	71·2
Automobil	161·9	9·4	—	—
Vegyészeti cikkek . . .	159·2	88·3	49·7	56·7
Nyers bőrök	133·7	109·7	76·3	62·2
Kikészített bőr	111·9	114·3	112·2	92·1
Gépek	99·3	63·4	57·8	23·9
Sajt és vaj	90·1	73·8	118·5	90·3

Oroszország külkereskedése óriási mértékben emelkedett. Egyrészt népessége 99,146.000 lélekről 1885-ben, 127,897.000-re gyarapodott 1909-ben a szaporodás tehát 24 évben 29⁰/₀, vasuti hálózata pedig 14.316 angol mértföldről 1880-ban, 44.950 mfre azaz 214⁰/₀-kal emelkedett. Ehhez járul, hogy Oroszország 1894-ben megkötötte Németországgal az első tarifaszereződést és ezzel a lépéssel elhagyta addig követett politikáját; kereskedelmi politikáját többé nem autokrat módon intézi, hanem a többi országokkal szerződések útján rendezi viszonyát. A szerződéses politika Oroszország külkereskedését nagyban előmozdította.

Oroszország bevétele 1909. évben 1880-hoz képest 49, 1890-hez pedig 89⁰/₀-kal, kivitele pedig 1880-hoz képest 140 és 1890-hez 94⁰/₀-kal emelkedett. Oroszország kereskedelmi mérlege állandóan activ, még pedig igen változó számokkal, a szerint, a mint óriási gabonatermése jobban vagy rosszabban sikerül; míg 1880-ban csak 26·8 millió rubellel haladta meg a bevitel értékét a kivitel, 1909-ben ez 778 millió rubelt tesz ki.

A bevitel legfőbb országai ma Németország, Nagybritánia, az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Ausztria-Magyarország.

Az összes bevitel emelkedése 1890-hez képest (mint mely év óta a származás és rendeltetés részleteiről már vannak adatok) 89⁰/₀. Ennél nagyobb emelkedést mutat: Németország 262, Németalföld 261, Franciaország 183⁰/₀-kal. A többi ország mind az átlagon alul marad; így Ausztria-Magyarország 51, Nagybritánia 37, Dánia 31, Olaszország 30, Amerika Egyesült Államai 8 és Törökország 7⁰/₀-os emelkedést mutatnak.

Belgium behozatala 5 és Chináé 52⁰/₀-kal csökkent.

A bevételnek egyes országok szerinti részleteit mutatja a XXV. táblázat:

	(XXV.) Európai Oroszország és Kaukázus bevétele millió rubelben		
	1909	1900	1890
Németbirodalom	356·8	216·7	114·6
Nagybritánia	128·0	127·1	92·9
Északam. Egy.-Áll.	57·9	44·2	53·4
Franciaország	49·0	31·3	17·3
Ausztria és Magyarország . . .	26·6	27·0	17·8
Németalföld	18·1	8·8	4·9
China	13·9	16·2	29·1
Olaszország	12·0	8·9	9·2
Egyiptom	10·0	12·0	—
Norvégia	8·5	—	6·4
Dánia	8·3	5·9	1·7
Törökország	8·3	7·2	7·7
Svédország	7·9	—	—
Belgium	6·7	9·1	7·1
Rumánia	—	1·6	1·7

Oroszország bevételénél a legnagyobb szerepet játszó a következő árúk: gépek, nyers pamut, gyapjú és gyapjufonalak, nyers bőrök, textilárúk, fémárúk, kőszén, fa, tea stb.

Az árúk közül az átlagnál nagyobb volt a bevétel: bőröknél 425, gépeknél 370, textilárúknál 298, halaknál 198, gyapjú és gyapjufonalaknál 176, kőszénél 154, nyers selyemnél 136, gyümölcs és növényeknél 106⁰/_o.

Kiseb emelkedést mutatnak: bor és szesz 72, tea 54, nyers pamut 9⁰/_o.

A bevételnek egyes árúk szerinti megosztását feltünteti a XXVI. tábla:

	(XXVI.) Európai Oroszország és Kaukázus bevétele a legfontosabb árúkból millió rubelben		
	1909	1900	1890
Gépek ¹⁾	98·8	76·7	21·4
Nyers pamut	87·6	63·2	79·9
Gyapjú, gyapjufonalak	58·0	21·8	20·8 ¹⁾
Bőrök és irhák	42·0	15·4	7·6 ²⁾
Textilárúk	39·8	15·1	9·9
Fémárúk	38·5	30·5	—
Kőszén és kocsz	31·8	42·1	12·5
Fa és faárúk	31·0	—	—
Tea	29·0	23·6	18·8
Hal	28·7	14·7	9·6

¹⁾ Csak a gyapjú forgalma van kimutatva.

²⁾ Csak a bőrök forgalma van kimutatva.

	1909	1900	1890
Papiros és papirosárúk	26·9	—	—
Kaucsuk és guttapercha	24·1	—	—
Nyers fémek	22·6	36·7	33·6
Nyers selyem	20·2	13·1 ¹⁾	8·7
Vegyészeti árúk	17·5	12·6	12·5
Bor és szesz	15·5	12·9	9·1
Gyümölcs, növény	12·4	9·2	6·0
Festékek	12·2	11·0	14·7
Pamuffonalak	9·3	—	9·0
Kávé	6·5	5·0	5·6

Oroszország kivitele következő országok felé irányul: Németország, Nagybritánia, Németalföld, Franciaország, Olaszország, Belgium, Ausztria-Magyarország; a sorrend 20 évvel ezelőtt más volt, akkor Nagybritánia megelőzte Németországot.

A kivitel 94% emelkedésénél nagyobbat mutat Amerika Egyesült-Államai felé 1.177% (igaz, hogy a csak 0·9 millió rubel kivitel 11·5 millióra emelkedett), Dánia 358, Németalföld 330, Belgium 139, Olaszország 126, Rumánia 135, Németország 117 és Ausztria-Magyarország 101%.

Kisebb emelkedést mutatnak Franciaország 85, Törökország 54 és Nagybritánia 51%.

A kivitelnek országok szerinti részleteit mutatja a XXVII. táblázat:

(XXVII.) Európai Oroszország és Kaukázus kivitele
ezer rubelben

	1909	1900	1890
Németbirodalom	386·6	187·6	177·9
Nagybritánia	288·6	145·6	203·5
Németalföld	189·2	69·3	43·5
Franciaország	89·0	57·5	48·4
Olaszország	67·8	36·8	30·3
Belgium	64·3	23·4	27·4
Magyarország és Ausztria	60·5	26·3	30·2
Dánia	36·7	18·3	8·3
Törökország	26·2	18·3	16·8
Rumánia	15·9	5·3	7·2
Északamerikai Egyesült-Államok	11·5	3·4	0·9
Svédország	11·0	—	—
Norvégia	8·1	—	12·7
Égyiptom	3·1	9·2	—
Kína	—	1·1	1·2

A kivitel legfőbb cikkei: gabona, fa, len, tojás, bőrök, olajpogácsa,

¹⁾ A selyemfonalak forgalma is benne foglaltatik.

ásványolaj, olajmagvak, cukor, szárnyas és vad, szóval mezőgazdasági cikkek.

A kivitel átlagos emelkedésénél nagyobb emelkedést mutat: tojás 329, fa 134 és gabona 121⁰/₀-kal.

Kisebb az emelkedés: ásványolajnál 19, lennél 11⁰/₀.

Csökken a kivitel: kendernél 28, olajmagvaknál 41, sörte, szőr és hajnál 48 és gyapjúnál 58⁰/₀-kal.

A kivitelnek árúk szerinti részleteit feltünteti a XXVIII. táblázat:

(XXVIII.) Európai Oroszország és Kaukázus kivitele
a legfontosabb árúkból millió rubelben

	1909	1900	1890
Gabona és liszt	748·3	304·7	338·5
Fa és faárúk	126·1	58·3	53·7
Len	67·9	49·1	61·0
Tojás	62·2	31·5	12·7
Tejtermékek	48·4	14·0	—
Bőrök és prémbőrök	35·0	13·7	—
Olajpogácsa	33·7	15·5	—
Ásványolaj	32·6	45·9	27·3
Olajosmagvak (főként len- mag)	25·8	37·9	44·3
Cukor	15·3	16·3	—
Szárnyas és vad	12·7	8·7	—
Kender	12·4	9·5	17·8
Ló	8·1	5·2	—
Manganércz	7·6	6·4	—
Gyapjú, nyers	6·6	5·9	15·8
Sörte, szőr, toll	6·3	10·1	12·3
Hal és caviar	5·9	4·4	4·8
Főzelék, gyümölcs	4·8	3·1	—
Guttapercha-árúk	4·8	3·5	—
Szarvasmarha, sertés stb.	4·3	4·1	—

Az osztrák-magyar monarchia külkereskedése aránylag lassúbb emelkedést mutat, mint gazdasági fejlődése igényelhetné. Népessége (Bosznia és Hercegovina nélkül) 37,883.000 lélekről 1880-ban, 49,451.000 lélekre 1910-ben, s így 39⁰/₀-kal emelkedett; vasuti hálózata 18.500 kilométerről 1880. évben, 41.949 kilométerre, azaz 115⁰/₀-kal gyarapodott. Kereskedelmi politikáját Németország elzárkózási intézkedései folytán szintén az agrár és iparvédelmi irányban kellett fejleszteni 1882., 1887. és 1906. évi vámtarifái erősen követték a német vámtarifák példáit. Az elzárkózás rendszerét leginkább Rumánia és Szerbia érzik. Rumániával 1886-tól 1901-ig vámháborút folytatott, Szerbiával szemben pedig 1906. évben törtek ki a forgalmi küzdelmek, melyek csak 1910. évben szüntek meg.

Az osztrák-magyar monarchia bevitele az 1880-ik évtől 1910-ig 139⁰/₀-kal, kivitele azonban csak 91⁰/₀-kal emelkedett, kereskedelmi mérlege pedig, mely 1880-ban 125 millió koronával activ volt, 1910-ben 434 millió koronával passiv. Ausztria-Magyarország ezekben az években a tulnyomó mezőgazdasági országból erősen ipari államokká fejlődött.

Behozatalában ma első sorban szerepel Németország, Amerika Egyesült Államai, Nagybritánia, Brit-India, Oroszország és Olaszország. Mig a behozatal 1910-ben 1891. évhez képest (mint a mely időről első ízben állnak adatok a származási és rendeltetési országok szerint rendelkezésre) összesen 139⁰/₀-kal emelkedik a behozatal: Amerika Egyesült Államaiból 404, Egyiptomból 380, Rumániából 326, Oroszországból 198, Németországból 161, Franciaországból 158, Brit-Indiából 150, Svájczból 145, Belgiumból 144, Törökországból 108, Olaszországból 94, Nagybritanniából 83, Brasiliából 37⁰/₀-kal emelkedett; Szerbiából pedig a bevétel nagy csökkenést mutat az 1906 óta beállót háborús és ellenséges kereskedelmi politika folytán. A behozatal országok szerinti részleteit a XXIX. táblázat mutatja.

(XXIX.) Ausztria-Magyarország bevitele
(ezer koronákban).

	1910	1900	1891
Németbirodalom	1,168,757	646,300	440,200
Északamerikai Egyesült Államok	237,281	153,251	47,100
Nagybritánia	235,839	157,249	129,200
Brit-India	230,183	98,760	96,100
Oroszország	167,269	89,175	55,800
Olaszország	132,172	115,435	68,100
Franciaország	113,665	54,409	43,500
Svájc	113,088	70,166	46,200
Brasília	59,318	43,501	42,700
Románia	52,289	32,989	8,200
Török birodalom	52,029	41,942	24,800
Belgium	48,865	26,646	20,400
Egyiptom	33,742	27,749	6,600
Szerbia	11,816	42,213	40,700

A behozatal legfontosabb cikkei a nyers pamut, ásványszén, nyers gyapjú, tehát első sorban ipari nyers anyagok, gépek, még pedig mind mezőgazdasági, mind ipari célokra, nemtelen fémek és belőlük készített félgyártmányok, nyers bőrök, gabona, kávé stb.

A bevétel 1910-ben 1880-hoz képest 139⁰/₀-kal emelkedett. Ennél sokkal jobban emelkedett az arány a következő árúknál: ásványszén 812, nemtelen fémek 615, tojás 420, gépek 385, pamutárú 326, nyers

pamut 241, rizs 217, vas- és vasárú 200, könyvek 198, gyapjúfonál 151, nyers dohány 143⁰/_o-kal. Az összes bevétel arányát nem érték el és volt emelkedésük: nyers gyapjú 119, selyem és selyemfonál 103, nyers bőrök 87, selyemárú 85, kikészített bőr 84, kávé 29, gyapjúárú 15⁰/_o. A gabona forgalma a termés változása szerint irányul.

A nagyobb jelentőségű cikkek bevitelének összehasonlítása a XXX. táblázatban látható.

	(XXX.) Ausztria-Magyarország bevitel a legfontosabb árúkból millió koronában.			
	1910	1900	1890 ¹⁾	1880 ¹⁾
Pamut (hulladékok is)	295·9	152·8	152·6	85·5
Ásványszén (kocsz és brikett)	173·4	112·2	51·3	18·7
Gyapjú (műgyapjú is)	159·9	88·3	79·9	73·1
Gépek és készülékek (a villamosok kivételével)	106·7	52·6	36·2	21·8
Nem nemes fémek és azokból készült félgyártmányok	104·2	66·4	24·6	14·5
Nyers bőrök	81·5	50·0	4·7	44·4
Gabona	75·4	31·4	22·3	130·5
Kávé	72·2	48·1	75·9	55·6
Vas és vasárú	69·1	48·1	25·0	23·1
Gyapjúfonalak	67·9	39·2	35·8	27·4
Kikészített bőrök	66·6	38·7	25·2	34·5
Selyem és selyemfonalak	63·1	43·0	42·2	31·2
Selyemárú	59·3	32·0	24·5	32·4
Pamutárú	56·7	24·4	4·7	13·3
Nyers dohány	51·1	51·3	31·2	21·0
Könyvek és folyóiratok	50·6	40·0	24·8	17·3
Gyapjúárú	48·7	28·8	19·2	42·1
Rizs	47·6	32·8	19·6	14·8
Tojás	46·8	27·4	0·3	0·9
Pamutfonalak	40·5	29·4	10·0	35·8

Ausztria-Magyarország kivitele ma első sorban Németország, Olaszország, Nagybritánia, Svájc, Törökország, Rumánia és Oroszország felé irányul. A behozatal 1910-ben 1891-hez képest 67⁰/_o-kal emelkedett. Legnagyobb emelkedés mutatkozik Brit-Indiába 719, Törökországba 319, Egyiptomba 314, Amerika Egyesült-Államaiba, Oroszországba 180, Rumániába 149, Braziliába 149⁰/_o-kal, holott az európai államok legnagyobb része igen csekély emelkedést mutatnak; Olaszország 145, Németalföld 118, Svájc 90, Belgium 64, Németország 33, Franciaország 17⁰/_o. Szerbiába a kivitel az említett ellenséges vámpolitika következtében erősen csökkent.

¹⁾ A kikészítési forgalom eredményei nélkül.

A kivitel megosztása a főbb országok szerint a következő XXXI. táblázat mutatja:

	(XXXI.) Ausztria-Magyarország kivitele (ezer korona)		
	1910	1900	1891
Németbirodalom	992.183	963.668	744.900
Olaszország	235.519	160.977	95.600
Nagybritánia	234.097	210.383	107.000
Svájc	161.880	99.933	84.800
Török birodalom	138.287	68.278	32.500
Rumánia	109.987	47.230	44.600
Oroszország	100.808	76.994	35.600
Hamburg sz. kikötő	92.818	72.253	101.800
Északamerikai Egy.-Áll.	83.764	38.239	20.700
Franciaország	78.637	71.936	66.500
Brit-India	73.799	48.759	8.900
Egyiptom	37.343	26.971	8.900
Belgium	24.605	20.985	14.900
Brazília	12.460	6.665	5.200
Szerbia	17.304	24.173	30.300

Ausztria-Magyarország kivitelének legfontosabb cikkei: a fa, cukor, pamutárú, tojás, ásványszén, confectionárú, vas- és vasárú, nyersbőrök, üveg és üvegárú, gyapjúárú, gabona.

A kivitel 1910-ben 1880-hoz képest 91%-kal emelkedett. Ennél az emelkedésnél sokkal nagyobb a kivitel az ásványolajnál, melynek finomítása csak az 1890. év után kezdett jelentőséggel bírni s így 10.200%-os emelkedése a kivitelnek ebből magyarázható. Az emelkedés nemtelen fémekből való árúknál 934, tojásnál 869, pamutárúnál 668, confectionárúknál 366, papiros és papiroárúsnál 292, ásványszénél 288, nyersbőröknél 207, fánál 174, malátánál 157, cukornál 106, üveg és üvegárúnál 105, bőrárúnál 95%. Az összes kivitel emelkedésénél kisebb az emelkedés: selyem és selyemfonalaknál 89, vas és vasárúnál 88, szarvasmarhánál 79, lónál 77, faárúnál 60, gyapjúárúnál 39. Gabonánál csökkenés mutatkozik, mely első sorban az 1908. rossz termésnek utóhatása.

A kivitel részleteinek fejlődését mutatja a XXXII. táblázat.

	(XXXII.) Ausztria-Magyarország kivitele a legfontosabb árúknál millió koronában			
	1910	1900	1890 ¹⁾	1880 ¹⁾
Fa	246.6	254.3	123.4	89.6
Cukor	241.0	186.6	130.9	116.8
Pamutárú	115.3	46.9	12.5	14.7
Tojás	105.7	99.3	32.3	10.9
Ásványszén (kocsz és brikett)	97.1	92.8	64.9	24.8

¹⁾ A kikészítési forgalom eredményei nélkül.

	1910	1900	1890 ¹⁾	1880 ¹⁾
Confectiós árúk (szücsárúk kivételével)	93.2	47.8	19.7	20.2
Vas- és vasárúk	89.8	72.2	41.1	49.2
Nyersbőrök	74.3	37.8	22.2	24.2
Üveg- és üvegárúk	74.2	52.7	30.8	36.1
Gyapjúárúk	68.3	41.5	45.0	48.8
Árúk nem nemes fémekből . .	65.7	24.0	12.7	4.9
Papirosanyag, papiros és papirosárúk	60.8	50.2	28.6	15.5
Bőrárúk	54.8	57.8	44.5	28.0
Faárúk	51.0	47.6	36.0	31.8
Szarvasmarha	50.1	63.2	58.3	27.7
Maláta	48.9	50.8	35.8	19.1
Ló	46.2	56.0	22.5	26.0
Gabona	39.9	58.4	124.0	132.3
Ásványolaj	33.6	7.1	0.6	0.3
Selyem- és selyemfonalak . .	24.6	21.1	24.5	13.3

Olaszország az utolsó 30 évben gazdaságilag is erősen fejlődött a nemzeti egységesítés után. Népeisége — tekintettel az erős kivándorlásra — eléggé fejlődik és 28,457.000 lélekről 1880. évben, 34,565.000 lélekre 1910-ben, azaz 21⁰/₀-kal szaporodott; vasuti hálózata 8.713 kilométerről 1880-ban, 17.130 km-re 1910-ben, azaz 96⁰/₀-kal gyarapodott. Kereskedelmi politikája 1876. óta állandóan erősen védelmi irányú és ezen következetesen folytatott védőrendszer mellett pamut-, gyapjú-, bőr-, vas- és cukoripara erősen kifejlődött, úgy hogy sok iparcikkben Olaszország ma kiviteli ország, melyekben 30 évvel ezelőtt még erős behozatala volt.

Olaszország bevitele 1910-ben 1880-hoz képest 173⁰/₀-kal, kivitele pedig csak 87⁰/₀-kal emelkedett. Kereskedelmi mérlege 1880-ban 82.7 millió lírával volt passiv, ez a passivitás 1910-ben 1.166 millióra emelkedett.

Olaszország bevitele első sorban Németország, Nagybritánia, Amerika Egyesült Államai, Franciaország, Ausztria-Magyarország, Oroszország és Brit-Indiából jő. A bevivő országok sorozata 1880-ban egészen más volt. Első sorban Franciaország sorakozott, ma 4-ik helyre került, azután következett Nagybritánia, Ausztria-Magyarország, Oroszország, Amerika és csak azután jött ma az első helyen álló Németország.

Az összes behozatalnál mutatkozó 173⁰/₀-os emelkedésnél nagyobbat tüntet fel China 9.500, Németország 854, Belgium 600, Argentina 559, Amerika Egyesült Államai 379, Rumánia, 310, Brit-India 232 és Orosz-

¹⁾ A kikészítési forgalom eredményei nélkül.

ország 212⁰/₀-kal. Kisebbs arányt mutat Svájc 147, Nagybritánia 84, Egyptom 60 és Ausztria-Magyarország 59⁰/₀-kal.

Franciaország bevétele csökkent, az Olaszországgal hosszabb ideig tartott vámháború okozta ezt, a most már lassan szünetező csökkenést.

A bevétel részletei a XXXIII. táblázatban láthatók:

	(XXXIII.) Olaszország bevétele (millió líra)			
	1910	1900	1890	1880
Németország	524·6	203·4	140·3	55·0
Nagybritánia	476·3	358·8	318·9	259·3
Amerikai Egy.-Áll.	363·0	226·3	81·7 ²⁾	75·8 ²⁾
Franciaország	334·0	167·4	163·8	337·8
Ausztria-Magyarország	289·7	191·4	143·9	181·8
Oroszország	265·0	135·5	119·4	84·8
Brit-India, Ceylon ⁴⁾	159·2	61·8	98·9	47·1
Argentina	98·9	34·4	14·9	nincs kimutatva
Belgium	84·8	35·0	33·8	12·4
Svájc	83·9	57·4	55·0	34·4
Rumánia	82·1	32·9	20·0	nincs kimutatva
China ⁵⁾	60·9	49·7	1·8	0·6 ¹⁾
Brasília ³⁾	42·5	—	—	—
Európai Törökország ⁶⁾	37·3	—	—	—
Egyptom	35·1	10·9	19·9	27·0
Németalföld ³⁾	33·0	—	—	—
Spanyolország ³⁾	30·6	—	—	—
Japan ³⁾	28·4	—	—	—
Tunis ³⁾	25·2	—	—	—
Ázsiai Törökország ⁶⁾	19·8	—	—	—

Olaszország behozatalának főbb cikkei buza, ásványszén, nyers pamut, gépek, fa, nyers selyem, halak, selyemgubó, nyers bőrök, tudományos műszerek, gyapjúárú stb.

Az átlagbevétel emelkedésénél (173⁰/₀) sokkal nagyobb emelkedést mutat: a tudományos műszerek 780, fésült és festett gyapjú 736, ócska vas és aczél 649, buza 649, gépek 431, szarvasmarha 380, selyemgubó 372, fa 333, szén 320, halak 230, nyers selyem 223, nyers pamut 204, kikészített bőr 184⁰/₀.

¹⁾ Japánnal együtt van kimutatva.

²⁾ Canadával együtt van kimutatva.

³⁾ Az 1880—1900. kimutatásban ezek az országok nincsenek meg.

⁴⁾ Az 1880—1900. kimutatásban így van: Brit-India, Ceylon, Str. Settli. és Aden.

⁵⁾ Az 1880—1900. kimutatásban így van: Kína és Hongkong.

⁶⁾ Az 1880—1900. kimutatásban így van:

	1900	1890	1880
Török birodalom *)	26·8	45·9	39·1

*) Európai, ázsiai és afrikai Törökország.

Az átlagnál kisebb emelkedést mutat a lovak 76, vas- és aczélárú 73, nyers bőrök 69⁰/_o-kal.

Csökkenés állt be a gyapjúárúk, selyemárúk, pamutárúk és a cukor bevitelénél. Ez a csökkenés jellemző bizonyítéka annak, mennyire haladt Olaszország ipara a lefolyt 30 év alatt.

A bevitelnek árai szerinti részleteit mutatja a XXXIV. táblázat.

(XXXIV.) Olaszország bevétele a legfontosabb árúban
ezer lira

	1909	1900	1890	1881 ¹⁾
Buza	299.605	152.535	128.997	39.787 ²⁾
Ásványszén, pirszén	260.498	207.782	121.936	62.199
Nyers pamut	243.634	150.908	127.170	80.017
Gépek és részeik	175.333	77.545	40.074	32.842
Nyers, ácsolt és fűrészelt fa és donga	147.282	54.57	30.855	33.802
Nyers selyem	110.023	74.405	42.307	34.435
Halak	86.051	30.466	30.415	26.214
Selyemgubó	64.754	27.823	14.205	13.737
Nyersbőrök	57.726	43.364	29.420	33.915
Tudományos műszerek és electrotechn. készülékek .	54.626	18.901	8.868	6.512
Gyapjúárúk	52.856	25.851	54.766	69.960
Fésült, festett stb. gyapjú .	49.638	25.679	6.288	— ³⁾
Vas- és aczélárúk	48.612	21.211	20.180	27.984
Szarvasmarha	43.259	2.337	14.562	9.076
Selyemárúk	43.169	20.237	25.340	82.471
Kikészített bőrök	42.400	14.989	14.043	15.419
Ló, öszvér, szamár	41.197	30.152	23.087	23.348
Nyers gyapjú és hulladéka .	41.101	17.143	20.861	38.143
Ócska vas és aczél	37.472	20.729	13.443	4.685
Pamutárúk	37.342	14.611	42.294	71.346
Nyers és finomított cukor .	3.750	1.001	32.163	52.093

Olaszország kivitele 1909. évben 1880-hoz képest 87⁰/_o-kal emelkedett. Kivitele első sorban irányul ma Németország, Amerika Egyesült-Államai, Franciaország, Svájc, Nagybritánia, Ausztria-Magyarország, Argentina, Törökország felé. Egész más sorrendben jelentkeztek az országok 1880-ban; akkor első volt Franciaország, azután következett Ausztria-Magyarország, Svájc, Nagybritánia, Németország és Amerika.

¹⁾ Az 1880. évi olasz árúforg. statisztikai közlemény nem áll rendelkezésünkre és így a részletes adatok csak 1881-től kezdve közölhetők.

²⁾ Rozszal együtt van kimutatva.

³⁾ Nyers gyapjúval együtt van kimutatva.

A 87⁰/₀-kos emelkedésnél nagyobbat mutat: Belgium 1.180, Amerika Egyesült-Államai 407, Argentina (1890-hez viszonyítva) 388, Németország 372, Egyptom 273, Oroszország 166, Nagybritánia 150, Svájc 112⁰/₀-kal. Kisebb az emelkedés Brit-Indiánál, oda a kivitel csak 35⁰/₀-kal emelkedett,

Csökken a kivitel: Ausztria-Magyarországba 1⁰/₀-kal, és Franciaországba 58⁰/₀-kal. A francia-olasz vámháború nyomai itt erősen fennállanak még.

A kivitelnek országok szerinti megosztását mutatja a XXXV. táblázat:

(XXXV.) Olaszország kivitele
(millió líra)

	1910	1900	1890	1880
Németország	293·1	221·4	118·6	78·4
Amerikai Egyesült-Államok	263·8	121·4	78·3 ¹⁾	54·7 ¹⁾
Franciaország	218·3	168·7	160·6	503·5
Svájc	216·4	206·9	168·5	102·2
Nagybritánia	210·4	153·9	111·2	83·7
Ausztria-Magyarország . .	164·6	144·3	83·9	166·3
Argentina	151·5	68·2	30·5	nincs külön kímutatva
Európai Törökország ²⁾ . .	64·4	—	—	—
Belgium	51·5	22·6	32·2	4·0
Oroszország	50·6	9·2	11·3	18·9
Egyptom	44·8	29·1	7·3	12·0
Ázsiai Törökország ²⁾ . . .	43·5	—	—	—
Brit-India, Ceylon ³⁾	36·8	29·5	12·1	27·2
Brazília ⁴⁾	31·3	—	—	—

Olaszország kivitelének legfőbb cikkei: nyersselyem, pamutárú, selyemárú, nyers kender, nyers bőrök, friss gyümölcs, sajt, bor, tojás, száraz gyümölcs, narancs, citrom stb. Előbb 1880-ban a kivitel főbb cikkei következő sorrendben jelentkeznek: nyers selyem, faolaj, bor, kén, rizs, nyers kender; pamutárú, selyemárú, friss gyümölcs egészen alárendelt szerepet játszottak.

¹⁾ Kanadával együtt.

²⁾ Az 1880—1900. kimutatásban így van:

Török birodalom *)	37·2	19·3	18·1
------------------------------	------	------	------

*) Európai, ázsiai és afrikai Törökország.

³⁾ Az 1880—1900. kimutatásban így van: Brit-India, Ceylon, Str. Settl., Aden.

⁴⁾ Az 1880—1900. kimutatásban nincs meg. Ellenben szerepel még ebben a kimutatásban »Rumánia« és »Kína és Hongkong«, a következőképen:

	1900	1890	1880
Rumánia	1·7	1·2	nincs kimutatva
Kína és Hongkong	4·3	0·3	0·01 **)

**) Japánnal együtt van kimutatva.

A kivitel 1909-ben 1880-hoz arányosítva 87⁰/₀-kos emelkedést mutat. Ennél sokkal nagyobb az emelkedés a kaucsukárúknál, melyeknél ma 20 millió lira a kivitel és 1880-ban csak 168.000! Friss gyümölcs 2.703, száraz gyümölcs 1.120, sajt 760, selyemárú 633, nyers bőrök 611, tésztanemű 472, pamutárú 276, baromfi 105⁰/₀-kal emelkedett. Az átlagnál kisebb emelkedést mutat: nyers kender 59, kalap 58, tojás 54, nyers selyem 48, selyem hulladékfonál 30, narancs, citrom 13⁰/₀.

Csökcent a kivitel: rizsnál 32, bornál 30, olajnál 64⁰/₀-kal. A kén kivitele pedig meglehetősen ugyanaz maradt.

A kivitelnek árúk szerinti megosztását mutatja a XXXVI. táblázat:

(XXXVI.) Olaszország kivitele a legfontosabb árúknál
ezer lira

	1909	1900	1890	1881 ²⁾
Motollált nyers selyem	452.483	349.803	269.050	305.977
Pamutárú	112.866	49.634	6.269	2.917
Selyemárú	87.997	67.109	19.166	12.292
Nyers kender ¹⁾	49.077	43.745	25.816	31.358
Nyers bőrök	45.539	21.609	14.154	6.403
Friss gyümölcs	45.079	10.999	4.428	1.638
Sajt	44.739	16.543	9.970	5.259
Bor	44.557	62.982	39.868	64.876
Tojás	43.383	50.035	19.871	28.380
Száraz gyümölcs	41.580	7.675	4.152	3.407
Narance, citrom s eféle	35.110	22.421	34.375	31.043
Étfaolaj	34.129	28.453	45.398	94.919
Nyers és finomított kén	33.726	47.435	26.297	33.566
Tésztaneműek	24.048	6.126	0.373	4.209
Kalapok	23.712	20.605	7.528	14.755
Automobilok	22.941	00.036	—	—
Rizs	21.600	15.467	2.946	32.185
Hús, baromfi	20.501	18.935	11.263	9.733
Kaucsukárú	20.023	3.682	0.587	0.168
Selyemhulladékfonál	19.930	18.517	4.608	15.280

Végig tekintve ezeket a számokat, arra a meggyőződésre jutunk, hogy valamennyi ország s főképp az irányadó államok külkereskedése az utolsó harmincz évben óriási mértékben emelkedett; ez az emelkedés egyaránt mutatkozik a bevitelnél és a kivitelnél, csak-hogy más árúknál a bevitelnél és másoknál a kivitelnél. Ha az európai államokat nézzük, azt látjuk, hogy mezőgazdasági termények és pedig élelmiszerek, kivált gabona, azután iparok számára való nyers-

¹⁾ Lennél, jutával és más növényi fonóanyaggal együtt van kimutatva.

²⁾ Az 1880. évi olasz áruforgalmi statist. közlemény nem áll rendelkezésünkre és így a részletes adatok csak 1881-től kezdve közölhetők.

anyagok, főkép pamut, gyapjú, juta, kaucsuk folyton emelkedő összegekben kerülnek behozatalra, a mi ezen országoknak ipari fejlődésével kapcsolatos. Hogy ily bevitelnél az európai államok mindinkább élénkebb összeköttetésbe jutnak a tengerentúli országokkal, a hol ezek a czikkek nagy mennyiségben, olcsóbban, vagy kizárólag teremnek, az természetes. A behozatal természetével éppen ellentétben a kivitel ismét iparczikkekben jelentkezik és a hódító európai országok nagyban a tengerentúli országokat árasztják el iparczikkeikkel.

A jövőbe pillantva bátran mondhatjuk, hogy a közgazdasági fejlődés a külkereskedés táulásában biztos támaszt nyer. A tengerentúli országok földművelése mindig jobban fog fejlődni, mert Európa és az Ujvilág iparosországai mindig nagyobb mennyiségben veszik terményeiket és így alkalmas vevőket szereznek maguknak iparczikkeik számára.

A kereskedés emelkedése biztosítja a közgazdaság összes tényezőinek fejlődését.

Matlekovits Sándor.

Közlemények és ismertetések.

A kereskedelmi szerződések előkészítése.

Azon törekvések mellett, a melyek Magyarországon ezidőszerint a vámpolitikai központ megalakítását czélozzák, a melynek hivatása lesz vagy lenne a kereskedelmi szerződések előkészítése, az anyag összegyűjtése és információk szolgáltatása a kormány számára, bizonyos érdekekkel bír más, fejlettebb gazdasági viszonyokkal bíró államokban megnyilatkozó hasonló törekvések megismerése is.

Németországban a „Handelsvertragsverein“ a mult év folyamán két ízben, május 6-án és december 5-én conferentiára hívta össze a kereskedelmi kamarákat, az általános jellegű ipari és kereskedelmi érdekképviselőket és a szakegyesületeket, hogy a jövő kereskedelempolitikai periodusra való tekintettel a kereskedelmi szerződések előkészítésének módozatait megvitassák és kísérletet tegyenek egy olyan központi szerv létesítésére, a mely alkalmas volna az egyeztetés és közvetítés munkájára. Noha a „Handelstag“-ban egyesült kamarák nagy része elvi okoknál fogva e tárgyalásokkal szemben várakozó álláspontra helyezkedett, — az elvi okokhoz az érdekképviseltek között divó féltékenység is hozzájárult — a német ipar és kereskedelem érdekképviselői szerveinek túlnyomó része képviseltette magát a tárgyalásokon és azok úgy a kormány körében, mint a gyakorlati élet köreiben erős visszhangot keltettek. E két conferentiának tárgyalási anyaga nyomtatásban most jelent meg és így alkalom nyílik rá, hogy bizonyos megállapításai e helyen is méltatást nyerjenek.

Az első conferentia referatумát, a mely a további tárgyalásnak is gerinczét alkotta, a „Handelsvertragsverein“ ügyvezető főtitkára, Borgius dr. készítette. Utalt arra, hogy a kereskedő- és iparosvilág köreiben sok tekintetben érthető és jogos elégtelenség mutatkozik a kereskedelmi szerződésekkel szemben, a melyekért azonban a kormány nem mindig tehető felelőssé. Sok baj onnan származik, hogy a kormánynak nincs módjában megfelelő előzetes információkat szerezni az érdekeltség köréből és nem tudja az egyes iparágaknak előtte sem teljesen világos álláspontját a szerződési tárgyalások alkalmával megfelelően képviselni. Ezek a nehézségek négy csoportba ószthatók.

Első sorban a kivánalmak nagy része, a melyek egy-egy kereskedelmi szerződés megkötése előtt a kormány elé terjesztetnek, nincs világosan formulázva. Általánosságban kívánják például egy-egy cikk, sőt árucsoport vámjának leszállítását, a nélkül, hogy a leszállítás értékét megjelölnék, vagy pontosan utalnának a megfelelő tarifafételekre.

Másodsorban hiányos az indokolás is. „A bőripar érdeke“, „a német export-lehetőségek fejlesztése“ és más hasonló frázisok megfelelők lehetnek a napilapokban, de nem elegendők arra, hogy kereskedelem-politikai tárgyalások indokolásául szolgáljanak. Az egyesületek, a melyeknek törzskarában nem lehetnek meg minden iparágnak a szakemberei, gyakran terjesztenek fel olyan kivánalmakat, a melyek a beható vizsgálat mellett alaptalanoknak és indokolatlanoknak bizonyulnak.

Harmadszor a kormánynak, a mely végre is a külállammal szemben csak közvetítője a saját országa részéről megnyilatkozó kivánalmaknak, nincs módjában, hogy a hozzá juttatott kivánalmak relativ fontosságát megismerje. Egy-egy cég több érdekképviselőt kötelékébe is tartozván, módjában van, hogy ugyanazt a kívánságot több oldalról is beterjeszse, tehát annak látszólagos fontosságát fokozza. Ezt a rendszert a mozgékonyabb vállalatok a gyakorlatban igen szívesen és számos esetben sikerrel alkalmazzák. Ezzel szemben előfordulhat, hogy sokkal fontosabb érdekek, ha hasonló apparatust nem mozgathatnak meg mellettük, elmellőztetnek.

Ezzel kapcsolatos a negyedik jelenség is: a munkaanyag céltalan szaporítása, a mi végül oda vezet, hogy a kereskedelmi szerződések előkészítő anyaga végül egészen áttekinthetlenné válik. Ugyanazt a kívánalmat azonos indokolással, ugyanazt a kívánalmat eltérő indokolással egymásután terjesztik a kormány elé a „Handelstag“, mint a kereskedelmi kamarák központi szerve, külön a kamarák, külön a centralis érdekképviselőtek és szakegyesületek, végül maguk a cégek is, úgy hogy hihetetlen idő- és erőpocsékolás történik és a képtelenül nagy anyag nehéz és lassú feldolgozása teszi, hogy a szerződést végül mégis hirtelen kell megkötni, a nélkül, hogy az összes pro és contra érvek és érdekek igazán ismeretesek volnának.

Változtatni kell tehát az előmunkálatok technikáján. Ez a változtatás azonban sokkal nehezebb, mint a minőnek látszik. Sem a kamarák, sem a társulás alapján létesült érdekképviselőtek nem szívesen mondanak le tevékenységüknek bármely részéről, hiszen mozgékonyosságuk az, a mely tagjaik szemében értéküket emeli, — ellenkezőleg szívesen vesznek a közönség részéről bármely iniciatívát, nem a dolog érdekében, hanem hogy vele újabb bizonyítékát adják tevékenységüknek. Igen soknál még arra sem lehet számítani, hogy megtagadja egy tagja valamely kivánalmának közvetítését, még ha annak céltalanságáról meg van is győződve,

sőt ha tudja, hogy nagyobb érdekek szólnak ellene, mint mellette, hisz tagjai azok, a kik fenntartják. A meglevő központi szervek, különösen a „Handelstag“ pedig csak arra szoritkoznak, hogy a bennük egyesült autonóm testületek kivánalmait csoportosítsák és a kormány elé juttassák. Feldolgozásukra nem vállalkoznak, mert arra a mai szervezet mellett nincs joguk és mert minden kérdésre nincs szakemberük. Különösen a területi alapon szervezett kamaráknál előfordul, hogy gyakran egymásután ellentétben álló kivánalmakat juttatnak a kormány elé. Ez a szakma szerinti szervezeteknél nem fordul ugyan elő, de ezeknél viszont a másik veszedelem fenyeget, hogy a saját szakmájuk érdekeit túlbecsülik, vagy mesterségesen felülértékelik.

Ebből a szétforgácsoltságból folynak a többi nehézségek is. A részletek mellett elhanyagoltatnak a vám- és kereskedelmi politika általános, elvi kérdései. Nincs tisztázva a viszonyosság és legtöbb kedvezmény kérdése. A közönség alig vette észre, hogy a legtöbb kedvezmény, a mely azelőtt szabad kereskedelmi rendszabály volt, átcuszott a vámvédelem fegyvertárába. Általános szempontokból a gyakorlat nem foglalkozott a vámmentes kikészítési eljárás, a netto vagy brutto elvámolás kérdésével, elhanyagolta a szerződések szerkesztési munkájának ellenőrzését stb. Ma például nincs semmi rendszer a szerződések beosztása tekintetében, nincs megállapítva, mi tartozik a kereskedelmi szerződésbe, mi más nemzetközi egyezményekbe és így tovább.

Mindez, kapcsolatban a jövő kereskedelmi szerződések előkészítésének két legfontosabb feladatával, a jelenleg érvényben levő kereskedelmi szerződések hatásának megismerésével és az applicált termelési statistika elkészítésével, — erre különösen szükség van abból a szempontból, hogy a termelési statistika összeállításában a vámtarifához simuljon — indokoltá teszi bizonyos munkaegyesítés és munkamegosztás keresztülvitelét. E célból kívánatos volna egy egyesületközi szervezet létesítése, — a meglevő szervezetek autonomiájának és a külön állásfoglalás jogának fenntartásával, — a melynek hivatása volna az általános kérdések tisztázása, részletkérdésekben pedig a szakegyesületekkel való tárgyalás és az így létrejött megállapodásoknak a kormány, elé terjesztése.

Mint ez a referatum, a melynek tartalmi igazságát különben az egész értekezlet elismerte, előre jelezte, az egybegyült érdekképviseltek delegátusai közül többen rögtön aggodalmukat fejezték ki, hogy működési körükből veszítenek és esetleg deferálniok kell egy centralis szervezettel szemben, a melyben nincsenek is megfelelően képviselve. Mégis az első conferentia hosszas tárgyalások után eljutott addig, hogy kiküldött egy héttagú bizottságot a további munkálatok előkészítésére és egy

újabb conferentia összehívására. Úgy látszik, a bizottság kiküldésénél közrejátszott az az ok is, hogy a vezetést nem akarták egy egyesületnek a kezében hagyni. Ez a bizottság elkészítette egy kérdőív tervezetét, a mely az érvényben levő szerződések hatásának megismerésére vonatkozik és az újabb conferentiát december 5-re hívta össze.

A december 5-iki ülés már némileg positivebb formában tárgyalta a kérdéseket, elvileg tisztázta az általános jellegű és szakegyesületek feladatkörét és egy állandó bizottságot küldött ki, ezúttal azonban már azzal a megbizatással, hogy az egyesületekkel való tárgyalás alapján a gyakorlati munka módozatait állapítsa meg. A két conferentia tárgyalásainak alapján arra lehet következtetni, hogy ez az általános jellegű és szakegyesületek közötti munkamegosztás alapján fog történni, olyformán, hogy az előbbiek a szakkérdésekre az utóbbiak véleményét bekérik, az utóbbiak pedig az általános kérdéseket amazokhoz, illetőleg a megválasztott és állandóvá alakítandó központi bizottsághoz átteszik. Az egymásnak ellentmondó kívánalmakat vagy szóbeli tárgyalásokon egyeztetik össze, vagy különvélemény formájában terjesztik fel. Az anyag gyűjtése egységes elvek szerint összeállított kérdőíveken történik. Szükség esetén a bizottság cooptálás útján kiegészíti magát, általában pedig oda fog hatni, hogy a kereskedelmi szerződések tárgyalásába gyakorlati emberek is bevonassanak.

A bizottság „Handelspolitisches Verständigungs-Komitee“ címmel február 3-án tartott ülésében már meg is kezdte működését, egyelőre olyformán, hogy kérdőpontok alapján bekérte az összes csatlakozott egyesületek véleményét a következő kérdésekre vonatkozólag: taramegállapítás, viszonyosság vagy legtöbb kedvezmény, kereskedelmi utazók ügye, a szerződési szöveg egyöntetű megállapítása, termelési statistika, katalógusok és reklámnyomtatványok vámkezelése, visszaszállított árúk vámkezelése. A beérkezett vélemények az angol majority és minority rapportok mintájára fognak feldolgozotni és az egyesületeknek megküldetni, kiegészítve a központi bizottság javaslatával. A végleges állásfoglalás e válaszok beérkezése után fog a kormányval közöltetni.

E kétségtelenül nagy alapossággal és szakszerűséggel folytatott tárgyalások, melyeknek összes észrevételei és panaszai fokozott mértékben állanak reánk nézve, a hol az érdekképviseltek működésében még sokkal kevesebb a szakszerűség és sokkal több a féltékenység, legjobban mutatják a kereskedelempolitikai kérdések előkészítésének nagy nehézségeit. Különösen fokozódnak azonban ezek a nehézségek nálunk, a hol az érvényben levő szerződések hatását nemcsak Magyarország, hanem Ausztria szempontjából is meg kell itélni, a hol minden változásnak jelentőségét nemcsak a vámkülfölddel, hanem az Ausztriával való

viszonylatban is mérlegelni kell és a hol a kereskedelmi szerződések tárgyalását meg kell előzni az Ausztriával való megállapodásnak is. És ha iparunk és kereskedelmünk kezdetlegesebb állapota, kisebb differentiáltsága jelent is bizonyos könnyebbségeket, nem szabad áztatnunk magunkat azzal, hogy a vámpolitikai központ létesítése egyszerre meg fogja oldani a kereskedelmi szerződések előkészítésének nagy nehézségeit. Igazi nagyságukban ugyanis akkor fogjuk megismerni ezeket a nehézségeket, ha komoly kísérletet teszünk azok leküzdésére. *Tonelli Sándor.*

Kartell-mozgalmak Ausztriában.

A drágaság vitája ismét aktuálissá tette Ausztriában a kartellek törvényes szabályozásának kérdését, a mely másfél évtizede foglalkoztatja Ausztria közvéleményét. A vitában kemény támadások érték a kartelleket, a melyek arra indították a kormányt, hogy újra megkísérelje a nehéz problema megoldását. A parlament közgazdasági bizottsága egy albizottságot küldött ki a törvénytervezet megszerkesztésére, a kereskedelemügyi minister pedig az anyagnak a parlamenti tárgyalásra való előkészítése céljából enquete-et hívott össze. A parlamenti tárgyalást magát és az enquete összes részleteit a legnagyobb gondossággal készítették elő, hogy remélni lehet, hogy ez a mozgalom hozzá fog járulni a kartell-ügy tisztázásához és tudományos szempontból is becses anyagot fog szolgáltatni.

Az enquete céljaira a kereskedelemügyi ministeriumban egy kérdőívet dolgoztak ki, a mely kilencz cím alatt igen nagyszámú kérdést sorol fel és a legnagyobb részletességgel kiterjeszkedik a kartell-kérdés minden pontjára. A kilencz cím: a kartell szervezete, fogyasztás és árpolitika, a kartell befolyása a kartellirozott üzemekre, befolyása az üzemek concentratiójára, befolyása a nyers anyagok és félgyártmányok előállítására, a kartell befolyása a fogyasztókra, a kereskedelemre, viszonya a kartellen kívül állókhoz és befolyása a munkás- és munkabérvizonyokra. Az ezek köré csoportosított kérdések elemeire bontják a kartell egész functionálását.

Az enquete megkezdésének időpontjára a kartell-törvénytervezet megszerkesztésére kiküldött parlamenti bizottság elkészült munkálatával. A tervezet a végrehajtási záradékkal együtt öt fejezetből áll és tartalmának lényege a kartelleknek állami felügyelet alá való helyezése. Az első fejezet az állami felügyelet terjedelméről, a második az állami felügyelet szervezetéről, a harmadik a felügyelet módjáról, a negyedik a büntető határozatokról szól.

Az első fejezet meghatározza, hogy a vállalkozóknak mely egyesülései azok, a melyek a törvény rendelkezése szerint állami felügyelet

alá tartoznak s így közvetve a kartell definitióját adja, helyesebben megmondja, hogy a törvény a társulásnak mely formáját tekinti kartellnek. A tervezet a külföldi kartelleket, a mennyiben működésüket a belföldi piacok valamelyikére kiterjesztik, szintén a törvény hatálya alá vonja. Az állami felügyelet gyakorlását a tervezet egy közigazgatási hatóságra bizza, a melyet „közgazdasági bizottság“-nak nevez. A bizottság székhelye Wien és képviselve vannak benne az összes érdekelt közgazdasági tényezők és a fogyasztók. A bizottság szaktanácsokra oszlik, a melyeknek határozatai a plenumhoz felelősek, a mely másodfokon végérvényesen dönt. A tagok titoktartásra vannak kötelezve s a mennyiben nem államhivatalnokok, erre fogadalmat tesznek. A felügyelet gyakorlásának módját a tervezet 7—15. §-ai állapítják meg, a melyek szerint a „közgazdasági bizottság“ dönti el, hogy a vállalkozóknak valamiféle társulása vagy egyes vállalat kartell-e vagy sem s a melyikről ezt megállapította, annak könyveibe betekinthesz üzleti viszonyait illetőleg vezetőségétől felvilágosítást kérhet. A tervezet felsorolja a kartellszerződés kellékeit és kötelezi a kartelleket a szerződésnek és a kartellszabályok módosítására vonatkozó határozatoknak 8 nap alatt, az ár vagy a termelvények mennyiségére, megállapítására, a bevásárlási és különösen a szállítási feltételekre és a fogyasztási piac viszonyaira vonatkozó határozatoknak 24 óra alatt való bemutatására. A határozatok felülvizsgálását a közgazdasági bizottság végzi, ugyancsak ide nyújtandók be a kartellek ellen intézett panaszok. A tervezet (12. §-a) rendelkezik a sokszor javasolt nyilvános kartell-lajstrom vezetéséről és ennek következményéről, a kartellek jogi elismertetéséről, továbbá megállapítja az előfeltételeit valamely kartell betiltásának s a határozatok megsemmisítésének. A büntető rendelkezések 400-tól 20.000 koronáig terjedő pénz- és hat hónapig terjedő fogházbüntetést hoznak javaslatba, a tervezetben felsorolt vétségek esetében és feljogosítja a közgazdasági bizottságot arra, hogy a kartellek vezetőségétől cautiót kérjen, a mely az üzem és a tőke nagyságához mérten 400.000 koronáig terjedhet s első sorban a pénzbüntetések biztosítására szolgál.

A kérdőív és a törvénytervezet nem egyforma visszhangot keltett a közvéleményben. Az agrár tábor kifejezést adott abbéli aggodalmának, hogy az enquete-en a mezőgazdaság nincs kellő arányban képviselve, az agrár képviselők elenyésző kevesen vannak az ipar és kereskedelem képviselőivel szemben. Hivatkoznak arra, hogy a mezőgazdák Ausztria népességének 58⁰/₀-át teszik, az enquete tagjainak pedig csak 10⁰/₀-a mezőgazda. Agrárellenes tendenciát látnak a munkatanács hivatalos jelentésében, a melyben Klein titkos tanácsos figyelmezteti a kormányt arra, hogy érdeklődését első sorban az élelmiszereket előállító és forgalomba-

hozó kartellek felé fordítsa és legutoljára foglalkozzék az egész gyártmányok kartelljeivel, valamint abban is, hogy a program szerint először a cukor, szesz és a tej vétettek tárgyalás alá, nyilván azért, hogy a kartellelles hangulat ezek ellen forduljon a legnagyobb erővel.

Az iparosok nyugodtabban fogadták a kartellszabályozási actiót, a kérdőívvel és a törvénytervezettel szemben a higgadt kritika álláspontjára helyezkedtek. A különféle ipari egyesületeknek a sajtóban és a szakértekezleteken kifejezett véleménye szerint az iparnak nincs kifogása a kartelleknek törvényhozási vagy közigazgatási uton való szabályozása ellen, de a törvénytervezet sok intézkedését túlzottnak s a nemzetgazdaság szempontjából is elhibázottnak tartja. Az állami monopóliumokra való törekvést, a túlságos beavatkozást az egyéni ipari tevékenységbe, az ipari vállalkozói nyereségnek kemény elítélését — a mi a törvénytervezetből kicsendül s a mit a socialisták parlamenti befolyásának tulajdonítanak — egyes iparágaknak az állam ellenőrzése és felügyelete alá való helyezését olyan reformoknak ítélik, melyek a mai gazdasági rendszerben az egyéni ipari vállalkozást lehetlenné teszik s közeledést jelentenek a jövő socialista államához. Elhárítják magukról a vádat, hogy a kartellek a drágaság okozói s hangoztatják, hogy helyes kereskedelmi és vámpolitika mellett nincs szükség kartelltörvényre, a nélkül pedig hiábavaló minden szabályozás.

A tervezet egyes pontjai közül különös fontosságot tulajdonítanak annak a javaslatnak, a mely a nyilvános kartell-lajstromok vezetését veszi tervbe, hozzáfűzvé, hogy a bejelentett és a lajstromba felvett kartellek jogilag elismertetnek. A lajstromozásnak és a kartellszabályok és határozatok nyilvánosságra hozásának nincs ellensége a kartellek között, mert a kicsinyes és céltalan titkolózáson régen túl vannak. Ezzel szemben lehetlenné tartják a tervezetnek azt az intézkedését, a mely bizonyos esetekben a közvetlen ármegállapítást a hatóságra akarja bízni, továbbá a kartellek megrendszabályozását vám- vagy tarifapolitikai eszközökkel, magán vagy állami verseny támasztásával. Sz.

A Dunáról, mint közlekedési útról.

A Dunáról, mint közlekedési útról, ujabban a német sajtó több ízben megemlékezett. Így nevezetesen a Münchner Allgemeine Zeitung többek között ezeket írja: Bár a Duna Középeurópa legnagyobb folyója és ezenfelül az egyetlen, a melyről majdnem elmondható, hogy a világrészt átlóban keresztül szeli, mégsem foglal el távolról sem olyan helyet Európa forgalmi és gazdasági életében, a mely nagyságánál fogva tulajdonképpen megilletné.

Ez a jelenség, bárminő furcsának tessék is az első pillanatra, mégis több okból magyarázható. Nevezetesen a Fekete-tenger, a melybe a Duna torkollik, a világforgalom rendesen frequentálható útjának nem alkalmas. Távol esik az európai világ majdnem minden főkikötőjétől és azonkívül tudvalevőleg egész Európa legveszedelmesebb és legnyugtalanabb tengerei közé tartozik.

Azonkívül a Dunán egyéb akadályok is figyelembe veendőek, a melyek alkalmasak a kereskedelem és forgalom elriasztására. A Duna torkolata a tizenkilencedik század derekáig nehezen volt hajózható, mert az erős deltaképződés és folyamágak gyakori oszlása mellett az egyes torkolatok, melyekben állandóan tömérdek lerakódás történt, mélység tekintetében sok kívánni valót hagytak hátra. A Dunatorkolat megnyitása a krim-háborút berekesztő párisi béke (1856 május 30.) egyik pontja volt és főleg Anglia szorgalmazására határozottat el, a mely állam a Duna-torkolatnak a nemzetközi kereskedelem számára való megközelíthetősége tekintetében rendkívül nagy mértékben érdekelve volt. Erre a Duna három torkolatának középsője a Sulina szabályoztatott, kimélyített és nagy gátakkal alkalmassá tétetett arra, hogy tengeri hajók is felhasználják. A Sulina-szabályozás befejeztével az alsó Duna forgalma lényegesen emelkedett; a tengeri hajók felfelé, a magyar határig közlekedhettek. Itt azonban a tovább való közlekedést Orsován túl meghiúsította a Vaskapu-szoros. Az 1878-iki berlini congressuson ment keresztül az a nemzetközi határozat, a melynek célja volt emez akadály megszüntetése. Magyarország kötelezte magát a szabályozási munkálatok végzésére. 1890-ban meg is kezdődtek és 6 év alatt befejezést is nyertek.

A midőn Magyarország az említett kötelezettséget vállalta, 'abban reménykedett, hogy a dunai hajóforgalom emelkedni fog, mihelyt a Vaskapu-szoros kényelmesen és veszélytelenül lesz frequentálható. Eleinte növekedett is a Vaskapu forgalma, a mely azelőtt nagyon szórványos volt. A midőn azonban Magyarország a befektetett magas költségek kamatoztatása és törlesztése végett eltökélte, hogy a hajók után illetékeket szed, meglepő gyorsan ellanyhult a közlekedés, olyannyira, hogy ma alig nagyobb, mint a szabályozás előtt volt.

Annak az okát, hogy a Duna, mint Európát átvágó vizi forgalmi út, mért nem tud oly fontosságra szert tenni, mint a többi nagy folyamok nagy része, már List Frigyes, a nagy német közgazda is észrevette éles látásával, a midőn a következő szavakat mondotta: Az Északi tengert a Fekete-tengerrel régóta egy természetes csatorna köti össze, a mely Gibraltárt és Konstantinápolyt mossa. Ezzel az úttal belvizi út sohasem versenyezhet. Ha nem volna természetes vizi út az Északi

tenger és a Fekete-tenger közt, akkor az oly vízi út, mint a Ludwigs-kanal, a mely Európa két határtengerét a continens derekán át kötötte össze, átalakító hatással lett volna az európai, de jelesen a német, az osztrák és magyar gazdasági életre. De a „Gibraltar mellett elvezető csatornával“ ez a belvizi út sem versenyezhetett sohasem. Ez csak szűk korlátok között fekvő területről kapott szállításokat. Már Délnémetország is szivesebben szállítja a Keletnek és a Fekete-tenger körüli országoknak szánt kiviteli cikkeit a Rajnán fefelé az Északi tengerhez és tovább tengeri úton, mert a dunai út rövidebb vonala daczára különböző illetveivel és akadályaiival drágább. Hozzájárul, hogy a Duna felső folyása, a mely csak Ulmnál és ott is egy darabig tökéletlenül hajózható, hosszú darabon nem könnyen hajózható medrű. Valamint a Rajna, Basel és Speyer között csak nehezen küzdhető le hajókkal, mert erős esése némi hegyi folyam jellegét kölcsönöz neki, a Duna felső folyása a magyar határig nyugtalan folyású, úgy hogy a folyam különösen felfelé tartó hajók számára nem mondható felette kellemesnek. Különösen az erős áramváltozás és kavicslerakodások nagyban hozzájárulnak a hajózás gyéritéséhez.

A délolaszországi paraszt lakosság helyzete.

Olaszország szakkutatói kell, hogy inkább a mezőgazdasági, mint az ipari városi proletariatus viszonyaival foglalkozzanak. Mig északon a nagy agrársztrájkok vonják a közfigyelmet mindinkább magukra, azalatt a déli kérdés, a mellyel az államférfiak a királyság megalapítása óta foglalkoztak, oly sokoldalú, hogy rávonatkozó tanulmányok még korántsem értek véget, noha a kutatások évtizedekig folytak és gazdag irodalmat termeltek. 1906-ban a kormány enquête-bizottságot küldött ki, a melynek az tüzetett feladatául, hogy tegyen jelentést a délolaszországi és a szigeti földművelő lakosság helyzetéről és ezen eredmények szolgáltassanak majdán alapul a jövődöbeli délolaszországi törvényhozásnál. A bizottság tagjai voltak kiváló mezőgazdák, tanárok, valamint tudományos és gyakorlati fiatalabb szakemberek. Négy évi munka után befejezte a bizottság munkálatait. Az albizottságok huzamosan tartózkodtak egyes vidékeken. 15.500 személynek küldtek kérdőiveket, a melyek közül 6.400 érkezett kitöltve vissza. Most 15 hatalmas kötetben együtt található évek fáradságos munkájának eredménye.¹⁾

Egyszer már történt az új Olaszországban efféle nagyszabású felvétel, a melyet vezetője Jacini szenátor után neveztek el és a melynek

¹⁾ *Inchiesta Parlamentare sulle condizione dei Contadini nelle Provincie Meridionali e nella Sicilia.* Roma, Tipografia Nazionale di G. Bertero 1911.

eredményei 15 kötetben vannak letéve. Az akkori és a mai felvétel közt nagy a különbség. A Jacini-féle enquete, a mely a 70-es évek végén és 80-asok elején folyt le, kiterjeszkedett az egész ország mezőgazdaságára. A mai enquete csak a continentalis délvidéket és Sziciliát veszi figyelembe. Mig az első enquete általános részvétlenség közt folyt le, a mit különben a jelentés keserűen panaszol, az alatt a mostani felvétel érdeklődésre és activ részvételre talált az összes néprétegekben, úgy hogy a zárójelentés jogos büszkeséggel mondhatja, hogy a bizottság közreadta kötetek a délvidéki parasztok szükségleteinek és törekvéseinek hű visszhangja. Harmincz év előtt Olaszország még igen szegény és gyönges ország volt, azóta a jólét Közép- és Észak-Olaszországban minden várakozást meghaladólag emelkedett, úgy hogy most egész más erők állnak rendelkezésre, a délvidékiek felsegélyezésére.

Olaszország déli részének természeti viszonyai nem oly kedvezők a mezőgazdaságnak és erdészetnek. A délvidéknek mintegy 50°/o-a hegyes, 35°/o-a dombos és 15°/o-a lapályos. Emellett az Appeninek láncolatának nincsenek természetes vizeitartói, a melyeknek a Pó-síkság termékenységének nagy részét köszöni. Ezen országrésznek csak kevés folyója van, ezek is vízben szegények. Nagy számú hegyi patakja van, melyek eső után hatalmasan megdagadnak, nagy károkat okoznak, majd hamarosan elapadnak. A síkság nagy részben mocsaras. Vannak még más bajok is. A mocsárláz az állam erélyes vezetése alatt végzett chinin-gyógykezelés mellett visszafejlődött, de korántsem szűnt meg teljesen. Sokat szenvedett Dél-Olaszország a földrengésektől is. A gyakori katasztrófák nemcsak számos emberéletet és egyéb nagy anyagi értékeket pusztítanak el, hanem gyöngítik a minden vagyonát hirtelen elvesztő lakosság vállalkozó kedvét és megbénítják a javításokhoz szükséges kedvet. Ha áttekintjük a délvidék természeti viszonyait, a területnek mintegy 1/4 részét lehet csak beültetni, míg a többi 3/4 részben csak erdő- és legelőgazdaságról lehetne szó. Figyelembe veendő az a körülmény is, hogy Dél-Olaszország termékeinek erős versenyt támasztottak. Nevezetesen a déli gyümölcsöknek Spanyolországból és Kaliforniából, a bornak más egyebünnen is.

Dél-Olaszország viszonyainak javítása szempontjából társadalmi structurája is kevésbé kedvező. A vezető osztályok tétlenek, a nemességnek csak elenyésző része gazdálkodik birtokán. Mennél jobban haladunk dél felé, annál jobban uralkodik az absentismus. A jelentés még nem állapít meg e tekintetben javulást, csak kívánatosnak tartaná az absentismus csökkenését, miután okai már teljesen vagy nagyrészt megszűntek. A jelentés elpanaszolja, hogy a dél-olaszországi birtokos-osztály viszonyain felül él, nem fektet be elég tőkét birtokába és nem is tudja

magát sokáig tartani, ha így gazdálkodik tovább. Nagy baj, hogy a birtokosság méltóságán alul valónak tartja a földművelést, a városokba tódul és túlságosan vonzódik a politikai pályához. Panaszoltatik a papság magatartása is. Különösen felemliti a jelentés az alsó papság körében uralkodó babonát, a mely a nép szellemi emelésének akadálya. Egyedüli érdeme a papságnak a hasznos mezőgazdasági szövetkezés elősegítése. Az összes vezető osztályokat egyformán illeti az a vád, hogy nemcsak hogy semmit sem tesznek az alsó osztályok képzésére, hanem még az Amerikából visszatérő kivándorlók culturigényeinek kielégítését is megakadályozzák, attól félvén, hogy az alsóbb osztályok művelődése megkönnyitené előretörésüket s a vezető osztályok visszaszorítását. A déli válságot legjobban érzik a közép- és kisbirtokosok. Ezeknek osztálya maga sohasem gazdálkodott, földjét vállalkozónak adta bérbe, a ki igyekezett lehetőleg sokat kihozni belőle, tekintet nélkül az emberanyag és a föld kiszípolozására. E földbirtokosok osztályát a jelentés részletesen jellemzi. Eleven színekben élénk tárja élehetlenségüket. Ezek a „galantuomini“ addig tudtak csak élni, a míg a kivándorlás megkezdéséig a munkabérek hallatlanul alacsonyok voltak, a míg az életigények és az adók nem emelkedtek. Ez az osztály az alacsonyabb rétegek kivándorlása folytán az életviszonyokban beállott változashoz alkalmazkodni nem tudott. Egyetlen menedékük az volna, ha maguk művelnék földjüket. Ezt azonban előítéletből nem teszik, inkább leszoritják igényeiket, a meddig csak lehet, minek folytán lesülyednek az amerikai visszavándorlók standardja alá, egyik földecskéjüket a másik után adják el.

A Jacini-féle enquête azzal a megállapítással végződött, hogy a dél-olaszországi válság főképen a munkakinálat és kereslet visszás arányán alapul, a miből alacsony bérek és standard, valamint a munkásnak a munkaadótól való teljes függése adódott. Az állapotok javulását Jacini csak új kulturák keletkezésétől és a termelés fokozásától várta. Azonban a munkabeli túlkinálat másképen csappant meg. A 80-as években kezdett a délolaszországi kivándorlás mindinkább növekedni, oly hatalmas folyammá erősödve, a mely által előidézett változásokra senki sem gondolt volna. Az 1906-os rekord-évben több, mint 360.000 ember vándorolt ki Dél-Olaszországból Amerikába. Azóta ez a mozgalom az amerikai gazdasági válság következtében valamelyest apadt ugyan, de azért még mindig több, mint 300.000 dél-olasz munkást visz az új világba. Eleinte a viszonyok a délvidéken a kivándorlás folytán még szomorúabbakká váltak, mert egyideig a legjobb erők voltak azok, a melyek a kivándorlás bátor lépésére magukat elhatározni merészelték. Sok falu férfi lakossága teljesen kivándorolt. Lassanként érkezni kezdtek a megtakarított pénzek és a kivándoroltak az első nagy nyomor enyhi-

tése után kezdtek részben visszazállingózni. A visszavándorlás mindinkább erősödött és elősegítette az amerikai conjuntura romlása. A visszavándorlókkal, az u. n. „americani“-val, egy új népréteg vonult be Dél-Olaszországba, a mely ugyan még keveset tett a délvidék megváltására, a melynek a kérdés megoldásába való bevonását igen fontosnak tartják.

Egyelőre az az érték, a mit a kivándorló magával haza hoz, majdnem kizárólag a megtakarított tőkéből, nem pedig oly ismeretekből áll, a melyeket külföldön szerzett, hogy hazájában hasznosítsa. A kivándorlók seregesen vándoroltak ki és szilárd tömegekben éltek. Pénzüket szénbányákban és földmunkákkal keresték; mezőgazdasághoz, kereskedelemhez és iparhoz nem értenek és a közéletben mint idegenek részt nem vesznek. A visszavándorló vesz ugyan földet, de nem maga műveli. Megelégszik megtakarított tőkéjének kezelésével. Az olasz kivándorlók hatalmas összeget küldenek haza. A délolaszországiak amerikai takarítása körülbelül 350 millió frank évenként. De ez a tőke a termelést csak csekély mértékben ösztönzi. Első sorban adósságfizetésre fordítják, továbbá postatakarékpénztárban és a helyi pénzügyintézetekben helyezik el vagy kiskereskedést vagy uzorakölcsön üzletet kezdenek vele vagy házat vesznek. Dél-Olaszország építkezése sem változott meg a visszavándorlás következtében. Dél-Olaszország lakásviszonyai legnagyobb részben emberhez nem méltók; „una vergogna, indegna di un paese civile.“ A városi lakosság szűk utcákban zsufoltan lakik. A lakás rendszeren egy szobából áll, a melyben több nemzedéket magában foglaló család lakozik. A szemetet rendszeren az ajtó elé lökik. Hírhedtek az u. n. sassi, világosság és levegő nélküli barlangok, a melyeket minden rendszer nélkül a hegyoldalokba vájnak és a melyekben pl. Matera kerületi székhelyen több ezer barlanglakó él. Nem sokkal jobbak Apuliának kúp alakú, faragatlan és kötetlen kőből összerótt viskói, a melyeknek egyetlen helyiségében az egész család a házi állatokkal együtt lakik. Az Amerikából visszatérőknek első igénye a jobb lakás építése, azonban az americani csak a községek és utak közvetlen közelében vásárolnak telket, a hol társas életet élhetnek. Mivel azonban a sziklás fészkekben nincsen elegendő hely, a visszavándorlók által kedvelt fekvésű telkek ára hihetetlen magasságra szökik. Ezért a visszavándorlók túlmagas összegeket fektetnek be házvásárlásaikba és a városi lakosságot sűrítik, a helyett, hogy a vidéket népesítenék be. A belátásos politikusok és közigazdák keresik módját, hogy lehetne a visszavándorlók tömegét kellőképen elosztani és földművelésre bírni. A Basilicataban egy külön bizottság foglalkozik e telepítés keresztülvitelével. Mint fentebb említettük, a régi középosztály, a „galantuomini“ osztálya, pusztulóban van. A visszavándorlók, kik benne kizsákmányolójukat gyűlölik, adják meg neki a halálos döfést,

a mennyiben a munkabéreket kétszeresre és háromszorosra hajtották fel. A földbirtokosok jövedelme erősen visszafejlődött, míg ezzel egyidejűleg a nagy földéhség folytán a telekárak nagyban emelkedtek, úgy hogy a tulajdonosoknak kettős okuk van az eladásra. A régi középosztályt a visszavándorlók könnyen pótolhatnák, ha rászánnák magukat, hogy földművelőkkel váljanak, a helyett, hogy elégtelen eszközeikkel uraskodni akarnak. A míg ezt nem teszik, az a függetlenségi érzés, melyet Amerikában szereztek, pozitív eredményekre nem vezet. A míg az Amerikából visszavándoroltakat komolyan nem telepítik, mindaddig tartani fog az a meddő vita, vajjon a kivándorlás Olaszország számára jótétemény-e vagy hátrány. Igaz, hogy a kivándorlók révén sok száz millió áramlott az országba, igaz, hogy az olaszországi kivitel a kivándorlási gyarmatok irányában gyarapodott, az anyaországi munkabérek emelkedtek, a kisbérlők létföltételei javultak. De a kivándorlási mérleg passivuma is magas. Egész vidékek elnéptelenedtek, az ideiglenes kivándorlók legjobb munkaerőiket tengeren túl hagyták, a legjobbak ott önállósulnak és elvesznek a hazájuk számára. A kivándorlás minden következménye csak a távol jövőben lesz megállapítható és pontosan mérlegelhető.

A visszavándorlók munka- és tőkeerejének kihasználására nagy súlyt vet az enquête-bizottság, úgyszintén a kopár hegyoldalak befásítására. Jacini 30 év előtt azt kívánta, hogy a mocsarak szárittassanak ki és a hegyoldalak fásittassanak be és azt javasolta, hogy az állam e célra 50 éven át évi 50 milliót fordítson. Ennek az 50 esztendőnek több, mint fele elmúlt anélkül, hogy bármely irányban is valami történt volna. Igaz, hogy az olasz államháztartás a 80-as években oly válságos helyzetben volt, hogy lehetetlen volt ily nagy összegeket beruházni, miért is Jacini óhajta utopisticusnak volt mondható. Az újabb bizottság követeléseiben szerényebb és egyúttal realisticusabb. A mocsaras síkság megjavítását, mint kevésbé fontos intézkedést háttérbe szorítja és a kopár hegységnek erdősítését, mint egyetlen és elkerülhetetlenül szükséges munkát, állítja fel, a mely nélkül minden egyéb intézkedés hatálytalan marad. Ha a hegyoldalak erdősítve lesznek, akkor a lomb, a föld és a fű magától feltartja a vizet, a mely most oly erőszakosan és szabályozatlanul dől le, elárasztva a vetéseket és állandó mocsarakat képezve. Csak a hegyek erdősítése teszi lehetővé, hogy eredményesen lehessen a síkságok mocsarainak kiszáritására gondolni. A mocsarak kiszáritásával eltűnik a mocsárláz is, míg az erdősítéssel egyidőben keletkeznek azok a kis vizerek, a melyek kiszáradtak. Amá nehézségek, melyek az erdősítésre reducált program mellett is még legyőzendők lesznek, igen nagyok. Magában a Basilicatá-ban és Calabriában 80.000 hektár lesz erdősítendő. Ültetésre ezek a kopár helyek nem használhatók, mert hiányzik a szikla-

talajt bevonó humus és kevés a levegőbeli nedvesség. A hegyoldalak legelőre sem alkalmasak. A lakosság az erdősítés feladatára nem alkalmas, magának az államnak kell a munkát végeznie. A bizottság nagyjában vázolja a programot, a mely szerint az erdősítés teljesítendő volna. A tapasztalatokon okulva tartózkodik az utopiáktól. Számításai szerint Dél-Olaszország erdősítése 300 millió frankba kerülne. Mivel azonban ezt az intézkedést nem lehet kizárólag e vidékre korlátozni, már eleve kétszer akkora tőkebefektetésre kell számítani. Lehetetlen, hogy ez a befektetés az államháztartás rendes feleslegeiből legyen fedezhető, nevezetesen a mióta a tripoliszi nagy vállalkozás oly terheket ró az államra. Az erdősítési programnak biztos pénzügyi alapot adandó, igénybe kell venni a magántőkét. Az elaboratumban az javasoltatik, állítson fel az állam külön erdősítő hatóságot és bocsásson ki egy speciális állampapírfajtát, a mely az általános állami garancia mellett jelzálogos előjogokat is élvezne a keletkező erdőbirtokokra. E kettős biztonsággal felruházva — úgymond a jelentés — az új papírt a közönségnél könnyű volna elhelyezni. Az erdőfőhatóságnak ma is joga van föld- és mezőgazdasági hitelintézeteknél kölcsönöket felvenni.

Természetesen próbaképpen nagy stilű erdősítéseket kellene végezni, mielőtt az állam ezen óriási terv keresztülviteléhez fog, a melynek sikerétől nemcsak Dél-Olaszország, hanem javarészből az egész állam jövője függ.

Socialpolitikai indítványok a német birodalmi gyűlésben.

A német Reichstag összes pártjai közül a socialdemokrata volt az, a mely a socialpolitika terén állandóan legagilisabbnak bizonyult. Az új ülészakban is, a melyben 110 képviselővel, mint a legerősebb fractio szerepel, megerősítette régi álláspontját. Már is 32 indítványt nyújtott be, a melyek közül a legtöbb socialpolitikai tartalmú. E helyen a politikai és adópolitikai indítványoktól eltekintve, csak a szorosabban vett socialpolitikai vonatkozásúakat érintjük. Ilyenek :

1. Az iskolaügynek birodalmi törvénnyel való szabályozása.

2. Az egyesülési és gyülekezési jog törvényes szabályozása. (Az indítvány szövege: Határozza el a birodalmi gyűlés, hogy felkéri a szövetséges kormányokat, terjeszsenek a birodalmi gyűlés elé törvényjavaslatot, a melylyel az 1907. évi egyesülésről szóló birodalmi törvénynek a politikai gyűlések bejelentési kötelezettségéről szóló szakaszai töröltetnek, a szabad ég alatt tartott nyilvános gyűlések rendőrségi engedélytől függetlenítettnek (7. §.); 3. mellőztetik a német nyelvnek

nyilvános gyűléseken kötelező használatáról szóló rendelkezés (12. §.); 4. megszüntették a rendőrhatóság ama joga, hogy megbizottakat küldjön a gyűlésekre (13. §.); 5. mellőztetik a fiatalok egyesülési és gyülekezési jogának korlátozása (17. §.); 6. biztosítást nyer a gyülekezési jog gyakorlása a rendőrségi időhatáron túl is; 7. az egyes országok rendelkezési joga alapján mellőzendő lenne a 24. §. 3. pontjának törlesztésével a mezei munkások és cselédek egyesülési és gyülekezési jogának korlátozása).

3. A büntetőtörvénykönyv módosítása.

4. A birodalmi munkásbiztosítási törvény revisiója. (A javaslat szövege így hangzik: Határozza el a birodalmi gyűlés, hogy felkéri a szövetséges kormányokat, nyújtsanak be a birodalmi gyűlésnek mentől előbb egy törvénytervezetet, a melylyel a birodalmi biztosítási törvény oda módosulna, hogy 1. a biztosítottaknak a helyi pénztárakban oly terjedelmű önkormányzati jog adatik, mint a milyenről a betegség ellen való biztosításról szóló törvény gondoskodott; 2. a biztosító hatóságok önálló hatóságokká lesznek; 3. a biztosítási bizalmi férfiak és a biztosítási hatóságok mellé rendelt ülnököket a biztosítottak és vállalkozók elkülönítve választják általános, egyenlő, közvetlen és titkos választói joggal a propositiós választási mód alkalmazásával; 4. a betegbiztosítás kiterjesztetik minden 5.000 márkánál kisebb évi bérű alkalmazottra; 5. az összes munkásbiztosítási ágakban a teljes munkakeresmény tétetik a biztosítás alapjául; 6. az általános helyi betegpénztárak lesznek a betegbiztosítás egyedüli vivői; 7. a segélyek elnyerésének és felemelésének könnyítése, nevezetesen az által, hogy *a)* a gyermekágyasok nagyobb mérvben segélyeztetnek; *b)* hogy az ú. n. ipari megbetegedések és a tengerészek ú. n. klimatikus betegségei üzemi balesetnek tekintetnek; *c)* a rokkantjáradék elnyerésének megkönnyítése; *d)* aggkori járadék biztosítása 65 év betöltésével; *e)* hátramaradottak segélyének felemelése; 8. a biztosítás terheinek másnemű elosztása nagyobb birodalmi segély rendelkezésre bocsátásával.

5. Ipari és más vállalatok nyugdíjpénztárának egységes törvényes szabályozása.

6. Munkanélküliség esetére való biztosítás rendszeresítése.

7. Kötelező biztosítás az állati járványok okozta károk ellen.

8. A munkabér lefoglalásáról szóló törvény módosítása.

9. A munkások és alkalmazottak védelmére és a munkaszerződés szabályozására nézve fennálló törvények és rendeleteknek egységes munkásjoggá való összefoglalása.

10. Az összes magánalkalmazottak munkajogának törvényes szabályozása.

11. A színházi, mozgószínházi, cirkuszi, hangverseny- és hasonló vállalatokban alkalmazott személyek jogi és társadalmi viszonyainak rendezése.

12. A közuti vasuti alkalmazottak jogi és munkaviszonyainak szabályozása. (Határozza el a birodalmi gyűlés, hogy felkéri a szövetséges kormányokat, hogy a közuti vasuti alkalmazottak jogi és munkaviszonyait az által szabályozza minél előbb, hogy ezen forgalmi alkalmazottak az ipartörvény alá rendeltetnek. A szabályozásra nézve minimumként követeltetik: 1. napi 8 órai munkaidő; 2. heti rendszeres 36 órás pihenőidő; 3. egyesülési szabadság és 4. állami iparfelügyelet az összes közuti vasuti személyzet számára.)

13. A cselédrendtartások megszüntetése.

14. A 8 órás munkanap és a szabad szombat délután rendszerezése az ipar, kereskedelem és közlekedésben alkalmazott összes személyzet számára.

15. 8 órás munkanap és az éjjeli, valamint a vasárnapi munka tilalma az üvegiparban.

16. Munkásvédelmi határozmányok a kohó-, henger- és hasonló művekben. (Maximalis munkanap, túlmunka-tilalom, munkaszüneti nap vasárnap dolgozók számára, akkordmunka-tilalom veszélyes foglalkozásoknál, munkások kötelező kitanítása veszedelmes munkákra, munkásvédelmi berendezkedések tökéletesítése, állandó orvosi üzemvizsgálat, munkások bevonása az iparfelügyeletbe.)

17. Vegyi ipari munkások intensivebb védelme.

18. Egy birodalmi hatóság létesítése a bányabalesetek megvizsgálására

19. Az építőmunkásvédelem birodalmi törvény útján való rendezése.

20. Novella az otthonmunka-törvényhez. (Munkabér-bizottságok, minimális bérek, a gyári és műhelyi béreknek megfelelően megállapított munkabérek magasságának közzététele.)

21. Munkabíróságok létesítése az ipari és kereskedelmi bíróságok hatáskörén kívül. (Munkabér-követelésekből eredő jogviták kiegyenlítésére.)

22. A munkaközvetítés törvényes szabályozása. (Birodalmi törvénnyel munkaközvetítő hivatalok létesítendőek a birodalom minden kerületében; nagyobb helyeken a munkaközvetítés ipari és kereseti ágak szerint tagozandó.)

Az angol bérminimum-törvény szövegezése.

A legújabb angol munkásügyi események rendkívüli socialpolitikai jelentősége mellett nem lesz érdektelen a sok harcz eredményeképen létrejött angol bérminimum-törvény szövegét ismertetni. A föld alatt és

kőszénbányákban dolgozó munkások bérminimumát megállapító törvény első fejezete három szakaszból áll. Az első kimondja, hogy minden munkaszerződésnél magától értetődő norma kell, hogy legyen, hogy a vállalkozó a munkásnak nem fizethet alacsonyabb béreket, mint a melyek e törvény szerint az illető munkás kategóriáknak járnak, kivéve, ha a kerületi rendtartásokban szabályozandó módon bizonyították, hogy a munkás a kerületi szabályzatokban megállapított kivételes csoportokhoz tartozik, vagy hogy a munkásnak nincs joga a bérminimumra, mert nem felelt meg amaz előfeltételeknek, a melyeket a kerületi szabályzatok a teljesítendő munka szabályossága és intenzitása tekintetében provideálnak. Minden munkabéregyezmény semmis, mely a határozmánynyal ellenkezik.

„Kerületi rendszabály“ (district-rules) a törvény értelmében ama szabványok foglalata, a melyeket a paritásos bányakerületi hatóság (joint district board) állapít meg.

A második szakasz szerint a kerületi rendszabály kell hogy gondoskodjék: mennyiben nem esnek öreg és nem teljes erejű munkások (fél-rokkantak) a jogos bérminimum alá. Minő feltételek teljesítendőek, hogy a munka szabályosnak és hatékonyan legyen tekinthető? Mi az eljárás előre meg nem állapítható munkamegszakítások esetében? Meg kell állapítania, hogy az a munkás, a ki a munka szabályossága és hatékonysága tekintetében felállított szabályoknak meg nem felel, bérminimumra való jogát elveszti, kivéve, ha az ok a munkás szabad akaratán kívül fekszik. A kerületi rendszabálynak közelebbi határozmányokat kell tartalmaznia a döntő fórumokat és az ügyrendet illetőleg, a vitás esetek eldöntésére.

A harmadik szakasz kimondja, hogy a munkabérminimumra vonatkozó határozmányok a törvény elfogadásának napjától fogva lépnek életbe, még ha a bérminimumok maguk végérvényesen nem is szabályoztattak. Az ezen fejezetnek megfelelő bérkövetelések a végleges szabályozás után visszaható erővel bírnak.

A törvény második fejezete a munkabérminimumok és a kerületi rendszabályok pontosabb körülírását tartalmazza.

Első szakasza kimondja, hogy a bérminimum-tételek és kerületi rendszabályok a törvény értelmében, valamennyi a törvényben taxative felsorolt kerületre nézve külön állapítandók meg egy oly testület által, a melyet az illetékes szakministerium mint paritásos kerületi hatóságot elismer. Nem szabad, hogy e törvény határozmányai valamely régebbi szerződés vagy szokásjog hatályosságát befolyásolják oly irányban, hogy ez által a törvény által szabott bérminimum kevesebb lenne, mint az illető munkások azelőtti bére volt. Minden minimális bértétel megállapításánál kell, hogy a paritásos hatóság figyelembe vegye ama meg-

határozott munkáskategória napibér-átlagát, a melynek napi bérminimuma megállapítandó.

2. A ministerium minden kerületre nézve paritásos kerületi hatóságként elismerhet olyan — a törvény kibocsátásakor már létező vagy a törvény céljaira újból alakított — testületeket, a melyek a ministerium megítélése szerint igazságosan és kielégítő mértékben képviselik a bányák munkásait egyfelől, a munkaadókat másfelől s a melyeknek elnöke független személyiség, a kit a testület munkás és munkaadó tagjai egyértelműleg választanak, vagy pedig ilyen megegyezés híján a minister designál.

Ha a paritásos kerületi hatóság szabványai nem gondoskodnak kellőképen a paritásról és arról, hogy a két érdekcsoport véleményeltérése esetén az elnök szavának kellő döntő súlya legyen, akkor a ministerium a paritásos kerületi hatóság elismerésének feltételévé teheti, hogy az illető testület elfogadja a ministerium által czélszerűnek tartott határozmányokat és minden ilyenformán elfogadott határozmány kell, hogy a testület eljárására nézve irányadó legyen.

Ha bebizonyul, hogy valamely általános kerületi munkabérminimum vagy egyéb kerületi határozmány sajátos körülmények folytán valamely bányacsoportra nem alkalmazható, akkor a paritásos kerületi hatóság az egyes kivételes bányacsoportra nézve külön alacsonyabb vagy magasabb bérminimumot állapíthat meg.

Külön fejezet intézkedik a munkabérminimumok és kerületi rendszabályok revisiójáról. E szerint minden bérminimumtétel és kerületi rendszabály, a mely e törvény alapján fogadtatott el, addig marad érvényben, a mig e törvény határozmányaihoz képest meg nem változtatják.

Módjában áll a paritásos kerületi hatóságnak az érvényben levő bérminimum tételeket és kerületi rendszabályokat megváltoztatni: *a)* minden időben, ha erre nézve a paritásos kerületi hatóság munkaadó és munkástagjai megegyeznek; *b)* a munkabérminimum vagy kerületi rendszabály létrejövetele vagy megváltoztatása után egy évvel a munkaadók vagy munkások részéről történt három hónapos felmondás után, ha a paritásos hatóság ítélete szerint a felmondás akár a munkaadók, akár a munkások egy tekintélyes csoportja részéről történik.

Az átmeneti határozmányok szerint, ha e törvény kibocsátása után két héttel a minister egy paritásos kerületi hatóságot el nem ismer vagy ha egy későbbi időpontban valamely kerületben egy paritásos kerületi hatóság részére indító ok forog fenn arra nézve, hogy e törvény alapján bizonyos kötelezettségek teljesítenek és ugyanazon időben ily kerületi hatóság nem létezik, a minister azonnal vagy pedig

megfelelő idővel később kinevezhet egy személyt, a mely a paritásos kerületi hatóság helyett eljárhat a kinevezés tartamára a törvény értelmében. Ha a ministerium azért kénytelen ezzel a jogával élni, mert a munkaadók nem akarnak tagokat kiküldeni a paritásos hatóságba, holott a munkások hajlandók az ő bizalmiférfiaik kiküldésére vagy megfordítva a munkaadók küldenek tagokat és a munkások nem, akkor a ministerium, ha czélszerűnek látszik, a hiányzó csoport helyére nevezhet ki egy biztost vagy pedig a hiányzó ülnökök helyébe megfelelő számú bizalmiférfiut. Ily esetekben a ministerium által kinevezettek úgy tekintendők, mintha a törvény szerint rendesen választottak volna.

Ha a paritásos kerületi hatóságnak nem sikerül 3 héttel a ministerium részéről történt elismerése után az illető kerület részére az első bérminimumtételeket és az első kerületi rendszabályt megállapítani vagy pedig valamely bértétel felmondásánál az illető indítvány a törvény által előírt határidőig elintézést nyerni nem tud, a paritásos kerületi hatóság helyett az elnöknek kell megállapítania a minimális bértételeket vagy a kerületi rendszabályokat, a mikor is az így történt rendezés törvényes erővel bír.

A törvény 5. és 6. fejezete az egyes benne szereplő fogalmak közelebbi körülírását és pontos nevét (coal Mines Act 1912), valamint érvényességének idejét (13 év) tartalmazza.

Angol törvény a kereskedelmi alkalmazottak védelméről.

1911. év végén harmadszor olvastatott az angol alsóházban a kereskedelmi alkalmazottak védelméről szóló törvényjavaslat. A kormány részéről megbízott előadó Churchill volt, a ki annak idején a javaslatot mint belügyminister benyújtotta, annak daczára, hogy azóta már a tengerészeti ügykörbe lépett át. Az eredeti tervezet, átmenvén a bizottságok retortáján és a harmadik olvasáson, távolról sem oly tágkörű, mint volt. A kormány ugyanis kénytelen volt csak azokat a pontokat a törvénybe felvenni, a melyeket illetőleg egységet lehetett elérni, hogy a törvényt még a folyó ülészakban tető alá lehessen hozni, míg különben újabb halasztástól lehetett volna tartani. Így az eredeti tervezetből csak három főpont állott meg egészben vagy részben. Töröltetett az a határozmány, a melynek értelmében a heti maximalis munkaidő csak hatvan óra lehet. A legfontosabb újítás annak a heti egy szabad délutánnak törvényes biztosítása, a mely szokásjogilag igen sok helyen meghonosodott. Azonban nem kötelező ez a heti szabad délután, ha az illető héten

belül még egy másik rendes ünnep is van. A törvény szabályozza azonkívül a szüneteket is. Semmiféle alkalmazottat sem szabad hat óránál tovább egyfolytában foglalkoztatni szünettel való megszakítás nélkül. A déli szünetnek legalább háromnegyed órát, a délutáni uzsonnaidőnek (teaszünet) legalább félórát kell kitennie. Az üzleti zárórát a javaslat meg nem szabja és az ünnepminimumot sem. De felvétellett egy határozmány, a melytől azt reméli a minister, hogy helyi szabályrendeletek révén fog egységesen szabályoztatni általa az üzleti záróra. A kormány ugyanis felhatalmazást nyer arra, hogy helyi felvételeket végezzen a végből, hogy az üzleti záróra kérdése előbbre vitessék és előkészíttessenek az egységes eljárás útjai. A munkáspárt szónoka sajnálkozását fejezte ki azon, hogy a törvény messze mögötte maradt az eredeti javaslatnak, de kijelentette, hogy a munkáspárt azért mégis megszavazza a törvényt, mert mutat némi haladást az előbbi viszonyokhoz képest. A törvény már folyó évi január hó elsején életbe is lépett.

Munkásbiztosítás.

Schulcz Ágost dr. : *A munkásbiztosítási joggyakorlat. 1908—1911.* Budapest, 1912. Állami munkásbiztosító hivatal. 994 old.

Ama szoros kölcsönhatás következtében, a mely a közgazdaság és socialpolitika között fennáll, szélesebb körök érdeklődésére is számot tarthat a „Munkásbiztosítási joggyakorlat“ czímen néhány hét előtt megjelent és a kereskedelemügyi minister felhatalmazása alapján a m. kir. állami munkásbiztosítási hivatal megbízásából kiadott munka.

A 994 lapra terjedő gyűjteményt Schulcz Ágost ministeri osztálytanácsos-bíró, a hivatal egyik érdemes tagja állította össze és pedig mind azoknak a felsőbb hatóságoknak és felsőbb bíróságoknak gyakorlatából, a melyeknek törvényes hatásköre munkásbiztosítási kérdések eldöntésére is kiterjed. Így látjuk itt a munkásbiztosítási törvény szakaszai szerint sorakoztatva a m. kir. Curia, a m. kir. közigazgatási bíróság, a m. kir. állami munkásbiztosítási hivatal és a m. kir. kereskedelemügyi minister munkásbiztosítási kérdésekben hozott és elvi jelentőséggel bíró ítéleteit és határozatait. Annak idején, a mikor munkásbiztosításunknak rendszeres reformja és kiépítése, közgazdasági és socialis viszonyaink összes mértékadó szempontjai szerint napirendre kerül — a mit távolról sem azonosíthatunk egyes érdekeltségi körök eddig hallott kicsinyes panaszkodásainak honorálásával — ez a munka jelentős forrásmű lesz annak megvilágításánál, hogy tulajdonképen mi van meg a gyakorlatban és mi hiányzik a mi munkásbiztosításunkból.

Az országos munkásbetegélyező és balesetbiztosító pénztár évi jelentéseivel és a m. kir. állami munkásbiztosítási hivatal által évről-évre az országgyűlésnek bemutatott jelentésekkel együtt ugyanis ez a munka, a melynek az eddigi gyakorlatot felölelő kötetét bizonyára követni fogják a további gyakorlati fejleményeket bemutató időközönkénti kötetei, elsőrendű forrásműve a magyar munkásbiztosítás megismerésének.

Annyit első tekintetre és az előbb elmondottak nyomán is megállapíthatunk, hogy a hivatali forumok egész sorozata intézkedik a munkásbiztosítási kérdésekben, nem is szólva arról, hogy a mezőgazdasági munkások biztosítási szervezetének ügyeiben egyéb hatóságok gyakorolják a rendelkezési jogkört. Pedig a szakszerű és egyöntetű joggyakorlatot nemcsak az állami rend, hanem az egész munkásbiztosítás közgazdasági és socialis céljainak megóvása is megkövetelné, a minnek a legfőbb biztosítéka az volna, hogy a socialis biztosításnak a maga egészében, minden vonatkozásban való egységes irányítása egyetlen állami hatóságra ruháztassék. A mostani szétforgácsolt, alig áttekinthető rendszernek az egységes vezető eszmék hiányában csak bomlasztó hatása lehet, mert itt igazán elmondható, hogy a bal kéz — talán nem is egyetlen balkéz — nem tudja, hogy mit cselekszik a jobb. Egyetlen, de jól megconcipiált felsőfokú hatóság kell, a mely a szükséges közgazdasági, socialpolitikai, jogi, biztosítási, munkásvédelmi és iparihygieniai ismeretek készségével szervezve, a munkásbiztosítás helyes végrehajtásának egyik legfőbb biztosítéka volna.

Talán nem tévedünk, ha a hatósági szervezet eme kuszáltságában és nem magának a biztosítási szervezetnek némelyektől hangoztatott állítólagos fogyatkozásaiban keressük munkásbiztosítási gépezetünk eddigi zökkenéseinek egyik főokát.

Ha valahol, úgy itt kellene a reformnak mélyrehatóan megnyilvánulnia és a minden irányban kielégítő hatósági szervezet létrehozatalát eredményeznie és pedig már addig is, még mielőtt a socialis biztosítás egyes újabb ágainak kiépítése újabb hatósági jogköröket és ezzel újabb bonyodalmakat teremt.

Értjük ez alatt a tengerészek betegségi és baleseti, valamint a magántisztviselők kötelező nyugdíjbiztosítását, a bányatársulásoknak a készülő bányatörvény keretében való modernirányú reformját és a mezőgazdasági munkások biztosításának az eddigi toldozás-foldozás után már néhány éven belül elodázhatatlanná váló kötelező szervezését.

Ha mindezek mellett egyelőre nem vesszük is figyelembe a munkások kötelező rokkantsági és agykori biztosítását, mint a mi közgazdasági, socialis és államháztartási viszonyaink között hihetőleg csak távo-

labbi jövő fejleményét: bizonyos az, hogy a felsorolt és rövidebb időn belül létesítendő biztosítások a már meglévő socialis biztosítással együtt közös felügyeleti és felsőbiráskodási forumot igényelnek, fennhagyatván persze az összes érdekelt ministerek kellő ingerentiája a törvényhozás és a végrehajtás minden szükséges vonatkozásában.

Ha elmulasztják ennek az egységes rendezésnek létesítését, — a mi alatt nem a biztosítási szervezeteknek, a biztosító intézményeknek, hanem az állami hatósági jogkörnek egységes rendjét értjük, úgy olyan zürzavart, egymást kergető, kizáró, felforgató rendelkezéseket, érthetlenségig bonyolult gyakorlatot fogunk látni, a melynek orvoslása a helytelen irányban bár, de kialakult tényekkel szemben már csak nehezebben és jelentékeny áldozatok árán lesz eszközölhető.

Egységes, átfoglaló szempontok és ezek végrehajtására és biztosítására hivatott egységes jurisdicció, — ez legyen munkásbiztosítási reformunk egyik vezető jelszava.

A mi a munkásbiztosítási joggyakorlat érdemét illeti, felsőbiróságok törvényt magyarázatával itt vitába szállni nem kívánunk. Nem hallgathatjuk el azonban azt az általános benyomást, hogy az összes forumok a biztosítottak javára igyekeznek érvényesíteni a törvény hézagait és homályait. Olyan korban, a mely a socialis irányzat, a gyengék védelme jegyében fejlődik, ez a törvényalkalmazási módszer nem meglepő. Annál sajnálatosabb azonban, hogy maga a törvény olyan feladatokat hárít a biztosításra, a melyeknek a mi zsenge iparunk csak érzékeny megterhelés árán felelhet meg. Tudva azt, hogy mily nehéz az emberséges bírónak elzárkózni az eléje kerülő eset könyörületre és méltányosságra indító körülményeitől, kétszeres körültekintéssel kellett volna a törvénynek eljárnia ama határokról megállapításánál, a melyeket a gazdasági termelés teherbirása szigorúan kijelöl. A fürdőzésnek és a családtagok segélyezésének a minimális segélyek közé sorolása olyan rendelkezése a törvénynek, a melyet az előbb megjelölt szempont szerint alig lehet helyeselni. Különösen a fürdőzés az, a hol okos törvényt magyarázattal kellene útját állni a visszaélésszámba menő fényűzés elharapózásának, a mi nemcsak a munkásosztály erkölcsi megrontásában, a léhaság előmozdításában, hanem abban is éreztetheti káros hatását, hogy a socialis biztosítás üdvösebb céljaitól vonja el az ezekre szükséges összegeket. Pedig, hogy nem csekély összegekről van szó, azt élénken megvilágítja az a körülmény, hogy az országos munkásbetegsegélyző- és balesetbiztosító pénztár harmadik évi jelentése szerint 1910. évben közel 265 ezer koronát fizetett fürdőre és sanatoriumra.

Akkor, a mikor a törvény és a bíróságok gyakorlata a munkásbiztosítás terheit mindegyre emeli, sajátságos ellenmondásként tűnik fel,

hogyan ugyanakkor az állami munkásbiztosítási hivatal biztosítási tanácsának gyakorlata a biztosítottak körét a törvény keretein belül nem nagyobbítani, hanem megszorítani igyekszik. Észszerűen pedig a szélesebb körű megterhelésnek szélesebb körű biztosítás, vagyis az felelne meg, hogy a rizikó nagyobb számú biztosítottakra oszolja meg, az ezzel járó közgazdasági előnyök miatt is. De éppen itt van az a bökkenő, hogy más-más fórumok intézkedvén, más és más szellem érvényesül. Összefoglaló gondolati egységről ily viszonyok között nem lehet szó. A nagy szorgalommal és szaktudással összeállított, tanulságos munka nyomán végre is és főként azt hangsúlyozzuk tehát: Egységes felsőbiráskodást és állami felügyeletet az egész socialis biztosítás fölé! (γ)

Városi socialpolitika.

Thissen-Trimborn: *Soziale Tätigkeit der Stadtmeinden*. M. Gladbach, Volksvereins-Verlag. 203. oldal.

A német kereszténysocialista munkásjóléti egyesület kiadmánya. A városok társadalompolitikai feladatait tárgyalja. Négy fejezete közül az elsőben azokról a feladatokról szól, melyek a várost saját alkalmazottai-val szemben terhelik. A másodikban a városi hatóság feladatait vázolja a munkaközvetítés, a munkanélkülieken való segítség, a kisipar támogatása és a kisemberek takarékoságának elősegítése terén. A harmadik a lakáskérdéssel és közegészségügygyel foglalkozik. A negyedik végül a népoktatással és az iskoláztatás utáni továbbképzéssel, népkönyvtárakkal stb.

Mindezen kérdések megoldására nézve konkrét példákat ad elő és függelékképpen az egyes, javasolt teendők megoldását tartalmazó konkrét városi szabályrendeleteket közli. Ekképpen nemcsak útmutató akar lenni a célok kitűzésére és megoldására nézve, hanem tanácsosul szolgál a végrehajtás mikéntje tekintetében is, szóval példatár akar lenni ezen feladatok elvégzésére.

Mint efféle kézikönyvek, tartalma jórészt ismeretes. Érdekes újdonság csupán a megoldás esetenkénti módja lehet, melyben szintén nem igen találunk eredetit. A legérdekesebb talán mégis a kislakás építés céljaira adott városi kölcsönök, esetleg a város által közvetített olcsó kölcsönök dolga, melyeknek mikénti alkalmazására vonatkozólag e kézikönyv függeléke három különböző városi szabályrendeletet is tartalmaz.

A gyakorlati városi tisztviselő nagy haszonnal forgathatja a művet, melyben a város socialpolitikai feladatainak terjedelmére és végrehajtására nézve megtalálja mindazt, a mit Közép-Németország fejlett városi élete munkába venni megkísérelt a legutolsó húsz év óta. N. F.

Aranytermelés és drágaság.

Schwarzwald Hermann dr.: *Goldproduktion und Teuerung*. Das Handelsmuseum. 1012. 10., 11. és 12. szám.

Schwarzwald Hermann, a bécsi kereskedelmi muzeum aligazgatójának ez a cikke abból az alkalomból íródott, hogy Taft elnök február hó elején a congressusnál javaslatot tett, hogy az Unio a többi államokat a drágaság kérdésének tárgyalása céljából nemzetközi conferentiára hívja össze. E conferentia előmunkálatait Fisher, a Yale egyetem tanára végezte és ő állapította meg a vizsgáladások irányelveit is: 1. összegyűjteni a munkabérek, megélhetési költségek és árak változásaira vonatkozó adatokat az egész világra vonatkozólag, 2. megállapítani e változások és a nemzetközi eltérések okait, 3. javaslatokat tenni az orvoslás módjaira vonatkozólag. Ugyane programmban kifejtette Fisher tulajdon nézeteit is a drágaság okairól, melyek nagyrészt azonosak a tavaly megjelent könyvében (*The purchasing power of money*, New-York, Macmillan. 1911.) lefektetett elméletekkel. Schwarzwald terjedelmes cikke tulajdonképpen Fisher elméleteinek kritikája, melyhez azonban tulajdon fejtegetéseit is hozzákapcsolja.

Fisher tudvalevőleg abból a gondolatból indul ki, hogy az árváltozások a pénz vásárló ereje csökkenésének a rovására irandók. Ennek alapján oda concludál, hogy a gazdaságpolitikai ellenszereket nemzetközi pénz-törvényhozási intézkedésekben és a pénzérték mesterséges szabályozásában kell keresni. Schwarzwald ezzel a felfogással szemben mindenekelőtt utal arra a közkeletű igazságra, hogy az aranynál az évi termelésen kívül az évezredek óta felhalmozott aranykészletet is tekintetbe kell venni, mert csak ez adhat képet az arany és a többi árúk közötti viszonyról. Kétségtelen, hogy az aranytermelés az utolsó évtized folyamán rohamosabban emelkedett, mint bármikor azelőtt, de vajjon nem ellensúlyozta ezt már nagy részben az ipar nagy kereslete az arany után és a régebben ezüstvalutával bíró államok átmenetele az aranyvalutára. A legfontosabb ellensúlyozó tényező azonban az ipar, kereskedelem és a technika óriási fejlődése. 1900-tól 1910 végéig a pénzforgalomban levő arany mennyisége körülbelül 20—25 százalékkal emelkedett, ezzel szemben azonban a forgalom emelkedése a következő adatokat tünteti föl:

	Százalék
Vasutak hossza 790.000 km.-ről 1,007.000 km.-re	27·5
A hét legnagyobb európai kikötő (London, Hamburg, Liverpool, Cardiff, Rotterdam, Marseille, Antwerpen) hajóforgalomba 60·0 millió netto register-tonnáról 80·4 millióra	37·5
A világ kereskedelmi flottája 29·04 millió netto-register tonnáról 41·91 millióra	44·3

	Százalék
A föld tizenkét legfontosabb kereskedő államának (Nagybritannia, Németország, Egyesült-Államok, Franciaország, Hollandia, Belgium, Ausztria-Magyarország, Oroszország, Olaszország, Svájc, Argentína, Japán) behozatala 33·589 millió márkáról 51·961 millióra	54·7
Ugyanezen államok kivitele 29·994 millió márkáról 45·147 millióra	50·5
A réz termelése 485·000 tonnáról 853·000 tonnára	75·9
Vasérczek termelése 89 millió tonnáról 140 millióra	57·0
Széntermelés 771·1 millió tonnáról 1·152 millióra	49·4
Nyersvastermelés az Egyesült-Államokban, Nagybritanniában és Németországban 31·3 millió tonnáról 52·2 millióra	67·1

Mindezek a számok azt mutatják, hogy a forgalom emelkedése jóval erősebb volt, mint az arany mennyiség szaporodása. Egyes államoknál ugyanezt lehet tapasztalni. Specialisan Amerikát illetően Fisher utal azonban arra, hogy ott az arany még sokkal erősebben szaporodott meg, mint más államokban, Schwarzwald tehát szükségesnek látja, hogy a kvantitási teoriát erre az egy államra vonatkozólag is megczáfolja. Ha igaz volna, hogy Amerikában aranyfölösleg van és ez idézi elő a drágulást, akkor az európai bankok nagy agiója idején legalább is az arany egy részének át kellett volna özönlennie Európába. Ez azonban nem történt meg, a mi azt mutatja, hogy Amerikának az aranyra szüksége van és a pénzérték csökkenéséről beszélni nem lehet.

Az amerikai és vele együtt az internationalis drágaság legfontosabb oka Schwarzwald szerint az, hogy a mezőgazdasági termelőképességet a népesség szaporodása és a város szükséglet túlszárnyalta. Amerikában például az állatállomány az utolsó tíz éves periodusban nemcsak relatíve, de absolute is csökkent és pedig:

a szarvasmarhák száma	67·72 millióról	61·23 millióra,	azaz	9·5%-kal
a juhok	„	61·50	„	51·81 „ „ 15·7%-kal
a sertések	„	62·87	„	58·00 „ „ 7·7%-kal

Ebben és hasonló körülményekben keresendő a drágaság igazi oka. Az aranytermelés nagy növekedése még mindig mögötte maradt a forgalom, különösen a nemzetközi kereskedelem nagy növekedésének, még ha azon államok szükségletét, melyeknek azelőtt nem volt aranyvalutájuk, nem vesszük is tekintetbe. A drágaság oka tehát nem az arany vásárló erejének csökkenése, még ha elfogadjuk is a pénz kvantitási elméletét. Az árak emelkedése az egyes országokban mindig specialis okokra vezethető vissza, melyek azonban a világforgalomban internationalisan is érezhetővé válnak.

Ez a megállapítás fölöslegessé teszi a Fisher-féle javaslatot, hogy az arany értéke bizonyos mesterkéltn törvényhozási úton állapíttassék meg.

Fisher javaslata az, hogy a magánosok számlájára való szabad aranyveretést az államok szüntessék be, minek következtében a pénz értéke függetlenné válik a benne levő arany értékétől. A pénz értéke megállapodások szerint időről-időre a forgalomban levő pénz mennyiségének a növelése, vagy csökkentése révén úgy szabályoztassék, hogy az az alapul vett világforgalmi cikkek értékével összhangban legyen. A tulajdonképeni értékmérő ez esetben azon áruk meghatározott mennyisége lesz, melyeknek kombinált árai, indexszámai szerint a pénzegység értékének emelése vagy csökkentése történik.

Joggal veti ellene ennek a javaslatnak Schwarzwald, hogy ezt az értékmérőt egy rossz termés, nagy sztrájk, vagy mesterséges árfejhajtás egyszerre illusoriussá tehetné. Fisher javaslata szerint az árak emelkedése esetén a forgalomban levő pénz mennyiségét csökkenteni kell. Az utolsó években láttunk azonban esetet, mikor egy-egy trust valamely cikk árát mesterségesen felhajtotta. Már most egy ilyen esettel szemben orvoslásul a pénz mennyiségét csökkenteni, valósággal rosszabb volna magánál a betegségnél. Ilyen orvoslást csak Fisher képzelhet el, a ki tagadja, hogy a különböző trustöknek, cartelleknek van árdrágító hatásuk és a ki drágasági programjából kihagyja a kartellkérdés vizsgálatát.

Schwarzwald szerint az ilyen pénzérték-szabályozásnak a természetes következése csak az lehet, hogy a nemzetközi forgalomban kétféle aranyérték fog szerepelni, a vert ércnek névleges és a rúdarany valószínű értéke és az eladások e szerint fognak történni. De még egy másik nagy hibája is van a Fisher-féle javaslatnak. A kiindulási pont, ismételjük, az, hogy a pénz vásárló ereje a mindenkori index-számoknak megfelelően a pénzforgalom növelése vagy csökkentése révén szabályoztassék. Egy nemzetközi statisztikai hivatalnak, esetleg Hágában, feladatává tétetik az árak ellenőrzése és a megállapított árniveau szerint ennek a hivatalnak meg kell állapítani az árat, melyen a nemzetközi pénzérték-szabályozó irodának aranyat kell vásárolni, vagy eladni. Ha a szabad vezetés beszüntetése után az árak emelkednek, az államnak az árat, a melyen a közönségtől veszi vagy neki eladja az aranyat, le kell szállítania, hogy a vert pénz bevonása révén az árakra mérséklőleg hasson. Világos azonban, hogy az arany piaczi értékén aluli tarifálása mindenkit arra indít, hogy vert pénzét a bankoknak aranyért beszo­lgáltassa, hogy aranyat kapjon érte, a mely haszonnal adható el: ennek a rendszabálynak a hatása tehát az, hogy a vert pénz eltűnik, helyét a forgalomban a veretlen arany foglalja el és a vert pénz eltűnése nem az árakat csökkenti, hanem a forgalomnak a veretlen pénzre való átmenetelét eredményezi. Fordított esetben, ha az árak esnek és a hivatalos aranyár emeltetik, arany vásárlása céljából, hogy az pénzzé

verve és kibocsátva az árakra emelőleg hasson, az aranyak túlértékelése mindenkit arra fog indítani, hogy veretlen aranyát aranypénzért beszolgáltatassa és így az egész aranykészlet rövidesen érmékké veretik. Mindkét esetben a mesterséges szabályozás felmondja a szolgálatot és az érték természetes egyenlősége a vert és veretlen arany között rövidesen helyreáll.

Fisher legnagyobb hibája Schwarzwald szerint abban rejlik, hogy a pénzforgalmat a legfontosabb gazdasági jelenségek okának teszi meg, holott túlnyomó részben következmény. Egy. *theoria* kedvéért figyelmen kívül hagyni az összes többi jelenségeket, a városi lakosság túlszaporodását, az agrarius termelőképeség relativ csökkenését, a verseny megkötését a vállalkozók ringjei által, a kereskedelmet megnehezítő vám- és forgalompolitikai mesterkéltségek, valóságos támadás a termelés, forgalom és hitel alapjai ellen. Schwarzwald szerint az aranytermelés emelkedése örvendetes jelenség, mert ennek köszönhető az utolsó évek emelkedő *coniuncturája*, az új nagy gazdasági területek kiaknázása, a nemzetközi hitelrendszer kibővülése. Épen ezért a teljes és igazi aranyérték megtartása alapköve a nemzetközi gazdasági életnek, olyan principium, a melytől a gazdasági politikának eltérnie nem szabad.

t. s.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Előadás.

Farkas Geiza dr. folyó évi május hó 9-én előadást tartott a *kisgazdák*ról. A felolvasó ülésen Fenyvessy Adolf udvari tanácsos elnökölt. Az érdekes és tanulságos felolvasást előkelő közönség hallgatta, melynek soraiban ott láttuk György Endre ny. ministert, Molnár Viktor ny. államtitkárt, dr. Tóth Lajos ministeri tanácsost, stb.

Az előadás után vita fejlődött ki, melyben Mandello Gyula igazgató, György Endre, Gasztmann Samu és Zigány Zoltán szólaltak fel és az előadó a felszólalásokra válaszolt.

Az elnök meleg szavakban tolmácsolta a közönség köszönetét az érdekes előadásért.

Az előadást és a hozzáfűződött vita anyagát a *K. Sz.* egyik legközelebbi számában közölni fogjuk.

A kiskgazdákról.¹⁾

A Magyar Közgazdasági Társaság mélyen tisztelt vezetősége a mai vitaülés kitűzésénél azon czélt állította maga elé, hogy a kiskgazda-osztálynak általában és ezen belől különösen a magyar kiskgazda osztálynak életviszonyait és boldogulási feltételeit tisztázza és ily módon esetleg utakat mutasson ezen életfeltételek kedvezőbbé alakítására. Ezt a czélt ugyan Társaságunk nem egyedül szolgálja, sőt e téren más tudományos és társadalmi egyesületek még nagyobb arányú munkásságot fejtenek ki. Azonban a magyar kiskgazda életfeltételeinek kérdése oly fontos, oly közelről érinti az egész nemzet létét, hogy megvilágítása minél több oldalról kívánatos; különösen óhajtott, hogy a kiskgazda-kérdés megvitatása egy oly tudományos egyesülés körében is történjék, melynek teljes részrehajlatlansága mindenki előtt kétségen fölül áll, melyet senki sem tekint valamely egyoldalú agrárius, mercantilista, conservatív, vagy socialista álláspont képviselőjének.

I.

Miután reám hárult az a megtisztelő feladat, hogy az eszmecserét egy rövid előadással bevezessem, mindenekelőtt a vizsgálat tárgyát képező társadalmi osztály fogalmát kívánom szabatosan körülírni, megállapítani, hogy kik is tulajdonképpen a kiskgazdák?

A magyar királyi statistikai hivatal üzem-adatai szerint kisbirtok, kisüzem az, mely 5 kataszteri holdnál nagyobb, de 100 kataszteri holdnál kisebb. Az 5 holdnál is kisebb birtokok törpebirtokok, a 100 holdnál nagyobbak, de 1.000 holdnál kisebbek közép-, az ezen határon fölüliek nagybirtokok. Ézzel a beosztással szemben a közfelfogás, de némely törvényünk értelme is 10 holdban állapítja meg a kisbirtok alsó határát. Telepítési törvényünk, ugy látszik, 80 holdban a kisbirtok, az altruista bankról szóló törvény pedig 500 holdban már a középbirtok felső határát látja; sokan viszont még az 1.000 és 3.000 hold közötti birtokokban is csak „nagy középbirtokokat“ látnak.

---

¹⁾ Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság május 9-én tartott ülésén.

Ezzel szemben nyugaton mindenütt alacsonyabban húzzák meg az egyes birtok- és üzemkategoriók határvonalait. A kisbirtok a német és brit statistika szerint $3\frac{1}{2}$, a francia, svéd és németalföldi szerint már $1\frac{3}{4}$ hold kiterjedés mellett megszűnik „törpe“ lenni; $8\frac{1}{2}$, illetőleg 14—17 holdnál mindenütt a parasztbirtokok magasabb kategóriái kezdődnek. A nagyobb parasztbirtok az, a mit Európa nyugatán középirtok elnevezés alatt értenek; ezenfelül már csak nagybirtok, nagygazdaság van, mely Nagybritanniában 209, Németországban 174, Németalföldön 87 és Franciaországban 70 holdnál kezdődik. Még Amerika külterjesen művelt új telepítésein is, a hol az egy család tipikus birtoka 111 hold — 695 holdnál már a nagybirtok veszi kezdetét.

Ha az egyes birtokkategoriók kezelőinek életfeltételeit és teendőit beható vizsgálat alá vesszük, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a nyugateurópai felosztás közelebb jár a valósághoz és a nálunk ma elfogadott határvonalak túlmagasak - - a mi alól legfeljebb a törpebirtok meghatározása tesz kivételt. Mert ha megengedjük is, hogy az 5, esetleg 10 holdnál kevesebb földterületen gazdálkodó egyén nálunk ma még a legtöbb esetben nem képes szükségletei túlnyomó részét gazdasága jövedelméből fedezni és ezért más keresetforrásra is szorul — az viszont kétségtelen, hogy 100 holdnál sokkal kisebb birtokú gazdák is többnyire képtelenek arra, hogy gazdaságukat egészen, vagy csak nagyobb részben saját és családjuk munkaerejével ellássák és ezért ezen munkák legnagyobb részét fizetett segéderőkkel kénytelenek végeztetni. Vagyis már a 100 holdon alóli gazdák nagy része is a saját üzemében kézimunkát is végző, e mellett azonban jelentékeny számú segéderőt is foglalkoztató és irányító tipikus középüzemvezetők osztályába tartozik. Viszont a gazdasági testi munkákban való részvétel már a 200, legfeljebb 300 holdas birtoknál meg szokott szünni; itt tehát már a nagyüzem kezdődik, melynek birtokosa egészen a vezetés munkáira szoritkozhatik. Ezért határozottan helyesebb lenne Keleti meghatározásához visszatérni, a ki a valóságos kisüzem felső határát már 1870-ben 30 holdra tette, bár az ezen fölül birtokok között még 30—200 holdas kis- és 200—1.000 holdas sajátképeni középirtokokat különböztetett meg. Ezeket a határjelzéseket legfeljebb annyiban kellene javítani, hogy a 200 holdon felüli birtokokat egyszerűen nagybirtokoknak nevezzük, tekintet nélkül arra, hogy a nagybirtokok fölött még óriás birtokok, latifundiumok is vannak.

A ki a vidék társadalmát ismeri, az tudja, hogy a béresekkal és napszámosokkal dolgozó 30—100 holdas sokszor már nem is paraszt, legfeljebb félpaszty gazda mennyire különböző életet él az igazi kisgazdától, mennyire másnak is érzi magát. Tudja azt is, hogy a 200 - 1000 hold közötti birtokosok minden tekintetben felső, uri osztályt képeznek, mely

semmi közös vonást sem mutat a középosztály zömét kitevő kispolgárelemmel, sőt az értelmiség körében is csak a felső réteggel, az előkelőbb tisztviselőkkel és honoratorokkal vall közösséget. Ezen a tényen mit sem változtat, hogy súlyos adósságteher, vagy más szerencsétlen körülmények folytán nem egy ily kisebb nagybirtokos tényleges évi tiszta jövedelme csak közepes, sőt egynémelyikük vagyommérlegének lelkiismeretes felállításánál szenvedő egyenleg mutatkoznék. A birtok maga mégis nagy marad és a felső, vezető osztályba helyezi kezelőjét, tulajdonosát.

A birtokkategorikák helytelen elnevezése nálunk elég sok fogalomzavarra adott okot. Csak ez magyarázhatja meg az olyan állításokat, minthogy a munkabérek emelkedéséből a kisgazdáknak is kárjuk van — holott a valódi kisgazdák többször keresnek, mint fizetnek munkabéreket; a magas napszám csupán a nagy- és középbirtokosok gazdálkodását nehezíti — persze utóbbiakhoz kell számítani midazokat a „paraszt“ gazdákat is, a kik üzemükben túlnyomóan fizetett munkaerőt foglalkoztatnak. Egy másik következménye a helytelen birtokelnevezéseknek, hogy a középosztály pusztulásáról beszélnek ugyanazok, a kik elismerik, hogy a nagyobb parasztbirtok ugy a felparcellázott uradalmak, mint az egészen kisbirtok rovására gyarapszik és terjeszkedik.

Mindezeknél fogva a kisgazdák alatt a hivatalos birtokstatistikai határszámok mellőzésével csakis azokat a földműveseket fogom érteni, a kik megélhetésük eszközeit túlnyomó részben egy-egy önállóan kezelt és túlnyomóan saját és családjuk erejével megmunkált tulajdon vagy bérbirtok hozadékából szerzik be.

II.

Ha ezek után elméletileg vizsgáljuk az ily kisgazda jövedelmi forrásait, azt kell mondanunk, hogy azok a jövedelmek valamennyi fajtáját magukban foglalják. A kisgazda, ha birtokos, földjáraadékot élvez, ebben az esetben, de akkor is, ha csak bérlő, a gazdasága élő és holt leltárában, felszerelésében fekvő tőkét kamatoztatja; gazdasága önálló vállalatot képez, melynek nyeresége egészen az övé; végül mivel a gazdaságában előforduló munkákat túlnyomólag maga végzi családjával, zsebében marad az az összeg is, a melyet a nagyobb birtokosok ily munkák béreként kifizetnek, vagyis személyes tevékenységével munkabért is keres.

A valóságban ugy alakul a helyzet, hogy a kisgazda egészen csak épen a munkabért keresi meg saját gazdaságában, még a földjáraadékot és tőkekamatot legnagyobb részben elnyeli a föld vételekor, a felszerelés beszerzésekor, az örökös társak kifizetésekor és más alkalmakkor

felvett kölcsönök kamata, melynek lába rendszerint magasabb, mint a gazdaságba fektetett tőkepénz kamatozása. A gazdasági vállalat nyereségét pedig sok esetben kiegyenlítik az elemi csapások és más szerencsétlen körülmények által okozott vállalati veszteségek, melyek ellen a kiscgazda csekély vagyoni erejénél és szaktudásánál fogva nem képes kellőképpen védekezni. Különféle számítások feküdtek előttem, melyek szerint egy székelyföldi kiscgazda jövedelme 500, egy franciaországié 700, egy kedvező bérlethez jutott alföldié 1.000 korona körül van; saját ilyenmű kérdezősködéseim és számításaim a magyar alföld déli részére nézve 800—1.200 koronát eredményeztek 10—12 hold után (a francziák-ról 30 hold után). Tehát egy-egy holdra annyi jövedelem esett, a mennyit egy hasonló belterjességi fokú nagyobb gazdaság munkadíjazásban szokott kifizetni.

A kiscgazdák üzemi kiadásai között is szerepelnek kifizetett munkabérek, minthogy némely munkák torlódásakor a családban rendelkezésre álló munkáskezek nem elégségesek, olykor pl. közös gépek használatánál az idegen munkaerők igénybevétele a gépnél szükségelt munkások nagy száma miatt is elkerülhetetlen. Ezt a kiadás-tételt azonban kiegyenlíti a kiscgazdák és családtagjaik által gazdaságukon kívül végzett bér munkák keresménye. Ily bér munkákra a kiscgazda családok tagjai rendszerint ráérnek, mivel a kiscgazdaság területe rendszerint nem elegendő egy egész család munkaerejének állandó lekötésére. Mihelyt ugyanis egy parasztbirtok oly nagyságot ér el, mely mellett egy család összes munkaerejét minden évszakban lekötheti — legalább a túlnyomó szemgazdálkodás területein, melyek pedig világszerte a legkiterjedtebbek — már az év nagy részében oly sok idegen erő alkalmazására is szorul, hogy ezek munkájának mennyisége eléri, sőt meghaladja a család által végzett munka mennyiségét. Vagyis a kiscgazdaság közepgazdasággá válik, mely birtokosának annyi járadékot és kamatot hoz, de annyi vezető és felügyelő munkát is okoz, hogy a testi munkákban való részvételét némiképpen korlátozni fogja. De még ezen a fokon is gyakori a bér munkák vállalása, kivált a történetesen szabad fogat hasznosítása végett.

A kiscgazda abban különbözik a legtöbb más kereső osztály tagjaitól, hogy aránylag igen sokszor cseréli fel a munkaadó és a bér munkás szerepét. Természetes, hogy különben egyenlő körülmények között a munkabérek annál kisebb szerepet játszanak a kiadások és annál nagyobb a bevételek közt, minél kisebb a gazdaság saját területe.

A kiscgazdára nézve különben jövedelmének elméletileg megállapítható forrásai közül nemcsak a földjáradék, tőkekamat és vállalati nyereség szoktak igen sok esetben elapadni, hanem még munkakeresmé-

nyének kisebb-nagyobb részét is elnyelhetik bizonyos kedvezőtlen ható tényezők. Ilyenek a földek parcellánkénti bérlet- vagy vételárának túlságos felcsigázása, a közkiadások aránytalan megnövekedése, az uzsora különféle fajtái, a gazdálkodás és terményértékesítés nehézségei, végül a helytelen gazdálkodás.

III.

A kisbirtokosok és bérlők helyes és jövedelmező gazdálkodásának egyik legfőbb akadálya, mint ismeretes, maguknak a birtokoknak kicsiny-sége, mely mellett nagyobb üzemek ellátására is elégséges munkaerőt és tőkét kötnek le anélkül, hogy azt állandóan foglalkoztatni és gyümölcsötetni tudnák. Ezt a hátrányt a munkaerőnél és eszközöknél bér-munka vállalásával némely esetben ki lehet egyenlíteni, a szükségelt épülettöke nagysága azonban mint aránytalan kamatteher forrása nehezedik a legtöbb kiscgazdaságra.

Szintén csökkentőleg hat a kiscgazdák jövedelmére a kisbirtokoknak sok esetben kedvezőtlen alakja, szétszórt fekvése, a lakástól és a használható közlekedési utaktól való távolsága, melyek miatt nemcsak földdarabok maradnak parlagon, nemcsak termények, trágyaanyagok vesznek kárba, nemcsak a szekerek, gazdasági szerek és állatok rongálódnak az elkerülhetetlen mértéknél nagyobb arányban, hanem a gazdálkodó által tényleg munkában töltött idő jelentékeny része is termelő munka helyett ide-oda járásban és szerszámcsipelésben merül ki.

Ez a két körülmény már egymagában megmagyarázza, hogy miért nem alkalmazhatók a nagy üzemekre nézve kiszámított költségtételek a kiscgazdaságokra. Egy oly területen, melyet egy uradalom egy béres és bizonyos számú napszámos 300 munkanapjával teljesen ellát, egy kiscgazda-család talán 600 munkanapon át is el fog kinlódni. Vagyis a kisember saját gazdaságában kisebb eredménnyel értékesíti munkanapjait, mint a nagyobb birtokok bérmunkásai. Ez azonban csak ott jelenti a kiscgazdaságnak a nagynál csekélyebb termelékenységet, a hol a kiscgazdaosztály termelésében egészen a többé-kevésbé külterjes nagygazdaságok kis léptékben való utánzására szoritkozik. A hol ellenben már némiképen kihasználja a gazdacsalád által állandóan, bérfizetési teher nélkül rendelkezésre bocsátott munkaerőt és belterjesebb művelést, kertészkedést, baromfi és egyéb állattenyésztést folytat — ott már az általános kiscgazdaság szempontjából a kisüzem a termelékenyebbik, a mennyiben, ha csekély keresettétel mellett is, termelékeny alkalmazást nyújt oly munkaerőknek, a melyeket a nagy gazdaságok egyáltalában nem, vagy csak az év csekély részében tudtak volna foglalkoztatni.

A kiscgazdák jövedelmének csorbitásához járulnak még azok a veszteségek is, a melyeket majd minden ügyletnél, vételnél, eladásnál, szállí-

tásnál, el kell szenvedniök azért, mert kicsinyben kénytelenek venni, nagyobb mennyiségű egységes árút nem képesek szolgáltatni és az igénybe vett szállítóeszközöket sem bírják teljes mértékben kihasználni. A kiscgazdákat érő sok becsapás esetét nem is kell említenem.

Legnagyobb akadálya azonban a kiscgazdák sikeres termelő-tevékenységének a legtöbb esetben elégtelen szaktudás és értelmesség. A kiscgazda-pályára készülő ifjú saját falujában csak igen ritkán találhat elégséges iskolát és szaktanfolyamot, ilyenek felkeresésére pedig többnyire sem pénze, sem a megélhetési munka által szabadon hagyott ideje nincs. Innen a helytelen, elavult művelési módokhoz, munkapazarlásokhoz, babonás szokásokhoz való ragaszkodás, a czélszerű újítások mellőzése és a leghelyesebb tanácsok értelmetlen visszautasítása.

Mindezek a hátrányos tényezők azt eredményezik, hogy legtöbb helyütt a kiscgazdaságok üzemi eredményei nemcsak mélyen alatta maradnak a lehetséges legjobb mértéknek, hanem a kelleténél bizonytalanabbak is, a mennyiben tudvalevőleg a mezőgazdaságban oly gyakori elemi károk a legerősebben a kellő szakértelem nélkül vezetett gazdaságokat sújtják. Innen a tönkremenő kiscgazdák nagy száma, a mit a birtokárverések szomorú statistikája igazol. Még nagyobb lenne ez a szám, ha a legtöbb kiscgazda nem tudna szűk esztendőben oly bámulatosan takarékoskodni és nélkülözni.

IV.

A kiscgazda-osztály életviszonyai rendszerint egészségesebbek, mint a vele egy megélhetési szinten álló legkisebb városi polgárságéi. Ennek oka: a falun lakás, szabad levegőn, czélszerű öltözékben végzett változatos izommunka, továbbá némi tekintetben az egészségesebb, hamisítatlan tápszerek. Ezen kedvező tényezők hatását azonban nagy mértékben megcsorbitják a kiscgazdáknak általában csekély jövedelme, munkáik időleges összetorlódása, az ebből származó túleröltetés, a hiányos tisztaság, némely megrögzött helytelen, részben babonás szokások, végül betegség esetén a kívánatos orvosi segítség elégtelensége, vagy teljes hiánya, illetőleg mellőzése. Mindezek azt eredményezik, hogy a kiscgazda-osztály igen sok tagja dől ki munkaképes korban, a közmondásos nagy falusi gyermekhalandóság pedig alig tesz különbséget a zsellér- és kiscgazda-házak között. Mert ez utóbbiakban is hatnak mindazok az okok, a melyek némely vidéken az évi gyermekáldás egy harmadát elviszik még ugyanabban, vagy legfeljebb a következő néhány évben. Itt különös szerepet játszik a csecsemők hiányos gondozása és táplálása a nagy nyári munkák idején, a mikor a családanyák is egész nap kereső munkával vannak elfoglalva.

A kisgazda-élet sok gondja és kevés változatossága utalja ezen osztály tagjait a számukra kínálkozó kevés és silány szórakozási alkalom túlságos igénybevételére, kiélvezésére. Innen a paraszt duhajság, legénykedés, különösen pedig az alkoholizmus minden szomorú következményeivel.

V.

A kisgazda-paraszt egyik főjellemvonása az elégedetlenség, a másik a félelem az elkövetkező bajoktól. A paraszt belenyugszik ugyan az Isten akaratába, meg az urak rendelkezéseibe, de azért örökösen tele van panaszszal az időjárásra, a termésre, a szomszédokra, a hatóságra. Ha fényes gazdasági eredmények közepette a legkisebb kár éri, már a végletekig felingerül, mert örökösen a rossz évek, a koplalás, a vagyoni romlás rémét látja maga előtt. Innét makacs idegenkedése minden olyan fölülről tanácsolt, vagy parancsolt ujitástól, melynek egyelőre csak költségeit, de nem egyszersmind közvetlen anyagi hasznát látja.

A kisgazdát foglalkozása nagyobb mértékben lánczolja falujához, mint akár a nagyobb birtokost, akár a mezőgazdasági bérmunkást; falun pedig minden függési viszony állandóbb és nyomasztóbb, mint a városban. Ott a duhaj ellenség szidalmaitól épen annyira lehetetlen állandóan megmenekülni, mint egy-egy rosszindulatú hatósági személy, pénzkölcsönző vagy földesuraság zsarnokoskodásától.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben mozgalom indult meg a falusi életviszonyok kellemesebbé tételére és ez úton a falusi népnek az elvándorlástól való visszatartására. A mily örömmel üdvözölhetjük ezt a dicséretes törekvést, époly komoly aggodalommal kell tekintenünk a megvalósítása elé tornyosuló akadályokat. A tiszta parasztfalvakban ugyanis, melyekben a kisgazdáké a döntő szó, a csekély számú értelmiség minden erőfeszítése mellett is alig fog sikerülni a falu külső formájának és belső életének némi költségbe kerülő átalakítását kiharcolni. Az olyan falvakban viszont, a melyekben a határ és ezzel együtt a befolyás túlnyomó része egy vagy néhány nagyobb birtokosé, minden javítás értékét leszállítja annak elháríthatatlan érzése, hogy az egész alapjában véve ama hatalmasok kegyajándéka, a kik, hozzájárulásaik megvonásával az összes javításokat megszüntethetik, vagy hatástalanná tehetik, a mint nekik saját körülményeik vagy hangulataik a további áldozatok beszüntetését sugallják.

VI.

A kisgazda-osztály, a boldogulása elé tornyosuló sokféle akadály daczára is; életképesnek mutatkozik; a művelt, előrehaladó országokban

fejlődik, erősödik, úgy hogy alaposnak látszik az a vélekedés, hogy idővel majd minden mezőgazdasági birtok az ő kezére fog jutni. Ezt a folyamatot feltartóztatni bizonyára nem lenne helyes; ellenben kívánatos azt úgy irányítani, hogy az magára a kiscgazda-osztályra és az osztársadalomra nézve valóban áldásos legyen. E végből a különféle közcgazdasági és társadalmi irányok képviselői a következő csoportokba foglalható eszközöket ajánlják és viszik részben gyakorlatilag keresztül.

1. A gazdálkodás általános feltételeinek javítása — telkesítések, ármentesítések, öntözőművek. Az év nagyobb részén át gyümölcsöző munkaalkalmat szolgáltató belterjesebb művelési ágak és módok meghonosítása. Jó minőségű mag és tenyészanyag állami beszerzése, ellenőrzése és kiosztása. Hamisitványok forgalombahozatalának meggátlása. Kárvédelmi, mezőrendészeti intézkedések. A közlekedési utak és eszközök javítása.

2. A kiscgazdaságok csekély terjedelméből és hátrányos fekvéséből származó bajok megszüntetése. Tagosítás, közlegelőlétesítés. Szövetkezetek alapítása tömeges és e révén előnyös hitelszerzés, bevásárlás, géphasználat és terményeladás céljából. Adókedvezmények. A túlságos birtokelaprózás következményeinek és a földhiánynak elhárítása a kis ingatlanok forgalmát megszorító rendelkezések, továbbá újabb parcellázások és telepítések útján. Utóbbiak céljára esetleg a szükségelt ingatlanok kisajátítása. Végül ide sorolandó a gazdasági munkák által szabadon hagyott időszakoknak gyümölcsöző eltöltésére ipartelepek, háziiparok meghonosítása.

3. A kiscgazda-osztály műveltségének és szakértelmének fejlesztésére szolgáló iskolák, szaktanintézetek, mintagazdaságok, gazdakörök létesítése, tanfolyamok, előadások, tanulmányi kirándulások, kiállítások, díjazások rendezése.

4. A falusi népesség, de különösen a kiscgazda-osztály életviszonyainak egészségesebbé és kellemesebbé tételét célzó intézkedések. A falusi egészségügy javítása, a társadalmi élet finomítása, élénkítése, egyletek alakítása, ünnepélyek, összejövetelek rendezése útján.

Mindezen intézkedések többé-kevésbé alkalmasak a kiscgazda-osztály helyzetének javítására és olyfokú megerősítésére, hogy mellette úgy a nagyobb birtokos, mint a bérmunkás-osztály szerepe a mainál jelentékenyen szűkebb körre szorulhat. Ezen eredményt azonban ama rendszabályok csak megfelelő együttes alkalmazás mellett képesek elérni; ellenben a kiscgazda-osztály érdekében tett egyes lépés, mely nem teszi láncszemét egy teljesen átgondolt, a kérdésbe jövő embercsoport egész életkörüét felölelő rendszernek — szükségképen félrendszabály marad, mely olykor a boldogított egyénekre nézve csak hiú reménykedések és keser-

ves csalódások forrása, olykor egyeseket nem várt előnyökhöz segít, de az általános érdekek majd annyit árt, a mennyit használ.

Európa és Amerika legfejlettebb mezőgazdaságú országainak példája mutatja, hogy a föld megmunkálójának nem kell szükségképen sem a szentesi piacon kesergő és lázongó arató-munkásnak, sem sunyi, megalázkodó jobbágnak, cselédnek, sem túligénytelen, korlátolt, majdnem azt mondanám: félvad parasztnak lennie. Lehet az értelmes, sok szappant használó, sokat olvasó, a városba tiszta öltözékben gyakran bejáró, a közügyek vitelében elegendő előkészültséggel és jóakarattal résztvevő kiskisgazda is, a ki a sajátját saját eszközeivel, gépeivel, saját erejével, esetleg szövetkezett társai vállvetett munkájával, a legjobb módszerek szerint műveli meg, fizetett idegen munkaerőt pedig éppen csak annyit vesz igénybe, a mennyit szövetkezeti üzemeiben állandóan jól díjazhat, vagy egyes a mezőgazdasági technika előrehaladása dacára is feltorlódo munkák idejére a városi, ipari munkásság tartalékából is nagyobb nehézség nélkül megkaphat.

Bár a magyar kiskisgazda-osztály is mihamarább csupa ilyen emberekből állna!

* * *

Dr. Farkas Geiza ¹⁾ előadó zárószavában Mandello felszólalására megjegyzi, hogy számításai szerint az önálló kiskisgazdánál valóban többet kereshetnek nálunk a bérmunkások, de csakis azok, a kik egész éven keresztül munkában állnak. Minthogy pedig erre biztosan egyáltalában nem számíthatnak, sőt igen sok munkahiánynak vannak kitéve, tényleg megfelel érdekeiknek, ha munkanapjaikat saját gazdaságukban, ha kisebb bértétel mellett is, de biztosan értékesítik. Györgynek igazat ad az előadó abban, hogy a mai birtokstatistikai keretszámok teljes kiküszöbölése nem lenne kívánatos. E helyett elég, ha a mostani kategóriákat további alcsoportokra (pl. 5—50, 50—100, 100—200 hold) osztanák és megszüntetnék a csoportok mai félrevezető elnevezéseit. Bár az üzemnagyság nem igazodik feltétlenül a birtokkiterjedéshez és így az egyes területcsoportok mindig többé-kevésbé eltérő üzemtypusokat fognak magukba foglalni, a mai nagyságbeosztás e téren már túlságosan szembeszökő hibákban szenved. A mai kategóriák megfelelő alosztályozása után ezen osztályokat ki-ki a maga elé tűzött cél szerint csoportosíthatja újból és ezen adatokat a Zigány által ajánlott tőke-intenzitási

¹⁾ Farkas Geiza előadását vita követte, melyben felszólaltak Mandello Gyula, György Endre, Zigány Zoltán és Gasztmann. A felszólalásokra az előadó válaszolt. E helyütt csak a választ közöljük.

statistikával, a gazdasági felszerelések értékszámával, továbbá az egyes gazdaságokban alkalmazott családtagok és bérmunkások számadataival összevetve, megközelítően pontos üzemi statistikát nyerhet. Gasztmann felszólalására azt jegyzi meg, hogy a szövetkezetek, ha nem teheték is a magyar kiskisgazdák helyzetét egy csapással eszményiekké, mégis sok tekintetben éreztették üdvös hatásukat és egyéb intézményekkel együtt rendszeresen alkalmazva a kiskisgazda-osztály megerősítésének és működőképessé tételének hatályos eszközeiként mutatkoznak. A mi az egyes osztályok történelmi létjogosultságát illeti, az előadó azon a nézeten van, hogy a kiskisgazda-osztály, mint közvetlenül saját munkájából élő, a többi lakosság számára is tápszereket, elsőrendű szükségleti cikkekkel és végül emberi erőtartalmakat termelő osztály létezését és jogosságát önmagában bírja. Ellenben a nagyobb birtokú osztályok, mint felsőbb társadalmi rétegek fenntartása csak addig jogosult, a meddig létezésük az osztályra, nevezetesen a közvetlenül munkálkodó osztályokra nézve előnyös jár. A mint azonban valamely felsőbb réteg nem teljesíti többé a gazdasági gépezet vezetését, az állami rend fenntartása, az általános haladás előmozdítása körül a reá háruló teendőket, vagy ha csak azt valamely más csoport — mondjuk jelen esetünkben a hivatalnokság — jobban megteheti, már csak a régi vezető-osztály egyes tagjai érdekének lehet kiméltetéséről, az általuk képviselt erő ujirányú alkalmazásáról lehet szó, nem pedig az osztálynak, mint olyannak, az osztályra való fenntartásáról. Ez vonatkozik Zsigány azon megjegyzésére is, hogy ma Magyarországon a teljes tőke felszereléssel dolgozó nagybirtokok még a szövetkezetekben egyesült kiskisgazdaságoknál is termelékenyebb munkára szolgáltatnak alkalmat. A mig ez így van, de csakis addig, helytelen lenne minden olyan intézkedés, mely ama nagybirtokok szétbontását célozná. Végül még megjegyzi előadó, hogy nem viseltetik különös előszeretettel a paraszt középbirtokosság iránt; annak említésével, hogy bizonyos esetekben a kisbirtokos középbirtokossá válik, csupán egy tényt kívánt megállapítani a nélkül, hogy azt épen örömdetesnek jelezte volna. Sőt a maga részéről jobban szereti, ha egy parasztbirtok kezelése belterjesebbé válásakor több új önálló kiskisgazdaságra oszlik fel, mint ha bérmunkásokkal művelt középbirtokként tovább is egy kézben marad.

Farkas Geiza.

Smith Ádám járadékelmélete és annak empirikus továbbfejlesztése.

1766-ban, visszatérve continentalis utazásáról, visszavonult Smith Ádám édesanyjához a falusi magányba és ott tapasztalatait olvasmányokkal kiegészítve 10 évi munkálkodás és elmélkedés után világgá bocsátotta korszakalkotó művét a nemzeti vagyonosodás okairól.

Smith Ádám akkor már túl volt életkora delén, sőt mi több, már leszámolt az élet küzdelmeivel is. Az egyetem katedrájáról vonult vissza európai útja előtt s úgy látszik épen ez az út érlelte meg lelkében azt a gondolatot, hogy többé állást nem foglalva, mintegy neutralis helyzetben alkossa meg nézetét az emberi élet addig legkevésbé megfigyelt, de legfontosabb oldaláról, a gazdaságról.

Ily helyzetben kialakuló véleménye csakis eklektikus lehetett, mint a ki a maga részét az életből már kiélvezte és most tapasztalatai és értesülései összegéből kialakítja a maga nézetét az emberi élet egy fontos oldaláról. Művében azért óriási adathalmazt látunk összehordva, melyet kritikusan feldolgoz, gondolatai szerint rendez, kombinál, variál, összead és kivon s ennek mintegy végeredményeképpen adja az általa felismert közgazdasági törvényszerűségeket.

Törvényszerűségeket: csak ez a találó szó, mert az ő állításai sohasem lépnek fel a megdönthetetlenség pose-ával, hanem csak végconclusiói ama tényeknek, melyekből kiokoskodikja őket.

És talán épen az a közvetlenség, különösen pedig ezen tapasztalati, empirikus gondolatfüzéseknek őszintesége, egyszerűsége, minden tendenciától teljesen távolléte, illetőleg legalább ez a színezet voltak azok a szempontok, melyek a „Wealth of Nations“-t oly korszakalkotó művé avatták, mely megjelenése óta az emberiség példátlan mennyiségére közvetlen és mély hatást tudott gyakorolni.¹⁾

Hiszen még most is, midőn azok az adathalmazok már régen el-

---

¹⁾ Természetes, hogy épen gyakorlatiasságánál fogva azért bizonyos irányzat sugárzott ki a *Wealth of Nations*-ból. Ez az irányzat azonban épen azért tapintott jobban az akkori viszonyok lényegében rejtőző fejlődési irányokra és mutatott utat a haladásra, mert Smith — mint skót tudóstársai — távolabb állva a surlódó napi érdekektől, ezekre nem figyelve vonta le tanulságait ismereteiből.

avultak és a közvetlen érdeklődés felkeltésére való ingerüket elvesztették, tavaszi szellő frissességével csap meg Smith Ádám okoskodásának közvetlensége és őszintesége.

Igazán csak az élet hiúságaival való teljes szakítás adta meleg ember- és hazaszeretet tudta felemelni az embert arra a gondolat-polczra, melyről Smith Ádám szelid, mosolygós melegsége egyenesen besugárzott a lét küzdelmeinek nagy konyhájába.

A ki Smith Ádámot elméjének teljes közvetlenségével, minden tendentiosus mellékgondolat nélkül olvassa, azt okvetlenül megragadja ez a mai nyomtatott művekben és tudományos értekezésekben teljesen ismeretlen közvetlenség. A ki pedig tőle idegen, előre meghatározott feltevésekkel közeledik feléje, azt ugyanez a jelenség megzavarja.

Smith Ádám művét és tételeit ezen közvetlenség és eredeti, empirikus levonás figyelmen kívül hagyásával helyesen megítélni nem is lehet. Hiszen ez a tulajdonsága az, mely a közgazdasági elmélet terén minden követőjétől megkülönbözteti, hogy úgy mondjam, elszakítja.

Már Malthus, Ricardo és egyes tételek terén előzőik James Mill és Anderson egészen mások. Ezek az élet forgatagában levő, az életet határozott szögből és irányban szemlélő egyének, a kik ezen előre felvett szempontok alapján vizsgálták a gazdasági jelenségeket és Smith Ádám pártatlanságban fogamzott empirikus tételeiből az általuk előre kitűzött irányban következtettek tovább.

Mert a tudományos okoskodás a socialis tudományok terén kevés kivétellel ilyen, a szó szoros értelmében aprioristikus, a kidolgozónak irányzatban előre akart munkájából áll, melyre az empirikus bizonyítékokat csak utóbb hozta össze régebben a történeti tények, a jelenkorban a statistikai adatok czélzatos alkalmazásával.

Az ilyen munkában is rejlik igazság. De minél több az akaratos okoskodás és minél kevesebb az igazi, őszinte, az elme előtt feltárult igazság vallomása, annál jobban eltér ez az igazi tudományosságtól és ha bizonyos köröket lelkesíteni tud is annak idejében, később általánosan elveszti hitelét és legfeljebb annyit számít a tudományban, a mennyit az általa indokolt érdekek a közéletben.

Sajnos, a társadalmi gazdaságtan története nem egyéb ilyen existentialis érdektanok között való ingadozásnál, küzdelemnél.

Igaz, hogy maguknak, a gazdasági jelenségeknek a természete hozza ezt magával s így nem lehet oly közgazdasági elméletet construálni, hogy arra a pártosságot ráfogni ne lehetne²⁾, de ez nem változtat azon

²⁾ Fényesen bizonyítja ezt Ehrenberg és a német kathederek socialisták közötti heves vita, melyben mindegyik azzal vádolja a másikat, hogy érdekkörök ügyvédjének veti fel magát, kölcsönösen meggyanusítják tudományos működésük őszinteségét.

a tényen, hogy a közgazdasági elméletek között tudományos érvényességűt alig találhatunk és a közgazdaság tudományát hitelességgel közölni ma sem tudjuk.

A legékeesebb példáját annak, hogy a mindenkori osztályérdek mily mértékben befolyásolta a közgazdasági elméletet, bizonyára a járadék, illetőleg — elmélettörténetileg helyesebben — földjáradék elméletei mutatják.

A földjáradék elméletek története dióhéjban:

Állítólag a physiokratáknál tűnik fel először tudatosan a földjáradék fogalma. Smith Ádám ez irányú tanai állítólag a physiokratákat követik. Hogy mi valóban az ő járadéktana, alább szó lesz róla. Anderson mutatott rá azután bővebben a terméseredmény különbözőségéből eredő földjáradéokra, mintegy igazolásául annak, hogy az természeti jelenség és a földbirtokosok nem okai. A nagyobb terméseredményt szolgáltató talajért a művelő (bérlő) prämiumot hajlandó fizetni, ez a földjáradék. A gabona árát a legterméketlenebb földön termelt még gazdaságosan eladható, tehát szükséges gabona előállítás költsége határozza meg. A gabonaár oka és nem okozata a járadéknak. A földbirtokos céltudatosan annak fokozását elő nem idézheti. Így mentette az emelkedő gabonaárak idejében Anderson földbirtokos úr a kartársait. Azonban a gabonaárak tovább emelkedtek, az ipari fellendülés óriási volta dacára alacsony munkabéreket megokolandó Ricardo³⁾ vállalkozott annak bizonyítására, hogy a földjáradék emészti fel a nemzeti többjövédelmet. Hiába lett a találmányok folytán hatalmas és termelékeny az ipar, az összes új jövédelmet szükségszerűen a földbirtokosok vágják zsebre a magas gabonaárak és földbérek formájában. Mert a földek különböző termékenységeinél, fekvésénél és a csökkenő hozadék törvényénél fogva a szükséges legdrágábban előállított gabona határozza meg az árat s így a gabona-szükséglet emelkedésével a kedvezőtlenebb körülmények felé kiterjeszkedő termelés szükségszerűen emeli a gabonaárat, tehát a járadékot, a földbirtokosok jövédelmét. Ezzel egyúttal igazolta az üzletember Ricardó az alacsony munkabéreket is és mosta kezeit. Már Malthus,⁴⁾ a javadalmas egyházatya, épen Ricardo elméletére hivatkozva kimutatja, hogy a földjáradék természeti jelenség lévén, hiába beszélünk animositással róla s

³⁾ Ricardo: *Kisérlet az alacsony gabonaárnak a tökenyereségre való befolyásáról.* London, 1815.

⁴⁾ Malthus: *A földjáradék természetének és fejlődésének vizsgálata.* London, 1814. Ezen művében oly definitiót ad még Malthus a földjáradékról, mely Smith nézeteivel összhangzásban van, azonban tovább következtetve már a termelési eredménynek a termelési költségen felüli részében találja a járadékot. Ez különben Ricardo eljárási módja is.

miután szerinte minden vagyonnak és emberi előhaladásnak alapja a fölösleg, a mit a termelőnek szükségesen felül termel a föld, s az a járadék, tehát csak jó és üdvös, hogy létezik. A gabonaár emelkedése szerinte jele a vagyonosodásnak és népszaporodásnak, tehát a haladás jele. Ugyanezt fejtegeti Thünen⁵⁾ földbirtokos úr is a nagy gazdálkodásra kedvező célzattal alapos üzemi számítások szerint.

Ez a ma is uralkodó elmélet, melyen egyesek csupán apróbb változtatásokat eszközöltek, de mind arra hivatkoznak, hogy Smith Ádám elméletét fejlesztették tovább.

A jellemző, hogy ugyanazon alap gondolatok miképpen vezettek egyénenként különböző tendentious conclusiókra.

Hiszen ugyancsak Ricardónak, a nagy üzletek emberének a munka termékenységére vonatkozó tételeiből tovább következtetve keletkezett Marx socialismusa és a földbirtok magántulajdona elleni minden támadás az ő járadék elméletére vezethető vissza. Henry George és az összes Bodenreformerek ezen elméletet vezetve tovább bizonyították be a földtulajdon jogosulatlanságát és igyekeztek a földjáradékot a köz javára fordítani.

Nem is említve Careyt, Dühringet és Oppenheimert, a kik épen az elmélet alapjának tarthatatlanságát támadták és egészen eltérő conclusiókat igyekeztek levonni ismét.

Azonban csak általánosabban elismert igazságot a földjáradékról kisütönni ők sem tudtak.

És ugyan miért nem?

Ennek egyetlen oka az, hogy a földjáradék Smith óta hangoztatott közgazdasági tanaiban néhány physikai (de nem közgazdasági) igazságon kívül semmi, de semmi igaz nincsen, azok nem állnak egyébből, mint ezen pár physikai igazságnak tendentious felhasználásából.

Eszembe jut Stammler fejtegetése a *Wirtschaft und Recht*-ben arról, hogy a mai közgazdaságtan egy nagy keveréke egyrészt jogi, másrészt technikai (azaz physikai) tételeknek és hogy ez alapon miként vezeti ő le a jog fogalmának a közgazdaságtanra való kiterjedését.

Mióta ezt a művet olvastam, de különösen éppen a járadék elmé-

---

⁵⁾ Thünen híres művének első részében új tételt nem állít fel és csupán a piactól való távolságnak az egyes mezőgazdálkodási ágakra való behatását állapítja meg híressé vált exact vizsgálódási módszerével. Ez a módszer feltétlenül helyes eredményekhez juttat, concret körülmények között, de eredményei is ezekhez a körülményekhez vannak kötve s így a közgazdaság nagyobb szerű jelenségeinek megoldására bizonyára nem megfelelő. Mutatja ezt legjobban Thünen művének második része, melyben a concret talajt elhagyva, de a módszerhez mégis ragaszkodva, már általa elismerten téves eredményekhez jut.

letek kapcsolatán a mezőgazdálkodás physikai viszonyaival való foglalkozás folytán, az a meggyőződés alakult ki, hogy nagyon is sok a mai közgazdaságtannak különösen úgynevezett elméleti részében a technika, a physika, a természeti törvények hiányszerű helyzeteinek az emberi lét-küzdelemre való behatását fejtegető olyan rész, a mi az emberi gazdálkodásnak feltétele ugyan, (hiszen a lét mindennek alapja) de az ember gazdasági cselekvésének mikéntjénél az figyelembe nem vehető, csak úgy, mint a hogy nem gondolhatunk arra, hogy a nap melegét fokozzuk, cselekvésünk célja csak a nap adott melegének minél czélszerűbb felhasználása lehet.⁶⁾

Épen így a közgazdaságtan keretén kívül esik annak a fejtegetése, hogy a természet mit ad, mit enged meg; az előbbi a természettudomány, utóbbi a felfedezők és feltalálók feladata, szóval a technikai tudományoké, melyeknek hiszen céljuk épen a természetet minél jobban az emberiség hatalmába hajtani.

A közgazdaság pedig a természet rendelkezésre bocsátott erőivel való gazdálkodás és felhasználás szabályait hivatott megállapítani.

A mennyiben tehát földjáradékról, mint természeti jelenségről beszélhetünk, az kívül esik a közgazdaságtan keretein — elég tudnunk, mint a természet erőiről tájékozottaknak, hogy a mezőgazdasági termékenység korlátai minők.⁷⁾

Arról aztán, hogy a fekvés szállítási költségeket okoz, talán említést nem kell tennünk.

Ezek mind oly alapfeltételek, melyek a közgazdaságtan elméleteinek kiinduló pontjai, de azok további alakulására befolyással nem lehetnek.

Teljesen helytelen és téves e szerint, hogy ha a földjáradékot természeti jelenségként fogjuk fel és a földre fordított munkaáldozatot felülhaladó eredményt látjuk benne. Igaz, hogy így formulázva a munka közgazdasági fogalmával hozzuk kapcsolatba, de csupán egy physikai lehetőséget állapítottunk meg, hogy t. i. lehet, hogy a földre fordított munka eredménye felülhaladja a munkaáldozatot. A gazdálkodás csupán ezen eredmény czéltudatos, akaratszerű előidézésében, kezelésében és felhasználásában

⁶⁾ Schumpeter. *Wesen und Hauptinhalt der theoretischen National ökonomie*. 607. old. Ellenkezőleg a szerinte elmosódó és exact eredményekre nem vezető történeti módszer felhagyásával és a közgazdaságtannak az élet minden változásaitól ment statikai elméletének felállításával, a technika irányában keresi a kapcsolatot a további fejlődésre, mint a mely biztos alapot szolgáltat a következtetésekre.

⁷⁾ Különben is lényegesebb a csökkenő hozadék törvényének ismerete abban a tekintetben, hogy „ugyanazon“ a földterületen miképpen fokozható a termelés. Ennek talán több a gazdaságra való hatása, mint a classicus járadék elmélet alapjául szolgáló ama ténynek, hogy a földterületek termékenysége különböző.

nálásában nyilvánul. Így felállítva tehát a földjára még kívül esik a közgazdaság fogalomkörén és egyszerű alapfeltétellé válik, de nem lehet tárgya azon igazán sok oldalú és irányú elmélkedésnek, mely hozzá fűződött a közgazdaságtan történetében.

De a földjára Smith utáni elméleteinél mindenütt találkozunk ilyen physikai feltevésekkel, hiszen Ricardo egész földjára elmélete ilyen természeti differentiákból származtatja le és csupán ott megy át közgazdasági jelenségek tárgyalására, midőn a földjára relativ magasságát a tőkekamattal, munkabérrel és gabonaárral viszonylatban tárgyalja.

Vizsgálódásunk későbbi során ki fogjuk mutatni, hogy Smith is ismerte ezen physikai feltevéseket, de a gazdálkodás természetadta feltételeinek és különbségeinek tekintette azokat, melyeket vázolt és leirt. Ellenben a gazdaságilag fontosat ott találja meg, a hol arra hivatkozik, hogy: *Rent-price paid for the use of land*. Vagyis jára az, a mit valaki a föld használatáért fizet valakinek. Ez emberek közötti viszonylat, a mi megfelel annak, hogy a gazdálkodás a közre vonatkoztatva a javak kezelésében, fenntartásában, fogyasztásra alkalmas állapot és helyzetbe hozatalában és fogyasztásában áll.

Smith feltétele azután az, hogy a jára mindig felemésztí a föld jövedelmének mindazon részét, a melyről a bérlő lemondhat: „wích the tenant can content himself without being a loser“ és „what the farmer can afford to give.“ Ez állításból kifolyólag azután meg igyekszik állapítani, hogy hát mi lehet az, a miről a bérlő le nem mondhat, a mit más nem bír adni, a mi híján vesztes lenne. Ezt pedig megtalálja az előállítási költségekben, az élő holt constructió fenntartásában, munkabérben és végül az azon a vidéken szokásos vállalkozói nyereségben = profitban. Azt mondja, eddig leszoritják a földesurak a bérlőnek a föld jövedelméből való részét, a többít pedig zsebrevágják. Esetekkel bizonyítja azután, hogy a jára alapja nem szükségképen a természetén kívüli emberi munka eredményének nyújtása, mert akár miféle hasznót képes huzni valaki a földbirtokból és az azzal összefüggő természeti helyzetekből, az már kell, hogy fizessen az illető földbirtok tulajdonosának jára és ez a jára mindig akkora részét fogja keresetének elvenni, hogy a megmaradottból épen csak existálhat.

Ebből a constructióból egyetlen kérdés tárul elénk, hogy t. i. miért kénytelen a bérlő ekkora jára fizetni és hogy tudja elérni a földtulajdonos, hogy ekkora jára mellett talál bérlőt?

Ricardo azt mondja, hogy a jára a föld eredeti és elpusztíthatatlan erőinek eredménye a termelésben, azaz az, a mivel meghaladja a termelési költséget az eredmény. De ez épen úgy kérdésre nyitja ajkun-

kat. Hát mikor, mennyi vajjon ez az eredmény, mely a termelési költséget meghaladja és miért épen ekkora ez és akkora a termelési költség?

Hiszen a mezőgazdálkodás épen az által különbözik lényegében az ipari munkától, hogy az eredménye bizonytalan. Erre tudtommal, alig mutatott eddig rá valaki, holott annyit vitatkoztak a növekvő vagy csökkenő hozadékok törvényein. Tehát legyen a föld akármilyen jó, akármilyen kedvező fekvésű, az eredmény mindig bizonytalan s így bármily összegben fixirozzuk a termelési költséget, az azt meghaladó eredmény néha meg van, néha nincs, néha nagyobb, néha kisebb. De járadék az mindig van! Aztán azok a termelési költségek is viszonylagosak, mert jó időjárásnál ez is kevesebb, mint rossznál és hozzá az élő-holt leltárak fenntartása, pótlása az árhullámzások szerint különböző kiadással jár, nem is számítva azt, hogy a munkabér tisztán viszonylagos valami, a mi függ a standard of life-től és így sok esetben kilyukadhatunk szép bérek mellett is oda, hogy összevetve a földbirtok összes nyers jövedelmét, nemhogy járadékot, de még vállalati nyereséget vagy tőkekamatot se hozunk ki. Hol itt a megfogható, a megrögzíthető és miből magyarázzuk tehát sok esetben azt a mégis fennálló tény, hogy járadék (értsd földbér) mégis van?

Ha tehát Ricardo-Malthus-féle értelemben physikai jelenségképen fogjuk fel a földjáradékot, akkor nem tudjuk a való életben hollétét megjelölni, mert legfeljebb egy adott esetre állapíthatjuk meg létét és csupán minden tényező oly megrögzítése mellett, a mi ellen igen sokan felszólalnának. Választ pedig a Smith-féle állítások mögött rejlő kérdésre itt sem kapunk.

A dolog úgy áll, hogy Ricardo csupán elvontabb mezbe öltöztette azt, a mit Smith állításaiból kiokoskodni vélt, csupán elvonta Smith állításait azok konkrét alapjától a nélkül, hogy a mögöttük lévő rejtélyt megoldotta volna.

Hogy Smith Ádám gondolatainak eredetére vissza tudjunk menni s így igazolhassuk azok helyes alapját, szükséges, hogy az ő gondolatkörébe helyezzük bele magunkat.

Smith Ádám élt Angliában a 18-ik században. Ezenkívül legfeljebb még Franciaországot ismerte alaposabban. Az akkori földesuri világban általános volt a nagybirtok és a kisbirtok csak annyiban létezett, a mennyiben bért fizetett, vagy természetbeni járulékokat teljesített a földesurnak. A nagyipar, nagykereskedelem még csak dióhéjban volt meg és ezen a téren a nagy speculatív jövedelmek is igen feltűnően mutatták koczkázatos voltukat, vagy hogy uraik azokat különösen kiváló egyéni conceptióknak köszönhatték, szóval a pénzbeli, kereskedelmi és ipari

fundált jövedelmek még sokkal ritkábbak és jelentéktelenebbek voltak, semhogy figyelmet érdemeltek volna.

Igy tehát az akkori gondolkodó főnek csupán a földjára, a mit akkor általában járadéknak „rent”-nek neveztek, tünt föl, mint a munkajövedelemtől eltérő természetű jövedelmi forrás. A mint az emberi vagyonosság helyes vagy helytelen eloszlásáról gondolkozott valaki, rögtön számolnia kellett a földesurak munkanélküli jövedelmeivel és szint kellett vallania, miképen magyarázza, helyes vagy helytelennek tartja-e azokat. Így tették a járadék elméletet a physiokraták közgazdasági elméletük egyik oszlopává és így nyilatkozik külön fejezetben a járadékról Smith Ádám is. Tehát nem az, mintha természettől fogva ilyen jövedelmi forrás létezne, hanem azért szóltak ezek mind róla, mert az eléjük táruló társadalmi viszonyok ezen kérdés elé állították őket.

Világos ez abból, a hogy a kérdést megragadták. Smith Ádám egyszerűen belehelyezkedik az angol bérlő helyzetébe és úgyszólván calculál, mint az. Ez magyarázza meg művének óriási hatását is. Hány ezer és ezer squiret, bérlőt érintett szíven a *Wealth of Nations* XI. fejezete!

Smith fejtegeti, hogy mit adhat a bérlő a földért és azt mondja, hogy az ezen felülit mindig elviszi a landlord, a földbirtokos. Csaknem látni véljük olvasásakor az angol bérlőt, a mint czeruzával a kezében számíthatja, hogy mit adhat a birtok nyershozamot, mennyi rá a kiadás és mennyi kell a megélhetésre, illetőleg mennyi szokott az az összeg ilyen területű bérletnél lenni, a mire a jövedelemként az ottani bérlők számítanak s a mi azon felül marad, beigéri bérnek. Beigéri, mert ezt megadnák a társai is épen ezért ragaszkodik is hozzá a földesur. Tehát kilyukadunk a kereslet és kínálat nagy problémájára, mert a földesur azért követel annyit, mert mások annyit hajlandók neki adni és ezek azért hajlandók, mert a kínálat őket kényszeríti egyrészt, másrészt viszonyainknál fogva ezt megtehetik. De meg azt is tudják, érzik, hogy növekvő áraknál, növekvő kínálatnál, az előny nem az ő, hanem a földesur zsebébe hull, mert volna, a ki ráigérne a bérré.

Figyelembe kell vennünk itt a 18-ik századbeli angol gabonapiacz helyzetét, a rohamos lakósságnövekedést, tehát táplálék utáni keresletet, azt, hogy az angol akkor még saját piacára volt utalva gabonáért, de sőt a túltermelést is Hollandiában jól el lehetett helyezni és végül azt, hogy a földesuri járadék természetét nem homályosították el a nagytömegű földbirtokvétel és eladások. Mig az előbbieket megfelelő gabonaár biztosítása mellett alapul szolgáltak a bérlő jólétéhez és a megfelelő földbér fizetéséhez, addig az utóbbi annál kirivóbbá tette a földesur dologtalan jövedelmét, melyet, mint az illető földterületnek elfoglalója,

hatalmi occupatora élvezett. Ma ez utóbbi körülmény már erősen elmosódott az által, hogy a nagybirtoknak tetemes része a tőkésített járadékjövedelmet is meghaladó vételáron jutott a tulajdonosok birtokába.

Visszatérve azonban kérdésünkhöz, mely a kínálat és kereslet alapján járadékjövedelemre vezet, kutatásunk célja a kereslet ilyen viszonyainak okaira vonatkozik. Ezen okok megállapítása concret esetekre nézve távolról sem lehetetlen. Összefügg azonban gazdasági létünk összes alapjaival és ha eme kérdés tárgyalásába belemegyünk, úgy elterelődünk szorosabban vett kutatásunk tárgyától, hogy feladatunkat nem fogjuk beválthatni. Elég talán rámutatni arra, hogy minden emberi munka alapja a termékenység és mindenki, a ki ezen célzattal és ennek reményével fog munkájához, kész annak előfeltételeiért áldozatot hozni. Ilyen előfeltétel az iparosnak, vállalkozónak: a tőke, ilyen a mezőgazdának: a föld. Munkaeszköz mind a kettő. Ezen egész új elméletek épülhetnek. De midőn szorosán a járadék kutatására akarunk szoritkozni, meg kell elégedjünk annak megállapításával, hogy a munkaeszközökön fennálló magántulajdon mellett járadék létezik, mintegy különfajta jövedelem.

Ezt észre vette Smith is és szerinte járadék az, a mit a bérlő fizet a földtulajdonosnak a föld használatáért. Miért fizetheti ezt? Mert a föld terményeinek ára őt erre képessé teszi. Miután az fedezi a bérlő kiadásait, tőkenyeresség és kamatját és a mi azon felül megmarad (és pedig marad) az Smith szerint a járadék = the residue wich remains to the proprietor.

A válasz arra, hogy miért fizethet bért a föld használója, kettősen feltételezett. A földtermék árának oly nagynek kell lennie, hogy meghaladja az előállítási költséget, befektetési tőkekamatot és a bérlő profitját. Itt tehát meghatározó az ár, de alsó meghatározó: a termelési költség alatt értett kiadás, kamat és profit. A kamat e három közül a legállandóbb és legkisebb, úgy hogy csaknem figyelmen kívül hagyható. De a készkiadás, melyben munkabérek és ismét árak vannak, valamint a profit, melynek megfelelő voltára a bérlő standard of life-ja bir döntő befolyással, igen labilis tényezők és épen a megélhetési, illetőleg helyesebben concretizálódó megélési vágyak szerint igen eltérő nagyságúak lehetnek. A bérek is a munkások standardjához igazodnak és socialpolitikailag oly standard mindig construálható, mely az ár és költségek közötti részt, a járadékot, semmivé teszi. Persze ez csak elméletileg construálható így, csupán a Smith utáni járadék teljes eltűnését eredményezheti. A Smith-i járadékot, földbért, soha el nem tüntetheti azért, mert ez a magántulajdonban levő termelési eszköz használatáért fizettetik.

Smith megállapítja, hogy ezen „maradék“-ban van a földtulajdonos befektetéseinek ellenértéke is, de minthogy minden befektetés nélkül is megállapíthatólag kapna bért a földtulajdonos, tehát a kettőt egybe veszi és mindezt járadéknak nevezi. Mivel tehát ezen részét a járadéknak figyelembe alig vehető csekélységnek tekinti, a járadékot oly különös jövedelemmódnak tekinti, melyben a földesúr részesül.

Ezt az ő járadékát Smith igen gyakorlatiasan fogja fel. Mutatja ezt nemcsak az, hogy 1770-ben Angliában a járadékot (földbért) hozzávetőleg a föld nyers hozadékának egyharmad részében akarja megállapítani, nemcsak az, hogy a fordameghatározást a bérszerződésekben szintén a járadék bizonyos nemének akarja tekinteni, hanem főleg az, hogy a földadóról beszélve nem vesz fel járadékot még a házilag gazdálkodó nagybirtokosnál sem. Ennél sohasem mondja ki, hogy ez is élvez járadékot, hanem adóját is csak per analogiam számítja ki. Mindez pedig azt bizonyítja, hogy Smith nagyon igyekezett járadékelméletében a járadék közéleti (akkori) fogalmához ragaszkodni és került minden eltérést tőle.

Ezt sokan elméletbeli fogyatékoságnak szeretik tekinteni Smithnél, pedig fontos néző pont. Épen a járadékelméletek története bizonyítja ugyanis legfényesebben, hogy mihelyt az értelmezésben valamely közéleti fogalomnál eltérünk a valóságos élettől, azonnal elvesztünk minden talajt a lábunk alól és többé már azért sem lehet felfogásunk egyenlő, mert hiszen kiindulási pontunk más-más levén, épen a legkövetkezősebb okoskodás mellett sohasem találkozunk. Ugyanigy van a tőke fogalmával is a közgazdaságtanban. Holott minden tudományos igyekezet helyesen csak arra irányulhat, hogy a közéleti értelméből a fogalomnak jussunk tudományos igazságokhoz.

Most menjünk tovább egy lépéssel. Smith kiinduló pontja a járadéknál az, hogy a közéleti értelmezés szerint ez az a jövedelem, melyet a föld tulajdonosa huz bér vagy más elnevezés alatt tulajdonjoga alapján a földből, melynek kihasználását másnak engedi át. Ez a járadék Smith szerint nem kevesebb, de nem is több. Erre vonatkoznak megállapításai, melyeket vázolni fogok s melyek, e „másod tételek“, voltak előidézői a későbbi járadékelméleteknek, melyek azonban nem fogadták el az első tételt s így kellő alap hiányában eredményre nem is vezethettek.

Smith Ádámot tartják a földjáradék ezen physikai alapzatú elméleteinek felállítói elméletük atyjának, ha a physiokratákról említést tenni nem akarunk. És való, hogy Smith Ádám kifejtette, hogy a járadék nagysága (és nem földjáradék), melyet a földtulajdonosok huznak, bizonyos természeti feltételek által befolyásolt. Nevezetesen fejtegette, hogy a járadék

a gabonatermelő országokban a gabonaföldek hozadéka után igazodik a jobb termőföldek után nagyobb s megszűnik ott, a hol gabonát termelni ki nem fizetődik. Tehát a gabonatermelésre használt földek mindig nyujtanak járadékot gazdájuknak s hogy csak akkor használja fel valaki a földet nem gabonatermelésre, ha az jobban kifizetődik. A miből az is következik, hogy minden mezőgazdasági terület ad járadékot, mert a legrosszabb legelőterületet is azért használják állattenyésztésre, mert a gabonatermelés rajta kevésbé fizetődik.

Ez magyarázza meg, hogy a legrosszabb földű skótlord is kapott járadékot, holott bizonyára nem akadt volna angol földműves bérlője, a ki gabonatermelés céljaira neki bért fizetett volna. Már ő rámutat a fekvés szerinti jövedelemkülönbözetre is, sőt pedzi az intenzitásbeli differentiát is, ott a hol a mezőgazdálkodás különösen belterjes módjainak esélyeiről beszél.

Mindjárt a járadékkal való foglalkozása elején említi, hogy a föld minősége befolyással van az utána huzott járadék nagyságára és hogy a fekvés szintűgy befolyásolja a járadék nagyságát — *the rent of land not only varies with its fertility whatever be its produce, but whith its situation whatever be its fertiity.*⁸⁾

Mégis 13 sorban végez mind e kettővel, a mire a későbbi közgazdászok azt jegyezték meg, hogy nem gondolta át megjegyzéseinek nagy jelentőségét. De ha ez áll, vajjon miért szállítja le e két ténymegállapítás jelentőségét több fontos igen találó és utódai által sokban egyáltalán figyelembe nem vett fejtegetéssel?

Smith a föld termékenységét és a fekvés különbözőségét oly tényezőknék ismerte el, melyek a járadék „nagyságára“ befolyással birnak. De tudta s a szerint tulajdonított nekik jelentőséget, hogy ezen befolyás nem oka a járadék létezésének, hanem csak a létező járadék mérvére bir hatással. Hiszen a természet működése, mint termelő erőé, mely a mezőgazdaságban működik, a telekjáradékot nem magyarázhatja meg s azok, a kik — botorul — a természet közreműködése által előállított terméstöbbletben találják a földjáradékot, teljesen el kell, hogy különítsék kategóriájukat a telekjáradéktól. De a termelő erő behatása is gyakran problematikus a járadék meghatározásánál. Igen gyakran a termőföld minőségén kívül eső tényezők befolyásolják valamely ingatlan termékenységét. Vannak területek, melyek pusztán hevernek s ma is termékenyeknek mondatnak, s vannak területek, melyek valaha dús termelés színhelyei voltak s szakértők állítása szerint ép olyan terméketlenek voltak

---

⁸⁾ Smith A.: *Wealth of Nations*. 1900: London. G. Rontlegge a Son. 116. oldal.

természettől fogva fénykorukban, mint most. Akkori termékenységüket emberi alkotások idézték elő. Careynek is igaza van, midőn a legtermékenyebb területeket a művelésre legnehezebben alkalmasokká tehetőnek mondja. Nem is említve, hogy a természetnek igen sok irányban való kihasználása a cultura fokától függ.

Marshall is megállapítja, hogy a természeti hozam nagyságát a művelési mód, a termelés tárgyának különbözősége szerfölött befolyásolja és a termelő energiájának, a természet szeszélyének is egészen más itt a befolyása, mint más termelési téren.

Ezért az empirikus kutatás munkájának haladásával lassan szétmorzsolódik a termékenység különbségére alapított járadékelmélet, annál inkább, mert az abból a járadék okaként levezetett okoskodás alapján megingott a mezőgazdasági áralakulás változásaival a nemzetközi concurrentia beállta óta. Megszűnt a gabona árát a legdrágábban termelt gabona meghatározni. Ez világos. A kereslet és kínálat törvényeinek szabad érvényesülése leszállította a gabona árát az európai termelési költség szélére és mesterséges védekezésre indította az európai államokat. Nyilván a termék ára befolyással bír annak termelésére és így a járadék nagyságát szintén befolyásolja, mert hiszen a járadékot a termelő fizeti azon földért, melyre a termeléshez szüksége van. Azonban a földbérek = járadék megmarad és létezik ott is, a hol Ricardo csökkenő hozadéki törvénye hatni meg is szűnik mindaddig, míg az idegen földön való termelés nyereségesnek mutatkozik, illetőleg jobb az éhenhalásnál. Ezen járadék-földbér nagyságára azonban a gabonaár behatással lesz, mert a termelést nyereségesebbé teheti. Sőt, mivel a csökkenő hozadék törvénye hatásának megszűntét a technika nagyfokú fejlődésével hozzák kapcsolatba, (a mi helyes is) ezen tény beállta épen a földbér = járadék emelkedésével esik össze. Ilyenkor ezen törvényt physikai értelmében vesszük és nem gazdasági értelmében, melynek megszűnése Ricardo szerint azt eredményezné, hogy járadék nem is léteznék.

Mínthogy nem is kétséges, hogy számos oly föld után is van járadék-jövedelem, melynek hozadékához a természet, benn rejlő erői mivel sem járulnak, nyilvánvaló tehát a fentiek szerint is, hogy a járadéknak, mint jövedelmi forrásnak létezését ez az ok nem magyarázza meg.

De ugyanigy vagyunk a fekvés szerinti járadékkal. Ezt talán senki sem tarthatja a természet ajándékának? Pedig van erre is eset. Smith említi, hogy az Angliától északra fekvő szigetek olyan partjaiért, melyek teljesen terméketlenek, de a melyek közelében jó halfogó helyek vannak, melyek kihasználásához a part használata is szükséges, bért kapnak a

földesurak.⁹⁾ Itt, netalán a hajózáshoz szükséges folyópartoknál a természetadta fekvés alapja a földterület bizonyos irányú használhatóságának s ennek folytán bért juttat tulajdonosának. De a városi, az épülés és üzlet, ipar céljaira szolgáló telkek járadékát, mely szintén bér alakjában nyilvánul meg, gyakorlatilag már igazán csupán a társadalmi együttélés conjuncturáinak tulajdoníthatjuk. Erre a célra (ha az ipari használatnál nincs kapcsolatban anyaghasználat, a mi a classicus járadék korábbi fejtegetett formája alá tartozik) minden földterület egyenlően alkalmas és különösen nagyvárosokban máról-holnapra megváltozhatnak a telkek járadéka a szerint, a mint ide-oda tolódik a forgalom külső behatások folytán. Ezen járadékot (értsd bér) az emberiség összeműködése, a társadalmi élet hozza létre és szabályozza a nélkül, hogy — corrupt eseteket kivéve — az egyesnek arra befolyása lehetne. Az e célra szolgáló ingatlan járadéka magasabb a mezőgazdaságilag használt föld járadékánál, tehát okoknak kell hatniok ezen emelt járadék előidézésére. Benne rejlő tulajdonságok ez okot nem képezik, de a conjuncturális fekvésbeli előnyök sem vezethetők vissza könnyen objectiv okokra és nyilván a nagyvárosok és vasutak fekvése is sokban esetleges, világosan meg nem okolható. Kétségtelen tehát, hogy ezen járadék nagyságát tisztán az emberi cultura, a többi emberek munkája eredményezi, idézi elő és concrète beszélve, azért fizet valaki nagy bért bizonyos helyen a telekért, vagy helyiségért, vagyis azért kap a tulajdonos járadékot még pedig nagyot, mert az illető ezen telket, illetőleg helyiséget különös előnnyel használhatja a termeléshez, helyesebben: jövedelme előteremtéséhez.

A járadék alapja ez esetben is az illető földterület szükségessége a jövedelem előállításához és a fekvés csupán befolyással bír az ezen terület segítségével előállítható jövedelem nagyságára; innen befolyása a járadék-bér nagyságára.

Hogy magának a fekvésnek,¹⁰⁾ illetőleg a termelő erő nagyságának nem köszönhető a járadék és hogy még annak nagyságára való befolyása, mint egyedül álló tényezőnek, sem becsülendő túl, azt Smith Ádám tudta és ezért vette ezen tényezőket, melyeket utódai járadékelméletük alapjává tettek, oly félvállról.

A mit utódai nem láttak, a mit a mai elméletben sem látunk egyáltalában figyelembevételre, talán éppen azért, mert a classicusnak nevezett járadék elméletet, mely physikai törvényekkel támogatva még ma is erős positiót foglal el a közgazdasági elméletben, gyökerében támadja meg,

---

⁹⁾ Smith A.: *Wealth of Nation*. 1900. London. G. Rontledge. a. Son. 114. old.

¹⁰⁾ Ha az emberi culturával kapcsolatba nem hozzuk.

de a mit Smith tudott és ki is fejez művének I. k. XI. fejezet II. részének utolsó előtti bekezdésében, az azon igazság, hogy miként az emberi munka egymást támogatja és összeműködve mindegyik munkáját eredményesebbé teszi, akként a természet, bizonyos földterület bizonyos célra való felhasználása, azon munkának kifejtése, a közelében levő hatáskörén belül levő többi földterületek használhatóságát is emeli, ezzel együtt emelvén járadékukat is, mely egyedül az emberi munka bizonyos céljaira való felhasználhatóságon alapul. „The land which produces a certain quantity of food, clothes, and lodging, can allways feed, clothe and lodge a certain number of people; and whatever may be the proportion of the landlord, it will allways give hime a proportionable command of labour of those people, and the commodities, with wich that labour can supply him. The value of the most barren lands is not diminished by the neighbourhood of the most fertil. On the contrary, it is generally increased by it. The great number of people maintained by the fertile lands afford a market to many parts of the produce of the barren, wich they could never have found among those whom their produce alone could maintain. (Az a földterület, mely bizonyos mennyiségű táplálékot, ruhaneműt és lakásanyagot képes termelni, mindig el is tud tartani bizonyos számú embert; és bármekkora is legyen ebből a földesur része, mindig képesíti őt az ezen emberek munkájának bizonyos része fölötti rendelkezésre és szükségleti cikkekhez juttatja, a melyekkel ez a munka ellátja. A legterméketlenebb földterület értékét a legtermékenyebbel való szomszédsága nem csökkenti. Ellenkezőleg, rendszerint emeli ezáltal. A termékeny földterület által eltartott emberek piaczul szolgálnak a terméketlenségnek sok oly terméke részére, a mit sohasem tudtak volna elhelyezni, ha amannak termékei éppen csak az eltartásra volnának elegendők.)

Smith szavai sok mindent tartalmaznak és részekre szedve, sok minden következtethető belőlük. Nevezetesen célzást tartalmaznak arra is, a mit Malthus kiemelt, de a miről már a physiokratáknál is szó volt, hogy a földmivelés feleslege tartja el az emberiséget, holott ez így nem igaz. De a lényeg bizonyára azon van, hogy — lám — a termékenység mértéke nem határozza meg a járadék magasságát sem döntőleg, mert más tényezők a terméketlenséget ellensúlyozhatják. És ez nemcsak a telekjáradékra áll, a mire mindenki először gondolni fog, hanem, miként Smith kifejezetten mondja, áll ez a mezőgazdasági terményekre is.

Inkább mondhatnók tehát, hogy a járadék komolyan figyelembe jövő oka tisztán s minden esetben a fekvés. De csak szavakkal játszanának ez esetben. Mert hiszen a fekvés nem egyéb, mint a társadalmi gazdálkodás viszonylata a concret földterülethez. Ezzel jobban gyöke-

rére tapintottunk a dolognak és visszavezettük a járadékot azon alapra, melynek megfelelőleg Smith is tárgyalta s a mely irányban az ő ismereteit, illetőleg az azokból általa levont tételeket tovább fejleszteni kellett volna.

Talán nem lesz érdektelen itt rámutatni közbevetőleg a föld s vele a társadalmi-reform ama irányára, melyet Oppenheimer állított föl. Oppenheimer a földnek a tulajdon alól való felszabadításában látja az emberi boldogság panaceáját. Ő azt hiszi, hogyha megengednék mindenkinek, hogy a tulajdonos által nem saját családjával megművelt területet elfoglalja, akkor megszűnne a vagyoni aránytalanság s beállana a jövedelmek igazságos eloszlása. Ő ezt egészen természetes átmenetként gondolja. Tehát ha ma így eloszlódnék a föld, mi történne vajjon? Eltűnnék-e a földjáradék, illetőleg a bér? Vagy leszállana-e az Oppenheimer által is megengedett csekély termelési és fekvési járadék mérvére?

Szerény nézetem szerint ez nem történnék meg, mert az ipari centrumok megmaradnának, ha kissé el is szóródnának és a földműves települők első buzgalmuk után hamar rájönnének arra, hogy bizonyos helyen levő földek mennyivel több hozadékot producálnak és sokan szívesen lemondanának a távolabb eső saját földjeikről s inkább fizetnének másnak épen olyan bért, mint ma, csak hogy jól fekvő földjüket nekik engedjék át művelésre. És a vége ismét a mai helyzet lenne.

És miért menne ez így? Mert sokkal előnyösebb a gazdaságilag fejlett vidéken a legterméketlenebb föld művelője lenni, még ha az nagyobb terhekkel jár is, mint a hátramaradott, a világ végén levő helyen kiterjedt és physikailag igen termékeny föld tulajdonosa lenni. Mutatja ezt legjobban a földár, mely nagy mértékben feltétlenül a járadék magasságának is mérője. Teljesen csak azért nem az, mert létezik a földnek oly művelési módja is, melynél a járadék fontossága megszűnik.

Ilyképen Smith eszméivel teljesen összhangzásban abban vélem megtalálni a járadék alapját, hogy az emberiség gazdasági fejlődésével kapcsolatosan fejlődik a munka termelékenysége is és növekedik annak eredménye. Ez az eredmény teszi lehetővé, hogy a termeléshez szükséges eszközökért bizonyos bér fizettség, legyen az akár tőke, akár föld. Előbbi esetben kamatnak nevezik a bért, utóbbi esetben haszon; illetőleg lakbérnek. Mindkettőből azonban konstruálható a járadék, melynek ily összesítő fogalma azután még egy általánosabb szempontot is érvényre juttat, nevezetesen azt, hogy élvezőjének tevékenysége nélkül jön létre.

Ez, a föld, mint termelési eszközért fizetett bér a társadalom, a közgazdaság mindenkori helyzete által lesz meghatározva. Jelentkezik, mihelyt bizonyos termelési eszköznek a termeléshez való bérbevétele előnyösebb, mint az esetleg ugyancsak erre használható és eredetileg occupálható eszköz megszerzése. Előnyösebb lehet pedig ez azért, mert cseregazdálkodás beálltával bizonyos meghatározott, más által birt termelési eszköz vagy a piacnak megfelelőbben fekszik s ezért ígér több jövedelmet, vagy eredeti előállítása költségesebb, mint az idegennek bérbevétele. E kettő között azonban ismét nincs minőségbeli eltérés, mert az előbbi is azon alapszik, hogy a piacczal szemben annak elkerülésével ugyanolyan helyzetbe hozni termelvényeinket megint csak költségesebb lenne.

Ha tehát figyelembe vesszük ismét Oppenheimer¹¹⁾ gazdasági alaptörvényét, mely a „Kleinste Mittel“-ről szól és semmi egyéb, mint a régi szabály, hogy a legkevesebb fáradság árán igyekezzük elérni a legnagyobb eredményt, akkor ennek alkalmazására vezethetjük vissza a járadékot is, mely — előnyök kedvéért — jövedelmet juttat azoknak, a kik a termelés eszközei felett rendelkeznek.

Következtetésünkben idejutva ki kell azonban emelnünk, hogy ezen elméleti tanulmány keretében a termelés eszközei fölött való rendelkezés tényének erkölcsi alapjait bolygatni nem akarjuk és legalább is helytelen az, hogyha minden ilyen ténynek erkölcsbe ütköző alapot tulajdonítanak.

Kimutatható, hogy Smith Ádám fejtegetéseinek értelme a járadékról ugyanoda irányul, a hová mi jutottunk és hogy az csupán ebben az irányban lett volna empirikusan tovább fejleszhető.

Hogy Smith a termelési eszköz használatáért fizetett bérnek tekintette a járadékot, azt bizonyítják annak meghatározására vonatkozó fejtegetései. Mert csak így magyarázható meg azon határozott állítása, mely szerint „a járadék az ár következménye“¹²⁾ Az ár ugyanis az, a mi a vállalkozásból származó haszon nagyságát eldönti. A termelési eszközért bérbevevője akkor kész bért fizetni, ha haszonnal jár ez rá nézve és pedig többet fog adni akkor, ha haszna több.

Smith Ádám külön taglalja a mezőgazdaságilag használt föld járadékát (bérét) és a bányászat által kihasznált föld járadékát (bérét). Mind-egyikre nézve külön keresi, hogy mi dönti el nagyságukat. Persze ez is igazán Smith-i kutatás, empirikus és csupán a concret körülmények

¹¹⁾ Oppenheimer Ferencz: *Theorie der reinen und Politischen Ökonomie*, 27. old.

¹²⁾ Smith. u. o. 11! old. High or low wages and profit are the causes of high or low price: high or low rent is the effect of it.

között áll meg. Így találja fel, hogy a mezőgazdasági járadékot a gabonaár szabályozza azért, mert ez iránt mindig a legnagyobb és legegyszerűsebb kereslet létezik. A termelési költségekhez képest aránylag ez adja a legtöbb jövedelmet tehát és így ezt veszik a földbérlok calculatiójuk alapjául a bér beigérésének mérlegelésekor. A még nyereségesebb mezőgazdálkodási módok bizonytalan kereslet folytán bizonytalan nyereséget adnak, a kevésbé nyereségesekre pedig akkor történik csak átmenet, hogy ha a gabonatermelés nyereségessége az illető földterületen az azok által elérhető nyereség pontjáig süllyed. De Smith elismeri, hogy a hol más termény az, a melynek kereslete kifogyhatatlan, úgy az válhatik a járadék (bér) szabályozójává. Hogy e tekintetben mennyire igaza van még ma is Smithnek, bizonyítja, hogy a gabonaár ma is egyetlen szabályozója a nagybérleti áraknak, noha a gabonatermelés jelentőségét az állattenyésztés az utolsó évtizedek fejlődésében erősen visszaszorította. És már a rétek bérleténél nem is árszabályozó a gabonaár, mert ma a rét már határozottan nyereségesebb és biztosabb használat, mint a gabonatermelés, úgy hogy járadéka (bére) is határozottan magasabb.

A bányászati használt területek járadékáról szóló fejtegetés ismét fényes bizonyítéka annak, hogy Smith a járadékot mennyire termelési eszközért adott bérnek tekintette. Azt mondja ugyanis, hogy mivel a bányászati termékek után a kereslet már jóval bizonytalanabb, tehát annak termelői nem részesülnek ily biztos nyereségben, mint a gabonatermelők és így bért sem kap mindig a tulajdonos a bányáért. Gyakran megesik, hogy nem akad rá bérlő. A classicus elmélet hirdetői Smith ezen fejtegetését teljesen negligálták. Szükségképen, mert nem tudták az ott előadottakat elméletükben hová tenni, ők egyszerűen azt constatálták, hogy a bányatermékek árát a legelőnyösebb feltételek mellett termelt határozván meg, ezen ár legfeljebb a termelési költségeket és vállalati nyereséget téríti meg. Egy logikailag kifogástalan deductio, mely egész ár- és értékelméletükkel összhangzásban maradt. Azonban Smith egy empirikus észleletén alapszik, melylyel ellentétes jelenségeket is készséggel regisztrál ő¹³⁾ midőn megállapítja, hogy bizony némely bányák adnak járadékot, mert hiszen a földesur kap belőlük jövedelmet és külön vállalkozó aknázza ki a bányát. Ricardo és követői a földesur illetően jövedelmét is vállalkozói nyereségnek minősítették, hogy ártörvényeikkel a jelenséget összhangzásba bírják hozni. Holott ők voltak azok, a kik, Smithnek egy, egészen helyes, de általános, feltétlen érvény iránti igényvel fel sem lépő állításából tovább deducáltak. Ez nem volt termékenységi járadék (legalább is csak erőszakkal lett volna annak minősíthető),

¹³⁾ Smith u. o. 134. old.

de még kevésbé fekvési járadék. Tehát egyszerűen tagadásba vették ezen tünetek járadéki minőségét. Holott Smithből kiindulva oly egyszerűen illeszthető a járadék fogalmába. Mindig: termelési eszközért fizetett bér. Véleményünket megerősíti Smith azon megállapítása is, hogy a járadékot monopolárnak mondja, melyet nem az határoz meg, mi volt a földesur kiadása a földért, hanem az, hogy mit képes érte adni a művelő. Ez t. i. annyit ad érte, a mely mellett még előnyös rá nézve a termelés az így megszerzett termelési eszköz igénybe vételével. Ezért hanyagolja ő el a földesur befektetéseinek jelentőségét a járadék terjedelmének megállapításánál. Mert ez emelheti ugyan az illető föld jelentőségét a termelésre nézve, de lényegileg nem befolyásolja a járadék magasságát, mely megfelelő culturviszonyok mellett vagy keresztülgázol a befektetésnek megfelelő kamat mennyiségén, vagy nem téríti meg azt egyáltalán, ha a culturviszonyokon túlmenő befektetés eszközöltetett.

De van még egy, igen terjedelmes fejtegetése Smithnek¹⁴⁾, mely ellentétben áll a classicus járadékelmélettel és a mi álláspontunkat támogatja. Azt adja ebben elő, hogy eredetileg több ruházati anyagot termelt egy bizonyos földterület, mint tápanyagot. Az ember tehát akkor igen ritkán lakott és a ruházati anyagnak nem volt semmi értéke, nem tudták hová tenni. Az emberi cultura fejlődésével együtt olyképen fejlődött azonban az emberek képessége, hogy mind több és több tápanyagot tudtak egy bizonyos földterületből előteremteni s így sűrűbb lehetvén a lakosság, annak fölös tagjai, melyeknek nem kellett a táplálék előállításával bajlódni, más irányú dolgokra voltak foghatók. Másrészt a ruházati és egyéb anyagok nem lévén most már oly bőven, lassan úgy emelkedtek értékben, tehát árban, hogy az ezek termelésére használt terület is ad járadékot, vagyis ezek után is kap bért a földesúr.

Eltekintve attól, hogy ez irányú fejtegetései is bizonyítékai annak, hogy a társadalmi fejlődést tekintette a járadék alapjának, vajjon hová osztják be a csökkenő hozadék physikai törvényének gazdasági apostolai Smith azon állítását, mely szerint az emberiség képessége abban az irányban, hogy hány ember bírja bizonyos területen táplálékát találni, emelkedett? Ha ezt a tényt kapcsolatba hozzuk azzal a másikkal, hogy még oly sok termékeny területe kiaknázatlan a világnak, hogyan tételezhető fel az, hogy a járadék alapja a tápanyag abszolút ritkaságában található?

Figyelembe vették-e Ricardo és követői Smith azon igen fontos és

¹⁴⁾ Smith I. könyv, XI. fejezet, part II. 128–129. oldal.

feltétlenül helyes fejtegetését¹⁵⁾, hogy a cultura haladásával a tápszerbőségnek kell karöltve járnia s hogy épen a tápszertermelés többletének emelkedése teszi lehetővé a fejlett culturájú embernek, hogy másirányú igényeit is kielégítse, hogy másféle dolgokért is magas árat fizessen?¹⁶⁾

Nem vonom kétségbe, hogy a járadék magasságának meghatározásakor Smith nem állítaná azt, hogy az utána való állandó nagy kereslet folytán a gabona ára tölti be ezt a szerepet. Azonban, ezzel látszólagos ellentétben álló egyéb állításaiból világos, hogy ez irányú fejtegetését olyannak tekinthetjük csupán, mintha ma azt állítjuk, hogy a gabona világpiacon árát Északamerika terméskilátásai szabályozzák. Ez egy esetileg érvényes tény, egy gyakorlati megállapítás, melyre azonban abszolút érvényre igényt tartó elméleteket bizonyára nem lehet építeni.

Smith Ádám előadásából eképen egyetlen járadékélmélet vezethető le: a termelési eszközért fizetett bér. Minden egyes állítása a mellett bizonyít, hogy ő nem valami természeti jelenségnek tekintette a járadékot, hanem az emberi gazdálkodás egy tünetének, mely a termelési eszközöket egyesek uralma alá helyezvén, azok bérlését teszi szükségessé azok által, kikre nézve ez a gazdaságilag lehető legelőnyösebb eljárás. Hogy a termelési eszközök magántulajdona indokolt-e, nem-e, hogy ez a fejlődés folyamán szükségképen hogyan jött létre és mi a jövőbeli fejlődésnek iránya, továbbá, hogy ezen bérlési eljárás mekkora és milyen szerepet töltött be és tölt be a gazdasági életben és milyen hatással van az ezen viszonylatban szereplőkre, annak kutatását egyesek teljesen ki akarják zárni a közgazdaságtan exact tudományának keretéből.¹⁷⁾ Ha nézetük nem helyes, úgy a jövő feladata lesz ez a kutatás, melyre eddig senki sem vállalkozott. Azonban még felfedetlen az ekképen konstruált jövedelmi forrásfogalom szerepe a mai társadalmi gazdaságban is.

¹⁵⁾ Smith u. o. 139. oldal. The poor inhabitants of Cuba had no notion that these could anywhere be a country in which many people had the disposal of so great a superfluity of food, so scanty allways among themsel ves, that for a very small quantity of those glittering baubles they would willingly give as much as might maintain a whole family for many years.

¹⁶⁾ D'Avenel: *Decouvertes d'histoire sociale en France 1200—1910*. című művében azt mondja, hogy töméntelen áradat alapján megállapíthatta, miszerint a többi czikkek árához képest a buza ára 1700-tól napjainkig egy harmadára csökkent, vagyis a fehér kenyér a modern cultura vivmánya. A buzaárra vonatkozó ezen történelmi megállapítás megfelel Földes Béla ez irányú kutatásainak is. Ez is fejtegetéseink helyességét bizonyítja.

¹⁷⁾ Schumpeter, idézett művében, melyben az általa vont szűk keretek között különben ugyanoda jut, a hová mi concludálunk.

Smith igen szigoruan fogta fel ezen jövedelmi forrás keretét. Az akkori egyszerűbb gazdasági viszonyok is arra utasították, hogy teljesen kikapcsolja annak forgalmából azokat az eseteket, midőn maga a vállalkozó, szóval olyan egyén élvezi, mint tulajdonos, a rendelkezése alatt álló termelési eszközök által nyújtott előnyöket, a ki azokat a termelésre nem adja oda másnak, hanem maga is használja. Ő csupán az akkori idők gazdálkodásában előforduló bérleti jelenségeket vette vizsgálat alá, a mi szintén bizonyítja, hogy csupán ezekre is gondolt fogalommeghatározásában és ezzel a fogalmával egyáltalán nem akart eltávolodni a való élettől.

Smith Ádámnak esze ágában sem volt „rent” alatt egyebet érteni, mint a mit ezen kifejezésnek az angol közélet akkoriban tulajdonított. Akár mezőgazdasági, akár bányajáradékról beszél, mindig a földesurnak jutott tényleges bért érti alatta és bár többször említi, hogy abban benne van ellenértéke annak a befektetésnek is, a mit „földesur tett, ezt lényegtelennek tartja, sőt olyannak, mely biztos ellenértékben nem részesül. Ellenkezőleg a direct befektetések ellenértékeül jelentkező ház-bért nem is tárgyalja, nyilván nem azért, mintha annak nem lenne bérjellege, hanem mert erre a „rent” kifejezést a közélet nem alkalmazta.¹⁸⁾

Smith azon eljárása, hogy a tulajdonos, mint termelő által élvezett „járadék”-ot nem vette figyelembe, elméletig könnyen indokolható. Az ő járadéka viszonylat ember és ember között s itt a két szemben álló tényező összeolvadván, a jelenség elvesztette tipikus jellegét. Nem áll többé előttünk, mint dologtalan jövedelem, nem áll előttünk többé egyáltalán, mint észlelhető külön jövedelmi tényező. Ő nem azt kutatta, hogy a termelés eredményét, mint jövedelmet felfogva, annak létrehozásában milyen közvetlen vagy közvetett tényezők vesznek részt. Talán, ha a kérdést így állította volna fel, helyesen meg is felelt volna rá. Mutatják épen a járadék létrehozására és emelésére kiható tényezőkről adott fejtegetései. Ő maga előtt látott egy határozottan feltűnő jövedelem-

¹⁸⁾ A „rent” szónak tipikus jövedelemforrási értelmezése van az angol és francia nyelvekben. A német már nem használja oly általánosan és oly határozottsággal, de azért nála is a jövedelem élvezőjének bármilyen tevékenységétől elvonatkoztatott biztos (azaz fundalt) évi jövedelmet értik alatta. A magyar „járadék” kifejezés a nyelvújítás csinálmanya s már azért sincs ilyen határozott értelme, mert egyenesen a közgazdasági elmélet részére construálva szenved ugyanazon ingatóságban, melyben ennek fogalommeghatározása. Ha azonban az életbe kapcsolódó és a „rent” szónak megfelelő értelmet akarunk neki tulajdonítani, már pedig a nyugati nyelvekkel azonos értelmű kifejezések alkotása a magyar nyelvre nézve tudományos szükséglet, akkor a magyar „járadék” kifejezésnek is a jelentése: az élvezőjének tevékenységét nem kívánó, rendesen visszatérő évi jövedelem.

typust, a „rent”-et és csak ennek természetét fejtegette, mint már többször állítottuk, empirikus kutatási módszerrel.

Kétségtelen ezekből, hogy Smith a járadékot mint jövedelmi forrást tekintette és mint ilyent az emberek közötti gazdasági viszonylat eredményeként állította oda. Távol állott a járadék physikai eredetének vitatásától, mely értelemben termelési tényezőképpen kellene felfogni, holott még ezen álláspont követői is megegyeznek abban, hogy a járadék a jövedelem-eloszlás tünete. Mindenesetre helyesebb tehát Smithhez visszatérve s vele összhangzásban megkeresni a járadéknak a közfelfogásnak megfelelő és tisztán gazdasági alapon nyugvó fogalmát és az ekképpen elének táruló, a gazdasági életben ez idő szerint létező jelenség viszonyait kutatni.

A Smith utáni járadékelméletek mindegyike a maga által construált keretek között bizonyára nem akart valótlanítást mondani, de egyes physikai jelenségekből kiindulva, a való élettől elszakítva, egy gondolatból deducálva tovább oly következtetésekhez jutottak, melyek logikailag helyesen voltak levezetve az első feltevésből, ez a feltevés is, mint physikai (a természet termelő ereje) esetleg gazdasági (a fekvés) jelenség helyes és igaz volt, de egyébként nem törődve a tényleges gazdasági élettel s annak egyéb jelenségeivel, sem az azokkal való kapcsolatot nem keresve a közös vonásokban, a való életben nem létező jövedelmi alapot fogalmát alkották meg maguknak, — mely azután saját feltevésének helyességét hangoztatva a siker látszatával szállt szembe ellenzőivel, azonban a való életben sehol nem létezett s annak egyetlen, tényleg megnyilvánuló jelenségét sem magyarázta meg.

Vissza kell térni tehát a való élethez és a létező gazdasági élet jelenségeit fejtegetve kell megtalálni a Smith által kiemelt jövedelmi forrás, a „járadék” jelenségeit. Ekképpen pedig kettőben vélem megtalálni Smithből kiindulva a járadék lényeges tulajdonságát: 1. hogy a gazdálkodás mai állapotában van ember, a ki a másoknak bért ad azért, hogy a rendelkezésére álló termelési eszközt a termelés céljaira neki átengedje, mert ez reá nézve előnyös, 2. hogy ezen előnyösség alapja a társadalmi szervezet és együttműködés.

Most már azután abban az irányban volnának a „járadék” tünetei felfedendők, hogy milyen formában nyilvánul az a bér, milyen tényezők hatnak nagyságára és a társadalmi együttműködésben beálló változások milyen hatással vannak reája. Ez ily módon forrásává lenne egy, hogy ugymondjam, empirikus alapokon nyugvó járadékelméletnek. Talán nem ígér senkinek oly szép, tiszta elméleti constructiókat, mert a kérdések nyilván ténybeli válaszokat várnak, nem okoskodásbelieket. Azonban az is bizonyos, hogy a való élettal teljesen összefüggő és az összes gaz-

dasági jelenségekkel világos kapcsolatban álló oly folyamatokról fedné fel a leplet, melyek tényleg az emberek közötti gazdasági viszonyt szabályozzák és nem valamely physikai törvénynek a gazdálkozásra való kényszerű hatását fejtegetik. Ezekkel már tisztában vagyunk annyiban, a mennyiben a természettudományban eddig haladtunk.

Végül néhány szóval érdemes lesz a járadékelméletre vonatkozó magyar irodalmat megemlíteni. Nem mintha az a külföldiek hibáit nélkülöznél. Hiszen az utolsó, tisztán a járadékkal foglalkozó magyar munka, a Matyasovszkyé, egyenesen a természet közreműködése által elért termeléstöbbletben találja a járadékot, azonban tekintettel a részben még fiatalon elhalt, részben korán más irányú tanulmányokra áttért Ráth Zoltánnak a járadékról irt fiataalkori értekezésére,¹⁹⁾ mely igen önállóan foglalkozik ezen kérdéssel és határozottan velünk egy erdményre jut akkor, midőn megállapítja, hogy „Az, a mit a földtulajdonos haszonbér címén kap: egy részlete az emberiség gazdasági tevékenysége eredményének: kamatja oly tőkének, melyet az egész emberiség hordott össze.“

Neubauer Ferencz.

---

¹⁹⁾ Ráth Zoltán: *A földjáradék helye a nemzetgazdaságtan rendszerében.* Budapest. 1887. 44. old.

Az ipartelepülés és Magyarország iparosodásának problémája. II.

Az egyes telephelytényezők ható erejének megvizsgálása céljából néhány egyszerűsítő feltételezést kell végezni.

1. Felteszszük, hogy az ipar nyers anyaga bizonyos lelhelyeken localisálva szerezhető csak be: ez az ásványi nyers anyagokra tényleg így áll, a mezőgazdaságiakra nem.

2. Felteszszük, hogy a fogyasztás adott fix pontokon történik, noha tudjuk, hogy a fogyasztási hely szoros összefüggésben van az ipar telephelyeivel, a munkások fogyasztása a telephelyekre lévén localisálva.

3. Felteszszük, hogy a munkaerő szinte fix pontokban lelhető fel és eltekintünk a munkásoknak épen az ipartelepülés által előidézett vándorlásaitól.

4. Vannak esetek, a midőn a természeti erők szolgálnak hajtóerőül: az ilyen eseteket a tiszta theoria úgy fogja föl, mintha különösen olcsó vagy közelfekvő erőanyag volna.

5. Hasonló feltevéssel járunk el a különböző útvonalok számbavételénél, a hol pl. olcsóbb viziut áll rendelkezésre, úgy fogjuk föl, mintha rövidebb vasuti távolság volna. Ilyenformán pusztán vasuti szállítást tételezünk föl.

Vasuti szállításnál két fő tényező szabja meg a szállítási költséget: a távolság és a súly. Igaz, hogy a tényleges szállítási költség a vonal földrajzi fekvése, aállítás gyakorisága és a szállított anyag mineműsége szerint különböző; azonban a vasuti tarifák ezeket a különbségeket a tarifák megszabásánál rendesen nem veszik figyelembe; a mennyiben pedig bizonyos árúk állítása drágább, úgy foghatjuk föl, mint súlytöbbletet vagy távolságtöbbletet; hasonlóan átszámítjuk a nagyobb távolságoknál alkalmazott különleges tarifákat is. Mindez persze csak a tiszta theoria szempontjából áll így: az empiria számára ezek a tényezők külön-

külön veendő figyelembe. A következőkben tehát egységes tonna-kilometer fuvartételeket tételezünk fel és ezek alapján vizsgáljuk az iparágak telepítését, abból a főelvből indulva ki, hogy a legkedvezőbb telephely az a pont, a hol az összes szállítási költségek minimum értéket adnak.

Ha a fogyasztás fixnek feltételezett pontjáról vizsgáljuk valamely iparág települését, a szállítási költségek minimálisak nyilván azon a ponton lesznek, a hova a szintén fixnek képzelt nyersanyag-lelőhelyekből az összes anyagot összehordva és a készterméket a fogyasztás színhelyére szállítva, a legkisebb tonnakilométer szállítási kiadás merül fel. Ha a fogyasztás pontját a nyersanyagok lelőhelyének pontjaival egyenes vonalakkal összekötjük, kapjuk a telephely-figurát, ezen belül lesz valahol a telephely. Ha a szóban forgó iparág anyagának két lelőhelye van, úgy figurája egy háromszög lesz, melynek három csúcspontja a két lelőhely és a fogyasztás helye. A kérdés most csak az, hogy a figura mely részében lesz a telephely. Ennek a megállapítására meg kell vizsgálnunk a nyersanyagok szerepét a szállításnál.

A nyersanyagok első csoportját olyan anyagok teszik, a melyek — gyakorlati szempontból — mindenütt előfordulnak: ilyenek levegő, víz, homok stb., ezeket „ubiquitás“-oknak nevezzük.

A nyersanyagok másik csoportját olyan anyagok képezik, a melyeket természeti vagy gazdasági okokból az országnak, vagy a világnak csak bizonyos részén termelnek; ezek tehát bizonyos helyeken szerzendők be; ilyenek a bányatermékek természetes; fa, gyapju stb. gazdasági okokból: ezeket ellentétben az ubiquitásokkal „localisált“ anyagoknak nevezzük.

A felhasználás révén az anyagok némely részének súlya teljes egészében átmegy a késztermék súlyába: az ilyeneket „súlytartó“ anyagoknak (Reinmaterial) nevezzük; más anyagok ellenben a felhasználás révén csak részben adják át súlyukat a készterméknek, pl. a fa a faiparban, vagy pedig elhasználtatnak a nélkül, hogy a termék súlyát egyáltalán szaporítanak, pl. a fűtőanyagok: az ilyen anyagokat „súlyvesztő“ anyagoknak (Gewichtsverlustmaterial) nevezzük. Ez a megkülönböztetés kiváló fontossággal bír.

Lássuk tehát, hogy ezek után a telephely-figurában miként helyezkedik el a telephely. Bárhol legyen is, a figura sarkaiból feléje viszik a nyersanyagot és onnan a fogyasztás helyére a készterméket: a megfelelő súlyokat és távolságokat erőnek tekintvén, mindegyik maga felé igyekszik vonni a telephelyet, és pedig a közeledés által megtakarítható tonna-kilométereknek megfelelő erővel. Vagyis egész általában: a telephely az egyes sarkokhoz közel vagy távol fog esni, telephely-componenseik

súlyainak relativ jelentősége szerint. Maga a telephely, ha az egyes sarkok súlya meg van határozva: matematikai constructió által pontosan meghatározható.

A feladat tehát csak az egyes sarkok súlyának a meghatározása. Itt azonban nemcsak a localisált anyagoknak és a készterméknek, hanem az ubiquitásoknak is jut szerepük. Ha ugyanis ubiquitásokat használunk föl oly módon, hogy súlyuk a késztermék súlyát szaporítja, ez által a késztermék súlya több lesz, mint a fölhasznált localisált nyersanyagok súlya, tehát a telephely a fogyasztópiacz felé fog húzódni.

A telephelyet igen könnyű meghatározni néhány nagyon egyszerű esetben.

Ha valamely iparág csak egyetlen localisált súlytartó anyagot dolgoz fel, úgy telephelye bárhol elhelyezkedhetik egy egyenes mentén, mely a szóbanforgó nyersanyag lelőhelyét a fogyasztás színhelyével összeköti. Mert a szállítási költség bármely ponton egyforma.

Ha valamely iparág csak egyetlen localisált, de súlyvesztő anyagot dolgoz fel, a telephely a nyersanyag lelőhelyén lesz. Mert a szállítási költség kisebb, ha a közeli készterméket szállítjuk a fogyasztás színhelyére, mint akkor, ha a többsúlyú nyersanyagot.

Ha valamely iparág csak ubiquitásokat használ fel, telephelye persze a fogyasztás színhelye lesz. Ha valamely iparág egy localisált nyersanyagot és egy ubiquitást használ fel, a kettőnek a súlyviszonya dönti el, hogy a nyersanyag közelében vagy a fogyasztási piacz közelében lesz a telephely.

Ha — mint rendszeren — valamely iparágban 2—3—4 localisált nyersanyagot dolgoznak fel, complicáltabb telephely-figurák származnak, a melyeken belül a telephelyet a felhasznált anyagok súlyviszonya szerint kell megállapítani. A számítás megkönnyítésére a következő megfontolások alapján néhány összefoglaló fogalom szolgál.

A felhasznált nyersanyagok közül a localisált nyersanyagok elhúzzák a telephelyet a fogyasztás színhelyétől, a bárhol fellelhető ubiquitások ellenben a fogyasztás színhelyére vonzzák. A termék súlyegységének megtermeléséhez felhasznált localisált nyersanyag súlyának viszonyát a késztermék súlyához, az iparág „anyagindex“-ének nevezzük. Ha pl. valamely iparág egy tonna késztermék termeléséhez egy tonna localisált nyersanyagot használ fel, „1“ anyagindex-szel bír, de „1“ anyagindexel bír az az iparág is, a mely egy tonna késztermék előállításához az egy tonna localisált nyersanyagon kívül $\frac{1}{2}$, 1, vagy tetszőleges mennyiségű ubiquitást használ fel.

Az anyagindex-szel szoros kapcsolatban áll az összes súly, t. i. az összes súlymennyiség, a melyet a telephely-figurában mozgásba kell hozni, hogy a termék elkészülhessen és hogy a késztermék a fogyasztás színhelyére eljusson. „Az összes súlyt, a melyet valamely telephely-figurában a termék súlyegységéhez mozgásba kell hozni, az illető iparág „telephelysúly“-ának nevezzük.“¹⁾ Ennek minimális esete = 1 (ha az anyagindex = 0 vagyis kizárólag ubiquitásokat használnak fel) és az anyagindex-szel együtt növekszik. Ha az anyagindex $\frac{1}{2}$, úgy a telephelysúly $1\frac{1}{2}$, ha az anyagindex 1, úgy a telephelysúly 2, ha az anyagindex 2, úgy a telephelysúly 3, általában anyagindex + 1 egyenlő telephelysúly.

Ezen két fogalom behozásával a különböző iparágak településéről általában a következők állapíthatók meg.

Magas telephelysúlylyal bíró iparágak mindig magas anyagindex-szel is bírnak, tehát az a tendenciájuk, hogy a nyersanyag-lelőhely szerint települnek. Minden iparág ellenben, a melynek anyagindexe bármily okból nem több, mint 1, tehát telephelysúlya nem több, mint 2, mindig a fogyasztás színhelyén települ meg. Ez az első, rendkívül fontos eredménye a telephelytheóriának.

A másik rendkívül fontos eredménye az, hogy a súlytartó anyagok sohasem köthetik a termelést lelőhelyükre. Mivel termelés közben súlyukból nem veszítenek, egyré meg, hogy a lelőhely és a fogyasztási helyet összekötő vonal mely pontjain telepszik meg a termelés.

A harmadik fontos eredménye, hogy a súlyvesztő anyagok igenis a lelőhelyükre vonhatják a termelést.

Ehhez azonban az szükséges, hogy az illető iparág anyagindexe nagyobb legyen, mint 1. — mert különben a fogyasztási helyre volna localisálva — és hogy a súlyvesztő anyag súlya a telephelysúlyban több legyen, mint a többi anyag súlya + a készterméksúly. Egyszerűbben kifejezve, a súlyvesztő anyag súlyának nagyobbnak kell lenni, mint a késztermék + a többi anyag súlya.

Az anyagindex és telephelysúly segédfogalmak alkalmazásával immár egységesen lehet a telephely kérdését megoldani.

1. Ha akár csak egy, akár csak több ubiquitást használ föl valamely iparág, anyagindexe = 0, a telephely a fogyasztás színhelyén lesz.

2. Ha csak egy súlytartó anyagot használ föl valamely iparág, úgy anyagindexe 1, telephelye tetszés szerint a lelőhely és fogyasztási helyet összekötő vonal mentén van.

¹⁾ M. o. 61. lap.

3. Ha többféle súlytartó anyag szükséges, az anyagindex szintén 1, de a termelés a fogyasztás színhelyén kell hogy legyen. Az összes anyagoknak ugyanis teljes súlyukkal a fogyasztás színhelyére kell jutni; ha a telephely nem ugyanitt van, fölösleges kerülők és szállítási költség-többlet származik.

4. Ha akár a 2., akár a 3. esetben még ubiquitásokat is fölhasználnak, az anyagindex kisebb lesz 1-nél és a termelés a fogyasztás színhelyére kerül.

5. Egy súlyvesztő-anyag felhasználása esetén az anyagindex nagyobb 1-nél, a telephely a nyersanyag lelőhelyén lesz.

6. Ha az egy súlyvesztő-anyagon kívül ubiquitások is kellenek a termeléshez, a telephely a súlyvesztő-anyag lelőhelyén marad, míg anyagindexe nagyobb 1-nél, ellenben azonnal a fogyasztás színhelyére megy át, ha az ubiquitás súlya nagyobb a gyártás közben beálló súlyvesztésénél; vagyis ha az anyagindexe kisebb 1-nél.

7. Ha csak többféle súlyvesztő-anyagot használ föl valamely iparág, úgy az egyes súlyarányok segítségével meg kell szerkeszteni a telephely-figurát és kikeresni a telephelyet; ez semmiesetre sem lehet a fogyasztás színhelyén, mivel az anyagindex nagyobb 1-nél; csak abban a véletlen esetben, ha a fogyasztás helye a telephely-figurán belül esik, ha a nyersanyag-lelőhelyek körülfogják a fogyasztási helyet.

8. Ha a súlyvesztő-anyagokon kívül súlytartó-anyagok is szükségesek a gyártáshoz, ez a telephelyre befolyással nincs, mert az anyagindexet ugyan csökkenti, de vonzóerőt semmi irányban nem gyakorol.

9. Ha a súlyvesztő-anyagokon kívül még ubiquitások is kellenek, úgy az anyagindex kisebbedik és mihelyt kisebb lesz egynél, a telephely a fogyasztás színhelyére vándorol. Összefoglalva mondhatjuk tehát, hogy a localisált nyersanyagoknak a gyártás folyamán beálló súlyvesztése és az ubiquitások döntenek el a telephelyet, hogy a nyers anyagnál vagy a fogyasztás színhelyén lesz-e.

Ez a telephelyalakulás konkrét képe; az abstract számítás matematikai módon vagy a Varignon-féle készülékkel történhetik, a melyen az egyes anyagoknak, valamint a készterméknek megfelelő súlyokat erősítvén a fonalakra, mechanikusan megmutatja a telephelyet. Ha több nyersanyag-lelőhely van a szóbanforgó vidéken, úgy a telephely ott lesz, a hol a szállítási költségindex a legkisebb. A realis számításnál figyelembe kell venni a tonnakilométer-számítástól eltérő díjtételeket oly áruknál, a melyek laza voltuknál fogva nem tudják a vaggonsúlyt kihasználni, a melyek a rendesnél olcsóbb vagy drágább díjtételt fizetnek stb.

Mindez a tiszta teoriát nem érinti, noha a tényleges telephelyeket eltolja. Hasonlóképen nem okoz nehézséget az a körülmény sem, hogy különböző szállítási eszközök (vasut, viziut, kocsiut) használatosak, valamint az sem, hogy a tényleges útvonalak a telephely-figurák ideális egyeneseseivel nem esnek össze. Az olcsó viziutak úgy hatnak, mint közbeigatott — nagyon olcsó díjtételekkel bíró vasutvonalak; hatásuk olyanforma, hogy a mellettük fekvő anyaglelőhelyek más, közelebb fekvő, de drágább vasutvonal mentén fekvő hasonló lelőhelyeket kiszorítanak.

A történeti fejlődést tekintve, úgy áll a dolog, hogy az utolsó évszázad technikai fejlődése, a mely a fémekkel helyettesítette a fát és követ, szénnel a fát, általában olyan termelési eljárásokat hozott létre, a melyeknél sok a hulladék, sok a tüzelőanyag-fogyasztás, tehát sok súlyvesztő-anyag használódik fel; ennek folytán az ipar telephelye erősen eltávolodik a fogyasztás színhelyétől és a nyersanyag-lelőhelyekre vonul; a kisipar pusztulásának ez a telephely-változás egyik nevezetes oka.

Ha ezt a teoriát a valóságra akarjuk alkalmazni, a díjtételek és szállításmódok különbözőségén kívül, melyről már fentebb szóltunk, a localisált nyersanyagok ára, illetőleg az egyes lelőhelyek közti árkülönbség, bármily okokból származik is, nagyfontosságú: a drágább anyag úgy hat a telephely-alakulásra, mintha távolabb fekédnék, az olcsóbb, mintha közelebb volna: a tényleges ipartelepülésre rendkívül fontos tényező. Ha vizierők használhatók fel hajtóerőül, úgy az általuk végzett munkát átszámítván szénértékre, úgy számolhatunk vele, mintha nagyon olcsó szénnel rendelkeznenk.

A munka szerinti település.

Az eddigiekben ismertettük az ipartelepülés tényezőit, a mennyiben azokat mint szállítási költség-differentiákat lehetett felfogni. Hátra van a munkatényező analyse. A munkaköltség a capitalista-termelésnél munkabérből áll; és a munkaköltség csak annyiban válik telephely-tényezővé, a mennyiben különböző vidékeken különböző. A munkaköltség különbözősége a bér különbözőségéből és a teljesítmény különbözőségéből származhatik. Hogy ezek a különbségek miféle socialis vagy historiai okok eredményei, ennek a vizsgálata teljesen kívül esik a telephely-theoria keretén. Tény azonban, hogy úgy a tanult, mint a tanulatlan munkások napi- vagy órabérei — nemcsak nálunk, hanem Németországban is — városról-városra változnak; az eltérés W. szerint 30—86⁰/_c-ra rug egészen közel fekvő helyeken. Igaz, hogy ezek a differentiák

a munkaköltségben sokkal kisebbek, mert a jobban fizetett munkások többet végeznek. A mennyiben azonban fennállanak, theoretikus feloldást kívánnak.

Ennél a feloldásnál úgy járunk el, hogy az ilyen olcsóbb bérköltséggel bíró pontokat úgy tekintjük, mint vonzópontokat, a melyek a termelést igyekeznek odatelepíteni. Minthogy azonban itt localisált pontokról van szó, — az olcsóbb bérköltség egy geografiai ponton van — nem közeledésről lehet szó, mint a szállítható nyersanyagoknál, hanem csakis tökéletes áthelyezkedésről. Világos azonban, hogy a telephely elvonása attól a ponttól, a hová a szállítási költségminimum által localisálva van, szállítási költségtöbbletet idéz elő: valamely vállalat tehát csak akkor fog a szállítási költségminimuma által kitüntetett helyről az alsóbb munkabéreköltség helyére átvándorolni, ha a munkabér-megtakarítás nagyobb, mint a szállításnál fellépő kiadástöbblet.

Hogy ez az áttelepülés valamely iparágnál föllép-e vagy nem, ennek az eldöntésére minden, a szállítási költség minimuma által kijelölt telephely körül kijelöljük azokat a pontokat, a melyekre való áttelepülés esetén a szállítási költség egy bizonyos hányaddal szaporodik; ha ezeket a pontokat összekötjük, kapjuk az „isodapan“ az egyenlő-költségtöbblet vonalakat. Meghatározzuk továbbá minden szóba jövő olcsóbb munkahely „megtakarítási indexét“. Ha látjuk, hogy ez nagyobb, mint a megfelelő „isodapan“, vagyis a munkaköltségmegtakarítás nagyobb, mint a szállítási költségtöbblet, úgy az iparág áttelepül; ha kisebb, megmarad eredeti helyén. Világos, hogy a telephelyfigura és az olcsóbb munkapiac kölcsönös geografiai helyzete egyik tényezője az áttelepülésnek. Az isodapanok alakja és distantiája függ az illető iparág telephelysúlyától és anyagindexétől: az egyenlő költségtöbblet vonalai más-más alakot öltenek kisebb vagy nagyobb fokú localisáltságuk szerint. A köztük levő distantiak, a tonnánként pl. 1 korona szállítási költségtöbbletet okozó vonalak sűrűsége ezenkívül a szállítási díjtételektől is függ: olcsóbb szállítási díjtételek mellett a distantiak nagyobbak.

Másfelől a munkaköltségmegtakarítás nagysága is döntőleg befolyásolja az áttelepülést. Ha fölteszszük, hogy valamely helyen a munkabéreköltség általában 5—10—15%-kal „comprimálva“ van, ez nem minden iparágat egyformán fog a szállítási költség szerint megszabott telephelyéből kiemelni. Nagy különbség ugyanis, hogy egy tonna termékben absolute mennyi munkabérkiadás foglaltatik. Mert ha ez pl. 1.000 kor., úgy 10% munkaköltség-compressio 100 kor. megtakarítást jelent; ha ellenben csak 100 kor., úgy 10% csak 10 korona a megtakarítás. Az előbbi iparágat a 10 százaléknyi munkabérmegtakarítás tiz akkora távolságra tudja kitéríteni, mint a másodikat. A valamely iparczikk

súlyegységébe foglalt munkabérkiadást „munkabérkiadásindex“-nek nevezzük.

Összefoglalva a munkaköltségmegtakarítás hatékonyságának tényezőit, találjuk a következőket:

1. Az iparág telephely súlya.
2. Az iparág munkaköltség indexe.
- Ez a kettő általános, a milieutól független tényező.
3. A telephelyfigurák és munkapiacok kölcsönös helyzete.
4. Az érvényes szállítási díjtételek.
5. A munkapiacok tényleges compressio (megtakarítási) százalécai.

Világos, hogy a munkapiacz vonzóképesége a különböző iparágakra, a munkaköltségindex nagyobb vagy kisebb volta szerint, nagyobb vagy kisebb. A tényleges hatásképeség ezenkívül a telephelysúlytól, illetőleg az anyagindextől függ, mert hiszen az isodapanok distantiaja, sőt alakja is a localisált nyersanyagszükséglettől függ (nagyobb távolságokra persze az isodapanok köralakot öltenek, úgy hogy a theoria általában köralakú isodapan vonalakat tesz fel¹⁾). Minél nagyobb az anyagindexe valamely iparágaknak, annál sűrűbbek az isodapanok, annál nehezebben mozdítható ki a szállítási költségminimum helyéről.

Ha a munkaköltséget a telephelysúlyra vonatkoztatjuk, vagyis megnezzük, hogy egy tonna mozgásba hozott súlyra mennyi munkaköltség esik, nyerjük a „munkacoefficiens“ fogalmát. Az előbbieket szerint mondhatjuk, hogy minden iparág munka-orientálhatósága a munkacoefficiens-től függ. Minél nagyobb a munkacoefficiense, annál inkább az olcsó munkaköltség helyére huzódik az illető ipar. „A korzett-gyártás munkacoefficiense kb. 1.300 M., a köedényiparé kb. 53 M., a répaczukorgyártásé 1·30 M. 10⁰/o munkaköltség megtakarítás tehát 150 M., 5·50 M. és 0·13 M. megtakarítást jelent telephelytonnánként. Ha a tonnakilométerenkinti díjtétel 50 pfennig, úgy a korzettgyártásnál 3.000 km., a köedénygyártásnál 110 km., a répaczukorgyártásnál 2·6 km. kitérés gazdaságos a 10^{0,0}-nyi munkaköltség differentia kedvéért²⁾).

A teljes orientációhoz még a következőket kell hozzáfűzni. Minél sűrűbb a lakosság, annál valószínűbb, hogy a kedvező munkahelyek közel esnek a szállítási költségminimumhoz, tehát oda áthelyezkednek, a mi olcsóbb termelést jelent. Továbbá minél sűrűbb a lakosság, annál differentiáltabbak a foglalkozási ágak, annál nagyobbak bizonyos iparágak számára a munkaköltség differentiák, annál valószínűbb a munka szerinti orientáció. Továbbá minél sűrűbb az úthálózat és minél alacso-

¹⁾ U. o. 109. l.

²⁾ U. o. 110. l.

nyabbak a díjtételek, annál inkább a munkaköltség szerint történik a település.

* * *

Műve további részeiben W. azt a problémát tárgyalja, hogy milyen tényezők idézik elő vagy gátolják meg, hogy a telephelyfigurán belül a telepek egy helyre tömörülnek, vagy sokfelé igyekeznek szétszóródni; erre egyelőre nem kell tekintettel lennünk.

Ellenben fontos az a körülmény, hogy a termelés nem úgy történik, mint eddig feltettük, hogy az árút a nyers anyagtól a készárúig egy helyen készítik el, hanem az egész termelési folyamat rendszeresen több részre földarabolva, különböző helyeken üzetik és az egyik iparág kész terméke szolgál a másik iparág nyersanyagául. Elvben ez az ipartelepítés szabályain mit sem változtat, csak az egységes telephelyfigura helyét ez esetben két telephelyfigura foglalja el, melyek közül az elsőnek a telephelye a másodikban mint nyersanyag-lelőhely szerepel.

Kisértsük meg ezen elméleti megfontolásokat Magyarország jövő iparosodására, iparának jelen állapotára és az iparfejlesztés kilátásaira alkalmazni, illetőleg megjelölni a feldolgozás módját és a felhasználandó adatok lehetséges forrásait.

II.

Magyarország az ipartelepítés szempontjából.

I. A megoldandó feladatok első csoportja volna kikutatni, hogy Magyarországot, mint egészen önálló gazdasági területet nézve, a különböző iparágaknak hol volna a legkedvezőbb telephelyük, tisztán a szállítási költségminimum szerint.

Ennek a feladatnak a megoldására a következő előzetes kutatások szükségesek.

a) Meg kell állapítani minden egyes iparág anyagszükségletét és azok súlyarányát: ez olyan feladat, a melyet technológiai tankönyvek segítségével teljes pontossággal meg lehet oldani.

b) Az anyagok és súlyarányuk megállapítása után el kell különíteni a localisalt nyersanyagokat a mindenütt fellelhető ubiquitásoktól és így megállapítani minden iparág anyagindexét; az anyagindex felvilágosítást nyújt általában arról, hogy a szóbanforgó iparág a fogyasztás színhelyére, vagy a localisalt nyers anyagok lelőhelyére települ-e. Amennyiben a szóbanforgó iparág nem természetes nyersanyagokat dolgoz fel, hanem félgyártmányokat — más iparágak késztermékeit — kétféle számítás szükséges. Az egyik, a mely a szóbanforgó iparág legkedvezőbb telephelyeit a meglévő viszonyok szerint számítja ki, tehát a félgyárt-

mányt szolgáltató tényleg fennálló ipartelepek helyeit veszi, mint nyersanyaglelőhelyeket számba. Ha az illető félgyártmányt Magyarországon egyáltalán nem készítik, a különböző behozatali határszéli állomásokat kell nyersanyaglelőhelyekül felvenni. A számítás másik módja, hogy a szóbanforgó félgyártmányokat előállító iparág legkedvezőbb belföldi telep-helyeit előbb kiszámítjuk és ezen kiszámított, realiter nem létező termelési helyeket tekintjük lelőhelyeknek. Ennek az eljárásnak az az értelme, hogy a település így alakulna, ha mindkét iparág a szállítási költség-minimumokon helyezkedne el.

c) Geografaiilag ki kell mutatni az ország nyersanyaglelőhelyeit és a meglevő félgyártmányokat előállító üzemek helyét, a melyek a további feldolgozásra nyújtanak nyers anyagot. Ez geografia-statistikai feladat, a melynek végrehajtása nagyobb nehézségekbe nem ütközik. Némi megfontolást csupán az követel, hogy a mezőgazdasági termékek lelőhelyéül mely pontokat vegyük fel, minthogy ezek a termékek az ország egész mezőgazdaságilag művelt területén termeltetnek. Absolut ubiquitásoknak, mint a vizet, földet azonban még sem tekinthetjük őket, mert mezőgazdasági termék ugyan mindenütt van, de nem a tovább feldolgozáshoz szükséges mennyiségben. Valamely üzemnek, hogy versenyképes legyen, bizonyos nagyságúnak kell lenni, évenként bizonyos mezőgazdasági terméket kell feldolgoznia, a mely egy-egy falu határában nem terem meg. A kérdést — úgy hiszem — úgy oldhatjuk meg leg-helyesebben, ha megnézzük, mennyi nyers anyagra van évenként szükség-e egy ilyenforma vállalatnak és a termelési és közlekedési viszonyok számbavételével kijelöljük az ország azon kisebb-nagyobb közlekedési központjait, mint lehetséges lelőhelyeket, a hova a környékből a kellő mennyiségű nyers anyag összegyűjthető. Ezt a mezőgazdasági statistika, a részletes évi termésjelentések és az út- és vasuthálózat ismerete alapján nem nehéz végrehajtani. Figyelni kell azonban az iparfejlesztési actióknál arra, hogy a valóságban felhasználható mezőgazdasági lelőhelyek száma sokkal kisebb lesz a lehetséges lelőhelyeknél; ha ugyanis egy lehetséges lelőhely közelében üzem létesül, a mely az illető lelőhely nyers anyagát feldolgozza, úgy a szomszédos lehetséges lelőhelyek anyaggyűjtő képessége kisebb lesz.

d) Különös figyelmet kell fordítani a szénnek, mint nyers anyagnak, szerepére. A szén, mint fűtőszer, absolut súlyvesztő anyag és így nagyon erősen lelőhelye felé vonzza a sok szenet felhasználó iparágakat. A szén calculatióánál úgy kellene eljárni, hogy caloriaérték szerint átszámítva határozzuk meg az árat Magyarország vasuthálózatának minden pontja mentén; minthogy a szénminőségek, az árak és a szállítási költség ismeretek, ez a feladat sem okoz nehézséget.

e) A legnehezebb feladat a fogyasztási helyek megállapítása, annál inkább, mert Weber művében ezt a kérdést alig hogy érinti; itt ugyanazon problémával állunk szemben, mint a mezőgazdasági termékek lelőhelyeinek megállapításánál; a fogyasztás ugyanis az egész ország területén szétszórva történik. A feladat megoldásánál különbséget kell tennünk a félgyártmányok és a végleges elfogyasztásra kész cikkek közt.

A félgyártmányok fogyasztó piacza a tovább feldolgozó iparok telephelyei. Itt ismét kettős számítás szükséges, egy realis és egy feltételes. A realis számításnál a meglévő továbbfeldolgozó iparágak telephelyeit, mint a félgyártmányokat készítő iparág fix fogyasztási piaczeit vesszük fel. Az irreális számításnál előbb kikutatjuk a továbbfeldolgozó iparágak legkedvezőbb lehetséges telephelyeit és ezeket vesszük fel, mint lehetséges fogyasztási piacokat.

Nagyobb nehézséget okoz a készítmények fogyasztási piacának megállapítása. Itt is még elkülöníthetünk egy részt, t. i. a termelésre szolgáló gépeket, szállítási eszközöket, a melyeknek fix fogyasztási piacza az illető iparágak realis vagy lehetséges telephelye; ilyen módon csak a közvetlen fogyasztásra szolgáló cikkek piacza van az egész országban szétszórva. Itt következőkép lehetne eljárni. Olyan tömegfogyasztási cikkeknel, a melyekből az országban egy modern berendezésű üzem évi termésének többszöröse fogy el, az országot lélekszám szerint részekre kellene osztani és ezen részek legnagyobb városát, közlekedési csomópontját, kell a fogyasztás fix pontjául felvenni és a kész termék további szétszórását a környékbeli kisebb fogyasztási helyekre figyelmen kívül hagyni. Olyan árúknál, a melyeknek fogyasztása csak 1—2 üzemet igényel és a melyeknek fogyasztása az egész országban szét van szórva, aligha marad más hátra, mint az ország közlekedési főcentrumát, Budapestet venni fel fix fogyasztási helyül. Annál is inkább tehetjük ezt, mert az ilyenforma árúk rendszeren nem a szállítás, hanem a munka szerint települnek. A fogyasztás fix pontjainak helyes kijelölése olyan feladat, a melyet megfelelő statisztikai adatok hiánya folytán, csakis az egyes üzletágakat kitűnően ismerő gyakorlati szakemberek közreműködésével lehetne megoldani: szakmai jelentések, iparkamarai jelentések és hasonló dolgok szolgálhatnak segédforrásokul.

f) Ha meg vannak állapítva a minden egyes termelési ágban szükséges anyagok lelőhelyei és a fogyasztás fix pontjai, meg lehet alkotni a telephelyfigurákat és ezen telephelyfigurákon belül matematikailag ki lehet keresni a legkedvezőbb telephely környékét, a hol a szállítási költség minimum. Az így nyert eredményeket térképre lerajzolva kapnók egy-egy iparág optimalis települési térképét tisztán a szállítási költség szempontjából és azzal a feltételezéssel, hogy Magyarország mindent ide-

haza terme meg, természetesen a csak külföldön föllelhető nyers anyagok impor jával.

* * *

A munkaköltség-különbözet azonban ezt a szállítási költségminimum szerint kiszámított telephely térképet sokfélekép módosítja, a termelést az optimalis helyekről eltereli. Hogy ezt az elterelést számba vehessük, a) meg kell állapítani minden iparág munkacoefficiensét, vagyis hogy egy mázsa telephelysúlyra mennyi munkaköltség esik. Ez tájékozást nyújt arra nézve, hogy mely iparágaknál van valószínűség nagyobb eltolódásokra: azoknál az iparágaknál ugyanis, a melyeknek nagy munkacoefficiensük van.

b) Azoknál az iparágaknál, a melyeknél az elmozdulás valószínűsége fennforog, meg kell alkotni az isodapan vonalakat a szállítási költség szerinti telephelyek körül és megállapítani, hogy az egységenként 1, 2, 3 . . . korona szállítási kiadástöbbletet okozó elmozdulás milyen geográfiai távolságra esik az optimalis telephelytől. Mindkét feladat nagyobb nehézségek nélkül megoldható.

c) Igen nagy, szinte legyőzhetetlen nehézségeket okoz azonban a minimalis munkabérkiadást igénylő pontok kikutatása. Ha csak a napi vagy órabért vesszük tekintetbe, akkor még meg lehetne a dolgot oldani, mert némi statisztikai adataink az egyes városok és vidékek szokásos munkabéreiről vannak. Ámde a bér magassága szoros viszonyban van a munkateljesítmény nagyságával; magasabb bér általában nagyobb munkateljesítménnyel jár együtt, úgy hogy igen gyakran a legtöbbet kereső munkások dolgoznak a legolcsóbban. Elég csak az angliai szövőmunkásokra utalnunk, a kik háromszoros, sőt tízszeres kereset mellett is olcsóbban termelnek, mint a magyar, vagy kínai munkások. A munkateljesítmény különbözőségét különböző helyen csak gyakorlati ember és csak tapasztalat alapján tudja megállapítani. Ezért ez inkább csak arra alkalmas, hogy olyan esetekben, a midőn valamely iparágat nem az optimalis szállítási költségpontokon találunk megtelepedve és ha nem történelmi okokból maradt meg régi korból, ott a hol van, utasítást ad nekünk, hogy az eltérés okát az olcsóbb munkaköltségben keressük. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy a munkabérek gyárak létesítése által emelkednek; éppen a nagyobb munkáskereslet miatt. Viszont ez nem csupa veszteség, mert a gyári munkához szokott munkásság munkateljesítménye nagyobb, mint az alacsonyabb bérért dolgozó, de gyári munkához nem szokott mezőgazdasági munkásoké.

Természetes, hogy a „képzett munkaerő hiánya“, a mit oly sokszor hoznak föl Magyarország iparosodásának akadályaként, szintén ide tartozik. Ha valahol nincs tanult munkaerő, ez azt jelenti, hogy máshonnan

kell odatelepíteni tanult munkásokat, a mely esetben bértöbblettel kell kiegyenlíteni azt a költségtöbbletet és pszichológiai kellemetlenséget, a melyet az áttelepülés a munkásoknak okoz. Vagy pedig tanulatlan munkásokat kell alkalmazni, a mi — az alacsonyabb munkabér ellenére — a kisebb munkateljesítmény, a gyakorta előforduló anyagelrontás és a gépek tökéletlenebb kihasználása révén, szintén magasabb munkaköltséget jelent. Általában úgy áll a dolog — a világpiaczi tapasztalat szerint — hogy minél jobban kereső, minél tanultabb, minél specialisabban szakképzett munkásokat lehet alkalmazni, annál kisebb termékegységenként a munkaköltség.

III.

Magyarország és Ausztria ipartelepülése.

Ha ipartelephely-térképünket, a melyet azon irreális feltételezés alapján számítottunk ki, hogy Magyarország egész ipari szükségletét maga termeli meg, a valósággal összehasonlítjuk, két dolog fog feltűnni:

1. A tényleges telephelyek nem fognak teljesen összeválni a kiszámított szállítási költség minimumkörzetekkel. Ezt vagy a munkaköltség okozta deviatio vagy történelmi okok idézhetik elő. Mint a szociológia minden terén, úgy az ipartelepülésnél is fennáll a „remanentia“, vagyis az a hajlandóság, megmaradni a megszokott állapotban és helyen még akkor is, a midőn az már nem gazdaságos. Ilyen „történelmi remanentia“ révén maradnak meg egykor fával tüzelő üzemek máig is félreeső erdős vidékeken, noha már régen szénrel fűtenek és legjobb telephelyük valahol a szénbányák vidékén lenne. Ilyen esetek azonban Magyarországon relatíve ritkák, éppen mivel az egész ipar maga nagyon új keletű.

2. A másik, sokkal fontosabb jelenség az, hogy a fogyasztás egy részét nem a theoretikusan kiszámított belföldi telephelyeken levő üzemek látják el — néha a ki-zámított körzetben egyáltalán sincs egy ilyen üzem se — hanem az árukat messze földről, Ausztriából hozzák be. A telephelytan nyelvén kifejezve ezt a tényállást, azt mondhatjuk, hogy azok a telephelyfigurák, a melyeket a magyar fogyasztási fixpontok az osztrák területen fekvő nyersanyaglelőhelyekkel alkotnak, előnyösebbek, mint azok a telephelyfigurák, a melyeket ugyanezen fixpontok a magyar területen fekvő nyersanyaglelőhelyekkel alkotnak. Vagyis a magyar fogyasztást az osztrák telephelyekről olcsóbban el lehet látni, mint a meglévő magyar telephelyekről. Mi az oka az osztrák ipar versenyképességének, olcsóbb termelésének? Ez az a kérdés, a melyre a telephelytan alapján kell feleletet — tudományosan megalapozott feleletet — keresnünk.

A probléma megoldása nagyon nehéznek látszik, mert úgy tűnik fel, mintha minden egyes üzem részletes árcalculatiójára volna szükség,

a minek megszerzése persze legyőzhetetlen akadályokba ütközik. De éppen a telephelytan eredményei lehetővé teszik, hogy ilyen részletes számítások nélkül is tisztázhassuk — bizonyos határokon belül — a kérdést.

A telephelytan értelmében az olcsóbb termelés okai a következők lehetnek:

1. Az osztrák területen fekvő telephelyen történő termelés esetén a telephely-figurában kevesebb tonnakilométernyi szállítás szükséges.

2. A szállítási díjtételek alacsonyabbak.

3. A nyersanyagok árai a lelőhelyeiken alacsonyabbak.

4. A reális munkabéreköltség kisebb.

1. A kevesebb szállítás esete két alesetre osztható: az egyik áll az osztrák határ közelében fekvő magyar fogyasztási fixpontokra, a melyeknek szükségletét az osztrák területen fekvő nyersanyag-lelőhelyekkel képezett telephely-figura szállítási költség-minimum pontjain üzött termeléssel kisebb szállítási távolságokkal lehet ellátni, tisztán a geográfiai viszonyok miatt. A hosszan elnyúló osztrák határ mentén számtalan iparágnál foroghat fenn ez az eset.

A másik eset, a midőn nem ilyen határszéli forgalomról van szó, ugyanezen elven épül fel: t. i. olyan nyersanyagoknál, a melyeknek lelőhelyei az országban ritkák és messzefekvők, vagy éppen idegen országokból, vagy világrészekből importált nyersanyagok, könnyen előfordulhat, hogy a magyar fogyasztási fixpontoknak az osztrák lelőhelyekkel, illetőleg határszéli importállomásokkal képzett telephely-figurái előnyösebbek, mint a magyar területen fekvő megfelelő pontokkal képezett telephely-figurák.

A theoria csak úgy, mint az osztrák behozatali statistika egyaránt azt mutatja, hogy ez az eset csak igen magas telephely-súlylyal bíró ubiquitásokat föl nem használó iparágaknál fordul elő.

2. A szállítandó tonnakilométerek egyenlősége esetén persze a szállítási díjtételek olcsóbb volta okozhatja az osztrák telephelyek fölényét. Ennek a kérdésnek a tisztázása sok nehézségbe ütközik a sok, gyakran ismeretlen szállítási kedvezmény miatt, melyet némely útirányok, sőt egyes vállalatok élveznek. Különös fontossággal bírnak a vízi utak: Csehország kimutathatóan azért oly kedvező telephelye számos Magyarországra részére is termelő iparágak, mert az Elbe folyón a tengerentúli nyersanyagokat, pl. gyapotot, nagyon olcsón lehet szállítani, a szén pedig közel fekszik.

3. Ami a nyersanyagok olcsóbságát illeti, erre nézve részletes vizsgálatokat kellene megejteni: itt főleg a szénárak és a külföldről importált nyersanyagok áairól lehet szó: utóbbiak lelőhelyéül a határszéli import-állomásokot véve, Ausztria kedvezőbb földrajzi fekvése (behozatal via Hamburg—Elbe) sok cikknél elvitázhatatlan előnyököt biztosít számára.

Ha megcsináljuk a Magyarországra exportáló osztrák iparágak telephely-figuráit a magyar fogyasztási fixpontokkal és a felmerülő összes tonnakilométernyi szállítást szorozzuk a szállítási díjtételekkel, az így nyert szállítási költségekhez hozzáadjuk a nyersanyagok árait megfelelő lelőhelyeiken, megkapjuk a késztermékben foglalt nyersanyag árát a magyar fogyasztási piacra szállítva. Ha ugyanezeket a fogyasztási fixpontokat a magyar területen fekvő nyersanyag-lelőhelyekkel összekötve a magyar területen fekvő telephely-figurákat megalkotjuk és a — tényleges vagy lehetséges — telephelyeket kikeresve ugyanezt a számítást megejtjük, úgy a késztermékben foglalt nyersanyag ára a magyar fogyasztási piac nagyobb vagy kisebb lehet, mint az Ausztriából hozott iparcikkénél. Ennek a Weber által nem tárgyalt eljárásnak az az előnye van, hogy így világosan kitűnik, hogy a versenybeli fölény az olcsóbb munkaköltségen alapszik. Ha ugyanis az ár nagyobb, úgy az osztrák telephely kedvezőbb szállítási költség minimumpontot képez és az osztrák ipar fölénye a természeti viszonyokban rejlik, a melyeknek kedvezőbb voltát csak rendkívüli olcsó szállítási díjtételekkel lehet esetleg lerontani.

Bizonyos azonban, hogy fenti számítás gyakran azt mutatja, hogy az Ausztriában fekvő, Magyarország számára termelő iparágak késztermékében a nyersanyag egysége a magyar fogyasztási piac drágább, mint a Magyarországon fekvő — tényleges vagy lehetséges — optimalis telephelyekről szállított késztermékben. Ha tehát mégis Ausztria olcsóbban tud termelni, ennek más oka nem lehet, mint hogy a munkaköltség ott kisebb. Ez az eset különösen olyan iparágaknál fordul elő, a melyekben jól begyakorolt, tanult munkásságra van szükség. Csak ennek a hiánya magyarázhatja Magyarország ipari versenyképtelenségét, mert hisz a magyar munkások keresete absolute alacsonyabb, mint az osztrák munkásoké.

Látjuk tehát, hogy az osztrák ipar fölényének lehetséges okai kétfélék: természetes-geografiai és cultur-socialisak. Az előbbiek a nyersanyagok bővebb és olcsóbb előfordulása és a kedvezőbb szállítási viszonyok; utóbbiak a tanult és begyakorolt munkaerő megléte folytán előálló olcsóbb munkaköltség. Ebből pontosan következik egy rationalis iparfejlesztés alapvetése: csak azokat az iparágakat érdemes mesterséges eszközökkel (subventiók, refactiák, adóelengedés) támogatni, a melyek a drágább munkaköltség miatt versenyképtelenek Ausztriával szemben: mert ezeknek a versenyképtelensége mulandó, tanult, begyakorolt munkásság kifejlődésével megszűnik. Ellenben nem érdemes állami támogatással olyan iparágakat létrehozni, a melyek természetes-geografiai okokból nem tudják a versenyt Ausztriával felvenni. A természetes-geografiai okok hatása ugyanis állandó, az illető iparágak mindörökké rászorulnak az állami támogatásra, hogy a versenyben megállhassák helyüket.

IV.

A vámkülföldi ipar versenye.

Ausztrián kívül a vámkülföldről is tetemes mennyiségű iparcikket importálunk, noha ipari védővámjaink vannak. Ha a védővám ellenére a külföldi ipar versenyképes, úgy hatalmas termelési előnyökkel kell birnia. Az ilyenek vagy óriási telephelysúlylyal bíró iparágak, vagy igen nagy munkacoefficienssel bírók, a melyeknél a munkaköltség olcsóbb volt a óriási távolságokra tolja el a telephelyet: emlékezzünk vissza Weber fennidézett példájára, hogy 10 százalékos munkaköltségmegtakarítás a korzettgyártást 3.000 km.-re elviheti a szállítási költség-minimumtól. A részletes kutatóást itt is ugyanúgy kellene megejteni, mint Ausztriánál és az iparfejlesztésnél is ugyanúgy kellene eljárni, mint Ausztriával szemben.

Világos azonban, hogy az olyan külföldi iparág, a mely a vám ellenére is versenyképes, állami támogatással csak igen nehezen győzhető le: a vámok amúgy is már a fogyasztási közönséget sujtják és meggondolandó, érdemes-e az ilyen iparágat vám és subventiók által mesterségesen fenntartani. Az áldozat ilyen esetben kettős; az ország lakosságának nemcsak az iparfejlesztés költségeit kell valamiféle adó formájában viselni, hanem az árukat is sokkal drágábban kell megfizetni, mint a vámmentes behozatal esetén.

Itt még két külön esetet is fel kell említeni. Vannak olyan vámkülföldről behozott áruk, pl. specialis gépek, a melyekből az ország fogyasztása oly kicsiny, hogy itthoni gyártásuk lehetetlen, habár kedvező telephelyük volna az országban; lehetetlen, mert nem lehetne oly nagy üzemet létesíteni, hogy versenyképes legyen, vagy ha ilyen nagy üzem létesülne is, nem tudná termelőkéességét kihasználni és így újra csak túldrágán termelne.

Vannak továbbá olyan iparágak, a melyekre nézve némely államnak vagy városnak mintegy történelmi világmonopoliuma van: a legfinomabb gypjuszöveteket Anglia, az illatszereket és szappanokat Franciaország, a női ruhákat és kalapokat Páris szállítaná világszerte még akkor is, ha másutt teljesen olyan jó minőségben és tetemesen olcsóbban lehetne előállítani; csak sok évtizedes tapasztalás tudná az eféle monopoliumokat részben megszüntetni.

A magyar ipar versenye Ausztriában és külföldön.

Már a bevezetésben hangsulyoztuk, hogy helytelen álláspont az iparfejlesztés terén az autarkia alapjára helyezkedni és csak a belföldi fogyasztást igyekezni magyar iparcikkekkel fedezni. Az ország természetes viszonyai olyanok lehetnek, hogy a mig némely iparág Magyar-

országon abszolút kedvezőtlen telephelylyel bír, más iparágak számára Magyarországon oly kedvezőek lehetnek a telephelyviszonyok, hogy nemcsak Magyarország, hanem a szomszédos államok, a Balkán és Ausztria szükségletét is fedezhetjük.

A telephelytan arra nézve is útmutatást nyújt, hogy mely iparágak alkalmasak arra; nyilván az igen nagy telephelysúlylyal és az anyag-index-szel bíró iparágak és ezek közül is főleg azok, a melyeknél a szén — a melyben Magyarország viszonylag szűkölködik — kisebb súlyaránylyal szerepel, mint a többi súlyvesztő nyers anyag. Az ilyen iparágak (pl. liszt-, szesz-, cukor-, faipar minden ága) telephely-figuráit a külföldi fogyasztási fixpontokkal megalkotva, kikeressük a valóságos vagy lehetséges telephelyeket, kiszámítjuk innen a késztermékben foglalt nyers anyag árát ab fogyasztási piac: ugyanezt megtéve a külföldi telephely-figurákkal, számos esetben arra az eredményre fogunk jutni, hogy a magyar telephely kedvezőbb. Az illető iparág tehát exportiparaggá fejleszthető, mert a tanult munkaerő hiánya folytán beálló költségtöbblet muló jellegű.

V.

Iparfejlesztés tudományos alapon.

Mindezek alapján immár biztos alapot lehet vetni az iparfejlesztési actiónak, a mely mindezideig teljesen taláalomra történt. Szinte megható naivitás mutatkozik némely idevonatkozó írásműben, például Sugár I. művében, a ki a különböző vidéki városok polgármestereinek „szakvéleményét“ állítja össze egy füzetben, hogy városukban milyen iparágakat lehetne sikerrel üzni: mintha a polgármesterek hivatásuknál fogva érteni tartoznának ehhez a kérdéshez. A polgármesterek többsége sietett buzgón kijelenteni, hogy az ő városában „minden“ iparágat meg lehetne honosítani.

Hasonlóképen tarthatatlan az a hivatalos álláspont is, — a melyhez Sztérényi is csatlakozik a Közgazdasági Szemle februári számában megjelent cikkében — hogy az országnak első sorban saját szükségletét kell fedeznie saját ipara által. Ez tudományosan nem indokolt és különben is kivihetetlen álláspont. Tudományosan helytelen, mert előfordulhat, hogy némely iparágak egyáltalán nincs kedvező telephelye Magyarországon, tehát csak magas vámok, illetőleg — a mig az Ausztriával fennálló közös vámterület fennáll — igen magas subventiók mellett tudnak megélni; mig más iparágak telephelyéül annyira alkalmas, hogy idegen országokban is sikerrel versenyezhet.

Czél tudatos iparfejlesztési actiót csak a telephelyviszonyok teljes tisztázása után lehet folytatni. A telephelyek kikutatása, annak a meg-

állapítása, hogy valamely iparágnak van-e alkalmas telephelye Magyarországon, nehéz, de a fentiek után nem megoldhatatlan feladat. Lehet, hogy a fenti tervezet némely részében helytelen; lehet, sőt bizonyos, hogy a kidolgozás folyamán még sok, itt elhanyagolt részletkérdést kell megvilágítani. De a fenti tervezet alapján mindenesetre helyes.

A céltudatos iparfejlesztési actiónak oda kell irányulnia, hogy azokat az iparágakat fejlessze, a melyek Magyarországon kedvezőbb vagy legalább is ép oly kedvező telephelylyel bírnak, mint Ausztriában vagy a vámkülföldön, tisztán a szállítási költség szempontjából. Vagyis olyan iparágakat, a melyek a legkedvezőbb magyarországi telephelyeken települvén meg, nyersanyagbeszerzés és szállítási költség tekintetében kedvezőbb helyzetben vannak, mint az osztrák vagy külföldi versenytársaik. Ennek a megállapítása nem ütközik megoldhatatlan nehézségekbe, mert a nyersanyag és fűtőanyag beszerzési árai a lelőhelyeken, a szállítási költségek a telephelyre, valamint onnan a fogyasztási fixpontokra nem olyan természetűek, hogy megállapításuk lehetetlen volna. Ha az ilyen iparágak Magyarországon nem fejlődtek ki, úgy ennek vagy történelmi okai vannak (tőkehiány) vagy az átalakítás költségei nálunk nagyobbak, a minnek csak a drágább realis munkabér lehet az oka. Mindkettő múlt természetű: a tőkehiányt külföldi tőkével meg lehet szüntetni. A mi pedig a nagyobb munkaköltséget illeti, ezt csak a begyakorolt, tanult munkaerő hiánya okozhatja, a mi az ipar fejlődésével önmagától megszűnik. Magyarországnak rengeteg fölösleges munkaereje van, mint ezt a kivándorlás bizonyítja. A magyar munkások munkateljesítménye semmivel sem kisebb, mint a nyugati államok munkásságáé: hisz a magyar asztalosok, szabók, szűcsök, cipészek stb. Berlinben, Párisban, Londonban a legkeresettebb és a legjobban fizetett munkások közé tartoznak. Semmi kétség tehát, hogy az esetleg fennforgó munkaköltségtöbblet csak múlt jellegű volna. Csakis az ilyen iparágakat, a melyek Magyarországon kedvező szállítási telephelylyel bírnak és csakis a legjobb telephelyeken érdemes állami támogatásban részesíteni: mert az ilyeneknél az állami támogatás csak addig szükséges, míg megfelelő munkásgárda nevelődött föl. Csak a legjobb telephelyeken; nincs semmi értelme az olyan eljárásnak, a midőn egyes vidéki városok egymásra licitálnak a kedvezményekkel, hogy valamely gyárat magukhoz csábítsanak, úgy hogy a gyáros pillanatnyi előnyök által félrevezetve, kedvezőtlen telephelyet választ és a nagy kedvezmények ellenére előbb-utóbb tönkremegy . . .

A mi a drága munkaköltséget illeti, ez majdnem kizárólag a tanult munkásság hiányából ered. És itt nem hagyhatom említés nélkül, hogy Magyarországból a tanult ipari munkások java szokott kivándorolni,

a miben a kereseti viszonyokon kívül mindenestre nagy része van a politikai jogtalanságnak, a socialpolitika fejletlenségének és annak az egész régies szellemnek, a mely a testi munkát végző embert nem tekinti a társadalom egyenjogú és egyenrangú tagjának.

Viszont nem szabadna államilag támogatni olyan iparágakat, a melyek kimutathatóan kedvezőtlen szállítási telephelylyel bírnak nálunk. Ezeknek a kedvezőtlen helyzete ugyanis sohasem szűnik meg, állandóan támogatásra szorulnak, hogy fennmaradásuk biztosítva legyen; az ilyen támogatásnak semmi értelme sincs.

Az ország lakosságának szaporodásával, a vasuti hálózat sűrűsödésével ugyan javulnak a viszonyok: a fogyasztási fixpontok közelebb esnek egymáshoz és a sűrűbb úthálózat folytán kevesebb lesz a kerülő, a fölösleges szállítási költség. Ez a folyamat azonban a szállítási költség szempontjából nálunk rosszul localisált iparágak versenyképességét lényegesen nem érinti, mert ugyanez a folyamat a versenyző államok területén is végbemegy.

A nagyobb szállítási költséggel dolgozó iparágakat úgy is lehetne a külfölddel szemben versenyképessé tenni, ha a szállítási díjtételeket nagyon alacsonyan szabnók meg, úgy hogy a díjtétel alacsonysága ellensúlyozná a szállítandó tonnakilométerek nagyobb számát. Ez az eljárás azért nem volna célravezető, mert az államvasutak így beállók jövedelemhiányát az ország lakosságának kellene adóval pótolni. Tehát egyes iparágak fejlesztése kedvéért állandó adót kellene az ország népére kiróni, ami, mint már előbb kifejtettük, nem lehet czélszerű gazdasági politika.

* * *

Végére értem, nem ugyan a problemakörnek, hanem annak, a mit egyelőre a dologról mondani tudok. Végtelenül örülnék, ha szélesebb körök figyelmét erre a kérdésre föl tudtam volna hívni, erre a kérdésre, a mely politikai, közgazdasági és sociológiai szempontból Magyarország legfontosabb problémája, ha sikerülne munkatársakat találni ennek a nagy programnak a kidolgozására, a melyre egy ember ereje kevésnek látszik. A feladat megoldásának talán leghelyesebb módja az volna, ha maga a kereskedelemügyi ministerium venné kezébe a dolgot és dolgoztatná ki az ipartelepülés kérdését: az adatszerzés óriási munkáját magánemberek, a kiknek másféle elfoglaltságuk is van, úgy is alig képesek elvégezni. Természetesen ezt a munkát nagy lelkiismeretességgel, gyakorlati szakemberek bevonásával és közgazdaságilag képzett emberek által kellene végrehajtatni. Nagy munka volna, a mely azonban biztosan megérné a ráfordított fáradságot.

Varga Jenő.

Közlemények és ismertetések.

Németország külkereskedelme 1911-ben.

Azt a megállapítást, hogy általánosságban az 1907-et megelőző évek (1907-et beleértve) a német kereskedelemben, iparban és forgalomban emelkedő fejlődést mutatnak és csak 1908 jelentett lényeges visszaesést, a mely év után azonban újabb felélénkülés tapasztalható, a német külkereskedelemre nézve az 1911. évről szóló deczemberi áttekintés újból megerősíti. Bár ez a deczemberi Monatlicher Nachweis csak ideiglenes eredményeket közöl, ezek is alkalmasak az összevetésre. Ha a bevétel és kivétel súlyát vesszük figyelembe — az ezen mértékkel mért árak az egész tömeg túlnyomó részét teszik — azt tapasztaljuk, hogy az elmúlt nyolcz évben millió métermázsákban kitett a

	bevétel	kivétel		bevétel	kivétel
1904-ben	488·9	388·6	1908-ban	605·3	458·8
1905-ben	543·1	405·7	1909-ben	630·0	487·7
1906-ban	581·4	438·8	1910-ben	645·0	541·7
1907-ben	663·9	451·1	1911-ben	683·6	591·1

Ebből az áttekintésből kitetszik, hogy a bevétel 1907-ig bezárólag hatalmas lökésekkel emelkedett, 1908-ban 58·6-tal visszaesett, majd 1909-ben újból kerek 25-tel, a következő évben 15-tel és 1911-ben 381·6-tal nőtt, úgy, hogy az utóbbiban az 1907-iki legmagasabb fokot 1907-el felülmulta. A kivétel 1904 óta, ha nem is oly terjedelemben, mint a bevétel, de állandóan növekedett. De hogy az 1908. év e tekintetben is kevésbé kedvező év volt, kitűnik az előző évekhez képest csekély 7·7-es szaporodásból. Ezzel szemben aztán 1909-ben 28·9-es, majd az erre következő évben 54·0-es és 1911-ben ismét 49·4-es emelkedés következett, úgy hogy ez az utóbbi a fent több ízben említett 1907. évet nem kevesebb, mint 140·0-el múlta felül.

A bevétel és kivétel értéke a jelzett nyolcz évben (nemesfémek nélkül) a következő számokat mutatja millió márkákban:

	Bevétel	Kivétel	Összkereskedelem
1904-ben	6354·3	5222·8	11577·1
1905-ben	7128·8	5731·6	12860·4
1906-ban	8021·9	6359·0	14380·9
1907-ben	8746·7	6845·2	15591·9

	Bevitel	Kivitel	Összkereskedelem
1908-ban	7664·0	6389·8	14053·8
1909-ben	8526·9	6594·4	15121·3
1910-ben	8930·0	7474·7	16404·7
1911-ben	9544·8	8101·8	17646·6

E szerint 1904-től 1907-ig az értékek is folytonosan emelkedtek, 1908-ban csökkentek, majd innentől kezdve újból emelkedtek, nevezetesen a bevitel 1908-tól 1909-ig 862·9-czel, majd innen 1910-ig 403·1-gyel és 1911-ig 614·8-czal. A kivitelben ellenben ugyanazon évek folyamán 204·6-, 880·3-, 627·1-gyel. Az eddigi 1907-iki rekordév 1911-el szemben a bevitel tekintetében 798·1-gyel, a kivitel tekintetében pedig 1256·6-al viszamaradt. A bevitel és kivitel értékeinek egymással való szembeállításánál a bevitelnek túltengését látjuk, vagyis passiv kereskedelmi mérleget. E passivum kitett:

1904-ben	1131·5	1908-ban	1274·2
1905-ben	1397·2	1909-ben	1932·5
1906-ban	1662·9	1910-ben	1455·3
1907-ben	1701·5	1911-ben	1443·0

E számadatok szerint a jelzett passivum 1904-től kezdve 1907-ig évenként jelentékenyen emelkedett; 1908-ban 627·3-mal visszament, hogy aztán 1909-ben elérje a szóban forgó nyolcz évben a legmagasabb fokot. Majd aztán az utolsó két évben — 1911-ben igaz, hogy csak 12·3-mal — csökkent.

A következő táblázat nagyjában mutatja a Németbirodalom árúforgalmát 1911-ben és 1910-ben az egyes fontos árúcsoportok szerint 1.000 márkákban:

A bevitel értéke:

Főcsoportok	1911.	1910.
	1.000 márka	
1. Mezőgazdasági és erdészeti termékek, állati és növényi productumok, táp- és élelmiszerek	6,457.831	5,950.983
2. Bányászati termékek	847.647	811.664
3. Textilipar	804.761	811.172
4. Nemes <i>a)</i> és nem nemes <i>b)</i> fémek ipara, } ezekből készült áruk <i>a), b)</i> . . . . . }	293.354 504.796	400.503 470.295
5. Vegyi ipar	338.765	334.027
6. Bőr- és szücsipar	153.430	151.226
7. Gépek, járművek, electrotechn. gyártm. .	114.691	96.654
8. Órák, hangszerek, tűzfegyverek, játékaruk .	34.220	31.486
9. Kaucsukipar	31.704	28.643
10. Kőből, egyéb ásványanyagb. készült czikkek	30.739	29.489
11. Papiripar	28.406	24.514
12. Faárúk ipara	23.594	21.888
13. Üveg és üvegipar	20.238	19.959
14. Agyagipar	7.248	7.166

Ha áttekintjük ezt a táblázatos kimutatást, mindenekelőtt az tűnik szemünkbe, hogy a főcsoportok közül csak a textiliparé, a nemes fémeké, valamint néhány nem nagy alcsoporté mutat csökkenést a bevétel értéke tekintetében, még pedig részben igen csekély mérvűt, míg a legtöbb fő-, és alcsoportban értékelkedés constatálható.

A bevétel összértékei közül ugy 1911., mint pedig 1910-re nézve azoknak több mint felerésze a fenti áttekintés első csoportjára esik. A csoporton belül ismét első helyen állnak a *mezőgazdasági-, kertitermékek* és takarmányfélék. A legmagasabb értékeket mutatja (millió márkákban) a buza 398·8 (1910: 377·3), árpa (maláta árpán kívül) 433·6 (282·9), zab 75·1 (47·2), tengeri 86·2 (61·6), len 86·7 (100·8), pálmamag 91·4 (88·4), nyers gyapot 589·9 (560·9), nyers dohány, dohányhulladék 124·4 (104·1), nyers kávé 188·7 (176·5). *Élő állatok* közül a legnagyobb értékkel járnak elől: nehéz ígás lovak, nevezetesen kanczák 25·8 (25·8), csődörök és heréltek 38·7 (37·7), tehének 26·8 (25·7), ludak 26·7 (30·8); a *halak* közül: besózott hering 36·7 (39·6); *állati termékek* közül: disznózsir 114·7 (69·4), vaj 120·7 (90·9), tojás 169·8 (163·2), merinogyapju zsirban 197·3 (183·8), más gyapju 118·9 (133·8), besózott borjúbőr 56·0 (49·5), besózott marhabőr 130·2 (123·7), szárított marhabőr 74·1 (80·2), nyers prémárk (kivéve nyul- és házinyulbőr) 98·9 (149·2). *Erdei termékek* közül kiemelendők: nyers fenyőtörzsek 89·9 (84·4), hosszan fűrészelt nyers fenyőfa 131·2 (123·2), kaucsuk 237·0 (222·2). *Mezőgazdasági melléktermékek*: hántolt rizs 54·5 (29·2), bor hordóban (kivéve a cognacnak készítésére szánt) 59·9 (55·4), korpá 129·2 (102·8) és olajpogácsa 98·2 (92·8).

Bányászat. Itt első helyen az érczek állanak, a salakokkal és hamukkal, ezek közt pedig a vasérczek 177·3 (161·0), továbbá a horganyérczek 29·5 (27·0), ónérczek 27·7 (26·7) és az ólomérczek 25·2 (19·6).

A *nemes fémek* és ezekből készült áruk csoportjánál lényeges csökkenés állott be a bevételi áruk tekintetében. Nevezetesen apadt 1910-ről 1911-re a tiszta és ötvözött arany (nyers, öntött) 236·3-ról 163·8-ra, német aranyérméké 45·5-ről 20·6-ra, idegen aranyérméké 34·2-ről 16·8-ra. Ezzel szemben az ezüstbevétel emelkedett.

A *nem-nemes fémek* és belőlük készült áruk közül legnagyobb bevételi értékük volt a nyersfémeknek; nevezetesen réz 228·0 (216·0), horgany 52·7 (43·8).

A *vegyi iparban* legmagasabb tételekkel szerepelnek: vegyi nyersanyagok, savak, a melyek közt első helyen áll a csilialétrom 130·1 (133·5). Az éterek, gyanták közt fontosak a fenyőtermékek 24·0 (24·9), illó olajok 11·2 (13·8), a műtrágyák között Thomas foszfát liszt 15·1 (12·9).

Németország 1911. évi *kivitele* 1910-el szembeállítva a következő ideiglenes számadatokat mutatja főbb csoportok szerint:

Főcsoportok	1911.	1910.
	1.000 márka	
1. Nemes és nem-nemes fémek ipara, nevezetesen:		
Nemes fémek és belőlük készült áruk . .	170.620	219.132
Nem nemes fémek és belőlük készült áruk	1,434.348	1,229.625
2. Mező- erdőgazdasági termékek, állati és növényi termékek; élelmi és élvezeti cikkek	1,428.121	1,378.925
3. Textilipar	1,405.209	1.335.705
4. Gépek, elektrotechnikai készítmények, járművek	920.902	814.336
5. Vegyi ipar	752.862	696.594
6. Bányászat	642.625	563.121
7. Bőr és prémárúk	426.298	440.652
8. Papiripar	226.614	217.383
9. Játékarúk, hangszerek, órák, lőfegyverek .	201.412	183.465
10. Üvegipar	107.510	99.922
11. Agyagipar	95.206	85.230
12. Faipar	61.578	52.785
13. Kaucsikipar	57.528	523.73
14. Kőárúk (fossilis anyagokból készült cikkek)	25.502	22.929

Elmondható, hogy 1911-ben 1910-el szemben értékcsökkenés a következő csoportokban állott be: nemes fémek és áruk, bőr- és szücsipar, továbbá a következő alcsoportokban: erdőgazdasági termékek, növényi textilanyagok (gyapoton kívül) elektrotechnikai gyártmányok, robbanószerkezetek, gyújtóanyagok. E csoportok elenyésznek azok mellett, a melyekben a kiviteli értékek emelkedtek. A következő részletezések számai millió márkákat jelentenek.

1. Míg a bevételben érték tekintetében a mező- és erdőgazdasági termékek állnak első helyen, a kivételben e helyet a nemes és nem-nemes fémek iparai foglalták el. A nemes fémek és a belőlük készült áruk értékének említett csökkenése arra vezethető vissza, hogy e jelentős évében 1910-zel szemben az öntött, finom és ötvözött arany kivitele 38·2-ről 16·6-ra, a német aranyérméé 77·0-ról 53·2-re és az ezüstérméé 9·7-ről 9·1-re esett; ez a csökkenés az aranyárúk (20·7-ről 21·4-re), a nyers öntött, finom és ötvözött ezüst (24·3-ról 30·6-ra), valamint az ezüst ékszerek, fonadékok (6·9-ről 8·4-re) kivitelét kiegyenlíteni nem volt képes. A nem-nemes fémek és ezekből készült áruk közül a vasárúk első helyen állnak. Értékemelkedésük a múlt évhez képest 158·7-et tesz ki. A legmagasabb értékeket érték el: nyers vas 51·4 (45·0), félgyártmányok 54·5 (45·0), tartós sinvas 41·3 (40·5), nem

formált rúdvas 52·6 (43·2), nyers pléh 37·3 (30·4), fémmel bevont drót 25·0 (24·9), nyers cső 32·6 (21·5), vasuti sín 55·7 (54·2), kovácsolható vasöntvények, kovácsolt vas 81·7 (63·5), késárúk 28·3 (25·7). A rézárúk és ötvözetek közül a nem-nyers fényezett sárgaréz árúk (házi és konyhaszerek stb.) 45·1-re rugnak (39·1), réz s a többi rudak, pléhek 18·8-ra (19·7). Magasabb számot mutatnak még a horgany és ötvözetek: nyersen 36·9 (38·1), horganytöredék és hulladék 25·0 (23·4) stb.

2. Mezőgazdasági mellékipari termékek közül megemlítendő a buzaliszt 37·1 (43·2), hántolt rizs 38·9 (32·7), pálmaolaj 28·7 (33·4), kristálycukor 80·1 (87·5), nyers, szilárd és folyékony répacukor 89·5 (60·7), olajpogácsa stb. 30·2 (27·9), a mezőgazdasági termékek közül kivitetett különösen rozs 110·1 (111·8), buza 57·9 (51·5), zab 43·1 (60·9); mind a három gabonafaj legnagyobb részben beviteli jegyek ellenében, továbbá nyers gyapot 50·5 (61·9). Állati termékek közül kivitetett merinógyapjú 21·4 (23·0), serté 16·6 (16·6), borjúbőr 30·6 (18·9), marhabőr 59·0 (66·2). Erdőgazdasági termékek közül legnagyobb értékkel jár elől a kaucsuk: 36·8 (44·2).

3. A textiliparban a legnagyobb kiviteli értéket mutatja a feldolgozott gyapot és belőle készült árúk. A kicsinyben való eladásra szolgáló gyapotfonalak kivitelének értéke 20·6 (16·3) volt. Festett, nyomott, színesen szőtt cikkek 121·6 (117·5), keztyűk, hajhálók 27·0 (30·6), rendes harisnyák 62·0 (63·5), csipkeszövetek és himzett csipkék 28·3 (23·7)-el szerepelnek. A feldolgozott gyapjú összértékét majdnem felében 205·1, (209·6), gyapjuszövetek (ruhaszövetek stb.) tették ki. A selyemiparban a legnagyobb értéket szövetek (részben selyemből, szalagokon kívül) értek el 62·2 (66·5), paszományárúk chenille selyemből 58·8 (54·9). A ruházati cikkek közül első helyen állnak a gyapjúból készült női és leányruhák, bluzok stb. 37·9 (38·2).

4. A gépek közül a következő fajták kerültek nagyobb összértékben kivitelre: tender-locomotivok és tendernélküli mozdonyok 44·9 (31·7), kézi hajtású varrógépek 26·4 (23·4), varrógépek állvánnyal 17·6 (13·0), fémfeldolgozó gépek 60·3 (61·0), malomgépek 16·6 (17·4), könyvnyomda-gépek 21·3 (16·8), más egyéb gépek 35·5 (28·2). Elektro-technikai gyártmányok közül a legmagasabb árakat érték el: a dinamó-gépek, electro-motorok, transzformátorok 28·6 (24·9), kábel 35·5 (47·4), izzólámpa 47·8 (49·5), világítási erőátviteli és elektrolitikus berendezések 37·5 (27·9). A járművek közül: teherkocsik sinközlekedésre 14·7 (11·7), személymotorkocsik 42·3 (29·1), kerékpár részek 73·1 (65·1).

5. A vegyipari termékek közül kiemelendők a chlorcalium 49·3 (39·2), kátrányfestékek 116·3 (125·8), indigó 43·0 (39·6), a vegyi gyógyszerek 16·7 (13·0).

6. Bányászat. A kivitt kőszén értéke 323·3-ról (1910) 371·2-re, a kőszén koksze 84·8-ról 92·8-ra, a kőszén briketté 27·6-ról 37·0-ra, a kövek és földek csoportjában a cementé 22·7-ről 26·6-ra emelkedett.

7. Bőripar. A kivitelre került bőrfajták közül a legmagasabb értékeket érték el a cipő-, csizma- stb. felsőbőrök: 95·4 (85·9), kikészített kecskebőr 27·3 (29·1), fényezett borjúbőr 20·2 (21·9), külön meg nem nevezett bőrfajták 40·3 (40·0), glacé-kezyük 15·2 (17·3), szücsárúk 101·9 (142·8).

8. Papiriparban a legmagasabb értéket mutatják a vegyileg kikészített faanyag, szalma- és egyéb rostanyag: 31·2 (32·6), nyomdapapír 17·2 (16·8), képes levelezőlap 13·4 (13·8).

9. A hangszerek között első helyen a zongorák állnak 44·1 (38·0), továbbá zongoraszerkezetek és billentyűzetek 5·0 (4·5)-tel. Az órák 19·4 (18·4) értékben vitettek ki.

Az üvegyipari termékek közül a legmagasabb számot a természetes színű palacküveg 17·0 (16·6), az agyagipari termékek közül a porcelán asztali edények 30·4 (27·9), a faárúk közül a durván megmunkált szedőszekrények, ablakrámak, ajtók stb. 11·9 (8·8), a kaucsukiparban a kaucsuklemezek 17·3 (15·2) mutatják.

A német gyarmatok gazdasági fejlődése.

A német gyarmati politika első negyedszázadában nem talált a közvélemény részéről kedvező megítélésre. A nyilvánosság széles rétegei, a sajtó és a német birodalmi gyűlés nagy része elvetően vagy legjobb esetben skeptikusan nyilatkoztak a tengerentúli német gyarmatok gazdasági jövőjéről. Meggyőződött gyarmatbarát és a gyarmatok fejlődési lehetőségeit illetőleg alaposan tájékozott alig volt valaki és bátran elmondható, hogy a koloniális politika első másfél évtizedében a külügyi hivatal gyarmati ügyosztályát sem nyomta túlságosan sok szakismeret. Ennek egyik legjobb bizonyítéka, hogy még egy olyan ember is, mint Caprivi, a midőn arról volt szó, megtartsa-e Németország Délnyugat-Afrikát vagy pedig adja át Angliának, úgy intézkedett, hogy egy évi próbaidőt kell engedni a gyarmatnak. Ha ez alatt sem lesz belőle valami, akkor komoly megfontolás tárgyává volt teendő az Angliának való átengedést. Az az eszme, hogy az olyan földön, mint a milyen Délnyugatafrika és az olyan viszony mellett, a mely a német igazgatás és a bennszülöttek közt fennállott, egy év alatt észlelhető változás történjék, mutatja, hogy teljesen hiányzott a viszonyok ösmerete úgy fenn, mint alant.

Annak a körülménynek, hogy a többség Németországban csekély véleménynyel volt a gyarmatok jövőjéről, oka ama hibás felfogás volt, a melyet az Afrikában lehetséges és czélszerű gyarmati kitermelési módszereket illetőleg tápláltak. Nem ismerték továbbá Afrika földrajzi és egyéb fizikai viszonyait. Mindenekelőtt a gyarmatok értékét, a keveset ígérő parti viszonyok szerint itélték meg és abba tévedésbe estek, hogy a gyarmatgazdaság többé-kevésbbé azonos nagyértékű, szorosabb értelemben vett gyarmatárúk, úgy mint dohány, kakaó, fűszer stb. élvezeti cikk productiojával. Csak kevesen voltak, a kik még legfeljebb gyapotra is gondoltak. Sokaknak ítéletét elhomályosította a német gyarmatoknak összehasonlítása magas culturájú tropicus gazdasági területekkel. Ugy gyarmatbarátok, mint a gyarmatosítás ellenségei, nem igen vették kezdetben észre, hogy a régi, gyakorlott gyarmatosítók, angolok, francziák Afrikában gyarmatosítván, számot vetettek azzal a ténynyel, hogy Afrikával, mint gyarmatosítási területtel, ha fejleszteni akarták elvben, más szerint kellett eljárni, mint egyebütt. Már Stanley felállította azt az elvet, hogy Afrika tulajdonképeni értékei, termékeny és beültetett területei és megfelelő sűrűségű lakossága nem a partvidéken fekszenek, hanem belsőjében. Ezért a culturátlan, terméketlen és járhatatlan partterületek vasutakkal hidalandók át és a belterületek kapcsolatba hozandók a világhalommal. Majd Johnston angol gyarmatügyi kormányzó volt az, a ki hangsúlyozta a később Dernburgtól is megszivlelt elvet, hogy Afrika legnagyobb gazdasági activuma a bennszülöttek, a maguk munka- és fogyasztó-erejével; helyes gyarmatpolitika nem más, mint jó vagyis a néger munkateljesítését és fogyasztását fejlesztő bennszülött politika. Főfeladata ezenkívül még a gyarmatpolitikának, Johnston szerint, az egészségügyi viszonyok és a forgalom könnyítése által, nevezetesen azonban szabályozott közigazgatással a bennszülöttek számát szaporítani a gyermekhalandóság csökkentésével, a járványok leküzdésével stb. Jó gyarmatpolitika e szerint nem egyéb, mint jó népesedési politika.

Afrikában a gyarmatosító nemzetek igyekeznek a belfogyasztás tömegproductumait, ipar és állati, valamint növényi tápszerek előállításához szükséges nyersanyagokat előállítani. Ezt a belátást követték az angolok, a midőn megteremtették déli, keleti és nyugati afrikai gyarmataikban a nagy vasuti hálózatokat, azokat a szárazföldre mélyen be-nyuló vonalakat, a melyeknek a meghosszabbításán még ma is nagy szorgalommal dolgoznak.

A német gyarmati politika csak a Stübel-féle administratio kezdetével lépett tudatosan erre az útra és a czélszerű eljárás belátásának évekig kellett a nyilvánosság bizalmatlanságával és a közvélemény nehézségével küzdeni. Az összes német gyarmati vasutak közül Stübel

alatt mintegy 1.800 kilométer épült meg vagy szavaztatott meg. A nagy Dernburg-féle vasuti javaslat még 2.200 kilométernyit teremtett, a mely közül a legtöbb a Stübel-féle vonalak folytatása. Tehát német gyarmati politikáról csak Stübel óta, 1900 óta lehet beszélni.

Az 1900-tól 1910-ig terjedő tizenegy évben következőleg áll az afrikai és déli tengeri német gyarmatok kereskedelmi statistikája millió márkákban:

1. Összefoglaló számok minden gyarmatról (Kiaucsu nélkül):

Év	Bevitel	Kivitel	Összforgalom
1900	41·1	17·0	58·1
1901	38·2	19·4	57·5
1902	42·9	22·1	65·0
1903	41·8	25·6	67·4
1904	46·4	24·7	71·2
1905	71·3	27·8	99·2
1906	121·9	31·2	153·1
1907	88·7	41·2	129·9
1908	91·8	46·4	138·3
1909	107·4	69·6	177·0
1910 ¹⁾	130·4	94·0	224·4

E táblázatban feltűnik az 1905. év 1906-diki beviteli számok hirtelen felszökése, a mi a délnyugot afrikai csapatok számára importált hadiszerek értékével magyarázható. Ennek daczára látni való, hogy az összes kereskedelem állandó békés emelkedésével az 1909-diki összeg már magasabb, mint az 1906-diki, a melybe a hadiszállítások zöme esik. 1910-ben a be- és kivitel először haladta túl a 200 millió márkát.

2. Délnyugatafrika számadatai a következő képet nyújtják:

Év	Bevitel	Kivitel	Összforgalom
1900	7·0	0·9	7·9
1901	10·1	1·2	11·3
1902	8·6	2·2	10·8
1903	8·0	3·4	11·4
1904	10·1	0·3	10·4
1905	23·6	0·2	23·8
1906	68·6	0·4	69·0
1907	32·4	1·6	34·0
1908	33·2	7·8	41·0
1909	34·7	22·1	56·8
1910	44·3	34·7	79·0

E számhasábokon ismét látni a háború és az ezzel szükségessé vált hadiszerek bevitelének hatását. De az 1910. év a maga 79 milliós össz-

¹⁾ a délitengeri gyarmatokra nem állottak 1910-diki adatok rendelkezésre, miért is az 1909-dikiek használtattak fel.

forgalmával, a mely csakis a gazdasági viszonyok, nevezetesen a bányászat békés fejlődésére vezethető vissza, tízmillióval túlhaladja az 1906-diki háborus év eredményeit.

Kamerun, Togo és Keletafrika számadatai a következők:

Év	Kamerun			Togo			Keletafrika		
	Bevitel	Kivitel	Összfor- galom	Bevitel	Kivitel	Összfor- galom	Bevitel	Kivitel	Összfor- galom
1900	14.2	5.9	20.1	3.5	3.1	0.6	12.0	4.3	16.3
1901	9.4	6.3	15.7	4.7	3.7	8.4	9.5	4.6	14.1
1902	13.4	6.7	20.1	6.2	4.2	10.4	8.9	5.3	14.2
1903	9.6	7.6	17.2	6.1	3.6	9.7	11.2	7.1	18.3
1904	9.4	8.0	17.4	6.9	3.6	10.5	14.3	9.0	23.3
1905	13.5	9.3	22.8	7.8	4.0	11.8	17.7	9.9	27.6
1906	13.3	9.9	23.2	6.4	4.2	10.6	25.2	11.0	36.2
1907	17.3	15.9	23.2	6.7	5.9	12.6	23.8	12.5	36.3
1908	16.8	12.2	29.0	8.5	6.9	15.4	25.8	10.9	36.7
1909	17.7	15.7	33.4	11.2	7.4	18.6	33.9	13.1	47.0
1910	25.4	19.9	45.3	—	—	—	38.7	20.8	59.5

Keletafrika bevitelének az utolsó években tapasztalható növekedése részben az épülő vasutak anyagszükségletére vezethető vissza. Ugyanez áll Togora, Kamerunra, Délnyugatafrikára. A tapasztalat azt mutatja, hogy valahányszor elkészül egy új vasuti vonal, utána az újonnan megnyitott terület kereskedelmének emelkedése elegendő volt arra, hogy az illető gyarmat összforgalma oly magasra vagy még magasabbra emelkedjék, mint a mily magasan az építőanyagok bevitelére állott.

Lássuk most még Új-Guinea, a Karolinák és Samoa forgalmát az utolsó tíz esztendőben:

Év	Új Guinea			Karolina stb.			Samoa		
	Bevitel	Kivitel	Összfor- galom	Bevitel	Kivitel	Összfor- galom	Bevitel	Kivitel	Összfor- galom
1900	1.7	1.0	2.7	—	—	—	2.1	1.3	3.4
1901	1.6	1.4	3.0	1.2	1.2	2.4	1.6	1.0	2.6
1902	2.3	1.1	3.4	1.0	1.0	2.0	2.6	1.7	4.3
1903	2.9	1.2	4.1	1.3	1.3	2.6	2.7	1.4	4.1
1904	2.3	1.2	3.5	1.2	1.1	2.3	2.3	1.7	4.0
1905	2.9	1.3	4.2	2.5	1.0	3.5	3.4	2.0	5.4
1906	3.3	1.6	4.9	2.2	1.1	3.3	2.9	3.0	5.9
1907	3.4	2.0	5.4	2.3	1.5	3.8	2.8	1.8	4.6
1908	3.1	1.7	4.8	2.0	4.4	6.4	2.5	2.7	5.2
1909	2.7	2.5	5.2	3.8	5.9	9.7	3.4	3.0	6.4

Külön kell megemlékezni Kiaucsuról, a melynek számadatai más alapokon állanak. Az évek nem naptáriak és az összegek nem millió

márkában, hanem millió kínai dollárban számíttatnak. A kínai dollár értéke a kiaucsui statistikában átlag 2 márkában számítható.

Év	Nem kínai bevitel	Kínai bevitel	Kivitel	Összforgalom
1899—1900 . . .	0·9	3·3	1·6	5·8
1900—1901 . . .	1·8	3·6	4·3	9·7
1901—1902 . . .	4·2	1·5	2·6	9·3
1902—1903 . . .	8·3	4·5	4·5	17·3
1903—1904 . . .	12·0	5·5	7·4	24·9
1904—1905 . . .	16·3	6·1	10·0	39·5
1905—1906 . . .	22·3	6·8	10·4	32·4
1906—1907 . . .	27·2	9·2	15·1	51·1
1907—1908 . . .	21·4	9·8	18·4	49·6
1908—1909 . . .	25·5	13·1	26·4	65·0
1909—1910 . . .	25·9	9·1	29·3	64·3

A mint első pillantásra látni, az utolsó évtized alatt Csingtau kikötőjének összkereskedelme mintegy 12 millió márkáról 130 millióra emelkedett, vagyis több mint megtízszereződött.

1909-ban, a mint a fent közölt statisztikai sorozatokból látható, a német colonialis összkereskedelem értéke pontosan 70 millió márkát tett ki. Ezzel szemben az 1910. év Kiaucsut beleértve 350 millió márkával, azaz az 1900-ik évnek ötszörösével zárul. Legjobban gyarapodott Kiaucsu, a melynek forgalma tizszeresre emelkedett. Majd Délnyugat-Afrika következik majdnem ugyanily rekorddal (8-ról közel 80 millióra). Kamerun 20-ról 45 millióra, Togo 6-ról majdnem 20-ra, Keletafrika 16-ról 60-ra, Uj-Guinea 5-ről 15-re, Samoa 3-ról 6 millióra emelkedett. Ha vizsgáljuk, Kiaucsunak mi okozta jelentékeny felvirágzását, azt látjuk, hogy a Santung-vasut, a mely Csingtau kikötőjének szárazföldi hátterét mintegy 500 kilométernyire megnyitotta és így kiviteli és fellevevőképességét intenzíve fokozta.

Délnyugatafrikára nagy hatással voltak a gyémántleletek, a csumberotavii rézbányák feltárása. Mindkettőnek tulajdonképeni előidézője a délnyugatafrikai vasutak megnyitása volt. A három afrikai német gyarmat közül legkevésbé haladt a vasutilag leginkább elhanyagolt Kamerun, a mennyiben kereskedelme az utolsó 10 év alatt épen, hogy megkétszereződött. Tehát mindig csak a vasutépítést látjuk mint főfontosságú tényezőt.

Végül nem érdektelen egy pillantást vetni a német gyarmatok pénzügyi fejlődésére a legujabb időkhöz. 1890/91-ben az összes afrikai és déli tengeri területekre nem egészen hárommillió márkát fordítottak, a bevételek ennek megfelelően csekélyek voltak. 1896-tól 1900-ig a közben erősen felszaporodott kiadások 13·5-ről 17·2 millióra rugtak, a

tulajdon bevételek 3·2-ről 6·7 millióra. 1901-től kezdve következésképpen alakul a bevételek és kiadások képe (Kiaucus nélkül) millió márkákban.

Év	Bevétel	Kiadás	Év	Bevétel	Kiadás
1901	5·6	16·3	1907	15·4	24·5
1902	6·7	16·8	1908	15·5	24·7
1903	7·5	16·1	1909	19·8	27·2
1904	10·6	21·2	1910	18·0	28·0
1905	11·7	26·8	1911	20·2	30·2
1906	13·4	23·4			

Ebben az áttekintésben mindenekelőtt feltűnő a számok hirtelen felszökése a kiadási oldalon 1904-től fogva. Az ok a délnyugat-afrikai háború költségei és a nagy gyarmati vasutak építésének megkezdése. Mind a két kiadási tétel a rendkívüli kiadások csoportjába tartozik. Ha eltekintünk Délnyugatafrikától, a hol az 1904—1906-iki benszülött fölkelés leküzdésének költségein kívül állandóan magas kiadások adódnak a kizárólag fehér legénységből álló csapatok fentartására, ha továbbá kikapcsoljuk a vasutépítési és hasonló célokra szolgáló rendkívüli kiadásokat a többi afrikai és déltengeri gyarmatokra nézve a következő képet nyerjük:

Év	Bevétel	Rendes ki- adás	Év	Bevétel	Rendes ki- adás
1901	5·6	16·3	1907	15·4	24·5
1902	6·7	16·8	1908	15·5	24·7
1903	7·5	16·1	1909	19·8	27·2
1904	10·6	21·2	1910	18·0	28·0
1905	11·7	26·8	1911	20·2	30·2
1906	13·4	23·4			

Ezekből világos, hogy a gyarmatok saját bevételeinek aránya a rendes kiadásaihoz állandóan kedvezőbbé válik.

Részvénytársaságok statistikája.

A budapesti részvénytársaságok állapota és üzleteredményei 1908-ban és a részvénytársaságok statistikája az 1873—1908. években. Összeállította Csillag Gyula székesfővárosi stat. hiv. főtiszt. Budapest, 1912. 4° (22 + 48. old.).

A füzet, a melynek címe úgyszólván teljes tartalmát kifejezi, a székesfővárosi statisztikai hivatalának kiadásában jelent meg. A füzet elején közölt szövegrész öt csoportra osztva foglalkozik a részvénytársaságokkal: pénzügyintézetek, biztosító intézetek, közlekedési vállalatok, vegyes társaságok, mindegyik csoporton belül kiterjeszkedve a létszámváltozásokra, a részvény- és tartaléktőke állapotára, a tiszta jövedelemre és veszteségre, osztalékokra, árfolyam szerinti értékre és jövedelmezőségre. A hol szük-

séges, a főbb üzletágak menete is ismertetve van és külön alcsoportok is fel vannak véve. Ez a szövegrész azonban csak a részvénytársaságok 1908. évi állapotára szorítkozik, noha hasonló interpretáló rész a huszonöt éves periodust ismertető táblázatokhoz sem lett volna fölösleges.

A táblázatok záró adatait az alábbi kimutatásban foglaltuk össze, a mely a főbb csoportok szerint tájékozást nyújt a legfontosabb tételről:

A vállalat neve	Vállalatok száma	Osztalékra jogosult részvénytőke koronában	Üzleti végeredmény koronában	Osztalék koronában	Osztalék százalékban
<i>Pénzintézetek :</i>					
Bank	{ 1873 14 1908 56	102,901.800 332,891.324	2,906.438 36,624.086	3,851.214 28,715.348	3·7 8·6
Földhitelintézet	{ 1873 — 1908 2	— —	— 1,664.136	— 209.455	— 5·0
Takarékpénztár	{ 1873 7 1908 17	12,360.000 88,150.000	1,804.924 15,568.402	1,497.334 12,552.167	12·2 14·2
Összes pénzintézetek	{ 1873 21 1908 75	115,261.800 421,041.324	1,101.514 53,856.624	5,348.548 41,476.970	4·7 9·8
Biztosító intézetek	{ 1873 6 1908 8	9,286.240 18,000.000	826.596 5,533.920	1,119.200 2,575.000	12·1 14·1
Közlekedési vállalatok	{ 1873 6 1908 19	9,667.200 112,448.400	1,131.352 10,104.959	928.460 8,846.515	9·6 7·7
<i>Ipari részvénytársaságok :</i>					
Malomipar	{ 1873 11 1908 11	18,508.000 29,462.500	2,618.580 2,834.890	1,611.000 2,015.500	8·7 6·8
Sör- és szeszipar	{ 1873 1 1908 10	1,400.000 26,955.500	164.562 2,713.897	140.000 1,975.100	10·0 7·6
Cukoripar	{ 1873 — 1908 4	— 17,500.000	— 2,424.035	— 1,890.200	— 10·8
Egyéb mezőgazd. ipar	{ 1873 — 1908 38	— 71,159.000	— 1,114.267	— 2,544.750	— 3·6
Vas- és gépipar	{ 1873 2 1908 25	6,000.000 83,855.000	502.628 13,401.473	430.000 hiányzik	7·2 11·7
Bányaipar	{ 1873 1 1908 29	6,000.000 87,830.000	562.064 11,184.382	540.000 hiányzik	9·0 7·0
Petroleumipar	{ 1873 — 1908 10	— 41,475.000	— 1,064.532	— hiányzik	— 2·2
Építőipar	{ 1873 9 1908 25	16,623.320 28,170.500	905.616 4,105.647	596.666 2,805.780	3·6 9·7
Nyomdaipar	{ 1873 3 1908 16	3,101.000 9,422.000	541.936 1,040.767	399.580 hiányzik	12·5 6·9
Villamossági ipar	{ 1873 — 1908 14	— 41,062.000	— 4,555.003	— 2,621.000	— 6·4
Egyéb iparok	{ 1873 2 1908 92	1,173.400 81,046.261	16.344 1,778.676	30.600 2,849.150	1·5 3·5
Összes ipari részvénytársaságok	{ 1873 29 1908 274	52,805.720 517,939.261	5,311.730 46,217.569	3,747.846 34,201.800	7·1 6·6
Vegyes társaságok	{ 1878 1 1908 84	1,000.000 36,043.780	99.052 1,046.532	80.000 hiányzik	8·0 5·9
Összes részvénytársaságok	{ 1878 63 1908 460	188,020.960 1.105.472.765	6,267.216 116,759.604	11,224.054 89,255.758	6·0 8·1

Számszerű ellenőrzés alá ezek az adatok természetesen nem vonhatók, bizonyos más természetű megjegyzések azonban mindenesetre merülhetnek fel. Meg kell mindenesetre említenünk, hogy bár a füzet az idén, alig néhány hete jelent meg, némely fontos ipari alcsoportnál a vállalatok által kifizetett osztaléokra vonatkozó 1908. évi adatok még mindig hiányzanak. Nyilvános számadásra kötelezett vállalatokról lévén szó, aligha lehet feltenni, hogy ebben a vállalatok volnának hibásak, a melyek esetleg négy év multával sem terjesztették be adataikat, annál is inkább, mert ezeket az adatokat a kormány statisztikai évkönyve sokkal rövidebb idő elteltével szokta közreadni. Egyáltalán meg kell azonban említenünk azt, hogy az egész statistika nagyon megkésve jelent meg; ilyen kiadványoknak nem a jelentési időszakot követő negyedik esztendőben, hanem sokkal hamarabb kell megjelenniök, ha a szerkesztést és kiadást végző hivatalok azt akarják, uogy valaki át is nézze őket.

9.

Árstatistika.

Ez év január 1-től kezdve az osztrák kereskedelem- és földművelésügyi ministeriumok a Stat. Zentralkommission közreműködésével „Warenpreisberichte“ címmel heti értesítőt adnak ki, a mely minden csütörtökön jelenik meg. Az értesítő első helyen a legfontosabb nyers anyagok és fogyasztási cikkek nagykereskedelmi árait közli a legjelentékenyebb bel- és külföldi piaczok árjegyzései alapján. Minden egyes tételnél közölve van az áru minősége, a szállítás ideje, a legalacsonyabb és legmagasabb jegyzés, esetleg az illető piacz statisztikai hivatala által már kiszámított és így közölt átlagár. Az összeállításba fel vannak véve a következő cikkek: búza, rozs, árpa, zab, tengeri, búzaliszt, cukor, disznózsír, szesz, nyersvas, réz, ón, kávé, petroleum, gyapot, gyapjú. A második rovat a gabona és őrlemények tőzsdei árait közli az osztrák terménytőzsdéken, a harmadik rovat a bécsi állatfelhajtást és állatárakat, a negyedik pedig a húsfelhozatalt és húsárakat, külön közölve a nagy- és kiskereskedelem árait. Tekintettel a statisztikai felvételek rendszerében mutatkozó nagy eltérésekre, minden számhoz külön magyarázó szöveg is járul, a mely a kezelésre vonatkozó utasításokat tartalmazza. Az említett rovatokon kívül, a melyek állandó jellegűek és minden számban ismétlődnek, a függelék a külföldi osztrák-magyar konzulátusok jelentéseiből közli azon részeket, a melyek a rovatokban elő nem forduló cikkek áraitra vonatkoznak.

9.

A szabadságharcz pénzügyei.

Faragó Miksa: *A Kossuth-bankók kora.* (A szabadságharcz pénzügyei.) A Nyugat kiadása. Budapest 1912. 8°. (344).

Gazdag szabadságharczi irodalmuknak mindeztideig volt egy nagy hiányossága az, hogy csaknem az összes szerzők, a kik foglalkoztak a szabadságharcz történetével, a politikai és katonai részre szoritkoztak, ellenben nem volt senki, a ki az önvédelmi harcznak pénzügyi történetét vette volna kutatás és tárgyalás alá. Ezen a hiányon segít most Faragó Miksa könyve, a mely ezt az elhanyagolt részt világítja meg, magyarázatát szolgáltatva egyuttal a forradalom több olyan részletének, a mely nem állott teljesen tisztán a nyilvánosság előtt.

A munka kétségtelenül bőséges utánjárással, gazdag forrásirodalom tanulmányozása alapján iratott meg és tiszta képet rajzol az önvédelmi harcznak erről az oldaláról. Kezdi a negyvenes évek általános gazdasági viszonyainak, az Osztrák nemzeti bank politikájának ismertetésén, majd az általános politikai viszonyok, a szabadságharcz előzményeinek tárgyalása után, bőven vázolja azokat a körülményeket, a melyek az első magyar ministeriumot magyar bankjegyek kibocsátására indították. Helyesen utal arra, hogy ez a bankjegykibocsátás egyike volt a legfontosabb lépéseknek, a melyek az udvari pártot arra az elhatározásra birták, hogy a Magyarországnak nyújtott engedményeket minden eszközzel visszavegye. Maga a szabadságharcz pénzügyi politikája különben főbb vonásaiban igen egyszerű. A kormány először a nemzeti adakozásból és kamatozó kincstári utalványokból tőkét gyűjtött, a melyet a Pesti magyar kereskedelmi banknál helyezett el bankjegykibocsátás céljából. Később államjegyeket bocsátott ki, a melyeknek fedezetét az állam összes közjövödelmei szolgáltatták. Összesen körülbelül hatvan millió forint volt az, a mit a szabadságharcz kormánya ilyenformán forgalomba hozott. Mikor a Debreczenbe való menekülés után az osztrák fővezér a Pesti magyar kereskedelmi banknál letétben hagyott bankjegyalapot lefoglalta, a nyomda volt a forradalomnak egyetlen pénzügyi támasza. Ettől az időponttól kezdve a fedezet nélkül maradt bankjegyek és a fictiv fedezettel bíró államjegyek érvényességének egyedüli biztosítója a magyar fegyverek sikere volt. Győzelmek után árfolyamuk emelkedett, a tavaszi hadjárat után az osztrák bankjegyek árfolyamát is elérte, vereségek alkalmával, különösen az orosz betörés után pedig fokról-fokra alászállott, míg a Haynau-féle rendeletek teljesen semmiséknek nem nyilvánították őket.

Ennél az áttetsző, kevés érdekességű történetnél a részletek sokkal érdekesebbek. Kossuth pénzügyi tervei, a melyeket még a szabadság-

harcz kitörése előtt kifejtett, megérdemlik, hogy velük az utókor foglalkozzék: felfogásukban közelebb állanak a mai kor pénzügyi politikájához, mint a negyvenes évek fiscalitási elveihez. Érdekes Faragó könyvében a folyamat ismertetése, a mely azt eredményezte, hogy már a harc első hónapjaiban minden idegen pénz eltűnt és csak a Kossuth-bankó maradt forgalomban. A rossz pénz kiszorítja a jobbat elve itt is teljesen érvényesült, oly annyira, hogy mikor Windischgrätz 1849. január legelőjén Budapestet elfoglalta, a központi kormány tervei ellenére nem jelenthette ki a Kossuth-bankókat érvényteleneknek, egyszerűen, mert nem volt más. Maguk az osztrákok is elfogadták őket és fizettek velük. A forgalomból kérlelhetetlen szigorúsággal csak Haynau tilthatta ki őket.

A hatvan milliót megközelítő mennyiségű bank- és államjegy teljes elértéktelenítése természetesen óriási kárt okozott az egész országra nézve. Hogy hatásaiban ez a kár mekkora volt, az Faragó könyvében nincs kellően kidomborítva, inkább csak következtetni lehet rá, a pesti kereskedelmi egyesülések felterjesztéseiből és a budapesti és bécsi sajtó közleményeiből, a melyek részben idézve vannak. Megtudjuk ezekből, hogy a szabadságharc leverése után nemcsak nálunk, de Ausztriában is igen komoly hangok hallatszottak, a melyek a Kossuth-bankók beváltását ajánlották a kormánynak, olyformán, hogy a beváltás Magyarország közjövödelmének terhére eszközöltessék. Ausztriának ez különösen érdekében állott, mert a magyar vevőközönség anyagi megrontása rája is visszahatott. Mindamellett az osztrák kormány Magyarországgal szemben e tekintetben nem gyakorolta azt a méltányosságot, a melyet Velenczével szemben tanusított.

Faragó Miksa könyve, ismételjük, igen érdekes, mindazonáltal néhány megjegyzést elhallgatnunk nem lehet. Mindenekelőtt túlságosan terjengős, sok fölösleges részletre kiterjeszkedik, a mit bátran elhagyhatott volna. Föl lehet ugyanis tenni, hogy a ki a szabadságharc pénzügyi történetét akarja olvasni, az a szabadságharc politikai történetének főbb eseményeit ismeri annyira, hogy azoknál huzamosabban idézni nem szükséges. Nyugodtan állithatjuk, hogy a könyvnek egy harmadával való megrövidítése annak csak hasznára vált volna. Valósággal meglátszik a könyvön, hogy a szerző mindenáron vastag kötetet akart írni, talán mert az jobban imponál. Egy másik megjegyzés a könyv typografiájára vonatkozik, a miért azonban szintén a szerző felelős. A szerző nyilván, hogy bizonyos neki fontosabbnak tetsző passusokra felhívja az olvasó figyelmét, nagyon szívesen alkalmaz cursiv és vastag betűs szedést, a mi a könyvnek itt-ott egész plakátszerű jelleget kölcsönöz. E mellett igen gyakran frázisok, olyan mondások vannak ilyen feltűnő szedéssel kiemelve, a miknek a tulajdonképeni tárgyhoz semmi közük: „Ez a mi

ösiségünk!“ „Lázadókkal nem tárgyalok. Feltétlen meghódolás!“ „Az egyesült orosz-osztrák hadak túlereje okozta az önvédelmi harcz letörését“ stb. Ezeket, elhiheti a szerző, már könyvének megjelenése előtt is tudtuk. Frazeológiájában a könyv ott, a hol a tulajdonképeni pénzügyi történet mezejéről más területekre megy át, meglehetősen közel áll a Gracza György-féle ponyvairodalomszerű szabadságharcz-történetekhez, a mi pedig legkevesbbé sem szolgál előnyére. Minden irodalmi műnek megvan a saját stílusa, egy ilyen munkához pedig minden inkább illik, mint a fölösleges, nagyhangú bombasztokkal való dobálózás.

A könyvhöz két függelék van csatolva, az Almássy bankóknak és Pest város váltóczéduláinak története. Mindkettő tulajdonképen a szövegbe lett volna beillesztendő, hisz ezek is hozzátartoznak a szabadságharcz pénzügyi történetéhez. Ezt a különös formát a két közlemény annak köszönheti, hogy már régebben önálló cikk formájában megjelentek és a szerző egyszerűbbnek tartotta a könyvbe való beillesztés helyett újra lenyomatni őket. A kötethez Madarassy-Beck Gyula báró irt előszót.

Tonelli Sándor.

Az industrialismus győzelme.

Grunzel Josef: *Der Sieg des Industrialismus. (Bodenemanzipation und Betriebskonzentration.)* Leipzig, 1911. Duncker & Humblot, 160. old.

Grunzel azt a folyamatot írja le, a mint az ipar mind nagyobb mértékben foglal tért a társadalmi munka és együttműködés egész területén. Nem annyira megállapításai, melyek kevés újat és többször vitathatót is mondanak, hanem inkább példái érdekesek és világos okfejtése értékes.

Az emberi igények finomodása az ipari termelés jelentőségét állandóan növeli a mezőgazdasági termeléssel szemben. Mig az olasz földmunkás jövedelmének 80—90⁰/₀-át fordítja élelmiszerre, az európai jobb helyzetű középosztály tagja csak jövedelmének 50⁰/₀-át. Ezenkívül a természetes élelmiszerek drágasága és romlandósága pótlószerek gyártására készíti az ipart. De a technika fogyasztásában is mindinkább a mesterséges nyersanyag foglalja el a természetes helyét. A vörös festék természetes nyersanyagát, a buzért, a kőszénkátrányból gyártott alizarin, az Indiából jövő természetes kékfestőanyagot a mesterséges indigó, a Formosa szigeten termett kámfort a szintetikus kámfor pótolja. A természetes szódát, bórsavat a mesterséges úgyszólván teljesen kiszorította, Chile salétrom-monopoliumát a levegő nitrogénje fenyegeti. A villamos-

és automobil-ipar nagy kaucsukszükséglete a szintetikus kaucsuk gyártásának elméleti megoldását eredményezte már.

Az industrialismus a mezőgazdaság területén is mind fényesebb győzelmeket arat. A gabonatermelés nem rentabilis, mert productivképessége csak kis mértékben növelhető, a termelés csak nagyon korlátozottan olcsóbbítható. Pedig minél többre kerül valamely földterület megszerzése (és a földár állandóan emelkedik), annál inkább kell rajta értékes terméket termelni. Gyümölcs, főzelék termelésére kell áttérni, mert azonkívül, hogy e cikkekkel nagy árakat lehet elérni, azok az üzem termelőképességét erősen növelő specializálódást is lehetővé teszik. Az állattenyésztés is mindinkább industrializálódik. Érdekes példáját adja ennek a kis Dánia. Mig mindenütt a világon az iparban foglalkoztatott népesség növekvőben, a mezőgazdasági népesség csökkenőben van, Dániában épen megfordítva a mezőgazdasági népesség 1890—1901-ig az összes lakosságnak 27·1⁰/₀-áról 48·2⁰/₀-ára, az ipari ellenben az egész népességnek 23·9⁰/₀-áról csak 25·2⁰/₀-ára emelkedett. Dániában az állattenyésztés valósággal iparrá vált, mert egy mindennemű technikai berendezéssel felszerelt tejgazdaság nagyon kevésbé különbözik a gyártól. Ezeket az üzemeket a kitünő dán termelészövetkezetek létesítették. Hasonló fejlődést mutat föl ott a baromfi-tenyésztés is. Az industrialismus egyik jelensége az is, hogy a mezőgazdasági iparok mind jobban elválnak a földműveléstől. A malomiparnak, a sörfőzésnek, a cukorgyártásnak, a szeszégetésnek mindinkább tágul a földműveléssel való kapcsolata. A bányászat sem ága már a földművelésnek, hanem technikai és gazdasági szempontból teljesen önálló iparág.

A modern nagyüzem nagy anyagértéknövelő szerepét jellemzően világítja meg az az összeállítás, mely szerint manapság módunk van arra, hogy 0·75 dollár értékű vasércből 5 dollár értékű vasrudat vagy 6·800 dollár értékű aczeltűt vagy 29·480 dollár értékű inggombot vagy 200·000 dollár értékű órarugót vagy 2·5 millió dollár értékű óracsavart gyártsunk. Bár minden termelés megindítója a természetbeli föltételek kedvező volta, minél inkább dönthetők le a természetes föltételek korlátai, annál hatalmasabb fejlődés válik lehetővé. Ma már nem a természet, hanem a piac a döntő. Bármely iparágak van kilátása prosperálásra, még ha a legmesszibb vidékekről is kell nyersanyagát beszereznie, ha csak eléggé kiterjedt piacza van. 1750-ben Anglia vasszükségletének $\frac{1}{3}$ -ét külföldről szerezte be és csak később bírta az emelkedő szükséglet a hatalmas angol vasipar megteremtésére. Belföldi piac hiján hiábavaló minden védővám, iparfejlesztő és iparpártoló politika. A védővám csak a meglevő piacot tudja megvédeni, de nem tud piacot teremteni. Hogy milyen hatással van a piac az ipar fejlődésére, arra érdekes példát szolgáltat a szódagyártás. A régi Leblanc-eljárás szerint a szódán kívül

még kénsavat, salétromsavat, sósavat, sulphatot, marónatront és chlormeszet termeltek ugyanabban a folyamatban, úgy, hogy az egyik vagy másik termék mennyiségét nem lehetett előre meghatározni. Mikor azonban a szódaszükséglet a többi vegyészeti segédanyagban való szükségletet nagy mértékben fölülmulta, a Solvay-eljárás, mely szódának konyhasóból kénsav és sósav nélkül való gyártását teszi lehetővé, a continentalis vegyészeti ipart virágoztatta föl. Viszont piac nélkül a természeti gazdagságok sem értékesíthetők. Oroszország például nagy ércgazdagságával nem tud mit kezdeni. A termelők a messzi, de biztos piacot többre becsülik a bizonytalan, bár talán jövedelmezőbb helyi fogyasztásnál. A város középpontján kapható a legjobb és legolcsóbb élelmiszer, míg a kültelkeken és még inkább az egy élelmiszert szállító falvakban a legegyszerűbb szükségleteket is alig lehet tisztességesen kielégíteni.

Míg a legutóbbi időkig a termelési költségeket csökkentő specializálódás irányában haladt az ipari fejlődés, újabban az üzletmenetet egyetlen egy iparág eshetőségeinek kitevő specializálódás helyett a több vállalatot egy vállalati formává egyesítő, rizikókiegyenlítő üzemi concentratio a fejlődés iránya. A concentratiós folyamatban nagy szerep jut a bankoknak, a melyek az egyéni vállalathoz fűződő személyes érdekek-szülte ellentállásokat igyekeznek elhallgattatni. Az üzemi concentratio a fusio, a combinatio, az érdekközösség, a cartell és a trust alakjában jelentkezik. A combinatióban különböző czikkeket termelő üzemek egyesülnek oly módon, hogy ugyanannak a termelési folyamatnak válnak részeseivé. Érdekközösség önálló vállalatoknak a termelésben vagy a forgalomban való közös érdekei biztosítására keletkezik. Tagjainak önállóságát meghagyja, de a cartelltől abban különbözik, hogy az illető termelési ágban nem kell okvetetlen uralkodó helyzetet elfoglalnia.

Az üzemi concentratio a munkaalkalom állandóságát biztosítja, magasabb bérek fizetésére könnyebben képesít és a munkaszerződést megfosztja személyes jellegétől, a patriarchalis szellem minden maradványától. Jobb munkaföltételek nagyobb érdekközösségekkel szemben kisebb erőfeszítéssel vivhatók ki, mint az egyes munkáltatóval szemben. A munkások szervezkedését is nagy mértékben előmozdítja a concentratio. Természetszerűen munkásjóléti intézmények berendezését is megkönnyíti.

Az utolsó fejezetekben Grunzel az agrárvámokkal, a munkaerő vám-védelmével, a cartell- és trusttörvényekkel, a tőkekivitellel, az állami monopolistikus törekvésekkel és az adópolitikával foglalkozik. Az emberek az alacsony munkabért fizető helyekről a magasabb munkabér területeire vándorolnak és minthogy továbbra is régi életszínvonalukat tartják meg, pénzt takarítanak össze, a melyet hazaküldve, tőkével gazdagítják

hazájukat. Az Amerikai Egyesült-Államokból évenként átlag $1\frac{1}{4}$ milliárd frank megtakarított munkabér jut el Európába. A bevándorló munkás az idegen ország számára azonban csak addig nyereség, a míg nagy a munkáshiány és nincs elég belföldi munkás, a ki az országban költi el munkabérét magasabb életszínvonalának megfelelően. Minden gazdasági területen munkabér, munkabérteljesítmény és életszínvonal között bizonyos egyensúly uralkodik, a melyet kisebb igényű munkások bevándorlása érzékenyen megzavar. Épen azért igyekeznek az elvileg szabadon bevándorló munkások sorait egészségügyi és biztonsági intézkedésekkel ritkítani. Franciaországban 1911-ben egy, az idegen munkásokra kivetendő specialis adó javaslatával igyekeztek a hazai munkaerőt a bevándorlókkal szemben megvédelmezni.

A vagyon megadóztatását csak abban az esetben helyesli Grunzel, ha valóban látható jövedelmet hajt. Hogy mi az álláspontja a telekspeculatio megszüntetésére irányuló telekértékemelkedési adóval szemben, arra nézve nem nyilatkozik. Ellenben nagy barátja a fogyasztási adóknak, „melyeket a teoretikus megvetés helyzetéből“ (155. l.) ki kell emelni. A fogyasztás szerinte jobb mérője az adózóképességnek, mint a jövedelem. De csak olyan árúkat sujtana fogyasztási adóval, melyek nem okvetetlen szükségesek az életfenntartáshoz, pl. alkoholos italokat, dohánygyártmányokat, gyarmatárúkat stb. Az adóteher a minőséggel progressive növekednék. A pénzügyi egyedáruságoknak is hive Grunzel.

Könyvének végén azt a conclusiót vonja le, hogy a népképviselőnek gazdasági kérdések megoldására való alkalmatlan volta egy külön gazdasági parlament megalkotását teszi kívánatossá. Ez nem volna törvényhozó, hanem véleményező szerv, mely a szaktestületek képviselőiből alakulna és minden fontosabb közgazdasági kérdést letárgyalna, mielőtt az a törvényhozás vagy a közigazgatás döntése alá kerülne. Ezt az indítványát, mely minden esetre meggondolást érdemel, elméletileg is megkísérli megokolni. Az állampolgárok politikai pártállása szerinte független gazdasági érdekeiktől. Erre a könnyen ledönthető elméleti alátámasztásra azonban semmi szükség sincsen. Attól függetlenül is lehet a javaslatról beszélni.

Székely Artur.

Angol bankügy.

Withers, Hartley: *The meaning of money*. németül *Geld und Kredit in England*, fordította dr. Hans Patzauer. Gustav Fischer, Jena, 1911.

Az angol napilapok közgazdasági rovata teljesen független a lap többi részétől és a rovat szerkesztőjét cityeditornak nevezik. Hartley

Withers, azelőtt a Times-nak, később a Morning Post-nak cityeditor-a, a londoni pénzpiacot és a bankok működését írja le. Azoknak, a kik Bagehot és Edgar Jaffé kitűnő könyveit ismerik, nem sok újat mond a szerző, sőt Jaffé könyve sok tekintetben mélyebb bepillantást enged az angol viszonyokba, mint Withers-é, a ki a bankok nevének felemlítését gondosan kerüli, a mi nem mindig válik a mű javára. Mielőtt tulajdonképeni tárgyához fogna, több fejezeten át ismerteti a pénzügyeket általában, az ércz- és a papírpénz történelmi fejlődését Angliában és a váltók különféle nemeit. Azután áttér a londoni bankok nagy betétállományának kritikájára és azt mondja, hogy téves az a hiedelem, hogy az angol bankoknak mintegy 900 millió fontra tehető depositumai a népeség megtakarításait reprezentálnák. Ezeknek nagyrésze különféle hitelek nyújtása következtében létrejött követelésekben leli eredetét. Ha egy bank valamelyik ügyfelének váltót escomptál vagy más formában nyújt hitelt, az illető chèque-vel fog disponálni és a chèque-et átadja hitelezőjének, a ki azt viszont a maga bankjának adja jóváírásra. Ugyanakkor tehát, a midőn az egyik bank kölcsönállománya emelkedik, valamelyik másik bank betétállománya is emelkedni fog hasonló összeggel. Bármely pillanatban rögzítjük meg az összes angol bankok statusát, az összdepositumoknak nagy része az összkölcsönökben találja meg az ellentétét, nem pedig a betevők pénzében. Ezután következik az u. n. chèque-fizető bankok és a bill broker-ek, discontházak, acceptházak, külföldi bankok működési körének ismertetése; az utóbbiak abban különböznek a chèque-fizető bankoktól, hogy a reájuk intézett chèque-eket nem fizetik készpénzben, hanem egy clearing house-bank-ra szóló chèque-vel. A külföldi váltóárfolyamok tárgyalása után ismerteti a Bank of England működését és heti kimutatásait, a bankkamatláb és a piaczi kamatláb közötti összefüggést. Végül egy fejezetet szentel annak a kérdésnek, a mely Anglia közvéleményét az 1907. évi válság óta élénken foglalkoztatja, az aranytartalék kérdésének. Célravezetőnek tartaná, ha az angol kormány a tartozását fokozatosan visszafizetné az angol banknak, továbbá ha a bankok a hitelek engedélyezését kellő összhangba hoznák készpénzkészletükkel és ezt minél rövidebb időközökben közléteendő kimutatásaikkal a nyilvánosság előtt igazolnák. E kimutatásoknak azonban nem a kimutatás napján levő statust kellene tartalmazniok, hanem az elmúlt időköz átlagát, hogy ezzel a bankoknál mostanában divó ama szokásnak eleje vétessék, hogy a rövid lejáratú kölcsönpénzeknek a kimutatás napjára való visszavonása által a kimutatásokat nagyobb pénzkészlet feltüntetésével szépítsék.

Müller Vilmos

Lápok értékesítése.

Vajda Ödön: *Magyarország tőzeglápjainak hasznosítása*. A magyar mérnök és építészegylet Kossuth közgazdasági pályadíjával jutalmazott tanulmány. Budapest, 1912. Pátria r. t. 8° (66).

Magyarországnak 965 km² tőzeglápterülete van, a melynek tőzeg térfogata becslés szerint 1.234 millió m³-ra rug. Noha e tőzegterületeknek nálunk távolról sincs akkora jelentőségük, mint más országokban, például Svédországban, a hol a lápok az ország területének 12 és Finnországban, a hol 15 százalékát teszik, mégis értékesítésük kérdése nálunk is olyan problema, melylyel érdemes foglalkozni. Magyarország egész tőzegkészlete ugyanis körülbelül a mai évi szénbehozatalnak ötven évi pótlására volna elegendő. A tanulmány ebből a praemisából kiindulva technikai és jövedelmezőségi szempontból sorra veszi a tőzegértékesítés különböző módjait, a kézi szerszámokkal való tőzegásást, a géptőzeg előállítását, a tőzegrészt, tőzegríkett és tőzegpor gyártását és számításai eredménye gyanánt azt állapítja meg, hogy a kisebb lápok tőzegtartalmát jövedelmezőleg csak úgy lehet hasznosítani, ha géptőzeget állítunk elő a környékbeli mezőgazdasági és ipari üzemek számára, vagy a géptőzeget a lápon szivógázregenerátorokban elégetve, az előállított elektromos áramot juttatjuk rendeltetési helyére. Másként a tőzeg a szénnel nem versenyezhet. A nagy lápokon mondógáztelepeket kell felállítani s az előállított gázt vagy elektromos energiát messze vidékekre is el lehet vezetni. Természetesen meg kell várni, hogy az eredmények az előzetes számításoknak megfeleljenek-e. Minthogy Magyarországon a tőzegtelepek csaknem kizárólag nagybirtokosok kezében vannak, hasznosításuk a magántevékenység körébe tartozik, nem úgy, mint Poroszországban, a hol az állam saját birtokában levő tőzegtelepeket termelő területekké kezdi átalakítani és parcellázva kisembereknek adja át.

1-6 szám

1. évfolyam

218

1912. JANUÁR HAVA.

XXXVI. ÉVFOLYAM.

47. KÖT. 1. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI

MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Vizaknai Antal. †	1	Közlemények és ismertetések	34
Buday László: A statistika nemzetközi művelése	6	A gabonakereskedelem, a gabonaárak és visszahatásuk a külkereskedelemre. — A japáni közgazdasági állapotok. — Külföldi népelemek Franciaországban. — A magyar posta multja. — A canadai népszámlálás eredményei. — Szabadkereskedelmi congressus jelentése. (t. s.) — Vasuti politika. — A vasuti díjszabások. — Tanulmányok a drágaság kérdéséről. (t. s.) — Bosznia közgazdasága. (9) — Kiviteli akadémia Fiumében. (9) — A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete. (F. I.) — A Népművelő Társaság első socialpolitikai tanfolyama. — Közegészségügyi szaktanácskozmány. — A pénzüintézetek revisiója. Vita. — A Magyar Közgazdasági Társaság 1911. évi működése. — Magyar Közgazdasági Társaság.	
Neumann Ernő: A kivándorlás része az olasz váltó-árfolyamok emelkedésében	21		
Társadalomgazdaságtani Bibliographia .. .. . (481)			
Hirdetések.			

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA - RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V., Hold-utca 7.

A „Közgazdasági Szemle“ megjelenik minden hó végén kb. 4^{1/2}—6 ivnyi terjedelemben hirdetési függelékkel. **Előfizetési ára egész évre 20 korona; egyes szám ára 2 korona.**

Előfizetéseket elfogad a „Közgazdasági Szemle“ kiadóhivatala (Budapest, V., Hold-utcza 7.) és minden könyvkereskedés.

A „Közgazdasági Szemlé“-t érintő közlemények Mandelló Gyula szerkesztő címére küldendők: Budapest, I., Tábor-utcza 2.

A Magyar Közgazdasági Társaság
kiadásában megjelent:

Csonka munkásosztály az amerikai magyarság

Irta:

Hoffmann Géza
cs. és kir. alkonzul

Budapest, 1911. Pesti Könyvnyomda R.-T. 410 oldal.

Ára 5 korona.

A Nemzetgazdasági Eszmék Története Magyarországon

Irta:

Kautz Gyula.

Az 1868-iki eredeti kiadás változatlan lenyomata.

Budapest, 1911. Pesti Könyvnyomda R.-T. 602 oldal.

Ára 6 korona.

A „Magyar Közgazdasági Társaság“ tagjai és a Közgazdasági Szemle előfizetői mindkét munkát kedvezményes áron, 4-4 K.-ért kaphatják a Pesti Könyvnyomda R.-T.-nél.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
MANDELLÓ GYULA

1912. — XXXVI. ÉVFOLYAM. — 48. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1912

TARTALOM.

1912. XXXVI. ÉVFOLYAM. — 48. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Balás Károly: Gazdasági szükségletek és érdekek	443
Bán Endre: A magyar államkölcsön kérdéséhez	476
Buday László: Statistika és közigazgatás	750
Ferenczi Imre: A munkanélküliség és a nemzetközi munkásvándorlások	735
Havas Mór: A csatornakérdéshez	639
Illés Imre: Mezőgazdasági munkabérstatistika	461
Kovács Alajos: Népesedésünk újabb jelenségei	783
Lenárd Jenő: Többtermelés	567
L. Sipos Kámilló: Adalék az absolutismus gazdasági könyvészetéhez	817
Moricz Miklós: Magyarország ipari népessége	590
Ruttkay Vilmos: Angol szénbányamunkás sztrájk	433
Schiller Ottó: Bosznia gazdasági viszonyai	807
” ” Középosztály-politika	678
Szterényi József: Gazdasági vonatkozások Ausztria és Magyarország között	711
Sz. Gy.: Actualis tengerhajózási és exportkérdésekről	484
Tonelli Sándor: Az érdekképviselet	656

II. Közlemények és ismertetések.

Adalék a magyar jegybankkérdés bibliographiájához (L. Sipos Kámilló)	636
Adalékok a drágaság kérdéséhez (T. S.)	999
Alapítások és tökeemelések a Németbirodalomban 1911-ben	599
Alkoholtilalom Uj-Zeelandban	549
Angol bányászat 1910-ki balesetstatistikája (9)	622
Angol kereskedelmi kamarák congressusa	532
Angol kivándorlás 1911-ben	609
Angol népszámlálásnak a népesedésre vonatkozó eredményei	547
Argentína fagyasztott és hűtött húsgyártása	523
Argentína marhaállománya	605
Bajor serfőző-ipar	604
Bevándorlás Amerikába (H. G.)	530
Budapesti m. kir. államrendőrség 1911. évi jelentéséből	707
Budapest socialpolitikai programja	550
Brünni gyapjuipar 1911-ben	516
Egyesült-Államok új gazdasági politikája (9)	851
Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság	779
Északamerikai unióbeli be- és kivándorlás 1911-ben	534
Fémstatistika	775
Francia külkereskedelem fejlesztése	614
Franciaország bortermeleése 1911-ben	514
Gabonavámok (9)	614
Hatósági és magánüzem egyesítése (Sz.)	693
Huszonharmadik nemzetközi bányamunkás-congressus	835
Japán kereskedelmi és fizetési mérlege 1911-ben	700
Kakaó-valorisatio	525
Kartellmozgalmak Ausztriában (Sz.)	538

	Oldal
Kartellmozgalom 1911-ben	617
Kereskedelmi szerződések előkészítése (T. S.)	498, 611, 771
Kibocsátások és alapítások Magyarországon 1911-ben	542
Kisipar fejlődése Németországban (Sz.)	778
Kivándorlás Hamburgon át 1911-ben	610
Legújabb statisztikai adatok az Egyesült-Államok gazdasági viszonyairól (Sch.)	696
Magyar Közgazdasági Társaság	710, 782, 853
Magyar mezőgazdasági munkások (Ferenczi Imre)	836
Magyar társadalomtud. egyesület birtokpolitikai szaktanácskozmánya (—r.) .	563
Magyar vámpolitikai központ (I. S.)	689
Moszkva—pekingi vasut	703
Munkanélküliség	561
Munkások részese a nyereségben az angol iparvállalatoknál (Sz.)	774
Munkásosztály életfenntartási viszonyai (Sz.)	841
Munkügyi ministerium az Egyesült-Államokban (Sz.)	773
Nemzetközi automobil-statisztika	528
Nemzetközi lakásügyi (X-ik) congressus Hágában (F. I.)	557
Német bányák és kohók 1911-ki termelése	311
Német érdekképviseletek	706
Német jogászgyűlés (harminczegyedik)	563
Német középosztály congressusa (Sch.)	692
Németország húsfogyasztása 1911-ben	512
Német szakszervezetek. 1911	620
Német tengerhajózás 1911-ben	530
Német tengerihál-kereskedelem	521
Nyolczórás munkanap az Egyesült-Államok állami üzemeiben (Sch.)	840
Olasz selyemipar	525
Orosz alapítások 1911-ben	602
Oroszország tojáskivitele 1911-ben	604
Oszták kivándorlási enquete	606
Oszták lakásalap	554
Oszták-magyar monarchia és a Németbirodalom keresk. forgalma 1910-ben .	616
Oszták-magyar monarchia vámpolitikája (Szirt Lajos)	503
Petroleum-monopolium Németországban (Sz.)	848
Porosz állatszán:lálás 1911-ben	509
Sanfranciscoi világkiállítás	535
Socialis kérdés (9)	606
Szabadkereskedelem (9)	610
Sztrájk ellen való biztosítás	560
Társadalmi problema (N. F.)	632
Új pénzügyi folyóirat (Exner Kornél)	768
Valuta rendezése Magyarországon (Neumann Ernő)	624
Világ aranytermelése 1911-ben	517
Zürichi socialis hét (Máday Andor)	829

III. Ismertetett művek.

	Oldal
Diehl Karl: Zur Frage der Getreidezölle. Jena, 1911	614
Fellner Frigyes dr.: A valuta rendezése Magyarországon, különös tekintettel a készpénzfizetések megkezdésére. Magyar Közgazdasági Könyvtár, Budapest, 1911	624
Grunzel Josef: Handelspolitik und Ausgleich in Österreich-Ungarn, Wien und Leipzig, 1912.	503
Hertzka Theodor: Das soziale Problem. Berlin, 1912	632
Sándor Nikolaus: Die Lage der ungarischen Landarbeiter. Leipzig, 1912 . .	836
Tiszka Carl: Die Lebenshaltung der arbeitenden Klassen in den bedeutenden Industriestaaten: England, Deutschland, Frankreich, Belgien und Vereinigte Staaten von Amerika. Jena, 1912	841
Tonelli Sándor: Érdekképviseleti politika Németországban. Budapest, 1912 .	706
Wells H. G.: The Labour Unrest. Reprinted from „The Daily Mail“	706

Az angol szénbányamunkás-sztrájk.

A modern munkásmozgalmak történetének kétségen kívül az a fejezete a legfontosabb, a mely az ez évben lefolyt angolországi szénsztrájkot tárgyalja. A szervezésében megnyilvánult imponáló összetartás és erő, a sztrájkoló egymilliónyi tömeg nyugodt és méltóságos magatartása, a sztrájk tartama, hatása és eredményei csakis úgy mérlegelhetők teljes jelentőségükben, ha a mozgalom minden egyes fázisát kellő méltatásban részesítjük.

Mielőtt azonban a mozgalom ismertetésébe belefognánk, szükségesnek látszik, hogy a mozgalom által érintett ipart, az évi termelést, annak értékét, valamint az alkalmazásában levő munkások számát és azoknak ez idő szerinti kereseti viszonyait bemutassuk.

A rendelkezésünkre álló legutolsó kimutatások szerint az 1910. év végén való állapot a következő:

Kerületek	Földalatti munkások száma	Felszíni munkások száma	Bányák száma
Skótország	112.206	25.667	509
Newcastle	96.143	23.089	240
Durham	88.827	24.054	252
Yorkshire és Északi Midland	190.206	47.658	620
Északi és Keleti Lancashire	39.246	10.880	207
Irország	568	157	17
Liverpool és Északi Wales	55.883	13.829	216
Déli Wales	181.261	31.991	639
Midland és Déli kerület	84.041	23.701	553
Összesen	848.381	201.026	3.253

Összes munkások száma : 1,049.407.

Évi termelés:

	1910-ben		1911-ben		
	mennyiség tonnákban	értéke a tárna szájánál £	mennyiség tonnákban	értéke a tárna szájánál £	
Angolország	188,893.071	72,299.033	190,231.139	}	Még nincsen rendelkezésre álló adat
Skótország	41,335.132	14,097.798	41,718.163		
Wales	39,104.583	21,934.121	39,845.058		
Összesen	270,332.786	108,330.952	271,794.370		

Szénkivitel:

	1910-ben		1911-ben	
	mennyiség tonnában	bejelentett értéke £	mennyiség tonnában	bejelentett értéke £
Angolország . . .	30,385.989	16,155.308	33,349.618	17,187.995
Skótország	10,256.624	4,984.237	10,382.311	4,836.293
Wales	21,440.941	14,957.708	20,867.337	14,496.780
Összesen . . .	62,083.554	36,097.253	64,599.266	36,521.068

Vagyis az Egyesült Királyság 3.253 bányájában 1,049.407 munkás termelt 1910-ben: 270,332.786 tonna szenet 108,330.952 £ értékben és 1911-ben 271,794.370 tonna szenet eddig még meg nem állapított értékben.

Ebből a termelésből kivitelre került: 1910-ben 52,083.554 tonna 36,097.253 £ értékben és 1911-ben 64,599.266 tonna 36,521.068 £ értékben.

A munkabér, a munkaidő feltételei a különböző kerületekben egymástól nagyon eltérőek. Pl. Northumberland és Durhamban a munkás rendszerint 5 napon át naponként 7 órát dolgozik; ez a számítás a tárnába való leszállással kezdődik és a felszínre való jutással végződik, úgy hogy az a munkás, a ki pl. reggeli 4 órakor leszáll a tárnába, 11 óra után már ismét a felszínen van, tehát hetenként összesen 36 órát dolgozott.

A legtöbb munkás bérén kívül lakást és szabad háztartási szenet, vagy pedig lakás nem létében ennek megfelelő ellenértéket élvez.

Durhamban a szénfejtő átlagos napi bére 6 sh. 1¹/₄ p., de sokan többet is keresnek. Yorkshire egyes kerületeiben, a hol a szén még puhább, a munkások ennél még magasabb béreket is keresnek.

A munkások bérét általában a kerületi Conciliation Board szabályozza a szén piaczi árának alapján; ez a bizottság állapítja meg azt a perzenttöbbletet is, a mely a munkások átlagos keresetét kiegészíti. A munkásság azonban már évek óta nem volt megelégedve ezeknek a bizottságoknak a működésével és főképpen azt panaszolta, hogy az eljárás hosszadalmas és bizonytalansága folytán nem jut olyan kereset-höz, a mely az ipar állása szerint őt jogosan megilleti és a mely arányos a megélhetés költségeivel. A mellett az utolsó évtized folyamán a szénmunkások keresete folytonosan és fokozatosan csökkent. Az alábbi összeállítás illusztrálja a munkások heti keresetének hullámzását az elmúlt utolsó évtized folyamán: 1900. évben a szénmunkások heti keresete az előző év keresetéhez képest, emelkedett hetenként 164.474 sterlinggel.

1901. az előző évhez képest a heti kereset	<i>sülyedt</i>	57.081 £-gel
1902. „ „ „ „ „ „ „	„	73.872 „
1903. „ „ „ „ „ „ „	„	32.488 „
1904. „ „ „ „ „ „ „	„	31.294 „
1905. „ „ „ „ „ „ „	„	13.471 „
1906. „ „ „ „ „ „ „	<i>emelkedett</i>	27.188 „
1907. „ „ „ „ „ „ „	„	17.613 „
1908. „ „ „ „ „ „ „	<i>ismét sülyedt</i>	47.085 „
1909. „ „ „ „ „ „ „	„	56.150 „
1910. „ „ „ „ „ „ „	<i>emelkedett</i>	5.488 „

E szerint az 1910. év végén a szénmunkások heti keresetének összege, nemcsak hogy nem közelítette meg, de még mélyen alatta volt az 1900-iki átlagnak.

A mellett az elmúlt évtized folyamán a megélhetés költségei tetemesen emelkedtek, a pénz vevőképessége pedig csökkent.

A Trade Union vezetői pedig állandóan informálták szövetségük tagjait az ipar fejlődéséről, úgy hogy a Conciliation Boardok működésével való elégtelenség napról-napra fokozódott.

Ez volt az általános helyzet röviddel a sztrájk kitörése előtt.

A sztrájk eredete.

A mozgalom keletkezésére a szénfejtők egy részének abbeli követelése adott okot, hogy külön díjazást kívántak olyan helyeken való munka teljesítéseért, a hol a szén keménysége vagy egyéb rendellenes körülmények a fejtést annyira megnehezítik, hogy normalis szénmennységet termelni nem képesek és így — minthogy a termelt szénmennység a napi kereset mértéke — normalis bért sem képesek elérni.

A „Miners Federation of Great Britain“ (A nagybritanniai szénbányászok országos szövetsége) 1911. évi szeptember havában az ügyet a „Coalowers of the United Kingdom“ (az egyesült királyság szénbányatulajdonosai) elé terjesztette, hogy ezt a kérelmet, valamint a nap-szamosok alacsony bérének kérdését is fontolja meg. A bányatulajdonosoknak a beadványra való válasza az volt, hogy

elismerik a rendellenes körülmények között dolgozó munkások követelésének jogosságát arra nézve, hogy olyan díjazásban részesüljenek, a mely arányban van az említett körülmények között teljesített munkával, azonban

az egyes kerületek helyi viszonyai és munkakörülményei egymástól annyira különböznek, hogy ezt a kérdést lehetetlen, a kérelemnek megfelelően, az egész országra nézve egységesen rendezni; miért is azt

ajánlják, hogy az egyes kerületek munkásainak képviselői lépjenek érintkezésbe ez ügyben kerületeik bányatulajdonosaival. Határozottan kikötötték azt, hogy az érvényben levő szerződések hatálya semmiképpen sem érintetik.

Southporti közgyűlés.

A bányamunkások országos szövetségének 1911. évi október hó elején Southportban tartott közgyűlése forduló pontot jelent Nagybritannia széniparának történetében. A rendellenes körülmények között dolgozó munkások külön díjazásának kérdése bérminimum-követeléssé fejlődött. A gyűlésen mintegy 600.000 bányász képviselői vettek részt és egyhangúan elhatározták, hogy támogatják a northumberlandi szövetségnek — az 1879-ben megszabott alpnál 30%-kal magasabb — bérminimum biztosítására való kérését. A közgyűlés a szövetség törvényeinek 21. §-át is módosította oly értelemben, hogy a szövetség eddigi kizárólag védekező álláspontját egyesült országos támadó működéssé szélesbítette arra az esetre, ha bármely kerület vagy szövetség területén: a bér kérdése, vagy a munka feltételei támadtatnának meg, vagy pedig ha olyan irányú actió indíthatnék, mely a bérvizonyok javítását célozza.

Ez a kibővített és módosított 21. §. adta meg a hatalmat és lehetőséget esetleges általános sztrájk szervezésére.

A bekövetkezendő háborúságnak előrevetette az árnyékát az a további egyhangú határozat, a mely szerint

több kerület kérelmének megfelelően a szövetség vezetősége azonnal megteszi a szükséges lépéseket az iránt, hogy bérminimumot biztosítson a szövetség területén dolgozó összes munkások számára, tekintet nélkül arra, vajjon a munka körülményei rendellenesek-e vagy sem. A mennyiben a bányatulajdonosok ennek a kérelemnek helyt nem adnak, az újonnan hozott 21. §. azonnal érvénybe lép és ennek az alkalmazásával a szövetség vezetősége követeli a kérelem teljesítését. A szövetség vezetősége utasította egyuttal az összes kerületeket, hogy a szövetség ezen határozatából kifolyólag haladéktalanul lépjenek munkaadóikkal érintkezésbe és tárgyalásaik eredményét tudassák az erre a célra november hó 14-re összehívandó rendkívüli értekezlettel.

A kerületi tárgyalások megindultak, be is fejeződtek, a nélkül azonban, hogy a munkások követeléseinek teljesítésében valami eredményt is tudtak volna felmutatni. A bányatulajdonosok u. i. azt határozták, hogy

elismerik azt, hogy alkalmazásukban levő minden egyén „méltányos napi munkájáért méltányos bért is kapjon;“ de viszont meg vannak győződve

arról, hogy csakis a termelt szénmennyiség arányában való díjazás az egyedüli mód, a mely a széniparban alkalmazható;

elismerik továbbá azt is, hogy vannak olyan rendkívüli körülmények, a mikor a munkás legjobb akarata ellenére sem képes átlagos mennyiséget termelni és az ezen esetekben követendő eljárás megállapítására hajlandók a munkások képviselőivel tárgyalásba bocsátkozni.

Rendkívüli értekezlet.

Ilyen auspiciumok között nyílt meg november hó 14-én a szénbányászok képviselőinek Londonba összehívott rendkívüli értekezlete, a melyen bejelentették a kerületi tanácskozások sikertelenségét. Az értekezlet azt határozta, hogy további kísérletet tesz és folytatja a bányatulajdonosokkal való tárgyalásait a követelés békés úton való rendezésére és ennek foganatosíthatására üléseit december hó 21-ig elnapolta.

Országos szavazás elrendelése.

A bányatulajdonosok békére hajlandó, de szilárd álláspontra helyezkedtek. Készeknek nyilatkoztak méltányos követelések teljesítésére. Határozott indítványt és javaslatot kértek arra nézve, hogy a bérminimum kérdése milyen módon volna megoldható és azt ajánlották, hogy a kérdés megvitatására közös tanácskozásra lépnek a munkások képviselőivel. A bérminimum követelése oly hirtelen merült fel, hogy az idő rövidségére való tekintettel egyik félnek sem volt módjában, hogy határozott indítvánnyal álljon elő.

Az ellenfelek mindegyike konokul ragaszkodott a maga álláspontjához, közeledés vagy engedékenység egyik részről sem történt, mi sem volt tehát természetesebb, minthogy az újabb tárgyalások, újabb kudarczczal végződtek, úgy hogy a december hó 21-én újra összeült értekezlet azt határozta,

hogy a bányászok országos szövetségének összes tagjai szavazzanak a fölött, hogy ha szükségesnek mutatkozik, készek-e országos sztrájkba lépni annak a célnak a megvalósítására, hogy bérminimumot kieszközöljenek minden bányamunkás számára. A szavazást 1912. év január hó 10., 11. és 12-re rendelték el és utasították a kerületeket, hogy a szavazás eredményét a január hó 18-ára Birminghamba összehívandó országos értekezlettel tudassák.

A szavazás országszerte megtörtént. Leadatott összesen 561.722 szavazat. Ebből

sztrájk mellett szavazott	445.801
sztrájk ellen szavazott	115.925
sztrájk mellett szavazók többsége	<u>329.880</u>

* * *

A szövetség törvényeinek 21. §-a értelmében országos sztrájk kimondásához a leadott szavazatok kétharmad résznyi többsége szükséges. Ez a többség meg volt, ennek folytán 1912. évi január hó 18-án a birminghami országos értekezlet az országos sztrájkot 1912. évi február hó végére kimondotta és egyidejűleg utasította az összes kerületeket, hogy a törvény által előírt két heti, illetőleg több kerületben négy heti felmondással értesítsék munkaadóikat, hogy február hó végén a munkát beszüntetik.

A munkásszövetségek és azoknak alapjai:

Kerület	Tagok száma	Vagyon: 1912 január havában £
Déli Wales	137.000	150.000
Durham	121.000	460.000
Yorkshire	88.000	352.000
Lancashire és Cheshire	60.000	90.000
Northumberland	37.000	81.000
Derbyshire	37.000	320.000
Nottinghamshire	31.000	190.000
Északi Wales	12.000	6.800
Warwickshire	10.000	16.000
Cannock Clase	9.000	16.000
Cleveland	9.000	16.300
Északi Slaffordshire	8.100	32.000
Cumberland	6.200	4.100
Leicester	5.500	24.000
Déli Derbyshire	3.600	14.300
Sommerset	3.250	3.800
Bristol	2.000	4.200
Déli Slaffordshire és K. Worcester	1.700	6.000
Shropshire	600	1.350
Anglia és Walesben összesen	<u>581.950</u>	<u>1,787.850</u>
Skótország	71.250	206.300
Nagy-Britanniában összesen	<u>653.200</u>	<u>1,994.150</u>

Egyezségi tárgyalások.

Miután az országos értekezlet az általános szénsztrájkot hivatalosan kimondotta, a bányatulajdonosok és bányamunkások képviselői közös bizottságot alakítottak arra a célra, hogy együttesen tárgyalják a bérminimum követelését.

A bányamunkások képviselői a közös bizottság elé terjesztették az egyes kerületek által megállapíttatni kért és a bányamunkások országos szövetsége által revideált és február hó 2-án jóváhagyott napi bérminimumot. E szerint:

	s.	d.	s.	d.
Yorkshire	7	6	—	—
Lancashire	7	—	—	—
Midland	6	—	—	7
Derbyshire	7	1 ¹ / ₂	—	7
Nottinghamshire	7	6	—	—
Északi Wales	6	—	—	—
Leicestershire	7	2	—	—
Déli Derbyshire	6	6	—	—
Somersetshire	4	11	—	—
Bristol	4	11	—	—
Cumberland	6	6	—	—
Skótország	6	—	—	—
Déli Wales	7	1 ¹ / ₂	—	7
Northumberland	6	—	—	7
Durham	6	1 ¹ / ₄	—	—
Forest of Dean	5	10	—	—
Cleveland	5	10	—	—

Nagykorú földalatti munkás nem kaphat kevesebbet 5 shilling napi-bérenél, kivéve a Forest of Dean, Somersetshire és Bristol kerületeket.

Fiuk napszáma nem lehet kevesebb a jelenleginél, de semmi esetre sem lehet alacsonyabb 2 shillingnél, Forest of Dean, Somersetshire és Bristol kivételével.

A közös tanácskozások három hétig folytak, de eredményre nem jutottak. Mint előzően is, mindegyik fél ragaszkodott a maga álláspontjához, abból egy jöttányit sem engedett. A bányatulajdonosok ismételten hangoztatták, hogy elismerik a rendellenes körülmények között dolgozó munkások külön díjazásának jogosultságát, hogy méltányos munkáért hajlandók méltányos árat is fizetni, de a bérminimumot még elvben sem fogadták el, minthogy nézetük szerint a széntermelési iparban csupán a termelt mennyiség lehet a díjazás alapja. A munkások képviselői pedig fentebb közölt követeléseiket igyekeztek — utasításaikhoz képest — a maguk teljességében érvényesíteni: úgy hogy az ügy holtpontra jutott.

Az ügy ebben a stadiumban került az English Conciliation Board elé. Két napi tárgyalás után a bányatulajdonosok egy része hajlandónak nyilatkozott a bérminimumot elvben elfogadni, azonban a munkások képviselői az elv elfogadásához kötött feltételeket a maguk részéről elfogadhatóknak nem tartották. A bizottság elnöke február hó 20-án bejelentette a miniszerelnöknek, hogy a felek között fennálló ellentéteket kiegyenlitenie nem sikerült, miért is czélszerűnek tartja, ha a kormány veszi kezébe a tárgyalások fonalát.

Mindaddig, mig remény lehetett arra, hogy a felek között meg egyezés jöhet létre, a kormány tüntetően tartózkodott attól, hogy a tárgyalások menetébe bármiképen is befolyjon.

Úgy látszott azonban, hogy az ügy véglegesen holt pontra jutott és a mindinkább közeledő nemzeti veszedelem elhárítása végett a kormány elérkezettnek látta az időpontot, hogy közbelépjen.

A miniszerelnök úgy a bányatulajdonosok, mint a munkások képviselőit a kormány tagjaival tartandó külön-külön értekezletre meghívta, hogy ha valami módon lehetséges, megtalálják a bonyolult helyzetből kivezető utat.

A felek a meghívást elfogadták és a kormány tagjaival való tárgyalások február hó 21-én megindultak. Február hó 28-án a miniszerelnök javaslatot terjesztett a felek elé, a melyben a kormány a bérminimum elvét hivatalosan is elismerte. A bányatulajdonosok többsége (65%) hozzájárult a bérminimum elvéhez, de természetesen nem fogadta el a bányászok által megszabott kerületi minimumokat. Déli Wales és Skótország bányatulajdonosai foglalkozni sem akartak az ajánlattal, minthogy őket szerződések kötik, melyek 1915 márczius hava előtt nem járnak le és czéltalannak látták, hogy újabb szerződésre lépjenek, melyet a munkások akkor szegnek meg, a mikor épen eszükbe jut.

A munkások képviselői szintén nem járultak hozzá a javaslatához, okul adván, hogy az általuk február hó 2-án benyújtott, revideált és reducált kerületi minimum-követelés gondos tanulmány és számítás eredménye, a mely nem haladja meg a kerületek bérátlagát és így ez, a munkások érdekeinek jelentékeny sérelme nélkül nem másítható meg. Így aztán a kormánynak sem sikerült az ügyet békés úton rendeznie.

Törvényjavaslat a bérminimumról.

1912. évi márczius hó 19-én terjesztette a miniszerelnök a Parlament elé a földalatti szénmunkások bérminimumáról szóló törvényjavaslatot.

A javaslat csupán ideiglenes kísérleti eszköz a speciális szükség orvoslására. Nem kényszeríti a bányatulajdonost arra, hogy tárnáit megnyissa, sem a munkást, hogy azokba leszálljon. Hatálya három évre terjed. Legfontosabb intézkedései a következők:

Minden bányakerület külön állapítja meg a földalatti munkásoknak fizetendő bér minimumát, valamint azokat a biztosítékokat, a melyek a bányatulajdonost visszaélések ellen védik.

A kerületek által megállapítandó bérminimum fizetése visszaható és attól a naptól kezdve fizetendő — a javaslat törvényerőre emelkedése után — a mikor a munkás újra munkába állott. A mennyiben a munkás nem felel meg azoknak a feltételeknek, a melyek a munkaadót visszaélés ellen védik: bérminimumhoz való jogát elveszti, kivéven, ha erején felül levő okok gátolták a feltételek teljesítésében.

A bérminimumot, valamint a rendszeres és kielégítő munka feltételeit közös kerületi bizottság állapítja meg. Minden kerületi bizottságban úgy a munkások, mint a munkaadók egyenlő számú taggal vannak képviselve. A bizottság élén független és pártatlan elnök áll, a kit vagy közösen választanak, vagy pedig a keresk. ministerium nevez ki. Az elnök szavazata — meg nem egyezés esetén — döntő.

A javaslat márczius hó 29-én törvényerőre emelkedett.

A sztrájk vége.

A törvény, hogy úgy mondjam, közelégtelenséget keltett. Nem tetszett a bányatulajdonosoknak, nem nyerte meg a munkásság tetszését sem, mert azt, a miért küzdöttek, nem érték el. A kormány u. i. vonakodott attól, hogy a munkások minimum-követelését — napi 5, illetőleg 2 shillinget — törvénybe foglalja.

A szövetség tehát ismét szavazásra szólította tagjait arra nézve, hogy belenyugszik-e a törvény intézkedésébe és beáll-e munkába, vagy pedig a sztrájk folytatását akarja-e. A szavazás eredménye az volt, hogy:

244.011 szavaztak a sztrájk folytatása mellett,
203.013 pedig a munka felvétele mellett. Ugy hogy

40.998 volt azoknak a többsége, a kik a harczt folytatni akarták.

A szavazás eredményének ellenére az országos szövetség 1912. évi április hó 6-án 440 szavazattal 125 ellenében a sztrájkot befejezettek nyilvánította és utasította a munkásokat, hogy azonnal álljanak munkába.

Ezt a határozatot azzal indokolták, hogy a szövetség törvényei nem intézkednek határozottan arra nézve, hogy milyen többség szükséges a sztrájk folytatásának kimondásához és minthogy az 1911. évi december 21-én kelt határozat szerint kétharmad többség szükségeltetik a sztrájk kimondásához, a végrehajtó bizottság véleménye szerint csakis ugyanilyen többség határozhatja el a sztrájk folytatását is.

A végrehajtó bizottságot ezen határozat hozatalára első sorban célszerűségi ok birta. Nagyszámú munkás u. i. még a törvény életbelépése előtt munkába állott és ezeket újra sztrájkba hívni nem lehetett és így a sztrájk esetleges folytatása a szövetségből való kilépésüket vonta volna maga után.

Elejét óhajtották venni azoknak a valószínűen bekövetkezendő összeütközéseknek, a melyek beállottak volna a sztrájkot folytatni akaró és a munkába állani szándékozó munkások között.

Döntő körülmény pedig az volt, hogy ha a sztrájkot nem szüntetik be hivatalosan, úgy megszűnt volna már azért is, mert a legtöbb szövetségnek vagyona kimerült. Márczius hó 1-től április hó 6-ikáig 849.900 munkás volt a sztrájkalapra utalva. Márczius hó 30-ig a szövetségek alapjaikból 1,043.250 £-t fizettek ki tagjaiknak és azoknak a szövetséghez nem tartozó munkásoknak, a kiknek támogatást ígértek és adtak is arra az esetre, ha a sztrájk bizonyos időn túl terjedne.

További küzdelemnek nem volt célja. A miért a munkásság sorompóba állott, azt kivivta, győzött, de hogy ennek a győzelemnek mi az ára: az még a jövő titka.

Ruttkay Vilmos.

Gazdasági szükségletek és érdekek.

1. Az általános gazdasági jelenségek vizsgálatához kétségtelenül logikus kiindulási pont a szükségletekről való elmélkedés. A szükségletek felébredését ezért szokták a gazdasági élet lendítő kezdetének tekinteni. Vitatkozni lehet azon, hogy mi a gazdasági élet kiindulási pontja, más szóval: hol kezdődik, illetve hol végződik az az emberi őállapot, melyben még a gazdasági elemet meglevőnek, — t. i. pszichikai értelemben meglevőnek — nem tekinthetjük. Nagyon relativ és nagyon bölcséleti kérdés ez.

A gazdasági elemnek pszichikai értelemben való megjelenése az a fejlődési pont, a mikor az ember gazdálkodni kezd. Mi is az a gazdálkodás? Gondoskodás az anyagiakról. Vagyis oly tevékenység, melynek fogalmában helyt foglalhat a legtisztább szellemi tevékenység a pusztán fizikai erő kifejtésig. Ez a „gazdálkodás“ fogalmának kiterjesztett értelme, mely épen ebben a kiterjesztett alakjában felel meg a gazdaságtan tudományos céljainak. A szó eredeti értelmében kétféle jelentésű. Jelenti a saját háztartásában, főleg saját őstermelési háztartásában végzett foglalatosságot és jelent a mellett eredetileg bizonyos takarékos eljárást is.

A közgazdaságtan céljaira szűk ez a fogalom a maga eredeti értelmében s ezért az anyagiakról való gondoskodás egész terére kell kiterjesztenünk.

A tudomány csak hypothesis-t adhat az emberi gazdálkodás kezdetéről. Csak feltevésekkel lehet szolgálni abban a tekintetben, hogy mikor jelent meg először az ember agysejtjeiben az anyagi gondnak első biológiai tüneténye s mikor vonta az homlokára a legelső ránczot.

2. A legtöbb modern ember úgy gondolja el ezt a dolgot, hogy az ember a teljesen állati állapotból lassan emelkedett fel a gondolkodó lény intelligens állapotába s ennek a hosszú útnak valamely pontján lehet az időnek az a rejtett határköve, a mikor gazdasági ráncz jelent meg őseink homlokán.

Ez a gondolatmenet, bármennyire logikus is, magán hordja korunk szellemét, az evolutio tanának uralmát.

Én a magam részéről azt hiszem, hogy az első gazdasági gondnak az ember agyában való megjelenése nem az emberi agy fejlődésének a kérdése — nem az agynak tökéletesedése útján keresendő a határkö — hanem csak annak a kérdése, hogy mikor jutott az ember először olyan szűkösebb — nem paradicsomi — körülmények közé, a mikor az első gazdasági ráncznak megjelenése a homlokon indokoltta vált. Én azt hiszem, hogy az ember agyveleje talán már ősidőktől fogva alkalmas volt arra, hogy az anyagi gondoskodás legprimitívabb megjelenését kiválthassa, hogy tevékenységét előrelátóan anyagiakról való gondoskodás irányában indítsa meg. Hiszen az embernél sokkal primitívabb állatok gondoskodnak már anyagiakról, szükségleteiknek a jövőben való kielégítéséről (hangyák, méhek). E gondoskodás semmi más, mint gazdálkodás. E tevékenységnek gazdálkodási jellegét nem lehet azon a felzárkózás alapon elvitatni, hogy hiszen ez nem „öntudatos“. Hogyha az illető állatoknál meg van az a rendszeres tevékenység, a mely ezt a logikus processust létrehozza a gazdasági gondoskodásnak, akkor meg kell náluk annak a szervnek is lennie (agyvelőnek vagy idegközpontnak stb.), mely ezt a tevékenységet következetesen megindítja az egyedben. Az öntudatosság kérdése aztán relativ. Ma ilyesmi alatt azt értjük, hogy az ember philosophál arról, hogy mit tesz. Primitívabb helyzetekben elég azt érteni alatta, hogy az ember vagy más élő lény bizonyos cél érdekében végez s saját intellectualitását közvetítő szervei által megindított, és nem egyszerűen reflex-tevékenységet.

Ösztönszerű gazdasági tevékenységnek is szokták nevezni az ilyesmit. Ez azonban nem mindenben ellentéte az értelmének. Az értelem által kiváltott tevékenység is ösztönszerűvé válik a gyakorlat folytán, mondhatjuk gépiessé, és nem alaptalan az a feltevés, hogy az ember ösztönszerűnek látszó tevékenységeit is sok esetben értelmi megindításuk előzte meg.

Hagyjuk azonban ennek a kérdésnek végokok keresésére irányuló bonczolását s elégedjünk meg azzal a közhelylyel, hogy a mint az ember hiányérzete folytán szükségletei felébrednek, fellép egy oly tevékenység, a mely a kellemetlen hiányérzet eloszlatása végett a szükségletek kielégítésére irányul.

3. Ez a tevékenység az idők folytán egyre kibővül, az életnek egyre több terén érezteti a hatását. A gazdaságtörténetnek áll feladatában az emberi gazdálkodás fejlődési fokait megismertetni, annak rendszeres ábrázolatait előtárni.

A politikai gazdaságtan céljaira teljesen elegendő kiindulnunk abból, hogy a szükségletek, illetőleg a hiányérzet nyomása alatt indul meg egy egyre rendszeresebbé váló emberi tevékenység: a gazdálkodás, értve

ennek tudományosan kiterjesztett jelentését. A gazdaságbölcselet a maga szempontjából természetesen sokkal mélyebben és szabatosabban értelmezhetné ezt a tételt.

A gazdálkodás tevékenysége által létrehozott eredmények, karöltve az emberi culturának egyéb terén megnyilvánuló haladásával, nagyon hatalmas tényezővé váltak abban a tekintetben, hogy az ember szükségleteinek körét egyre jobban és jobban kiterjeszszék. A hiányérzet, a mely az emberiség gyermekkorában nem sokkal lehetett nagyobb igényű az állatokénál, az idők múlásával ezer meg ezer újabb szeszélyével lepte meg az emberi társadalmat és számos olyan dolog vált és válik komoly szükségletté, a mit kezdetben kevesek, csak a hatalmasok és különczök kívántak maguknak. A hiányérzet tehát szükségleteink kielégítésével épen nem alszik el örökre. Ellenkezőleg : egyre többféle alakban ébred fel.

A társadalomban élő embernek egyre több olyan szükséglete van, a melyet elődei nem ismertek még. Ezenkívül egyre több embernek válnak szükségleteivé olyasmik, a melyeket azelőtt csak kevesen igényeltek a maguk számára. Szóval nem csupán a szükségletek száma növekedik, hanem növekedik a társadalom ama tagjainak a száma is, a kik ezeket a szükségleteket érzik s azok kielégítését a maguk számára megvalósítani törekszenek.

4. Ha bizonyos szükséglet a társadalom minden tagjának szükségletévé vált, nevezzük el azt úgy, hogy az illető szükséglet a társadalmat telítette.

Az emberi társadalom egyre több szükséglettől válik telítetté, a mely körülmény a haladásnak egyre erősebb tényezőjévé válik.

Minél inkább telíti valamely szükséglet a társadalmat, annál fontosabb, annál elsőbrendű is az. Az ilyen természetű szükségletek azután két csoportba sorozhatók. Némelyek közülük oly természetűek, hogy minden időben szükségletei voltak minden embernek, sőt állatnak. Ezek a physikai összükségletek pl. a levegő, táplálkozás. Ilyen szükséglet nem sok van, de oly fontos valamennyi, hogy kielégítésük mindig a physikai lét kérdése is.

Ezekről a legfontosabb alapszükségletekről azt mondhatjuk, hogy velük a társadalom physikailag van telítve.

Lehetnek ezenkívül ismét rendkívüli szükségletek, a melyek szintén telítették a társadalmat, a nélkül, hogy a physikai összükségletek természetével birnának, a nélkül, hogy kielégítésük nélkül mindenütt, minden emberi létnek el kellene pusztulnia. Az ily szükségletek tehát nem physikailag telítik a társadalmat, hanem társadalmilag. Kielégítésüket nem a physikai létkérdés követeli meg feltétlenül, hanem a társadalom minden tagjának abbeli véleménye, követelménye, hogy az illető szükségletnek

kielégítése elengedhetetlen. Az ebbeli követelményt, illetőleg véleményt igénynek nevezzük.

5. Ha az egész emberi társadalmat tekintjük, annak minden világrészbeli népével egyetemben, akkor a physikai összükségleteken kívül alig találunk olyat, a mely ezt az emberi társadalmat a maga egészében telítette. Vannak például ma is népek, a melyeknek társadalmában a ruházkodás szükséglete nem általános. Ezen az alapon azt mondhatnók, hogy a ruházkodás szükséglete még nem telítette tökéletesen az emberi társadalmat.

Ha azonban társadalom alatt nem értjük mindjárt a minden embert magán hordozó földfelület minden tagját, hanem csupán a népek és nemzetek hozzánk cultura tekintetében közelebb eső körét, akkor számos oly szükségletet láthatunk, a melyek ezt az utóbbi értelemben vett társadalmat telítették és még több olyat, a melyek ezen az úton vannak.

Ennek dacára minden nemzet társadalmában a physikai összükségletek azok, a melyek a legfontosabbak. Ezekről semmiféle igénytelenség nem mondhat le. Minél közelebb állanak egyéb szükségletek a physikai összükségletekhez, annál fontosabbak azok minden népnél minden időben. S habár azt látjuk, hogy a modern művelt nemzetek társadalmában ezerszerte nagyobb számú szükségletet találunk, mint a primitiv népekében, — a legtöbb ember legtöbb gazdasági fáradsága, jövedelmének legnagyobb része ma is a physikai összükségletek kielégítésére fordítatik. A mai társadalomnak ma is legnagyobb tétele szükségletkielégítésében a táplálék és az marad előreláthatólag a jövő társadalmában is.

6. A szükségleteket sokféleképp lehet osztályozni. A politikai gazdaságtan szempontjából az osztályozás talán legnevezetesebb alapjául az a szempont kínálkozik, hogy az egyes szükségletek mennyiben tekinthetők olyanoknak, hogy kielégítésüket minden ember igényli, vagyis mennyire telítették a társadalmat, illetőleg mennyire közel vagy távol állanak telítésükhöz. A társadalmat telített szükségletek között pedig a physikai összükségletek a legfontosabbak. Az osztályozásnál társadalmi szempontból ezeknek kell tehát a kiindulás pontját képezni.

Physikai összükségletek: a levegő, fajfenntartás, táplálkozás stb. stb. szükségletei. Ezek közül szorosán véve azok a gazdasági szükségletek, a melyeknek megszerzése gazdasági áldozatba kerül.

A társadalmi szükségletek azok, a melyek szorosabb értelemben véve csakis emberi szükségleteknek mondhatók, a melyekkel a társadalmi élet ismertette meg az embert, míg a physikai összükségletek többnyire szükségletei nemcsak az embernek, hanem az állatoknak is.

A társadalmi szükségleteket azután első-, másod-, harmad- stb.

rendűekre oszthatjuk a szerint, a mint a társadalom nagyobb vagy kisebb mértékben van telítve velük.

E társadalmi szükségletek lehetnek ismét physikaiak (ruházkodás, lakás) culturszükségletek, művésziek, szellemiek stb. stb.

Sorrendjükben pedig nem az a döntő — a politikai gazdaságtan szempontjából — vajjon physikaiak-e vagy szellemiek stb., hanem az, hogy mennyire van velük telítve a társadalom: mily erővel, mily általánosságban követelik meg a maguk számára a társadalom tagjai. Így pl. a búzaliszt szükséglete physikai és táplálkozási szükséglet, de mégsem legelső rendű, mert a legtöbb nemzet társadalma nincsen vele telítve.

A szesz italok szükséglete igen sok nép társadalmában — sajnos — elsőbrendű szükséglet, mint a búzaliszt szükséglete, mert jobban van telítve a szesz utáni szükségérettel az illető társadalom.

A mikor tehát a társadalomnak szükségleti sorrendjét megállapítjuk, vagyis, a mikor azt akarjuk kifejezésre juttatni, hogy a valóságban mely javakat kívánja általánosabb s nagyobb mértékben a társadalom s melyeket kevésbé, — a tényleges állapot, a szokás, felfogás az irányadó.

7. A szükségletek sorrendbe foglalásánál tehát a társadalomnak az illető szükségletek által való telítettségi fokából indulok ki, tekintet nélkül arra, hogy jó-e, helyeslendő-e ez az állapot, vagy sem. Teszem ezt pedig azért, mert a gazdaságtannak s a gazdasági politikának a tényleges viszonyokon kell sarkalnia s így azokból kiindulnia. Nem abból t. i., hogy mi volna jobb, hanem abból, hogy mint van a valóságban. A gazdasági élet, a termelés, a fogyasztás a létező viszonyok szerint alakul s nem az óhajtandók szerint. Ha pl. nagyobb és általánosabb a szeszfogyasztás a búzalisztfogyasztásnál, akkor az illető népnél a szesz szükséglete előbb fog állani a búzaliszt szükségleténél. A termelés és fogyasztás e szerint fog alakulni.

Egészen más kérdés azután az, hogy helyeselhető, nem kifogásolható-e az az állapot, hogy t. i. a társadalom nem azokkal a szükségletekkel van telítve, a melyek biológiai, hygieniai stb. szempontból inkább hasznára válnak: ha pl. telítve van az alkohol szükségletével, de nincs telítve a búzaliszt, húsfogyasztás, jó lakás szükségletével.

A szükségleteknek sorrendjét tehát az elméletben kétféleképen lehet felállítanunk:

a szerint, a mint velük a társadalom jobban vagy kevésbé van telítve s

a szerint, a mint az illető író tartja kívánatosnak a társadalom érdekében, hogy a szükségletek kielégítését ebben vagy amabban a sorrendben eszközölje.

Azt hiszem, hogy a helyesebb kiindulási pont a szükségleteknek körülbelül abban a sorrendben való odaállításuk lehet csupán, a melyben a társadalom állítja össze ezt a maga fogyasztásában és termelésében. Ezzel, a valóságban statisztikai és gazdaságtörténeti alapokon nyugvó sorrenddel fejezzük ki a meglevő állapotot, a társadalom helyzetét és ítéletét a szükségleteknek az élet százféle viszonyai által létrehozott sorrendjéről. Ezzel szemben bármily helyes vélekedés a szükségletek kielégítéséért, kívánatos sorrendjéről mégis csak egyéni vélemény.

Az első feladat ekként: megismerni a társadalomnak a valóságban érvényesülő szükségleti sorrendjét s csak azután következik annak a megbirálása, vajjon az egyes nemzetek, népek (mert ilyesmit általánosságban s az egész emberiségre megállapítani alig lehet) helyes sorrendet követnek-e szükségleteik kielégítésében.

7. Az emberi szükségletek jellemzésére Gide ¹⁾ a következő öt pontot (szerinte törvényt) állítja fel:

a) Számuk korlátlan. A modern civilizációt a szükségletek rendkívüli megsokasodása teremtette s mindazt, a mit haladásnak nevezünk. Ez azonban még korántsem jelenti az embernek boldogabbá tételét.

b) A szükségletek kielégítése nem igényli a javak korlátlan tömegét, hanem azoknak csupán bizonyos mennyiségét s a szükségletek ereje csökken a kielégültség fokával. Gide szerint is ez (*les besoins sont limités en capacité*) egyike a közgazdaságtan legfontosabb tételeinek, mert az új értékelmélet alapjául szolgál.

c) A szükségletek versenyeznek egymással, vagyis az egyik szükséglet kielégítése igen gyakran elenyészteti a másikat s igen sokszor a különböző szükségletek helyettesíthetik egymást.²⁾

d) A szükségletek továbbá kiegészítő szükségleteket vonnak maguk után s egy-egynek elszigetelt módon való kielégítése tökéletlen kielégítési mód. (Pl. civilizált ember étkezése maga után vonja a tányér, asztal, kés, villa stb. szükségleteit.)

e) Az egyszer kielégített szükségletek rendszerint ismét megújulnak, szokássá válnak. A megszokott életmódot ezért nehéz alacsonyabbal felelesérlni.³⁾

¹⁾ Ch. Gide: *Cours d'économie politique*. Paris, 1909. 38–44. old.

²⁾ Erre egyik például hozza fel, hogy a kerékpár és automobil szükségletének felébredése itt-ott nemcsak a háttaslovak és hintók utáni szükségletet csökkentette, hanem különös módon a zongorák keresletét is.

³⁾ Wagner felosztja a szükségleteket: 1. életszükségletekre, melyek az emberi lét fenntartására és 2. olyan szükségletekre, melyek az élet élvezetesebbé tételére szolgálnak.

Az előbbiek ismét a) első rendű életszükségletek (levegő, táplálékminimum,

8. A szükségletek sokszorozásával azok nyomása alatt támadnak az ember gazdasági céljai, igényei és érdekei. Többé-kevésbé a szükségletek közvetlen vagy közvetett okozatai ezek: olyan psycho-socialis kategóriák, a melyek egyedül teszik lehetővé a rendszeresebb, előbbrelátó, nagyobb szabású gazdasági életet.

E három tényező közrehatásával fejlődik ki az öntudatos gazdálkodás. S habár ezek az öntudatos psychikai jelenségek többé-kevésbé felfedezhetők a kezdetleges gazdasági fokokon is, mégis a gazdasági élet fejlettebb voltának jele az, a mikor a gazdasági célok tisztán állanak előttünk, az igények öntudatosan lépnek fel társadalmi osztályonként s az érdekek lehetőleg élesen felismertetnek. Mindez kérdése a gazdasági kultúrának és iskolázottságnak is.

A gazdasági célok, igények és érdekek vehetők egyéni, társadalmi nemzeti stb. értelemben. Az igények kielégítésére a gazdasági érdekek megvédésére s a célok elérésére való törekvés és cselekvés teszi ki a gazdasági életet úgy magán, mint társadalmi értelemben.

Az életnek ez nem valamely izolált vagy új oldala. Ellenkezőleg: a valóságos élet maga, a gazdaságiaknak összeszőődése az életnek egyéb, nem tulajdonképpen gazdasági szempontjaival.

Az orthodox iskola nagyot hibázott, a mikor az elvont gazdálkodó ember fogalmát nemcsak felállította, hanem ennek az elvont embernek

csecsemők, betegek oltalma stb. stb.), vagy b) másodrendű életszükségletek, melyeknek terjedelmét a szokás és életmód állapítja meg.

Az ember továbbfejlesztési szükségleteihez főleg a szellemiek tartoznak. Ezek kultúrszükségletek, a melyek között van az egyesülésből folyó közös szükségletek leg'őbbje.

Grundlegung der politischen Oekonomie. Leipzig, 1893. I. 681—3. lap.

Philippovich létszükségleteket és kultúrszükségleteket különböztet meg. *Grundriss der pol. Oekonomie.* 1899. I. 3. lap.

Marshall a szükségletek több fajtát említi, de a formai osztályozást a saját céljaira szükségesnek nem tartja. *Principles of Economics.* III. kiad. London, 1895. 137—140. lap.

Schmoller a szükségletek kategóriákba való pusztá felosztását nem tartja nagy-jelentőségűnek, sokkal többre becsüli azok történeti vizsgálatát. Csak az értékelmélet szempontjából ismeri el Jevons és az osztrák iskola megkülönböztetéseinek jelentőségét. *Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre.* IV—VI. kiadás. Leipzig, 1901. 23. lap. Ezzel az állásponttal annyiban értek egyet, hogy — mint fentebb kifejtettem — elsőbrendű feladatnak tartom a szükségletkielégítés folyamatának statistikai és gazdaságtörténeti ismeretei alapján a szükségletek tényleges kielégítési sorrendjét megismerni, mint önkényes elméleti sorrendet állítani fel. Mindazáltal az óhajtott szükségletkielégítési sorrend is helyénvaló lehet, de inkább a társadalmi, közegészségi, cultur stb. politikában, mint az általános elméletben.

Földes a szükségletek többféle megkülönböztetését adja. *Társadalmi Gazdaságtan* I. 1905. 93—95. lap.

theoretikus természetét átvitte a maga deductiv következtetéseivel a valóságos emberi társadalomra is. Az elmélet célja nem lehetett más e részben, mint a gazdasági jelenségek helyesebb, háboritástól mentesebb vizsgálata. A valóságban azonban az elvont economic man hypothetikus természete az életben nem találó, ferde — vagy a talán még rosszabb, — speculativ elméletek létrehozásához vezetett.

9. A gazdasági igények, érdekek és célok összefüggését nagyjából a következőkben vázolhatjuk.

Egyéni értelemben igények alatt az illető egyén által megkövetelt életmódot értjük. Az igény tehát valami óhajtott, elérni kívánt, megkövetelt dolog és nem az elért, a meglevő valóság, mint az életmód.

A politikai gazdaságtan szempontjából a társadalmi igények a fontosabbak. Ez valamely nép, valamely társadalmi osztály által megkövetelt, a maga számára a jogos megilletés érzetével elérni törekedett életmód.

A gazdasági célokat, vagyis azt a komolyan kívánt gazdasági állapotot, melyek felé gazdasági cselekvőségünket irányozzuk, nagyrészen az igények állapítják meg.

Hiszen úgy egyénileg, mint társadalmilag a legfontosabb általános és átlagos gazdasági célja a legtöbb embernek az, hogy a maga igényeinek megfelelő életmódban, jövedelemben, keresetben lehessen része.

A gazdasági célok azonban az igényszerű életmódra törekvésben még éppen nincsenek kimerítve. Rendes körülmények között a gazdasági célok, a szükségleteknek önmagukat szaporító hatásuknál fogva, magukban foglalják a folyton jobb és jobb életmódra s az ezt lehetővé tevő egyre nagyobb és nagyobb jövedelemre való törekvést, a hatványozódó tőkeképzést. A legkülönbözőbb más emberi célok, a becsvágy, a conjuncturák nyitotta új kilátások stb., mind kihatással bírnak újabb gazdasági célok keletkezésére s egyre nagyobb szabásúvá válására.

Ebben a tekintetben lényeges különbséget találunk egyrészt az egyén, másrészt a nemzet, a társadalom gazdasági céljai között. Elvontan tekintve az egyént s nem egy meghatározott embernek valószínűségeit vizsgálva, azt mondhatjuk, hogy a társadalom gazdasági céljaiban sokkal inkább oda van kötve az adott, a meglevő gazdasági helyzethez, sokkal nehezebb abból magát jelentékenyen kiemelnie, mint az egyénnek. Az egyénnél az elérhető lehetőségek viszonylag nagyobbak, mint a nemzetnél, a társadalomnál. Így például nem lehetetlen, hogy az egyén szerencsés körülmények között meghuszosorozhatja a maga jövedelmét, de lehetetlen ilyesmi rövidebb időn belül egy nemzetre vagy társadalomra nézve.

Az egyén gazdasági esélyei nagyobbak, mint a társadaloméi, nagyobb ugrások, változatosabb fordulatok állhatnak be reá nézve. Innen van

aztán, hogy a társadalom, a nemzet gazdasági céljainak elérésére szolgáló cselekvőség (a gazdasági politika) sokkal inkább a lépésről-lépésre való előrehaladásra s a bennrejlő erők lassú kifejtésére van utalva, — míg az egyén sorsának a gazdasági élet fordulatai sokszor hirtelen és kiszámíthatatlan lendületet adhatnak. Az egyén pl. megsokszorozhatja vagyonát főnyeremény, tőzsdei nyereség útján, a minek valószínűsége az egyének összeségére, a társadalomra nézve be nem állhat.

Érdekek alatt az ítéletalkotásnak azt a gondolkodásbeli eredményét értjük, hogy többé-kevésbé felismerjük azokat a tényezőket, szempontokat, a melyek javunkra, hasznunkra, boldogulásunkra, s azokat, melyek kárunkra, hátrányunkra vannak, voltak, vagy lesznek, melyek céljainkhoz közelebb visznek, vagy azoktól eltávolítanak. Érdekünk ekként mindannak megvalósulása és megmaradása, a mi javunkra szolgál s mindannak elmulása és be nem következése, a mi hátrányunkra van és céljainkkal ellenkezőben.

10. Gazdasági céljaink akkor komolyak, akkor reálisak, ha jól megítélt érdekeink előbbre vitelére vonatkoznak. A céloknak ekként az érdekeken kell sarkalniok s a cselekvést az érdekeken sarkaló céloknak kell irányítaniok úgy a magán-, mint a társadalmi, a nemzeti életben.

De a míg az egyéni érdekek felismerése az illető egyén részéről általában könnyű dolog, azt a legtöbb ember többé-kevésbé mindig ösztönszerűleg is megteszi, mert sok érdeket már a physikai tényezők, a fájdalom stb. felismertetnek, — addig a collectiv érdekek felismerése már jóval nehezebb. S nem is csoda hogy így van ez. Hiszen itten sok százezer, vagy millió ember összeszövődő s egymással majd ellentétes, majd megegyező s egymást elfedő érdekei közül kell következtetést vonni egy olyan érdekre, a mely átlagban a legjobban találja el a legtöbb ember javát, célját stb.

A társadalom sohasem láthatja úgy a maga érdekeit, a mint láthatja azt az egyén, mert a társadalom maga nem lát, nem hall, — nincsen magának külön collectiv agyveleje, melyben érdekei tudatra juthatnának, mint az egyénnek. A társadalmi érdekről tehát egyes embereknek, egyes egyéni agyvelők működésének kell az érdekítéletet létrehozni: az egyes embernek kell egy olyan fogalomalkotás folyamatát elvégeznie, melynek támasztópontjai, figyelembeveendő körülményei sokkal, de sokkal kevésbé világosan és zavartalanul eshetnek csak bele érdekei és gondolkodása körébe, mint a saját érdekeire vonatkozólag.

A társadalmi, a nemzeti érdekek felismerését számos tényező, megtevésztő körülmény akadályozza. Ilyen akadály maga a társadalmi jelenségek bonyolultsága, megfigyelésük nehéz, sokszor lehetetlen volta. Akadályul szolgálnak s zavarólag hatnak a kellő értelmiség hiánya a

megítélésnél, ideológiák befolyása, divatos gondolkodásbeli áramlatok, a melyek bizonyos problémáknak csak egyik oldalát engedik látni, s így az ítélőtehetséget gyengítik, s végül az ellentétes érdeküktől speculative terjesztett tanítások, eszmeáramlatok stb. stb. Ezeknek az eszmeáramlatoknak hatása a modern időben főleg a sajtó s irodalom gyakorolta s a sokszor hallás és olvasás folytán előálló suggestióban nyilvánul, vagy a saját eredeti, de ellentétes gondolatainknak más által való meg nem erősítése, nem osztása következtében előálló elbátortalanodásában, elhalványodásában jelentkezik. Egyes gondolkodásbeli irányok tehát egyre erősödnek ezeknek, illetve a megfelelő gondolatmenetnek folytonos hangoztatása, terjesztése által. Más gondolati irányok pedig egyre jobban tért vesztenek annak folytán, hogy az ellenkezőkkel szemben folytonos hangoztatásban, felszinen tartásban nincs részük. Mindezek állanak a közgazdasági eszmékre, a gazdaságpolitikai irányokra is. Nem mindig azok a gazdaságpolitikai célok lebegnek a társadalom szemei előtt, a melyek a legreálisabbak, vagy a legjobban állják meg az objectiv kritikát, hanem azok, a melyek terjesztésében legtöbb suggestiv hatás nyilvánul. Ennek elérése pedig igen gyakran az agitációnak technikai kérdése.

A legtöbb ember hallomás, olvasmány, sajtó stb. után indul, s nincs sem ideje, sem készsége ahhoz, hogy a legbonyolultabb társadalom-gazdasági problémákat önálló vizsgálat tárgyává tegye. Vagyis kölcsönvett fogalmakkal s ezekből alkotott véleménynyel dolgozik.¹⁾

A társadalmi, nemzeti és közgazdasági érdekek felismerése és öntudatos tétele tehát a legfontosabb kiindulópont a tudományra támaszkodó gazdasági politikában.

11. A gazdasági életben tehát épúgy psychikai szempontokra bukkanunk, mint az élet minden más terén. Így a hiányérzet, az értékelés folyamata, az igényeken, célokon, érdekeken kívül, megannyi psychikai jelenség. Kimerítő részletezésük ekként inkább a gazdasági philosophia, mint a politikai gazdaságtan feladata.

Mindazonáltal helyénvalónak látszik a gazdasági téren nagyobb szerepet játszó ösztönökről, indulatokról pár szót mondani.

Vannak-e külön „gazdasági ösztönök“? Nincsenek. Csak emberi ösztönök vannak.

¹⁾ Lásd erről a tárgyról: L. Lefèvre: *Du mode de transmission des idées*. Bruxelles. Weitenbruch 1905. Szerzője a legnagyobb befolyást a környezet suggestiv erejének tulajdonítja.

E. Durkheim: *Les règles de la méthode sociologique*. Paris. 1907. V. fejezet.

G. Tarde: *Les deux éléments de la Sociologie*. (Études de Psychologie Sociale. Paris 1898.)

Schmoller: *Grundriss*. (1901.) I. 14—15.

Minden emberi cselekvés terén azoknak a törekvéseknek, eszméknek, érzelmeknek kell elsősorban elfoglalniok az embert, a mely érzelmek, törekvések stb. a legközelebb esnek az illető ember különleges cselekvési, hivatási köréhez. Így pl. a művészetek terén a szép, a művészi követése, a művészi érzék, ügyesség folytonos továbbképzése, fejlesztése s az annak hatása alatt álló gondolkodásmód terjeszti ki uralmát az emberre.

Azt a jelenséget, hogy ekként valaki a szépnek megvalósítására, a művészi érzéknek, ügyességnek folyton nagyobb kiművelésére törekszik, illetőleg eme törekvésnek és cselekvésnek folytonos megnyilvánulását az emberi cselekvésben, művészi ösztönnek lehetne nevezni.

A szorosán vett gazdaságiakkal, nevezetesen pedig az anyagi termeléssel, az ily pályákon való kenyérkeresettel foglalkozó emberre szintén rányomja bélyegét az ő foglalkozási köre. Neki is arra kell törekednie, hogy céljt érjen foglalkozási körében, hogy haszonnal, nyereséggel termeljen stb. stb.

Igen természetes azonban, hogy az ily ember céljai az ő hivatáskörén belül első sorban nem művészi, nem erkölcsi, apostoli, aesthetikai, hanem a szorosabb értelemben gazdasági célok lesznek. E gazdasági célok, mint látjuk, egészen más lelki tulajdonságokat igényelnek, mint a művészi, írói, lelkészi, stb. eredmények felmutatása.

A szorosabb értelemben vett termelő, nyereséges pályákra, szigorúan a gazdasági érdekekhez mért cselekvés, életmód, gondolkodás szükséges. Az érdekek hideg, illúziókat kizáró felismerése az az alap, melyhez az illető termelőnek, vállalkozónak, üzleti embernek az ő cselekvésmódját alkalmaznia kell. Nagyon természetes, hogy az életnek emez oldala szintén erősen rányomja bélyegét az emberre. Az ilyen ember a számító judicium embere kell, hogy legyen, a ki a versenyviszonyok között jól meg tudja ismerni, védeni és előbbrevinni a maga érdekeit. Mindez nagyon rányomja bélyegét az üzleti emberre s valószínűleg annál jobban, minél inkább belemélyed a hivatásába, minél egyoldalubb üzleti emberré válik.

Mindennek daczára túlzás azt mondani, hogy a gazdasági élet terén csak egyetlen ösztön bir jelentőséggel, t. i. az egoismus. Ez a nagy általánosítások okozta tévedés, illetve túlzás.

Az elvont gazdálkodó egyén fogalma, az elvont „gazdasági élet” — csak gondolatbeli abstractiók s nem valóságok. Csak husból, vérből való emberek vannak, s csak egyetlenegy életük van ezeknek az embereknek — számos szemponttal, viszonylattal, törekvési körrel.

A „gazdasági élet” tulajdonképen csak átvitt értelmű kifejezés, mely a gazdasági viszonyok, cselekvések, érdekek, törekvések összességét

fejezi ki. A gazdasági életnek elnevezett működési kör nem öncél, hanem csak eszköz az ember szükségleteivel szemben: eszköz az ember nagyobb jóléte, boldogságra törekvő kiirthatatlan természetének szolgálatában. És hogyha a gazdasági célokért dolgozó ember eme céljainak elérésére nem a phantasia, a poesis, a moralizálás fejlesztette fizikai tulajdonságokkal kénytelen is magát felvértezni, hanem azokkal a tulajdonságokkal, melyeket az anyagi érdekek felismerése és előbbrevitele fejlesztenek ki benne, ezért mégis nagyon speculativ általánosítás volna azt mondani, hogy a gazdálkodó ember egyedüli ösztöne az egoizmus.

A gazdálkodó ember szintén az, a mi más; az örök ember. Tulajdonságai ugyanazok. Ugyanazok az ösztönök vezetik, a melyek más embert, csupán munkakörében kénytelen ő, a saját munkaköre specialis érdekeihez: a szorosán vett anyagi érdekekhez hozzászabott cselekvőseget, célokat, lélektani tulajdonságokat stb. kiváltani magából. Mint-hogy pedig ezek anyagi javakra, pénzre, a megélhetésnek, tőkegyűjtésnek szürke alapjaira vonatkoznak — ezért látszanak a gondolkodó ember tulajdonságai — közelebbi hivatáskörénél fogva — egoistikusabbnak, mint másokéi. Pedig talán a művész, a politikus, a katona egoismusa sem kisebb a maga művészi, politikai, katonai stb. érdekei, sikerei, céljai iránt, mint a szorosán anyagi téren működő emberé a saját különleges érdekei tekintetében. Amazoknál sem kisebb az irigykedés és vetélkedés gyakran, mint ezeknél. Legfeljebb azt lehetne állítani, hogy a gazdasági téren lévén első sorban a megélhetésről vagy nélkülözésről, a fizikai lét feltételeinek megszerzéséről, vagy elvesztéséről szó, az érdekvédelmi eszközökben, a célirányos eljárásban nagyobb ethikai elfajulásra, élesebb összeütközésre, kiméletlenebb eljárásra, érzékenyebb csapások osztogatására nyílik tér, mint egyebütt.

12. A gazdasági célok megvalósítása számos különböző rendű és rangú akadályra bukkan. Ezeknek az akadályoknak az elhárítására szolgáló cselekvés teszi ki az ember és a társadalom gazdasági életműködésének oroszlánrészét. Minthogy érdekeinkkel a valóságban több-kevesebb más, többé-kevésbé ellentétes gazdasági érdek kerül szembe, gazdasági céljaink eléréséhez egyenes irányban, vagyis mások minden érdekeire való tekintet nélkül csak a legritkább esetekben haladhatunk. A legtöbbször a viszonyokkal, az akadályozó más érdekekkel szemben való megalkuvás lesz az életben a gazdasági célok elérésének a módja. Tehát nem közvetlen, hanem többé-kevésbé közvetett utakon kell kinek-kinek e céljai felé haladnia. Az út ekként, a melyen haladni kénytelenek vagyunk kitérített gazdasági céljaink felé, többnyire nem nyílni egyenes pályán, hanem ettől az élet körülményei által majd erre, majd amarra letérített görbe eredő vonalban fog vezetni.

Ennek következtében, minthogy másoknak velünk szembehelyezkedő, a mienktől különböző gazdasági céljait is, mint terveink tényleges akadályait tekintetbe venni kényszerülünk — ha saját céljaink többé-kevésbé ugyanazok maradnak is — az érdekek eme céljaink köré az életben a legkülönbözőbb változatokban fognak felsorakozni. A szerint, a mint mások érdekei akadályozólag, vagy előmozdítólag vannak összefüggésben a mieinkkel, a mi saját érdekeink is majd közelebbre, majd pedig távolabbra fognak esni mások egyes érdekeitől.

Azoknak csoportját, a kik a legtöbb jelentékeny gazdasági érdekükben vannak egymásra utalva más csoportokkal s más csoportok érdekeivel szemben, érdektáboroknak nevezük. Ilyen többek közt a család, a község, a társadalmi osztály, a nemzet stb. A társadalomban minden ember tartozik valamelyikhez, még pedig az érdektáboroknak egyszerre többféle fajtájához is.

Minél hatalmasabb valamely gazdasági téren versenyző egyén, vagy érdektábor, annál egyenesebb úton haladhat céljai felé, annál több ellentétes érdeken bir keresztülgázolni. Minél gyöngébb, annál több ellentétes érdeket kénytelen megkerülni. Végre lehetnek a gazdasági egyednek, vagy érdektábornak körülményei és kilátásai olyanok, hogy az elérendő cél tekintetében az elejébe tornyosodó akadályok egyáltalában lehetetlenné teszik az akár világosan kitűzött, akár mintegy ösztönyszerűen áhított cél elérését. Ilyenkor két eredmény állhat elő: vagy lemond és kisebb-nagyobb tétlenségre, napról-napra élésre, gazdasági fatalismusra szánja magát az illető, vagy az eredeti célról való lemondás mellett más, könnyebben elérhetőnek látszó, gazdasági célokat tűz maga elé.

Az előbbi esetnek ismét két alfaja lehet; a szerint, mint azért kénytelen valaki lemondani, mert elérni óhajtott gazdasági céljai csak kivételesen kedvező, mondhatjuk szerencsés esetben érhetők el, vagy a szerint, a mint lemondani kényszerülünk olyan célokról is, a melyek normális körülmények között, vagy más kedvezőbb helyzetű közgazdasági állapotok mellett minden, az átlagosnál kedvezőbb esélyek nélkül is megvalósíthatók.

Ez az utóbbi eset rendszerint az elmaradt, a fejlődésükben megakadt, vagy megakasztott gazdaságpolitikai viszonyok következménye. Szomorú állapot még pedig nem egyéni hibák, hanem túlnyomóan a gazdasági és gazdaságpolitikai viszonyok gyarlósága miatt szomorú állapot. Ha ellenben azért vesztí el energiáját valaki, vagy valamely csoport, mert kedvencz gazdasági céljainak megvalósítása szerencsét, nem sajátmagukban gyökeredző kivételesen kedvező állapotokat és esélyeket tételez fel, akkor általánosságban azt lehet mondani, hogy a gazdasági fatalis-

musnak, a pangásnak legközelebbi okai pszichikai természetű hibákban keresendők főleg.

Nincsenek tökéletes emberek s nincsenek tökéletes viszonyok. Minden tökéletesség és tökéletlenség viszonylagos az életben s így a gazdasági téren is. Mindazonáltal, az állapotok helyes megítélése végett az üzleti és gazdaságpolitikai élet gyakorlatában lépten-nyomon meg kell tennünk a megkülönböztetést a között az eset között, a mikor a pangás, az élénkebb tevékenység, a nagyobb vállalkozói kedv hiánya elsősorban pszichikai incapacitásra, vagy elsősorban a közgazdasági és gazdaságpolitikai helyzetekben rejlő nehézségekre vezetendők vissza. A vállalkozó, az üzleti ember, a ki üzleti összeköttetéseket keres valakivel vagy valakkal, s aki tőkét akarja befektetni valamely országban, kilátásainak mérlegelése, megbecsülése közben a helyzetnek megítélése végett okvetlenül kényszerülve van az ilyen különböztetések megtételére.

Az imént említettekkel szemben az az eset, a mikor valamely gazdasági cél elérésének meghiusulása nem szegi szárnyát az erőteljes tevékenységnek, hanem új célok, az elérhetőség szempontjából megvalósíthatóbbnak látszó feladatok kitűzését vonja maga után, a mikor tehát az előforduló sikertelenségek dacára is a gazdasági élet pezsgése, az energia meg nem szűnik, ez az eset az egészséges, a le nem mondó társadalmak és állapotok jelensége. A kedvező összeredmény úgy az egyének gazdasági rátermettségében, tehát gazdaság-pszichikai tényezőben, mint a közgazdasági helyzet kedvező, virágzó voltában egyöntetűen jelentkezik. Nemcsak a viszonyok jobbak, hanem a kedvező milieu folytán az egyének is különbnek mutatkoznak. Itt is további, többféleképpen és csak a viszonylagosan megítélhető kérdés az, hogy a kedvező végeredmény elsősorban az illető társadalom tagjainak kiváló egyéni tulajdonságaiban, vagy pedig egyéb természeti és politikai conjuncturáknak kedvező alakulásában rejti-e okait.

13. A politikai gazdaságtan szempontjából elsőrendű fontosságú dolog az egyéni érdekek éles megkülönböztetése a közérdektől s a közérdek többféle fajainak: a társadalmi, az osztály, a nemzeti stb. érdekeknek megkülönböztetése úgy egymás között, mint az egyéni érdekekkel szemben.

A közérdek az egyéni érdekeknek sohasem egyszerű összetétele, hanem hogy úgy mondjuk, a legkülönbözőbb és legszamosabb egyéni érdekeknek az eredője. Még pedig eszményileg olyan eredője, mely átlag a legkevesebb egyéni érdeket sérti s mely átlag tehát a legtöbb egyén legfontosabb érdekeihez áll közel, mégis valamely konkrét egyéni érdekekkel csak ritkán teljesen azonos.

A politikai gazdaságtan nem egyéni érdekek és szempontok, hanem

a közérdek legfontosabbjainak a tudománya kell, hogy legyen. Tehát nem az osztályérdekeké, hanem a nemzeti és társadalmi érdekeké.

14. Fentebb szó volt arról, hogy a gazdasági célok elé különböző akadályokat gördítenek a valóságos élet körülményei. A közgazdasági írók némelyike vagy legtöbbször szerint ezeknek az akadályoknak az elhárítására szolgáló eszköz: a termelés.¹⁾ Szerintem azonban a gazdasági célok útjában fekvő akadályok elhárításának eszközei vannak a termelés körén kívül is s éppen nem lehet azokat a termelés fogalmába mind belevonni.

Ezek között az eszközök között szükségesnek tartom általánosságban mindenekelőtt a szerint tenni meg a különböztetést, a mint *a)* az egyén a maga erejéből tudja elhárítani a céljai előtt álló akadályokat s a szerint, *b)* a mint saját magántevékenysége erre elégtelen.

Az első esetben a gazdasági akadályok elhárítására szolgáló eszközök egyéniek, magángazdaságiak. Az utóbbi esetben a köz segítségére szorul a magánember. A köznek ez eszközei pedig elsősorban a politikai, még pedig gazdasági téren főleg a gazdaságpolitikai eszközök, (pl. védvám, vasuti tarifapolitika stb.).

A *laisser-faire* elveire épült u. n. szabadkereskedelmi elmélet a gazdasági célok eléréseért való küzdelemben teljesen magukra kívánja hagyni az egyéneket s a gazdaságpolitikai eszközök alkalmazását elveiben úgyszólván teljesen kiküszöböli.

A szabadkereskedelmi elmélet tehát szűkebb körben mozog és a gazdaságpolitikának a magánember erején felül álló gazdasági akadályok elhárításának, — jobb s megfelelőbb gazdasági alapfeltételek kiküzdésének hatalmas eszközeit kiveszi többnyire a számításból.

Ezért a szabadkereskedelmi elmélet nem valódi közgazdaságtan s nem valódi politikai gazdaságtan, hanem elméleti, igen nagyrészt a magánélet főleg a magánüzleti élet viszonyairól alkotott theoretikus szabályoknak átvitele a közgazdasági életre, a nemzet, a társadalom gazdasági viszonyaira, érdekeire, céljaira stb. stb. A szabadkereskedelmi elmélet látóköre ekként csak szűk lehet egy nemzet, vagy a társadalom céljainak érdekeinek elérése elé tornyosuló akadályok leküzdési módjának megítélése tekintetében. Hiszen csak egyetlen csodaorvosságot ír elő — néha a gazdasági szabadságban való rendületlen hittel, néha pedig speculativ számításal — a *laisser-faire*-t.

Pedig a fontosabb gazdasági feladatok voltaképen ott következnek el, a hol a köznek kell a maga nagyobb erejével, hatalmasabb eszkö-

¹⁾ Igy V. Pareto. Szerinte a termelés tana az akadályok felett való diadal kivívásának a tudománya, *Manuel d'économie politique*. Paris. 1909. (Franczia fordítás olaszból) V. pj. 285. lap.

zeivel: politikájával odahatni, a gazdasági lehetőségek tágabb terét biztosítani, hogy az egyén oly kedvező körülmények és viszonyok közé juthasson gazdasági céljainak elérhetése dolgában, a milyeneket a maga erejéből megteremteni nem bírna.

15. A gazdasági célok elérésének eszközei tehát magángazdaságiak (a termelés általában, egyéni pszichikai tulajdonságok, fizikai sajátosságok stb. stb.) és politikaiak (t. i. közgazdasági és szociálpolitikaiak egyaránt.) A magángazdasági és a politikai eszközök azután a legkülönbélebb változatban szövődhetnek össze és szövődnek is össze tényleg az életben.

A politikai lehetőségeken belül van az a tér, a melyen belül játszódhatnak le ismét a magángazdasági életnek s a self-help-nek lehetőségei.

A politikai eszközök legnevezetesebbike a politikai hatalom. Az állam politikai hatalmával kezében tartja a közgazdasági eszközök legjelentősebbjét, vagy mindenesetre azok egyikét.

A hatalom tehát közgazdasági faktor, egyik eszköze a gazdasági célok elérésének. Olyan eszköz, melyet jól vagy rosszul, a köz érdekeiért vagy ellenében lehet felhasználni. A hatalomnak, mint közgazdasági tényezőnek fogalma nem szorítható egyedül az állam politikai hatalmára. Az állami hatalom kétségtelenül a legtipikusabb megjelenése a közhatalomnak.

Nem lehet továbbá elzárkóznunk a magánjellegű hatalomnak fogalmától sem a gazdasági és gazdaságpolitikai élet terén, hiszen léptenyomon találkozunk vele. A tipikus közhatalom, úgy a mint azt a közjog a modern államban megconstruálja, a gazdasági hatalomnak is egyik megjelenési módja tehát, — míg a másik a gazdasági téren megnyilvánuló magánhatalom. Ez utóbbi igen széles kategória. Alája vonandó mind az, a mikor — nem közjogilag, vagy közigazgatási jogilag — függésben van egyik magánember a másiktól, amikor magánjogi erejénél fogva rendelkezni tud egyik a másikkal.

Ez a magánhatalom a mai társadalmi rend mellett a termelésnek és vagyonosodásnak a legelső tényezője. Ez teszi lehetővé, hogy egyik ember rendelkezni tud a másik szolgálataival, s a természet anyagaival. A magánjogi hatalomnak, mint gazdasági tényezőnek fogalmi felállítása szükséges a közgazdaságtanban, mert ez az, a mit a pénz, a hatalomeszközök a dologi és kötelmi jog intézményei az ember kezébe adnak. Végeredményben ez a magánjogi hatalom az, a melyben a magángazdasági, nevezetesen az idesorozható vagyoni jogi intézmények hatályosságukat bírják és kifejtik.

Egyik alapvető különbség a közhatalom s a modern társadalmi viszonyok közötti magánjogi hatályok között abban rejlik, hogy a közha-

talmaknak megnyilvánulási módjuk, működésük mikéntje többé-kevésbé szigorú (közjogi, közigazgatási, büntetőjogi stb.) előírások szerint nyilvánul meg. A magánjogi hatalom eszközeinél ellenben azok megnyilvánulási módja, használatuknak mikéntje többnyire nincs előírva. Inkább az intézmény maga van jogilag kidolgozva, mint használatának a módja. Így pl. az állam birói büntetőjogi hatalmának használati mikéntjét minden lépésében szigorú jogi korlátok szabályozzák. Ezzel szemben pl. a pénz vagy egyes hiteleszközök törvényes intézményekkel vannak ugyan szabályozva a modern államokban, de magának a pénznek s a hiteleszközöknek használata az egyénnek s a társadalomnak sokkal inkább szabadjára van engedve, mint a büntetőjogi hatalom az állam közegének, a birónak.

A közhatalmak azonkívül többé-kevésbé közjogi sanctióval ellátottan tartják függésben maguktól az egyént, a magánjogiak ellenben főleg a gazdasági érdekekkel.

Köz- és magánjogi hatalomnak azután számos átmeneti alakzata van és számos alakzat egyesíti magában mind a kettőt.

Ugy a köz-, mint a magánjogi hatalom tehát többé-kevésbé gazdasági hatalom is. A gazdasági hatalom pedig *a)* közjogi, *b)* magánjogi és *c)* mindkettőnek elemeiből álló lehet ekként. A közjogi hatalom fogalma, mint látjuk, nem ellentéte a gazdasági hatalomnak s így jutunk el ahhoz, hogy végeredményben a gazdasági célok előbbrevitelének egyik leghatásosabb eszköze a politikai hatalom, a legmagasabbrendű nyers erőnek a leghatályosabb megnyilvánulása.

16. Minthogy pedig a nemzet (melynek jogi szervezete az állam) az az érdektábor, mely e felett a nagyobb erő: a politikai hatalom felett rendszerint a legteljesebben rendelkezhetik, azért közgazdasági célok tekintetében a nemzet a legfontosabb érdektábor, mert a mai társadalmi berendezkedés mellett a magánjogi tevékenység kereteinek az állam adhatja meg a leghatalmasabb politikai segítséget.

Ezt fölismerni a politikai gazdaságtannak egyik legfontosabb feladata.

A magángazdálkodás érdekeinek ez a politikai eszközökkel is előbbrevitele, a lehetőségek terének megnagyobbítása a gazdasági fejlődés számára, nagyobb igények és tágabb kilátások nyújtása természetesen csak oly nemzetekről áll teljesen, a melyek a valóságban tényleg rendelkeznek saját államuk politikai hatalmával s annak minden eszközével.

Még pedig a valóságos, a gyakorlati rendelkezés az irányadó, melyet lépten-nyomon igénybe is vesz, fel is használ az illető nemzet a maga közgazdasági sorsának előljáró irányításában, s nem az elvi, a papiroson

levő, de az élet mindennapi szükségéi dolgában, vagy a gyakorlatban megkötött kezű rendelkezés.

Közgazdasági államnak csak azt az államot tekinthetjük, a mely valósággal önállóan, megkötöttség nélkül gyakorlatában van a szuverén állam gazdaságpolitikai eszközeinek, mely tehát szuverén autonóm közgazdasági politikát gyakorol a valóságban is és e tényleges gyakorlással is, nem csupán pedig közjogával tudja bizonyítani létező, de a valóságban megkötött vagy nem érvényesített jogait a közgazdasági önrendelkezéshez. Az ilyen, az anyagiak szerint is igazi államokat, amely a vagyoniak terén, miként a teljes korát elért személy, nincsen rendelkezéseiben megkötve és semmiféle más közjogi kapcsolat gyámsága alá helyezve, közgazdaságilag nagykorú államnak is nevezhetjük.

Az olyan államot ellenben, a mely a szuverén gazdaságpolitikai eszközöknek minden tényleges gyakorlatában — akár azért, mert közjoga szerint elvileg sem rendelkezik azokkal, akár azért, mert jogilag rendelkezik ugyan velük a papiroson, de a gyakorlatban nem, vagy egyébként azért nem rendelkezik velük, mert rendelkezési szabadságát — bár időlegesen is — államszerződéssel, szövetségi kapcsolattal, vagy bármi mással megkötötte, az ilyen államot nevezzük nem közgazdasági államnak, vagy közgazdasági tekintetben kiskorú államnak.

Minthogy a gazdasági élet a concret, a valóságos élet maga, a gazdasági jelenségek tényleges életnyilvánulásainak birodalma, nem pedig elvont philosophiai, vagy jogi tér, e részben csakis a való élet gyakorlata lehet az irányadó, nem pedig bármiféle gondolati feltevés, vagy csak a papiroson maradt közjogi formulázás. Közgazdasági szempontból tehát csak az a valódi állam, mely szuverén közgazdasági politikának van mindennapi gyakorlatában. A mely állam ellenben ilyen szuverén, meg nem kötött gazdaságpolitikai tényleges gyakorlattal nem bír, azzal még, vagy már nem rendelkezik, — gazdasági szempontból csak papirosállam.

Eme szempontok is mutatják, hogy a gazdasági jelenségek mennyire összefüggnek a gyakorlati politikai élettal, összefüggnek annyira, hogy a gazdasági jelenségeknek — a gyakorlati élet szempontjait nem nélkülöző — tárgyalását politikai tudománynak kell tekintenünk.

Balás Károly.

Mezőgazdasági munkabérstatistika.

A múlt század folyamán meginduló általános gazdasági fellendülés, de főleg a munkásosztály érdekeinek előtérbe nyomulása a statisztikai észlelés körét természetesen a társadalmi életviszonyok egész sorára kiterjesztette.

A legszélesebbkörű vizsgálódás tárgyául pedig a munkabér kínálkozott. Hiszen a gyors lépéssel előretörtető ipari termelésnek is elsőrendű érdekét képezte, hogy számszerű tájékozódást szerezzen a munkabérnek, mint a termelési költség egyik elemének alakulásáról a különböző gazdasági területeken. S valóban az amerikai egyesült államokban az első munkabérstatistikai munkálathoz ily indokból kezdtek hozzá.¹⁾ Másrészt a mindinkább kiélesedő társadalmi ellentétek harcza közepette fontos politikai s tudományos érdekek kapcsolódtak a munkabérstatistika felhasználásához a munkásosztály anyagi sorsának felderítése céljából.

Az első anyaggyűjtések során azonban számos nehézség vetődött fel. S ha később a felvilágosodás s a statisztikai iskolázottság terjedésével a szervezési akadályok részben elhárultak, még mindig erősen éreztette hatását a módszertani kérdések megoldásának hiánya, a mi nagy költséget felemésztő kiterjedt észlelések anyagát tette értéktelenné.²⁾ Ily módon nem késhetett az illetékes tudományos körök állásfoglalása. E tanulmány keretébe nem illeszthetjük be azt a fordulatokban gazdag vitát, mely a nemzetközi statisztikai intézetnek III. ülésében (Bécsben) Böhmert Victor kezdeményezésére hozott határozatával indult meg s legutóbb többé-kevésbé tisztázódott.³⁾ E vita eredményeképen nem szenved további

¹⁾ H. Fehlinger: *Über Lohnstatistik. Annalen des Deutschen Reichs*, 1907., 62 1.

²⁾ Eilenburg: *Zur Frage der Lohnermittelung*, Jena 1899.

³⁾ *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* 2. Auflage I. Bd. 912. 1. A kérdés elméleti tisztázásához főleg Eulenburg (*Zur Frage der Lohnermittelung*, Jena 1899.) Wörishofer (*Zur Frage der Lohnstatistik, Büchers Zeitschr.* 1893). Ehrenberg *Altonaer Arbeitsstatistik*. Hamburg, 1903. s nem kevésbé Mayr; (*Bull. de l'Inst. intern. de Stat.* Tome IV. p. 1.) Falkner (*Allgem. Statist. Archiv* VI. B. 84—96); Wryght (*The evolution of Wage Statistics Quart. Journ. of Ecs.* s Mandello. (*Bull de l'inst. internat de stat.* Tome XIII. 1. livraison 392—409) járultak hozzá.

kétséget, hogy a munkabérstatistika terén a módszertani kérdéseknek elvi eldöntése lehetetlen; más szóval a rendelkezésre álló anyag módszeres felhasználása esetén az észlelés berendezése a legkülönbözőbb módon az adott célhoz s a lehetőséghez képest eszközölhető.

E tisztult felfogás mindenestre megkönnyíti az egyéni kezdeményezés munkáját, de egyúttal mint utóbb kitűnt, a különböző eredetű anyaggyűjtések egységesítésének, úgyszintén a helyi s a nemzetközi összevetéseknek egyáltalában nem kedvez.

A legutóbbi években lezajlott eme különben eredményes módszertani kutatás befejezettnek már azért sem tekinthető, mivel az szinte kizárólag az ipari munkabér észlelésére szorítkozott; ellenben mindeddig nem nyertek rendszeres kiegészítést azok az irányadó módszertani kísérletek, a melyek a mezőgazdasági munkakeresetre vonatkozó statisztikai anyaggyűjtéssel foglalkoznak.⁴⁾ Pedig a mezőgazdasági üzemek szétszórta volta, a termelésben rejlő sajátságok, a munkaszervezet s az eltérő munkabérrendszer egyéb kulturális tényezőkkel együtt oly okokat váltanak ki, a melyek a mezőgazdasági munkabérstatistika szervezésével szemben az ipari viszonyokétól teljesen eltérő követelményeket támasztanak. S így egyáltalában nem meglepő, hogy azok az amerikai s angol anyaggyűjtések, melyek az ipari s mezőgazdasági munkakeresetet ugyanazon észlelés keretében ölelték fel, — komoly eredménnyel nem számolhattak be.⁵⁾

E kérdés tanulmányozása különösen fontos hazánkban, a hol a lakosság javarészét kitevő mezőgazdasági munkásság keresetéről több mint két évtizedes adatgyűjtés sem nyújt kielégítő felvilágosítást.

A következőkben vizsgálni fogjuk, hogy a mezőgazdasági munkabérstatistikai észlelés és feldolgozás folyamán mily sajátságos módszertani elvek veendőek figyelembe. E tanulságok alapján befejezésül röviden körvonalazzuk a hazai anyaggyűjtés újraszervezésének vázlatos tervzetét.

I. Az észlelés módja.

A mezőgazdasági munkakeresetre vonatkozó statisztikai kutatás sikere lényegében az észlelés szervezésén fordul meg. Az észlelés gyakorlati megvalósítása elé azonban szinte legyőzhetetlen akadályok tornyosulnak.

Az anyaggyűjtés közvetett módja, mint a milyen a munkásbizto-

⁴⁾ E helyütt főleg Mandelló s Inama-Sternegg dolgozatait kell kiemelnünk. E tárgykörből újabb munkálatok nem jutottak nyilvánosságra.

⁵⁾ *Quatrième Recensement du Canada*. Ottava, 1905. *Returns of Rates of Wages*. Washington. *Labour Department* 1889–1903.

sítás, munkaközvetítés, jövedelmi statistika anyaga, ily célokra legtöbbször egyáltalában nem értékesíthető. A közvetlen anyaggyűjtésnek pedig az ipari viszonyokétól teljesen eltérő s bizonytalan úton kell haladnia. Ugyanis kétségtelen, hogy a statistikai észlelés csak az esetben lehet teljes, ha az észlelési területen levő valamennyi számlálási egységre kiterjed, illetőleg ha pontos és hiány nélküli számlálás nyer alkalmazást.⁶⁾ Ily munkabérszámlálást nagy sikerrel hajtottak végre Belgiumban az ipari termelési ágakra vonatkozólag, továbbá több hasonló kísérletet tettek az általános nép- s foglalkozásszámlálás keretében hazánkban s az amerikai egyesült államokban.⁷⁾ Ellenben ily vállalkozás teljes csőddel járna a mezőgazdaság körében — könnyen belátható okokból. Az üzemek szétszórt volta aránytalan költséget okoz, de meg az érdekeltek járatlansága, a könyvvezetés hiánya s a mezőgazdasági munkabérszervezet sajátosságai legyőzhetetlen nehézségeket idéznek elő.

Tehát egyelőre le kell mondanunk arról, hogy a mezőgazdasági munkabér alakulását oly tökéletes módszerrel mérjük, mint a milyennel a társadalmi jelenségek egyéb területén rendelkezünk.⁸⁾ A socialstatistikai eredmények szükségszerűen viszonylagos pontosságának tudatában teljes joggal éltek kiváló szakközegek az elvi szempontból egyedül helyes szigorú értelemben vett számlálás pótlásául a becslés gyűjtő fogalma alá foglalt többféle módszerrel.

Még pedig a mezőgazdasági munkabérekről mindedig túlnyomó részt a statistikai anyaggyűjtés legegyszerűbb módszerével, a szakértői becsléssel kapcsolatos enquête útján nyertünk tudomást. Ez szervezhető meg a legkönnyebben s legolcsóbban, továbbá, a mint igen helyesen kiemelték, a szervezés kereteinek épségben tartása esetén akadály nélkül megismételhető; az észlelés szempontjából előnye azon a vélt tapasztalati tényen nyugszik, hogy a mezőgazdasági munka állandósága folytán legalább a pénzbeli munkabér többé-kevésbé tipikus alakot ölt. Ennélfogva a helybeli szakértők könnyen megbecsülhetik a szokásos munkabér magasságát.⁹⁾

Sajnos, az eddigi tapasztalatok ezt a feltételezést nem igazolják. Sőt több joggal állíthatnánk, hogy a mezőgazdasági munkabértételek jelentős egyéni változatosságot mutatnak. A mezőgazdasági munkabér-

⁶⁾ Mayr: *Deutsche Arbeiterstatistik. Allgemeines statistisches Archiv.* 1884. 132 l.

⁷⁾ *Recensement général des industries et des métiers* (31 octobre 1896) Bruxelles 1900–1902. 18 Tomes.

⁸⁾ Találón írja Falkner: »Bei den Betrachtungen lohnstatistischer Untersuchungen hat man immer die Relativität ihrer Ergebnisse in Auge zu behalten. Hier kann die Statistik nicht messen sondern höchstensfalls andeuten«. Id. mű 96 l.

⁹⁾ Mandelló: Id. m. 401. l.

tételek nem csekély dispersiója számos egyéb jelentésen kívül a felsőolaszországi rizsarató munkásokra vonatkozó alább közlendő adatokból is kitűnik.¹⁰⁾

Helyi heti munkások munkabére:¹¹⁾

Kerület	A legmagasabb napszám	A legalacsonyabb napszám	A munkások
			75%-ának napszáma
l i r a é r t é k b e n			
Novara	2·40	1·65	1·65—2·—
Mortara	2·30	1·50	1·50—1·70
Vercelli	2·50	1·50	1·55—1·93

Helyi évszakos munkások munkabére:

Kerület	A legmagasabb napszám	A legalacsonyabb napszám	A munkások
			75%-ának napszáma
l i r a é r t é k b e n			
Novara	2·20	1·50	1·70—1·97
Mortara	1·90	1·30	1·55—1·75
Vercelli	1·45	2·50	1·70—1·95

Ez adatok mérlegeléseül meg kell jegyeznünk, hogy szinte teljesen egyöntetű írásbeli szerződés alapján kizárólag nagy- és középbirtokokra elszegődött munkások keresetét tüntettük fel. Tehát e rizsaratók munkabére semmi esetre sem lephet meg oly nagy egyéni eltérésekkel, a minők a rendszeres munkálatok díjazásában, különösen a parasztgazdaságokon mutatkoznak.

E nagyfokú egyéni különbözőség jelentőségének kellő méltatása végett előbb tisztába kell jönnünk a szakértői becslés statisztikai fogalmával.

A szakértői becslés átugorja a statisztikai anyaggyűjtés első fokozatát, az észlelést s közvetlenül a feldolgozás munkáját látja el. Vagyis jelen esetben a becslőtudósító számos ismertnek vélt egyéni munkabértételt nem sorol fel egyenként, hanem azokat közvetlenül valamely átlagszámba foglalja. Ez az átlag nem lehet a számtani középarányos, mert az megbizható pontossággal csak az összes munkabértételek megszámlálása alkalmával volna megállapítható. Legtöbbször a becslés tárgya — a szokásos munkabértétel, vagyis az, a mely az esetek többségében kerül kifizetésre.¹²⁾ Ily szokásos átlag azonban gyakran a nagy egyéni

¹⁰⁾ *I Laboratori delle Risaie*. Milano 1904. Parte II. 150. s köv. 1. Si nelle ore di lavoro die nei salari troviamo variazioni così sensibili per elementi pur omogenei da renderne assai difficile la spiegazione. 56 l.

Weber: *Die Lage der Ländarbeiter* 1893. *Schriften des Ver. F. S.* No 55, 395. l.

¹¹⁾ E számítás módszerét l.: *Office du Travail. Statist. des salaires*. Bruxelles, 1901, 14. l.

¹²⁾ Zižek: *Die Statistischen Mittelwerte*, Leipzig, 1908, 44. l.

különbségek miatt ki sem alakul.¹³⁾ De ha tényleg teljes statisztikai észlelés alapján fel is volna kutatható, e műveletre a szakértői becslés nem alkalmas, mivel az idézetek szerint a mezőgazdasági munkabértételek meghatározott területi egységben egyedül oly statisztikai sorba rendezhetők, melynek egyes csomópontjai (a szokásos munkabértétel is) a tagok nagyfokú dispersiója folytán csak nehezen tekinthetők át s így csak távoli megközelítéssel becsülhetők meg. A becslés nehézsége még fokozódik a mezőgazdasági munkakereset évenkénti és évszakonkénti tetemes ingadozása miatt, a mely utóbbi körülménynél fogva a tudósító tájékozódás és ellenőrzés végett nem fogadhatja el a becslés alapjául a megelőző évi (évszaki) adatokat.

A szakértői becslés műveletének bonyolultságáról még tisztább fogalmat alkothatunk, ha számot vetünk e módszer megbízható végrehajtásának alapfeltételével. Első sorban arról kell gondoskodnunk, hogy a becslés alapjául egyöntetű (homogen) sokaság szolgáljon. E végből az észlelendő munkástömeget oly számszerűen meghatározott csoportokra kell osztanunk, a melyek egységesen kifejezésre juttatják a munkabér magasságára kiható tényezőket. Tudnunk kell pedig azt, hogy a mezőgazdasági munkabér magasságára nemcsak azok a tényezők hatnak elsődlegesen (azaz oly módon, hogy azok figyelembe vétete nélkül csak hamis, eltorzult képet nyernénk a kereseti viszonyokról), melyek az ipari munkabérstatistika körében, mint ilyenek, már régóta szerepelnek (nem, kor, foglalkozás, munkakör stb.), hanem még ideszámítható a munkaszervezet, a birtokkategória s a munkabérrendszer is. Végül még a módszeresen végrehajtott becslés adatai is csak az esetben vetik le subjectiv jellegüket, ha megbízhatóságuk helyesen szervezett ellenőrzés útján nyer beigazolást.

A gyakorlatban azonban e körülményes kellékek nem egykönnyen valósíthatók meg.

Ez állításunk megerősítéséül futólagosan áttekintjük azokat az enquêteszerű anyaggyűjtéseket, a melyek a módszertani követelményeket viszonylag legjobban közelítik meg.

Ausztria.

Az osztrák központi statisztikai 'bizottság legutóbb az 1893. év folyamán rendezett valamennyi hasonló munkálatnál tökéletesebb országos

¹³⁾ M. Weber: 'Die Lage der Landarbeiter im ostelbischen Deutschland. 1893. Schriften des V. für Sozialpolitik, 55. Bd. 38. 1. Es ist gerade im Osten in zahlreichen Fällen die in einem Bericht angegebene Lohnhöhe keineswegs ein auch nur annähernd sicheres Kennzeichen für die Lage der freien Arbeiter in dem betreffenden Bezirk im allgemeinen, weil häufig ein allgemeiner Durchschnittslohn in der betreffenden Gegend überhaupt nicht existiert.

enquête-et a mezőgazdasági munkabérvizonyok tárgyában.¹⁴⁾ A becslés tárgyául szolgáló legnagyobb, legkisebb s szokásos munkabértételeket helybeli szakértők írásbeli jelentéseiből vonták ki. A munkabér magasságát befolyásoló tényezők elkülönítésére tervszerű figyelmet fordítottak, úgyszintén gondoskodtak a becslés eredményének ellenőrzéséről is.

A megállapított munkabértételek ez alapos előkészítés ellenére sem alkalmasok a munkabér-statistika céljához mért értékesítésre. Inama-Sternegg, a ki a feldolgozást végezte, maga kiemeli, hogy a közölt adatokból subjectiv átlagszám-jellegük miatt a munkabér vidékenkénti összehasonlítására következtetés nem vonható. Ez okból az észlelt munkabér-tételeknek terület szerinti összevonásától kifejezetten eltekintettek. A különböző munkáskategóriák kereseti viszonyainak egymás közt s más foglalkozási ágakkal való összemérése szintén eredménytelen kísérlet volna, mivel a munkások, a munkanapok száma, a szakmány és napszám keresetaránya stb. — mint a tényleges kereset kiszámításához szükséges elemek — nem vonattak be az észlelés körébe. Nem kevésbé kétséges alapul szolgálhatnak az enquête adatai a mezőgazdasági munkabér időbeli változásának nyomon követésére az átlagok azon jellegénél fogva, a mely miatt a helyi összevonás sem bizonyult megengedhetőnek. Az egész munkálat eredménytelensége pedig a különben kétségtelenül helyes irányú anyaggyűjtés és ellenőrzés szervezésének hiányaiban gyökerezik.

Csak gondoljuk meg, hogy egy-egy átlagszám a gyakran nagyszámú községet magában foglaló birósági kerület egészére vonatkozik. S így nem csodálkozhatunk a feldolgozó hivatal ama beismerésén, hogy a kimutatott maximális és minimális munkabérek csak mint megközelítő határértékek szerepelnek.

A munkáskategóriák megkülönböztetése sem egységes; a munkabéreknek a birtok nagysága szerinti elkülönítése a cselédekre nézve is csak egyes tartományokban sikerült. Továbbá a szakmánybérek kiszámítása teljesen önkényes átlagokon alapul.

Végül az ellenőrzés hatályosságát az ezen célból feldolgozott tényleges munkabértételeknek egyoldalúsága s elenyészően csekély volta teljesen lerontja. Az egyes tipikus gazdaságok munkabérnaplóiból s az osztrák munkásbalesetbiztosító-társaságok jegyzékeiből kivonatolt tényleges munkabér adatok túlnyomórészt nagybirtokon alkalmazott, alig 1.500 munkás kereseti viszonyait világítják meg.

¹⁴⁾ *Die landwirtschaftlichen Löhne im Jahre 1893. Oest. Statistik XLVI.* Wien. 1895. Inama—Sternegg: *Die landwirtschaftlichen Arbeiter und deren Löhne in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern. Stat.-Monatsschrift XXI.* 1895. 319 - 359 l., 387—431. l.

Olaszország.

Az olasz mezőgazdasági munkásválság nyomása alatt több nagyméretű enquête készült el. Mindannyi közt a legjelentősebb az 1905—1907. évek közt végrehajtott országos anyaggyűjtés, a melyre az a fontos feladat hárult, hogy az egész félsziget mezőgazdasági munkapiacjának helyzetéről a munkabérviszonyokkal egyetemben nyújtson kimerítő tájékoztatást.¹⁴⁾

Az enquête megvalósításával megbízott tudósítók az egyénekenként szóbelileg tudakolt munkakereset ismerete alapján a legmagasabb, legalacsonyabb s a szokásos munkabért (massimo, minimo, medio) közölték. Úgy a becslés előkészítése, mint az ellenőrzés szervezése mintaszerűnek mondható. Az anyaggyűjtést községenként a helyszínen maguknak a munkásoknak meghallgatása mellett eszközölték. Kiegészítésül számbavették a gazdasági egyesületek, gazdák s gazdatisztek véleményét. Maga a munkálat oly széleskörű volt, hogy pl. Puglesi tartománynak 236 községe közül 119-re kiterjedt. A szóbeli közlések ellenőrzéséül felhasználták az egyes gazdaságok számadását s az írásos munkabérszerződések adatait. A megbecsült átlagok előnyös tulajdonságául tudható be, hogy községenként számszerűleg megállapították az egyes munkabérosztályokba csoportosított munkások számát. Egyöntetű becslési sokaság képzéséről már azáltal is gondoskodtak, hogy a birtokmegoszlást, a munkaszervezetet s a termelés irányát külön-külön figyelembe vették.

S e körütekintő előkészítés még sem eredményezte a kívánt sikert. Az adatok megközelítő megbízhatóságát is lerontja az a lényeges hiányosság, hogy nem egy meghatározott időpontban fizetett munkabértételeket tettek a becslés tárgyává, hanem egy képzeletbeli átlagév kereseti viszonyait. Elképzelhető, hogy ugyanazon községben mily egymástól messze eltérő nézetek alakultak ki az átlagos kereset mérvéről. Ép ezért az olasz munkaügyi hivatal a munkabérátlagok további értékesítése helyett főleg a munkapiaczi viszonyok s a munkás budget-k ismertetésére fektette a kidolgozás súlypontját.

Németország.

A német birodalmi mezőgazdasági munkabérstatistika főleg a XIX. század közepe óta rendezett magánjellegű országos enquête-ek útján gazdagodott.¹⁵⁾ E munkálatokban szakszerű becslés útján nyert meg-

¹⁴⁾ *Materiali per studio delle condizioni dei lavoratori della terra nel mezzogiorno. Ufficio del lavoro. 1909.*

¹⁵⁾ Lengerke: *Die ländliche Arbeiterfrage*. Berlin, 1849. — v. der Soltz: *Die Lage der ländlichen Arbeiter in D. Reiche*, 1875. — *Die Verhältnisse der Landarbeiter im Deutschen Reiche*, 1893. — *Schriften des Vereins für Socialpolitik*. Nr. 53, 54, 55.

állapítást kisebb-nagyobb politikai terület egységek szerint a mezőgazdasági munkás, illetőleg háztartásának munkajövedelme.

Ámbár főleg az eisenachi Társadalompolitikai Egyesület enquete-jében alapos tervszerűséggel történt próbálkozás a munkabér magasságát befolyásoló tényezők statisztikai elszigetelésére és az adatok hatályos ellenőrzésére — ez a vállalkozás is megtört a felmerülő anyagi akadályokon. A beérkező kimerítő jelentésekből a német mezőgazdasági munkás életviszonyainak kétségtelenül hű képe rajzolódott meg; de maga Weber, a ki a feldolgozásra megbízást nyert, kifejezetten hangsúlyozza, hogy a munkabér adatokat magukba foglaló táblázatok csupán a szöveg szemlélhetővé tételére használhatók fel s statisztikai értékesítés anyagául nem szolgálhatnak.

Dánia.

A dán országos statisztikai iroda több ízben gyűjtött adatokat a mezőgazdasági munkabérviszonyokról. Legutóbb 1905-ben az egész országra kiterjedőleg igen alapos munkát hajtott végre, a melyhez gazda- és bérlőegyesületek szolgáltatnak becslés útján szerzett adatokat. Ez adatok kiegészítésül 6.900 munkásra vonatkozó tényleges bértételt dolgoztak fel a rendelkezésre bocsátott munkabér-naplókból.

Jóllehet az észlelési terület kicsinyége s az egyenletes birtokmegoszlás eleve kizárta a munka és munkabérviszonyok egységes alakulását zavaró tényezőket, másrészt a becslés gondos megvalósítását a magas fokon álló népcultura nagyban megkönnyítette, az eredmény kielégítőnek még sem mondható. A becslő eljárás sikertelensége kitűnik az alábbi kimutatásból, a mely szerint a kétféle egyesületnek ugyanazon kerületre vonatkozó adatai egymástól meg nem engedhető mértékben térnek el.¹⁶⁾

V i d é k	Mezőgazdasági munkások napszáma korona értékben					
	tavasszal		aratáskor		télen	
	gazdakör	bérlő- egyesület	gazdakör	bérlő- egyesület	gazdakör	bérlő- egyesület
Seeland	1·79	1·82	2·36	2·25	1·40	1·40
Bornholm	1·50	2·04	2·50	2·25	1·00	1·61
Lolland	1·80	1·60	2·70	2·40	1·54	1·35
Fionie	1·70	1·60	2·19	2·03	1·42	1·11
Szigetek	1·70	1·79	2·44	2·16	1·26	1·44
Dél-Jutland	2·10	1·81	2·43	2·05	1·76	1·35
Észak-Jutland	2·28	2·04	2·62	2·04	2·04	1·41

Magyarország.

A magyar földművelésügyi kormány már 1891 óta évenként fel-

¹⁶⁾ *Salaires des ouvriers domestique ou journaliers de l'agriculture*, 1905. — *Publie par le bureau de statistique de l'état*. Kbenhavn, 1906. Tabelle 5.

dolgozza szaktudósítóinak a mezőgazdasági munkabérekre vonatkozó jelentéseit.¹⁷⁾

Ámbár e jelentések a mezőgazdasági munkaviszonynak valamennyi feltételét a legpéldásabb részletességgel figyelembe veszik, a szakszerű becslés követelményeit távolról sem elégitik ki. Eltekintve a szakmány és naturalmunkabértételek teljesen elhibázott módon való észlelésétől, az egész anyag megbízhatatlanságát már az a tény is elárulja, hogy sem a tudósítók részére kiadott utasításból, sem a feldolgozásból nem tűnik ki, mily átlagszám képezte általában a becslés tárgyát. Ellenben könnyen szerezhethünk meggyőződést a szövegből arról, hogy a szokásos munkabér a számtani középárányos, a legmagasabb s legalacsonyabb bér ugyanabban az oszlopsorban kerülnek össze. Oly fontos tényezőknek, mint a birtokkategóriának befolyása láthatólag sehol sem érvényesül. Ép oly kevésbé szerezhethünk tudomást az egyes munkáscsoportok számbeli viszonyairól. A tudósítók jelentésének intézményes ellenőrzéséről való gondoskodásnak nyomát sem találjuk.

Az aratási munkabértételekre nézve igen értékes anyaggyűjteménynek s egyúttal az egyéb adatokat illető ellenőrző módnak kínáltak az 1898. II. t.-cz. alapján kötött aratási szerződések. Azonban e szerződésekben foglalt minimális járandóság a tényleges keresetre nézve alig irányadó, mivel tapasztalat szerint a legtöbb esetben nem nyernek alkalmazást.

* * *

E rövid szemlében összefoglalt anyaggyűjtések eredménye kétségen kívül tökéletesíthető az észlelés alapjául választott módszer javítása útján. Ha azonban visszagondolunk azokra a körülményes kellékekre, a melyek a becslés helyes berendezése céljából okvetlenül megvalósítandók, beláthatjuk, hogy e módszer megfelelő kiépítésének legfőbb akadálya megukban a ki nem küszöbölhető szervezési akadályokban s főleg az aránytalan költségben rejlik. A mint fennebb kifejtettük, a szakszerű becslés oly szakértelmet, oly alapos, s sok időt igénybevevő munkát feltételez, a melynek csak hivatásos tudósítók tehetnének eleget. S még az ily költséges tudósító kar toborzása útján is kellő mérvben ellen nem őrizhető, subjectiv értékítéleten alapuló átlagszámokat nyernénk, melyek további helyi és időbeli összevetések céljából újabb átlagszámok készítésére jóhiszeműen fel nem használhatók.

Míg a fentiek szerint a szakszerű becslés alkalmazásával a viszonylagos pontosság mértékét sem érhetjük el, az eredmény megbízhatósága szempontjából jóval nagyobb hitelt tarthat igényt a részszámlálás módszere.

¹⁷⁾ *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon.* Kiadja a m. kir. földművelésügyi minister.

E módszer felhasználása munkabérstatistikai célokra, angolszász példára vezethető vissza.¹⁸⁾ Elméleti okadatulásául Falkner, a hirneves „Aldrich Report“ szerzője, abból a „tapasztalati törvényből“ indult ki, hogy minden meghatározott foglalkozási ág munkabértételei (wage rates) bizonyos szabályok szerint rendeződnek el, a mennyiben valamennyiük egységes szintjét közelít meg.¹⁹⁾ Tehát a statisztikai célok elérése végett teljesen elegendő, ha valamennyi egyes eset észlelése helyett az egyéni munkabértételek nagy tömegéből az átlagos (normális) esetek megfelelően nagy számát ragadjuk ki.

Ezúttal nem vitatjuk, hogy az amerikai munkaügyi hivatalok mily joggal értékesítették az ily részletes adatokat index mumbres s az u. n. median számítása útján; azonban annyi bizonyos, hogy sem az idézett eljárás, sem annak indokolása ily alakban a tényekkel össze nem egyeztethető. Ugyanis éppen a megbízható munkabérstatistikai munkálatok adatai igazolják, hogy nemcsak nem alakul ki tipikus átlagmunkakereset egy-egy foglalkozási ágon belül, de a munkabértételek eloszlásukban, — a mint erre fennebb is utaltunk — a legnagyobb változatoságot árulják el. Még a collectiv szerződésbe foglalt munkabértarifák sem csökkentik a munkakereset sokféleségét. Ehhez képest nagyobb számú statisztikailag nem igazolt átlagesetek vaktában történő kiragadása módszeres biztosítékot a tényleges állapottal való megegyezésre nem nyújthat.

Mindamellet a munkabérek bizonyos értelmű szabályszerű elrendeződésének ténye más rendszerű részszámlálás kiinduló pontjául szolgálhat. Csakhogy e szabályszerű elrendeződés nem nyilatkozik egységes szintáj kialakulásában, hanem abban, hogy a többrendbeli szabályszerű csoportosulás kifejezésre juttatja azokat az okokat, a melyek statisztikailag felismerhetőleg az egyéni munkabér magasságát befolyásolják (kor, nem, hely, birtok kategória stb.).

Ha már most valamely foglalkozási ágban kifizetett tényleges munkabértételek közül bizonyos tervszerűség alapján s nem a Falkner javasolta vaktában történő próbaszámítás szabálya szerint összegyűjtjük azokat, a melyekben a munkabér magasságát befolyásoló okok ép oly

¹⁸⁾ *Tenth Census of the United States*. 20 kötet. 1884. — *Senate Report*, Nr. 1394. — *Finance Comitee*, Washington 1893. — Legkimerítőbb e módszer fejtegetése *Returns of Rates of Wages*, London 1889—1893.

¹⁹⁾ Falkner id. m. 89 s köv. 1.

Statistique des salaires dans les mines de houilles. Office du Travail. Bruxelles. 1901. p. 12.

Igen alapos áttekintést nyújt Sombart összehasonlító munkabérstatistikai dolgozatában. *Braun's Archiv für Socialpolitik etc.* II. Bd. 265.

mérven érvényesülnek, mint a munkabértételek összességében, az illető foglalkozási ág munkabérviszonyait egy bizonyos időpontban számszerűleg rögzíthetjük.

Ezen az alapelven valósul meg a tipikus s a repraesentativ módszer. Míg az előbbi az észlelésre kerülő társadalmi sokaság átlagosnak vélt elemeit a számlálás mellőzésével egyszerűen kiválasztja a részletes vizsgálat céljából, a repraesentativ eljárás az illető tömeg meghatározott hányadát, a mely az egésznek kicsinyített képét tükrözteti vissza, hiány nélkül megszámlálja.²⁰⁾ Az utóbbi módszert sikerült is Kiaérnek s hiveinek évtizedes lankadatlan munkásság alapján a statisztikai észlelés tudományos eszközei közé besegíteni, ámbár alkalmazásának jogosultságát éppen socialstatistikai téren a számlálási egységek megbízható kijelölésének nehézsége miatt hivatott egyéniségek a legutóbbi időben is kétségbevonták.

Azonban a fenti aggályokon a gyakorlat már beszédesen győzedelmeskedett. Az eleddig tömegére nézve legtekintélyesebb amerikai munkabérstatistika adatait, ha nem is mindig módszeresen, de kizárólag a részleges számlálás elve szerint gyűjtötte; ez eljáráshoz ragaszkodik túlnyomó részben a britt munkaügyi hivatal is.²¹⁾ A milánói munkaügyi hivatal pedig 1903-ban teljes sikerrel kísérte meg a felső olaszországi rizsarató munkások jövedelmi viszonyainak repraesentativ számlálását. Végül ezen észlelési mód helyes berendezésével a belga szénbányamunkások munkakeresetére vonatkozó adatgyűjtés oly finom eredményeket ért el, a melyek a legszigorúbb bírálatot is kiállják.

Tudnunk kell ugyanis, hogy a repraesantativ sokaság helyes megválasztása esetén a számlálási egységek oly pontos észlelése lehetséges, a minő teljes számlálással a munkaviszony bonyolultsága miatt meg nem valósítható. Persze a repraesentativ sokaság összeállítása a legkényesebb statisztikai előkészületi munkálatok közé tartozik. Ugyan elméletileg indokoltnak tartjuk Mayr ama megjegyzését, hogy e végből feltétlenül szükséges az egész tömeg előzetes megszámlálása, s éppen ezért e módszer legkisebb kockázattal két teljes számlálás időpontjai között

---

²⁰⁾ Érdekes kísérletről történt említés a bécsi egyetem statisztikai seminariának 1905. évi ülészakában. E szerint gróf Hohenbruck 42 tipikus üzem adataival jellemezte Ausztria mezőgazdasági üzemeit s azok munkabérviszonyait. *Stat. Monatschrift.* 1905. N. F. X. Jhrg. 174 l.

A repraesentativ módszer ismertetése és méltatása: Kiaer: *Die repraes. Methode. Allg. stat. Archiw Jhrg.* 1899. *Bull. de l'institut international de statistique:* Tome IX. II. Livraison 176 l.; Tome XI. I. Livraison 181 l.; Tome XIII. I. Livraison 66 l.; Tome XVIII. I. Livraison 68 l.

²¹⁾ *Employeesand Wages. Special Report Washington* 1903.

alkalmazható. Ámde a felsorolt kísérletek tanúsága szerint a munkaviszony alapos ismerete még mindig módot nyújt arra, hogy ha nem is feltétlen bizonyossággal, de legalább kielégítően viszonylagos pontossággal jelöljük ki a repraesentativ elemeket.

De meg Kiaer és Bortkievicz meggyőző erővel beigazolták, hogy az ily módon nyert adatok helyessége az egész socialis sokaság egy töredékére nézve próbaként megejtett teljes számlálás eredményével, illetőleg a valószínűségi számlálás útján hatályosan ellenőrizhető.²²⁾

Az észlelési egység.

A mezőgazdasági munka díjazásában gyakran nem választható szét az egyéni és családi munkakereset. Poroszország nyugati részein ott-honos szerződésileg lekötött napszámos, továbbá az olasz részes munkás munkabére magában foglalja az egész család részéről teljesítendő munkaszolgáltatások díjazását. Hasonló például lehetne idézni a magyar zsellér munkaviszonyát is.

Az ipari munkabérstatistika egyik alapelvével megegyezően fenntartás nélkül el kell ismernünk, hogy az egyéni munkakereset helyett a családi teljes munkajövedelem észlelése a további statisztikai értékesítést nagyban korlátozza. Mindamellet ha az egyéni kereset, az észlelés alkalmával közvetlenül meg nem állapítható, mint az idézett esetekben, -- ahhoz -- a statisztikai fogalom biztonsága érdekében, a mi elsőrendű kellék, nem szabad ragaszkodnunk.

Az észlelés egységének eme tágabb fogalmi körén belül fokozott gyakorlati jelentőséggel tolu előtérbe az a kérdés, vajjon a tényleg kifizetett, illetőleg az átlagos munkabért, vagy annak egységét, a bértételt tudakoljuk-e. Különösen az angol és amerikai munkaügyi hivatalok évről-évre gyarapodó anyaggyűjtései fényesen igazolták a könynyebben és megbízhatóbban észlelhető munkabértételek fontosságát.²³⁾

Azonban a munkabértételnek jogosan hangsúlyozott előnyei a teljes munkabér keresettel szemben kevésbé nyernek beigazolást a mezőgazdasági munkabérstatistika körében.

Elsősorban a munkabértétel symptomatikus jellege erősen megcsorbul már annál a ténynél fogva is, hogy a mezőgazdasági munkás keresete a különböző évek ugyanazon évszakaiban nemcsak a bértétel magasságától, hanem az időjárás szerint nagy határok közt mozgó munkamennyiség nagyságától is függ.

²²⁾ Bull. de l'institut international de statistique Tome XVIII. I. Livraison p. 66.

²³⁾ Mandelló: id. m. p. 398. — Leo: *Arbeitslohnstatistik, Handwörterbuch der Staatswissenschaften* 3. Auflage. I. Bd. 10661. s köv. lapok.

De ha a munkaalkalom eme évszakonkénti és évenkénti ingadozásától el is tekintünk, a munkabértétel ismeretének elégtelenségére rávall magának a mezőgazdasági szakmáymunkának sajátságos természete.

Ugyanis a szakmáymunkák jelentős részénél, főleg a részmunkáknál úgy a szolgáltatandó munkamennyiség, mint a tényleges munkakereset ugyanazon szerződéses bértétel mellett a legkülönbözőbb lehet. A valóságos kereset mértékét a szerződéses bértételen kívül s attól függetlenül nagy mértékben befolyásolja a termés minősége (dült, gazos gabona stb.) és mennyisége is.

Tehát a mezőgazdasági munkabértétel symptomatikus jelentőséggel csak az esetben bírhat, ha ismerjük a hozzátartozó munkanapok számát s a részes munkák tényleges hozamát. E feltétellel eddig minden egyes céltudatos anyaggyűjtés számolt.

E helyütt még ki kell terjeszkednünk a munkabér valutájának kérdésére. Különösen ki kell emelnünk, hogy a természetben fizetett munkabérnek pénzürtékre való átszámításával járó nehézségek a természetben gazdálkodásnak faluhelyen még annyira elterjedt volta miatt az egész észlelés berendezésére és sorsára nézve döntő jelentőségűek. Legtöbbször a naturszolgáltatások egyéenként oly változók, vagy a velök összefüggő mellékszolgáltatások oly bonyolultak, hogy az eredmény komolyságának veszélyeztetése nélkül még a szakszerű becslés sem kísérelhető meg. Ily esetben az észlelés legfeljebb a pénzberre szorítkozik. Ha azonban a természetben teljesített munkadíjazás átszámítása helyénvalónak látszik, meg kell állapítani, hogy ez az átszámítás mily egységes szempontok szerint történjék. Az átszámítás alapjául szolgálhat az en-gros vagy detail ár, az önköltséges vagy forgalmi ár, a helyi vagy piaci ár. A további feldolgozást igénylő szolgáltatásokat pedig (tehéntartást, az átengedett szántó, kert, legelő hasznát stb.) vagy csupán a forgalmi értékben becsüljük fel, vagy e munkabérrendszer socialpolitikai jelentőségéhez képest beszámítjuk a megmunkálásból származó értéknövekedés egy részletét is.²⁴⁾

III. A feldolgozás.

Az észlelés nyers eredményének közzététele még nem elégíti ki a munkabérstatistikai célokat. A legfőbb kellék, hogy az adatok valóban feldolgoztassanak. Néhány táblázat s néhány combináció azonban még egyáltalában nem tekinthető feldolgozásnak. Az általános gazdasági és munkaviszonyok, továbbá a munkarendszer alapos leírása mellett szükséges a statistikai anyag oly csoportosítása, hogy az könnyen áttekint-

²⁴⁾ *Revue d'économie politique*. 1903., 17. 1.

hető legyen. E célból vagy átlagok, vagy munkabérosztályok képzéséhez folyamodhatunk.

Természetesen a feldolgozásnak az adatok észlelési módjához, illetőleg megbízhatóságuk fokához kell alkalmazkodnia. Az oly adatok, amelyek maguk is csak hozzávetőleges átlagszámoknak tekinthetők, további összevonást nem igen engednek meg. S még kevésbé vehetjük hasznukat, ha nem ismerjük az egyes átlagoknak, mint pl. a mezőgazdasági szokásos munkabéreknek számbeli súlyát. A törvényszerűségek szemléltetővé tétele céljából használt összevonási módok is (percentil és dispersio számítás, commulativ százalékok, index, median-számok stb.) csak az egyéni munkabértételekre alkalmazhatók.

Amerikai statisztikusok az index s median számítás értékesítését különösen időbeli s nemzetközi összehasonlítások céljából még csekély számú egyéni munkabér ismerete mellett is ajánlják.²⁵⁾

A mezőgazdasági munkabérstatistika szempontjából elsősorban a területegységek szerinti összevetések jönnek számba. S ennél a megvilágítási módnál fordulnak elő a legdurvább hibák. Legtöbbször a közigazgatási egységek amugy is különböző jellegű átlagaiból számítják ki a számtani középarányost, a nélkül, hogy a munkások számát, az egyes politikai területek eltérő gazdasági s munkaviszonyait s végül a birtokmegoszlás különbözőségét figyelembe vennék.

A területi összevonások végrehajtása helyesen csak a statistika-geographiai módszer elvei alapján eszközölhető. E végből pedig a politikai egységek helyett a természeti s socialis viszonyok összeegyeztetésével képzett u. n. természetes területek választandók egységül. Az észlelési terület tagolása tekintetében mindeztideig egyedül az 1905-ik évi olasz agrár enquete járt el mintaszerűen. Ez országos munkálat eredményeinek feldolgozásában a községeket a termőföld minősége, a termelési ág, a birtokmegoszlás jellege s a lakosság socialis összetétele szerint homogen övekre osztották.

IV. A magyar mezőgazdasági munkabérstatistika újjászervezése.

Mezőgazdasági munkabérstatistikánk szervezése és feldolgozása az idők folyamán lényegesen javult ugyan, — de mégsem voltak eltűntethetők az észlelés ama lényeges hibái, melyeket fennebb részletes bírálat tárgyává tettünk. Talán e hiányok alapos mérlegelésének tudható

---

²⁵⁾ Bowley: *Comparaison international des salaires. Bull. de l'institut int. de stat.* Tome. XVIII. 1. Livr. p. 57. — *Note sur le rapport des salaires des deux sexes. Journal de la Société de Statistique.* 1911 sept.

be, hogy 1910. óta a kérdőíveken beérkező jelentések anyagának csak töredéke kerül feldolgozásra.

Mindenesetre az évtizedek óta begyakorolt kitünő tudósító kar további igénybevétele fölötté kívánatosnak látszik, de végre tisztában kell lennünk azzal, hogy ezek az időszakos jelentések munkabérstatistikai célokra csak közvetve használhatók fel még az észlelés és feldolgozás tökéletesítése esetén is. E folytonos anyaggyűjtés a munkapiacra vonatkozó adatokkal való kibővítés mellett legfeljebb a nagyobb időközökben megismételt repraesentativ észlelés előkészítésére és eredményeinek megújítására lehet alkalmas.

S nem kételkedünk, hogy a részszámláláshoz a kellő előfeltételek nálunk egyébként sem hiányoznak. A hazai viszonyok bő ismeretét meritjük gazdáink szakértelmével kiegészített socialis irodalmunk anyagából. A részletes tervet pedig összeállíthatjuk megbízható népszámlálásunk s a közel jövőben remélhető birtokstatistikánk adataiból.

Ily repraesentativ felvétel időközönként a nagyobb változásnak alávetett, illetőleg tipikusabb munkásosztályokra (aratók, vándormunkások) szorítkozhatik az esetben, ha az egyes birtokok számadásaiból kellő mennyiségű ellenőrző és útbaigazító anyag áll rendelkezésre.

A további feladatok szempontjából helyén valónak tartjuk, hogy a névleges munkabér vizsgálatával kapcsolatban a munkapiacz, ár és háztartási statistika művelésére is kellő gond fordíttassék. Csak ily széleskörű, egységes, de nem együttesen végrehajtott anyaggyűjtés tehet eleget annak a jogos várakozásnak, a melylyel a közvélemény a mezőgazdasági munkás anyagi helyzetének statistikai kutatása felé fordul.

E különböző feladatok tervszerű betöltése azonban csakis egy felállítandó munkaügyi hivataltól remélhető.

Illés Imre.

A magyar államkölcson kérdéséhez.

A befektetési értékek piacának legszembeötlőbb és legaggasztóbb jelensége a járadék árfolyamának évek óta tartó folytonos csökkenése. Ezen körülmény még a járadékbirtokos közönségnél is hatékonyabban sujtja az egyes államok háztartását, mert az általuk igénybe veendő új hitelek árát drágítja. E nagyfontosságú káros jelenség megszüntetése érdekében számos hazai közgazdász is fáradozik. Javaslataik tulnyomórészt a járadékárfolyam megszilárdítását célozzák. A mint azt az alábbiakban bizonyítani igyekszem, ez javaslataik révén aligha lenne lehetséges és pénzügyi kormányunknak államhitelünk megszilárdítása és ha nem is olcsóbbá tétele, de legalább árállandósulása érdekében más eszközökhöz kell fordulnia.

Egyesek külföldi mintára törvényt javasolnak, mely szerint a pénzintézetek, biztosítótársaságok stb. kötelesek legyenek tőkéjük egy százalékban meghatározott részét állami járadékkötvényben elhelyezni. E törvény rövid időre a kötelezett kereslet miatt emelné is a járadékursust és lehetővé tenne egy — esetleg két — kedvezőbb árfolyamú emissiót, de véleményem szerint ezzel megszűnnék jó hatása. Pénzintézeteink kénytelenek lennének a járadékban elhelyezett tőkét — egyrészt a velük szemben felmerülő hiteligenyek kielégítésére, másrészt azért is, hogy nyereségük a járadék kis kamatozása dacára se csökkenjen¹⁾ — vagy alaptőkeemeléssel, vagy hitel igénybevételével pótolni, a mi hitelviszonyainkban előre nem látható nagyméretű feszültséget idézne elő. Az ilykép előálló kamatláb-emelkedés, különösen, ha előrelátható lesz, hogy a hitelviszonyokban egyhamar javulás nem fog beállni, a járadék árfolyamára igen káros befolyással lenne. A tőkék inkább a magasabb jövedelmet biztosító pénzintézetekhez vándorolnának, a járadék tartására törvényileg nem kötelezett kezek járadékukat bizonyára nagyobb tételekben értékesítenék és a befektetési piac a járadéktól is az emelkedett

---

¹⁾ Hazánkban a pénzintézetek saját tőkéje (alap + tartaléktőke) általában 8–12%-ot jövedelmez.

általános kamatlábnak megfelelő magasabb kamatozást követelne, a mi természetszerűen az árfolyamban jutna kifejezésre.

A tavalyi év folyamán pénzügyi életünk egyik vezérférfia azon eszmét penditette meg, hogy a ki 25 évig az állampénztárnál elidegeníthetetlenül zároltatja járadékát, annak címleteit a 25-ik év végén az állam névértéken váltsa be. A törlesztéses kölcson felé irányuló ezen szerény közeledés folytán tulajdonképen kétféle járadékunk lenne: 1. vinculált törlesztéses; 2. a maival egyenlő járadék. A vinculált járadékok forgalomképtelensége következtében azok mennyisége valószínűleg aránylag igen csekély lenne, minek folytán e javaslatnak sem volna nagyobb gyakorlati jelentőség tulajdonítható.

A magyar járadék „nemzetivé tétele“ (Nationalisierung) utópiászerűleg a magyar járadéknak a hazai polgárság körében való elhelyezéséről álmodik. Hogy polgárságunk járadékvásárlóképessége nem nagy, az köztudomású. A társadalmunkban uralkodó nagy vállalkozási kedv sem kedvez ilyen, bár biztos, de aránylag alacsony jövedelmet hajtó címletnek. De különben is nő a magyar államkölcson és pusztul, szegényedik a magyar középosztály. Nem „sok az eszkimó és kevés a főka“, több ez: szaporodik az eszkimó és fogy a főka. Ha már álmodozunk, akkor inkább úgy, mint Fourier; ő nem csak a járadék cursusát vélte javítani.

A járadéktypus $4\frac{0}{c}$ -os voltát tartják mások hibásnak. Bocsássanak ki, mondják, $4\frac{1}{2}\frac{0}{0}$ -ost. Javaslataknak semmi alapja, mert hogy mennyivel volna az államra nézve előnyösebb 100 korona árfolyamon (parin) $4\frac{1}{2}\frac{0}{0}$ -os járadékot elhelyezni, mint 88·88 árfolyamon $4\frac{0}{0}$ -ost, vagy akár 22·22 árfolyamon $1\frac{0}{0}$ -ost, azt képtelenség megérteni. 88·88 koronás $4\frac{0}{0}$ -os járadékárfolyam alapján minden évi $\frac{1}{2}$ korona örökjáradék ára 11·11 korona volna. A $3\frac{1}{2}$ és $4\frac{0}{0}$ -os járadék árfolyamai között is körülbelül ennyi a különbség. Hogy a $4\frac{1}{2}\frac{0}{0}$ -os járadék árfolyama másképp alakulna — és pl. több mint $\frac{1}{8}$ -részszel lenne magasabb, mint a $4\frac{0}{0}$ -osé — teljesen indokolatlan feltevés.

A tavalyi év folyamán még sokan valutánk rendezetlenségében látták az alacsony járadékcursus egyik okát. A livresterling, márka, frank és koronában kamatozó $4\frac{0}{0}$ -os magyar állami járadéknak a $4\frac{0}{0}$ -os korona-járadékkal egyformán hanyatló és régóta körülbelül egyenlő cursusa, egyrészt fenti feltevés helytelenségéről, másrészt azon örvendetes tényről tesz tanubizonyságot, hogy a külföld valutánkat legfeljebb csak formailag tartja rendezetlennek.

* * *

A fenti javaslatoknál jóval nagyobb feltűnést keltett és az előbb felsorolt indítványoknál tüzetesebb megvitatót igényel egy osztrák pénz-

ügyi vezérember javaslata, mely szakítani óhajt a járadéktypussal és sorsjegyállamkölcsön felvételét ajánlja.

Míg a járadékkölcsönért a mai cursus mellett kb. $4\frac{1}{2}\%$ -ot fizet az állam, addig a sorsjegyek mai árfolyamát alapul véve a sorsjegykölcsönök után fizetett annuitásban igen csekély a kamat, sőt vannak sorsjegyek, melyeknél a még forgalomban levő összes sorsjegyek után az évek hosszú során át az utolsó sorsjegy beváltásáig kifizetendő nyerményeknek és törlesztéseknek nem leszámított, hanem nyers összege sincs annyi, mint e sorsjegyek jelenlegi összárfohamértéke.

Közigazgatásunk figyelmét nem kerülte ki a sorsjegykibocsátó intézményeknek a közönség rovására elért nagy nyeresége. Hogy ezen, különösen a szegény ember természetes nyereségvágyát és reménybeli illúziói alapos túlfizetését kihasználó üzletet korlátozza, mostanság sorsjegykibocsátást ritkán és csak akkor engedélyez, ha biztosítottnak látja, hogy a nyereség tetemes részét jótékony, vagy az állam céljainak is megfelelő kulturális célra használják fel. E korlátozásnak elmaradt a közönséget védő hatása. A meglevő sorsjegyek árfolyama abnormisan emelkedett és a régebben sorsjegyeket kibocsátó pénzintézeteink még meglevő készletükből emissiónak beillő mennyiséget értékesítettek az emelkedett és a tényleges matematikai értéket lényegesen túlhaladó árban.

A tény, hogy — a mint ezt a sorsjegyárfolyamok mutatják — a sorsjegyszükséglet hazánkban és Ausztriában jelenleg óriási, a látszat szerint joggal tartják egyesek egy felveendő sorsjegyállamkölcsön alapjának. Mielőtt azonban a kölcsön-felvétel ezen módját alkalmaznák, alaposan fontolóra kell venni a nyeresemény-kötvény tulajdonságait és ezeknek egy esetleges sorsjegy-államkölcsön esetében kifejezésre jutható hátrányos hatását. A sorsjegyek kibocsátása alapján felvehető kölcsön egyáltalán nem kiemerithetetlen forrás. Ezenkívül ára is igen ingadozó lenne, mert mihelyt nagyobb kínálat indulna sorsjegyekben, a fent vázolt körülmények miatt felszökött sorsjegycursusok előre nem látható gyorsasággal közelednének a tényleges matematikai érték felé. Ez nem csak pusztá következtetés, hanem éppen nálunk bebizonyult tény. 1905-ben az akkor is rendkívül sorsjegyéhes közönség a 4% -os kamatozás alapján matematikailag kb. 80 korona értékű hazai sorsjegy 142 koronás kibocsátási cursusát is alacsonynak tartotta, a mit ezek sokszoros túljegyzése s rövidesen 170 koronára emelkedett árfolyama is mutatott. A következő — mindössze kb. 17 millió korona tőkét lekötő — sorsjegyüzlet, mely jelzálogconverzió néven ismeretes, úgy túltölte a piacot, hogy a sorsjegyárfolyamok annyira estek, hogy pl. a hazai sorsjegy árfolyama 100 korona alá szállt. E körülmény annál súlyosabb beszámítás alá esik, mert a hazai és a jelzálog-sorsjegyüzlet együttvéve is csak kb. 60 millió korona tőkét

kötött le, azaz sokkal kevesebbet, mintegy egy a vele való foglalkozást megérdemlő államkölcsön. Ezen adatok azt is bizonyítják, hogy a sorsjegykibocsátásoknál a sorsjegyek cursusa nem fokozatosan, a sorsjegymennyiség növekedésével arányosan száll le, hanem mihelyt túlsok áru kerülván piacra, a kínálat a keresletet érezhetőleg felülmúlja, hirtelen sokkal esik, pl. a hazai sorsjegy esetében 1906-ban 152-ről 118-ra, azaz mintegy $25\frac{0}{100}$ -kal.

A kik el vannak ragadtatva a sorsjegyállamkölcsön eszméjétől, gondoljanak arra, hogy 170 és 99 volt a hazai sorsjegy, 177 és 115 a convertált jelzálogsorsjegy s 141 $\frac{1}{2}$ és 93 a subscribált jelzálogsorsjegy két-két határcursusa. De nem csak ezen újabb sorsjegyek, hanem a régóta elhelyezett s forgalomba csak igen kis mértékben kerülő nyereménykötvények is hasonló áringadozásnak vannak kitéve. Igy pl. a következő sorsjegyek 1909. évi legmagasabb és legalacsonyabb árfolyama a következőképpen alakult:

Tizasorsjegy	160.—	138.—	(a jelenlegi árfolyam 142)
1870.-iki magyar állami nyer. kötv. .	217.—	184.—	(„ „ 208)
1860.-iki osztrák állami nyer. kötv. (100 frtos címlet)	262.—	209.—	(„ „ 219)
1864.-iki osztrák állami nyer. kötv. .	329.—	263.—	(„ „ 306)
Szerb sorsjegy	100.—	80.—	(„ „ 114)

Főleg ez az óriási ingadozás teszi a sorsjegy-államkölcsönt alkalmatlanná, mert a magyar állam elvégre nem teheti ki hitelezőit ily veszteségek lehetőségének. Ettől eltekintve, a sorsjegykölcsönök államunk hitelviszonyait a Balkán államok nivójára süllyesztenék, a nélkül, hogy csak egy középszerű nagyságú járadékemissiónak megfelelő mennyiségű olcsó pénzhez juttatnák az államkincstárt.

* * *

A járadéktypus főleg azért kezdi elveszteni a befektető tőkés közönség sympátiáját, mert nagyobb áresések esetén — a mi az utóbbi 10 évben gyakran ismétlődött, sőt kisebb megszakításokkal és hullámzásokkal állandóan tartott — felette csekély a remény arra, hogy a járadéktulajdonos befektetett pénzét viszontlássa. A legutóbbi évek járadékárfolyamaiból leszűrhető azon eredmény, hogy annak, a ki 1905-ben 99 árfolyamon vásárolta e papírt és ma 88 $\frac{1}{2}$ körül eladni kénytelen, a járadék 7 éven át, a tőkeveszteséget is kamatra átszámítva, per saldo csak 4·04— $\frac{21}{14}$, azaz alig valamivel többet, mint 2 $\frac{1}{2}$ $\frac{0}{100}$ -ot hozott, természetesen szintén csökkenti az e typus iránt azelőtt fennállott rokonszenvet. Ebből a szempontból fején találta a szöveget a vinculált törleszt-

tészes járadék kigondolója, véleményem szerint azonban — tekintve, hogy javasolt eljárásával a járadékkötvényeknek csak igen kis hányadát venné oltalmába — ideájának megvalósítása is csak csekély gyakorlati haszonnal járhatna.

A sorsjegykölcsönnek fő hibája a túlnagy áringadozás, mely természetes következménye annak, hogy a sorsjegyvásárlót nem a biztos és jó befektetés tudata, hanem részben érzelmi ok is: a remény vezeti.

Oly typus creálására volna szükség, mely semmiféle szempontból sem eshetik kifogás alá, melynél tehát még a felsorolt hátrányos tulajdonságok is hiányoznak. Ilyennek vélem a törlesztéses kötvényt, melynek számításba jöhető 4, 3^{1/2} és 3^{0/0}-os típusai közt válogatva a 3^{1/2}^{0/0}-os emittálását a másik két fajtánál egy fokkal kedvezőbbnek tartom. Indokaimat a következőkben igyekszem kifejteni.

Ha a 4^{0/0}-os koronajáradékot 88·89 árfolyamon bocsátja ki az állam, úgy a kézhez kapott összeg után évente 4^{1/2}^{0/0}-ot fizet. Egy kibocsátandó újabb járadékkölcsön legalább ennyibe kerülne. A következő táblázatban tehát 4^{1/2}^{0/0}-os kamatozás alapján tüntetem fel a 4, 3^{1/2} és 3^{0/0}-os törlesztéses kölcsönök conform kibocsátási árfolyamaira vonatkozó számításaim eredményét.

Törlesztési időtartam	Névleges kamatláb, azaz 100 korona címlet utáni évi kamát	100 korona névért. címlet után fizetendő annuitás (kamát + törlesztés)	Tényleges kamatláb, azaz 100 korona kézhez kapott összeg után évi kamát	100 korona kézhez kapott összeg után fizetendő annuitás	Árfolyam, azaz 100 korona névértéknek megfelelő összeghez kapott összeg
50 év	3	3·8865	4 ^{1/2}	5·0602	76·80
50 »	3 ^{1/2}	4·2633	4 ^{1/2}	5·0602	84·25
50 »	4	4·6550	4 ^{1/2}	5·0602	92·—
60 »	3	3·6133	4 ^{1/2}	4·8454	74·55
60 »	3 ^{1/2}	4·0088	4 ^{1/2}	4·8454	82·70
60 »	4	4·4201	4 ^{1/2}	4·8454	91·20

A törlesztéses kölcsönök egyik főelőnye a járadékkal szemben az, hogy árfolyamuk állandóbb. Mig a járadékcursusnak egyetlen bázisa a kamatozás — a névérték és az árfolyam közt semmi összefüggés sincs — addig a törlesztéses kölcsönkötvény cursusát a kamatozáson kívül védi a címlet névértékének megfelelő összeg, melyet a törlesztési időtartamon belül feltétlenül megkap a kötvény tulajdonosa. Ennek következtében egyforma kamatozásváltozás mellett a járadék árfolyama többel változik, mint a törlesztéses kötvényé.

A különböző kamattypusú törlesztéses kötvények és a 4^{0/0}-os járadék árfolyamingadozásának arányát illusztrálandó, kiszámítottam, hogy

a tényleges kamatlábnak (azaz a kamatozásnak) $4\frac{1}{2}\%$ -ról 5% -ra emelkedése esetén

a 4% -os járadék matematikai-

lag kiszámított árfolyama .		88·88	koronáról	80—	—ra	azaz	8·88	koronával	(10 % -kal)
a 4% -os	} 50 év alatt tör- lesztendő köl- csönkötvényé	92—	»	84·95	»	»	7·05	»	(7·6% »)
a $3\frac{1}{2}\%$ -os		84·25	»	77·85	»	»	6·40	»	(7·6% »)
a 3% -os		76·80	»	70·95	»	»	5·85	»	(7·6% »)

csökkennék. E jelenséget természetesen az adatok is igazolják. Míg a járadék cursusa az utolsó hét évben kb. 10 koronával esett, addig a különféle 4% -os törlesztéses kötvények és záloglevelek árfolyama csak 5—8 koronával csökkent.

Oly intézetek tehát, melyek a náluk felgyülemelő tőke nagy részét értékpapirokba fektetik, pl. biztosító-társaságok, avagy a tőkepénzesek, kik eddig az esetleges nagyobb veszteség kikerülése céljából a zálogleveleket, vagy más befektetési módokat a járadékkal — jelenkori egyedüli állampapirunkkal — szemben előnyben részesítették, bizonyára szívesen vennének törlesztéses államkötvényt, mert e papirnál a törlesztési időtartamon belül a névértéket feltétlenül megkapván, hosszabb befektetés esetén csakis átmeneti veszteség érhetné őket, s ha időközben bármi ok miatt kénytelenek lennének is e kötvényt eladni, nem veszíthetnének annyit, mint a járadéknál. Ezek szerint a törlesztéses államkötvény képes lenne önmagának piacot teremteni.

A mi a törlesztési időtartamot illeti, közepszerű lejáratú (pl. 50 éves) kötvények kibocsátását vélem a legcélszerűbbnek, mert bár minél rövidebb a törlesztési időtartam, annál inkább érvényesül a matematikai cursusállandóság, azonban túlrövid lejáratú kölsön emittálására természetesen már csak azért sem szabad gondolnunk, mert azt a folytonos felujtással járó pénzügyi műveletek igen költségessé tennék.

Hogy a $3\frac{1}{2}\%$ -os törlesztéses kötvényt a 4% -osnál előnyösebbnek tartom, annak az az oka, hogy az előfordult esetek legnagyobb részének feldolgozása útján megállapítottam, hogy ugyanazon pénzintézet kétféle kamatlábú záloglevelénél — ha mindkettőben forgalom van — a $\frac{1}{2}\%$ -kal alacsonyabb kamatlábúért rendszerint kb. 50 fillérrel magasabb cursust fizetnek, mint a magasabb kamatlábú záloglevél cursusának matematikai paritása. Erre vonatkozó számításaim közlését feleslegesnek tartom s a rövidség kedvéért csak egy ily összehasonlítási példát mutatok be. Vegyük pl. a Magyar jelzáloghitelbank 4 és $4\frac{1}{2}\%$ -os zálogleveleinek árfolyamát. Egyazon időtartamra — 50 évre — szólnak és a wieni tőzsdén 1912. évi márczius hó 20-tól április hó 15-ig gyakran volt bennük kötés jegyezve (a 4% -osban hétszer és a $4\frac{1}{2}\%$ -osban

kilencszer) és pedig állandóan 98, illetve $90\frac{1}{2}$ árfolyamon, mely cursusok a mondott időn át állandóan (kivétel nélkül) mint nevezett papirok pénzfolyamai is szerepeltek. Ezen cursusok nem conform voltát a következő eredmények mutatják:

	Annuitás 100 korona névértékű czimlet után	Árfolyam	Annuitás 100 korona kézhez kapott összeg után
4 ⁰ / ₀ -os czimlet	4·65502	90·50	5·1435
4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ -os »	5·06021	98—	5·1635

A 100 korona kézhez kapott összeg utáni annuitások ezen 50 éven át fizetendő 2 filléres különbözete $4\frac{1}{2}\%$ -kal mai értékre leszámítolva, azaz árfolyamban kifejezve, 40 fillért jelent a 4⁰/₀-os czimlet javára.

A tőkét befektető közönségnek alacsonyabb kamatlábú czimletek iránti sympatiája rendkívüli mértékben volt tapasztalható a Vaskapukötvények emissiójánál. E 3⁰/₀-os 90 éves kölcsön 1895. július 15-én 45 millió aranykorona összegben 87⁰/₀ árfolyamon nyilvános aláírásra bocsátva, hetvenkétszeresen túljegyeztetett. Pedig ez volt államunknak legolcsóbb kölcsöne, mert — a mint ez fenti adatokból kiszámítható — nem is egészen 3·6⁰/₀-ba került. (Ugyanakkor a 4⁰/₀-os koronajáradék 98—98¹/₂-en állott, a mi 4·07⁰/₀ tényleges kamatozásnak felel meg.) Itt jegyzem meg azt is, hogy a Vaskapukölcsönkötvények 1901-től 1906-ig egyszer sem állottak oly alacsonyan, hogy árfolyamuk — a törlesztési esélyt is pontosan kombinálva — 4⁰/₀ kamatozásnak felelt volna meg. (NB: az 1895—1900-ig terjedő adatok nem állnak rendelkezésemre.)

Midőn még néhány éve a Magyar földhitelintézet egyidejűleg bocsátott ki 4⁰/₀-os és $3\frac{1}{2}\%$ -os zálogleveleket, az utóbbiak ára éveken át rendszeren $\frac{1}{2}$ koronánál többel haladta meg a 4⁰/₀-os czimlet árfolyamával matematikailag conform cursust. Hogy e jelenségnek szigoruan vett matematikai alapja nincs, azt bizonyítani felesleges. Magyarázata e körülménynek az, hogy épp úgy, mint a túlhosszú lejáratú törlesztéses kölcsönök a járadékhoz, az aránylag alacsony névleges kamatlábú s ilyképpen erősen a névérték alatt emittált törlesztéses kölcsönkötvények a nyereséjékhöz bizonyos tekintetben közel állnak és így cursusalakulásuknál is kell, hogy e rokonczimletek áralakulásának törvényei némileg kifejezésre jussanak. A fentemlitett cursusbeli differentia képződésénél tehát ugyanaz az ok játszik közre, a mely a sorsjegyekért a matematikai értéknél többet fizettet, csak hogy természetesen itt sokkal csekélyebb mértékben. A sorsjegykibocsátónak a matematikai értéken felül a remény külön megfizettetéséből elért nyereséget élvezi tehát igen kis, de azért nem teljesen megvetendő mértékben az alacsonyabb kamatlábú törlesztéses kötvény kibocsátása is. Mindazáltal egész kis kamatlábú törlesztéses kötvény (a mai kamatviszonyok közt már a 3⁰/₀-os

is ilyen) sem volna alkalmas kibocsátásra, minthogy a befektetést kereső tőke az ily szokatlan czimletektől egyelőre talán conform cursus mellett is idegenkednék, mert a későbbi kipótlódás biztos tudatában sem elégedhetnék meg az első évek aránylag csekély sorsolási esélyével és alacsony kamatozásával.

* * *

A fentieket egybevetve czélszerűnek vélném, hogy az állam legközelebbi emissiója alkalmával bocsásson ki $3^{1/2}\%$ -os 50 év alatt törlesztendő kötvényeket.

Hangsúlyozva, hogy e kölcsön az államnak nem kerülne többbe, mint a járadék, még egyszer röviden össze akarom foglalni e típusnak előnyeit a járadékkal szemben, melyek a következők volnának:

1. Cursusa stabilabb volna. A mai kamatviszonyok alapul vétele mellett a járadékárfolyam 10% -os esésének matematikailag a $3^{1/2}\%$ -os 50 éves törlesztéses kötvény 7.6% -os áresése felel meg.

2. Piaczot teremtene magának az által is, hogy hosszabb befektetés esetén tulajdonosát veszteség nem érhetné.

3. Némileg részesednék a nyereségeknek az emittálóra nézve kedvezőbb áralakulásában.

* * *

Tudom, hogy fentiek fontosság tekintetében közel sem járnak ahhoz, a milyen jelentős volna államunk részére egy nagyobb külföldi piac meghódítása. Nem tagadható azonban, hogy a mai viszonyok között minden — bár csekélyebb — positiv előnyt ígérő javaslat is komoly megfontolást igényel és úgy vélem, hogy alkalmas időben külföldi piacok meghódítása is könnyebben menne a javasolt kölcsöntypussal, mint a járadékkal.

Bán Endre.

Actualis tengerhajózási és exportkérdésekről.

A föld összes államában gazdasági téren két hatalmas tábor, két ellentétes érdek és irány küzd egymással; egyrészt az agrar, másrészt a mercantil érdek. Hol az egyik, hol a másik van túlsúlyban és pedig a szerint, hogy az illető ország a gazdasági fejlettség mely fokán áll. Az egyes országok gazdaságfejlődési története törvényszerűleg az agrarismustól a mercantilismushoz vezető tendenciát mutat. Maga a mercantil-rendszer lehet védvamos és szabad kereskedés elvén álló és pedig a szerint, hogy az iparnak mily mértékben van szüksége védelemre. Úgy mint a védvamos mercantil-rendszer történelmi megokoltságát a hátramaradt vagy kezdetleges ipar mesterséges fejlesztésének szükségességében látjuk, úgy a kifejlődött ipar és az angol gazdasági erő hatalmában találjuk meggyökeresítve Adam Smithnek, a modern nemzetgazdasági rendszer megalapítójának egyik alapvető elvét: a szabad kereskedést. Smith már a megerősödött ipar befolyása alatt állott, mikor a szabad kereskedés tanait és elveit hirdette. Anglia hosszú időn át nemcsak a védekezés, hanem a tilalmak egész sorozatával tartotta távol a külföld versenyt saját termelésétől és csak midőn kereskedése az egész világ minden részeiben megerősödött és gyáripára annyira fellendült, hogy a külföld ipara vele a versenyt többé fel nem vehette, kezdte mérsékelni elzárkozással határos vámjait, kezdte a szabad kereskedés tanait hirdetni és áttérni fokozatosan a szabad kereskedés rendszerére.

A történelem nem ismer népet és ezen népek fejlődési történelmében oly korszakot, melynek kereskedelme csak legtávolabbról is vetekedhetnék Anglia kereskedelmének virágzásával és kiterjedésével. Az angol kereskedelem a szó legszorosabb értelmében világkereskedelem, mert valamennyi országot és tengert felölel. Ha tanulmányozzuk Anglia culturalis és gazdasági fejlődésének történetét, azt találjuk, hogy ezen óriási fellendülésnek részben természetes, részben morális és politikai és részben külső véletlen okai vannak.

A természetes okok: kivételes földrajzi helyzet, tengertől körülvéve, sok tágas kikötő, a föld termékenysége, nagy kincsek vasban és szénben és a nép páratlan energiája és vállalkozási szelleme.

A morális és politikai okok közt a legfontosabbak: a kiváló támogatás, a melyben a különben is teljesen független kormány a kereskedelmet és ipart részesíti; a hatalmas kereskedelmi flotta, mely a rettegett hadi hajóraj oltalma alatt nyugodtan fejlődhetett; óriási kiterjedésű gyarmatai a föld minden részében, melyek állandó élénk összeköttetésben állanak az anyaországgal.

A külső véletlen okok között kettő a legfontosabb. Az első a continentalis államok nagy háborúi az előző évtizedekben, különösen a német-francia háború, melyből Anglia profitált legtöbbet és másodsorban a délamerikai spanyol köztársaságok felszabadulása oly körülmények között, mely kereskedelmük legnagyobb részét Anglia kezébe juttatta.

A következő két számhoz nem kell commentár. Mig ugyanis 1860-ban Anglia behozatali-, kiviteli- és transito-összkereskedelme 375 millió £, vagyis körülbelül 9 milliárd koronát tett ki, addig 1909-ben 1.905 millió £, vagyis 26¹/₄ milliárd koronára rugott. Ez megfelel egy 300⁰/_c-os emelkedésnek, nem egészen 50 év alatt.

Többé-kevésbé ugyanazok a természetes, valamint morális és politikai okok érvényesültek a többi gazdaságilag nagygyá fejlődött országokban, mint Németországban, Franciaországban stb.

A mi Magyarországot illeti, elsősorban constatálhatjuk, hogy a természet épenséggel nem bánt el mostohán velünk.

A kereskedelmi fejlődés igen fontos factorai megvannak. A talaj termékenysége, a bányák nagy szén- és ércgazdagsága és bárha csak rövid földszegélyt mosnak a tenger hullámai, mégis aránylag számos, jól védett kikötőnk van. Hogy mindazonáltal távolról sem felelnek meg még a mi zsenge kereskedelmi forgalmunk igényeinek sem, arról nem a természet tehet. Egyetlen említésre méltó kikötőnk Fiume, de arról is tudjuk, hogy az „Adria gyöngye“ még távol van attól, hogy missióját teljesítse. A többi kikötő, mint Buccari, Zengg, Portoré stb. csak primitiv cabotaget bonyolítanak le. 1908-ban az összes magyar kikötőkbe befutott 25.481 hajó, 3¹/₂ millió tonnatartalommal. Ebből körülbelül 35⁰/_o esik Fiuméra. Ugyanez évben az angol kikötőkbe befutott hajók körülbelül 164 millió tonna súlyú árút hoztak, tehát csaknem 50-szer annyit.

A morális és politikai okok közt, melyek Anglia gazdasági felendüléséhez hozzájárultak, nálunk — sajnos — alig találunk egyet, kettőt. Tagadhatatlan ugyan, hogy az utolsó évtizedben a különböző

kormányok iparpártolásra és exportfejlesztésre irányuló intézkedéseinek és támogatásainak kisebb-nagyobb sikere volt, de tudjuk mindannyian, különösen azok, a kik ismerjük és átérezzük külkereskedelmünk bajait és hiányait, azt is, hogy e téren óriási feladatok várnak még megoldásra.

Ha végiglapozzuk az 1905. évi kiviteli emlékiratot, azt látjuk, hogy Szterényi elismerésre méltó szakértelemmel egy igazán szép programot állított össze, melynek eddig csak kis töredékét valósították meg az előző kormányok. Megfelelő informatio és hirszolgálat szervezése, a közlekedés, különösen a hajózás reformálása, a fiumei kikötő kibővítése, a kereskedelmi szakoktatás reformja, a közvetítés szervezése stb. stb. E programpontok mind benn vannak a szóban forgó memorandumban. És vajjon hány valósult meg közülük eddig? A hajózás reformjához, igaz, megtettük az első lépést (a múzeum szervezetén belül történt egy-két változtatás, különösen a hivatalos kiadvány, a Közgazdasági Értesítő felel meg új alakjában jobban a célnak), a kereskedelmi szakoktatás reformja terén édes-kevés történt és hogyan állunk Fiumével? Érdemes volna megállapítani, hogy a memorandum megjelenése óta a három fiumei emelődarú mennyivel szaporodott, tudvalevőleg akkor Triesztnak 66, a hamburgi kikötőnek nem kevesebb mint 280 emelődaruja volt. Nem volna érdektelen megállapítani azt is, hogy hány új raktárt és tárházat építettek azóta. Tény az, hogy ma nagyobbak e téren a miseriák, mint talán valaha. Több ezer tonna árú fekszik állandóan a szabad ég alatt és az államvasutak időről-időre kénytelenek a Fiuméba feladott tömegcikknek, mint cukor, fa stb. felvételét megtagadni, mert az azóta épült tárházak távolról sem bizonyultak elegendőknek.

A gazdasági tejlődés morális factorai között felemlítettük Angliából annak hatalmas kereskedelmi flottáját. Nevetséges volna Anglia és Magyarország kereskedelmi hajózása között párhuzamot vonni. Csak a contrast kedvéért említem, hogy míg az angol birodalomnak 1908-ban volt összesen 38.608 kereskedelmi hajója, $13\frac{1}{4}$ millió tonnatartalommal (ebből 10 millió tonna esik gőzösökre), addig Magyarországnak ugyanez évben 494 hajója volt, 115.000 tonnatartalommal, vagyis nem egészen $\frac{9}{10}$ -a az angol tonnatartalomnak.

A hajóvállalatok közül exportkereskedelmünk szempontjából az „Adria“, „Atlantica“ és a „Magyar keleti tengerhajózási r.-t.“ jönnek tekintetbe.

Egynéhány legutóbbi évben épült modern hajójától eltekintve az Adria hajóparkja nagyrészt rozoga, szegényes felszerelésű, kis befogadóképességgel bíró alkotmányból áll, melyekkel egy északafrikai járatot

tart fenn, továbbá egy vonalat a Földközi-tenger fontosabb olasz, francia és spanyol kikötőibe, egy járatot a Gibraltári szoros megkerülésével egynéhány francia, hollandi és angol atlanti kikötőbe és egy délamerikai szolgálatot havi egy járatral (a melyet az „Osztrák Lloyd“-dal tart fenn). Mindezért azonban az Adria csak részben hibáztatható. Kereskedelmi érdekeink az „Adria“ által érintett kikötőkben és országokban nem oly nagyok, hogy azok ily költséges vonalakat rentabilisakká tegyenek.

Az „Adria“ hibája tehát, hogy nem gravitál olyan piacok felé, a hol több a keresni valónk; igaz ugyan, hogy e tekintetben az „Osztrák Lloyd“-dal kötött egyezsége megköti a kezét. Nagyobb hiba azonban szerintem a helytelenül alkalmazott takarékoság. 1 millió 140 ezer kor. subventio édes-kevés ily célra. Az „Osztrák Lloyd“ a Szezi csatorna illetékek megtérítésén (és rendkívüli segélyeken), valamint kamatmentes kölcsönökön kívül évi $7\frac{1}{2}$ millióig terjedhető államsegélyt kap mértföld-pénzek címén, eltekintve a mintegy $1\frac{1}{2}$ milliót kitevő subventiótól a dalmát vonalak segélyezésére. A „Norddeutscher Lloyd“ körülbelül 6 millió márkát kap állami segély címén és ugyanily arányban a külföldi nagy hajózási vállalatok legnagyobb része. Olaszország pl. 26·2 millió lírával segélyezi kereskedelmi hajóját.

A helyzet a legutóbbi időkben a lejárt hajózási szerződések megújítása alkalmából a kormány nagyobb áldozatkészsége folytán határozottan javult. az „Adria“ tudtommal 15 évre évi 5 millió államsegélyt kapott, a mivel szemben köteles több nagy befogadóképességű modern új hajót építtetni. Ez a támogatás minden esetre olyan mérvű, a melyért a kormány joggal követelhet megfelelő ellenszolgáltatást az Adria részéről. Tekintettel továbbá arra, hogy a segély aránylag hosszabb időre szól, a társaság előre megcsinálhatja több évre programját. Nagyon tanácsos volna, ha az Adria hajóparkjának, kikötői felszerelésének és egyéb berendezéseinek modernizálásán kívül, eddigi járatait is alapos revisió alá venné, mert a mai változott constellatio mellett egyes járatokat fel kellene adni, viszont más reánk nézve sokkal fontosabb viszonylatokban új járatokat kellene életbe léptetni.

Az „Atlantica“ sokkal fiatalabb vállalat, semhogy kiviteli kereskedelmünk szempontjából már számottevő factorrá nőhetne volna ki magát. Tavaly életbe léptetett új járatai kétségtelenül hasznára fognak válni keleti kereskedelmünknek. Egyébként is minden jel a mellett szól, hogy ezen legifjabb hajóvállalatunk még nagyobb szerepre lesz hivatva kiviteli kereskedelmünk terén.

A „Magyar keleti tengerhajózási r.-t.“, melynek járatai közül kiviteli kereskedelmünk szempontjából eddig csak a Galatz és egynéhány nagyobb Fekete-tengeri kikötők között fenntartott járatok birtak jelentő-

séggel, lejárt szerződésének megújítása alkalmával igen örvendetes lépésre határozta el magát. A kormány információim szerint a társaságnak több évre évi 1 millió 200 ezer korona segélyt szavazott meg. Ezzel szemben a társaság köteles egynéhány nagyobb hordképességű oceánjáró gőzöst építetni és egyelőre rendszeres évi 8 járatot Fiume és Ausztrália között fenntartani. Ezzel megnyílt egy részünkről eddig teljesen elhanyagolt, de gazdaságilag annál fontosabb relatio, melynek megfelelő cultiválása még igen nagy hasznára lehet kereskedelmünknek és iparunknak. Mert itt nemcsak azokra a cikkekre kell gondolnunk, a melyeket mi Ausztráliába kivihetünk, ezek főleg kezdetben bizony nem lesznek nagyon jelentékenyek, de szem előtt kell tartanunk azt a tömördek nyers árút, élelmi cikket, félgyártmányt stb., a melyeket e hajóvonal által, mely hazajövet a keletindiai holland szigetek és Britt-India főbb kikötőit is érinti, Fiumén át behozhatunk. E cikkek nagy részét, csak egynéhányat említek a legeslegfontosabbak közül: gyapjú, kopra, nyers bőr, rizs, juta stb. eddig csak Hamburgon vagy más kikötőn át tudta iparunk importálni. Kétségtelen, hogy e vonal idővel kiviteli kereskedelmünknek is nagy hasznára lehet, úgy hogy azt csak a legnagyobb elégtétellel üdvözölhetjük.

Mindebből az következik, hogy ez idő szerint még nem igen számottevő kiviteli forgalmunk lebonyolításánál nagyrészt még mindig rá vagyunk utalva a külföldi hajózási vállalatokra.

Legközelebb állnak e tekintetben hozzánk az osztrák vállalatok, nemcsak a geographiai helyzetnél fogva, hanem mert egyikkel-másikkal, mint pl. az „Osztrák Lloyd“-dal, szorosabb nexusban is állunk.

Ez idő szerint a viszony a magyar kormány és az „Osztrák Lloyd“ között a lehető legfeszültebb és nagyon is kérdéses, hogy a legutóbb megkötött provisorium lejártá után fogunk-e tudni valamelyes megegyezésre jutni a Lloyd-dal. Ha ez nem sikerülne, úgy egyáltalán nincs kizárva, hogy a társaság, melynek hajói eddig Fiumét is érintették, ezt a kikötőt esetleg teljesen mellőzni fogja. De ettől eltekintve, vegyük közelebb szemügyre azt, a mit az „Osztrák Lloyd“ járataival az exportnak nyújt.

Van két úgynevezett tessaliai vonala, két fekete-tengeri vonala, egy alexandriai és bombay-i gyorsvonala és egy vonala India, Kína, Japánba (és végül egy délamerikai vonala, melyet az „Adriá“-val felváltva tart fenn).

Azt látjuk tehát, hogy az „Osztrák Lloyd“, főleg a közelebbi és távolabbi Kelet felé gravitál.

De mi van a többi, többé-kevésbé fontos fogyasztási piacokkal, a hol részben már vannak kereskedelmi és gazdasági érdekeink, vagy

a hol azokat meg lehetne teremteni? Itt vannak Amerika rendkívül felvevő képességgel bíró azon részei, melyeket az „Adria“, valamint az újabban reorganizált és az osztrák kormány által hathatós támogatásban részesülő „Austro-Amerikana“ hajói nem érintenek, főleg az egész nyugoti part, mint Chile, Peru stb. köztársaságok.

Afrikát illetőleg is a legészakibb országokat kivéve teljesen a külföldi vonalakra vagyunk ráutalva. Nyugat-, Dél- és Kelet-Afrika számos, a mi kereskedelmünk szempontjából is fontos kikötővel és piacczal bír. Van közöttük sok olyan, a melyben naponként sok külföldi hajó fordul meg, csak reánk nézve nem eléggé fontosak ahhoz, hogy havonta egy-két járatot tartsunk fenn. Sőt ellenkezőleg!

A kelet- és délafrikai kikötőkbe 1902-ben az angol-bur háború után állandó havi-járatokat indított az „Osztrák Lloyd“, de a dicsőség csak rövid ideig tartott, 1905. év végén beszüntette e vonalat. Pedig odalenn voltak már nagy áldozatok árán megszerzett érdekeink, melyek megfelelő respectálást, támogatást és fejlesztést igényeltek volna. E helyett azonban megszűnt még az az előny is, melyet egy közvetlen hajójárat nyújt.

Ma Hamburgon át vagyunk kénytelenek Dél-Afrikába szállítani. Hogy ez mit jelent a hazai exportra, azt azt hiszem mindenki fel tudja fogni. Ugyanaz áll persze a többi piacokra nézve is; ha pl. Észak-, Dél-Amerika nyugoti partjaira, vagy máshova akarunk árút szállítani, akkor is kénytelenek vagyunk Hamburgon, Londonon, Génúán vagy más kikötőn keresztül menni, néha horribilis vasuti fuvar árán is. Hogyan gondolhatunk ily körülmények között exportfejlesztésre? Hiszen kétségtelen, hogy az export ügyének csak hazai hajóvállalatok tehetnek szolgálatot, és azok közül is csak azok, a melyekre az államhatalom fuvar-díj, útirány és minden más tekintetben korlátlan ingerentiát gyakorolhat.

Csaknem valamennyi culturállamban új hajózási vonalak létesültek az utóbbi években. Ezzel kapcsolatosan természetesen állandóan nagyobb tételek szerepelnek a különböző államok budgetjeiben a kereskedelmi hajózás subventiója címén. Svédország a rendes állami subventiókon kívül még egy kölcsönalapot is létesített, a melyből a hajózásnak szükség esetén igen olcsó kamatláb mellett kölcsönt ad. 1911-ig több, mint 20 millió svéd koronát vett igénybe a tengeri hajózás ez alapból. Franciaország több, mint 50 millió frankot költ évenként kereskedelmi hajózásra. Olaszország értette kétségtelenül legjobban a módját annak, miképen kell az idegen lobogóknak a forgalmat megnehezíteni, vagy lehetetlenné tenni. A hajózási vállalatok szerződésének megújításánál és a subventió kérdésénél már több kormány bukott meg Olaszországban,

de végre is teljes munkát végeztek. Mint már említettem, az 1911. évre nem kevesebb, mint 26 és félmillió lira állami segélyt szavazott meg a kormány a hajózási vállalatoknak. (1909-ben 21, 1910-ben 23 millió volt a subventiók összege.) Az újabb hajózási törvény értelmében azonkívül hathatós segélyben részesül a hajózási ipar is. Új kölcsönintézetek alapítását tervezik, melyeknek hivatása lesz a hajózásnak olcsó kölcsönt nyújtani. A kormány gondoskodik továbbá arról is, hogy az államvasutak és a hadi-tengerészet szénszükségletének szállítását kizárólag olasz hajók végezzék. Ez az áldozatkészség, melylyel az olasz kormány a kereskedelmi hajózást támogatja és arra befolyást gyakorol, határozottan egyedül áll a maga nemében.

De nemcsak Európa, hanem Amerika, Ausztrália, sőt Ázsia kulturállamai is rájöttek már arra, hogy áldozatok nélkül a hajózás nem fejleszthető. Canada pl. az 1909. évi 1.7 millió dollár állami segélyt 1911-ben 2.1 millió dollárra, vagyis 10 és fél millió koronára emelte fel, a mi Canada gazdasági helyzetéhez, kereskedelme jelentőségéhez képest határozottan horribilis összegnek tekinthető.

Külkereskedelmünk egy igen jelentékeny része úgy a kivitelnél, mint a behozatalnál a tengeren bonyolódik le. Nekünk is el kell tehát követnünk minden lehetőt, hogy tengerhajózásunkat fejlesszük. Néhai Hieronymi Károlynak igen helyes terve volt. Ő az összes magyar hajós társaságokat egy nagy magyar hajóstrutben akarta egyesíteni és megfelelő állami segélyben részesíteni. Ez ideát H. sajnos nem valósíthatta meg. A lejárt szerződéseknek magasabb subventiók mellett történt megújítása szerintem nem tekinthető eme, kiviteli kereskedelmünk szempontjából imminens jelentőségű kérdés teljes megoldásának, mert nemcsak a subventiók felemelése fontos, hanem a külkereskedelem szempontjából nem kevésbé fontos új hajózási vonalak létesítése és a fennálló hajóvállalatok vonalainak revisiója. Igazán nevetséges, ha meggondoljuk, hogy pl. az „Adria“ fennállása óta alig változtatta meg vonalait, pedig ezen 30 esztendő alatt mennyire eltolódtak a viszonyok. Annak idején még par excellence agrar állam voltunk, nagy gabona, liszt, stb. exporttal. Az volt tehát az érdekünk, hogy legyen egy közvetlen hajóvonalunk, a melylyel ha nem is gyorsan, de legalább olcsón vihettük mezőgazdasági terményeinket Angliába, Hollandiába, stb. Akkor nagylelkűen átengedtük a földgolyó jóval nagyobb többi részét az Osztrák Lloydnak. Azóta azonban nagyot fordult a világ. Az agrar állam lassan közeledik az iparállam felé és ma már helyet kér serdülő iparunk is a világpiaczen. Kivitelünk ha nem is számot tevő, de határozottan fejlődik, de ebből pl. az „Adria“ alig profitál, a mi természetes is, mert azokkal az árúkkal, a melyeket Maltába vagy Marokkóba exportálunk, valóban nem telhet-

nek meg az Adria hajói. Első teendőnk volna, hogy az „Osztrák Lloyd“-tól emancipáljuk magunkat és akár beleegyezésével, akár, ha kell, vele versenyre kelve fokozatosan járatokat indítsunk a közel és távoli Keletre, valamint az előbb említett világrészekbe. Ez természetesen nem mehet máról-holnapra, ehhez idő és pedig sok idő kell, de ha nem teszszük meg az első lépést, akkor sohasem jutunk előre. Attól, hogy a Lloyd repressáliához folyamodik, szerintem nem szabad megijednünk, az egész csak pénzkérdés. Kezdetben természetesen nagyobb állami támogatásra volna szükség, amíg a nagyobb kivitel recompensatiót nyújt. Itt közbevetőleg akarom csak megjegyezni, hogy mindezt a fiumei második vágány kiépítésének és a fiumei kikötő megfelelő kibővítésének meg kell előznie.

* * *

Árúdíjsszabásaink sem alkalmasak a kivitel fejlesztésére.

Nem akarok e helyen a kérdés részleteibe bocsátkozni, hiszen a panasz a vasuti díjsszabás túlságos magassága miatt általános, csak példaképen utalok arra a köztudomású tényre, hogy az Osztrák Lloyd által továbbított árúk a déli vasut és az azzal egyezményben lévő vasutak vonalain fuvarkedvezményben részesülnek. Ez és sok más körülmény nem a fiumei, hanem a trieszti kikötőnek kedvez. A distinctió kiviteli és belföldi kereskedelem között a vasuti díjtételeknél az előbbi javára természetesen nagy mértékben járulhat hozzá annak fejlesztéséhez. Azon vasutügyi szempontoknak, melyek az államháztartás jövedelmei sorában jelentős tételként szereplő államvasuti bevételek kedvező alakulását célozzák, háttérbe kellene szorulniok az egyes kiviteli ágazatok díjsszabási támogatásának megszabásánál. Szükséges tehát, hogy az általános díjsszabási elvekben is a kivitelfejlesztés célzata kifejezésre jusson. Még nagyobb mértékben emelik a kiviteli kereskedelmet a kiviteli praemiumok. Ha a kivitel tehát elősegíteni és annak szolgálatot tenni akarunk, akkor a Fiumén át való kivitelre szánt árúkat sokkal nagyobb díjsszabási kedvezményben és kiviteli praemiumokban kellene részesíteni.

Mindezt a külföldi államok legnagyobb része meg is teszi. Még Ausztriában is sokkal kedvezőbbek e tekintetben a viszonyok, mint nálunk: így akárhány cikket olcsóbban lehet Triesztből valamely galicziai állomásra szállítani és viszont, mint pl. Fiuméből Budapestre, daczára annak, hogy az előbbi distantia az utóbbinak legalább is kétszerese.

Egy igen fontos factor az export-kereskedelem fejlesztése szempontjából a combinált vasuti és hajózási díjsszabások. A levantei forgalom-

ban vannak ugyanis kombinált díjtételeink Fiumén és Galatzon át úgy az „Adria“, minf a „Lloyd“ és a „Magyar Keleti Tengerhajózási r.-t“ által érintett kikötők legnagyobb részébe, főleg a Balkán és a Levante kikötőibe, de a távolabb eső oceáni szolgálatban nincsenek. De ettől eltekintve kívánatos volna, hogy a vasuton nyújtandó kedvezmények ne kapcsolassanak össze bizonyos meghatározott hajózási vállalatokkal, hanem nyujtassanak önállóan a kikötőből meghatározott tengerentúli tényleg kivitt áruk után. Ezt már az exporteur lehető szabad mozgása is indokolja. Persze, hogy a külföldi nagy kereskedő országokban máskép áll a dolog.

Németországban pl. a vasuti export-tarifák tartalmaznak közvetlen díjtételeket bármely német vasuti állomásról nemcsak hajóik által érintett tengerentúli kikötőkbe, hanem még tengerentúli vasutállomásokra is. Így pl. fel lehet adni árút közvetlenül, mondjuk Magdeburgból Pretoriába. Ily közvetlen díjtételnek rendkívül sok az előnye. Nemcsak sokkal olcsóbb, mint a tört forgalomban, hanem azonfelül rendkívül meg-egyszerűsíti a szállítást, gyakran feleslegessé teszi a spediteur intervencióját és végül megkíméli az exporteurt a néha nagyon is complicált fuvarcalculatiótól, különösen oly esetekben, a melyek bárha nem nagyon gyakoriak, de mégis előfordulnak, a mikor az exporteurnek franco rendeltetési vasuti állomás kell eladnia.

* * *

Ha kiviteli kereskedelmünket fejleszteni akarjuk, úgy arra is kell gondolnunk, hogy oly fiatal kereskedelmi gárdát neveljünk magunknak, mely hivatása magaslatán álljon. Ehhez gyakorlati és theoretikus kiképzés szükséges. A gyakorlati kiképzést csakis a külföldön sajátíthatja el a helyszinén szerzett tapasztalatok útján. Ez épen a németek, francziák, hollandok, de főleg az angolok legnagyobb előnye. Az angol kereskedő, ki fiát is rendesen kereskedőnek neveli, azt ha csak teheti, kiküldi valamely angol gyarmatba, pl. Dél-Afrikába, Ausztráliába, Indiába, Canadába vagy más tengerentúli piacra egy pár esztendőre. Ez alatt az idő alatt ez a fiatal ember megismerkedik az illető piac gazdasági viszonyaival, önállóságot, körültekintést, energiát és vállalkozó szellemet sajátít el, melyet hazajövet értékesít, úgy a saját, mint hazája kereskedelme érdekében.

Nálunk — sajnos — mások a viszonyok. Egy-két esettől eltekintve, bizony alig találkozzunk oly kereskedővel, ki fiát ily czélból hosszabb időre külföldre küldte volna. Annál nagyobb súlylyal nehezedik a feladat a kormányra, hogy e téren segédkezet nyujtson. Kétségtelen, hogy a kormány már eddig is sok elismerésreméltó intézkedést tett e téren,

a fontosabb tengerentúli helyeken működő kereskedelmi szaktudósítók és muzeumi levelezők letelepítése, valamint egy-két piaczon létesített mintaraktárak vagy kiállítások rendezése és végül legújabban külföldi consulatesok mellé beosztott kereskedelmi attasé-állások szervezése által.

Mindezen intézmények a kormány áldozatkészségének bizonyítékai. De tény az is, hogy ezzel még távolról sincs kimerítve az ez irányban szükséges intézkedések sorozata. Maga az állami segély még nem elegendő; fontos az is, hogy alkalmas egyéneket állítson a kereskedelmileg exponált helyekre. Óvakodnunk kell attól, hogy bürokratákat neveljünk, a kiknek ténykedése kimerül abban, hogy időnként jelentéseket küldenek be működésükről, esetleg az illető országok gazdasági viszonyairól. Ez nem elég. Nekünk megfelelően képzett kereskedőkre van szükségünk, a kik új fogyasztási piacok szerzése által hazai exportunknak szolgálatot tesznek, akár mint hazai gyárak képviselői, akár mint propre vevők.

Ne áltassuk magunkat phrasisokkal. A kereskedelem a legprózaibb, a legreálisabb talaj, a hol illúzióknak nincsen helye és a hol cselekedni kell és pedig a „*medias res*“ elvénél fogva. Így tehát bátran mondhatjuk, hogy az a tengerentúli piaczon működő hazai kereskedő, a ki egy hazai gyárnál, ha csak 100 korona értékű villanyos lámpát rendel az illető tengerentúli piac részére, hazai kivitelünknek sokkal nagyobb szolgálatot tesz, mintha egy 30 oldalas jelentést küld be a villanylámpaszakma üzleti viszonyairól az illető piaczon.

A theoretikus kiképzés a keresk. főiskolák feladata. Nálunk a legújabban alapított fiumei kiviteli akademián kívül a magyar kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia az egyedüli intézet, mely tantervét oly specialis irányba terelte és oly szaktárgyakat vett fel tanprogramjába, melyek alkalmasak arra, hogy az ezen intézetből kikerült ifjaknak, a kik a külkereskedelem terén akár a belföldön, akár a külföldön működni akarnak, a gyakorlati képzettség elsajátításához szükséges theoretikus alapot megadják.

Ausztriában, a wieni „Export-Akademie“ szoros nexusban áll az osztrák kereskedelmi muzeummal. Mint neve is mutatja, tisztán külkereskedelmi tanintézet, tehát még fokozott mértékben szolgálja az előbb említett czélt. Németországnak hat „Handels-Hochschule“-ja van: Berlinben, Lipszében, Aachenben, a Majna melletti Frankfurtban, Kölnben és Münchenben. A legrégebb és legnagyobb ezek között a lipcsei tanintézet, melynek bizottságában együtt ülnek tudósok, kereskedők és kereskedelmi szaktanárok. Ez a rendszer jól bevált.

Egyébként a német egészen más alapon neveli fiát a kereskedői pályára. A legelőkelőbb kereskedők fiai az egyévi önkéntességi szolgál-

latra jogosító vizsga letétele után beállnak tanoncznak valamelyik kereskedőhöz és ott a legalantasabb munkán kezdik. Egy-két évi gyakorlat után belépnek valamely kiviteli kereskedelmi főiskolába, a hol a theoretikus részt sajátítják el.

Franciaországban a párisi kereskedelmi kamara alapította az első kereskedelmi főiskolát. Azután ipari és kereskedelmi testületek alapították az „Institute de France“ nevű kiviteli kereskedelmi főiskolát. Ez idő szerint foglalkoznak Franciaországban egy Marseilleban felállítandó kereskedelmi egyetem ideájával is.

Svájcban a st. galleni kereskedelmi főiskola a leghiresebb. Specialitása, hogy a különféle tantárgyakat különböző nyelveken, mint francia, német, olasz és angol nyelven adják elő.

Érdekes, hogy Angliában a kereskedelmi szakoktatás aránylag alacsony fokon áll és semmiesetre sem áll arányban hatalmas kereskedelmével.

A többi nagy európai államok legnagyobb részének is van egy vagy több ily külkereskedelmi szakiskolája.

Japánban is rendkívül magas színvonalon állnak a kiviteli kereskedelmi pályára előkészítő tanintézetek. Az Egyesült-Államokban számos ily szakiskola mellett még a chicagói és new-yorki „Columbia“-egyetem kereskedelmi facultása bir különös fontossággal.

E téren sem szabad tehát megállanunk, hanem a mindinkább emelkedő igényekkel lépést kell tartanunk és a meglevőt szélesebb alapra fektetve, czélszerűen ki kell bővitenünk.

Nagy szolgálatokat tehetnek továbbá a kiviteli kereskedelemnek az internationalis basison működő bankok is.

Eltételezve a rendes bankszerű működéstől, mint Conossamentek vagy bizományi árúk megelőlegezése, informatiók nyújtása stb. egyes nagy tengerentúli üzletek gyakran egyáltalában csak akkor valósíthatók meg, ha van bank, a mely akár hitel, akár más előnyök nyújtása által azt lehetővé teszi.

Nagy bankjaink legnagyobb része e tekintetben a külföldi bankok mintájára van szervezve, közvetlen összeköttetésben állanak a tengerentúli piacok nagy bankintézeteivel és így módjukban is van az exportkereskedelemnek mindenféle oly facilitásokat nyújtani, a melyekre ez idő szerint kivitelünknek nagyjában szüksége van.

Kivánatos volna azonban, hogy mindinkább fejlődő exportkereskedelmünk arra indítsa hazai bankjaink egyikét-másikát, hogy egyes, a mi kereskedelmünk szempontjából fontosabb külföldi piacon pénzüntézeteket létesítsen, mert a nemzetközi kereskedelem sokkal jobban fejlődik oly országokban, melyeknek nemzetközi alapon működő bankjuk

van nemcsak magában az országban, hanem mindazon külföldi piacokon, melyek az illető ország exportkereskedelme szempontjából fontossággal bírnak.

Nemcsak az idegen tőkével dolgozó külföldi bankokra utalok, hiszen a tengerentúli piacokon levő bankoknak 90%-a idegen tőkével dolgozik, hanem szem előtt tartom azokat a tengerentúli bankokat is — és ezeket első sorban —, melyek tényleg angol, német, francia stb. bankoknak külföldi fióktelepei vagy alapításai.

Kétségtelen, hogy ama óriási befolyást, a melyet pl. a német kereskedelem és ipar az utóbbi évtizedekben Közép-, de különösen Dél-Amerika egyes köztársaságaiban nyert, igen nagy részben a bankok sikeres közreműködésének köszönheti.

Mi — sajnos — még nem vagyunk ennyire. Egy-két Balkán-államtól eltekintve, a hol egyes nagyobb bankjaink által alapított pénzügyintézet működik, nincsen külföldi vagy pláne tengerentúli piacon működő magyar pénzügyintézet, kivéve a legutóbbi időben New-Yorkban alapított Magyar-Amerikai Bankot.

Ezzel szemben felhozhatnák az érdekeltek saját védekezésükre, hogy minek nekünk külföldön működő magyar bank, mikor nincs kiviteli kereskedelmünk vagy legalább is nem oly szabású, a mely bankintézeteknek a külföldön való létesítését indokoltá tenné. Csakhogy ezzel a kérdéssel is úgy vagyunk, mint a közlekedési problémával.

Valamely ország kereskedelmének fejlődése nagy részben attól függ, hogy milyen közlekedési eszközök állanak rendelkezésére. De felállítható e tétel úgy is, hogy csak ott válhatnak a közlekedési eszközök tökéletesebbé, a hol annyira fejlett kereskedelem van, a mely ezen közlekedési eszközöket kellőképpen foglalkoztatni tudja.

Ez egy circulus vitiosus, melynek bizonyára része van abban is, hogy hajózásunk ily lassan fejlődik. Mi nem fejlesztjük hajózásunkat, hanem várunk, míg kereskedelmi forgalmunk fejlődni fog és nem vesszük észre, hogy éppen ellenkezőleg, kiviteli kereskedelmünk vár arra, hogy hajózásunkat fejlesszük, hajóvonalainkat kibővítsük.

Ugyanez áll a bankokra nézve is.

* * *

Egy felette fontos momentum a külkereskedelem szempontjából a külföldi államokkal kötött kereskedelmi szerződések is. Arra kell törekednünk, hogy a külföldi államokkal kötött kereskedelmi szerződéseink minél előnyösebbek és lehetőleg hosszú lejáratúak legyenek, mert csakis hosszú lejáratú kereskedelmi szerződések által megállapított vám-

tételek adják meg a nemzetközi kereskedelemnek a fejlődéshez szükséges stabilitást.

A kiviteli kereskedelem fejlesztése természetesen elsősorban a kereskedelmi kormány feladatát képezi, de a többi mérvadó factornak is hozzá kell járulnia a közös cél eléréséhez. Ezek a factorok kell, hogy lehetőleg egyöntetűen járjanak el, a kereskedelmi kormányt tanácsokkal támogassák, javaslatokat tegyenek oly kérdésekben, melyek a kiviteli kereskedelem fejlesztésére alkalmasak, valamint szükséges természetesen, hogy a kormány is adott esetben kikérje e tényezők véleményét, fontos, hogy e szakmába vágó kérdések megvitatásánál belevonja őket is a tárgyalásba.

Ilyen tényezők alatt értem mindazon, ez idő szerint már fennálló és még létesítendő organisatiókat, melyeket részben a kormány, részben az érdekelt kereskedelmi és ipartestületek az export fejlesztése érdekében alapítottak és a melyek már évek óta több-kevesebb sikerrel szolgálják a kereskedelem érdekeit általában. Sajnálattunkra azonban nélkülözünk oly intézményt, a mely specialisan és kizárólag a magyar külkereskedelem érdekeit szolgálná.

Az ipartanács csak elvétve tart üléseket és olyankor rendszeren a közben összegyűlt, több százra rugó acták rövid pár óra alatt elintézését nyernek.

A kereskedelmi muzeumot illetőleg minden tárgyilagossá birálónak el kell ismernie, hogy az intézet tengerentúli piacokon működő levelezői útján már eddig is határozottan nagy szolgálatot tett kiviteli kereskedelmünknek és nem kisebbítjük ezen elismerésünket, ha a hivatalos jelleg és szellem némi tompítását az intézmény érdekében kívánatosnak tartjuk.

Már a Sztérynyi-féle emlékirat is felveti a kérdést, vajjon nem állana-e inkább a muzeum és a kivitel érdekében, ha ez az intézet kizárólag a kivitel szolgálatában állana és annak ügyköréből kivétnék minden egyéb szolgálat. Már akkor is felmerült az eszme, hogy a kizárólag hivatalos jellegű személyek mellett gyakorlati kereskedők is foglaljanak helyet a muzeum felügyelőbizottságában.

A kereskedelmi muzeum mellett azonban létesítenünk kellene még egy oly szervezetet is, mely minden más befolyástól mentesen, hogy úgy mondjam, önzetlenül és kizárólag a kivitel érdekeit szolgálja. Erre, véleményem szerint, legalkalmasabb volna egy kiviteli tanács, melynek tagjai volnának a nagyobb kereskedelmi és ipari testületek és egyesülések kiküldöttjei és természetesen megfelelő számban az érdekelt kereskedők, gyárosok, stb.

Egy ily intézmény, mint szabad egyesülés, tisztán gyakorlati úton a legjobban megközelítené a célt.

Végül a többi nagy culturállamnak mintájára egy, a mai kor és főleg a külkereskedelem érdekeinek megfelelő kiviteli czímtárt is kellene összeállítani és a kereskedelmi muzeum kiadványában eddig megjelent czímtárt megfelelően ki kellene bővíteni.

* * *

A kiviteli kereskedelem fejlesztésének fontosságát már a legrégebb időben is felismerték. Így 1684-ben mondta az akkori porosz Kurfürst Paul Fuchs titkos tanácsosához intézett utasításában: „Tengeri hajózás és kereskedelem az állam legbiztosabb oszlopa, a mi által az ipar az országban támogatást és istápolást nyer.“

John Locke a hirneves angol philosophus is így gondolkozott. 1689-ben „Essay of civil government“ című művében többek között a következő elvet állítja fel: „Oly országban, melynek nincs bányászata, csak két mód van a meggazdagodáshoz: hódítás és kereskedelem.“

Egy emlékiratában, melyet Colbert a nagynevű francia minister XIV. Lajoshoz intézett 1680-ban, a következőket mondja: „Véleményem szerint feltétlenül szükséges, hogy évenként legalább is 100.000 £ fordítassék oly kereskedők jutalmazására, kik tengeri kereskedést üznek, kik új kereskedelmi társaságokat alapítanak. Mert ez az egyedüli mód, hogy a pénz bennmaradjon az országban és hogy az, a mely kimegy, ismét hozzánk visszakerüljön.“

* * *

Daczára minden agrar befolyásnak és hatalomnak, mégis ez az emberiség nagy részének gazdaságpolitikai hitvallása. Ez pedig a legtisztább mercantilismus, az a mercantilismus, melynek alapvető gondolata az, hogy az ország jóléte a pénzbőségben fekszik. E szerint kereskedelmi politikánkat a szerint kell megalkotnunk, hogy a meglevő kevés pénz lehetőleg bennmaradjon az országban és azt az export által minél több idegenből hozzánk befolyó pénzzel gyarapítsuk.

* * *

Az eddig elmondottakkal megkísértem rámutatni egynehány oly momentumra, mely legeclatásabb kerékkötője kiviteli kereskedelmünk fejlődésének.

Ha valahol indokoltak a kiviteli kereskedelem fejlesztésére irányuló törekvések, úgy éppen nálunk indokoltak, a hol már évtizedek óta a gazdasági önállósítás eszméjét tüzték ki a zászlókra, önálló vámterület, önálló bank és egyéb hangzatos, részben megvalósítható, részben illusorikus jelszavakkal.

De szól a kiviteli kereskedelem, illetve ipar fejlesztésének szükségessége mellett a legegyszerűbb nemzetgazdasági elv is, mely szerint a túlnyomó mezőgazdasági termelés nem elégítheti ki egy állam gazdasági igényeit sem. Nemcsak azért, mert nagy mértékben függ a külföldi piacoktól, hanem veszélyt rejt magában az államháztartásra nézve is. Egy-két gazdaságilag rossz esztendő alapján ingathatja meg az államfenntartó elem adózóképességét és ezzel az államháztartás egyensúlyát. A másik óriási fontosságú szempont, mely az ipar mellett szól, az a körülmény, hogy az ipar teremti és fejleszti a városokat és viszont a városok adják a társadalom gazdaságilag legfontosabb rétegeit, a középosztályt. Minden szempont tehát az ipar és kereskedelem, illetőleg a kiviteli kereskedelem fejlesztésének szükségessége mellett szól.

Sz. Gy.

Közlemények és ismertetések.

A kereskedelmi szerződések előkészítése.

A „Közgazdasági Szemle“ májusi száma megemlékezett arról az actióról, a melyet a berlini „Handelsvertragsverein“ a kereskedelmi szerződések előkészítésére vonatkozólag kezdeményezett és a melynek eredménye gyanánt a múlt év végén megalakult számos szabad érdeképviselet bevonásával a „Handelspolitisches Verständigungs-Komitee“. Ez a közlemény megemlékezett arról is, hogy a kereskedelmi kamarák központi szerve, a „Handelstag“, noha elvileg nem emelt kifogást az együttműködés ellen, várakozó álláspontot foglalt el és a gyakorlatban az új alakulástól távol tartotta magát. A „Handelstag“ a saját hatáskörében kezdte meg a kereskedelmi szerződések megkötéséhez szükséges anyag gyűjtését és feldolgozását.

Németországban azonban már az említetteken kívül más tényezők részéről is igen nagy érdeklődés nyilatkozik meg az 1917-ben inaugurálandó új kereskedelempolitikai időszakkal szemben, a mely jogosulttá teszi azt a feltevést, hogy 1917-ben ismét Németország lesz az az állam, a mely legjobban felkészülve megy bele a tárgyalásokba. Nagyrészt ez az a körülmény, a mely már 1906-ban azt eredményezte, hogy a földrajzi és gazdasági helyzeten túlmenőleg is Németország vámpolitikai szempontból vezető állama lett Közép-Európának, a melynek kezdeményezéseihez a többi államok akár pro, akár contra alkalmazkodni kényszerültek. A jelen pillanatban így különösen meg kell emlékezni az „Ältesten der Kaufmannschaft“ testületének a birodalmi cancellárhoz intézett előterjesztéséről, a mely birodalmi enquête összehívását javasolta a jelenlegi vámpolitikának a termelésre, fogyasztásra és az egész közgazdasági életre gyakorolt hatásainak megismerése céljából. Szükségessé jelzi ez az előterjesztés, hogy a viszonyok contradictorius eljárás alapján, megfelelő szakérők bevonásával, a legszélesebbkörű nyilvánosság előtt világítottassanak meg. A nagyközönség széles rétegei ugyanis rossz tapasztalatokat tettek a bureauk ajtóit mögött történő bizalmas tárgyalásokkal, miért is ezek rendszerével szakítani kell.

A politikai pártok közül legutóbb a centrum körvonalazta álláspontját a kereskedelmi szerződések tekintetében. A párt memorandumja három irányban kívánja a birodalmi cancellártól az előkészítő munkálatok megindítását. 1. Részletes termelési statistika felvétele az egész birodalomra vonatkozólag, különös tekintettel az iparnak azon ágaira, melyek termékeik elhelyezésénél első sorban a mezőgazdasági népességre vannak utalva. 2. Specialis termelési adatok gyűjtése, különösen a nyers-termények előállítását, földárakat, munkabéreket, megélhetési költségeket, socialis terheket stb. illetőleg úgy Németországra, mint a vele gazdasági versenyben álló államokra vonatkozólag. 3. Maguknál a kereskedelmi szerződések megkötésénél gondoskodás történjék, hogy a kereskedelmi szerződéses viszonyba lépő államok között a socialis törvényhozás terén a haladás jegyében mennél nagyobb egyöntetűség jöjjön létre. Ennek a kívánalomnak nemcsak socialpolitikai, hanem gazdaságpolitikai jelentősége is van, a mennyiben a socialis terhek különböző nagysága különböző mértékben befolyásolja az ipar versenyképességét.

Ezekkel a kívülről jött kezdeményezésekkel szemben a kormány már aránylag nagyon korán, 1909-ben megkezdte előmunkálatait, a termelésstatistikai felvételek elveinek megállapításával, a mely felvételek azután 1910-ben végre is hajtottak. Ezeknek az általánosságban végzett felvételeknek, a melyeket a jövő évtől kezdve részletes adatgyűjtések fognak követni, az a céljuk, hogy az egyes kereseti ágaknak az egyetemes gazdasági élet keretein belül elfoglalt helyét és viszonylagos fontosságát megállapítsák. Bajorország az adatgyűjtéseket a birodalom többi részeiben eszközölt gyűjtésekkel megegyező elvek szerint önállóan végzi. A birodalmi kormány bejelentette már azt is, hogy az új szerződési tárgyalásokat nem új autonom vámtarifa alapján kívánja megindítani, hanem a szükségesnek mutatkozó változtatásokat novella formájában illeszti a jelenlegi vámtarifához.

Ausztriában az érdekképviseleti szervek közül különösen a „Handelspolitische Zentralstelle der vereinigten Handels- und Gewerbekammern und des Zentralverbandes der Industriellen Österreichs“ fejt ki nagyobbarányú tevékenységet az új kereskedelmi szerződések előkészítése körül. Eredetileg ez a központi szerv 1911. évi márczius hó 24-én „Zentralstelle zur Vorbereitung der Handelsverträge“ cím alatt létesült, miután a kamarák és a Zentralverband együttműködése az általános vámtarifa tervezetének kidolgozásánál bevált. A szervezet már az 1906. évi kereskedelmi szerződések megkötése előtt igen sok kérdésben támogatta szakvéleményeivel a kormány-munkálatokat. Ebben az időpontban működésének célját úgy állapította meg, hogy 1906-ig az autonom vámtarifának és a kereskedelmi szerződéseknek előkészítésével foglalkozik,

1906 után pedig kereskedelem- és vámpolitikai részletkérdésekre tér át, mint a kikészítési eljárás, egyes áruk vámkezelése, detarifálás stb., mindaddig, míg az új kereskedelmi szerződések előkészítése aktuálissá válik. E programmon túlmenőleg a Zentralstelle számos esetben foglalkozott fuvardíj-kérdésekkel és egyéb ügyekkel is, melyek, mint a vámok módosító és paralyáló tényezői, a kereskedelmi politikában is nagy szerepet játszanak.

A Zentralstelle működésének alapelve az 1906. évi márczius hó 26-án történt újjászervezés alkalmával hozott határozatok értelmében az, hogy az anyag felosztatik a szervezetben egyesült harmincz érdekképviselő — egynek kivételével mind kamarák — között, olyformán, hogy mindegyik érdekképviselő lehetőleg azon szakma referálását kapja, a mely területileg hozzá legközelebb áll. Így az összes tarifacsoportok felosztattak és így kapta a bécsi kamara a bőrt és a bőripart, a prágai gépgyártást, a brünni a gyapjuárúkat, a reichenbergi a vászonárúkat stb. A további tárgyalás plenáris üléseken, a határozathozatal testületi tagonkint eszközölt szavazás útján történik, megjegyezvén, hogy a kisebb résznek jogában van az eltérő véleményét a kormány elé terjeszteni. Ezen az alapon a Zentralstelle működését már a következő vámpolitikai aerára vonatkozólag is megkezdette és április hó 17-én tartott plenáris ülésében úgy határozott, hogy az egyes iparágak viszonyait tartalmazó monographiák, melyek különösen az 1906. évben megkezdődött vámpolitikai regime hatásait vannak hivatva feltüntetni, 1913 végéig elkészíttessenek és kiadassanak.

Ezekben az előmunkálatokban, noha még világosan kifejezésre nem jutott, különösen egy nehézség kezd mutatkozni. A Zentralverband Ausztriában a „schwere Industrie“ érdekképviselője és az érdekek, a melyeket ez az egyesület képvisel, gyakran eltérők a kamarák által képviselt érdekektől, a melyeknél igen gyakran a kereskedelem kívánalmai nyomulnak előtérbe. A kamarák részéről éppen azért már szórványosan megnyilatkoztak hangok, amelyek a Zentralverband ellen irányulnak és a szoroson vett ipari érdekképviselőeknek actiojukból való kikapcsolását óhajtják. Nem lehetetlen, hogy a további tárgyalások, melyeknek folyamán az eddig elsimitott ellentétek kétségtelenül kifejezésre fognak jutni, ezt az elválási processust fogják eredményezni, gyakorlati például Magyarország számára, ahol még él az a felfogás, hogy érdekképviselői alapon egy kalap alá lehet vonni termelőt és fogyasztót, kisipart és nagyipart, iparost és kereskedőt, sőt agrariust és mercantilistát egyaránt.

Élénken folynak már a kereskedelmi szerződések előmunkálatai Oroszországban is, a hol a kereskedelmi ministerium kebelében egy külön

bizottság létesített az orosz vámtarifa revíziójának elkészítésére. Ezenkívül a kormány, hogy a hivatalon kívül álló köröknek is módot nyújtson álláspontjuk kifejtésére, a különböző hatóságok tisztviselőiből, valamint a kereskedelmi és ipari érdekképviseleti szervek delegátusaiból állandó kereskedelmi szerződési konferenciát szervezett. Ez a bizottság ezidőszerint a német-orosz kereskedelmi szerződés előkészítését tárgyalja, különösen abból a szempontból, hogy Németország gabona-szükségletét illetően milyen mértékben függ Oroszországtól és hogy a két állam a viszonyosság alapján milyen értékeket és ellenértékeket biztosíthat egymásnak. Külön kereskedelmi szerződéseket előkészítő bizottságot szervezett az orosz exportkamara is és egy független bizottság alakult a nagy terménytőzsdei cégek és a mezőgazdasági társulatok képviselőiből is.

A hangulatból ítélve Oroszország vezető politikai körei a mezőgazdasági termények áremelkedését olyan conjuncturának tekintik, amely a legközelebbi kereskedelmi szerződések megkötése alkalmával Oroszország szempontjából előnyösen lesz kihasználható. Más oldalról azonban az orosz ipar részéről erős vámvédelmi tendenciák érvényesülnek, amelyek a kormányra sem maradtak hatástalanul. A kereskedelemügyi miniszter ugyanis tárczájának tárgyalásánál már kijelentette, hogy a kormány a legfontosabb iparágakat a mainál messzebbmenő vámvédelemben kívánja részesíteni.

Olaszország a múlt év végén kezdte meg vámpolitikai előmunkálatait. A kormány egy bizottságot küldött ki a jelenleg érvényben lévő kereskedelmi szerződések tanulmányozására és a bizottság felszólította a kereskedelmi kamarákat, valamint a kereskedelmi és ipari érdekképviseleteket, hogy javaslataikat és kívánalmaikat terjesszék elő. A bizottság első sorban arról van hivatva határozni, hogy a legközelebbi vámpolitikai periodusban Olaszország amerikai és francia mintára átmenjen-e a maximális és minimális tarifák rendszerére vagy az egyes tarifarendszert tartsa meg. Hasonlóan vizsgálat alá került a legtöbb kedvezményi záradék ügye is. Egy másik bizottságot a kormány az olasz kereskedelmi statistikának és az ország kereskedelmi mérlegének vizsgálatával bízott meg.

A legutóbbi jelentések szerint az első bizottság, amelynek élén De Marinis volt miniszter áll, már a kettős tarifarendszer mellett döntött és a maximális és minimális tarifák tervezetét már ki is dolgozta. A nyilvánosságra jutott hírek szerint az új olasz tarifa tételei meglehetősen magasak és arra vannak hivatva, hogy archivámokul szolgáljanak olyan külföldi agrárvámokkal szemben, amelyek az Olaszországból való behozatal ellen irányulnak. Az olasz kormány első sorban lényeges köny-

nyebbségeket akarna kieszközölni az olasz bor, gyümölcs, virág és egyéb mezőgazdasági termények számára.

Svájcban közvetlen intézkedések a kereskedelmi szerződések előkészítésére vonatkozólag még nem történtek, a kormánynak azonban már is igen jelentékeny anyag áll rendelkezésére, a mely az említett célokra is jól felhasználható lesz. 1905-ben ugyanis a svájci kormány igen részletes üzemstatistikai felvételeket eszközöltetett úgy a mezőgazdaság, mint az ipar szempontjából, a melyek megközelítő pontossággal tüntetik fel a különböző kereseti ágak helyzetét. Ezen üzemstatistikai felvételeknek tervbe vett megújítása viszont alkalmas lesz arra, hogy támpontokat nyújtson a történt változásokra, valamint arra a körülményre nézve, hogy a változásokban a legutóbbi kereskedelmi szerződésnek, a mely közvetlenül az első üzemstatistikai felvétel után lépett életbe, mekkora hatása volt.

Mindezek az előkészületek ujmutatással szolgálhatnának Magyarország számára is, hogy már elérkezett az az időpont, hogy a kereskedelmi szerződések előkészítésének komoly munkája meginduljon. Eddig ugyanis nálunk inkább csak üres szövegek hangzottak el, jelszavak merültek fel, kezdeményezések történtek, a melyek azonban a gyakorlati munka szempontjából a nullával egyenlő értékűek. A kérdés súlypontja nálunk ugyanis oda terelődött, hogy megalakul-e a vámpolitikai központ nevű szervezet, vagy nem, pedig a lényeg nem az elnevezésben, nem az új egyesülésben, hanem a munkálatok igazi megindításában rejlik.

T. S.

Az osztrák-magyar monarchia vámpolitikája.

Josef Grunzel: *Handelspolitik und Ausgleich in Österreich-Ungarn* Wien und Leipzig. A. Hölder, 1912. 8°. (252.)

Az általános munka és készülődés zavarában, a melyet az 1907. évi nagy gazdasági csatára való fegyverkezés okozott Ausztriában, jó szolgálatot tesz Grunzel József kiváló közgazdász és vámpolitikus most megjelent könyve: *Handelspolitik und Ausgleich in Österreich-Ungarn*, mely összefoglalja a monarchia kereskedelempolitikájának és kiegyezéseinek eddigi történetét és systematikusan bírálva a múltat és jelent, világos képet ad a monarchia mai kereskedelempolitikai helyzetéről — osztrák szempontból. Osztrák szempontból, ezt ki kell emelni, mert ha valaki végigolvassa Grunzel könyvét a nélkül, hogy ismerné az igazi tényállást, a monarchia két államának egymáshoz való viszonyát és ennek a viszonynak az igazi

történetét, azt a meggyőződést szerzi belőle, hogy szegény Ausztria, nem birt fejlődni a gazdasági élete, mert Magyarország egy évszázad óta egyrészt nyílt ellenállásával, másrészt gazdasági elmaradottságával megakadályozta ebben, s a legfontosabb pillanatokban lehetetlenné tette Ausztria számára azt, hogy a külföldi államokkal előnyös szerződéseket kössön és ezzel egyuttal azt is, hogy fejlődő ipara számára külföldi piacokat szerezzen. Ez a felfogás végigvonul az egész könyvön, a mely bő és jól összefoglalt adataival nagy hasznára lesz az osztrák gazdasági érdekköröknek a harc megvívásánál; sok hivatkozás fog történni reája, s ezért érdemes végigmenni a tartalmán.

A munka négy részből áll, melyek közül az első a monarchia kereskedelempolitikájának történetét, a második az osztrák-magyar kiegyezések történetét, a harmadik a külkereskedelem és a két állam forgalmának kifejlődését tárgyalja, a negyedik pedig egy alapos és a dolog mélyére látó pillantást vet a kereskedelempolitikának a közel jövőben várható fejlődésébe.

A kereskedelempolitika három részre osztott történetének keretében a szerző gondos forrástanulmányok alapján előadja Ausztria iparfejlesztésének történetét is. A mercantil-rendszer (1700 - 1850), a szabadkereskedelmi (1850—1878) és védővamos aera (1878—1912) korszakainak gazdaságpolitikáját ismertetve, felsorolja azokat a többé-kevésbé ismert, rendkívül energikus intézkedéseket, melyekkel Ausztria iparának fejlődését útnak indította, s a melyekkel egyuttal a magyar ipar kifejlődését lehetetlenné tette. Ennek a fejezetnek — mely magyar szempontból sok érdekes adatot tartalmaz — a szöveg megváltoztatása nélkül „a magyar ipar ki nem fejlődésének okai“ címet lehetne adni. A gazdaságtörténet, a mit Grunzel itt előad, hűséges leírása az osztrák udvar következetes és kérlelhetlen gazdasági politikájának, a melynek eredménye lett a magyar ipar csirájában való elfojtása s a magyar gazdasági életnek évtizedeken át gyarmati állapotban való tartása.

A magyar-osztrák kiegyezések történetének, a külkereskedelem és a kölcsönös forgalom kifejlődésének ismertetése után a szerző rátér munkájának tulajdonképeni kereskedelempolitikai részére, a mai helyzet rendszeres birálatára és egy, a jövőben — az 1917-iki kereskedelmi szerződések megkötésénél — követendő kereskedelempolitika alapelveinek a megállapítására.

Első sorban a jelenlegi kiegyezést veszi kritika alá, a mely szerinte súlyos formai és belső hibákban szenved. Az első lényeges hibát az osztrák-magyar vámunió létrejövetelének a formájában látja a szerző, a melynek azért tulajdonít jelentőséget, mert ebből magyarázza Magyarország azt a magatartását, a melyet a kereskedelmi szerződések

megkötésénél tanusít minden alkalommal. A vámunió ugyanis nem együtt jött létre az 1867-iki kiegyezéssel, mert absolutistikus rendelkezéssel már előbb 1850-ben életbe léptették; az 1867-iki kiegyezés alkalmából csak elismerte a vámuniót a magyar törvényhozás. Ennek az a kellemetlen következménye lett utóbb, hogy Magyarországon a vámunió a kényszer ódiomát hordja magán, s ezért a magyarok minden alkalommal szükségét érzik annak, hogy a szerződések megkötéséhez való hozzájárulásukat megfizettessék, s hogy folytonosan az önálló magyar vámterület jogi elismerését követeljék. Az ebből származó anomáliák csak akkor szünnének meg, ha az egész osztrák közvélemény a kiegyezési tárgyalások megkezdésével egyidejűleg elismerné azt az egyébként letagadhatlan tényt, hogy a szorosabb kereskedelempolitikai viszony folytatása magyar részről, tisztán Magyarország szabad elhatározásától függ. Ezzel a tárgyalások egyuttal egészségesebb alapra volnának helyezve.

A másik fontos formai hiba a felbonthatlan államjogi unió összevegyítése a pusztán szerződészerű gazdasági unióval. Az által, hogy a közös ügyek költségeihez való hozzájárulás hányada, a quota nem egyszer és mindenkorra nyert megállapítást, hanem a gazdasági unióhoz hasonlóan időről-időre határozandó meg, a quota és a kiegyezés indokolatlan módon szoros összefüggésbe jutottak egymással. A két állam közötti viszony ferde világításba került ezáltal. Az osztrákok abban a meggyőződésben vannak, hogy a közös költségek felosztásánál hátrányt szenvedtek, a magyarok pedig azt hiszik, hogy Magyarország Ausztria Indiája.

Kedvezőtlen következményekkel járt továbbá az a formai hiba, a melyet a kiegyezés és a quota határidejének helytelen megállapításával követtek el. A kettő érvényességének tartama 10 év, de nem gondoskodtak ennek az időnek egy évi provisorikus meghosszabbításáról, — mint az a modern kereskedelmi szerződéseknél szokásos, — hanem fel nem mondás esetében a megállapodás változatlanul fennáll újabb tíz évig. S mivel tíz év múltán a megállapodás egyes pontjait feltétlenül revideálni kell, ennek az eredménye az lett, hogy a felmondásnak minden tíz évben be kellett következnie, s a vámunió összes főkérdéseit nyilvános vita alá kellett bocsátani. Ez a hiba a termelés és kereskedelem nyugtalanításának állandó forrása lett, s alapot szolgáltatott „a monarchia felmondásra“ hamis, de káros jelszavának elterjedéséhez.

Ezekhez az eredendő formai hibákhoz súlyos belső fogyatékoságok járulnak, melyek között első sorban említendő a két ország gazdasági fejlődésmenetének eltérő volta. Az egyesülés idejében Magyarország eljese az agrárország képét mutatta, Ausztria ellenben ipari fellendülés-

ben volt. Időközben Magyarországon figyelemreméltó ipar fejlődött ugyan, de a termelés egyelőre megelégszik a belföldi fogyasztó piacczal, míg Ausztria ipara már régóta küzdelmet folytat külföldi piacokért. Ebből a két lényegesen eltérő gazdasági helyzetből erős érdekellentétek származtak, a melyeknek a kiegyenlítésére előzetes intézkedésekkel kellett volna törekedni, a melyek azonban nem történtek meg. A praeventiv intézkedések hiányában pedig a két állam gazdasági törvényhozása mindig nagyobb különbségeket mutat fel, a mi igen káros hatással van — a szerző szerint — Ausztria iparára és egész termelésére. (L. 218. oldal.)

Az előzetes intézkedések, főként a közbenső vámok hiánya, továbbá erős érdekellentétek keletkezésére vezetett a külkereskedelmi politikában. Magyarország hosszabb időn át a szabadkereskedelmi állásponton maradt, mert mezőgazdasági termékei számára biztosítani akarta a nyugati országok piacait. Ausztria ezzel ellentétben a nyugati államokkal szemben védővámokat alkalmazott, hogy a hatalmas angol iparral megküzdhessen. Később ugyan Magyarország is áttért a védvám álláspontjára, de az érdekellentétek megmaradtak, mert Ausztriának a védővámhoz fűződő érdekei párhuzamosan ugyanolyan mértékben növekedtek. Ebből igen erős conflictusok származtak a kereskedelmi szerződések megkötésénél, a melyek Ausztriának sok kárt okoztak; így a marházárlatnak igen szigorú kezelése Magyarország részéről Romániával vámháborúra vezetett és szerződésnélküli állapotot teremtett Szerbiával (1906—1911); továbbá Magyarország azt a fenyegetést, hogy felmondja a határidőhöz nem kötött legtöbb kedvezési szerződéseket, a melyeknek fennállásához nem is fűződtek érdekei, ismételten mint hatásos fegyvert alkalmazta Ausztriával szemben.

A gazdasági érdekeknek ez a különbözősége odavezetett, hogy a szerződéssel kizárt vámvédelem helyett a szerződő felek nem kevésbé hatásos surrogatumokat voltak kénytelenek alkalmazni. Legalkalmasabb eszköz volt erre a célra a vasuti, szállítási díjaknak a gazdaságpolitika céljaira való felhasználása; vagyis a kölcsönös forgalomban a vámpolitika helyébe tarifapolitika lépett. Magyarország az államvasuti rendszer kiépítésével magához ragadta a vezetést a tarifapolitikában és ennek segítségével igyekezett a hazai termelésnek előnyöket biztosítani az osztrák ipari termékek rovására.

Sok káros következmény származott továbbá a közös szervek gyengeségéből. A gazdasági kérdések — hangsúlyozza a szerző — hosszabb tárgyalásokat igényelnek s csak akkor kecsegtetnek eredménnyel, ha a döntő tényezők nem acták útján, hanem közvetlenül érintkeznek. A letárgyalandó kérdések száműzése titkos conferentiákba és

jegyzékekbe, azzal a következménnyel jár, hogy a közönség megszűnik érdeklődni gazdaságpolitikai kérdések iránt; a titkolódzás termékeny talaja a hamis híreszteléseknek és megtévesztő jelszavaknak a melyek végül azt eredményezik, hogy a kész egyezmény is homályos és tele van félreértésekkel.

Ez lévén a mai helyzet, egészen természetes, hogy a fennálló vám-unioval egyik fél sincs megelégedve; Magyarország azért, mert industrializálódásában gátolja, Ausztria pedig azért, mert a hiányzó közbenső vámokat surrogátumok helyettesítik. A teljes széjjelválasztást azonban egyik fél sem kívánja, mert a gazdasági érdekek kölcsönösen nagyok s mivel ez mindkét fél nemzetközi helyzetét rendkívüli módon megnehezítené.

Miután felsorolta az okokat, a melyek a mai fonák helyzetet teremtették, s fixirozva a két ország jelenlegi gazdasági viszonyát Grunzel a következőképen állapítja meg a jövőben (1917-ben) megkötendő kiegyezési szerződés alapelveit.

Elméletileg két módja van a mai helyzetből való szabadulásnak. Az egyik a két ország összeolvasztása egy gazdasági testté a két állam gazdasági törvényhozásának egységessé tételével; ezt a módot normális politikai viszonyok között senki sem tartja lehetségesnek. Marad a másik: a vámunió átalakítása a két fél jelenlegi szükségleteinek megfelelő módon.

Ennek a megvalósításához mindenekelőtt a felbonthatatlan államjogi és felmondható gazdasági uniónak a szigorú eiválasztása szükséges. A quota elválasztandó és egy fix kulcs alapjára helyezendő, a mely a népesség számaránya szerint állapítandó meg. (Ennek a quota-meghatározásnak a hátrányos voltát a szerző maga is belátja és javaslatokat tesz a kiegyenlítésére.)

Kívánatos továbbá vámszerződés kötése, a melynek a „vámunió-szerződés“ (Zollunionsvertrag) nevet kell adni, mert az eddigi elnevezések megtévesztők voltak. Ebben a szerződésben csak a vámunió alapelvei volnának lefektetve, a melyek előreláthatóan nem fognak gyakori változtatást igényelni. A vámtarifák megállapítása előtt eldöntendő, hogy a külfölddel szemben érvényes vámtarifát a felek közösen vagy önállóan állítják-e fel. Közös vámtarifa esetén a közbenső vámtarifa az előbbi alapján volna megállapítandó, olyanformán, hogy pl. valamely cikk közbenső vámja nem lehet több, mint a külföldi áruára vetett vám 50⁰/_o-a. A vám- és kereskedelmi conferentiák helyébe közös testület szervezendő, melynek tagjai nemcsak hivatalnokokból kerülnének ki, hanem képviselve volna benne a tudomány, a gyakorlat és a parlament is.

A közgazdasági igazgatásnak a vámunióval közvetve összefüggő ügyeiben a „vámunió-szerződés“ csak a tárgyalás általános elveit határozná meg, a részletes tárgyalást fentartaná egy külön megállapodás számára. Ennek a széjjelválasztásnak az a nagy előnye volna, hogy ezeket a megállapodásokat, a melyek rendkívül terjedelmesek szoktak lenni és igen sok szakszerű részletet tartalmaznak, nem kellene a szerződésbe belevenni s attól függetlenül bármikor meg lehetne kötni vagy fel lehetne bontani.

A két ország gazdasági viszonyának egészséges alapokra való helyezése megkívánja a consul-ügy széjjelválasztását is, a mi elől Ausztriában érthetetlen irtózással tértek ki mindedig. Pedig ennek a reformnak a czélszerűsége nyilvánvaló. Magyarország exportérdekeinek növekedésével szaporodnak az érdekösszeütközések, a melyek elkerülhetlenné teszik a consul-ügy széjjelválasztását. A reform egyrészt világosabban tüntetné fel a valóságos helyzetet, mert látható kifejezést adna annak, hogy a két állam külpolitikája egységes, de gazdaságpolitikája önálló, másrészt azzal az előnnyel járna, hogy a consul-ügy kivétnék a külügy-ministerium hatásköréből és áthelyeztetnék a kereskedelemügyi ministeriumba, ahová való tulajdonképen. A különválasztás nem járna nagy költséggel, mert a consulatus felállítása jog volna, de nem lenne kötelezettség.

A vámuniónak ilyen értelemben való átalakítását Grunzel politikai szempontból is hasznosnak tartja. A belpolitikában a viszálykodás leggazdagabb forrását tömné be a gazdasági ügyeknek az alapos rendezése, a külpolitikában pedig a monarchia továbbra is egység maradna, sőt sokkal hatalmasabb egység, mert a kiegyezések körül folytatott szakadatlan harcz erősen hozzájárult annak a hirnek az elterjedéséhez, hogy a monarchiában a széthúzó erők hatalmasak.

A mi a közbenső vámoknak Ausztriára és Magyarországra való visszahatását illeti a szerző feleslegesnek tartja azt az egyébként már teljesen elintézett érvet megczáfolni, hogy az elkülönítés meg fogja bénítani a kereskedelmi forgalmat a két ország között. Három milliárdos forgalmat nem lehet egy tollvonással megszüntetni. Ausztria továbbra sem lesz elzárva a magyar piactól, csak számolnia kell a közbenső vámokkal. A külfölddel szemben ezentúl is előnyökkel fog rendelkezni, mert közelebb van és hozzáalkalmazkodott a magyar viszonyokhoz. Igen fontos továbbá, hogy Magyarországnak is tekintélyes ipara van, mely Ausztriába exportál, s hogy a magyar és osztrák gyárak között bizonyos munkamegosztás jött létre, a mely kartellek alakítására vezetett, ezek pedig oly módon szabályoztattak, hogy a közbenső vámok hatása ki van küszöbölve. Végeredményében az osztrák ipar választhat a ma fennálló

védőtarifák és a sokkal könnyebben calculálható közbenső vámok között.

Magyarországon azt vetik ellene az erősen leszállított közbeneső vámoknak, hogy az nem fog elég védelmet nyújtani a feltörekvő magyar iparnak. Ez ellen Grunzel úgy érvel, hogy a közbenső vám csak kiegyenlítésül szolgál a nehéz termelési feltételekkel dolgozó osztrák iparnak, s hogy nevelő hatással lesz a magyar mezőgazdaságra, melynek industrializálódását elő fogja mozdítani.

Ezek azok az irányelvek, a melyeken Grunzel a monarchia jövőendő kereskedelempolitikáját felépíteni akarja. Osztrák szempontból alig van kifogásolni való rajtuk; magyar szempontból annál több, noha itt-ott találkozik a magyar állásponttal is. Egy alapvető hibája a munkának, hogy az osztrák-magyar monarchia kereskedelempolitikája alatt Ausztria kereskedelempolitikát érti. Ettől eltekintve azonban el kell ismerni, hogy Grunzel könyve komoly, alapos munka, a mely a felvetett problémákat rendszeresen, a gyakorlatban való tájékozottság, az elméleti tudás és a tárgyismeret imponáló apparátusával kezeli. A kereskedelempolitikai helyzet erős megvilágításával figyelemreméltó mértékben hozzá fog járulni a kereskedelmi szerződések megkötése körül felmerülő problémák tisztán látásához.

Könyvének utolsó két fejezetében a vámtarifákkal és a kereskedelmi szerződésekkel foglalkozik és ezekkel kapcsolatban tárgyalja a szabadkereskedelem és védvám kérdését, az ipari és agrár vámok ügyét és a vám meghatározásának módját. Fejtegetéseihez csatolja a kereskedelmi szerződésekre és a kiegyezésekre vonatkozó összes törvények jegyzékét, a mi könyvének forrásmű jelleget ad, s mint ilyent is becsessé teszi.

Szirt Lajos.

Az 1911-iki porosz állatszámolás.

Ellentétben azzal a feltevéssel, hogy az állatállomány az utolsó évi rossz termés következtében kellett, hogy csökkenjen, az elmúlt év december elsején végzett állatszámolás azt mutatja, legalább Poroszországra nézve, hogy az állatállomány (a juhoktól eltekintve) az elmúlt évben ismét növekedett.

A szarvasmarhák száma 1911. évi december hó 1-én 11,669.217 volt az 1910. évi 11,592.521-gyel szemben, az 1909-iki 11,763.161-gyel és az 1908-iki 12,089.702-vel szemben. Ama majdnem félmillió visszaesés után, a mely 1908-tól 1910-ig volt észlelhető, most gyarapodás tapaszt-

talható, a mely ha csak 0·66 százaléknyi is, de mégis szaporodás. A fejlődés az egyes országrészekben igen egyenlőtlen. Eltekintve Berlintől, a melynek a piaci állomány véletlenségeitől függő 23·2 százalékos emelkedése volt, viszonylag a legnagyobb szarvasmarha-szaporulatot mutatják. Nyugati és Keleti Poroszország 4, 5 és 3, 8 százalékkal, majd Schleswig-Holstein következik 2·2 százalékkal, a melyekkel szemben Brandenburg és Hessen-Nassau 1, 2 és 2 százalékos csappanást mutat; legerősebb a depecoratio Sachsen tartományban, a hol legjobban tapasztalható a szárazság és takarmányhiány behatása az állatállományra. A szarvasmarhák száma itt 46.088-czal, azaz 5·8 százalékkal csökkent, sőt a magdeburgi kerületben 6·5 százalékos fogyatkozás. Ha a marhaállományt az egyes községnekemek szerint vizsgáljuk, akkor a tulajdonképeni kis községekben az átlagszaporodás 0·8⁰/₀; a nagy községekben csak 0·7, a városokban ellenben 0·5 százalékos esés tapasztalható.

A sertésállomány újból emelkedett; nem oly nagyarányú, mint az előző évben. Megszámláltak 17,222.677 darabot, szemben az 1910-iki 16,491.559, az 1909-iki 14,162.367, az 1908-iki 13,422.373 és az 1906-iki 15,355.959-el szemben. Mig tehát 1906-tól 1908-ig majdnem kétmillió darabnyi csökkenés észlelhető, azalatt 1908-tól 1910-ig hárommillió darab a szaporodás és az 1911. év újabb 731.118 darabnyi, azaz 4·4 százalékos (1910-ben 16·4⁰/₀) további gyarapodást mutat. Hogy mily rendkívüli módon emelkedett a sertés fontossága a hússal való ellátás tekintetében, abból látható, hogy 1873 óta a sertésállomány Poroszországban megnégyszereződött, mig a lakosság száma nem egészen 50 százalékkal emelkedett. A sertésszaporodás nem egyenletesen oszlik meg az ország minden részében. Viszonylag legerősebb — 15·4 százalékos — de absolut számban is igen jelentékeny, 213.584 volt Schleswig-Holsteinben. Keleti és Nyugati Poroszország is túlhaladja a 10 százalékos és Hannoverben 9·3 százalékos tesz, de tekintve a nagy sertésállományt, absolut számban itt legtöbbet tett ki, nevezetesen 266.679 darabot. Csökkent ellenben Brandenburgban (0·3 százalékkal), Posenben, Sziléziában, Hessen-Nassauban és mindenekelőtt Sachsenben 67.638-al, azaz 4·3 százalékkal. A sertések is, különösen a falvakban, szaporodtak.

Juhot 4,369.376 darabot számláltak; 1910-ben 4,632.069-et, 1909-ben 4,975.632-öt, 1908-ban 5,260.238-at. A csökkenés tehát állandó jellegű; a jelentés évében 262.693-at, azaz 5·7 százalékos, mig 1910-ben 343.563-al 6·9 százalékos tett ki, tehát valamivel erősebb volt. Berlinen és Hohenzollernen kívül csak Schleswig-Holsteinben emelkedett a juhok száma (2·3 százalékkal), mig a csökkenés a legjelentékenyebb 9·2 százalékkal volt a Rheinprovinzban és 9·4 százalékkal Sachsenben. A hús-

táplálék tekintetében az élőállomány számadatai a juhokat illetőleg csak hiányos támpontot nyújtanak, mert a januári és februári bárányokat rendszeresen december elején levágják.

A lovak száma lassú, de egyenletes emelkedést mutat, ami a gépkocsik állandó előrenyomulása mellett feltűnő. Mivelhogy azonban a nagyobb városokban évek óta csökkenés észlelhető (Berlinben 1911-ben, több évi állandó csökkenés után, ugyanannyi ló volt, mint 1910-ben), a szaporodás a vidék és a falu, tehát a mezőgazdaság javára esik. A lovak száma 3,171.369-et tett ki az 1910-ik évi 3,128.535-tel és az 1909-iki 3,077.946-tal szemben; úgy hogy az utolsó évi szaporodás 42.834, azaz 1·4 százalék.

Az állatokat tartó háztartások száma 3,192.513 volt az 1910-ik évi 3,176.062-vel szemben, tehát 16.451-tel, azaz 0·5 százalékkal emelkedett. A szaporodás különösen a városokra jut (2 százalék) és bizonyára az egy vagy egy-két sertést tartó háztartásoktól ered.

A német bányák és kohók 1911-iki termelése.

A németbirodalmi statisztikai hivatal ideiglenes kimutatást közöl arról, mit termeltek a bányák, sóművek és kohók a Németbirodalomban és Luxemburgban 1911. év folyamán. Csak azok a művek vétettek figyelembe, a melyeknek productiojáról 1912. év márczius közepéig kimutató készült. A statistika összesen négy főcsoportot különböztet meg: bányatermékek, sók és oldatok, kohótermékek és nyersvastermékek. A főbb adatok a következők:

	Mennyiség tonnákban		Érték 1.000 márkában	
	1911	1910	1911	1910
<i>Bányatermékek:</i>				
Kőszén	160,747.580	153,827.777	1,572.769	1,526.604
Barnaszén	73,760.867	69,547.299	183.357	178.618
Kőolaj	142.992	145.168	10.045	10.146
Kősó	1,436.492	1,424.063	6.570	6.440
Kainit	4,425.497	4,249.667	57.804	53.395
Más kálisók	5,181.379	4,062.004	49.556	37.962
Vasérczek	29,879.361	28,709.700	114.531	106.809
Czinkérczek	699.970	718.316	49.324	45.185
Ólomérczek	140.154	148.407	14.132	14.064
Ezüst- és aranyérczek	4.890	6.646	518	640

	Mennyiség tonnákban		Érték 1000 márkában	
	1911	1910	1911	1910
<i>Kohótermékek :</i>				
Öntött nyersvas	2,786.437	2,641.518	163.353	145.414
Thomas nyersvas	9,785.056	9,314.945	508.459	479.363
Aczél és tükörvas	1,547.480	1,437.877	106.924	96.192
Nyersvas	15,280.527	14,502.183	850.511	786.054
Kénsav	1,464.281	1,384.426	37.841	35.308
<i>Nyersvastermékek :</i>				
Öntvények	2,722.028	2,550.234	495.561	453.628
Kész folytvas-gyárt- mányok	10,603.535	9,620.897	1,510.016	1,353.503
Egyebek	2,601.606	2,251.044	231.856	197.584

E táblázatból látható, hogy a kőszéntermelés Németországban, ellentétben az elmúlt évvel, nem kevesebbel, mint 8 millió tonnával emelkedett, miközben az átlagos jövedelemérték tonnánként 9·99 márkáról 9·78 márkára csökkent. A többtermelés oroszánrésze a dortmundi bányakerületre esik, a mely magában mintegy 5 millió tonnát produkált. Az egész vasércbányászás is haladt és mintegy 1·1 millió tonnával termelt többet, mint az előző évben. Ez a többlet majdnem kizárólag Elsass-Lotharingiára esik, a hol az elmúlt évben is több üzem indult meg. Az érczek átlagos értéke tonnánként valamelyest emelkedett és 3·83 márkát tett az előző évi 3·73 márkával szemben. A rézércztermelés mintegy 60.000 tonnával csekélyebb volt, mint 1910-ben, egyidejűleg a hozadék egység 25·28 márkáról 24·79-re csökkent. A nyersvastermelés mintegy 700.000 tonnás többletének előidézéséhez az egyes kerületek körülbelül azonos mértékben járultak hozzá. Összefüggésben a nyersvassyndikátus létrejövetelével, a tonnánként való átlagár lényegesen megszilárdult, 54·20 márkáról 55·66-ra emelkedett.

Németország hús fogyasztása 1911-ben.

A hús fogyasztás alakulását a német birodalomban az iparszerű vágásokról szóló folyó statistikából évről-évre meg lehet állapítani. A házi vágások, a melyekről nincsenek rendszeres megállapítások, majdnem minden évben ugyanazok közt a keretek között mozognak és az összszám mozgására bizonyosan csekély befolyással vannak. A kínálatnak a vágómarhapiaczkon való tekintélyes növekedése, a mely az 1911. év

második felében kezdődött, a fogyasztásnak tekintélyes növekedését vonta maga után. Ha ugyanis az összes belföldön történt vágásokat megállapított tételek szerint hússúlyra számítjuk át, hozzáadva a beviteli többletet, a következő képet nyerjük az 1907-től 1911-ig történt hús-fogyasztásról:

	1907	1908	1909	1910	1911
Összfogyasztás tonnában . . .	2,457.278	2,538.619	2,561.783	2,571.240	2,681.009
Fejenként fogyasztás kg. . .	39·63	40·41	40·20	39·78	41·02

Egy főre 1911-ben 41·02 kg. esik, a mi 1·24 kg.-nyi többletet jelent a múlt évhez képest. Az 1909. és 1910. években a fogyasztás nem csekély mértékben visszafejlődött. 1907-ről 1911-re 1·39 kg.-os emelkedés állapítható meg. Hogy a fogyasztásnak az utolsó évben történt gyarapodását helyesen értékelhessük, figyelembe kell vennünk, hogy oka az élelmiszerpiacz rendkívüli helyzetében általában, valamint a hús-árak átmeneti hanyatlásában rejlik. A kínálatnak nagymérvű fokozódása a sertés piacokon a disznóhús árainak gyengülését és a sertéshús fogyasztásának jelentékeny fokozódását vonta maga után. Ennek a körülménynek tudható be, hogy a marhafelhajtás csökkenése, a minek folyománya volt aztán a marha- és borjúhús fogyasztás megcsappanása, a lakosság széles rétegeire nézve nem vált oly nagy mértékben érezhetővé. Ugyanis 1907-től 1911-ig a marha-, borjú- és sertéshús fogyasztás egy főre számítva következőleg alakult kilogrammokban:

	1907	1908	1909	1910	1911
Marhahús	14·68	15·39	16·31	15·56	14·60
Borjúhús	2·82	3·02	3·23	2·93	2·79
Sertéshús	21·23	21·08	19·69	20·36	22·76

Ezek szerint a marhahús fogyasztás az utolsó két esztendőben 1·71 kilogrammal esett. Egyidejűleg apadt a borjúhús fogyasztás 0·44 kilogrammal. A sertéshús fogyasztás az utolsó évben 2·40 kg.-mal, 1909-től 1910-ig pedig 0·67 kg.-mal emelkedett. 1907-el szemben 1·53 kg.-mos gyarapodás mutatkozik. Ez az emelkedés kizárólag belföldi húsról esik. A német piacnak külföldi sertéshússal való ellátása az utolsó két évben igen erős mértékben visszafejlődött. A sertéshúsbeviteli többlet 1911-ben már csak 4.407 tonnát tett ki az előző évi 6.133 tonnával szemben. 1909-ben a bevétel a kivitt 12.067 tonnával haladta túl. A marhahúsbeviteli többlet ezzel szemben az 1907. évi 13.413 tonnáról 1911-ig 19.636 tonnára emelkedett.

Mint sertéshús fogyasztó első sorban a munkáslakosság jön figyelembe.

Tehát kétségkívül ennek vált némiképen előnyére a kedvező piaczi helyzet. A vágómarhapiaczkok kínálatának csökkenése, a melylyel 1912-ben számolni kell, valószínűleg az árniveau jelentékeny emelkedését fogja maga után vonni és kényszeríteni fogja a lakosság széles rétegeit húsfogyasztásuk lényeges korlátozására.

Franciaország bortermelése 1911-ben.

A szőlőterület kiterjedésére, a szüretelt mennyiségekre és az előző évekről visszamaradt borkészletekre vonatkozó adatok, a melyeket a Bulletin de Statistique du ministère des finances deczemberi számában lelünk, 1907-ik év óta azokon a bevallásokon alapulnak, a melyekre az 1907-ik évi június hó 29-iki törvény első szakasza kötelez. Az előző szüretek fennmaradt készletei épp úgy állapítottak meg, mint 1909-ben és 1910-ben; ide tartoznak nemcsak azok a mennyiségek, a melyek a termelők pinczéiben a szüreti eredmény bevallása idejében léteztek, hanem azok is, a melyek szabályszerűen elszállítottak október elseje óta.

A közvetlen becslési eljárás csak ama tulajdonosok tekintetében nyert alkalmazást, a kik nem szánván borukat eladásra, nem eszközölték a községi előljárásnál az előírt declaratiót. Eme tulajdonosok száma 634.166 volt, szemben az összes termelőkkel, a kiknek száma 1,522.192 és termelésük, a mely 3,312.219 hektoliterre becsültetett, $\frac{1}{14}$ -ed része az összes termelésnek.

Az 1911-ik évben az összes szüretelő (Korzika és Algir bele nem értve) 44,885.550 hektolitert termeltek ¹⁾ a fennmaradt készletek 2,315.381 hektolitert tettek ki, a mi összesen 47,200.931 hektoliter. 1910-ben a szüretelt bor 28,529.694 hektolitert, a maradékok 3,496.563 hektolitert, összesen 32,026.527 hektolitert tettek ki. Az 1911–12-es campagne készletei 15,174.404 hektoliterrel mulják felül azokat, a melyek az 1910–11 campagne elején álltak rendelkezésre.

Franciaország szőlőtermő területe 1911-ben 1,594.414 hektár volt, az 1910-iki 1,617.659 hektárral szemben. Itt tehát 23.245 hektáros csökkenést észlelünk. Egy hektár középtermése az 1910-iki 28 és az 1909-ik évi 33 hektoliterrel szemben. Összevetve az 1910-ik évi szürettel, az 1911-ik évi csak három megyében mutat esést.

¹⁾ Ebből a 44,885.550 hektoliterből a szüretelés helyszínén sajtoltak ki 44,257.066 hektolitert és csak 628.484 hektolitert egyebütt.

Az 1911-iki borok szesztartalmát illetőleg megállapítható, hogy 11 foknál kevesebbet

mutatott	36,561.405 hl.
11 fokot	5,749.432 „
11 foknál többet	2,574.713 „

Az egyes megyékben történt és a termelők által elért árakon alapuló becslések szerint az 1911-ik évi szüretelt bor értéke 1.331,785.144 franc. Ebben a tömegben a finom borok (ezek alatt olyanokat kell érteni, a melyeknek hektoliterjét a termelő 50 francnál drágábban adja el) 161,856.066 franc értékkel szerepelnek, a mi 1,478.887 hektoliternyi mennyiségnek felel meg, a közönséges borok pedig 1.169 millió 929.078 franczal. Tömegük tehát 43,406.663 hektoliter.

Algirban a becslés ugyanúgy történik, mint Franciaországban. Ott a termés 8,833.661 hektoliter volt 139.228 hektár termőterületen. Az előbbi szüretekről fenmaradt készlet 128.122 hektolitert tevén ki, az 1911—12-iki kampagnera 8,961.799 hektoliteres összkészletet nyerünk. A középtermés egy hektárra számítva, 63 hektoliter. Corsica termése 158.929 hektoliterre becsülnöketik.

A mi a francia borkülkereskedelmi mozgalmat illeti, ez az utolsó években következőleg alakult:

Évben	Bevitel	Kivitel
1901	3,708.000	2,022.000
1902	4,447.000	2,050.000
1903	6,189.000	1,726.000
1904	6,686.000	1,642.000
1905	5,175.000	2,605.000
1906	5,764.000	2,110.000
1907	5,923.000	2,786.000
1908	6,891.000	2,277.000
1909	6,184.000	2,280.000
1910	8,000.000	2,318.000
Átlag	5,897.000	2,182.000
1911 (11 első hó) . .	8,460.000	1,409.000

Az 1911-ik év első tizenegy havának 8,460.000 hektoliteres bevételében a spanyol borok 1,304.228 hektoliterrel, az olaszok 20.143 hektoliterrel, az algiriak 6,588.866 és a tunisiak 140.883 hektoliterrel szerepelnek.

A mi a gyümölcsborokat illeti, ezeknek 1911-iki termés mennyiségét 22,439.938 hektoliterre becsülnöket az 1910-ik év 12,333.102 hektoliterjével szemben, a mi 10,106.836 hektoliteres gyarapodást jelent.

A következő táblázat azt mutatja, mennyi gyümölcsbort termelt, exportált és importált Franciaország az elmúlt évtizedben:

Év	Termelés	Bevitel	Kivitel
		hektoliterekben	
1901	12,734 000	812	49.751
1902	9,211.000	329	22.918
1903	5,671.000	120	29.329
1904	40,953.000	685	24.391
1905	4,828.000	262	33.665
1906	22,302 000	305	20.485
1907	3,360.000	173	27.241
1908	19,976 000	275	20 479
1909	9,755.000	408	21.387
1910	12,333.000	868	15.308
Átlag	14,112.000	424	26.495

Ezek a számadatok, ellentétben a borokra vonatkozókkal, meglehetősen bizonytalanok.

A mi a *czukrozást* illeti, megjegyzendő, hogy a forrás előtt engedélyt nyertek a czukrozásra, illetőleg declarálták a czukrozást 1911-ben 53.143-an, azaz 960-nal többen, mint az előző évben (52.183).

A brünni gyapjuipar 1911-ben

A brünni kereskedelmi kamara 1911-ik évi jelentése szerint a brünni kamarai kerület gyapjuipara az 1910-ik évvel szemben némi visszaesést mutat. Az élelmiszerdrágaság, a mely Ausztriában fokozatosan mutatkozik, általában befolyásolta a fogyasztóképességet, nevezetesen pedig a városi lakosság gyapjuárúszükségeit. Ehhez járult az a körülmény is, hogy a divat iránya sem kedvezett túlságosan a brünni gyártmányfajtáknak. A rendkívül meleg nyár is, a mely kedvezett a könnyű ruhaszöveteknek, ugyancsak kedvezőtlenül hatott az üzletmenetre. Az 1911-ik év pénzügyi végeredménye, egyes kivételektől eltekintve, nem volt kielégítő. A kedvezőtlen üzleti helyzet folytán nagyobb beruházások sem történtek. Mig 1910-ben a gyapjuipar számára 620 szövőszék szállított, 1911-ben ez a termelési ág csak 341 új szövőszéket szerzett be, pedig egy nagy tüzeset által okozott károk pótlása is történt.

A brünni gyapjuczikkék kivitele 1911-ben ugyan kissé emelkedett, azonban ez, valamint az egész osztrák gyapotipar általában elenyészik szemben azzal a hatalmas forgalommal, a melyet különösen az angol

gyapjuipara külkereskedelem terén elér. Ama számtalan ok közül, a melyek ezen export nagyobb arányú kifejlődését hátráltatják, kiemelendők a gyártáshoz szükséges gépek és segédanyagok magas vámja.

A mi a külföldi piac egyes területeit illeti, azt látjuk, hogy az üzleti helyzet Romániában a jó aratás következtében elég kedvező volt. Bulgáriában elég jó volna a piac, ha a német, belga és angol verseny nem nyomulna mindinkább előtérbe. A szerbiai vámháború következményei még mindig érezhetők. A török piacot befolyásolta a háború. Az egyiptomi piacot rontotta a rossz gyapottermés. Perzsiában rossz hatással voltak a zilált politikai viszonyok.

A világ aranytermelése 1911-ben.

A nemesfémek, nevezetesen az arany termelésének rapid növekedése az utolsó negyedszázad egyik legjelentősebb gazdasági jelensége. Eme rendkívüli gyarapodású időszak előtt az évi aranybányászat sohasem multa felül a 800 millió frankot, még a XIX-ik század dereka sem, a mely kor pedig az ausztráliai és californiai legfényesebb idők szaka volt. Az évi termésmennyiség lassan csökkent, mintegy évi 500 millió frankig 1882-ben és ezt a mennyiséget alig haladta felül 1887-ig. Ettől kezdve a szaporodás megdöbrentő. 1895-ben elértett az egy milliárd, 1906-ban a kétmilliárd, 1908-ban 2 milliárd és 300 millió. Ez idő szerint a növekedés kissé lassúbb ütemű. Az 1909. év csak 60 millióval termel többet az előzőnél, 1910-ben a csökkenés csak 4 millió. Ha eltekintünk a délafrikai háború esztendejétől, a mely az aranybányák stagnatióját vonta maga után, ez az első év, hogy ilyesmit állapíthatunk meg, 1882, azaz harmincz év óta. Közel fekszik az a kérdés, vajjon nem lépünk-e az aranytermelés stagnatiójának vagy esésének korszakába, a mely az 1857-től 1887-ig terjedő időt jellemezte?

A végből, hogy teljes számot adhassunk magunknak az aranybányászat fejlődésének nagyfontosságú jelenségéről, tekintsünk végig a new-yorki Commercial and financial Chronicle nyomán az aranytermelésen 1886 óta.

	Uncia (1 = 31 gr. 1.)	Millió dollár
1886	5,044.363	104·2
1887	5,061.490	104·6
1888	5,175.623	106·9
1889	5,611.245	115·9
1890	5,711.451	118·0

	Uncia (1 = 31 gr. 1.)	Millió dollár
1891	6,286.235	129·9
1892	7,041.822	145·5
1893	7,675.236	158·6
1894	8,655.222	178·9
1895	9,652.003	199·5
1896	9,820.075	202·9
1897	11,483.712	237·3
1898	14,016.374	289·7
1899	15,220.263	314·6
1900	12,684.958	262·2
1901	12,894.856	266·5
1902	14,437.669	298·4
1903	15,778.016	326·1
1904	16,739.448	346·0
1905	18,290.567	378·0
1906	19,370.658	400·4
1907	19,950.623	412·4
1908	21,506.718	444·5
1909	22,057.384	455·9
1910	22,023.402	455·2
1911	22,618.696	467·5

Az 1911. évi termelés értéke tehát 2 milliárd 422 millió frank volna, szemben az 1910-dik évi 2.358 és az 1909. évi 2.362 millióval. Jellemző, hogy Transvaal az egyedüli nagy termelő, a mely haladást mutat. Különben majdnem mindenütt csökkenés észlelhető. Ez kitűnik az alanti táblázatból, a mely a Commercial and Financial Chronicle, valamint az Engineering and Mining Journal-ből van véve:

Az aranytermelő országok productiója 1910- és 1911-ben.

	(Engineering)		(Com. Chron.)	
	1910	1911	1910	1911
	millió dollár		millió uncia	
Transvaal	155·7	170·5	8.492	9.366
Rhodesia	12·6	13 0		
Nyugatafrika	3·7	5·3		
Madagascar	2·1	1·9		
Egyesült-Államok	96·3	96·2	4.657	4.655
Ausztrália	65·6	61·1	3.177	2.901
Oroszbirodalom	43·2	40·6	1.721	1.645
Mexico	24·1	19·5	1.205	1.060

	(Engineering)		(Gom. Chron.)	
	1910	1911	1910	1911
	millió dollár		millió unca	
Brit-India	12.1	10.5	—	573
Canada	10.2	10.6	—	522
China	10.1	10.0	—	—
Japán stb.	10.5	10.6	—	—
Franciaország	1.1	1.3	—	—
Közép- és Délamerika . . .	14.9	15.0	—	—

Tehát Afrika, azaz Transvaal és jelesen ennek Witwatersrand kerülete az, a mely az aranyproductionnak 1911-ben való növekedését előidézte. Az afrikai termelés 1886-ban egyáltalán nem létezett. 1898 óta elérte a 3,900.000 unciát, túlhaladva úgy Ausztráliáét, mint pedig az amerikai Unióét. Az 1899-iki háború alatt majdnem teljesen szünetelt a productio és csak 1904-ben érte el és haladta túl az afrikai összes termelés az 1899-ben bányászott mennyiséget 4,163.000 unciával és 1905 volt az az esztendő, a melyben Transvaal elfoglalta az első helyet az aranytermelő országok sorában. Ebben az évben az afrikai termelés 5,494.000 unciára rugott, a melyből csak Witwatersrandre 4,706.000 esett. Azóta eme kerület bányászata elérte az 5,560.000 unciát 1906-ban, 6,220.000-et 1907-ben és 6,783.000-et 1908-ban. Majd viszonylagos stagnatio következik. 1909-ben a productio 7,039.000 uncia és 1910-ben 7,229.000. De 1911-ben újból kezdődik a fejlődés majdnem olyan ütemben, mint a legjobb időkben és a Witwatersrandi bányák 7,897.000 unciát adtak. Kérdés, vajjon úgy megy-e ez tovább és beválnak-e azok a remények, a melyeket az entusiasták a háború előestéjén hozzá fűztek. Meg kell állapítani, hogy sok dús bánya közel áll a kimerüléshez és az ásványtonna hozadéka mindinkább apad. Mind olyan jelek, a melyekből arra lehet következtetni, hogy a Rand termése nem fog öröké emelkedni.

A többi afrikai aranyvidék csak szerényen fejlődik. Rhodesia a legjobbak közé tartozik; a transvaali kerületek, Witwatersrandtól eltekintve, igen szeszélyes eredményeket mutatnak, Madagascar nem kevésbé.

Az Egyesült-Államok bányái, a melyek mindjárt Transvaal után következnek aranytermelés dolgában, 1909-ig szabályosan fejlődtek. 1883-ban az aranytermelés 1,450.000 unciával a minimumra süllyedt alá, majd 1892-ig 1,550.000 és 1,600.000 uncia között ingadozott. A hatalmas Coloradói telepek fellelése felszöktette 3,830.000 unciára 1900-ban. Azután stagnatio következik, a mely azonban 1905 után annál nagyobb előretörésnek ad helyet, a midőn Alaska California és Nevada hatalmas telepei kincseiket ontani kezdik. 1906-ban az amerikai termelés 4,565.000 unciára rúg, a mely fokon két esztendeig megáll; 1909-ben eléri maxi-

mumát 4,822.000 unciával. Majd Colorado aranyának csappanása, a californiai termelés stagnálása és Alaska gyengülése újabb visszaesést okoznak 1910-ben, a mely év 4,657.000 unciát ad és az elmúlt évben, a mely csak 4,655.000 unciát termel.

Ma a legfontosabb aranyállamok: California (982.000 uncia) Colorado (926.000), Nevada (917.000), Alaska (774.000) Déldakota (359.000), Utah (228.000), Montana (153.000) Arizona (143.000) valamennyi a sziklahegység vidéke.

Ausztráliában feltűnő az aranytermelés apadása. Transvaal előretörése előtt ez a földrész versenyzett az Egyesült Államokkal a legtöbb aranyat termő államok elsőbbségeért. De a múlt század derekán elért fénykorszak után mind erősebb hanyatlás következik. 1886-ban az aranytermés 1,258.000 unciára süllyed. Majd újabb emelkedés áll be, a mely 1903-ban culminál 4,318.000 unciás maximummal. Ezután újabb visszaesés következik, a mely ma is tart. 1911-ben az össztermelés 2,902.000 uncia. Ebben a visszaesésben a Commonwealth összes részei egyformán részt vesznek. Általában elmondható, hogy az ausztráliai aranyerek mindinkább vékonyodnak és az aranybeli gazdaság hovatovább végleg ki lát-szik merülni.

A nagy aranytermelők negyedike, *Oroszország*, az utolsó években szép eredményeket mutat fel. Miután az évi termelés 1,100.000 és 1,200.000 uncia közt éveken át ingott, 1907-ben 1,290.000-re, 1908-ban 1,357.000-re, 1909-ben 1,566.090-re és 1910-ben 2,721.000-re emelkedett. 1911-ben 1,644.000 unciát bányásztak. Oroszországnak nagyon sok rejtett aranya van még és a csári birodalomnak a jövőre is legszebb aranytermelési reményei lehetnek.

Figyelmet érdemel végül még két ország fejlődése: *Canadáé és Mexicóé*. Canada termelése 1900-ban 1,350.000 unciára emelkedett. Majd 1907-ig legyengült 405.000 unciáig, miután az előbb dús Jakoni aranyföldek kimerültek. 1911-ben valamivel javult az aranytermés, a mennyiben elérte az 522.000 unciát.

Valószínű, hogy *Canadában*, a melyben a Sziklahegység folytatódik, az unióbeliéhez hasonló gazdaságú nemes ércztelepek vannak; ezideig azonban kevéssé aknáztattak ki. A termelés fokozatosan emelkedett 1893 óta, a mikor is 63.000 unciát tett. Fokozatosan emelkedett 1,205.000-ig 1910-ben. Az 1911-iki visszaesés csak a zilált politikai viszonyokkal függ össze és meg fog szünni azok javulásával.

Eltekintve esetleges lehetséges ujonnan felfedendő aranytelepektől, az aranytermelés nagy expansiójának időszaka, a mely egy negyedszázad előtt kezdődött, mintha egyelőre megszűnt volna.

A német tengerihal-kereskedelem.

Az uralkodó magas élelmiszerárak mind szélesebb körök figyelmét a tengeri halra, mint néptápszerre, terelték. A tengeri hal ugyyszólván divattá vált és kezdik a népnek ama széles rétegei megkedvelni, a melyeknek részéről a halkereskedelem, minden fáradozása daczára, csak igen korlátolt mértékben fogadtatott el; nyáron a halfogyasztás felére szállott alá. Geestemüandai auctiókon például 1909-ben 67,985.083 font hal került forgalomba, de a tömeg nem oszlott meg egyenletesen az egész évre, hanem míg márcziusban a forgalom 8,290.589 fontot tett ki, júliusban csak 4,218.379 fontot. A múlt nyáron igen nagy levén a meleg és magasak a jégárak, tömegesen vándoroltak a halak liszt- és trágyagyárakba, nem levén másképp értékesíthetők. Néhány év óta igyekeznek a bajnak elejét venni és előadásokon, konyhakiállítási bemutatókon, újságpropagandával és vándor főzőtanfolyamokon próbálják a közönséget a tengeri hal tápláló értékéről felvilágosítani. Hathatós támogatásban volt részük e törekvéseknek az újabban beállott általános drágulásban és biztosra vehető, hogy a jövőben a tengerihal-táplálék nagyobb teret fog hódítani.

A mikor a tengeri halászatot csak vitorlásokkal üzték, nem lehetett arra gondolni, hogy a halból néptáplálék váljon, mert a fogás kicsi volt. Csak a mióta gőzbárkakkal történik a halászat, vált függetlenebbé az időjárás esélyeitől és a nagyobb távolságban levő területek felkérése tette lehetővé nagy tömegeknek olcsó haltáplálékkal való ellátását. A Weser és Elba torlolatánál mintegy háromszáz halászgőzös horgonyoz, a melyek nemcsak a nyugati tenger, valamint a keletinek vele határos területein halásznak, hanem Izlandig, sőt a Fehér tengerig járnak, mert különösen az izlandi halárú nélkülözhetetlen a tömegfogyasztás számára.

A midőn a tengeri halászat nagyobb mérveket öltött, meghonosították a kikötővárosokban az árveréseket. Az árverőknek, a kik Hamburgban és Altonában magánczégek, míg Cuxhavenben az auctióügy államilag van rendezve, Geestemüandeben pedig az állam részvételével és ellenőrzése alatt működő érdekeltek szövetkezetére, a halászkikötőbeli üzemszövetkezetre van bízva, a halászok a fogások eredményét bizonyos arányi díj fejében eladásra átadják. Elvben ezek az árverések nyilvánosak, azaz eladó- és vevőként mindenki felléphet, a kit az árverési vezetőség fizetés- vagy hitelképesnek elismer. A helybeli kiskereskedőkön kívül, a kik különösen Hamburg — Altonában bírnak jelentőséggel, az auctiókon, csak a piaczon megtelepült házak lépnek fel vevőként. Az

auctiókon szabály szerint a kínálat fontban történik és az árverés $\frac{1}{4}$ pfennigekben (a finom husnál pfennigekben). Az árú megtekintésre készen meghatározott tartalmú ládáknál áll és az árverés látott árú alapján történik. A bevásárlás nehéz, mert a piac napról-napra változhatik. A halászgözösök visszatérését gyakran vihar vagy köd akadályozza, úgy, hogy a várt szállitmányok kimaradnak, másfelől dús fogások kapcsolatban külső behozatalokkal az árakat egyszerre lenyomhatják. Ezért a halkereskedelem igen nagy vigyázatosságot igényel. Miután az ajánlatok egy héttel előre adatnak ki, a ki magasabban ajánl, mint az később a piac helyzetének megfelel, elvesziti a megbízásokat; a ki pedig tulalacsony árakat szab, kiteszi magát annak a veszedelemnek, hogy nem tud szállítani. A belföldi kiskereskedőkön kívül szállodáknak és intézeteknek stb. is szállítanak. Kisebb helyeken, a hol gyakran nem kapni halat, egy hatóság hivatalnokai, vagy egy gyár munkásai alkalmilag egyesülnek közös rendelésre. Legujabb időben tudvalevőleg városok is foglalkoznak halközvetítéssel, a mennyiben tengeri halat hozatnak és önköltségen adják lakosságuknak. Így pl. Berlin és külvárosai, Lipcse, Münster, Dortmund, Halberstadt, Wiesbaden, Röstock, Danzig stb. A mennyiben az illető helyeken még nincs megfelelő alkalom a tengeri hal vásárlására, ott a várósi eladás nem okoz nehézségeket; a hol azonban már van életképes halkereskedelem, ott élénken ellenzik a várósi halárusítást, a mely különösen szállítási kedvezményeket élvez (a várósi halpiacok 1912 december 30-ig 20°/_o kedvezményt élveznek az 1911. december 25 óta életbeléptetett mérsékelt tengeri haltarifákra). Hasonló ellenzékkel találkoznak az áruházak, a melyeknek szemére vetik, hogy a tengeri halat, mint más élelmiszert is, a többi detailkereskedelem kárára haszon nélkül árusítják a végből, hogy ily formán csábítsák magukhoz vevőiket.

A tengeri halat nemcsak friss, azaz nyers állapotban árusítják, hanem füstölve és conserválva is és ha a német halászati ipar nem érte is el az angol vagy a norvég terjedelmét, az utolsó évben mégis nagy mértékben fellendült. Nyers anyaga egy része tekintetében külföldi behozatalra van utalva, így pld. a füstölésre szolgáló lazac fagyaszott állapotban Észak-Amerikából és Szibériából, a friss hering télen Svédországból és Norvégiából, tavasszal Angliából érkezik. A hering behozatala legnagyobb részben hajón, kisebb részben vasuton történik, jégben vagy sóval behintve. A tengerihal-conservek fogyasztásának szaporítása tekintetében hasznosnak tartanak az érdekelt körök, ha a mérsékelt vasuti tarifákat, a melyeket a friss hal élvez, a conservekre és füstölt árúkra is alkalmaznák. A német halászati ipar ezáltal erőt nyerne a külfölddel szemben, mely nagy tömegekben árasztja el a német bel-

földet füstölt és kikészített halárukkal. Egyébként a német behozattal Ausztria-Magyarországba, Oroszországba és Svájcba való kivitel áll szemben.

Argentína fagyasztott és hűtött húsgyártása.

A nyersanyag, a minőnek csak a java argentiniai marhatenyésztés telivér és keresztezési terméke, a mely kiváltképen az angol Shorthorn tenyésztésén épült fel, jön figyelembe, igen jó és egyáltalán nem tévesztendő össze a saladerouzem anyagát tevő u. n. orillo marhával. A typo frigorifico kettős kiválasztás; a fajtán belül kiválasztatnak olyan hároméves ökrök, a melyeknek vágó súlya 320—340 kg. és a melyeknek ára 150—270 K közt ingadozik. Ezek az állatok nem hizlaltak a szó európai értelmében, hanem csak legelőn erősödnek.

A marha vágása és további kezelése képzelhető legpontosabban történik. Az állategészségügyi rendészet Argentinában mindenképen európai mintára van szervezve. Rendkívül lelkiismeretes és szükség esetén a legszigorúbban jár el. Valósággal kinos pontossággal történik a húsvizsgálat, különösen a midőn a fagyasztótelepekről van szó. Ezeknek létesítését és üzemét, az építkezési tagolás és a szerkesztési anyag részleteit, a személyzet magatartását és az állatokkal, valamint a hússal való bánásmódot illetőleg kiadott szabályrendelet szabályozza és minden idevágó kihágást 100—200 pezóval, vagy 30—60 napos elzárással büntet. A vágások megkezdése, előírás szerint, a felügyelő hatóságnak bejelentendő. Ez a vágás terjedelme szerint egy vagy több biztost küld ki minden hűtőházba. Ezek a felügyelők összejárások kizárása végett havonként változnak. A hús jó minőségének legnagyobb biztosítéka a legsajátabb kereskedői érdekekben rejlik, a mennyiben csak a teljesen egészséges sejtanyag birja ki a fagyasztási és felengedési folyamatot a hús látható megromlása nélkül. Épúgy hozzájárul ama törekvés, hogy a hús a megejtett vágás után minden emberi kézzel való fölösleges érintéstől megóvassék és a szükséges mozgásokhoz gépmunka segítségével vétessék igénybe, azért, hogy a tisztaság előnyei fokoztassanak. A fagyasztási eljárás, miután előbb az előhűtő térben a fagyasztásra szánt hús mintegy -3°C -ra, a csak hűtésre szánt pedig $+8, 10^{\circ}\text{C}$ -ra való 10—12 órás előhűtésben részesült, külön, kifelé elszigetelt és csővezeték közvetítésével a hűtőgéptelephez kapcsolt kamarákban történik, nevezesen $9\frac{1}{2}$ -től 12°C -ig 0 alatt a tulajdonképeni fagyasztott húsról nézve 1-től $1\frac{1}{3}^{\circ}\text{C}$ -ig az ú. n. hűtött, azaz nem átfagyasztott és ezért puha állapotban maradó, azonnali használatra kész húsról nézve. A hideg szá-

raz húst gondosan óvják minden csővezetékekkel való érintkezéstől, a mely vezetésekre a légnedvesség jégkristályokban rakodik. A szállítás előtt a félállatokat átfürészelik és az első és hátulsó negyedeket könnyebb, majd pedig erősebb zsákvászonba varrják, hogy aztán ebben a gondos, minden tisztatlanságot kizáró csomagolásban, hűtőkocsik felhasználásával tengerpartra szállítva hajóba rakják. A szállító hajóknak e rakomány fölvetelére külön hűtőberendezéssel, azaz fagyasztógépekkel és izoláló helyekkel kell ellátva lenniök, a melyekben az egész út alatt szakadatlanul egy normális hőmérsékletet kell fenntartani. A megfagyott hús felengedése, vagy a hűtött hús felmelegedése a kényes árú megromlását vonja maga után. Ezért legfőbb fontosságú a hűtőkészülékek, valamint a hajóvezetőség és a fagyasztott hússzállítmány ellenőrzésével megbízott műszaki szolgálat lelkiismeretessége, mert közel fekszik a csábítás az egyszer felengedett húsnak újból való megfagyasztására, a végből, hogy a rakomány látszólag sértetlenül legyen átadható. Az ilyen formán kétszer fagyott hús teljesen hasznavehetetlen, mert a közben történt fölengedés folytán bomlásnak indult. Ily csalárd eljárásra vezethető vissza az átvevő kikötőben való húsvizsgálat által tett panaszok legnagyobb része. A húsvizsgálatot Angliában a „medical officers of health“ és a „inspectors of meat“ gyakorolják. A vizsgálat kiterjed a bizonylatok felülvizsgálatára, valamint arra, hogy a származási ország húsvizsgálata szabály szerint lebélyegezte az egyes negyedeket és megfúró próbákkal állapíttatik meg, nem történt-e fagyasztási hiba.

Az argentiniai húskivitel teljesítőképessége az utolsó évtizedben erősen fokozódott, a mint az a következő áttekintésből kitűnik:

	1900		1905		1909	
	tonna	1000 M	tonna	1000 M	tonna	1000 M
Hűtött és fagyasztott marhahús	24.590	9.835	152.857	61.142	210.657	84.283
Fagyasztott ürühús	56.512	18.044	78.351	25.072	66.495	21.278
Különböző húsfajták						
fagyasztva vagy egyszerűen						
elkészítve	3.175	1.662	9.988	5.441	20.224	10.825
„Tafajő (száritott hús)	16.449	7.618	25.288	14.953	11.622	5.300
Húskivonatok	115	921	842	3.972	1.981	11.567

Az összkivitel értéke 1900-ban 38·38 millió márkát tett és 1905-ig hatalmasan megnövekedett, nevezetesen 110·58 millió márkára. 1905-től 1909-ig a kivitel nem emelkedett oly rohamosan, de azért szépen emelkedett, elérvén 133·20 milliót. Erősen apadt ezzel szemben a száritott hús kivitele. Argentínia teljesítőképessége, tekintettel marhatenyésztése kedvező fejlődésére, a jövő nagyban fokozódó keresletének még jó ideig meg tud felelni.

Az olasz selyemipar.

Az olasz selyemgyárak száma hivatalos jelentés szerint 1909—1910-ben 2.413 volt. Ezek a gyárak 232.549 munkaerőt foglalkoztattak. A munkások közül 20.307 férfi volt, 212.242 pedig nőmunkás. A munkásoknak kifizetett bérek a fent említett idő alatt mintegy 75 millió lirát tettek ki.

Az európai népek közt Olaszország a legelső selyemtermelő. A két utolsó évtizedben azonban veszített valamelyest előbbi nagyságából. 1890—91-ben közvetlenül Khina után következett és az olasz selyemtermelés csak csekélylyel volt kisebb, mint amaz. Azonban ma már e tekintetben túlszárnyalja Olaszországot úgy Khina, mint még fokozott mértékben Japán. A selyemipart űző legnevezetesebb négy nép a következő:

	1890—91	1909—10
Khina	4,910.000	7,480.000
Japán	2,018.000	8,672.000
Olaszország	4,590.000	4,251.000
Franciaország	650.000	674.000

Mig tehát Franciaország selyemtenyésztését csak egész jelentéktelen mértékben fokozta, azalatt Olaszország veszített régi productiómenyiségéből. A khinai selyemproductio majdnem másfélszeresére szaporodott, a japáni selyemtermelés pedig az 1890—91-iki eredmény négyszeresét érte el.

Kakaó-valorisatio.

Az ecuadori ültetvényesek azon törekvései, hogy a kakaóárak egysegítésével azokat állandóan magasan tartsák, már a mult esztendőre mennek vissza, a mikor is Guayaquilban e célra bizottság létesült. A mozgalom lelke a legnagyobb exportcégek egyikének, a Julian Aspiazu háznak feje, a kinek magának is nagy ültetvényei vannak. Miután az az eredeti terv, hogy az érdekeltek önkéntes hozzájárulásával teremtsék elő a terv keresztülviteléhez szükséges pénzt, meghiusult, Saenz (ez a neve a vezérnek) igyekezett a két legfőbb termelő országot, Braziliát (Bahia) és Portugált is (Principe sziget és San-Thomé a guineai öbölben) közös actiora megnyerni. Mind a három ország termelőinek egy egyesülésbe kellett volna terve szerint tömörülni, egy-egy képviselőt küldvén ki.

Ez a három delegátus állapította volna meg, melyik európai városban lépjenek actioba, kereste volna ki azokat a kikötőket, a melyekben

a pillanatnyilag el nem adható kakaó be lett volna raktározandó, a kakaópiac beható tanulmányozása alapján megállapította volna a minimális árakat, tekintetbe véve a termékek származási helyét, az ipar és fogyasztás érdekeit.

Előterjesztéseit az érdekelt országokban barátságosan fogadták.

1911. évi augusztus havában a fentemlített bizottság a congressus elé terjesztett egy Saenz által szerkesztett emlékiratot, a melyben a következők olvashatók a kakaó árcsökkenéséről és a baj kiküszöbölése végett alkalmazandó rendszabályokról: „Egy olyan ország gazdasági helyzetére nézve, a melynek főbevételi forrása a kakaótermés. (kakaóra esik ugyanis az ecuadori összes kivitelnek több mint fele), az árak esése rendkívül nyugtalanító symptoma. Az értékcsökkenés sem arra vezethető vissza, hogy a termelés a fogyasztást túlhaladja, hanem arra a körülményre, hogy az ecuadori ültetvényesek egy idő óta európai baisse-speculansoknak estek áldozatul, a kik nagy pénzbeli erő felett rendelkezvén, a maguk javára fordították a termelők tőkeszegénységét a végből, hogy az árakat leszorítsák. Ezek a közvetítő kereskedők jóval az aratás előtt eladták a gyárosoknak évi szükségletüket határidőüzleti úton.

Ha aztán az ültetvényesek az aratás után kinálták termésüket, a szükségletet az egész vonalon fedezve találták és semmit sem tudtak már elhelyezni. Miután a forró égélj a kakaó huzamosabb raktározását lehetetlenné teszi, el kell végül is fogadniok a speculansok által kinált alacsony árakat, hogy termésüket egyáltalán pénzzé tehessék.

Ennek a visszás helyzetnek véget kellett vetni és a kakaó-kereskedelmet újból egészséges üzletté tenni. Az ültetvényeseknek maguknak kell az árakat megszabni. Ehhez természetesen szilárd organisatióra van szükség, a melynek elegendő anyagi erő áll rendelkezésére. Ezt az erőt, miután az önkéntes hozzájárulás eszméje keresztülvihetetlennek bizonyult, a termelőktől behajtandó külön kiviteli vám útján kellene megszerezni. Ez a kiviteli vám 1 sucre (körülbelül 1·20 K) volna (46 kilogrammos) spanyol métermázsánsként, a mely vám az ültetvényes szövetséghez jutna közvetlenül. Miután az átlagtermés Ecuadorban kerek 700.000 mázsára rúg, évenként 700.000 sucre összegű alap állana rendelkezésre. Ily összeg segítségével a szövetség a hasonlóan beszerzett eszközökre támaszkodó portugál és braziliai szervezetekkel karöltve kezdené operatioit, nevezetesen megállapíthatná azokat az árakat, a melyeken alul az exportőröknek kakaót szállítani nem szabad. Eleinte természetesen erélyes ellenállásra lehet számítani, olyannyira, hogy esetleg egyideig a termelőknek a nyakán maradna árúja. Erre az esetre a termelők szövetségének kellene az árút megvenni a termelőktől és Európában beraktározni, a hol a klíma hosszabb idejű beraktározást tesz lehetővé. A

mennyiben a rendelkezésre álló pénzek a termelők kielégítésére nem futnák, bizonyára akadnának bankok, a kik előleget adnának erre az értékes árúra. Végül a gyárosok, ha egyszer elfogytak készleteik, mégis csak kénytelenek lesznek beadni derekukat és ráállani a megállapított árakra.“ Így az emlékirat.

A congressus mindenekelőtt annak igazolását kívánta, hogy a tervbe beleegyezett a haziendorok nagy többsége. A midőn aztán végre sikerült kellő számú aláírást bemutatni, a sessio már annyira előrehaladt, hogy a javaslatot a plenumban letárgyalni nem lehetett. A bizottsági jelentés mindenestre kedvezően hangzott.

Mivel a kiviteli vám nélkül, a mely kell, hogy megteremtse a harci alapot, a valorisationak gyakorlati kiviteléhez hozzáfogni nem lehet, a mozgalom vezetőinek még egy ideig, a következő congressusig türelemmel kell lenniök. Azt hiszik, tavasszal rendkívüli ülés lesz és Saenz azt reméli, hogy sikerülni fog az említett vámot keresztül vinni.

Lassanként kezdenek ráeszmélni azokra a nagy nehézségekre, a melyek a vállalkozás keresztülvitelének útjában állanak.

Az érdekelt körök tisztában vannak azzal, hogy a tervnek egyáltalában csak akkor van kilátása eredményre, ha sikerül a három legfontosabb termelő országot egységes eljárásra bírni. Maga Ecuador, a Saenz-féle tervek elfogadásával mit sem érhetne el. Minden valószínűség szerint ezért a propaganda újból való felvétele akkor fog kezdődhetni, ha a következő congressusig legalább némiképen kedvező jelentések érkeznek Portugálból és Braziliából.

De még akkor is le kell küzdeni egynémely nehézséget, ha a két nevezett ország bátorító példával szolgál is. A terv vizsgálása körül még az ültetvényesek körében is támadtak aggodalmak. Mindenekelőtt attól tartanak, hogy a létesítendő szövetség vezetősége nem fog egy óvatos, észszerű árak alkalmazására irányuló politika védelmezésére szoritkozni, hanem alkalomadtán igyekezni fog speculatiós műveletekkel az árakat felhajtani, a mely eljárás pedig nem volna a termelők intentioja. Azonkívül a miatt is aggódnak, hogy az említett kiviteli vámot, a mely kellene, hogy az ültetvényeseknek a javára essék, később a kormány esetleg más célra használhatná fel.

Arra az esetre, ha a valorisatiós terv hajótörést szenvedne, az érdekelték már kutattak más eszközök után, a melyek a kakaótermelést hasznothajtóbbá tehetnék és igyekeznek hangulatot kelteni a kakaót terhelő kiviteli vám leszállítására, a mely vám ma spanyol mázsánként 4 sucret, azaz majdnem 10 koronát tesz ki. E helyett azt hozzák javaslatba, hogy vettessék nagyobb adó a pálinkára és dohányra és emeljék fel a szeszes italok és fényüzési tárgyak beviteli vámját.

Nemzetközi automobil-statistika

Egy amerikai folyóirat, „The Literary Digest“, francia, angol és amerikai kimutatások alapján megkísérli egy nemzetközi automobil-statistika készítését. E statistika szerint legtöbb gépkocsija van az európai államok közül az United Kingdomnak (Anglia, Wales, Skócia és Írország), nevezetesen 75.600. Következik ezután Franciaország 64.200 s a Németbirodalom 53.000 autóval. Következik ezután nagy távolságban Belgium 11.600, Olaszország 6.300, Ausztria és Magyarország 5.900 és Svájc 3.670 kocsival.

A különbségek tehát rendkívül nagyok. Nagybritannia egyes részein belül is erősek. Ugyanis magára Angliára és Walesre esik 66.000 automobil, Skóciára 6.000, Írországra 3.500.

Még sokkal magasabb az automobilok száma az Északamerikai Egyesült-Államokban, a hol valósággal automobilszenvedélyről lehet szólni. Tíz év előtt ott csak mintegy 3.500 kocsi volt. 1909. végén számuk 250.000-re szaporodott. Jelenleg mintegy 450.000-re becsülik. Az első években az automobilokat európai országokból importálták Amerikába, legnagyobb részben Franciaországból, de Angliából, Olaszországból és Németországból is. Az Egyesült-Államok saját automobilgyártása 1902-ben kezdődött, 314 kocsival. Két évvel később már 11.374 kocsit gyártottak, ismét két évvel később, 1906-ban, már 58.000 kocsit. Ebben az évben az északamerikai automobilipar túlhaladta még a francziát is, a mely akkor 55.000 kocsit készített, míg Anglia 27.000-et gyártott, Németország 22.000-et, Olaszország 18.000-et, Belgium 12.000-et. Azt remélik, hogy 1912-ben az Egyesült-Államokban mintegy 225.000 autóbilt fognak elkészíteni.

Az Unióban jelenleg 155 gyár van, a melyek mind több ipari kocsit gyártanak, mert rájöttek, hogy ezeknek is nagy a kelendőségük a luxus-kocsik mellett. Így ma már 65 a 155 közül kizárólag ipari kocsik előállításával foglalkozik. Hogy mily gyorsan emelkedett az amerikai autóbiltok kivitele az utolsó időben, mutatják a következő számadatok, melyeket a Motor World című folyóirat állított össze 1911. évi októberére:

Britt Columbia (a 9 canadai kerület legnyugatibbika) 248.985 dollár értékű amerikai autóbilt, vett szemben az előző év megfelelő időszakának 79.219 dollárjával (tehát 240% többlet). A különböző délamerikai országok 100.066 dollár értékűt vásároltak, egy évvel előbb 32.390 értékűt (tehát 200% többlet). Nagybritanniába, a hova a kivitel egyideig visszaesett, 1911. év októberében 237.109 dollár értékű autóbilt

szállítottak, míg egy évvel ezelőtt 115.158 dollár értékűt, a mi 102°/_o nyereséget jelent.

Helyes összbonyomást csak hosszabb időre nyerhetünk. 1911. évi januártól októberig 12.196 autóbilt vittek ki az Egyesült-Államokból (1910 megfelelő időszakában csak 7.011 kocsit). Értékük 12,608.127 dollárt tett (az előző évben 9,521.851 dollárt). Ezenkívül egyes autóbilt részeket 2,736.550 dollár értékben exportáltak (1,669.787 dollár az előző évben).

Érdekes, hogy az Egyesült-Államok legbuzgóbb autóbilt vásárlója a szomszédos Canada. Az imént említett 12,608.127 dolláros teljes összegből 4,880.911 dollárnyit, azaz több mint egyharmadát Canada vette át. Következik azután Nagybritannia 2,407.373, a britt Oceania 1,602.383 dollárral és Ázsia 647.067 dollárral.

Az autóbiltokon kívül a különböző országok összehasonlító statisztikájában a motorkerékpárokat is össze kellene számlálni, hogy erről a hatalmas iparágról egészen helyes képet nyerjünk. Ily számlálás még ezideig nem történt, csak azt tudni, hogy pl. Angliában 74.000, Skóciaországban 3.300 és Írországban 1.200 van.

A „Motor Age“ című folyóirat rámutat az autóbiltok szaporodására Franciaországban. Az 1911. év folyamán ott nem kevesebb, mint 10.540 új kocsi került forgalomba. Franciaországban 1898. óta számlálják az autóbiltokat. Az első pontos adatok 1909-ből valók. Akkoriban 1.677 autóbilt volt használatban. A gyarapodás azóta mind erősebb.

A lóerők átlagos száma is növekedett. 1901-ben csak négy volt, 1909-re már 12-re emelkedett, 1911-ben 13 volt. E mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a lóerő bevallása adóügyi szempontokból történik, miért is a valóságnak meg nem felel. Gyakran előfordul, hogy az adóhivataloknál 12 lóerővel bejelentett kocsi valóságban sokkal nagyobb erejű és hogy a gyár 40 lóerőt garantált.

Több ízben rámutattak a lovak számának fogyására, a mely összefüggésben áll az autóbiltok előtérbe nyomulásával. Legvilágosabban látni ezt Párisban. Itt ma 15.798 lóval kevesebbet számlálnak, mint 10 év előtt. 1899-ben még 91.261 ló volt, 1910. év végén már csak 75.436. A legerősebb csökkenés jellemző módon a legvagyonosabb lakosság kerületeiben mutatkozott, a hol a lovas kocsikat az autóbiltok majdnem teljesen kiszorították.

A német tengerhajózás 1911-ben.

A különböző szakjelentések szerint a német tengerhajózás az 1911-ik esztendőre, mint a kielégítő fejlődés évére tekinthet vissza. Karöltve a világkereskedelem erőteljes fejlődésével a világforgalom is örvendetesen felélénkült. Ez a körülmény annál nagyobb figyelmet érdemel, mert a politikai világhelyzet nagy bizonytalanságot mutatott. Ez azonban sem az üzleti életet általában, sem háborus conflictusok esetén az elsősorban fenyegetett tengerhajózást nem befolyásolhatta, a mi kétségkívül a jelenlegi gazdasági fejlődés ereje mellett szól.

Az áruforgalom az *Egyesült Államokkal* igen élénk volt, a mihez mindenek előtt hozzájárult a gyapottermés rendkívül kedvező eredménye. A forgalom kétségkívül még nagyobb lett volna, ha ezen ország vámpolitikai viszonyai, valamint a kormány trustpolitikája az amerikai ipari vállalkozás kedvét erősen nem befolyásolták volna. Különösen a személyforgalomban jutott ez kifejezésre, a mely az előző évvel szemben tekintélyesen visszafejlődött. Elsősorban a kivándorló forgalom, mert az Egyesültállamokbeli csekély vállalkozási kedv folytán a munkaerő iránt való kereslet igen gyenge volt.

A *Délamerikával* való forgalomban a teherforgalom a kávétermelésben résztvevő középső és déli Braziliával a nagy kávészállítmányok folytán kielégítően alakult; míg az Északbraziliával való forgalom a gummikereskedelem kedvezőtlen helyzete folytán, a mely elhatározó az északi államok gazdasági viszonyainak alakításában, szenvedett. A La Plata államokkal való forgalommenet kielégítő volt, de jövet rako-mányhiány és alacsony díjszabások érvényesültek. Különösen az argentiniai forgalomban volt ez érezhető, a hol rossz aratás volt és a tengeri kivitel majdnem teljesen elmaradt. Nagy akadálya a hajóforgalomnak Délamerikában, hogy a kikötők nem elég jók.

A *Keletáziával* való forgalom eleinte kedvezően alakult. Igaz, hogy Chinában nagyban befolyásolta a nagy szójababkivitelt a pestis kitörése. A birodalom közepén az árvizek okoztak rettenetes károkat, elpusztítván a rizstermés tetemes részét. Az áradás forgalmi zavarokat okozott, majd a forradalom kitörése a közlekedést teljesen megszakította, mert a vasutak csapatszállításokkal teljesen igénybe lévén véve, lehetetlen volt az árúkat az ország belsejéből a kikötőkbe szállítani? Ezzel szemben a Japánnal való áruforgalom igen élénk volt; erősen kedvezett neki az ország főtermékeiben (selyem, rizs, tea) való gazdag termés. A kivitel számára rendelkezésre álló selyemkészlet elég volt a világ-szükséglet felének fedezésére, a rizstermés évek során át az elmúlt

évben volt a legjobb, e mellett a szomszéd országok rossz termései is hozzájárultak Japán vásárlóképességének emeléséhez azáltal, hogy a rizsárak tetemesen emelkedtek.

Az *Ausztráliával* való forgalomnak kedvezett az ottani állandó gazdasági fejlődés. A buzatermés fokozódásával a buza és lisztbehajózás is szaporodott. Összhangban a kedvező gazdasági viszonyokkal és az ezekkel karöltve járó fokozódó kivándorlással a személyforgalom is élénk volt. Az ausztráliai teherszállítmányozási üzlet eredményei az ausztráliai kikötőkben uralkodó munkásviszonyok folytán jelentékenyen alászállottak. A kikötőmunkások állandóan fokozódó bérigényei folytán a hajóforgalom költségei az előző évekhez képest még jobban emelkedtek. Az Ausztráliában uralkodó munkáshiány a hajólegénységet gyakran szökésre bírja, a miből a hajótulajdonosokra sok nehézség származik.

A *déli tengeri szigetekkel* való forgalom ismét emelkedett, a mihez hozzájárult a német ujuvineai termékek kivitele.

Az afrikai német gyarmatokkal való forgalomban emelkedő irányzat tapasztalható, bár sok helyt igen kedvezőtlen volt a termés.

A *Marokkóval* való forgalom daczára az elmúlt év bonyodalmainak emelkedett, mert a gabonatermés rendkívül gazdag volt és a gyapjunnyírás is szép eredményekkel végződött. Sokat szenvedett a hajóforgalom a kikötők elégtelensége folytán.

A *földközi tengeri* forgalmat kedvezőtlenül befolyásolta a kolera fellépése, valamint megnehezítette az olasz-török háború. Ezzel szemben jelentékenyen fellendült az északi és keleti tengeri forgalom, habár a német folyamok állandóan alacsony vízállás hátráltatta a közlekedést.

Ha megvonjuk a német tengeri hajóközlekedés mérlegét a legfőbb gazdasági területekkel, egyes kedvezőtlen momentumok daczára egészében elég kielégítő végeredményt találunk, a mely fellendülést jelent az előző évvel szemben. Ez az eredmény kifejezésre jut a hajózási társaságok zárószámadataiban is. 1911-ben ugyanis a következő osztalékot fizettek:

Hamburg—Amerikai-vonal	9 ^o / _o	szemben a tavalyi	8 ^o / _o
Északnémet Lloyd	5 ^o / _o	„ „	3 ^o / _o
»Hansa« német gőzhajótársulat	15 ^o / _o	„ „	11 ^o / _o
Hamburg—Délamerikai	10 ^o / _o	„ „	8 ^o / _o
»Kosmos« német gőzhajótársulat	11 ^o / _o	„ „	9 ^o / _o
Német keletafrikai vonal	8 ^o / _o	„ „	8 ^o / _o
Német levante vonal	6 ^o / _o	„ „	0 ^o / _o
Roland vonal	5 ^o / _o	„ „	5 ^o / _o
»Argo« gőzhajó-társulat	7 ^o / _o	„ „	6 ^o / _o
»Neptun« gőzhajótársulat	10 ^o / _o	„ „	7 ^o / _o
Német ausztráliai	11 ^o / _o	„ „	9 ^o / _o

Flensburgi	7 ^o / _o	szemben a tavalyi	3 ^o / _o
Oldenburg-portugáliai hajóstársaság .	14 ^o / _o	„	„ 12 ^o / _o
1896-iki Reederei A. G.	5 ^o / _o	„	„ 4 ^o / _o

Az érdekeltek jó reménységgel tekintenek az 1912. év elé, a mint az a különböző jelentésekből kitetszik.

Az angol kereskedelmi kamarák congressusa.

Junius derekán gyült össze Londonban a Britbirodalom kereskedelmi kamaráinak nyolczadik congressusa, a melyen mintegy százharmincz kamara és érdekképviseleti testület képviselőjében háromszáz kiküldött vett részt. Díszelnökként a miniszerelnök szerepelt. Asquith a congressus üdvözlése után a congressusi elnöknek, lord Desboroughnak adta át a tulajdonképeni megnyitó szavakat. A kereskedelmi congressusok gyakran előforduló lebecsülésére czélozva, kiemelte lord Desborough, hogy a kamarai congressus a Britbirodalomra nézve két irányban elvitázhatatlan értékű, nevezetesen egyfelől a gazdaságpolitikai törvényhozás befolyásolása által, a mely tekintetben már egynémely kézzelfogható eredmény éretett el, másfelől a birodalom legkülönbözőbb részeiből való kereskedők eszmecseréje által. A birodalom életkérdésének mondta a kereskedelmi és tengeri suprematia fenntartását. Anglia visszafejlődéséről ugyan nem lehet szólni, de más országok rengeteg haladása fenyegeti a brit suprematiát, a melyet előbb Anglia maga tartott fenn, most azonban kell, hogy az egész birodalom megvédjen.

A congressusi tanácskozások középpontjában, a mint az évek óta lenni szokott, az *interbrit* vámkedvezmény kérdése állott. Azt a határozati javaslatot, a mely Nagybritannia és az összes gyarmatok közt kedvezményes vámok kölcsönös alkalmazását követeli, a torontói és montreáli kamarák képviselői terjesztették be. Canada az angol származékoknak tudvalevőleg 33¹/₃ százalékos vámkedvezményt nyújt és az Észak-amerikai Egyesült-Államokkal való kölcsönösségi egyezmény visszautasítása óta a preferentiális politika kiterjesztésére törekednek. Erre törekedett a Canada, Ujfundland és Nyugotindia között való kereskedelempolitikai kölcsönösségre vonatkozó határozati javaslat elfogadása is.

Az általános kedvezményes vámok dolgában úgylátszik a congressus véleménye megoszlott. A vonatkozó canadai határozati javaslatot ugyan elfogadták, mert 122 kiküldött mellette nyilatkozott, de viszont 58 delegátus tartózkodott a szavazástól és kilencz ellene szavazott.

A kedvezményes vámok politikája alig vitetett előbbre a congressuson és a problema tovább is csak angol tarifareform kérdésében csú-

csosodik ki, a mennyiben a brit coloniáknak Angliába való kiviteléről és a finánczkérdésben, a mennyiben a tengerentúli birtokokba irányuló angol kivitelről van szó. Hogy az Imperial Trade Commission, a mely mostanában ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkozik, olyan eredményekre jut-e, a melyek a kereskedelempolitikai gyakorlatba keresztülvihetők, még nem lehet tudni. A brit gyarmatok önállósági törekvései a preferentialis systema messzebb menő kialakításának valószínűleg útját fogják állani.

Az *Imperial defence* volt a másik általánosabb programmpont. A vancouveri kamara határozati javaslatot terjesztett elő, a mely szerint a tengerentúli kamarák rá kellene, hogy vegyék a koloniális kormányokat, hogy lépjenek kölcsönös érintkezésbe a birodalom összes részeinek az annak védelmében való közreműködésre nézve.

Protectionista jellege volt annak a határozati javaslatnak, a mely egy *Empire Trade mark* megteremtését és regisztrálását kívánja. Ennek az volna a célja, hogy az árúk angol származását jelezze és garantálja, és az angol gyáraknak lehetőleg azokat az előnyöket biztosítsa, mint a német exportnak a nem szándékosan felvett, hanem cikkein rajtaragadt „made in germany“.

A kereskedelmi törvények különbözősége a birodalom egyes részeiben mindig sok okot adott a panaszra. Az idei congressuson is visszatért az a kívánság, hogy a brit kereskedelmi törvények egységesítsenek és egy közös törvény alkottassék a részvénytársaságokról. Követelték azonkívül újból egy egésszéges mérték, súly és érmerendszer létesítését az egész birodalom számára.

A londoni kamara nevében Lord Desborough a naptáregységesítés iránt tett indítványt. Lépések lesznek teendők egy diplomati konferentia egybehívása iránt, a melynek határoznia kell majd egy állandó nemzetközi naptár iránt.

Több pont foglalkozott közlekedési kérdésekkel. Egyik fontosabb resolutio az *All-red-kábelvonallal* foglalkozott. Az indítványozó vagy egy állami atlanti kábelt, vagy legalább egy angol ellenőrzés alatt álló kábelvonalat kívánt. Ugyancsak követelt a congressus egy brit postagözös vonalat Anglia, Canada, Ausztrália és Uj-Zeeland között. Egy másik határozat egésszéges és olcsó postacsomag tarifákat követel a birodalmon belül az anyaország és a gyarmatok kereskedelmi forgalmának fejlesztése végett.

A congressus többi számos határozata közül említést érdemel ama socialpolitikai jelentőségű resolutio, a mely békéltető hivatalok és választott bíróságok létesítését kívánja.

Az Északamerikai unióbeli be- és kivándorlás 1910—11-ben.

Az Egyesült Államok Bureau of Immigration and Naturalisation-ja által kibocsátott adatok szerint a bevándorlók száma az 1910—11-dik pénzügyi évben (1910 július 1-től 1911 június 30-ig), az előző periódussal szemben 162.983 személylyel csökkent és a visszavándorlók száma 93.230 lélekkel szaporodott. E jelenség okát egyfelől az Egyesült Államok nem igen kedvező munkapiaczában, másrészt a kivándorlásban érdekelt államok jobb munkaalkalmaiban, valamint a kivándorlási törvények szigorúbb kezelésében kell keresni.

A jelentés évében a különböző kikötőkben érkezett kivándorlók száma 878.587-re rugott, szemben az 1909—10. év 1,041.570 kivándorlójával, viszont a visszavándorlók száma, mely 1909—10-ben 202.436 volt, 1910—11-ben 295.666-ra szaporodott.

Foglalkozás szerint 12.035 bevándorló szabadfoglalkozási ágakhoz, 148.892 tanult és 471.638 más különböző foglalkozási ágakhoz tartozott; a többi bevándorló asszony, gyermek és ismeretlen foglalkozású volt. A bevándorlók főcontingensét a mezőgazdasági (176.003) és a nem-tanult munkások (155.996) tették. A tanultak közül 19.178 bevándorló szabó, 13.666 kereskedelmi alkalmazott, 13.172 ács és asztalos, 9.992 bányamunkás stb. A visszavándorlók közül csak 6.518 mondta magát mezőgazdasági munkásnak, a miből nyilvánvaló, hogy a hazájukat elhagyó mezőgazdasági munkaerők túlnyomó számban a jóval jövedelmezőbb ipar felé fordulnak és a hazájukba való visszatérés után sem térnek vissza a földműveléshez. A mi az egyes államoknak és nemzeteknek a be- és kivándorlási mozgalomban való részvételét illeti, megjegyzendő, hogy Európából 765.079 és Ázsiából 17.428 személy vándorolt az Egyesült Államokba; a többi 96.080 bevándorló megoszlik Afrika és Ausztrália stb. között. A visszavándorlók közül 230.704 Európába, 8172 Ázsiába és a többi 56.790 Afrikába, Ausztráliába stb. tért vissza.

A mi Ausztria-Magyarországot illeti, feltűnő a bevándorlók számának nagy mértékben való csökkenése, a mennyiben ez a szám 1909—10-től 258.737-ről 159.057-re esett 1910—11-ben. Ezzel szemben Ausztria és Magyarországra a visszavándorlók száma 1909—10-ben 47.290 és 1910—11-ben 86.342.

Egyes „nemzetiségek“ közül résztvettek a bevándorlásban 19.996 magyar, 189.950 olasz, 91.223 zsidó, 71.446 lengyel, 66.469, román, 21.415 tót. 18.982 horvát és szlovén, 9.223 cseh és morva, 4.400

dalmata, bosnyák és hercegóc. stb. Visszavándorolt 76.218 olasz, 31.952 lengyel, 15.561 tót, 18.975 magyar, 15.243 német, 13.735 horvát és szlovén stb.

A bevándorlóknak az északamerikai Unio egyes államaiban való megoszlását illetőleg megjegyzendő, hogy New-Yorkot 260.278, Pennsylvaniát 114.922, Illinoist 76.565, Massachusetst 70.811, New-Yerseyt 46.782 bevándorló jelölte meg tartózkodási helye czélja gyanánt. Megjegyzendő azonban, hogy ezek az adatok nem tekinthetők túlságosan megbízhatóknak, mert sok bevándorló földrajzi tájékozatlansága következtében, vagy mert határozott tartózkodási hely tekintetében magát még el nem tökéltte, vagy a kikötő államát vagy valamely előtte ismeretes állam nevét mondja be végczél gyanánt, úgy hogy a kivándorlók egy tetemes részénél a bemondott államok csak időszakos, átmeneti tartózkodási helynek tekintendők.

Megjegyzendő még az is, hogy az „Ausztriából, Magyarországból stb. bevándorlottak“ alatt mind azok a személyek értendők, a kik utolsó állandó tartózkodási helyük gyanánt Magyarországot, Ausztriát stb. jelentették be, míg „Magyarországba, Ausztriába stb. kivándorlók“ alatt mind azok a visszavándorlók értetnek, a kik jövőbeli szándékolt tartózkodásuk helyeként Magyarországot vagy Ausztriát jelölték meg. Az Északamerikai Egyesült Államok lakosságának netto szaporodása az 1910 – 11-diki jelentési év alatt be- és kivándorlás folytán 512.085 személyt tett ki szemben az előző periodus 818.619-es számával.

Bevándorlás Amerikába.

A június 22-én véget ért chicagói republikánus conventio, mely Taftot újra elnöknek jelölte, választási programmot fogadott el, melynek a bevándorlásra vonatkozó része így szól: „A republikánus párt kötelezi magát alkalmas törvények hozására, hogy a mesterségesen előidézett és nem kívánatos bevándorlás által okozott állandóan növekvő bajon segíteni lehessen, mely bevándorlás károsan hat az Egyesült-Államok népének haladására és jólétére“. A mesterségesen előidézett és nem kívánatos bevándorlás alatt Amerika a délkelet-európaiak beözönlését érti; közöttük vannak a magyarok is. (H. G.)

A sanfranciscói világkiállítás.

Charles C. Moore, a Panama-Pacific International Exposition elnöke, „San Francisco knows how“ czímen a Sunset the Pacific Monthly

nevű lapban cikket közölt a minap, a mely elsőnek igyekszik megrajzolni a jövő 1915-iki világkiállítás képét. Ebben a cikkelyben azt fejtegeti, hogy ez a kiállítás nem lesz aféle elcsépelet világkiállítás, hanem az eddigi kiállítás rendezésektől lényegesen különbözni fog.

Mindenekelőtt azt állítják a sanfranciscóiak, hogy az ünnepség — mert annak tekintik a kiállítást — célja egészen sajátos és különleges. A többi kiállítások — azt mondják — retrospectivek voltak, a multat ünnepelték. A sanfranciscói kiállítás eredete azonban közvetlenül abban a nagy eseményben rejlik, a melynek alkalmából tartatik. A sanfranciscói kiállítás a jövő ünnepe. Rendezésének ünnepi jellege lesz. Más városokban a látogató nagyjában és egészében hétköznapot talált és csak bizonyos helyeken volt az asztal ünnephez terítve. Sanfranciscóban az egész város ünnepi tér lesz. A kiállításlátogatók már a Market Street bejáratánál, a hová a világ legnagyobb vasuti hálózata torkollik és nap-nap után az utazók ezrei érkeznek, a kiállítás kapuit lelik. A 120 láb széles Market Streetet két mértföld hosszúságban via triumphalisszá változtatják át, a melyet nappal virágfüzerek és lobogók, éjjel pedig pazar világítás diszit. Hidak hálózzák be az utat, hogy egyfelől építészetiileg diszitsék, másfelől, hogy a járókelők közlekedését megkönnyítsék. A Camino real átszeli az ujonnan épült város üzleti részét. Architektúrája a legújabb alkotás az árúház-építészet terén, ebben tolong a legmodernebb élet.

Ama tervek szerint, a melyeket D. H. Burnham, a csikágói, columbiai kiállítás főépítésze Sanfrancisco feldiszitására készített, a város középpontját, Van Nes Avenue és a Market Street között levő összeköttetés képezi, ott fognak emelkedni a kiállítási paloták. Ettől a középponttól $2\frac{1}{3}$ mértföldnyire nyulik a Van Nes Avenue a sanfranciscói öbölíig. Innen $4\frac{1}{4}$ mértföldnyire nyugatra van Sanfrancisco előhegysége a Presidio. E két pont közt terül el az u. n. Harbour View, mintegy 400 acre területű sikság, a melyhez aztán délfelé könnyen emelkedő dombor csatlakozik. Ez a sikság, a melyhez még a Presidion levő az a 200 acre terület, a melyet a kormány a kiállítási bizottságnak rendelkezésére bocsát, összesen 600 acerenyi kiállítási területet ad. A Harbour View-tól északra terül el az öböl, itt van Sanfrancisco gyönyörű kikötője, a melynek természeti szépségeit fokozni fogja az a körülmény, hogy a világ minden részéből való legkülönbözőbb vizi járművek fognak benne tolongani. A kiállításnak egy részét fogja tenni a városnak egyik legforgalmasabb üzleti része.

A kiállítási épületek e városrészek képének nem ártanak. A kiállítás egyik legnevezetesebb része a katonai kiállítás lesz. A spanyol-amerikai háború óta az Unió világa rendkívül nagy érdeklődést mutat a hadi

szolgálat iránt. Az Egyesült-Államok hivatalnokai építették meg a Panamacsatornát, a történelemnek ezt az egyik legfontosabb mérnöki művét. Cubában és Philippinákon a katonai egészségügyi igazgatás küzdötte le a sárgalázat. Alaszkában, Portorikóban stb. a katona orvos, tanító és nevelő volt. A kormány érdemei a halászat fejlesztése körül a világítótorony szolgálat a partokon számos vonatkozásban áll ama nagy és a hajózásra nézve oly fontos munkában, a melyet az amerikaiak ünnepelni akarnak. A Presidio katonai telep első ízben fog alkalmat szolgáltatni a kormánynak, hogy a maga munkáját nyilvánosan bemutassa. A világítótorony szolgálat nem eléggé megbecsülhető teljesítményei, kórházhajók, világítóhajók, sipoló bóják, tenger alatt járó naszádok, halászgőzösök stb. lesznek itt láthatók.

Ugyancsak bemutattnak a szállítható dokkok, uszó árúraktárak, katonai szállítások tengeren túlra stb. A háború szerszámai s a katonasággal összefüggő feladatok objectumai nem kiállítási csarnokban lesznek láthatók, hanem úgy a hogy a gyakorlatban használtatnak. A kormány nemcsak a kész dolgokat, hanem azok előállítását és gyártását is bemutatja. Rendkívül nagy figyelmet fordítanak a rendezők az iparokra, az oktatásra és oktatási módszerekre és a technikára és a kiállítás előnyösen fog különbözni azoktól, a melyeknek célja csak mulattatni. A Harbour View és a Presidio a kiállításnak csak egy részét teszik. Többi részei két városi parkban és az ezekkel összefüggő területdarabokon fognak elhelyeztetni. Az egyik az u. n. Lincoln-park, a melytől délre van a Golden Gate-park. Ezekben és a köztük levő területen lesznek az idegen nemzetek épületei. Itt egy nemzetközi Avenue lesz, a melynek háttere lakatlan lévén, szerfölött alkalmas lesz mezőgazdasági, kertészeti és állatkiállításokra. A kiállítás vezetősége oda akar hatni, hogy a figyelmet lehetőleg Kelet felé terelje, a melynek kapuja Sanfrancisco. A Kelet tartományai közül természetesen a Philippinák állnak az érdeklődés központjában, mint a melyek fölött az amerikai csillagos zászló leng. Ennek az országnak a fejlődése az utolsó években csodával határos, különösen a mióta az Egyesült-Államokkal legalább részben szabad kereskedelmi viszonyban áll. A park bejárata nem messze van a város középpontjától. A kiállításon keresztül egy új Avenuet létesítenek a kiállítás egyik központjától a másikig, a melyhez fogható eddig nem létezik. Ez az Avenue végig halad a világ egyik legnagyobb kikötője mellett, a Csendes-oczeán partján, boulevard-t képez, a mely két óriási katonai gyakorlóteret két pompás parkkal köt össze; a legszebb villasorok, mesés árúházak, pálmaligetek, sziklatömbök és tengerpart, rétek és erdők közt vezet, mignem újból a Cityben végződik, a honnan kiindult. Érdekessége a kiállításnak, hogy rendkívül sokáig fog tartatni. Az enyhe... klíma oda

vonzza úgy az északi, mint a déli lakosságot, előbbi a hideg, utóbbi a meleg elől fog menekülni és kell, hogy a kiállítást nyitva találja. Fél évvel a kiállítás megnyitása előtt részletes program jelenik meg, a melyet — úgy ígérnek — be is akarnak tartani. Legnagyobb ígérete a kiállítás rendezőjének, hogy a kiállítás a megnyitás napján teljesen készen lesz, főképen azért, mert egy már is megállapított program-ponttal nyílik meg, nevezetesen a legnagyobb hajóhad-felvonulással, a melyet a világ valaha látott. A világ vezető nemzetei már kilátásba helyezték részvételüket a hajóhadak felvonulásában, meghívotnak azonkívül az összes államok yachtegyletei is. Követni fogja a hajóhadak felvonulását egy világraszóló aviatikai mérkőzés és egy óriási dimenziójú automobilverseny. Mindezen rendezések rendkívül nagy műszaki becsselel bírnak.

Kartellmozgalmak Ausztriában.

A kartellek szabályozása végett megindult mozgalom kapcsán, a nemrég lefolyt drágasági vita keretében az osztrák képviselőház bővebben foglalkozott a kartell-kérdés több részletével. Ebből az alkalomból nyilatkozatok hangzottak el a kormány és a pártok részéről, a melyek bizonyos mértékben következtetést engednek a nemsokára benyújtandó kartelltörvény-tervezet tárgyalásainak lefolyására. Az elhangzott beszédek egyrészt betekintést adtak a kormánynak a kartellszabályozás kérdésében elfoglalt álláspontjába, másrészt rámutattak azokra a nehézségekre, a melyek a kartell-ügy rendezésének legfőbb akadályai nemcsak Ausztriában, hanem általában a monarchiában. Ezek között a legfontosabb, a mire Rössler kereskedelemügyi miniszter utalt felszólalásában, és pedig hogy a kartellek megrendszabályozásának leghatásosabb eszköze, a vám megváltoztatása, csak igen nehezen vehető alkalmazásba, mert ehhez a monarchia két államának a megegyezése szükséges. A kartell-ügy részleteire és az egyes kartellekre vonatkozó felszólalások nem tisztázták véglegesen a felvetett problémákat, inkább csak bevezetői voltak egy későbbi vitának, a minthogy az egész tárgyalás csak előjáték volt a nemsokára elkészülő részletes kartelltörvény-tervezet benyújtása után várható heves parlamenti csatának.

A tárgyalás során Rössler kereskedelemügyi miniszter általánosságban foglalkozott a problémával és a következőképen nyilatkozott: A vámvédelem alatt álló ipari cartellekkel szemben hatásos eszköz áll a kormány rendelkezésére: a vám megváltoztatása. Ennek az eszköznek az igénybevételéhez azonban a monarchia másik államának a hozzájárulása

szükséges, a mi nagyon megnehezíti az eljárást. Már 1901-ben, az új vámtarifa előkészítése alkalmából, kísérletet tett az osztrák kormány arra, hogy egy határozattal biztosítsa ennek az eszköznek az alkalmazhatóságát, de nem sikerült. De ha rendelkezne is a kormány ezzel az eszközzel, akkor is figyelemmel kellene lennie a nemzetközi kapcsolatok jelenlegi alakulására és alaposan mérlegelendő, vajjon az ilyen intézkedés nem tenne-e tönkre virágzó iparágakat. A drágasági bizottság javaslatait bírálva, megjegyzi, hogy nem ellensége a szesziparra vonatkozó engedélyezési kényszer kimondásának, noha ez kezdetét jelenti az állami monopólium kialakulásának. Ezzel szemben nem helyesli azt az indítványt, a mely a tarifák leszállítására, előnyök megvonására és hasonló eszközök igénybevételére hívja fel a kormányt, mert véleménye szerint belföldi vállalatok ellen nem lehet úgy eljárni, mint külföldi társaságok ellen.

Trnka közmunkaügyi miniszter a főleg drágasági bizottságnak a széndrágaság enyhítésére vonatkozó javaslataival foglalkozott. Azt a jelenséget, hogy a szénárak az 1908. évi nagy conjunctura után nem mentek vissza oly mértékben, mint a milyen mértékben emelkedtek, azzal magyarázza, hogy ugyanakkor a termelési költségek is emelkedtek, a mennyiben a munkások követeléseit is teljesíteni kellett. A kormány feladata a szénkérdésben az itt mutatkozó erős érdekellentétek kiegyenlítése vagy legalább enyhítése; a közvetítő szerepet a miniszteriumnak kell vállalnia, szem előtt tartva, hogy nemcsak a közgazdasági, hanem az állampénzügyi érdekeket is meg kell védenie. A visszaélések meggátlása végett a bányahatóságok utasítandók a bányatörvény rendelkezéseinek szigorú kezelésére. A szénkiviteli tilalmat nem tartja helyes eszköznek, mert ez csak a cseh barnaszén-területet sújtaná, nem szólván arról, hogy a szénkivitel évről-évre csökken s a cseh barnaszén az utóbbi években jelentékeny piacokat veszített el úgy a bel-, mint a külföldön.

Dr. Kuranda képviselő a munkások kartelljére kívánta irányítani a figyelmet, a melynek jelentőségét többre becsüli, mint akármelyik másik kartellét. Minden szakszervezet kartell s ezek harcaikban igen sok kihágást követnek el. A szakszervezetek hatásának illusztrálására, Anglia példájára hivatkozik, a hol a munkások a gazdaságilag legfejlettebb országban megállították az államgazdaság gépezetét, hogy a kartellhasznot kikényszerítsék. És ennek daczára folytonosan azon vagyunk, hogy ezt a kartellt megerősítsük. A nagykereskedelem monopóliumaival szemben teendő intézkedésekről szólva, kimondja azt, — a mit a kormány képviselőinek el kellett hallgatniok —, hogy az állami kezelésbe vétel nem alkalmas eszköz a kartellek elfajulásának meggátlására, egyrészt

mert az állami vállalatokkal igen rossz tapasztalatokat tettek, másrészt pedig óvakodni kell attól az eshetőségtől, a minek az osztrák alkotmány sajátságos szerkezeténél fogva megvan a lehetősége, hogy az ismert 14. §. alkalmazásával az állami termékek árainak megállapítása kivonassék a parlament ellenőrzése alól és a kormány rendeleti úton egyszerűen közvetett adókat vethessen ki. Feltéve, hogy a parlament elhatározná a kartellek államosítását, legelőször a vas- és szénkartellt kellene kisajátítani, mert ezek termelik a legnagyobb mennyiségben fogyasztott cikkeket. A vas- és szénkartell megváltásához pedig milliárdok kellene és külön milliárdok szükségesek az üzem fenntartásához. Belemehet-e ilyen vállalkozásba egy állam, a melynek járadéka 89·60-on áll? De eltekintve ezektől a nehézségektől, más országok példái mutatják, hogy a modern üzleti világban nem állhat meg olyan vállalat, a melyet a magángazdaság elveivel homlokegyenest ellenkező állami principiumok alapján vezetnek. A szénárak alakulásában a szénmunkások syndikátusának hatását látja. A galicziai és nyugat-cseh bányaterületeken a munkások 25⁰/₀-os béremelést követeltek; ha ezeket a követeléseket teljesítik, a termelés megdrágul, a szén ára emelkedni fog s ha az ár magasabb lesz, a munkások ismét béremelést fognak kérni s ez így megy a végtelenségig. A kényszerigazgatás elvét érvényesíteni ilyen zárt területen kockázatos dolog. A termelési költségnek és a maximális áraknak a ministerium részéről való megállapítása szintén lehetetlenség, mert a külföldi szén maximális árait hogy határoznák meg? Egy másik oldalról követelik a szén szállítási díjának leszállítását és ugyanaz a párt, a mely ezt az indítványt támogatja, megszavazott 22 milliót az államvasuti tisztviselők felsegítésére és szívesen hozzájárult ahhoz, hogy ezt az összeget tarifaemelés útján szerezze be az államvasut.

Ugyanezen a parlamenti ülésen tárgyalás alá vétettek a cartellek megrendszabályozása végett a képviselőházhoz benyújtott javaslatok is. Ezekből megállapítható, hogy a kartellek ellenségei is elismernek bizonyos kétségtelen tényeket, a melyeket a kartellek javára kell írni. Így elismerik, hogy a kartellek a termelés előreszámító szabályozásával megóvják a gazdasági életet a túltermelésből származó válságok eshetőségeitől s hogy a kartellek keletkezése mélyen gyökerező gazdasági okok eredménye. Ennek daczára a javaslatok némelyike nem elégszik meg a kartelleknek állami felügyelet alá helyezésével vagy erősebb megadóztatásával, hanem részleges, sőt teljes megszüntetésüket, kisajátításukat követelik. A letárgyalt és részben elfogadott javaslatok a petroleumárak mérséklésével, a szesz megadóztatásával és a széndrágaság enyhítésének kérdésével foglalkoznak, egyik javaslat pedig általában a kartellek törvényes szabályozását sürgeti. Ez utóbbi szerint: „A kormány köteles

három hónapon belül a folyamatban levő kartell-enquête anyagát előterjeszteni, hogy a közgazdasági bizottság ennek az anyagnak a felhasználásával határozott javaslatot tehessen és törvénytervezetet terjeszthessen a Ház elé. Egyidejűleg felhivatik a kormány, hogy még a nyári szünet beállta előtt a kartellek állami szabályozásáról törvényjavaslatot nyújtson be a Háznak.

A dolgok mai állásából constatalni lehet, hogy a képviselőháznak ez a rendelkezése nem fog teljesebe menni. A kartell-enquête hatalmas anyagát feldolgozni ilyen rövid idő alatt nem lehet s mivel itt a legnehezebb gazdasági problémák egyikének megoldásáról van szó, a törvénytervezet megszerkesztése is több gondot és hosszabb időt igényel.

A parlamenti vitával egyidejűleg folytatták a cartell-enquête tárgyalásait és a vas-kartell érdekeltjeinek heves összetűzésével be is fejezték. Meg kell állapítani, hogy az enquête eredményei egyáltalán nem felelnek meg a hozzájuk fűzött várakozásnak. Az enquête feladata a kartellek tevékenységének komoly és igazságos megítéléséhez szükséges adatoknak az összegyűjtése volt. Ennek a feladatnak az elvégzésével azonban adós maradt az enquête, mert a kartellek képviselői nem vallották be a kartellirozott cikkek önköltségeit s ezzel a kartellek tevékenységének komoly bírálatát lehetetlenné tették. A tárgyalások eredményei csak a kartell-problema egyes részleteit világítják meg, a főkérdést továbbra is homályban hagyták s nem adnak őszinte felvilágosítást a problema lényegéről: a kartellek árpolitikájáról és az igazságos vagy erkölcstelen módon szerzett kartellhaszon igazi nagyságáról. Rössler kereskedelemügyi minister alaposan csalódott, mikor azt remélte, hogy a lefolyt enquête kimerítő és megbízható áttekintését fogja adni azoknak az eszközöknek, a melyeknek segítségével a kartellek elfajulásának elejét lehet venni.

Trnka közmunkaügyi minister nyilatkozatával szemben, a ki felszólalásában kiemelte, hogy a munkaadók és a „munka kartell“-jének harcaiban a kormánynak vállalnia kell a közvetítő szerepét, érdemes felemlíteni, hogy Asquith angol miniszerelnök legutóbb, mikor a kereskedelmi kamarák küldöttsége felhívta az angol kormányt energikus sztrájkellenes intézkedések tételére, — kinyilatkoztatta, hogy véleménye szerint csak a legvégső esetben van helye a kormány beavatkozásának a munkások és munkaadók harcába, — olyankor, mikor a harcz általános és közvetlen veszedelemmel fenyeget, mint a legutóbbi szénbányász-sztrájk alkalmával történt. — Általában az egész continensen mutatkozik a hajlandóság, főként a munkaadók részéről, a kormányt kikapcsolni a munkások és munkaadók küzdelméből. A munkaadók

syndicatusokat alakítanak, a melyek lehetőleg maguk intézik el az ügyeiket és nem szívesen veszik igénybe a kormány közreműködését. Igen jól illusztrálja ezt a felfogást a német munkaadók központjának a közelmúltban tapasztalt eljárása, a mikor a központ egy felmerült esetben utasította a harcban álló tagjait, hogy a hatósági közegeket udvariasan hallgassák meg, a kérdéseikre válaszoljanak kitérően, a közreműködésükre azonban ne reflektáljanak, hanem várják meg a központ utasításait. A munkaadók részéről kétségkívül azért nem rokonszenves a kormány beavatkozása a socialis harcba, mert a hatóság gyakran a munkásokat támogatta a küzdelemben és áldozatokra kényszerítette a munkaadókat. A hatóságoknak ebből a magatartásából, a mely nem a munkásság iránt érzett sympathia, hanem ellenállhatlan kényszer, a nagy sztrájkokból származó roppant károk nyomásának az eredménye, — az következik, hogy az osztályküzdelemben ma a munkásság erősebb eszközökkel rendelkezik, mint a tőkés-munkaadóosztály. Legalább a nagy culturállamokban ez a helyzet. A „munka kartell“-jének megrendszabályozása tehát, a mit a kartellek barátai oly sűrűn hangoztatnak, nem sok sikerrel kecsegtető eszköz az általános drágaság csökkentésére. És ez ellen a cartell ellen morális szempontokból sem emelhető annyi és olyan jogos kifogás, mint a többi kartellek ellen, mert itt a kartellhaszon nem a nagy vagyonok további concentrációjára fordítatik, hanem életfenntartásra, vagy a legjobb esetben az életszínvonalnak csekély mértékben való emelésére szolgál. Sz.

Kibocsátások és alapítások Magyarországban 1911-ben.

Deutsch Antal hivatalos és magánforrásokból vett adatai szerint, a melyek a „Handelsmuseum“ folyó évi 15-ik számában jelentek meg, 1911-ben hazánkban a következő emissiók és alapítások történtek:

	Korona
Magyar koronajáradék	250,000.000
Budapest város kölcsöne	100,000.000
A különböző jelzálogintézetektől kibocsátott záloglevelek és kötvények	360,000.000

Új alapítások *Budapesten*:

	1911-ben	1910-ben
	k o r o n a	
23 pénzüintézet, a melynek tőkéje	34,556.000	10,250.000
147 egyéb vállalat	84,270.000	64,356.000
11 közlekedési vállalat	27,157.000	7,011.200

Új alapítások vidéken:

	1911-ben	1910-ben
	k o r o n a	
182 pénzüintézet	36,135.600	29,489.800
192 vidéki új iparvállalat	61,859.809	60,179.800

A tőkefelemelés kitesz:

37 budapesti pénzüintézetnél	117,070.200	101,429.800
70 budapesti iparvállalatnál	77,332.000	35,170.500
330 vidéki pénzüintézetnél	125,636.450	86,383.200
49 vidéki iparvállalatnál	22,633.000	—

E szerint az új alapítások és tőkeszaporítások 584,650.050 K-t tesznek ki, szemben az 1910. évi 410,103.275 koronával, a mi együtt 1.294 millió összeget tesz ki. Ebből az összegből 56,872.000 K megy le tőkevisszafizetésekre és liquidációkra. Ugyanis Budapesten 31, a vidéken pedig 43 felszámolás jelentetett be, a melyeknél 46,825.000 koronáról van szó. Azonkívül 18 vállalat szállította le tőkét 9,946.000 koronával. Tehát Magyarországon 1.238 millió K az ösztőkeszükséglet, szemben az 1910. évi majdnem kerek 1.000 millióval. Mindenesetre figyelembe veendő, hogy a járadékból, valamint a záloglevelekből és kötvényekből körülbelül 50^oo, a budapesti városi kölcsön pedig teljesen Magyarországon kívül helyeztetett el. Ez a két tétel 375 és 400 millió közt van, úgy hogy magában Magyarországon mintegy 800 millió lett volna szerezhető. A magyarországi tőkeképződésről nincsenek pontos adatok. Néhány támpontot ugyan nyújt a hivatalos statistika az ország takarékbetéteinek szaporodásáról. Ezekből látható, hogy 1908 tól 1909-ig a takarékbetétek összege 375 millióval, 1909-től 1910-ig pedig 453 millió koronával emelkedett, tehát egészen tekintélyes összegekkel, a melyek természetesen a vagyonszaporodásnak csak egy részét teszik. Mivel pedig előreláthatólag a takarékbetétek összege 1911-ben nem apadt, feltételezhető, hogy ebben az évben is tekintélyes vagyongyűjtés történt, a mi bizonyára részben a részvénytőkepiacnak, tehát az új kibocsátásoknak is javukra válik.

Ha már most az új alapítások részleteit tekintjük, feltűnő, hogy még mindig legerősebb a hajlandóság pénzüintézetek alapítására. Magyarországnak már 1910-ben 5.510 hitelintézete volt 1.000,183,000 korona részvénytőkével. A részjegyek összege 146 millió K-t tett ki. Volt nevezetesen: 1.827 bank és takarékpénztár, úgy földhitelintézet és nem kevesebb, mint 3.685 szövetkezet. Az 1911. év folyamán újból 217 új

pénzintézet alapított és ezenkívül, mint már fentebb jeleztük, 400 pénzintézet szaporította tőkéjét. Ha végig tekintünk az új alapításokon, nevezetesen a székesfővárosban, azt látjuk, hogy a legjelentékenyebb új alapítás az u. n. altruista parcellázó bank, a mely Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége czég alatt alakult meg 15 millió K tőkével. Ezután következik A Magyar Pénzintézetek Földhitel és Ingatlan Parcellázó Bankja 3 millióval, a Községi és Körjegyzők Országos Bankja 3 millióval és a Magyar Bank és Váltóüzlet Részvénytársaság 1 millió koronával. A többi hitelintézet tőkéje 100.000 és 500.000 korona közt ingadozik.

Két új biztosító-intézet is létesült, nevezetesen a Hungária Általános Biztosító Részvénytársaság 6 millió K-val és a Budapesti Viszontbiztosító Részvénytársaság 3 millió K-val.

A fővárosban 23 új kereskedelmi társaság létesült 5 millió K-val. Az előző évben ilyen 25 alakult. E vállalatok legnevezetesebbike a Nyersbőr Beviteli és Kiviteli Társ. 1 millió K tőkével, ehhez jön a Gotschlig-féle teakereskedelmi társaság 800.000 K-val, az Unió kereskedelmi társaság 600.000 K-val, a Gépkereskedelmi társaság 504.000 K-val, a Diana-árúház részvénytársaság 300.000-el, míg a többi vállalat 100.000 és 200.000 K közt mozog és magában véve jelentőséggel nem bír.

Textilgyár négy alakult, mindmegannyi kis vállalat, melyek összesen 886.000 korona tőkét vettek igénybe. A faipari és fakereskedelmi vállalatok az élénk conjunctura folytán fellendültek. 9 ilyen társaság alapított, összesen 4,605.000 K tőkével, míg az előző évben 12 ily társaság létesült 6,770.000 K-val.

A bányászat, fémipar, gépgyártás és villamosság terén 33 iparvállalat létesült 25,800.000 K tőkével, míg az 1910. évben csak 19 ily vállalat keletkezett 5,610.000 K-val. Az idetartozó legnevezetesebb vállalatok a Magyar Fémkohó és Vegyipari Részvénytársaság 3,000.000 K-val, a Lang-féle Gépgyár Részvénytársaság 2,500.000 K-val, a Dobsinai Rézművek Részvénytársaság 1,750.000 K-val, az Általános Gépgyár Részvénytársaság 3,000.000 K-val stb.

Az építő technikai vállalatok száma 30-czal szaporodott, a melyek 13,618.000 K tőkét vettek igénybe, míg 1910-ben 20 ily vállalat létesült 14,390.000 K tőkével. A legjelentékenyebb e vállalatok közt a Telek Értékesítő Részvénytársaság 4,000.000 K, a Dr. Lipták-féle Vasbeton Építő vállalat 3,000.000 K, s a Magyar Általános Építő Társaság 1,000.000 K tőkével.

Vegyipari telep, élelmiszeripari, valamint mezőgazdasági ipart üzö részvénytársaság 19 alakult 16,795.000 K tőkével (1910-ben 20,040.000

K tőkével 17 vállalat). E vállalatok közül a legnagyobb figyelmet érdemlik a czukorgyárak, nevezetesen a bács megyei czukorgyár 5,000.000 K-val, és a baranyavári 1,500.000 K tőkével. Nagyobb vállalat a ruszkatói fapároló vállalat 3,000.000 K tőkével, továbbá a Continental gallér és kézelőgyár részvénytársaság 875.000 K-val, az első szolnoki gyufagyár 500.000 K-val stb.

Papirgyártással és sokszorosító iparral 16 új vállalat foglalkozik 2,141.000 K tőkével (az előző évben 9 vállalat 246,000 K-val). Első helyen szerepel a Schulhoff-féle nyomda részvénytársaság 750.000 és egy kinematograf részvénytársaság 300.000 K tőkével.

Keletkezett még 11 közlekedési és szállítási vállalat 27,157.000 K tőkével, szemben az 1910-ben 7,011.200 K-val alapított négy vállalattal. A legjelentékenyebb vállalat a torda—topánfalva—abrudbányai helyi érdekű részvénytársaság 14,804.600 K-val, a pozsonymegyei helyi érdekű vasutak 6,366.000 K-val, a bánffyhunyard—keleczeli helyi érdekű vasút 2,931.000 K-val, az országos szállitmányozó automobil közlekedési vállalat 1,500.000 K-val, a magyar Müller-vonat vállalat 1,000.000 K tőkével. Az egyéb különféle vállalatok közül (összesen nyolcz 5,875.000 K tőkével) említésre méltóbbak a Dávid-féle dobozgyár 2,400.000 K, a nemzetközi gáz izzófény részvénytársaság 2,400.000 K tőkével stb.

A vidéki új alapítások közül megemlítjük az új hitelintézeteket, szám szerint 182-t 36,135.600 K tőkével, míg az előző évben 149 ilyen létesült 29,489.800 K tőkével. Mindmegannyian kisebbek, csak a debreczeni bank- és váltóüzlet részvénytársaság, valamint az eszéki Szlavon Agrár Takarékpénztár birnak 1—1 millió K alaptőkével. Nehány nagyobb bank keletkezett még 5 és 700.000 K közt mozgó alaptőkével, a többiek 20.000 és 300.000 K tőke közt mozognak. A vidéken összesen 192 új ipari és kereskedelmi és közlekedési vállalat létesült 61,859.800 K tőkével, szemben 153-mal 60,179.800 K tőkével, 1910-ben, és az 1909-ben 28,069.000 K-val alapított 94 vállalattal. Ez a szembeállítás mutatja, mily mérveket öltött a vidéki alapítási mozgalom. A vidéken alapított vállalatok a legkülönbözőbb üzemeket ölelik fel. Tőkeerő tekintetében vizsgálva, legjelentékenyebbek: a sárvári műselyemgyár 2,000.000 K-val, a terzató—susaki villanyos sikló és villamos erőmű 1,500.000 K-val, a debreczeni szálló részvénytársaság 1,000.000 K-val, a sümegi mész- és téglagyár 1,000.000 K-val, Hirschfeld-serfőző Pécssett 1,000.000 K-val, a susáki autóbusz-vállalat 1,200.000 K-val, a dettai Hungaria és a dárdai Hunnia-malom 1—1 millió K-val stb.

A mi a tőkefelemeléseket illeti, ezek az elmúlt évben igen nagy mérvet öltöttek.

Mint legnagyobbakat említjük a következőket:

	Eddigi tőke	Felemelt új tőke
	k o r o n á k b a n	
Belvárosi takarékpénztár	12.500.000	16,000.000
Budapest erzsébetvárosi takarékpénztár . . .	5,000.000	10,000.000
Budapesti bank és zálogkölcson	15,000.000	20,000.000
Első magyar iparbank	6,000.000	10,000.000
Magyar általános hitelbank	60,000.000	80,000.000
Magyar bank és kereskedelmi részvénytárs. . .	40,000.000	80,000.000
Leszámitoló és pénzváltó bank	40,000.000	50,000.000
Magyar takarékpénztárak közp. hitelbankja . .	10,000.000	20,000.000
Magyar tisztviselők takarékpénztára	4,000.000	10,000.000
Magyar telepítő és parcellázó bank	2,500.000	5,000.000
Hermes magyar váltóüzlet	3,000.000	5,000.000
Központi kereskedelmi és iparbank	5,000.000	8,000.000
Magyar fakereskedők hitelintézete	3,000.000	4,000.000
Merkur váltóüzleti részvénytársaság	4,000.000	6,000.000
Országos iparbank	2,000.000	3,000.000

Ha hozzá vesszük a fel nem sorolt kisebb tőkeemeléseket, valamint a biztosító társulatok tőkeemelését, akkor azt látjuk, hogy 255,300.000 K-ról 372,370.000 K-ra emeltettek a tőkék, a mely összegre 179,732.250 koronás tényleges befizetés történt, mert az ujonnan kibocsátott részvények agiója 62,000.000 K-t tett ki. 1910-ben a tőkék 244,620.200 K-ról 346,050.000 K-ra emeltették; tehát névértékben 101,429.800 K-val. Ha az 1910. évi agiót hozzászámítjuk, akkor ebben az évben is nem kevesebb, mint 176,241.000 K fizettetett be. A többi részvénytársaság tőkeemelése az itt felhalmozott tőkét 108,372.500 K-ról 160,565.000 K-ra szaporította, míg ugyanez a tőkeemelés 1910-ben névértékben csak 14,049,800 K-át tett ki. Itt is csak a legjelentékenyebb tőkeemeléseket soroljuk fel:

	k o r o n á k b a n	
Rimamurányi vasművek rt.	32,000.000-ról	40,000.000-ra
Ganz-féle villamos rt.	8,000.000 „	12,000.000 „
Klotild vegyipar rt.	5,000.000 „	10,000.000 „
Magyar aszfalt rt.	3,800.000 „	5,800.000 „
Carlton szálló rt.	1,200.000 „	6,700.000 „
Magyar Siemens-Schuckert művek .	2,000.000 „	4,000.000 „
Magyar pamutipar rt.	724.800 „	2,000.000 „
Egyesült textilművek rt.	4,000.000 „	8,000.000 „
Phoebus villamos rt.	2,000.000 „	5,000.000 „

Budapesten 14 közlekedési vállalat tőkét 73,006.300 koronáról 98,145.000 K-ra emelte, tehát összesen 125,139.500 K-val.

A vidéki intézetek tőkeemelése nagyon ritkán nagyterjedelmű. Az elmúlt három évben nem kevesebb, mint 762 vidéki intézet emelte fel tőkét, nominalis értékben 249 millió K-val, a mihez az agió járul, a mely nevezetesen a régibb vidéki intézeteknél igen jelentékeny volt. A többi vidéki társulatok tőkeemelése jelentéktelen volt.

Az angol népszámlálásnak a népesedésre vonatkozó eredményei.

Az angol népszámlálásnak nem régiben jelent meg néhány legfontosabb eredménymegállapítása. Ugy Angliára, mint Wallésre és Skótországra nézve népszaporodást eredményez a számlálás. A legerősebb népesedési szaporulatot Wales mutatja fel. Ezzel szemben Írország, mint 1841 óta mindig, ezuttal is apadást mutat. A teljes számok az 1901—11-es évekre a következők:

	1901	1911	+	
Anglia és Wales	{ 32,527.843	34,043.076	+	10,5 ^o / _o
		2,032.193	+	18,1 ^o / _o
Skótország	4,472.103	4,759.445	+	6,4 ^o / _o
Írország	4,458.775	4,381.951	—	1,7 ^o / _o
Összesen :	41,458.721	45,216.665	+	9,1 ^o / _o

A fogytkozás Írországra nézve ismét világosan megállapítható, de csekélyeb volt, mint az elmúlt évtizedek bármelyikében 1841 óta. Írország lakosságának pontos számadatai az említett év óta történt népszámlálások szerint következőleg alakultak:

1841	8,175.124	1881	5,174.836
1851	6,552.385	1891	4,704.750
1861	5,798.967	1901	4,458.775
1871	5,412.377	1911	4,381.951

Az Angliában és Walesben összesen megszámlált 36,075.269 lélek közül férfi volt 17,448.476, a női nemhez tartozó pedig 18,626.793. E számok azt mutatják, hogy 1,178.317-tel több nő van, mint férfi. Befolyásolta ezt a számarányt az a körülmény, hogy nem számoltattak meg azok, a kik a hadsereg szolgálatában állanak, vagy pedig tengerészszolgálatot teljesítenek. Ezek száma mintegy 10.000 lehet, még pedig természetesen javakorabeli férfi. Ennek dacára erősen érezhető a nők számbeli túlsúlya a férfiakéval szemben.

A női lakosságnak a férfi lakossághoz való aránya Angliában és Walesben a 19. század folyamán nem igen erősen változott. Az 1861-iki népszámlálás alkalmával 1000 férfire 1057 nő esett. Majd a nők száma aránylag csökkenni kezdett, míg 1851-ben elérte az 1042-s arányt. Majd ismét ellenkező irányú mozgást tapasztalunk, míg azt nem látjuk, hogy 1901-ben, majd pedig 1911-ben is, 1000 főnyi férfi lakosságra 1068 főnyi női lakosság esik.

Tanulságos továbbá a városi lakosság szaporodása a vidéki lakosság rovására. Az arányszámok kereken a következők voltak a négy utolsó népszámlálás alkalmával:

	Városi lakosság	Falusi lakosság
1881	17,000.000	8,000.000
1891	20,000.000	8,000.000
1901	25,000.000	7,500.000
1911	28,000.000	7,750.000

Százalékszámokban kifejezve a városi lakosság következőképen viszonylott a falusi lakossághoz Angliában és Walesben:

	Városi lakosság	Falusi lakosság
1881	67·9%	32·1%
1891	72·0%	28·0%
1901	77·0%	23·0%
1911	78·1%	21·9%

Anglia és Wales 1137 városi kerülete 1911-ben 28,168.970 személyt szállásolt el, míg a 675 falusi kerületben 7,906.299 személy lakott. A városi kerületek lakosságának szaporodása az 1901—11. évi népszámlálások szerint 11.1%-re rugott, míg a falusi lakosság ugyanezen idő alatt csak 10.2%-os szaporodást mutat. Az előző évtizedben (1891—1901) e két számarány 15·2 és 2·9%-ot tett ki. Tehát a városi lakosság szaporodása az utolsó évtizedben az előzővel szemben körülbelül $\frac{1}{3}$ -ával apadt, míg a falusi lakosság gyarapodási aránya majdnem 4-szeresével szaporodott. A két arányszám utolsó tíz évben majdnem egyenlővé vált. Ez a figyelemre méltó eredmény az eddigi fejlődési aránynak nem felel meg.

Ebben az összefüggésben érdekes megfigyelni, hogy a viszonylag legerősebb szaporodás az utolsó 10 esztendőben már nem a nagy városokra esik (már mint nem a tíz legnagyobbra, London, Liverpool, Manchester, Birmingham, Sheffield, Leeds, Bristol, Westham, Bradford és Hull), hanem a 30—40 ezer lakosú városokra. Ezeknek lélekszáma Angliában és Walesben összesen 23.3%-tel szaporodott. Ezzel szemben

az 50—75 ezer lakású városok átlag csak 17·7⁰/₀-tel szaporodtak, míg a 10 és 15 ezer lakossal bíró városok harmadik helyen állanak 17⁰/₀-es gyarapodással.

Egészen más képet mutat Angliával és Walesszel szemben Skótország. Majdnem úgy látszik, mintha itt is hasonló problémák volnának keletkezõben, mint a melyek Irlandban már régebb idõ óta léteznek, bár távolról sem úgy kiélezve. Az tény, hogy a vidék elnéptelenedése Skóciában jelentékeny. Az összes lakosság szaporodása viszonylag háromszorta kisebb volt, mint Walesé. Ebben a gyarapodásban a falusi kerületeknek, azaz inkább grófságoknak (Counties), miként itt is nevezik õket, semmiféle részük nem volt. Egyetlen vidéki grófság sincs Skócziában, a mely a lakosság fogyatkozását ne mutatná. Ez a tünet nem új, de az utolsó években fokozott mértékben mutatkozik. A legkülönbözõbb eszközre gondolnak, hogy a bajon segítsenek. Ugy látszik, hogy a kisparaszt hitbizományok létesítésével nem vélték megtalálhatni a mindent jóvá tevõ szert. Ezért rövid idõ elõtt az ország két alapos ismerõje, lord Lovat és Stirling tervezeteket mutattak be a „Royal Scotch Arboricultural Society“-nek, melyekben az ország egyes részeinek erdõsítése sürgõsen javaltatik. Skótország földje ugyanis sok helyen nem nagyon alkalmas a mezõgazdasági termelésre, míg az erdõgazdaság igen jól jövedelmezhetne. Lovat és Stirling azt vélik, hogy egy 900 acre nagyságú terület, mint a melyet az 1902-ben kiküldött „Highlands and Islands Commission“ Glen Morban mezõgazdasági kultúra kezdésére ajánlott, legfõljebb 90 családot tarthatna el, abban az esetben ugyanis, ha minden család csak 10 acret, azaz 4 hektárt kapna. Ezzel szemben lehetségesnek tartják, hogy ha ugyanezt a területet erdõsítik, 300 család találhat rajta már az elsõ 20 éven belül megélhetést, míg 40 év leforgása alatt 600 család élhet meg rajta. Miután Glen Morban összesen 60.000 acre áll rendelkezésre, a mely terület alkalmas volna a rögtöni erdõsítésre, a falusi kerületek elnéptelenedésének így lehetne legjobban elejét venni. A költségeket a tervezõk nem tüntetik fel tulnagyon. Okvetlenül szükséges lesz, hogy a kormány figyelemmel kísérje Skótország falusi lakosságát. Az elnéptelenedésnek idejekorán utját kell állnia, ha nem akar olyan állapotokat, a melyek Irországot oly borzasztó helyzetbe sodorták.

Alkoholtilalom Uj-Zeelandban.

Nemrégiben Uj-Zeelandban referendummal döntöttek a szeszkimérés állami tilalmazásának kérdésében. A népszavazás során a prohibitio

mellett szavaztak 255.919-en, ellene volt 202.623 szavazat. Az alkotmány értelmében az elfogadáshoz legalább a leadott szavazatok 60°/o-a lett volna szükséges. Minthogy ez a számarány nem éretett el teljesen, sőt csak 56°/o szavazott a prohibíció mellett, egyelőre minden a régiben marad. Ha a javaslatot elfogadták volna, akkor az alkoholtartalmú italok kimérésének Új-Zeelandban 1915. év végével meg kellett volna szünnie. Legalább is így szólt a javaslat.

Bár az újzeelandi lakosságra fejenként kisebb pálinka-, kisebb bor- és kisebb sörfogyasztás esik, mint Németországban vagy Franciaországban, az ittassági esetek mégis meglehetősen gyakoriak. Németországban egy lakosra számítva az 1902—906. években (angol mérték szerint) 1·55 gallon pálinkát, 1·45 gallon bort és 26·10 gallon sört — Franciaországban 1·36 gallon pálinkát és 30·70 gallon sört fogyasztottak. Új-Zeelandra nézve az összevetési számadatok (1904—1908) 0·77 gallon pálinka, 0·14 gallon bor és 9·71 gallon sör. Hogy az ausztráliai adatokat is összevethessük, megjegyezhetjük, hogy itt a fogyasztás ugyanazokban az években 0·73 gallon pálinkát, 0·65 gallon bort és 10·37 gallon sört tett ki. Egyéb angol gyarmatokban a fogyasztási szám lényegesen csekélyebb; így Canadában 0·86 gallon pálinka, 0·09 gallon bor és 5 gallon sör. Részegség miatt Új-Zeelandban 1907-ben 10.186 személyt büntettek, a mi 11-et jelent 1.000 főnyi lakosból. Az újzeelandi állami életbiztosítás már 1882-ben külön osztályt létesített abstinensek részére. A keresztülvétel alkalmával azonban oly nagy nehézségek mutatkoztak, hogy ez az osztály időközönként kedvezőtlenebb osztalékot hozott, mint a többiek. Ausztráliában egy nagy életbiztosító társaság („Australian Temperance and General Mutual Life Assurance Society“) hasonló törekvéseket vett fel programjába, hogy a risicót tartózkodásra való neveléssel javítsa.

Új-Zeelandban egyelőre az alkoholeladás csak vasárnap tilos, ép úgy, mint az ausztráliai Commonwealth legfontosabb államaiban Új-Dél-Walesban és Victoriában. Minden valószínűség szerint néhány év múlva meg fogják ismételni a népszavazást az alkoholmérés teljes tilalmára vonatkozólag, a mikor is sikerülni fog minden bizonynyal az eltiltáshoz szükséges, hiányzó 4°/o-nyi szavazatot megszerezni.

A székesfőváros socialpolitikai programja.

Dr. Wildner Ödön tanácsnok és dr. Ferenczi Imre socialpolitikai szakelőadó a következő programot dolgozták ki a székesfőváros socialpolitikája számára, melyet a socialpolitikai bizottság el is fogadott:

I. Általános socialpolitika.

1. Társadalmi statistika a vagyontalan néposztályok helyzetéről.

a) Háztartási felvételek a munkások, altisztek, általában kisemberek és városi alkalmazottak köréből;

b) lakásegészségügyi felvételek;

c) ipari-socialis felvételek (pl. otthoni munka) stb.

2. Lakásügy.

a) Az építési program meghatározása;

b) kislakások, népszállók, népházak, szükséglakások és menhelyek kezelése;

c) lakáspiaczi statistika az egy- és kétszobás bérbeadó lakások folytatólagos nyilvántartása alapján;

d) a lakásfelügyelet ujjaszervezése és központi irányítása;

e) békéltetés és közvetítés vitás lakásbérleti ügyekben;

f) a központi lakásegyesület ügyei;

g) a lakáshivatal ügyei;

h) a közép- és munkásosztály szervezetei részéről létesítendő kislakások és lakástelepek támogatása.

Közvetlen feladatok: lakó- és lakásnyilvántartó a községi lakásokról, lakásegészségügyi felvételek, lakásfelügyelők nevelése, a lakáshasználati szabályzat és a lakásközvetítési szabályzat megállapítása, a férfi és női ágybérletők különválasztása, a népszállók szaporítása, a lerombolandó városrészekből kilakoltakról való gondoskodás, diákszállók, egészségtelen házak átvétele és kijavítása, új városi területek szabályozása a közhasznú lakásépítés céljára, országos lakásügyi congressus előkészítése.

3. A nép élelmezését előmozdító társadalmi szervezetek ügyei (pl. munkásfogyasztási szövetkezetek és alkohol nélküli éttermek).

4. Hatósági tanácsadók vagyontalanok számára (a jogi és közigazgatási, valamint az orvosi tanácsadás, kivált a tüdővész- és alkohol-ellenes küzdelem céljaira).

5. A népegészségügyet előmozdító intézmények.

a) Családi kertbérletek a székesfőváros földjén;

b) parkok;

c) játszóterek;

d) erdei üdülőtelepek és iskolák;

e) kerti és mezei foglalkoztató telepek;

f) dispenserek;

g) népfürdők és iskolafürdők.

6. Anya- és gyermekvédelem.

a) Kerületi anyaotthonok és csecsemő-dispenserek;

- b)* középponti csecsemő intézet (kórház jellegű csecsemőotthon);
- c)* hatósági dajkaközvetítés;
- d)* állandó testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvedő gyermekekről való gondoskodás, (óvoda siketnémák számára, nyomorék gyermekeket foglalkoztató intézet, kezdő ideg- és elmebeteg gyermekeket gondozó intézet, kifejezetten hülyék, valamint epileptikus gyermekeket ápoló intézet, a gyógyíthatatlan gyermekek külön intézeti gondozása);
- e)* tüdővésztes gyermekek mentése (dispenserek, népsanatoriumok, üdülőtelepek stb.);
- f)* a gyermekkinzások és a gyermekek gazdasági kizsákmányolása elleni küzdelem;
- g)* az árvák modern ellátása;
- h)* a züllött és züllés veszélyének kitett gyermekek mentése;
- i)* a gyermekvédelemmel foglalkozó hatóságok és társadalmi szervezetek munkájának központi irányítása, illetve ellenőrzése.

7. Gazdasági népnevelés. (Az ismétlő [gazdasági és háztartási] iskolák, iparostanoncz-iskolák és tanfolyamok, a technikai rajz-, ének- és zeneoktatás egységes irányítása és továbbfejlesztése.)

- a)* Önálló épületben elhelyezendő iparostanoncz-iskola a nappali oktatás céljaira;
- b)* tanonczotthonok létesítése, részben az előbb említett épülettel való kapcsolatban;
- c)* iparostanoncz előkészítő iskola;
- d)* a tanonczok testi és szellemi nevelésének továbbfejlesztése (tornászás, játék, szakirányú tankönyvek pályázat útján való beszerzése, az állampolgári oktatás kiépítése, a magasabb elméleti képzettséggel ipari pályára lépett tanonczok megfelelő elméleti oktatása, olvasótermek, énektanítás, ifjúsági egyesületek);
- e)* a munkaadók bevonása az iparostanoncz iskolai életbe;
- f)* a fiu- és leánytanoncziskolák fokozatos szakirányú tagozása (a műhelyoktatás kiépítése, lehetőleg csak szakképzett tanítók alkalmazása);
- g)* a tanoncziskolai és háztartási tanítókat és tanítónőket képző rajz-szakipari és szlőjd tanfolyamuk;
- h)* háztartási leány és illetőleg ipari irányú fiu ismétlőiskolák (berlini pamutmunka, piperekosár és sásfonó, gépkötő tanfolyamok, kosárfonás, faeszközök készítése, virágkertészet stb.);
- i)* szlőjdoktatás elemi iskolákban, fa és fémipari kézügyesítés a polgári fiuiskolákban;
- j)* az iparrajziskolai tanműhelyek és tanfolyamok szaporítása, az inasotthonba felvett inasoknak mesterlegénynyé kiképzése.
- k)* Az ipari pályaválasztás gazdasági és egészségügyi irányítása;

szoros kapcsolat teremtése a népiskola, a tanonczközvetítés s az ipari munkaadók között, az ipari pályára készülő ifjúság utbaigazítása végett.

8. Culturális népnevelés.

a) A fővárosi könyvtár és népházat magában foglaló új közművelődési intézet;

b) városi fiókkönyvtárak és hírlapszobák;

e) a szabadoktatás intézményeinek ügyei;

d) a fővárosi muzeumok ügyei;

e) színházügyek.

II. Munkásügyi socialpolitika.

A) A dolgozó munkások védelme.

1. Az emberséges munkabér és munkaidő biztosítása a közszállításoknál.

2. Fővárosi központi békéltető hivatal.

3. A munkásügyi törvényhozás véleményezése, illetve sürgetése.

4. A munkások érdekképviselői ügyei (munkáskamarák, szakszervezeti otthonok stb.).

5. A nemzetközi munkásügyi egyesületek és congressusok munkájának állandó szemmeltartása.

B) A munkanélküliek gondozása.

1. A munkanélküliségi statistika kiépítése (folytatólagos felvétel a szakszervezetek, munkaközvetítő intézetek és a munkásbiztosítási pénztárak bevonásával, egy időpontra vonatkozó városi felvételek).

2. A munkaközvetítés községeítése, paritásos alapra helyezése és szakirányú kiépítése.

3. A közmunkák és közszállítások szabályozása a munkanélküliség enyhítése szempontjából.

4. A munkanélküliek közvetlen segélyezése:

a) pénztámogatással;

b) inségmunkával.

C) A főváros közvetlen munkásainak gondozása.

1. Munka- és életviszonyaiknak állandó szemmeltartása.

2. A bér- és munkaviszonyok rendezése.

3. A fővárosi munkások aggkori és rokkant biztosítása.

4. Munkásjóléti üzemi intézmények.

5. Munkásválasztmányok.

6. A bérfizetés napjának hétköznapra áttétele.

Az osztrák lakásalap.

Mint a magyar, úgy az ausztriai városokban, nevezetesen Bécsben, évtizedek óta mindinkább fokozódó lakásinség tapasztalható. A lakás-szükséget azzal magyarázzák, hogy az építési tevékenység nem tart lépést a lakosság szaporodásával. Ez nyilvánvaló. Az utolsó húsz évben ugyan megpróbálták a bajon segíteni, de kevés eredménnyel. 1892-ben az akkori liberálisok sürgetésével sikerült nagy nehézséggel egy törvényt keresztül erőltetni, a mely szerint a munkáslakásos új építkezések kedvezményeket élveznek. Böhm-Bawerk, a ki akkor pénzügyministeriumi tanácsos volt, a képviselőházban azt igyekezett bemutatni, hogy Ausztriában igazi lakásnyomor nincs és ha van is itt-ott, az nem országos, hanem helyi jelentőségű. Ezzel az érveléssel azt akarta bizonyítani, hogy a törvényben igényelt huszonnégy éves adómentesség felesleges, mert ha a lakásnyomor helyi jelenségű, akkor megszüntetésére nincs szükség nagy állami eszközökre. Ez az érvelés nem hatott és a kormánynak végre is meg kellett adni a 24 éves adómentességet; az a kedvetlenség, a melyet a kormány tanusított, a törvény alkalmazása körül is érvényesült. 1892-től 1901 végéig e törvény alapján mindössze 319 ház épült egész Ausztriában, a mi bizony igen apró szám, szemben azzal a nagy lakás-hiánnyal, a mely akkor már javában létezett. E törvény fiascója vezetett 1902-ben egy második törvény betérjesztésére, a melynek ugyancsak az volt a célja, hogy olcsó munkáslakásos házak építését elősegítse. Ezzel az új törvénnel az előző hibáit akarták jóvá tenni. Míg az első törvény csak a munkaadókhoz és „emberbaráti intézményekhez“ fordult és csak ezeknek biztosított adómentességet, az 1902-s törvény szerint mindaz élvezi az adómentességet, a ki akar és a a kinek módjában áll olcsó és egészséges lakásokat produkálni. E törvény hatása már kedvezőbb volt, de azért még távolról sem volt elég a lakásnyomor enyhítésére. 1902-től 1908-ig mindössze 1.266 adómentességi kérvény nyújtott be. 1909-ben további 738 folyamodvány érkezett be, a melyek közül 339 engedélyeztetett. Iparúzők panaszkodnak, hogy a hatóság nagy nehézségeket támaszt, ha a törvény alapján munkáslakásokat akarnak építeni. Miután a munkások nem szívesen laknak gyári lakásokban, a kormánynak nem kellett attól tartania, hogy e nehézségek miatt a munkások támadni fogják. Kétségtelen, hogy ha a kormány az összes adómentességi kérvényeket figyelembe is vette volna, ez nem sokkal többet tett volna, szemben a nagy lakásnyomorról, mint egy csepp víz a tengerben.

Miután tehát mind a két lakástörvény hatástalan maradt, a kép-

viselőház drágasági bizottsága kezdeményezett egy harmadik lakástörvényt. E bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kormánynak nem szabad azzal megelégednie, hogy a lakáskérdést negative igyekezék megoldani azzal, hogy bizonyos építkezéseket meg nem adóztat, positiv módon is be kell avatkoznia, a mennyiben a kamatbiztosítás vállalásával az építési hitel elnyerését és ezzel lehetővé teszi olcsó és egészséges lakások építését. Így lépett be a Wohnungsfürsorgefonds eszméje a gyakorlati sociálpolitikába. Mint annak idején Böhm Bawerk, úgy most Bilinski pénzügyminister szabadkozott, de végül is kénytelen volt engedni.

A *Wohnungsfürsorgefond* keletkezését az 1910. évi december hó 22-iki törvénynek köszöni. Célja a legnagyobb lakásnyomor enyhítése azzal, hogy segítségével az építési tevékenység elősegíttessék, mindenekelőtt azonban a közhasznú kislakásépítés építőszövetkezetek révén könnyíttessék. A Wohnungsfürsorgefonds alapvető elméletét a bécsi 1910-iki lakásügyi congressuson Rauchberg fejtette ki. E szerint a közhasznú építkezési tevékenység hitelnehézségekkel küzd. Elsőhelyi jelzálogkölcsonokban nincs hiány, de második helyen valókat nehéz elhelyezni. A nagy jelzáloghitelezők, bankok, takarékpénztárak stb. a pupilláris biztosság áthághatatlan határaihoz vannak kötve. Mig pupilláris biztosságú elsőhelyi jelzáloghitelben a tőkepiacra bőség van, elcsenevészedik az építőtevékenység másodhelyi hypothekák és építési költség hiánya folytán.

A Wohnungsfürsorgefondnak célja, lehetővé tenni másodhelyi jelzálogkölcsonök felvételét, a mennyiben átvállalja a garantiát kamatoztatásukért.

A törvény 3. §-a értelmében az alaphoz a következő összegek utaltatnak:

1911-ben és 1912-ben összesen	1,500.000	korona
1913-ban	1,300.000	„
1914-ben	1,500.000	„
1915-ben	2,200.000	„
1916-tól 1918-ig évenként	2,500.000	„
1919- és 1920-ban évenként	3,500.000	„
1921-ben	4,000.000	„

Meghatározza a törvény, hogy milyennemű építkezések javára szolgáljon a hitelsegély; megszabja úgy, mint az 1912-iki törvény a kislakás fogalmát és pupilláris biztosságúnak mondja ki a Wohnungsfürsorgefonds által biztosított kölcsönöket. Tizenegy éven belül az állampénztár a Wohnungsfürsorgefondnak 25 millió koronát fog rendelkezésére bocsátani. Az alap által teljesített jótállás 200 millió koronát túl nem haladhat.

Némely lakásreformer meglehetősen sokat vár a lakásalaptól. Mint minimumot azt remélik, hogy az általa nyújtott hitel széleskörű építési tevékenységet fog előidézni, a mely már enyhíteni tudja a lakásnyomort. Ugy vélik, hogy mintegy 500 millió korona jut majd mozgásba a kamatgarantálás foytán. Ugyanis ugy számítanak, hogy a jótállási alap egy-egy milliója elegendő arra, hogy nyolczmilliónyi másodhelyi jelzalogkölcönt garantáljon; tehát az alapnak 25 milliója kezeskedik kétszázmillió korona kamataiért, vagyis az egész 500 milliónyi összes építő tőke 40 százalékaért. 50⁰/₀-ot, azaz 250 milliót, első helyen fedeznek a hitelintézetek és a 10⁰/₀-ot, azaz 50 millió koronát kell, hogy az építő szövetkezetek maguk teremtsenek elő. De sőt még az építőtőke ezen 10⁰/₀-át sem kell mindig az építőszövetkezetnek megszerezni, mert egy 1911. deczember 28-iki törvény szerint a lakásalapot 1911-és 1912-re a provideált 1,500.000 koronás összegben kívül még egy kétmillió koronás rendkívüli összeggel dotálják. Ezen pótösszegnek azt a célt kellene szolgálnia, hogy közhasznu építőszövetkezeteknek előlegeket biztosítson, ha a telephelyükön uralkodó lakásszükség enyhítésére tagjaik számára kénytelenek építeni, a mire saját eszközeik nem elegendők. Egyes építő szövetkezetek tehát még a fentemlitett tiz százalékot is előlegképen kapják, a melyet egyedül maguknak kellene előteremteniök. Az Ausztriában uralkodó rendkívül nagyfokú lakásinség következtében sokan javulást várnak a lakásalaptól. Mások meg igen pessimistikusan néznek eléje, azt mondván, hogy akár egész Ausztria, akár csak Bécs lakásviszonyait vesszük figyelembe, az az 500 millió, a mely a garantált alapok jóvoltából legjobb esetben forgalomba kerülhet, édes kevés.

Vegyük előbb Bécset. Az osztrák lakásreform-központ (Centralstelle für Wohnungsreform) számítása szerint a bécsi házak száma (Floridsdorf nélkül) az utolsó évtizedben kerek 3800-zal, azaz 11.3 százalékkal emelkedett. Ezalatt az idő alatt azonban a lakosság majdnem 280.000 fővel (24.8⁰/₀) gyarapodott. Mivel Bécsben egy házra átlag 50 személy jut, a 3800 új házban 190.000 személy nyerhetett elhelyezést. Mi történt tehát a többi 90.000 új lakossal? Kellett, hogy ezek vagy az új, vagy a régi házakat túlszufolják. A munkáskerületekben, mint a milyenek Favoriten, Ottakring, Brigittenau, a túlszufoltság tovább nem fokozható. Ezekben már 69.9—65.2 és 68.8 személy esik egy-egy házra. Üres lakás pedig nincs. Egész Bécsre számítva, az üres lakások 1907-ben 1.09 százalékot, 1910-ben már csak 0.3 százalékot tettek. De ezek mind nagyobb lakások voltak. A 10. és 16. kerületben kénytelen volt a városi tanács 250 sükséglakást építeni, sőt meg akarják engedni, hogy a háztulajdonosok az eddiginél nagyobb szabadsággal adhassanak ki pincze-

lakásokat. Nem sokkal jobban állanak a lakásviszonyok a vidéki városokban sem.

Azok, a kik a Wohnungsfürsorgefondban nem biznak, így érvelnek: Ha a legkedvezőbb esetet vesszük, vagyis ha tíz éven belül építésre fordítatik az a bizonyos mobilissá lett 500 millió, akkor is mit érnek vele? Az ausztriai lakosság évi gyarapodása legalább 300.000 lélek. Ha ezeket új lakásokban akarják elhelyezni, legalább évi 75.000 új lakásra van szükség. Ha egy házra tizenkét lakást számítanak évenként, 6·250, azaz tíz év alatt 62·500 háznak kellene épülnie. Az építési költsége e szerint a számítás szerint, igen alacsonyan kalkulálva, azaz egy házra százezer koronát véve fel, évi 625 milliót, azaz tíz év alatt 1911-től 1920-ig 6·875 millió koronát igényelnének. Ez azonban az adott viszonyok közt teljesen ki van zárva, kivéve, ha az állam megfelelő adókedvezményekkel a magántőkének oly fényes kamatoztatást helyez kilátásba, hogy teljes hevével az építési üzletre veti magát. Ily kísérleteket azonban az állam aligha fog tenni. Azt vélik tehát, hogy nem is kell sok pessimizmus annak az előrelátásához, hogy a lakásreformerek ama jóakarátú törekvései, hogy a lakásnyomort a kapitalistikus társadalomban meg lehet szüntetni, kevés sikerrel fognak járni. A míg a lakás árúszik, addig a lakásviszonyok tartós javulása nem várható.

Ezzel azonban még a socialdemokraták sem akarják azt mondani, hogy a lakásalap felesleges, bár felfogásuk megegyezik a fentebb tolmácsolt nézettel. Sőt ellenkezőleg. Ha segítségével csak néhány építőszövetkezet jö is létre és csak 5000 új lakás termeltetik, máris nem megvetendő eredmény.

A X ik nemzetközi lakásügyi congressus Hágában.

A nemzetközi lakásügyi congressusok nemzetközi bizottsága a legutóbb Brüsszelben tartott ülésében megállapította az 1913. év szeptemberében Hágában tartandó X-ik nemzetközi lakásügyi congressus napirendjére tűzendő kérdéseket és felkérte a magyarországi tagjait (dr. Bárczy István polgármester, dr. Wildner Ödön tanácsnok és dr. Ferenczi Imre socialpolitikai szakelőadó), hogy nevezzék meg az egyes kérdések magyar előadóit.

A congressus kérdései a következők:

I. A lakásviszonyok megjavítása a falvakban. Kivánnak tájékoztatást mindarról, a mi a falusi lakásviszonyok megjavítása érdekében az országban történt, a törvényhozás esetleges rendelkezéseinek megemlítésével.

Kivánják továbbá az eddigi eredményeknek tapasztalati alapon való elbírálását és az akár a törvényhozás, akár a gyakorlat terén szükségesnek mutatkozó pótlások vagy módosítások megjelölését.

Meg kell különböztetni:

- a) a házakat, a melyek a lakók tulajdonában vannak;
- b) a házakat, a melyekről a vállalkozó gondoskodik;
- c) végül a házakat, a melyeket mások bocsátanak bérbe, mint a b) alatt említettek.

Tárgyalni kell azokat a törekvéseket is, a melyeknek célja a falusi munkások részére kertet, illetve haszonföldet biztosítani.

Különös fontosságot tulajdonítanak a saját házukban lakók részére nyújtandó javítási, átalakítási vagy újjáépítési hitel kérdésének.

Kérik, hogy különösen tényeket és statisztikai adatokat közöljenek, valamint a végeredményeket foglalják össze.

II. Rossz lakásoknak megjavítása és használaton kívül helyezése.

Micsoda intézkedések vannak érvényben országukban:

- a) a hibás lakások megjavítása;
- b) a javításra már alkalmatlan lakásoknak használaton kívül helyezése (pl. kisajátítás, lakhatatlannak nyilvánítás) tárgyában?
- c) különösen az egészségtelen városterületek övezeti kisajátítása tárgyában.

Mindkét esetben mily rendelkezések vonatkoznak:

- a) a tulajdonosra (javítás céljára szolgáló előleg kisajátításnál vagy lakhatatlanná nyilvánításnál kártérítés);
- b) a lakóra (más lakás kijelölése a község anyagi támogatásával vagy anélkül).

A mennyiben a kilakoltatott lakók részére az építkezés a község terhére vagy annak támogatásával történt, azokat korábbi lakóhelyük közelében helyezték-e el? Mily alapelvek szerint állapították meg a lakásbéreket? A lakások állandóan azok javára váltak, a kiknek számára azokat építették?

A mennyiben a kilakoltatottak elhelyezése céljából nem építettek, mi volt ennek az oka? Közvetett úton gondoskodtak-e arról, hogy a kilakoltatottak a község pénzügyi támogatásával vagy a nélkül lakáshoz jussanak? avagy ez a különös gondoskodás szükségtelenné látszott? Ha igen, miért s vajjon ez a felfogás be is igazolódott-e?

Kényszeríti a törvény a községeket, hogy a nevezett rendelkezések valamelyikét foganatosítsák s ha igen, melyek e törvényes rendelkezések?

A kormány a szóban forgó rendelkezések folytán fölmerült költségek egy részét átvállalja-e?

Mily tanulságok vonhatók le a hazájukban tapasztalt eredményekből?

Kérik, hogy különösen tényeket és statisztikai adatokat közöljenek, valamint a végeredményeket röviden foglalják össze.

III. Túlzsufolt lakások. Mit értenek drszágukban túlzsufolt lakások alatt? A túlzsufoltság fogalmát a törvény vagy helyi szabályzatok állapítják-e meg?

Mily rendelkezések vannak érvényben országukban a lakások túlzsufoltsága ellen? Milyen hatóságok bocsátották ki ezeket a rendelkezéseket?

E rendelkezések keresztülvitelére mely eszközök szolgálnak s mily eredményeket érnek el azokkal? A mennyiben a rendelkezések foganatosítására semmiféle eszközzel nem törekednek, mi az oka ennek a hiánynak?

A lakászsufoltság ellen foganatosított intézkedések kapcsán fölmerült-e a nagy családok elhelyezéséről való különös gondoskodás szüksége s ez a gondoskodás miben állott?

Miféle tapasztalati tanulságok vonhatók le az országban érvényes törvényhozásból és közigazgatási gyakorlatból?

Kérik, hogy különösen tényeket és statisztikai adatokat soroljanak fel, valamint a végeredményeket röviden foglalják össze.

IV. A városfejlesztés joga. Van-e országukban a községeknek joguk arra, hogy városépítési tervek készítésével az új városnegyedek keletkezését szabályozzák?

Kötelesek-e a községek városszabályozó tervek készítésére? Ha igen, mily esetekben s a törvény e rendelkezés eredményességét mily eszközökkel biztosítja? A szabályozó terv mely vagyontárgyakra terjed ki?

A község mily eszközökkel akadályozhatja meg azt, hogy a telkek a szabályozási tervtől eltérőleg parcelláztassanak?

Mily czímen követelheti a község a földek felosztását? (kisajátítás, tagosítás.)

Van-e a telektulajdonosnak joga a felosztáshoz, ha a szabályozási tervhez hajlandó alkalmazkodni? Kívánhatja-e a tulajdonát képező telekre vonatkozólag szabályozási terv készítését, ha ez arra a területre nézve még nem készült el. Mikép szabályozták e kérdéseket?

Van-e törvényes intézkedés arra nézve, hogy a községi tulajdonban levő háztelkeket hogyan kell hasznosítani?

Milyen tapasztalati tanulságok vonhatók le az országukban érvényes törvényi és gyakorlati igazgatási rendelkezésekből?

Kérik, hogy különösen tényeket és statisztikai adatokat soroljanak fel, valamint a végeredményeket röviden foglalják össze.

V. *A lakásügy fejlődése az utolsó években.* Kivánnak a lakásügy fejlődéséről a bécsi IX. nemzetközi lakásügyi congressus elé terjesztett jelentés folytatásaként tömör és összefoglaló jelentést, a mely az országban az utolsó években a lakásügy terén tett minden haladásról beszámol.

Ez a jelentés nyújtson mindenekelőtt tájékoztatást a törvényhozásnak és közigazgatásnak a lakásügy terén tett intézkedéseiről, ismertesse a közhasznú építkezési mozgalom gyakorlati eredményeit és mutassa be végül azokat az eredményeket, a melyeket a községek és más közhatóságok közvetlen építési actiójának köszönhetni.

A magyar bizottság elnökének dr. *Bárczy István* polgármesternek felkérése folytán a congressus első kérdéséről, a mezőgazdasági munkáskérdésről, *Ipolyi-Keller Gyula* gazdasági akadémiai igazgató, minis-teri biztos, a negyedik kérdésről, a városfejlesztés jogáról dr. *Harrer Ferencz* székesfővárosi tanácsnok, a magyarországi lakásügy haladásáról az utolsó években szóló összefoglaló jelentést pedig dr. *Ferenczi Imre* socialpolitikai szakelőadó fogja a congressus elé terjeszteni.

F. I.

Sztrájk ellen való biztosítás

A németbirodalmi statisztikai hivatal kiadványa, a Reichsarbeitsblatt, rövid idő előtt figyelemreméltó áttekintést közölt a sztrájkbiztosítás szervezetéről néhány fontos külállamban. Azok az eszközök és intézmények, a melyekkel a munkaadó-szervezetek az egyes országokban igyekeznek kielégítő mértékben védekezni a sztrájkokból származó veszteségek ellen, természetesen igen különbözők. Feltűnő mindenekelőtt, hogy a külföldi munkaadó védelmi kötelek, nevezetesen azok, a melyek egy „ellenállási alap“ gyűjtését célozzák, majdnem mindannyian lényegesen magasabb összeget szednek be tagdíjképpen, mint az a német sztrájkkártalanítási társulatoknál szokás. Így például egy olasz sztrájk-elhárító szövetség évi tagdíj fejében az évenként kifizetett bérek 1 százalékát szedi be, a mely százalék 3°/o-ig emelkedhetik szükség esetén. Ez éppen tiszserese annak a hozzájárulásnak, melyre a Deutscher Industrieschutzverband kötelezi tagjait. Emellett sztrájk esetén való kártalanítás csak a tizenhatodik sztrájknaptól kezdve fizettetik és legfeljebb harmincz napig jár. Franciaországban a sztrájk ellen való biztosítás céljaira egy dekretum következtében kölcsönösségen alapuló biztosítótár-

sulatok léteznek, a melyek hasonlóképpen csak korlátolt időtartamra (szabály szerint a sztrájk negyedik napjától kezdve, illetőleg 28 napon át) fizetnek sztrájkkártalanítást. A hozzájárulás itt vagy az egyes ágak sztrájkveszedelme vagy a biztosítás tárgyai szerint csoportonként van pontozva és a biztosított összeg 0.50—3.50 százaléka közt mozog.

Egész Franciaország területére szóló általános sztrájk a biztosításból ki van zárva. A két osztrák Zentralverband, az österreichischer Arbeitgeber-Hauptverband és a Hauptstelle österreichischer Arbeitgeberorganisationen, valamint a norvég és a két svéd központi munkaadószövetség szabályai csak általános határozmányokat tartalmaznak a tagok támogatását illetőleg sztrájkok esetére. Ellenben a svéd munkaadóegyesület, valamint a finnországi általános munkaadószövetség tulajdonképeni sztrájkbiztosítást létesített. Utóbbi társaság módot nyújt arra, hogy az általános károk, valamint a nyersanyagok és félgyártmányokban letett tőke 6°/_o-a biztosíthatók legyenek. A prémiumok az első három évre nézve a biztosított összegek 2¹/₂ százalékában vannak megállapítva. Ezen idő letelte után a biztosítottak veszélyességi csoportokba fognak osztatni.

Munkanélküliség.

A *Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete* május 18-án délután 6 órakor az egyetem közgazdasági seminariumában Földes Béla dr. országgyűlési képviselő, udvari tanácsos elnöklete alatt választmányi ülést tartott, a melyen a következő választmányi tagok jelentek meg: Bartóky József dr. államtitkár, Papp Árpád és Létay Gusztáv ministeri tanácsosok, Pap Géza dr. és Pap Dezső dr. osztálytanácsosok, Heller Farkas dr. és Somogyi Manó dr. egyetemi m. tanárok, Székács Antal fővárosi bizottsági tag, Bud János dr. ministeri titkár, Ferenczi Imre dr. socialpolitikai szakelőadó, Kis Adolf igazgató és mások. Az elnök bejelentette, hogy a földmivelésügyi minister 1500 korona évi segélyt utalványozott az egyesületnek. A tagok száma is állandóan szaporodik. A hathatósabb propaganda érdekében a választmány elhatározta, hogy évnegyedenként egy egyesületi értesítőt ad ki, a mely valamennyi tagnak megküldetik, valamint az egyesület titkárságában egy a munkanélküliség kérdésére vonatkozó kézikönyvtárt szervez. Az egyesület tárgyi munkája jelenleg egy a munkaközvetítés kérdéséről a jövő ősszel rendezendő enquete előkészítésére vonatkozik. Eddig Létay Gusztáv, Farkas Elek, Mayer Károly dr. és Böhm Vilmos küldtek

be részletes jelentéseket a magyarországi munkaközvetítésről. Az országos enquete, a melybe az összes érdekelt ministeriumokat, hatóságokat, ipari- kereskedelmi- és munkásszervezeteket kívánják bevonni, a vitát előadások fogják bevezetni és pedig a nyilvános munkaközvetítés a külföldön, a munkaközvetítés jelenlegi állapota és bírálata Magyarországon, a tanonczközvetítés és tanoncznevelés és a nemzetközi munkaközvetítés czimén. A választmány a munkanélküliségi statistika szervezésének kérdésével is foglalkozott. A munkanélküliség és a kivándorlás viszonyának tanulmányozására több kiváló szakembert kért föl az egyesület, a kiknek jelentései az egyesület nemzetközi szemléjének e kérdéssel foglalkozó számában fognak megjelenni. Külön két előadás fogja (Dr. Ferenczi Imre és Dr. Pap Géza) az egyesület vitáját a munkanélküliség esetére való biztosítás facultativ és kötelező formájáról bevezetni. Nagyobb vitát keltett az a nemzetközi egyesülettől felvetett kérdés, hogy miként csökkenthető a munkanélküliség a közszállításoknak és közmunkáknak czélszerűbb időben való elosztása útján. Bartóky József dr. államtitkár és Papp Árpád ministeri tanácsos gyakorlati szempontból igen fontosnak tartották a kérdést. A választmány Földes Béla elnök javaslatára kimondotta, hogy erről a kérdéstről 300 korona jutalommal irodalmi pályázatot ír ki, a melynek részletes feltételeit alább közöljük. Egy vállalkozónak azt a javaslatát, hogy az egyesület fejtsen ki propagandát az üvegfuvásnak, mint a munkanélküliek foglalkoztatására alkalmas iparágának, a székesfőváros iparrájszkolájában való tanítására nézve, egy szakembernek adták ki véleményezés végett. Végül a választmány a nemzetközi egyesületnek ez évi szeptember hó 5. és 8-ika között Zürichben megtartandó nemzetközi választmányi ülésre dr. Földes Béla elnököt, Papp Árpád min. tanácsost, dr. Pap Dezső min. osztálytanácsost, dr. Somogyi Manó egyetemi magántanárt és dr. Ferenczi Imre titkárt küldötte ki.

* * *

A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete nyílt pályázatot hirdet a következő kérdéstről:

„Mikép kellene a közmunkákat és közszállításokat szabályozni, hogy különösen a megfelelő időbeli elosztásuk folytán a munkanélküliség a lehetséges legnagyobb mértékben csökkentessék.“

A pályadíj: 300 korona.

Az egyesület felhívja mindazokat, a kik e munka megírására pályáznak, hogy dolgozatuk tervezetét és legalább egy kidolgozott fejezetet 1913. márczius 31-ig az egyesület titkáránál, dr. Ferenczi Imrénél (IV., Városház-utca 16., II. 1.) nyujtsák be.

A bemutatott részletek írógéppel irandók, jeligével és jeligés levél kíséretében küldendők be. A megbízást az a pályázó nyeri el, a kinek tervezetét az egyesület választmányától kiküldött bíráló bizottság a legjobbnak itéli.

A harminczegyedek német jogászgyűlés.

A harminczegyedek német jogászgyűlés folyó évi szeptember hó 3—12-ike közt Bécsben lesz. A mióta a német jogászgyűléseket tartják, 1860 óta negyedszer ülésezik Ausztriában és félszázad mult el azóta, hogy Bécsben tartatott meg. A rendkívül sokoldalú programból a szorosabb értelemben vett közgazdasági problémákat véve igyelembe, azt látjuk, hogy jelzálogjogi, kereskedelmi és részvényjogi problémák állanak napirenden. A jogtudomány jövőjére nézve rendkívül fontos kérdés, a jogászok gazdasági és társadalomtudományi képzése is szóba kerül. Vita tárgya lesz a kereskedelmi törvényen kívüli magánalkalmazottakra érvényes védőintézményeknek az összes magánhivatalnokokra való kiterjesztése. Meg fogja kísérelni ama jogi problémák megoldását, a melyek a modern technika fejlődésével kerültek szőnyegre, nevezetesen a léghajók, repülőgépek, villamos telepek és távvezetékek különböző kérdéseit stb.

A magyar társadalomtudományi egyesület birtokpolitikai szaktanácskozmánya.

Egy vaskos kötet hagyta el ujabban a sajtót, a mely hazánk legégetőbb kérdésének, a birtokpolitikának tágabb körű feldolgozását foglalja magában. Ezzel a munkával a magyar társadalomtudományi egyesület igazán nagy szolgálatot tett nemcsak a magyar agrárpolitikai tudománynak, a mely meglehetősen szegény ilyen irányú kutatásokban, hanem a magyar politikai életnek és a publicistikának is. A birtokpolitika kérdése ugyanis hazánkban rég elvesztette minden tárgyi alapját és különböző politikai áramlatok és törekvések jelszavává degradálódott, a melynek leple alatt sok olyan mellékes cél érvényesülést lelt, a mihez édeskevés köze van a birtokpolitikának. A magyar társadalomtudományi egyesület a mesterségesen összebogozott gordiusi csomót értekezletével radikálisan metszette szét. Illusiokban nem ringatjuk magunkat a felől, hogy a nemzeti élet alakulására nézve legnagyobb fontossággal bíró eme kérdést megoldani sikerült volna, de hiszen a kitűzött cél csupán

a tájékozódás és tájékoztatás volt, ezt pedig, a mint az előttünk fekvő munka bizonyítja, elérte az egyesület. A sikerben nem kis része volt annak az igazán dicséretes tervszerűségnek, a melylyel az egyesület ezt az értekezletet előkészítette, távöltartani igyekezvén ettől mindent, a mi szélsőséget vagy egyoldalúságot jelentene. A munka első része a külföldi birtokpolitikai viszonyokat tárja az olvasó elé. hogy ily módon az összehasonlításra alapot adjon az olvasónak. A mit dr. Heller Farkas az ausztriai, Bálint Imre a bószniai és török, dr. Jancsó Benedek a romániai, dr. Czettler Jenő a németbirodalmi, dr. Gaál Jenő az oroszországi, dr. Petheő Kálmán az olasz- és franciaországi, dr. ifj. Erődy Béla az irországi, dr. Gárdonyi Albert az angolországi, dr. Szeberényi Lajos a dán és Németh József az Északamerikai Egyesült Államok birtokviszonyairól irtak, nemcsak nagy szorgalommal forrásmunkákból és helyszini tapasztalatok alapján összegyűjtött értékes anyag, hanem valóban hű tükre is az illető államok mezőgazdaságának. Egy ilyen alapon azután nem volt nehéz felépíteni a magyar birtokpolitikai rendszer vizsgálatát sem, a melynek lefolyását a munka második része tartalmazza. Ezt a részt a mai birtokrendszer történelmi kialakulása nyitja meg. Dr. Gárdonyi Albert a magyar földbirtokrendszer történeti fejlődését, dr. Jancsó Benedek az erdélyrészi birtokviszonyokat ismerteti. Nemcsak maga a két előadás, hanem dr. Bernát Istvánnak, Lázár Pálnak, de különösen dr. Mórítz Károly kecskeméti jogtanárnak hozzászólásai teljesen kiegészítették a képet, a melyet előadók a magyar birtok fejlődéséről nyújtottak. Hogy ez a kép lényegesen más, mint a mit az ember az egyes pártpolitikusok ecsetje alól kap, az a dolog természetéből folyik, minthogy itt tudományos és nem politikai célokból kivánták megalkotni a fejlődés helyzet képét. Maga a tulajdonképeni birtokpolitikai értekezlet a birtokjog kérdéseinek tárgyalásával indult meg. Dr. Sebess Dénes a telekkönyvi jogrendszerről és a magánjogi reformokról, dr. Fasching Antal a kataszteri felmérés és a telekkönyvről tartott előadást. Sebess reá mutatott egyrészt magánjogunk hiányaira, a melyek a telekkönyvi intézménynek minden átmenet nélküli átültetéséből, a bérleti jog rendezetlenségéből, a jelzáloghitel és telekkönyvi kimutatás meg nem felelő szabályozásából stb. származik. Az előadást, mint szakember, igen érdekes adatokkal egészítette ki Fasching Antal, sürgetvén a telekkönyvnek a kataszterrel való összhangba hozatalát. György Endre és Antalfy Andor hasonló értelemben szóltak e kérdéshez. Szintén a birtokjog keretébe tartozik dr. Börcsök Andor előadása közlegelőink jogviszonyainak rendezéséről, a mely utal azokra a nehézségekre, a melyekkel az agrárius közösségek jogi konserválása kapcsolatos. György Endre, Sierbán János, dr. Gárdonyi Albert, Téglás Károly és Maurer Mór e tárgyat egyik legmoder-

nebb és legnagyobb jövőre hivatott gazdálkodási águnk, az állattenyésztés szempontjából világították meg, a mi mindenestre kiszélesíti az olvasónak e tárgyra vonatkozó ismereteit. A modern magyar birtokreformokra vonatkozó előadások sorozatát Ivády Béla kezdte meg a tagosításról szóló előadásával. Észrevétlenül, minden reklámot kerülve, a földművelésügyi ministerium ezzel az aktiójával néhány év alatt ezer és ezer közép, illetve kis középbirtokot létesített, a minek nemcsak socialis hatása jelentékeny, hanem Ivádynak a birtokelaprózásról bemutatott adatait tekintve gazdasági téren is nagy horderejű ez a reform. Dr. Mattyasovszky Miklós ugyanezt az irányt kívánja az agrár öröklési jog reformja útján szolgálni, nem csinálván titkot abból, hogy az a közép parasztbirtokos osztály, a mely csak most van kialakulóban, előfeltételét képezi a törzsöröklésnek. Addig kisegítő gyanánt lehetne alkalmazni a svájci polgári törvénykönyv agrár öröklési rendszerét, a mely a hagyatékot birói uton, szóval individualis mérlegelés alapján juttatja az egyetlen örökös tulajdonába. E reformok keretéből a hitbizományok kérdésének rendezése sem hiányozhat, a melyről dr. Baross János és dr. Lévy Béla szölköttek. Baross nem védelmezi a hitbizományt, sőt annak célját tekintve, reá utal ez intézmény hiányaira, a melyen a Beksics-féle értékkicseréléssel, kisebb hitbizományokra való felbontással, hogy ugy mondjam közép-birtokos hitbizományok létesítésével kíván javítani. Lévy a hitbizományi birtokosok szabad rendelkezési jogának állami korlátozását követeli, különösen a bérbeadásnál. Ellene van a közép-birtokos hitbizományoknak. Igen érdekes volt e két előadásnál Horváth Sándor a magyar erdőpolitika ez idő szerinti vezetőjének felszólalása, a ki erdőtechnikai szempontokból, meggyőző érvekkel foglalt állást a mellett, hogy az erdőhitbizományok felosztása meg ne engedessék, sőt azok megkötésekkel conserváltassanak. A földbirtok megosztásán való erőteljesebb változtatásról dr. Vantsó Gyula és dr. Éber Antal tartottak előadást, a melyet György Endrének és dr. Bernát Istvánnak felszólalása jelentősen egészített ki. A telepítés és parcellázás, továbbá tekintettel a kötött birtokokra nálunk egyre nagyobb jelentőséget mutató földbérlő-szövetkezeti mozgalom az a segédeszköz, a melynek használatba vételével nemcsak újabb kisbirtokos existenciákat lehet teremteni, hanem a socialis és nemzetiségi kérdés megoldása terén is jelentékeny eredményeket lehet elérni. Abban mindannyian, előadó és felszólaló egyetértettek, hogy itt valamit tenni kell, csupán az állami beavatkozás, a társadalmi önségítés, továbbá a szabad vállalkozói tevékenységnek e munkában való részesevéde tekintetében nem tudtak egyértelmű megállapodásra jutni. Az olvasó azonban éppen e véleményeltérésekből állapíthatja meg legkönnyebben, hogy a jövő birtokpolitikájának ez a kérdés képezi a

magját, a melyből egy egészségesebb birtokmegosztásnak s erősebb kisértőosztálynak akár egyik, akár másik úton ki kell alakulnia. A birtokpolitikával csak látszólagos távolabbi összefüggésben áll a mezőgazdasági hitel és a földtehermentesítés kérdése, a melyről dr. Bernát István és György Endre tartottak kimerítő előadást, továbbá a gazdasági üzemszer kérdése, a melylyel dr. Károly Rezső foglalkozott és végül a mezőgazdasági munkáskérdés és a kivándorlás, a melyet Buday Barna dolgozott fel. De a ki az agrárpolitikai kérdésekkel közelebbről és behatóbban foglalkozik, az nagyon jól tudja, hogy ezek a kérdések mily szoros összefüggésben állanak a tulajdonképeni birtokpolitikával és hogy egyik a másik nélkül helyesen nemcsak meg nem oldható, de nem is értékelhető. Épen ezért teljes elismerés illeti a Magyar Társadalomtudományi Egyesületet, hogy nem zárkózott el a kérdések fejtegetése előtt. A munka legsúlyosabb részét, tudniillik az eredmények összefoglalását, Gaál Jenő végezte, a ki egyébként is ennek az egész értekezésnek a kezdeményezője és lelke volt, a mint ez a munkatervezet előkészítéséből és a tárgy jelentőségét teljes szélességében méltató elnöki megnyitójából, végül az egyes előadások alkalmával elmondott bevezető és záró szavaiból kitűnik. Derekas munkát végzett, teljes elismerést érdemel. Az ő fáradhatatlanságát dicséri, hogy az ország legkülönbözőbb részein lakó illetékes tényezőket is meg tudta szólaltatni ebben a fontos kérdésben. Véleményeik a munka ügynevezett mellékletei között foglalnak helyet: gr. Keglevich Gábor Pest vármegye, Koller Pál Fejér, dr. Szeberényi Lajos Békés és Csanád, dr. Ecseri Lajos Csongrád, Jankó Ágost Torontál vármegye birtokviszonyairól irtak. A munkát különben nagy értékű statisztikai táblázatok egészítik ki, az agrárpolitika valódi kincses bányái.

HIRDETÉSEK.

Pannónia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 5. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros közepén. A keleti és nyugati pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszínház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns étterem. Külön szobák (Chambres separees). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világítás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES * TULAJDONOS

1012

BECSINI CEMENTGYÁRI UNIO RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10. szám.
Gyárak: Beocsin (Szerémség). — Selyp (Nógrádség).

Szállít: kiváló minőségű beocsini portlandcementet, beocsini románcementet, valamint elsőrendű (nem kevert) selypi portlandcementet és traszlisztet, mely utóbbi habarcsanyagokkal keverve kiválóan alkalmas vizalatti építkezések és vízmentes habarcs és beton előállításához.

Gyártási képesség: 3,500.000 q portlandcement, 1,000.000 q románcement.
A szabványokat messze felülmuló minőség. Rendkívül kedvező térfogatsúly.

ZSOLNAI CEMENT- és MÉSZGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10.
Gyár: Litválló (Zsolna mellett). Vasút-állomás.

Gyártási képesség: 6000 waggon portlandcement. A szabványokat több mint 50%-kal felülmuló húzási és nyomási szilárdság.
1050 gramm térfogatsúly literenként lazán beeresztve. 1010

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya

vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. áru-osztálya

elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; előlegét ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ASPIRATOR

**porszívó-
készülék**

porolás, kefézés nélkül eltávolítja a port szőnyegekből, ágyakból, butorokból, függönyökből stb. a nélkül, hogy porkavarodást okozna. A molyokat és álczáit elpusztítja. A tárgyakat kiméli.

Az 1908-as minták szerkezet és hatás dolgában kiváló.

Kérjen prospektust. Viszontelárusítóknak kitünő kereset.

Nemzetközi Aspirator-Co.

MICHELMANN & NORTON

1011 Hamburg, Bergstrasse 25.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utca 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4¹/₂-os és 4¹/₂¹/₂-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén lítbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékuul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönüket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizetői kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhhetnek.)*

— Az esedékes kamatszelveket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Bremában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos. 1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-ozól, továbbá vasuti ozélokra való anyagok, nevezetesen sinek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszeggek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavár ozélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1008

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Hol biztosítsuk magunkat?

MAGYAR ÉLET- ÉS JÁRADÉKBIZTOSÍTÓ INTÉZET MINT SZÖVETKEZET

Budapest, VI. ker., Teréz-körút 52.
Gyár-utca 27.

A szövetkezet elnöke : gróf Széchényi Aladár. Az igazgatóság : báró Rudnyánszky József elnök. Dénes Tibor, Forray Miklós, dr. Lévay Zsigmond, Vargha Sándor vezérigazgató.

Az intézet orvosi vizsgálat nélkül is köt a leg-
■■■ előnyösebb feltételek mellett biztosítást. ■■■

Az intézet szövetkezeti alapra lévén fektetve, az össznyereség 70 százaléka a díjfizetések arányában a tagok között felosztatik.

Az intézet az életbiztosítás összes neveit műveli, jutányos díjak és előnyös feltételek mellett. Ajánlja különösen a halál esetére szóló biztosítást, a család ellátására, a kölcsönös biztosítást a házastársak részére, a halál és elérés esetére szóló vegyes biztosítást, kiházasítási biztosítást leányok részére, esetleg nevelési járadékkal kapcsolatban.

Ajánlja magánhivatalnokok részére a nyugdíjbiztosítás különböző neveit, azonkívül özvegyi járadékbiztosítást, továbbá állami és köznivatalnokoknak nyugdíjaztatásuk esetére lakbérpótló járadékot. Az összes biztosítási módozatoknál kivánságra a rokkantsági kockázatot is elvállalja, olyként, hogy munkaképtelenség esetén a biztosított a díj fizetése alól felmentetik.

Bővebb felvilágosítást készséggel ad az intézet igazgatósága.

Pesti Könyunyomda Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. szám.

Könyunyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtatógépekkel ósan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden
■■■■■■■■ igényeknek megfelelően készíti el. ■■■■■■■■

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyükötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyugyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

„Unio“ élet- és gyermekbiztosító-intézet mint szövetkezet (ezelőtt Első Leánykiházasító Egylet), Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. sz. Alapított 1863. évben.

Folyó évi június havában 1,967.900 K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 1,670.000 K értékű új biztosítási kötvény állított ki.

Biztosítási összegek fejében 150.864 K 66 fillér fizettetett ki.

1912 január 1-től június 30-áig bezárólag 11,654.790 K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 9,993.600 K értékű új biztosítási kötvény állított ki.

Biztosítási összegek fejében a folyó évben 1,017.539 K 35 fillér és az intézet fennállása óta 19,496.422 K 51 fillért fizettetett ki.

Ezen intézet az élet- és gyermekbiztosítás minden nemével foglalkozik a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság június hó 28-án tartotta tizenhetedik rendes évi közgyűlését a társaság elnöke, Horváth Elemér ministeri tanácsos elnöklettel alatt, Bíró Tamás ministeri tanácsos, ministeri biztos jelenlétében.

A közgyűlés helyesléssel vette tudomásul az évi jelentést, elfogadta az igazgatóság indítványát, hogy az 1911. évi osztalék 9 korona összegben állapíttassék meg, megadta az igazgatóságnak és felügyelő bizottságnak a felmentvényt és megválasztotta a felügyelő bizottságba: *Ahsbahs* Leo lovag, *Deutsch* Antal, *Jármay* Gyula kir. tanácsos, *Matuska* István, *Oettl* Ferencz ministeri tanácsos, *Várady* József ministeri osztálytanácsos és *Werkner* Ármin urakat.

A társaság tartalékai a 10,000.000 K részvénytőkével szemben 9,363.010·93 koronát tesznek ki.

A társaság hajóparkja az elmúlt év végén 48 darab, összesen 18.900 indikált lóerővel bíró gőzösből, 263 darab összesen 140.927·3 tonna hordképességű uszályhajóból 85 darab kikötő-állóhajóból és 1 darab mentődereglyéből állott.

A társaság hajóival lebonyolított személy- és áruforgalom, az elmúlt évben a kedvezőtlen vizállási viszonyok daczára, a társaság fennállása óta a legnagyobb teljesítményt tünteti fel.

A megtett személykilométerek száma: 41,511.174, a teljesített tonnakilométerek pedig: 415,373.478. Az üzleti bevételek összege: 8,788.584·93 K. A tiszta nyereség: 460.966·96 K.

A tizenhetedik szelvényt folyó évi július hó 1-től kezdve a társaság pénztára és a Magyar Általános Hitelbank váltja be.

Az igazgatóság a közgyűlést követő alakuló ülésen a társaság elnökévé Horváth Elemér ministeri tanácsos urat, a Magyar Általános Hitelbank igazgatóját, a társaság alelnökévé pedig Márffy Ede ministeri tanácsos urat választotta meg.

Budapest, 1912. évi június hó 28-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság. Közvetlen személyforgalom a Bulgár Királyi Államvasutak és a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R. T. között.

A czímben jelölt forgalomban a személy- és podgyászszállításra 1910. évi április 15. óta érvényes közvetlen díjszabás 1912. évi július hó 31-én hatályon kívül helyeztetik.

1912. évi augusztus hó 1-én e forgalom részére új díjszabás lép életbe, a mely utasok és podgyásznak a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. állomásairól *Lom, Russe, Swischtow, vagy Somowiton* át a bolgár államvasutak állomásaira illetőleg viszont való szállítására fog közvetlen díjtételeket tartalmazni.

Budapest, 1912. évi július hó 3-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közli, hogy az 1907. évi április hó 1-től *gabona, hüvelyesek stb. küldeményeknek* uszályrakományokban való szállítására érvényes „Kivételes díjszabás“ helyébe *jolyó évi augusztus hó 1-től* való hatálylyal új díjszabás fog életbe lépni, a mely példányonkint 80 fillérért lesz kapható.

E díjszabás az eddig érvényben volt hasonló díjszabást érvényen kívül helyezi és pótolja.

Nevezetesebb ujtás a díjszabásban, hogy az eddig évenként szeptember 1-től való érvénnyel hirdetmény útján a Passauba, illetőleg Regensburgba szállítandó gabonaküldeményeknél életbeléptetett szállítási jutalékra vonatkozó határozományok, most a díjszabásba, a mellékkilletékek közé felvették.

Erre vonatkozó „Hirdetmény“ tehát a jövőben nem fog külön közzététetni.

Budapest, 1912. évi július hó 13-án.

Az igazgatóság.

Többtermelés.

Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés 1912 márczius 5., 6. és 7-én tartott szakértekezletének eredményei.

Van-e szükség és lehetőség a többtermelésre?

„Mi célból fokozni a jelen termelést, ha az elszállítás a mostani státus mellett is leküzdetlen akadályokba ütközik.“

Ez a bizonyára nem egyedülálló felfogás illetően fogalmazása, továbbá az a körülmény, hogy mindeddig kereskedelmi és mezőgazdasági érdekképviselőink nem ébredtek kölcsönös egymásra-utaltságuk, érdekközöségük tudatára, indokolttá tenné, hogy igyekezzünk minél szélesebb körökbe vinni a többtermelés szükségességének és időszerűségének gondolatát, és hogy igyekezzünk a szakértekezleten kifejezésre jutott kereskedelmi és gazdasági érdekközösségnek gondolatát bevinni a magyar köztudatba, a hol az agrárius és mercantil érdekellentétességnek gondolata úgyszólván vezető gazdaságpolitikai nézletpont és számos bajnak, félreértésnek, széthúzódnak oka, kútfeje volt.

Mind a két irányban úgy az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés által összehívott enquête elé terjesztett előadói dolgozatok, mint a szakértekezlet jegyzőkönyve, számos becses szempontot, adatot és javaslatot tartalmaz, a mi alkalmas arra, hogy rendszerbe foglalva és áttekinthetően csoportosítva, a felvetett két fontos kérdés iránti érdeklődést szélesebb körökben is felkeltse és felvilágosítson, tájékoztasson, esetleg irányítson. Hogy a magyar föld hozamát általában fokozni, emelni, jövedelmezőségét gyarapítani lehet, az nem képezi kétség tárgyát. De hogy ezen többtermelés Magyarország legfontosabb, legégetőbb kérdése, melynek sikeres megoldásától messze jövőre kiható gazdasági, de politikai alakulása is függ, ez a tudat nem ment még át a szélesebb körökbe, az kétségtelen.

A nyugateurópai népek haladása, mely ugyanoly mértékben mutatkozik a mezőgazdaság, mint az ipar terén, arra kényszerít bennünket is, hogy lépést tartsunk a haladással, már csak a katonai és tengeré-

szeti terhek egyébként mind elviselhetlenebb emelkedésének egyensúlyozása céljából. Bár igen nehéz általában annak megállapítása, hogy például Németországban a mezőgazdasági fejlődés előzte-e meg az ipari fejlődést, vagy fordítva, avagy egyidejűleg fejlődtek-e kölcsönhatásban, Magyarország speciális viszonyai kétségtelenné teszik, hogy a kereskedelmi és ipari viszonyok lényegesebb javulása, számottevő fellendülése csakis megelőző intenzív mezőgazdasági többtermelés fejleményeképen várható. Épen ez a felismerés indokolja a magyar kereskedelmi és ipari világ érdeklődését, érdekét a kérdésben.

Deininger Imre megállapítása szerint „a magyar mezőgazdaság általánosságban véve nem halad, talajának kimerülésével termései csökkennek, a mi a hanyatlással egyértelmű“.

A gazdák, daczára annak, hogy nem trágyázhatták kellő marhaállomány hiányában a földet úgy, hogy az teljes termőerejében megmaradhasson, évről-évre nagyobbították szántóföldjeik területét és e nagyobb területnek mindig kisebb és kisebb százalékát jelentették ugaranak. Az ország földje már is kimerülés symptomáit mutatja és ezt igazolja az a tény is, hogy 1896 és 1910 között a kenyérmagvak átlagos termése nem növekedett. Csak a tengeri és a burgonyatermések emelkedtek. De a kapásokkal bevetett terület kiterjesztésének lehetősége a talajművelés és a növénytermelés rendszerének megfelelő javítás nélkül, korlátolt és nem orvosolhatja a talajkimerülést, hatásaival együtt.

Hogy okszerű gazdálkodással nemcsak a talaj termőerejét lehet fenntartani, hanem hatalmas terméstöbbletet elérni, arra a legközelebb fekvő példát Németország szolgáltatja, a hol pontos statisztikai adatok szerint húsz év alatt egy hektáron az 1899—1908. terjedő tíz év átlagában 19·4 q buza (nálunk ugyanabban az időperiodusban átlag 12·2 q), 15·7 q rozs (nálunk 10·9) és 132·8 q burgonya (nálunk 79·2 q) termett, a mi a termésátlagoknak húsz év leforgása alatt 50—60% való emelkedését jelenti Németországra nézve.

De ha egyrészt megállapítottuk a talaj kimerülésének veszélyét, sőt jelenlétét, másrészt idegen példákön okulva látjuk, hogy okszerű gazdálkodással ennek nem csak elejét vehetjük, hanem a terméshozamot igen jelentékenyen fokozhatjuk, már is felmerül a többtermelés indokoltságának és időszerűségének szükségszerűsége.

Megvizsgálandó első sorban az, hogy ha már ezen szükség előtt állunk, megvan-e a lehetőség arra, hogy ugyanazt az eredményt érhessük el, melyet Németország példája mutat.

Talajviszonyaink általában nem kedvezőtlenek. A legtöbb vidéken a föld jó, legnagyobbbrészt jó közép. Kivételt képez a nagy magyar alföld egyes homokos vidéke és a kis alföld közép része, a hol az altalaj

kavicsos és mélyebb szántást nem enged. Mindenesetre nagy általánosságban jobb, mint a Németbirodalom földje, melynek jó egy harmad része egészen rossz homok, szivós agyag és lápföld. Klimatikus viszonyaink, általános felfogás szerint, főleg a csapadékviszonyaink, kevésbé kedvezők és gyakori a panasz az esőhiányról és szárazságról, valamint a klimatikus viszonyok általános megbízhatatlanságáról. De ez a panasz általános ott, a hol külterjes gazdálkodás folyik, és enged, sőt megszűnik akkor, mihelyt belterjesebb gazdálkodás foglalja el helyét.

Róna Zsigmond meteorologikus megállapításai szerint éghajlatunk szélsőségei nem nagyobbak, mint Középeurópában általában, mert az ország területének $\frac{1}{5}$ része több mint 600 milliméter csapadékot kap, és csak a Közép-Tisza és a kis alföld, az ország $\frac{1}{5}$ része kap ennél kevesebbet, de még itt is többet, mint 500 millimétert, míg Németországnak némely kitünően művelt vidékén 500 milliméternél kevesebb csapadék mellett nagy és biztos termést érnek el.

Csakhogy ezen csapadékmennyiség nálunk nem oszlik el arányosan. Május, júniusra $\frac{3}{5}$ része jut a nyári csapadéknak; július, augusztusra pedig $\frac{2}{5}$ része, mivel pedig az egész csapadéknak fele ezen négy hónapra jut (230—240 mm.) másrészt, különösen az alföldeken, a levegő aránylag száraz és a nap erősen tűz, a rosszul művelt föld nem tudja jól megkötni a nedvességet és augusztusban már kiszárad.

Kerpely Kálmán Debreczenben kísérleti úton bizonyította be, hogy mennyit tesz ki, ha a földet ősszel 18—20 centiméter mélyen fölszántják. Ez által az őszi és téli nedvesség könnyen és jól leszivódik az altalajba és onnan nem párolog el oly könnyen, úgy hogy a föld még a jövő év júniusában is jóval nedvesebb a tavasszal szántott földnél.

Az istállótrágya hydrophil tulajdonsága nemcsak a föld humustartalmát fokozza, hanem nedvességekötő képességét is emeli.

Ezeknek az alapvető és cardinális fontosságú elemi igazságoknak gyakorlati átültetése a magyar gazdaságba nem az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés feladata. Ma e tekintetben, a mennyiben az ország speciális viszonyai különleges adaptatiót igényelnek, nem alakult ki még egységes theoretikus vagy practikus felfogás. Kétségtelen csak az, hogy úgy az amerikai Campbell-féle talajműveléssel (dry-farming) mint a Demcsinszki-féle rendszabályok megfelelő alkalmazásának meghonosításával indokolt és időszerű a legmesszebbmenő kísérletezés és ezen kísérletek eredményeinek minél szélesebb körökben való ismeretése.

Ezen kereteken belül okszerű mezőgazdasági gépek minél szélesebb rétegekben való terjesztése, alkalmazása elsőrendű követelmény. Első

sorban a mélyebb szántás ott, a hol a talajviszonyok ezt megkívánják és lehetővé teszik, csak megfelelő ekével lehetséges. De az egyéb mezőgazdasági gépek, főképp azok, melyek a kellő számú munkaerő hiányát vannak hivatva pótolni, szintén csak úgy, mint a modern ekék, ne terjedtek még el annyira mezőgazdaságunkban, hogy e téren is nem lehetne jelentős eredményt részben intensivebb kereskedelmi munkával, részben egyéb úton-módon elérni.

Úgy a természetes, mint a mesterséges trágyák alkalmazása nem terjedt még el kellőképen. E téren is széleskörű lehetőségek perspektívája mutatkozik.

Az előbbivel szorosan összefügg az állattenyésztés kérdése, melynek szempontjából nem csak az okszerű talajművelés, hanem egyes takarmányfüvek meghonosítása is kínálkozik, miután Amerikában épen olyan takarmányfüvekkel folynak nagyarányú kísérletezések, melyek kevésbé kényesek nedvesség dolgában és ezen kísérletek tapasztalatainak a magunk hasznára való fordítása készen kínálkozik.

Ha még tekintetbe vesszük a rétek öntözésének lehetőségeit, valamint azt a körülményt, hogy a Kárpátok mentén legalább néhány százezer hold (Pirkner szerint $1\frac{1}{2}$ millió) alpesi gyepterület van, mely úgyszólván kihasználatlan, megállapíthatjuk kétséget kizáró módon azt, hogy nemcsak indokolt és időszerű, hanem gyakorlatilag lehetséges is Magyarország mezőgazdasági ressource-jait a többtermelés, tehát nagyobb productivitás irányában fejleszteni, nemcsak a már most művelés alatt álló területek intensiv culturája, hanem sok, még kihasználatlan terület használhatóvá tétele által.

A mily egyszerűnek és természetesnek, szinte feleslegesnek látszik ez a megállapítás, rögtön látni fogjuk, hogy mihelyt ezen így nyert elméleti megállapítások gyakorlati átültetéséhez akarunk látni, a kérdések oly complexumát vetjük fel, mely az országnak úgyszólván minden közgazdasági kérdésének gyökeréhez ér le, evvel is bizonyítva azt, hogy minden gazdasági kérdésünk gyökere, alapja a mezőgazdaságunk.

Hogy olyan kérdések, melyek a magyar kereskedelem egyetemlegességet közvetlenül nem érintik, nélkülözhetők legyenek, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés elnöksége teljes előrelátással előadói dolgozataiban megszabta azon keretet, melyben a kérdést felölelni célszerűnek tartotta, és a dolgozatok megvitatására megtartott értekezlet ezen kereteket csak igen kevésbé bővítette ki. Így remélhető, hogy ezen első sorban is gyakorlati eredményeket célzó actió nem fog a napi politika, vagy bármely irányú doctrinair propaganda Eris-almájává fejlődni.

Milyen kérdések complexuma a többtermelés?

Ha csak azt az egy adatot tekintenénk is, hogy a Magyarországon eke alatt levő, kerekszám 21 millió katastrális holdból több mint 2,600.000 kat. hold nem terem, mert bevetetlen ugar, a mi a három nyomású gazdálkodás következménye, de másrészt ezen gazdálkodás megszüntetése a tagosítás keresztülvitele nélkül nem lehetséges, már ebből is megállapíthatjuk, hogy a tisztán mezőgazdasági tudományos kérdéseken felül mélyreható társadalmi problémát vetünk fel a többtermelés eszméjével.

Ilyen probléma a birtokmegosztás, a vámpolitika és a tarifapolitika kérdése, a mennyiben ezeket az állampolitika nézőszögéből tekintjük. Az állam ezen kapcsolatban, az által, hogy a mezőgazdasági kísérleti ügyet magáévá tette, legjobban bizonyítja, hogy e kérdések nagy horderejét méltányolja. Az értekezlet, valamint az előadói dolgozatok, e téren számos fontos részletre vetnek világosságot. Ugyancsak számos nagy feladata van a társadalomnak is; elsősorban az ifjúságnak gyakorlati szellemben való nevelése, a kereskedelmi testületi szellem és ethika fejlesztése, másodsorban a gyakorlati társadalmi úton való népnevelés. Fontos feladat végül a közgazdaság terén a mezőgazdasági hitel, az értékesítés, a szervezkedés kérdése. Hogy az így elrendezetlenül maradt anyag feldolgozása, a gyakorlati javaslatok megvalósítása megközelíthető legyen, szükségesnek mutatkozik a következőkben megkísérelt séma szerint az egész anyagot elrendezni és csoportosítani.

Tisztára mezőgazdasági szakkérdések, mint a talajművelés, trágyázás, magmegválasztás, új culturnövények meghonosítása, új gépek, újfajta gazdasági mellékiparágak, stb. csak annyiban vágnak ide, a mennyiben a tudományos eredmények gyakorlatba való átültetése már actualis.

Az általános gyakorlati szempont vetteti fel legelsősorban azt a kérdést, hogy mindenkinek, az ország minden társadalmi osztályának egyaránt érdeke-e a többtermelés, illetve a többtermelés igényei előtt nem kell-e bizonyos specialis osztályérdekeket a nagy országos érdek alá rendelni, mert hiszen mindaddig, míg ez a lehetőség nem merül fel, mindaddig számottevő ellenkezésre, a felmerült egészséges javaslatoknak gyakorlati megvalósításával szemben nem kell számítanunk.

E tekintetben Dániel Arnold értekezése, mely a jegyzőkönyv első 37 oldalán foglaltatik, igen világos és meggyőző okfejtést tartalmaz, melyet az értekezlet egyes tagjainak felszólalása is megerősít.

Míg a mezőgazdaságunk korszerű átalakulása a kiscgazdák jólétét lényegesen emelné, addig a vele járó emelkedő munkásszükséglet (eset-

leges nagyobb béremelésekkel) és másrészt a nagyobb termés folytán esetleg súlyedő gabonaárak a nagybirtokosságnak egyenesen ártalmára volnának.

Ez a megállapítás nem is igen szorul bővebb indokolásra, de mint az egész többtermelési actio kiindulási pontja és mint az a fontos válaszút, mely két ellentétes érdekeltségű táborra osztja előbb-utóbb a magyar mezőgazdákat, az értekezlet egyik legfontosabb eredménye. Adva van ezáltal az, a mire elsősorban a mozgalomnak támaszkodnia kell: a kötött és holt kézi birtok, valamint a kisebb üzemek lehetőleg belterjessé tétele és mindazon állami, társadalmi és gazdasági factorok ez irányba terelése, a mi csak a kérdéssel kapcsolatos; adva van másrészt az a körülmény is, hogy ebben az irányban szemben fogja találni az ország politikailag és gazdaságilag legerősebb, leghatalmasabb osztályát: a nagybirtokosságot.

Ebből a szempontból is a középosztálynak gyakorlati tevékenysége, épen iparos és kereskedői osztályának ezen mozgalomba való bevonása és beállítása gazdaságpolitikai szükséglet. Erre a célra különösen alkalmas is, osztályhelyzeténél, szervezeténél fogva is.

E célra külön szervezet felállítása, mint a hogy azt Dániel Arnold javaslatba hozta, nem igen talált visszhangra.

Haas Ignác felszólalásában egy országosan kialakuló egyöntetű és valamennyi termelési factor részéről képviselt érdekképviselőt teremtését indítványozta, mely egyértelműen tudja képviselni mindazokat a jogos érdekeket, a melyektől a közgazdaság fellendülése várható.

Dániel Arnold olyan informálódó és szervező műveleteket, a melyek az egyes kereskedő számára túlságosan költségesek vagy messzefekvők, egy szervezetre akar ruházni, a mely megállapítaná például egyfelől azt, hogy valamely terményt a külföldi (és részben belföldi) piacokon hol, milyen csomagolásban lehet értékesíteni, másfelől pedig azt, hogy az illető terményt hol termelik nálunk és még azonkívül hol lehetne előnyösen termelni: azután elterjesztené az illető vidékek kereskedői között a csomagolásra s a földművesek között a termelésre vonatkozó ismereteket, a mihez falusi kiskereskedők, tanítók, jegyzők közreműködésére is támaszkodhatnék. Vagy például megállapítaná, hogy a külföldön miféle olyan eszközöket és anyagokat használ a kisgazda, a milyeneket nálunk nem használ, de könnyen alkalmazásba vehetne; a miről aztán értesitené az illető szakmába tartozó tagjait s egyszersmind a kisgazdák között is propagandát indítana az illető eszközök vagy anyagok használata érdekében. Természetesen a közvetlenül érdekelt szakmákhoz tartozó kereskedőknek magasabb tagsági járulékot kellene fizetniök, mint olyan szakmabelieknek, kik nincsenek érdekelve.

Dániel szerint „valami ilyenféle elveken nyugvó kereskedői szervezet“ olyan szolgálatokat tehetne a földműves nép gazdasági haladásának, a melyek egymagukban többet érnének minden eddigi kormányactionál.

Maga az a kitétel, hogy „valami ilyenféle elveken“ mutatja azt, hogy ez a javaslat tudatában áll annak, hogy nem egészen megfelelő forma. De sem az ilyen irányú érdekképviselő, sem egy információs és szervező organum nem is tudna a kijelölt céloknak megfelelni.

Épen a kérdés túlságosan complex volta adja meg ennek magyarázatát. A különböző cikkek, melyek felmerülnek és melyek mindegyike más és más szakmába vág, a mai gazdasági differentiált szervezetségben egy activ kereskedelmi szervvé nem egyesíthetők. Egy ilyen iroda vezetése csak olyan ideális kereskedő kezében feketne, ki az összes felmerülő cikkekben, a régiekben csak úgy, mint az esetleges újonnan felmerülőkből teljesen otthonos. De ha egy ilyen ideális vezetőt meg tudna is találni és ezen képességeihez mérten dotálni is a felállítani javasolt központi érdekképviselőt, a gyakorlatban az érdekképviselő keretén belül felmerülő érdekellentéteket kiegyenliteni, illetve a kereskedelmi concurrentiát kikapcsolni, mely felmerül abban a pillanatban, mikor activ, lehetséges üzletről van szó, nem lesz lehetséges. Az egyéni kereskedelmi iniciativa, mely folyton új és új kereseti forrásokat keres és feldolgoz, sokkal hamarabb fogja mindig megtalálni a módját, hogy valami új és hasznos dolgot meghonosítson. Bizonyították ezt épen a saját concrét üzletükből kifolyólag az értekezlet egyes tagjai. A kisebb, részletekre terjedő, napi, rövid lejáratú tényleges üzletkötésre vonatkozó előzetes tájékozódást mindenki maga keresi meg.

Csak az általános állami, társadalmi és gazdasági kérdések alapjait, conturjait megvonni, valamint az ilyen állami, társadalmi és gazdasági actiók kezdeményezését és irányítását, a mint a multban is tette és a jelen közérdekű kérdés felvetésével újólag is igazolta, az Orsz. Magyar Keresk. Egyesülés teljesen czélszerűen és hathatósan meg tudja oldani és kivüle álló, vagy esetleg benne mint külön corpus felállítandó, ilyen specialis szervezet felállítását nem látom indokolva.

Ha a kisebb gazdák érdekképviselője országos szervezetben már megvolna, úgy ezen szervezettel az OMKE kiküldötteivel együtt létesítendő „többtermelési szakosztály“ legalább azt a tevékenységet fejthetné ki, hogy ezen kérdés-complexumot állandóan napirenden tartva, a magyar közvéleményben a kérdést állandóan felszinen tartaná. Másrészt épen a közvetlen érdekeltséggel imigyen állandó nexust tartva, minden közös actió egyöntetű előkészítését végezhetné. Arra azonban, hogy a kiscgazdák ilyen szervezését elvégezze, sem erkölcsi sem anyagi eszközökkel az OMKE nem rendelkezik és ilyen szervezet létesítését semmiféle módon

a gyakorlatban hatékonyan nem is tudná keresztül vinni. Az OMGE pedig, mint a magyar nagybirtokosság érdekképviselője, ilyen közös szervben, véleményem szerint, inkább bénító, mint előmozdító factor volna.

De felszínre juttatott az értekezlet, valamint javaslatba hoztak az előadói dolgozatok szép számmal olyan gyakorlati javaslatokat, melyeknek keresztülvitele ilyen akadályokba nem ütközik és épen ezen eszmék azok, a melyek megérlelésére és keresztülvitelére az államhatalom delegált szervei, valamint a szervezett magyar kereskedelem hivatott és képes is.

Az államhatalom, mely a kereskedelemügyi és földművelésügyi kormányzat képviselőinek delegálásával megmutatta azon hajlandóságát, hogy a maga részéről nem zárkózik el a kérdés felvetése előtt és így a kérdés tárgyalásánál felmerülő esetleges indítványok mérlegelésétől sem fog elzárkózni, már ez által is megfelel arra a kérdésre, hogy mi az összefüggése a szőnyegen fekvő kérdéssel.

Nem ily világos, tehát nem is oly közismert és egyszerűen megfelelhető az a kérdés, hogy a magyar kereskedelem összességének mi az érdeke, mi a szerepe, mi a feladata a többtermelés kérdésében. Erre vonatkozólag az értekezlet igen becses adatokkal szolgált.

A többtermelés és kereskedelem összefüggése.

Az OMKE. elnöksége a következő világos és gyakorlati fogalmazásban adja meg a választ azon kérdésre, hogy mi az összefüggés a többtermelés és a kereskedelem között:

„A magyar kereskedelem nemcsak hazafias, de saját érdekében való kötelességének is tartja, hogy ezen feladatoknak (a mezőgazdaság fejlesztése körül) megfeleljen, mert meg van arról győződve, hogy minden lépés, a mit a mezőgazdasági termelés fejlesztése érdekében tesz, bőven meghozza a maga gyümölcsét a kereskedelem virágzása terén.“

Másrészt Balkányi Béla előadói dolgozata e kérdéstről megállapítja, hogy a modern gazdák és tudósok, a kik kísérleteikkel a mezőgazdasági tudományt előre viszik, régen tapasztalják, hogy a kereskedő, a ki a gépeket terjeszti el, vetőmagvat, műtrágyát hoz forgalomba és a gazda terményeit elviszi a fogyasztóhoz, az ő legjobb fegyvertársuk.

Serbán János ministeri tanácsos, a m. kir. földművelésügyi ministerium képviselője pedig mind a három gazdasági tényezőnek harmonikus együttműködését nagyon is szükségesnek tartja, a mennyiben pedig ezen a téren ellentétek mutatkoznának, az ilyen tárgyalásokon kell azokat kiküszöbölni és kiegyenlíteni.

Igen helyes belátás vezeti Kossutány Tamást azon megállapításra, hogy „közös érdek az, minden áron oda törekedni, hogy a kereskedelem virágozzék, hogy az jobb üzleteket csinálva minél jobban fizethesse a gazda által előállított nyers termékeket és hogy ezért is kívánatos, hogy a gazda és a kereskedő ne egymással szemközt harcoljon, de vállvetve közösen működjenek az ország boldogulására.“ Bár nem hallgathatom el azt a szerény megjegyzést, hogy úgy mint az eladásnál, a vételnél is nagyobbára már igen élénk verseny fejlődött ki a kereskedelem terén, és a kereskedő nem maga csinálja az árakat, hanem az ár a kínálat és kereslet kölcsönhatásából, a versenyből alakul ki, és rendszerint az a kereskedő veszi már meg az árút, a ki vagy a legkisebb haszonnal megelégszik, vagy a ki „véleményre“ vásárol és még hasznót sem calculál a vételnél annak reményében, hogy az ő hasznát az emelkedő conjunctura fogja meghozni.

Matlekovits Sándor szerint nem az a cél, hogy a magától előálló többtermelésnek piac kerestessék, hanem megfordítva, az a cél, hogy piacot biztosítsunk annak, a ki termelni akar. Ez azonban annyit jelentene, hogy a kereskedelemre hárulna a termelés, illetve többtermelés egész kockázata, a mi rendszerint nem áll arányban a kereskedelem várható hasznával, mert másképp nem biztosítható ez a piac, mint az által, hogy a termelendő árú előre eladassék, a mi rendszerint csak az ipari termelésnél lehetséges (a hol pl. a cukorgyár előre biztosítja a termelendő répa értékesíthetőségét). Hogy pedig saját kockázatára vegye meg a kereskedő a termelendő árút, mint a hogy azt Kossutány gondolja, mert ő tudja legjobban megmondani, mit keresnek jobban, mire van szükség; figyelmeztesse a gazdát és pedig teljesen reálsan a bekövetkezendő keresletre, hogy a gazda előre felkészülhessen, mindez a gyakorlatban csak a legkisebb mértékben és igen szűk keretek közt valósítható meg.

Nagyon is áll az, hogy a termelő rendszerint azt gondolja, hogy ő jobban el tudja adni a termékeit, mint a kereskedő, és hogy igen eleven az a felfogás épen a gazdák körében, a mely a közvetítő kereskedelmet parazitának, élőködőnek tartja, mely mindenképen kiküszöbölendő. Épen ezen áramlatnak, mely Németországból, illetve Ausztriából jutott el hozzánk és a mi viszonyainknak épenséggel nem felel meg, a leghatározottabban ellent kell állnunk és helyébe a kereskedelem és mezőgazdaság érdekkapcsolatát, illetve érdekközösségét minden lehető alkalmal kiemelni.

Itt csak annak a kimutatásával kell foglalkoznunk, hogy különösen a többtermelés szempontjából mi a kereskedelem álláspontja és mi az összefüggése e kérdésben a mezőgazdasággal.

Ez a gyakorlatban már meg is van ott, a hol, a mint Rudinai Molnár István felemlíti, jobbmódú kereskedő gazdával szövetkezve felkarol valami speciális culturát, mire nézve épen a szőlő- és gyümölcs-termelés terén van példa. Másrészt ott, a hol a nép felkarol egy termelési ágat, mindjárt ott terem a kereskedő, a mire Nagykörös, Szeged, Makó, Kecskemét a példa. Itt is épen a kereskedelmi nyílt concurrentia adja meg a termékek legmagasabb áron való legjobb értékesíthetőségét.

Semmiesetre sem szolgálná a gazda érdekeit — ha egyáltalán gyakorlatilag lehetséges volna — hogyha a kereskedelem oly annyira centralisálva volna, mondjuk a gabonakereskedelem terén, hogy nem versenyezne egymással (Matlekovits) és együttesen létesítene egy nagy közraktárvállalatot vagy hálózatot, a hová elküldené a gazda gabonáját, mert azonnal kap rá vagy előleget, vagy az egész árát. Hitelviszonyaink jelenlegi állapotai mellett is gabonára előleget banktól, bizományostól vagy kereskedőtől mindenki kap, mert hiszen a kamatokon felül, ha más nem, hát az eladásért járó jutalék is biztos haszna.

Az ilyen centralisált gabonakereskedelem már azért sem lehetséges — nemcsak az „összetartás kicsinysége miatt“, a mely sehol sem nagy, a hol emberek vannak, — hanem azért is, mert egy egész ország gabonakereskedelmi vezetése centrálisan, — a hogy az például Oroszországban is legujabban mint eszme felmerült — technikai lehetetlenség. A vásárlás és eladás rendszerint nem megy már biztos, ha még oly csekély haszonra, hanem szükségszerűleg bizonyos speculatiós elemet kell, hogy úgy a vétel-, mint az eladási ár tartalmazzon.

Azt, hogy épen annyi árút vegyen meg minden nap, mint a mennyit elad ugyanaznap, vagy viceversa, ez egy szétszórt raktárakban az ország egész területén dolgozó szervezetnél teljesen lehetetlen. Így tehát elkerülhetetlen a speculatio magánál a constructionál, határt szabni pedig főképp ügyes egyéni vezetésnél nem is lehet.

Ott, a hol a gazdák nem ismerik fel a kereskedelmi concurrentia által nyújtott előnyöket, hanem azt hiszik, hogy ők jobban tudják értékesíteni a terményeiket, néha alaposan is csalódnak, minek igen szép példáját látjuk Szakáts Péter felszólalásában. Erdélyben, a Királyhágón túli részben különösen, a 80-as évek második felében kezdtek vörös lóheremagot termelni. A mikor megtudták, hogy a kereskedők az általuk 60—70 forinton vásárolt, bár általuk tisztított, kiegyenlített és kereskedelmi áruvá tett termelvényen jelentékeny hasznot biztosítanak maguknak, mert azt a terményt már 80—90 forinton voltak képesek eladni, egyszerre az a vélekedés kezdett szárnyra kapni, hogy jogosulatlan a termelők kockázatos fáradságával szemben a kereskedelem által elért nagy haszon. Mind a mellett a termelés évről-évre fokozódott és voltak

birtokosok, a kik valóságos házárdjátékot üztek a heretermeléssel, felét vetvén be birtokuknak herével. Ez nemsokára meg is bosszulta magát, mert akkora túlproductió keletkezett, a mit a megszokott áron már elhelyezni nem sikerült és a heremag ára minden átmenet nélkül 32—35 forintra csökkent.

Voltak egyes termelők, a kik a kereskedők még nagyobb haszonra számító mesterkedésének tekintették a nagymérvű árcsökkenést s készletüket tartogatták tavaszig. Akkor azonban még olcsóbban voltak kénytelenek túladni azon, mert, a mint tudjuk, a kereskedelemnek meg vannak a maga periódusai, de meg folyton tájékozva van a felől is, hogy mit, hol és milyen mennyiségben s mikor lehet elhelyezni.

Igy a kereskedelem, mint árszabályozó — főképp akkor, a mikor teljesen szabad a verseny — a mezőgazdasági termények értékesítése körül is a legfontosabb, a döntő szerepet játssza, mindig a kínálat és kereslet változó viszonyai szerint, mert hiszen áralakító hatása a kereskedelemnek csakis annyiban van, a mennyiben árcotatioiban esetleg bizonyos véleményi hányad (Meinungs-Coefficient) foglaltatik.

Mint minőségyszabályozó szintén igen jelentékeny szerepe van, a mint erre Humayer Béla igen helyesen reámutatott. Hogy irányítsa a gazdákat, tanítsa, szoktassa ahhoz, hogy terméseiket kellőképpen kezeljék, hogy kellőképpen készítsék elő a piacra, a forgalomra. Másrészt Koppély Géza ugyancsak reámutatott arra, hogy a kereskedelem még nem eléggé disqualificálja azokat a veteményeket, melyek gyommal kerülnek a kereskedelembé, Farkas Geyza pedig azon körülményre, hogy a dohánybeváltás mai ridegen fiscalis jellege valóságos akadálya a dohánytermelés minőségi javításának.

Mindezekből pedig megállapítható az a szoros érdekközöség, mely különösen a mi speciális hazai viszonyaink között a mezőgazdaságot a kereskedelemmel összekapcsolja.

Különösen a többtermelés szempontjából pedig egyenesen létérdeke a magyar kereskedelemnek, hogy az ország mezőgazdasági termelését fokozza minden tőle telhető eszközzel. Első sorban önző érdeke is ezt kívánja, mint a hogy Dániel Arnold erre kifejezetten reá is mutat. Az ország általános gazdasági fellendülése folytán hasznát látnák azon kereskedők is, a kik nem állanak közvetlen kapcsolatban a mezőgazdasággal. Emelkedne a termelés fokozásával a nagyobb közönség vásárlási ereje, új értékek termelésével nagyobb pénzforgalom, nagyobb árúszükséglet úgyszólván új, friss vért hozna az ország gazdasági életének lüktetésébe. Az általános gazdagodással járó egyéb előnyök, melyek a kulturális szükségletek könnyebb kielégítésére vezethetnek, egy szebb jövő képét festik elénk és ezen szebb jövő előkészítésében vállvetve

akar munkálkodni a magyar kereskedelem a magyar mezőgazdasággal. Az összes érdekeltek harmonikus és vállvetett munkásságának gyümölcse így hamarabb fog megérni, mint a hogy azt ma talán akármelyikünk is előre el tudja képzelni.

A birtokmegosztás kérdése.

Az államra, illetve az államhatalom képviselőire, a szakministeriumokra Magyarország mezőgazdasági fellendítésének ügye nehéz terheket ró. Majdnem az összes, ezen kérdéssel kapcsolatos problémák közös feladatai a földmivelésügyi és kereskedelmi ministeriumoknak, míg a pénzügyministerium a monopoliумok (szesz és dohány), a belügyministerium a közigazgatás, a vallás- és közoktatásügyi ministerium pedig az alsóbb fokú — esetleg gazdasági irányú — közoktatás kérdésében csak bizonyos osztályaiban van érdekelve. Hogy ezen, így elaprózódó kérdés egységes szempontból való feldolgozása lehetséges legyen, azon sorrendben fogjuk tárgyalni, illetve csoportosítani, hogy megvalósításuk időrendjét elképzeljük.

Igy első sorban említjük a birtokmegosztás kérdését, melynek megoldását csak hosszú évek előkészítő munkássága után lehet majd megkísérelni, utána a vámpolitikai kérdések csoportját, mely már záros határidőben, 1917-ben lesz actualis, végül a mindig actualis, gyakorlati, mindjárt a gyakorlatba jutható olyan esetleges intézkedések kérdését, melyet az államhatalom illető végrehajtó szerve saját hatáskörében, esetleges helyeslés esetén, haladéktalanul fogantatosíthat, vagy a fogantatosítás előkészítése érdekében megteheti a szükséges intézkedéseket.

Az értekezleten a birtokmegosztás kérdését, mint az egész complexumnak legmélyrehatóbb és legnehezebb problémáját, többen is fel-említették. Ungár Miklós azt mondja: „Hogyan termeljünk többet, a mikor az istenadta föld nagy része kötött birtok, holt kézben van, hitbizomány. Bármennyire fontos is legyen minden javítási kísérlet a többtermelés irányában, a kitűzött cél elérésénél eltörpül minden, birtokaink lekötöttsége mellett.“ Szerinte a kérdés békés úton is megoldható, mert szerinte a hitbizományos nem ragaszkodik annyira a földhöz, mint inkább annak, se tőle, se utódaitól el nem vonható jövedelméhez. Ha tehát valamely holtkézi birtok, mondjuk átlag évi 50.000 koronát jövedelmez, szívesen cseréli be oly hitbizományi vagy „holtkezü házzá“, melynek évi jövedelme 100.000 korona. A transactió pedig a megvalósítható dolgok keretébe tartozik. Ha a dolog olyan egyszerű volna, hogy tisztán akár a meglévő jövedelem többszörösével való átcserélés útján a holtkézi birtokokat házakra be lehetne cserélni vagy cseréltetni,

vagy pedig államilag garantált jövedelemre kicserélni a birtok szabaddá tételének ellenértékéül, a kérdés megszűnne probléma lenni. A föld, mint olyan, mindig bizonyos pretium affectionis-szal birt ősidők óta. Látjuk ezt Angliában, a hol egyáltalán nincsen arány a földjáradék és a föld értéke között.

Ez a pretium affectionis a mi sajátos viszonyainknál fogva jelentékeny hányad valóságos értéket is rejt magában, mely a föld értékének állandó jellegű, jelentékeny emelkedésében áll. Tekintve azt, hogy még igen messze vagyunk (mindannak daczára, hogy a föld az utolsó 10 évben óriási mértékben drágul) azon értékektől, a melyeket a hozzánk elég közel fekvő és számos analógiát adó Dél-Németország (különösen Bajorország) mutat, nem is állapíthatjuk meg, hogy mikor és egyáltalán fogunk-e ezen árnyiveau-ig emelkedni. Másrészt az sincs kizárva, hogy még magasabbra. Így magának az értékmegállapításnak kulcsául a nagyobb földbirtok jövedelmét capitalisálva venni teljes lehetetlenség. A hol pedig ez adva van, ott békés megoldás, melynek tanulmányozása a kereskedelem és a bankok méltó feladatát képezné — még ha erre megfelelő szervekkel rendelkeznenek is — nem igen kecsegtethet.

A megoldás reménye csak törvényes úton mutatkozik, a mely törvényeket viszont a szükség hozza, csak úgy, mint a hogy másban és másutt is meghozza. Ezen törvényes út nehézségei első sorban abban mutatkoznak, hogy a hitbizományi megkötöttség feloldása — mint annak adományozása — a korona szuverén joga. Az egyéb holtkézi birtokoknál a jogi megkötöttség feloldásának megkísérlése gyakorlati szempontból normális jogfejlődés útján igen kevés eredménnyel csábit. A kereskedelemnek, mint polgári osztálynak pedig legerősebb érdeke az, hogy a normális jogfejlődés szigorúan vett elvétől egy hajszálnyit se térjen el, még ha ezen lemondás áldozatába kerülne is, mert ezzel saját léte alapjait támadná meg.

Hogy a birtokpolitika terén jogfejlődés van és hogy e téren éppen a normális, organikus haladás mesgyéjén sikerek várhatók, az értekezleten elhangzott felszólalások eredményeképen megállapítható és mint ez értekezlet egyik jelentékeny és kiemelkedő momentumát szélesebb körbe érdemes volna kivinni, a hol e téren a legszélsőségesebb felfogások uralkodván, éppen a kívánatos jogfejlődés elősegítését megnehezítik.

Ingatlan jogunkba a római jogból származott át az a merev elv, hogy a földbirtokos tulajdonjogát tetszése szerint gyakorolja és birtokának használatában nem korlátozható. De ezt az elvet éppen a gazdasági élet szükségszerűségéből keletkezett jogfejlődés már is megbontotta. Szende Pál előadói dolgozata csak a „kisajátítási, a vízjogi, erdőtörvény és a közbirtokossági és urbéri erdőkre vonatkozó 1898:XIX. t.-cz. azon

törvényeit, melyek az állati és növényi betegségek elleni védekezést írják elő“, említi meg.

A kereskedelem és ipar terén is az állam közérdekből beleavatkozik az ipari, gyári és kereskedelmi üzemek menetébe és gyakran valóságos állami felügyeletet gyakorol. Ennek analógiájára törvényben kívánja kimondatni, hogy a kötött birtokok haszonélvezői köteleztessenek arra, hogy földjeiket állami hatóságok által meghatározott és jóváhagyott üzemterv szerint kezeljék és az állami hatóságoknak joguk legyen beavatkozni minden oly esetben, a mikor a kötött birtokok productivitását veszélyeztetve vagy pedig elhanyagoltnak látják. Ugyancsak ez vonatkozik a községi kötött birtokokra is.

Deininger Imre felszólalásában utal az erdőtörvény analógiájára, mely nem engedi meg azt, hogy az erdőtulajdonos az erdőt tönkretégye és az utódokat megkárosítsa. Jogositva van-e a kötött birtok tulajdonosa, hogy a talaj álladékat megtámadja? Ugy a hogy a törvény tiltja, hogy az álladékból eladás vagy más úton elidegenítés történjék, azt is szabályozni kellene, hogy lehetlenné tétessék a talajnak kizsárolása, mely azt esetleg generációkra terméketlenné vagy kevésbé termékenynyé teszi.

Ugyancsak Deininger vetette fel azt az üdvös gondolatot, hogy speciális viszonyainknál fogva szükség van, hogy törvény védje a szükséges és általánosítható bérleti pontozatokat a bérbe adott földek tekintetében. Eddig e téren teljes anarchia uralkodik és a bérleti szerződés legfőképpen azt szokta tartalmazni, hogy mi mindent nem szabad a bérlőnek. De az, hogy a talaj termőereje fenntartassék, az nincsen benne.

Haas Ignác felszólalása utal arra az automatikus folyamatra, hogy idővel a föld értékének folytatólagos emelkedése odáig fog jutni, hogy a nagy gazdaságoknak egy kézben való tartása lehetetlen lesz, mert a föld értékének oly csekély kamatoztatását tudja majd a nagygazda elérni, hogy a nagy költség és munkabér miatt önmagától fog a nagybirtok összeomlani, a nagybirtokos jól felfogott érdekében, mert a realizált tőke nagyobb kamatot fog hozni. Ez a felaprózódás, mely törvénytörő következménye a föld értékemelkedésének, a nem holt-kézi nagybirtoknak folytatólagos elaprózódására, melyet örökösödés és egyéb körülmények is elősegítenek, kell, hogy vezessen.

De már előre is lehet arról gondoskodni, hogy az ilyen kisebb földterületek, melyek intensiv megmunkálása az egész többtermelési kérdés pivotja, lehetőleg jól és okosan dolgoztassanak meg és hogy ezen megoldozás lehetőségét törvényes korlátozások ne nehezítsék meg. Ezért az 1894. évi XII. t.-cz.-nek a nyomásos gazdálkodásra vonatkozó rendelkezései is a leggyökeresebb reformra szorúlnak.

Ugyszintén rendezésre szorúl a közös legelők ügye. Bár ezirányban akció folyik, közlegelők egymagukban nem igen fognak segíteni a marhatenyésztés fellendítésében és talán célirányosabb volna, közös kifutókat létesíteni, a hol 10-es, 20-as csoportokban tarthatnák marhájukat és megszoknák, hogy ha a jószágnak nincs legelője, hogy mesterséges takarmánnyal táplálják.

Ugyancsak Haas Ignác vetett fel a tekintetben egy igen üdvös és gyakorlati gondolatot, hogy a parcellázással foglalkozó pénzügyintézetek mit tehetnek a többtermelés érdekében.

Ma már oly magasak a földárak, hogy bizony meggondolandó, miként biztosíthatja az illető jelzálogkölcst nyújtó bank azt a hitelt, a mit a birtokra ad és nemcsak arra kell néznie, hogy a vételár hány százalékával terheli meg a földbirtokot, hanem bizonyos előrelátással oda kell törekednie, hogy valami úton-módon ingerentiát gyakoroljon arra az érdekeltségre, a mely a birtokot megvette. Az ily módon megteremtett szervezet irányíthatja az 1000 vagy 2000 holdnyi parcellázott földbirtok érdekeltségének gazdálkodását, hogy mintagazdaságot tudjon ott létesíteni, megmutatván, hogy az ottani éghajlati és helyi viszonyokhoz képest minő termelési ágak osztandók be, hogyan és mit kell termelni, sőt még arra is kiterjeszkedhetik, hogy a termelt árúk minősége milyen legyen, miként tegyék az árút egyöntetűvé, piaczképesé.

Ez irányban eddig még semmi sem történt és itt is az értekezlet során felmerült eszmék ezen néhány gyakorlati gondolatának átültetésével hasznos szolgálatot végezhetünk anélkül, hogy legkevésbé is kitennék magunkat annak, hogy a birtokpolitika eminensen párt- és osztályérdeket érintő gyökereinek mélyére hatolnánk.

Vámpolitika.

Dr. Katona Sándor előadói dolgozata igen helyesen abból az alapvető gondolatból fakad, hogy a közös vámterületen — mely előreláthatólag adott gazdasági és politikai viszonyainknál fogva 1917 után is megmarad — a vámok folytán előállott árkülönbözetet nemcsak a magyar fogyasztóközönség, de az osztrák is viseli, azon árúk után, a melyeket a magyar mezőgazdaság Ausztriába exportál. Minthogy a mezőgazdaság feleslegeit csaknem teljes mértékben Ausztria fogyasztja el, igen jelentékeny az az adó, a melyet az osztrák fogyasztók a vámvédelem folytán a magyar mezőgazdaságnak fizetnek, a mely bevétel az ország jövedelmének gyarapítására szolgál. Fordítva áll a helyzet az ipari termékeknél, a hol viszont a magyar közönség fizeti ugyanezt az osztrák iparosnak. A míg az osztrák ipar érdekében

ipari vámok védik a közös vámterületet, Magyarország nem mondhat le arról, hogy az így fizetett többletért a mezőgazdasági védvámok terén kapjon compensatiót. Ha elfogadjuk elméletben a szabadkereskedelem elvi fölényét és helyességét, mint elérendő ideált, a mezőgazdasági védvámok leszállítását mégis csak az ipari vámok leszállításával egyidejűleg képzelhetjük. Ettől azonban a gyakorlatban annál is messzebb állunk, mert a vámokat egy ország sem szabályozhatja manapság autonom, hanem a többi kereskedő országokkal kötött kereskedelmi szerződések alapján. Már pedig Németország, a honnan az agrár védvámok kiindultak, döntő szerepet fog abban játszani; legfeljebb azon véleménynek adható kifejezés, hogy a nép széles rétegeinek elégedetlensége a jelenlegi vámpolitikával a védvámok némi enyhítését fogja eredményezni, bár erre ma még kevés az indokolt kilátás.

Mindez áll úgy a gabona-, mint az állatvámokra nézve. Az állatvámok jelentősége sokkal kisebb, és itt fontos állategészségügyi kérdések komplikálják a tisztára gazdaságpolitikai ítélkezést. Hogy esetleg némi enyhítésekkel lehetséges volna-e a magyar középosztály nyomasztó gazdasági helyzetén is enyhíteni a húsdrágaság tekintetében, semmi esetre sem függ ettől az egy kérdéstől. Állatállományunk nagyobbitása, belterjesebb okszerű gazdálkodás, vagyis többtermelés e téren sokkal jelentősebb hatásra számíthat, mint védvámi intézkedéseink enyhítése.

A gabonavámok kérdésénél a jelzett vámpolitikai álláspont némi correcturát enged meg. Nem a nagy általánosságban, hanem két részletkérdésben. Az őrlési forgalom esetleges vagy részleges helyreállításának kérdésében és az árpabehozatal kérdésében.

Az őrlési forgalom tekintetében annyi kétségtelenül már is megállapítható, hogy az az egységes felfogás, mely annak idején az őrlési forgalom beszüntetése alkalmával egész gazdatársadalmunkat áthatotta, hogy ezen intézkedés az egész vonalon a magyar mezőgazdaság óriási előnyére volt, már megbomlott. Mindig többen és többen, épen az ország mezőgazdaságának mind belterjesebbé váló irányzatának szempontjából — mely irányzatot az egész többtermelési actió is szolgálja — reámutatnak arra, hogy ezen intézkedés előnyeit számos hátrányával kell megfizetni. Egészen eltekintünk a malomipar és a gabonakereskedelem érdekeltségétől e kérdésben, mert bennünket ezen összefüggésben első sorban a mezőgazdaság érdeke kell hogy közvetlenül vezéreljen.

Ezért jelentőséges — már symptomatikus szempontból is — Lamberger Gyula földbirtokos felszólalása, a ki azt mondja, hogy: „nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ránk, gazdákra nézve, milyen előnyös volna, ha újból behoznák. A fehér liszt nálunk nem kell. A korpa, a takarmányliszt, a barna liszt az, a mi a szegény népünknek kell. Azáltal,

ha kimenne a fehér liszt, a barna liszt és a korpa pedig itt maradna, itt maradna a munkabér is. Az őrlési forgalom helyreállítása életkérdés reánk nézve“.

Egyébként e kérdésben Matlekovits Sándor azon álláspontja, hogy a gabonavámok érvényesültek (árpa kivételével), szembeáll Bacher Emil részletesen kifejtett azon álláspontjával, hogy az őrlési forgalom beszüntetése és a védvám emelése nem emelte nálunk a búza árát. Ezen állításának igazolására kidolgozott pontos statistikája szerint, míg az őrlési forgalom idejében 80 kg.-os búza mindenkor a londoni és liverpooli jegyzések fölött 4·07 fillérrel, az őrlési forgalom megszűnése után csak 1·25 fillérrel volt magasabb Budapesten. A világpiacchoz mérten megállapítása szerint az őrlési forgalom megszüntetését követő hat esztendőben majdnem három koronával fejlődött vissza búzánk ára.

Minden célirányos politikának szükségszerű irányelve: magas gabonaárak és olcsó takarmányárak. De ha már a magas gabonaárak követelményének nem felelt meg, az olcsó takarmány követelményének még sokkal kevésbé tudott megfelelni. A malomipar pangásával beállott állandó üzemreduktiók a korpamennyiség csökkenését és árának lényeges emelkedését okozták.

Ugyanez a tévedés -- az olcsó takarmányra való tekintet mellőzése — nyilvánul a takarmánycikkek árának 1906-ban történt lényeges emelésében:

árpánál	1·80 K-ról 2·20 K-ra
zabnál	1·80 „ 4·80 „
tengerinél	1·20 „ 2·80 „

a mi éppen a mezőgazdaságnak állattenyésztéssel való belterjesebbé tételének szempontjából megboszulva magát.

Áll ez első sorban az árpára is, és éppen ezért nem szűnik meg az érdekeltség, mely legjobban ismeri az árpa speciális viszonyait, annak szükségességét hangoztatni, hogy ha már elfogadtuk azt, hogy Németország az árpa beviteli irányának óriási (4 márkára [100 kg.] = K 4·80) felemelésével árpakivitelünket Németországba, legfontosabb piacunkra, úgyszólván lehetetlenné tette, igyekezzünk olyan intézkedéseket tenni, a melyek ezen a helyzeten segíteni volnánk hivatva.

Magyar részről az enquête-en felhozott indítvány úgy hangzik, hogy: minden kivitelre kerülő métermázsa búzaliszt, maláta és sörárpa után engedélyeztessék egy métermázsa takarmány (legfeljebb 60 kilós takarmányárpa) vámmentes behozatala. Ezáltal nagymennyiségű, drágán a kivitelben értékesíthető jó sörárpa szabadulna fel, a mi most takarmányra

szolgál és a mezőgazdaság olcsóbb takarmányhoz jut, a nélkül, hogy az államra ez megterheléssel járna, miután az árpa beviteli vámja úgy sem érvényesül. A meglévő vámszerződésekbe nem ütközik, és a mi igen fontos, az osztrák érdek ebben teljesen azonos.

Az Oesterr. Volkswirth 1912 június 1. számában Julius Flamm „Gerstenzoll u. Viehproduction“ czímen még ennél sokkal részletesebben indokolja a szóban forgó javaslatot. Kiindulási pontja ugyanaz: csak olcsó takarmánnyal szaporítható a marhaállomány, mely a trágyázás és okszerű gazdálkodás és talajművelés legelső postulatuma, olcsó takarmányul pedig legelső sorban a Balkán államok és Oroszország alacsony hectolitersúlyú, olcsó, de erős proteintartalmú árpái kínálkoznak.

Ez indította Németország kormányát arra, hogy 1906-ban az addigi 2 márkás német árpavámtételt sörárpára felemelte a kétszeresére, de ugyanakkor az etetési célokra szánt takarmányárpa vámját 34⁰/₀-kal 1 M 30 pfennigre mérsékelte. Minden egyéb szemes gabona vámjának emelése által előidézett drágaság ellensúlyozására ezen óvintézkedés épen a német állattenyésztés érdekében igen hathatósan bizonyult, és épen az állattenyésztés érdekében indokolt a mi árpavámunk revisiója. Csak mint vámreductio a megkötött kereskedelmi szerződések keretében lehetetlen, azért merül felt a sürgős szükségből fakadva a vámrestitutio gondolata, melyet a budapesti kereskedelmi és iparkamara 1912. évi jelentése is felvet. A vámrestitutio pedig csak a beviteli jegyek analógiájára lehetséges.

Németország bevitel takarmányárpában 1908-ban 17·18 millió mm., 1909-ben 23·92 millió mm., 1910-ben 28·26 millió mm., 1911-ben 34·78 millió mm., ezzel szemben a vámreductio előtt, 1905-ben 12·64 millió mm., pedig a német belföldi árpatermés 1911-ben 2¹/₄ millió mm.-val nagyobb volt, mint 1905-ben (29¹/₄ millió—31¹/₂ millió mm. 1911). Megállapítható tényleg, hogy ezen árpabevittel párhuzamosan az állatállomány lényeges emelkedése mutatkozik.

Miután 1910-ben nem adott Németország állatstatistikát, csak az 1904. és 1907. évi statistikák engednek bepillantást, illetve adnak összehasonlítást:

	Disznó	Szarvasmarha
	d a r a b	
1904	18,920.666	19,331.568
1907	22,146.532	20,630.544

Ugyancsak ezzel szemben nem helyezhetünk magyar állatstatistikát, de még az etető cikkek árstatistikáját sem; ellenben Bécsben, a hol rend-

szerint teljes paritás uralkodik a budapesti árakkal, a tőzsde hivatalos jegyzései szerint jegyzett május 31-én:

	1906	1912
	100 kg.-onként	
Etetőárpa	14·40—15·20	20·60—21·20
Tengeri	13·60—14·—	18·70—19·30
Középmínőségű zab	17·90—18·50	23·——23·50
Finom búzakorpa	10·10—10·20	17·——17·20
Rozskorpa	10·40—10·60	17·10—17·40
Malátacsira	11·40—11·80	16—16·50
Sörtörköly	11·40—11·70	15·—15·60

és ezen áremelkedés mindenkit, a kinek takarmányra van szüksége, egészen egyformán sújt, úgy a magyar, mint az osztrák mezőgazdaság terén. Azért már 1903-ban az osztrák kereskedelmi kamarák és azóta is állást foglaltak e kérdésben, és azt hozták javaslatba, hogy csak úgy, mint Németország, a mi vámtarifánkba is vegyük be azt a tételt, hogy etető árpa vámja K 0·60 fillér legyen métermázsánként. Etetőárpanak tekintendő volna: a) A 4 és 6 sorős, kisszemű, őszi árpa, melyek a vámvizsgálatnál vett próbában, megtisztított és más magvaktól mentesített, portalanított állapotban nem mutatnak fel magasabb hectolitersúlyt, mint 59—60 kilogrammot, és nem tartalmaz 20 százaléknál több olyan szemet, melyek hectolitersúlya többet ad, mint 62 kilogrammot.

b) Mindazon esetleges magasabb hectolitersúlyú árpák, melyek a fél kivánságára vámellenőrzés mellett teljesen megdaráltatnak. Az ellenőrzés és a darálás költségét a fél viseli.

Addig is azonban, míg az új vámtarifa felállítása és tárgyalása napirendre kerül, hogy ez a rendkívül fontos és üdvös ujtás behozassék, legalább a mindig aktuális árpabeviteli lehetőség megteremtése behozatali jegyek alakjában állandóan felszinen tartandó kérdés.

Az őrlési forgalommal tulajdonképen semmi szerves összefüggésben nem áll; kizárólag abban az egy tekintetben van analógia a két kérdés között, hogy mind a kettő végeredményében olcsóbb takarmányárakat kíván szabályozni.

Az olcsó takarmány kérdése az egyetlen fontos vámpolitikai kérdésünk. Marhaállományunk emelése, földünk intenzívebb trágyázása, mind ezen kérdéssel függ össze, és többtermelés, nagyobb marhaállomány és olcsóbb takarmány csak úgy fog meghonosodhatni, ha ezen fontos vámpolitikai szempont nem hagyatik figyelmen kívül.

Első sorban épen a mezőgazdaság érdeke pedig, hogy teljes egészében érvényesüljön.

Az állam feladatai.

Az államra a birtokmegosztás és a vámpolitika kérdéseinél már érintett követelményeken kívül a feladatok egész sora vár, melyeknek megoldásánál a mezőgazdák és a kereskedelem harmonikus együttműködése lényeges előfeltétel.

Első sorban a közbirtokok kezelésére kiterjesztendő volna az állami ellenőrzés, a gazdasági felügyelői intézmény megerősítésével és hivatalnoki karának kiterjesztésével, a hogy azt Balkányi Béla előadói dolgozata javaslatba hozta. A községeket és közbirtokosságot kötelezni kellene arra, hogy a gazdasági felügyelők közbejöttével üzemtervet készítsenek, a melyben a talaj megjavításáról, a legelőkön a kiveszett növényzet pótlásáról és az összes birtokoknak tervszerű megtrágyázásáról gondoskodjanak. Ezáltal ezen jórészt igen primitív módon gazdálkodó üzemek javítása és termelésük fokozása elérhető volna.

A már meglevő keretekben szükséges volna az összes kísérleti állomások rendszeres fejlesztése és kibővítése. Ezen a téren rendkívül sokat tett a földművelésügyi kormány eddig is, és büszkén hivatkozhatott Rudinai Molnár István felszólalásában arra, hogy egy ország földművelésügyi budgetjében sem látott akkora összeget, mint a mekkorát a magyar kormány ad részint pénzsegélyben, részint tenyészállatokban, gépekben, vetőmagvakban, csemetékben, oltványokban, méhkaptárakban stb.-ben a magyar gazdáknak. Kísérletügyünk minden kritikán felül jó és gyakorlati és a ki csak futólag átnézte Gyárfás József előadói dolgozatát a mezőgazdasági kísérletügyről, annak kell, hogy eszébe jusson, hogy ezen kísérleti ügy társadalmi támogatásában, anyagi eszközökkel való segítségével és az elért eredmények publicálásában válllatve segítse egymást mezőgazdaság és kereskedelem, hogy a gyakorlati eredmény sem maradjon az elméleti eredmény mögött.

Fontos hátráltatója az ország termelése fokozásának a közlekedési eszközök hiányos, nem megfelelő volta. Első sorban a MÁV. nem áll feladata magaslatán. Unos-untalan ellene felhangzó panaszainkon egy nagy, hosszú évekre kiterjedő széleskörű beruházási program fokozatos megvalósítása fog segíteni, mely már előre számol a forgalom természetes, évről-évre fokozódó emelkedésével. Az ezzel kapcsolatos tarifális kérdésekről más helyen lesz még szó.

A közutak siralmas állapota szintén közismert tényező és nagyrészt olyan régi bűnökkel terhelt, hogy itt is évek tervszerű, hosszú előkészítési munkáját igénylő állami feladatról van szó, melynek csak részleges megjavítása is a forgalom óriási könnyebbedését idézné elő.

Ugyancsak üdvös rendszabály volna az 1907. évi III. t.-cz. kiterjesztése a mezei vasutakra, mert a közbeeső idegen területek kisajátítása óriási nehézségekbe ütközik, és az idézett törvény ezen kisajátítási jogot csak az iparvasutaknak adja meg. A mezei vasutak felépítményi anyagaira vonatkozó tulajdonjog biztosításáról törvényjavaslat volna készítendő.

Sem tételes törvényeink, sem joggyakorlatunk nem nyújt a vasútépítőnek biztosítékot arra, hogy tulajdonjogát a teljes kifizetésig a vasútnál fenntarthassa, mert épen a vasút legértékesebb részei, a sínek, váltók stb. beépítés után a pálya tartozékainak tekintetnek és mint ingatlanok bíráltnak el és így csak a vasútra tartozó területekkel együtt foglalhatók le. Minthogy a vasutak nagy részben idegen, bérelt területen épülnek, a vasútépítető sem a földterületet, sem a ráépített vasutat nem foglalhatja le. A míg a teljes jogbiztonság e tekintetben nincsen meg, nagyobb mérvű mezei vasút építésre nem számíthatunk.

Ezen felül van még a megoldásra váró kérdések egy egész sora, melyek részben rendeletileg, részben törvényhozási úton rendezésre várnak. Így a magvizsgálati rendszer bizonyos mérvű enyhítése, a magoknak nyitott zsákból való árusításának eltiltása, az arankairtas állami alkalmazottakkal való ellátása, a tőzsdére egy magvizsgáló kirendeltség kiküldése. Törvényhozási úton rendezésre vár a mezőgazdasági cikkek hamisításáról, a tisztességtelen versenyről szóló törvényjavaslatok letárgyalása. Azon kedvezmények pedig, melyekben közhasznú célzatú szövetkezetek (gőzeke, gőzcséplő, arató, tejfeldolgozó stb.) részesülnek, ott, a hol a viszonyok ilyen szövetkezet megalakítását nem teszik lehetővé, esetleges magánvállalatokra is kiterjesztendőek. Rendkívül nagy jelentőségű még a műtrágya kérdése, mely ma úgyszólván kizárólag a műtrágya-kartell kezében van, a mely a műtrágya-importot lehetlenné tette azzal, hogy egész Európa műtrágyagyáraival megállapodott, hogy azok Magyarországra ne, vagy csak lehetetlen áron importálhassanak. Ezen az állapoton ma már csak állami interventio segíthet.

Kisebb horderejű, de azért gyakorlatilag fontos volna, ha a gazdasági akadémiák kísérleti gazdaságai, vagy erre a célra berendezett tudományos intézetek foglalkoznának megfelelő vetőmagvak előállításával, ezeknek a szaporítását pedig szakértő és megbízható gazdák végeznék, állami közegek támogatása és ellenőrzése mellett.

Mindezen javaslatok részletesebb indokolását szabatos előadásban Balkányi Béla is megadta.

Dániel Arnold az oktatás kérdésére is kitér, mint a mely kérdésben szintén van még javítani való.

Ez idő szerint mindössze 600 népies gazdasági tanfolyamot rendeznek, a melyek legtöbbször 2—4 hétig tartanak. E tanfolyamok közül

480 háziipart tanít és csak 120 terjeszt mezőgazdasági szakismereteket. Ugyanakkor a sokkalta kisebb és első sorban ipari Belgium 8.000 népies mezőgazdasági tanfolyamot rendezett egy évben. Szerinte a termelőmódnak biztos, fontos néhány javítására kellene korlátozni az egész mezőgazdasági oktatást, de ezekről aztán 3—4 éven belül az ország minden egyes községében vagy körjegyzőségében kellene tartani egy 4 hetes téli tanfolyamot. Mindenütt, a hol tanfolyam volt, ennek tárgyáról irt, ügyes, népszerű könyveket kellene kiöszteni; ugyanott kibérelni 10—20 hold földet, a melyen 2—3 éven át demonstrálni kellene a tanfolyam tárgyát és tisztán csak ezt, a mi egészen más oktató hatással volna, mint a mai néhány, nem tervszerűleg vezetett mintagazdaság.

Szücs Zsigmond felszólalásában azt kívánja, hogy az ország agrár jellegéhez képest a mezőgazdaság tanítása valami kis káté alakjában minden elemi iskolában otthont találna. Másrészt ha a mintagazdaságokat a helyett, hogy egyes kisgazdáknál létesitenék állami segélylyel, földes tanítóknak adnák azzal a kötelezettséggel, hogy tartoznak az időközi fontos újításoknak és felfedezéseknek elsajátítására és közkincscsé tételére póttanfolyamot tartani úgy az ifjaknak, mint a felnőtteknek. Ghyczy Elemér szerint be kellene vinni a földművelés elemi ismereteinek tanítását a népiskolákba és gazdasági ismétlő és vasárnapi iskolákat állítani, hogy addig is, míg egy újabb, jobban nevelt nemzedék felnő, segítsünk a nagy gazdasági hátramaradottságon. Rudinai Molnár István pedig a svéd népiskolai rendszert, mely a fizikai munka iránti szeretet ébresztését is felkarolja, hozza javaslatba.

Dr. Farkas Geyza előadó ezen javaslatokra reflectálva constatálta, hogy az elemi iskolák tanterme magában véve nem oka a nép mezőgazdasági ismereteiben észlelt hiányosságnak. Gazdaságtant a felső osztályokban máris tanítanak; az általános műveltségi tantárgyak, tehát a történelem, földrajz, természettudomány, alkotmánytan anyaga pedig oly csekély, hogy egy jobb tanító 4—5 hónap alatt egészen könnyen el tudja végeztetni egy egész tanév anyagát. Nem az a főbaj tehát, hogy az általános műveltség tantárgyai elnyomják a mezőgazdasági szakképzést, hanem az, hogy az általános iskolai kötelezettséget nem hajtják végre kellő erélylyel, az egyes iskolákat nem szerelik fel a tanítás teljes sikeréhez szükséges tanerőkkel, tanszerekkel, kivált pedig az, hogy a rendes iskolai kötelezettség túlságos korán ér véget.

Itt az eszmék még nincsenek kellőleg tisztázva, sem a kérdés nincs kellőleg előkészítve, hogy valami konkrét, gyakorlati javaslat irányában az értekezletnek ezirányú eredményéről lehetséges volna beszámolni. De azért fontos momentumra irányította ebben is a figyelmet, és talán elérte azt, hogy a művelt magyar kereskedővilág figyelmét épen e kér-

dés fontosságára irányította, hogy további fejlődését jogos figyelemmel kísérje.

Hosszabb perspektívában még számos, állami megoldásra váró kérdés merült még fel. Így a völgyzárógátak kérdése, melyet Gyárfás József előadó szerint a földművelésügyi ministerium vizügyi osztálya karolt fel és több kulturmérnöki hivatal végez beható tanulmányokat. Ugyancsak a consuli jelentések hiányos volta miatt állandó gazdasági képviselet, főleg az Amerikai Egyesült-Államok és Kanada területére, hogy minden fontos új eredményről szakszerűen és gyorsan lehessen meg az információ.

Mindenesetre megállapítható az, hogy mindezen felmerült kérdések tekintetében máris serény és eredményes munka folyik a ministeriumokban, a mely azonban csak akkor lehet hatékony, ha minden üdvös kezdeményezését a magyar társadalom, a gazda csak úgy mint a kereskedő, tőle telhető módon támogatja. Másrészt, ha az illető szakközegek is állandóan a gyakorlati élet pulzusán tartva kezüket, nem vesztik el a contactust az étellel actáik között. Az érdekeltség meghallgatása és bevonása csak biztosítani, szilárdítani fogja a sikert, mely nem maradhat el harmonikus összetevékenység eredményeképpen.

Lénard Jenő.

Magyarország ipari népessége.

Magyarország 1900-ban az akkori statisztikai felvétel tanúsága szerint iparának és kereskedelmének fejlettsége tekintetében legutolsó volt Európa országai között. Népességéből mindössze 19·4⁰/₀ élt az úgynevezett iparforgalmi foglalkozási ágak csoportjának terhére s ezt a százalékarányt még Oroszország is meghaladta a maga 25⁰/₀ iparforgalmi népességével; a százalékos megoszlás fokain felfelé haladva Svédország következett ezután 28·4⁰/₀-kal, Ausztria 29·6⁰/₀-kal, majd Olaszország, Dánia és Írország, a melyeknek népességében az iparforgalmi foglalkozási ágak még mindig nem érték el a 40⁰/₀-ot. Európa többi országai azonban mind 40⁰/₀-nál is kedvezőbb arányokat mutattak az iparforgalmi népesség javára s az Északamerikai Egyesült Államokban is 40·4⁰/₀ volt ez az arány.

Ezek az adatok azonban a tiz esztendővel ezelőtt fennállott viszonyokat mutatják s azóta egész Európában nagyot fejlődtek az iparforgalmi foglalkozási ágak. Ebből a fejlődésből Magyarország is kivette a maga részét, de bár abban a sorrendben, amelyet az európai országok ebben a tekintetben 1900-ban elfoglaltak, elég nagy eltolódások támadtak az utolsó népszámlálási évtized alatt, Magyarország utolsó helye azóta sem változott. A legutolsó magyarországi népszámlálásnak a foglalkozásra vonatkozó adatai még ismeretlenek — és a statisztikai hivatal igazgatójának kijelentése szerint még sokáig ismeretlenek is lesznek, — de az már bizonyos, hogy az ország maximális fejlődése sem lett volna elég arra, hogy az ipari államok mögött elfoglalt helyzetén változtasson. Ennek a maximális fejlődésnek határául joggal vehetjük fel azt a növekedést, amelyet Magyarország iparforgalmi népessége 1890—1900 között mutatott. 36·8⁰/₀ volt ez a növekedés és mivel az ország népesedése a legutolsó népszámlálási évtizedben jelentékeny csökkenést mutat a múlt század utolsó évtizedjéhez képest, semmi jogunk sincs arra, hogy ennek az arányszámnak emelkedésére számíthassunk, bár igaz, hogy a népesedés nem egészen hű tükre a fejlődésnek s a mint később igazolni fogjuk, éppen Magyarországon inkább a foglalkozási osztályok eltolódá-

sában mutatkozik fejlődés, mint az ország népességének abszolút szaporodásában. De ezek a belső fejlődési áramlatok sem voltak elég erőteljesek ahhoz, hogy iparforgalmi népességünk fokozottabb növekedésére gondolhatnánk. Ha tehát $36\cdot8\%$ -ot veszünk fel maximális növekedésnek, akkor Magyarország 20,886.487 főnyi lakosságából 1910-ben összesen 5,148.192 fő esett az iparforgalmi foglalkozási osztályokra s az ország egész népességének ez a tömeg még mindig csak $24\cdot6\%$ -a, vagyis még mindig kevesebb, mint a milyen a népesség megoszlása 1900-ban volt Oroszországban. Ha azonban az ország ezt a fejlődést az utolsó népszámlálási évtizedben csakugyan elérte, életerejének, fejlődésre való képességének valóban csodálatos jelét szolgáltatva ezzel az ugrásnak is beillő, $4\cdot7\%$ -os növekedéssel.

Ez a számítás azonban csak arra volt jó, hogy kijelöljük azokat a határokat, amelyek között az ország fejlődése mozgott, első sorban az iparforgalmi kategóriákat tartva szem előtt. Az alábbiakban ennek a fejlődésnek lehetőleg pontos határait szeretnők megállapítani, a kutatások körét lehetőleg még szorosabbra vonva és a bányászat, kohászat, valamint a szorosan vett ipar területét ölelve fel vele. Ezt azonban nem lehetett mindig megtenni, mert statisztikai adataink gyakran nem közölnek részletes adatokat az iparforgalmi foglalkozási kategória külön osztályairól.

1900-ban Magyarország lakossága 19,254.559 főnyi volt s bányászatból, kohászatból és iparból összesen 2,767.786 fő, az egész lakosságnak $14\cdot4\%$ -a élt. Ebben az összegben a keresők és az eltartottak egyaránt benne vannak s benne van abban a társországoknak hasonló foglalkozási ágakból élő népessége is. Az ország népessége 1910-re $8\cdot5\%$ átlagos növekedéssel 20,886.487 főre szaporodott, nincsenek azonban részletes adataink, mint mondtuk, az ipari népesség szaporodására. Ennélfogva bizonyos combinatiókra vagyunk utalva, ha az ország lakosságának erről az ágáról, illetőleg ennek fejlődéséről akarunk képet alkotni magunknak. Számításaink természetesen nem lehetnek elég pontosak, de mindenesetre elég megbízhatók ahhoz, hogy az ország industrializálódásának lehetőleg hű képét állítsák elénk.

Számításaink alapjául itt is azt a növekedési arányszámot vehetjük, amelyet az 1900 évi statisztikai felvétel az ezt az évet megelőző évtizedre megállapított. 23% volt ez az arányszám a bányászat, kohászat és ipar együttes népességénél, ha ez az arányszám a legutolsó népszámlálási évtizedre is megmaradt, akkor ipari népességünk 1910-ben 3,404.357 főt számlált és egész népességünknek $16\cdot7\%$ -át tette. Kérdés azonban, hogy ezt a hányadost megtarthatjuk-e.

Az ország népesedése az utolsó népszámlálási évtizedben az előző évtizedhez képest elég jelentős csökkenést mutat, $8\cdot5\%$ az előbbi $10\cdot3\%$ -

kal szemben. S a csökkenés nemcsak ezen az általános arányszámon látszik meg, amely az ország valamennyi népmozgalmi ágának összetevőjéből mindent magába foglaló eredőként alakul ki, hanem éppen ezeken az egyes ágakon is. A városok fejlődésén külön is ilyen csökkenés látszik, — természetesen nem a városok népének csökkenését jelenti ez, hanem csak a növekedés rohamos voltában, intenzitásában némi visszamaradást; a törvényhatósági jogú városok növekedése 17·2⁰/o az előbbi 27·8⁰/o-kal szemben, a rendezett tanácsú városok fejlődése pedig 11·2⁰/o-ot mutat az előbbi 14·2⁰/o helyett. A városokba való huzódás pedig különösen olyan országban, mely az industrializálódás útján jóformán az első lépéseket teszi, mint a miénk, első sorban az iparos népesség növekedésére jellemző s így az előbb felvett százalékarányt túlságosan nagyinak kellene tartanunk. Másfelől azonban vannak az ország belső fejlődésének olyan részletei, a melyek bár nem jelzik ipari népességünk egész tömegének fejlődését, mégis annak egyes részleteire vonatkoznak s mint a tengernek egyes pontjain lebecsátott mérő-őn a víz mélységét, éppen úgy jelzik, s megmutatják, fejlődésének rohamos voltát. Így az ország bányamunkásainak száma ez alatt a tíz év alatt 20⁰/o-ot meghaladó módon növekedett; ipartestületeink taglétszáma 25⁰/o emelkedést mutat, az országos munkásbetegsegélyző és balesetbiztosító pénztár tagjainak száma pedig szinte valóságosan arányokban növekedett, — igaz, hogy ennek a növekedésnek jórésze a törvény pontosabb végrehajtásának és a szervezet tökéletesítésének következménye. Ugyanide vehetjük még támogatásul az iparba befektetett országos tőke növekedésének arányait, közgazdasági viszonyaink javulását, termelési és fogyasztási eredményeink nagyobbodását és végül ipari fejlődésünknek azt az újabb irányát, amely annak decentralizálására törekszik. Kétségbevonhatatlan tény ez, bár nálunk voltaképpen nem előzte meg ezt az irányt egy olyan túlságosan erős centralizáltság, amely ipari szervezkedésünkre káros hatású lett volna. De természetesen, ha gyenge, fejletlen iparunk könnyen magáévá teszi azokat a jelszavakat, a melyek az iparilag erős külföldön az ipari fejlődés hatalmas irányait mutatják.

Mindezek a fejlődési jelenségek iparosságunk változatlanul rohamos fejlődését mutatják és feljogosítanak bennünket arra a föltevésre, hogy ez a fejlődés semmit sem veszített azokból az arányokból, a melyeket a múlt évtizedben mutatott. S az ország fejlődésének már ismeretes részletei, melyek főként a városok, s az ipari és az iparinak nem nevezhető járások népességének alakulását mutatják, s a melyekkel részletesen fogunk foglalkozni, azt árulják el, hogy az ország fejlődése ebben a legutolsó évtizedben nem annyira a népesség szaporodásában, mint inkább a foglalkozási kategóriák eltolódásában s különösen az ipar-

forgalmi kereseti osztályoknak a többiek rovására való terjeszkedésében nyilatkozott meg. Ilyen tényezők azok, a melyeknek működését és hatását abban találjuk meg, hogy Magyarország ipari népességét már 1910-ben is a negyedfél millióhoz közel kell keresnünk.

Azt kellene most megállapítanunk, hogy ez a fejlődés mennyiben elégíti ki az ország igényeit és szükségleteit; hogy mennyiben mondható ez a fejlődés természetesnek és hogy megvannak-e benne azok a vonások, a melyek az ország egészséges átalakulásáról biztosíthatnak bennünket. Erre azonban aligha találunk feltétlenül megbízható adatokat, mert éppen ezek a körülmények azok, a melyekre a biztosítékokat az adatokon kívül kell keresnünk. Azok az adatok azonban, a melyek az iparos népesség szaporodásának vidékenként, járásonként és városenként való megoszlását illusztrálják, ennek a fejlődésnek egy újabb oldalát mutatják meg és egybevágóságukkal eddigi következtetéseinket megerősítik.

Az ország népének átlagos szaporodási arányszáma, mint már említettük, az utolsó népszámlálási évtizedben 8·5⁰/₀ volt; ennél azonban jóval magasabb a városok növekedésének arányszáma, a mely 11·9⁰/₀ a rt. városoknál, 16·2⁰/₀ a 10.000-nél több lelket számláló nagyközségeknél és 17·5⁰/₀ a tj. városoknál. Még ezeken a csoportokon belül is újabb osztályokat állíthatunk fel, mert különösen a tvj. városok és a tizezres nagyközségek vagy igen magas arányszámokat, vagy igen alacsonyakat tüntetnek fel s ez a tagolódás egészen szorosán összefügg az iparforgalmi jelleggel; a rt. városoknál, a melyek közül legtöbbnek már régen elavultak azok az érdemei, a melyek a városi jelleget számára megszerezték, az ipari és nem ipari jellegű városok között a szaporodásbeli különbség nem ilyen átmenet nélkül való, nem ilyen ugrásszerű; itt vannak ugyanis azok a városok is, a melyek már régen voltak az országos ipari életnek góczpontjai s most egyre jobban veszítik régi fontosságukat. De mégis a városok azok — kivéve talán mégis a rt. városok közül egy néhányat, — a melyek az ország ipari népességének nagyobb részét magukban foglalják; s mivel a népesedési góczpontoknak ez a három kategóriája együtt (a magyar koronának valamennyi országát értve) 4,891.174 lelket számlál, a mi az ország népének 23·4⁰/₀-át teszi, már kicsiny százalékarányú növekedésük is az ipari, helyesebben az iparforgalmi néposztályok jelentős bővülését mutatja.

S ha a városokon kívül megvizsgáljuk azokat a járásokat, a melyek már 1900-ban is ipari jellegűeknek voltak mondhatók, a mennyiben népességünknek 20⁰/₀-nál nagyobb hányada élt az úgynevezett iparforgalmi kereseti ágakból, — s tulnyomóan agrárjellegű országban, mint a mienk, eléggé indokolt eljárás az ha az ipari jelleg számára ilyen

alacsony cénst alkalmazunk, — akkor az ipari népesség szaporodásának nagyságára még pontosabb adatokat nyerünk, s ezek az adatok egyuttal az ország foglalkozásbeli kategóriáinak újabb alakulását is érdekesen, élesen világítják meg. Az ország népesedésének ilyen irányú vizsgálata azonnal meggyőz bennünket arról, hogy az országnak iparforgalmi jellegű felét igen nagy ellentétek választják el agricultur jellegű felétől s hogy mindezek az ellentétek iparunk erősödését és életképességét mutatják.

1900-ban az anyaország 420 járása közül 73 olyan járás volt, a melynek lakosságából 20⁰/₀-nál nagyobb hányad élt az iparforgalmi foglalkozási csoport terhére; ezek azok a járások, a melyeket ezzel az alacsony mértékkel, a 20⁰/₀-os hányaddal, mérve iparforgalmi jellegűeknek mondhatunk. Tulnyomóan agrár jellegű országban, mint a milyen Magyarország még 1900-ban is volt, ilyen alacsony mérték alkalmazása indokolt; az országnak új és változott viszonyai azonban már nálunk is megengedik magasabb százalék alkalmazását; mert, a mint kimutattuk, már az országos átlag is felülemelkedett ezen a hányadon. Az utolsó tiz esztendőben a járások száma emelkedett s 1910-ben az anyaországnak már 434 járása volt el és igen természetes, hogy új járási beosztásokra éppen azokon a helyeken volt szükség, a melyek gyorsabban fejlődtek s a melyeknek nemcsak népessége, hanem annak közgazdasági tevékenysége is növekedett és a régi közigazgatási kereteket úgyszólván szétfeszítette; változások történtek természetesen abban is, hogy egyes járások, a melyek 1900-ban még iparforgalmi jellegűek voltak, ezt a jellegüket közben elveszítették, mások pedig, és ennél mindenesetre nagyobb számban, közben ipari jellegűekké lettek, mindezt azonban csak annyiban kell számbavennünk, hogy számításainknak precisitásáról le kell mondanunk, másfelől azonban meg lehetünk elégedve azokkal az eredményekkel, a melyekhez így jutunk, mert az ország tagolódását egész hiven tüntetik fel.

Ezek a járások, hozzájuk véve még a társországoknak tíz hasonló jellegű járását, valamint a tvj. városok és a rt. városok (ezek között mint említettük, akad néhány olyan is, a mely az iparforgalmi jellegnek még azt az alacsony mértékét sem üti meg), ezek adják együtt az országnak azt a felét, a mely ipari jellegűnek mondható az országnak másik, agricultur jellegű felével szemben. Együtt 6,095.830 főnyi lakosságot, az egész ország népességének 29·1⁰/₀-át, majdnem harmadrészét jelenti ez. S az országnak ez a fele az utolsó népszámlálási évtized alatt 13·4⁰/₀-kal szaporodott, mert népessége 723.362 fővel volt több 1910-ben, mint tíz évvel azelőtt; már az országos átlag 8·5⁰/₀-ával szemben is meglepő ez a különbség, még meglepőbb azonban, ha az országnak

másik, agriculturnak nevezhető felével s annak szaporodásával vetjük össze: az országnak ez a fele 13,882.091 lelket számlált 1910-ben, szaporodása az utolsó 10 esztendő alatt 908.566 fő volt, a mi 6·5% szaporodást mutat.

6·5% az egyik oldalon, 13·4% a másikon: az országnak két fele között olyan választófal ez, hogy mindennél jobban igazolja azt az okot, a mely a szétválasztásra, az ipari és a mezőgazdasági jellegű részeknek egymástól való elkülönítésére rávett bennünket, másfelől pedig teljesen valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy az ország ipari népességének régi 23%-os emelkedése a legutolsó népszámlálási évtizedre is megmaradt. Természetes, hogy az ország ipari felének ez a növekedése nem ennek a résznek természetes szaporodását mutatja, hanem jórészt egyenest az ország agricultur felének rovására történik. Nem az ipari jellegű járásoknak s nem a városoknak termése ez a növekedési többlet, hanem az agricultur országrészeké, a melyek nemcsak fölöslegüket, hanem talán szükséges népességüknek egy részét is a városokba és az ipari jellegű járásokba utalják: ez a többlet az agricultura áldozatát jelenti az industriának. Mezőgazdasági szempontból a népesség növekedésének ez a sajátságos és rendkívül határozott tagolódása valószínűleg a mezőgazdasági népességnek megállapodását, a telítettségnél valami nemzetgazdasági értelemben vett fokát, vagy állapotát mutatja. A szokatlanul erősen kifejlődött helyzetnek közelebbi okait csak a részletek megvizsgálása fogja megvilágítani s különösen az ipar fejlődését jellemző adatok hoznak majd feleletet arra, hogy ez az özönlés az ipar felé mennyiben tudható be az ipar nagy vonzó erejének s mennyiben önkéntes áldozat a mezőgazdaság részéről, — egy dolgot azonban már most nagy valószínűséggel állapíthatunk meg: a magyar mezőgazdaságnak belső, rendszeres átalakulására lesz szüksége ahhoz, hogy ez az áramlás új irányokba fejlődjék, illetőleg, hogy alábbhagyjon, mert csak egy ilyen átalakulás szerezheti meg számára azt a nagyobb szükségletet, a mely minden munkaerőt kihasználhatóvá tesz s a mely egyúttal a nagyobb tömegek eltartására elég erőssé teszi.

Ez a tagolódás az ipari és a mezőgazdasági területek kifejlődése között Magyarországnak bizonyos tekintetben szerencsés fejlődését mutatja; azt jelenti ugyanis, hogy nálunk kevés joggal lehet beszélni a városba való özönlésről, sokkal kevesebb joggal, mint olyan országokban, a melyek már is határozottan ipari jellegűeknek mondhatók. Pedig nálunk annál több ok volna a népességnek ilyen egyirányú fejlődésére, mert a városok kialakulásával a legszorosabban együtt halad az ország iparának fejlődése is; és ha nem is a városi szervezkedés között és az ipar között fennálló benső kapcsolat, hanem ennek a két, alapjában véve mégis

különböző jelenségnek összetalálkozása segíthetné városaink növekedését.

Ezzel szemben azonban azt látjuk, hogy a városok fejlődése nem lépi túl aránytalanul az ipari jellegű kerületek növekedésének nagyságát. Abból a 6,095.830 főnyi lélekszámból, a melyet az ország ipari jellegű felének népességéről megállapítottunk, összesen 2,336.672 fő esik a tvj. városokra s ezek fejlődése, az ország valamennyi tvj. városát értve, 17·8⁰/_o volt; a rt. városok növekedése átlagban 11·9⁰/_o s az ipari jellegű kerületek szaporodása nem sokkal marad el ettől az arányszámtól, amennyiben az 10·6⁰/_o-ot tett. Azok a rt. városok, a melyek az ipari jellegűeknek mondott városok közé nincsenek odaszámítva, 9·7⁰/_o-nyi szaporodást mutattak. Ezekre vonatkozólag azonban meg kell jegyeznünk azt, hogy itt részint már maga a különválasztás sem egészen pontos, vagyis ezek között a városok között is sok van, a melyet már 1900-ban is az ipari jellegű városok közé lehetett volna számítani, másfelől pedig a szaporodás ezeknél a városoknál is főként az iparforgalmi foglalkozási osztályok népességét szaporította, úgy, hogy ma már alig van olyan rt. városunk, amely az újabb osztályozásnál az iparforgalmi jellegű városok közé ne tartoznék.

Az ország népesedése ilyen módon érdekesen és határozottan tagoldódik az egyes osztályok foglalkozása szerint. Az egyik oldalon áll az agricultur jellegű vidék, a maga 6·5⁰/_o szaporodásával, a másik oldalon az ipari jellegű vidék, melynek átlagos szaporodása 10·6⁰/_o. Az ország mindkét nagy felének megvannak a maga városai s ezek a városok mindkét oldalon körülbelül ugyanannyira emelkednek ki a járások fejlődése felett — mindkét oldalon úgy foghatjuk fel a városok között és a járások között levő viszonyt, hogy a városok a foglalkozásilag hozzájuk tartozó járásokra támaszkodnak s életerejüket, fejlődésüket első sorban ezeknek köszönhetik, sőt fejlődésük azokéval sok tekintetben csakugyan közös is, — az agricultur jellegű városok szaporodási arányszáma 9·7⁰/_o, az ipari jellegűeké pedig átlagban (összevéve a tvj. és a rt. városokat is), 14⁰/_o. Az agricultur jellegű városokat az agricultur jellegű járásoktól 3·2⁰/_o szaporodásbeli különbség választja el, az ipari jellegű járások között és városok között levő különbség pedig 3·4⁰/_o. Ez a százalékarány mutatja azt, hogy mindkét oldalon körülbelül ugyanazok a criteriumai a városi jellegnek s hogy ezek közül a criteriumok közül legfontosabb az, a mely a népesség szaporodását jelenti s ez a szaporodás, mint már említettük is, nem a természetes szaporodást jelenti, hanem a népesség tömörülését, a városok felé való huzódását, a mely, mint látjuk, nem csak az ipari jellegű városokat jellemzi. Azok közül a százalékszámok közül, a melyek a városnak a vidéktől való különbségét jelzik (a különb-

séget a népesedés intenzitásának fokában mutatván meg), az ipari jellegűek javára valami kevés különbség mutatkozik. Ez a különbség még növekednék, ha egész precízen hajthatnók végre a különválasztást a városok foglalkozási jellege szerint. Természetesnek látszik azonban, hogy az a különbség, a mely az ipari jellegű és az agricultur jellegű városokat egymástól szétválasztja, nemcsak a népesedés százalékarányában mutatkozó eltérésben jelentkezik, hanem annak az intenzitásnak a fokában is, a mely a növekedést jelzi s a mely csak az intenzívebb ipari munkából következik.

Az ipari jellegű városok azonban ezen az átlagon belül, a melyet 14⁰/₀-os szaporodás határol, két nagy csoportra bomlanak; az egyik csoport a rt. városoké, a melyeknek átlagos szaporodása 12·6⁰/₀, a másik a törvényhatósági jogúaké, a melyeknél az arány 17·5⁰/₀-ot mutat. Ha most arra gondolunk, hogy a tizezres nagyközségek szaporodási arányszáma is 16·2⁰/₀, s ha a mezőgazdasági jellegű nagyközségeket ezek közül is kivesszük, arányszámuk akkor még közelebb áll a tvj. városokéhoz, lehetetlen arra nem következtetnünk, hogy a rt. forma nem felel meg az ipari jellegű városok szervezkedési formájának. Ezen a ponton azonban nem szabad nagyon messze haladnunk a következtetésekben, mert ha az egyes eseteket vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a rt. városok is egész jól és szabadon fejlődhetnek; s nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a rt. városi szervezet nem más, mint az önállóságnak, az autonomiának bizonyos foka, a melyet mi egy-egy nagyközségnek, vagy általában egy népesedési góczpontnak biztosíthatunk. S a 111 magyar rt. város közül 25-nek fejlődése haladta meg a 18⁰/₀-ot a legutolsó tiz esztendőben. Így nem is annyira ennek a formának alkalmatlan voltára mutat ez a kicsiny szaporodási átlag, hanem arra, hogy a mostani rt. városok között tulsok a történelmi város; az a város, a melynek a kiváltságra való joga régen kelt, s régen elmúltak azok a kiváltságai is, a melyek ezt a jogot számára kivívták. Rt. városainknak jó nagy része holt város már ma, stagnál, sőt visszafejlődik. S épen ezek között a városok között találhatunk példát és bizonyosságot arra is, hogy az ipari jelleg sem biztosíthatja egy városnak az életképességét. Az ipar feltételei, körülményei, tényezői egyre változnak, s változnak azok a területek is, ennél fogva azok a góczpontok is, a melyeket szívesen keres fel.

Természetesen nem foghatjuk fel úgy az ország népének városokba és ipari járásokba, másfelől pedig agricultur városokba és járásokba való tagolódását, mintha az ország népének ez a része ipari, azaz iparforgalmi jellegű népesség lenne, s az idetartozó foglalkozási kategóriákból élne, a másik fele pedig a mezőgazdasági és a többi foglalkozási

ágak népességi kereteit adná. Annál kevésbé lehet erről szó, mert az a határ, a melyet az ipari jelleg megállapításánál mértékadónak felvetünk, nagyon is alacsony volt: 20⁰/₀, s azonkívül az ipari népesség megoszlása az egész országban általános. Az iparos népességnek a járások között és a városok között való megoszlására azonban nagyon éles világot vet az, ha az 1910. évi adatokat az 1900. éviékkal egybevetjük. 1900-ban az ország népének 14·4⁰/₀-a élt bányászatból, iparból és kohászatból, s ez az átlag a városoknál 21⁰/₀-ra emelkedett, a járások lakosságának pedig 12·9⁰/₀ volt az ipari népesség átlaga. A városok népének nagyarányú szaporodásából joggal következtethetünk arra, hogy az ipari népesség az utolsó tíz esztendőben is a városokban torlódott össze s hogy a vidék átlaga ennél fogva nem emelkedhetett valami sokkal; mégis, ha a régi arányokat megtartjuk és 3,300.000 főnyi ipari népességet számítunk, a vidék iparos népének átlagát 12·9⁰/₀-kal számítva, úgy találjuk, hogy 1910-ben a városok iparos népessége a városok egész lakosságának 28·2⁰/₀-ára emelkedett. Valószínű azonban, hogy az ipari népesség aránya az utolsó népszámlálási évtizedben nemcsak a városokban emelkedett, hanem a járásokban is.

Mindezeknek a számításoknak végeredménye ezekben az adatokban jelentkezik; az országnak bányászatból, kohászatból és iparból élő lakossága 1910-ben körülbelül 3,300.000 főnyire tehető és úgy szaporodásában, mint terjeszkedésében, az egyes népesedési góczpontokon való tömörülésében megtartotta az eddigi arányokat, s fejlődése, bár az ország népének szaporodása az utolsó népszámlálási évtizedben csökkent, még gyorsabban haladt előre, mint eddig, vagy legalább az eddigi arányokat megtartotta.

Móricz Miklós.

Közlemények és ismertetések.

Alapítások és tőkefelemelések a Németbirodalomban 1911-ben.

Daczára az emelkedő conjuncturának, azok az igények, a melyeket ipar és kereskedelem 1911-ben a pénzpiaczczal szemben támasztott, jelentékeny mértékben a tavalyi niveau alatt maradtak. Nyilvánvaló, hogy az elmúlt év bizonytalan politikai helyzete az ipari élet különböző területein a vállalkozó kedvet lényegesen megcsappantotta. Az új beruházások visszaesését azonban még más okokkal is magyarázzák. A bányai ipar, tekintettel két legnagyobb kötelékének küszöbön álló nyújtására, termelő berendezkedését lényegesen kibővítette. Ezeknek az üzemkibővitéseknek tőkeszükségletei azonban legnagyobb részben már 1909-ben és 10-ben felvételtek. Mivelhogy itt majdnem tisztán jó magas összegekről van szó, az új beruházások erős gyarapodása a bányászat, kohászat stb. csoportban említett évek általános számadataira is nagy befolyást gyakorolt. A vállalkozó kedv nagymérvű hanyatlása mutatkozik még az elektrotechnikai iparban és a gáztársulatok körül. Ép ezeken a területeken ruháztattak be az utolsó gazdasági válság előtt és után viszonylag jelentékeny tőkék, úgy hogy a tőkeszükséglet csappanása nem tudandó be az üzletmenet rosszabbodásának; sőt az elektrotechnikai ipar, valamint a villamossági- és gáztársaságok meglehetősen hirtelen expansió után most jutottak ama niveaura, a melyről a további fejlődés csendesebb pályán mozoghat. Feltűnően csekély volt a vállalkozó kedv az elmúlt évben a textiliparban. A gyapot- és rokoniparokbeli tartósan rossz üzletmenet az egyes üzemek rentabilitását aggasztóan leszoritotta, úgy hogy nem igen volt hajlandóság a nehéz helyzetet még új tőkék befektetésével élesíteni.

Az új beruházások összege 1911-ben 1194 millió márkára rugott. Ebből új alapításokra 607 millió márka, tőkefelemelésekre 587 millió márka esik. Az előző évben ipar és kereskedelem a pénzpiacztól 1340 millió márkát igényelt. Ebből tőkefelemésre fordított 629 millió márka, míg 611 millió márka ujonnan alapított társulatokba fektettetett. Az

1907—11. évekbeli új beruházások fejlődését a következő összeállítás mutatja:

	Új alapítások m i l l i ó	Tőkeemelések m á r k á b a n	Új investíciók
1907	686	600	1.286
1908	551	473	1.024
1909	607	527	1.134
1910	611	629	1.390
1911	607	587	1.194

Legerősebb volt az esés ezek szerint az utolsó évben a tőkeemelésekben. Az új alapítások az 1909-iki niveauon maradtak. Szemben az 1907-iki magas conjunctura esztendejével, az új investíciók 92 millió márkás csökkenést mutatnak.

A részvénytársulatok és korlátolt felelősségű társaságok közt az új investíciók az utolsó tíz évben következőleg oszlanak meg millió márkában:

	Részvény-t.	Korl. fel. társ.
1907	868	418
1908	548	476
1909	687	447
1910	838	402
1911	745	449

Míg a részvénytársaságok tőkeszükséglete 1910-zel szemben 93 millió márkával fejlődött vissza, a korlátolt felelősségű társulatoknál 47 millió márkás emelkedés mutatkozik.

Míg a bányaiiparban, textiliparban elektrotechnikai cikkek gyártásában és a villamossági, valamint a gáztársulatoknál a vállalkozó kedv lényeges ellanyhulása észlelhető, azalatt a gépipar vegyi ipar és más iparágak terén tekintélyes emelkedés észlelhető. Az újonnan beruházott tőkék összege az egyes iparágakban a következő volt millió márkában:

	1910	1911	+ —
Bányászat, kohászat, sótermelés	168·21	115·45	— 51·76
Fémek, gépek	135·72	151·67	+ 15·95
Elektrotechnikai cikkek	59·38	40·40	— 18·98
Villamos- és gáztársulatok	108·14	61·89	— 46·25
Élelmi és élvezeti cikkek	69·45	51·79	— 17·66
Textilipar	51·26	35·38	— 15·88
Bőripar	18·04	14·55	— 3·49
Ruházati ipar és tisztítás	3·58	11·32	+ 7·74
Építőipar	88·74	63·78	— 24·96
Kő, föld	38·14	47·75	+ 9·61
Fa- és faragóanyagok	16·30	18·39	+ 2·09
Vegyi ipar	26·62	68·19	+ 41·57
Papiripar	19·60	19·73	+ 0·13
Grafikai iparok	22·56	21·70	— 0·86
Világító anyagok	8·92	9·96	+ 1·04

Különösen feltűnő a vállalkozó kedv emelkedése a kereskedelmi és banküzlet terén, valamint forgalmi társaságok körül.

Az 1911-ben részvénytársulatok, valamint korlátolt felelősségű társaságok új alapítására fordított összeg 607 millió márkára rugott. Ez az előző évvel szemben 4 millió márkás esést jelent. Sőt az 1907. évvel szemben 79 millió márkás csökkenés mutatkozik. Az utolsó év új alapításai közül részvénytársaságokra 225·36 millió márka, korlátolt felelősségű társaságokra 381·63 millió márka esett. Ezekkel a tőkékkel 163 részvénytársulatot és 4004 korlátolt felelősségű társaságot alapítottak. A pénzügyi piactól új alapítások céljaira igénybevett tőkék részvénytársulatok és korlátolt felelősségű társaságokra 1907-től 1911-ig millió márkákban következőleg oszlottak meg:

	Részvényt.	Korl. fel. társ.
1907	321·05	364·68
1908	165·16	385·94
1909	222·50	384·14
1910	275·17	336·31
1911	225·36	381·63

Különös érdeklődéssel bír a korlátolt felelősségű társaságok erőteljes előrenyomulása, a mely a részvénytársaságok rovására történik. Míg a részvénytársaságok új alapítására fordított összeg 1907-től 1911-ig 95·69 millió márkával fejlődött vissza, a korlátolt felelősségű társaságoknál ugyanebben az időben 16·95 millió márkás emelkedés tapasztalható. A következő táblázatos összeállítás mutatja az új alapítások mozgalmát a legfontosabb ipari csoportokban millió márkákban:

	1910	1911	±
Bányászat, kohók, sóművek . . .	16·54	7·54	— 9·00
Fémek, gépek	65·57	69·50	+ 3·93
Elektrotechnikai készítmények . .	16·21	19·70	+ 3·49
Villamos- és gáztársulatok . . .	62·96	35·79	— 27·17
Élelmi és élvezeti cikkek . . .	47·34	34·85	— 12·49
Textilipar	38·31	21·58	— 16·73
Építőipar	77·04	52·44	— 24·60
Kő és föld	29·44	32·94	+ 3·50
Vegyipar	19·89	42·06	+ 22·17
Kereskedelem, bankokon kívül .	64·84	87·92	+ 23·08
Bankok	24·65	21·35	— 3·50
Közlekedés	26·34	55·56	+ 29·02

Feltűnően csekély volt az az összeg, a melyet a bányaiiparbeli új alapításokra fordítottak. Figyelemreméltó emelkedés mutatkozik az előző évvel szemben a vegyipari, kereskedelmi és forgalmi csoportokban. A villamos- és gáztársaságok, a textilipar, építőipar, élelmi- és élvezetcsikkek ipara körül az alapítási tevékenység erősen megcsappant.

A létező társaságok tőkeszükséglete az utolsó évben lényegesen csökkent. Az az összeg, a melyet részvénytársulatok és korlátolt felelősségű társaságok nominális tőkéjük felemelésére fordítottak, 1911-ben összesen 587 millió márkát tett az előző évi 619 millió márkával szemben.

1907-tel szemben 13 millióval nagyobb csappanás észlelhető. Az elmúlt öt év alatt a tőkefelemelésekre fordított összeg a következő módon oszlott meg részvénytársulatok és korlátolt felelősségű társaságok között millió márkákban:

	Részvényt.	Korl. fel. társ.
1907	546·85	53·33
1908	382·84	90·20
1909	464·66	62·68
1910	562·84	65·73
1911	519·58	67·57

Eszerint a tőkeszaporítás a korlátolt felelősségű társaságoknál az utolsó évben még erősen emelkedett, míg a létező részvénytársulatoknál a tőkeszükséglet tekintélyes csökkenése észlelhető.

A következő összeállítás mutatja a tőkeemeléseket, a gazdasági élet egyes terein millió márkákban;

	1910	1911	<u>+</u>
Bányászat, kohászat, só	151·67	107·91	— 43·24
Fémek, gépek	70·15	82·17	+ 12·02
Elektrotechnikai cikkek	43·17	20·69	— 22·48
Villamos- és gáztársaságok	45·18	26·10	— 19·08
Élelmi és élvezeti cikkek	22·11	16·94	— 5·17
Textilipar	12·95	13·80	+ 0·85
Építőipar	11·69	11·34	— 0·35
Kő, föld	8·70	14·81	+ 6·11
Vegyipar	6·73	26·12	+ 19·39
Kereskedelem (bankok nélkül)	28·24	23·65	— 4·59
Bankok	166·29	183·76	+ 17·47
Közlekedés	20·07	12·93	— 7·14

A tőkeszükséglet leginkább a bányászat, elektrotechnikai cikkek, villamos és gáztársulatok, élelmi és élvezeti cikkek ipara, valamint a közlekedés terén volt észlelhető. A bankoknál a tőkeszaporítások összege túlhaladta a tavalyi szintet is. A kő és föld ipara terén is tekintélyes emelkedés észlelhető.

Orosz alapítások 1911-ben.

A Vjesznik Finanszov szerint 1911-ben sokkal több részvénytársaságot alapítottak, mint az előző esztendőben. Az utolsó évben ugyanis 262 orosz és külföldi részvénytársaság alapszabályait hagyták helyben 320,911.730 rubelnyi alaptőkével. Ezek közül százhatvannégy társaság 177,213.100 rubelnyi alaptőkével már is megkezdte működését.

Az előző évbeli emelkedést igazolja a következő összeállítás:

	A concessionált társulatok száma	Alaptőke rubel
1911	262	320,911.730
1910	198	224,223.000
1909	131	110,057.925
	Tevékenységüket meg- kezdett társaságok	Alaptőke rubel
1911	161	177,213.100
1910	104	108,856.900
1909	82	75,047.688

Az 1911-ben concessionált részvénytársaságok alaptőkéjéből orosz vállalatokra esik 240,890.000 rubel, vagyis 75°/_o és külföldiekre 80,021.730 rubel, vagyis kereken 25°/_o. A külföldiek közül az angolok állnak a legelső helyen. Ezek ugyanis nem kevesebbet, mint harmincz társulatot alapítottak 68·34 millió rubel alaptőkével. Jóval az angolok után következnek a francziák négy társasággal, 9·75 millió rubel alaptőkével, míg Belgium két társaság alapításával van érdekelve, összesen 1·25 millió rubellel. Németország két társaságot illetőleg van érdekelve 0·28 millió rubel alaptőkével. A legtöbb külföldi társaság a naphtaiparhoz tartozik, a melyre az összes társaságok négyötöde esik.

Japán selyemipara

A japán selyemipar fejlődéséről szólván, a Sugaj Sogio, Japán legjelentékenyebb kereskedelmi szaklapja kifejti, hogy az minden más ipar elé került. Termelismennyisége e tíz év alatt majdnem megkétszereződött és a kiviteli kereskedelem következtében az országnak ötvenöt millió jennel többet jövedelmezett, mint tíz év előtt. Az iparág fejlődését világosan mutatja a következő táblázat:

	Productió 1000 Kin	Kivitel 1000 Kin	Kivitel értéke 1000 yenben
1901	10.950	8.693	74.667
1905	11.464	7 241	71.855
1906	12.837	10.383	118.442
1907	14 558	9.272	116.430
1908	15.992	11.455	108.312
1909	17.129	13.348	123.760
1910	19.716	14.670	130.182

A kereskedelemügyi és földmívelési ministerium egy ugyanezen időszokról szóló statistikájában kimutatja, hogy Japán 1901 óta, a midőn selyemtenyésztés dolgában egy niveaun állott Olaszországgal, első helyre küzdötte fel magát és Itáliával szemben majdnem kétszeres productiót tud felmutatni. Ennek iilustrálására a ministerium egy táblázatot közöl, a melyen a selyemtermelés mennyisége kilogrammokban van párhuzamosan feltüntetve. Japánt és Chinát illetőleg az adatok a kivitel tömegére

vonatkoznak, a többi országra nézve a honi selyemgubókból történt productióra.

	1910-ben	1901-ben
	1000 kilogrammban	
Japán	8.890	4.500
China	7.845	7.206
Olaszország	3.947	4.190
Perzsia	540	255
Kaukázus	520	440
Szíría	505	425
Anatolia	310	418
Ausztria	355	325
Franciaország	320	604
Egyéb helyek	1.118	766
Összes világtermelés . .	24.350	19.229

Mig tehát tíz év előtt Japán termelése a világ összes selyemproductiójának csak egy negyedét tette, 1910-ben már annak egyharmadát adja. A ministerium figyelmeztet arra a körülményre, hogy a japáni selyem minősége az olasz mögött marad. A következő évtizedben jelentékeny fejlődésre van szükség, hogy az ország kiviteli jövedelmét szaporítsa. Selyemtenyésztő intézetek és selyemkiviteli felügyelőségek létesítése van tervbe véve e célból és azt hiszik, hogy ez sikerrel is fog járni, a mennyiben ezeknek berendezéseit valóban igénybe veszik és az utóbbiaknak előírásait betartják.

Oroszország tojáskivitele, 1911.

Vámhatósági hivatalos statistika szerint az orosz tojáskivitel szédületes magasságot ért el. Kivitetett ugyanis 1911-ben 3683 millió darab 80,747.000 rubel értékben. Ez a mennyiség és érték az előző évvel szemben 17 millió rubelnyi, azaz 26·8⁰/₀-os gyarapodást jelent, vagyis érték tekintetében 685 millió darabot, illetve 22·8⁰/₀-ot.

A külföldre irányuló tojáskivitelnek az 1911. évben észlelhető rendkívüli fejlődése mellett a piaczi conjunctura is igen kedvezően alakult az egész kiviteli idény tartama alatt a termelőkre nézve. Az exportörök versenye az előző campagne ideje alatt elérte tetőpontját. Az árak a múlt évben úgy felszöktek, hogy az exportörök kénytelenek voltak drága árujokat hűtőházakban 4—5—6 hónapig conserválni, hogy jobb árakat várhassanak ki. A kiviteli kereskedelem ezen páratlan felelevenedése következtében kétségkívül jelentékeny nyereségekre tett szert a tojáseladó lakosság.

A bajor serfőzőipar.

Az utolsó évi bajor serfőzőiparról szóló hivatalos statistika szerint az 1911. évben 3,719.250 q maláta felhasználásával 19,641.640 hektoliter sert gyártottak. Ez az előző évvel szemben malátafogyasztás tekin-

tetében 203.784 q és a sörtermelést illetőleg nem kevesebb, mint 1,531.167 hektoliteres emelkedést jelent, a melyben az alsó erjedéses sör 1,519.280 hektoliterrel, a felső erjedéses 11.887 hektoliterrel. A sörfőzők száma is, a mely 1910-ben 121-gyel visszafejlődött, ezt a megcsappanást bőségesen jóvátette, a mennyiben 396-tal való gyarapodással 3.672-re emelkedett. Feltűnően erős a serfőzők számának szaporodása 11.062-ről 16.606-ra (+ 5.544). Ez az emelkedés kizárólag az úgynevezett „Kommunbrauer“-okra esik, a kiknek száma 6.024-gyel szaporodott, úgy, hogy a többi csoportokban esés tapasztalható.

A bajor serfőzők restitúciós kivitele 1910-ben 82.682 hl.-es visszaesést mutatott. Az 1911. év ezt a visszaesést kipótolta, a mennyiben 94.213 hektoliteres kiviteli többletet producált. A restitúció összege az 1909. évi 6·39 millió márkáról 8·44, azaz 11·12 millió márkára emelkedett a két következő évben. A vámkülföldre kivittek hordókban 473.640 hektolitert (1910-ben 469.463 hektolitert), palaczkokban 18.617 hektolitert (1910-ben 19.622 hektolitert). A vámbelföldön, az északnémet söradó-terület 1,730.696 hektoliter bajor sört fogyasztott hordókban (1910-ben 1,669.835 hl.) és 6.154 hl.-t palaczkokban (4.886 hl.). Délnémetország fogyasztása, Elsass-Lotharingiát beleértve 430.395 hl.-t tett ki (1910-ben 403.697 hl.) hordókban és 11.075 hl.-t (8.861 hl.) palaczkokban. Minden téren jelentékeny emelkedés, az előző évhez képest csak a vámkülföldre való palaczkexport csökkent 1.005 hl.-rel. A restitúció nélkül kivitt tömeg jelentéktelen és csak 708 hl. volt (1910-ben 1.773 hl.). A sörbevétel az északnémet söradóterületről 7.626 hl.-t tett ki (1910-ben 7.376 hl.). Badenből, Württembergből és Elsass-Lotharingiából 68.991 hl. (64.122 hl.) és a vámkülföldről 4.354 hl. (4.080 hl.).

Az egész bajor söriparra vonatkozó számadatokból érdemes kiemelni a specialisan müncheni serfőzésre vonatkozókat. A müncheni serfőzők malátafogyasztása 1911-ben 905.787 q-ról 956.941 q-ra, a serfőzés eredménye 4,613.522 hl.-ről 4,853.994 hl.-re emelkedett. Hogy a müncheni serfőzés mily nagy mértékben elégíti ki a külföld sörszükségletét, mutatják a kiviteli statistika számai. Kivitetett összesen 1,283.544 hektoliter (az előző évben 1,246.020 hl.), a mi az összproductionnak kerek 26 százaléka. A vámkülföld összesen 426.790 hl.-t fogyasztott a müncheni termelésből, (az előző évben 425.392 hl.), az északnémet söradóterület 678.371 hl.-t (656.019 hl.) és Délnémetország 178.383 hektoliter (164.609 hl.).

Argentina marhaállománya.

Az argentinai földművelésügyi ministerium statistikai osztálya közleményt bocsátott ki a marhaállományról, feltüntetve annak a különböző

kerületekre való feloszlását is. Ezt a statistikát úgy vezetik, hogy az utolsó állatszámolás adataiból kiindulva, számításba veszik évenként az ismeretessé váló szaporulatot, a szállítási díjakból ellenőrzött marhaállománybeli eltolódásokat az egyes kerületekben, végül az eladásra kerülő bőrökből a vágások számát. Eme számítások szerint 1910 végén az ország marhaállománya 28,827.900 darab, azaz majdnem pontosan egymillióval nagyobb, mint 1909 végén.

A kivitel számára történő vágások a buenos-ayresi kerületben az állomány igen lényeges megcsappanásában jutnak kifejezésre, a mihez az 1910. esztendőben még a szárazság következtében beállott nagy állatveszteségek is hozzájárultak. Az állomány eme megcsappanása a tehének levágásának elterjedéséhez vezetett, a mely eljárás az utolsó években heves vitákra adott okot, a melyek oda céloznak, hogy törvényes eszközökkel kell megakadályozni az anyaállatok túlságos pusztítását. Így pl. a buenos-ayresi kerület mezőgazdasági hivatalának egy újabb jelentése szerint a folyó év első harmadában vágásra került 105.569 darab marha között 74.874 tehén és 4.401 üsző volt, azaz több mint 75% nőstény állat. Miután a világ húsfogyasztása állandóan növekedésben van, és Észak-Amerika mint exportterület teljesítőképességéből évről-évre veszít, a kellő növedék biztosításának és az esztelen rablógazdálkodás megakadályozásának (az argentinai állatállomány értékesítésében) kérdése egyformán nagy jelentőségű, úgy az állattenyésztők, mint a bel- és külföldi fogyasztók nézőpontjából.

Osztrák kivándorlási enquete.

Az osztrák kereskedelemügyi ministerium a kivándorlók védelmét célzó törvényjavaslat előkészítése végett folyó évi márczius 13-tól 30-dikáig tartó enquete-et hívott egybe, a melyen nyolczvan különböző tartománybeli és különböző érdekeltségeket képviselő szakférfiú vett részt.

Az enquete tárgyalásainak alapját egy részletezett, 31 pontot magában foglaló kérdőív képezte, a mely az anyagot a következő szempontok szerint taglalta: 1. A törvény hatályosságának köre; 2. Kivándorláskorlátozások; 3. Informatiós szolgálat; 4. Kivándorlásra való felhívás; 5. A kivándorlók szállítása; 6. A szállítási vállalkozók és ügynökök üzleti üzeme; 7. Pénz-hazaküldések és pénzváltók; 8. Választott bíróságok; 9. Átvándorlás; 10. Kivándorlási statistika; 11. Egyéb kívánságok. A tárgyalások eredménye annyiban pozitívnak mondható, a mennyiben a legtöbb kérdésre adott válasz tekintetében figyelemreméltó egyhanguság volt észlelhető a szakértők részéről. Így például majdnem egyhangulag állapították meg az összes táborok szakértői, hogy úgy az

idény-, mint pedig a continentális vándorlás egy és ugyanazon törvény védelme alá helyezendő. Az ezzel az állásponttal szemben egyes kiküldöttek részéről inkább politikai, mint tárgyi megfontolásokból eredő ellenvetések a vita folyamán könnyen oda voltak helyesbíthetők, hogy az idényvándorlás szabályozása általános, nem pedig particuláris érdek. Az osztrák idénykivándorlás máris messzire túlhaladja a tengerentúli vándorlást és még mindig rohamosan emelkedik. A két vándorlási mód bebizonyított módon való belső összefüggése mellett és tekintettel arra, hogy a magánrészről a kivándorlók jogának védelme céljából tett kezdeményező lépések nem sikerültek, továbbá szemben a porosz igazolási kényszerrel és a német Feldarbeiterzentralstelle tevékenységével, a két kivándorlási mód szabályozása égető szükségessé vált, annál is inkább, mert az idénymunkások kizsákmányolása, a velük való rossz bánásmód, ügynökök által való kiszipolyozásuk hovatovább türhetetlen mérveket ölt. Ezeken a bajokon úgy vélnek segíteni, ha mindenekelőtt az osztrák munkapiacszerveztetik. A két vándorlási módnak egy és ugyanazon törvényjavaslatba való összefoglalása magában véve, a mint azt a külföldi törvényhozás bizonyítja, akkor, ha a szóban forgó vándorlási módok differentiálisan kezeltetnek, könnyen lehetséges; ez a védelem magyar és egyéb külföldi átvándorlókra is ki volna terjesztendő. A kiskorúakra, munkaképtelenekre, vagyontalanokra (az amerikai törvényhozás értelmezésében) a bevándorlási országba be nem bocsáthatókra, továbbá oly személyekre nézve, a kik a visszamaradottokról gondoskodni kötelesek, subventionált kivándorlók, visszaküldöttek és nőkre vonatkozólag a kérdőívben szállítási tilalomként contemplált korlátozási szempontokat az enquête folyamán részletesen megvitatták és megállapították, hogy ezen korlátozások a két vándorlási fajtára nem egyformán alkalmazhatók. Osztatlan elismerésre csak a kiskorúság esetére való korlátozás talált, részben a munkaképtelenség szempontja is, valamint a nővédelem, szemben a leánykereskedelem veszélyeivel. A szakértők közül sokan kívánják a kivándorló legitimitatiót, de ezen indítvány rendkívül heves ellenzésbe ütközött. Ezen rendszabály elvi ellenzői állásfoglalásuk megokolására amaz aggályuknak adtak kifejezést, hogy az igazolványoknak elsőfokú közigazgatási hatóság által való kiállítása a kivándorlóra nézve haszontalan idő- és pénzáldozattal jár, míg az illetőségi község részéről való legitimitáció-kiállítás, a mint a tapasztalatok bizonyítják, csak arra vezetne, hogy a legitimitációk tekintélyét külföldön veszélyeztesse. Ezzel szemben más szakértők úgy vélekednek, hogy ez az érvelés meg nem állhat, mert a kivándorló-igazolvány nagy előnyeit, (a mely igazolvány egyedül tenné lehetővé a kivándorlás szabályozását) minden culturállamban elismerik és mert a megszerzésével járó kis nehézségek

szervezési intézkedésekkel legnagyobb részben könnyen kiküszöbölhetők. Az információs szolgálat legfelső fokon a létesítendő állami kivándorlási hivatal számára tartatnék fenn. Az enquête-en résztvett több szakértő, jelenesen az elnöklő Mischler mutatott rá, hogy mily fontos volna munkaközvetítő hivatalok megfelelő kiépítése és birodalmi hivatalos szervezése, a melynek előfutáiraiként tekinthetők a munkaközvetítő intézetek birodalmi szövetsége és az újonnan alapított bécsi mezőgazdasági munkásközpont.

A munkástoborzás kérdésénél különbség tétetett az idény- és a tengerentuli kivándorlás között. Az elsőt feltétlenül elvetendőnek mondták ki, míg a második tekintetében megoszlottak a vélemények. Általános elismeréssel találkozott, hogy az eszményi állapot az volna, ha kellőképp szervezve volna a honi munkapiacz, a mi lehetővé tenné, hogy idénykivándorlók csak nyilvános munkaközvetítő intézetek útján legyenek szerezhetők. Miután azonban a munkaközvetítő intézetek a munkapiacot ez idő szerint még nem uralják, az egyik vélemény oda irányult, hogy engedélyezett ügynökökre kell gondolni, a kikkel szemben biztosíték-követeléssel stb. kellene a munkások érdekeit megvédeni. A másik álláspont az ügynökök teljes kizárását követeli és legfeljebb azt volna hajlandó engedélyezni, hogy a munkaadó ad hoc megbizottja toborozhasson munkásokat.

A szakértők többsége azon a véleményen van, hogy szállítási engedélyt csak hajósvállalatnak szabad adni. Magas cautió, a szállítási engedély időbeli korlátozása és a hajósvállalat solidaris jótállása ágenseiért, elsőrendű követelmény. A határállomásokon és vasuti keresztezéseknél kivándorló otthonok létesítendőek. A kivándorlókat az úton a vasuti rendszert szigorú kezelésével és kellő kioktatással kell védelmezni.

A vállalkozóknak concessionalása a kivándorlószállítás tekintetében a legtöbb szakértő véleménye szerint a külföldi törvények mintája szerint specialis teljesítményekhez volna kötendő. Általában szükségesnek mondták a szakértők a kivándorlási felügyelőségek létesítését. Nagy érdeklődés közepette folytak a kivándorlók pénzküldeményeiről szóló viták. Részletesen ismertették a Banco di Napoli és egyes magyar pénzintézetek ebbeli mintaszerű tevékenységét. Szükségesnek mondták a szakértők a határállomásokon megfelelő megbízható pénzváltók létesítését.

A munka- és munkásszállítási szerződésekből eredő viták bagatell-ügyekben a kivándorlási felügyelőségek hatáskörébe volnának utalandók. Komolyabb ügyek eldöntését belföldön esetleg választott bíróságok, külföldön consuli hatóságok elé kellene utalni.

A kivándorlási statistika kiépítése végett, a mely csak az új törvény által volna egészséges alapra fektethető, czélszerűnek találták az

igazolási eljárás alkalmával kiállított számlálólapok használatát. Kivánatosnak mondhatott ki, hogy az osztrák hajóstársaságok német mintára köteleztessenek kivándorló lajstromok vezetésére.

Általában az enquête igen sok érdekes új momentumot vetett fel, miért is a hivatalos jegyzőkönyv megjelenése elé érdeklődéssel lehet tekinteni.

Angol kivándorlás, 1911.

A londoni Emigrants Information Office 1911-ről szóló jelentése szerint ebben az évben emelkedés észlelhető az Angliából a brit gyarmatok felé irányuló kivándorlás terén, míg egyidejűleg az Északamerikai Egyesült Államok felé vándorlók száma csökkent. Kanadába kivándorolt 184.891 kivándorló; a visszavándorlók számának levonása után marad 19.103 főnyi emelkedés, szemben az előző évvel. Ausztráliába 68.631-en mentek. Ebbe az irányba az emelkedés az előző évvel szemben még lényegesen nagyobb volt, mint Kanadába: nevezetesen 30.989 főnyi volt. A hat ausztráliai állam abbéli törekvése, hogy nagybritanniai bevándorlókat kapjanak, sikeres volt. Ezek a törekvések sajtószerű eszközökkel történnek: nemcsak hirdetésekkel vagy azzal, hogy az ausztráliai termékek mesés óriási dimenziójú kirakatokban állítatnak ki London legélénkebb utcáiban (Queensland kiállítása pl. a londoni Strandon), hanem színpadon és más utakon-módokon mutatják be az ausztráliai életet.

Ujzélandba ment Nagybritanniából 1911-ben 12.133 bevándorló (2.044-el több, mint az előző évben). Ezzel szemben az Egyesült Államokba kivándorlók száma 121.829-re ment vissza, tehát csak kétharmad olyan magasan áll, mint a kanadai kivándorlók száma. Az Egyesült Államokból való visszavándorlók száma is 23.308 fővel emelkedett.

A Nagybritanniából kivándorlók teljes száma 1911-ben 454.576 főre rugott, a mi az összes lakosságnak mintegy 1⁰/₀-a.

Ama kísérletek, melyeket a munkanélküliek londoni központi hatósága (Central Unemployed Body for London) az inségbizottságokkal (Distress Committees) karöltve tett a vidéken, hogy a munkanélkülieket kivándorlásra bírja, 1.688 munkanélküli ember kivándorlására vezettek (1.927 hozzátartozóval). Erre a célra az említett hatóságok 42 214 font sterlinget adtak ki. E kivándorlók közül több mint ezer Ausztráliába küldetett, 542 Kanadába ment. Kanadában némi aggodalommal néznek eme kísérletek elébe, mert néhány év óta különös súlyt fektetnek arra, hogy testileg erős és munkaképes bevándorlókat nyerjenek. Ezzel szemben Ausztráliában, a hol rendkívül nagy az emberhiány, nem táplálnak efféle kétségeket. Azért azonban itt is tekintenek egy kissé arra, hogy a kivándorló munkanélküliek testi alkotás tekintetében némileg megrostáltassanak.

Hogy az ausztráliaiak huzamosabban együtt akarnak működni az angol munkanélküliségi hatóságokkal, abból is kitűnik, hogy a „British Emigration League of Australia“ rövid idő előtt tizenegy acre területet vásárolt Sydneyben, hogy ott bevándorló csarnokot létesítsen az anyaországból jövők fogadtatására. A terület ára 1.725 font sterling volt, a melyből a londoni munkanélküliségi hatóság 600 fontot visel.

Kivándorlás Hamburgon át 1911-ben.

A hamburgi kivándorlásügyi hatóság nemrégiben adta ki 1911-re vonatkozó évi jelentését, a melyből megállapítható, hogy a Hamburgon át történt tengerentúli kivándorlás, mely a rendkívül alacsony kivándorlású 1908-ik év után 1909-ben és 1910-ben ismét gyarapodott, 1911-ben, azaz a jelentés évében, nem maradt állandó. Míg az 1908. évben csak 48.595, az 1909. évben ellenben 113.535, valamint 1910-ben 118 131 személy vándorolt ki Hamburgon át tengerentúli országokba, a jelentés évében az összes kivándoroltak száma ismét 86.895-re esett. Tehát 1910-zel szemben 1911-ben 31.236 személylyel kevesebb vándorolt ki Hamburgon át. Az 1911-ben kivándorolt 86.895 személy közül 80.388 külföldi és 6.507 németbirodalmi volt. A kivándorlás az előző évvel szemben 30.247 külföldivel és 989 németbirodalmival apadt. A 86.895 kivándorló közül 1.527-et angol és 85.368-at európankivüli kikötőbe szállítottak. A legtöbb kivándorló Oroszországból származott (37.962), továbbá Ausztriából (25.382) és Magyarországból (14.885). A 6.507 németbirodalmi kivándorló közül Poroszország szállította a legtöbbet, vagyis 4.264-et. Hamburgból való volt 612, bajorországi 446. A legtöbb kivándorló uticélja az Északamerikai Egyesült Államok volt (67.528), majd Brazília (6.562) és Brit-Északamerika (6.277), 1910-zel szemben az Egyesült-Államok felé való kivándorlás száma 35.549-czel visszament, ellenben a braziliai 4.798-czal emelkedett. A német kivándorlók főleg az Egyesült-Államok felé fordulnak (5.307), aztán jön Argentina (674). Legnagyobb mértékben van a kivándorló-szállítás körül érdekelve a Hamburg-Amerika vonal 46 hajóval és a Hamburg-délamerikai gőzhajóstársaság 32 hajóval.

Szabadkereskedelem.

A Cobden Club, a mely tudvalevőleg a szabadkereskedelem propagálására és a szabadkereskedelmi eszmék ismertetésére alakult, évről-évre számos röpiratot ad ki, a mely az idevágó kérdésekkel foglalkozik. Az alábbiakban jegyzékét nyújtjuk az antwerpeni szabadkereskedelmi congressus óta megjelent füzeteknek, rövid utalással azok tartalmára.

Leadam J. S.: *What Protection does for the Farmer and Labourer.* 1910. — A harminczas és negyvenes évek gazdasági viszonyainak ismertetése az angol gabonavámok eltörléséig.

Hunter Dorothy: *The West England Wollen Industry under Protection and under Free Trade.* 1910. — Az angol gyapjúipar története a mult század elejétől és annak jelenlegi helyzete, különös tekintettel a vámvédelemnek és szabadkereskedelemnek a munkások megélhetésére gyakorolt hatására. Végül annak vizsgálata, hogy milyen hatással járna a védvámok rendszeréhez való visszatérés.

Robertson M. John: *The Tariff Swindle.* 1911. — Teljesen a nagyközönségnek szánt, a kérdést csak legfőbb vonásaiban ismertető röpirat.

John Stuart Mill *on the Protection of infant Industries.* 1911. — Mill hét levele, a melyet gyarmatokban élő ismerőseihez intézett. A röpirat első sorban a gyarmatok számára adatott ki, hogy ezeknek gyenge iparukat féltő köreit megnyerje a szabadkereskedelem számára.

Earl Brassey: *Sixty years of progress and fiscal policy.* 1911. — A röpirati niveaun felülemelkedő ismertetése az angol gazdasági élet alakulásának az utolsó hatvan év folyamán; egyben Chamberlain vámpolitikai terveinek kritikája.

Mongredien Augustus: *Free Trade and British Commerce.* 1912. — A füzet, a mely a védvámos Amerika és a szabadkereskedelmi Angolország viszonyait hasonlítja össze, először 1881-ben jelent meg. A mostani már harmadik kiadás, természetesen megfelelő új adatokkal felfrissítve.

The Hungry Forties. Life under the Breadtax. 1912. — Minden rangú és rendű emberek visszaemlékezéseinek és nyilatkozatainak gyűjteménye a negyvenes évekről, a gabonavámok idejéről. Ezek a komor visszaemlékezések igen jó fegyverül szolgálnak a Cobden Clubnak a tariff-reform elleni küzdelemben. A jelen kiadás, sorrendben a hatodik, névleg már csak egy penny, tényleg azonban a club ingyen terjeszti országszerte.

9.

A kereskedelmi szerződések előkészítése.

A „K. Sz.“ legutóbbi számában vázlatosan ismertettük a közép-európai vámszerződések rendszeréhez tartozó államok előkészületeit 1917-re és ismertettük az osztrák Handelspolitische Zentralstelle szervezetét és működésének irányát. Ennek kiegészítéseképpen közöljük a következőket.

A monarchiának 1906-os kereskedelmi szerződéseit azt a záradékot tartalmazzák, hogy a szerződések 1917. december 31-ig érvényben maradnak, a szerződő feleknek joguk van azonban 1915. december

31. előtti tizenkét hónapon belül a szerződést felmondani. Ebből következik, hogy az 1918. január 1-én életbelépő szerződésekre vonatkozó tárgyalások legkésőbb 1915 elején megindítandók és hogy a szükséges statisztikai anyagnak már ebben az időpontban kell a kormányoknak rendelkezésére állani.

Az osztrák kereskedelmi kamarák, amelyeknek egyesüléséből a Zentralverband der Industriellen Österreichs bevonása után a Handelspolitische Zentralstelle jött létre, az 1906. évi kereskedelmi szerződések előmunkálatait 1899—1904. között, tehát öt év alatt végezték. Ezúttal, minthogy a Zentralstelle csak április 17-én tartott plenáris ülésében állapította meg munkaprogramját, ennyi idő nem áll rendelkezésére és az előmunkálatoknak sokkal gyorsabb menetben kell haladniok. A Zentralstelle vezető köreiből eredő információk szerint azonban az idő rövidsége nem fog bajokat okozni. Egyrészt ugyanis most új vámtarifa felállításáról nincs szó, mint 1906-ban, legfeljebb a réginek a revíziójáról, másrészt akkor megfelelő szervezetük sem volt a kamaráknak, míg most jól bevált és vámpolitikai szempontból iskolázott központjuk könnyen fogja a munkálatokat vezetni. A munkálatok, melyek — mint már említettük — iparágankint az egyes kamarák között felosztattak, a Zentralstelle vezetőinek véleménye szerint gyorsan fognak haladni és a központnak csak az egyeztetés körül kell majd nagyobb tevékenységeket kifejteni.

Az irányelvek, amelyekhez a Zentralstelle működése a legközelebbi két éven belül igazodni fog, az elnökségnek program-javaslatában vannak lefektetve, amelyet a Zentralstelle plenáris ülése egyhangulag elfogadott. Ez a program-javaslat, amely ugyyszólván változtatás nélkül a mi viszonyainkra is alkalmazható, a következőket tartalmazza:

I. Kereskedelempolitikai viszonylatainknak 1915. és 1917. között történő revíziójának előkészítése gyanánt mindenekelőtt pontosan megállapítandó gazdasági viszonyainknak az 1906. évben megkezdődött vámpolitikai korszak alatti fejlődése.

II. E megállapítás számára a referálandó anyag gazdaságilag összetartozó csoportok szerint felosztandó a Handelspolitische Zentralstelle kötelékébe tartozó testületek között.

III. A referátumok kidolgozása a szerkesztő-bizottság által megállapítandó vezérfonal szerint történik.

IV. A Handelspolitische Zentralstelle minden referensnek vámtarifaosztályok és csoportok szerint rendezett cikkjegyzéket bocsát rendelkezésére, amely az illető cikkek legfontosabb termelő és kereskedő cégeit is tartalmazza. A referens szükség esetén a cikkjegyzék kiegészítése céljából új adatgyűjtések eszközítését kérheti a központtól.

V. E czégjegyzékek, valamint a legfontosabb termelő helyeken történt előzetes tájékozódás alapján a referens konkrét detail-javaslatokat tesz, hogy iparcsoportjában milyen termelés-statisztikai felvételek látszanak szükségesnek, hogy küldendők-e kérdőívek szét a jelenlegi vámregime hatásának megállapítására, vagy hogy a felvételek formához nem kötött kérdezősködés és a Zentralstelle és az illetékes kereskedelmi és iparkamara közbejöttével rendezett localis enquêtes révén eszközlendők-e.

VI. A Handelspolitische Zentralstelle kérést intéz a kormányhoz, hogy az 1906. évi autonom vámtarifa melléklete gyanánt az osztrák-magyar monarchia 1878—1901 közötti külkereskedelméről kiadott statisztikai anyagot a vámtételek összehasonlításával együtt kiegészítse és a központnak rendelkezésére bocsássa.

VII. Szakma szerinti kivonatok készítése külföldi államok kereskedelmi statisztikáiból, akár a kormány, akár a kormány támogatásával a Zentralstelle által, ismét kívánatosnak mutatkozik.

VIII. A legfontosabb ipari és kereskedelmi ágak állapotáról és a jelen vámregime alatti fejlődéséről szóló jelentések 1913 őszéig készítenők el.

IX. Ezután következnek egy később megállapítandó programm szerint a külállamokkal kötendő kereskedelmi szerződésekre vonatkozó kívánalmak megállapítása. Csak ha a legfontosabb ipari csoportokra vonatkozó referatumok elkészültek és ha ezek megközelítő képet nyújtanak, lehet a nagy kereskedelmpolitikai kérdések, legtöbb kedvezmény, viszonyosság stb. tárgyalására áttenni.

A felosztás, hogy az egyes ipari csoportok miként állapították meg a harminczegy kamara és a Zentralverband között, mint egyszerű technikai kérdés, nem ide tartozik.

Megemlítendőnek tartjuk azonban, hogy Ausztriában a Zentralstelle működését máris több oldalról igen erős kritikával illették. A kritizálók különösen az ellen emeltek kifogást, hogy a kormány egyes olyan feladatokat, a melyeket másutt mindenütt hatósági közegek végeznek, így elsősorban egyes termelésstatisztikai munkálatokat a kamaráknak, vagyis egyoldalú érdekképviselteknek engedett át. Kétkelkednek, hogy ezek a munkálatok megbízhatók és egységesek lehetnek, tekintve azt a nagy különbséget, a mely az egyes kamarák között fenáll. Mig egyes kamarák, különösen a bécsi, prágai és reichenbergi, igen kiválóak és megfelelő szakerőkkel rendelkeznek, sok kamaránál nem lehet arra számítani, hogy munkálatait jól és kellő időpontban elvégezze. Az anyag tehát nem lesz megbízható és teljes és nem fog tiszta képet nyújtani az ipar állapotáról, szóval ismétlődni fog az 1906 előtti eset, hogy a tömérdek előkészület mellett is a kormánynak nem lesz oly megbízható anyaga, a melyekre a tárgyalások alkalmával támaszkodhatik. T. S.

Gabonavámok.

Diehl, Karl: *Zur Frage der Getreidezölle*. Jena, Gustav Fischer, 1911.

A könyv a gabonavámok rendszerét védelmezi. A gabonavámok rendszerét ma Németországban tudományosan támadják, más oldalról pedig széleskörű izgatás folyik ellene, azon a czímen, hogy a kenyér-árakat emelik és a megélhetést megdrágítják. Ez kétségtelenül igaz, de hasonló jelenségek tapasztalhatók a vámokkal védett cikkek egész sorozatánál, a nélkül, hogy hasonló izgatás folynék vámjaik ellen. A gabonavámok kérdése a szerző szerint elsősorban politikai természetű, miért is a tudományos bizonyításnak sokszor háttérbe kell szorulnia. Bentanoval szemben bizonyítja, hogy a földárak emelkedése Németországban a nyolczvanas évek eleje óta nemcsak az agrárvámokra vezető vissza, hanem hasonló mértékben más körülményekre is, mint a földművelő lakosság földéhsége, a történet beruházások, amelioratiók stb. Hasonlóan az élelmiszerárak nagymérvű emelkedésében az agrárvámokon kívül még számos más idegen tényező játszott közre. Különben is a munkabérek általánosságban nagyobb emelkedést tüntetnek fel, mint az élelmiszerárak és a munkabérek emelkedése Németországban nagyobb, mint Amerikában, vagy a szabadkereskedelmi Angliában. Az agrárvámok rendszere nem dogma, hanem gyakorlati eszköz a középeurópai mezőgazdasági termelés gazdaságosságának biztosítására. Az agrárvámok időhatára is adva van: mikor a nagy tengerentúli területek mind művelés alá vonatnak és termékeik megfelelő piacokat nyernek, a nélkül, hogy a középeurópai mezőgazdaságra veszélyt jelentenének, az agrárvámoknak meg kell szünniök. 9.

A francia külkereskedelem fejlesztése.

Párisban e nyáron zajlott le a Congrès national pour la défense et le développement du commerce extérieur. Célja volt megmutatni azokat az eszközöket, a melyekkel a francia külkereskedelem és különösen a kivitel, a mely az utolsó években lassabban fejlődött, mint az import, fejleszthető volna.

A congressuson kiemelték hibaképen a consulok nem eléggé alkalmas voltát, a kiktől a kereskedelmi érdekek hathatósabb képviselőit várják. Az az óhaj hangzott el, hogy a consulatusi irodáknak szembeötlő helyen, lehetőleg az üzleti városrészben kell lenniök. Kell, hogy a consulok ismerjék működési helyük országos nyelvét és hogy beledolgozzák magukat a szükséges kereskedelmi szakmákba. Javitandó volna a consuli hirszolgálat, különösen a kiviteli lehetőségek irányainak megjelölése tekintetében. Kivánatos, hogy a kereskedelmi kamarák a mos-

taninál gyakrabban forduljanak vagy közvetlenül, vagy a párisi nemzeti külkereskedelmi hivatal révén a consulokhoz.

Panaszoltatott a congressuson az alkalmas kereskedelmi utazók hiánya, már pedig e nélkül a testület nélkül egy lépés sem tehető előre. Kivánatosnak mondatott kiviteli sindicatusok létesítése a költségek csökkentése céljából.

A publicistikának is állandó, valamint nagyobb figyelem volna szentelendő és a reclamat is hathatós módon kellene szervezni. Kell, hogy a kereskedelmi kamarák állandó mintakiállításokat szervezzenek külön a kivitel, külön a bevitel számára az illető kerület termelési tényezőihez alkalmazkodva.

A kereskedelmi szaktudósítók jelentéseit, melyeknek szerzőit dicsérik és a kiktől a jövőre nézve sokat várnak, az Office National du Commerce exterieurben akarják gyűjteni és az érdeklődőknek rendelkezésükre bocsátani. Végül a külföldi és gyarmati francia kereskedelmi kamarákat kellőképpen subventionálni kívánják, hogy megfelelhessenek sokoldalú feladataiknak.

A törvényhozástól azt várja el a congressus, hogy odahat, hogy a hamis származásjelzések elnyomassanak és hogy a madridi tanácskozmányon elhatározott megegyezések tovább fejlesztessenek. Követeltetik a francia állampolgárok jogainak megvédése állami egyedárúságok létesítése esetében, továbbá egy gazdasági, kereskedelmi és ipari vitás kérdések eldöntésére szolgáló szerv megteremtése.

Az export céljait szolgáló hitel könnyítésének régi óhaja újból fellevenült és javasoltatott, hogy a francia nemzeti bank és a többi nagybank hívjon életbe egy exportbankot, a mely hosszúlejáratú papirokat számítolna le.

Revisió alá volna veendő a gyarmati vámügyi törvényhozás. Bizonyos vámpolitikai önkormányzat volna adandó a gyarmatoknak és individualisáló, különleges igényeiknek megfelelő vámigazgatás volna létesítendő. A francia pénzügyi vámok, szemben oly gyarmatárúkkal, úgymint kávé, tea, fűszerek, melyek legtöbbször fele oly magasak, mint azok, a melyek a külföldi termékeket sújtják, kell, hogy elessenek és hogy a francia áruk vámmentesen juthassanak a gyarmatokba. Nyujtsanak a francia vasutak a francia hajóstársaságoknak refactiákat tengerentúli kiviteli árúért. Javittassék a belvizi hajózás. Hallatszott ezeken kívül számtalan, többé-kevésbé realis terv és óhaj. Így többek között hallatszott az az óhaj, hogy a Földközi tengert összekössék az Északi tengerrel, az Atlanti óceánnal és Középeurópával. Ajánlják, hogy Lyont hajózható, Rhone-csatornával köttessék össze Genffel egyfelől, Marseillel másrészt, továbbá Bordeaux és a Gironde csatornával köttessék össze

a Középtengerrel. Páris, Franciaország központi kikötőjévé alakíttassék át és a Rouen és Páris közti vonalnak $4\frac{1}{2}$ méterrel való kibővítése révén tétessék lehetővé, hogy közép nagyságú hajók közvetlenül Páris alá érkezhessenek. Biztosítani kell továbbá Párisnak a tengeri kikötők díjszabásbeli kedvezményeit. Kivánják azonkívül egy jobb összeköttetés létrejövetelét Algirral és Marokkóval.

Kivánatosnak mondatott az 1907-iki és 1910-iki hágai egyezmény (választott bíróság létesítéséről a kereskedelemnek háború idején való védelme czéljából), valamint az 1909-diki londoni egyezmény ratificatiója. Arról is gondoskodni kell, hogy háború esetén a gazdasági termelés, nevezetesen a mi a tengeri hajózást és hajóépítést illeti, a szükséges munkásanyag elvonásával meg ne szakíttassék.

Az osztrák-magyar monarchia és a Németbirodalom kereskedelmi forgalma 1910-ben.

Ausztria-Magyarország és Németország egymással való kereskedelmi forgalma véglegesen megállapított adatokból az 1911-iki németbirodalmi statistika nemrégiben megjelent harmadik füzetéből adatszerűen közelebbről megvilágítható. Eme statistika szerint a Németbirodalom kereskedelme Ausztria-Magyarországgal az utolsó hat évben, azaz az új kereskedelmi szerződés aerája alatt következőképen alakult (millió márkákban):

	a Németbirodalom speciális kereskedelme		a Németbirodalom nemesérczei	
	bevitel	kivitel	bevitel	kivitel
	Ausztria-Magyar- országba(ból)		Ausztria-Magyar- országba(ból)	
1911	739·1	917·8	7·0	15·7
1910	759·2	821·6	8·8	12·4
1909	754·7	767·3	9·6	23·7
1908	751·7	736·8	9·6	11·7
1907	813·2	716·6	13·3	11·4
1906	809·8	649·3	21·5	14·0

A mint ezekből kitűnik, 1909 előtt a mi árúbehozatalunk a német kivittelt lényegesen felülmulta. Ettől az időponttól kezdve megfordított viszony alakult ki. Németország kivitteli feleslege a speciális kereskedelemben az 1911-ik évben 178·7 millió márkát tett ki.

Míg Ausztria-Magyarország bevitel a specialis kereskedelemben az utolsó évtizedben 43·6 millió márkával = 6·3 százalékkal és 1880 óta 338 millió márkával emelkedett, a német kivitel Ausztria-Magyarországba az utolsó évtizedben 437·4 millió márkával, azaz 91 százalékkal és 1880 óta 623·4 millió márkával emelkedett.

Németország fő bevitteli árúcikkei Ausztria-Magyarországból a specialis kereskedelemben 1911-ben a következő összegekre rugtak, millió

márkákban: tojás 73·4, építő és egyéb fa 72·7 (nyers tülevelű fa 39·4, fűrészelt 19·1), barnaszén 70·7, borjubőr 17·1, ágytollú 16·4, árpamaláta 75, maláta 12·3, szarvasmarha 10·7 (ökrök 9·5), marhabőr 9·7, komló 9·6, kőszén 9·4, olajpogácsa 8·3, festmények 8·1, könyvek 7·9, korpa 7·8, sör 7·3, állati prémek 6·1, bab 6, luczernamag 5·8, finomitott kőolaj 5·7, alma, porcellánföld, gyapotthulladék külön-külön 5·6, kénsavas ammoniak és papirosfaanyag stb. külön-külön 4·8.

A következő német árukról volt főképen kivitel Ausztria-Magyarországba (millió márkákban): kőszén 125·6, gépek (fémmegmunkálásra 10·5) 79·4, fésűgyapju (merino 24·2) 34·4, nyersgyapot 23·1, könyvek 19·7, felsőbőr 18·6, kőszénkocsz 17·5, marhabőr 14·6, gyapju 13·6, állati prémek 13·2, gyapjufonal 12·3, nyerscizink 12·2, anilin- és egyéb kátrányfestékek 11·7, cukorrépmag 11·1, rozs 8·3, gyapjuruhaszövetek 7·8, gyapothulladék 6·5, tomassalak 6·2, nyersrész 5·7, vaskályha, cső stb. feldolgozva 5·5, kerékpárrészek 5·4, személyszállító gépkocsik 5·1, kender, pálmaolaj 5—5, superphosphát, házi rézeszközök, selyem stb. 4—4.

Több árúban, úgymint malátában, malátaárpában, szarvasmarhában, nevezetesen ökrökben, továbbá borjubőrökben, korpában, marhabőrben, kőszénben csökkent a behozatal, míg babban, nyers tülevelűfában, tojásban, ágytolluban, sörben, olajpogácsában, prémekben, könyvekben, komlóban stb. szaporodott a bevitel.

A szarvasmarhabevitel az előző évvel szemben nagyobb mértékben megcsappant, mint a mennyit az egész árúbevitel csökkenése a specialis kereskedelembe kitett (31·2 millió márka 20·1 millióval szemben), az az ökrök tétele 19·3 millió márkával csappant meg.

Az előző évvel szemben tapasztalható 96·2 millió márkás kiviteli szaporulatot többek közt a következő árúk okozzák: kőszén 11·9, gépek 10·3, cukorrépmag 4·5, rozs 3·5, nyerscizink 3, marhabőr 2·3, vaskályha, csövek, váltók stb. kidolgozva 1·9, házi stb. eszközök rézből 1·4, kőszénkocsz 1·2, superphosphát 1·1 millió márka. A gyapoteladás 3·5 millió márkával esett, gyapjufonal 2·4, kaucsuk 2·3, prémek 1·9, könyvek 1·1 millió márkával.

Kartell-mozgalom, 1911.

A Berliner Jahrbuch ¹⁾ azt jelenti, hogy az elmúlt évben lényegesen megcsappant a syndicatusfelbomlások száma. Legtöbb feloszlás volt tapasztalható a vas- és bányaiparban. Jelentőséggel birt a rúdvas-conventio, az öntöttcső-syndicatus, valamint a drót-, drótárú- és drótszeg-conventio felbomlása. A rúdvas-conventio főképen ama nézeteltérésen

¹⁾ *Berliner Jahrbuch für Handel und Industrie*. Bericht der Ältesten der Kaufmannschaft von Berlin, Berlin: Reimer, 1912.

feneklett meg, a mely a résztvevők közt a contingentálás és az áraknak a meghosszabbítás esetén való szabályozása és megállapítása körül keletkezett. A csősyndicatum az aczélmű-szövetség és a nagy gemischten Werke fejlődése által teremtett helyzet buktatta meg. A vascsőpiaczon történt számos syndicatus felbomlásával függ össze az évek óta fennálló Berliner Handelsvereinigung für Gas- und Siedrohre föloszlása is. A drótconventio felbomlása is a contingentálás körül felmerült véleménykülönbségre vezethető vissza. A feloszlás után a drót- és drótszegpiaczon felujultak a kartell előtti viszonyok. További következmény volt ama nemzetközi drótconventio felbomlása, a mely a német, amerikai és belga gyárak közt létezett. A kő- és földiparban említést érdemel a rajnawestphaliai cementsyndicatus időelőtti feloszlását célzó ismételt indítvány, a mely az ezen iparban tapasztalható kedvezőtlen üzletmenettel okoltatott meg.

Ezekkel szemben nagyobb volt a syndicatusok alapításának és meghosszabbításának száma, mint az előző évben. Az újak közül különösen kiemelendő a német általános nyersvas-kartell. Abból a körülményből, hogy a készvasgyártás köréhez tartozó néhány kötelék (Stabeisenconvention, Drahtverband, Röhrensyndicat) felbomlott, arra véltek következtethetni, hogy a német vasipar mindinkább kezd ráunni a kartellekre és erősen kételkedtek az előző évben alakult nyersvas-kartell életképességében. A jóslások nem váltak be.

Németországon kívül a kartellmozgalom, az Amerikai Egyesült Államoktól eltekintve, legerősebb volt Ausztriában. Különösen érdekes volt a petroleumkartell megalakulása. Majdnem kétévi tárgyalás után sikerült a petroleumiparban kartellt létrehozni. Az osztrák petroleumfinomító ipar válságát a gyáraknak egymással való versenyküzdelle idézte elő. Hozzájárultak még a magas nyersolajárak. Az osztrák állam ugyanis a galicziai forrástulajdonosoktól magas áron vette át a mozdonyok fűtésére szolgáló nyersolajat. Igen érezhető volt az amerikai Standard Oil Company versenye is. Ez két nagy finomítót létesített Ausztriában és Magyarországon. A belföldi piacra nézve a kartell 2 millió, kivitelre nézve 2·8 millió métermázsás contingenst állapított meg és ezt felosztotta az egyes finomítók között. Létesült ezenkívül ugyancsak hosszú tárgyalások után közös kartell a nyerscukorgyárak és finomítók közt 1911—17. tartammal. Ezekkel szemben idő előtt oszlott fel a gépkartell, melynek megállapodása egészen 1917-ig szólt volna. Olaszországban köteléki szerződés jött létre a genuai Società Siderurgica di Savona, a genuai Ellen bánya- és kohótársaság, a római Ferriere Italiane, a genuai Ilva, a bagnolii művek, valamint a firenzei Piombino társaság közt. Ezzel véget akarnak vetni azoknak a pénzügyi zavaroknak, a melyekben a felsorolt vállalatok az 1906—7-iki magas conjunctura megszűnése óta voltak.

Az északamerikai Egyesült Államokban a trustok ellen évek óta folytatott küzdelem a jelentés évében is a legnagyobb hevességgel folyt. A közönségnek a trustok ellen mindinkább növekedő ellenszenvé folytán áttértek a shermanbill mind keményebb alkalmazására. Miután az Egyesült Államokban az utolsó években a legtöbb fontos élelmiszerben beállott drágaságért a trustokat teszik felelősekké, a kormány számos vizsgálatot indított a nagyvállalatok üzleti kezelését illetőleg és igyekezett a már Rosevelt elnöktől szükségesnek nyilvánított szigorúbb trusttörvényhozást tette váltani. Erre vezetendő vissza, hogy a congressus 200.000 \$ összeget engedélyezett a shermanbill megszegésének üldözésére. Már régebben törvényszéki tárgyalások folytak a dohánytrust és a Standard Oil Company ellen és a törvény alapján az alsófokú bíróságok e trustok ellen döntöttek. A jelentési év májusában az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága megerősítette az alsófokú bíróságnak a Standard Oil Company, majd pedig a dohánytrust feloszlására vonatkozó ítéletét. November végén a newyorki szövetségi bíróság helybenhagyta a dohánytrust reconstitúciós tervezetét. E szerint a trust négy társaságra oszlik és ennek a négy társaságnak tilos egymás részvényeit kölcsönösen controllálni és azonos igazgatókat alkalmazni. A két trust ellen hozott ítélet „jó“ és „rossz“ trustok közt tesz különbséget. Ennek következtében minden trust, mely bár csak részben egyedárúságra törekszik, hogy a versenyt korlátozza, tarthat attól, hogy bírósági eljárás indíttatik ellene. Valósággal azonban nem lesz lehetséges az összes trustok ellen eljárni (kiszámították; hogy több mint 1.000 társaság esik a shermanbill alá). A kérdés további fejlődése a jövő belpolitikai kialakulásától fog függni. A szövetségi kormány az Unió legnagyobb ipari vállalata, az aczéltrust ellen is fellépett és magának, valamint altársulatainak feloszlását követelte. Mert abban látták a legnagyobb trustmonopolium jellegét, hogy az amerikai vastermelésnek több mint fele reáesik, hogy az aczéltrust az ő hatalmas ércztelepei és a Great Northern Iron Ore Properties Co.-val kötött bérleti szerződésai folytán tényleg érczmonopoliummal rendelkezik. Az aczéltrust, úgy látszik, eleget akar tenni a kormány kívánságának, a mennyiben érczszerződéseit 1915 január 1-re felmondotta. Ezenkívül négy önálló társaságra akar felbomlani. A kormánynak ez a követelése nagy nehézségekbe fog ütközni. Az aczéltrustban ugyanis mintegy 1½ millió dollárnyi tőke fekszik és a mennyiben a trusttörvény szigorúan magyaráztatnék, nehezen áttekinthető számú altársulatra kellene felbomlania. Tekintettel az aczéltrust ellen folytatott per fontosságára és terjedelmére, vezetésével három legfelsőbb törvényszéki bíró bizatott meg. November végén az hirlett, hogy a congressusi vizsgálóbizottság bejelentette a vizsgálat ideiglenes beszüntetését.

Kevesebb baj volt az International Harvester Company-val. Ez önként fel akar bomlani arra a négy társaságra, a melyekből keletkezett.

A kartelleknek mindinkább való megizmosodása a gazdasági életben több ízben azt a kívánságot élesztette, hogy velük szemben törvényes eszközöz kell folyamodni. Németországban ettől mindezideig eltekintettek. Mult év februárjában kijelentette Delbrück államtitkár a birodalmi gyűlésen, hogy nem sok sikert vár az efféle intézkedésektől s azt tanácsolta, hogy még néhány évig várjanak ezen anyag törvényhozási rendezésével.

A kartelltörvény követelése majdnem minden államnak gazdasági programjához tartozik. Ausztriában a jelentés éve során Pantz kereszténysocialista képviselő törvénytervezetet nyújtott be, a mely szerint minden kartell bejelentendő és törvényes védelemben részesítendő volna. Ezért adót fizetne, a mely a kartellált forgalom 1⁰/₀-a volna. Kiszámította, hogy az osztrák kartellok forgalma évenként 30 milliárdot tesz ki. Ennek 1⁰/₀-a az államnak 30 milliót jövedelmezne. Kifejtette, hogy a kartellek az adót nem háríthatják át a fogyasztókra, mert az árak túlságos felhajtása mellett ellensúlyul szolgálnának a külföldről beözönlött termékek. Valószínűleg ennek a tervezetnek sem lesz jobb sorsa, mint számos elődjének. Ha ugyanis eltekintünk az amerikai és ausztráliai törvényhozásoktól, a melyek egész más viszonyok alapján teremtettek, akkor a kartell-mozgalom fejlődésében, daczára 40 éves tartamának, ezideig tulajdonképeni kartelltörvény létre nem jött. Az eddigi fejlődésből bizonyos tanulságokat le lehet vonni és meg lehet állapítani, hogy a kérdés tartalma, keletkezése óta megváltozott. Azelőtt a probléma úgy állítottatott fel, hogy azt kérdezték, mit lehet és kell tennie a kartellek ellen. Ma, a midőn az államok construálnak kartelleket, a törvényhozás és közigazgatás eszközeivel is, a kérdés oda formulálható, hogy mit tehet és mit tegyen az állam activ gazdasági politikájával, hogy a magán monopoliumok által való kizsákmányolást megakadályozza. Nyilvánvaló, hogy a büntetőjog eszközei a kartellekre nem alkalmazhatók. Egy osztrák javaslat úgy akarta megoldani a kartellkérdést, hogy bejelentési kötelezettséget akart statuálni és kötelezővé kívánta tenni, hogy minden kartellhatározat államilag felülvizsgáltassék. Ez a követelés is keveset ér, hisz a kartellek ma már nem dolgoznak olyannyira titokban, mint azelőtt.

Gazdasági életünk érdekes jelensége, hogy újabban kartellszerű kötelékeket akarnak a kézműiparban teremteni.

Német szakszervezetek, 1911.

A német szakszervezeti főtanács jelentésének általános részében a birodalmi törvényhozás socialpolitikai eredményeit taglalván, első sorban

a munkáskamaráról szóló törvényt bírálja. A kormánynak a vele szemben tanusított magatartását újabb bizonyítéknak látja arra nézve, hogy mily buzgón törekszik az 1890-diki császári rendeleteket végrehajtani.

A mi az otthonmunkatörvényt illeti, a polgári többség nem volt kapható a német otthonmunkacongressus egyhangú határozatára támaszkodó socialdemokraták követelte minimális munkabéreket megállapító bérhivatalok létesítésére.

A nagy nyomorukból való megváltást remélő otthonmunkások kénytelenek voltak a szakválasztmányok létesítésével beérni. Ezek, a törvényben provideált választmányok sem nem kötelezők, sem nem paritásosak. Mődjukban áll indítványozni, véleményezni, ülésezni, jóléti intézményeket létesíteni, de nem minimális béreket megállapítani. Nem reméli a Generalkommission, hogy ezek a szakválasztmányok jelentőségre vergődjenek és az otthonmunkások bér- és munkaviszonyait javítsák, annál kevésbé, mert a törvény egyébként csak oly szabályokat tartalmaz, a melyeknek keresztülvitele költségeket okoz az otthonmunkásoknak a nélkül, hogy jövedelmük emelkednék. Azt véli a Generalkommission, hogy ez a törvény lényegesen hozzá fog járulni ahhoz, hogy az otthonmunkásokat meggyőzze a szervezett önszegély szükségességéről. A minimális béreket, a melyeket a törvényhozás nem biztosított, ily úton kell maguknak megszerezniök.

Az alkalmazottak biztosításáról szóló törvényt is éles bírálatban részesíti a Generalkommission. Legnagyobb hibájául róják fel, hogy ki van kapcsolva belőle az önkormányzat. A szervezendő Reichsversicherungsanstalt igazgatása — úgymond a jelentés — ki van szolgáltatva a bürocratiának. A biztosítottak és a vállalkozók bele vannak ugyan vonva a tevékenységébe, elhatározó joga azonban csak a bürocratiának van. A törvény 100. §-a kimondja ugyanis, hogy a határozathozatal alkalmával annyi nem-hivatalnok sorsoltatik ki, hogy a hivatalnokok többségben legyenek.

Az alkalmazottak biztosításáról szóló törvény megalkotását a socialdemokráciától való félelem szüleményének tartja a Generalkommission. A kormány és a polgári pártok igyekeztek a magántisztviselők kívánásait teljesíteni, mert ezzel a választók e fontos rétegének a socialdemokráciához való átmenését vélték megakadályozhatni. Hogy ezen számítás nem elhibázott-e, e helyen nem vizsgálhatik.

Részletesen foglalkozik a jelentés a Reichstag-választások eredményével, a melyet elég kedvezőnek tart arra nézve, hogy a jelenlegi egyesülési jogon csorba ejthető ne legyen. Mert a szabad egyesülési jogot fontosabbnak tartja a munkásságra nézve, mint az actualis polgári socialpolitikai „foltozó munkát“.

A jelentés többi része ismerteti az elmúlt évben kifejtett agitációt, a különböző szakgyűléseken való részvétel mérvét, a munkásnőitkárságok és a socialpolitikai szakosztály működését, a pénztár állását. Az évi számadásokról azt látjuk, hogy a Generalkommission bevételei a következők voltak:

	Márka
Vagyon 1910 végén	432.870·94
Különböző bevételek	366.714·34
Correspondenzblatt	7.383·15
Nem németnyelvű szaklapok	11.020·65
	8.356·93
Összesen	826.346·01

A tartozások rovatából a következő fontosabb tételeket ragadjuk ki: A Generalkommission kiadásai kitétek: agitációra 131.914·14 M., congressusok 10.722·37, tanfolyamok 54.336·11, más kisebb tételekkel összesen 252·361·45 márka. A lapok közül a Correspondenzblatt 64.049·31, az Operaio Italiano 16.572·12, az Oswiata 12.511·80 márkába került. A központi munkástitkárság költsége 18.600·09, a socialpolitikai osztály kiadása 19.389·53 márka. A vagyon állag 1911 végén 442.861·71 márka.

Az angol bányászat 1910-diki balesetstatistikája.

Az 1910-dik esztendő az angol bányák munkásai, ezen egyik legterjedelmesebb foglalkozási ág, számára a legfeketébb szerencsétlen évek közé tartozik. A szénbányákban ezelőtt sohasem volt oly magas a halálos végű balesetek száma és a robbanások következtében való halálos esetek 1910-diki száma csak két ízben haladtatott túl (1866-ban 651 és 1878-ban 586 halálesettel). Kőhullás folytán bekövetkezett halálesetek száma is az eddig kimutatott legmagasabb (636). Ha mindezeket a halállokokat összefoglaljuk, akkor 1890-ig kell visszamennünk, míg 1000 bányászra eső magasabb balesetszámot kapunk. Akkor ez a szám 1000 emberre számítva 2·09-et tett, 1910-ben ellenben 1·91-et. 1909-ben 1·61 volt 1000 főre számítva. Az angol bányák és kőtörésekben előfordult balesetekre vonatkozó pontos adatok a bányafelügyelőség (Chief Inspector of Mines) általános jelentésének első részében találhatók, a mely mint kékkönyv jelent meg (Cd. 5.794). Eszerint azoknak teljes összege, a kik a nagy-britanniai bányákban és azok körül foglalkoztak az említett évben 1,078.083 fő volt. Ezek közül 1,049.407, a kik összesen 3.253 bányában dolgoztak, a „Coal Mines Act“ alá tartoztak, míg a „Metalliferous Mines

Act“ hatálya 663 műben dolgozó 28.676 munkásra terjedt ki. A szénbányákban foglalkoztatott személyek száma az 1909. évvel szemben 35.409 személylyel való szaporodást mutatott. A munkások összes tömege közül 848.381 a föld fölszine alatt nyert foglalkozást. A föld felett dolgoztak 201.026-an, ezek közül 6.221 nő volt. Az összes föld alatt és föld felett dolgozó 16 évnél fiatalabb munkások száma 72.094 volt. A kőtörésekben 85.737 ember foglalatoskodott. A kibányászott kőszéntömeg 1910-ben 264,417.588 tonna volt, azaz 658.716 tonnával több, mint 1909-ben. Az ásványbányászat ezzel szemben 3,241.453 tonna volt. A kőzetek és ásványok tömege, a melyeknek bányászatát a Quarries Act szabályozza, 46,138.751 tonnát tett. A különböző forrásokból eredő vasérczek összes mennyisége 15,226.015 tonna.

A kőszénbányatörvény alá tartozó bányákban 1.242 különböző baleset fordult elő, a melyek folytán 1.175 haláleset történt; 1909-ben 60 balesettel és 322 halálesettel kevesebb történt. A többi bányában 1910-ben 38 súlyos baleset fordult elő. A halálesetek száma 40 volt. A kőtörésekben végre 1910-ben 80 súlyos baleset volt, 84 halálesettel (1909-ben 77 baleset 94 halálesettel).

A nem-halálos balesetek száma a kőszénbányákban, a melyek 7 napnál nem tovább tartó munkaképtelenségre vezettek, 158.565 volt, a sebesültek száma 159.042. A többi bányában 1.578 ilyen baleset történt, 1.596 sebesülttel. Végül a kőtörésekben az ily balesetek száma 5.156 volt, a melyekben 5.175 ember volt érdekelve. Mindezek a számok magasabbak, mint az 1909. évié; a kőszénbányák sebesültjeinek szaporodása kitett a szénbányákra 5.736-ot, a többi bányára 162-t, a kőtörésekre 319-et. Végül azoknak a baleseteknek száma, a melyekkel nem járt vagy csak jelentéktelen baleset, 1910-ben a kőszénbányákban 5.432 (43-al kevesebb, mint 1909-ben), a többi bányákban 281 (18-al több, mint 1909-ben), a kőtörésekben 1.385 (20-al kevesebb, mint 1909-ben).

A halálozási szám kitett a kőszénbányákban 1910-ben 1·91-et 1000 alkalmazottra (1909-ben: 1·61). A föld felett dolgozó munkásokra e szám kitett 0·76-ot 1000-re (1909-ben: 0·67). Az összes halálozási szám 1·69-et tett 1000-re (szemben 1·43-mal 1909-ben). A tizenhat évesnél fiatalabb munkásokra a föld fölött 1·03, a föld alatt 1·77; együtt átlag 1·58 (1909-ben ezen arány 0·62, azaz 1·49 és 1·26 volt).

A többi bányákban a halálozási szám kitett 1910-ben 1000 főre 1·50-et (1909-ben: 1·41-et). A föld alatt dolgozó munkások 216 esetet mutatnak 1909-ben 1·97), a föld fölöttiek 0·52-t (1909-ben 0·60). A kőtörésekben végül a halálozási szám kitett 1910-re 1000 főre 0·98-at (1909-ben: 1·00).

Nemzetközi vámcongressus Párisban.

Párisi lapok közlése szerint egy augusztus elején tartott minister-tanács a pénzügyi és külügyministerek javaslatára elhatározta, hogy a francia kormány Párisba 1913 májusára nemzetközi vámcongressust hív össze. A congressus tárgyalásai nem az előkészület alatt levő vám- és kereskedelmi szerződésekre vonatkoznak, hanem céljuk bizonyos egységes elvek megállapítása a vámkezelés és vámeljárás számára. Az eddigi tervek szerint a congressus tárgyalásai a következő pontokra terjednének ki: 1. Nemzetközi vámstatistikai hivatal szervezése. 2. A kereskedelmi utazók és árúminták ügyének egységes szabályozása. 3. A vám-visszatérítés, illetve vámigazolvány kérdéseinek szabályozása az újjólag kivitelre kerülő árúknál. 4. Szakértőkből álló állandó bizottságok szervezése vámviszályok elintézésére. 5. A brutto és netto fogalmának egyöntetű megállapítása a vámkezelési eljárásban. Az első ilyenmű vámcongressust szintén a francia kormány javaslatára 1900-ban Párisban tartották és a mostani congressus az akkor lefektetett elvek részletes körvonalozását célozza. 9.

A valuta rendezése Magyarországon.

Dr. Fellner Frigyes: *A valuta rendezése Magyarországon, különös tekintettel a készpénzfizetések megkezdésére. Magyar Közgazdasági Könyvtár.* Budapest, Grill Károly, 1911. 287. lap, 6 K.

Goschen a külföldi váltók árfolyamát tárgyaló classicus művének bevezetésében azt mondja, hogy az ilyenféle tanulmányok normalis időben vajmi kevés olvasóra találnak, mert ezek a kutatások nagyon sötéteknek és műszerűeknek tekintetnek. De a körülmények teremthetnek számukra közérdeket. Az ilyen alkalmakat kell megragadni arra, hogy ezeket a kérdéseket napirendre tűzzük.

Nálunk a bankprivilegium utolsó megújítása és a készpénzfizetések kérdésének bolygatása kitünő alkalmat adott Fellner munkájának megírására.

A valutaris kérdések, a mint helyesen jegyzi meg Ansiaux,¹⁾ a nemzetgazdasági problémák legnehezebbjei közé tartoznak, de mindazok, a kik ismerik Fellner előző művét (A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon.) előre is tudták, hogy a problema embe-rére akadt. Nem is csalódtak. A könyv, a melyet itt részletesen ismer-tetünk, teljesen felöleli a kérdést és kitünően világítja meg minden oldalát.

* * *

¹⁾ M. Ansiaux: *Principes de la politique régulatrice des changes.* Bevezetés.

A mű három részre oszlik:

I. A valutaviszonyok 1892. előtt.

A pénzforgalmi eszközökre vonatkozó törvényes intézkedések és az 1892 előtt forgalomban volt fizetési eszközök ismertetése után a valuta rendezetlenségének lényegével és azokkal a károkkal foglalkozik a szerző a melyek ebből a rendezetlenségből Magyarországra és Ausztriára hárultak.

A valuta rendezetlenségének lényegét két körülmény jellemezte:

a) az ezüstforint elértéktelenedése;

b) az ezüstforint mellett egy másik fizetési eszköz, a papírpénz, forgalomban létezése.

A valutáris pénz, igen rövid időtől eltekintve (1858. szept.—1859. ápril.), a papírpénz volt. Az ezüst piaci értéke tehát a tulajdonképeni valuta (a papírpénz) meghatározására nem lehetett nagy befolyással. De az ezüst értékében nagy változások is állottak be. 1878-tól kezdve az ezüst folyópénz agioja, a valutáris pénzzel szemben, eltűnt sőt az ezüst pénz kevesebbet ért, mint az azonos névértékű papírpénz. Másrésről az ezüst világpiaci helyzete is megváltozott. Németország áttér az aranyvalutára és a Latin Unióban is felfüggesztik az ezüstpénz verését és így a nemzetközi piacokon az arany lett a kizárólagos fizetési eszköz.

Magyarország és Ausztria valutáris pénze a kényszerforgalommal felruházott papírpénz volt és így az osztrák-magyar monarchiának nem volt a culturállamokkal közös fizetési eszköze, a valuta ingadozásának tehát semmi sem állotta útját.

A valuta a nemzetközi forgalomban első sorban, jobban mondva kizárólag, az osztrák-magyar vámterület fizetési mérlegének alakulásától függött.

Miben éreztette a rendezetlen valuta hatását?

Nagyon gyakran a romlott valuta védelmére azzal állanak elő, hogy az az iparra és a mezőgazdaságra védővámszerűen hat. Szerzőnk aprólékosan vizsgálja a rendezetlen valuta hatását és távolról sem jut hasonló eredményhez. A mi a mezőgazdaságot illeti, a termelő nem fokozhatja hirtelen termelését, hogy az alacsony váltóárfolyamból hasznot hajtson; az iparos bár esetleg haszna volt az árfolyamok alacsony állásából, a valuta folytonos ingadozása minden biztos alapon való számítást meggátol; ugyanez igaz a kereskedelemre nézve is. Még súlyosabb terhet rótt a rendezetlen valuta a munkásosztályra, mert a munkabérek emelkedése, nem követi azonnal a pénzérték kisebbedése folytán előidézett áremelkedést. Nem kíván magyarázatot, hogy a pénz értékcsökkenése a hitelező kárára és az adósok javára szolgál. Az államháztartás is szen-

ved a romlott valuta alatt, mert egyrészt az államkötvények nehezebben és alacsonyabb áron helyezhetők el, másrészt a külföldi értékben fizetendő szelvények után az alacsony váltóárfolyamok terhét kénytelen viselni. Végül még megemlíti a szerző, hogy a romlott valutával karöltve jár a magas kamatláb, mert a külföld csakis úgy hajlandó a valuta ingadozásával járó kockázatot viselni, ha megfelelő remunératiót kap.

II. Az 1892. évi valutareform és keresztülvitele.

A valutareformnak első célja volt a pénzürtéknek állandóságát megteremteni, a folytonos hullámnásnak gátat vetni. Akarva nem akarva az aranyat kellett elfogadni valutaris ércnek, mert az összes európai culturállamok a sárga érczet adoptálták. Nehezebb volt meghatározni az ugynevezett relatiót, vagyis azt a viszonyt, a mely az új és a régi pénzrendszer közt teremendő volt. Ezt a viszonyt csakis a külföldi váltóárfolyamok segítségével lehetett megállapítani, még pedig az átlagos árfolyamok alapján. Az új aranyforint értékét 119 osztrák értékű forintban határozták meg.

Az arany választott valutaris ércnek, tehát a külföldi váltóárfolyamokra csakis az arany lehetett volna befolyással, ha a készpénzfizetések azonnal megkezdettek volna, daczára annak, hogy az ezüstforint megtartotta definitív pénz jellegét, mert az ezüst verése fel van függesztve és az ezüstnek az aranyhoz való értékaránya törvényben megállapítva nincs, míg az arany verése szabad és ez által értéke szilárdan meghatározott.

A szükséges nagy aranykészletet a kormány nem szerezhette meg közönséges vásárlás útján, mert így a külföldi váltók árfolyamát tetemesen befolyásolta volna, hanem csakis a külföldön elhelyezendő kölcsön útján. Miután pedig az új kibocsátás a régibb államkötvények conversiójával egyidejű volt, az államháztartás különös megterhelése nem volt érezhető.¹⁾

¹⁾ Szerzőnk a mű 123-ik lapjának jegyzetében azt állítja, hogy Knappnak nincs igaza, a mikor azt mondja: „Die Anschaffung des Goldes bewirkte eine Erhöhung der Staatslasten, also eine grössere Leistung der Steuerzahler.“ Ne veszítsük azonban szem elől, hogy Knapp művének ugyanazon lapján megjegyzi „Also die Staatsschulden wurden entsprechend vermehrt, dass sie durch Konversion anderer älterer Staatsanleihen zugleich ein wenig vermindert wurden ist richtig, kommt aber hier nicht in Betrachtung“. És ebben Knappnak teljesen igaza van. A conversio művelete csakis azért volt lehetséges, mert mint azt szerzőnk helyesen említi „az 5%-os állami adósságaink kötvényei és államosított vasutaink részvényei állandóan magas árfolyamon állottak, sőt e kamattypus idejét is multa, mert 4¹/₂%-os címleteink is csaknem kivétel nélkül elérték a pari árfolyamot.“

Az összes aranykészlet nálunk 1894 elején 84,151.546 arany forintra rúgott, az osztrák kormány pedig 1894-ben 224,634.515 korona effectiv aranyat szerzett be.

Mihelyt a kormányok a szükséges arany birtokában voltak, azonnal hozzáláttak az arany 10 és 20 koronások veréséhez.

A 200 millió forintnyi államjegyeket bevonták és helyökbe egy- és ötkoronás érméket és 10 koronás bankjegyeket hoztak forgalomba. A ötkoronások verésére a kormány régi ezüstforintosokat használt, a melyeket a Banktól aranykoronások ellenében átvett, úgyszintén a 160 millió korona összegben forgalomba kerülő 10 koronás bankjegyek ellenértéke fejében, 160 millió koronát fizettek a koronaérték aranyérméiben. Megjegyzendő, hogy az arany nem került forgalomba (a mi semmikép sem nélkülözhetetlen), hanem az államjegyek helyettesítésére szolgáló fizetési eszközök fedezetére szolgált.

Az államjegyek megszűnésével a Bank lett az egyedüli jegykibocsátó. Jegyforgalma három részre oszlik:

1. a tizkoronás jegyek, amelyek az államjegyek helyébe léptek, a mint láttuk teljesen aranynyal vannak fedezve;

2. az alapszabályszerűen kibocsátható 50, 100 és 1.000 koronás bankjegyek, a melyek $\frac{2}{5}$ részben érczcel $\frac{3}{5}$ részben pedig bankszerűleg fedezendők. Az érczfedezetbe beszámítható 60 millió korona értékű külföldi érczváltó. A fedezetlen bankjegyforgalom, hasonlóan a német banktörvényhez, közvetetten van contingentálva.

3. végül 20 koronás jegyek, a melyek a hasonló névértékű aranyérméket helyettesítik a forgalomban¹⁾ A bank jegyeinek törvényes fizetési eszköz jellege van és kényszerforgalommal vannak felruházva.

A bank köteles aranyrudakért, a veretési díj leszámításával, törvényes fizetési eszközt szolgáltatni és így a „Hylolepsie“ biztosítva van. A külföldi váltók árfolyama tehát lefelé korlátolva van a felső határt a bank a devisapolitikával szabja meg, a melyről a könyv harmadik részében beszél a szerző. Tényleg a külföldi váltók árfolyama (eltekintve az 1893—1894-iki, a különösen a nemzetközi helyzet okozta pillanatnyi megromlástól) színvonalát állandóan megtartja.

A valutareform a monarchia pénzforgalmát gyökeresen megváltoztatta. Mig 1892-ben az állam- és bankjegyek alkották a pénzforgalom javarészét, ma a keménypénz és a kitünően fedezett bankjegyek dominálnak. Másrészt pedig a monarchia aranyállománya 212·8 millió koronáról 1.588 millióra szaporodott.

¹⁾ A 10 és 20 koronás bankjegyek fedezetére vonatkozó különleges rendelkezések a legújabb banktörvény szerint megszűntek. A bank jogosítva van ilyen jegyeket a törvényes fedezettel kibocsátani.

III. A készpénzfizetések megkezdése.

Ebben a harmadik részben a szerző „a valutarendezés nagy művelének betetőzését“ a készpénzfizetések megkezdését tárgyalja. Kövessük lépésről-lépésre a szerzőt érdekes munkájának ebben a legérdekesebb részében.

Miért szükséges, szerzőnk szerint, a készpénzfizetések megkezdése? Mindenekelőtt mert általa megszűnik a bankjegyek kényszerforgalma (ex definitione!). A bankjegyek kényszerforgalma pedig összeegyeztethetetlen (a szerző szerint) a „cours légal“-al, a melylyel a bankjegyek fel vannak ruházva.

Jegyezzük meg, en passant, hogy nehezen tartható fenn a „cours forcé“ a „cours légal“ nélkül. A legfontosabb a kérdésben az, hogy melyik pénznem, az arany vagy a papir tölti be valutaris pénz szerepét. Nálunk jelenleg a bankjegyek beválthatatlanságával a papir a valutaris pénz. A készpénzfizetések felvételével az arany lesz. A valutaris pénz minősége pedig különösen a pénz értékállandósága szempontjából fontos. A pénz értékállandóságának egyedüli megbízható mértéke a külföldi váltók árfolyama. A külföldi váltók árfolyama állandóságának kitűnő biztosítéka, ha erre az előfeltételek megvannak, az arany valutaris pénz, de nem nélkülözhetetlen, mint azt váltóárfolyamaink mutatják. Nem fontos, hogy vajjon az arany a belső forgalomban tényleg praedominál-e. Hiszen a legtipikusabb aranyvalutás országban is túlsúlyban vannak a substitutumokkal (cheque, giro, clearing) lebonyolított transactiók.

A pénz értékállandósága szempontjából csak az fontos, hogy az arany a valorimeter szerepét töltsse be és teljesen mellékes, hogy tényleges csereeszköz legyen. Más kérdés az, hogy a kényszerforgalom alatt az arany mint értékmerő szerepel-e? Ehhez pedig szó fér. Ex definitione természetesen nem.

Nem tartjuk különös nagy bajnak azt sem, hogy a nép nagy rétege bevételeit „rosszabb minőségű“ váltópénzben kapja, mert hisz a váltópénz értéke annak a valutaris pénzre való átválthatóságánál fogva biztosítva van és nem beszélhetünk „rosszabb minőségű“ váltópénzről.

Nagyon kívánatos, a mint szerzőnk helyesen emeli ki, hogy az érczkészlet teljesen a Bank tulajdonába menjen át és vele szabadon és korlátlanul rendelkezehessék, ez pedig csakis a készpénzfizetések megkezdésével érhető el.

De bármennyire kívánatos volna is a készpénzfizetések megkezdése, ez csakis úgy lehetséges, ha erre az előfeltételek megvannak.

Jogi akadálya a készpénzfizetés megkezdésének nincs; lássuk, hogy vajjon meg vannak-e a gazdasági feltételek. Mindenek előtt van-e elég-

séges aranykészletünk? Erre határozottan igenlőleg felelhetünk. Az érczkészlet aránya a jegyforgalomhoz állandóan igen kedvező és nemcsak teljesen, sőt fényesen megállja az összehasonlítást az európai készpénzfizető jegybankoknál tapasztalható fedezeti arányokkal, hanem azokat jórészt felül is mulja.

Teljesen alaptalan az az aggodalom is, hogy a készpénzfizetések felvételekor az arany a forgalomba fog ömleni és ezzel a Bank helyzete meggyöngül; az a kísérlet, a melyet a Bank a koronaértékű aranyérmék forgalombahozásával tett, bizonyítja, hogy a nagyközönség a bankjegyeket az aranyérméknél jobban kedveli és ezek rövid forgalom után visszakerülnek a Bankba. Ezen a téren nincs tehát mitől tartanunk.

De még ennél is fontosabb előfeltétele a készpénzfizetések felvételeinek a monarchia fizetési mérlegének kedvező alakulása. Mert, ha a fizetési mérleg állandóan kedvezőtlen és a bank korlátlanul köteles aranyat adni, az arany elfolyik, mint azt Olaszország példája is bizonyítja. Az Osztrák-Magyar Monarchia fizetési mérlege nem gátolja meg a készpénzfizetések megkezdését, mint azt a külföldi váltók árfolyamának kedvező állása mutatja.

Végül még megemlíti szerzőnk, hogy az aranytermelés alakulása sem gördit nehézséget a készpénzfizetések megkezdése elé.

Ha ezek az előfeltételek megvannak, akkor csak azt a technikai szempontból legkedvezőbb momentumot kell megválasztani, a mikor a készpénzfizetések megkezdendők. Helyesen hangsulyozza szerzőnk, hogy a készpénzfizetéseket oly időben kell megkezdeni, a mikor sem politikai, sem gazdasági háborútól nem kell tartani, a mikor az államháztartás rendben van és főleg a mikor (pl. külföldön elhelyezett kölcsön által) a fizetési mérleg kedvező.

Miután most már vizsgáltuk a készpénzfizetések megkezdésének előfeltételeit és technikai keresztülvitelét, lássuk, hogy milyen feltételekkel tarthatók fenn a készpénzfizetések.

A legelső feltétel, a melynek fontossága nem hangoztatható eléggé, a monarchia fizetési mérlegének kedvező alakulása.¹⁾ A fizetési mérleg jelenleg kedvező és összetételében az egyedüli aggodalomra okot adó tétel a külföldön elhelyezett értékpapírok nagy mennyisége. De nem szabad túlbecsülni ennek a tételnek fontosságát, mert egyrészt a külföldön elhelyezett papírok különösen akkor térnek haza, ha a fizetési mérleg más okokból kedvező és belföldi tőke lesz szabaddá, mint pl. jó termés esetén, másrészt ha rohamosan tér haza a külföldön elhelye-

¹⁾ Kimerítően tárgyalta Fellner e kérdést »A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon« című munkájában.

zett papir, úgy az rendesen az árfolyamok jelentékeny esésével jár és így a monarchia birtokában levő, nem jelentéktelen, külföldi papir kivitelével, aránylag több belföldi érték vásárolható vissza. De ez a veszély tényleg létezik és kitünő példa rá Olaszország. Az olasz váltóárfolyamok emelkedésének, a 19-ik század utolsó éveiben határozottan útját állotta a nagy mennyiségben rapatriált olasz járadék. Hasonló hatással lehetnek a külfölddel contrahált rövid kölcsönök (pl. pensioba küldött váltók stb.).

De ezzel szemben a kivándorlóktól hazaküldött pénzek fokozott mértékben javítják a fizetési mérleget.

Egyébiránt a külföldi váltóknak állandóan kedvező árfolyama is bizonyítéka a fizetési mérleg egyensúlyának.

Ha ez az első feltétel, a fizetési mérleg egyensulya meg van, akkor a váltóárfolyamok kisebb és időleges ingadozásainak a Bank (mert természetes, hogy a valutapolitika a Banknál legyen központosítva) banktechnikai eszközökkel is útját állhatja. Ezeknek a banktechnikai eszközöknek legelseje a devisapolitika, a mellyel az Osztrák-Magyar Bank már évek óta nagy szolgáltatásokat tett e Monarchia közigazdaságának. A második mindig hathatós eszköz a jegybank kamatlábpolitikája. A bank kamatlábemelésével a külföldi tőke beözönlik az országba és így a fizetési mérleg pillanatnyi inaequilibriuma eltűnik. Kitünően emeli ki a szerző, hogy nem kell attól tartani, hogy a Bank az arany védelmére gyakrabban fog a kamatlábcsavarhoz folyamodni. A devisapolitika a készpénzfizetések után mint előttük megmarad és a kamatlábcsavarhoz a bank csakis akkor nyúl, a mikor a deviza-készlete kimerült, vagy a mikor a külföldi magas kamatláb folytán veszély fenyegeti. Nem egészen értünk egyet a szerzővel, a mikor azt mondja, hogy „a jegybank kénytelen aranyát ide adni, nemcsak a készpénzfizetések hatálya alatt, hanem épúgy annak felfüggesztése idején is, ha a valuta épségét fenn akarja tartani.“ Az a körülmény, hogy a jegybank 1907-ben tényleg vásárolt devisát aranyért, nem refutálhatlan bizonyíték, mert hisz a bank ugyane célból felemelhette volna a kamatlábat. Nem tagadjuk, hogy a bank ekkor a közjó érdekében járt el, de nem hisszük, hogy minden hasonló esetben kénytelen ezt a procedurát követni. Minden országnak megvan a saját specificus kamatlába, a mely kamatlábat csakis a külföldi kamatlábakhoz való viszonyával lehet meghatározni. Ez a kamatláb nélkülözhetetlen a szükséges tőke lekötéséhez. Már most, ha külföld a kamatlábat felemeli, akkor a proportio megóvására kénytelen a Bank a kamatlábat megváltoztatni, másképp a külföldi tőke kivándorlásával a fizetési mérleg kedvezőtlen lesz és más módon (a jelen esetben az arany kivitelével) biztosítandók a váltóárfolyamok.

Rátér ezután a szerző azokra az „aranyvédő eszközökre,” a melyeket Ansiaux szellemesen „Une politique de change à rebours“-nak nevez.¹⁾ Ilyen a premiumpolitika, a mely nem más, mint az aranypontnak mesterséges emelése, rejtett agio. A Banque de France, a hol egyideig használatban volt, szintén elhagyta. A többi módszer (a jegyek beválthatóságának nehezítése) pedig rendesen a kényszerfolyam bevezetésére szolgál, mint például Olaszországban 1890 körül, vagy más esetben képtelen megakadályozni a valutaris pénz eltűnését a forgalomból. Frappáns példa erre Belgium. A Banque Nationale de Belgique nem ad aranyat, csakis öt frankos ezüstérméket, ezeket is csak kézhez olvasva, minden darab épségét bizonyítva stb. stb. Az eredmény a következő:

1° a külföldi váltók árfolyama állandóan nemcsak az arany pontot, hanem még az ezüst pontot is meghaladja (nemrégiben a Páris 6¹/₂^o/00-et jegyzett).

2° Érczkészletét a Bank nem bírja megóvni és a „drainage“ állandó. Rendesen öreg asszonyok (a kiknek nem pénz az idejük) beváltják bankjegyeiket 5 frankos ezüstérmékre, a forgalomból is, a hol csak lehet, megkerítik ezeket a pénzdarabokat (pl. nagy árúházakban) és elküldik a legközelebbi francia bankhelyre, (tudvalevő, hogy Belgium tagja a Latin Unionnak), a hol egy bankban elhelyezik és az így szerzett chèque-et Brüsszelben eladják. Ennek az operationak az árát aztán a Bank fizeti meg. 1911-ben a Banque Nationale de Belgique 127 millió franknyi „écu“-t volt kénytelen visszavásárolni, ez idén még többet.

Megjegyezzük, hogy a belga bank „készpénzfizető” és a kamatlábat állandóan alacsonyan tartja, devisapolitikája pedig nagyon gyenge.

Ezeket az eszközöket rendezett valutájú ország nem használhatja.

A mi az ezüstforintosok forgalomban hagyását illeti, úgy az semmi nehézségbe nem ütközik, kívánatos volna azonban ezeket az érméket 2 koronás érmékre átverni, hogy ez által eleje vétessék az esetleges premium politikának. Ezenkívül az ezüstforintosok átverésének az a haszna is lenne, hogy a Monarchia két állama közti érmeszerződés felmondása esetén az ezüstforintosok visszaváltásának kérdése (a mely nincs szerződésileg szabályozva) elesnék. Másrészt magyar szempontból kívánatos a forintosokat a forgalomban meghagyni, mert a közös adósság törvényes ércpénzzel fizetendő és így az ezüst forint által megvédjük még esetleg önálló magyar bank felállítása esetén is jegyeinket.

Ezek után az értékes fejtegetések után tér át szerzőnk az osztrák és magyar valuta és bankközösségre. Bátran a készpénzfizetések meg-

¹⁾ M. Ansiaux: *Principes de la Politique Régulatrice des changes.* 176. és köv. lap.

kezdése feltételének is mondhatta volna e közösség fenntartását. Magyarország fizetési mérlege állandóan passiv és ez már elég annak a magyarázatára, hogy egy önálló magyar bank aranyát hamarosan elveszítene és hogy a magyar valuta csakhamar depreziálódna. De Ausztriának is érdekében van e közösség fenntartása.

Mik volnának a készpénzfizetések megkezdésének hatásai?

Mindenek előtt a koronaérték aranyparitása biztosíthatná. Tényleg az Osztrák-Magyar banknak sikerült (a gazdasági előfeltételek meglévén) a külföldi váltók árfolyamát megszilárdítani; de jogilag erre kötelezve nem volt. Volt, mert a Bank legújabb alapszabályaiba felvétellett, hogy a Bank köteles minden rendelkezésre álló eszközzel gondoskodni arról, hogy jegyeinek a külföldi váltók árfolyamában kifejezésre jutó értéke a koronaérték törvényes pénzlába paritásának megfelelően állandóan biztosítva maradjon.

A másik eléggé nem méltányolható hatása a készpénzfizetések megkezdésének abban rejlenék, hogy a Monarchia hitelét növelné. Ez egyrészt a külföldi tőke nagyobb özönlésében fog nyilvánulni, a mi a kamatláb csökkenését vonja maga után, másrészt a befektetési papírok árfolyamának emelkedését fogja eredményezni.

Neumann Ernő.

Társadalmi problema.

Theodor Hertzka: *Das soziale Problem*. Berlin. Georg. Reimer, 1912. XII + 357.

Ha egyéb jelentősége nem érdemesítené rá, már azért kötelességünk e munkával e helyen foglalkozni, mert szerzője előszavának keltezése szerint, Budapestről indította világgá.

Ezzel kapcsolatban meg kell állapítanunk azt a szomorú tény, hogy Hertzka Tivadart, miként a prófétákról mondatik, legkevésbé hazájában ismerik és hogyha egy-egy, különösen az agrárproblema iránt érdeklődő szakember nem venné kezébe műveit, akkor még azok közül sem ismerkednék meg vele senki, a kik a német irodalmat ismerik és németül sokat olvasnak egyébként.

Ennek oka az, hogy a socialpolitika iránt érdeklődő publicistáknak sem jutott eddig eszébe ezt a párt- és politikai küzdelemtől távoleső elmét megemlíteni a közvélemény előtt. Pedig, eredeti elmékben oly szegény nemzetünknek, mely más téren mindig siet a születési vagy nemzetiségi kapcsolatot felhasználni, kapva-kapni kellene az oly elmék után, melyekhez fogható kevés szaladgál ezen a földtekén és a melyet magunk közé sorolni bizonyára csak büszkeség.

A társadalmi jövőendő egy igen érdekes tervezgetője talán vét a gondolkodás tudományossága ellen, ha ezen eszmének szenteli egész tudományos munkásságát, de mint teremtő emberi elme, mégis nagyobb becsülést érdemelhet, mint sok középszerű tudós, a kinek működése rég el lesz felejtve akkor, midőn az eredeti elme szüleményeit még mindig érdeklődéssel fogja lapozni az utókor. Morus Tamást talán le- nézte korának legtöbb tudósa, a kinek nevét már régen a feledés borítja, míg a tervezgetőét minden művelt ember ismeri.

Hertzka Tivadar ezen munkája is reformatorikus eszméit szolgálja. A nyolczvanas években aránylag fiatalon tette közzé igen demonstratív formában, regényszerű alakban reformatorikus terveit, melyeket utóbb valósággá is akart varázsolni. Ezen kísérlete kudarczának, továbbá a terveit ért kritikák hatása alatt határozta el magát arra, hogy eszméit tudományosan indokolja. 1897-ben tette ebbeli munkájának első részét közzé, melyben a „termelés“ kérdéseit fejtegetve, igyekezett igazolni az általa feltalált szabad egyesülések jövőjét, mint a melyek a termelés minden problémáját meg képesek oldani.

15 év után teszi immár közzé a jövedelemeloszlási eszméit igazoló művét. Maga beismeri, hogy ez a hosszú időköz az ő gondolkozásában is változást idézett elő annyiban, hogy megszűnt a gazdasági és társadalmi fejlődés tisztán materialistikus voltában való hite, ámbár ez a változás csupán az eddigi társadalmi fejlődésről való felfogására gyakorolt behatást, a jövőre nézve a „Szabad föld“-ben kialakult nézetét nem befolyásolja.

Miután tehát végcélja mégis csak a szabad földön szabad termelési szervezetekben való boldogulás igazolása, ez a művet két külön részre szakítja, melyek elseje azt magyarázza, miképen jött létre és állt fenn ezideig az emberek egymást kizsákmányoló gazdasági rendszere, másik része ellenben a szabad állapotba való átmenetelt és ennek előnyeit fejtegeti.

Ujat e szerint inkább az első rész tartalmaz.

Abból indul ki, hogy megállapítja, hogy mai napig az emberek szolgaságban leledzenek, azaz az egyik a másiknak rabja, általa ki van zsákmányolva. Kimutatja, hogy ez a szolgasági viszony sem mélyebb természetbeli okra, mely az állatvilágban is találna hasonló esetet, sem az egoismusra nem vezethető vissza, mert hiszen épen ennek elnyomásában áll. Azok, a kik ezen szolgasági állapotra eddig rámutattak, abban tévedtek, hogy annak termeléstechikai jelentőségét vették csupán észre, holott tulajdonképeni jelentősége a jövedelemeloszlás terén van, mert fennállásának alapja az, hogy a jövedelem egyenlőtlen felosztását tévén lehetővé, módot ad a magasabb culturalis czélok szolgálatára, melyet

ugyan direct a több jövedelmet elsajátító urak nem mozdítottak elő, hanem adományaikkal egyes tehetségek érvényesülését tették lehetővé.

Ezután áttér Hertzka annak magyarázatára, hogy mi tette lehetővé a szolgaság állapotát szemben azzal a ténynyel, hogy eredetileg minden ember független volt. Az okot a „vallás“-ban véli feltalálni s annak eredetét a halottaktól való félelemben, a kisértetekben való hitben fedezi fel. Kapcsolatban a tulajdonjog történetével, azt állapítja meg, hogy eredetileg mindenki csupán a saját maga fáradsága által szerzett és rá nézve szükséges tárgyakat tekintette tulajdonának. Ebben azonban változás állott be, mihelyt a halottaknak nem adták velök sirba összes tulajdonukat és ezek joga tovább fennmaradva a meglevő tárgyakon, azok használójának kötelességévé és jogává tette, hogy azokat másoktól oltalmazza, mások által tiszteletben tartassa és így módot adott a tulajdonjognak az egyéni szerzeményen és szükségleten való túlterjesztéséhez.

Amint akadt ember, a ki idegen szellemek jogait saját benső parancsa alapján és közvetlen önérdékével szemben is hajlandó volt elismerni és kívánságaikat teljesíteni, meg volt adva a szolgaság lehetősége, melynek Hertzka szerint alapja magának a szolgává aljasodott embernek belső dispositiojában rejlik. A szolgaság példáját az ember először a háziállatokban látta maga előtt, melyek első esetei a természetnek, midőn: a szoktatás folytán „önként“ kész valaki más számára dolgozni. Ezt azután alkalmazta az ember saját fajtájával szemben is a szellemektől való félelem segítségével.

Midőn egy culturember csodálkozik egy vadember fegyelmezhetetlenségén, — mondja Hertzka, — ez épen olyan, mint midőn a kutyák csodálkoznának azon, hogy a farkas és róka a husosfazék és korbács daczára elillannak a fogságból az első kínálkozó alkalomkor. Nem tudják szegények, hogy nyilván volt idő, mikor ők is úgy jártak volna el és hogy az emberek előtt való meghunyászkodásuk lényegileg azon alapul, hogy az embernek sikerült az ő „isten“-ükké lenni, a ki minden javuk és bajuk forrása, a ki egész kutyalelkük feltétlen tiszteletének tárgya.

Azután vázolja a szolgaság történelmi fejlődését és kimutatja, hogy a megváltó vallásalapítások egy-egy lázadás a szolgaság ellen. Csak a lázadás sikere maradt el, és pedig, mert a bűn, elvetemültség és gáztettek következményének állítják ezek oda a szolgaságot, holott az igazság fordítva az, hogy ezek a következményei a szolgaságnak, mint a mely az ember egészséges önzését összeütközésbe hozza a szolgaság által létrehozott vallási, erkölcsi és jogi parancsokkal.

Eddig a culturalis haladás feltétele volt a szolgaság, mert gazdag és szegény teremtése által módot nyújtott arra, hogy a gazdag feleslege segítségével a természettel nehéz viszonyok között küzdelmet folytató

emberiség egy része a cultura előhaladásához szükséges kísérleti és szellemi munkát elvégezze.

De ezután a vallás, illetve az általa felállított társadalmi rend (a szolgaság állapota) megszűnt a kulturális haladás feltétele lenni. Az emberiség fejlődése immár eljutott oda, hogy az elemeken uralkodva, határtalan számú, fáradtságot nem ismerő vas és aczélból való szolga áll az emberek rendelkezésére, hogy elvégezze azokat a szolgálatokat, melyek idáig az emberi szolgák feladatát képezték. Idézi Aristotelest, a ki a szolgaság szükséges voltának igazolása után azt írja: „Ha azonban oly idő jönne, midőn az eke ökör nélkül, a takács hajója pedig takács nélkül fog mozogni, akkor többé nem lesznek rabszolgák.“

Ez az idő ime bekövetkezett. Hogy a szolgaság állapota mégis tart, annak oka az, hogy az elemek feletti uralmát az ember csak igen csekély mérvben használja ki. És pedig azért, mert a szolgaság fennmaradása folytán alacsony munkabér a gépek gazdasági előnyeit leszállítja. Volna azonban a munkabér nagyobb, úgy nyomban kifizetődne ott is a gép, a hol még ma nem alkalmazható.

Igy a szolgaság ma már a fejlődés akadályává lett. Ám visszatarthatatlanul halad előre a szolgaság megszüntetése. Az ismeretek terjedésével sülyed az uri tekintély tisztelete és a természet feletti uralom elpusztítja a szellemekbe vetett hitet. A munkásság szervezetei mind erősebbekké lesznek és szembe kerülnek a munkaadók mind hatalmasabb, egyetemesebb szervezeteivel. Ez utóbbiak azonban kénytelenek lesznek éppen a gazdasági fejlődés megzavarásának elkerülése végett mindinkább elfogadni a szabadság, a szolgaság nélküli állapot követelményeit és azt meg is fogják tehetni magukra nézve való veszély nélkül éppen a termelést uraló helyzetüknél fogva. Így fog leperegni az emberiségről a szolgaság és fogják helyét foglalni a szabadság követelményeit megvalósító berendezések.

A ki ennek a folyamatnak ellenáll, ha egyes, le fog győzetni, ha nemzet: el fog maradni és a vezető elemek kénytelenek lesznek türelemmel nézni a társadalmi propaganda előhaladását, melynek végleges diadala csak igen rövid idő kérdése.

Ez a mű első és ama részének tartalma, mely ujat tartalmazván, első sorban érdemli meg figyelmünket. Az emberiség gazdasági fejlődésének a vallási elemek segítségével való magyarázata. Miután Hertzka eredetileg és alapjában véve jóra való Marxista és a mai gazdaságnak az ő ideálja felé való fejlődésében tisztán mesterének követője, érdekes, hogy a történelmi materialismus hiányosságának betöltésére való törekvés milyen eszmemenetelre vezet. Mint minden teleologikus felfogása az emberiség fejlődésének, egy gyönyörűen egységes elmefuttatás, mely-

nek azonban kritizálása is lehetetlen. Csupán érte lelkesedni vagy elvetni lehet.

A mű másik, rövidebb része bővebb megbeszélést azért nem igényel, mert ha abba belebocsátkoznánk, csupán a „Szabad föld“ eszméit ismertetőnk és hirdetőnk, a mi ma, e helyen, nem lehet feladatunk. El kell ismerni, hogy Hertzka, óriási képzettségével a meggyőzés erejével fejtegeti eszményi állapotának feltételeit. E rész bevezetőjéül azonban kritikáját adja az eddigi, szerinte pseudo-socialistikus rendszereknek és itt azt az egyetlen éles argumentumot veti ezekkel szembe, hogy „piac nélküli“ gazdálkodást tételeznek fel, a mi pedig az értékelést illuzóriussá tevén, természetileg lehetetlen állapota a fejlett emberi létnek. Kimutatja ugyanis, hogy ha az egyes munkatermékek ára „szabad piacon“ egymáshoz viszonylatba nem kerülne, lehetetlen lenne azoknak viszonylagos értékét, árát megállapítani. Az emberi munka szabadságának letörése lenne bármilyen hatósági megállapítás, mert nincs annak mértéke, a mi szerint a munka terméke, tehát a munka értéke mérhető lenne. A fejlett gazdasági viszonyok mellett oly sokféle munkateljesítés egyesül egy terméknél, hogy azok mindegyikének külön értékelése lehetetlen. Hertzka ezirányú fejtegetéseinek jelentősége utopiás eszméin túl nő és az egész gazdaságtani elméletnek egy alapgyöngeségére vet világot, arra, mely minden érték forrását a munkában találván, az értéket és árt, szóval a gazdasági forgalom törvényeit a termelési költségekre kívánja visszavezetni. Hertzka kimutatja, hogy „közgazdaságilag“ ez lehetetlen, ez csak a magángazdaságban, az egyes egyén subjectiv szempontjából lehetséges, de a jövedelemeloszlás helyes vagy helytelen voltának megállapításánál teljesen hasznavehetetlen.

N. F.

Adalék a magyar jegybankkérdés bibliographiájához.

Barcza S.: „A magyar bankkérdés és vámpolitika irodalma“ (1911) című művét jegyzeteim alapján a következőkkel egészítem ki:

A. v. M.: Ein Beitrag zur Lösung der Bankfrage (Wien, 1876.)

Akin K.: A magyar bank szervezéséhez. (Hely n. 1873. 8° 70 l.)

Bankfrage (Die —) Ein Wort zur Verständigung. (Wien, 1862.)

Bankkérdés a gazdakörben. (Bpest, 1885. 8° 28 l.)

Bilanz (Die —) Jahrbuch für Banken etc. in Österreich-Ungarn.

Bischof A.: Das Geld-, Kredit- und Bankwesen. (Pest, 1871. 8° 178 lap.)

- Boscarólli J.: Vorschlag zur vollständigen Herstellung unserer Silberwährung. (Wien, 1861. 8° 43 lap.)
- Bodenkredit (Das ungarische —) Program, Statuten etc. Pest, 1862. 8° 63 lap.)
- Brassai S.: Bankismeret. (1842. 359 lap 8°.)
- Dorn A.: Der Weg zur Bankfreiheit in Österreich. (Wien, 1875.)
- Drobil F.: Das Soll und Haben in der Bankfrage. (Wien, 1873. 8° 273 lap.)
- Erdey P.: Wechselnotenbank (Wien, 1878. 8°.)
- Falk M.: Beszéd a bankkérdésben. (Év nélkül. 8° 66 lap.)
- Fierlinger J.: Die privilegirte österreichische Nationalbank in ihrer Wirksamkeit als Hypothekenbank. (Wien, 1856. 8° 100 lap.)
- Fogarassy J.: Magyar bank. (Pest, 1841. 8° 46 lap.)
- Frankel W.: Finanzplan, wodurch die Herstellung der Valuta, die Umwandlung der Nationalbank in eine Reichsbank und der gerechte Ausgleich mit Ungarn hergestellt werden kann. (Pressburg, 1877.)
- Füger A.: Neues Banksystem. (Wien, 1816. 8° 135 lap.)
- Geszti B. F.: A jegybank működés törvénye. (1871. 8° 51 l.)
- Goschen J. György: A külföldi váltók árfolyamának elmélete. (Fordította Lobmayer János Ferencz.) (Budapest, 1891. 8° 83 lap.)
- Hammer E.: Die Massnahmen zur Herbeiführung definitiv geregelter Valuta-Verhältnisse. (Wien, 1894. 8° 30 lap.)
- Hazafi (Egy —): Az államháztartás és a magyar nemzeti bank felállításához. (1875. 8° 22 lap.)
- Hohler E.: Die politische Erläuterung über Bankanstalten überhaupt, und die österreichische Nationalbank insbesondere. (Wien, 1816.)
- Horn Ede: Bankszabadság. Különös tekintettel a magyar bankmozgalmra. (Pest, 1870. 8° 315 lap.)
- Jerney Antal: A világhírű magyar bank tüzetes terve telekkönyvezett alapon. (1873. 8° 30 lap.)
- Jövendők a vám és a bank szervezése szerint (1877. 8° 79 lap.)
- Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. (362. s k. lapok.) Pest, 1868. 8° 602 lap. 1911-ben újra kiadta a „Magyar Közgazd. Társaság“.)
- Keleti K.: Bankmonopolium és bankszabadság. („Budapesti Szemle“ 1865—9. II.)
- Kőrösi J.: Pénzkrízis és bankkalamitások. („Pesti Napló“ 1870. évf. 216—221. számok.)
- Kotzmann: A korona valuta behozatala (a „Nagyvárad felső kereskedelmi iskola értesítője“ 1900. évf.)
- Kovách L.: A bankokról. (Debreczen, 1842. 8° 94 lap.)

- Kovács: Az agio ingadozásának hatása a kereskedelmi forgalomra. (Bpest, 1882. 8° 142 lap.)
- Landwirth: Creditfrage Ungarns. (Leipzig, 1859. 8° 55 lap.)
- Máhr A.: Értekezés a hitelintézet és jegybankról. (1848. 8° 22.)
- Márk M.: Das Geld — nicht mehr Geld. (Bpest, 1897. 8° 67. 1.)
- Mittelman: Valutánk rendezése (a „Brassói kereskedelmi iskola értesítője“ 1900. évf.)
- Neustadt A.: Die Suspension der Bankacte und deren widerherstellung im Jahre 1873. (Wien, 1875.)
- Osimitsch W.: Skizze einer billigen Valutareform und eines weltfähigen Geldsystems für Österreich-Ungarn. (Triest, 1891. 8° 64 lap.)
- Parnes O.: Internationales Papiergeld. (Wien.)
- Patrioten (Von einem —): Ernste Bedenken gegen eine abermalige Übertragung des Rechtes der Geldnoten-Erzeugung an eine Gesellschaft und Vorschläge etc. (Wien, 1877.)
- Regelung (Versuch einer —) von Valuta, Bank- und Staatsschuld in Österreich. (Wien, 1861. 8° 68 lap.)
- Rubenik F.: Die Technik des Giroverkehrs bei der österreichisch-ung. Bank. (Wien, 1888. 8° 296 lap.)
- Schrenzel M.: Beitrag zur Lösung der Bankfrage etc. der österreich-ungarischen Monarchie. (Lemberg, 1879. 8' 48 l.)
- Studie (Eine —) über österreichs Finanzfrage. (Wien, 1861. 8° 108 l.)
- Széchenyi I.: A hitel. (Pest, 1830., 1832.)
- Széchenyi Stefan: Über den Credit. (Leipzig—Pest, 1830. 8° 344 lap.)
- Török S.: A bankkérdéshez. (1875. 8° 19 lap.)
- Weninger Vincze: A bankügy elmélete (a „Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények“ 1865. évf. II. kötet).

L. Sipos Kámilló.

A csatornakérdéshez.

Az 1911. évi költségvetés tárgyalása alkalmával Lukács László, mint a kereskedelemügyi tárca ideiglenes vezetésével megbízott pénzügyminister, a képviselőház 1911. évi május 17-én tartott ülésében a következő kijelentéseket tette:

„A mi magát a kereskedelmi tárca beruházási szükségleteit illeti, az én véleményem az, hogy a sorrend tekintetében elsősorban azok a beruházások végzendők, melyek már létező értékek conserválását, jobb kihasználását, jövedelmezőbbé tételét célozzák és csak azután következnenek a többiek.“

„Az én véleményem szerint az első sor az államvasutakat illeti meg, mert ezek vannak abban a helyzetben, hogy ha beruházások útján nem segítünk rajtuk, akkor ott bizony igen jelentékeny bajok következhetnek be.“

„Ezzel bizonyos mértékig parallel kell haladnia a közuti hálózat továbbfejlesztésének, mert hiszen ezek azok, a melyek a vasutat alimentálni képesek. Viszont nem szabad elhanyagolni a posta-, távirda- és távbeszélő beruházásokat sem. Csak ezek után kellene áttérni a víziutak szabályozására.“

„Nézetem szerint ez volna a helyes sorrend.“

Lukács László miniszterelnöknek, a fentiekben idézett nézete fedti gazdasági életünk főbb érdekképviselői szerveinek e tekintetben elfoglalt álláspontját. Így például az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közgazdasági szakosztálya az 1901. évi december 18-án tartott ülésében Zselénsky Róbert gróf indítványára határozatilag kimondta, hogy a Duna—Tisza-csatorna létesítését kívánatosnak tartja ugyan, de szükségesnek jelezte, hogy első sorban a vasutakat kell fejleszteni, folyóvizeinket kell alkalmassá tenni a hajózásra, a vasutak s a meglevő víziutak között a kapcsolatot létrehozni, az öntözőcsatornákat ki kell építeni s csak akkor kerülhetnek sorra a hajózó csatornák.

Víziutaink igénybevételénél első sorban érdekelt gabonakereskedé-

sünk képviselői ¹⁾ szintén egybehangzóan ajánlották, hogy első sorban folyóvizeinket kellene hajózhatóvá tenni és csak azután kerülhet a sor a csatornákra.

Az illetékes gazdasági tényezőknek ezen egybehangzó állásfoglalásával szemben Kvassay Jenő ministeri tanácsos, az országos vízépítési igazgatóság főnöke, néhány hónappal ezelőtt megjelent tanulmányában ²⁾ azt vitatja, hogy nem volna helyes közlekedési politika, ha az a több oldalról hangoztatott és úgy látszik helyesnek tartott sorrend érvényesülne, hogy elsősorban sanáljuk vasuti bajainkat és csak akkor vegyük sorra a viziutak erélyesebb kiépítését. E két actionak helyesen csak együttesen kellene haladnia és egy időben kellene véget érnie.

A mesterséges viziutak kérdése hazánkban ugyan nem mai keletű, hanem 125 év óta vajudó kérdés, a mely időről-időre fölvetődve, mindannyiszor egész irodalmat fakasztott. Bátran állitható, hogy alig van gazdasági kérdés, a mely annyira pertractáltatott volna, mint épen a mesterséges viziutak kérdése. Ha ezek daczára Kvassay, csatornabarátaink egyik kiváló vezére, mégis szükségesnek találta ezen kérdést újból tanulmány tárgyává tenni, e sorok írója azt hiszi, hogy nem végez fölös munkát, ha a mesterséges viziutak kérdéséhez sine ira et studio hozzászólva, rá fog mutatni azon nyomós okokra, melyek illetékes gazdasági tényezőinket a fentiekben jelzett álláspontjuk elfoglalására indithatták.

A mesterséges viziutak sürgős kiépítése mellett felhozott komoly érvek összefoglalhatók a következőkben:

A M. Á. V. önköltsége tkm-ként 2·5 fillér, ellenben a behajózásé csak 0·5 fillér. Ha pedig tekintetbe vesszük a beruházási tőke kamatoztatására szükséges összeget is, akkor a M. Á. V. önköltsége tkm.-ként 4·46 fillér, a viziutnál pedig, az üzleti nyereséget beleszámítva, általában csak 1 fillért tesz ki. Minthogy e szerint államvasutaink ráfizetnek az oly küldemények szállítására, a melyeket 2·5 filléres egységtételű tarifánál olcsóbban fuvaroznak, a M. Á. V. érdekében építendő ki a csatornák, mert csak így mentesíthetők államvasutaink a kivételes díjszabásokba kerülő kísértékű szállitmányok azon részétől, a mely vizen is szállítható.

A mi mindenek előtt azt az állítást illeti, hogy behajózásunk tkm.-kénti önköltsége csak 0·5, illetve 1 fillért tenne ki, azt behajózási statistikánk nem igazolja. Így pl. a Magyar Kir. Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaságnak — M. F. T. R. — összteljesítményei az

¹⁾ L. a Duna—Tisza cs. tárgyában t. minist. szakt. jegyzőkönyvében Klein Gyula bankigazgató és Sándor Pál orsz. képvis. beszédeit; Klein Gy. cikkét *Az Ujság* 1906. okt. 24. sz.-ban.

²⁾ *Vizi közlekedési politikánk. Közg. Szemle* 1912. márcz. füz.

1910. évi hivatalos évkönyv adatai szerint az említett évben kitétek 40·45 millió személy- és 414·15 millió tonnakilométert, összesen 454·60 millió munkaegységet. E vállalat szorosán vett üzemi kiadásai — adók, illetékek, biztosítási díjak bele nem számításával — az 1910. évben kitétek 6·37 millió koronát, egy-egy munkaegységre esik tehát 1·54, — nem pedig 0·5 fillér. Valamivel kevesebbet: 1·35 fillért tett ki az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaságnak 1910. évi átlagos önköltsége.

Belhajózási vállalataink ezen aránylag magas önköltsége Magyarország sajátos viszonyaiban találja okát és magyarázatát. Ugyanis a magyar ipar és sajtó támogatása, representálási kényszer, továbbá más, itt nem is részletezhető kiadások terhelik belhajózási társaságainkat, úgy hogy utopistikus gondolat volna azon kívánság, hogy a magyar belhajózás oly olcsó tarifákat bocsásson a szállító közönségnek rendelkezésére, mint például néhány külföldi vállalat. És minthogy mindig a fennálló viszonyokkal kell számolni, tényként megállapítható, hogy jelenleg a magyar belhajózás átlagos üzemköltsége tkm.-kint nem 0·5 fillért tesz ki, hanem ezen összegnek majdnem háromszorosát.

Igaz ugyan, hogy a belhajózás tényleges üzemi költsége egyes kedvező viszonylatokban az átlagos 1·54 filléres önköltségnek még felét sem teszi ki, de viszont tény, hogy a tervezett csatornákon át való szállításnak önköltsége — első sorban a vontatási költség miatt — az átlagos önköltségnél magasabb lenne.³⁾

Még kisebb gyakorlati értékkel bír az az elmélet és az ahhoz hozzáfűzött következtetések, a melyeket a csatornabarátok a M. Á. V. önköltségeiről állítanak fel. Így például Liphay Sándor, a műegyetem vasuti tanszékének volt tanára, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1902. évi január 14-iki ülésében a következő fejtegetésekkel lépett a nyilvánosság elé:

„A M. Á. V. önköltségének alakulására már nem bír befolyással az önköltségek amaz elméleti tana, mely szerint minden ipari üzemnek s így a közlekedési vállalatoknak termelési önköltségei is, a forgalom emelkedésével párhuzamosan csökkennek, mert a M. Á. V. már elérte a sűrűségnek azon állapotát, a melynél az önköltség állandó; ebből világosan következik, hogy az önköltségen alul való szállítás a M. Á. V-ra nézve positiv veszteséggel jár.“⁴⁾

A mi az önköltségek említett tanát illeti, ez elméleti úton a következőképen vezethető le:

³⁾ *Vasuti és Hajóz. Közlöny* 1906/15. szám. Harsányi főfelügyelő tanulmánya.

⁴⁾ *A hajózási csatornákról.* M. Mérnök- és Építész-Egylet tárgyalásai az 1901/2. években, 137. old.

Ha felteszszük, hogy a vasutnak bizonyos teljesítménye $-t-$ után a állandó és v változó önköltsége van, akkor az összköltség $t = a + v$.

Két ily teljesítmény után az összköltség $t_2 = a + 2v$; n teljesítmény után pedig $t_n = a + nv$; ebből $t = \frac{a}{n} + v$.

Minthogy a gyakorlat mutatja, hogy államvasutainknál a változó önköltségek az állandóknak legfeljebb felét teszik ki, ezt fenti képletbe behelyettesítve lesz: $t = \frac{2v}{n} + v$ vagyis $t = \frac{v}{n}(n + 2)$.

Lipthay tételét empiricus módon bizonyította be. A M. Á. V. statisztikai adataiból állapította meg államvasutaink 1879—1899 évi személy- és tonnakilom.-teljesítményeit; ennek összegével elosztotta a M. Á. V. megfelelő évi üzleti kiadásainak összegét s ily módon megkapta államvasutainknak 1879—1899 évi munkaegységeinek önköltségeit.

Lipthay így megállapította, hogy a M. Á. V. átlagos önköltségei kitétek 1879-ben 4·2, 1880-ban 4·5 fillért. Ezen évtől kezdve az átlagos önköltség folytonosan csökkent az 1891/2 évekig, mely években ezen önköltség 2·1 fillért tett ki. Innét kezdve megint emelkedést mutat fel a M. Á. V. önköltsége; 1897-ben már 2·5 fillért tett ki és ezen évtől kezdve 1899. évig állandóan 2·5 fillérre rúgott.

Ezen adatokból Lipthay előbbieken jelzett tételét vezette le, mely tételről csatornabarátaink, köztük Hieronymi Károly is, azt állították, hogy kétséget kizáró igazságot jelez.

Ezzel szemben meg kell jegyezni, hogy Lipthay téves praemissákból indult ki s így természetesen nem jutott helytálló következtetésekre. Ugyanis Lipthay nem vette figyelembe, hogy a M. Á. V. 1879-től 1899-ik évekig éppen 7000 km. magánvasutat államosított és mindezen magánvasutak mindegyikének sajátos viszonyai folytán más-más átlag-önköltségei voltak. Így pl. a német vasutak egyletének statisztikai évkönyvei szerint a M. Á. V.-nak és az azóta államosított magánvasutaknak 1879-ben átlagönköltségei voltak:

M. Á. V.-nál	4·05 pfennig
Stég. magyar vonalainál	1·98 „
Pécs—barcsi vasutnál	2·62 „
Alföld—fiumei „	3·29 „
Erdélyi „	4·57 „
Első Magyar gácsi vasut	6·89 „

Ezen adatokból következik, hogy a M. Á. V. minden egyes magánvasut államosítása után, átlagos önköltség tekintetében, más-más alanyná vált. Ennek folytán az egyes évekre kiszámított önköltségi számok nem egyneműek s így azok, mint különemű mennyiségek, összehasonlítás tárgyává nem tehetők. Feltéve például, hogy már 1879-ben államosi-

tották volna a Stég. magyar vonalait, Lipthaynak más *tudományos* módon kellett volna érvelnie a csatornák sürgős kiépítésének szükségessége mellett.

De ettől eltekintve, Lipthay nem kutatta, mi okozta a M. Á. V. átlagos önköltségeinek az 1880–1890. években való csökkenését; mi azoknak folytonos emelkedését az 1891/95. években; végül mely körülmények okozták, hogy ezen önköltségek az 1896–1899 években állandó jelleget öltöttek.

Kutatva e jelenségek okát, a következőket állapíthatjuk meg:

Az 1880–90 években a forgalom emelkedésével, továbbá a vasuti hálózatnak kiterjedésével, természetesen csökkentek a M. Á. V. önköltségei, éppúgy a mint ezt minden ipari üzem fennállásának első éveiben constatálhatjuk, ha ezen üzem folytonosan terjeszkedik és melynek forgalma szintén évről-évre növekedik.

Az 1890. évben, közvetlenül a Stég. magyar vonalának államosítása után, a M. Á. V. munkaegységeinek átlagos önköltsége a legkisebb volt. Ezen évtől kezdve emelkedett aztán, mert a személy- és áruzáradíjszabás behozatala folytán nagy mérvben kellett fokoznia a személy- és tehervonatú járatokat, továbbá gyarapítani az addig tulságosan kihasznált személyzetet. Mindez aránylag nagyobb kiadással járt, mint a mily mértékben emelkedett maga a forgalom. Az 1895–99. években viszont bizonyos nyugvópontra jutott a M. Á. V. kiadásainak aránylagos emelkedése.

Lipthay nem volt tekintettel arra sem, hogy minden vasut üzemi költségei, tekintet nélkül a forgalom fejlődésére, bizonyos idő multán természetesen emelkednek. A vasuti üzem első éveiben új a pályatest, a felépítmények, a leltár, a személyzet. Az utóbbinak átlag javadalmazása fokozatosan emelkedik, ezzel szemben munkabírása és ambíciója talán még fokozottabb mértékben csökken. A vasuti szolgálat idővel felőrli a felépítményt, járműveket, leltárt; a javítási és selejtezési költségek növelik az üzemi kiadásokat. Az utazó közönségnek igényei is évről-évre növekednek stb. Ebből természetesen következik, hogy a M. Á. V. átlagönköltségei 1891-óta a mai napig, ha a forgalom állandó maradt volna, legalább megkétszereződtek volna. Így például csak maga a M. Á. V. alkalmazottainak két ízben foganatosított fizetésjavítása évente legalább 40 millió koronával terheli az államvasutak költségvetését, a mi egy-egy munkaegységnek önköltségében körülbelül 0·5 fillérnyi többkiadásban jut kifejezésre. Hogy a M. Á. V. 1910. évi munkaegységeinek átlagos önköltsége csak 2·8 fillért tett ki, azt egyedül a forgalom emelkedésének, tehát az önköltségek fent részletezett

törvényének tudható be, mely törvényt azonban Liphay épp a M. Á. V. üzeménél akarta elparentálni.

Téves Liphaynak, Hieronyminek és a többi csatornabarátnak azon feltevése is, mely szerint a M. Á. V. munkaegységeinek átlagos önköltségével azonos volna a Duna—Tisza-csatorna mentén levő vasuti vonalnak, pl. a csongrád—czegléd—budapesti vonalnak teljes kocsirakományi árúk nyáron eszközölt szállításának önköltségeivel. Ezen állítás igazolásául szolgáljanak a következő adatok, melyeket e sorok írója öt évvel ezelőtt a rendelkezésére álló hivatalos adatokból állapított meg:

Egy-egy elsőosztályú utas továbbításához fölhasznált kocsi rész 15.280, egy-egy tonna tömegárúé azonban csak 280 K beruházást és ennek megfelelő fenntartást igényel.

Egy-egy első osztályú utasra körülbelül 10, egy-egy tonna tömegárura azonban csak 0.45—0.6 t. holt súly esik.

A M. Á. V. lič—fiumei vonalszakaszán egy III/e. jelű vasuti mozdony, kedvező időjárásakor 30 km. sebességgel haladva, csak 145 t. elegyet képes továbbítani, holott ugyazon mozdony a piski—arad—szolnok—czegléd—budapesti vonalon 735 t. elegyet továbbíthat. Az utóbbi vonalrészén a mozdony- és vonatszemélyzet 4—5-ször oly nagy teljesítményt végez, mint a lič—fiumein. Az ugyanazon elegy továbbításához szükséges szénmennyiség a két vonalrészén 3—4-szeres különbséget mutat fel. Télen az összes vonalakon a maximális terheléseket 20—40°/_o-kal is reducálni kell stb.

Már ezen adatok is igazolják, hogy a M. Á. V. úgynevezett munkaegységi átlagönköltsége nem azonos a tervezett csatornák mentén végig húzódó vasuti vonalak tömegárú forgalmának tkm.-es önköltségével. Utóbbi az előbbinek még felét sem teszi ki.

Megjegyzendő különben, hogy Symphernek, a német csatornakérdés egyik előharczosának számításai szerint a nagy forgalmú Németországban a csatornán való szállításnak összönköltsége 2.096, a vasuté pedig 2.877 pfenniget tett ki az 1882—3. üzletévben. ⁵⁾

De mindezekről eltekintve, Liphay azt sem vette figyelembe, hogy az önköltségi számoknak csak akkor van értékük, ha belőlük a jövő, a reproductio önköltségeit állapíthatjuk meg. Ha a behajózás pl. 50 millió tkm. teljesítménynyel mentesíti a M. Á. V.-ot, akkor ez nem 2.5×50 millió, azaz 12.5 millió korona üzemköltséget takarít meg, hanem Szarvassy György számításai szerint, ezen összegnek körülbelül csak harmadrészét. Ugyanis az államvasutaknak e volt igazgatója kiszámította, hogy a M. Á. V. hálózatán 1901-ben egy tonna fizető teherárú összes,

⁵⁾ Sympher: *Transportkosten auf Eisenbahnen und Kanälen*, 42. oldal.

azaz maximalis önköltsége km.-ként 2·2492 fillérbe került, a minimális önköltség pedig 0·8446 fillért tett ki. ⁶⁾

Szarvassy e számításait fedik a német vasutaknál eszközölt hason-
tárgyú számítások is.

Az előadottak alapján Ludwigh Gyula, a M. Á. V. volt elnökgaz-
gatója tehát teljes joggal állíthatta, hogy a Duna - Tisza-csatornán át
való szállításnak önköltségei, beleszámítva az építési tőke kamatait és a
fenntartási költségeket is, jóval nagyobbak volnának a M. Á. V. minimális
önköltségeinél.

Kvassay idézett tanulmányában azzal is érvel a mesterséges vizi-
utak kiépítése mellett, hogy párhuzamot von a vasuti és behajózási
tarifák közt. Így kimutatja, hogy pl. „a gabona díjtétele Rotterdamtól
Mannheimbe vasuton 18·40 M, hajón 2·43 M, a különbség kereken
16 M, arány 7·5 : 1. Hamburgból Rigába a vasuti tarifa 20·30 M, a
hajóé 3 M, különbség 17·30 M, arány 6·7 : 1.“

Idegen országok statisztikai adataival való illetén érvelésnek azon-
ban perdöntő jelleg nem tulajdonítható, mert más országok statisztikai
adataival épp az ellenkező is bizonyítható. Így például a Baltimore and
Ohio vasut szállit kivitelre kerülő buzának mm.-ját Chicagóból New-
Yorkig (1468 km.) 1·35 koronás díjtétellel, sőt ugyanezen tarifával
Chicagóból Bostonig is (1.641 km.). ⁷⁾ Ezen vasuti díjtételek kilometrikus
egységtétele tehát 0.92, illetve 0.82 fillér.

Az északamerikai vasutnak e díjtételeit szembeállítva behajózásunk
fuvardíjtételeivel, a következő képet kapjuk :

A M. F. T. R. szállított gabonát ez évi szeptember havában, teljes
uszályokban, Rustsuktól Wienig (1436 km.) körülbelül 2 koronás díj-
tétellel ; Sulinától Budapestig (1650 km.) pedig 214 filléres rátával.

Ezen adatok mutatják, hogy az amerikai vasutak a versenyző vona-
lokön olcsóbb tarifákat bocsátanak szállító közönségüknek rendelkezé-
sére, mint behajózásunk kereskedőinknek.

A két állam vasutjainak ily ellentétes tarifapolitikája folytán föl-
vetődik az a kérdés, vajjon államvasutainknak a német, vagy pedig
az északamerikai vasutak példáját kellene-e követni? E kérdés
könnyebb megértése céljából legyen szabad a következőket előre
bocsátani :

A vasut képtelen teljesítményeinek ellenértékét, azaz tarifáit a realis
üzletember módjára megállapítani. A közvélemény ugyanis az üzletember

⁶⁾ *Vasuti és Közlek. Közlöny*, 1908/116. szám. *Egy tonna teherárú minimális vasuti szállítási önköltsége.*

⁷⁾ *Nordamerikanische Eisenbahnen* von W. Hoff und E. Schwabach, 225. oldal.

realitása alatt azt érti, hogy az illető terményeinek, illetve áruinak eladási árát az önköltségekhez mérten állapítja meg, azaz az utóbbiakhoz hozzácsapja polgári hasznát s árúit ily áron mindenkinek egyaránt rendelkezésére bocsátja. A vasut, üzemének sajátos viszonyai folytán, ezt nem teheti, hanem tarifáit, tőzsdei nyelven szólva „vélemény“ alapján állapítja meg. Így pl. a M. Á. V. baréméje szerint 300 km. távolságra 10.000 kg. feladása esetén a cukornak, vasgépeknek, gabonának, fadeszkának, burgonyának és műtrágyának díjtételei ezen sorrendben a következők: 2·96, 2·01, 1·66, 1·09, 87 és 74 fillér. Vagyis daczára annak, hogy a vasut önköltségei egyformák, a cukor tarifája például négyszer drágább a műtrágyáénál, mert a vasut azt tartja, hogy az előbbi a drágább fuvarköltséget elbirja.

A vasuti tarifálásnak főelve tehát, oly magasra szabni az egyes árúnemek díjtételeit, a mennyivel a vasut nézete szerint azok megterhelhetők. De a vasut, tarifáinak megállapításánál arra is tekintettel van, hogy minél nagyobb forgalmat tereljen vonalaira. Ellenben az önköltségeknek nem jut szerep az egyes árúosztályok díjtételeinek megállapításánál.

Ezen vezérelvek irányítják teljes ridegségükben az Unio vasutait díjszabásaik megállapításánál. Ott, hol versenytárs nincsen, főleg a szomszédos forgalomban, az északamerikai vasutak tarifái drágák, viszont ott, a hol van vasuti vagy viziverseny, igen olcsók. Ezekkel a tarifákkal sikerült is az Unio vasutjainak a behajózással, sőt nem egy helyütt a tengeri hajózással is sikeresen versenyezni.

Egészen más vezérelvek irányítják látszólag a német vasutak tarifamegállapítását. Ezek tekintettel vannak a német birodalom szövetséges voltára; törekednek tehát az egyenlő elbánás elvét tarifaképzésükben kifejezésre juttatni. Ez okból óvakodnak lerontani a természetes fekvés előnyeit és tartózkodnak az egyes gazdasági tényezők közt természet-szerűleg kialakult viszony erőszakos megbolygatásától. Minthogy a mondott czélnak az egységes alapú barème felel meg, azaz az olyan díjképzés, melynél a távolsággal arányban emelkedik a tarifa, ezért a német vasutak barémé-je ilyen alapon van megconstruálva, ellentétben az Unio vasutjainak tarifáival, a melyek változó alapúak, u. n. lépcsőzetes tarifák. (Staffeltarif.).

A mi már most a M. Á. V. tarifarendszerét illeti, az változó alapú és pedig azért, mert földrajzi fekvésünk és vámpolitikánk folytán mezőgazdaságunk és mezőgazdasági iparágunknak kivitelre kerülő terményei keletről nyugot felé veszik útjukat, ellenben a behozott iparczikkék a megfordított útirányt követik. Ezek folytán ki van zárva, hogy a M. Á. V. baréméje, ha államvasutunk észszerű tarifapolitikát akar folytatni, oly

módon alakuljon ki, mint a német vasutak tarifarendszere. Sőt ellenkezőleg, közgazdasági érdek kívánja, hogy a M. Á. V. nagyobb távolságokon még jelentékenyen leszállítsa barémjét; ez esetben viszont fiscoális érdekek követelik, hogy a szomszédos forgalom díjtételei 1—2 fillérrel még emeltessenek.

Ezen észszerű és gazdasági életünk érdekképviselői szervei által egybehangzóan követelt tarifaképzés azonban belhajózásunkat létalapjában támadja meg. Ugyanis a hajózás érdekével homlokegyenest ellenkezik, ha a viziutakhoz vezető, azaz függőleges-tarifák aránylag drágák, ellenben a viziúttal párhuzamosan haladó hosszú útvonalaknak díjtételei olcsók.

Belhajózásunk a külföld mintájára azt hangoztatja, hogy a vasutaknak, főleg az államvasutaknak nem hivatásuk a viziúttal versenyezni. Csakhogy a gyakorlat mutatja, hogy a belhajózás ezt úgy értelmezi, hogy neki szabad a vasúttal versenyezni. Így pl. a kartellben álló három belhajózási társaság, u. m. a M. F. T. R., a Dunagőzhajózási és a Délnémet d. g. t., közös díjszabásukat nagy mértékben csökkenő egységtételek alapján konstruálták, de sok viszonylatban, a melyeknek díjtételeit a vasut tarifái korlátozzák, a rendes barémeszerű díjtételeknél lényegesen olcsóbb tarifákat állapítottak meg, például a budapest—szegedi viszonylatban.⁸⁾

Ezen eljárást a hajózás természetszerűen mindenütt követi és ezért helyesen jegyezték meg egy francia szaktanácskozmányon: „Ce n'est pas, en effet, le chemin de fer qui fait concurrence à la navigation; mais bien la navigation qui la fait au chemin de fer.“⁹⁾

Mint hogy a hajózást rendszerint nagyhatalmú magánvállalatok üzik, viszont sok országban a vasutak az állam tulajdonát képezik, nem lehet csodálkozni, hogy a hajózásnak sikerült egyoldalú érdekei részére a kellő közhangulatot kelteni. Így például a német belhajózás évekkel ezelőtt a leghevesebben támadta meg a porosz vasutak úgynevezett „Rohstofftarif“-ját — szén, tüzifa, föld stb. díjszabását — mert utóbbi fontos közgazdasági okok folytán, nem mint a többi kocsirakományi tarifa egységes alapú, hanem lépcsőzetes tarifa. („Kennzeichen einer bewussten allmächtigen Erdrosselung der Rheinschiffahrt.“)

Múlt évben a német vasutak inségtarifákat léptettek életbe, a melyek ellen szintén kikelt a német belhajózás. Az Odera hajózása viszont felírt a Stettinből felsősziléziai hutákba és kohókba szállítandó vasércznek engedélyezett igen mérsékelt tarifák ellen.

⁸⁾ *Vizügyi és Hajózási Közlöny*, 1911/11. sz., Forgács Ambrus: *A hajózási díjszabások cz. cz.*

⁹⁾ Emil Rank: *Das Eisenbahntarifwesen*. 414. oldal.

Ugyanez történt hazánkban is. Így például a „Magyar Hajózási Egyesület“ 1901-ben emlékirattal fordult a kereskedelemügyi ministerhez, a melyben erősen kikelt az úgynevezett viziversenydíjtételek ellen, „melyek segítségével az áruforgalom teljesen a vasutakra tereltetett.“ Az egyesület végül kijelentette, hogy ha az eddigi közlekedési politika továbbra is fenntartatik, akkor nincs értelme hajózható csatornák építésének sem.

Annak igazolásául, hogy mennyiben voltak jogosak e panaszok, arra utalok csupán, hogy a gabonaneműek részére engedélyezett régi viziversenydíjtételek egységtételei rendszerint drágábbak voltak a 2·5 filléres egységtételű tarifáknál. Ha tehát áll is az, hogy a hajózás önköltsége tkm-kint 0·5, ellenben a M. Á. V.-é 2·5 fillért tesz ki, akkor ez esetben a kérdéses panasz tárgyi okokra nem volt visszavezethető.

A viziversenydíjtételek elleni agitatio azonban elérte célját, mert Hieronymi, hogy az általa kedvelt Duna–Tisza-csatorna ügyét előmozdítsa, a tarifabizottság meghallgatása nélkül, tehát a törvény intézkedése ellenére, önhatalmúlag szüntette be az összes viziversenydíjtételeket.

Annak illusztrálására, milyen hatása volt a viziversenydíjtételeknek beszüntetése a M. Á. V. áruforgalmára, szolgáljanak a következő adatok:

A wien–budapesti és a brünn–budapesti viszonylatokban kitett a gyűjtőárú -- legértékesebb iparczikkék -- forgalma:

	Kocsirakomány
az 1909. évben . . .	5.269
„ 1910. „ . . .	2.769

A viziversenynek kitett viszonylatokban volt a M. Á. V. gabona-forgalma:

	Kocsirakomány
1909-ben	126.552
1910-ben	86.816 ¹⁰⁾

Nem szorul bizonyításra, hogy idők folyamán épp e nagyértékű árúk legjobban jövedelmező vasuti forgalma a minimumra fog redukálódni.

Belhajózásunk Hieronyminek azon intézkedését, melylyel a M. Á. V. viziversenydíjtételeit beszüntette, a legnagyobb elismerésben részesíti ugyan, de az elfogulatlan kritika mindamellett kénytelen lesz constatalni, hogy a viziversenydíjtételek beszüntetése idővel csökkenteni fogja a M. Á. V. bevételeit, elősegíti a speculativ üzérkedést, sujtani fogja a víz mentén fekvő iparvállalatok és mezőgazdasági üzemek jogos érdekeit, megdrágítja e vidékek fogyasztását és veszélylyel fenyegeti a főváros iparát és kereskedelmét.

¹⁰⁾ M. Á. V. 1910. évi üzleti eredményei, 51. old.

Hajózásunk azonban nemcsak a verseny terén, hanem más téren is különleges elbánást igényel. Így például a vasut a pályatesthez szükséges földterületet kénytelen drága áron beszerezni és azt óriási áldozatokkal a vasuti üzem szükségleteihez mérten átalakítani, berendezni. Ezen költségek illusztrálására szolgáljanak a M. Á. V.-ra vonatkozó következő adatok:

Államvasutaink névleges beruházási tőkéje kitett az 1910. év végén 2786·6 millió koronát. Ezen óriási összegnek körülbelül 60⁰/₀-a esik az építésre és kiegészítési munkálatokra, mely összegnek kamat- és törlesztési szükséglete terheli a M. Á. V. személy- és árúforgalmát. Azonkívül terhelik ezen forgalmat a M. Á. V. pályafenntartási kiadásai is, a melyeknek összege az 1910. évben 54·6 millió koronát tett ki.

Ezekkel szemben a természetes hajóút a természet adománya. Ennek daczára a hajózás mindenütt követeli, hogy a folyók hajózhatóvá tételére és fenntartására, továbbá csatornák, kikötők létesítésére fordított összegeket az állam à fonds perdus tekintse.

Hogy mily összegekről van itt szó, ennek illusztrálásául szolgáljanak a következők:

A magyar viziutakra fordított összeg kitett az 1867—1910. években 293·5 millió koronát, mely összegből 28·74 millió esett kezelésre és fenntartásra, 267·77 millió pedig szabályozásra. Az utóbbi kiadások tekintélyes részét folyóink hajózhatóvá tétele vette igénybe. Ezen kívül a vizi beruházások még igényelnének mintegy 300—400 milliót.

Az osztó igazsággal alig egyeztethető össze a hajózásnak ezen kedvezményezése. A viczinálisok építéséhez az érdekeltségek óriási összegeket áldoznak, e mellett kénytelenek megfizetni e vasutak drága tarifáit is. A M. Á. V. szolgálatait igénybe vevő közönség ez évben le fogja róni nemcsak ezen állami üzem összes üzleti kiadásait, hanem a névleges tőke kamatoztatására és szerény törlesztésére szükséges 115 millió koronát is, sőt adóznia kell, mert a M. Á. V. ez évben előreláthatólag még 15—25 millió koronát fog a kincstárnak más állami szükségletek fedezésére, rendelkezésére bocsátani. Miért volna jogos tehát ama kívánság, hogy a folyók hajózhatóvá tételére és fenntartására, kikötők, csatornák építésére fordított összeg à fonds perdus-nek tekintessék, mikor a hajóutat igénybe vevő közönségnek a természet adománya már ugyis ingyen jut osztályrészül?

Felvetődik azon kérdés is, miért terheli csak a vasuti személy- és árúforgalmat a szállítási adó és miért nem a hajózásit is?

Csatornabarátaink, mint már említve volt, követelik „a mesterséges viziutak megépítését a M. Á. V. tömegárú forgalmának leterhelése szem-

pontjából is, mert a M. Á. V.-ra nem képez hasznot bizonyos tömegárúknak növekedő forgalma.“¹¹⁾

Ezen érv nem novum, mert a német csatornabarátok régi fegyvertárából van kölcsön véve. Csakhogy német közgazdászok már évtizedekkel ezelőtt kimutatták, hogy a belhajózás nem annyira csekély, hanem főleg a nagyobb értékű árúk tömegárú forgalmára aspirál.¹²⁾

Ugyanezt constatálhatjuk hazánkban is. Erre vonatkozó statisztikai adatokat nem sikerült ugyan — utánjárás daczára — beszerezni, de belhajózásunk összes heti és évi jelentései egybehangzóan hirdetik, hogy viziutaink darabárú forgalma az utolsó 2—3 évben megtizszeresedett. Ezzel szemben belhajózási társaságaink követ, homokot, szénát, szalmát egyáltalában nem szállítanak, ezen árúnemek fuvarozását a magánhajósok fauszályainak és a M. Á. V.-nak engedik át. E tény természetes magyarázatát a vasuti tarifaképzés adja. Ugyanis, mint fentiekben már kimutattuk, a M. Á. V. baréméje szerint, értékes iparcikkeknek, továbbá gabonának, végül kőnek vasuti tarifái úgy viszonylanak egymáshoz, mint körülbelül = 15:8:4-hez. Minthogy pedig mind a három árúnem szállítási önköltségei egyformák, a hajózás a jobban jövedelmező árúnemek szállítására veti magát. S ez rohamosan sikerül is neki, mert a ma fennálló éles verseny folytán, az értékes árúnemek vasuti és hajózási tarifái között fennálló nagykülönbség épp ezen árúnemeket a viziutra tereli. Így pl. belhajózásunk rávetette magát a Németországból, illetve Ausztriából Magyarországra, illetve Magyarországon át a Balkán államaiba irányuló darabárú forgalomra. S tény az, hogy a hajózás ma sokkal gyorsabban, biztosabban és jutányosabban szolgálja ki ezen forgalmat, mint államvasutaink (mótorhajók.) Mily érdekeket szolgáltak azonban ezzel belhajózási vállalataink, ezt illusztrálja egyik előkelő bécsi szaklapnak, a „Danubius“ 1906. évi 1. lapszámában foglalt következő kijelentés:

„Die Ung. Fluss und Seeschiffahrtsgesellschaft nahm den Stückgutdienst zwischen Wien und Budapest auf und half damit in anerkennenswerther Weise mit, die Ausfuhr österreichischer Industrieprodukte nach Ungarn auf den billigeren Wasserwege zu fördern.“

Ezen elismerő szavakra legkevésbé sem reflektált ugyszólván a magyar állam tulajdonát képező M. F. T. R. Az igazsághoz hiven azonban meg kell jegyezni, hogy e jól vezetett belhajózási társaságunkat e ténykedéséért legkevésbé sem illeti szemrehányás, mert ha a M. F.

¹¹⁾ Kvassay: *Vizi közlekedési politikánk. Közg. Szemle* 1912. márcz. 149. oldal.

¹²⁾ Franz Ulrich: *Staffeltarife und Wasserstrassen. Todt: Der Güterverkehr der deutscher Wasserstrassen stb.*

T. R. nem szállítaná olcsón az osztrák iparczikkeket, okvetlenül megtenné ezt az osztrák állam tulajdonát képező „Délnémet Dunagőzhajózási Társaság“, avagy pedig az osztrák fennhatóság alatt álló „I. szab. cs. és kir. Dunagőzhajózási Társaság.“ Már pedig a M. F. T. R. inkább szolgálja részvényeseinek, tehát a magyar adófizető polgároknak érdekét, ha a meglevő forgalom minél nagyobb hányadát a magyar belhajózásnak biztosítja, mintha struczpolitikát folytat és a forgalom e részét az idegen versenynek engedi át.

A dolgok ilyenén állása mellett azonban felmerül a kérdés, miért nem irányíthatnák ezen észszerű vezérelvek a M. Á. V. tarifapolitikáját is? Miért kellett a wien – budapesti viszonylatban évtizedeken át engedélyezett refactiákat beszüntetni, melyek a szállítókat arra ösztökélték, hogy e darabárúforgalmat a vasuti vonalakra tereljék? Ha a M. Á. V. az éles verseny első napjaiban, e viszonylatokban még leszállította volna tarifáit, lehetetlenné tette volna, hogy a hajózás ezen fényesen jövedelmező forgalmat elhódítsa a vasuttól, e mellett a M. Á. V. biztosította volna az Ausztriától rendszerint üresen visszatérő kocsijainak a visszafuvarát is. Ez viszont kényszerítené az osztrák államvasutakat, hogy a M. Á. V. fedett teherkocsijait mielőbb visszaküldjék, a helyett, hogy mint ma, a nagy kocsihány idejében történik, az osztrák vonalakon használják fel azokat. Végül a Budapest dunaparti teherpályaudvar tényleg mentesítve volna az óriási átrakási szolgálattól, melyet ezen állomás szűk viszonyai folytán, ma már képtelen lebonyolítani.

Kvassay ugyanannak igazolásául, hogy a csekély értékű árúk szállítása a M. Á. V.-ra nem gazdaságos, hivatkozik Schober Albertnek, a M. Á. V. volt kereskedelmi igazgatójának egyik értekezésében foglalt következő állítására:

„A M. Á. V.-nál a vasuti forgalom fejlődése már csak a brutto jövedelmet szaporítja, mert leginkább amaz árúk forgalma gyarapodik, melyek díjszabása nem jövedelmez.“

Schober a kérdéses értekezéssel beharangozott az évek mulva fogatosított tarifaemelésnek, ennél fogva e szavainak intentiója nem az, melyet nekik Kvassay tulajdonít. Ennek igazolásául szolgáljon ugyanazon értekezés egyik részlete, a mely a tervezett csatornákra vonatkozik:

„Azon tény, hogy az államvasutak forgalmának emelkedése túlnyomó részét az olcsó díjszabási osztályokba tartozó árúk teszik és ezek után sem szedetnek be a rendes viteldíjak, kedvezőtlenül befolyásolja az államvasutak pénzügyi eredményét, de igen rossz prognosticont állítanak a tervezett csatornák várható forgalmára nézve is, minthogy ezen czikkek szállítói, a bányá- és vasipari telepek, a csatornák által megközelíthetetlen hegyek között feküdvén, aligha fogják számottevő

mennyiségben, a viziutak forgalmát növelni, holott éppen ezen cikkek teszik a sik Franciaországban és Belgiumban a csatornaszállítások zömét, nem pedig a vasutól nagynehezen elhódított néhány száz kocsi-rakomány gabona, megjegyezvén még, hogy a tervbe vett német Mittel-land- és osztrák Duna—Odera csatorna főleg a szénforgalomra való kilátással terveztetik.“

Végül megjegyzendő az is, hogy Schober maga is erélyesen tiltakozott szavainak Kvassay szerinti interpretációja ellen¹³⁾, már pedig mindenki saját szavainak leghivatottabb értelmezője.

Csatornabarátaink nemcsak az önköltségek elméletével és forgalompolitikai okokkal érvelnek a mesterséges viziutak sürgős kiépítése mellett, hanem ezeknek mielőbbi létesítését általános közgazdasági okokból is szükségesnek jelzik.

Mielőtt a mesterséges viziutak szorosán vett köz- és magángazdasági hatásával röviden foglalkoznánk, rá kell mutatni arra, hogy a viziutak gazdasági hatása a gravitatio törvényéhez alkalmazkodik. Ugyanis gyakorlati tény, hogy minél nagyobb a forgalmi eszköz ürtartalma, melyben valamely közlekedési eszköz a forgalmat lebonyolítja, annál kevesebben vannak, a kik ezen szállítási eszközt igénybe vehetik. Így például már a vasutaknak azon intézkedése, mely szerint a legolcsóbb fuvardíjtételnek igénybevételét 10.000 kg. feladásától, illetve a használt kocsi raksúlyának teljes kihasználásától teszik függővé, már sujtja a kis embert. Fokozottabb mértékben teszi ezt a behajózás, mert ez legolcsóbb díjtételeit csak az esetben bocsátja rendelkezésre, ha a szállító a teljes rakományt, azaz az uszályok hordképességének és a gőzös vonóképességének teljes kihasználását, a teljes convoit biztosítja. Csakhogy az uszályok rakodóképessége nálunk 6—10 ezer métermázsára, a gőzösök vonóképessége pedig 45—50 ezer mm.-ra rug. Minthogy ily árúmenység felett csak néhány nagykereskedő, illetve nagytermelő rendelkezik, a behajózás inkább az erősebb kéz szállítási eszköze; e szállítási eszköz gazdasági hatása alkalmazkodik tehát a gravitatio törvényéhez, mely szerint a vonzó erő arányos a testek tömegével. Áll ez nemcsak a magángazdaságokra, hanem még fokozottabb mértékben az egyes közgazdaságokra is, mert a hajózás rendszerint mindenütt szabadon üzhető, már pedig a semmi által korlátozott verseny mellett a gazdaságilag erősebb államok mindig képesek aránylag nagyobb gazdasági hatást kifejteni.

Utóbbi tételt szem előtt tartva könnyen állapítható meg a tervezett csatornáknak gazdasági hatása.

¹³⁾ Schober Albertnek *Pester Lloyd*-ban a csatornákról megjelent cikke.

Hazánk kiválóan agrár állam lévén, a mesterséges víziutak első sorban mezőgazdaságunk érdekét szolgálnák. A csatornák mentén fekvő földek értéke tényleg emelkednék, Csongrád és környékének gabonaértékesítési viszonyai esetleg valamivel javulnának. Ha ezek daczára a magyar mezőgazdaság érdekképviselői szervei ma is teljes egészében magukévá teszik Zselénszki Róbert grófnak e sorok elején említett indítványát, teszik ezt azért, mert tudatában vannak annak, hogy a magyar mezőgazdaság, a melyhez az ország lakosságának zöme tartozik, viselni fogja a csatornák építéséből és fenntartásából eredő terheknek javarészét. Már pedig a tizmilliók egész sokaságát csatornákra költeni, csak hogy a magyar gazdák egyik részének némi gazdasági előny biztosítsák, annyit tenni, mint a jobb zsebből koronákat elvenni, csak hogy a bal zsebnek néhány fillér jusson.

A magyar mezőgazdaság ezen altruisticus állásfoglalása „a reactio győzelmének“ és „a középkorba való visszakivánczolásnak“ lett feltüntetve a közvélemény előtt.¹⁴⁾

Ugy látszik, e cikkek írói olvashatták a német liberalis lapok néhány év előtti ama számait, melyekben a német agráriusoknak a csatornák elleni állásfoglalása éles bírálat tárgyává tétetett. Átvették az erőteljes közhelyeket és nem vették figyelembe, hogy a német junkerek érdeke e tekintetben homlokegyenest ellenkezik a magyar agráriusok anyagi érdekével. Ugyanis Németország mezőgazdasági termények behozatalára van utalva s így az olcsó víziut olcsóbbá teszi az idegen gabona behozatalát, tehát rontja a német nagybirtokos terményeinek értékesítési viszonyait. Ezzel szemben a magyar agráriusok legjobban járnának, ha a közlekedési vállalatok a közös vámterületen belül díjmentesen szállítanák agrár terményeiket.

Ép ily tárgyilagos kritika jutott kereskedésünk képviselőinek is osztályrészül, mert ezek szintén ajánlották, hogy első sorban folyóinkat kell hajózhatóvá tenni, aztán kerülhet sor a csatornákra. Klein Gyula igazgató és Sándor Pál országgyűlési képviselő kijelentették, hogy a kereskedés minden újabb közlekedési eszközt szívesen fogad ugyan, de kötelességüknek tartják eleve bejelenteni, hogy rendes árképzés idején a gabonakereskedő nem fogja igénybe venni a csatornát, mert a kereskedés rendszerint előnyben részesíti a hosszabb időt igénylő szállítást. (Report.)

Rámutattak arra is, hogy Csongrád és környékén összevásárolt és előreláthatólag Budapesten értékesítendő gabonát mégis Titelen át

---

¹⁴⁾ *Vizügyi és Hajózási Közlöny* 1911/14. sz. *Vissza a középkorba* cz. és *K* jelű cikke, *Pesti Hírlap* 1911. május 4. sz. hasonló cikke.

fogja a kereskedő irányítani, mert ily küldemények mindaddig, míg Titelt, illetve Vukovárt el nem hagyták, a folyton változó conjuncturákhoz képest akár Fiume, akár Barcs, akár Budapest felé irányíthatók.

Ezen tárgyilagos véleményadást a kapzsi kereskedők elfogult álláspontjának minősítették.

Minthogy a mesterséges viziutak ügye sem agráriusaink, sem kereskedőink részéről nem részesült a bizton elvárt támogatásban, csatornabarátaink ujabban a magyar ipar hathatós támogatására aspirálnak. Kvassay tanulmányának bevezető soraiban már arra utal, hogy „ma már minden, a közlekedési politikában kissé járatos közgazda, tisztában van azzal, hogy nem a mezőgazdasági, aránylag értékesebb terményeknek, hanem az ipar céljaira szükséges tömeges nyersárúknak van olcsó szállításra szükségük“.

Csakhogy ezekkel szemben figyelembe veendő, hogy szabadon hajózható olcsó viziut oly kapu, mely úgy kifelé, mint befelé nyitva van. Az olcsó viziut tehát lehetővé teszi, hogy a külföldi iparcikk is olcsón eljuthasson az országba, viszont, hogy a honi nyers termény még inkább gravitálhasson a külföldre.

Fölösleges annak a bebizonyítása is, hogy csak a M. Á. V. képes differentialis tarifáival védelemben részesíteni a honi ipart a külföldivel szemben és hogy ezen támogatás a nemzetközi viziuton esedik.

A mi pedig erős iparágainkat illeti, meg kell jegyezni, hogy a magyar cukoripar csak kivételesen fog szállítani cukorrépat a csatornán át, mert ezen árunemet rendszerint csak kis távolságra szállítják, e mellett pedig a M. Á. V. cukorrépatarifái oly olcsók, hogy azokkal a hajózás alig versenyezhet.

Az igazsághoz hiven azonban meg kell jegyezni, hogy a tervezett Duna-Tisza-csatorna a fővárosi malomipar érdekét szolgálná, mert a viziut, eltérőleg a M. Á. V. lépcsőzetes tarifáitól, biztosítja az egyes versenytársak egyenlő elbánását.

E csatorna a tatai és esztergomi szénnek előnyére is szolgálna, a mennyiben az esetleg néhány fillérel olcsóbban juthatna el Csongrádig. Ezzel szemben azonban könnyebbé tenné a sziléziai szén behozatalát is.

A mi már most a tervezett mesterséges viziutak általános közgazdasági hasznát illeti, a tervezett Duna-Tisza-csatorna csak Ausztriával való csereforgalmunkat fogja előmozdítani. Minthogy pedig Ausztria a gazdaságilag erősebb fél, a magyar pénzen épült csatorna inkább a monarchia másik államának érdekét szolgálná. A mi pedig a vukovár-samacsi csatornát illeti, meg kell jegyezni, hogy a mai gazdasági és politikai viszonyaink mellett nem célirányos Ausztriának az anektált tartományokkal való hajóösszeköttetését megkönnyíteni.

Figyelembe veendő az is, hogy a ma fennálló kereskedelmi és vámpolitikai viszonyok mellett a víziutak fejlesztése alig fog számottevő új forgalmakat fejleszteni. A Missisipi és Missouri környékén megtörténhetett, hogy új vasut, új csatorna mentén a földből nőttek ki városok. Évezredes culturával biró, különféle szállítási eszközökkel már rendelkező országban új transversális vasut vagy csatorna még nem létesít új forgalmat. Ily országokban úgy kell venni a forgalmat, a hogy azt májusi eső, kedvező napsugár, conjuncturák és a culturának fokozatos előrehaladása adják.

Arra is rá kell mutatni, hogy folyóinknak, a Tiszának, Szávának van élő összeköttetésük a Dunával, ennél fogva a tervezett csatornának kiépítése csak akkor volna gazdaságos, ha a kamatszükségletet és a fenntartási összeget hajtaná. Azon érv, hogy Csongrád és környéke gabonaértékesítési viszonyainak feljavítása közgazdasági érdek, csak fenntartással fogadható el. Ugyanis a szállítás ténye nem köz-, hanem magángazdasági teljesítmény. A magántermelés tehát nem tarthat igényt arra, hogy termelési önköltségeinek egyik részét, a szállítási kiadások egyik hányadát az állam viselje. Viszont szakértői vizsgálat kétséget kizáró módon állapította meg, hogy ha a Duna—Tisza-csatorna építési tőkéjének kamat- és törlesztési szükségletét, továbbá a fenntartási kiadásokat is, peage illeték fejében beszédetnék, akkor Csongrádról Budapestig a vizifuvar Titelen át lényegesen olcsóbb volna, mint a tervezett csatornán át

Bizonyításra nem szorul az sem, hogy a M. Á. V. hiányos berendezései katasztrófával fenyegetik egész gazdasági életünket. Itt radikális és gyors cselekvésre van szükség. A M. Á. V. szolgáltató képességét nem szabad függővé tenni a víziutak kiépítésétől, már azért sem, mert a M. Á. V. télen, avagy kedvezőtlen vizálláskor egymaga kénytelen az ország egész forgalmát lebonyolítani. E mellett a M. Á. V. kibővítésére fordított összeg meghozza kamatait az országnak, ellenben a viziberuházásokra fordított összeg à fonds perdus-nek tekintendő.

Az előadottak igazolják, hogy sem köz-, sem jogosult magánérdekek nem teszik szükségessé, hogy vasuti bajaink sanálásával együttesen nagyszabású víziutépítési actióba is fogjunk. De igenis közgazdasági szükséglet, hogy meglevő folyóvizeinken a magyar gazdaságnak magyar belhajózási vállalat álljon rendelkezésére és ne legyen az kiszolgáltatva osztrák fennhatóság alatt álló társaságok osztrák érdekeket szolgáló tarifapolitikájának.

Havas Mór.

Az érdekképviselő.

A gazdasági élet fejlődése világszerte folyton complicáltabb formák felé vezet. Az egyes egyén nem képes a gazdasági élet egész területét áttekinteni, nem képes figyelemmel kísérni azokat a gazdasági szempontból fontos változásokat, a melyek akár organicus fejlődés folytán belülről kiindulva, akár a törvényhozás, közigazgatás és egyéb factorok intézkedései folytán, külső iniciatívából napról-napra lejátszódnak. A gazdasági életnek, noha ma még túlnyomó részben individualisticus alapon van felépítve, számtalan közös érdeke is van, a melyek igen sok esetben egyöntetű eljárást tesznek szükségessé a különböző egyedek részéről. A mihez az egyén nem elég erős, ahhoz az erőt az összeseknek, vagy nagyobb csoportoknak a társulásban kifejezett akarata adja meg.

Ezeknek az egyetemes szempontoknak a felismerése, kapcsolatban a gazdasági élet fejlődésével, szülte meg mindenfelé a gazdasági érdekképviselőket az összes kereseti ágak, mezőgazdaság, ipar és kereskedelem terén egyaránt. Az egyének tömörülése bizonyos gazdasági, vagy socialis cél, vagy célok elérése érdekében: ez az érdekképviselő legszélesebb körű meghatározása. Ilyen értelemben érdekképviselői jelleggel bír a munkaadók és munkások bárminő tömörülése, szervezete, sőt a legkülönbözőbb társadalmi csoportok szervezete is, mint az orvos-, mérnök- és ügyvéd-egyesületek, hisz ezek is a tömörülés révén végeredményben gazdasági előnyöket akarnak maguk részére biztosítani. A gyakorlati élet és a tudomány azonban ezeket a gazdasági érdekképviselő fogalmából kikapcsolta, mert hiányzik belőlük a termelésben, vagy gazdasági értéknövelésben való közvetlen érdekelttség kriteriuma.

Magának a tömörülésnek, a közös érdekűek egyesülésének gondolata nem új; ezt a gondolatot az iparban a céhek már évszázadok előtt képviselték. Ezekből azonban a modern gazdasági érdekképviselőket több momentum, a melyek néha külön, néha azonban együttesen is jelentkeznek, igen élesen elválasztja. A régi czéh kényszertársuláson és kizárólagossági elven alapult és nemcsak gazdasági szerv volt, hanem

nyilvános jogi, közigazgatási, sőt egyházi funkciókat is teljesített. Egyes elemek ezekből kétségtelenül máig megmaradtak. Az ipartestületeknek, a melyek a régi czéhek egyenes leszármazói és jogutódai, még ma is egyik büszkeségük, hogy levélpapirosukra a »mint iparhatóság« jelzöt rányomassák. A közigazgatási funkciók egy része az érdekképviselések bizonyos csoportjainál máig megmaradt, de régi nagy jelentőségét elvesztette. A régi érdekképviselés, a czéh másik fontos kriteriuma, a kizárólagosság, vagyis hogy meghatározott számban, csak a neki tetszőket vette fel kötelékébe és az iparüzés jogát csak tagjaira korlátozta, egészen megszűnt. Mai szemmel nézve az érdekképviselés annál inkább felel meg a nevéhez fűződő fogalomnak, minél kevesebb idegen elem vegyül feladatkörébe és minél kizárólagosabban jutnak benne a gazdasági szempontok kifejezésre.

Az igazi gazdasági érdekképviselések ma túlnyomóan a szabad szervezkedés elvén alapulnak; keletkezésük legfontosabb rugója, hogy a kik bennük egyesültek, maguk ismerték fel az egyesülés szükségességét. Épen ezért a szabad érdekképviselés már nagyobb kulturális fokot és fejlődöttebb gazdasági formákat tételez föl. Tényleg azt tapasztaljuk, hogy minél fejlettebb valamely állam mezőgazdasága, ipara, vagy kereskedelme, a szervezetekben a szabad egyesülés elve annál erősebben jut kifejezésre. Az angol és amerikai törvényhozás már nem érzi szükségét, hogy kényszertársulásokban tömörítse iparosait és kereskedőit; elegendőnek látja, ha a közigazgatás bizonyos mértékű ellenőrzést gyakorol egyesületeikkel szemben. Másutt, a hol a gazdasági élet hasonló arányokban fejlődött, de a historiai fejlődés folytán egyes törvényhozási intézkedéseken alapuló kényszertársulások, kamarák, czéhszerű szervezetek megmaradtak, — így például Németországban, — ezek relative vesztenek jelentőségükből a szabadon fejlődött, megkötöttség nélkül működő és hatalmasan előrenyomuló szabad érdekképviselésekkel szemben. A legfejletlenebb gazdasági viszonyok azok, a hol az egyéneket csak kényszertársulásokban lehet tömöríteni. A fejlődés azonban itt is a szabad érdekképviselés felé vezet.

Magától értetődőleg a tisztán az államhatalom által létrehozott tömörülésekből csaknem teljesen hiányzik az érdekképviselési elem, minthogy az államnak az ilyen szervezetek létrehozásánál nem az a célja, hogy bizonyos osztály vagy csoport részére védelmi alakulást létesítsen, hanem rendszeren az, hogy bizonyos funkciókat ruházzon rá és azok átruházásával saját terhein könnyítsen. A szempontok tehát, a melyek az érdekeltséget és az államot az organisatio kérdésében vezetik, merőben ellentétesek. Az első szabad mozgást kíván a szervezeten belül, a mely esetleg kormányhatalommal szembe is kerülhet, a másik ellen-

ben a szervezetet lehetőleg közigazgatási céljainak szolgálatába kívánja állítani.

Mi tehát ezek szerint az érdekképviselő? Egyes kereseti ágak, vagy bizonyos csoportok egyesülése általános, közgazdasági vagy socialpolitikai érdekeknek érvényre juttatása céljából. E meghatározásban esetleg az »általános« kifejezés némileg félreértésekre adhat alkalmat. Tschiersky¹⁾ például bizonyos egyesületektől, így első sorban a berlini Handelsvertragsvereintől az érdekképviselőti jelleget azon az alapon megtagadja, hogy egy meghatározott célra egyesültek és az általánosság szempontja működésükből hiányzik. Véleményünk szerint ez a felfogás téves, mert az általánosság kriteriumát nem az adja meg, hogy mekkora a működés köre, hanem hogy a cél elérése a tömörült érdekeltek mindegyikére, sőt esetleg ezeken túlmenően másokra is fontossággal bír.

A fentebb elmondottak módot nyújtanak az érdekképviselőteknek bizonyos csoportosítására alakulásuk módja szerint. Két nagy csoportot állíthatunk fel, a szerint, a mint alakulásuk hatósági közreműködéssel, vagy anélkül, tisztán az érdekeltek szabad elhatározásából történt. Az előbbiek alkotják a félhivatalos és hivatalos jellegű, az utóbbiak a szabad érdekképviselőtek csoportját.

Ismételjük, a félhivatalos vagy hivatalos jelleg gyakran az érdekképviselőti feladatok teljesítésének rovására megy, noha érdekképviselőti jelleget ezektől a szervezetektől sem lehet megtagadni. Idetartoznak a különböző kényszertársulások, az ipartestületek, a kamarák és az egyes ministeriumok, vagy más állami szervek mellett független elemekből szervezett tanácsok. Eredetükön kívül elválasztja ezeket a szabad érdekképviselőtektől, hogy functióik egy részét külső hatalom felszólítása, vagy megbízása folytán végzik és hogy számos esetben, — így különösen a hatóságok mellett megszervezett tanácsok — csak véleményadó szervek és kezdeményezési joggal nincsenek felruházva. Magától értetődőleg az elnevezések itt jelentőséggel nem bírnak, hanem a tartalom a döntő. A kamarák például nem szükségképpen tartoznak a félhivatalos jellegű érdekképviselőtek csoportjába. Az amerikai és angol kamara, a mely kizárólag a tagok iniciatívájából jön létre, szabad érdekképviselő a mi félhivatalos jellegű kamaránkkal szemben.

Az említett első csoporttal szemben a második nagy csoportot a szabad érdekképviselőtek alkotják. Ezeknek további osztályozása újabb körülhatárolásokat tesz szükségessé és szükségessé válik az érdekképviselőtekről fentebb adott definíciónak magyarázata, ha nem is módosi-

¹⁾ *Die Organisation der industriellen Interessen in Deutschland.* Vandenhoeck und Rupprecht. Göttingen. 1905.

tása. Mert ha akár a kartellt, trustöt, syndicatust vesszük, vagy a munkaadó egyesületekre terjeszkedünk ki, ezek beleillenek ugyan a megadott keretbe, — hogy tudniillik az érdekképviselés egyes kereseti ágak, vagy bizonyos csoportok egyesülése általános közgazdasági vagy socialpolitikai érdekei érvényrejuttatása céljából, — noha nyilvánvaló, hogy van bizonyos különállásuk a többi, akár hivatalos és félhivatalos, akár szabad érdekképviselésekkel szemben. Biermer¹⁾ a különbséget ott keresi, hogy a szabad egyesületek egy részénél a tagok teljesen önálló gazdasági alanyok maradnak, míg a másik csoportnál, tehát a kartelleknél, trustöknél, syndicatusoknál és munkaadó egyesületeknél önállóságuk korlátozásoknak van alávetve. Krueger²⁾ szerint a különbséget a két csoport között az adja meg, hogy a sajátképeni érdekképviselések árkérdésekkel és munkáskérdésekkel szemben alkalmazandó rendszabályokkal, mint végrehajtó szervek nem foglalkoznak. A választó vonalnak ilyenén meghúzása helyesnek látszik; a kartell-trust alcsoportot pedig a munkaadó egyesületektől elválasztja, hogy az első par excellence üzleti haszon elérésére törekszik. Schomerus³⁾ a kartelleket, syndicatusokat, conventiókat, valamint a munkaadó egyesületeket az érdekképviselések köréből ab ovo kizárja és az érdekképviselésekről szóló tanulmányában ezekkel nem is foglalkozik.

Nekünk is meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi szervezetek, a melyek közvetlen, mint végrehajtó szervek működnek, már a terminologia szempontjából is némileg ellentétben vannak az érdekképviselés fogalmával. A képviselés kifejezés ugyanis képviselőt és képviselést tételez fel, a mi az utóbbiaknál, a hol a határozó és végrehajtó azonos, a gyakorlatban egymástól el nem választható. Ilyenformán, ha az utóbb említett csoportokat az érdekképviselésekből nem zárjuk is ki, a minnek elméleti jogosultsága kétségtelenül megvolna, a szabad érdekképviselések céljukat illetőleg a következőképen csoportosíthatók: ⁴⁾

1. Olyan egyesületek, a melyek akár a termelőkkel, akár a fogyasztókkal szemben közvetlen gazdasági előnyökre, az üzleti haszon fokozására törekszenek. (Kartellek, trustök, syndicatusok, termelő és értékesítő szövetkezetek.)

¹⁾ *Untetnehmerverbände*. Elsters Wörterbuch.

²⁾ *Historische und kritische Untersuchungen über die freien Interessenvertretungen von Industrie, Handel und Gewerbe in Deutschland*. Schmollers Jahrbuch 1908. IV.

³⁾ *Die freien Interessenverbände für Handel und Industrie und ihr Einfluss auf die Gesetzgebung und Verwaltung*. Schmollers Jahrbuch. 1901. IV.

⁴⁾ Ebben az osztályozásban Krueger fentebb említett tanulmányát követjük, a mely felfogásunkhoz legközelebb áll. Nagyjából ezt a beosztást fogadja el van der Borgh is, a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* „*Unternehmerverbände*“ című fejezetében.

2. Munkaadó egyesületek, a melyek a munkaadók közvetlen érdekeit vannak hivatva érvényrejtetni a munkásokkal szemben.

3. Egyesületek, a melyek e két területen való kezdeményezést is beszámítva, a kötelékükbe tartozó érdekeltség általános gazdasági és socialpolitikai érdekeit vannak hivatva előmozdítani. Főirányai e működésnek a tagok befolyásolása és szakkérdések tisztázása, továbbá a törvényhozás, közigazgatás és közvélemény felvilágosítása, informálása és befolyásolása. Következő fejtegetéseinknek túlnyomó része az érdekképviselőknek erre a csoportjára vonatkozik.

Kikapcsolva az első két pont alatt említett szervezeteket, a harmadik pont alatt említett érdekképviselőket, melyeket legmegfelelőbbben sajátképeni érdekképviselőknek lehetne neveznünk, működésük terjedelme szempontjából ismét további osztályozásnak vethetjük alá.

a) Általános, vagy centralis jellegű egyesületek, a melyek valamely egész kereseti ág gazdasági és socialpolitikai érdekeit képviselik. Például nálunk az Országos Iparegyesület, Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége, Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés stb. Az egyesület azonban, a melynek érdekei általánosak, lehet területileg korlátozott. Nálunk erre nem igen van példa, Németországban ilyen például a Verein der Industriellen des Regierungsbezirks Köln, vagy még szűkebb területen a Verein Berliner Kaufleute und Industrieller.

b) Szakegyesületek, a melyek valamely kereseti ág bizonyos szakmájának általános érdekeit képviselik. Ilyen például a Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesülete, a Fővárosi Malomegyesület stb. E két egyesület czíme mutatja, hogy a nagyobb vagy kisebb területre való kiterjedés esete itt is előfordul. A szakegyesületeknél azonban további osztályozást is lehet tenni, a szerint, a hogy működésük egy egész szakmának, vagy egy szakma bizonyos ágának érdekeit öleli fel. Erre szolgált példát a Verein zur Wahrung der Interessen der chemischen Industrie in Deutschland és a Verband Deutscher Farbenfabriken.

c) Czélegyesületek, — a szó megfelelő magyar kifejezés híján a német Zweckverband fordítása, — a melyet a mezőgazdaságnak, iparnak vagy kereskedelemnek, vagy egy bizonyos szakmának a gazdasági élet egy különhatárolt területén jelentkező érdekeit képviselik, illetőleg valamely concret célra alakultak. Ilyenek például a Deutsch-Russischer Verein zur Pflege und Förderung der gegenseitigen Handelsbeziehungen, Feuerversicherungsschutzverband der deutschen Industrie, Wasserwirtschaftsverband der österreichischen Industrie, stb.

Magától értetődőleg a működés terjedelme vagy a földrajzi terület szempontjából való osztályozás nemcsak a 3. pont alatti sajátképeni szabad érdekképviselőkre áll, hanem hasonló osztályozást lehet eszkö-

zölni az 1. és 2. pontok alatti csoportokban és a hivatalos és félhivatalos jellegű érdekképviseletek keretén belül is. Az ipartestület lehet általános, több szakmára, vagy egy iparágra terjedő. A kormány által létesített különböző tanácsok lehetnek általános jellegűek, de lehet egészen specialis jellegűek is. A munkaadó egyesület lehet országos, tartományi és helyi jellegű. A gyakorlatban ez az osztályozás szintén nem megy egészen simán, a kategóriák határvonalai igen gyakran elmosódnak. Mindez igen sok variációra és újabb meg újabb alcsoportok felállítására adhat alkalmat, a minek azonban nagyobb jelentőséget tulajdonítani fölösleges.

Borgius, a berlini Handelsvertragsverein igazgatója, a ki több ízben hehatóan foglalkozott az érdekképviseletek kérdésével, a szabad érdekképviseletekre más felosztást ajánl.¹⁾ Megkülönböztet tudniillik *a)* kartelleket, conventiókat, stb. *b)* munkaadó egyesületeket, *c)* helyi jellegű gazdasági egyesületeket, *d)* czélegyesületeket, *e)* szakma szerinti, vagy szakegyesületeket és ezeken kívül centralis jellegű egyesületeket. Hozzáteszi azonban, hogy a helyi jellegű gazdasági egyesületek, a melyek egy bizonyos terület általános ipari érdekeinek képviselőire vannak hivatva, mikor egy állam területeivel egybeesnek, — például Verein Sächsischer vagy Bayrischer Industrieller, centralis egyesület jellegét öltik magukra.

Ez a felosztás, bár első pillanatra tetszetősnek látszik, nem állhatja meg helyét, mert felosztási alapjában a működés terjedelmét a működési területtel összevegyíti. A meghatározás bizonytalansága abban is mutatkozik, hogy a helyi jellegű egyesületeknek bizonyos cautelák mellett centralis jellegűt ad. Már pedig, a német viszonyokat véve alapul, miért érdemli meg egy württembergi iparegyesület a centralis jellegűt jobban, mint például egy rajnavidéki, vagy westphaliai, a mely tartományok nagyobbak, mint Württemberg, iparuk pedig sokkal fejlődöttebb?

A fenti osztályozási formák, noha külön nem említettük és példákat nem soroltunk fel, természetesen állanak a mezőgazdaság érdekképviseleteire is, azzal a különbséggel, hogy náluk a differentiólás nem megy oly messzire, mint technika és érdek szempontjából sokkal inkább szétágazó iparnál és kereskedelemnél.

Eddigi osztályozásunk módot nyújt, hogy bizonyos áttekintést nyerjünk az érdekképviseletek hálózata fölött és horizontalis képet nyújt az érdekképviseletekről. Az érdekképviseletek azonban nemcsak horizontalis, hanem verticalis irányban is alkotnak bizonyos rendszert, a termelés

¹⁾ *Die Organisation von Handel und Industrie in Deutschland.* Volkswirtschaftliche Blätter, 1905. jul. 20.

és forgalombahozatal fokozatai szerint és ilyen beosztás szerint akár-hányszor mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi érdekképviseltek együtt alkotnak közös rendszereket. Így alkothatnak például egész sorozatokat a következő szakmák egyesületei:

a) bőripar és textilipar ruházati ipar szabóipar készruha üzlet	b) papírgyártás papirconfectio papírnagykereskedelem papír detaillisták
c) állattenyésztés állatkereskedelem húsipar mellékterményeket feldolgozó iparok.	

Meghatározván így az érdekképviseltek célját általánosságban és megadva ezek figyelembevételével csoportosulásuk fővonalait, felvethetjük a kérdést, hogy mi módon teljesítik az érdekképviseltek a maguk elé tűzött feladatokat. Működésük iránya ebből a szempontból kettős, belső és külső jellegű. Befelé saját tagjaik felvilágosítására és befolyásolására, esetleg tagjaik technikai, ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági ismereteinek tökéletesítésére, alsóbbrendű érdekképviselteknél egyenesen a tagok nevelésére, kifelé pedig a kormány, hatóságok és közvélemény tájékoztatására és befolyásolására irányul. Az érdekképviselő központi szerve, legyen az iroda, tanács, végrehajtó bizottság vagy másnevű collegiális jellegű testület, figyelemmel kíséri a gazdasági élet terén felmerülő, sőt várható eseményeket és változásokat és saját kezdeményezésére foglalkozik az egyes kérdésekkel és miután azok jelentőségét tisztázta, őket feldolgozta, egyrészt tagjainak tömegét nyeri meg állásfoglalásának, másrészt azokat a hatóságokat, fórumokat igyekszik saját szellemében befolyásolni, a melyeket az adott esetben a döntés megillet. Ehhez járul esetleg még a nagy nyilvánosság tájékoztatása és megmozdítása a hatóságra gyakorlandó nyomás céljából, sőt az azonos érdekelttséghez tartozó képviselők igénybevétele is. E működésében az érdekképviselő természetesen keresi a sajtóval való kapcsolatot, sőt e célra számos érdekképviselő szaklapokat ad ki. Magától értetődőleg az érdekképviselő állásfoglalása a legtöbb esetben, különösen ha az nem más hasonló szervezetekkel kötött compromissum eredménye, egyoldalú. Az ellentétes érdekek figyelembevétele, a „Politik des Gesammten“ elvének keresztülvitele nagy általánosságban az érdekképviselőken kívül álló tényezők feladatai közé tartozik.

Az eljárás, a melyet az egyesületek actióiban folytattak, eltérő az általános jellegű érdekképviselőknél és a szakegyesületeknél. Egy malomegyesület sokkal könnyebben juthat egységes állásfoglalásra bár-

minő adó- vagy vámpolitikai kérdésben, mint egy általános jellegű ipari, vagy kereskedelmi egyesület, a melyben egymással ellentétes érdekek is találkoznak, a melyeket első sorban egymás között kell kiegyenlíteni. Így az általános jellegű érdekképviselések állásfoglalása elvi kérdésekben befelé többé-kevésbé szintén *compromissum*, noha kifelé a többi kereseti ágak érdekeivel szemben még mindig lehet, sőt valószínűleg egyoldalú. A szakegyesületek és általános jellegű érdekképviselések ilyen természetéből következik, hogy munkájuk különböző és azt a hatóságoknak is különbözőképen kell megítélniök. Az elsőnek rendesen előnye, hogy szakszerűbben dolgozik és élesen megvilágítja a kérdéseket egy érdekcsoport szempontjából, a másodiké viszont, hogy magasabb szempontból ítéli meg a gazdasági élet jelentőségeit és általánosabb szempontokat domborítva ki, jobban megkönnyíti a kormányhatóságok munkáját.

Érdekes és emberileg teljesen érthető momentuma az érdekképviselési politikának, hogy akár az egyes tagok üléseken történő felszólalásaikban, akár maguk az egyesületek állásfoglalásukban mindig a közérdeket szeretik hangoztatni és kivánságuk közérdekűségére szoktak hivatkozni. Kétségtelen, hogy minden felmerült kívánság bizonyos csoportnak közös érdeke, ez a közös érdek azonban a legtöbb esetben részleges marad, ha a többi csoportokat, osztályokat, vagy az országot is tekintetbe vesszük. Ha mégis folyton erre történik hivatkozás, azt részint pszichológiai, részint taktikai okokkal kell megmagyarázni. Egyrészt senki sem szívesen vallja be, hogy mások rovására akar magának előnyöket biztosítani, másrészt taktikai okok parancsolják, hogy az érdekképviselés a közérdekre való hivatkozással minél szélesebb köröket iparkodjék kivánalmainak, javaslatainak támogatására megnyerni. Önmagában bárminő szigorú és következetes az érdekképviselés, a taktikai szempontokat soha figyelmen kívül nem hagyhatja. Csaknem kizárólag materiális célokra törekedvén, az is érthető, ha a merev meg nem alkuvást nem ismeri, hanem a részleges eredményt is ideiglenesen elfogadja az egész helyett és adott esetben később kísérli meg egy-egy kivánalmának teljes keresztülvitelét.

Egyike a legnehezebb kérdéseknek az érdekképviselési politikában a végzett munka eredményességének megállapítása. Eltekintve az információs szolgálattól, a melyet saját működési körén belül mindegyik érdekképviselés végez, igen nehéz felbecsülni, hogy mekkora hatása van az érdekképviselés működésének a kormányra és a törvényhozásra. Tegyük fel, adva van egy széles köröket érdeklő gazdasági kérdés, például az adóreform. Foglalkoznak vele a kamarák, szabad általános érdekképviselések, szakegyesületek, sajtó és népgyűlések egyaránt. Felterjesz-

tések mennek a ministeriumokhoz, kérvények a képviselőházhoz, az érdekképviselők megmozgatják a velük nexusban álló képviselőket is. A megindult mozgalom eredménye gyanánt a javaslatok, mire törvénnyé válnak, jelentékeny módosításokon mennek keresztül. Magától értetődőleg taktikai okokból mindegyik érdekképviselőt magának követeli a sikert, noha tényleg nem állapítható meg, hogy melyik tényező mekkora részszer szerepelt az eredmény elérésében. Még nehezebb megállapítani, hogy mekkora szerepe van egy-egy érdekképviselőnek például a tagok osztálytudatának nevelésére, szakma szerinti összetartozásuk tudatának fejlesztésére, ismereteik kibővítésére, noha mindezek a látszólagos imponderabiliák igen nagy jelentőségűek.

Ez az egyik nehézség, a mely az érdekképviselői politika megítélésénél jelentkezik. A második nehézség az, hogy igen gyakran nem lehet megállapítani az érdekek súlyát, a melyek az érdekképviselői actiók mögött rejtőznek. Az érdekképviselőt, a mely végeredményben tagjaitól függ és minden kérdésben megfelelő szakemberrel nem rendelkezik, gyakran felülbírálnak nélkül adja tovább a tagjai részéről jövő kívánalmakat. Az egyes czégek a dolog természetéből folyólag több egyesületnek lévén tagjai, ugyanazon kívánalommal annyi oldalon, annyi szócsóval léphetnek fel, hogy a kérdés relativ jelentőségéről a kormányt és közvéleményt megtéveszthetik. Viszont előfordulhat, hogy más kérdések, a melyek sokkal fontosabbak, megfelelő képviselőt nem nyernek és nem vétetnek kellően figyelembe.

Lássuk ezek után a törvényes és szabad érdekképviselők egymáshoz való viszonyát. Kétségtelen, hogy ma nálunk, Ausztriában, Németországban és általában azokban az államokban, a melyek a törvényes érdekképviselői formát ismerik, a kamaráknak bizonyos mértékig favorizált állásuk van a szabad érdekképviselőkkel szemben. A kormány elsősorban ezek véleményét szokta megkérdezni, közigazgatási functióik ellenértéke gyanánt előnyöket biztosít nekik járulékaiknak adó módjára történő beszédese révén, hatósági színezetük pedig különleges állást biztosít nekik a közönség szemében is. Épen ezért a kamarák szívesen hivatkoznak is rá, hogy ők az ipar és kereskedelem igazi ipari érdekképviselői és hogy első helyet foglalnak el az érdekképviselői szervezetben.

Noha így a kamaráknak van egy nagy előnyük a többi érdekképviselőkkel szemben, budgetjük biztosított volna, a gyakorlat ráczáfol elsőségük kétségtelen voltára. Nem szükséges a specialis magyar esetre utalnunk, a hol a kamarák a szervezetükről szóló törvény intézkedései következtében kisipari és kiskereskedelmi érdekképviselőkké alakultak át, általánosságban állapíthatjuk meg, hogy a szabad érdekképviselők, a

melyek a szabad mozgás kétségbevonhatatlan előnyével rendelkeznek, egyre nagyobb mértékben nyomulnak előre. Mig régebben a szabad érdekképviselőket csak a meglevő törvényes érdekképviselői szervezet pótlásának, kiegészítésének tekintették, ma ezek messze túlléptek a régi kereteken és egyre jobban homályosítják el a kamarák régi nimbusát. Németországban például sem a Centralverband, sem a Bund tekintélyével a kereskedelmi, sem pedig a Bund der Landwirte tekintélyével a mezőgazdasági kamarák nem mérkőzhetnek. Hasonlóan szakkérdésekben a nagy szakegyesületek már a kamaráknál nagyobb befolyással rendelkeznek. Éppen ezen okoknál fogva Németországban, sőt nálunk is, erősödik az a felfogás, hogy a kamarák, mint az összes kereskedelemhez és iparhoz tartozó érdekeknek localis szervezetei, tevékenységüket tényleg az ide tartozó feladatokra szorítsák, az ezen túlmenő feladatokat pedig hagyják meg a szabad érdekképviselőeknek. Tschiersky ezt a következőkben formúlázza: „A kereskedelmi kamarák szoritkozzanak a kerületükbe tartozók közös helyi jellegű érdekeinek képviselőire, de ne keressék hiúságuk kielégítését a speciális gazdasági politika kérdéseinek megoldani akarásában, a mire összetételüknél fogva a legtöbb esetben képtelenek is.“ Mások, mint Schromerus, a kamarai működés ki nem elégítő voltát abban keresik, hogy bennük nagyon is különböző érdekű egyének, — iparosok és kereskedők, — egyesülnek kényszertársulás formájában. A feladat, a melynek megoldása így a kamarákra hárul, minden egyes esetben legalább is kettős és a megoldás mindkét felet nem elégítheti ki.

A fejlődés így tényleg szabad érdekképviselő felé vezet. Szabad mozgásukon kívül föltétlen előnyük a kamarákkal szemben az a körülmény is, hogy működésüket az egész országra kiterjeszthetik, minek következtében akár egyes ipari szakmákat, akár egész termelési ágakat illetőleg könnyebben tudnak nagyobb szabású actiókat kezdeményezni. Súlyukat, jelentőségüket, sőt fennállásukat tényleg kifejtett tevékenységükre alapítván, több biztosítékot nyújtanak a tagok szempontjából is, hogy a rájuk bízott érdekeket tényleg megfelelően fogják képviselni, mint a kamarák, a melyek fennállásuk biztosítását más oldalról nyerik is erősen bürokratikus jellegűek. Működésük nehézsége ezzel szemben a tagok megnyerésében és a budget kérdésében jelentkezik. A törvényes érdekképviselőnek tagjai adva vannak, jövedelme biztosítva van, míg a szabad egyesület propaganda útján kénytelen tagokat szerezni, a kiknek száma ingadozásnak van alávetve. Így a legtöbb szabad egyesület, kivéve a nagy gyáripari alakulásokat, a melyeknek tagjai az egyesüléssel járó terheket könnyen és szívesen viselik, állandó budget-nehézségekkel küzd és kénytelen pénzügyi egyensúlyának helyreállítására olyan anyagi hozzájárulásokat is elfogadni, a melyek tulajdonképpen működési szabad-

ságának korlátozásával járnak. Németországban például köztudomású, hogy nagy bankok igen gyakran a rendes tagdíjat sokszorosán meghaladó összegekkel gyarapítják az egyes érdekképviseltek pénztárát, Ausztriában és nálunk pedig szabad érdekképviseltek az államtól, községekétl nyerne támogatást. Az ideális állapot ezzel szemben az volna, hogy az érdekképviseltek kizárólag és teljesen azok tartásá fenn, a kiknek érdekében működik. Igazán hatékony érdekképviseltek politiká ugyanis csak ezen az alapon képzelhető.

A németországi érdekképviseltek politiká több ízben példát szolgáltatott arra, hogy különösen nagyfontosságú gazdasági kérdések felmerülése alkalmával olyan tagok, a kiknek érdekét az egyesület által követett politiká nem fedte, ezt egyszerre tömegesen hagyták el és az egyesületet súlyos anyagi válságba döntötték. Bourgius fentebb említett cikkében ennek ellensúlyozására azt a módot ajánlja, hogy a tagsági kötelezettség hosszabb időre, például öt éves periodusokra állapíttassék meg. Noha tisztán a budget szempontjából ennek a javaslatnak gyakorlati voltát tagadni nem lehet, magunk részéről veszedelmes és helytelen elvnek tartjuk olyanoknak benttartását az egyesületekben, a kiknek érdekközössége az egyesülettel már megszűnt.

Ujabbán kétségtelenül nagy haladás tapasztalható az egyesületek pénzügyi helyzete tekintetében. Nálunk is vannak már szabad érdekképviseltek, a melyeknek évi költségvetése a százezer koronát meghaladja, Németországban több érdekképviseltek évi budgetje félmillió márka körül mozog és egyesek még nagyobb bizalmas célokra szolgáló alapok fölött rendelkeznek. Ez annál örvedetesebb, mert végeredményben az érdekképviseltek politiká eredményessége és hatékonysága az anyagi eszközök mennyiségétől függ.

A mi magukat a tagokat illeti, a helyzet kétségtelenül az, hogy kivéve a nagy vállalatokat, az iparos- és kereskedővilág igen nagy része közönnyel nézi az érdekképviseltek működését, panaszkodik azok elszaporodása miatt és nem szívesen vállalja a különben bárminő csekély megterhelést. Sokan, a kik meg vannak győződve a szabad egyesületek hasznos működéséről, szintén kívül maradnak azok keretein, nemcsak pénzügyi okokból, de tisztán kényelmi szempontból is és valósággal úgy gondolkodnak, hogy fölösleges nekik fáradniok, magukat ülésezésekkel, bizottsági munkálatokkal megterhelni, mikor azt mások is elvégzik helyettük. Még azok is, a kik benn vannak az egyesületekben, nem vesznek részt mindig azok munkájában. Egyesületek tisztviselői regéket tudnak mondani róla, hogy milyen nehéz a tagoktól információkat kapni egy-egy közérdekű ügy előkészítése alkalmával. Sirnak, panaszkodik, de positivumokat nem mondanak. Akárhányszor látják, hogy egy új

intézkedés mennyire meg fogja őket károsítani, de nem cselekszenek, hanem csak akkor riadnak föl, mikor már érzik a bajokat. Utalok az adóreform, munkásbiztosítás és a tarifaemelés körül tett tapasztalatokra. Más kérdésekben nem akarnak közösen eljárni — mondjuk meg az okot — mert azt hiszik, hogy jobb, ha a kulisszák mögött intézik el sérelmeiket a többiek rovására. A kívül maradók és nem működők tábora így mindig sokkal nagyobb azokénál, a kik az organicus szervezkedés és együttes erő kifejtés munkájában részt kívánnak venni. Így van ez a mezőgazdaságban is, a mit legjobban igazol nálunk az a körülmény, hogy az Omge.-nek, Magyarország legnagyobb mezőgazdasági érdekképviselőtének mindössze 5.583 tagja van. A culturfokkal együtt változik ez a felfogás. Ausztriában már nagyobb az érdekképviselőti élet, mint nálunk, Németországban pedig ismét nagyobb, mint Ausztriában. A belátás, hogy a tömörülésben erő rejlik, legyőzi a krajczároskodást, a mely sajnálja az olyan áldozatot, a mely pénzértékre rögtön nem változtatható át.

A belátásnál van azonban egy erősebb tényező is, a mely az érdekképviselőti tömörülést a fenti nehézségekkel szemben elősegíti, a szükség. Krueger idézett munkájában összehasonlító táblázatot készített az összes német érdekképviselőtekről, olyformán, hogy a német gazdasági élet utolsó ötven esztendejét a fellendülés és hanyatlás szerint periodusokba osztotta be és kimutatta, hogy az egyes periodusokra mennyi érdekképviselőti alakulás esett. Ez a vizsgálódás pedig arra az érdekes eredményre vezetett, hogy az érdekképviselőtek túlnyomó része vagy hanyatló periodusokban, vagy közvetlen nagy gazdaságpolitikai átalakulások előestéjén keletkezett, szóval, mikor a védekezés vagy az előkészület szüksége forgott fenn. Ez a megállapítás az érdekképviselőtek sociológiájának egyik érdekes adaléka. Nálunk természetesen, a hol sokkal kevesebb az érdekképviselőt, ez statistikailag nem mutatható ki, noha egyes esetek a megállapítás helyességét igazolják.

Az áldozatkészség és culturfok közötti összefüggés vizsgálata különben igen érdekes megfigyelésekre adhat alkalmat. Míg az ipartestületek és egyéb alsóbbrendű érdekképviselőtek összes tévékenysége siránkozásban és a tagokra rótt különböző terhek elleni tiltakozásban merül ki, addig a magasabb érdekképviselőtek számos esetben maguk vállalnak magukra különböző megterheléseket, a melyekkel távoli gazdasági és socialpolitikai célokat akarnak elérni. A legutóbbi német jogászggyűlésen például a német nagyipar képviselői voltak azok, a kik a nagyobb megterheléssel járó külön biztosítást és külön törvényhozást kívánták a magántisztviselők részére, hogy ezeket a munkásság tömegéből kikapcsolják és magukhoz lánczolják őket. Példákat szolgáltatott az érdek-

képviselési politika arra is, hogy a nagyipar és nagykereskedelem egyesületei támogatást nyújtottak a kormányoknak adó- és tarifaemelési programjuk keresztülvitelében, ha ennek ellenében biztosítékot nyertek bizonyos közgazdasági kívánalmaik teljesítésére. Ilyesmire a kisipari és kiskereskedelmi érdekképviseltek képtelenek. Ezeknél csak egy szempont van, a mi pénzbe kerül, az káros és elvben visszautasítandó. Ezeknél még a szakszervezetek is magasabb niveauun állanak, mert kényszer útján tudják tagjaikat kisebb gyümölcsöző áldozatokra rábírn.

Lássuk ezek után a nagyon gyakran hangoztatott panaszt, hogy az érdekképviseltek nagyon elszaporodtak és hogy sok közöttük a teljesen kérszerű alakulás, a mely igazában semmiféle szerepet sem tölt be. E panasz jogosultságát teljesen tagadni nem lehet. Az érdekképviseltek száma mindenfelé igen nagy és sok van közöttük, a mely csak címénél fogva érdemi meg az érdekképviselőt nevet, egyébként azonban nem, mert a cím teljesen idegen célokat takar. Olyan panaszok ezek, a melyek általánosak nálunk, Ausztriában és a távolabbi külföldön egyaránt. Mégis teljesen pálczát törni minden új érdekképviselési alakulás fölött nem lehet. Esetleg alakulhat például új általános ipari érdekképviselőt a meglévők mellett, a mely a kívül állók előtt fölöslegesnek tűnhetik fel, tényleg azonban egy új vámpolitikai irányzatot akar képviselni. Egy szakmában, a melynek szakszervelete már megvan, alakulhat új érdekképviselőt, a mely nem fölösleges, mert a tényleg beállott differenciálódás eredménye. Vagy a kis üzemek szervezkednek az eltérő érdekű nagy vállalatoktól külön, vagy a termelés különböző foka szerint történik az új alakulás. Új széleskörű alakulhatnak meghatározott feladatokra, melyek bizonyos számú vállalatra igen fontosak, a meglévő egyesületekben azonban kielégítő módon képviselve nincsenek. Föltétlenül perhorreskálandók azonban az ilyen jogosult új alakulásokkal szemben azok, a melyeknek egyetlen rugója a személyi érdek, megfelelő gazdasági basis nélkül.

Az érdekképviseltek, különösen a fejlettebb gazdasági élettel bíró államokban, már valóságos hálózatot alkotnak, a mely a legkülönbözőbb kapcsolatokat létesíti az egyes vállalatok között. Előfordulhat, hogy egyazon vállalat, a nélkül, hogy a következtetlenség hibájába esnék, tagja két egymással éles ellentétben levő érdekképviselőnek is. Igen könnyen elképzelhető például, hogy Németországban egy gyári vállalat, a melynek kiviteli érdekei erősek, tagja az export politikát folytató Bund der Industriellennek, minthogy azonban gyára a Rajnavidéken fekszik, a hol Bunddal ellentétben álló Centralverband dominál, munkaadói szempontból belép az utóbbi egyesületbe is. Különösen érdekelve lévén a Franciaországgal való forgalomban, tagja a Deutsch-Französischer Wirtschaftsvereinnek,

ezenfelül a megfelelő szakegyesületnek, a helyi munkaadószervezetnek és természetesen az illetékes kereskedelmi kamarának.

Ez a példa mutatja, hogy egy vállalatra az érdekképviselők egész sorozata birhat fontossággal és indirecte utal egyuttal arra, hogy az érdekképviselők fejlődési és alakulási processusa még koránt sincsen befejezve. Legerősebbek természetesen a kevés vállalatra korlátozott és tömegárúkat előállító óriás üzemek egyesületei. Ilyenek vannak különösen a külföldön a szén-, vas- és textiliparban. Többé-kevésbé az érdekképviselők rendszere már ki van építve a nagyiparban és a százféle külön érdek által szét nem forgácsolt mezőgazdaságban, a középipar, kézműipar és kereskedelem terén azonban még igen sok a teendő. Nálunk például a gyáriparnak meg van a központi érdekképviselője, megvannak az erős szakegyesületei, a középipar is többé-kevésbé szervezve van, folyton gyengülnek azonban a szervezetek, a mint a termelési skálán lefelé haladunk. A kisipar és kiskereskedelem pedig, hacsak a nagy politikai ambíciók általa hevitett, de csizmás és sujtásos hagyományokat képviselő ipartestületeket nem vesszük tekintetbe, a melyek érdekképviselői politikájukat teljesen az állam támogatására akarják alapítani, széles rétegekben úgyszólván egészen szervezetlen. Ilyenformán előállt az a különös, de érthető helyzet nálunk és a külföldön egyaránt, hogy a nagyipar, a mely önmagában is erős, a hol a vállalatoknak megvannak közvetlen nexusaik a hatalomhoz, tehát a mely az érdekképviselők inkább nélkülözhetné, sokkal erősebb egyesületi szervezettel bir, mint a többi kereseti ágak. Formulázva ez a megállapítás úgy hangzik, hogy a szervezkedés szükségére fordított viszonyban van a szervezkedési képességgel.

A szabad érdekképviselők fejlődéstörténetek vizsgálata még más megfigyelésekre is adhat alkalmat. Mind gyakrabban lehet tapasztalni, hogy általános és szakegyesületek régi feladatkörükön túlmenően teljesen speciális feladatok végzésére vállalkoznak, vámügyi és tarifairodákat szerveznek, kartelleket alakítanak és egyéb feladataik intézése mellett munkaadó központokká alakulnak át. Gyakori eset az is, hogy saját szervezetük mellett, azzal szoros kapcsolatban, mintegy parallel létesítik ezeket az új szervezeteket. A tagok, a vezető személyek, a tisztviselők csaknem kivétel nélkül ugyanazok és az új alakulás a régitől csak formailag áll külön. Mindkét formájú alakulásra már a magyar érdekképviselői élet is számos példát producált. Ezek az alakulások egyrészt a sajátképeni érdekképviselők feladatkörének lényeges kitágulását jelentik, másrészt megszüntetik azokat a határokat, a melyek közöttük és a végrehajtó jellegű és az üzleti haszon növelésére törekvő szervezetek között fennállanak. Az ilyen teljesen gyakorlati jellegű feladatok elvállal-

lása számos esetben kényszerítő hatással van az érdekképviselőteken kívül állókra és belépésre készíti őket, hacsak nem akarnak a szociális és üzleti harcban teljesen magukra maradni. Az egyre szaporodó esetek arra utalnak, hogy az érdekképviselőtek további fejlődése ebben az irányban halad és az általános célok mellett a közvetlen érdekek is mind erősebben kifejezésre jutnak.

Ezekre a jelenségekre Schomerus már 1901-ben megjelent és fentebb idézett tanulmányában is rámutatott. Ő ezt a processust abban foglalta össze, hogy egyrészt a szabad érdekképviselőtek működési területüket kitágítják és a kartellek behatolnak feladatkörébe, másrészt azonban a munkaadó egyesületek tehermentesítik őket és feladataik egy részét átveszik. A tételnek a második része, mint láttuk, nem fedti teljesen a valóságot, mert itt nem tehermentesítésről van szó, hanem ellenkezőleg új feladatok ellátásáról, vagy új célokra új parallel egyesületek alkotásáról.

Az érdekképviselői politika azonban legujabban még más mezőkre is kiterjeszti működését. Mind gyakrabban előfordul, hogy az egyesületekből kiindult kezdeményezés folytán az egyes kereseti osztályok tagjai választási ligákat alkotnak olyan jelöltek támogatására, a kik hozzájuk közel állanak, vagy érdekeik parlamenti képviselőre kötelezik magukat és hasonlóan választási alapok gyűjtése sem tartozik már a ritkaságok közé. A Centralverband a legutóbbi birodalmi gyűlési választások alkalmával 120 képviselőt részesített választási alapjából támogatásban, a kik közül tényleg 41 jutott be a parlamentbe.¹⁾

Ausztriában egy nagy általános ipari érdekképviselő célja bevalottan „die Beeinflussung der Presse und des Parlaments.“ A régi érdekképviselői politikával szemben, a mely megelégedett azzal, hogy egy-egy képviselőt felkért, hogy valamely kérdést a parlamentben szóvá tegyen, ez a törekvés a politika közvetlen irányítására az érdekképviselőtek működése számára egészen új irányokat mutat.

Az érdekképviselőtek fejlődéstörténete során ki kell terjeszkednünk még azokra a tendenciákra is, a melyek a nagyon szétagolt egyesületi életbe nagyobb egységet akarnak belevinni. A munkamegosztás után, a melyre a különböző célok szerint csoportosult általános és szak-egyesületek nyújtanak módot, jelentkezik a munkaegyesítés szüksége. Köztudomásúlag az érdekképviselői életnek van számtalan olyan kérdése, a mely egész sereg egyesületet egyforma mértékben és egy irányban érdekel. Részben ebből folyik, hogy a legtöbb egyesület becsület-

¹⁾ Schweighoffer: *Geschäftsbericht, erstattet in der Delegierten Versammlung des Centralverbandes Deutscher Industrieller in München am 21 Mai 1912.* Berlin. Deutscher Verlag 1912.

beli, vagy még inkább hiúsági kérdésnek tekinti, hogy akár van rá szükség, akár nincs, foglalkozzék minden kérdéssel, a melyet egy vagy más egyesület már szóvá tett. Ha valamelyik egyesület felfedezi Boszniát, a másik egyesület rögtön kirándulást rendez a bosnyák közszállítások és bosnyák statistika mezejére, ha az egyik szóvá teszi a drágasági kérdést, a másik rögtön jelentkezik és bizonyítja, hogy erre egy nappal előbb gondolt, ha valamelyik egyesület közös actiót javasol, egy-kettő okvetlenül kivonja magát nem tárgyi, hanem személyi okoknál fogva. Már most, ha mindegyik egyesület ezekkel a kérdésekkel külön foglalkozik, külön állítja sorompóba saját érdekelttségét, külön megkeresésekkel ostromolja a ministeriumokat, tömérdek energia megy veszendőbe, a munka alapossága és áttekinthetősége szenved. További következése ennek a rendszernek, hogy a kevés számú tisztviselő mindegyike minden kérdéssel kénytelen foglalkozni, ma kartellügy, holnap az ipari törvényhozás tizféle részletkérdése, azután adóreform, vasuti politika, drágaság, vám- és tarifakérdések, közszállítási ügyek, — mindmegannyi olyan kérdés, a mely a folyó ügyektől eltekintve egész embert kíván. A ministerhez intézett felterjesztés, az ankéten elmondott rövid beszéd csak befejezése egy belső munkának, a melyet a kérdés megismerésére kellett fordítani. De épen az, hogy az érdekképviselési politika igen gyakran minden embertől az összes kérdések megismerését kívánja, általánosságokra, frázis gyártásokra vezet.

Különösen mi még sem az egyesületeknél, sem az embereknél nem jutottunk oda, hogy specialisálódjunk, csak a legutóbbi időben mutatkoznak ennek egyes jelei. Értem ezalatt a különböző egyesületek által közösen megindított actiókat, melyeknél egy érdekképviselés magára vállalja a munka vezetését, a többi pedig támogatja működésében. Ausztria e tekintetben már sokkal tovább ment. A nagy általános érdekképviselések bizonyos feladatokat felosztottak egymás között és titkárait is feladatkörök szerint specialisálták. Elérték vele, hogy ma a legtöbb kérdésben van kiválóan képzett szakemberük és elérték azt is, hogy véleményüket a kormánynak meg kell hallgatni és meg is hallgatja, mert érdemes. Az egy fokkal fejlettebb gazdasági életnek következése ez. Nálunk Ullmann Adolf, az Országos Iparegyesület alelnöke tett erre vonatkozólag indítványt.¹⁾

A feladatkörök akár hallgatólagos, akár nyílt felosztása, a mely a specialisálódás révén vezet munkaegyesítésre, az egyesületi együttműködésnek egyik formája. A másik forma, állandó szervek létesítése bizonyos közös érdekű feladatok ellátására. Ilyenek például a különböző

¹⁾ *Egyesületi delegatio*. Magyar Ipar. 1909. 52. sz.

kiállítási központok, vámpolitikai központok, kereskedelmi kamarák központi irodái stb.

A harmadik, legtökéletesebb forma volna, a mely azonban eddig még sehol sem valósult meg, az összes fontosabb érdekképviseltek egyesítése egy nagyobb általános szervezetben. Ennek a tervnek különösen Németországban vannak nagy előzményei, a hol már Bismarck hozta javaslatba az összes nagyobb érdekképviseltek delegátusaiból szervezendő Volkswirtschaftsrat megalkotását, a melynek feladata lett volna, hogy a parlament elé kerülő összes gazdasági vonatkozású kérdéseket előzetesen megtárgyalja. Ez a terv azonban részben a parlamentnek, részben maguknak az egyesületeknek az ellenállásán meghiusult. Az első féltette saját tekintélyét és attól tartott, hogy a „Nebenplanete“ gazdasági kérdésekben elhomályosítja az ő fényét, az utóbbiak pedig féltékenykedtek egymásra és semhogy a nagy egyesületek a közgazdasági tanácsban döntő befolyásra tegyenek szert, inkább szembehelyezkedtek a javaslattal. A másik ilyen kezdeményezés volt a Bund der Industriellen által 1898-ban javasolt Industrierat, a harmadik pedig, a mely legközelebb jutott a megvalósuláshoz, a Centralverband Deutscher Industrieller és a Bund der Industriellen által a többi nagy egyesülés bevonásával 1905-ben létesített „Interessengemeinschaft der zentralen industriellen Verbände.“ Ez a szövetség a központi egyesülések egyenjogúságának alapján jött létre, olyformán, hogy az egyesülések valamelyike által javasolt kérdések egy központi választmány elé utasítottak. Közöseknek csak az egyöntetűleg hozott határozatok tekintettek és ezek az összes egyesületek nevében terjesztettek az illetékes ministerium elé. Ez a szervezet is már harmadfél évvel megalakulása után féltékenységi momentumok folytán felbomlott és a német ipar központi szervezetének ügye ismét nagyon messze tolódott a megvalósulástól. A „Hansabund“ mint radicalis politikai célokat szolgáló alakulás, nem sorozható az ilyen központi érdekképviseltek szervezetek kategóriájába.

Több sikerre vezettek az ilyen egyesülési tendenciák a mezőgazdaságban. Németországban a „Landwirtschaftsrat“ az összes mezőgazdasági érdekképviseltek központjának tekinthető, nálunk az Országos Magyar Gazdasági Egyesület aegise alatt együtt működnek az összes mezőgazdasági érdekképviseltek és hasonló központi szervek képződtek csaknem az összes többi államokban is. Ez arra mutat, hogy a mezőgazdaságnak nagyobb a szervezkedési képessége, mint az iparnak és a kereskedelemnek és a magasabb szervezkedésnek kisebb akadályok állanak az útjában. A mi az ipari egyesületeket illeti, azoknál a nagy egységben való tömörülés eddig mindig meghiusult ugyan, a mi azonban nem

jelentí, hogy később akár szabad egyesülés, akár új kényszertársulás formájában meg ne valósulhasson.

Arra ugyanis, hogy a különböző osztályok modern alapokon ugyan, de kényszeregyesülésekben egyesíttessenek, a tendenciák kétségtelenül megvannak. Legmesszebbre ebben a tekintetben Poroszország ment, a mely a kereskedelmi kamarák mellé 1894-ben felállította a mezőgazdasági, 1897-ben pedig a kézműves kamarákat. A folytatása volna ennek a szervezésnek a külön gyáripari kamarák felállítása, akár a mai kereskedelmi kamarai szervezet megreformálása és kettéválasztása, akár a szabad érdekképviselések átalakítása és kényszer-kiegészítése révén. Maguk a szabad érdekképviselések már most tiltakoznak ugyan az ilyen tervek ellen, mint symptomaticus jelenségekre azonban, ezekre is rá kellett mutatnunk.

Szinte fölöslegesnek látszik megemlíteni, hogy az érdekképviselések története már nemzetközi jellegű alakulásokat is producált. Nem azokat a magyar-osztrák érdekképviseléseket értjük, a melyeknek természetes földrajzi határait a közös vámterület adja meg, hanem sokkal kevésbé szoros viszonyban levő államok határain túlmenő egyesületi alakulásokat. A legismertebb alakulásnak, a középeurópai közgazdasági egyesületnek, minthogy benne inkább az elméleti és nagy politikai célok dominálnak, érdekképviselési jellege kétes ugyan, viszont vannak azonban más kisebb nemzetközi egyesületek, a melyeket határozottan az érdekképviselések kategóriájába kell soroznunk. Ilyenek például a Deutsch-Französischer Wirtschaftsverein, a Verein zur Förderung der gegenseitigen Handelsbeziehungen zwischen Deutschland und Russland, megfelelő franczia és orosz testvéregyesületeikkel. Congressusokon igen gyakran találkoznak különböző államok egyesületei, a kereskedelmi kamarák pedig már bizonyos állandó szervezetet is teremtettek maguknak meghatározott időközökben rendszeresen ismétlődő nemzetközi összejövetelek formájában. Más egyesületeknél is egyre szaporodnak a nemzetközi összeköttetések, kapcsolatok, kölcsönös támogatás formájában. Bizonyos mértékig ezeket a mainál magasabb egységekre irányuló törekvés előjeleinek lehet tekintenünk.

Utolsó helyen emlékezzünk meg az érdekképviselések vezetőiről is. Az érdekképviseléseket emberek alkotják és viszonyaik tanulmányozásánál az emberekre is tekintettel kell lennünk. A tagokról, azoknak az érdekképviselésekhez való viszonyáról fentebb már megemlékeztünk, néhány szóval ki kell azonban terjeszkednünk a vezetökre és a tisztviselőkre is. Véleményünk szerint ugyanis nem legcsekélyebbek azok a nehézségek, a melyek épen a személyi téren mutatkoznak.

Az érdekképviselés természetéből folyik, hogy irányítását, noha eset-

leg igen sokan tartoznak kötelékébe, aránylag kevesen intézik. Közgyűlések csak általános irányelveket adhatnak, a tényleges vezetés kevesek kezében van. Ezek a kevesek azok, a kik adott esetekben a hatóságokkal érintkeznek, a kik a felmerülő kívánságokat képviselik. A gyakori érintkezés természetesen bizonyos nexusokat teremt és felmerül annak a veszedelem, hogy személyi tekintetek, anyagi és morális ellenszolgáltatások kedvezőtlenül befolyásolják az álláspont védelmét, a melyre hivatva vannak. A rendjeleket, kitüntetések a vezetők kapják, rendszeren ők azok, a kik a különböző előnyöket lefölözik. Ennek ellenszolgáltatása gyanánt esetleg ők azok, a kik egy-egy erősebb actio útjába láthatatlan akadályokat gördítenek. A leszerelések politikája az érdekképviselőkénél sem ismeretlen.

A tisztviselők kérdése más megítélés alá esik. Ők az érdekképviselők belső munkájának intézői, ők alkotják az érdekképviselő irodáját. Nemcsak nálunk, de sokkal fejlettebb gazdasági viszonyok között levő államokban is aránylag kevés érdekképviselő engedheti meg magának azt a luxust, hogy állandó irodát tartson fenn és ezt olyan tisztviselőkkel szervezze meg, a kik kizárólag az ő szolgálatában állanak. A kisebb érdekképviselők igazgatói, titkárai, ügyvezetői, — vagy bárhogy nevezzük őket, — túlnyomó számban más pályákon is működnek, mint ügyvédek, közigazgatási tisztviselők, hírlapírók stb. és érdekképviselői szerepük mellékfoglalkozás jellegével bír. Hogy ezek a félérdekképviselői tisztviselők nincsenek túlságosan szoros kötelekkel az egyesülethez fűzve, a melynek szolgálatában állanak, könnyen érthető. Igazi érdekképviselői tisztviselőknek éppen azért csak azok tekinthetők, a kik állandó irodával bíró érdekképviselőnél olyan tisztviselői minőségben vannak alkalmazva, a mely főfoglalkozás jellegével bír és a kik foglalkozásukat élethivatásnak tekintik.

A legegyszerűbb felfogás, a mely legtermészetesebbnek is tűnik fel, az, hogy az ilyen minőségben alkalmazott tisztviselők kötelesek magukat teljesen azonosítani a munkaadó érdekképviselő gazdasági, socialpolitikai, sőt esetleg politikai érdekeivel és felfogásával. Végre is elképzelhetetlen, hogy egy munkaadó érdekképviselő titkára szabad óráiban socialista extratourokba bocsátkozzék és egyesületen kívüli működésében anticapitalista politikát folytasson. Nem az álláspont helyes vagy nem helyes voltáról van itt szó, hanem az állással járó kötelezettségről. Köztudomásulag azonban azok, a kik bárminő hivatalnoki pályára mennek, rendszerint nem nevelődtek fel a kimondott capitalista és munkaadói ideológiában és állásukban szellemi bémunkások maradnak a munkaadójukkal, a jelen esetben egyesületükkel szemben. Ebből a szempontból nézve, az érdekképviselői tisztviselő az az ember, a kinek

munkáját, gondolkozását a munkaadó egyesület kibérli, megveszi; az az alkalmazott, a kinek munkájában, gondolkozásában a munkaadó álláspontot kell képviselni. Ebből a helyzetből igen gyakran morális incompatibilitások állanak elő, a melyre az érdekképviseleti élet számos példát szolgáltat.

Különösen gyakori ez az eset nálunk és általában ott, a hol az érdekképviseletek gyenge anyagi ereje alkalmazottaiknak megfelelő dotálását lehetetlenné teszi. A tisztviselők az érdekképviseletet csak átmeneti állomásnak tekintik egy ismeretlen állomás felé vezető útjokban és nem érzik annak kötelezettségét, hogy állásuk consequentiáit teljes mértékben levonják. Az ellenszere ennek az állapotnak csak egy lehet, a tisztviselők olyan dotálása, hogy az anyagi kötelek elég erősek legyenek ahhoz, hogy minden tekintetben, még felfogásban is az érdekképviseletekhez kapcsolják őket. A német érdekképviseleti élet erre több igen érdekes példát is szolgáltatott. Az érdekképviseleti tisztviselők egyesülete a Volkswirtschaftlicher Verband, az utolsó évek folyamán állásközvetítő irodát állított fel, jogvédelmi szervezetet létesített és szakszervezeti allureöket kezdett öltetni. Ezek a tendenciák az egyesület kebelében secessióra vezettek: egymásután visszavonultak és kiléptek azok a tisztviselők, a kik a nagy érdekképviseletek szolgálatában állanak és anyagi érdekeiknél fogva teljesen együtt éreznek velük. Ezek a tisztviselők azok, a kikre az érdekképviseleteknek föltétlenül lehet számítani.

A modern érdekképviseleti élet kezdetén, a melyet a múlt század derekára lehet tenni, ezek a kérdések nem voltak fontosak. Az egy-két tisztviselőt személyi nexusok is eléggé egyesületéhez kötötték, a tisztviselők számának növekedésével azonban a munkaadó és bér munkás közötti különbség ezen a téren is kifejezésre jutott. Ez esetben pedig nemcsak a tisztviselőknél, hanem az érdekképviseleteknek is le kell vonni a munkaadói minőségből származó consequentiákat.

Az érdekképviseleti tisztviselők ügye így végeredményben egyszerű pénzkérdéssé zsugorodik össze és a tisztviselők dotálása az érdekképviseleti munka eredményének úgyszólván fokmérője. Németország példája mutatja, hogy a jól megfizetett tisztviselők, tényleg képesek teljesen a munkaadó álláspontra helyezkedni, mesterségüket tudják élethivatásnak tekinteni, viszont az egyesületek nem vesztik el embereiket, hanem mindenfelől össze tudják gyűjteni azokat, a kiket céljaikra alkalmasnak találnak. A „Flucht aus dem Staatsdienst“ rovatában az érdekképviseletek erősen szerepelnek azon tényezők között, a melyek az állam kiváló erőit elhódítják.

A tisztviselői kérdés másik nagy nehézsége a szakszerű kiképzés ügye. A feladatok, a melyek az érdekképviseleti tisztviselőkre hármla-

nak, oly különbözők, oly különféle jogi, közigazgatási, közgazdasági és technikai ismereteket tételeznek fel és oly különféle organisatorikus, hivatalnoki, előadói és újságírói képességeket követelnek meg, hogy egységes kiképzésükről úgyszólván szó sem lehet. Tényleg a példák azt mutatják, hogy az érdekképviseltek legkiválóbb tisztviselői, úgy nálunk, mint a külföldön eredetileg a legkülönbözőbb pályákon működtek és csak a gyakorlatban sajátították el a későbbi pályájukon megkívánt ismereteket. Ha mégis az utóbbi időben mind erősebben merül fel a kívánság, hogy a tisztviselők, különösen a következő generatio, bizonyos szakszerű képzésen menjenek keresztül, azt részben a feladatok megsokasodásának részben pedig annak a körülménynek kell tulajdonítani, hogy bizonyos elméleti képzettség megszerzése elengedhetetlen előfeltételnek tűnik fel. Az érdekképviseltek, a mely fontosságában egyre növekszik, egyre több alkalmazottat foglalkoztat, ne legyen más pályák hajótörötteinek menedékhelye, hanem egyenesen erre a pályára készült tisztviselőkkel rendelkezék. Részben ennek elkerülését czélozza épen Németországban több nagy érdekképviseltek vezető tisztviselőjének állásfoglalása, a kik tiltakoznak az ellen, hogy az érdekképviseltek az ipari Lehrlingszüchtereinek analogiájára olcsó kezdő embereket alkalmazzanak. Igaz, hogy ez egy már meglehetősen számottevő osztály érdekeinek védelmét is jelenti,¹⁾ de másfelől kétségtelen, hogy az ilyen inasmunkában nem sok a köszönet és magának az érdekeltségnek sem válik hasznára. Kevés, anyagilag független, a képviselt érdekekkel magát azonosító és szakképzett tisztviselő az érdekképviseltek hivatalnoki ideálja.

De épen a fenti nehézségek okozzák, hogy a kiképzés kérdésében, a melynek már meglehetősen nagy irodalma van,²⁾ a szakemberek véleménye nagyon eltérő és hogy megközelíthetőleg egységes felfogás sem tudott kialakulni. Magam részéről mindazokat a javaslatokat, melyek az érdekképviseltek tisztviselőik részére egy önmagában zárt, teljesen külön kiképzési rendszert ajánlanak, elhibázottaknak tartom és azok véleményéhez csatlakozom, a kik az érdekképviseltek tisztviselőik pályáját „szabad” pályának kívánják megtartani. Meghatározott előképzettség esetén ugyanis egyrészt az érdekképviseltek nem tudnák alkalmazni mindazokat, a kik kimondottan erre a pályára készülnek és hozzájárulnának egy

¹⁾ Németországban Krueger a gyakorlati nemzetgazdák számát, a kiknek túlnyomó részét az érdekképviseltek tisztviselőik teszik 1907-ben 1400—500-ra becsülte. V. Ö. H. E. Krueger: *Der Beruf des praktischen Volkswirts*. Leipzig. Duncker und Humblot. 1907.

²⁾ Legbehatóbban tárgyalja a kérdést a Deutscher Volkswirtschaftlicher Verband kiadásában megjelent munka: *Die Vorbildung für den Beruf der Volkswirtschaftlichen Fachbeamten*. Berlin. Carl Heymamt 1907.

papirbizonyítványos proletariatus neveléséhez, másrészt pedig, ha valahol, úgy ezen a téren van jogosultsága a papirbizonyítványok mellőzésének. Célravezetőnek legfeljebb valamely felsőbb oktatási intézet keretén belül egy gyakorlati közgazdasági tanfolyamot, vagy seminariumot látok, a mely a legszükségesebb tárgyi, szervezeti ismereteket megadja. Ennek a tanfolyamnak azonban nem szabad kizárólagosnak lenni és módot kell adni rá, hogy azt az intézet saját hallgatóin kívül az érdekképviselők fiatalabb tisztviselői, sőt idegenek is látogathassák. A végleges alkalmazás feltétele pedig maradjon, mint eddig, kizárólag a személyes rátermettség és használhatóság.

Tisztán elméleti szempontból, noha ez a valóságban csak az esetek igen csekély részénél fordul elő, az érdekképviselési tisztviselőnek ideálja az, a ki az illető szakma vagy kereseti ág valamely vállalatánál mint társtulajdonos, vagy részvényes anyagilag is érdekelve van, a szakma viszonyait gyakorlatból ismeri, ezenfelül azonban theoretikus képzettsége is van, a mely a dolgok magasabb szempontból való megítélésére, intézésére képesíti. Mutatis mutandis ugyanez áll a mezőgazdasági érdekképviselők tisztviselőire is. Ilyen tisztviselők általánosságban való alkalmazása azonban épen olyan kivihetetlen óhajlás, mint a vázolt érdekképviselési politikának teljes keresztülvitele. Az elemek, a melyek az érdekképviselési politikát alkotják, kétségtelenül mind megvannak, de együtt sohasem fordulnak elő. Egy elvont értekezés keretében lehet egyesíteni őket, a valóságban azonban, a melyet ezer meg ezer idegen körülmény befolyásol, soha.

Tonelli Sándor.

Középosztály-politika.

Az u. n. középosztály-kérdés három érdekvilágnak az összeütközéséből származik. A capitalismus és a nagybirtok a középosztályt protegálja, mert — mint sokszor olvashatjuk — lefelé, vagyis a proleariatussal szemben, nincsen jobb és kockázatnélkülibb, az ellenséget már a határon fogadó erődítmény, mint az erős középosztály.¹⁾ Az önálló és tűrhető gazdasági viszonyok közt elő középosztály nyomása fölfelé természetesen gyöngébb, mint lefelé; lefelé egész erejével védekezik, mert csak veszíthet, fölfelé inkább kapaszkodik, mint ostromol, mert minden lépéssel csak nyerhet és mert módjában van a megvesztegetés kerülő útján jutni el a felsőbb osztályok javaihoz. Gazdaságilag különösen a szervezetlen középosztály egyenként bolyongó kis tőkés a szabad verseny állapota mellett tényleg monopoliumot jelentenek a capitalismus számára, a mihez még járul, hogy a versenyképtelen kis tőkés fölverik a termelvények árát. Innét van, hogy a socialismus politikailag és gazdaságilag szinte kevésbé gyűlöli „nagy“ ellenfelét, a nagyüzemet, a capitalismust, mint a féligmeddig szövetséges kisembert, a középosztályt. A socialismus szemére veti a középosztálynak, hogy meddő ideológiák előtt hódol, hogy inkább szegényen önálló és „több, mint proletár“ akar lenni, semhogy csatlakoznék a munkásságnak az általános jóléért folytatott mozgalmához. A socialismus szerint a középosztály a megvetésre méltó áruló, a ki kis konczért eladja magát, az uralkodó osztály a maga szempontjából következetesebb, becsületesebb. Végül elméletileg a középosztály meghazudtolja a socialisták theoreticus jóslásait. Maga a középosztály a saját létjogosultságát és életviszonyait — mint minden lény — czélszerűségi szempontok szerint itéli meg. Ameddig a középosztály a proleariatussal szemben a jólétet és a magasabb culturát képviseli, addig nem akar proletár lenni; viszont a mennyiben az uralkodó osztály még nagyobb jólétnek és még magasabb culturának a birtokában van, annyiban a középosztály önmagát csak átmeneti állapotnak tekinti e felé a legjobb élet felé és csak azért, hogy valamikor idáig emelked-

¹⁾ L. Dr. Ludwig Stein: *Die sociale Frage im Lichte der Philosophie*. Stuttgart, 1903. 456. l.

hessék s hogy időközben le ne sülyedjen, kell a középosztálynak néha a jelenben az uralkodó osztály ellen is hadierejét a megfelelő mértékben mobilizálnia. Legalább is ez a helyes középosztály-politika, ez az, a mely a középosztályt az emberiség fejlődésideáljai közé, ha nem is végcélul, de legalább közbeeső állomásképen, beleilleszti és mondhatjuk, hogy azok az egyes emberek, a kik együttvéve a középosztályt kiteszik, mint egyes emberek, nem is követnek sohasem mást, mint ezt a józanul fölfelé törekvő politikát.

Csodálatosképen a középosztály legutóbbi nemzetközi congressusán máskép volt. A középosztály psychológiájához tartozik, hogy a meddig tűrhetően megy a dolga, addig nem ártja bele magát semmibe és nem kezdeményez semmit, ha pedig baj éri, akkor annál kétségbeesettebben kiabál segítség, a jelen esetben állami beavatkozás után. Valóban mondhatjuk: a „kor szelleme“ ragadta magával a középosztályt, mikor az önsegély és a szervezkedés terére lépett és 1905-ben Liège-ben, 1908-ban Wienben, 1911-ben pedig Münchenben nemzetközi congressusokat rendezett. Most jelent meg egy 314 oldalra terjedő, nagy quart alakú könyvben a III. nemzetközi középosztály-congressus tárgyalásainak hiteles anyaga, melyet, tekintettel arra, hogy a nagy horderejű középosztálykérdésben az egyik illetékes tényezőnek legujabb állásfoglalását képviseli, a következőkben részletesen ismertetünk.

A tanácskozásokat megnyitó beszédet Dr. Georg Mayr egyetemi tanár, az „Internationaler Verband zum Studium der Verhältnisse des Mittelstandes“ akkori elnöke mondotta, a ki nagy általánosságban körvonalazta a középosztály jelentőségét és feladatait. Mindezeket szerinte két szempontból kell nézni: gazdasági és socialis szempontból. Gazdaságilag a középosztály jótékony átmenetet képez a termelés koncentrálásából származó óriás-vállalatok és az ezektől függő bérmunkások nagy tömegei között. A középosztály ismertető jegye tehát gazdasági szempontból az önállóság. Minthogy a helyes sociálpolitika a társadalmat piramidalis alakban építi föl, a középosztályok másfelől — socialis szempontból — a vagyonnak, a jólétnek azt a középső rétegét képviselik, a mely nélkül az egész épület összedől. Sem az egyik, sem a másik szempontból nem lehet a középosztály jelentőségét egyoldaluan megítélni: az önálló, de vagyontalan existencia épügy nem számíthatja magát a középosztály polgáraihoz, mint a magas munkabérek mellett dolgozó, de gazdasági függésben levő elitemunkások úgynevezet „új középosztálya.“

A congressus ekként tisztázott alapfogalmakkal láthatott munkához. Az első előadás „A középosztály és az iskolaügy“ összefüggéseiről szólt, dr. Georg Kerschensteiner főtanfelügyelő volt az előadó. Beve-

zetőül néhány számszerű adattal illusztrálta a hallgatóságnak, hogy tulajdonképpen hány embernek az életéről és érdekéről van szó, mikor röviden a középosztály fogalma használtatik. Németországnak 1882-ben 2,175.857 kisipari üzeme volt, 1907-ben csak 1,870.261; a nagy üzemek száma ugyanekkor 9.481-ről 29.033-ra szaporodott. Hogy azonban a középosztály mozgalmainak tendenciáját megítélhessük és horderejét elképzelhessük, nem szabad ridegen a kis- és a nagyüzemek adatait összevetnünk. A kisüzemek pusztulását ellensúlyozza a középüzemek szaporodása (85.000-ről 187.074-re), továbbá az a tény, hogy a kisipar vérvessztesége kizárólag a segítség nélkül dolgozó iparosokra esik, a kiknek száma a megfelelő periodusban 1,430.465-ről 994.743-ra apadt.

Az önálló középosztálynak a fennmaradása egyfelől az ehhez az osztályhoz tartozóknak, másfelől az államnak az érdeke. Kivételt e tekintetben csak azok a kisiparosok képeznek, a kik önállóságukat elszegényedéssel fizetik meg, a kiknek a munkássorsba „sülyedése“ tehát úgy politikailag, mint gazdaságilag előnyös. Egyébként azonban a középosztály érdekeit állami támogatásban kell részesíteni és a középosztálynak is élnie kell az önsegély, nevezetesen a szervezkedés fegyverével. (Ezek a gondolatok a többi előadónál is vissza-visszatérnek.)

Akár az állam, akár az önsegély teendőit akarjuk megállapítani, kétségtelen, hogy a középosztályt a képzettség és a tudás emeli gazdaságilag és társadalmilag az alsóbb rétegek fölé s hogy a középosztály problémája bizonyos szempontból egyenesen azonos a szakszerű iskoláztatás problémájával. A fennálló tanrendszerek pályaválasztás előtt úgyszólván semmi figyelmet sem fordítanak a practicus irányú tudásra, annál kevésbé a valamilyen szaktudásra vagy a valamit cselekedni, dolgozni is tudásra. A választott pályára gyakorlatiasabban előkészülni tehát csak pályaválasztás után lehet s így az iskolának az életpálya megválasztására gyakorolt hatása csak minimalis. A megfelelő szakiskolák csak a pályaválasztás után állanak rendelkezésre. Ezeknek a szakiskoláknak a kritikája alkotja az előadás további részét. Az ipari szakoktatásnak 8 típusát különbözteti meg az előadó, a szerint, a mint a munkaadók maguk gondoskodnak a szakoktatásról (gyári tanoncoktatás), vagy az állam, a községek stb. tartanak fenn iskolákat, az oktatás iskolászerűen történik vagy csak esti tanfolyamokon (angol rendszer), műhelyoktatással vagy a nélkül, a mester keze alatt való tanonczkodással van egybekötve vagy merőben az iskolára szoritkozik. Hibáztatja azt a módszert, a mely csak kereskedelmi és rajzismeretek közlésére terjed ki s a mely a tanórák számával takarékoskodik. Utóbbi tekintetben persze a mesterek szüklátóköri, hamis önzése is számba jön, a kik tanonczkaikat nem szívesen engedik el a műhelyből az iskolába. Hivatkozik a göttin-

geni mechanikai szakiskolára, melyet maguk a mesterek tartanak fenn s a hol a tanoncok heti 14 órát töltenek iskolában, mindig a tanulásra legalkalmasabb délelőtti órákban, a harmadik tanonczév utolsó 6 hónapjában pedig a tanoncokat teljesen az iskola foglalja le.

A göttingeni módszer épen a mesterek szempontjából kitünőnek bizonyult, a mennyiben a legjelesebb munkaerőket producálta. A bostoni nyomdásztanonczok első tanonczévüket kizárólag az iskolákban töltik, viszont többi tanonczidejük alatt teljesen a műhely rendelkezésére állanak. Az elméleti tanítással legalább is egyenrangú műhelyoktatást az előadó a helyes kiképzés nélkülözhetetlen kellékének tartja; viszont elismeri, hogy még az iskolai műhelygyakorlat sem az, a mit az eleven élet megkövetel. A referátum az itt leirt gondolatlánczolatot és az összes oktatási típusokat létező tanrendszerek és iskolák példáival ismerteti, legnagyobbbrészt német, de sokszor külföldi példákkal. A felszólalók — köztük egy holland és egy francia delegátus — szintén példákön mutatták ki, hogy a legközelebbi szakoktatásügyi reformok csakugyan az előadó által megjelölt irányban várhatók, illetőleg, hogy ebben az irányban máris történtek kísérletek. Az előadó alapelveit: a kiképzés szakszerűsítését, gyakorlati-manualis módját és a tanulásra szánt idő megválasztása tekintetében a tanoncok munkaerejének jobb kihasználását célzó pillanatnyi gazdasági szempontok háttérbe szorítását, a felszólalók kivétel nélkül helyeselték.

Az összes referátumok közül a legterjedelmesebbet a második napon dr. Lambrecht osztálytanácsos terjesztette elő „A nagy áruházaknak és a fogyasztási szövetkezeteknek a középosztályhoz való viszonyáról.” Minthogy a nagy áruházak, melyeket rendszeren egy-egy kereskedelmi lángrész virágoztatott fel, idővel kivétel nélkül részvénytársaságok birtokába jutnak, jogilag az áruházak és a fogyasztási szövetkezetek egyformán kereskedelmi társaságok. Jogilag ez kifogástalan forma, mert noha gazdaságilag mindkét intézmény a capitalisticus fejlődés terméke és lényegileg annak a tőke-concentrálási törekvésnek a jelensége, mely logikusan csak a verseny teljes kizárásához és — a kartelleken, trustökön stb. keresztül — a monopoliumhoz vezethet, mindez az előadó véleménye szerint, csak gazdasági szempontból készíthet az áruházak és fogyasztási szövetkezetek ellen való harcra, jogilag azonban nem bélyegzi meg őket, nem teszi pl. versenyüket tisztességtelenné. Az angol fogyasztási szövetkezetek kb. 20.000 munkást foglalkoztatnak, termelvényeik értéke meghaladja a 8 millió font sterlinget; a C. W. S. Manchester évi forgalma kerek számban 664 millió márka, a G. E. G. Hamburg-é 111 millió, a Hangyáé Budapesten 20 millió stb. Az egyes országokon belül a koncentrálódás nagy központi, nemzeti szövetkezetek alakitá-

sához vezetett, 15 amerikai cég Berlinben bevásárlási hivatalt tart fenn, melynek évi forgalmát egy milliárdra becsülik, a nemzetközi concentratio, illetőleg egy nemzetközi bevásárlási központ szervezése küszöbön áll stb. Mindezek az adatok mutatják, hogy az egyre concentráltabb üzemek milyen roppant nyereséget vonnak el a középosztálytól. Azzal szemben, hogy a detail-kereskedés évi forgalma ma Németországban 25—30 milliárd, míg a nagy áruházaké legföljebb csak 400—450 millió, áll az, hogy az áruházak reclamjaikkal, katalogusaikkal és fiókjaikkal mindjobban elárasztják azokat a területeket is, a melyeket eddig érintetlenül hagytak.

A fogyasztási szövetkezetek socialis jelentőségét nagyban alászállítja az a tény, hogy tagjaiknak 50°/o-a nem a munkásosztályból kerül ki, ellenben bizonyos, hogy az ilyen szövetkezetek a communalistikus eszméknek hordozói. A gazdaságilag magasabbrendű alakulatokat sem lehet helyeselni, ha azok immoralisak. Az áruházak és a fogyasztási szövetkezetek ellen pedig még gazdasági szempontból is a következő kifogások emelhetők: a termelést károsan befolyásolják, mert a mennyiségek növelése végett egyoldalúvá teszik, az izlés szempontját kiküszöbölik belőle s minthogy mindenáron olcsón akarnak árulni, sokszor a rosszabb minőséget részesítik előnyben. Az olcsóságra törekvés a termelőkkel szemben mint folytonos nyomás érvényesül. A fogyasztó viszont nem válogathat, nem talál egyéni izlésének megfelelőt és rokszor rossz „tömegcikket“ vásárol. A nagy reclamozás, a sok kirakott árú, a gazdaságilag mellékes suggestiv szempontok anyagi erején felül való költsékezésre csábítják, józan ítéletét elhomályosítják, sőt egyenesen bűnre ingerlik (áruházi lopások). Az üzleti alkalmazottak munkaköre és tudása túlságosan specializálódik, az önállóság gondolata háttérbe szorul, a környezet egészségtelen (a párisi Louvre-ban 4000 alkalmazott van egy helyre összehúszolva), csábító és immoralis; az áruházakban a munkabérek alacsonyok. Az előadó praktikus javaslatai a középosztály védelme érdekében a következők: társadalmi és politikai actiót kell indítani a középosztály javára, pld. „nemzeti vevőszövetségek“ szervezendők a detail-kereskedelem föllendítésére; föl kell világosítani a közönséget azokról a hátrányokról, melyek a concentrálódásból épen az áruházakra és a fogyasztási szövetkezetekre származnak (pld. az administratio nehézsége és nagy költségei, a lopásokból eredő károk, a fizetett személyzet kisebb buzgósága stb.) és ennek kapcsán figyelmeztetni kell arra, hogy a tömeges kínálat a minőség rovására megy, hogy továbbá az árúk együttes megtalálhatóságának kényelme csak látszólagos, mert hiszen a külvárosok távol esnek a rendesen a központokban székelő áruházaktól és az áruházakban nyüzsgő nagy tömegek is gátolják a vásárló mozgását stb. A felvilágosításnak azonban nem szabad a detail-keres-

kedőktől kiindulnia, mert akkor a közönség, mint „az érdekeltek rossz-akarátú hireszteléseit“, nem hiszi el, hanem a sajtótól, a tudósoktól, az egyesületektől stb. Végül a detail-kereskedelem használja föl mind-azokat a tőkeconcentrálódástól független eljárási módokat, a melyeket a nagykereskedelem sikeresen alkalmazott: így elsősorban bevásárlási szövetkezetek alakítandók, behozandó a készfizetés rendszere, a különböző városrészekben vagy városokban lakó kereskedők maradékárúiknak kicserélése céljából lépjenek egyezsége, így pótolva az árúházakra a vásárlók különféle osztályhoz és rendhez tartozásából származó előnyöket stb. Mérsékeltabb formában a reclamok és egyéb a közönségre ható suggestiv eszközök is alkalmazhatók. Az érdekképviselési szervezkedés és az állam támogatásának biztosítása (az állam újabb fogyasztási szövetkezetek alakítását engedélyhez kötheti vagy megtilthatja, a szövetkezeti tagságból bizonyos társadalmi rétegeket kizárhat stb.) szintén fontos teendők.

A főlshólalók és a jelenvoltak nagyrészt helyeselték a referatum irányzatát. Dr. Wernicke, a német árúházak szövetségének titkára ellenben az árúházak elleni küzdelmet szélmalomharcznak nevezte, mert az árúházak a nagytőke minden előnyösségével dolgozó tőkéletesebb alakulatok, melyeket a kor szelleme és szükséglete tart fenn s a melyektől a maga külön, a közönség egyéniségéhez inkább alkalmazkodni tudó, mozgékonyabb hatáskörében a detail-kereskedelem legfőljebb csak tanulhat. A francia delegatus, a kinek véleménye szerint Franciaország jólétének és culturájának nagyobb részét a középosztálynak köszönheti, szintén azt hangoztatta, hogy nem lehet és nem szabad a győztes capitalistikus áramlatokkal szembehelyezkedni, hanem inkább az a cél, hogy a középosztály a minden téren való szervezkedéssel és szövetkezéssel elérje a concentrált tőke erőszintjét, illetve hogy ily módon védekezni tudjon a capitalismus kétségtelen túlkapásaival szemben. A szövetkezeti mozgalomnak külön szempontokból való megítélését még többen helyeselték; zárszavában az előadó is hangsúlyozta, hogy nem a szövetkezésnek úgy a szabad verseny, mint a socialista fölfogás értelmében igazolt eszméje ellen kelt ki, hanem csak a középosztályra ártalmas szövetkezetek ellen.

„A középosztálynak a közszállításokban való részesedéséről“ Irl birodalmi képviselő, maga is iparosmester, referált. Szerinte a szabad verseny a kisiparosokat a közszállításokban is háttérbe szorítja, mert, mindentől eltekintve, kényelmesebb dolog az egy generálvállalkozóval összeköttetésben állani, mint a sok kismesterrel. A nagy vállalkozó legtöbbször olcsóbb ajánlatot tud tenni, de az olcsóság, mint egyedüli szempont, megbosszulja magát, mert rendesen irreális, silányabb minőséggel jár, úgy hogy a későbbi, javítási stb. költségek lerontják

az eredeti „olcsóságot“. Az újabb közszállítási szabályok szélesebb teret engednek a bírálóknak, a mi helyesen van, noha viszont az olcsóság a bírálóknak egyedüli objectiv mértéke. A legczélszerűbbnek látszik az a törekvés, hogy a megrendeléseket fölosztva, kisebb iparosoknak adják ki és a generálvállalkozás csak egyes esetekben jusson szóhoz. A közszállításokkal rokon probléma a községi üzemek kérdése. Bizonyos üzemeknél természetesen a kisiparosokat nem illetheti szerep (vasutak, mélyépítkezések stb.), ezeknek a községi kezelése ellen a középosztály nem emelhet kifogást. Ezzel szemben az u. n. kisiparszerű munkákkal és szállításokkal lehetőleg kisiparosokat kell megbizni. Legalább is a gyárak concurrentiájának enyhítésére praktikus kisiparos-szakértőkkel kell felülbíráltatni a pályázati tervezetet, az ajánlatokat és a végzett munkát, hogy a kisiparos költségvetésének realitása és munkájának minősége ellensúlyozza a gyáros ajánlatának esetleges olcsóbságát. A közhatóságoknak továbbá érintkezésbe kell lépniök a kisiparosok érdekképviselőivel, melyek felvilágosítást adhatnak az illető kisiparos megbízhatóságáról, esetleg garantálják a munka szakszerű ellenőrzését. Még inkább vállalkozhatnak erre a kisipari érdekképviselők akkor, ha a megbízást nem egyes kisiparos, hanem valamely kisipari szövetkezet kapja. A Deutscher Handwerks und Gewerbe-Kammertag és a berlini Hauptverband Deutscher Gewerblicher Genossenschaften pl. ezen az alapon egyeztek meg a porosz hadügyministeriummal. Szászországban kitűnően bevált a Submissionsamt intézménye, a mely a rendelkezésre álló kézműves munkaerőket közszállítási célokra szervezi. Ugyanez a hivatal szakértői véleményeket is dolgoz ki, a kisiparosokat információival versenyképesebbé teszi stb. Az építész- és mérnökegyesületeknél stb. közben kell járni, hogy a helyes közszállítási elvek a magánosok részéről való megbízatásoknál is érvényesüljenek.

A congressus harmadik napján dr. Schuler, az ulmi kézműveskamara titkára „A német iparos középosztály biztosítási lehetőségeiről,“ dr. Goetz iparfelügyelő pedig „A bajor háziiparról“ tartottak előadást. Mindkét előadás inkább csak leíró jellegű volt, a német állami (kényszer) és magánbiztosítás, illetve a bajor háziipar különböző ágait ismertették az előadók. A biztosításügyi és a háziipari fejlődés történelmi áttekintése, a gazdasági és a socialis vonatkozások futólagos kiemelése csak tarkították az előadásokat, a nélkül hogy tételesen ismertető jellegüket megváltoztatták volna. Ezeket az előadásokat nem is követte vita.

A congressus zárónapján dr. Scharf Gertrud kisasszony referált „A nő a háziiparban“ czímmel. A nőkérdés ma már nem jelenthet egyebet, mint azoknak a módoknak a megállapítását, a melyek révén a nő épen úgy gondoskodhatik a saját fenntartásáról, mint a férfi. A nők

egyenjoguságának az iparban nagy hátránya, hogy a nő természeténél fogva csak bizonyos ipari munkákra képes. Ezeket az iparokat azonban a nők sokáig háziiparszerűleg űzték, úgy hogy a nő tulajdonképeni ipari szereplése csak újabb keletű. Épen ezért a nőknek nincsen kellő organizációjuk s ha a férfiak szervezeteiben ma már részt is vehetnek, ezekben a saját érdekeiket ritkán elégíthetik ki. A referátum szerint az iparos nők helyzetére vonatkozólag ma háromféle rendszer van életben: Ausztriában és Magyarországon az ipartörvény egyformán bánik a férfiakkal és a nőkkel, az ipartestületnek stb. a nők is tagjai lehetnek, a tanonczidő azonos, a tanoncziskolákat látogathatják, a nő épen úgy képezheti ki magát tanult iparosnak, mint a férfi; Németországban ellenben az ipartörvény csak a férfiakra terjed ki, a női iparosság helyzetét a fölmerült szükségletekhez képest jól-rosszul később rendezték s így történt, hogy a nők tanonczideje általában rövidebb, a szakiskolák csak a modern gondolkodás terjedésével nyílnak meg számukra, a rájuk vonatkozó egész közigazgatás csak társadalmi iniciatíván alapszik és épen ezért anarchikus; végül más országokban az iparszabadság elvének korlátlan keresztülvitele biztosítja a nők egyenjoguságát, noha tényleg a nem organisált nők itt is hátrányban vannak. A legrosszabb tehát a nők helyzete Németországban, a hol pedig 700.000 olyan üzem áll női vezetés alatt, melyben 0—10 ember dolgozik s a kisiparban a női tanonczok száma 70.000. A női tanonczügy rendezése és a kényszeroktatás behozatala a legfontosabb teendők. Kevesebb helyesléssel találkozott a következő előadás, melyet dr. Ruhland freiburgi egyetemi tanár tartott „A periodikus kenyér- és húsdrágaságról.“ Dr. Ruhland szerint a mai húsdrágaságot, mely a világtörténelem periodikus drágaságainak csak egyik hulláma, nem szabad az aranytermelés fokozódására, a fogyasztás növekedésére, a munkabérek emelkedésére, a vámpolitikai vagy hasonló okokra visszavezetni, mert mindezek csak mellékes körülmények, míg a dolog lényege abban fekszik, hogy a mai individualisticus gazdasági és társadalmi rendszer mellett a piac teljesen szervezetlen, anarchicus állapotban van, kiszolgáltatva a speculánsoknak és az általuk szabályozott „hangulatoknak.“ Az árakat ma nem a valódi kereslet és a valódi kínálat viszonya határozza meg, hanem a keresletről és a kínálatról való hamis vélemények viszonya. A piac persze minduntalan a drágaság végleteibe esik, mert az árszabályozó álhireket könnyű kelteni és könnyű megdönteni. A drágaság egyetlen ellenszere a gazdasági élet szervezése és a szabadságok, első sorban a sajtószabadság korlátozása. Nevezetesen nemzeti syndicatusok alakítandók, melyeknek feladatuk volna a piacot figyelni és a kereslet-kínálat igazi viszonyait megállapítani. Dr. Ruhland előadása a leghevesebb vitát provocálta: túlságosan elmé-

leti volta miatt értéktelennek mondták, communisticus tendenciáit pedig élesen visszautasították.

A congressuson egyébként elhanyagolt földbirtokos-középosztálynak egy érdekes problémájával foglalkozott dr. Schmelzle kerületi ülnök „Birtokföldarabolás“ című előadásában. A birtok földarabolása capitalisticus jelenség, célja a földbirtokot lehetőleg immobilisálni. A kisbirtok sokkal könnyebben cserél gazdát, a birtokföldarabolás tehát nagy mértékben megszünteti a földbirtoknak azt az állandósági elemét, a mely a földbirtokosság gazdasági és államfenntartó természetének kialakulásában oly fontos szerepet játszott. A birtokföldarabolás sokkal gyakoribb ott, a hol a kötött örökösödés (az u. n. Anwesenrecht) áll fenn. A földarabolás okai gazdaságilag egész különböző megítélés alá esnek: lehet, hogy a birtok parcellázása a közre nézve egyenesen előnyös (a tulajdonos beteg, gyermektelen, nem ért a föld műveléséhez stb.), lehet, hogy megmásíthatatlan tényezők játszanak közbe (a kor capitalisticus, immobilisáló irányzata) és lehet, hogy a földarabolást megakadályozni gazdaságilag érdemes és lehetséges lett volna (a tulajdonos hibáján kívül eladósodott). A földarabolás előnyei: a földéhség enyhítése, nevezetesen az ipari munkásság kisebb birtokokra tehet szert, (a mi ugyan csak az ipari munkásság szempontjából előnyös), a szomszédos törpebirtokok az új birtokkal megerősödhetnek. Különösen ez az utóbbi szerepe a birtokföldarabolásnak fontos; ennek tulajdonítható, hogy a bajor középbirtokok, tehát a gazdaságilag legegészségesebb birtokformák (5—20 hektár) száma 1882-től 1907-ig — a tömeges parcellázások dacára is — 80%-kal emelkedett. A mezőgazdasági üzemmél bíró ipari munkások száma Bajorországban 1895-től 1907-ig 40.000-ról 61.000-re szaporodott. A helyes agrárpolitika általában csak arra törekszik, hogy a birtokföldarabolás ne fajuljon el olyan törpe birtokokra való fölaprózásig, a melyek már a mezőgazdaság érdekeit és a földbirtokos osztály stabilitását veszélyeztetik. Erre annál inkább kell ügyelni, mert a parcellázás fokozza a keresletet, tehát a föld árát emeli. Más kérdés, hogy ki közvetítse a birtokvételt? Az iparszerű közvetítés egészen a legujabb időkig virágzott, mert kinövései dacára is gazdasági szükségletet elégített ki. Hátrányai, hogy a földarabolást üzlete érdekében erőszakolja, minél olcsóbban akar venni és minél drágábban eladni, vagyis a birtokosokra, akkor, mikor ezek az üzletet nemcsak gazdasági okoknál fogva, hanem úgyszólván „mínden áron“ meg akarják kötni, nyomást gyakorol s végül, hogy olyan földpolitikai szempontokra, mint pd. a törpebirtokok kikerekítése stb. nincs tekintettel. Addig azonban, a míg maguk a birtokosok a szükséges kereskedelmi ismeretekkel nem rendelkeznek, az iparszerű közvetítést legföljebb a községek, a mezőgazdasági kölcsönszövetkezetek

vagy más jogi személyek közvetítése pótolhatja. Az 1910. augusztus 13. bajor törvény ebben az értelemben kísérletezik. Eredményei eddig kedvezők, mert a földarabolások száma 1910-ben 1.376-ról 908-ra csökkent, a bejegyzett földkereskedők száma pedig 1.329-ről 801-re

Ezzel az előadással a III. nemzetközi középosztály-congressus véget ért; elhatározták még, hogy a következő congressus Hannoverben lesz.

Miután ekként végigtekintettünk a tárgyalásokon, megállapíthatjuk, hogy ez a congressus nem állott feladata magaslatán. A középosztály problémájának tisztán, világosan való beállítása egészen hiányzott a programból. Az előadott egyes kérdések és ismertett viszonyok ugyan érdeklik a középosztályt (pl. a háziipar, a biztosítás, a közszállítások stb. kérdései), de az előadások és ismertetések legtöbbször még csak nem is helyeztek súlyt arra, hogy az anyagnak a középosztály érdekeivel való összefüggése erősebben kidomborodjon, annál kevésbé próbálták az egyes részleteket a bevezető sorokban jellemzett középosztály-probléma általános perspektívájába beállítani. A hol pedig ezt még sem lehetett elkerülni, ott túlságosan könnyedén haladtak el a nehézségek mellett (mint pl. az elnök a megnyitó beszédében) és a mellett határozottan hamis álláspontra helyezkedtek. Úgy tüntették ugyanis föl a dolgot, hogy a középosztálynak minden helyes, „piramidális“ társadalmi rendben létjogosultsága van; létjogosultsága van tehát nem azért, mert az emberiség jobb sorsának megvalósítója, mert így emelkedik mindig egy újabb és újabb réteg fölfelé és így érnek el némely rétegek legalább egy bizonyos niveau-t, hanem azért, mert a középosztály létezését a piramidális társadalom megköveteli. Ez a fölfogás, mely a középosztályt nem átmeneti stádiumnak, hanem önczélnek tekinti, mindenestre kedvesebb fölfelé és abszoltabb, törvényszerűbb, kényszerítőbb lefelé, mint az, a melyet a középosztály józan politikájának nevezünk. Csak épen magukat a középosztályhoz tartozókat nem elégítheti ki, vagy, ha elméletileg ki is elégíti őket, de a gyakorlatban nem fogják követni: nem fog akadni kézművesmester, a ki összegyült tőkét gyümölcsözetlenül heverteti és csak azért nem akar nagyiparos lenni, mert az ő rendeltetése az, hogy a piramidális társadalom középső rétegét alkossa. A középosztály ügye ennél fogva, ha csak a congressus tanácskozásait olvassuk, szinte reménytelennek látszik, hiszen nem tudtak hivatkozni valamely középosztályt fenntartó eleven, emberi erőre, ellenkezőleg a középosztály érdekeivel folyton szembeállították a tőkeconcentrációt, melyről viszont maguk is elismerték, hogy „sajnos“ a föltartózatlan haladás hozza magával. A congressuson hangoztatott középosztály-érdekek épen ezért még mint egyoldalú osztályérdekek sem voltak meggyőzők. Annál

kevésbé általános szempontból. A középosztály természeténél fogva egy ellentmondást tartalmaz magában, támadja a capitalismust, noha maga is capitalistává akar válni, védekezik lefelé, de maga is alulról támad. Ha ezt az ellenmondást a középosztály nem azzal igazolja, hogy a cultura és az általános jólét megvalósításából folyik, hanem azzal, hogy ez így „szükséges,” akkor olybá tűnik, mintha mindenáron szűk osztályérdekét akarná érvényesíteni. Ezt a látszatot — és nem a cultura érdekében való tevékenység látszatát — kelti a III. nemzetközi középosztály-congressus is. További nagy hibája, hogy a középosztály igen jelentős elemeire: hivatalnokokra, katonákra, szellemi középosztályra stb. egyáltalán nem terjeszkedett ki, sőt a földbirtokos középosztálynak is csak nagyon kevés figyelmet szentelt, noha mindezek az elemek sok tekintetben egész különös helyzetet foglalnak el. A középosztály culturalis jelentőségét még ott sem hangsúlyozták eléggé, a hol erre kiváló alkalom lett volna, pl. az oktatásügy kérdésénél, hanem elmerültek a leíró statisztikában. Az újabb versenyellenes mozgalmaknak a középosztály-protectionismussal való kapcsolatát kevésbé méltatták ahhoz az elvi jelentőséghez képest, hogy mint minden protectionismusról, úgy a középosztály védelméről is csak a socialistikus elmélet alapján lehet szó. Merőben tudományos vagy ismertető szempontból is alig mutat föl a congressus magas előadásokat. Mindezt lehetne egyéneknek, a rendezőség hozzá nem értésének stb. tulajdonítani. Félő azonban, hogy e mögött is a középosztály egy problémája lappang. A középosztály, mely anyagilag jutalmazni nem tud, nehezen kiegyenlítődő ellentmondásával a pusztán szellemi munkáért rajongó tehetségeket sem vonzza és végül átmeneti és tulajdonképen nem a nagy társadalmi reform végcéljára irányzott törekvéseinél fogva kevésbé fontos is, nem bír megfelelő embereket találni a maga ügyének. Minthogy azonban az osztályok harczát is egyesek vezénylik, az 1911. évi nemzetközi középosztály-congressus ebből a személyi szempontból is jellemző következtetésekre ad alkalmat, ha a capitalismus és a socialdemokratia nagyszerű vezérkaraira gondolunk.

Schiller Ottó.

Közlemények és ismertetések.

A magyar vámpolitikai központ.

A vámpolitikai készülődések sorozatában, a melyek részben a „K. Sz.“ előző számaiban voltak ismertetve, meg kell emlékeznünk a magyar vámpolitikai központnak október 6-án történt megalakulásáról. Nem az alakulás külsőségeit kívánjuk ismertetni, a melyekkel a napilapok bőven foglalkoztak, hanem első sorban a programot vázoljuk, a melyet az elnökség a megalakulás után a központ elé terjesztett.

A program hangoztatja, hogy a központot működésében az osztrák Handelspolitische Zentralstelle példája fogja vezetni. Külsőleg ez a példa tényleg legjobban talál, a mennyiben úgy az osztrák, mint a magyar központban a kamarákat és a gyáripár legerősebb érdekképviselőjét illeti a vezérszerep, míg a többi ipari és kereskedelmi egyesülések többé-kevésbé statistaiknak, az agrarius érdekképviselőitek pedig egyáltalán kívül maradnak a központok keretein.

Maga a munkaterv a központra váró feladatokat három főcsoportba sorozza és pedig: I. A vámpolitika általános irányelvei és elvi kérdései. II. Egyes vámügyi szakkérdések. III. Az egyes ipari, illetőleg gazdasági ágakat illető kérdések. A gyakorlatban a feladatok természetesen nem határolhatók el ily élesen és a mint a munkaprogram indokolása mutatja, a kérdések tárgyalásánál és feldolgozásánál az a szempont fog dominálni, hogy az egyes kérdéseknek milyen a relatív jelentőségük és tisztázásuk mennyiben sürgős vagy kevésbé sürgős a magyar közgazdasági élet szempontjából. Ez irányban a munkaterv első helyen sorolja fel a Törökországgal, Németalfölddel és több délamerikai állammal kötendő kereskedelmi szerződések előkészítését, melyek még a jelen vámpolitikai periodusban esedékesek, a behozatali jegyek rendszerére vonatkozó előterjesztés előkészítését és a külkereskedelmi statistika vizsgálatát abból a szempontból, hogy a monarchia külkereskedelmi mérlegének óriási passivitásában nincs-e része a statistika szervi hiányosságainak.

Ezt követné a munkálatok második főcsoportja, a mely magában foglalja a kiegyezésnek, az autonóm vámtarifának és a külkereskedelmi

szerződéseknek előkészítését. Ennek előfeltétele a jelenleg érvényben levő kereskedelmi szerződések határainak megismerése exportunk és importunk szempontjából. Ezután külön kívánja feldolgozni és csoportosítani a központ az érdekeltségnek az Ausztriával kötendő kereskedelmi szerződésre, — szükség esetén az önálló vámterületre és közbelső vámvonatra — továbbá a külállamokkal kötendő kereskedelmi szerződésekre vonatkozó kívánságait. E célból a központ vámpolitikai archivumot kíván összeállítani, a mely mindenekelőtt a termelési statistikát öleli fel. Hogy az archivum, a mely kútforrása lesz a központ minden további működésének, milyennek van contemplálva, arról a program a következőket mondja :

„Az 1898. évi termelési statistika adatai teljesen antiquálódtak, sőt attól lehet tartani, hogy azok a felvételek, melyeket az ipari termelésről a kereskedelmi ministerium 1906—1907-ben eszközölt, mire feldolgoztatnak és kijönnek, már részben szintén elavultak lesznek. Itt tehát a központnak a kereskedelmi ministerium segítségével arra kell törekednie, hogy a legutóbb beszerzett adatok kiegészíttessenek, felújíttassanak és legalább belső használatra feldolgoztassanak. A vámpolitikai archivum megállapítja továbbá az egyes cikkek termelési költségeit is, lehetőleg arra törekedvén, hogy az osztrák és vámkülföldi termelési költségeket is beszeresse. Összeállítja az archivum a behozatali és kiviteli adatokat 1890-től kezdve, annak a feltüntetésével, hogy a rendeltetési országok mindegyikénél az általunk, valamint a közös vámterület részéről odaszállított illető árúczikk a külország importjában milyen arányt képvisel. Ugyanez feldolgozandó a külföldi államoknak Magyarországra és a közös vámterületre irányuló behozatalára vonatkozólag is. Egybe fogja gyűjteni továbbá az archivum az autonom vámtarifára és a kereskedelmi szerződésekre vonatkozólag a legutóbbi tárgyalások alkalmával felmerült kívánságokat s azoknak indokolását, annak a feltüntetésével, hogy mennyiben érvényesültek e kívánságok; az egyes gazdasági ágak fejlődésében bekövetkezett változásokat és azoknak összefüggését vámpolitikánkkal és a vámtételekkel. (Emelkedtek-e az érdekelt termelési ágakban az árak? Vajjon a vámok következménye volt-e az áremelkedés? Vagy országos, nemzetközi conjuctura következménye-e? Emelkedett-e a termelés? stb. stb.)

Tartalmazni fogja végül a vámarchivum a vámtarifában előforduló minden árúczikkekre vonatkozólag még a következő adatokat is:

a) Az illető árúczikk gyártóinak és nagykereskedőinek nevét, lakcímét és minden egyes árúczikkre vonatkozólag annak importvám-tételét és pedig úgy az autonom, mint a szerződéses vámtételeket annak a megjelölésével, hogy mik a tarára stb. vonatkozó s egyéb vámfelté-

telek az illető czikkre nézve. Másfelől összeállítandók lesznek az egyes árúczikkre nézve minden egyes külállam autonom szerződéses vámtételei és egyéb vámkezelési feltételei.

b) Minden egyes árúczikk gyártóinak, tovább feldolgozóinak és elárusítóinak a kívánságait fogja tartalmazni az archivum minden egyes dossier-je, az import lehető elhárítása és az export fejlesztése érdekében az illető szakmák által szükségesnek vélt intézkedésekről.

Ezenkívül a központ felvette programjába a gyakorlati és theoretikus jellegű vámkérdések egész sorozatának tisztázását, mint a kikészítési eljárás reformja, a nemzetközi egységes vámtarifa-minta elkészítése, a legtöbb kedvezmény és viszonyossági szerződés ügye, socialpolitikai természetű rendelkezések a kereskedelmi szerződésekben, tarakezelés reformja stb.

A mi a munkálatok technikai keresztülvitelét illeti, ez úgy tervezetik, hogy az első és második főcsoport alá tartozó munkálatokat maga a központ irodája végzi, míg a harmadik főcsoport adatgyűjtési munkái és referatumi kiadatnak az egyes szakegyesületeknek és az ezek által tett javaslatok kerülnek revisio és állásfoglalás céljából a központ elé.

Az anyag, a melyet így a központ fel akar dolgozni, óriási, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az agrárvámok hatásának birálatára és az e téren való állásfoglalásra is ki akar terjeszkedni és ha a központ — saját szavai szerint — teljesen praecis munkát akar végezni. Ezzel szemben a rendelkezésre álló idő igen rövid, mert hisz a monarchiának 1906-os kereskedelmi szerződése az a záradékot tartalmazák, hogy a szerződő feleknek 1915. december 31 előtti tizenkét hónapon belül van joguk a szerződéseket felmondani és így az új kereskedelmi szerződésekre vonatkozó tárgyalások már 1915. elején megindítandók. Nem tudjuk, hogy a központ vezetősége mennyiben volt tekintettel ezekre a terminusokra, — a programban ugyanis a datumokat sajnálattal nélkülöztük, — mindenesetre utalunk azonban arra, hogy az osztrák Handelspolitische Zentralstelle, a mely az 1906-os kereskedelmi szerződések előmunkálatait 1899–1904. között, tehát öt év alatt végezte, anyagának feldolgozásával alaposan megkésett, ezuttal pedig csak azért reméli, hogy a folyó év elején megkezdett munkájával idejére elkészül, mert az elvi kérdések már tisztázva vannak és mert teljesen iskolázott irodával rendelkezik és számos külső organuma van, a melyekre a munkálatok egy részét átruházhatja. Ez az iskolázottság nálunk a központban, a mely hasonlíthatatlanul kisebb apparatussal kezdi meg működését, mint az osztrák Handelspolitische Zentralstelle, a dolog természetéből folyólag hiányzik, a magyar vidéki kamaráktól nem lehet azt a munkát várni, mint a hasonló osztrák szervezetektől, a munka mennyi-

sége pedig sokkal nagyobb. Épen azért mi azt hisszük, hogy a magyar központ, ha részben eredményes és értékes munkát akar végezni, kénytelen lesz programjából minden fölösleges ballastot kidobni és arra törekedni, hogy a legszükségesebb véleményezésekkel készüljön el idejére. Azt hisszük, hogy az alakulás örömapjainak elmúltával, ha a valószínű munka megkezdődik, a központ maga is erre az álláspontra fog helyezkedni.

T. S.

A német középosztály congressusa.

Szeptember 14. és 15-én tartotta Braunschweigben második nagy évi gyűlését a tavaly Drezdában megalapított „Reichsdeutscher Mittelstandsverband“. A gyűlés napirendje, a Verband céljához képest, felölelte a legkülönbözőbb kérdéseket, melyek a középosztály gazdasági helyzetére és társadalmi súlyára befolyással bírnak s a melyeket szűkebb értelemben a középosztály problémáinak szoktunk nevezni, noha épen ennek az osztálynak az idegfolyamatai a társadalmi szervezet többi rétegeibe is leginkább szétsugároznak. Valószínűleg az érinthető szempontoknak így támadt sokasága okozta, hogy a congressus az anyagot semmiféle elméleti csoportosításban nem tárgyalta, hanem csak időrendi egymásutánban. Az előadások, fölszólalások és határozatok főbb momentumait a következőkben próbáljuk összefoglalni.

A legáltalánosabb kérdés, a mely szönyegre került, az volt, hogy melyek a középosztály bajai és melyek legfontosabb teendői? A kérdés előadóinak véleménye szerint a középosztálynak főleg két nehézséggel kell megküzdenie: az egyik egy külső nehézség, tudniillik a mai kornak az a tévesen materialista fölfogása, mely a tőke értékét többre becsüli az emberi munka érzékénél, tehát annál, a miben a középosztály gazdasági ereje áll; a másik egy belső, szervi baj, a középosztálynak csekély szervezkedési értéke, fejletlen önbizalma, örökösen az állam támogatásáért való rimánkodása. Hogy mi a teendő ezekkel a bajokkal szemben, azt egészen világosan meg lehet állapítani. Szervezkedni kell, az önsegély elvi alapjára keli lépni és így megerősödötnen és bátran elismerést kell szerezni a többi osztályok előtt.

A középosztály fogalmát a congressus a legtágabban határozta meg. Kimondotta, hogy a birtokos középosztály védelme ép oly fontos, mint az ipari középosztályé, mert „a föld- és a házbirtok a középosztály gazdasági erejének jelentékeny részét képezi“. Az ebben az értelemben vett középosztály önállóságában az állami rendnek nélkülözhetetlen biztosítékát látja a congressus, a mi több elfogadott határozat szövegéből

kitűnik. Így például a fogyasztási szövetkezetek mozgalmát az egyik határozat „az önálló középosztályra, tehát az egész állami életre szerfölött veszedelmesnek” mondja, mert ezek a szövetkezetek — szerinte — gazdasági értelemben improductívek. Ennélfogva a legmesszebbmenő védekezést ajánlja velük szemben, többek közt azt, hogy az állam a maga hivatalnokainak az ilyen szövetkezetekben való részvételt megnehezítse.

Egy másik versenytárs, a melytől a középosztály szabadulni akar: a községi üzem. A szenvedélyek ennél a kérdésnél gyuladtak ki a leghevesebben és az egyhangulag megszavazott határozati javaslat követeli, hogy a községek a maguk szükségleteinek a fedezését is „megfelelő módon” önálló iparosokra bizzák, annál kevésbé akarják a jövőben magánosok szükségleteit saját községi üzemeikben kielégíteni. A megfelelő módon lebonyolítandó közszállítások kérdését illetőleg a congresus a Szászországban úgylátszik bevált külön közszállítási hivatalnak recipiálását sürgette.

Hogy a középosztály mindig fölfelé is, lefelé is verekedik és ezért sokszor nem épen következetes, az kitűnik a következő határozatokból: a nagy áruházakat, melyek jövedelmezősége aránylag nagyobb, súlyosabban meg kell adóztatni; a fióktelepek adóját föl kell emelni; a vándorraktárak engedélyezésénél szigorúbban meg kell vizsgálni, hogy van-e az illető árúkra szükséglet és a raktárak legföljebb egy hétig tarthatók nyitva; házalók és detailügynökök csak 45. életévük betöltése után kaphassanak vándoripari igazolványt; a titkos árúkereskedést az általános szabályok alá kell vonni; a szövetkezeti formában való szervezkedés előnyeire, főképen a bevásárlások és a hitelszerzés terén, a középosztály figyelmét rá kell irányítani, különösen hitelszövetkezetek alakítása actualis, hogy a középosztályba tartozók megfelelő kamatfizetés mellett juthassanak pénzhez.

Sch.

A hatósági és magánüzem egyesítése.

A népesség váratlan szaporodása és nagy tömegbe való összeverődése olyan gazdasági feladatok elé állította a községeket, a melyekre a városi statutumok megszerkesztésénél egy országban sem gondoltak. Maguk a községek hosszú időig idegenkedtek ezeknek a feladatoknak az átvállalásától, noha egyes vállalatok — mint például a közuti közlekedés, elektromos és gázművek — kifogástalan működésének közérdekű volta nyilvánvaló volt. Csak a legutóbbi évtizedekben, a mikor ezeknek

a vállalatoknak a kitűnő rentabilitása felkeltette a közérdeklődést, mutatkozott hajlandóság a városi képviselőkben ilyen üzemeket a községi igazgatás körébe vonni, a belőlük származó jelentékeny nyereséget a polgárság részére biztosítani és a különösen társadalompolitikai szempontból oly fontos tarifa- és árpolitika irányítását magukhoz ragadni. Megindult a közérdekű feladatokat teljesítő vállalatok communisálásának nehéz munkája, a mely súlyos pénzbeli áldozatok árán történt visszavásárlások és megváltások útján eredménynyel is járt.

Azonban rövid idő múlva új bajok jelentkeztek. Csak kevés vállalat bizonyult alkalmasnak a hatósági kezelésre és még azoknál is nehézségek merültek fel kiváltképen a személyes kérdések megoldása körül. A képviselőtestületek akarva-nemakarva, a változó többség befolyásának engedve, a munkabérvizonyok rendezése, munkabérmegállapítás és árszabások tekintetében egyes csoportokat, egyes kerületeket előnyben részesítettek, a mi érthető visszatetszést szült. Ezek a súlyos hibák, valamint a bürokratikus igazgatásnak és a speculáló kereskedőszellemnek nem megfelelő összekapcsolása gyakran a tiszta nyereség nagymérvű csökkenését eredményezte.

Megkíséreltek egyéb, szerződéses módokat a község és a magántőke eredményes együttműködésének biztosítására, nyereségrészesedést, elővételi jogot és az illetékek megszabására való befolyást kötöttek ki a községek számára, de még sem sikerült a communalis és capitalisticus érdekeket minden időkre, vagy csak hosszabb időre is harmóniába hozni egymással, mert a többek között a technika folytonos változása miatt ezeknek az érdekeknek az alakulását és így a harmónia előfeltételeit előre látni nem lehetett.

Kedvezőbb eredménynyel kecsegtetnek azok az alakulások, a melyekben a község és a magánvállalkozó egy közös üzemben együtt működnek. Ezekben az üzemekben egy új vállalati forma, a „vegyes gazdasági vállalat“ alakul ki, melynek lényege abban áll, hogy község csatlakozik olyan vállalatokhoz, a melyek az üzletvitel és a technikai színvonal tekintetében kifogástalanok és ezekkel egy új üzemi és kereseti társaságot alakít. Ez a vállalati forma módot ad egyrészt az üzleti szabadság teljes épségben tartására, másrészt a technikai újdonságok felhasználására és az üzemben részes község ellenőrzésével a közérdek is meg van óva.

Tekintettel azokra a fontos közérdekekre, a melyek ezeknek a „vegyes“ vállalatoknak kifogástalan működéséhez fűződnek, különös figyelmet kell fordítani a jogi formájukra. A legalkalmasabb forma a részvénytársaság és a korlátolt felelősségű társaság, a melyek a személyes kérdések és a vezetésre gyakorolt befolyás megosztásának helyes meg-

oldására a legtöbb lehetőséget nyújtják. Azonban nagy nehézségeket okoz az ezeknél a kereskedelemjogi társaságoknál szokásos többségi elv. Gyakorlati példák mutatják, hogy a többségi elv merev keresztülvitele s a kvantitatív többség hatalmának és akaratának minden körülhatárolás és ellensúlyozás nélkül való érvényesülése igen káros eredményeket szülhet. Ezeken a bajokon akar segíteni dr. Freund ministeriumi igazgató javaslata — a mint ezt a „Berliner Tageblatt“ szeptember 14-iki számában dr. Eckert, a kölni kereskedelmi főiskola tanára írja — és pedig a vegyes gazdasági vállalatoknak törvényhozási úton való szabályozásával. Dr. Freund a kereseti társaságokat hozzá akarja idomítani azokhoz a szükségletekhez, a melyek a községeknek vagy más kisebb, vagy szélesebbkörű érdekeket képviselő testületnek, egyesülésnek, közösségnek ilyen vállalatokhoz való csatlakozásából származnak. Erre a célra hozandó, külön törvénnyel egy átmeneti forma creálását hozza javaslatba a hatósági üzem és a tiszta magánüzem között, a melyet nem kötnek a hatósági szervezet bilincsei, a mely azonban a teljes szabadsággal érvényesülő kereskedő szellem és az előtérbe helyezett kereseti cél ellenére is garantiát nyújt a közérdek megóvására. A község vagy más testület részvétele az ilyen vállalat vezetésében bizonyos állásoknak — felügyelő-bizottsági tagság — a község vagy testület számára való fenntartásával, továbbá a többségnek közérdeket sértő határozatai esetére a testület részére biztosított beleszólási jog segítségével történik, a mely utóbbinak jogos vagy jogtalan gyakorlása felett egy választott bíróság végérvényesen dönt. A vállalkozó önzés korlátozására speciális intézkedéseket javasol dr. Freund, a melyek ebben a vállalati formában, az individualismust bizonyos mértékben összeolvasztanák a socialismussal.

Eckert kiemeli, hogy dr. Freund hosszú idő óta községi felügyelője a porosz belügyministeriumnak, a községi jog kitünő ismerője és a községi érdekek lelkes védelmezője; javaslata tehát minden körülmények között figyelmet érdemel. A község és a magániparvállalatok fenti értelemben vett kapcsolatának külön törvénnyel való előmozdítása és biztosítása különösen a gyengébb testületeknek nagy hasznára lenne, mert a szóban forgó kérdések megoldásába és a velök összefüggő közérdekű feladatok teljesítésébe igen gyakran a hatalmi politika is belejátszik. Az eszme és a javaslat egyelőre nem minden részletében világos; de kétségtelen, hogy a gyakorlat és a vitás pontoknak concret vizsgálata el fogja oszlatni a homályt. Czélszerűbb is először inkább homályosan, nagy vonalakkal megrajzolni egy jövőbeni intézmény képét, mint a részletes intézkedések egész halmazával előre megkötni és megzavarni az előre nem látható fejlődést.

Legújabb statisztikai adatok az Egyesült- Államok gazdasági viszonyairól.

A washingtoni statisztikai hivatal már földolgozta az 1910. április 5-én lefolytatott népszámlálás adatait s a legfőbb eredményeket három nemrég megjelent füzetben tette közzé. Ezek szerint az Egyesült-Államok összes népessége 93,402.800 ember, 15,977.000-el több, mint az 1900. népszámlálás alkalmával. A szaporulat 21-⁰/₀-ot tesz ki, a mivel szemben az 1890—1900. periodusban 20·7⁰/₀, a megelőző tíz éves periodusokban pedig, sorjában visszafelé, 25·5, 30·1, 22·6, 35·6, 35·9 stb. ⁰/₀ volt az emelkedés. A legutóljára említett adat felvételének ideje (1840—50) óta tehát csaknem állandó visszaesés tapasztalható az erős bevándorlási mozgalmak dacára is. A míg az 1790-től 1860-ig terjedő időközben a népesség önmagának az ¹/₃-szorosára szaporodott föl, addig 1860-tól 1890-ig már csak ¹/₄, végül a legutóbbi két évtizedben csak ¹/₅ a megfelelő szorzási tényező. Minthogy az egész fölmért terület 2,973.300 négyzetmérföldre terjed, a lakosság sűrűsége négyzetmérföldenként 30·9 ember (Angliában 619 ember). A népsűrűség azonban vidékenként nagyon változó s például az u. n. Middle Atlantic — a statistika szerint New-York, New-Yersey és Pennsylvania államok gyűjtőneve — az átlagtól föbb mint 600⁰/₀-os eltérést mutat (négyzetmérföldenként 193·2 ember). A százalékos emelkedés a legmagasabb volt a nyugati államokban (50⁰/₀), négy állam lakossága egyáltalán nem szaporodott.

A városi lakosság a vidéki népesség rovására terjeszkedett (vidék alatt értve a legföljebb 2.500 főt számláló helységeket). 1900-ban a városokban volt megtelepedve összesen 30,797.000 ember, az akkori összes népességnek (75,994.000) 40·5⁰/₀-a s ezzel szemben a vidéki lakosság létszáma 45,197.000 emberre, vagyis az összesség 59·5⁰/₀-ára rugott. 1910-ben a városok lakossága fölszaporodott 42,623.000 emberre s noha ugyanekkor a vidéken lakók száma is magasabb lett (49,349.000), százalékokban a városi lakosság az összes népességnek ma már 46·3 részét teszi ki, a vidéki ellenben csak 53·7 részét. Absolute tehát a vidéki népesség még mindig fölényben van, az összes népesség létszámához viszonyítva azonban fokozatosan átengedi positióját a városi tömegeknek. Ez utóbbiak 1880-ban az Egyesült-Államok emberanyagának még csak harmadrészét tették ki, 1910-ben már majdnem a felét. Természetesen a megoszlás e tekintetben sem egyenletes az egész nagy területen: New-York államban pl. a városi népesség az összes lakosság 75⁰/₀-át képviseli. Másfelől maga a városi lakosság is túlnyomó részben az u. n. „nagy városokban“ összpontosul. Ötven olyan városa van az

Egyesült-Államoknak, a melyben több mint 100.000 ember lakik és 179, a melyben a lakosság 25.000 és 100.000 ember közt ingadozik. Az előbbieket összes lakossága 20,302.000, az utóbbiaké 8,420.000 ember. A három legnagyobb, milliós város lakossága együttvéve (8,501.000 ember) az Egyesült-Államok népességének 9·2⁰/₀-át teszi ki.

A mezőgazdaság adatai a következők. Az Egyesült-Államok szárazföldi területe összesen 1.903,290 000 hold (1 hold = 4.000 m², 2¹/₂ hold = 1 hektár); a mezőgazdasági üzemek területe 878,798.000 hold, vagyis az összes területnek 46⁰/₀-a, nem egészen a fele. Ebből a szántóföldekre, legelőkre, gyümölcsösökre és a gazdasági épületek által elfoglalt területekre, vagyis az u. n. művelés alatt álló földekre (improved land) esik 478,452.000 hold, tehát a mezőgazdasági üzemek összes területének 54·4⁰/₀-a, az Egyesült-Államok egész területének negyedrésze. A mezőgazdasági üzemek többi területe erdőség. Az egyes gazdaságok (farmok) átlagos területe 138·1 hold, a miből 75·2 hold áll a fenti értelemben művelés alatt. A mezőgazdaság egész értéke 40.991,000.000 font sterling, vagyis 215 milliárd frank, kb. kétszer akkora, mint 1900-ban volt (20.439,900.000); ebből az összegből ²/₃ rész a föld értéke, ¹/₆ rész az épületeké s ¹/₆ rész a gépeké, illetőleg állatoké. A föld értékemelkedése a megelőző felvétel óta 118⁰/₀ (holdanként 15·57 font sterling helyett 32·40 font sterling); az épületeké 77·8⁰/₀, a mezőgazdasági gépeké 68·7⁰/₀, az állatoké 60·1⁰/₀. Egy farm átlagos mezőgazdasági értéke volt 1900-ban 3.563 font sterling (17·800 frank), 1910-ben 6.444 font sterling (32.200 frank), az emelkedés tehát 80·9⁰/₀. A mezőgazdasági üzemek száma és terjedelme sokkal lassabban növekedett, mint az össznépesség; számbeli fejlődésük még lépést tartott legalább a vidéki lakosságnak 10·9⁰/₀-os szaporodásával, a terület nagyobbodása azonban már csak 4·8⁰/₀, épen ezért az egyes farmok területe valamivel (8 holddal) csökkent. Ezzel szemben viszont az u. n. művelés alatt álló területek 15·4⁰/₀-kal nagyobbodtak, úgy hogy a kedvezőtlen arányszám a mezőgazdasági üzemek többi területeire (erdők) vonatkozik.

Az ipart illetőleg a statistika az 1909. adatokra támaszkodik. Megkülönböztet 264 iparágat, az 1904. felvétel 330 iparágával szemben, a mi jórészt statistika-technikai változásoknak a következménye. Ugyanez áll az ipartelepek számára vonatkozó adatok divergentiájáról is. Míg ugyanis 1879-ben a telepek száma volt 253.852, 1889-ben 355.405, 1899-ben 512.191, addig 1904-ben 216.180 és 1900-ben 268.491. Ebből az amerikai ipar nagy koncentrálására lehetne következtetni, de figyelembe kell venni, hogy az 1904. és a legutóbbi felvételek a költségek nagysága és az ellenőrzés nehézségei miatt nem terjeszkedtek ki azokra az ipari üzemekre, melyek gépek nélkül dolgoznak, illetőleg

évenként 500 font sterling értékű termelvényeket sem állítanak elő. Nem minősítették továbbá ezek a statisztikák iparnak az építőipart. Így aztán, ha az 1899-iki adatokat a későbbi felvételek szempontjaira reducáljuk, akkor 1899-ben 207.514 ipartelepét kapunk, 29·4⁰/₀-kal kevesebbet, mint ma.

Az Egyesült-Államok ipari fejlődését 1850-től 1910-ig feltünteti a következő táblázat:

Év	Tőke millió dollár	A munkások száma	Munkabérek	Nyersanyagok, félgyártmányok értéke	A termel- vények értéke	Tehát az ipari átalakítás értéke
				m i l l i ó d o l l á r		
1850 . . .	533	957.000	237	555	1.019	464
1860 . . .	1.009	1,311.000	379	1.031	1.885	854
1870 . . .	1.694	2,053.000	620	1.991	3.385	1.395
1880 . . .	1.790	2,732.000	948	3.397	5.369	1.973
1890 . . .	6.525	4,251.000	1.891	5.126	9.372	4 210
1900 . . .	8.975	4,712.000	2 008	6.576	11.407	4.831
1905 . . .	12.675	5,468,009	2.610	8 500	14.794	6.294
1910 . . .	18.428	6,615.000	3.427	12.142	20.672	8.530

A vállalatokba fektetett tőke eszerint 105⁰/₀-kal, a termelvények értéke pedig csak 81·2⁰/₀-kal szaporodott. Ha még leszámítjuk, hogy ugyanabban az időben a nyersanyagok és félgyártmányok értéke is 84·6⁰/₀-kal emelkedett, akkor az ipari átalakítás értéke 1910-ben csak mindössze 76·6⁰/₀-kal magasabb, mint volt 1900-ban. A munkások száma a legutóbbi évtizedben 40·4⁰/₀-kal szaporodott, a munkabérek összege 79·5⁰/₀-kal, az egy munkásra eső munkabér 81 dollárral (427 dollár helyett 508 dollár) vagyis 18·2⁰/₀-kal. A nyersanyagok és félgyártmányok költsége az összes termelési költségek 60—65·8⁰/₀-át teszi ki, a hivatalnokok és igazgatók fizetése a költségek 5⁰/₀-át, a munkabérek a költségek 16—18⁰/₀-át.

Az egyéni tulajdonban levő ipartelepek száma 1904-ben 113.946 volt, 1909-ben 140.605, munkásaik száma 765.000 ill. 805.000, a termelvények értéke 1.702,000.000 ill. 2.042,000.000 font sterling. A társas cégek tulajdonát képező vállalatok száma ugyanakkor 47.934 ill. 54.265 és ezek 841.000 ill. 795.000 (tehát újabban kevesebb) munkást foglalkoztattak. Gazdasági testületek (corporation) kezében van 69.501 ipartelep, 18.404-el több, mint 1904-ben, az összes ipartelepek negyedrésze. Ezek munkásainak száma 5,002.000 (1904-ben volt 3,862.000), az összes munkásság 75·6⁰/₀-a (1904-ben 70·6⁰/₀). Termelvényeik értéke 16.341 millió font sterling (1904-ben 10.914 millió), az összes termelvények értékének 79⁰/₀-a (1904-ben 73·7⁰/₀). Különösen egyes iparágakban, mint pl. a vaggongyártásban, ólomöntődékben stb. intézik a társas vállalatok

a termelés túlnyomó részét (50—90⁰/o-át); viszont pl. a női confectionban az egyéni vállalkozás formája dominál s a társasvállalatok termelvényeinek értéke az összes termelésnek csak alig 24⁰/o-át teszi ki.

Az egyenként 5.000 font sterlingnél kevesebbet termelő vállalatok száma 93.349 (1904-ben 71.147), munkásaik száma 142.400 (106.300), összes termelvényeik értéke 222 millió (176 millió) font sterling. Az egyenként 5.000—20.000 font sterlinget termelő vállalatok száma 87.000 (72.800), munkásaiké 470.000 (419.500), termelvényeik értéke 905 millió (751 millió) font sterling. Az Egyesült Államok összes ipartelepei által előállított termelvények értékének 43·8⁰/o-át, vagyis 9.653 millió font sterlinget termelnek azok a vállalatok, melyeknek productiója fejenként meghaladja az 1 millió font sterlinget. Ilyen vállalat volt 1904-ben több mint ezer; munkásaik száma összesen 2,015.000.

A most megjelent statistika 43 olyan iparágat sorol föl, melyeknek termelvényei egyenként 100 millió dollárnál nagyobb értékűek; ezekben az iparágakban évenként 16 milliárd értékű iparcikket állítanak elő, vagyis az egész termelés 77⁰/o-a ezekben az iparágakban folyik. A leg-hatalmasabbak a hústrust és conservgyártás 1.370 millió dollár értékű termeléssel, az öntő- és szerszámgyárak 1.228 millióval, a faipari gyárak 1.156 millióval, a vas- és aczélgyárak 986 millióval stb. Megjegyzendő azonban, hogy a termelvények értéke nem egészen pontos mértéke az illető vállalat ipari jelentőségének, mert pl. mindjárt a hústrust és a conservgyártás termelvényeinek értékéből 1.201 millió font sterling esik a nyersanyagok értékére, tehát csak 169 millió a tulajdonképeni ipari, átalakítási érték. Csakugyan a hústrust és a conservgyártás mindössze 90.000 munkást foglalkoztatnak, a faipar ellenben 695.000-et. Minthogy az egyes vállalatok termelése több iparágra is kiterjedhet (melléktermények stb.), a fenti statistika nem tekinthető egészen precisnek.

A gőz- és vízi erőműberendezések száma 408.472 (1904-ben 231.363) és ezek 18,680.000 lóerőt képviselnek (1904-ben 13,487.000-et). Elektromos telep üzemben van: 388.854 (1904-ben 73.119), 4·8 millió lóerővel (1904-ben 1·6 millió lóerővel). A gyapotipar 28·2 millió orsóval dolgozik (1904-ben 23·7 millióval), az egész textilipar 33·8 millióval (28·7 millióval). A gyapotiparban alkalmazott, nem kézzel hajtott szövőszekek száma 6,665.000 (1904-ben 5,598.000), az egész textiliparban az ilyen szövőszekek száma 8,254.000 (6,968.000). A czipőgyártás termelvényeinek értéke 513 millió font sterling, a gyártott czipők száma 247·6 millió, minden lakosra jut 2¹/₂ czipő.

Az iparban foglalkoztatott munkaerők száma 7,678.000; ebből férfi 6,162.000, nő 1,516.000. A tulajdonképeni munkások száma 6,615.000. 5,162.000 férfi (78⁰/o) és 1,290.000 nő (19·5⁰/o), vagyis tizenhatodik életévét

már betöltötte 6,452.000 munkás (97·5°/o); tizenhat évnél fiatalabb 162.000 munkás (2·5°/o) és pedig 89.700 fiu, 72.500 pedig leány. Az egyéni vállalkozók, cégtársak, igazgatók, hivatalnokok stb. száma körülbelül egy millió. Az összes munkások száma, mint már láttuk, 1900 óta 40·4°/o-kal szaporodott, a férfimunkások arányszáma az összes munkássághoz viszonyítva 0·9°/o-kal emelkedett, nők azonban aránylag épen annyian vannak munkában, mint tiz évvel ezelőtt. A 16 éven felüliek arányszáma 1899-ben volt 96·6, ma tehát 0·9°/o-kal magasabb, a 16 éven aluliaké ellenben ugyanennyivel alacsonyabb (1899-ben volt 3·4°/o). Az egyes iparágakban a munkásoknak kor és nem szerint való megoszlása igen széles határok között mozog; 22 iparágban pl. a gyermekmunka kelendősége erősen mutatkozik.

A nyugati államokban az ipari termelvények értékemelkedése aránylag nagyobb, pl. Texasban 1904-hez képest 81·3°/o, New-Yorkban ellenben csak 35·4. De absolut számokban még mindig a keleti államok, nevezetesen a Middle Atlantic államai az ipari centrumok. New-York államban pl. az ipari termelvények értéke 1904-hez képest 881 millió font sterlinggel emelkedett, Nevadában csak 8·8 millióval. A Middle Atlantic három államában 1.064 olyan ipari vállalat áll fön, a melyek egyenként 1 millió font sterlingnél többet termelnek.

Sch.

Japán kereskedelmi és fizetési mérlege 1911-ben.

A japáni kereskedelem az 1911-ik évben nem felelt meg a hozzáfüzött várakozásoknak. Sem a kivitel, sem a bevétel nem alakult kívánatos módon. A kivitel mintegy 11¹/₂ millió yennel apadt, a mivel szemben a bevétel majdnem ötven millióval emelkedett. Az utolsó év fokozott bevételét sokan az új vámtarifának tudják be. Ennek azonban ellen látszik mondani az a körülmény, hogy az import már 1910-ben is emelkedett majdnem 70 millióval, azaz az előző év bevételének 17¹/₂ százalékkal, míg a kivitel gyarapodása ugyanarra az időszakra nézve csak 45 milliót, azaz 11°/o-ot sem tesz. Egyáltalán az utolsó hat évben a kiviteli összeg 23 millió yennel, a beviteli azonban 95 millió yennel szaporodott.

A japán külkereskedelem adatai az 1906—1911. évekre nézve a következők:

	Kivitel	Bevétel
	y e n n e n	
1906	423,755.000	418,784.000
1907	432,413.000	494,467.000
1908	378,246.000	436,257.000
1909	413,113.000	394,199.000
1910	458,427.000	464,216.000
1911	447,044.000	513,573.000

A Koreára eső summák itt nincsenek felvéve. De ha az odaszóló 41 millió yenre rugó kivitel és az onnan az anyaországba való 16 millió yenes bevitel is számításba vesszük, ezek a viszonylag csekély tételek nem tudják az összképet lényegesen megváltoztatni.

Hogy pontos képet nyerhessünk az 1911-iki forgalmi évről, a nemesfémek ki- és bevitelét sem szabad szem elől téveszteni. A kiviteli többlet a bevittel szemben összesen 18 millió yent tett ki 24,398.000 yenes kivitel és 6,168.000 yenes bevitel mellett.

Ha figyelembe is veendő, hogy Japán kivitele 1911-ben a kínai forradalom következtében nagy mértékben szenvedett és normális esztendőben bizonyára néhány millióval magasabb lett volna, a statisztikai anyag mégis azt mutatja, hogy a Japánba való bevitel évenként állandóan emelkedik, míg a kivitel állandó, úgy, hogy Japán az utolsó két esztendőben, daczára a viszonylag elég jó terméseknek, passiv kereskedelmi mérleget mutat és sokan annak a valószínűségét hangoztatják, hogy ez a passivitás mind nagyobb mérvű leend.

Japán már megnyilott a világkereskedelem részére és ezen az úton már nem igen fordulhat meg. Mentül inkább érintkezik Amerikával és az európai államokkal, annál inkább rá van utalva az ezen termelő országokkal való cserére, annál nagyobb lesz az általa évenként importált árúk tömege. Kevés a kilátás arra, hogy az ipari termékek Japánba való bevitele — mert erről van főleg szó — megcsappanna. Ezt látni világosan az új vámtarifa életbeléptetése után is. Az új magas vámtételek nem tudják feltartóztatni a külföldi behozatalt, mert az országnak szüksége van az idegen árúkra. Bizonyára rövidesen képes lesz a japán ipar maga is bizonyos árucikkeket olcsón előállítani és ezek tekintetében magát a külföldtől függetleníteni. Ez azonban aligha lesz lényegesebb befolyással a bevitel tömegére. Az import hetven millióval emelkedett. Ha tehát helyre akar állítani az import és a kivitel egyensúlya, vagyis ha Japán activ kereskedelmi mérleget akar felmutatni, akkor nem lehet a bevitel mesterséges úton csökkenteni, hanem a kivitel kellene fokozni. Hogy ez a következő évek során elérhető-e, a statistika nyújt kimerítő felvilágosítást. Japán kivitele a következő tényezőkből áll:

	Millió yen
Nyerstermékek, (szén, rizs, réz, halzsír, bőrök stb.)	131
Selyem és selyemárúk	173
Tea	15
Egyéb mezőgazdasági termékek	25
Ipari termékek	103
Összesen	447

Ezek az adatok azt mutatják, hogy Japán háromnegyed részben mezőgazdasága termékeit, kis részben bányatermékeket és csak egynegyed részben exportál ipari termékeket. Ebből az következik, hogy kivitelének háromnegyed része évről-évre azonos marad, azaz az illető év terméseredményétől függ.

A Japán által exportált ipari termékek közül gyapotfonalak és gyapotárúk állanak legelső helyen. 75 millió yen értéket képviselnek. Az így fennmaradó 28 millió yen megoszlik: gyufa-, gyékényárúk, porcellán-, lakkárúk, ernyők, cukor-, papír-, kefe-, üvegárúk stb. efféle között. Mindmeggannyi olyan áru, a mely csak a keletázsiai piacokon, nevezetesen Kinában, részben Indiában, a Déltengeri szigeteken stb. nyer elhelyezést. Azok a nehézségek, a melyekkel a japán iparnak kell megküzdenie, javarészen ismeretesek. Ilyenek főleg: a vasérczek hiánya és a munkásviszonyok. Nyilvánvaló, hogy a japán ipar évről-évre emelkedik és hogy úgy mennyiségileg, mint pedig gyártás tekintetében minőségileg is halad. Még sem hihető, hogy ez a haladás a belátható időközön belül oly rohamosan történjék, hogy a következő években befolyásolná a birodalom exportszámait.

A japáni iparnak, a mely ma 103 millió yen értékű árut exportál, kellene, hogy termelését a jövő év folyamán megduplázza, hogy a kereskedelmi mérleg egyensúlyát helyreállítsa. Ily gyors fejlődés aligha fekszik a lehetőség körén belül. Inkább arra lehet számítani, hogy a bevétel a közeli években viszonylag nagyobb mértékben lendül fel, mint a milyenben a japán ipar fejlődik, úgy hogy a beviteli többlet a kivittel szemben még csak nagyobb lesz.

Japán fizetési mérlege is szenvedő. A pénzügyministerium kimutatása szerint a japáni külföldi államadósságok magassága, valamint a külföldön elhelyezett lokális és társasági kölcsönök kamatfizetéseikkel következőképen állanak:

	Az adósság magassága	A kamatok magassága
	y	e n
Külföldi államadósság	1.437,449.203	62,711.422
Lokális kölcsönök	176,313.875	8,859.617
Társasági kölcsönök	15,250.000	7,266.250
Összesen	1.765,013.078	78,872.109

Itt nincsenek felvéve azonban a japáni belső kölcsönök papirjai, a melyek külföldiek kezében vannak. Ha ezeket is beszámítjuk, akkor az évenként külföldi kezekhez jutó kamatok összege mintegy 80 millió yenre rugna. Alig tehető fel, hogy ezt az összeget akár csak megköze-

litő summa jutna japán alattvalók kezeihez idegen kölcsönök kamatjakepen. Ugyanigy áll a dolog az ipari vállalatokkal.

Az a külföldi tőke, a mely részvényekben és részjegyekben Japánban van befektetve, 1911 december végén 33 millió yent tett ki. Ebből 22 millió yen japáni és 11 millió külföldi társulatokban volt elhelyezve.

A Moszkva—Pekingi vasut.

Ama sok terv közül, a melyet a mult század derekán az orosz kormány elé terjesztettek és a melyeknek a célja az Oroszországnak a távol Kelettel való összeköttetése volt, akadt egy, a melynek az lett volna a célja, hogy egy orosz-szibériai vasut létesüljön Moszkva—Saratow, Semipalatinsk—Selenginsk—Peking között. Az orosz kormány azonban ezt a tervet nem fogadta el, hanem tudvalevőleg a szibériai vasutat lényegesen északibb vonalra helyezte át. Miután ennek az utóbbi vonalnak megépítése változhatatlanul elhatározott, eltűnt a másik terv a szintérről, mig rövid néhány év előtt ujból felmerült és legujabban, ha kissé változott formában is, nemcsak az orosz gazdasági élet köreiben képezi komoly megbeszélés tárgyát, hanem az orosz kormány legkomolyabb figyelmét is magára vonta.

A tervet részletesen ismertette a Grenzboten egyik nyári száma:¹⁾ „Kina, Russland und Europa“ czímen. Érdemes röviden ismertetni azokat a nagy terveket, a melyekkel Oroszországban foglalkoznak, mert a mennyiben megvalósulnának, rendkívül nagy jelentőségük volna a nyugati európai gazdasági életre.

A terv nagyjában a következő: Moszkvát és Pekinget a modern cultur embernek a gyorsaság, kényelem és pontosság iránt támasztott minden igényét kielégítendő vasuti vonallal úgy akarják összekötni, hogy a mintegy 7.000 kilométer hosszú moszkva—pekingi vonal körülbelül 4—5 nap alatt legyen megtehető. Az új vasut Moszkvától a Rjeszán kormányzóság északi részén majd a Vladimiri és Nisninowgorodi kerületek és Szimbirsken keresztül a Tólka-tó közelében vágná át az Uralt, innen egyenes vonalban szelné át a Kirgiz sivatagot Semipalatinsk felé és Sajsanks közelében lépné át a kínai határt. Onnan a vasut az Altáj heglánczaihoz a déli Mongolország sajátságaihoz és a kínai hegységhez alkalmalkozdva, Peking felé fordulna. Az építkezés költsége 800 millió rubelre, vagy pedig, tekintettel arra, hogy az ilyen számításoknál ren-

¹⁾ 1912. jun. 5-diki 23. szám.

desen nagy optimizmussal szoktak számítani, kereken 1 milliárd rubelre tehetők.

Bizonyos, hogy rendkívül megvesztegető gondolat két olyan birodalomnak szívét, mint a milyen Oroszország és Kína, elsőrendű, igazán teljesítésképes vasuttal összekötni. Bár a jövődőlés háládatlan dolog, annyit még is előre lehet mondani, hogy ha a tervezett vasut építkezési és igazgatási viszonyai mások, nevezetesen sokkal jobbak lesznek, mint a szibériai vasutói, akkor az új vasutból az lesz, a mi idősebb testvéréből nem lehetett: az európai kelet-ázsiai forgalom országútja. Kedvező a kilátásba vett vasutra, hogy magánvasut akar lenni, kedvező továbbá az is, hogy a távol Keletre vezető utat kerek 2.000 kilométerrel megrovidítik; kedvezőnek mondható végül a tervbe vett utvonal is. E helyen a részletekbe bocsátkozni nem lehet, mégis megjegyezhető, hogy a vasut az európai Oroszország gazdaságilag magasan álló legsűrűbb lakosságú részét vágná át, az ázsiai Oroszországban olyan területeken haladna keresztül, a melyek már ma is nagy gazdasági fontosságúak és a vasut által e tekintetben csak még nyerni fognak. Kevésbé kedvezően állnak a viszonyok a kínai határon túl, hol a vasutnak egyelőre oly területen kellene keresztül haladnia, melynek természetesen egyelőre még gazdasági jelentősége nincs. Ilyen vonalakkal természetesen az afféle vasutnak, a mely a szóbanforgó kiterjedéssel bír, többé-kevésbé számolnia kell. A Bagdad-vasut is, a melynek jövedelmezőségéről szakértői körökben meglehetősen általánosan meg vannak győződve, oly területeken fog áthaladni, melyek ezidőszerint pusztaságok és csak a távol jövőben belterjes, hosszú munka alapján fognak gazdasági jelentőségre vergődni.

Az egész tervnek következő gondolatmenet szolgál alapjául: Az olyan vasutnak, a mely rentabilis akar lenni, nem szabad görgő anyagát üresen futni hagyni, tehát jövet- és menet-árút kell szállítania. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha oly területeket köt össze, a melyek között olyan nagyságú árucserle lehetséges, a mely a vasuti építkezés tőkájének megfelel. Ama szándék, a mely e mondatban rejlik, t. i. terjedelmes transcontinentalis áruforgalmat teremteni, jó, csak az a kérdés, hogy meg is valósítható-e. A nagy tervnek egyelőre úgy műszaki, mint politikai nehézségek állják útját. Legnagyobb nehézség azonban mégis az, viszonylag rövid idő alatt előteremteni azt az áruforgalmat, a melyre a vasutnak szüksége van, hogy rentabilis legyen. Részletekben menő rentabilitás számítás természetesen akkor, a midőn az efféle terjedelmes tervek csak még kezdetleges állapotban vannak, nem adható. A számba jövő országok pontos beutazását és a vasuti szállításra alkalmas árúk minőségének és tömegének pontos vizsgálatát igényelné. Ilyen kutatások

eszközlése legközelebbi idő feladata lesz. Mégis lehet néhány támpontot találni e rentabilitás megállapítására.

Első sorban figyelembe veendő ama körülmény, hogy a vasut oly országba akar vezetni, mely ép most kezdi azokat a viszonyokat, a melyek benne évszázadok óta fennállottak, tövestől reformálni és olyan szervezetet létesíteni, a mely európai államokéhoz hasonló. Már pedig az olyan reform, a mely Kinában van tervbe véve, az oly megkövesedett cultura közepette és oly óriási terület és lakosság mellett nem valószínű, hogy nehéz válságok nélkül létesülhetne. Ez a válságos idő el fog mulni, ha nem is oly gyorsan, mint egyéb államokban. Megszűntével oly idő fog kezdődni Chinában, a melyben az ország politikai és gazdasági tekintetekben közeledni fog ama célokhoz, a melyeket ma tűzött ki magának, a midőn megkezdte a régiek lerombolását. A ma élők látták Japán fejlődését, a mely ország néhány évtizeden belül pédátlan felendülésre tekinthet vissza. Oly rendkívüli gyorsasággal, mint Japán, nem fog China haladni, ennek ellene szól lakosságának nagy száma. A mennyivel azonban China Japánhoz képest lassabban fejlődik, úgy vélik a hozzá értők, szoliditásban felül fogja mulni Japánt. Ha elképzeljük azokat a gazdasági következményeket, melyeket néhány száz millió ember felébredése vált ki; ha elképzeljük, hogy a gazdasági javaknak minő óriási tömegeire lesz szükség, egy ily nagy népnek az életigények viszonylag csekély emelkedéséből eredő szükségleteinek kielégítésére, arra az eredményre kell jutni, hogy China a jövőben óriási szerepet fog játszani. A japáni árúk mellett amerikai és európai javaknak kell majd a szükségleteket kielégíteni. A jövő új chinai vasutjának rentabilitását ezen szemszögletből kell vizsgálni. Figyelmet érdemelnek azon fejlődési lehetőségek is, a melyeket a vasut által átmetszendő területek nyújtanak. Joggal mutatnak rá a Kirgiz pusztaságra, melynek a vasut szempontjából figyelembe jövő része, úgy látszik, nevezetes ásványbőséget mutat. Ennek bányászása természetesen ipari telepeket kívánna meg, és olyan telepek keletkezését vonná maga után, a melyeket el kell látni. E mellett bővelkedik a terület mindennemű oly fajta termékben, a melyek közül egyik-másik jelentőséggel birhat a vasuti szállítás szempontjából.

Mindezekből látni való, hogy a tervezők a jövőbeli orosz-chinai vasut tekintetében nem kalandos álmokat szőnek, hanem reális talajon mozognak, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az orosz miniszterelnök kilátásba is helyezte, hogy a kormány az új vasut kamatgarantiáját átveszi.

A német érdekképviselések.

Tonelli Sándor: *Érdekképviselési politika Németországban*. Az Országos Ipar-egyesület kiadása. Budapest 1912. 8° (42.)

Az újabb gazdasági életben az érdekképviselési szervezetek egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert. Mint a közös érdekű vállalatok tömörülései egyre nagyobb befolyást gyakorolnak tagjaikra, a társadalomra és kormányokra egyaránt. Különösen Németország az az állam, a hol az érdekképviselések az utolsó harmincz év folyamán bizonyos területeken valóságos döntő jellegű tényezőkké váltak. Ezek fejlődéstörténetét egymáshoz való viszonyát és általános politikáját ismerteti Tonelli Sándornak most megjelent tanulmánya, a mely a Centralverbandnak a hetvenes években történt megalakulásától és az 1879. évi vámtarifa megalkotásától kezdve a Centralverband és Hansabund közötti összeütközésig végigmegy a német ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági érdekképviselések történetének valamennyi jelentősebb változásán. Magyar szempontból különösen a legutolsó évek történetének vázolója bir kiváló fontossággal, a mely beszámol a német érdekképviseléseknek vám- és kereskedelempolitikai kérdésekben történt állásfoglalásairól és a jövő kereskedelempolitikai periodus kilátásaira is kiterjeszkedik. A tanulmány elsősorban gyakorlati célokat szolgál, a magyar érdekképviselésekkel kívánja a német példákat megismertetni, lapjait haszonnal forgathatják azonban azok is, a kik általánosságban akarják az érdekképviselési politika céljait és eszközeit megismerni.

A socialis kérdés.

Wells H. G.: *The Labour Unrest*. Reprinted from „The Daily Mail.” 8. (32.)

A füzet a „Daily Mail“-ben megjelent cikksorozat lenyomata. A cikkekben Wells, a modern Anglia egyik legnépszerűbb regényírója, a ki azonban mint sociológus is nevet szerzett magának, a legutóbbi nagy angol munkásmozgalmakból kiindulva, teljesen új szempontokból vizsgálja a munkáskérdést. Szerinte a munkáskérdés az utolsó évek folyamán óriási változásokon ment át. Ma a tőke és munka közötti harcz nem csupán a nagyobb darab kenyérért és a több pihenésért vívott küzdelem, nem csupán anyagi kérdés, hanem sokkal inkább pszichológiai jelenség. A tömeg elvesztette bizalmát mindenben, a mi azelőtt állandónak, a dolgok természetes rendjének tünt fel, elvesztette bizalmát a gaz-

dasági rendszerben, a parlamentben, az államban és egyházban. Ezen a munkabérek egy, két vagy több shillinges emelésével változtatni nem lehet, itt csak a világfölfogás, az egész gazdasági rendszernek változása segíthet. A munkásosztálynak, mint bérért dolgozó osztálynak meg kell szünnie, hogy helyét egy egységes cooperatív működést kifejtő társadalom foglalja el. A milyen világos azonban Wells képzete a szükség-szerű változásról, oly kevésbé körvonalozott fölfogása az átalakulás módjáról, mikéntjéről. E ponton teljesen határozatlan, van benne valami Platoból és valami Marxból és szép szavakkal, a melyek mély emberi érzéseket árulnak el, csak áthidalja a valóság és álomkép közötti űrt. Füzete nem is mint szakszerű tanulmány érdemel figyelmet, hanem mint összegezése a jelenségeknek, vágyaknak, törekvéseknek, a melyek a munkástömegeket mozgatják. A kérdést nem oldja meg, de alkalmas arra, hogy suggestiókat ébresszen, a melyek a kérdést közelebb viszik a megoldáshoz.

9

A budapesti m. kir. államrendőrség 1911. évi jelentéséből.

A budapesti m. kir. államrendőrség 1911. évi jelentéséből a következő közgazdasági és socialpolitikai vonatkozású adatok emelhetők ki:

A minket e helyen első sorban érdeklő fejezet az, mely a *népesség forgalmának rendszetéről* szól. A rendőrségen fekvő adatok, melyek a megtörtént be- és kijelentéseket veszik alapul, nem tükrözhetik vissza ugyan teljesen elfogadhatóan a budapesti *idegenforgalmat*, megközelíthetőleg azonban mégis elég megbízható képet adnak. 1911-ben Budapesten 75.075 külföldi fordult meg. Egy-egy napra átlag 80 esik. Némi emelkedés tapasztalható az előző évekhez képest, de ez azért nagyon csekély szám. Az idegeneket legnagyobbbrészt kereskedelmi czélok vezetik ide, tehát szorosán vett idegenforgalomról szó sem lehet. Legrövidebb volt az idegenforgalom márcziusban és májusban. A mi a vidékiek budapesti forgalmát illeti, az arány az azelőtti évekhez képest meglehetősen egy maradt a mult évben is.

A mi a *lakásváltoztatást* illeti, kimutattatik, hogy az elmúlt évben 2,212.155 lakásváltoztatást jelentettek be 325.088-czal többet, mint az 1910. évben. Ebből az állandó lakosok lakásváltoztatására 1,540.337

esik. 234.776-tal több, mint 1910-ben, a mi nyilván a múlt évben is nagy arányban folytatott építkezéssel, lakástöbblettel s ezzel összefüggően a költözködési kedv fellendülésével magyarázható.

Az *útlevéllügy és kivándorlásról* szólván, kiemeli a jelentés, hogy 1911-ben kiállított összesen 4.488 útlevél, 158-czal kevesebb, mint az előző évben. Általános csökkenés mutatkozik e téren. Az 1907-ben kiállított útlevelek átlaga havonta volt 660, 1908-ban 440, 1909-ben 416, 1910-ben 387 és 1911-ben 367.

Ez a fokozatos csökkenés a jelentés szerint az egyre szigorúbb kivándorlási utasításoknak tudható be.

Az elmúlt évben egyébként útlevelet kért 3.157 férfi és 1.331 nő.

Kivándorlónak vallotta magát	942
Üzleti utazást mondott be	1.384
Munkát ment keresni	499
Egyéb célból utazott	1.633
Európára váltott útlevelet	2.572
Amerikába » »	929
Az egész világra szóló útlevelet	987

Az 1911. évben a rendőrség 2.957 esetben véleményezte a fővárosi tanácsnál *külföldieknek lakhatás iránti kérelmét*. 654-gyel kevesebbet, mint az 1910. évben. A letelepülők legnagyobb része a múlt évben Ausztriából és Németországból bevándorlott iparosokból, kereskedőkből, műszaki alkalmazottakból, továbbá galicziai munkásokból stb. állott.

A *közuti vasutakról* szóló adatok közül kiemelendők a következők. Az 1911-ben létesített új vonalak és hurokvágányok hossza 4.307 méter. A személyszállításról a következő táblázat nyújt áttekintést. Szállítottak személyeket:

	1911-ben	1910-zel szemben
Budapesti közuti	110,323.128	+ 9,967.050
Budapesti vill. városi	56,522.569	+ 11,357.858
Ferencz József földalatti	4,968.660	+ 800.972
B. U. R. vill.-vasut	8,800.736	+ 1,781.322
Svábhegyi fogasker.	338.291	+ 75.328
Budapest—budafoki h. é.	3,078.140	+ 302.437
Budapest—szentlőrinczi h. é.	7,830.714	+ 1,558.584

Az *automobilforgalom* nem terjed nyugot-európat általános méretekben. Az 1910-ben nyilvántartott 662 automobil 473-mal szaporodott. Ezek közül magánhasználatra szolgált 32 villamos, 884 benzin üzemű volt. Használatban volt 86 teher benzines szállító gépkocsi, 41 üzleti gépkocsi stb. Számozott *béerkocsi* forgalomban volt összesen 1.321, ebből egyfogatú 766, kétfogatú 455. Számozatlan kocsiforgalomban volt 959.

Teherkocsikra érvényes hajtási jogosítvány kiállított 1911-ben 6.685 darab. 1898-tól 1911-ig 47.347 jogosítványt törzskönyveltek.

A *hajózási forgalom* köréből figyelemreméltó adatok a következők:

A csavargözös részvénytársaság hajói 1911. évben 5,430.713 személyt szállítottak.

A lágymányosi kikötőben 105 uszály telett. A D. G. H. T. óbudai kikötőjében 301 jármű és egyéb uszó gépezet, hajózási segédeszköz nyert elhelyezést. Ezekből a D. G. H. T. sajátja 78 hajó, 194 üres, 19 terhes uszály. Idegen jármű itt 10 telett. Az ujpesti kir. kincstári kikötőben 22 gőzös, 135 uszály, 17 tutaj, kirakó, uszoda stb., együtt 217 jármű vonult be telelésre.

A hidak forgalmáról a következőket olvassuk a jelentésben 1911-ről:

Gyalog átkelt személyek száma	19,110.400
Kocsiúton kisebb teherrel és kerékpáron átkeltek száma	257.887
Áthajtott állatok és átvontatott kézi járművek . .	356.221
Átkelt fogatok, béerkocsik és társaskocsik, valamint szekerek	2,552.773

A közigazgatási rendszettel kapcsolatos ügyek közül említést érdemel az a körülmény, hogy a fővárosban különféle „boy“-vállalatok létesülésével a közszolgáipar évről-évre hanyatlik. Míg évekkel ezelőtt ezren feül volt a közszolgák létszáma, addig a múlt évben az 660-ra apadt le.

A *mozgóipar* terén figyelemreméltó körülmény, hogy 1911-ben 767 ószeres-igazolvány és rendszám volt forgalomban. A mozgókösörűsöket és esernyőjavítókat is a rendőrség tartotta nyilván. Mozgókösörűs volt 48, mozgó esernyőjavító 75.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgatóválasztmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatóválasztmánya 1912. évi október hó 25-én Gaál Jenő főrendiházi tag elnöklete alatt ülést tartott, melyen az igazgató jelentést tett az 1912/13. évi munkaprogramról. Ezen munkaprogram szerint a következő előadások lesznek megtartandók: 1. Dr. Ferenczi Imre: *A munkanélküliség és a nemzetközi munkásvándorlások*. 2. Matlekovits Sándor: *Az ipartörvény revíziója*. 3. Baumgarten Ferdinánd: *A vezérigazgató*. 4. Kovács Alajos: *A népszámlálás eredményeiről*. 5. Bud János dr.: *A drágaság statisztikai megvilágításban*. 6. Varró István dr.: *A kiel-i »Staatswissenschaftliches Institut«*. 7. Tonelli Sándor dr.: *Érdekképviselések*. 8. *Vizügyi vita*. (Kvassay Jenő tanulmánya kapcsán), s esetleg még 9. Kovács Gábor dr.: *Dzsbreczen város sociographiája*. 10. Méhely Kálmán: *Ipari szövetkezetek*. 11. Földes Béla dr.: *Három közgazdasági törvényről*.

Igazgató jelenti, hogy a *Drágaság* cz. kötet megjelent, s az igazgatóválasztmány régebbi határozata értelmében a Társaság tagjainak tag-illetményképen, ingyen meg fog küldetni.

Rendes tagokul felvételtek 1912. évi január hó 1.-i hatállyal: Balkányi Kálmán dr., Bánlaky Adorján, Borbély Kálmán dr., Dánér István dr., Farkas János, Gerevich Zoltán dr., Kenedi László dr., Kvassay Jenő, Laky Dezső, Marschan Géza dr., Molnár Hermann, Petheő Kálmán dr., Pogány Frigyes dr., Schreyer Jenő dr., Siebert Gyula, Sugár Ignác dr., Szabó Béla dr., Szekeres János dr., Szende Gyula, Szigeti Gyula dr., Teleki Pál gróf, Weiss Béla dr.

1913. évi január hó 1.-i hatállyal Gönczi Jenő dr., Nemes Ferencz dr., Lénárd Jenő.

Felolvasó ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság a Magyar Jogászegyesülettel és a Munkanélküliség Elleni Magyar Egyesülettel együttesen Földes Béla dr. egy. tanár, udv. tanácsos elnöklete alatt 1912. évi október hó 25-én este 1/27 órakor felolvasó ülést rendezett, melyen Ferenczi Imre dr. szfv. socialpolitikai szakelőadó *»A munkanélküliség és a nemzetközi munkásvándorlások«* czímmel előadást tartott. Az előadást nagyszámú és előkelő közönség hallgatta végig. Előadás után Elnök meleg szavakban fejezte ki elismerését és köszönetét előadónak érdekes és tartalmas előadásáért.

Az előadásról a Közgazdasági Szemle legközelebbi számában számolunk be.

Gazdasági vonatkozások Ausztria és Magyarország között.¹⁾

A magyar és az osztrák közéletben egyaránt tapasztalható jelenség, hogy mindkét állam közéletének túlnyomó részét a politika veszi igénybe, absorbeálja a legjobb erőket és különösen Magyarországon sajnos háttérbe szorítja az állami és gazdasági élet csaknem összes többi érdekeit. Ebből következik, hogy a közgazdaság úgy Ausztriában, sőt még nagyobb mértékben Magyarországon teljesen magára van hagyatva és saját erejére van utalva; az államhatalomnak mindkét országban más dolga van, semhogy sokat törődhetne a mezőgazdasággal, vagy még inkább az iparral és kereskedelemmel.

Ha ez igaz mindkét államra nézve egyenként, még igazabb, ha a kölcsönös vonatkozásokat vesszük tekintetbe, különösen mikor az iparról van szó. Ha egy kereskedelempolitikai periodus vége felé jár és közeledik az az időpont, mikor a gazdasági megegyezés kínos tárgyalásainak meg kell kezdődniök, ilyenkor kezd érdeklődés mutatkozni. A Magyarország és Ausztria közötti gazdasági viszony conserválása, a két országnak egymáshoz közelebb hozatala, a kapcsolat megerősítése, bizonyos viszonylatok érdekközösségének ápolása: ezekkel nem sokat törődik gazdaságpolitikánk. Ebben megegyezik úgy az állami, mint a magángazdasági politika. Mert ha igazságosak akarunk lenni az államhatalommal szemben, nyíltan be kell vallanunk, hogy az érdekelték is mindkét oldalon ugyanezt a gazdasági politikát üzik és látásuk horizontja csak a holnapi napig terjed — ez már nagyon nagy távolság nálunk — a holnapután azonban már nem éri el.

Valósággal úgy tűnik fel, hogy ez a rövidlátás karakteristikonja egész politikai életünknek, úgy az állami, mint a gazdasági politikának, különben nem foglalkoznánk szüntelenül — nemcsak külön-külön, hanem a kölcsönös vonatkozásoknál együtt is — kicsinyes részletkérdé-

---

¹⁾ Szerzőnek a „Verband der Industriellen des Kammerbezirks Prag“-ban 1912 november 22-én tartott előadásának fordítása.

sekkel, nem tépelődnénk szüntelenül azon, hogy miként érhetne el egyikünk vagy másikunk valamely kisebb vagy nagyobb előnyt a másik fölött, hanem első sorban azon nagy érdekeket állapítanánk meg, a melyek alkalmasak arra, hogy közelebb hozzanak bennünket egymáshoz, ezeknek megerősítésére törekednénk és ezzel kihuznánk a termékeny talajt azon apró mesterkedések alól, melyeket a bureaucratia mindkét oldalon népszerűség-hajhászás céljából oly ügyesen ki szokott a maga javára használni.

A közelmúltban — hogy egy gyakorlati esetre hivatkozzam — ismét egy nehezebb politikai kérdés volt közöttük eldöntendő, a mi elég gyakran elő szokott fordulni a két állam között. Nehézségek az egyik oldalon, elkedvetlenedés a másik oldalon. Végre úgy látszott, hogy megvan a megoldás, erre azonban egy kiváló osztrák államférfi megjegyezte: „Ausztria nehezen lesz ugyan ennek a megoldásnak megnyerhető, alkalmazásba vesszük azonban a már bevált rendszert, szidjuk Magyarországot, az ódiomot egészen rája háritjuk át és ez nem fogja eltéveszteni a hatását.“

Nehogy bárki egyoldalúsággal vádolhasson, hogy az ilyen tendenciákat csak Ausztriának irnék a rovására. Egyáltalán nem. Sietek megjegyezni, hogy csak véletlen, hogy az illető államférfi osztrák volt és a nehézségek Ausztriában jelentkeztek. Ugyanaz lett volna a helyzet, ha a nehézségek Magyarországon jelentkeztek volna, mert a hol arról van szó, hogy olcsó győzelmet arassunk a másíknak rovására, ott mindketten nagyon hamar megtaláljuk a számadásunkat.

A mit a politika és a burokratia cselekszik, azt cselekszik a gazdasági élet érdekeltjei is, sőt ezek talán még inkább, mert mig amazoknál csak olcsó népszerűségről van szó, ezeknél a vezérlő motívum az anyagi érdek. Itt azonban teljesen igaznak bizonyul a régi közmondás, hogy a fáktól nem látjuk az erdőt.

Tényleg ez az igazságot magában rejtő közmondás mintha csak a mi kölcsönös gazdasági vonatkozásaink számára teremtődött volna. Itt is az egyes vékonyabb vagy vastagabb fáktól nem látjuk azt a hatalmas erdőt, a melynek ápolása mindkét részről kölcsönös és vitális érdekünk volna. Ezeknek a kölcsönös gazdasági viszonyoknak megvilágítása az alábbi fejtegetéseknek a célja. Ezeket foglalja magában a jelen tanulmány: „*Gazdasági vonatkozások Ausztria és Magyarország között*“.

A tanulmány feladata annak megvilágítása, hogy a monarchia mindkét államának milyen nagy gazdasági érdekei vannak *a másik államban*; adatokat akar szolgáltatni annak megismeréséhez, hogy állami önállóságunk legrigorosusabb megóvása mellett is nemcsak politikailag vagyunk egymásra utalva, hogy Európa derekán nagy, erős, tekintélyes és ha

szükséges, félelmetes, nagyhatalmat is tudjunk alkotni, hanem hogy gazdasági önállóságunknak csonkítatlan fentartása mellett gazdaságilag is oly közel állunk egymáshoz, hogy gazdasági megerősödésünk kölcsönösen nagy érdeke mindkét államnak, sőt hogy gazdasági vonatkozások szempontjából oly erősen egymásra vagyunk utalva, mint a milyen nagy mértékben az a kultúrvilág más két államánál sehol sem fordul elő.

Az Ausztria és Magyarország közötti gazdasági vonatkozások tárgyalása és minden melléktekinet nélküli megvilágítása épen a jelen időpontban kétszeres fontosságú, mert ma közvetlenül egy új, az 1868 óta legnehezebb kereskedelempolitikai periodus előtt állunk. A ránk nézve legfontosabb külállamokkal megejtendő tárgyalásokat nemcsak egymás közötti tárgyalásoknak, hanem a kölcsönös viszonyra való meg egyezéseknek kell megelőzniök. E megegyezések pedig nem csupán kereskedelempolitikai természetűek, hanem pénzügyiek is, mert a közös jegybanknak szabadalma is tudvalevőleg a kereskedelmi szerződés érvényességi időtartamával egy időben jár le.

A kérdésnek kettős jelentősége épen abban áll, hogy egyrészt tisztán és bárminő mellékes szempontoktól menten kell látnunk, hogy milyen érdekeink vannak egymásban és egymással szemben, másrészt, hogy milyen érdekeket kell közösen harmadik államokkal szemben kifejezésre juttatni. Ha ez nem sikerül, — én azonban kizártnak tartom, hogy komoly szándék mellett ne sikerülhessen, — akkor ismétlődni fog, a mi már oly gyakran és legutóbb a most érvényben levő kereskedelmi szerződéseknél is megtörtént, hogy egymással szemben folytatott csete-paténkból harmadik tényezők fognak hasznot huzni.

Annak a szerencsétlen gazdasági politikának, hogy valamit csak azért ne tegyünk meg, vagy épen azért tegyünk meg, hogy a másiknak kárt okozzunk, még ha saját kárunkra szolgál is, vagy hogy a másikat ne juttassuk valamely előnyhöz, mert mi magunk abban az előnyben nem részesedhetünk, viszonyaink józan mérlegelése mellett megismétlődni nem szabad.

A gazdasági viszonyok természete hozza magával, hogy Ausztria és Magyarország között mindig voltak és lesznek eltérő érdekek. A kérdés csak az, hogy mely érdekek a nagyobbak: azok-e, a melyek egymástól eltérnek, vagy azok, a melyek közösek és egymást tulajdonképen kiegészítik? A kérdés az, hogy a specialis érdekek, tekintettel a közös érdekekre, nem volnának-e kölcsönös jóindulattal szintén kielégíthetők?

Nagyobbszabású politika úgy általánosságban, mint különösen a gazdasági téren mindkét államnak és így a monarchiának is hasznára válnék, a melyre nézve nem lehet közömbös, hogy két állam vállvetve

áll-e a többiekkel küzdelemben, vagy pedig egymásközötti küzdelemben egymást és ezzel egyúttal a monarchia tekintélyét is gyengíti.

Ebből a szempontból a gazdasági és kereskedelmi politika fontos tényezője a nagyhatalmi politikának; ez az a viszony, a mely a két állam gazdasági politikája és a monarchia nagyhatalmi állása között fennáll.

E kis kitérés után előre kell bocsátanom, hogy a tárgyalandó kérdés megvilágítására meglehetősen nagy számszerű anyag igénybevételéhez kellett folyamodnom. Noha ez az áttekintést némileg megnehezíti, elkerülhetetlennek tartottam ezt az eljárást azért, mert gazdasági kérdések tárgyalásánál csak pontos vagy legalább megközelítően pontos szám adatok felsorolásával lehet a kívánt eredményeket megállapítani.

Az alábbi meglehetősen terjedelmes számszerű anyagot három főcsoportban szándékozom tárgyalni; e főcsoportok: *a közbenső forgalom*, vagyis a monarchia két államának az árucserében való érdekeltisége; *a kölcsönös pénzügyi érdekeltség* a másik állam gazdasági életében; továbbá *a forgalmi viszonyokban* — ha szabad ezt a kifejezést használnom — *jelentkező kölcsönös érdekeltség*. E három főcsoporthoz csatlakoznak a gazdasági élet kisebb területei, a melyek azonban a tárgyalás során el nem mellőzhetők.

* * *

Ismertetésem során első sorban az ugynevezett *közbenső forgalomra* kívánok kiterjeszkedni.

Az Ausztria és Magyarország közötti árucseré olyan arányokat tüntet fel, a melyekre más két kulturállamnál példát nem találunk. Ausztriának Magyarországra irányuló kivitele az 1901—1910. közötti évtized átlagában 1.110,052.237 koronára rugott, Magyarországnak Ausztriába irányuló kivitele pedig 1.076,300.567 koronára. Ezen átlagokat alapul véve, Ausztriának összes exportjából a magyar kivitelre esett 36·10/0, Magyarországnak kiviteléből pedig az osztrák kivitelre 72·60/0.

Hogy a két államnak e téren jelentkező gazdasági kapcsolatát egész horderejében megítélhessük, tudnunk kellene, hogy egyik állam termelésének mekkora részét absorbeálja a másik államnak a fogyasztása. Sajnos, erre vonatkozólag úgyszólván minden adat hiányzik és ez mindössze néhány magyar terménynél mutatható ki. Így például, tudjuk, hogy 1910-ben 242·4 millió korona értékű gabonakivitelünk a magyar termelésnek mintegy 120/0-át, az 1906—1910. évek átlagában 57·1 millió

koronára rugó borkivitelünk a magyar bortermelésnek mintegy 30⁰/₀-át képviselte; 205 millió koronára rugó lisztkivitelünk pedig az úgynevezett kereskedelmi malmok termelésének körülbelül 43⁰/₀-ára rugott.

Más teljesen megbízható adatok e tekintetben, sajnos, nem állnak rendelkezésünkre és azért arra kell szoritkoznunk, hogy a viszonyt, a mely a legfontosabb kiviteli cikkek összes kivitele és a Magyarországra, illetőleg Ausztriába irányuló kivitel között fennáll, megállapítsuk.

Hogy a hosszadalmasságot elkerüljem, e megállapításoknál kizárólag a legfontosabb cikkekre szoritkozom. A közölt szám adatok 1910-re vonatkoznak.

Ausztria legfontosabb kiviteli cikkét Magyarországra a pamut-szövetek alkotják; Ausztriának 244·3 millió korona értékű kiviteléből Magyarországra irányult 193·6 millió = 79·3⁰/₀;

gyapjúárúk összes kivitele 199 millió korona, ebből Magyarországra 142·2 millió = 70·4⁰/₀;

vasárúk összes kivitele 102 millió, ebből Magyarországra 64 millió = 69·6⁰/₀;

kikészített bőrkivitel összesen 75·6 millió, ebből Magyarországra 56·4 millió = 74·6⁰/₀;

gépek összes kivitele 85·4 millió, ebből Magyarországra 55·4 millió = 64·8⁰/₀;

confectionált ruhák összes kivitele 82·5 millió, ebből Magyarországra 47·2 millió = 57·3⁰/₀;

bőrárúk összes kivitele 84·2 millió, ebből Magyarországra 35·6 millió = 41·8⁰/₀;

pamutfonalak összes kivitele 36·6 millió, ebből Magyarországra 34 millió = 93⁰/₀;

fehéreneműek összes kivitele 36 millió, ebből Magyarországra 27 millió = 73·9⁰/₀;

selyemszövetek összes kivitele 31·2 millió, ebből Magyarországra 26·6 millió = 85·1⁰/₀;

összes egyéb kivitel 1.521·2 millió, ebből Magyarországra 715 millió = 46·7⁰/₀;

a kerek számban 2·5 milliárdra rugó összes osztrák kivitelből pedig Magyarországra irányult 44·2⁰/₀.

Hogyan alakul ezzel szemben az Ausztriába irányuló magyar kivitel?

Magyarország legfontosabb kiviteli cikke a gabona, melynek 256·5 millió értékű kiviteléből Ausztriába irányult 242·4 millió = 94·5⁰/₀;

összes lisztkivitel 210·5 millió, ebből Ausztriába 196·4 millió = 93·3⁰/₀;

összes szarvasmarhakivitel 177·8 millió, ebből Ausztriába 155·3 millió = 87·3⁰/₀;

összes sertéskivitel 97·45 millió, ebből Ausztriába 97·4 millió = 99·9⁰/₀;

összes borkivitel 40 millió, ebből Ausztriába 37·1 millió = 92·8⁰/₀;

összes zsirkivitel 42·5 millió, ebből Ausztriába 36·2 millió = 85·2⁰/₀;

összes baromfikivitel 34·3 millió, ebből Ausztriába 22·6 millió = 65·9⁰/₀;

összes kivitel pamutszövetekben 24·7 millió, ebből Ausztriába 20·4 millió = 82·5⁰/₀;

összes ló kivitel 36·3 millió, ebből Ausztriába 17·5 millió = 48·4⁰/₀;

összes bőrkivitel 26·8, ebből Ausztriába 19·6 millió = 73·1⁰/₀;

összes egyéb kivitel 769·5 millió, ebből Ausztriába 434·7 millió = 56·5⁰/₀;

a kerek számban 1·7 milliárdra rugó összes magyar kivitelből pedig Ausztriába irányult 74·6⁰/₀.

Ezen számok azt bizonyítják, hogy mindkét állam termelésének a saját szükségletét meghaladó része a tekintetbe jöhető legfontosabb cikkeknel túlnyomóan a másik állam piacára van utalva és ennek a piacnak megszorítása vagy még inkább elvesztése mindkét félre nézve — ezt nyomatékosan kívánom hangsúlyozni — különböző szempontokból nagyon súlyos következtetéseket vonhatna maga után.

A kölcsönös viszonyok vizsgálatánál kétségtelennek látszik, hogy a mai nehéz termelési viszonyok, az élelmiszerek rendkívüli megdrágulása és a beszerzésük körül mutatkozó nehézségek, valamint az általános húsinség mellett, a ki ezeket a cikkeket termeli, nélkülözhetetlenségénél fogva pillanatnyilag kedvezőbb helyzetben van, mint az ipari termelő, minthogy a legtöbb iparcikkben a termelés és vele együtt a verseny nagyobb, mint valaha.

A kereskedelempolitikai szemlélődések azonban, bármily csábítóknak látszanának is, az áruforgalommal való kapcsolatuknál fogva, nem képezik tulajdonképeni fejtegetésem tárgyát. Épen azért az áruforgalomban fennálló vonatkozásokat illetőleg csak arra a megjegyzésre szorítok, hogy gazdasági szempontból az exportáló államra nézve egyáltalán nem közömbös, hogy az 1·3—1·4 milliárd koronára rugó csaknem egyenlő nagyságú végösszeget iparcikkek vagy nyerstermények teszik-e.

Az áruforgalmi viszonyok vizsgálatánál azonban ki kell terjeszkedni még egy másik körülményre, a mely szintén meglehetősen nagyfontosságú. Ez a körülmény az, hogy egyik államnak a másik államba irányuló csekélyebb értékű kivitele utóbbi arra képesíti, hogy viszont ugyanazon

czikkben nagyobb értékű árúkat exportálhasson. Ez a körülmény csak a Magyarországból Ausztriába irányuló viszonylatban van meg. Mert bár Magyarországnak a Balkánra irányuló exportja is nagyrészt Ausztriából importált árúkból áll, ez a kivitel nem eshetik az említett szempont alá, minthogy itt maguk a behozott árúk vitetnek ki, míg a Magyarországból Ausztriába bevitt egyes cikkek ott fogyasztásra kerülnek, ezek helyett pedig a jobb minőségű osztrák árú kerül a külföldre.

Ezt illetőleg elegendő csak példaként három cikkre, az árpára, szarvasmarhára és baromfira utalnunk, melyekben Ausztria behozatala 1910-ben 211·2 millióra rugott, a mivel szemben azonban 106 millió korona értékű ugyanilyen árút vitt ki nyugat felé. Önmagukban ezek a kiviteli adatok természetesen semmit sem bizonyítanak, bizonyításra csak az egységárak alkalmasak. Ezek az egységárak pedig azt mutatják, hogy míg Magyarország az Ausztriába irányuló kivitelben árpánál métermázsánként 16·8, baromfinál 148·2, szarvasmarhánál pedig 399·8 koronás átlagárát ért el, addig Ausztriának nyugati kivitelénél az átlagárak már 19·2, illetőleg 154·2 és 500·5 koronára emelkedtek. Bizonyítéka ez annak, hogy itt nem ugyanarról az árúról, hanem egyenesen a magasabb értékű export számára előállított más árúról van szó.

Az áruforgalom ismertetésének keretén belül szükségesnek látszik még, hogy egész röviden néhány szóban arról a viszonyról is megemlékezzünk, a mely a két állam között olyan árúk elvámolását illetőleg fennáll, a melyek nem azon állam számára vannak rendelve, a melyben tényleg elvámoltatnak.

Az itt felsorolt adatok szintén 1910-re vonatkoznak.

Ausztriát illetőleg e szempontból csak két cikk jöhet tekintetbe, a buza és tengeri. A monarchia mindkét államába behozott buzának értéke 55·8 millió koronára, a tengerié pedig 8·4 millióra rugott. Ebből az osztrák fogyasztásra esett 21·3 millió, illetőleg 8·1 millió korona. A magyar határon eszközölt elvámolás az összes vámkülföldi eredetű osztrák fogyasztásnak 9·5, illetőleg 2·2⁰/₀-ra rugott.

Magyarországot illetőleg már több cikk jön tekintetbe, közöttük elsősorban a kávé. A 20·7 millióra rugó magyar behozatalnál 13·1 millió Ausztriából jön be, borsnál 1·4 millióból 1·0, fügénél 1·5 millióból 1·2, citromnál 1·2 millióból 0·7, takarmányrépamagoknál pedig 2·3 millióból 2·1. E magyar fogyasztásra szánt árúknál tehát Ausztriában vámolatott el: a kávéból 63·1⁰/₀, a borsból 71·4⁰/₀, a fügéből 78·9⁰/₀, a citromból 53·5⁰/₀, a takarmányrépamagokból pedig 75⁰/₀.

Esetleg felvetheti azonban valaki a kérdést, hogy az árúk elvámolásának milyen jelentősége van a gazdasági viszonyokra, mikor a vámbevételek az állam jövedelmét alkotják? Erre a kérdésre a válasz

nagyon könnyű. A jelentősége az, hogy az egyik állam fogyasztásának szükségleteit csak a másik állam kereskedelmének igénybevételével fedezheti és hogy vámkülföldi behozatalát illetőleg sincsen a termeléssel közvetlen kapcsolatban, hanem függőségi viszonyban van a közvetítő állammal szemben és így a közvetítő kereskedelemnek haszna is ennek az államnak közgazdasága javára esik.

E szempontból még meg kell jegyeznünk azt is, hogy a Magyarországra irányuló osztrák ipari exportnak igen tekintélyes része szintén vámkülföldi eredetű, tétel szerint azonban e továbbkivitel nagysága meg nem állapítható. Magyarországnak Ausztriába irányuló ilyen természetű kivitele ellenben igen csekély és említést alig érdemel.

* * *

Az eddig elmondottakban körülbelül utaltunk mindarra, a mi a fejtegetéseink elején három csoport közül az elsőre vonatkozik. A második csoport, mint szintén említettük, a két államnak *a másik állam gazdasági életében való kölcsönös pénzügyi érdekelttségét* foglalja magában. Itt különösen az képezi fejtegetésünk tárgyát, hogy milyen mértékben és terjedelemben van Ausztria Magyarországon és megfordítva Magyarország Ausztriában pénzügyileg érdekelve? Egyike ez a legnehezebb kérdéseknek, minthogy a megfelelő anyag csak nehezen vagy egyáltalán nem szerezhető meg, és így csaknem kizárólag becslésekre vagyunk utalva.

Ott, ahol a statistika a következtetések számára nem nyújt alapot — sajnos, ezen complexum túlnyomó részénél ez az eset áll fenn — pénzvilágunk és gazdasági életünk legelső tekintélyeinek becslését kértem ki. Minthogy a becslések ugyanazon kérdésre vonatkozólag több oldalról is megtétettek, az ellenőrzés önmagától adódott. Mint minden becslésnél, természetesen itt sem lehet pontos számokról szó. Módosítások akár felfelé, akár lefelé előfordulhatnak. Bizonyos azonban, hogy a felsorolandó adatok a valóságtól nagyon nem térnek el.

Az alábbi számok helyes értelmezése szempontjából ezt szükségesnek láttam előrebocsátani.

Ha a kölcsönös pénzügyi érdekelttség kérdését tesszük vizsgálat tárgyává, elsősorban az állampapírok, másodsorban a magánértékek, jelesen az egyes intézetek zálogleveleinek elhelyezését kell megállapítani.

Vegyük elsősorban az *állampapírokat*. 1911 végén a magyar állam-adósságok összege kereken 5·8 milliárd koronára rugott. Ennek az összegnek nagyobb része a külföldön van elhelyezve és magára az országra

körülbelül 40°/o esik. A külföldre eső 60°/o-ból 1911 végén osztrák kezekben volt körülbelül 1·3—1·4 milliárd, szóval Ausztria csaknem másfél milliárd koronára rugó tekintélyes összeggel hitelezője a magyar államnak. Ha tekintetbe vesszük azokat az összegeket is, a melyeket a magyar állam adósságainak törlesztésében és kamataiban évenként Ausztriának fizet, 1911-re vonatkozólag — az úgynevezett egységes államadósságot beleértve — 116,074.418 koronára rugó összeget kapunk.

Még nagyobb mértékben van Ausztria Magyarországon magyar intézetek zálogleveleinél érdekelve. Az egész kibocsátott magyar záloglevélállomány 1911 végén 3·3 milliárd koronára rugott. Ebből ugyanazon időpontban osztrák kezekben volt körülbelül 1·1—1·2 milliárd.

Mig tehát állampapírjainknak ma csupán 20°/o-a van Ausztriában elhelyezve, — régebben a százalékszám 30°/o fölé is emelkedett, — a záloglevelek tulajdonában való érdekeltség a 33°/o-ot is meghaladja.

Ha ezzel szemben arra a kérdésre keresünk választ, mekkora e tételekben Magyarországnak Ausztriával való érdekeltsége, csak nagyon szerény összegekre bukkanunk. A megkérdezett szakférfiak egybevágó véleménye szerint összes ilyen érdekeltségünk a 100 millió koronát nem haladja meg. Különösen megemlítendő, hogy 1910 végén összesen csak 25 millió koronára rugó ilyen érték volt a magyar pénzüintézetek birtokában.

Ezek után áttérhetünk annak vizsgálatára, hogy az osztrák tőke milyen mértékben van a magyar *vasutaknál* érdekelve.

Ez az érdekeltség szintén meglehetősen erős.

Elsősorban tekintetbe jönnek az úgynevezett közös vasutak, a melyek közül már csak kettő van meg. Másodsorban az egyes helyi érdekű vasutaknál, végezetül pedig az egyes intézetek vasuti obligatióinál való érdekeltség. A közös vasutak közül elsősorban az államosított és már csak névlegesen vasút gyanánt szereplő Osztrák-Magyar Államvasutársaság jön tekintetbe, a melynek államosításáért a magyar állam még 367,515.318 korona tőkével tartozik, a mely összeg évente 19,200.000 koronával törlesztetik. Megemlítendő itt, hogy ebbe az összegbe a társaságnak 240.000 katasztrális holdra kiterjedő uradalmi, továbbá a rajtuk levő bánya- és ipartelepek, a melyek a múlt évben 17.000 személyt foglalkoztattak és a melyeknek értékét kereken 40 millió koronára teszik, nincsenek belefoglalva. Ezek az uradalmak, bányák és ipartelepek ma is a társaság tulajdonában vannak.

Másik igen tekintélyes tételt alkotnak a Cs. kir. szab. Déli Vasut Társaság magyar vonalaira eső 267,754.942 korona értékű részvények és kötvények, továbbá a mohács—pécsi vasútnak ugyanazon pénzcso-

port tulajdonában levő 17,507.885 korona értékű részvényei. Ha ezekhez hozzászámítjuk a Kassa-oderbergi vasút magyar vonalára eső 222,342.000 korona értékű kötvényt és részvényt, — a 2,300.000 koronára rugó függő adósságot is beleértve, — mindent összefoglalva, Ausztriának a közös vasutak magyarországi vonalain való érdekeltsége 875,120.905 koronában állapítható meg.

Az adatok pontossága érdekében szükségesnek látjuk megemlíteni, hogy ez az összeg egész terjedelmében nem írható Ausztria javára, mert tudvalevőleg az államvasúttársaságnál és a déli vasút kötvényeinél Franciaország és Svájc is erősen van érdekelve. És az ezekre eső összegek szükségképen levonásba helyezendők. Sajnos, ezek az összegek pontosan nem voltak megállapíthatók és épen ezért a levonandó összeget illetőleg becslésre kell szoritkoznunk. Azt hiszem azonban, nem tévedek tulságosan és megközelítem a valóságot, ha az említett két társaságnál ezt a részesedést 25°/o-ra teszem, mely esetben Ausztriának érdekeltsége a magyar fővasutaknál körülbelül 400 millió koronára rúg.

Ehhez jönnek azonban a helyi érdekű vasutak is, a melyeknél az osztrák érdekeltség 15—20 millió koronára tehető és végül a vasuti papirokat kibocsátó bankok, illetve társulatok kötvényei, melyeknek az 1911 végén felállott 130,500.000 koronányi összegből körülbelül 60—70 millió eshetett Ausztriára.

Ausztria tehát ezen becslések szerint 1911 végén körülbelül 475—500 millió koronával volt a magyar vasutaknál érdekelve, a mi mindenesetre igen tekintélyes mértékű részesedésnek tekintendő. Ezzel szemben Magyarországnak az osztrák vasutaknál anyagi érdekeltsége egyáltalán nincs és így e 475—500 millió koronával ellenkövetelés egyáltalában nem áll szemben.

Az osztrák tőkének további érdekeltségét találjuk abban a szoros viszonyban, a mely az osztrák pénzüzetek és magyar vállalatok között a váltóleszámitolás és visszleszámitolás formájában fennáll. Ez is csak egyoldalú kapcsolat a két állam között, mert Magyarország állandóan pénzsűkében lévén, gazdasági életében idegen tőkére van utalva, mindig mint adós szerepel, a nélkül, hogy abba a helyzetbe juthasson, hogy komolyan hitelezője lehessen Ausztriának vagy a külföldnek.

A Magyarország javára Ausztriában eszközölt *leszámitolás* és *visszleszámitolás*, szóval az osztrák tőkének a magyar kereskedelmi élet megtermékenyítésében való közreműködése sokkal csekélyebb azonban, mint általánosságban hiszik. Ez a tétel egybehangzó becslések szerint nem haladja meg az évi 500 millió koronát. Természetesen az Osztrák-magyar bank mint közös intézet itt nincs tekintetbe véve, minthogy a

jegybankot, a mely egyformán áll egyik és másik állam érdekeinek szolgálatában és nem folytathat egyoldalú pénzügyi vagy gazdasági politikát, a két állam kölcsönös gazdasági viszonylatainak tárgyalásából ki kellett kapcsolni.

A tőkeérdekeltség csoportjához tartoznak a kölcsönös *árúhitelek*, a melyek a rendkívül élénk egymás közötti kereskedelemnek következei és a melyek megmagyarázzák, hogy a magyar kereskedelem vámkülföldi árukban is miért nem törekszik közvetlen összeköttetésekre, hanem megmarad az Ausztriától való függőségben. A gazdasági életben a hitel játsza a legfontosabb szerepet és ezt illetőleg a helyzet a termelőre nézve olykor kedvezőtlenebbül alakul. Csak az úgynevezett hosszúlejáratú eladásokra kell utalnunk, a melyek Ausztriában egyes szakmáknak már súlyos gondokat okoztak. Olyan kérdés ez, a mely természetesen csak maguk az érdekeltek által volna szabályozható, minden állami beavatkozás kizárásával. Ha voltak is egyes érdekeltek, a kik szívesen vették volna e tekintetben az állami segítséget igénybe, az illetők valószínűleg nem voltak tisztában vele, hogy milyen veszedelmet jelenthet a gazdasági életre nézve, ha az államhatalomnak a gazdasági élet benső organismusában olyan jogok biztosítatnak, melyek korábban vagy később nagyon veszedelmes befolyások formájában jelentkeznének. Az állami beavatkozás ugyanis köztudomásulag a magán tevékenységre sohasem hat előmozdítólag, hanem mindig akadályokat gördít az útjába.

A Magyarország által igénybevett évről-évre fennálló és az állandóan emelkedő fogyasztás következtében növekvő tendenciát feltüntető árúhitelt beavatott magyar kereskedelmi és bankkörökben legalább 400 millió koronára becsülik, melylyel szemben Magyarországnak az Ausztriával való forgalomban nyújtott árúhitele legfeljebb 100 millió koronára becsülhető.

Mint ismeretes, az osztrák pénzügyintézetek Ausztrián kívül is foglalkoznak *jelzálogkölcsön-üzletekkel*. Ezen üzletek számára Magyarország kiterjedt és mindinkább intenzívebbé váló mezőgazdaságával, valamint rohamosan, csaknem amerikai arányokban fejlődő fővárosával nagyon hálás talajt nyújt.

1911 végén Magyarország névleges jelzálogmegterhelése 3·8 milliárd koronára rugott. Ezt az összeget névlegesnek kell tekinteni, mert az adósság évről-évre amortisáltatik, az amortisatiós összegek azonban időközben nem jutnak kifejezésre, csak a teljes törlesztés után. Így az egész összeg tényleg nem áll fenn.

E jelzálogkölcsönökben az osztrák intézetek körülbelül 240—250 millió koronával vannak érdekelve, míg a magyar intézetek osztrák

jelzálogkölcsonei körülbelül 25—30 millió koronára rugnak. E tétel leginkább bécsi házakra adott jelzálogkölcsonökből áll.

E csoportban külön kell még két tétellel foglalkoznunk, a melyeknek jelentősége, minthogy a gazdasági életet közvetlenül érinti, igen nagy. E tételek alá tartoznak a *pénzintézetek* és az *ipar*, utóbbiba a bányászatot és kohászatot is beleértve.

E két tételnél a kapcsolatok kölcsönössége már erősebben kifejezésre jut, mint az eddig tárgyalt csoportoknál, mert ezeket illetőleg nemcsak Ausztria van Magyarországon érdekelve, hanem Magyarországnak ausztriai érdekeltsége is meglehetősen jelentékeny.

A két oldalra eső érdekeltség megközelítő pontosságú becslése szerint Ausztria a magyarországi pénzintézeteknél körülbelül 150—160 millió korona értékű részvénytulajdonnal van érdekelve, a magyar iparba pedig legalább 350—400 millió értékű tőkét fektetett bele, viszont Magyarország a különböző osztrák részvénytársaságoknál kerekszám 200 millió koronával lehet érdekelve.

Az ipart illetőleg a rendelkezésünkre álló adatok alapján kísérletet tettem az egyes főcsoportok viszonyainak ilyen szempontból való megvilágítására és a következő eredményeket sikerült megállapítanom:

A vas- és fémiparban az osztrák tőke 15 nagyobb vállalatnál van érdekelve, mintegy 100—110 millió koronával;

a textiliparban 28 gyárnál körülbelül 70—80 millióval;

a kémiai iparban szintén 28 gyárnál mintegy 70—75 millióval;

a gépgyártásban 20 gyárnál mintegy 40—45 millióval;

az élelmezési iparban 12 gyárnál — főként cukorgyárak — mintegy 40 millióval;

a papiriparban 8 gyárnál körülbelül 10—12 millióval és

a többi iparágakban 15 gyárnál körülbelül 25—30 millióval.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez összeállításban csak a nagyobb vállalatok vétettek figyelembe és a számításoknál csak a befektetett tőkék, az üzemi tőke azonban nem. Az üzemi tőkének az összege — nagyon alacsonyan felvéve — legalább a befektetett tőkének felére tehető.

Hasonlóképen nem vétettek figyelembe ezen összeállításban a bányászat és kohászat, a melynek osztrák érdekeltsége, azt hiszem, túlzás nélkül 100—120 millió koronára becsülhető.

Ausztria érdekeltsége a magyar pénzintézeteknél általánosan ismeretes; csaknem az összes nagyobb pénzintézeteknél és idetartozó vállalatoknál találkozunk kisebb vagy nagyobb osztrák érdekeltséggel, számos nagyobb intézet főrészvényesei Ausztriában vannak, ujabban pedig nagy osztrák intézetek mind gyakrabban létesítenek közvetlen alapításokat,

fiókokat Magyarországon úgy, hogy e tétel összege, ha 150 millió koronára teszszük, inkább alacsonynak, mint magasnak tekinthető.

A mi a magyar ipart, bányászatot és kohászatot illeti, régóta nem titok, hogy különösen az utolsó tizenöt év óta az osztrák tőke, vállalkozói szellem és szaktudás milyen szerepet játszik benne. Azt hiszem, jogom van e tekintetben saját szerény közreműködéseimre is hivatkozni, mint a kinek sikerült az osztrák iparnak és az osztrák tőkének figyelmét fokozott mértékben a magyar iparra irányítani és új szilárd kapcsolatokat teremteni, a melyek a két állam gazdasági vonatkozásait még szorosabbra fűzik. Ezek a kapcsolatok pedig, ha csak mesterségesen meg nem lazítják őket, véleményem szerint alkalmasak arra, hogy a két állam között újabb, az eddiginél sokkal üdvösebb viszonyt teremtsenek.

Az eddig elmondottakban főbb vonásokban utalás történt mindarra, a mi a monarchia két államának kölcsönös pénzügyi viszonylataira tartozik. Ezt kellene követnie a mérleg felállításának. Ettől azonban, minthogy a felsorolt adatok önmagukban utalnak az eredményekre, bizvást el lehet tekinteni és az összegyűjtött anyag számszerű consequentiáinak levonását is mellőzni lehet.

Csak még egy pontra kívánok itt utalni a két állam fizetési mérlegének összeállítására, melynek adatai azonban, sajnos, nem a legújabbak, hanem 1905-re vonatkoznak.

Egy kiváló magyar szerző Magyarország fizetési mérlegének felállításánál arra az eredményre jutott, hogy mi mérlegünket évente körülbelül 400 millió korona passivával zárjuk le. Ebből az összeállításból kivéve az Ausztriára vonatkozó adatokat, melyek szerint Magyarország Ausztriának évenként kamatokban — állampapírok, záloglevelek, vasúti értékek, jelzálogkölcsönök, részvényosztalékok és kereskedelmi váltók után — kereken 234 koronát fizet, viszont Ausztria Magyarországnak ugyanezen címeken 72 milliót szolgáltat, kiderül, hogy Magyarország évenként 162 millió koronával passiv Ausztriával szemben.

E megállapítással egyúttal be is fejezhetjük az ezen csoportra vonatkozó fejtegetéseket.

* * *

A tárgyalandó gazdasági vonatkozások harmadik csoportját a *közlekedés* alkotja, a *vasúti forgalom*, a *folyam- és tengerhajózás* és a *postai forgalom*.

Itt — a posta kivételével — természetesen nincs akkora összegekről szó, mint a kölcsönös áruforgalomnál, vagy a pénzügyi viszonyoknál. Itt csak azok a szolgáltatások jönnek tekintetbe, a melyeket az egyik állam közlekedési intézményei a másik állam gazda-

sági érdekeinek tesznek, és azok az előnyök, a melyek e révén mindkét államnak javára válnak.

A vasutaknál elsősorban a kölcsönös vámkülföldi forgalom jön tekintetbe, vagyis a nyugatra irányuló magyar és keletre irányuló osztrák kivitel, továbbá azok az előnyök, a melyeket a vasutigazgatások egymásnak nyújtanak és a melyeket megállapodásaik révén harmadik államokkal szemben hasznukra tudnak fordítani.

A mi a vámkülföldi kitvitelt, tehát az ámeneti fuvarozásokat illeti, tudvalevőleg a két állam között fennálló kereskedelmi szerződésben 1917 végéig a tarifák kölcsönös megkötöttsége állapított meg. Mindkét államvasút kötelezte magát, hogy a másik államnak azon árúforgalma számára, a mely az ő vonalain keresztül egy harmadik államba irányul, a közvetlen tarifák megállapításához minden egyes esetben hozzájárul; a legfontosabb kiviteli cikkekre vonatkozólag pedig kölcsönösen megkötött tarifatételekben egyeztek meg.

Ez a rendszabály minden tekintetben czélszerűnek bizonyult és hozzájárult a kölcsönös forgalom emelkedéséhez.

A vasutigazgatóságok közötti szorosabb kapcsolatnak egy további előnye — igaz, hogy a jelen esetben csak Ausztria javára — abban mutatkozik, hogy a magyar államvasutak a Balkán-államokba irányuló osztrák exportot, az úgynevezett keleti egységtételek engedélyezésével mozdítják elő. Noha nem lehet tagadni, hogy a Balkánra irányuló osztrák export nagyrészt a hajózás útján bonyolítottatik le, a melyre nézve az osztrák ipartermékek az alulról gabonát és más nyersterményeket szállító hajóknál szivesen látott és jövedelmező ellenkező irányú fuvart jelentenek, bizonyos, hogy az olcsóbb, a helyi tarifák ingadozásaitól független fuvardíjtételek mindazon nagyszámú esetekben, mikor a viziút nem megfelelő, vagy az év nagy részében nem használható, a gazdasági életre nagy haszonnal járnak. Ugyanez az érdeke megvan Magyarországnak is — bár csekélyebb mértékben — a nyugatra irányuló forgalomnál.

Ezek a kedvezmények az osztrák balkáni exportra nézve az 1911. év statisztikai adatai alapján 1,285.661 q árúforgalomnál kerekszám 300.000 korona fuvardíjmérséklést jelentettek. Ugyanezen időtartam alatt az osztrák államvasutak által az Ausztrián keresztülmenő magyar nyersterményexport számára nyújtott kedvezmények 1,290.780 q árúnál körülbelül 200.000 korona ellenszolgáltatást eredményeztek.

Ezeken az egymást csaknem kiegyenlítő kedvezményeken kívül még egy viszonylatot kell tekintetbe vennünk, a mely azonban már e kedvezményeknél sokkal nagyobb jelentőségű. Ezen viszonylat abban áll, hogy a két állam vasuti igazgatásai, hogy a balkáni vasutak részéről a

tekintetbe jöhető osztrák és magyar kiviteli cikkek részére kedvezményeket érthessenek el, a Balkán államok terményeinek átmenő forgalma számára messzemenő kedvezményeket engedélyeznek. A dolog természetéből folyik azonban, hogy a balkáni vasutak részéről nyújtott kedvezmények a tulnyomóan nagyobb osztrák kivitel mellett nagyobb mértékben jelentenek hasznot az osztrák iparra nézve. Más oldalról a balkáni gabona, szilva és tojás, tehát tulajdonképpen olyan cikkek számára, a melyek Magyarországból is nagyobb mértékben exportáltak, a magyar államvasutak, noha ezáltal saját exportérdekeikkel jönnek összeütközésbe, messzemenő kedvezményeket engedélyeznek és jelenleg Szerbia, Bulgária és Törökország terményeit az átmeneti forgalomban olcsóbban szállítják, mint a magyar terményeket a kivitelben. E kedvezmény pénzürtéke 1911-ben a magyar államvasutaknál körülbelül 500.000 koronára rugott. A Balkán államok által nyújtott ellenszolgáltatás, vagyis az osztrák és magyar kivitel kedvezményezése megközelítőleg ugyanakkora lehetett.

Ha ezek az összegek csekélyek is, mégis azt bizonyítják, hogy egyrészt a két állam gazdasági kapcsolatai a vasuti forgalom terén nagyon erősek, másrészt pedig — és ennek dokumentálása a jelen fejtegetések során a legfontosabb — eklatáns példáját szolgáltatja annak, hogy a két állam gazdasági összekapcsolódása révén olyan előnyök érhetőek el, a melyek megszerzésére külön-külön képtelenek volnának.

A vasuti forgalommal kapcsolatban hivatkoznunk kell a *folyamhajózás* egyes adataira is, természetesen csak olyan mértékben, a melyben azok kölcsönös gazdasági viszonylatainkra vonatkoznak. Ezalatt elsősorban az osztrák Duna-hajózásnak a magyar forgalomban és a magyar forgalomnak az osztrák hajózásban való érdekeltsége értendő.

Itt nem vagyunk egy év eredményeire utalva, minthogy az 1906—1910. évek átlagszámái is rendelkezésünkre állanak, a melyek mindenestre biztosabb alapokat nyújtanak a további következtetések számára.

Mindenekelőtt az összes magyar hajózási forgalmat kell tekintetbe venni. Ez a forgalom az említett öt év átlagában évi 3,863.000 tonnára rugott, ebből osztrák hajók 2,109.000 tonnát fuvaroztak, vagyis az összes áruforgalomnak 54·6⁰/o-át. Így az osztrák hajózás az egész magyar forgalomnak több mint felét látta el.

E ténynek jelentősége még inkább növekszik, ha a lebonyolított kölcsönös forgalom között vonunk párhuzamot. E szempontból különösen három társaság jön tekintetbe. Magyar részről a m. kir. folyam- és tengerhajózási részvénytársaság, osztrák részről az Első cs. kir. szab. dunagőzhajózási társaság és a szintén osztrák kezekben levő Délnémet dunahajózási társaság.

Az 1906—1910. év átlagában az említett magyar társaság forgalma évenként 775.000 tonnára és 362 millió tonnakilométerre rugott; ebből 267·3 ezer tonna = 34·5⁰/₀ és 25·6 millió tonnakilométer = 7·1⁰/₀ esett az osztrák forgalomra.

Ezzel szemben a Dunagőzhajózási társaság összes árúforgalma 2,217.000 tonnára és 1.076 millió tonnakilométerre rugott, a miből a magyar forgalomra esett az árú 83·8⁰/₀-a és $\bar{a}$ tonnakilométerek 67·6¹/₀-a. A Délnémet dunahajózási társaságnál, a mely forgalmát csak tonnakilométerekben mutatja ki, 155 millió tonnakilométerből 87·1⁰/₀ esett a magyar forgalomra.

Ha tehát az egész dunai forgalmat egységes alapon, vagyis tonnakilométerek alapján hasonlítjuk össze, Magyarország az osztrák viziforgalomban összes forgalmának csak 7·1⁰/₀-ával van érdekelve, míg az osztrák társaságok forgalmuk 61·8⁰/₀-át nyerik Magyarországból.

Ezek után áttérhetünk a közlekedésügy harmadik csoportjának, a *tengerhajózásnak* ismertetésére, a mely gazdasági életünknek csaknem egyetlen területe, a hol a két állam alig van versenyben egymással és a hol az érdekek mezejének legnagyobb részén örvendetes megegyezés volt elérhető, azon az alapon, hogy a két állam illető intézményei egymást ugyszólván kiegészítik. Keletre irányuló tengerhajózási szolgálatunkat tudvalevőleg Ausztria, nyugoti részét pedig Magyarország látja el. A megállapodások alól csak a parthajózás képez kivételt. Míg ugyanis az osztrák és magyar érdekek a nagy tengerhajózásnál egymást leginkább kiegészítik, a parthajózásnál egymástól eltérnek, minek következtében ezen a téren a közeledés vagy még inkább megegyezés nem jöhetett létre. A parthajózást illetőleg Triestnek érdekei Fiume érdekeitől teljesen eltérnek. Emellett Fiume a parti forgalom szempontjából sokkal kedvezőbben fekszik, a mi a versenyt elkerülhetlenné teszi, noha a személyforgalmat illetőleg egy olyan megegyezés, a mely mindkét félre haszonnal jár, nagyon könnyen el volna képzelhető.

Egészen másként alakul a helyzet a nagy tengerhajózásnál. Magyarországot érdekei túlnyomóan nyugatra utalják; tömegtermékei oda irányulnak. Ezzel szemben Ausztriának nagy érdekei túlnyomóan a keleten vannak, a hova ipari termékeit exportálja és a honnan ipara számára a nyersterményeket beszerzi.

Világos, hogy míg a forgalom ilyen megosztása mellett a két állam gazdasági szükségletei aránylag csekély állami hozzájárulással kielégíthetők, — e hozzájárulásoknál természetesen az államok mindegyike nem csupán saját közigazdaságának, hanem a másik állam közigazdaságának is szolgálatot tesz, tehát tökéletes kölcsönösség áll fenn, — a verseny

ha erre a térre átvitetnék, céltalanságán kívül óriási áldozatokat is kívánna az államok részéről. Emellett pedig külön-külön a két állam gyenge volna, hogy a nyugati és keleti szolgálat számára egyaránt megfelelő vállalatokkal rendelkezék, nem tudná azokat kellően kihasználni, a mi feltétlenül a két állam szolgáltatásainak kölcsönös meggyengítésére vezetne.

A fennálló hajózási megegyezés tarifális tekintetben olyan előnyöket biztosít mindkét államnak, a milyenek máskülönben elérhetők nem volnának. Eléggé ismeretes, hogy a tengerhajózás legutóbbi igen kedvező conjuncturalis viszonyai 100%-ot is meghaladó általános tarifaemelésekre vezettek. Ezzel szemben a mi tarifáink annyiban meg vannak kötve, hogy a trieszti tarifák ugyanazon relációban nem lehetnek magasabbak, mint a fiumeiek, vagyis egyik állam tarifális tekintetben mindig ugyanazokat az előnyöket élvezi, mint a másik, a mi máskülönben nem volna elérhető.

Ez a barátságos viszony, a mely különben már évtizedek óta zavartalanul fennáll, lehetővé teszi, hogy mindkét irányban megfelelően legyünk képviselve. És ha félmillió tonnás hajóállományunk együttevve sincsen fele olyan nagy, mint Olaszország kereskedelmi flottája vagy alig éri el Spanyolország kereskedelmi flottájának állományát: milyen volna a helyzetünk, ha ilyen viszonyok mellett még egymással harcban állanánk!

Felvethetjük ezek után a kérdést, hogy mit jelent a forgalomnak ez a megosztása a két termelő területre nézve, illetőleg hogyan állunk itt egymással szemben? Átlagos eredmény megállapítása céljából először az 1906—1910. éveket veszem tekintetbe, azután ezekkel szembeállítom az 1910. év eredményeit.

Az említett évek átlagában az osztrák Lloyd magyar kikötőből 1,543.515 q árut fuvarozott el; csaknem ugyanannyit, 1,419.757 q-t fuvarozott az Adria osztrák kikötőből. A mi tehát a mennyiségeket illeti, lényeges különbség nem mutatkozik.

Ha azonban e kölcsönös forgalom részleteire térünk át, gazdasági kapcsolatunk szempontjából nagyon tanulságos megfigyeléseket tehetünk.

1910-ben Triesztnak Magyarországból érkezett áruforgalma 986.113 q-ra és 27.241 darabra rugott 47 millió korona értékben, Magyarországra irányuló forgalma pedig 896.831 q-ra 54 millió korona értékben. Trieszt tengeri kivitelében a magyar hajózás 93.542 q-val és 4·5 millió korona értékkel, behozatalában pedig 9.867 q-val és 570.000 korona értékkel volt képviselve.

Ezzel szemben Fiume 1,685.486 q és 34·2 millió korona értékű vasuti forgalmat bonyolított le Ausztriából és 914.288 q-t 29·5 millió

korona értékben Ausztriába. Fiume tengeri forgalmában Ausztria a kivitelnél 1,276.987 q-val és 34·2 millió koronával részesedett, a behozatalnál pedig 999.112 q-val és 24·5 millió koronával.

Ha e forgalmat a két kikötő összes tengeri forgalmával vetjük egybe, akkor kitűnik, hogy:

Fiume összes tengeri forgalma 15,244.088 q-ra rugott és ebből a Lloyd 1,660.078 q-t, vagyis 10·9⁰/₀-ot látott el, a mi a Lloyd összes forgalmának 12·6⁰/₀-ával egyenlő;

Trieszt összes tengeri forgalma 29,092.272 q-ra rugott és ebből az Adria 1,328.128 q-t, vagyis 4·6⁰/₀-ot látott el, a mi az Adria összes forgalmának 14·2⁰/₀ ával egyenlő.

Minthogy azonban az Adria a dalmát kikötőket is érinti, a helyes százalékszámot csak akkor kapjuk meg, ha az Adriának ezen osztrák forgalomban való érdekelttségét is tekintetbe vesszük, a mely esetben az összes osztrák tengeri forgalomból 1,455.350 q, vagyis 3·65⁰/₀ esik az Adriára, a mi azonban már az Adria összes forgalmának 15·5⁰/₀-ára rug.

És hogy mennyire igaz, hogy még együtt is a legfontosabb viszonylatokban nagy állami áldozatokkal milyen nehezen tudunk egy hajóvonalat *jól* fenntartani, — ez esetben Ausztria hozza a nagyobb áldozatot, — arra a Suez-csatornán túlmenő kikötőkkel való forgalom elegendő bizonyítékot nyújt. E tekintetben az 1911. évet, mint forgalmi szempontból kitűnőt, veszem például. E kikötőkbe a Lloyd összesen 1,163.165 q-t szállított, a melyből 453.855 q-t Fiumében hajóztak be. Itt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy e forgalomban maga a cukorkivitel 391.605 q-ra rug és a cukorexport olyan ingadozásoknak van alávetve, a melyek két egymást követő év alatt 79–80⁰/₀-ot is elérnek.

A hajózási viszonyok ismertetése után áttérhetünk a gazdasági életnek egy másik mezejére, a mely szorosan a közlekedésügyhöz kapcsolódik. Ez a *postai forgalom*.

A postai forgalom egyike a legalkalmasabb tényezőknek, a melyek segítségével két állam gazdasági kapcsolatát meg lehet itélni, minthogy a gazdasági élet legfinomabb árnyalatai is kifejezésre jutnak benne. A két állam közötti postaforgalomnak ismertetése éppen azért a legérdekesebb anyagot szolgáltatja a fejtegetéseim céljául felállított feladat további megvilágításához. Természetszerűleg itt nem szükséges az egész postai forgalom adataira kiterjeszkednünk, hanem csak azokra, a melyeknek akár önmagukban, akár a két állam közötti viszony szempontjából nagyobb jelentőségük van. A felsorolt adatok 1910-re vonatkoznak.

A mi szempontunkból legnagyobb jelentőséget a postacsomag-forgalomnak kell tulajdonítanunk. Magyarországból Ausztriába szállítottak

55.779 q összsúlyú postacsomagot 29·6 millió korona értékben. Ezzel szemben Ausztriából 246.939 q súlyú postacsomag érkezett Magyarországra 213·4 millió korona értékben, vagyis súlyban az osztrák küldemények négy és félszeresen, értékben pedig hétszeresen meghaladták a magyar eredetűeket.

Ha ezeket az adatokat az összes külföldi postacsomag-forgalom adataival összehasonlítjuk, akkor azt látjuk, hogy Magyarország 271·5 millió K postacsomag-behozatalából 213·4 millió esett Ausztriára, 41·1 millió korona kiviteléből pedig Ausztriába irányult 29·6 millió korona.

Érdekes adatokat tüntetnek fel az utánvételes küldemények is és szintén bepillantást engednek a két állam közötti viszonyokba. 1910-ben 1,805.284 küldemény érkezett Ausztriából Magyarországra 43 millió korona utánvételi összeggel, míg ellenkező irányban 672.286 küldemény utánvételi összege csak 7·6 millióra rúgott. Míg az egyik irányban a küldemények átlagos összege 24 korona volt, a másik irányban alig rúgott ennek felére.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a postacsomag-forgalom értékei már a tárgyalt közbenső forgalom számadataiban is bent foglaltattak, miért is ezek az összegek önálló értékek gyanánt nem tekinthetők és csak a gazdasági kapcsolat megvilágítására szolgálhatnak.

Sokkal egyenletesebb a két állam közötti közvetlen pénzforgalom. Postautalványokon és pénzeslevelekben 143 millió koronával nagyobb összeg irányult Magyarországból Ausztriába, mint megfordítva. Míg ugyanis a magyar küldemények összege 1.914 millió korona volt, az osztrák küldeményeké 1.771 millióra rúgott. Lényeges különbséget csak az egy pénzeslevélre eső összegek tüntetnek fel. Míg ugyanis az Ausztriából érkezett 190.996 pénzeslevélre 1.621 milliónyi igen tekintélyes összeg esett, addig a Magyarországból Ausztriába irányuló forgalomban az 1.682 milliónyi, vagyis 60 millióval nagyobb összeg mindössze 87.464 pénzeslevél között oszlott meg.

A fenti összegbe a postatakarékpénztári forgalom nincsen belevéve. Ausztriából Magyarországra a postatakarékpénztár útján átutaltatott 42,857.150 korona, Magyarországból Ausztriába 409,714.027 korona.

A Magyarországból a külföldre irányuló postatakarékpénztári forgalom 429,525.024 koronára rúgott, ebből Ausztriára esett 409,714.027 korona, vagyis 95·30%; külföldről Magyarországra érkezett a postatakarékpénztár útján 46,777.363 korona, ebből osztrák eredetű volt 42,857.150 korona, vagyis 91·60%.

Ugyanezen viszonylatokban az osztrák postatakarékpénztár a következő adatokat mutatja: A postatakarékpénztár útján Ausztriából a külföldre utaltatott 137,557.962 korona, ebből Magyarországra 39,555.792 korona,

vagyis 28·7⁰/₀; a külföldről Ausztriába érkezett 248,537.446 korona, ebből magyar származású volt 178,255 580 korona, vagyis 71·7⁰/₀. Ez összegekbe azonban az osztrák postatakarékpénztárnak giro-forgalma az osztrák-magyar bankkal nincs beleértve, ez önmagában 442,124.621 korona.

Mig azonban a két állam pénzforgalma ezt a képet mutatja, az áruminták forgalma hozzá teljesen fordított viszonyban áll, a mi természetes következése a két állam eltérő termelési viszonyainak. Magyarországból Ausztriába küldtek 896.612, Ausztriából Magyarországra 1,403.616 árumintát.

A postai forgalomnál ki kell terjeszkednünk még a táviróforgalom és hirlapstatisztika adataira is. Az első illusztrálja a két állam közötti forgalmat, az utóbbiból egy újabb passivum derül ki Magyarország rovására és bizonyítja, hogy milyen nagy tere van az osztrák sajtónak Magyarországon.

A távirati forgalom egyik irányban sem mutat fel lényeges különbséget. Magyarországra érkezett Ausztriából 1,483.437 távirat, Ausztriába Magyarországból 1,567.994; a nem egészen százezer darabra rúgó eltérésnek nincs gyakorlati jelentősége.

A mi azonban a hirlapforgalmat illeti, Ausztriába ment 5.818.451 darab, Ausztriából pedig érkezett 19,145.167 darab. Utóbbi számnak nagy jelentőségét akkor érthetjük meg, ha az egész magyar hirlapforgalommal szembeállítjuk, mely esetben kiderül, hogy a magyar ujságok postai forgalma magában az országban kereken 166 millió darab volt és ezzel szemben Ausztriából 19 millió darabnál több érkezett.

A két állam közötti postai forgalom számadatainak a gazdasági szempontból való jelentőségének vizsgálata után bizonyára nem érdektelen a pénzügyi eredmények megállapítása a két postaigazgatás szempontjából, természetesen csak az egymás közötti forgalomra vonatkozólag, értvén ez alatt a két államnak a postai forgalomból egymással szemben felmerülő követeléseit.

1911 végén az egymás közötti postautalvány-forgalomból Ausztriának 230,950.366 korona követelése volt Magyarországon, Magyarországnak ellenben csak 150,810.694 korona követelése volt Ausztriával szemben; a postacsomag-forgalomért — a nemzetközi forgalmat is beleértve — Magyarország javára állt Ausztriával szemben 6,613.337 korona, Ausztria javára állt csupán 2,142.577 korona; végül távirati illetékekért — 1910 júliusától 1911 júliusáig számítva — Magyarország követelt Ausztriától 1,139.944 koronát, Ausztria pedig Magyarországtól 759.519 koronát.

A fentiekben a gazdasági kapcsolatok három főcsoportjára terjesztünk ki; marad még ezek után két csekélyebb jelentőségű mezeje a gazdasági életnek, a hol azonban szintén erős kapcsolatokra bukkanunk.

Ezek az *idegenforgalom* és a kölcsönös *érdekeltség a másik állam földbirtokában*.

Köztudomásulag az idegenforgalom, mindenütt, a hol nagyobb arányokat ölt, erős tényezője a gazdasági életnek. Sajnos, az egyes osztrák tartományok nagy természeti szépségei mellett is Ausztriában nincs kellően kifejlődve, Magyarországon pedig, a szintén nagy természeti szépségek mellett is, alig érdemel említést.

Positiv adatok az idegenforgalmat illetőleg sem Ausztriában, sem Magyarországon nincsenek, még kevésbé van azonban megbízható adatunk a két állam egymás közötti idegenforgalmára.

Egyet lehet mindössze megközelítő bizonyossággal megállapítani, hogy Magyarország az osztrák idegenforgalomnak legalább a harmadát szolgáltatja. Bécsben évente legalább 60.000 magyar fordul meg, Ausztria fürdői tele vannak magyar vendégekkel, nyaralóhelyei közül egy is alig van, a hol a magyarok igen tekintélyes számot ne képviselnének, sőt vannak olyan üdülőhelyek is, melyeknek közönségét csaknem kizárólag Magyarország szolgáltatja.

Ezzel szemben Magyarországnak valami nagy osztrák idegenforgalma nincs és ha maximálisan feltételezzük, hogy a Budapesten évente megforduló 50.000 idegennek a felét Ausztria szolgáltatja és legfeljebb ugyanekkora számot veszünk az ország többi részeire, inkább többet, mint keveset mondottunk.

Egy kiváló osztrák nemzetgazda az osztrák idegenforgalom értékét az 1906–1910. évek átlagában évi 474·3 millió koronára tette. Ha ezt a számítást kiindulási alapul elfogadjuk és ha a magyar idegenforgalom csekélyebb anyagi értéket is tekintetbe veszünk, nem lehetünk messze a valóságtól, ha a 473·4 millió korona értékű osztrák idegenforgalomból 50—60 millió koronát a magyar vendégek számlájára írunk, míg ezzel szemben a magyarországi osztrák idegenforgalom értéke legfeljebb 15 millió koronára tehető. Már ez a szám is túlságosan magasnak tűnik fel. Az utiköltségek ezekbe az összegekbe nincsenek beleértve.

Hogy mit jelenthet az idegenforgalom egy országra nézve, azt Svájc és Olaszország példája legjobban mutatja. Hogy mit jelent azonban egy meghatározott vidékre nézve, arra nézve Ausztriának is vannak igen szép, de egyúttal szomorú tapasztalatai is; előbbiek a jó, utóbbiak a rossz évekből. Mutatják ezek a tapasztalatok, hogy egyes vidékek és a szomszédos területek egész gazdasági helyzete függ az idegenfor-

lom alakulásától és minőségétől, maga az idegenforgalom pedig bizonyos kölcsönhatásokat gyakorol az ország gazdasági életének egész termelési ágaira.

* * *

Végezetül még egy nagyon fontos vonatkozásra kívánok kiterjeszkedni, a mely nemcsak gazdasági, de általános szempontból is igen nagy jelentőségű és szintén a két állam közötti szoros gazdasági kapcsolatra utal: ez az osztrák *földbirtok Magyarországon*.

Ma az idegenek kezében levő magyar földbirtokot körülbelül két millió katasztrális holdra becsülik, nem számítva azon családok szintén igen tekintélyes földbirtokát, a melyek magyar indigenátusuk folytán magyaroknak tekinthetők, noha nem élnek Magyarországon, hanem Ausztriában. Hogy azon szintén nem csekély számú családok, a melyek eredetileg is magyarok voltak és jelentékeny birtokok felett rendelkeznek, de szintén állandóan Ausztriában élnek és így gazdasági szempontból Magyarországra veszteséget jelentsenek, szintén nincsenek a fenti tételbe beleértve, nem szorul bővebb magyarázatra.

Ezek szerint a csak közvetlenül idegen kézben levő két millió katasztrális hold földbirtokot véve, Ausztriára egy millió holdnál valamivel több magyar földbirtok esik. E birtokok értéke megközelítőleg sem állapítható meg; hogy azonban a több százmilliót meghaladja, arra Magyarország rendkívül magas földárai elegendő bizonyítékot szolgáltatnak. Hiszen az ezer koronás és még magasabb földárakat Magyarországon már nem is tekintik drágának.

A kérdéssel foglalkozó nemzetgazdák az osztrák kezekben levő magyar földbirtok tiszta jövedelmét évi 14—15 millió koronára teszik; e jövedelemnek tőkéje adja tehát meg azt az értéket, melyet ez a földbirtok képvisel.

Sajnos, ezzel az igen tekintélyes osztrák birtokkal hasonló értékű magyar birtokot Ausztriában nem lehet szembeállítani, mert aristokratiánknak bécsi háztulajdonai és a szintén az ő kezükben levő csekély számú osztrák birtokok ellenérték gyanánt már csak azért sem állíthatók szembe, mert ezeknek az aristokratáknak Ausztriában való tartózkodását, minthogy jövedelmük túlnyomó része Magyarországból származik és azt Ausztriában költik el, egészében passivumnak kell tekintenünk.

Hogy azonban ne hallgassuk el, a mi ellenérték gyanánt, habár csekélyebb mértékben is, tekintetbe jöhet, Magyarország javára kell írunk azt az értéket, a melyet az osztrák kézben levő tekintélyes vadászati bérletek képviselnek. E tételnél ugyan nem maguk az aránylag

alacsony bérlétszamek veendők figyelembe, hanem az a nem csekély érték, a melyet a magasabb társadalmi osztályhoz tartozó személyiségeknek az országban való időszakos tartózkodása az e révén így előálló pénzforgalom szempontjából jelent.

* * *

Fejtegetéseim során arra törekedtem, hogy a két állam között fennálló összes fontosabb gazdasági kapcsolatokat lehetőleg részletesen megállapítsam és úgy hiszem, meglehetősen ki is merítettem azokat. Csak egy viszonylatról nem tettem említést, bár Magyarországot meglehetősen terheli és ez a közös hadsereg csapatainak Magyarországra nézve kedvezőtlen dislocációja, — nem is beszélve a quota arányában való részesedés kérdéséről, — továbbá az a körülmény, hogy Ausztria a diplomácia és a közös hivatalok túlnyomó részénél jelentékeny előnyöket élvez Magyarország rovására.

Ez a viszonylat a közös hadseregnél évente 35·5 millió korona veszteséget jelent Magyarországra nézve, azon körülménynél fogva, hogy a Magyarországon sorozott katonaság egy része nem állomásozik az országban, hanem 1996 tiszt és 23.881 ember Ausztriában van elhelyezve.

Ezeket a kérdéseket azonban, bár gazdasági jelentőségük kétségbe nem vonható, szándékosan nem akartam fejtegetéseim során tárgyalni, mert nagyon könnyen politikai színezetet kölcsönözhetnének fejtegetéseimnek, holott a gazdasági kérdéseket a politikai természetüektől teljesen el akarom választani. Elégge sajnálatos, hogy úgy nálunk, mint Ausztriában a gazdasági kérdések igen gyakran politikai térre vitetnek át, noha a gazdasági élet természeténél fogva nem türi a politikát.

Ezzel egyúttal végére érkeztem fejtegetéseimnek. A felhozott anyagra nézve sem nyers, sem netto mérleget nem szándékozom felállítani. Célom ugyanis nem az volt, hogy megállapítsam, hogy a saldo melyik oldalra és milyen összegben esik, — az ugyanis a felsorolt számokból magától kiderül.

Célom csak az volt, hogy gazdag számszerű anyag segítségével bebizonyítsam, hogy egyrészt a két állam között oly szoros gazdasági kapcsolatok állanak fenn, miszerint minden okuk megvan arra, hogy egymással gazdasági békében éljenek, másrészt, hogy Ausztriának oly nagy közvetlen pénzügyi és gazdasági érdekeltsége van Magyarországon, hogy Magyarország gazdasági fejlődését saját érdekének is kell tekintenie. Ez a fejlődés pedig nemcsak azért kívánatos Ausztriára, hogy az ország fogyasztóképesége megmaradjon és növekedjék és elhelyezést biztosítson

az osztrák ipar termékeinek, hanem kívánatos azon közvetlen pénzügyi érdekeltégnél fogva, a melyet Magyarország az osztrák nemzeti vagyon gyarapodására is jelent.

Messzebbmenő célom az volt, hogy kölcsönös gazdasági viszonyainkat helyes világításba helyezzem és a közfigyelmet arra irányítsam, hogy a szépen hangzó jelszavak ideje már elmúlt és legfőbb ideje volna, hogy úgy Ausztriában, mint Magyarországon a kölcsönös gazdasági viszonyt vegyék komolyan fontolóra és lássák be, hogy a monarchia mindkét államára sokkal fontosabb az egyes, habár eltérő specialis érdekek kielégítése, hogy azután a közös érdekű nagy célok is megvalósíthatók legyenek, semmint hogy kicsinyes okokért ezeket a nagy célokat szem elől téveszszük.

Fejtegetéseimben azonban még egy másik cél is vezetett, a saját érdekekre való utalással rámutatni arra, hogy itt volna az ideje, hogy a két állam közötti gazdasági viszonyok rendezésénél a politika helyett az ipar is szóhoz jusson.

Monarchiánk szomszédságában világtörténelmi események játszódnak le. Azon a területen, melyet a földrajzi helyzet a mi gazdasági érdekkörünkbe utalt, de a melyet nem tudtunk megfelelően kiaknázni, nagy eltolódások vannak folyamatban. Aránylag rövid időn belül a Balkán területi beosztása lényegesen meg fog változni.

A monarchiának nagy politikai és gazdasági érdekei forognak kockán. Képesek leszünk-e ez alkalommal a helyzet magaslatára emelkedni?

Monarchiánknak súlyosan kell szavát a balkáni viszonyok alakulásánál érvényesíteni. A ritka történelmi pillanat gyorsan közeledik. Ne hagyjuk ezt az alkalmat kihasználatlanul, fordítsuk gazdaságilag hasznunkra, különben végeredményében a két állam ipara és e révén monarchiánk fogja a háború költségeit igazában megfizetni.

Szterényi József.

A munkanélküliség és a nemzetközi munkásvándorlások.¹⁾

Előadásom tárgya nagyfontosságú országunkra nézve. Ezért a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete volt az, a mely ezt a kérdést az egymáshoz való vonatkozásukban a nemzetközi egyesület keretében felvetette, erről a kérdéstről jelentést tett²⁾ és ezt a kérdést jelenleg az egész vonalon igyekszik socialpolitikai szempontból mozgásba hozni. Nemcsak a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Nemzetközi Egyesületében tettünk ez iránt javaslatot, hanem az idén a Törvényes Munkásvédelmi Nemzetközi Egyesületben is felvetette már a magyar delegatio a kivándorlók törvényes védelmének a kérdését.

Ha a külföldön vagy akár hazánkban is szervezett munkások gyülekezetében megjelenünk, akkor észre kell vennünk azt a nagy változást, a mely jó félszázad folyamán ez osztály arczképén végbement. Meglát-szik már a jelenlevők külső megjelenésén is az a kispolgári jólét, a melyre a szervezett munkásság eljutott, de megnyilvánul az abban a positiv gyakorlatias irányban is, a mely a szervezett munkás gondolkodását jellemzi. Egy körülmény van, a mely őket a többi, kevésbé vagyonos osztályoktól főleg megkülönbözteti, és ez az a nagy kockázat, a melyet az ő jólétükre nézve a munkanélküliség jelent. Azonban a munkanélküliség ellen is az egész vonalon megindult már a küzdelem és sokan ezeket a nemzeti rendszabályokat tekintve, azt remélik már, hogy ezen a téren is igen kis körre fog szorulni a munkások kockázata. Ha azt az országot veszszük, a mely ma a munkanélküliség elleni küzdelemben vezetőszerepet

---

¹⁾ A Magyar Közgazdasági Társaságnak, a Magyar Jogászegyletnek és a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesületének 1912. évi október hó 26-án tartott első közös socialpolitikai estéjén tartott előadás.

²⁾ *Rapport sur le chômage et les migrations internationales des travailleurs.* Présenté au Comité international de l'Association par M. le Dr. I. Ferenczi, Secrétaire de la section hongroise de l'Association. Gand, 1912.

játszik, Angliát, akkor azt látjuk, hogy ott a munkanélküliség elleni küzdelemnek legfontosabb rendszabályát, a nemzeti munkapicz szervezését már keresztülvitték a végből, hogy a munkáskeresletet és kínálatot helyközileg kiegyenlítettessék, az állam megszervezte az egész munkaközvetítést. Több mint 250 helyi munkaközvetítő-intézet dolgozik ma össze, hogy a helynélküli munkásokat esetleg az ország más részeibe közvetítsék el és ennek a hálózatnak a legfőbb szerve a kereskedelmi ministeriumban székelő központ. De Anglia nem elégedett meg ezzel az előzetes rendszabálylyal, hanem már a kötelező munkanélküliség elleni biztosítás terére is lépett, a mennyiben a gépgyártásnak, továbbá az építőiparnak 2,500.000-re menő munkáit az állam, a munkaadók és a munkások közreműködésével a munkanélküliség esetére kötelezőleg biztosította és ezzel példát mutatott a többi országoknak is arra az útra nézve, a melyet a munkanélküliség kárainak elhárítása tekintetében követni kell.

Angliának ebben a kérdésben leghivatottabb szakértője, Beveridge, az ő nagy klasszikus munkáját a munkanélküliségről így címezte: „Unemployment. A Problem of Industry.“ Vagyis az egész munkanélküliség kérdését csak az ipar helytelen szervezésének következményül tekinti, a melyet az ipar helyes szervezése és bizonyos kiegészítő rendszabályok révén a minimumra lehet csökkenteni. Amaz optimistikus felfogásokkal szemben, a melyek lehetségesnek tartják azt, hogy a munkanélküliség pusztán nemzeti rendszabályok révén csaknem megszűnhessék, a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Nemzetközi Egyesületének a múlt évi gandi ülésén kifejeztem azt az aggályomat, hogy mindezek a rendszabályok kockázatosak lesznek addig, a míg a nemzetközi munkásvándorlások a mai anarchikus állapotban vannak. Ma a munkapiacz nemzetközi: a munkaadó épúgy, mint a munkás, a legnagyobb gazdasági haszon törekvésétől vezetve, pillanatnyi érdekei szerint nem szoritkozik a nemzeti piacra, hanem ott keres munkást, illetőleg munkát, a hol neki a legkedvezőbb. Ma nem kevesebb, mint két és fél millió munkásember hagyja el évenként a maga országát, hogy más országban keressen munkát, mivel saját országában munkát vagy egyáltalában nem talál vagy ott jobban jövedelmező munkát kap, mint a milyen a saját országában található. Ez az óriási népvándorlás, a melyhez hasonló mozgalmat a világtörténelem eddig nem ismert, rendkívüli mértékben befolyásolja az egész munkanélküliségnek kérdését és ezért azt számon kívül hagyni nem lehet. Azoknál a nemzeti rendszabályoknál, a melyeket a munkanélküliség ellen fogantatba vettek, például a munkaközvetítés kérdésénél azonnal számításba jön az, hogy lehetséges-e egy országban megszüntetni a munkanélküliséget, ha kritikus időpontban a munkások más álla-

mokból nagy tömegekben érkeznek az országba. Itt azonnal felmerül az a kérdés, hogy vajon a közvetítésnél elsősorban az illető ország munkásai közvetítendők-e, avagy pedig tekintet nélkül eredetükre, a jelentkezők sorrendjében közvetítsék-e a munkásokat. Az utóbbi esetben természetesen a munkanélküliség veszélye a belföldi munkásokra nézve rendkívüli módon emelkedik. Hogy mily nagy veszélyt rejt magában a bevándorlás, az kiderül abból, hogy egész sor ország: Franciaország, Németország, Ausztria, Románia a közmunkákból egyenesen kizárták a külföldi munkásokat, ezen fontos munkaalkalmat kizárólag a saját munkásaiknak tartván fenn. Ez még inkább áll a szoros értelemben vett inségmunkákra, a melyeket a közhatóság a konkrét szükségletre való tekintet nélkül rendel el a végből, hogy a pillanatnyi munkanélküliséget enyhítse. A legnagyobb nehézség azonban a munkanélküliség esetére való biztosítás keresztülvitelénél fog támadni, mert ebben az esetben két módozat lesz lehetséges. Vagy biztosítja az állam a külföldi munkásokat is a munkanélküliség ellen, a mely esetben az illető állam pénzügyi kiadásai rendkívül emelkedni fognak, mert az ilyen országban, a mely amúgy is nagy vonzóerővel bír a munkásokra nézve kedvezőbb gazdasági viszonyai folytán, a bevándorlás még fokozódni fog. A másik módozat pedig az, hogy a külföldi munkások kimaradnak a munkanélküliség esetére való biztosításból. Ebben az esetben a munkaadóknak, a kik szintén be lesznek vonandók a munkásbiztosítás teherviselőinek körébe, még erősebb indokuk lesz arra, hogy külföldi munkásokat alkalmazzanak. A külföldi munkás bárminő munkafeltételek mellett kész lesz munkát vállalni, tehát az ország biztosított munkásai kiszorulnak a munkából, rászorulnak a munkásbiztosításra és a költség, a kockázat nagyobbodása folytán szintén óriási mértékben emelkedik. Ezeket a tényeket számbavéve, azt állítottam az 1911. évi gandi ülésen, hogy pusztán nemzeti rendszabályokkal nem lehet a mai munkanélküliséget megszüntetni, mert az egész capitalistikus munkanélküliségnek par excellence nemzetközi megjelenési formája éppen a nemzetközi munkásvándorlás.

A nemzetközi munkapiaczon uralkodó mai anarchia, az a körülmény, hogy a munkásvándorlás minden iránytű nélkül megy végbe, orvoslandó. Itt új problémák állanak elő, a melyek két csoportba sorolhatók. Egyfelől a nemzetközi munkapiacz szabályozása, a másik pedig a vándormunkásoknak különös helyzetükről való felvilágosítása és védelme. Azt lehetne felhozni, hogy nem az összes vándormunkások változtatják meg tartózkodási helyüket azért, mivel munkanélküliek. Tényleg úgy van, hogy egyes országokban, a hol a kivándorlás tradícióvá vált, ott a munkások abban az esetben is elhagy-

ják az országot, a mikor egyáltalában nincs munkanélküliség, sőt munkáshiány uralkodik; másrészt olyan vidékeken, a hol nagy munkanélküliség van, de az illető nép még nem jutott tudatára a kivándorlás lehetőségének, ott kivándorlást nem találunk. Ezeket számbavéve, mégis azt állíthatjuk, hogy annak a nagy munkáskivándorlásnak, a mely ma nemzetközileg végbemegy, a legfőbb faktora a munkanélküliség; vagy az abszolút munkanélküliség, vagy legalább is a relativ értelemben vett munkanélküliség. Mert egy országban, a hol a munkás például nyár idején kap ugyan kellő foglalkozást, de az neki nem nyújt kellő jövedelmet arra, hogy az egész esztendőn keresztül az ő elért culturfokához képest éljen, ott bizonyos relativ munkanélküliség áll be, a melyet nem ellensúlyoz az, hogy nyár idején abban az országban a munkaadók munkáshiány miatt panaszkodnak. A munkásvándorlásnak tehát a legnagyobb részben a munkanélküliség az okozója. S az újabb munkásvándorlásokat véve számba, a munkanélküliség befolyásának óriási mértékben való emelkedését különösen három tényező befolyásolja. A vándorlások újabban földrajzi tengelyüket áttették Europa nyugati és középső országaiból a délkeleti országokba. Mig például az Egyesült-Államokban, a mely mint a legfontosabb bevándorlási ország tipikusnak tekinthető, 1890-ben még nem kevesebb, mint kétharmada a bevándorló munkásoknak Angliából, Irországból, Németországból és Skandináviából származott, addig 1903-ban ugyancsak kétharmada a bevándorlóknak már Európa délkeleti országaiból, Olaszországból, Ausztria-Magyarországból, Oroszországból és a balkáni államokból vándorolt be. Ez a földrajzi eltolódása a vándorlási mozgalomnak, fontos gazdasági jelentőséggel bír. Mig régebben a nyugati országokból túlnyomólag önálló elemek voltak azok, a melyek vándorbotot ragadtak, többnyire tanult, szervezett munkások, a kik épen azért, mivel erőteljesebb egyéniségek voltak, tettek kísérletet arra, hogy helyzetüket megjavítsák; addig ezekből az újabb országokból mindinkább tanulatlan munkások, az alacsony culturájú paraszti elem az, a mely vándorbotot ragad és nemcsak a maga helyi tartózkodását változtatja meg, hanem igen gyakran egyidejűleg a foglalkozását is felcseréli, a mennyiben a mezőgazdaságból átmegy a gyáripárba és a bányaművelésbe. Ennek a mozzanatnak azután egy igen fontos harmadik következménye van, az t. i., hogy megváltoztatta a kivándorlásnak azt a gyarmatosító jellegét, a melylyel valamikor birt. A kivándorló elemek régebben végleg elhatárolták magukat arra, hogy a bevándorló országban letelepednek és annak állandó polgáraivá válnak, ellenben a nagyszámú mezőgazdasági népességnek, a mely most vándorol ki, az a nagy parasztszenvedélye van, a melyet a mi országunkból is jól ismerünk, a földszerzés. Ez marad végesvéig legfőbb ideálja, erre törekszik, a

mikor kimegy Amerikába és a mikor nem a mezőgazdaságba megy, a hol alacsonyak a bérek, hanem a legveszélyesebb iparágakba és a bányákba, mivel az ott létező magasabb bérekből a leggyorsabban tesz szert arra a megtakarított összegre, a melyből azután itthon új existenciát teremthet magának. Ez a körülmény okozza azt, hogy ez elemek nem akarnak állandóan a bevándorlási országban letelepedni, hogy a kivándorlás ott mindinkább időszakai jelleget nyer, úgy hogy például a gyári munkás 3—6 évig is künn marad Amerikában és csak azután tér vissza. Ez az időszakai jelleg a bevándorlási országok munkanélküliségére óriási veszedelmet jelent, mert az a bevándorló munkás, a ki nem kíván ott állandóan tartózkodni, bármilyen munkafeltételeket elfogad, — a melyek természetesen még mindig jóval magasabbak, mint az ő megszokott munkafeltételei — mert hiszen neki nincsen érdekében az, hogy a bevándorlási ország munkásainak helyzete állandóan javuljon, ő annak úgy sem válnék részesévé. Így azután ezek a bennszülött munkásokat sokkal nagyobb mértékben szorítják ki a régi munkahelyeikből, mint a régebbi magasabb kulturájú és magasabb bérnivójú bevándorlók.

Ezeket a körülményeket véve számításba, láthatjuk, hogy a munkanélküliség kérdésében a munkásvándorlás újabban fokozott jelentőséget nyert. A legelső rendszabály, a melynek szükségessége az eddigi fejtegetésekből is kiderül, az, hogy a nemzetközi munkapiacz oly módon szabályoztassék, a mely lehetetlenné teszi azt, hogy ezek a munkások olyan országokba, illetve olyankor menjenek, a hol, illetve a mikor ott nagymérvű munkanélküliség uralkodik. De még egy másik nagyfontosságú sociális feladat támad az újabb nagy vándorlás folytán, hogy t. i. a munkanélkülinek egy egészen specialis faja keletkezett, a vándorló munkás; az a munkás, a ki nemcsak a helyi tartózkodását, hanem a foglalkozását is megváltoztatja, a ki üzletszerű érdekektől vezetett egyének félrevezetésének van kitéve, a ki nem ismeri az idegen ország nyelvét, viszonyait, szokásait. Ez a munkás a törvényes munkásvédelemnek egy egészen specialis, eddig még csak nagyon empirikusan fejlődő és egyáltalában ki nem elégitő védelmére tett szert. Ez a socialis védelme a kivándorlóknak nemcsak önmagában kívánatos, hanem a nemzetközi munkapiacz szabályozása szempontjából is fontos. A kivándorló munkás, a ki odahaza kellően tájékozódott arról, hogy milyen országba megy, milyen munkafeltételeket kaphat, az egészen más munkafeltételeket követel, mint az a munkás, a ki egészen tájékozatlanul megy oda, ezért minden munkafeltételt elfogad és ezáltal veszélyezteti az illető ország munkásainak a helyzetét. Szóval a kivándorlók védelmének a nemzetközi munkapiacz és a munkanélküliség enyhítése szempontjából is nagy fontossága van.

A vezető szempont, a melyet ezen szabályozásnál nekünk, a kik socialpolitikai szempontból foglalkozunk vele, szem előtt kell tartani, a következő: a világ munkanélküliségének lehető legnagyobb csökkentése, a nemzetközi munkáskereslet és kínálat valamelyes olyan lehető leg-tökéletesebb kiegyenlítése folytán, a mely a mai és a jövő nemzedékek számára a lehető legtöbb munkaalkalmat teremti meg. A mily egyszerű ezt az eszményt odaállítani, oly nagy gyakorlati nehézségekbe ütközik a keresztülvitele, ha számba vesszük azt a nagy érdekellentétet, a mely ma a bevándorló és a kivándorló országok között fennáll és az egyes országokon belül az egyes osztályok között létezik. Azt találjuk, hogy itt egészen sajátos érdekkereszteződés áll be: a gyári munkaadónak, de különösen a mezőgazdasági munkaadónak érdeke, a kivándorlás lehető csökkentése, találkozik az amerikai szervezett munkásnak az érdekével; ellenben a gyári munkásnak, a ki a kivándorlásra hajlammal és készséggel bír, az az érdeke, hogy kivándorolhasson, találkozik az amerikai nagy munkaadók érdekével. A német munkaadók viszont például óriási módon lelkesedtek a Középeurópai Közgazdasági Egyesületnek 1910. évben Budapesten tartott ülésén azért, hogy Ausztria és Magyarország amaz ügynökök működését, a kik Amerika felé terelik a munkásokat, mindenképen megkössék; ellenben a legádázabb ellenállást és kiméletlen magatartást tanusítottak különösen az osztrák képviselőknek azzal az óhajával szemben, hogy az ő ügynökeiknek a működését Galicziában és a többi osztrák tartományban korlátozzák, illetve megakadályozzák. Itt az érdekellentéteknek óriási halmaza áll tehát útjában annak, hogy a socialis eszmény szempontjából helyes megoldást egyelőre megtaláljuk. Mindazonáltal abban a jelentésben, a melyet a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Nemzetközi Egyesületének megbízásából Zürichben bemutattam, lehetőleg gondos elemzés alá vettem a kivándorlási, valamint a bevándorlási országoknak legfontosabb érdekeit és kerestem azokat a pontokat, a melyeken ezek az érdekek találkoznak és a mely érdektalálkozásokból valamelyes közös actio a munkanélküliség csökkentése s a vándormunkásság helyzetének javítása szempontjából már ma is lehetséges.

Valamikor, egy-két évszázaddal ezelőtt a kivándorló és bevándorló országok között úgyszólván az egész vonalon teljes összhang uralkodott. A kivándorló országokból tényleg legnagyobbbrészt a fölös munkáselem távozott, erőteljes, önálló egyéniségek, a kik ott a socialis és politikai elégtelenségnek voltak a tulajdonképeni tényezői, a kiknek távozását a kormányok egyáltalán nem vették rossz néven. A bevándorló országok viszont épp akkor az erőteljes, fizikai és lelki structurájuknál fogva erőteljes gyarmatosító egyénekre voltak ráutalva, a kik nekik a pionir

munkát elvégezték, a kik a kezdő gazdasági élet alapjait megvetették. Ez az érdekösszhang az idők folyamán mindinkább csökkent. Ha számbaveszszük a mai legfontosabb kivándorlási országokat és azoknak demográfiai viszonyait, akkor azt találjuk, hogy nem azokban az országokban legnagyobb ma a kivándorlás, a melyeknek a népsűrűsége a legnagyobb, hanem úgyszólván megfordított sorrendet állapíthatunk meg, úgy hogy a kivándorlás folytán egyes országok a népesség stagnációjának terére léptek, sőt egyeseket, mint Olaszországot és egyes években már Magyarországot is egyenesen a népesség csökkenésének veszedelme fenyegeti. Ilyen körülmények között vizsgálnunk kell azt, hogy vajjon ez az óriási kivándorlás szükségképeni dolog-e és a mennyiben nem szükségképeni, nem olyan rossz dolog-e, a mely a lehető rosszak között a legkisebb rossz.

Történelmileg vizsgálva a kérdést, mindazokban az országokban, a melyekben nagy kivándorlás állott be, azt találjuk, hogy kedvezőtlen gazdasági és társadalmi viszonyok voltak azok, a melyek kezdetben a népességet erre a bizonyára elszánt és kellemetlen lépésre készítették. Nincs tipikusabb ország erre nézve, mint Irország. Évszázadokon keresztül megfosztotta az angolok hódítása a bennszülött lakosságot ősi földbirtokától; a bennszülött lakosság időleges földbérlőjévé vált az idegen hódítóknak. E bérlők állandóan oly bizonytalan helyzetben voltak és oly kizsákmányolásnak voltak tárgyai, hogy semminemű érdekeik gazdasági befektetések iránt nem lehettek. A külterjes művelés folytán ennek a népnek a helyzete a lehető legsanyarúbb volt. Éhínségek váltakoztak véres socialis lázadásokkal és ez az állapot eltartott 1840-ig. 1840 körül kezdett a nép, részben a kormány támogatása mellett is, a kivándorlásra, mint a gazdasági és politikai nyomor elől való menekülésnek az útjára rálépni. 1840-től a század végéig nem kevesebb, mint öt millió ember vándorolt ki, úgy hogy az az ország, a melynek a múlt század 40-es éveiben 8·4 millió lakója volt, ma már csak 4·2 millió főnyi lakósággal bír. Itt tehát a kivándorlás egy másik socialis baj ellenszereként mutatkozott, a melyet újabban vált csupán fel egy még jobb orvosszer, az a gondos, intensiv földbirtok-politika, a melyet a múlt század 70-es éveiben kezdett el az angol kormány és most is erőteljesen folytat. Hogy ennek a politikának máris milyen nagy hatása van, nemcsak a tengerentúlra irányuló állandó, hanem az Angliába irányuló évszaki kivándorlásra is, kiderül abból a körülményből, hogy míg ott régebben nyáron többnyire ir földmunkásokkal arattak, ma már ez a szám jelentéktelen 25.000 emberre olvadt le. Az irországi példa megvilágítja azt, hogy a kivándorlás szükségszerű gazdasági mozgalom, a mely azonban azzal a veszedelemmel jár, hogy a szükségszerűn túlmenőleg fogyasztja az ország

lakosságát. Mihelyt egy államban a kivándorlás hagyományyá válik, mihelyt egy ország lakossága a maga egész szélességében megismeri a bevándorlási országok kedvező politikai és gazdasági viszonyait, hogy ott bizonyos társadalmi elismerésre is tesz szert, abban a pillanatban elveszti a kivándorló ország a kivándorlás szabályozásának lehetőségét, mert a kivándorlás többé nem a kivándorló országnak bármennyire javuló viszonyai szerint alakul, hanem a bevándorlási ország viszonyai szerint. Így például sokkal nagyobb befolyása van a magyarországi kivándorlásra egy amerikai válságnak, vagy egy amerikai bevándorlás elleni törvénynek, mint a hazai munkabérek számottevő emelkedésének, vagy bármilyen szigorú kivándorlásellenes rendszabályainknak. A kivándorlás tehát azzal a tendenciával bír, hogy a relativ munkanélküliség teremtette szükségszerűségén túl is elhatalmasodjék.

Mily eszközök állanak rendelkezésre, hogy a kivándorlás egy országban a lehető minimumra redukáltassék? Azt látjuk, hogy azt a célt, a melyet a kivándorlók maguk elé kitűznek, hogy t. i., olyan keresetre tegyenek szert, a mely az országba visszaérkezve, lehetővé teszi számukra a földszerzést, kellő állami földbirtokpolitika és kivándorlási politika nélkül nem érik el. A földművelésügyi miniszternek jelentése szerint a legutóbbi években végbement nagy parcellázás a kivándorlás megszorítására azért, mivel ez a magánparcellázók által, állami vezetés nélkül ment végbe, alkalmasnak nem bizonyult; 1 millió holdnak körülbelül csak 55%-a volt az, a mely 100 holdnál kisebb birtokok alakítására irányult, tehát némileg olyan lakosság megkötésére, a mely a kivándorlásra hajlamos. A mint a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek birtokpolitikai szaktanácskozása is egyértelműleg megállapította, nálunk is az államilag vezetett helyes földbirtokreform a legelső teendő, a mely kellően megkülönbözteti azt a visszaérkező kivándorlót, illetve azt a kivándorolni készülő embert, a kinek nincs kellő tőkéje és kellő műveltsége, attól, a ki már elég anyagi és szellemi tőkével bír arra, hogy önálló birtokos legyen. Ezek között megkülönböztetést téve, más földbirtokpolitikát folytat az előbbivel (bérlet) és mást az utóbbival szemben. Mert máskép a földszerzési törekvés eredményre nem vezethet. Azok az emberek, a kik egyszer visszatértek és itt csalódások érték, azokat veszítjük el igazán. A kivándorlásnak azt a hatását, a melyet tőle sokan első sorban vártak, hogy t. i., nemcsak a munkabéreket emeli, de a munkanapok számát is, azaz a munkalehetőséget egy éven belül, ezt nagy mértékben elérték, a mint az a földművelésügyi miniszteriumnak munkabér-statistikájából — bármily módszertani hibákkal készül is az — a legteljesebb mértékben kiderül. Kiderül nevezé-

tesen az, hogy míg 1906-ban csak 215 munkanapja volt a férfimunkásnak, addig e napok száma 1910-ben már 222 lett, a nőké 164 napról 188-ra, a gyermekeké 120-ról 152 napra emelkedett. Itt azonban legyen szabad rámutatnom arra, hogy az a körülmény, hogy a nők és a gyermekek munkakifejtése ilyen nagy mértékben emelkedik, a kivándorlás csökkentése tekintetében és általános socialis szempontból igen kedvezőtlen. Ha a gyermekek elfoglalják a kivándorolt felnőtt férfimunkások helyét, ezáltal az itthon maradt férfiak munkaalkalmát szorítják meg és így a mi jó munkaerőinket elveszítjük idegen országok javára és egyre inkább igénybe véve a serdületlen gyermekeket és a gyenge nőket, fajunk degenerációjának igen fontos okát teremtjük meg.

Különben már rámutattam arra, hogy mindazok a kedvező hatások, hogy a munkabér, a munkanapok száma emelkedik, nem nyújtanak biztosítékot arra nézve, hogy a kivándorlás csökkenni fog, mert ma már nem e nemzeti tényezők a döntők, hanem a nemzetközi munkapiac a maga egész súlyával nehezkedik reánk. Annak a tendenciája, állapota irányadó a mi kivándorlásunkra nézve is. A nemzeti munkapiac helyesebb szervezete egy elsődleges rendszabály, a mely sokat javíthat a helyzeten, de itt csak gyökeres, a mi egész közgazdasági, társadalmi és politikai életünket átható demokratikus társadalmi reform vezethet olyan eredményre, a mely itt tartja embereinket. Legyen szabad arra a kirivó számadatra rámutatnom, hogy míg Olaszországban a kivándorlásban ma már egy szinte nélkülözhetetlen orvosszert látnak, a melylyel az állam pénzügyi egyensúlyát igyekeznek egyensúlyban tartani, körülbelül 5 – 600 millió francra becsülve azt az összeget, a mit az állam így nyer, mert Olaszország nem veszíti el embereit, az a körülbelül 500.000-re rugó évszaki munkaidényre más európai országokba vándorló munkástömeg majd mind visszatér az országba, a tengerentúli kivándorlóknak pedig évenként több mint 50%-a szokott visszatérni; addig a magyar tengerentúli kivándorlóknak a legjobb esetben is csak 20%-a tér vissza az anyaországba. Ennek oka az, hogy Olaszország társadalmi, politikai és közgazdasági viszonyai kedvezőbbek, ezáltal visszavonzzák az embereket és másfelől Olaszország következetes kivándorlási politikát folytat. Két fontos reform vár nálunk is megoldásra. Egyfelől visszatartani az embereket, a mennyire lehetséges, megtenni mindent a helyes iparpolitika, a helyes földmivelésügyi politika terén, számolva azzal is, hogy nálunk a jövőben még mindig a nagybirtok és a középbirtok fog vezetni. Szóval megtenni mindent a népesség munkaalkalmának szaporítása és javítása, meg a nép földszerzési törekvésének észszerű kielégítése tekintetében. De mivel e nagy reformok oly óriási időt vesznek igénybe, hogy a mi kivándorlásunknak emberileg belátható időn belül aligha fognak véget

vetni, tehát másfelől törekednünk kell a kivándorlásból annyi hasznot húzni, a mennyit az adott viszonyok között lehetséges. Hogy mennyi hasznot lehet húzni a kivándorlásból, az nagy mértékben a kivándorlási politikán mulik, a melyet az egyes kivándorlási államok üznek. Három csoportot lehet itt megkülönböztetni. Az egyik csoport megalégszik azzal, hogy a kivándorlást a lehető legdrákóibb rendszabályokkal megakadályozza, az ügynökök működését nagyfokú szabadságbüntetésekkel elnyomja, de semminemű igazán aktiv, agilis, a nép jólététől áthatott szervezetet nem teremt a végből, hogy a kivándorló — a mennyiben ki akar menni és ebben őt a mai szabad kereseti társadalomban semminemű határrendőrség megakadályozni nem tudja — olyan országokba menjen, a hol reá szükség van, a hol tehát a legnagyobb gazdasági nyereségre tehet szert. Az ilyen állam a kivándorlót az ő távozásától visszatértéig olyan védelmével és felvilágosító működésével nem látja el, a mely az ő összetartozandóságának érzetét állandóan ébren tartaná. Nem akarok szólni azokról a második csoportba tartozó országokról, a mely országok direct subventiókkal mozdítják elő a kivándorlást. A kivándorlás ott a szegényügyi politikának volt a kiegészítő szerve; az angol 1834. évi szegényügyi törvény megállapította azt, hogy a munkanélküli szegényt állami segítséggel más államba lehet küldeni. Irországban a mult század folyamán 40—50 ezer embert küldtek így gyarmatokba. A mint azonban nincsen hatása véleményem szerint a prohibitiv kivándorlási politikának, ennek a protectionista politikának sem volt nagy hatása. A lényeg az, hogy socialis irányban kell kivándorlási politikát folytatni.

A kivándorlási törvényeknek munkásvédelmi törvényeknek, azaz olyanoknak kell lenniök, a melyeknek két célja van: az egyik az előzetes felvilágosítás, a másik a kivándorló utólagos védelme. Ebben a tekintetben elég utalnom Angolországra, Olaszországra, Belgiumra, Hollandiára, Svájcra, a hol mindenütt állandó kivándorlási központokat létesítettek, a melyeknek az a feladata, hogy a világ minden tájékáról, ahova a kivándorlás irányul, részben a konzulok, részben specialis kiküldöttek, az u. n. kivándorlási biztosok, az ottani kivándorlókat védő társaságok, az ottani nemzeti munkaközvetítők stb. útján állandóan anyagot gyűjtsenek a munkapiaczra, a munkásviszonyokra s a bevándorlási törvényekre vonatkozólag és az ily módon gyűjtött anyagot népies iratok és állandó folyóirat útján a kivándorolni készülő népesség körében terjeszszék. Ennek a működésnek, ezeknek a törvényeknek részletezésébe nem kívánok bocsátkozni. De ennek lehet nagy mértékben tulajdonítani azt, hogy az olasz kivándorló kellő felvilágosítás alapján megy ki Amerikába s hogy az állami kivándorlási biztosok, a melyek Amerikában az olasz állam részéről működnek és a konzul helyett és mellett állandóan

védő működést fejtenek ki az ottani munkaadók, valamint a hatóságokkal szemben is, úgy hogy az az olasz kivándorló nem kerül a public notary nevű szeretetreméltó honfitárs kezébe, a ki a magyar kivándorlót véges-végig kiszipolyozza; mondom, ennek a védőtörvényhozásnak lehet tulajdonítani, hogy az olaszok munkabérei ma már Amerikában jóval magasabbak, mint az osztrák és a magyar kivándorlók bérei. És ennek a következménye az is, hogy Amerikában az ottani benszülött munkás egész más szemmel nézi az olasz bevándorlót, mint az osztrák és a még kevésbé védett magyar bevándorlót. Ennek a kivándorlási védelemnek az érdekkellentétek csökkentése szempontjából is óriási fontossága van, mert mennyiségileg csak annyi munkás megy egy bevándorlási országba, a mennyire szüksége van és a minőség szempontjából is fontos az, hogy a bevándorló fel legyen világosítva arról, hogy minő munkafeltételeket érhet el.

A bevándorlási országok magatartását illetőleg azt látjuk, hogy az a kedvező magatartás, a melyet a bevándorlási országok a gyarmatosítás kezdetén a bevándorlókkal szemben tanusítottak, mindinkább egy bizonyos elzárkózásnak ad helyet. Az amerikai bevándorlási politika válik mindinkább irányadóvá az újabb bevándorlási országokra, mint például Canadára, Ausztráliára, Argentínára nézve is. Az amerikai bevándorlási politikát pedig két szempont vezeti: a túlságos bevándorlás fenyegeti a polgárok érdekeit általában és fenyegeti különösen a munkásaik helyzetét. A polgárokat fenyegeti annyiban, mivel olyan elemek kerülnek az államba, a melyek előbb-utóbb a szegénységélyezés elemeivé válnak, vagy pedig testi és erkölcsi betegségeket hoznak magukkal. A másik legfőbb ok, a saját munkásaik védelme az olcsóbb külföldi munkások versenyével szemben. Az amerikai munkások 1886-ban rászorították az államot egy olyan törvényhozásra, a mely a szerződött munkásokat kizárja (Contract Labour Clause), nehogy továbbra is sztrájk törésre lehessen alkalmazni őket. A bíróságok ezt oly szigorúan értelmezik, hogy már ennek a záradéknak alapján is úgyszólván bárkit ki lehet zárni Amerikából. A kizárással eléggé élnek is, a mennyiben nem kevesebb, mint 20—25.000 olyan embert utasítanak évenként vissza az amerikai kikötőkben, a kikkel szemben az a vélelem forog fenn, hogy az ország terhére válnak vagy megfelelő munkaalkalmakat nem találhatnak. Tessék elképzelni ezeknek a szerencsétlen embereknek a tragédiáját! Ezek egész existenciájukat feladván, tisztán azért utasítatnak vissza, mivel az emberiség még odáig sem érkezett el, hogy ezeket az embereket felvilágosította volna arról, hogy ne menjetek ki, mivel ugyis vissza fognak utasítani benneteket! Amerikában a bevándorlásellenes törvényhozás szigorítása nem állott meg a mai napig. 1907-ben kiküldöttek

egy nagy bevándorlási bizottságot, a mely legutóbb tette közzé jelentését. Ebben rámutatnak arra, hogy a bevándorlás egyfelől mennyiségileg vált túlságossá, másfelől olyan elemek érkeznek az országba, a melyek nem asszimilálódnak és ezért javaslatokat tesznek a bevándorlásnak további korlátozására nézve. Ennek a hatása az, hogy ez év májusában a senatus elfogadott egy javaslatot, amelynek értelmében az analfabéta bevándorlókat kizárják Amerikából. Ez a rendszabály a mai bevándorlóknak nem kevesebb, mint kétharmadát szorítaná ki Amerikából s hogy ennek milyen nagy hatása volna ez európai társadalmi állapotokra, azt könnyű elképzelni.

Szerény véleményem szerint azonban az amerikaiaknak ez a befogása a bevándorlás korlátozása tekintetében teljesen mechanikus és egyáltalában nem biztosítja őket aziránt, hogy az ő subjectiv törekvéseiket akár a kivándorlók száma, akár a kivándorlók minősége tekintetében elérhessék, mert az a korlát, hogy az analphabetákat nem eresztik be, Amerikát olyan munkáselemektől is megfoszthatja, a melyekre rá van szorulva, úgy hogy az amerikai ipar stagnatióba jutna. A hogy a kivándorlás szabályozásánál rámutattam arra, a bevándorlás észszerű szabályozásának is nélkülözhetetlen feltétele a nemzeti munkapiacz szabályozása. A míg Amerika nem tudja azt, hogy mennyi és milyen munkásokra van szüksége, addig a bevándorlást észszerűen a saját érdekei szempontjából szabályozni nem fogja tudni. Ebben a tekintetben Amerikában nagyon dezolált állapotok vannak, mert eddig olyan önálló elemek jöttek Amerikába, a kik tudtak magukról gondoskodni, nem olyan gyámoltalan elemek, mint az „új bevándorlók“. Az említett kivándorlási bizottság is ráutalt már az állami munkásközvetítés nagy fontosságára. Az amerikai sociológusok lapjának egy cikkirója pedig sokkal messzebb megy. Amerikában, úgymond, állami munkásközvetítőket kell felállítani; a munkaadók tartoznak az egyes közvetítőknél az ő szükségletüket bejelenteni, de egyúttal azt is meg kell mondaniok, hogy milyen munkafeltételeket, bérminimumokat hajlandók nyújtani. Az ily módon nyilvántartott szükségletet közlik azon bevándorló országokkal, a melyek rá vannak utalva a kivándorlásra és a melyek ezen munkásanyag szállítása irányában szerződésre hajlandók lépni bizonyos évekre. Ebben az esetben a belföldi munkásokra nézve megszűnik a bevándorlás veszélye, mert hiszen az uralkodó bérminimum mellett történik a közvetítés.

Csak Amerikát mint tyrust említem a bevándorló országok közül. A többi nagy bevándorló országokban is úgy a tengerentúl, mint Európában, mindenütt az a tendencia válik már csak a saját munkásaikat fenyegető olcsó verseny enyhítése céljából is irányadóvá a bevándorló

országokra nézve, hogy a bevándorlókról gondoskodjanak és a munkaadók szélsőséges törekvései ellen is, a melyek például Németországban igen erősen érvényesülnek, törvényesen megvédjék őket. A német centripárt például ez évben a Reichstagban követelte egy a bevándorlókat védő törvény benyújtását. A legmintaszerűbb ebben a tekintetben Dániának 1908-ban hozott és 1912. évi április hó 1-éről megjavított formában kelt törvénye a bevándorló munkások védelméről. Ez egy mintaszerű socialis törvény, a melyre Dániát az vezette, hogy rá van utalva az ő intenziv mezőgazdasága folytán a galicziai és egyéb bevándorlókra és ezért a szezonmunkásokat ott tartózkodásuk alatt kellőleg megvédik. A szerződéseket, a melyeket a munkaadókkal kötnek, ellenőrzik, megállapítják, hogy milyen nagyságú lakásokat kell nekik adni, hogy a bérfizetésnek mikép kell történnie és érdekelletétek esetén hogyan kell békéltetni stb.

Ezekből a tényekből röviden a következőket vontam le a jövő fejlődésre nézve. Szerény véleményem szerint amaz óriási munkásszükséglet folytán, a mely a gazdasági fejlődés folytán a nyugati és a tengerentúli országokban egyre emelkedik és a mellyel a saját népességük szaporulatával lépést tartani nem tud, azok az országok, a melyek saját országuk munkáit kellőleg foglalkoztatni nem tudják, egy órási politikailag és gazdaságilag kiaknázható hatalmi tényezőre tesznek szert. Ezek az országok a munkásaikat oda fogják terelni, a hol a legkedvezőbb viszonyok közé kerülnek és a honnan leginkább visszajönnek az anyaországba és olyan socialis védelemben részesülnek, a mely az egészségügyi, gazdasági és erkölcsi érdekeiket biztosítja. Itt kell majd helyes külügyi politikát folytatnunk, hogy a kivándorlás a lehető legnagyobb haszonnal járjon reánk nézve is. (Németország!) Fontosabb lépés azonban ennél is az, hogy a népesség kivándorló hányadát egyfelől a munkaközvetítés helyesebb szervezete, de azután helyes ipar-, földbirtok- és földművelési politika útján a lehető legkisebb minimumra csökkentsük. A capitalismus előrehaladásával egyre több ember fog munkát találni a mai kivándorlási országokban, ennek következtében ezeknek az országoknak a helyzete valamikor talán kedvezőbb lesz, mint más haladotabb államoké, a melyek a további fejlődésükhöz szükséges idegen munkásokat nem fognak kapni. Németországban a földbirtokosok annak következtében, hogy Ausztria megszervezte a maga mezőgazdasági munkaközvetítőjét, már is precarius helyzetbe kerültek és a félelmetes Deutsche Arbeiterzentrale kénytelen kijelenteni, hogy a külföldi munkások összes rezervoárjai kimerültek. Fölállítottak ugyan Oroszországban is három közvetítőt, de ezek teljes eredménytelenséggel dolgoztak. A németek tehát most már siránkoznak azon, hogy teljen számú munkaerőt nem tudnak kapni

és így kénytelenek lesznek a külföldi munkások beédesgetése végett egészen más elbánáshoz folyamodni, mint eddig.

Ez összehasonlító szemle után megállapítottam azokat a tanulmányi kérdéseket, a melyek ma már tudományosan előkészítendőek. Olyan kérdések ezek, a melyekre nézve bizonyos egyöntetűség szükséges az egyes be- és kivándorló államok törvényei között abból a magasabb szempontból, hogy a kölcsönös érdekek lehetőleg kielégíttessenek és hogy az emberiség a lehető legtöbb munkaalkalomhoz jusson a lehető legkisebb nehézség útján. E kérdések a következők:

1. A nemzetközi vándorlási statistika kiépítése.

2. Nemzetközileg cseréltessenek ki a munkapiacz helyzetéről szóló jelentések egységes formula szerint.

3. Evégből szervezzék meg az egyes államok a nemzeti munkapiacot, a mely a ki- és bevándorlás észszerű szabályozásának is a legelső feltétele.

4. Állapítsák meg a ki- és bevándorlási törvények közös socialpolitikai elveit.

5. Tegyék tanulmány tárgyává a kivándorlás okait és az ezek megszüntetésére alkalmas reformokat az egyes országokban.

6. Nemzetközi egyezmények készítendőek elő a be- és kivándorlásra vonatkozó törvények és határozmányok lehetőleg gyors közlését, a vándormunkások közös közegészségügyi védelmét, közös törvényes munkásvédelmét, a kivándorló pénzküldeményeinek olcsóbbá tételét, az összes közhasznú munkaközvetítő hivatalok összeműködését illetőleg a kivándorlási ügynökökkel szemben. A külföldi munkások alkalmazása a közmunkáknál és kölcsönös biztosításuk különös egyezmények tárgya.

Ezek óriási területek és beláthatatlan az, hogy mikor vezetnek ezek a tanulmányok gyakorlati eredményre; de hogy ezek oly érintkezési pontok, a melyekkel foglalkozni lehet, foglalkozni kell, az kétségtelen. Nehézségek voltak a törvényes munkásvédelem más területein is és mégis ma már nemzetközi egyezményekhez jutottunk. Legyen szabad arra az e téren biztató történelmi mozzanatra rámutatnom, hogy Roosevelt már 1907. évi elnöki beszédében egy nemzetközi conferencia egybehívását követelte, a mely a nemzetközi szabályozásra megérett kérdéseket tárgyalta volna, egyelőre az amerikai bevándorlás tekintetében.

Előterjesztésemben — a melyet Zürichben elfogadtak és az egyesületnek nemzeti osztályainak kiadtak, avégből, hogy ez alapon tárgyalják a kérdést — megemlítettem Caronak, a kivándorlás eme kitűnő szakértőjének azon javaslatát, hogy külön nemzetközi intézet szerveztessék a ki- és bevándorlások tanulmányozására és azt a megjegyzést fűztem hozzá, hogy a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Nemzetközi Egye-

sülete van erre hivatva, mert a ki- és a bevándorlás kérdése nem más, mint a munkanélküliség nemzetközi problémája. Ez az egyesület nem zárkozhatik el az elől, hogy ezzel a kérdéssel állandóan és rendszeresen foglalkozzék, bár nem kívántam azt, hogy ez az egyesület kizárólag foglalkozzék vele, hanem mintegy központi szerve legyen a fenti tanulmányoknak, a melyek azokkal az érdekelt egyesületekkel karöltve oldandók meg, a melyek az illető részkérdésekkel már eddig is foglalkoztak, mint pl. a Nemzetközi Statistikai Intézet, a Nemzetközi Jog Intézete, a Nemzetközi Gyarmatügyi Intézet, a Középeurópai Közgazdasági Egyesület a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet, a socialisták nemzetközi congressusa, a német katolikus „Caritasverband“ stb. Ily módon lehetne tudományosan előkészíteni egy nemzetközi államconferentia egybehívását, a vándorlások szabályozásra már megérett kérdéseinek tisztázása végett. Remélem, hogy e konferenciák előkészítésének a kérdését az egyesület a kezébe veszi és ezzel az emberiség millióinak helyzetét megjavítja és pedig nemcsak a vándormunkások helyzetét javítja meg, hanem azoknak az összes bevándorló országok munkásainak a helyzetét is biztosítja, a melyek ma a szabályozatlan bevándorlás minden veszélyének ki vannak téve.

Ferenczi Imre.

Statistika és közigazgatás.¹⁾

A thema, a mely előadásom tárgyául van kitűzve, a legnépszerűtlenebbek közé tartozik.

Népszerűtlenségét épen a közigazgatási férfiak előtt, sajnos, nem kell nagyon bizonyítgatnom; hosszú idők óta ellene van a közhangulat a statisztikai adatok gyűjtésében való részvételnek; fárasztónak, terhelőnek, zaklatónak találják azt, hogy statisztikai adatokat kell beszoigáltatni, vagy csak gyűjteni is. Ez azonban csak egyik oldala a statistika népszerűtlenségének; nemcsak az adatgyűjtésnek, hanem a statisztikai eredményeknek is küzdeniök kell a népszerűtlenséggel; gyakran tapasztaljuk, hogy a komoly statisztikai munkáknak nem egyszer lekicsinylés a sorsuk, sőt nevetségessé tétel is.

Nem az a czélom, hogy apologiát mondjak a statistika érdekében; de mégis helyén valónak találom a statistika népszerűtlenségének okait jobban szemügyre venni, annál is inkább, mert ennek a során látjuk meg, micsoda hibák történtek a statistika körül a multban s történnek részben még ma is s ez vezet majd fejtegetéseink további fonalán annak a vizsgálatához, hogyan szabadul meg e hibáitól a statistika s mi a modern fejlődés útja?

A statistika népszerűtlenségének nálunk egyéb, általános okokon kívül különleges hazai magyarázata is van.

A közönségnek és közigazgatási hatóságoknak statisztikai adatgyűjtéssel és adatszolgáltatással való terhelése nálunk abban az időben kezdődött, a melyben minden közigazgatás, minden hatósági intézkedés és így ezeknek a függeléke, a statistika is gyűlöletes volt. Az absolut korszakot értem, a melynek ellenszenves rubrikái átörökítették azt a gyűlöletet és gyanakvást, a melyben részesültek, az azóta a nemzeti államunk szolgáltatában álló magyar hivatalos statistika működésére is.

A csekély intelligenciájú köznép ugyan általában mindenütt aggodással és gyanakvással fogadja a statistikát és folyton megújuló, örök

¹⁾ Ez a dolgozat a jog- és államtudományi továbbképző-tanfolyamon okt. 15-én tartott előadás kivonata. A szakközönség előtt nagyrészt ismert dolgokat fejteget ugyan, de igyekszik ezeket a magyar statistika történetéből vett példákkal illusztrálni s ebből meríti a jogcímet arra, hogy ezen az úton is a nyilvánosság elé lép.

félelme az, hogy adóztatás lesz a vége az adatok bevallásának; másutt azonban legalább a műveltebb elem jobban értékeli a statistikát és bevallását szívesen, vonakodás nélkül teszi meg, tudván, hogy fontos állami, nemzeti cél szolgál vele, sőt önként ajánlkozik még ingyenes adatszolgáltató közegül is, mint a német népszámlálásoknál látjuk. Nálunk sajnos, még az intelligensebb közönség sem érett meg ennyire s a közigazgatási tisztviselők nagy része is — valljuk meg — terhelő nyügnék tekinti a statistikát s mert magáról tudja, hogy felületes — hogy ne mondjam, hamis — adatszolgáltatással sikerült talán félrevezetnie az érdeklődő statistikai hivatalt, olyan csekély értékűnek tekinti az egész statistikát, mint a milyen értéktelen a saját bevallása volt s lekicsinyli az ily bevalláson fölépült statistikai eredményeket is.

Különben nemcsak a közönségben és az adatszolgáltató hatóságokban van a hiba. Voltak és vannak túlzásai magának a statistikának is, úgy az adatgyűjtésben, mint a következtetésekből és így könnyen megtörténhetett, hogy ezek a túlzások kipéccézve köznevetség tárgyává tettek és az ő hibájukért ugyanebben a rossz sorsban kellett részesülnie a tartalmas, értékes statistikának is. Különösen hazánkban, a hol a közigazgatás terén általában, különösen pedig az eddig annyira elhanyagolt jóléti igazgatás terén és a társadalmi mozgalmak során annyi a pótolni való, érthető, hogy minden ágazatban minden tárgyról statistikát kívánnak, többet is mint kellene. Ezt a statistikát gyakran avatatlanok csinálják, kellő megfontolás nélkül és kellő szakértelem híján, úgy hogy az eredmények kétségtelenül hibásak, tévesek lesznek vagy pedig olyan nagy fáradságba és költségbe kerülnek, a mit a vékony tanulság egyáltalán nem ér meg. Csak a közelmúltban történt, hogy a statistikai hivatal részvétele nélkül s így az ő szakszerű véleményét meg nem hallgatva iskoláinkban alkohol-statistikát gyűjtöttek és a gyermekek éretlen, ellenőrizhetetlen, tréfálkozásra hajló bevallására alapították az egész adatgyűjtést. Ugy tudom, előre ki volt zárva a tanszemélyzet részvétele, nehogy befolyásolják a gyermekeket a bevallásban. S ezzel előre elkövették a felvétel legnagyobb hibáját. Hiszen nyilvánvaló, hogy minél megbízhatatlanabb, statistikailag iskolázatlanabb valamely adatszolgáltató, annál inkább szükség van mellé ellenőrző, felvilágosító közegre. Az elrettentő eredmény az volt, hogy a külföldnek csodálkozással és megdöbbenve kellett látnia, mennyire el van terjedve nálunk az alkoholizmus még az iskolásgyermekek között is, holott tulajdonképpen egy kiindulásban téves, végrehajtásában laikus adatgyűjtésnek hibáival álltunk szemben, nem pedig az elharapódzott alkoholizmussal.

Gyakran tapasztalható túlzás az is — és erre nálunk szintén van hajlandóság, nem annyira a kormányzat, mint inkább a társadalom köré-

ben — hogy olyan kérdésekben, a melyekben a gyors intézkedésnek semmi akadálya nem volna és a melyekben statistika nélkül is világos az út, a melyre lépni kell, bonyolult és költséges statistikai felvételeket kívánnak előrebocsátani. Statistikai hivatalunk az ilyen kísérleteknek a lehetőséghez képest mindig ellene szegül, mert az a meggyőződése, hogy ha például néhány százezer koronát fordíthatunk szegényügyi célokra, sokkal helyesebb ezen az összegben mindjárt szegényházat építeni, mint a szegények életviszonyait kutató, komplikált statistikai adatgyűjtéssel világítani meg a helyzetet. Fejlettebb, gazdag országok megengedhetik maguknak azt a fényűzést, hogy a hol a társadalmi és közjóléti intézmények létesítésére milliók állanak rendelkezésre, ott e milliókból néhány százezer koronát a kétségtelenül mélyebb bepillantásra képesítő statistikára áldozzanak; a mi szegényebb viszonyaink között azonban meg kell elégednünk annyi statistikával, a mennyire feltétlenül szükségünk van és inkább arra kell törekednünk, hogy ezt a statistikát csakugyan teljes komolysággal és egészen jól csináljuk s fölösleges kísérletekkel ne adjunk tápot a statistika ellen való hangulatnak.

A statistika népszerűtlenségének és lekicsinylésének egyik oka az is, hogy korábban általában túlozták és sok helyen még ma is túlozzák azoknak a törvényeknek a jelentőségét, a melyeket a statistika megállapíthat és így a kétkedő embernek könnyű dolga van, mikor nevetőségessé teszi a statistikának nagy komolysággal felállított, de minduntalan eleven czáfolatokba ütköző törvényét.

Kétségtelen, hogy kizárólagos törvényeket a statistika fel nem állíthat, kizárólagos törvénye az emberi életnek csak egy van, az a biológiai törvény, hogy a születést az életerőnek hosszabb, rövidebb növekedése, majd gyors hanyatlása s végül feltétlen bizonyossággal a halál követi. E két végpont, a születés és halál között az emberi életet megfigyelésével nyomon követheti ugyan a statistika és felvilágosításokat adhat az életerő gyarapodásának és fogyásának, az élettartam változásának okairól és körülményeiről, de kizárólagosságot még ekkor sem tulajdoníthat e törvénynek. Kimutathatja, hogy szervi bajban szenvedő szülők gyermekei nemzõik betegségével terhelten futják meg a rendesnél rövidebbre szabott életpályájukat, de mindjárt ráczáfolhat erre egy beteg szülők gyermeke, a ki késõ vénséget ér meg. Kimutathatja, hogy ezek és azok a foglalkozások kedveznek az élettartam hosszúságának és mindjárt ellene szólhatnak az ebben az élethivatásban fiatalon elhunytak fejfái.

A statistika maga is hamar rájött arra, hogy törvényei nem alkotnak absolut igazságot és az egyéni eltéréseknek mindig ezer kibúvójuk is lehet a törvények alól. Ezért füzte okoskodását oly irányban tovább, hogy az egyéni kivételek elismerésével törvényei az általánosságra, a

tömegre érvényesek s habár egyes szélsőségek minden irányban lehetségesek, az összesség életviszonyai nagy általánosságban mégis ezen törvények szerint igazodnak. Ez az okoskodás vezetett még tovább a statisztikai kutatások két sokat emlegetett fogalmához, a nagy számok törvényéhez és az átlaghoz és — tegyük mindjárt hozzá — e fogalmak túlhajtásához is. Az átlag ezek szerint az a középszám volna, a melyben a pozitív és negatív irányban mutatkozó egyéni eltérések közönbösítik egymást. Az a szolgálatkész alak tehát, a melyre fel lehet aggatni az összes statisztikai törvényeket, mindeniknek hiven engedelmeskedik, napjában a szükséges fehérnyanyagot táplálékul beveszi, az egy főre eső sör-, alkohol- és dohány mennyiséget elfogyasztja, az egy főre eső adót lerója, az egy személyre eső leveleket megírja, a rá jutó ujságot elolvassa, a vasuton a kiszabott kilométereket beutazza, a nemzeti jövedelemből aránylagosan részesedik, 24 éves korában egy 18 éves nőt feleségül vesz, több fia születik, de a leányait inkább fel tudja nevelni és végül mindezek daczára 25 éves korában meghal. Még Quetelet, a statisztikának ez az alapvető művelője szintén nem tudott szabadulni a statisztikai átlag fogalmának ettől a túlhajtásától, és az ő *homme milieu*-je csakugyan alig különbözik attól a karikaturától, a melyet az átlagról előbb elmondottam. Ez a statistika azonban túlzó következtetéseivel és a törvényszerűségekbe vetett vak hitével ma már legnagyobb részben a múlté, és a mai statistika — a mennyiben csakugyan hozzáértő emberek művelik — nem is téved ilyen megmosolyogni való szertelenségekbe.

Az újabb fejlődés már az adatgyűjtésnél is megfontoltabban jár el, nem ragadtatja el magát a statisztikusnál szinte érthető mohóságtól, hanem kellőleg mérlegeli, mit kérdezhet, miért kérdezi azt és kitől kérdezheti. Az adatgyűjtésnek ezt a nagyobb öntudatosságát néhai Ráth Zoltán, fiatalon elhalt statisztikusunk jól jellemezte azzal a mondásával,¹⁾ hogy a korábbi népszámlálások előbb felvetették a kérdéseket és azután nézték, mit lehet a nyert feleletekből kiolvasni; a modern népszámlálások pedig előbb megállapítják, hogy micsoda életviszonyokra vonatkozólag mily tájékoztatást kívánnak nyerni és ehhez képest szövegezik meg a kérdéseket.

A statisztikai adatgyűjtésnek valóban ez az egyik első rendű feladata: előre tisztában lenni azzal, hogy mire van szükségünk és ehhez képest állapotodni meg abban is, hogy kitől kérdezzük az adatokat, mikor kérdezzük azokat és hogyan kérdezzük.

Az e tekintetben felállitható directívák tulajdonképpen annyira elemi igazságok, annyira kézzelfoghatóak, hogy szinte felsorolni sem volna érdemes őket, ha nem tapasztalnók, hogy a múltban s nem egyszer a jelenben is, hány statisztikai fölvetel ütközik ezekben az elemi igazsá-

¹⁾ *Népszaparodásunk kérdése a XX. század küszöbén* című akad. felolvasásában.

gokba, s ha nem látnók, hogy az igazságok fölismerése és azok követése gyakran két különböző dolog.

Sorakozzanak tehát itt ezek az elemi igazságok, pírulva a miatt, hogy még emlegetni kell őket. A legelemibb közülök az, hogy mindenkitől csak azt kérdezzük, a mit az illető tud. Mégis, ha nem is a hivatalos statistika, de magánosok, sőt közigazgatási hatóságok is gyakran esnek abba a tévedésbe, hogy adatgyűjtést indítanak olyan tárgykörre vonatkozólag, a melyről még feljegyzés nem volt, a melyet nyilvántartani senkinek sem volt kötelessége és a melyre vonatkozólag persze lehetetlen jó anyagot szolgáltatni. Hogy egy legprimitívebb példával világítsam meg ezt a kérdést: az Andrássy-út sarkán álló lovasrendőrtől hiába kérdezem, hogy tegnap hány automobil robogott végig az Andrássy-úton, nem tud felelni rá. Ha azonban előre figyelmeztetem arra, hogy holnap ilyen kérdést fogok felvetni, akkor alkalma lesz megszámlálni az automobiloikat és akkor a holnapi adatszolgáltatása már teljes lesz. Tényleg gyakran előfordul, hogy statistikai adatokra van szükségünk olyan életviszonyok megvilágítására, a miket addig senki sem tartozott megfigyelni. Nyilvánvaló, hogy ilyen esetekben csak akkor számíthatunk pontos adatokra, ha előbb rendelkezünk az iránt, hogy valaki azokat az életviszonyokat megfigyelje és az adatokat csak bizonyos megfigyelési idő elteltével gyűjtjük be. Minél gyakrabban fordul ez elő, annál inkább kezd kialakulni — különösen a komplikáltabb társadalomstatistikai felvételekben — a statistikai tevékenységnek egy új mellékmunkája: az adatgyűjtés, bírálat és feldolgozás mellett (illetőleg időrendben azok előtt), az adatfölgjegyzés.

Egy másik, szintén nagyon elemi tétel, a melyet azonban hasonlóképpen gyakran szoktak figyelmen kívül hagyni, az, hogy kérdéseinkben sohase terjeszkedjünk túl a szükségesen és csak azt vegyük be a vizsgálódás körébe, a minek az ismerete ránk nézve tényleg értékkel bír. Természetesen az adatgyűjtés körülményeihez képest más és más lehet az, a mit szükségesnek tartunk. Például, a mi nálunk feleslegesnek tünnék fel, hogy népszámláláskor az emberek arcszínét kutassuk, az Amerikában elég lényeges tulajdonság; a mi nemrégén csak hiábavaló kíváncsiságnak tetszett volna, hogy például egy munkásnak napjában sörre, dohányra, fehérneműtisztításra, stb.' adott kiadásait kutassuk, azzal ma egész tudományos irodalom foglalkozik.

Annak a megítélésénél, hogy kérdéseinkben mi a szükséges és a lényeges, nagyon fontos szerepet játszik a különleges cél, a melynek kedvéért statistikai adatgyűjtésünket foganatosítjuk és közrejátszhatik az is, hogy gyakran a jelenségek vizsgálatánál — különösen, ha adatgyűjtésünket egészen új tárgykörre terjesztjük ki — nem lehet előre megállapítani, micsoda ható okok működnek azoknak létrehozásában és így

micsoda körülmények kiderítése szükséges, melyeké mellőzhető. Különben is ebben a tekintetben akárhány oly kérdés van, a melynek felvétele a laikus előtt szükségtelennek, feleslegesnek látszik, a statistika pedig nagyon jól tudja, hogy eredményeinek megállapításánál arra az illető részletre is feltétlen szüksége lesz. Egy hazai példát idézek: Többször gunyolódtak a felett, hogy mezőgazdasági felvételeinknél, például az állatszámolásnál, a tulajdonos nemzetiségét és vallását is kérdeztük s megindult a tréfálgozás, hogy mi befolyással van a tehenekre és lovakra a tulajdonos vallása és nyelve? Pedig nagyon világos a dolog. A mezőgazdasági birtok és az állatlétszám a nép vagyონosságának ismertető jele, már pedig hazánkban egyáltalában nem lehet közömbös azt tudnunk, hogy bizonyos vidékeken ez a nemzetiség vagyónosabb-e vagy a másik. S minthogy némely helyen a nemzetiségi hovatartozás olyan labilis valami, hogy csak a vallással kombinálva lehet biztosan megállapítani, szükség volt a tulajdonosok vallási adatainak a kutatására is, ismétlem, nem azért, mintha ez a tehenekre és lovakra volna valami befolyással, hanem azért, mert a tehenek és lovak száma, vagyis az anyagi jólét érdekes és jellemző tulajdonsága a nemzetiségnek.

Rendkívül fontos alaptétel azután az, hogy mindent attól kérdezzünk, a ki azt legjobban tudhatja. Látszólag szintén annyira egyszerű ez, hogy hogy megemlítésre is alig látszik érdemesnek, pedig a gyakorlatban sok fontos következménye van és ebben a tekintetben különösen a régibb idők statistikája sok kardinális hibát követett el. Az bizonyos, hogy ezt az elvet, a közvetlenség elvét teljes mértékben keresztül vinni még olyan államokban sem lehet, a hol a köznép nagy rétege általában műveltebb, mint nálunk. Hazai viszonyaink között pedig a népesség meglehetősen nagy kategóriája kezdetleges műveltségi viszonyai mellett, egyáltalában nem alkalmas arra, hogy hozzá forduljunk közvetlenül adatgyűjtő kérdéseinkkel, minthogy azokat sem elolvasni, sem megérteni nem képes és annál kevésbbé tudná a helyes választ megadni. Ezért kell másutt is gyakran, nálunk még többször, közvetítőt keresni a statistikai adatokat megismerni kívánó központ s az azokat ismerő, de adatszolgáltatásra nem képes közönség között: s erre a közvetítésre kell igénybe venni a közigazgatást. Ez az igénybevétel a multban sokkal nagyobb volt, mint most, mert évtizedekig szinte megrögzött szokás volt mindent a közigazgatási hatóság útján bekérni és a közigazgatást, mintegy közvetítő postát, minden néven nevezendő statistikai adatgyűjtésnél terhelni. A legutolsó másfél évtized Magyarországon e tekintetben érdemleges változást hozott. Egymásután alakultak át az adatgyűjtések a közvetlenség azon elve szerint, a melyet fentebb már érintettem s bár a statistika fejlődése miatt a közigazgatási hatóságok saját adatszolgáltató munkája alig keves-

bedett, viszont megszabadultak sok olyan közvetítő nyűgtől, a mely azelőtt minduntalan terhelte őket. A míg azonban a közigazgatási hatóságoknak a részvétele még most is nélkülözhetetlen a statisztikai adatgyűjtés akárhány fontos ágában, addig legalább azon a téren is javulás van, hogy most már a statisztikai adatoknak csupán gyűjtését kívánjuk tőlük, nem pedig magának a statisztikának a készítését is.

A régmúltban, a közigazgatásnak és statisztikának — hogy úgy mondjam — őskorában sokkal erősebb volt a kapcsolat a kettő közt s a közigazgatás azt a kevés statisztikát, a mire akkor szüksége volt, kezdetől végig maga csinálta. Maga tervezte a statisztikai lajstromokat, kitöltötte azoknak a rubrikáit és végül sommázta is az eredményeket. A felfogások átalakulását és tisztulását e tekintetben jellemzi az, hogy nálunk is évtizedről-évtizedre hogyan módosult a közigazgatás szerepe a népszámlálásoknál. Első alkotmányos népszámlálásunknál, az 1869. évinél a legszembeötlőbb a közigazgatásnak a mai fogalmak szerint már felesleges megterhelése a statisztikával. Ekkor ugyanis a népszámlálás lajstromaiból közigazgatási tisztviselőinknek maguknak kellett készíteniök a községi és vármegyei összesítéseket. Igaz ugyan, hogy az eredmény kiábrándító volt, mert alig lehetett kiirtani az anyagból a vármegyei összesítések során belekerült hibákat.

A következő évtizedben, 1880-ban már nem kívánt a népszámlálás statisztikai feldolgozást a közigazgatástól, hanem csupán adatgyűjtést és ennek a felülvizsgálatát. Ebben a tekintetben azonban szintén fölösleges, terhelő dolgot rótt rá, a mennyiben a számlálólapok százezreit a vármegyei alispán közvetítésével kérte be, mintha fizikai lehetőség volna arra, hogy az alispán ezt az óriási tömeget átvizsgálja s az esetleges hibákat észrevegye.

Még 1890-ben is kísértett ez az eljárás s csak 1900-ban váltotta fel az új módozat, a mely a vármegyei felülvizsgálatról lemondott ugyan, de még mindig hitt a járási felülvizsgálat lehetőségében. Itt már nem volt szó százezrekről, legföljebb tizezrekről, de a felülvizsgálat ebben a nagy tömegben is hiába való lett volna: a mit a helyi viszonyokkal közvetlenül ismerős jegyző a maga kis körében elvétett, azt a népet kevésbé ismerő főszolgabíró az egész járás anyagában nem tudja már helyreigazítani.

Csak a legutolsó, 1910. évi népszámlálás terelődött megint helyesebb utra s a magasabb közigazgatási hatóságoktól csupán a népszámlálási szervezet megalkotását kívánva, az adatgyűjtést és felülvizsgálatot oda utalta, a hová az való, a helyi szervek munkakörébe.

Ez a fejlődési folyamat is mutatja, hogy a statisztikai feldolgozás s még ezt megelőzőleg az anyagnak rendezése, birálata, hibáinak kiigazítása annyi különleges szakismeretet és gyakorlati iskolázottságot követel, hogy azzal az adatgyűjtő közigazgatási közegeket megbizni lehet.

tetlen és az a statistika, a melynek összeállítását is közigazgatási tisztviselőkre háritják, már magában hordja hibásságának csiráit. Az újabb adatgyűjtések igyekeznek is mindenütt kiküszöbölni ezt és a közigazgatási tisztviselőket a statistikai felvétel során csupán azzal a teendővel bízzák meg, a melynél közreműködésük csakugyan feltétlenül szükséges, az adatgyűjtéssel. Még ezen a téren sem szabad túlzott követelményekkel fellépnünk és olyan felvételeknél, a hol nagy tömegekről van szó, nem lehet a számlálásban nagyobb elmélyedést kívánnunk és viszont a hol komplikáltabb, több elmélyedést kívánó adatgyűjtésről van szó, nem lehet nagyobb tömegek számlálását a közigazgatásra rónunk. Ismét hazai példát idézhetünk, az 1900. évi népszámlálást, a mikor a szokásos és elég könnyen kideríthető népszámlálási kérdéseken kívül a kisipari termelési viszonyokra és munkabéri adatokra voltak komplikált kérdések. Nyilvánvaló, hogy olyan felvételnél, a hol egy két hét alatt milliókat kell megszámolni, egy egyént nem lehet a megfigyelésnek annyi ideig kitenni, hogy ezekre a komplikált kérdésekre kielégítő választ lehessen kapni. Ennek az alaphibának volt az eredménye az, hogy a népszámlálásnak ide vonatkozó része egyáltalában nem sikerült. A hol népszámláláshoz hasonló nagytömegű felvételtől van szó, mindig óvakodni kell attól, nehogy a kérdések nagy számával túlságba menjünk és a felvételt azzal megnehezítsük.

De nincs mindig hasonló nagytömegű felvételtől szó, sőt a statistika útja mintha abba az irányba terelődött volna, hogy az ilyen nagy tömegű felvételek már ne uralkodjanak annyira kizárólagosan, mint eddig, viszont kisebb körre szorítkozva szaporodjanak a jobban elmélyedő bonyolultabb felvételek.

A korábbi extensiv statistikai észlelések alig is ismertek maguk számára más direktívát, mint a nagy számok törvényét s a nagy tömegnek nem is annyira megfigyelésében, hanem jóformán csak egyszerű megszámolásában merítették ki egyszerű kísérleteiket, keresvén az egyszerű szabályait a nagy tömegben. A korábbi idők statistikusai örvendett, ha a születések, halálozások, esketések egyszerű számáról kaphatott adatokat s ezen az alapon constatálhatta a „Göttliche Ordnun-
got“ ezen életnyilvánulásokban, vagy a bűncselekményeknek szintén csak számából állapította meg azt az állandó budgetet, melyet a bűnnek oly nagy szabályossággal fizetünk.

Ma a statistikai kutatás részben megtartotta ugyan korábbi extensitását, mert a kutatás a nagy statistikai hivatalok hatáskörébe ment át, a melyek minden szükséges tényezővel rendelkeznek arra, hogy megfigyeléseiket a lehető legtágabb körre kiterjesszék, de rendkívül sokat nyert a kutatás intenzitásában, s a megfigyelésre való jelenségek mind több és több jellemző sajátóságukban észleltetnek.

A legnépesebb nemzetek népszámlálásai ma már csak épen, hogy egyszer sorakoztatják végig a számlálás eredményének milliós számjegyeit, azután sietnek széttördelni ezeket a hatalmas tömegeket s a kornak, vallásnak, családi állapotnak, nemzetiségnek, foglalkozásnak ezerféle combinatióján keresztül mindig kisebb és kisebb töredékekhez vezetnek el bennünket és ezeken a mennyiségileg már meglehetősen körülhatárolt, de egyuttal minőségileg jellemző tulajdonságaikban annál szabatosabban meghatározott kisebb területeken végzik tovább tudományos vizsgálataikat.

Sőt a statistika egyes ágaiban, nevezetesen a társadalmi statistikában még a felvételeknek szokásos extensitását sem találjuk meg, hanem annál inkább azt a törekvést, hogy a szövevényes problémák bonczolgatásánál a megfigyelésre való anyag minél intensivebben kutattassék, semmi ható ok, semmi befolyásoló körülmény figyelmen kívül ne maradjon, mint a hogy a modern bányászat sem éri be a föld mélyének felületes átturkálásával, hanem megfinomodott és tökéletes műszereivel az egyszer feltárt bányarészeket felkutatja, hogy hol kell rejlenie egy kis aranyerecskének s nem nyugszik, míg a kőben lappangó nemes érczet az utolsó porszemig napvilágra nem hozza.

A statistikai kutatásnak intensivebbé tétele az, a mi a legújabb idők statistikájának fejlődését leginkább jellemzi. Ennél az intenzitásra való törekvésnél szükségképpen halványul az ereje a nagy számok törvényének s szükségképpen módosul a felfogás abban a tekintetben, hogy adatgyűjtésünket nem kell mindig nagy tömegekre kiterjeszteni, hanem a megfigyelendő jelenségek kisebb parcellájának átkutatásával is megelégedhetünk, ha ezt az átkutatást csakugyan behatóan hajtjuk végre. A cél mindenütt az marad, hogy a véletlen egyéni sajátságokat kiküszöböljük és a jelenségekre ható okokat megismerjük. Ha ennek a célnak szolgálatában nagy területen végezzük a felvételt, megelégedhetünk kevésbé mélyre ható kutatással is, viszont azonban, ha kutatásainkat teljesen intensive, minden lehető ható oknak a figyelembe vételével hajtjuk végre, megelégedhetünk kisebb területtel is. Sőt az intenzitással nem is mindig fér össze a statistikai adatgyűjtésnek nagy területre való kiterjesztése, mert egy népszámlálást milliókra rugó tömegeivel lehetetlen annyira intensive végezni, (éppen egy fenti példából is láttuk) és a kérdések olyan halmazát felvetni, mint mondjuk, egy munkásháztartás viszonyainak kutatásánál.

A megfigyelési területnek ez a tudatos szűkebbre vonása az elméletnek elég heves ostromlása daczára is a gyakorlatban mindinkább tért hódított, kezdetben csak magánosok kutatásainál, később a hivatalos statistika működésében is, s lassankint polgárjogot nyitott olyan adatgyűjtési mód-

szereknek is, a melyeket azelőtt alig becsültek valamire. Egyre-másra felvetődtek a társadalmi kérdések, felmerült az ismerétlenségből a társadalom tudománya, ezé az élő organismusé, a melynek a szövevényes szervezete, titokzatos életműködése újabb ingert és tudásvágyat adott a kutatásnak, annál erősebbet és ingerlőbbet, minél nehezebbnek látszott behatolni ez organismus működésének titkaiba.

A statistika új tért nyert a kutatásra. Kezdetben a mig a kormányzat nem vette észre az ő érdekelttségét, csupán egyes tudósok munkájában és kísérletezéseiben érvényesült ez. Nekik nem volt módjukban nagy tömegeket megfigyelni, de hát hol is van a társadalom organismusának ez a számbeli határa, a melyen túl már beszélhetünk társadalomról, társadalmi kérdésekről és a melyen alúl nem concendáljuk a társadalom szerves életét, hanem csak egyes izolált egyéneket látunk? A tudós kutatás teljes joggal merülhetett tehát a legkisebb csoportok vizsgálatába is, a mennyire korlátolt erői megengedték és teljes joggal kereshette e szűk határokon belül is a szerves társadalmi élet nyilvánulásait. S miután megtalálta s miután kutatásainak eredményeképpen értékes tanulságokat hozott felszínre, mi sem természetesebb, minthogy a jónak felismert nyomon haladt tovább is és vakmerően megfeledkezve a statistika azon egy parancsolatáról, hogy nagy tömegeket kell megfigyelni, a maga kicsiny eszközeivel tovább is hűségesen és nem eredménytelenül munkálta a társadalmi statistika talaját.

Okult ezen maga a kormányzat is és valahányszor nem volt gyakorlati szempontból szüksége a jelenségek pontos számára, hanem csak azok szabályszerűségének ismeretére törvényhozási vagy kormányzati intézkedéseikhez, maga is szívesen fordult ezekhez a módokhoz, a melyek kisebb apparátus mozgósításával és kisebb pénzügyi teherrel is elvezettek ahhoz a célhoz, a melyet épen el akart érni. Annál szívesebben megtehetette ezt, mert a társadalmi statistika terén végzendő legtöbb kutatásnál a jelenségek összetett és bonyolult voltánál fogva annyira intenzíven kell eljárni, a megfigyelést olyan mélyrehatóvá és sokoldalúvá kell tenni, hogy ezzel az intenzivitással az egész nagy tömegeket egyénről-egyénnre kimerítően megfigyelni teljes lehetetlenség. Szükségszerűen meg kell tehát elégedni valami kisebb hányad megfigyelésével, hogy aztán észlelésünk, a mit külső terjedelemben veszített, azt annál több erőráfordítással pótolhassa a megfigyelés mélységével.

A munkásstatistika hivatalosan és nem hivatalosan végzett megfigyelései ma nagyrészt ebbe a kategóriába tartoznak. Kimerítő tömegészlelést alig találunk ezen a téren, partialis felvételeket, terjedelemben a legkülönbözőbb módon korlátolt, de intenzitásukban kiváló észleléseket annál inkább. Ma tehát már ott állunk, hogy statistikai kutatásain-

kat a cél különbözősége szerint rendezzük be, vagy kimerítő tömeg-észlelésekre, vagy részleges felvételre s a módszer kérdése ma már távolról sem oly lényeges ismérve a statistikának, mint a hogy nemrégiben hirdették.

Különb is nagyon érdemleges statisztikai eredményeket köszönhetünk már régebben is szűkebb területen végzett vizsgálatoknak is. Oroszország hivatalos statisztikusai egy csári rendelet alapján az adatok millióit szerezhették be a rengeteg birodalomból és észlelésük a tömegeknek csakugyan impozáns felvonulásában gyönyörködhetik; de még mindig kérdéses, hogy a statisztikai kutatást elő tudják-e mozdítani olyan korszakos megállapításokkal, mint a hogy tehette két évszázaddal ezelőtt Halley, a kinek pedig meg kellett elégednie a kis Boroszló város halálozási jegyzékeivel.

Azoknak az adatgyűjtési formáknak, a melyek az itt vázolt fejlődési folyamat során az egyedül üdvözítőnek hitt tömegészlelés mellé sorakoznak, legjelentősebb példái az enquête, a monographia, a tipikus módszer s ismét jogokhoz jut a régebben leglenézettebb forma, a becslés is.

Az enquêtenak egyik ismérve az, a mit közbeszédben is enquêtenak nevezünk, hogy tudniillik személyes megbeszéléssel, szakértők részvételével történik az adatgyűjtés. De semmi esetre sem ez a legjellemzőbb tulajdonsága, hanem az, hogy a tömegek megfigyelésére a legkevesebb súlyt helyez, viszont a qualitativ elemeket leginkább kidomborítja, tehát a jelenségeket a legtüzetesebben igyekszik megvilágítani minél több oldalról, kevésbé számszerű adatokat, mint inkább informatív, tájékoztató felvilágosításokat keres s eljárása szinte a vizsgálóbíróéhoz hasonlatos, a ki a bűneset kevés tanujának minden irányú kikérdezésével igyekszik a bűncselekményre világot vetni.

Látszólag az enquête alig hasonlít a statisztikai adatgyűjtésekhez, mert számot csak keveset és ritkán kérdez; mégis nagyon fontos eszköze a statistikának, mert ugyanazt a célt szolgálja, a mit a többi adatgyűjtési módszerek, szolgálja pedig olyan területen, a melyhez amazok nehézkességük miatt kevésbé férnek hozzá s a melyen a jelenségeket befolyásoló ható okoknak olyan tömege és változatossága szerepel, hogy csak az enquêtenak körülményes, azt lehet mondani, türelmes eljárása vezet célhoz. Nagyon nagy szerepe van az enquêtenak abban a tekintetben is, hogy egyéb eljárásoknak, különösen a primitivebb becslésnek eredményeit ellenőrizze, kiegészítse és így használhatóságukat fokozza. Német tudományos egyesületek előszeretettel fordulnak az adatgyűjtésnek ehhez a módszeréhez; kitűnő példáit találjuk ennek egyes angol parlamenti bizottságok vizsgálódásainál; a hazai példák között leginkább az 1898. évi gyárstatisztikai felvételt említhetjük, mely nagy tömegekre

kiterjedő felvétel volt ugyan, de legbecsesebb alkatelemeit éppen az enquêteszerűen kiderített részletek képezték. Külkereskedelmi statistikánk értékbecslésének ellenőrzése és helyesbitése szintén enquêteszerű eljárással történik.

A monografia még szűkebb területre vonatkozik, mint az enquête, de egyszerűbb jelenségeket kutat, viszont azonban azokat a legapróbb részletekig kimeríti. Legjellemzőbb példái ennek azok a munkásháztartási felvételek, a melyeket a francia Le Play kezdett meg és a melyeknek azután a német irodalomban voltak követői, főleg Engel, később pedig Schnapper-Arndt. Természetesen az a legkevésbé lényeges a módszerben, hogy munkásháztartásokra vonatkoznak a felvételei, ez inkább csak mai korunkra jellemző időleges tulajdonság, minthogy most a munkásviszonyok kutatása van előtérben. A lényeg az, hogy bizonyos életviszonyoknak huzamosabb ideig tartó és a legkisebb részletekig menő megfigyelésével állunk szemben s éppen ez az állandóság, a részleteknek aprólékos kidomborítása kívánja felderíteni a szabályszerűségeket. Hazai viszonyaink között ennek a módszernek tulajdonképp még csak jövője van. A hivatalos statistika nem alkalmas ilyen aprólékos kutatások végzésére, a magánkutatás pedig nálunk eddig nem sok ügyet vetett az ilyen irányú buvárlatokra. Már is van ugyan néhány értékes monografiai munkánk, így az óbudai hajógyári munkások helyzetéről, egyes falusi községeink gazdálkodási viszonyairól, stb., de ez mind kevés ahhoz a fontossághoz képest, a melylyel a társadalmi osztályok elhelyezkedési és megélhetési problémái manapság előtérbe tolulnak. Ezeket a kérdéseket szelvében tárgyaljuk, de csak vezérczikkszerű alapossággal s inkább az egyes, panaszkozó osztályok subjectiv beállítása nyomán.

Legújabbán Budapest székesfőváros socialpolitikai ügyosztálya vette tervbe, hogy munkásháztartási statistikai fölvételeket eszközöl, talán ez a kezdeményezés jobban rátereli a figyelmet a monografikus módszerre.

A nép körében élő közigazgatási tisztviselőnek is nagyon hálás feladata volna, ha fáradságot venne magának egy-egy község, egy-egy parasztcsalád életének, gazdálkodási módjának vagy egy-egy gyár munkásai helyzetének megfigyelésére s ily monografikus úton való megörökítésére.

Egészen különleges s az elméletben leginkább ostromolt eljárás a tipikus vagy képviseleti módszer, a mely tulajdonképpen nem egyéb, mint részleges tömegszámlálás. Abból a felfogásból indul ki, hogy a jelenségeknek törvényei, a melyek az egész tömegekre hatnak, érvényesek a tömegek bizonyos elszórt részeire is és így nem szükséges egyszerre mindent megfigyelnünk, hanem elég, hogyha kutatásainkat a tömegnek bizonyos gondosan kiválasztott részeire terjesztjük ki. Ha például Magyarország lakosságának egészségügyi viszonyaira vonatkozólag bizonyos felvételt kívánnék végrehajtani, nem szükséges azt az ország vala-

mennyi községére kiterjesztem, hanem 12.000 község közül például kiválasztok 1.200-at, vagyis az egésznek $\frac{1}{10}$ -ét s ezen a területen hajtom végre a felvételt. A legfontosabb kérdés, hogy a kiválasztást helyesen eszközölöm-e? Ha például mind az 1.200 községet a gondozottabb viszonyok között és nagyobb jólétben élő dunántúli falvak közül választom ki, akkor az eredmények természetesen nem lehetnek jellemzők Máramaros hegyvidékeinek elhanyagolt szegény községeire. Ha azonban a kiválasztást úgy eszközölöm, hogy az ország minden jellemző vidéke képviselve legyen, a máramarosi oláh úgy, mint az alföldi magyar, vagy a délvidéki vagyonos sváb és a tisztaságáról ismeretes erdélyi szász s figyelemmel vagyok arra is, hogy a községek között nagy tömegben koncentrált lakosságú is legyen, viszont tanyarendszer szerint szétszórt falvak is, de ne hiányozzanak a felvidéki irtvány-községek sem s végül olyan községeket is belevegyek a kutatásba, a melyek magas pótladó terhe alatt nyögnek és olyanokat, a melyeket vagyoni erejük csekély pótladó mellett is nagyobb alkotásokra képesít: akkor már nyugodt lélekkel bocsájtkozhatom a vizsgálódásba, mert a remélhető eredmények jellemzők lesznek az egész ország területére. Ebből a példából is leszűrhetjük ennek a módszernek alapelveit és azt, hogy mely esetekben van szükség rá.

Szükség lehet rá minden oly esetben, a mikor az egész tömegre kiterjedő észlelések költségeitől, gondjától szabadulni kívánunk és a mikor a felvétel tán komplikáltabb is, hogy sem azt igen nagy tömegekre végrehajthatnók, de még sem annyira bonyolult, hogy szükség volna a még mélyebbre ható észlelési módokra. Az intenzitásnak eme hiányát pótoljuk tehát azzal, hogy viszonylag legalább nagyobb területre terjesztjük ki az észlelést. Alapfeltétele az, hogy gondosan és jellemzően válasszuk ki azokat a területeket, a melyek hiven képviselhetik az egészet s a melyeknek megszámlálásából remélhetjük, hogy az egészre nézve jellemző adatokat nyerhetünk.

Ennek a módszernek az ellenesei főleg azt szokták hibájául felróni, hogy az egész anyagnak bizonyos előzetes ismeretét tételezi fel, különben nem tudjuk sikeresen végrehajtani. Ha például nem ismerném előzetesen azokat a különbségeket, a melyek közegészségügyi szempontból fennforognak a máramarosi szegény falvak és a rendezett erdélyi szász községek között és így nem terjeszteném ki mindkettőre vizsgálódásomat, akkor felvételem szükségképpen sikertelen volna. De a jelenségek bizonyos előzetes ismerete nemcsak ennél a módszernél szükséges, hanem kivétel nélkül minden statisztikai adatgyűjtésnél. Az egész országra kiterjedő népszámlálást sem tudom másképp végrehajtani, minthogy ha hozzávetőleg tájékozva nem vagyok arról, mennyi nyomtatványt kell készítenem, melyik vidékre mily tömegeket kell kiküldennem, mely

területre mennyi számlálóbiztost kell alkalmaznom. Különben a többi tudományokban is mindenütt előfeltétele a kutatásnak az, hogy bizonyos hozzávetőleges tájékozottsággal már birjunk afelől, hogy mit és hol akarunk kutatni. A zoologus hiába akarja tanulmányozni egy délvidéki állatfaj életmódját, ha nem tudja, hogy hol keresse azt az állatot.

A képviseleti módszer talán a legújabb keletű, de határozott jövője van, mert minél bonyolultabbak az életviszonyok és minél nagyobb területen kell a kormányzatnak, a politikának, a közigazgatásnak a statistikától kérdeznie a tájékozódást, annál inkább szükség lesz arra, hogy egy-egy kérdésben ne mozgósítsuk mindjárt az egész országra kiterjedő apparátust, hanem elégedjünk meg a gondosan előkészített képviseleti módszerű felvétel részleges eredményeivel. Az ily esetekre mondta Foville Alfréd, a nemcsak elegáns szavú, hanem mélylátású francia statisztikus, hogy „az erők gazdaságos felhasználásának törvénye felment bennünket attól, hogy száz lóerejű gépet használjunk ott, hol egy embernek a karja is elegendő“.

A legrégebbi, kezdetben majdnem kizárólagos, az elméletben hosszú ideig igen kevésre értékelt módszer a becslés, a mit azonban a statistika most sem nélkülözhet s a melynek a helyét szintén meg kell jelölnünk a statisztikai módszerek között. A becslés módszere abból a feltevésből indul ki, hogy nem is egyenlő, hanem csak hasonló körülmények között a jelenségek azonos alakulást mutatnak. Ha a nagykörút egy házának a lakóit megszámlálom és feltételezem, hogy a nagykörút körülbelül egyforma nagyságú házaiban mindenütt ugyanannyi lakónak kell lenni, az első számlálásból nyert számot egyszerűen csak meg kell szoroznom a körút házainak számával, hogy a becslés megtörténjék és a körút összes lakóinak számáról képet nyerjek. Nyilvánvaló hogy ez a kép nem lesz teljesen hű, mert a körúton a 2 emeletestől 5 emeletig vannak különböző nagyságú házak, az egyikben zsúfolt lakások népes családokkal, a másik esetleg magánpalota egy-két nagyuri lakóval; a szorzó tehát nem tökéletesen jó és így a szorzat sem megfelelő. Minél közelebb áll a valósághoz az a föltevésünk, hogy a hasonló körülmények azonos eredményeket okoznak (vagyis a hasonlóság minél közelebb áll az azonossághoz), annál megbízhatóbb a becslésünk; minél ingatagabb ez a föltevés, annál hiányosabb, sőt gyakran egyenesen megtévesztő eredményekre vezethet a becslés, mint vezette például Keleti Károlyt az anquêteszerű nyomozással megindult, de aztán nyers becslésbe átcsapó ismert élelmezési statistikájánál. Ennek a kezdetlegességnek a daczára is, és a statistika technikájának mai fejlettsége mellett is a becslés igen sok esetben nélkülözhetetlen. Nélkülözhetetlen tudniillik mindannyiszor, a mikor más megfigyelési mód-

szerre nincs lehetőség. Leginkább időbeli okok azok, a melyek más adatgyűjtést lehetetlenné tesznek, a becslésnek azonban mégis utat engednek; így például a történeti statistikának jóformán egyetlen és nélkülözhetetlen módszere a becslés. Régmúlt idők viszonyaira ugyanis közvetlen statisztikai észlelésünket nem tudjuk kiterjeszteni, direct adatgyűjtést nem indíthatunk: csupán a véletlenül fenmaradt szórványos adatokra vagyunk utalva s ezek hézagait kell becsléssel kitöltenünk.

Ha például valamely plébánia irattárában, egy, mondjuk pár évszázaddal előbb élt lelkész följegyzéseit sikerül megtalálnom bizonyos időszakban végzett keresztelésekre vonatkozólag, utólag megconstruálhatom azon városnak, illetőleg azon plébánia területének lélekszámát is a keresztelési adatokból. Műveletemnek legfőbb hiánya az lesz, hogy a keresztelések számát egy ismert, tehát vagy a jelenből, vagy a legközelebbi múltból vett születési arányszámmal kell megszoroznom. Itt is nyilvánul tehát a becslésnek az a főntemlített lényeges tulajdonsága, hogy hypothesisből indul ki, a jelen esetben abból a hypothesisből, hogy annak a több század előtti időnek házassági termékenysége ugyanaz volt, mint a mai koré. Azt a fontos qualitativ elemet, a mely a különböző korszakok és különböző életviszonyok, különböző termékenységben nyilvánul, nem figyelhetem meg s mellőznöm kell abban a kénytelen föltevésben, mintha ez a qualitative módosító körülmény egyáltalában nem is léteznék s a születési arányszám évszázadok óta változatlan maradt volna. Ha azonban a följegyzések között egyes családok gyermeklétszámára vonatkozólag is találok adatokat, a miből a házassági termékenységre s ebből a születések arányszámára következtetést lehet vonnom, a szorzónak már bizonyos correctivumához jutottam el s az így kiszámított népességet már több valószínűséggel állíthatom oda műveletem eredményéül. De becslésem még mindig magán viseli a kezdetlegességnek azt a bélyegét, hogy hypothesisen sarkallik, azon az újabb föltevésen tudniillik, hogy a családok gyermeklétszáma átlagosan ugyanaz, mint a mit a rendelkezésünkre álló néhány adatból olvashatunk ki. Szép és tanulságos példája a történeti statistikában alkalmazott becslésnek az a népesség-történeti kiadvány, a melyet a magyar statisztikai hivatal a *pragmatica sanctio* korából közrebocsátott és a melyben a népesség akkori számát igyekezett megconstruálni: egy olyan *pragmatica sanctio* korabeli összeírás alapján, a mely nem az összes népességre, hanem csak a jobbágyokra terjeszkedett ki és ezen a szűkebb körön belül is nem a lélekszámot, hanem csak a háztartások számát kutatta. A becslés eredménye itt különösen abból a szempontból tanulságos, hogy az ez időbeli népesség számát megállapítván, a következő korszakok telepítési actióinak jelentőségét inkább tudjuk értékelni.

Lehetnek territoriális akadályai is a statisztikai adatgyűjtésnek, a mikor más módszer kizárásával ismét csak a becsléshez kell folyamodnunk. Az afrikai félvad népek lélekszámának megállapításánál ma sem áll rendelkezésünkre egyéb lehetőség, mint a becslés.

Vannak végül anyagi akadályok is s a modern statisztikát főleg ez utóbbiak kényszerítik igen gyakran arra, hogy egyéb tökéletesebb módszerek mellőzésével a becsléshez folyamodjunk. Köztudomású, hogy nálunk a külkereskedelmi forgalom értékének megállapításánál becslés-szerű eljárást követünk, az igaz, hogy minősített becslést s az eredmények hézagait enquêteszerű vizsgálódással igyekszünk kiegészíteni. Ugyancsak anyagi okok gátolnak abban, hogy például a mezőgazdasági termelésünkre vonatkozó adatokat kimerítő felvétellel tudjuk meg és itt is a becslés az egyetlen lehető eszközünk. Ime tehát az ország gazdasági életének épen két legjellemzőbb és legfontosabb nyilvánulásánál, a külkereskedelmi forgalom értékének és a mezőgazdasági termelés mennyiségének constatálásánál a statisztikai megfigyelésnek finomabb műszerei tehetetlennek bizonyulnak és a kezdetleges becslés az, a melyhez még most is ragaszkodnunk kell.

Önként felmerülhet ezek után az a kérdés, hogy ha a statisztikai észlelésnek ennyi különféle surrogátuma van, mi marad meg akkor a statisztikai felvétel alatt általában értetni szokott módszer, a tömegészlelés számára? Mindenekelőtt megmarad mind az az adatgyűjtés, — s a hivatalos statisztikában többnyire ezeké a tulsúly — a hol a jelenségeknek nem csak az összefüggését, törvényeit akarjuk vizsgálni, hanem azoknak konkrét számát is meg kell állapítanunk. A népszámlálások például minden időben a tömegészlelés módszerével fognak történni, mert a népességnek nemcsak structurájára akarunk világot vetni, hanem első-sorban annak számával óhajtunk büszkélkedni.

De ezeken kívül is a tömegészlelés marad a legbiztosabb eljárás mindazokban az esetekben, a melyekben a megfigyelésre váró jelenségek elég egységesek és a rájuk ható okok nem tulságosan bonyolultak, úgy hogy az észlelés egyöntetű eszközökkel is könnyen kiterjesztheti hálózatát a legnagyobb körre is. Mihelyt azonban komplikáltabbak az életviszonyok, a melyek felderítésére vállalkozunk és mihelyt szövevényesebbek azok a ható okok, a melyek kinyomozását kívánjuk, a tömegészlelés mindjárt megbénul, mert megfigyelésének nagy köréhez képest a felhalmozódott részletkérdéseknek nem tud mélyére hatolni. Olyanformán lehet ezt képzelni, mint a hogy egy magasabb torony vagy hegycsúcs tetejéről áttekinthetünk tán öt-hat vármegyére való térséget is és szemlénk eredménynyel is jár, ha csak a főbb vízrajzi és domborzati részek megfigyelésére szoritkozunk, de a részletek összefolynak

szemeink előtt s ha az áttekintett nagy vidék egyes részleteit akarjuk jobban szemügyre venni, bizony le kell szállnunk a csúcsról és közvetlen közletről végeznünk megfigyelésünket.

Az az átalakulás, a melyet itt a statisztikai módszerek tekintetében vázoltam és a mely a régi dogmákat megdönti, hogy újaknak adjon helyet, érezteti a hatását még a külső forma tekintetében is. A régi statisztikai adatgyűjtések lajstromokkal dolgoztak, a melyekbe egymásután vezették be a megszámlálendő egységeket. Nagy vivmány volt ezekkel szemben az egyéni számlálólap alkalmazása, a mely könnyebb kezelhetőségével az eljárást hasonlíthatatlanul jobbá, az anyagot feltétlenül kihasználhatóbbá tette. És ime most, a villamos számlálógépek alkalmazásával ismét felderül a napja a korábban lenézett lajstromoknak. A lajstromnak azt az előnyét, hogy a jelenségeket kellő egymásutánban, egymással való összefüggésükben tünteti fel, ma sokkal inkább méltányoljuk, mint annak előtte, azt a hátrányát pedig, hogy szinte meg rögzíti és szét nem választhatóvá teszi az adatokat, a villamos számlálógépek segélyével bőven ellensúlyozni tudjuk. A számlálógépek alkalmazása, ezenkívül a számításokhoz, összeadásokhoz, szorzásokhoz, úgyszólván teljes gépüzem berendezése szintén hozzátartozik a modern statistika képéhez.

Kezdetben merő bürokratikus eljárás volt csupán, léleknélkül való szám adatok összehordása, ma a társadalmi kutatások egy nagy szak ismeretet kívánó bonyolult eljárása, a mely a modern technika vivmányait sorra igénybe veszi és a mellett eljárásában egyre módosul, műszereit egyre tökéletesíti.

Láttuk, hogy a közigazgatás szerepe a statistika szolgálatában szintén mekkorát változott. Ma nem kívánunk sommázó munkát a közigazgatástól, nem kívánjuk, hogy kész statisztikai eredményeket szolgáltatson, csupán az adatgyűjtésben várjuk a közreműködését, ezt azonban úgy, hogy ne csupán mechanikus közvetítő közeg legyen, hanem megértő munkatárs; ne elégedjék meg azzal, hogy adatokat azért szolgáltat, mert meg kell tennie, hanem törekedjék arra, hogy az adatok lelkét megismerve segítse elő a statistika munkáját. Azok az érdembe vágó, a jelenségek ismeretéhez közelebb vivő tapasztalatok, a melyek az adatgyűjtés közben fölmerülnek, a statistikára gyakran értékesebbek, mint a rovatok formailag pontos kikötése. Ne kényszerítsünk föltétlenül mindent a rubrikába, a mi nem is illik bele; a való állapot föltárásával tekintsük csak elintézettnek a statisztikai hivatal adatgyűjtő fölhívását, ne pedig a sablonos nyomtatvány sablonos kitöltésével.

Még most is forgalomban van egyik nagy német statistikusnak, Engelnek évtizedek előtt tett az a megkülönböztetése, hogy a statistiká-

nak termelői és fogyasztói vannak. A közigazgatási hatóságok, mikor a statisztikai hivatal működésében támogatják, a statisztikának tulajdonképpen termelői. Az volna azonban kívánatos, hogy ha egyúttal fogyasztói is lennének. A hivatalos statistika munkássága első sorban a kormányzat és a közigazgatás céljait szolgálja. Az a nagy anyagi áldozat, a mibe a statisztikai adatgyűjtések kerülnek s az a tömérdek fáradság, a mit a statistika készítése okoz a külső közigazgatási személyzetén kezdve a központi munkaerők százáig, csak úgy lesz az országra igazán hasznos, ha a közigazgatás gyakorlati emberei azokat a számsorokat, a melyeknek összeállításában segédkeznek, maguk is mindinkább megszólaltatják a saját közigazgatási eljárásuk irányításában. Épen Magyarországon a közigazgatásnak annyi jelentős feladata és szép tennivalója van, hogy ezeknek a feladatoknak a megoldásában egy kis statisztikai buvárkodást, statisztikai ismeretet alig lehet nélkülözni. Az ország egyes vidékeit, épen a legértékesebb fajokat az egy gyermekrendszer őrli, másutt a közművelődés van alacsonyabb nivón s az iskolák nem tudnak elég eredményt elérni, a harmadik helyen a közegészségügyi intézmények gyarlósága akasztja meg a nép egészséges fejlődését; ismét másutt a gazdasági elmaradottság a nyomasztó; meg annyi olyan baj, a mit közelről is lehet látni, de megmérni, a baj fokát másokkal összehasonlítani igazán csak a statistika segítségével lehet.

A statisztikai hivatal legújabbán gyors egymásutánban bocsátja közre több olyan kiadványát, a melyekben községekig menő részletezéssel mutatja be a népességi, szaporodási és egészségügyi viszonyok alakulását, az állattenyésztés fejlettségét, sőt még a községi szervezet állapotát is.¹⁾ Megnyilik a lehetőség — sokkal jobban, mint eddig — a bajok tanulmányozására; adja Isten, hogy ez a statistika ne maradjon holt kincs, hanem adjon eszméket és képesítsen — sokkal jobban, mint eddig — a bajok orvoslására is.

Buday László.

¹⁾ Időrendben az első ezek közül az 1910. évi népszámlálás eredményeinek I. kötete, mely azzal a beosztással készül, mint a tíz év előtt kibocsátott hasonló publicatio, de még tovább megy részletezésével, mert a főbb demografiai adatokat a fontosabb pusztákra és egyéb külterületi lakott helyekre vonatkozólag is külön közli. Tervben van a népszámlálás anyagából ezúttal is a népesség foglalkozás szerint való megoszlásának községenkénti közzététele is. Nagyfontosságú s eddig új adatközlés lesz — tíz évi megfigyelés nyomán — a népmozgalmi adatoknak községenként való kimutatása; különösebb tanulságokat ígér ez főleg a születési arány hanyatlásának s a közegészségi viszonyoknak (a fertőző bajok pusztításainak) buvárlói részére. A gazdasági viszonyok köréből az állatszámolásnak nemsokára megjelenő kötete készül községenkénti részletezéssel; a községi háztartási statistika pedig — ugyancsak községenként — a községi adózás, vagyon, adósságok, bevételek és kiadások tanulságos részletezését igéri.

Közlemények és ismertetések.

Új pénzügyi folyóirat.

„Adó- és illetékügyi szemle“ címen Klug Emil dr., ügyvéd, új havi folyóiratot indított meg, melynek első száma előttünk fekszik.

A folyóirat célját így jelöli meg: „Az adózással összefüggő nagyjelentőségű kérdések . . . eddig úgyszólván teljesen elhanyagoltattak hazánkban. Sem tudományos, sem gyakorlati szempontból nem részesültek az őket (sic!) méltán megillető figyelemben és rendszeres s folytonos művelésben, és itt az ideje annak, hogy a hiányok pótoltsanak. E célból indul meg az „Adó- és illetékügyi szemle.“

Eddig tehát nem volt semmi. Ezután pedig lesz minden.

Kitűnik ebből, hogy az egészen fiatal folyóirat nem esett a túlzott szerénység hibájába.

No de nem akarunk emiatt komoly szemrehányást tenni a szerkesztőnek, a ki bizonyára csak a közfigyelmet akarta ily módon vállalkozása iránt fölkelteni. Sőt nyomban elismerjük kétségtelen érdemét, a melyet azzal szerzett, hogy a magyar pénzügyi és közgazdasági tudományos irodalomnak több kiváló művelőjét mindjárt az első számban meg tudta szólaltatni.

Ezek között mindenképen az első helyet foglalja el Wlassics Gyula, a kinek mindig vannak nagyobb koncepciójú eszméi és érdekes javaslatai. Ilyeneket tartalmaz ez a tanulmánya is, melyben az új egyenesadó törvényeknek a közigazgatási bíróság ügyforgalmára gyakorlandó hatását fejtegeti. A közigazgatási bíróság elnöke, tehát a legilletékesebb tényező jelenti ki, hogy: „most, midőn az új adótörvények tetemesen megnövelik a panaszok számát, komoly kötelessége úgy a kormánynak, mint a törvényhozásnak gondoskodni arról, hogy a közigazgatási bíróság feladatának meg is tudjon felelni. Ellenkező esetben a közigazgatási bíróság a hátralékok özönében merül el, mert a jelenleginél több munkásságot senki sem követelhet a kötelességüket teljesítő bíraktól. Ez már a judicatura teljes elsekélyesedésére vezetne.“

Kimutatja, hogy a házadónak és a kereseti adónak évenként megújuló kivetése 10—12.000 többletet jelent a bíróság ügyforgalmára nézve. Ezt még fokozni fogja az általános kereseti adó kulcsának 1, 2 és 3⁰/₀-ra való leszállítása, mert az új kereseti adó főösszegét csak az adóalapul szolgáló kereset összegének tetemes emelésével lehet majd elérni, a mi tömeges — bár sokszor jogosulatlan — panaszt fog eredményezni. Az pedig „beláthatatlan, minő óriási lesz a kivetett jövedelmi adó ellen a panaszok száma“.

Mindebből a tanulmány nagynevű írója arra a helyes következtetésre jut, hogy a panaszjog korlátozása elől alig lehet kitérni. A kereseti és a jövedelmi adónál ugyanis az adott jogvédelmi biztosíték az esetek túlnyomó többségében csak formalitássá törpül, mert az adókivető és az adófelszólamlási bizottságok a helyi viszonyok alaposabb ismerete mellett tisztábban láthatják az igazságot, mint maga a közigazgatási bíróság. Így a bíróság is alig tehet egyebet, minthogy a kivetett adót végső fokon megállapítja.

Szomorú tapasztalatként jelzi Wlassics, hogy pénzügyi törvényeink pongyola szerkezetűek és a hivatalos gyűjtemények megbizhatatlanok. „Mindezekben a hiányokon segíteni kell, — ezzel végződik az értékes tanulmány, — mert a tehermentesítésnek egyik legjelentékenyebb eszköze mindig az lesz, ha megszüntetjük azokat az okokat, melyek különben is pereskedvű közönségünknek mesterségesen nyújtanak tápot a jogorvoslatok igénybevételére.“

Ugyanebben a mederben indul meg Benedek Sándornak a pénzügyi közigazgatási bíráskodás szervezeti kérdéseiről irt cikksorozata. Ebben a jeles szerző szintén arra a következtetésre jut, hogy a mai jogszabályok és a mai bírói szervezet mellett a közigazgatási bíróság pénzügyi osztálya csődbe kerül. Érdeklődéssel várjuk a megkezdett cikksorozat folytatását.

Hantos Elemér a hitelszövetkezeti adózás új rendjét ismertetve, azt a nézetét fejezi ki, hogy az önálló hitelszövetkezeteknek jövedelmi adó alá vonása az új adózási rend legsúlyosabb teherképe. A szövetkezeteknek nyújtott adókedvezményt az új adónovella ahhoz a feltételhez kötötte, hogy „az adókedvezményt igénylő szövetkezetek a kormány által elismert valamely központi szervezetnek kötelékébe“ tartozzanak. Ennek értelmezésére nézve Teleszky János pénzügyminiszter kijelentette, hogy a kormány e rendelkezés alapján nem kívánja a szövetkezetek kényszer-társulását; a központnak csupán az lesz a feladata, hogy az adókedvezmény előfeltételeinek fennforgását megállapítsa.

Az új tőkekamat- és járadékadóról szóló végrehajtási utasítást Fraenkel

Sándor bírálhatja. Két ízben is hangoztatja, hogy a végrehajtási utasításból hiányzik a felvilágosító kitanítás arra nézve, hogy a polgári peres eljárásban ki nem hallgatható ki tanúként vagy szakértőként, illetőleg ki tagadhatja meg jogosan a tanúskodást vagy véleménynyilvánítást. Mi is azt hisszük, hogy ez a kitanítás nem lett volna fölösleges. Fölemlíti továbbá, hogy a törvény nem rendelkezik arról, miképen lehet a tőkekamat- és járadékadóköteles külföldit vallomásra és adófizetésre kényszeríteni, az utasítás pedig „szemmelláthatólag nem érezte szükségét e hézag pótlásának.“ Erre nézve csak azt jegyezzük meg, hogy a végrehajtási utasítás 17. §-ának hatodik bekezdésében kifejezetten rendelkezik arról, hogy a külföldiek ott tartoznak tőkekamat- és járadékadó alá eső jövedelmeikről vallomást adni, a honnét az adóköteles jövedelem folyik, illetőleg a mely községben az adós állandóan lakik. Annak szabályozása pedig, hogy — ha az adót nem levonás útján kell fizetni — miként kényszeríthető a külföldi egyén adófizetésre, nem a különleges tőkekamat- és járadékadótörvénybe és ennek utasításába tartozik, mert hiszen erre nézve a közadók kezeléséről szóló törvény általános rendelkezései érvényesek.

Érdekes Komin Jánosnak az új társulati adóról szóló cikke, a melyben a végrehajtási utasítást — bár nem sok jóakarattal — ismerteti. Abban igazat kell neki adnunk, hogy a mérleg nyeresége alatt valójában a nyereség- és veszteségszámla egyenlegét kell érteni, mert ebből az egyenlegből kell az adókiivetésnél kiindulni akkor is, ha a mérleg nem nyereséggel, hanem veszteséggel zárul. Ellenben felületes az a szemrehányása, hogy a vallomással együtt beterjesztendő kimutatások felsorolásából (v. u. 28. §.) „éppen a nyereség felosztására vonatkozó közgyűlési határozat hiányzik“, mert hiszen a végrehajtási utasítás 27. §-ának *b)* pontja határozottan elrendeli, hogy a vallomásadásra kötelezett tartozik a részvények (üzletrészek) utáni osztalékok, illetőleg kamatok felosztására és hovatfordítására vonatkozó közgyűlési határozatnak hitelesített jegyzőkönyvi kivonatát a vallomáshoz csatolni. Csodáljuk, hogy a társulati adóztatásnak oly kitűnő ismerője, mint Komin János, elolvasta a végrehajtási utasításnak 28. §-át, a nélkül, hogy a közvetlenül megelőző 27. §-t figyelmére méltatta volna.

Siebenschein Rudolf az osztrák jövedelmi adónál behozni szándékolt kötelező könyvvizsgálatról ír. Fejtegetéseiben ellenmondást észlelünk és álláspontjában éppenséggel nem osztozunk.

Kiss Jenő fogyasztási adóink rendszerének ismertetését kezdi meg s azt az igazságot bizonyítja, hogy a szesz a hektoliterenkénti 140 koronánál nagyobb adóterhet is megbir.

Petény Ármánd, mint adótechnikai ujitást, a Náthán-féle sörgyártási

eljárást ismerteti, a mely eljárás mellett 11 nap alatt teljesen kész sört lehet gyártani.

Illetékügyi cikket irtak az új folyóiratba Föző Sándor és Éber Antal. Baloghy György pedig a jövedéki büntető eljárás szabályozását sürgeti.

A folyóirat apróságokat is hoz, a melyek közül csak „a büntető adópótlék“ egy kiáltó hibájára mutatunk rá. Ez a kis megjegyzés ugyanis abból indul ki, hogy az 1913. évi jövedelmi adóhoz a vallomásokat már az idén ősszel be kell adni, a vallomás elmulasztása miatt kiszabható adópótlékre vonatkozó törvényes rendelkezés pedig csak a jövő év január elsején lép életbe s így a vallomás elmulasztása miatt senkire sem lehet majd az adópótléket kivetni. A kiindulási pont azonban helytelen. Hiszen a vallomásokat január előtt bekövetelni nem is lehet, mert annak az adóévet megelőző naptári év eredményét kell feltüntetnie.

Exner Kornél.

A kereskedelmi szerződések előkészítése.

Németországban az utóbbi hetek folyamán több oldalról erős támadások érték a kormányt, hogy vámpolitikai kérdésekben nagy zárkózottságot tanusít és noha már a szomszéd államok mind nagy tevékenységet fejtenek ki a legközelebbi vámpolitikai periodus előkészítésében, eddig működésének még vajmi csekély jelét adta. A kormány válaszul ezekre a támadásokra a következő félhivatalos jellegű közleményt tette közzé:

„Különböző oldalakon feltűnőnek találták, hogy míg az érvényben levő vámtarifa előmunkálatai csaknem tiz esztendővel életbelépése előtt megindultak, addig a valószínűleg 1918 január elsején életbelépő legközelebbi vámtarifához szükséges revisio előmunkálatairól aránylag kevés hallatszik. Ezzel szemben utalnunk kell arra, hogy az 1902-ben megállapított vámtarifa azért követelt meg egészen kivételes méretű előmunkálatokat, mert az egész tarifát alapvető átalakításoknak és messzemenő specializálásnak kellett alávetni. Ilyen szándék ezuttal tudvalevőleg nem forog fenn. A belügyi államtitkár csak legutóbb jelentette ki a Reichstagban, hogy a vámtarifa szerkezetén változás nem történik és a revisio inkább csak részletekre fog kiterjedni. Ezuttal tehát egészen más természetű munkáról van szó, mint a legutóbbi tarifarevisio alkalmával. Bár a munka így sokkal csekélyebb, az illetékes forumok már régebben dolgoznak az új tarifarevisio előkészítésén. E munkálatokról a nyilvános-

ság csak azért vehetett kevésbé tudomást, mert a szakértői conferentiák és a „Wirtschaftlicher Ausschuss“-nak ülései, a melyeknek megtartása ezuttal szintén későbbre tolódott ki, még nem tartattak meg. Az illetékes birodalmi és porosz hivatalok által végzett termelésstatistikai adatgyűjtésen kívül, a mely már meglehetősen előrehaladt stadiumban van, a többi előkészületek is annyira haladtak, hogy az illetékes hivatalok megkezdték a különböző gazdasági testületeknek a vámtarifarevisióra vonatkozó kezdeményezéseinek és kivánalmainak összegyűjtését és felülbíráását. E szempontból már meglehetősen nagyterjedelmű és sokoldalú anyag volt egybegyűjthető, minthogy a gazdasági és érdekképviseltek tudják, hogy a tényleges revisio a közel jövőben meg fog történni és mindegyik kereseti ág arra törekszik, hogy véleménye ez alkalommal figyelembe vétessék. Az érdemleges munkálatok megkezdésénél tehát a kormány már széles alapokra támaszkodhatik. Magától értetődőleg azonban a többi érdekképviseltek is, a melyek még eddig kivánalmaikat nem közölték, fel fognak szólíttatni ezek beküldésére. Ezek szerint számítani lehet tehát arra, hogy a vámtarifa-revisio ezuttal is a legbehatóbban fog előkészítettetni és az összes kereseti ágaknak módjukban lesz, hogy véleményüket kifejtsék.“

A német kereskedelempolitikai előkészületek tárgyalásánál meg kell emlékeznünk még egy érdekes véleményről, melyet a leghatalmasabb német ipari érdekképviselőnek, a Centralverband Deutscher Industriellernek közlönye bocsátott világgá. A Centralverband lapja egyik utolsó számában ugyanis megállapítja, hogy Németország állásfoglalása az osztrák-magyar monarchia agrarius exportjával szemben nagyon megnehezedett. Első sorban a német kormány a birodalomban uralkodó drágaságra való tekintettel kénytelen lesz engedményeket tenni a külföldi agrarius behozatalnak, másodsorban pedig a monarchia érdekeltsége az agrarius kivitelben, minthogy maga is exportterületből mindinkább importterületté alakul át, csökkenőben van. Nem valószínű tehát, hogy a monarchia csökkenő agrarius kivitelének biztosításáért olyan kedvezéseket nyújtson vámtarifájának revisiója alkalmával a német ipari behozatalnak, mint 1906-ban történt. Ezzel szemben a Centralverband lapja utal arra, hogy két állam kereskedelmi szerződéseinek megállapításánál, a melyek oly szoros szövetségi kapcsolatokkal vannak egymáshoz fűzve, mint a monarchia és Németország, nem lehetnek a kizárólag kereskedelmi szempontok, a kereskedelmi mérleg passivitása, vagy aktivitása irányadók. A hármasszövetség katonai és egyéb terheinek viselését túlnyomó részben Németország vállalta magára és sokkal többet tett a monarchia politikai törekvéseinek biztosításáért, mint az utóbbi ő érte. Méltányos tehát, ha Németország ezért abban a formában kér ellenszolgáltatást, hogy érdekei

a kereskedelmi és vámszerződésben kellően elismertessenek. E helyen nem kívánunk e felfogás helyes vagy nem helyes voltáról bírálatot mondani, registrálását azonban, mint a legnagyobb német érdekképviselőt megnyilatkozását, mindenesetre szükségesnek tartottuk.

T. S.

Munkaügyi ministerium az Egyesült Államokban.

Az Egyesült Államok képviselőháza a nyár közepén két, társadalompolitikai szempontból fontos törvényjavaslatot fogadott el. Az egyik a kettő közül külön munkaügyi ministerium felállítására vonatkozik, a másik pedig egy bizottság szervezését hozza javaslatba az ipari viszonyok részletes vizsgálata céljából.

A munkásügyeket Amerikában eddig a kereskedelem- és munkaügyi ministerium egyik osztálya, a munkaügyi hivatal (Bureau of labor) végezte. Ennek az ügykörét veszi át az új intézmény, a mely a „munkaügyi ministerium“ (Department of labor) nevet fogja viselni s a melynek a feladata lesz ezentúl a munkásjóléti intézményekről és általában a munkásviszonyok javításáról való gondoskodás. Az élén egy minister (Secretary of Labor) fog állani 12.000 dollár fizetéssel, a minek révén a munkásügyek közvetlen képviselőhez jutnak a ministertanácsban.

Az új munkaügyi ministerium hatáskörébe megy át a jelenleg a kereskedelem- és munkaügyi ministeriumhoz tartozó bevándorlási hivatal és a vele kapcsolatos tudakozódó osztály, továbbá a munkaügyi hivatal, a mely a „munka-statisztikai hivatal“ nevet kapja. Ezeknek a hivataloknak a tisztviselői rangjukat és fizetésüket megtartva, egyidejűleg átlépnek az új ministeriumba, a kereskedelem- és munkaügyi ministerium pedig ezentúl csak a „kereskedelmi ministerium“ (Department of Commerce) címet fogja viselni.

A törvényjavaslat szerint a munkaügyi ministernek jogában lesz munkásügyi kérdésekben felmerülő viták és harczok esetén személyesen közbelépni és a közvetítő szerepét vállalni, vagy pedig ha az ipari béke érdekében jobbnak látja, egyeztető bizottságokat nevezhet ki. A minister köteles az üzleti év végén írásos jelentést terjeszteni a parlament elé, a melyben be kell számolnia a bevételeiről és kiadásairól és a lefolyt évben kifejtett tevékenységéről.

A másik javaslat alapján szervezendő bizottság (Comission of Industrial Relations) feladata a munkásügy összes részleteinek beható vizsgálata lesz. Tevékenysége ki fog terjedni a jelentősebb iparágakra és a mezőgazdaságra, különös figyelmet fordítva a kartellek működésére és

az általuk teremtett munkaviszonyokra. A bizottság kilencz tagból fog állani, a kiket az Egyesült Államok elnöke nevez ki a senatus jóváhagyásával. Közülök háromnak munkaadónak kell lennie, hármat pedig a szakszervezetek küldenek ki. A vizsgálódások eredményeiről időről-időre jelentést kell tenni a parlamentnek megfelelő javaslatok kíséretében és legkésőbb a javaslat elfogadásától számított három esztendő múlva elkészítendő a főjelentés, melynek benyújtásával a bizottság befejezte hivatalos ténykedését.

A bizottság munkásságától komoly eredményeket lehet várni, mert a képviselőház 100.000 dollárt állapított meg évente a költségek fedezésére és ismerve az amerikai viszonyokat, fel lehet tenni, hogy a kutatás elé anyagi nehézségek nem fognak akadályokat gördíteni.

Sz.

A munkások részesedése a nyereségben az angol iparvállalatoknál.

A »Labour Gazette« utolsó száma közli az angol munkaügyi ministerium vizsgálatának eredményeit a munkások nyereségben való részesítése kérdésében. Ezek szerint az angol iparvállalatok általában nem ismerik el a munkás jogigényét a nyereségben és a vezetésben való részesedésre. Csak kivételesen van erre utalás a munkaszerződésekben, a legtöbb esetben nyomatékosan ki van emelve a nyereségben való részesítésnek önkéntes adományozás jellege. A felosztásra kerülő összeg rendszerint arányos az üzleti nyereséggel és egy megszabott határon felül nem emelkedhetik; sőt egyes esetekben csak bizonyos nyereség elérése után lehet szó a munkások részesedéséről. A gázüzemeknél, a hol a dividenda bizonyos határon felül csak a gázárak egyidejű leszállításával emelkedhetik, a munkásosztalék és a gázárak egymással ellentétes irányban mozognak. Igen különböző a részesedés mennyiségének kiszámítására alapul szolgáló üzleti nyereség; gyakran az utolsó év vagy félév bevétele, néha a bruttó-, néha a nettonyereség szolgál erre a célra. A kiszámítás módját az alkalmazottakkal megismertetik, módjuk van tekinteni a leszámolás eredményébe s esetenként az üzleti könyveket is megvizsgálhatják.

A megállapított összeg felosztása az alkalmazottak között a munkabérek magassága szerint történik. Gyakran a szolgálati viszony minőségét és tartamát is figyelembe veszik; így néha feltétele a részesedésnek, egy cégnél eltöltött egyévi szolgálati időnek vagy ugyanennyi időre szóló szolgálati szerződésnek az igazolása; más esetekben

pedig csak bizonyos állásokban levők részesednek a nyereségben. Előfordul az is, hogy a felosztás teljesen a vállalkozó tetszésére van bízva. Gyakori formája a részesedésnek a munkásüzletrészek kamatainak pótlékokkal való kiegészítése, miáltal ezeknek a jövedelme a teljes dividendáig emelkedhetik. A tőzsdén vásárolt üzletrészek azonban nem részesülnek ebben a kedvezményben, csak azok, a melyeket a vállalat ad az alkalmazottnak ellenszolgáltatás nélkül vagy igen kedvezményes áron, esetleg részletfizetés ellenében.

A vizsgálat eredményei szerint az esetek felében a nyereségrészesedés kifizetése készpénzben történik. Szokásban van a részesedés felének készpénzben való kifizetése, a másik felének, mint takarékbetétnek, az alkalmazottak segítőpénztárába való utalása. Az egész nyereségrészesedésnek munkásjóléti célokra való fordítása ritkán történik; néha az egész nyereséget részvények vételére fordítják. Ennek a tőkének a folyósításához a vállalat vezetőségének hozzájárulása szükséges. Kivételes esetekben a részvény birtoka, a más részvénybirtokoséval egyenlő szavazati jogot ad a munkásnak; eddigelé azonban csak kevés súlylyal estek latba ezek a szavazatok. A vizsgálat alá vett esetekben száz közül csak hatban vesznek részt a munkások a vállalat vezetésében, azonban munkaadókból és munkásokból sűrűn szervezett bizottságok jelentékeny befolyást gyakorolnak a vállalat ügyeinek intézésére.

Sz.

Fémstatistika.

A kitűnő Statistisches Jahrbuch des Weltmetallhandels-ból, a melyet a frankfurti Metallgesellschaft a Metallbankkal és a Metallurgische Gesellschaft-tal egyetemben „Statistische Zusammenstellungen über Blei, Kupfer, Zink, Zinn, Aluminium, Nickel, Quecksilber und Silber“ czímen ezidén tizennyolczadszor bocsát ki, a következő, az utolsó évtizedet felölelő statistikai adatokat közöljük a réz, ón és horgany világtermeléséről, világfogyasztásáról és átlagos árairól (termelés és fogyasztás metrikus tonnáknban):

Réz :	Világ- termelés	Világ- fogyasztás	Átlagár font sterlingben
1902	553.330	582.500	55 . 11 . 5
1903	591.300	586.700	58 . 3 . 2
1904	647.900	662.500	59 . 0 . 6
1905	693.900	727.400	69 . 12 . 0
1906	720.600	722.600	87 . 8 . 6

	Világ- termelés	Világ- fogyasztás	Átlagár font sterlingben
1907	712.000	663.600	87 . 1 . 8
1908	757.800	706.500	60 . 0 . 6
1909	849.200	787.500	58 . 17 . 3
1910	886.900	904.700	57 . 3 . 2
1911	898.400	959.400	56 . 1 . 9

Horgany :

	Világ- termelés	Világ- fogyasztás	Átlagár font sterlingben
1902	545.300	560.200	18 . 0 . 11
1903	571.600	576.600	20 . 19 . 5
1904	625.400	629.300	22 . 11 . 10
1905	658.700	663.700	25 . 7 . 7
1906	702.000	705.200	27 . 1 . 5
1907	738.400	743.200	23 . 16 . 9
1908	722.100	730.500	20 . 3 . 6
1909	783.200	798.900	22 . 3 . 0
1910	816.600	820.600	23 . 0 . 0
1911	895.400	905.500	25 . 3 . 2

Ón :

	Világ- termelés	Világ- fogyasztás	Átlagár font sterlingben
1902	96.700	99.700	120 . 14 . 5
1903	100.500	101.600	127 . 6 . 5
1904	103.100	101.000	126 . 14 . 8
1905	102.400	104.100	143 . 1 . 8
1906	104.400	107.800	180 . 12 . 11
1907	102.400	105.200	172 . 12 . 9
1908	113.300	100.900	133 . 2 . 6
1909	113.900	109.100	134 . 15 . 6
1910	115.700	121.300	155 . 6 . 2
1911	118.200	117.400	192 . 7 . 0 ³ / ₄

Ezen áttekintéshez meg kell jegyezni a következőket: Ama feltűnő tény, hogy mind a három fémnél a világfogyasztás a világtermelést rendszerint felülmulni látszik, abban leli magyarázatát, hogy a világfogyasztás számai nemcsak a nyersfémnek az egyes államok részéről való fogyasztását, hanem részben a bevitt gyártmányokat is magukban foglalják, a melyek az előállító országok fogyasztásában is szerepelnek; azonkívül a régi fémek statistikailag ki nem mutatható tömegei is homályosítják a képet. Jelesen a réznél megjegyzendő, hogy különösen Európában erősen szaporodó rézfogyasztás következtében a világfogyasztás a világkészletek rovására emelkedett és ennek folytán a világtermelést túlléphette. A látható készletek, a melyek 1906-tól 1909-ig állandóan

emelkedtek, az utolsó két évben érzékenyen csökkentek. A következő táblázat összehasonlítja az ismeretes készletek legmagasabb és legalacsonyabb állását 1909 és 1910-ben:

Látható világgészletek rézben:

	Metrikus tonna
1909 január 31	111.700
november 30	169.300
1910 május 30	173.300
december 31	148.500
1911 április 1	162.700
július 1	151.100
október 1	140.900
december 31	102.100
Csökkenés 1911-ben	46.400
1912 április 1	82.300
június 1	67.000

A horganytabella a világfogyasztás feltűnő erősödését mutatja az 1911. évre nézve. Ennek az emelkedésnek megfelel az 1910-ről 1911-re való emelkedés is. Tény, hogy az utolsó időben a kereslet annyira tartós volt, hogy jelenleg a fogyasztás a termelést lényegesen túlhaladja. Bizonyosra vehető, hogy az 1912. év is jelentékeny termelésemelkedést fog hozni. Ez az emelkedés azonban előreláthatólag jelentékenyen vissza fog maradni az 1911. évi mögött.

Az az állandó és szabályos gyarapodás, a melyet a világtermelés és világfogyasztás, réz és horgany mutatnak, az ónnál is tapasztalható; természetesen jóval csekélyebb mértékben. 1911-ben 2·2°/o-ot tett az 1910. évi 1·6°/o-hoz képest. Termelés és fogyasztás lépést tartanak. Az ártabellán a világpiaciz ismert tünetei világosan tapasztalhatók.

Mind a három fém tekintetében az 1906. év culminációs pontot jelent. Mig azonban az árgörbe a réznél az utána következő években szabályos, párhuzamosan mozgó termelés- és fogyasztásfokozódás mellett ismét hanyatlik és 1911-ben újból eléri körülbelül az 1902. évi állapotot (az 1911. évben ugyan rendkívüli hausse fejlődött), azalatt a horgany árgörbéje az 1907. és 1908. évi erősebb esés után újból ismét emelkedő tendenciát mutat, a mely 1911-ben majdnem eléri az 1906-iki magasságot. Az ónnál az 1907/1908. évi erős árdepresszióra az árgörbe erős emelkedése következik, a mely 1911-ben az 1906. év magasságát jóval túlhaladja. Ez az árfejlődés, a mely nem áll arányban a termelés és fogyasztás között való viszonynyal, magyarázatát az ónpiacizon uralgó visszás helyzetben leli.

A kisipar fejlődése Németországban.

Annak az általánosnak mondható véleménynek, hogy a kisipar pusztul, vagy legalább is folyton veszít a jelentőségéből, ellentmondanak a legutóbbi német üzemszámlálás eredményei. A legfrissebb adatok szerint a kisipari üzemek száma a német birodalomban hetvenezerrrel emelkedett. A nagyipar természetesen nagyobb arányokban fejlődött, a kisipar egyes ágait teljesen elnyomta, de viszont azonban más iparágakban a kisipar igazolta az életrevalóságát.

Az összes üzemeknek az alkalmazottak száma szerint csoportosított osztályai a következő fejlődést mutatják:

Üzemek	1895	1907	Szaporodás %okban
1 alkalmazottal	741.615	704.756	—5·0
2— 5 »	490.489	569.640	16·1
6— 10 »	42.788	56.895	32·9
11— 50 »	24.712	38.755	56·8
51—200 »	4.308	7.714	79·0
200-on felüli »	378	1.053	179·0

Csökkenést csak az egy alkalmazottal dolgozó üzemek száma mutat. Ezzel szemben a 2—5 alkalmazottat foglalkoztató üzemek, a melyek a kisipar normális formáját képviselik, jelentékenyen szaporodtak. Tényleg visszafejlődést mutat tehát a kisipari üzemeknek az egy alkalmazottat foglalkoztató csoportja. Ezek vagy kezdőknek, vagy öreg mestereknek a régi időkből még fenmaradt műhelyei.

A változás és fejlődés természetesen igen különböző az egyes iparágakban. Némelyeket közülök egészen kiszorított a fejlődés, mások megmaradtak a nélkül, hogy az üzemek száma változást szenvedett volna, ismét mások erőteljesen fejlődtek és számbelileg is jelentékenyen gyarapodtak. Ebből a szempontból osztályozva a 2—5 alkalmazottat foglalkoztató üzemeket, három csoportba sorozhatjuk az iparágakat:

1. Visszafejlődésben vannak: a kőfaragó-, fazekas-, aranyműves-, rézműves-, órás-, szappanos-, köteles-, timár-, fésűs- és cipész-kisiparban; 2. változatlan állapotban maradt: a szegkovács-, könyvkötő-, épület- és butorasztalos-, kefekötő-, szücs- és kalapos-kisipar; 3. szaporodásban van: a bádogos-, késműves-, szegező-, bognár-, nyerges-, kárpitós-, esztergályos-, sütő-, cukrász-, mészáros-, szabó-, kesztyűs-, borbély- és fodrász-, kőműves és építővállalkozó-, ács-, üveges-, festő-, művakoló-, tetőfedő-, kűtmester-, kéményseprő- és kályhás-kisipar.

Ebből a csoportosításból látható, hogy a szaporodó iparágak száma nagyobb, mint a visszafejlődő iparágaké.

A felsorolt iparágak 1895-ben 3,409.510 egyént, míg 1907-ben 4,580.638 egyént foglalkoztattak, a kiknek legalább a fele a tisztán kisipari üzemekre esik.

Nem lehet tehát azt állítani, hogy a kézművesipar kihalófélben van; de azt meg kell állapítani, hogy a nagyipar ugyanez alatt az idő alatt világszerte sokkal erősebben fejlődött. Ehhez a fejlődéshez viszonyítva a kisipar jelentősége tényleg csökken. Absolute azonban nem.

Sz.

Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság.

1912. évi október hó 25-én a Magyar Közgazdasági Társaság ülés-
termében a *Magyar Jogászegylet*, a *Magyar Közgazdasági Társaság*, a
Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete kiküldöttei,
valamint a *Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete* és a
Nemzetközi Munkásbiztosítás Magyarországi Egyesülete meghívottai
Mandello Gyula elnöklése alatt ülést tartottak. Az ülésen részt vettek:
Bud János, Concha Győző, Farkas Geiza, Ferenczi Imre, Fodor Ármin,
Földes Béla, Gaál Jenő, Giesswein Sándor, Halm Dezső, Heller Farkas,
Jersovits János, Mandello Gyula, Meszlényi Arthur, Pap Dezső, Pap
Géza, Somogyi Manó, Szántó Menyhért. Elnök megnyitójában az *Egye-
sületközi Socialpolitikai Bizottság* megalakítására történt előkészítő lépé-
sekről tett jelentést. Kiemelte, hogy az Egyesületközi Socialpolitikai
Bizottság nem jelent új egyesületet, hanem közvetítő bizottságot, mely
a meglévő egyesületek érdekét képviseli, azok törekvéseit előmozdítja,
előadásaiknak a nagy nyilvánosságot biztosítja és így törekvéseik sike-
rét elősegíti.

Ezután Ferenczi Imre dr. a bizottság tervezetét olvasta föl. A magyar
közgazdaság érdekelt osztályai szervezkednek. A szociális kérdések
nálunk is a közérdeklődés homlokterébe nyomultak. A magyar állam
jövője nagy mértékben azon mulik, hogy miként fogjuk e kérdéseket meg-
oldani. Eddigi, ötletszerinti közgazdasági politikánk nem elégséges a
socialpolitikai kérdések megoldására. Nem új egyesületet, de a meg-
levők között kapcsolatot kell teremteni. Az egyesületközi delegatio műkö-
désétől sokat várhatunk. A sokféle tudást és szempontot egyesítő közép-
ponti szerv tudományos föladatokat megoldását kezdheti, a melyekre a
résztvevő egyesületek egyike sem volna egymagában képes. Bár szoro-
san tudományos munkát kíván a bizottság végezni, nagy hatással lehet
a gyakorlati socialpolitika irányítására és kifejlesztésére Magyarországon.

Földes Béla hozzájárul a javaslatához, mivel eredményeket vár tőle úgy az elmélet, mint a gyakorlat számára; különösen az eredeti hazai socialis fölvételekre helyez súlyt, mivel főleg azokkal szolgálhatjuk az egyetemes tudomány érdekeit. Különösen a mezőgazdasági munkáskérdéssel kell majd behatóan foglalkozni.

Concha Győző szintén egyetért az elhangzott fölszólalásokkal, de hangsúlyozni kívánja, hogy a socialpolitikát nem meríti ki a munkáskérdés, vannak egyéb fontos socialis problémák is, többek között a középosztály-politika, a melynek Németországban és egyébütt tudomány-szervezetei vannak.

Gaál Jenő szerint korai az egyesületközi bizottság tervének megállapítása, mert azt először azoknak az egyesületeknek kellene kiadni véleményadás és hozzájárulás végett, a melyeket az alakuló bizottság egyesíteni akar. Sine nobis de nobis elvének alkalmazása nem vezethet célhoz oly egyesületközi szerv megalapításánál, a mely a suprematia elvén alapul. A nemzetközi egyesületek alapszabályaiba ütköznék, ha a bizottságok állapítanak meg a magyar szakosztályok mindenkori programját.

Meszlényi Artur eloszlatja Gaál Jenő aggályait, a melyek téves feltevésen alapulnak. Fölolvassa a bizottság szervezeti szabályzatának és ügyrendjének tervezetét. Ennek értelmében a bizottság megbízott szerve a kiküldő egyesületeknek; programja: javaslatokat tenni és ezeket azok nevében végrehajtani.

A bizottság ezután pontonként tárgyalta az ügyrend-tervezetet és azt Fodor Ármin és Gaál Jenő észrevételeivel általánosságban elfogadta.

A szervező bizottság a tervezetet azzal a felhívással küldi meg a részvételre felhívott egyesületeknek, hogy ahhoz hozzájárulván, nevezzék meg mielőbb végleges delegatusaikat. A bizottság legközelebbi ülésén tehát már a concret munkaprogramjával fog foglalkozni.

*Az „Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság“
szervezeti szabályzatának és ügyrendjének tervezete.*

1. §. A Magyar Jogászegylet, a Magyar Közgazdasági Társaság, a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete és a Nemzetközi Munkásbiztosítás Magyarországi Egyesülete, a résztvevő egyesületek socialpolitikai törekvéseinek elősegítése és közös feladatainak egyöntetű megoldása céljából Egyesületközi Socialpolitikai Bizottságot alakítanak.

2. §. Az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság a kiküldő egyesületek részéről megbízást nyer arra, hogy az 1. §-ban körülírt cél

keretén belül a kiküldő egyesületeknek közös előadások, viták, tanfolyamok, congressusok rendezésére, s más hasonló természetű ténykedésekre javaslatokat tegyen, s a résztvevő egyesületek által elfogadott javaslatokat azok nevében végrehajtsa.

E végből az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság, megbízatásának tartama alatt, minden év április hó 1-ig a következő október hó 1-vel kezdődő munkaévre szóló részletes programot terjeszt a kiküldő egyesületek elé, melyet azok a saját szervezetüknek megfelelő módon letárgyalván, határozatukat egy hónapon belül az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság titkárának küldik meg.

Ha valamely egyesület a jelzett határidőn belül határozatát az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság titkárával nem közli, ez ugy tekintendő, mintha az előterjesztett javaslatához hozzájárult volna.

3. §. Az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottságba a résztvevő egyesületek 6—6 tagot küldenek, három évi mandatummal. A mennyiben a kiküldött tagok valamelyike meghal, vagy mandatumáról lemond, az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság titkára haladéktalanul felhívja az illető kiküldő egyesületet, hogy más tagot küldjön ki a hároméves időszak hátralevő részére; az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság működését azonban, tekintet nélkül az ily módon bekövetkező tagüresedésekre, folytatja.

Az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság javaslatára a résztvevő egyesületek által kiküldendő tagok száma nagyobb is lehet.

4. §. Az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság elnöksége a résztvevő egyesületek elnökeiből, az ügyvezető alelnökből és a titkárból áll. Az ügyvezető alelnököt és a titkárt az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság saját tagjainak sorából választja meg egyszerű szótöbbséggel három évi időtartamra.

5. §. Az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság ülésein a kiküldő egyesületek jelenlevő elnökei közül a korábban alakított egyesület elnöke, illetve az ügyvezető alelnök elnököl.

6. §. Az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottságot ülésre annak ügyvezető alelnöke hívja össze. Határozatait szótöbbséggel hozza s azok a résztvevő egyesületekkel közlendők. Az ülésekről jegyzőkönyv vezetendő, melyet az elnök és a titkár irnak alá.

7. §. Az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság a megbízó egyesületekkel saját ügyvezető alelnöke vagy titkárja személyében a megbízó egyesületek elnöksége útján érintkezik.

8. §. A kiküldő Egyesületek az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottságnak adott megbízást bármikor visszavonhatják.

Felolvasó ülés:

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaságban 1912. évi október hó 25-én Ferenczi Imre dr. »A munkanélküliség és a nemzetközi munkásvándorlások« című előadása után Földes Béla elnök a következőket mondotta:

Ferenczi Imre valóban alapos előadásáért köszönetet mondok a társaságok nevében azért is, hogy a nemzetközi conferentia alkalmából Zürichben ezt a kérdést szóvá tette és így az első kezdeményező lépés e tekintetben egy magyar szakember által tétetett meg. Teljesen igaza van abban, hogy a munkanélküliség kérdése, valamint a socialis kérdés ennek következtében első sorban a munkapiacz szervezésével függ össze. Elég furcsá, hogy mikor nemzetközi munkapiacz szervezése sok tekintetben sikerül, megtörtént az, hogy erre a munkára való szervezés mintegy utoljára maradt. Azonban ezt is megértjük a kérdés nehézsége miatt. A másik szempont az előadásban, hogy a munkanélküliség és a kivándorlás tulajdonképen szorosan összefügg a társadalom egész berendezésével, de a közigazgatás fejletlenségével, nagy hibáival is szorosan összefügg és ha segíteni akarunk, kétségtelen, hogy ezen a ponton és ebben az irányban igen sok a teendő. Éppen nálunk lehet legkevésbé azt mondani, hogy a kivándorlás szorosan összefügg a munkanélküliséggel, nálunk a légtöbb és viszonylagos munkanélküliségről lehet szó. Ezt a kivándorlást más okokra kell visszavezetni és én csak azt akarom kiemelni, hogy igen helyes volt erre utalni, hogy mindezek a szempontok irányadók és különösen kifejezésre jutnak azokban az országokban, a hol a kivándorlás megszűnt vagy legalább is alább szállott, mihelyt ott a közigazgatási, politikai és társadalmi viszonyok megváltoztak.

A Magyar Közgazdasági Társaság Halász Sándor dr., a Magyar Közgazdasági Társaság alelnökének elnöklése mellett 1912. évi november hó 21-én felolvasó ülést rendezett, melyen Kovács Alajos dr. min. titkár »Népesedésünk újabb jelenségei« címmel előadást tartott.

Az előadáson jelen voltak: Bánlaky Adorján min. oszt. tanácsos, Bud János dr. min. titkár, Buday László min. oszt. tanácsos, Csánky Dezső akad. tag, Gaál Jenő dr. főrend, műegy. tanár, Farkas Geiza dr., Fellner Frigyes dr. egy. m. tanár, Klebelsberg Kuno dr. közig. bíró, Mandello Gyula, a Közgazdasági Társaság igazgatója, Ott János dr. min. oszt. tanácsos, Pikler Gyula főv. stat. hiv. aligazgatója, Pogány Frigyes min. titkár, Szombatfalvy Lajos min. tanácsos, Vargha Gyula min. tanácsos, a közp. stat. hiv. igazgatója és mások.

Előadás után elnök meleg szavakban fejezte ki elismerését és köszönetét előadónak érdekes és tartalmas értekezéseért, valamint a Központi Statisztikai Hivatalnak azért, hogy fontos statisztikai megállapításával nemzetí létünk megismerését szolgálja.

Népesedésünk újabb jelenségei.

Az 1910 évi népszámlálás fontosabb demographiai eredményei immár nyilvánosságra jutottak, módunkban van tehát az eredményeket vizsgálat tárgyává tenni s megállapítani azt, hogy népességünk fejlődése milyen irányban mutatkozik kedvezőnek s viszont a népesedésnek mely tünetei azok, a melyek a jövőt illetőleg aggodalommal tölthetnek el. Ebből a szempontból azonban nem elegendő tisztán csak a népszámlálási eredményeket vizsgálni, mert hiszen a népszámlálás az álló népesség viszonyainak csak egy adott pillanatban úgyszólván falra vetített képe és az előző népszámlálás adataival való összehasonlítás révén csak constatálja bizonyos fejlődési irányok létezését; szükséges tehát az egyes népmozgalmi jelenségeket is figyelemmel kísérni, ha a fejlődési irányok okaira is rá akarunk mutatni.

Mielőtt az utolsó évtized népesedési jelenségeit ismertetném, legyen szabad rövid visszapillantást vetnem népességünk eddigi fejlődésére attól az időtől kezdve, a mióta államunk népességéről népszámláláson alapuló pontos adataink vannak. Ismeretes, hogy Magyarországon az első hivatalos népszámlálást, mely a népesség teljes egészére terjedt ki, az absolut kormány rendelte el 1850-ben. A második népszámlálás 1857-ben tartatott még szintén az absolut korszak alatt; alkotmányunk helyreállítása óta pedig mostani népszámlálásunk immár az ötödik, a melyek közül az első 1869 végén, a következők azonban már a statisztikai congressusok megállapodásaihoz képest tiz évenként a 0-val végződő évek végén tartattak. A Magyarbirodalom népessége e hét népszámlálás eredményei szerint így alakult:

Év	Népesség	S z a p o r o d á s		
		absolut számban	%-ban	átlag évenként %-ban
1850	13,191.553	—	—	—
1857	13,768.513	576.960	4.4	0.61
1869	15,512.379	1,743.866	12.7	0.93
1880	15,739.259	226.880	1.5	0.13
1890	17,463.791	1,724.532	10.9	1.03
1900	19,254.559	1,790.768	10.3	0.98
1910	20,886.487	1,631.928	8.5	0.82

Az első kedvezőtlen jelenség tehát, a mit látunk, az, hogy népszaporodásunk mértéke az utolsó két évtizedben fokozatosan csökken, s 1900-tól 1910-ig már csak 0·82⁰/₀ volt az évi átlagos népnövekvés és 8·5⁰/₀ a tizévi szaporodás. Ezzel a szaporodási aránnyal a legtöbb európai állam mögött elmaradtunk. Igazolja ezt a következő összeállítás, mely az egyes államokat a legutolsó évtized szaporodási arányának sorrendjében tünteti fel:

Szerbia	16·8	Ausztria	9·3
Románia	15·3	Nagy-Britannia	9·1
Németország	15·2	Magyarország	8·5
Németalföld	14·7	Norvégia	7·7
Bulgária	14·4	Svédország	7·5
Svájc	12·9	Olaszország	6·8
Dánia	12·7	Spanyolország	4·8
Belgium	10·9	Franciaország	2·9

A felsorolt 16 állam közül tehát 10-nek volt kedvezőbb a szaporodási aránya s csak 5-nek kedvezőtlenebb, mint Magyarországé. A legmagasabb számokat Németországon és Németalföldön kívül a Balkán-államok produkálják, leggyengébb a román államok, Olaszország, Spanyolország és különösen Franciaország népességének szaporodása. Meglepő, hogy ezúttal még Ausztria is megelőzött bennünket nagyobb szaporodási arányával, holott az utolsó évtizedekben mindig Magyarország népessége növekedett nagyobb mértékben. Hogy Magyarország népese-
dési mérlege az utolsó évtizedben ilyen kedvezőtlenül alakult, azt csakis a kivándorlás óriási mértékű emelkedése okozta, mert természetes szaporodásunk aránya 1900-tól 1910-ig nemcsak nem rosszabbodott, hanem jóval nagyobb volt, mint az előző évtizedben. 1890-től 1900-ig a születések többlete a halálozások fölött 1,957.000-re rugott, a következő évtizedben pedig 2,278.000-re; míg azonban az előző évtizedben a kivándorlási veszteség csak 167.000 lélek volt, a mostani népszámlálás már 647.000-rel kevesebb lelket talált, mint a mennyinek a születések többlete alapján lenni kellett volna. Kivándorlási veszteségünk ebben az évtizedben már a népesség 3·3 százalékára rugott; olyan nagy veszteség ez, a melynél nagyobbat az európai államok közül szintén csak 5 állam szenvedett, u. m.: Svédország 3·8, Olaszország 4·3, Spanyolország 4·6, Bulgária 5·8 és Norvégia 6·0⁰/₀-kal. Ezek az államok Bulgária kivételével el is maradtak Magyarország mögött szaporodás tekintetében; Bulgária azonban óriási kivándorlási vesztesége dacára is a legszaporább államok között foglal helyet, mert természetes népszaporodása szinte hihetetlen nagy arányú, több mint 20⁰/₀-ot tett tíz év alatt. Azt hiszem, nem járok messze a valóságtól, ha azt állítom, hogy Bulgáriának a most

folyó háborúban elért rendkívüli sikerei jórészt abból a faji energiából és óriási propagatív erőből folynak, a mely ezt a törekvő fiatal országot jellemzi.

Visszatérve a magyarországi adatokra, constatálhatjuk, hogy a kivándorlási mozgalom emelkedése a városok fejlődésén is meglátszik, a városoknak mindkét categoriája gyengébben szaporodott, mint az előző évtizedben. Az anyaországban a törvényhatósági jogú városok növekvési aránya 27·8⁰/₀-ról 17·5-re, a rendezett tanácsú városoké 14·2-ről 11·9-re, a társországokban a törvényhatósági jogú városoké 29·3-ről 23·7-re csökkent, csupán a társországokban a nem törvényhatósági jogú városoknál látunk javulást, a hol a szaporodási arányszám 10·3⁰/₀-ról 13·8-re emelkedett, ez a 13 város azonban összes városainknak nagyon kis részét teszi.

Hogy a szaporodási arány visszaesése milyen általános volt, bizonyítja az, hogy a Duna jobb partja kivételével, a hol az arányszám változatlanul 5·5 maradt, minden országrészben kisebb volt a szaporodás arányszáma az utolsó tíz év alatt, mint az előző évtizedben, dacára annak, hogy a természetes szaporodás a legtöbb országrészben kedvezőbbé vált. Az is jellemző tünet, hogy a törvényhatósági jogú városok bevándorlási többlete 1890-től 1900-ig 285.000 lélekre rugott, míg 1900-tól 1910-ig csak 209.000-et tett.

Népeségünknek ezen fokozatosan gyengülő szaporodása mellett egyedül vigasztaló körülmény az, hogy ezt a visszaesést nem népünk természetes propagatív erejének gyengülése okozza, hanem egyesegyedül a nagy kivándorlás; reményünk lehet tehát arra, hogy ha a kivándorlási mozgalom akár az itthoni viszonyok kedvezőbbre válása, akár az amerikai bevándorlás ottani korlátozása révén alábbszáll, népeségünk régebbi szaporodási arányait újra el fogjuk érni, esetleg el is hagyni. A jelek arra mutatnak, hogy népeségünk természetes szaporodási aránya a születések nagymértékű leszállása ellenére is növekedni fog, mert halálozási arányszámunk gyorsabban csökken, mint a születéseké. Végeredményben ezt a folyamatot csakis kedvezőnek ítélni lehet; úgy az egyesekre, mint a közgazdaságra hasznosabb a kisebb születési aránnyal együtt járó kisebb halálozási arány, mint a magas születési szám, a mely szükségképpen a halálozások nagy számát vonja maga után.

Éppen azért nem tartom indokoltnak — legalább most még nem — azt a nagy aggodalmat, a melylyel születési arányszámunknak kétségtelenül mutatkozó nagyfokú csökkenését sokan kísérik, annál kevésbé, mert ez a csökkenés, ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, egészen a legújabb időkig nem is olyan nagyfokú, mint a milyennek első pillantásra t. i. az 1.000 lélekre eső arányszámot tekintve, látszik. A népszámlálások

idejét megelőző és követő évek átlagát véve, volt ugyanis 1.000 lélekre az élveszülöttek aránya:

az 1890/91. évek átlagában	41·3
„ 1900/901. „ „	38·5
„ 1910/11. „ „	35·3

Már az 1900–1902. évek népmozgalmát tárgyazó hivatalos statisztikai közleményben beigazoltam, hogy a születési arányszámnak addig mutatózó nagyfokú csökkenése legnagyobbbrészt csak látszólagos, mert ha a születéseket az egyes időszakokban a szülőképes korban álló nők-höz viszonyítjuk, a mi egyedül helyes eljárás, a születési arány csökkenése erősen reducálódik. E viszonyítás beigazolta azt is, hogy a születések száma éppen azért nem emelkedett nagyobb mértékben, mert a szülőképes korban álló női népesség is csak igen mérsékelt arányban növekedett. Ennek viszont — a mint azt az említett közleményben és a „Közgazdasági Szemlé“-ben is részletesen kifejtettem, — a 70-es évek kolerajárványa volt az okozója, mely népességünk kormegoszlását rendkívüli mértékben megváltoztatta; 1900-ban e miatt mutat csekély növekvést a szülőképes korban levő nők száma. 1900 óta azonban a helyzet lényegesen változott; azóta éppen a szülőképes korban álló női népesség szaporodott meg az összes népesség szaporodásánál nagyobb mértékben. Általában a 15—49 éves korban lévő nőket szokták szülőképes korban lévőknek tekinteni, de minthogy nálunk a születések 86⁰/₀-a 20—39 éves korú anyákra esik, elegendő a születéseket csak az ilyen korú nők számához viszonyítani. E szerint:

Népszámlálási év	20—39 éves nők száma	Az élveszülöttek száma 2 év átlagában	Ezer 20—39 éves nőre esett
1890	2,574.830	721.866	280
1900	2,711.638	742.219	274
1910	2,957.651	737.833	249

Láthatjuk tehát, hogy 1890-től 1900-ig az így kiszámított születési arányszám 280-ról csak 274-re, tehát alig számbavehetőleg csökkent, az utolsó évtized alatt azonban az arányszám már leszállott 249-re. A születési termékenységnek ez az újabban mutatózó nagyfokú csökkenése már aggodalmat keltő lehetne, ha népességünk szaporodási viszonyait kedvezőtlenül befolyásolná; konstatáltuk azonban, hogy népességünk természetes szaporodása az utolsó évtizedben nemcsak abszolút számban, hanem még viszonylag is kedvezőbb volt, mint az előző évtizedben, a menyinyben 11·8⁰/₀-ot tett, az előző évtized 11·2⁰/₀-ával szemben.

Természetes szaporodás dolgában az imént felsorolt 16 európai állam között is kedvezőbb a helyzetünk, mintha csak a tényleges sza-

porodást vesszük figyelembe; ezekben az államokban ugyanis a természetes szaporodás a következő százalékot tette az utolsó évtized folyamán:

Bulgária	20·2	Magyarország .	11·8
Németalföld	16·8	Nagy-Britannia .	11·7
Szerbia	16·5	Svédország	11·3
Németország	15·4	Olaszország	11·1
Románia	15·3	Svájc	10·8
Dánia	15·1	Belgium	10·4
Norvégia	13·7	Spanyolország	9·4
Ausztria	11·9	Franciaország	1·0

Mig tehát a tényleges szaporodás tekintetében csak 5 állam áll Magyarország mögött, a természetes szaporodás arányszáma már 7 államban kedvezőtlenebb s 8 államban kedvezőbb, mint Magyarorszáké. Hazánk e szerint a természetes szaporodás arányát tekintve, az európai átlaghoz közel áll, a mely az 1900–1910. években 12·3-re tehető. Érdekes, hogy az európai államok természetes szaporodási aránya milyen rendszeres következetességgel emelkedik évtizedről-évtizedre. Sundbärg svéd statisztikus szerint a múlt század negyvenes éveitől kezdve tíz évi átlagokban következő volt az európai államok és külön Magyarország természetes szaporodási aránya évenként 1.000 lélekre:

1841/50	6·9	?
1851/60	7·3	7·5
1861/70	8·9	8·5
1871/80	9·3	2·3
1881/90	10·6	11·5
1891/900	11·1	10·7
1901/1910	12·3	11·2

Az utolsó évtizedben e szerint Európában a népesség természetes szaporodása már csaknem kétszer olyan nagy arányú volt, mint a múlt század negyvenes éveiben. Magyarországon ezzel szemben nagyon rendszertelenül alakulnak az arányszámok; a 70-es évek abnormis alacsony arányától eltekintve, a melyet a kolerajárványok okoztak, úgy látszik mégis, hogy a 80-as évekig javult nálunk a szaporodási arány, a 90-es években visszaesett s azóta ismét kedvezőbbre fordult. Az európai átlagot azonban csak két évtizedben, az ötvenes és a nyolczvanas években haladtuk meg.

Figyelemreméltó változás még az utolsó évtizedben természetes szaporodási viszonyainkban az, hogy az országos arányszám emelkedése daczára a városokban — itt csak a törvényhatósági jogú városokról szólva — erősen csökkent a szaporodási arányszám. Ez az egy tünet az, a mi természetes szaporodásunk adataiban aggasztónak mutatkozik,

mert a városok lakossága az összes népességnek mind nagyobb hányadát fogja tenni, ha tehát a városokban a szaporodási arányszám leszáll, ez előbb-utóbb éreztetni fogja hatását az egész ország népesedésére. Már most is azt tapasztaljuk, hogy a vármegyék természetes szaporodási aránya tíz év alatt 11·4⁰/₀-ról 12·4⁰/₀-ra javult, mégis az országos arány 11·2⁰/₀-ról csak 11·8⁰/₀-ra emelkedett, mert viszont a városokban 9·0⁰/₀-ról 7·3⁰/₀-ra csökkent a természetes szaporodás, tehát a városok gyengébb szaporodása már a vármegyék viszonyainak javulását némileg paralizálta.

Visszatérve a tényleges szaporodásra, a mint már említettem, a városok fejlődése éppen a nagyobb kivándorlás következtében gyengébb volt, mint az előző évtizedben, de természetesen ennek dacára növekedett a városi népesség aránya. Ha az összes városokat összefoglaljuk, tehát a rendezett tanácsú városokat is, következőkép alakul Magyarországon a városi és falusi népesség száma és aránya 1890-től:

É v	Városi	%-ban	Falusi	%-ban
	népesség abs. számban		népesség abs. számban	
1890 . . .	2,821.563	16·2	14,642.228	83·8
1900 . . .	3,431.641	17·8	15,822.918	82·2
1910 . . .	3,959.289	19·0	16,927.198	81·0

Az utolsó évtizedben a városi népesség kisebb számmal növekedett, mint az előző évtizedben, arányszáma azonban az összes népességhez viszonyítva mégis 1·2-del ment feljebb, úgy hogy városi népességünk most már a lakosságnak majdnem egyötödét teszi.

Magyarországon városi lakosság alatt általában a törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városok népességét szokás érteni más könnyebben megállapítható ismertető jel hiján. A mi viszonyaink között azonban ez a megállapítás helytelen, mert nagyon sok városunk van, a mely a lakosságnak sem foglalkozási és kulturális, sem települési és tömörülési viszonyai szerint városi közületnek nem nevezhető; illetőleg sok esetben csak a városnak belterülete, vagy ennek is csak a magja bír a városiasság külső és belső ismérveivel, ellenben a külterület sokszor óriási területen szétszórt pusztákból és tanyákból áll, a melyeknek lakossága úgyszólván csak névleg tartozik a városhoz, a nélkül hogy a városhoz tartozás bármiféle előnyét élvezné, sőt legtöbbször tanügyi, egyházi és közigazgatási tekintetben rosszabb helyzetben van, mint a szomszédos község lakója, a ki az iskolát, a templomot, a hivatalokat közelebb találja. Éppen azért mi tulajdonképen áztatjuk magunkat azzal, hogy városi lakosságunk ilyen nagy számú, a mint megállapítottuk, mert a kimutatott városi lakosságnak csak az a része volna jogosan városi

lakósnak számítható, a mely a város belterületén lakik. Ilyenformán alföldi nagy parasztvárosainknak népessége nagyon reducalódnék, mert e városok népességének 20—50°/_o-a külterületen, a várostól néha 15—20 kilométernyire fekvő tanyákon lakik és a városra nézve éppen annyira idegen, mint a szomszédos községek lakója. Legnagyobb külterületi népessége Szabadkának van, a melynek 94.610 lakosából 46.470 lakik a tanyákon, tehát népességének közel fele, hasonló az arány Kecskeméten, a hol a 66.834 főnyi népességből 31.583 a külterületi lakós. Szeged népessége is jóval a 100.000 alatt marad, ha több mint 40.000 főnyi tanyai lakósságát leszámítjuk. Óriási tömegű még Debreczen és Hódmező-Vásárhely tanyai lakóssága: az előbbinek 92.729 lakója közül 38.404, az utóbbinak 62.445 lakosából 24.700 lakik a tanyákon. Az anyaországi 27 törvényhatósági jogú város 2,196.000 lakója közül 252.000 lakik a városok külterületén, e városok tulajdonképeni conglomerált lakóssága tehát csak 1,944.000. E mellett a fejlődési folyamat az, hogy a mezőgazdasági jellegű városokban a külterületi népesség még gyorsabban is szaporodik, mint a belterületi; a tanyák mind jobban benépesülnek s mindinkább külön életet kezdenek élni a várostól. Ennek az irányzatnak természetes folyománya az lenne, ha a benépesült puszták, tanya-csoportok önálló községekké alakulnának, ezt azonban a legritkább esetben látjuk, mert a városok részint önzésből, részint hiúságból megakadályozzák a külterületi népesség önállósulási törekvéseit.

Az alföldi tanyai népességnek nagy száma és sok tekintetben elhagyatottsága, elmaradottsága arra indította a statisztikai hivatalt, hogy a tanyai népességnek a népszámlálás révén megtudható viszonyait külön is vizsgálódás tárgyává tegye; ezért a mostani népszámlálásnál a 100 lelken felüli puszták, tanyák, telepek fontosabb demographiai és foglalkozási viszonyai külön táblákon dolgoztattak fel s ennek a feldolgozásnak az eredménye a népszámlálásról kiadott első közleményben egyes pusztánként is közzététetett. Azt hiszem, a hivatal ezzel nagyon is érdemes munkát végzett, mert ezeknek az adatoknak az egyházi, tanügyi és egyéb közigazgatás bizonyára nagy hasznát fogja venni s e mellett a statisztikai hivatal az adatok közlésébe is nagyobb arányosságot hozott be. Eddig ugyanis pl. Kecskemét város adatai vallás, anyanyelv s egyéb demographiai viszonyok szerint csak egy összegben voltak közölve, a melyben az óriási terület egymástól távolfekvő részeinek különböző sajátosságai összefolytak, elmosódtak; ezzel szemben Turócz vármegyének nem sokkal nagyobb területe s Kecskeméténél jóval kisebb lakóssága nem kevesebb, mint 95 részletben (a hány községe t. i. a vármegyének van) dolgoztatott fel és közöltetett, úgy hogy a tót felvidék viszonyait eddig sokkal részletesebben ismertük, mint a Nagyalföld magyarságát. Kimutattuk pl. hogy

Kecskemét hat éven felüli lakosságának 64·8⁰/₀-a tud írni-olvasni, de arról nem volt tudomásunk, hogy vannak a város külterületén több órajárásnyira népes falvakkal felérő pusziák, a melyekben az írni-olvasni tudók aránya a 40—50⁰/₀-ot sem éri el. Azt hiszem, hogy e viszonyok nem ismerésének is része van abban, hogy az alföldi magyarság culturális tekintetben nem áll olyan magas fokon, mint kellene s hogy az iskolába nemjáró tankötelesek iskola híján nagyobb számmal vannak az Alföldön, mint a tót felvidéken.

Anyanyelvi tekintetben is sok érdekes és tanulságos részletet fednek fel az egyes külterületi részek szerint közölt adatok. Megtudjuk ezekből a kimutatásokból, hogy sok községben, a hol az eddig csak községenként közölt adatok alapján azt hihettük, hogy a község vegyes lakosságú, tulajdonképen az egyik nemzetiség majdnem kizárólag a belterületen, a másik majdnem kizárólag a külterületen lakik, tehát egyáltalán nem él elkeveredve. Nagyon gyakori eset ez pl. Baranya vármegyében, a hol a németség a község belterületén lakik, a hegyi szőlők lakossága pedig magyar. Eddig csodálkoztunk azon, hogy az ilyen vegyes lakosságú községekben a magyarosodás, sőt még a magyar nyelv tudása sem terjed kielégítő mértékben, erre ez a feldolgozás már megadta a magyarázatot. Sok esetben feltűnt, hogy magyar többségű községben a nem magyarajkú kisebbség évtizedeken át szívósan megtartotta nemzetiségét, holott más közeli községben felszivódott a magyarságba, az említett feldolgozásból kitűnt, hogy az idegenajkú népesség nem a községben, hanem a község határában külön telepen lakik, ez magyarázza meg tehát nagyobb ellenálló képességét.

Nem kevésbé érdekes, de gyakorlati szempontból nem olyan értékes a statisztikai hivatalnak az az újítása, hogy a nagyobb városok adatait ezúttal városrészek szerint is közzéteszi, tehát nemcsak a külterületi népességet közli külön, hanem a belterület népességét is kerületek és városrészek szerint. Budapestről nem szólva, a hol a feldolgozás eddig is kerületek, sőt kisebb területrészek szerint történt s az adatok is így tétettek közzé a fővárosi statisztikai hivatal közleményeiben, más városoknál is gyakori eset, hogy a fejlődés több élesen elhatárolt jegeczesedési pont körül történt s a város egységes volta daczára egyes részek bizonyos önálló fejlődést mutatnak. Eklatáns példa erre Temesvár, a mely három lazán összefüggő részből u. m. Belváros, Józsefváros, Gyárváros állott, a melyekhez újabban Ferenczváros név alatt hozzácsatolt Mehala is csatlakozott. Hasonló szerkezete van Eszéknek, a hol szintén a régi vár a Belváros s a sánczárkoktól és glacis-któl elválasztott Felsőváros és Alsóváros úgyszólván külön életet élnek. Ezeknek az egyes városrészeknek demographiai adatai most szintén külön vannak közzétéve

s ezek az adatok nem egy meglepő különbségre mutatnak rá, a melyek az egyes városrészek viszonyai között mutatkoznak.

Az eddigiekben a népességnek általános szaporodási viszonyait s a mennyiben adataink lehetővé teszik, belső és külső vándormozgalmát ismerttettem. Ez utóbbival összefügg, illetőleg annak némi tekintetben magyarázatát adja az új népszámlálásnak az az adata, a mely a külföldi honosokra és a külföldön távollevőkre vonatkozik. Összes népességünkben 1910-ben 278.130 volt ausztriai és egyéb külföldi honos, tehát 32.586-tal több, mint 1900-ban. A külföldi honosok ezúttal nem szaporodtak olyan nagy mértékben, mint az előző népszámlálás alkalmával, a mikor a külföldi honosok számának szaporodása kisebb abszolút szám mellett 58.000-re rugott. Mig tehát kivándorlásunk növekedett, a bevándorlási mozgalom csökkent s jórészt inkább csak a kivándoroltak pótlására szorítkozott. Igazolja ezt az, hogy a városokban a külföldi honosok aránya lejjebb szállott; ezt egyébként már az előző népszámlálás is constatálta, a mi mindenesetre örvendetes jelenségnek tekinthető, mert bizonyítéka annak, hogy iparunk mindinkább önállósúl s a külföldi munkaerőt fokozatosan redukálja. Hogy a külföldiek bevándorlásának most már egészen más karaktere van, mint régebben, az is mutatja, hogy a külföldiek száma leginkább az északkeleti felvidéki vármegyékben Liptótól Máramarosig növekedett, a honnan az amerikai kivándorlás is a legnagyobb. E vármegyékbe Galicziából állandó és fokozatosan erősülő beszivárgás folyik, még pedig túlnyomólag mezőgazdasági jellegű, a mennyiben kisbirtokosok és gazdasági cselédek települnek be. Sárosban és Zemplénben már vannak községek, a melyekben a betelepült lengyelek a lakosság többségét teszik. Ezzel szemben a bányász- és iparos-vidékeken a külföldiek száma alig növekszik, mindössze a komáromi és hunyadmegyei bányavidékekre mutatkozik nagyobb beözönlés; a városokban pedig nemcsak relative, hanem sok helyen absolute is megfogyott a külföldiek száma, pl. magában a fővárosban 45.904-ről 44.102-re, Pozsonyban 7.554-ről 7.156-ra, azonkívül Pécssett, Sopronban, Kassán, Miskolczon.

Mindenesetre jó lenne tudnunk, hogy a belföldön talált külföldi honosok számával szemben külföldön hány magyar állampolgár él; ezt azonban hitelesen csak az egyes államok kimutatásából lehetne összeállítani, a mire azonban még nincs meg a mód s különben is nem minden állam mutatja ki a népességet állampolgárság szerint. Az Egyesült Államok pl., a melyeknek idevonatkozó adatai ránk nézve a legbecsesebbek lennének, csak a magyarországi születésűek számát mutatják ki. E szerint 1910-ben 469.000 magyarországi születésű egyén élt volna az Egyesült Államokban; ez a szám az óriási kivándorlást

tekintve, minden valószínűség szerint alatta maradt a valóságnak ; hihető, hogy a magyarországi születésűek egy része az ausztriai születésűek közé vétetett, mert viszont az ausztriai születésűeknek 1,191.000-ben kimutatott száma magasnak látszik. Ausztria, a hová kivándorlásunk másodsorban irányul, pontosan kimutatja a magyar állampolgárok számát, a mely 1910-ben 324.494-et tett, vagyis 40.415-tel többet, mint 1900-ban ; ezzel szemben az osztrák honosok száma Magyarországon 214.459-ről 235.475-re, vagyis csak 21.016-tal emelkedett Népcserénk mérlege e szerint fokozatosan romlik : 1890-ben 47.700-zal, 1900-ban 69.600-zal és 1910-ben már 89.000-rel volt népcserénk passiv Ausztriával szemben.

Ujabban Németország felé is feltűnően növekszik népünk kivándorlása, a magyar állampolgárok száma a Németbirodalomban 1900-tól 1910-ig 19.892-ről 44.858-ra növekedett. Ezzel szemben Magyarországon 1900-ban 8.026, 1910-ben is mindössze csak 8.655 német állampolgárt talált a népszámlálás ; Németországgal szemben tehát népcserénk passivitása tíz év alatt 12.000-ről 36.000-re nőtt, tehát még nagyobb mértékben, mint Ausztriával szemben.

A külföldön távollevőkről a mi népszámlálásunk is gyűjtött a házi gyűjtőiveken adatokat, a melyek azonban természetesen nem lehetnek teljeseek, mert hiszen a már eddig felsorolt három államban több, mint 800.000 magyar állampolgár él az ottani adatok szerint ; a mi házi gyűjtőiveink azonban az egész országból csak 598.219 külföldön távollevőt mutatnak ki. Ezek az adatok mindazonáltal részint egymással, részint az előző népszámlálás adataival való összehasonlítás révén érdekesen világítják meg a kivándorlás eredő vidékeit és a kivándorlási mozgalom emelkedő vagy csökkenő irányzatát. Maga az az adat, hogy a külföldön távollevők száma 10 év alatt 240.220-ról 598.219-re emelkedett, hiányossága dacára is élénken igazolja a kivándorlás óriási elterjedését. Némely vármegyében, ott t. i., a hol a kivándorlás újabb keletű, a külföldön távollevők száma tizszeresre is növekedett az utolsó tíz év alatt, pl. Torontálban, Ugocsában, Biharban, Szatmárban. Ellenben két székely vármegyében, Csíkban és Háromszékben jelentékenyen kevesebb most a külföldön távollevő, mint 10 évvel ezelőtt ; e két vármegyéből Amerikába ritka a kivándorlás, a Romániába való kivándorlás pedig, úgy látszik, csökkent, a mit egyébként más adataink is bizonyítanak.

Áttérve most már a népesség demografiai adataira, a melyeket az új népszámlálás megállapított, elsősorban feltűnhetik, hogy a nemek aránya tekintetében legújabb népszámlálásunk a most már évtizedek óta észlelt irányzat megfordulását jelzi : eddig a nőtöbblet folytonosan keves-

bedett, úgy hogy a két nem száma fokozatosan közeledett egymáshoz, mostani népszámlálásunk ellenben a nőtöbblet erős megnövekedését állapítja meg. 1900-ban volt ugyanis 9,582.000 férfi és 9,672.000 nő, 1910-ben pedig 10,345.000 férfi és 10,541.000 nő; míg tehát 1900-ban a nők többlete csak 90.000-et tett, 1910-ben már majdnem 200.000-rel multa felül a nők száma a férfiakét. Ezer férfira esett e szerint 1900-ban 1009, most pedig 1019 nő. Nőtöbbletünk azonban így is csekély a nyugateurópai államokhoz képest: a Németbirodalomban és Nagy-Britanniában pl. egy millióval több a nő, mint a férfi, a mi 1000 férfira 1032, illetőleg 1068 nőt jelent.

Hogy nőtöbbletünk ennyire növekedett 1900 óta, azt is kizárólag a kivándorlás emelkedése okozta, a mely a férfiak számát jobban fogyasztotta, mint a nőkéét. A természetes népmozgalom alakulása ugyanis állandóan a férfiaknak kedvez; ha tehát kivándorlás nem lett volna, a nők többletének apadnia kellett volna. A két népszámlálás között elmúlt 10 év alatt a férfiak száma természetes uton 1,194.000-rel növekedett, a nőké ellenben csak 1,084.000-rel; ha a tényleges szaporodást e számokból nemenkint levonjuk, kiderül, hogy a férfiak vesztesége a kivándorlás révén 431.000, a nőké ellenben csak 215.000 lélek, tehát éppen fele a férfiakénak. Az előző népszámlálások alkalmával hasonló arány mutatkozott a férfiak és nők vesztesége között; minthogy azonban az abszolút számok nem voltak ilyen nagyok, a férfiak nagyobb kivándorlási vesztesége a nőtöbbletet nem fokozta.

A népességnek kor szerint való tagozódásában az elmúlt évtized nagyon csekély változást idézett elő. Ha csak a három fő korcsoport: a gyermekkor, a munkabíró kor és az öregkor szerint tekintjük a népesség megoszlását, a két népszámlálás szerint az arányok a következők:

	1900	1910
	az összes népesség $\frac{1}{100}$ -ában	
Gyermekek (15 éven aluli)	35·6	35·5
Munkabíró kor (15–59 éves)	56·8	55·3
Öregkor (60 éven felüli)	7·6	8·2

Legjobban növekedett tehát az öregkorúak aránya, még pedig nemcsak a relativ számok szerint, hanem abszolút számban is több, mint 17 $\frac{1}{100}$ -kal, a mi első sorban a közegészségügyi viszonyok javulásával és ebből kifolyólag az átlagos élettartam növekedésével magyarázható. Igaz, hogy ezzel viszont a productiv kor kisebb képviseltetése jár, de a társadalomgazdaság szempontjából hasznosabb az, ha kevesebb ember hosszabb ideig, mintha több ember rövidebb ideig fordítja munkarejét a köz javára s e mellett az átlagos élettartam növekedése a népszaporodási viszonyokat is kedvezőbbekké teszi, mert ha az egyes emberek

tovább élnek, a születési arányszám esetleges csökkenése daczára is fokozódhatik a népszaporodás mérete. Feltűnhetik, hogy a születések számának apadása ellenére a 15 éven aluliak aránya mindössze egytized százalékkal esett vissza. Ennek azonban megtaláljuk a magyarázatát részint abban, hogy a munkabíró kor a kivándorlás következtében rendkívül megfogyatkozott, ennél fogva az arányszám esésének a munkabírók korcsoportjánál kellett nagyobbak lenni, másrészt pedig abban, ha a 15 éven aluliak korcsoportját három kisebb korcsoportra bontjuk, úgy ahogy az adatokat a népszámlálási közlemény közli. E szerint a 6 éven aluliak csoportja 16·0-ról 15·5⁰/₀-ra csökkent, a 6—11 éveseké 13·1-ről 13·5-re emelkedett, a 12—14 éveseké változatlanul 6·5⁰/₀ maradt. Ezekből már láthatjuk, hogy a születési arány csökkenésének hatása igenis mutatkozik a legfiatalabb korcsoport, a 6 éven aluliak megapadt arányában; hogy pedig a gyermekkor másik csoportja, éppen a mindennapi tankötelesek száma, miért mutat ilyen feltűnő növekvést — ennek a korcsoportnak ugyanis abszolút száma is 12⁰/₀-kal növekedett —, annak az a magyarázata, hogy 1900-ban ebbe a korcsoportba az 1889—1894. években született gyermekek tartoztak, már pedig 1892-ben óriási gyermekjárványok pusztítottak, melyek ennek a korcsoportnak több évfolyamát valósággal megtizedelték, azért talált az 1900-ik évi népszámlálás ebben a korcsoportban aránylag kevés gyermeket. 1900-ban már normális évek szülőttei kerültek e korcsoportba, azért emelkedett viszont a tanköteles korú gyermekek száma és aránya.

A mi a népesség családi állapotát illeti, 1900 óta ebben a tekintetben is csak csekély eltolódásokat lehet észlelni az arányszámokban. Nemre való tekintet nélkül — az adatok egyelőre csak a két nemről együtt lévén közölve — a házasok aránya a népességben változatlanul 40·2⁰/₀ maradt, a nőtleneké és hajadonoké csökkent 53·6-ről 53·4⁰/₀-ra s e két tized százalék mint nyereség szerepel az özvegyeknél és az elváltaknál, kiknek arányszáma egy-egy tizeddel növekedett. Nem lévén még meg a családi állapotnak a korról való combinatiója, a mi pedig a családi állapotra vonatkozó adatok mérlegelésénél nélkülözhetetlen, csak a kormegoszlás változásából sejthetjük, hogy a nőtlenek és a hajadonok arányának csökkenése azért következett be, mert csökkent a 15 éven aluliak aránya is; viszont, hogy a házasok aránya a productiv kor visszaesése daczára is változatlan maradt, abban mindenesetre kedvező jelet kell látnunk, mert valószínű, hogy a házasok aránya az egyes korcsoportokban még emelkedett is. Az özvegyek arányának növekvése az öregkor nagyobb képviseltetésével függ össze; a korviszonyoktól függetlenül növekedett azonban az elváltaknak most még kicsiny, de rohamosan emelkedő száma. Az elváltak száma ugyanis

10 év alatt 18.474-ről 39.342-re szökött, a mi sem társadalmi, sem erkölcsi szempontból nem tekinthető kedvező jelenségnek; de nem lehet rajta csodálkozni, mert az elválások az utóbbi években rohamosan szaporodnak. Érdekes, hogy az elváltak száma leginkább az ország keleti és déli részein növekedett, a felvidéken és az ország nyugati részein, a hol a katolikus lakosság a túlnyomó, aránylag legkevesebb az elváltak száma. A protestáns többségű vármegyékben gyakoribbak az elválások s úgy látszik, e tekintetben az erdélyi szászok járnak elül, mert éppen Brassó, Szeben és Nagy-Küküllő vármegyékben található aránylag a legtöbb elvált.

Kétségtelen, hogy a népesség családi állapot szerint való megoszlására, különösen a házások arányára a kivándorlás is érezteti hatását, mert a kivándorlás első sorban a productiv kort, tehát részben a házásokat, részben a házasodás előtt álló korcsoportokat fogyasztja; ha az arányszámokat országrészenként és törvényhatóságokonként vizsgáljuk, meg is állapíthatjuk, hogy éppen abban a két országrészben csökkent leginkább a házások aránya, a melyekből legnagyobb a kivándorlás, t. i. a két felvidéki országrészben. Feltűnhetik azonban, hogy a Tisza-Maros szögén, a mely országrészben a kivándorlás az utóbbi időben szintén igen erősen lábrakapott, a házások aránya elég jelentékenyen — 41·8⁰/₀-ról 43·1⁰/₀-ra — emelkedett is. Ennek okát abban vélem megtalálni, hogy a Tisza-Maros szögén csökkent legjobban a születési arány az utolsó két évtizedben, ennél fogva a gyermekkor ott most sokkal kisebb arányban van képviselve, a productiv kor pedig nagyobb arányban, a házások száma és aránya tehát a kivándorlás dacára is növekedhetett.

A mi népszámlálásainknak sajátos nemzetiségi viszonyaink között mindig egyik legérdekesebb és legnehezebben várt adata szokott lenni a magyarság és az egyes nemzetiségek számának megállapítása. Maga a hivatalos statistika is nagy súlyt vet ezeknek az eredményeknek a lehetőségig pontos megállapítására, bár kétségtelen, hogy a nyelvi viszonyoknak pontos számbavétele nemcsak nálunk, hanem más országokban is rendkívül nehéz, különösen a nyelvhatárokon, a hol a népesség vegyesen lakik s több nyelvet sokszor egyforma könnyűséggel beszél. Ilyen vidékeken már az érzület is belejátszik az anyanyelvet tudakoló statistikába, a lakosság tehát a több beszélt nyelv közül azt a nyelvet fogja anyanyelvéül bevallani, a mely nemzetiséghez való tartozásnak érzését, öntudatát az iskola vagy az élet benne kifejlesztette. Éppen azért nálunk az anyanyelvi statistika, különösen ha azt községekig lemenő részletekben vizsgáljuk, sokszor meglepő változásokat constatál egyik népszámlálástól a másikig, a melyeknek azonban mindig megvan

a magyarázata nemcsak abban, hogy a népesség nyelvi viszonyai tényleg megváltoztak, hanem sok esetben abban, hogy a népesség az iskola és az élet hatása folytán más nyelvűnek vallja magát, annak dacára, hogy előbbi nyelvét még nem feledte el, sőt családi körben esetleg használja is. Hogy ez a változás a legtöbb esetben, sőt mondhatjuk, majdnem kizárólag a magyar nyelv javára következik be azt természetesnek kell tartanunk, sőt nagyon kishitűeknek kellene lennünk, ha ezt természetes folyamatnak nem tartanánk. Már maga a magyarság központi elhelyezkedése és a belső vándorlások iránya, a mely a magyar nyelvterületek felé tart, a magyar iskola, a mindennapi élet, mely a forgalom növekedése és az érintkezés sűrűsödése következtében mindinkább megkivánja egy közvetítő nyelv szükségét, a mely azután lassankint kizárólagossá válik, a vezető értelmiség túlnyomó magyarsága, a városok fejlődése, a bányászat és nagyipar néptömörítő hatása mind olyan jelenségek és körülmények, a melyek a magyar nyelv terjedésének javára szolgálnak.

Maguk az anyanyelvi adatok már eléggé közismertek lévén, nem szándékozom azokra részletesen kiterjeszkedni, csupán a főbb eredményeket regisztrálom s azok megítélésénél néhány újabb szempontra akarom a figyelmet felhívni.

Legújabb népszámlálásunk szerint az egész Magyarbirodalom népességéből immár 10,050.000 lélek vallotta magát magyar anyanyelvűnek, vagyis az összes népességnek 48·1⁰/₀-a; a németek száma 2,037.000-et tett, vagyis 9·8⁰/₀-ot; a tótoké 1,968.000-et vagyis 9·4⁰/₀-ot; az oláhok 2,949.000 lélekkel szerepelnek, a mi 14·1⁰/₀-nak felel meg; a horvátok száma 1,833.000 vagyis 8·8⁰/₀; a szerbeké 1,106.000, vagyis 5·3⁰/₀; külön-külön a félmilliót sem éri el a ruthének és az egyéb alatt összefoglalt kisebb nemzetiségek (vendek, bunyevácok, cigányok, cseh-morvák, lengyelek stb.) száma. A magyarság e szerint már az egész Magyarbirodalomban is közel jutott az abszolút többséghez, relativ többsége pedig olyan nagy, hogy arányát még csak meg sem közelíti egyik nemzetiség sem; sőt ha az összes szláv nyelveket összefoglaljuk, a 48·1⁰/₀ magyarral csak 27·3⁰/₀ szláv áll szemben. Magában az anyaországban természetesen még kedvezőbb a magyarság helyzete, 54·5⁰/₀ a magyarság aránya és 45·5 a nemzetiségeké együttesen. 1900 óta a magyarság aránya az egész Magyarbirodalomban 2·7-del, magában az anyaországban pedig 3·1-del ment feljebb; olyan előhaladás ez, a milyenre még nem volt példa, mióta az anyanyelvről is gyűjtenek adatokat népszámlálásaink. Volt ugyanis a magyarság aránya a Magyarbirodalomban:

1880-ban	41·2		
1890-ben	42·8	a növekvés tehát	1·6
1900-ban	45·4	„ „ „	2·6
1910-ben	48·1	„ „ „	2·7

az anyaországban pedig:

1880-ban	46·6		
1890-ben	48·5	a növekvés tehát	1·9
1900-ban	51·4	„ „ „	2·9
1910-ben	54·5	„ „ „	3·1

A magyarság arányának növekvése e szerint nemcsak állandó és következetes, hanem fokozódó is. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a szaporodásból a magyarságra eső százalékot tekintjük. 1880-tól 1890-ig a magyarságra esett a szaporodásból 57⁰/₀, 1890-től 1900-ig 71⁰/₀ és 1900-tól 1910-ig már 80⁰/₀.

A magyarságnak ezt a kedvező fejlődését azokon az általános okokon kívül, a melyeket már említettem s a melyek az idegen nép-elemek beolvasztását magyarázzák, még két fontos körülmény segítette elő: a magyarságnak a nemzetiségeket felülmuló kedvező természetes szaporodása, másodsorban pedig a kivándorlás, a mely a magyarságra nézve szintén annyiban kedvező, hogy a nem magyar ajkúakat sokkal nagyobb mértékben fogyasztja, mint a magyarságot.

A két népszámlálás közötti időszakban a népesség, a mint láttuk, 2,278.000 lélekkel szaporodott természetes úton, a miből 1,123.000 lélek, tehát az egésznek majdnem fele esett a magyarság javára; ha tehát népesedésünket a kivándorlás nem befolyásolta volna, a magyarság aránya akkor is felemelkedett volna 45·4-ről 45·8-re. A kivándorlás azonban még nagyobb mértékben segített arányszámunkat felemelni, mert a kivándorlók között már csak 30⁰/₀ a magyar anyanyelvű. Pontos számadatokban természetesen nem tudjuk a kivándorlás hatását megállapítani, hozzávetőleges számítással azonban minden egyes nemzetiségre vonatkozólag megállapíthatjuk, hogy a természetes szaporodáson kívül nemcsak a kivándorlás, hanem a beolvasztás vagy beolvadás is milyen szerepet játszott számának változásában.

Minthogy kivándorlóink összes számát és anyanyelvi megoszlását tudjuk a két népszámlálás közötti időszakban, ismerjük továbbá a népességünk kivándorlási veszteségét, a két szám közötti különbséget visszavándorlásnak véve s feltételezve azt, hogy a visszavándorlók között az egyes nemzetiségek ugyanolyan arányban vannak képviselve, mint a kivándorlók között, az egyes nemzetiségeknek a kivándorlók között tapasztalt aránya szerint oszthatjuk meg a visszavándoroltak számát.

A bevándorlásra részint a bevándorlási statistika tökéletlen és bizonytalan volta miatt, részint a bevándorlók aránylag csekély száma miatt nem szükséges tekintettel lennünk. A számítás eredménye a következő:

Anyanyelv	Kivándorlók száma	Visszavándorlók 1901–1910-ben	Kivándorlási többlet
Magyar	301.996	115.868	186.128
Német	179.982	69.053	110.929
Tót	228.560	87.687	140.873
Oláh	129.445	49.662	79.783
Ruthén	41.156	15.790	25.366
Horvát	93.984	36.059	57.925
Szerb	62.119	23.832	38.287
Egyéb	11.761	4.512	7.249
Összesen	1,049.003	402.463	646.540

A természetes szaporodás mellett tehát most már a másik factornak, a kivándorlásnak a szerepe is meg van határozva; ha már most e két tényező eredményét az egyes nemzetiségek tényleges szaporodásával vagy fogyásával szembeállítjuk, a különbözet az assimilatio nagyságát fogja szemléltetni. Az összeállítás a következő:

Anyanyelv	Természetes szaporodás	Kivándorlási veszteség	Beolvasztás (+) v. beolvadás (-)	Tényleges szaporodás v. fogyás (-)
			1901–1910.	
Magyar	1,126.697	— 186.128	+ 367.705	1,308.274
Német	218.273	— 110.929	— 205.090	— 97.746
Tót	258.820	— 140.873	— 169.618	— 51.671
Oláh	247.922	— 79.783	— 18.586	149.553
Ruthén	68.187	— 25.366	+ 319	43.140
Horvát	216.123	— 57.925	— 7.140	151.058
Szerb	107.062	— 38.287	— 10.949	57.826
Egyéb	35.384	— 7.249	+ 43.359	71.494
Összesen	2,278.468	— 646.540	—	1,631.928

Kiderül ebből a kimutatásból, hogy a magyarság 1,308.000 főnyi szaporodásából 368.000 esik az assimilatióra, vagyis ennyire tehető azoknak a nem magyarajkúaknak a száma, a kik a legutóbbi 10 év alatt beolvadtak a magyarságba. Meglepő azonban, hogy ez az assimilatio majdnem kizárólag csak a németek és tótok rovására történt, a kik 205.000, illetőleg 170.000 lelket veszítettek ezen a réven. Ellenben az oláhok vesztesége a beolvadás révén csak 19.000, a horvátoké 7.000 s a szerbeké 11.000 volt. A magyarságon kívül csak a ruthéneknek volt némi nyereségük, de itt nem lehet beolvasztásról szó, hanem a többlet oka az, hogy a görög katolikus tótok közül a mostani népszámlálás alkalmával körülbelül 10.000 helyesen ruthénnek vétetett; ha ezt figye-

lembe vesszük, akkor a ruthéneknél — kis számukhoz mérten — elég nagy nyereség mutatkozik. Ugyanazon ok miatt, mint látszólag a ruthének, mutatnak nyereséget az „egyéb“ alatt összefoglalt kisebb nemzetiségek is, részint a cigányok, részint a sokácok, részint Árva vármegyében a lengyelek helyesebb számbavétele folytán. Bár ezek az adatok csak hozzávetőlegesek s a dolog természete szerint nem is tarthatnak teljes hitelességre számot, azt mégis világosan mutatják, hogy a magyarság assimiláció révén csak a németektől, a tótoktól s legfőlebb még a ruthénektől nyerhet, tehát csak azoktól a nemzetiségektől, a melyek a leginkább magyarosodó városokban laknak, vagy a melyeknek vezető intelligenciája a magyarság törekvéseivel túlnyomórészt azonosítja magát. A horvátok a Dráván túl különleges nyelvi jogaikkal, az oláhok és szerbek pedig nemzetiségi egyházuk kínai falával vannak körül-bástyázva a magyarosítás ellenében. Hogy ez a kínai fal különösen az oláhoknál nemcsak védelmül, hanem a bentrekedt más ajkúak körül-zárására és megsemmisítésére is szolgál, azt mindnyájan nagyon jól tudjuk, arról az egyház segítségével eloláhosított magyarok ezrei beszélhetnének.

Mint a magyarság fejlődésére jellemző tünetet, még csak azt akarom megemlíteni, hogy a törvényhatósági jogú városokban — még a horvát-szlavonországi 4 várost is ideszámítva — a szaporodás ebben az évtizedben már majdnem kizárólag a magyarságra esett; minthogy a folyamat most már állandónak látszik, elmondhatjuk, hogy Magyarországon a városok fejlesztése, népességének növelése egyértelmű a magyarság erejének növelésével.

De nemcsak a magyarság térfoglalásáról, hanem a magyar nyelvtudás terjedéséről is örvendetes adatokkal szolgál legújabb népszámlálásunk. A magyar nyelv terjedése nemcsak abból a szempontból fontos, hogy az állampolgárok nagyobb része lévén birtokában az államnyelvnek, ez az egymással való érintkezést könnyebbé és az egymás megértését is jobban lehetővé teszi s e mellett idegenajkú polgártársaink érvényesülését is előmozdítja, hanem nagy jelentősége van a teljes megmagyarosodás szempontjából is, mert a magyar nyelv megtanulása sok esetben első lépés a teljes megmagyarosodás felé. Sokan, a kik az egyik népszámlálásnál még mint magyarul is tudó idegenajkúak szerepelnek, a következő népszámláláskor már a magyart vallják be anyanyelvül s az előbbi anyanyelvet csak mint beszélt nyelvet írják be.

Az egész Magyarbirodalomban a nem magyar anyanyelvűek közül magyarul tudott 1910-ben 1,940.000 ember, tehát az összes nem magyarajkúaknak 17·9⁰/₀-a. 1900-tól az abszolút szám 507.000-rel, a relatív szám pedig 4·3-del emelkedett. A helyzet javulása ebben az irányban is gyors

sult, a nem magyar anyanyelvűek közül ugyanis magyarul tudott 1880-ban 9·1, 1890-ben 11·2, 1900-ban 13·6 és 1910-ben 17·9⁰/₀; az arányszám növekvése e szerint a három évtizedben 2·1, 2·4 és 4·3, tehát különösen az utolsó évtizedben erősen fokozódó. A magyar anyanyelvűek beszámításával államunk összes népességének immár 57·4⁰/₀,-a, tizezer hujján 12 millió ember beszéli a magyar nyelvet. Magában az anyaországban természetesen még gyorsabb a magyar nyelv terjedése; a nem magyar ajkúak közül a négy utolsó népszámlálás szerint magyarul tudott 11·1, 13·8—16·9—22·5⁰/₀, az összes lakosságból pedig 52·5—55·7—59·6—64·7⁰/₀. Legörvendetesebb azonban mostani népszámlálásunknak az a megállapítása, hogy a magyarul nem tudók abszolút száma már megfogyott nemcsak az anyaországban, hanem az egész Magyarbirodalomban is. Hogy milyen kedvező a fejlődés iránya e tekintetben, a következő összeállítás szemlélteti :

A magyarul nem tudók számának szaporodása
(+) vagy fogyása (—)

	Magyar- országon	a Magyar- birodalomban
1880—1890	+ 198.803	+ 452.681
1890—1900	+ 40.411	+ 220.175
1900—1910	— 357.889	— 183.120

A magyarul nem tudók számának gyengülő növekvését az utolsó évtizedben már fogyás váltotta fel, a mely az eddig tapasztalt irányzathoz itélve, a jövőben valószínűleg még nagyobb lesz.

Az anyaország 63 vármegyéje közül most már 38-ban a lakosság abszolút többsége tud magyarul; az utolsó évtizedben Moson, Bars és Pozsony vármegyékben érték el a magyarul tudók az abszolút többséget. A 27 törvényhatósági jogú városok közül pedig csak Verseczen, Pancsován és Fiumében nincsenek abszolút többségben a magyarul tudók. Ha pedig a törvényhatósági jogú városokat összefoglaljuk, ideértve a horvát-szlavonországi városokat is, ezek népességének nem kevesebb, mint 85·1⁰/₀-a beszél magyarul. A magyar nyelv tehát városainkat úgyszólván már teljesen meghódította s érdekes, hogy a magyarul tudás még a horvát-szlavonországi városokban is mennyire terjed, a hol pedig a magyar nyelv terjedésének alig vannak meg a feltételei; így pl. Eszéken 22·8⁰/₀-ról 28·1⁰/₀-ra, Zimonyban 13·2-ről 21·3-re, s magában Zágrábban is 9·2-ről 11·1-re növekedett a magyarul tudók aránya tiz év alatt.

Demografiánknak egyik leghálásabb tárgya a hitfelekezeti viszonyok kutatása; nemcsak azért, mert a hitfelekezetekre vonatkozó adatok népszámlálásunknak úgyszólván legmegbízhatóbb adatai s e mellett leg-

régibb időkről is állnak rendelkezésünkre, hanem azért is, mert azok vizsgálata úgy demografiai, mint társadalmi szempontból rendkívül sok becses tanulsággal szolgál s azonkívül az egyes felekezetek elhelyezkedése a vándorlási és települési viszonyokra is igen élénk világot vet. Annál a szoros összefüggésnél fogva pedig, a mely sok esetben a felekezet és nemzetiség között fennáll, a felekezeti adatok az anyanyelvi adatok ellenőrzésére vagy magyarázatára is szolgálhatnak.

Az utolsó két népszámlálás szerint az egyes felekezetek száma és aránya következőképp alakult a Magyarbirodalomban :

	1900		1910	
	szám szerint	%	szám szerint	%
Róm. kath.	9,919.913	51·5	10,888.338	52·1
Gör. kath.	1,854.143	9·6	2,025.425	9·7
Református	2,441.142	12·7	2,621.501	12·6
Ág. h. evang.	1,288.942	6·7	1,340.143	6·4
Gör. kel.	2,815.713	14·6	2,986.874	14·3
Unitárius	68.568	0·4	74.296	0·3
Izraelita	851.378	4·4	932.458	4·5
Egyéb	14.760	0·1	17.452	0·1
	19,254.559	100·0	20,886.487	100·0

A két népszámlálás közti időszakban tehát csak a római katolikusok arányszáma növekedett számbavehető módon 0·6-del; ezenkívül csak a görög-katolikusoknál és az izraelitáknál látunk kicsiny — 1—1 tized százaléknyi — emelkedést. A többi felekezetek valamennyien tért vesztek, legnagyobb mértékben az ágostaiak, azután a görög keletiek; a reformátusoknál és unitáriusoknál a térvesztés minimális, szintén 1—1 tized százalék.

A felekezetek különböző szaporodása első sorban az egyes felekezetek hiveinek különböző természetes szaporodásában leli okát, de befolyásolják ezt is a vándorlások, mert a kivándorlók között a felekezetek más arányban vannak képviselve, mint a népességben. A mi a nemzetiségeknél az assimilatio, az a felekezetek között az áttérések folytán előálló nyereség vagy veszteség. Ez a veszteség vagy nyereség azonban a felekezeteknél hasonlíthatatlanul kisebb, mint a nemzetiségeknél a beolvasztás, vagy beolvadás, úgy hogy az egyes felekezetek szaporodási viszonyait csak kevésbé befolyásolja; a felekezetek különböző szaporodását tehát majdnem kizárólag két factor, a természetes nép-

növekvés és a kivándorlás irányítja. Hogy milyen szerepe volt e két factornak az utolsó évtizedben, a következő összeállítás szemlélteti:

	Természetes szaporodás		Vándorlási különbözet, részben áttérések folytán veszteség (—) vagy nyereség (+)		Tényleges szaporodás	
	szám szerint	‰	1900—1910		szám szerint	‰
			szám szerint	‰		
Róm. kath. . . .	1,314.599	13·3	— 346.174	—3·5	968.425	9·8
Gör. kath. . . .	235.901	12·7	— 64.619	—3·5	171.282	9·2
Református . . .	227.278	9·3	— 46.919	—1·9	180.359	7·4
Ág. h. evang. . .	125.484	9·7	— 74.283	—5·8	51.201	3·9
Gör. keleti . . .	244.866	8·7	— 73.705	—2·6	171.161	6·1
Unitárius	6.592	9·6	— 864	—1·3	5.728	8·3
Izraelita	125.996	14·8	— 44.916	—5·3	81.080	9·5
Egyéb	—2.248	—1·5	+ 4.940	+3·3	2.692	1·8
Összesen	2,278.468	11·8	—646.540	—3·3	1,631.928	8·5

Legkedvezőtlenebbül alakulnak e szerint a számok az ágostaiaknál, a kiknél a természetes szaporodásnak majdnem 60‰-át paralizálta a kivándorlás, úgy hogy tényleges szaporodásuk az országos 8·5‰-nyi szaporodással szemben csak 3·9‰-ot tett. Aránylag lekisebb a kivándorlási veszteségük az unitáriusoknak, a mit áttérések folytán elért nyereségük magyaráz meg. Feltűnhetik, hogy az izraelitáknak — bár természetes szaporodásuk még mindig legnagyobb valamennyi felekezet között — milyen nagy a kivándorlási veszteségük, úgy hogy tényleges szaporodásuk alig haladta meg az országos átlagot s percentuális arányuk a népességben — a mint láttuk — mindössze egy tized százalékkal emelkedett. Érdeemes ezzel a kérdéssel kissé részletesebben is foglalkozni annál is inkább, mert két elterjedt és úgyszólván meggyökerezett nézetnek megdöntéséről van szó. Az egyik az, hogy a zsidóság természetes szaporodása rendkívül nagy, hasonlíthatatlanul nagyobb, mint a többi felekezeté; a másik az, hogy a zsidóság ezenkívül bevándorlás, főként Galicziából való bevándorlás révén is gyarapszik. Az utóbbit egyáltalán nem igazolják adataink, mert az utolsó három évtizedben a zsidóság kivándorlási vesztesége mindig nagyobb volt, mint az országos átlag, sőt az ágostaiak kivételével valamennyi felekezet között a zsidók vesztesége volt a legnagyobb a kivándorlás folytán: 1880-tól 1890-ig 37.864, 1890-től 1900-ig 16.466 és 1900-tól 1910-ig már 44.916 lelket veszített a zsidóság a kivándorlás révén; ha tehát volt is bevándorlás, azt bősé-

gesen ellensúlyozta a kivándorlás, a mely régebben leginkább Bécsbe és Ausztria nyugati részeibe, újabban inkább Amerikába irányul. Az izraeliták kivándorlási vesztesége azért is ilyen nagy, mert a kivándorló zsidók közül csak igen csekély százalék tér vissza; az utolsó négy év átlagában a visszavándoroltak a kivándorlók 32⁰/₀-át tették, a zsidó kivándorlók közül ezzel szemben csak 9⁰/₀ volt a visszavándorló. A mi pedig az izraeliták nagy természetes szaporodását illeti, az tényleg megvolt körülbelül a 90-es évek végéig, azóta azonban az izraeliták természetes szaporodása rohamosan csökken. Néhány meggyőző adatot kívánok erre nézve felhozni. 1896 óta ötéves átlagokban ilyen volt az izraeliták természetes szaporodási aránya: ezer lélekre esett 1896 – 1900-ban 17·8, 1901 – 1905-ben 14·8 és 1906 – 1910-ben 13·3 természetes szaporodás, s a mi még meglepőbb, nemcsak a relativ számok, hanem maga a szaporodás abszolút száma is csökken: ugyanezen három év-ötödben 14.504, majd 12.918, végül 12.283 a szaporodás száma. Az esés tehát 1900 után következett be nagyobb mértékben s azóta folyton tart. Ha az egyes népszámlálások közötti időszakok adatait tekintjük, ez még kirivóbb: 1880-tól 1890-ig a zsidók természetes szaporodása 19·5⁰/₀ volt, 1890-től 1900-ig 19·0⁰/₀ s 1900-tól 1910-ig már csak 14·8⁰/₀. A fejlődés most már odáig jutott, hogy 1910-ben az ország legnagyobb felekezetének, a római katolikusoknak természetes szaporodási aránya meghaladta a zsidókét.

Az izraeliták szaporodó képességének ez a hirtelen beállott visszaesése két okra vezethető vissza: az egyik a zsidóságnak a városokba való tódulása, a mely minden felekezetnél a természetes szaporodás csökkenésére vezet s ezzel kapcsolatban a városi lakósság, különösen a fővárosi népesség természetes szaporodásának újabban mutatkozó rohamos alábbszállása, a másik pedig a zsidóságnak vagyonban és culturában való gyors emelkedése, a mely tapasztalás szerint különösen a születések fogyása révén a természetes szaporodás csökkenésével jár. Ez utóbbi ok már nemcsak a városi zsidóságnál, a mely az ország összes zsidóságának most már felét teszi, érezteti hatását, hanem igen erősen jelentkezik a falusi zsidóság módosabb és culturailag fejlettebb részénél is, úgy hogy sok vidéken már a zsidóságnál jelentkező két- és egygyermekrendszerrel beszélhetünk. Hasonló folyamat ez, mint a mit a nyugateurópai államokban élő zsidóságnál lehet észlelni. Ausztriában is a nyugati tartományokban lakó zsidóság már határozottan szaporátlan, Németország 600.000 főnyi zsidósága is alig szaporodik, úgy hogy arányszáma a népességben évtizedről évtizedre csökken. Nálunk is az ország nyugati és déli részeiben a zsidóság természetes szaporodása az átlagot sem éri el, sőt a Dunán túl és a Délvidéken, a hol a legművel-

tebb és legvagyonosabb zsidóság él, az utóbbi években már csak 5—6⁰/₀₀ a zsidóság természetes szaporodása. Ezzel szemben a keleti és északkeleti részek nagyrészt culturátlan és vagyontalan zsidósága megtartotta óriási szaporodó képességét, a mely oly nagy, hogy pl. Máramarosban, Beregben, Ugocsában némely években ezer lélekre a 30-at is meghaladja. S épen ebben rejlik nagy veszedelem nemcsak a hazai zsidóságra, hanem nemzeti érdekeinkre is. A zsidó felekezetre sem lehet közömbös az, ha hivei között a vagyontalan, s kulturai tekintetben inferiorisabb elemek kerülnek túlsúlyra, mert ez a zsidóságnak sem tekintélyét, sem hatalmi posztóját, a mit értelmiségével, vagyonával és a magyarsághoz, a magyarság érdekeihez való feltétlen csatlakozásával jogosan kivivott magának, egyáltalán nem emelheti, de még nagyobb veszedelem származhatik ebből nemzeti érdekeinkre, mert ez a folyamat a zsidóságnak szépen megindult, sőt mondhatni befejezéséhez közeledő magyarosodását is megakaszthatja.

Népszámlálásaink eddig a zsidóságnak igen örvedetes magyarosodásáról számoltak be: 1880-ban az izraelitáknak csak 57·5, 1890-ben 62·7 és 1900-ban már 70·3⁰/₀-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek; egyetlen felekezetünk sincs, a mely a magyarosodás terén ilyen nagyot haladt volna. Legújabb népszámlálásunknak erre vonatkozó adatai — sajnos — még nincsenek összeállítva s így nem constatálhatjuk, hogy 1900 óta milyen a haladás ezen a téren, eddigi már ismertetett adatainkból azonban azt következtethetjük, hogy a zsidóság magyarosodása ebben az évtizedben már kisebb méretű volt. Erre mutat az is, hogy a németek száma csak azokban az északkeleti vármegyékben szaporodott számbavehető módon, a hol a zsidó-német zsargont beszélő izraeliták teszik a németek többségét. Ugyancsak ezekben a vármegyékben legnagyobb a zsidóság növekedése 1900 óta, ellenben a Dunántúlnak és a nagy magyar Alföldnek a magyarsággal nyelvben és érzésben összeforrott zsidósága sokhelyütt nemcsak relative, hanem szám szerint is megfogyott. A Duna jobb partján közel 5.000-rel, a Duna bal partján 3.000-rel kevesebb zsidót talált a népszámlálás, mint 10 év előtt, az alföldi vármegyék közül pedig fogyott a zsidók száma Bács-Bodrog, Csongrád, Heves, Jász-N.-Szolnok, Arad, Temes, Torontál vármegyékben.

Lehetetlen ezek fölött az adatok fölött elsiklani, annál kevésbé, mert máris vannak jelek, a melyek arra mutatnak, hogy a zsidóság kebelében, éppen a magyarsággal teljesen összeolvadt zsidóság háttérbeszorulása miatt, a magyarsággal még össze nem forrt, idegen érzésű, gondolkodású elemek kezdenek érvényesülést keresni és a magyar hazafisággal ellentétes eszméiknek hiveket toborozni. Erre mutat a cionista-mozgalom, a mely sokáig nem tudott a magyar zsidóságban hiveket

szerezni, míg újabban folytonosan terjed s a mely — remélhetőleg nem egészében, hanem egyes túlhajtásaiban — annyira kezd a magyarság érdekeivel, a magyarosodással s a magyar nemzeti ideálokkal szembehelyezkedni, hogy maholnap nemzetiségi kérdéssé fog kifejlődni, hacsak a magyar zsidóságnak hazafiasan gondolkodó és érző része, mely, hála Istennek, még eddig túlnyomó többségben van, erélyesen gátat nem vet neki. Nagy érdeke ez a magyar zsidóságnak is, mely megszerezte a magyar nemzet szimpatiaját azzal, hogy a magyarság törekvéseivel, érzületével, sőt gondolkozásmódjával és lelkületével is azonosította magát s a melyben a magyarság hű és erős segítő társat kapott az egységes magyar nemzeti állam kialakulásában. Fájdalommal és keserőséggel látnók, ha a zsidóságnak ez az egyelőre még csekély töredéke szakítana azzal a tradícióval, a mely a századok óta itt lakó zsidóságban apáról fiúra öröklődött s a mely a magyar haza érdekeiért a zsidóságot is áldozatkészre tanította s mint a szabadságharcban láttuk, csatasorba is állította.

Befejezésül még az 1910. évi népszámlálásnak a műveltség leg-
elemibb fokmérőjére, az irni-olvasni tudásra vonatkozó adatait óhajtom megismertetni. Legújabb népszámlálásunk ebben a tekintetben ismét örvendetes javulásról számol be. Összes népességünknek — beszámítva tehát a hat éven aluli gyermekeket is — 1900-ban 49·8, 1910-ben pedig 56·4⁰/₀-a tudott irni-olvasni; ha pedig az irni-olvasni tudókat csak a 6 éven felüli népességhez viszonyítjuk, az irni-olvasni tudók aránya 10 év alatt 59·3⁰/₀-ról 66·7⁰/₀-ra szökött fel. A javulás tehát 7·4⁰/₀, míg az előző két évtizedben 9·3, illetőleg 8·4 volt az arányszám emelkedése. A javulás üteme e szerint látszólag lassúbb lett, de ez részint a dolog természetéből folyik, mert a magasabb arányszám hasonló viszonyok között sem növekedhetik olyan nagy mértékben, mint az alacsonyabb arányszám, másrészt pedig abból ered, hogy a népesség szaporodása csökkent, az arányszám progressiója tehát már mennyiségtani okokból sem maradhatott meg. Hogy e téren is feltétlenül megnyugtató a haladás mértéke, bizonyítja az, hogy az irni-olvasni nem tudók száma 1880-tól 1890-ig 230.000-rel, 1890-től 1900-ig 384.000-rel s az utolsó évtizedben már 541.000-rel megfogyott, minden évtized tehát progressive nagyobb számmal csökkenti az analfabeták tömegét. Ha pedig a 6 éven aluliakat figyelmen kívül hagyjuk, az analfabeták számának fogyását 700.000-re tehetjük. A javulás minden országrészben és törvényhatóságban mutatkozik, de sajátságos, hogy nem mindenütt azokban a vármegyékben legnagyobb a haladás, a melyek legjobban el voltak maradva ezen a téren, hanem vannak elég magas arányszámmal bíró vármegyék, a melyek ennek daczára igen nagy lépéssel mentek előre.

A szellemi sötétség, a tudatlanság tehát mind szűkebb térre szorul s bár még messze vagyunk a nyugateurópai s különösen a skandináv államoktól, a hol csak ezer ember között akad egy irástudatlan, nálunk is néhány évtized múlva eljön az idő, mikor az ország minden polgára — legalább is a Dráván innen — megérti a magyar szót s a műveltség legelemibb kellékeinek birtokában lesz.

Adataink sok biztató jelenséget tárnak fel jövőnkét illetőleg s bár nem hiányoznak az aggodalmat keltő jelek sem, ezek mind csak arra intenek, hogy minden visszavonást félretéve, népességünk fejlődésének akadályait leküzdve, vállvetett erővel, egymás megértésével munkálkodjunk a nyelvileg egységes, népes és művelt Magyarország jövőjén.

Kovács Alajos.

Bosznia gazdasági viszonyai.

A legfrissebb adatok, melyek Bosznia gazdasági viszonyairól szólnak, még 1911-ből valók. Azonban ezek sem mindig pontosan számszerűek, sokszor csak átlagos becslésen alapulnak. Ilyen keretek között rajzolható meg Bosznia gazdasági viszonyainak képe és állithatók össze a következő legfőbb eredmények.

Bosznia és Hercegovina földjének kincsei gazdasági értelemben a roppant nagy erdőségek, melyek közül némelyek valósággal még őserdők állapotában vannak. Terjedelmük — a szálaserdőké, cserjéseké és bozótos vidékeké együttléve — 2,554.771 ha., az egész ország felületének a fele. A legnagyobb erdőbirtokosok a kincstár, a vakufok és magánosok. A leggyakoribbak a bükkfaerdők (csaknem az összes erdőségek fele bükkfaerdő), azonkívül nagy mennyiségekben fordulnak elő tűlevelű fák és tölgyfák. A legfontosabb erdészeti feladatok közé tartozik az ú. n. elkarsztosodott területek erdősitése, a mely célra évente 9,200.000 növényt használnak föl. A létező erdők kihasználása ujabban úgy történik, hogy a kincstár nyilvános árlejtések alapján biztosítja egyes vállalkozóknak meghatározott időre — legtöbbször 20 évre — a vágás jogát. Mióta ez a rendszer áll fenn, az erdők évi 1,300.000 koronával többet jövedelmeznek az államnak. Összesen 28 nagyobb faipari vállalat van az országban, melyek átlagban kb. 10.000—350.000 méter fát váganak, illetve dolgoznak föl évenként. A fakivitel főleg Délolaszországba, Északafrikába és Argentiniába irányul. A fatermelés jogi rendezése szempontjából törvényjavaslatok vannak készülöben a faanyagoknak idegen területen való átszállításáról, a legelőkről, a tutajozásról, a vadászati és halászati rendszet reformjáról és az állami felügyeletnek a magán erdőgazdálkodás fölött való kiterjesztéséről.

A bányászat tárgyait ma leginkább a következő ásványok képezik: szén, vasérczek, mangánérczek, chromérczek és kénvasérczek. A boszniai szén fiatal barnaszén, melynek fűtőértéke aránylag kicsiny, felső

határa 5.500 caloria. Az 1911. évi termelés 7,697.628 métermázsa volt, a minek mintegy $\frac{5}{6}$ -át fütési és ipari czélokra az országban használják föl. A termelés értéke 4,399.606 K (1910-ben 3,859.592 K). A vasércz-termelés 1911-ben volt 1,402.830 q (798.746 K értékben, 1910-ben 715.670 K), a kénvasércz termelése 31.185 q (40.540 K, 1910-ben 742 K), a mangánércztermelés 36.000 q (82.000 K, 1910-ben 112.000 K), végül a chromércztermelés 2.500 q (17.150 K, 1910-ben 23.040 K). A kohóüzemek az előző évhez képest visszaesést mutatnak: nyersvas termelésük volt 443.545 q 3,213.143 K értékben (1910-ben 3,485.070 K értékű termelés), főtt só termelésük pedig 225.912 q 2,507.623 K értékben, 110.000 K értékkel kevesebb, mint 1910-ben. A statistika évében volt az országban 11 kincstári és 6 magántulajdonban álló bánya- és kohóüzem.

A mezőgazdaság a legfejlettebb északon, a szávaparti sikságon, az ú. n. Posavinában. Az időjárás 1911-ben kevésbé kedvezett: júliusig a termés kitünően állott, de az azután következő tartós szárazság a tengerit, a burgonyát, a dohányt, a cukorrépat és a takarmányrépat károsan befolyásolta. A téli gyümölcs is visszamaradt a fejlődésében. A főbb terméseredmények a következők voltak: buza 770.963 q (1910-ben 727.018), rozs 95.758 q (100.033), árpa 620.635 q (824.565), zab 785.260 q (772.555), tengeri 2,148.870 q (2,553.219), burgonya 588.250 q (1,373.830), takarmányrépa 22.359 q (20.356), lóhere 126.150 q (97.527), széna 7,173.140 q (9,332.290) stb. Az országra oly fontos szilvatermés körülbelül 4.000 waggonra volt becsülhető, a mi (épúgy mint 1910-ben) a 10 évi átlagnak alig a felét éri el. A gyümölcstermés eredményeit egyébként a következő számok jellemzik: alma 40.612 q (1910-ben 49.030), körte 41.946 q (50.025), cseresnye 19.787 q (14.258), dió 23.799 q (16.617), szőlő 70.000 q (36.124) stb. A szőlőskertek területe volt 6.653 ha (1910-ben 6.640·27 ha). A főzeléktermelés legfőbb adatai ezek: fehér répa 10.667 q (1910-ben 9.646), egyéb répa 2.287 (2.016), káposzta 118.214 q (137.580), hagyma 37.299 q (33.205), tök 233.450 q (519.551) stb.

A mi az állattenyésztést illeti, az 1911. év nagyon szerencsétlen emlékeket hagy hátra, mert a száj- és körömfájás ugyszólván megtizedelte az állatállományt és a határzárlat miatt a kivitel az előző évi- nek a felére csökkent. Az említett járványban megbetegedett kb. 400.000 marha, 300.000 juh, 160.000 kecske és 75.000 disznó. Az 1910 október 1-én megejtett állatszámolás szerint volt az országban 221.896 ló, 1,308.753 marha, 475 öszvér, 1.246 szamár, 979 bivaly, 1,392.565 kecske, 2,498.854 juh és 527.223 disznó. Az 1895. évi állatszámolással szemben a csökkenés lóban 11.426, marhában 107.641, kecskében

54.484, juhokban 731.866 és disznóban 135.019; megjegyzendő azonban, hogy ősszel a fiatal állatok állománya mindig kisebb és hogy az 1910. évi számlálás magas kiviteli coniuncturák idején történt. A baromfi-tenyésztés különösen északnyugaton, Doberlin és Banjaluka vidékén, virágzik; az 1910. évi állatszámolás szerint volt az országban 2,230.174 db. baromfi. A méhtenyésztés főszerve a Méhészeti Központi Egyesület, melynek székhelye Sarajevóban van, 1911-ben azonban már 41 fiókja működött, tagjainak száma pedig 2.864 volt. Az állatszámolás adatai szerint volt az országban 19.206 modern és 180.495 tradicionális rendszerű méhkas; a méhtenyésztők száma 40.051. A selyemtenyésztés 1911-ben annyiban fejlődött, hogy 68 községben 521-en foglalkoztak selyemtenyésztéssel. A fölhasznált hernyópeték súlya 6.138 gr. volt, a termelt gubóké 5.225 kg., 540 kg.-al kevesebb, mint 1910-ben, a mi a rossz időjárásnak tulajdonítható. A többi állati anyagok sorából megemlítendő a tej, a mely a városokban rossz minőségű és drága (literje 40 fill.), noha termelnek belőle eleget, de a tejszövetkezetek hiánya következtében a fogyasztók ellátása nincsen szervezve. A tejtermelés $\frac{6}{10}$ -része juhtej és $\frac{3}{10}$ -része házi fogyasztásra szolgál. Az állattenyésztés érdekében a régebbi fajnemesítési actiót folytatták, a különböző nemes fajtákból összesen 669 tenyész bikát importálva. Törvényileg szabályozták a marha- és juhpraemiumokat stb.

A mezőgazdaság fejlesztésére különböző intézmények állanak fenn. A conservatív és pl. a faekével csak nehezen szakító lakosság tanítására 2.771 mezőgazdasági tanfolyamot rendeztek, a melyeken összesen 72.810 hallgató vett részt. A paraszt mintagazdaságok száma 68. A kerületi gabonaraktárak a becsérték 80%-ig nyújtottak hitelt és közreműködtek a gabonának a beraktározó érdekében való időszerű eladásánál. A mezőgazdasági szövetkezetek száma 106-ról 181-re szaporodott, azonkívül alakult 2 szövetkezeti központ. A kincstári földbirtokoknak magánkézbe való eladását ez évben is folytatták: 2.699 ha ilyen terület cserélt gazdát, az új magánbirtokosok száma 3.092 volt. A gyümölcsstermelés fejlesztése érdekében a kincstári és községi gyümölcsfaiskolák eladtak 20–40 fillérjével 31.877 almafa, 10.861 körtefa, 4.420 cseresnyefa stb. csemetét, 160.410 szőlővesszőt és 874.250 főzeléknövény-ültetvényt. 80 községben 573 személy számára tartottak gyümölcsgazdasági tanfolyamokat, önköltségi áron kiosztottak a peronospora elleni védekezés céljából 374 q rézgáliczot.

A boszniai ipar legsúlyosabb kerékkötője még mindig az alkalmas munkásanyag hiánya; érdekes nehézség a munkások sokvallásúsága, úgy hogy a minduntalan ünnepnapok folytonosan félbeszakítják az üzemet. A munkabérek emelkedése, a tarifaemelések, a waggonhiány, a

bérmozgalmak és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adókulcsának 3°/_c-ról 8°/_c-ra való fölemelése daczára, az üzemek jövedelmezősége nem épen kedvezőtlen. A kincstár, mely maga is bányaiipari vállalkozó, 1911-ben összesen 10 esetben adott engedélyt gyárszerű üzemek, nevezetesen téglagyárak, mészégetők, malmok, fűrészművek stb. létesítésére.

A legerősebb iparág a faipari, a melybe kb. 11 millió korona van beruházva. A gőzfűrészek száma 30, a modern vízi erőre berendezett fűrészeké 20, a régibb rendszerűeké több mint 100. Az évi termelés eléri a 1¹/₂ millió métert. A nagyobb faipari vállalatok ipari gőzvasutjainak hossza 800 km., a más erőre járó iparvasutaké 1.300 km. A szénipar termelése kb. 10°/_c-kal emelkedett; a kivitel (melyből mintegy 1.000 waggon esik Szerbiára, a többi főleg Horvátországra) csökkent. A vasipar exportra szorul, mert a boszniai piac csak a termelés 25°/_c-át fogyasztja; a legerősebb fogyasztó (55°/_c) Magyarország. A malomipar nem bírja a magyar concurrentiát; a legnagyobb vállalat, a sarajevói hengermalom, mely 1911-ben kb. 200 waggon tengerit, 200 waggon árpát és 1.000 waggon búzát őrlött meg, csak a helyi szükségletnek dolgozik és pedig veszteséggel. A söriparnak jó éve volt és a 3 sörgyár — a sarajevói, banjalukai és tuzlai — termelését fokozni tudta. A 3 nagyobb szeszégető évi termelése kb. 15.000 hl. spiritus. A szilvaconservgyártást egyedül a brckai gyár üzi. A 85 vágóhid üzeme gyengült; vágás alá került 55.000 marha, 36.500 disznó, 94.000 juh, 87.000 bárány, 39.500 kecske, 45.000 gödölye, összesen 357.000 db. állat. A chemiai ipar, mely 3 nagy vállalatot foglalkoztat, több mint 13 millió korona részvénytőkével, nem mutat fel fejlődést: az expört csökkent és az árirányzat lefelé tart. Czukorgyár ez idő szerint csak 1 van Boszniában: az usorai, mely 500.000 q répa földolgozására van berendezve. Az évi összes czukorfogyasztás az egész országban 87.000 q; ebből megegyezés alapján Ausztria fedez 18.000 q-t, Bosznia 32.000 q-t, Magyarország 37.000 q-t. A bőrcserzés első sorban házi ipar; a Sarajevo közelében 3 év óta fennálló bőrgyár évi termelése 15.000 kg. bőr; czipőipar nincsen. A viaszgyártás szintén leginkább háziipar; a doláci gyertya- és szappangyár jól volt foglalkoztatva, bár az exportviszonyok nem könnyűek. A téglagyártás, tekintettel az emelkedő építkezési conjuncturára, szerencsés évre tekint vissza. Papiripari vállalat Boszniában 1911-ben nem létezett. A textilipar gyárilag alig van kifejlődve; a főárúczikkek a keleti export tárgyai. A szőnyegszövőipar gyártmányai iránt a külföldi — osztrák, magyar, német, francia, holland, belga, angol stb. — kereslet mindjobban érdeklődik. A kincstári szőnyegszövő sarajevói főtelepén és 19 vidéki fiókjában kb. 450 munkást alkalmaz,

de a legtöbb fiók tulajdonképpen nem folytat üzemet, hanem csak otthonmunkásokat lát el mintával és pamuttal, illetve a készárúkat átveszi. Hasonlók a viszonyok a himzőipar terén ; a kincstári himzőtelep azonban kizárólag otthonmunkásokat foglalkoztat. A könyvnyomdaipar, tekintettel a különböző vallások sokoldalú szükségleteire, magas fejlettségi fokon áll. Az ásványviztermelés 193.214 üvegre (+ 16.464) rugott. A kézműves ipar, főleg a kézművesiskolák hiánya miatt, hanyatlóban van. Az 1911. évben iparfejlesztés céljából rendelkezésre álló összeg mindössze 15.000 koronát tett ki és főképeu didaktikai intézményekre (tanfolyamok stb.) használtatott föl. Az egyes iparosok számára való segélykiutalás általában állami subventiók formájában történt, csak kivételes esetekben adott az állam kamatmentes kölcsönt. A kisiparról, a tanonczügyről, az építőiparról és a balesetbiztosításról szóló törvényjavaslatok kidolgozás alatt vannak.

A kereskedelmi mérlegre vonatkozó adatok ez idő szerint még számszerűen nem pontosak, csak becslésre vannak alapítva. Azonkívül a bosnyák statistika régebbi hibái, t. i. a közbenső forgalomra vonatkozó statistikák hiánya és a postai szállításnak — különösen a bevitelnél jelentősebb szerepet játszó — figyelembe nem vétele, továbbra is fennállanak. 1911-ben a behozatal becslés szerint kb. 150 millió korona és 3¹/₂ millió métermázsa (14.000 drb. vágó- és igásállat) volt; ezzel szemben a kivitel 120 millió korona és 10¹/₂ millió métermázsa (135.400 darab vágó- és igásállat). A passivum tehát 30 millió korona (1910-ben 9 millió, 1909-ben nem egészen 17 millió, 1908-ban nem egészen 13 millió). A legfőbb oka ennek az állatkivitel csökkenése a járványok miatt: 1911-ben a kivitel volt, mint láttuk, 135.400 db. állat, 1910-ben 260.694 db. (a behozatal 1911-ben 14.000 db., 1910-ben 30.326 db.). Az egyes állatfajok és nemek szerint ez a kivitel így oszlott meg: ökrök 27.078 (— 42.910), kecskék 13.701 (— 33.167), tehenek 5.419 (— 30.019), juhok 50.517 (— 18.375), borjuk 680 (— 12.236), disznók 6.568 (— 4.271), lovak 9.716 (— 2.567), bikák 294 (— 2.567) stb. A többi productumokra vonatkozólag az adatok a következők: a faexport emelkedett, nevezetesen a fűrészárú kivitele 3,458.000 q-ról 3,788.000 q-ra, a tüzelőfáé 175.000 q-ról 287.000 q-ra. 1910-ben a fakivitel értéke 30,865.000 koronát tett ki (ebből 24,900.000 K fűrészárú). A szénexport 1,574.000 q-ról 1,647.000 q-ra emelkedett, a szilvakivitel 800 waggonról 1.100 waggonra, a nyers dohány 14.700 q-ról 16.300 q-ra, a vasérczkivitel 288.000 q-ról 445.000 q-ra, a kénvasérczek exportja 26.000 q-ról 30.000 q-ra. Emelkedett még a kivitel becslés szerint: chemiai segédanyagokban (1910-ben volt 10 millió korona), celluloseben (1910-ben 120.000 q), ásványi olajokban (1910-ben 101.000 q), sző-

nyegeken (1910-ben 300.000 K). A kivitel csökkenése mutatkozik: lekvárban (1911-ben 100 waggon, 1910-ben 300 waggon), chromérczekben (1.100, ill. 2.300 q), nyers- és ócskavasban (342.000, ill. 314.000 q), továbbá gyümölcsben, főzelékekben és magvakban, cukorban (1910-ben volt 170.000 K), festő- és cserzőanyagokban (1910-ben 546.000 K), gabonában és lisztben (1910-ben 11 millió K). Lényegesebb változást nem jelez a becslés a következő anyagok kivitelét illetően: italok (1910-ben 1,832.000 K), gesztenye (1910-ben 27.700 K), állati termékek (1910-ben 5¹/₂ millió K), agyagárúk (1910-ben 22.000 K), szárnyasok (1910-ben 878.000 K), sajt (1910-ben 230.000 K), textilárúk, butorok és kosárfonóárúk (1910-ben 404.000 K), bőr és bőrárúk (1910-ben 625.000 K), zsiradékok és széna.

A behozatal az egyes állatfajok és nemek között a következőképpen oszlik meg: lovak 8.431, ökrök 2.697, juhok 936, tehének 905, borjúk 417, bikák 246, kecskék 180, disznók 36 stb. A többi productumokat illetően a behozatal becslés szerint emelkedett: a gabona, hüvelyes vetemények, liszt, őrlési termékek és rizs osztályában (1910-ben volt 20 millió K), a fa-, tőzeg- és szénosztályban (1,5 millió K), agyagárúkban 1,985.000 K), kőárúkban (915.000 K), a főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek osztályában (2,332.000 K), cukorban (4,326.000) ásványokban (117.000 K), chemiai segédanyagokban (987.000 K), élelmi és élvezeti cikkekben (3,920.000 K), zsiros olajokban (1,550.000 K), fa- és csontárúkban (1,091.000 K), mézgákban és gyantákban (104.000 K), gépek és gépalkatrészekben (2,626.000 K), nem nemes fémekben és ilyenekből készült árúkban (1,762.000 K), végül dohányban (465.000 K), a mennyiben tudniillik nagymennyiségű „cigarillos“ nevű szivart importáltak, egyelőre csak Ausztriából, noha a quotaszerű rész Magyarországot is megilleti. A behozatal csökkent a következő tételeknél: ásványi olajok, barna szén és kátrány (1910-ben 260.000 K), italok (7 millió K), déli gyümölcs (793.000 K), gyújtószerek (2 millió K), gyertya és szappan (1,373.000 K), confectionált árúk (13,800.000 K), pamut, pamutfonalak és -árúk (12 millió K), len, kender, juta, fonalak és árúk (3,292.000 K), járművek (1,902.000 K), hulladékok (296.000 K). Lényeges változás nélkül telt el az 1911. év a következő árúk megbecsült behozatalát illetően: vas és vasárúk (1910-ben 11,700.000 K), gyarmatárúk (8,176.000 K), üveg és üvegárúk (1,755.000 K), papír és papírárúk (1,5 millió K), konyhasó (94.000 K), bőr és bőrárúk (6,5 millió K), zsiradékok (2 millió K), chemiai termékek, festékek, orvosságok és illatszerek (906.000 K), állati termények (1 millió K), gyapju, fonalak és árúk (2,600.000 K), festő- és cserzőanyagok (100.000 K), irodalmi és műtárgyak (469.000 K), viaszos vászon (395.000 K), fűszerek (143.000 K),

friss halak és héjas állatok, szűcsárúk, kaucsuk és guttapercha stb. Az export egyaránt irányul nyugatnak és keletnek stb., az import ellenben csaknem kizárólag Ausztriára és Magyarországra esik, némi részesedése van benne Németországnak, Törökországnak, Olaszországnak, Angliának és Franciaországnak. 1912. évi szeptember hó 1-je óta érvényben van a méterrendszer. A régi mértékek közül még használatosak a tovar = 100 oka = 128 kg., a junga = 1.5 oka = 1.92 kg., az arschin = 0.758 m. és a bazáröl = 0.65 m. A kereskedelmi választott bíróságokról és a megfelelő eljárásról szóló szabályzat a ministerium jóváhagyására vár.

1911. év végén 43 hitelintézet volt az országban, melyeknek részvénytőkéje 4,825.000 K értéket képviselt. A pénzintézetek legtöbbszörre nemzetiségi alapon alakulnak meg és árügyletekkel, úgymint szilvaügyletekkel és mezőgazdasági gépek eladásával stb. is foglalkoznak. A fennálló három országos kölcsön 124 milliót kitevő összegéből 1911. évi július hó 1-én törlesztetlen volt 117,585.000 K. Sarajevo város 3¹/₂ millió kölcsönt vett föl a vízvezeték és a városi villamos közlekedés javítására, valamint egy járványkórház építésére. A legnagyobb belföldi biztosítóintézet a „Herceg-Bosna“, melynek 41.255 K nyeresége volt, leginkább tűzbiztosításból (a tűz ellen biztosított tárgyak értéke több, mint 40 millió koronára rúgott). A monarchia biztosító intézeteinek számos fiókja működik Boszniában. Az 1911. évi költségvetés szerint a bevételek 79,129.475 K-át (1910-el szemben + 4³/₄ millió) tesznek ki, a kiadások 79,535.715 K-át (+ 5¹/₄ millió). A hiány abból származik, hogy az 590.000 koronával praeliminált kereseti és házalási adót a törvényhozás nem szavazta meg.

A legtöbbet a gazdasági közigazgatás emészti föl (29,842.972 K-át és pedig a vasutak 14.5 milliót, a bányászat 6.5 milliót, az építésügy 3.5 milliót, az erdészet 3 milliót, a mezőgazdaság, állattenyésztés stb. 1.5 milliót); azután a belügyi tárca (21,612.907 K-át), a pénzügyi (21,509.692 K-át), az igazságügyi (4,714.516 K-át). Az országos kormány központi igazgatása 877.488 K-ába kerül, a közös pénzügy-ministerium tétele 678.140 K, a tartományi gyűlésé 300.000 K. A legtöbb bevételt a pénzügyi tárca szolgáltatja (47,668.285 K.) Az 1912. évi költségvetés a bevételeket 84,551.569 K-ban állapította meg, a kiadásokat 84,489.105 K-ban.¹⁾ A tartományi gyűlés elé terjesztett beruházási program egy 182 millió kölcsön fölvételét tervezi, 60 éven át teljesítendő, évi 8.8 millió koronás amortisatiókkal. Az osztrák-magyar

¹⁾ Az 1913. évi költségvetés előirányzata újabb tetemes emelkedést mutat, a mennyiben ebben a bevételek már 92,997.594 K-val, a kiadások pedig 92,980.887 K-val szerepelnek (9.707 K fölösleg).

bank sarajevói fiókjának 1911. évi forgalma 307,665.000 K-ra emelkedett, tehát majdnem 120 millióval, vagyis 63⁰/_o-kal többre, mint az előző évben. A sarajevói fiók tárczájában elhelyezett váltók, warrantok és értékek összege 12,878.000 K volt (1910-ben 7,291.000 K). A váltók átlagos lejáratá 72 nap. A postatakarékpénztárnál 1911. év végén, alig 5 havi pénztári működés után, 5.967 betéti könyv volt deponálva 371.111 K értékben és 795 cheque számla állott fenn 2,780.986 K értékben. Az összforgalom ez alatt 46,149.472 K-ra rúgott.

A kmetmegváltások körül az 1911. évben, december 1-én, kezdte meg működését az országos kormánynak kmetmegváltási osztálya. Egy hónap alatt 78 kölcsönkérelmet intézett el 119.300 K erejéig. Egyelőre a kmetmegváltási osztály csak eredeti kölcsönöket engedélyez és legföljebb már fennálló váltókölcsönöket convertál.

A keskenyvágányú vasuti vonalak hossza jelenleg 935 km., a rendes vágányuaké (a doberlin—banjalukai vonalon) 110 km. A kocsi-park 4.300 waggonból, 222 locomotivból áll, értéke csaknem 42 millió korona. A vasuti személyzet száma 6.586 ember. A személyforgalom 1910-ben volt 2,826.441 ember, 1911-ben 3,155.470; a teherforgalom 11,103.096 korona, illetőleg 12,121.541 K. A mi az új vasuterveket illeti, a legújabb megállapodások szerint a közel jövőben kiépítés alá kerülnek a samac—doboji, a banjaluka—jajcei és bugojno—aržanoi új vonalak. Az első kettő rendes nyomtávra, a harmadik keskenyvágányra van tervezve. Csak ezt követi más fővonalak rendes nyomtávra való átépítése. A bosnyák belföldi levélforgalomban 1911-ben 8¹/₄ millió levelet közvetítettek a postahivatalok, a külföldi forgalomban 11³/₄ millió levelet. A hivatalok száma 36-tal szaporodott (171). Az utánvételes küldemények száma 386.000 volt és 8,780.000 frank értéket képviselt. A távirdavonalak drót-hálózata 1911 végén 13.270 km.-t futott be, a telefonvezetékeké 9.456 kilométert. A belföldi forgalomban 296.600 táviratot továbbítottak, a külföldi forgalomban 451.400-at. A távirdaüzem jövedelmei meghaladták a fél millió koronát, a telefonüzemei körülbelül 136.000 koronára rugtak.

* * *

Az eddig ismertetett viszonyok háttéréül szolgálhatnak azok az adatok, melyeket a bosnyák statisztikai hivatal jelentése most tett közzé az 1910. évi népszámlálás eredményeiről.¹⁾ E népszámlálást 1910 október 10-én tartották meg hosszú, már 1908 vége felé kezdődő, előkészületek után.

¹⁾ *Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und Hercegovina vom 10. Oktober 1910.* Sarajevo, 1912.

Az említett napon Bosznia és Hercegovina területe 51.199.599.863 m². Az egész terület 2.247 politikai községre volt felosztva. A lakosság száma 1879-től 1910-ig 1,158.164-ről 1,898.044-re emelkedett, a mi 21·04⁰/₀ emelkedésnek felel meg. Az átlagos évi emelkedés messze felülmúlja a monarchia mindkét országának évi szaporodását. Az 1910-ben meglévő 66 mezőváros közül csak 20 lakosságának szaporodása haladta meg az ország átlagos népességszaporodását. A főváros, Sarajevo, polgári lakossága 1910-ben 51.919 (1895 óta 36·33⁰/₀ emelkedés) lélek volt. A városokba való vándorlás egyáltalában nem öltött nagyobb mérvet. A hat legnagyobb város lakossága bevándorlás útján 31 év alatt 20.594 lélekkel szaporodott.

1910-ben nemek szerint a következőképen oszlott meg Bosznia-Hercegovina lakossága: 994.852 férfira jutott 903.192 nő, tehát 1000 férfira átlag 732 nő.

A műveltségi viszonyok e statisztikai adatok szerint igen alacsony színvonalon állnak. Ugyanis az összes lakosság közül írni és olvasni csupán 177.168 ember tud, 3.082 ember csak olvasni tud; analphabéta 1,301.822 (87·84⁰/₀) volt. Az asszonyok között több az analphabéta (93·35⁰/₀), mint a férfiak között (82·89⁰/₀). A legtöbb analphabéta a városokban lakik.

Az 1,898.044 lakos közül 1,783.453 volt bosznia-hercegovinai állampolgár, míg 46.859 osztrák, 61.151 magyar és 6.581 külföldi.

Foglalkozásra nézve 1,643.201 embernek (86·57⁰/₀) a főfoglalkozása mezőgazdaság, más foglalkozásból csak 254.843 ember él (13·43⁰/₀).

A mezőgazdaságból élők társadalmi állás szerint a következőképen oszlottak meg:

	Családfő	Eltartott
Földbirtokos kmetekkel	10.463	40.460
Földbirtokos kmetek nélkül	4.281	16.182
Szabad paraszt	136.854	634.789
Kmet	79.677	444.920
Átmeneti csoport szabad parasztok és kmetek között:		
a) inkább szabad paraszt	14.453	95.296
b) „ kmet	16.963	110.480
Egyéb mezőgazdasági személy	20.450	43.351
	<u>283.141</u>	<u>1,385.478</u>

Bosznia és Hercegovina gazdasági életére jellemző, hogy az ipari vagy más foglalkozású lakosság is erősen érdekelve van a mezőgazdaságban, a mennyiben mellékfoglalkozásként 6.512 családfő (18.874 el-tartottal) dolgozik a mezőgazdaságban. Mezőgazdaságból ezekkel együtt a lakosságnak 87·91⁰/₀ él.

A nem mezőgazdaságból élők foglalkozás szerint így oszlanak meg:

Hivatalnok	35.957
Szabad foglalkozásból élő	36.481
Házi cseléd és bér munkás	27.947
Erdészetből élő	5.394
Halászatból élő	299
Bányászatból és kohászatból élő .	5.256
Iparból élő	103.864
Más foglalkozású vagy foglalkozás- nélküli	18.096

A mi a keresők és eltartottak viszonyát illeti, 671.291 keresővel, 1,226.753 eltartott áll szemben, tehát minden keresőnek két nem keresőt kell eltartania.

Schiller Ottó.

Adalék az absolutismus gazdasági könyvészetéhez.

- Átnézeti kimutatása az 1864-iki összes terményeredményeknek. (Év n. kiadja a m. kir. Helytartótanács.)
- B. M.: Gyümölcsfatenyésztés. („Délibáb Képes Naptár“ 1857. évf.)
- Babo L. (báró): Kérdések és feleletekben röviden fogalmazott földműveléstan. (1856.)
- Bajáki F.: Handels und Gewerbegeographie. (1854.)
- Balázsházy F.: Pinczegazdaság és borkereskedés. (1856.)
- Balázsházy F.: A tagosztályban való zavarok tisztába hozatala. (1857.)
- Balogh: Útmutatás a telek- és betáblázási könyvek megalapítása és vezetésére. (1852.)
- Balogh J.: A nemesi fekvő birtoknak telekkönyvvezetését meghatározó 1853, április 8-iki nyiltparancs. (1855.)
- Bardocz L.: Levelek a dohányról. („Magyar Ember Könyvtára“ IV. füzet 1864.)
- Bars megyei gazdasági egyesület értesítője 1860—66. (1866.)
- Bathi Gábor: Koronás szőlőművelés. (1861.)
- Bay Ferencz: A birtokrendezési perek természetének rövid vázlatja. (1856.)
- Bauer Markfi Hermann: Kereskedés és árúisme, különös tekintettel Ausztriára. (1853.)
- Bándl J. Rövid útmutatás a selyemtenyésztés kezelésére (1856.)
- Bánffy J. (báró): Rövid útmutatás egy 20 holdas területű váltógazdaság berendezésére. (1859.)
- Bánffy J. (báró): Rövid utasítás egy 20 hold területű váltógazdaság rendezésére. (1860.)
- Beiwinkler K.: Erdőgazda. (1861.)
- Útmutatás az erdőérték kiszámítására. (1861.)
  - Erdőgazda. (1853.)
  - Útmutatás az erdőérték kiszámítására. (1855.)
- Beleuchtung (Kritische —) des österreichischen Tabakmonopols in seiner Ausdehnung auf die Länder der ungarischen Krone. (1850.)
- Bergwerk Betrieb (Der—) in Kaiserthum Österreich. (1857.)
- Bericht der Handels- und Gewerbekammer Debrecin (1854.)

- Bericht der Handels und Gewerbekammer Kroatiens. (1852.)
 Bericht der Handels und Gewerbekammer Kroatiens. (1854.)
 Bericht der Handels und Gewerbekammer Kroatiens. (1858.)
 Bericht der Handels und Gewerbekammer Temesvár. (1851.)
 Bericht der Handels und Gewerbekammer Kronstadt. (1851.)
 Bericht der Handels und Gewerbekammer Kronstadt. (1853.)
 Bericht der Handels und Gewerbekammer Kronstadt. (1859.)
 Bevölkerung und Viehstand von Siebenbürgen. (1859.)
 Bethlen F. (id. gróf): Beszéd, melyet tartott volna, ha a kertészeti társulat választmányának tagja lenne. (1863.)
 Beyse J.: Korunk tapasztalt borgazdájának pinczekönyvecskéje. (1861.)
 Békésmegyei gazdasági egyesület értesítője 1860—2. években. (1863),
 (1867—8. években. (1869.)
 Biélz E. A.: Übersicht der lebenden Fische Siebenbürgens. (1853.)
 Bielz E. A.: Karte der Verbreitung der Salzquellen in Siebenbürgen. (1854.)
 Bielz E. A.: Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. (1857.)
 Bodnár J.: Eszmetöredékek az urbéri szab.-ról és a tagosításról. (1856.)
 Bodnár J.: Nemzetgazdasági észleletek. (1859.)
 „Borászati Lapok“ 1858.
 Burchard J.: Néhány szó a tokaj-hegyalja hanyatlásáról. (1864.)
 Czilchert Róbert: Állattenyésztési eszmék. (1859.)
 Csapó D.: Gazdasági kis tükör. (1865.)
 Csémy P.: Az okos méhesgazda. (1862.)
 Csémy Péter: Az okos méhesgazda. (1851.)
 Csink János: Mértékek és pénzdarabok táblái. (1860.)
 „Csiperke termelése.“ (Déliab Képes Naptár“ 1858. évf.)
 Csipke József: Ő felsége az ifju király és az urbárium elengedése. (1852.)
 „Denkschrift in Betreff der Debrecin, Szathmár, Szigether Eisenbahn. (1858.)
 „Denkschrift der Kronstädter Handels- und Gewerbekammer über die Führung einer Eisenbahn von Kronstadt in die Walachei.“ (1855.)
 Dessewffy Emil (gróf): Über schwebenden öst. Finanzfragen. (1856.)
 „Dienstunterricht für die k. k. Förster.“ (1858.)
 Divald A.: Az erdőszetettel legfontosabb mértékek és súlyok átválttatási táblái. (1862.)
 Divald A.: Természettudomány és erdőszet. (1865.)
 Divald A.: A magyar birodalom álladalmi erdősegei kezelésének eredményei 1867-ig. (1868.)
 Divald A. és Wagner R.: Segédtablák erdészek számára. (1864.)
 Dobray J.: Emlékirat a Debreczen város polgárainak tanya- és kaszáló birtokainak állapotáról. (1863.)
 Domitrovich A. J.: A gyümölcstenyésztés. (1853.)

- Egri A.: Pomologia. (1861.)
- Egri Antal: Pomologia. (1852.)
- „Eisenbahn und Dampfschiffartsbuch für Ungarn.“ (1851.)
- Eleméri Ferencz: Értekezés a keserű vizekről. (1855.)
- Elischer Boldizsár: Alaphatározatok a szabadalmazott ausztriai nemzet bank jelzálogi hitelosztálya számára. (1858.), (1859.)
- „Emlékirat az országos csapásként megújuló aszályosság okai és elhárítása módja felett.“ (1860.)
- Entz: Kertészeti füzetek. (15 füzet. 1854–57.)
- Entz F.: Hollandi utam, különös tekintettel borügyünkre és gallisatio értékére. (1866.)
- Entz F.: Népszerű káté a szőlőművelés és borkezelés okszerű módjairól. (1864.)
- Entz F.: Borászati utazás Franciaországban és a Rajna vidékén. (1864.)
- Erdey: A dohánytermesztésről. („Déliab Képes Naptár“ 1857-re.)
- „Erdélyi Gazdasági Egylet“ évlapjai 1854-re, 1861-re, 1862–63-ra, 1863–4-re, 1865–7-re.
- „Erdészeti és Gazdászati Lapok.“ (1866–7.)
- „Erdészeti Lapok“ (1862–5.)
- „Erdőszeri műszótár“ (1862.)
- Erőssy Lajos: Szolgálati szabályzat Andrássy erdőkerülői számára. (1857.)
- Érkövy: Az 1863. évi aszályosság a magyar alföldön. (1863.)
- Érkövy: Gőzerőműves cséplőgépek. („Déliab Képes Naptár“ 1857-re.)
- „Falusi Gazda“ (1856–1860.)
- „Falusi Könyvtár“ (1861–7-ig 5 füzet.)
- Farkas Endre: A gazdaság elemei fiatal gazdálkodók és néptanítók számára. (1858.)
- Farnoss Károly: Gazdasági kétszeres számvitel. (1851.)
- Fekete Endre: Vázlat a fehérmegyei gazdasági egylet 1860–2. évi munkálatairól. (1863.)
- Festetich Béla (gróf): A vegytrágya használatáról. (1862.)
- Feszt V.: Magyarország állami és országos útjai. („Statistikai és Nemzetgazdasági Közlemények“ 1865. évf. 1871. I–III.)
- Fényes Elek: Gazdasági naptár. (1855.)
- Fényes Elek: Szózat a magyar biztosító társulat érdekében. (1859.)
- Földvály K.: Magyarország gyümölcsészete színezett rajzokban. (1863.)
- Fuchs Friedrich: Ungarns Urwälder. (1860.)
- Fuksz Emil: Vezérkönyv a gazdasági fanevelés, szaporítás és rendezés, valamint a kiültetett fák évenkénti kezeléséről. (1864.)
- Fuld Christian: Handels- und Industrieverhältnisse Siebenbürgens. (1857.)
- Galgóczy K.: A kertészet kézikönyve. (1865.)

- Galgóczy K.: A mezei gazda. (2 kötet, 1865.)
- Galgóczy Károly: A kertészet kézikönyve. (1854.)
- Galgóczy Károly: A mezei gazda. (4 kötet, 1854.)
- Galgóczy Károly: Magyarország, a szerb vajdaság és a temesi bánóság mezőgazdasági statistikája. (1855.)
- Galgóczy Károly: Mire nevelje a magyar ember gyermekeit? (1859.)
„Gazdasági Füzetek“ (1862. 8 füzetben.)
„Gazdasági Lapok“ 1850—60. évf.
- Gál Alajos: A hasznos szőlőművelés gyakorlati módja. (1856.)
- Gámán Zsigmond: Bizottmányi jelentés az Erdélyi Gazdasági Egylet s a kolozsvári kereskedelmi s iparkamara által Kolozsvárt, nov. 18—23. napjain 1857. rendezett gazdasági és iparkiallításról. (1858.)
„Gewerbeordnung für das Kronland Ungarn.“ (1851.)
„Gewerbeordnung (die neue-) für den ganzen Umfang des Reiches.“ (1860.)
- Girokuti P. F.: Magyarország gyümölcsészete színezett rajzokban. (1864.)
— Gyakorlati dinyetermelés melegágyban s a szabadban. (1866.)
- Gönczy P.: Útmutatás az eperfa és selyemtenyésztésről és a selyemgubó lemotolázására. (1860.)
- Gönczy P.: Az eperfa- és selyemtenyésztésről. (1860.)
- Gönczy Pál: Útmutatás az eperfa- és selyemtenyésztésre. (1860.)
- Gönczy Pál: Az eperfa- és selyemtenyésztésről. (1860.)
- Grimm J. A.: Praktische Anweisung der Anmeldungen für aufgehobene Urbarialleistungen in Siebenbürgen. (1855.)
- Grimm J. A.: Statistisch-topographische Geschichts- und Finanzkarte der Grossfürthentums Siebenbürgens. (1855.)
- Grimm J. A.: Die Entschädigung aus Landesmitteln für Urbarialleistungen in Siebenbürgen. (1857.)
- Grimm J. A.: Die Zehentschädigung in Siebenbürgen. (1859.)
- Grimm Joh.: Zur Kenntniss der geognostischen und bergbaulichen Verhältnisse des Bergwerkes Nagyág in Siebenbürgen. (1859.)
„Grund- und Einkommensteuer-Gesetz für Ungarn.“ (1850.)
„Grundregeln der Handlungs-Corporation des Karcager Bezirks. (1855.)
„Gyöngyös-apáthi gyümölcsfajok lajstroma.“ (1860.)
„Győrvidéki gazdasági egylet évkönyve 1860—2.“ (1863.)
- Gyürki Antal: Borászati vegytan. (1860.)
— Szőlőművelés és borkezelés. (1860.)
— Vinczellérek könyve. (1856.)
— A tagosításról. (1853.)
— Vinczellérek könyve. (1861.)
— A szőlőművelés és borkezelés újabb elvei. (1860.)
— Szőlészeti és borászati közlemények 1861. évf. 6. füzetben.
— Borászati szótár. (1861.)

- Haberényi Gy.: A gabonaüzög. (1860.)
- Hamm Vilmos: Földművelésügyi vegytan. (1851.)
- Hanák: A marhadóg elleni rendszabályok. (1850.)
- „Handels- und Gewerbeadressenbuch für Ungarn.“ (1853.)
- Hauer Carl: Über die Mineralquellen von Bartfeld. (1859.)
- Hauer Franz: Der Goldbergbau von Vöröspatak. (1852.)
- Havas József: Utazás Német-, Francia- és Olaszországban a gazdaság
érdekében. (1855.)
- „Ház- és földadó magyarázata.“ (1851.)
- Heckel J.: Die Süßwasserfische der österreichischen Monarchie. (1858.)
- Hellenthal: Hülfsbuch für Weinbesitzer. (1859.)
- Helm E.: A magyar erdészegyletről. (1861.)
- Herczog R: A magyar gazdához. (1866.)
- A mesterséges trágya értékéről. (1865.)
- „Hevesmegyei gazdasági egyesület évkönyve 1858-ra. (1859.), 1859-re.
(1860.), 1863-ra. (1864.)
- Hideghéthy Antal: Figyelmeztetések a gazdasági tanintézetek ügyében.
(1861.)
- Figyelmeztetések mezőgazdaságunk körül. (1861.)
- Hoffmann J. W.: Das Obstbuch. (1855.)
- Hoffmann W.: Mezőgazdasági szemléleti oktatás. (1857.)
- Hollán Ernő: Magyarország vasúthálózatának rendszere. (1856.)
- Hollán Ernő: Olcsó vasutak. („Magyarország Anyagi Érdekei“ 1865.)
- Homann B.: Tájékoztató a parasztgazdaságok rendezése körül. (1859.)
- Hooibrenk D.: Új eljárás a szőlőműveléshez. (1862.)
- Hradzsky J.: A gyakorlati méhészet rövid vázlata. (1861.)
- Hunfalvy J.: Magyarország viszonyainak statisztikai vázlata. (1863.)
- Magyarország Bányászati viszonyai 1862—4-ig. („Statisztikai és
Nemzetgazdasági közlemények“ 1865—1871. II.)
- „Instruction über die Regelung der Handels- und Gewerbeverhältnisse
in Ungarn.“ (1851.)
- „Instruction über die Regelung der Handels- und Gewerbeverhältnisse
in Siebenbürgen.“ (1851.)
- „Iparosok Lapja“ 1859—60. évf.
- „Iparrend az osztrák birodalomban.“ (1860.)
- „Iparrend“ (1860. V/1. ki.) (1860.)
- Ivánka S.: Gőzhajózás a magyar Dunán. (1862.)
- Ivánszky J.: Tudományos nézetek. (1860.)
- J. F.: A kereskedelmi és pénzváltások okai és ellenszerei. („Budapesti
Szemle“ 1865—9. I.)
- Janik Ferencz: Iparrend (1859. december 30-iki.) (1860.)

- Janko V.: Országgyűlési tájékozások a pénzügyekről. (1861.)
- Janko V.: Pénzügyi vázlatok. (1865.)
- „Jaresbericht der ödenburger Handels- und Gewerbekammer.“ (1857.)
— der Pest-Ofener Handels- und Gewerbekammer. (1852.), (1853.), (1860.)
- Jekkel J.: Utasítás a mértékhitelítő, kereskedők és iparosok számára. (1855.)
- Jellinek Mór: Programm egy combinált mezei gazdasági bizományi üzlet iránt. (1861.)
- Joachim V.: Die Bitterwässer Pannoniens. (1855.)
- „Jószágismertetés“: Kiadja az országos magyar gazdasági egyesület.
1. füzet: A magocsi uradalom ismertetése. (1860.)
2. füzet: Fekete F. kosuti gazdasága. (1862.)
3. füzet: A kisjenői uradalom. (1864.)
- K. J.: Állatok és növények meghonosítása. („A magyar ember könyvtára.“ (1864. III. füzete.)
- Kacziány N.: A gyümölcsfatenyésztés rendszere. (1865.)
- Karvassy A.: Népszerű nemzetgazdaságtan. (1861.)
— Államháztartástan. (1862.)
- Katona D.: Dinyészet. (1862.)
- Katona M. Dénes: Értekezések a szelid gesztenyefáról, a borok királyáról, a magyar theáról és indigoról. (1850.)
— A gyümölcsfa nemesítése és a dinyészet. (1853.)
- Katona M. Dénes: Növényhonosítás. (1854.)
- Kautz: Az ausztriai birodalom statistikája. (1855.)
- Kautz: Theorie und Geschichte der Nationalökonomik. (2 kötet. 1858—1860.)
- Kautz: Nemzetgazdaságtan. (1862.)
- Kautz: Az 1862-iki londoni világtárlat. (1863.)
- Kautz: Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika. (1866.)
- Kautz Gy.: Az országos magyar gazdasági egyesület véleménye a vám-szabályozásról. („Magyarország anyagi érdekei.“ 1865.)
- Kautz Gy.: Az európai államok összehasonlító vámjegyzéke. („Magyarország anyagi érdekei.“ 1865.)
- Kautz Gy.: Nemzetgazdasági eszmék és elméletek története. („Budapesti Szemle“ 1860—4.)
- Károlyi S. (Graf): Denkschrift in Betreff der Debreczin, Szatmár, Szigeth Eisenbahn (1858.)
- Kecskeméthy Aurél: Az új törvények. (urbér stb.) (1853.)
- Keleti K.: Az osztrák nemzetgazdaság fejlődése I. Lipót alatt. („Statistikai és nemzetgazdasági közlemények“ 1865—71. I.)

- Keleti K.: Az iparos nevelés. („Statistikai és nemzetgazdasági közlemények“ 1865—71. III.)
- Keleti K.: Széttétekintés a nemzetgazdaság terén Magyarországon. („Magyarország anyagi érdekei“ 1865.)
- Keleti K.: Bankmonopolium és bankszabadság Franciaországban. („Budapesti Szemle“ 1864—9. II.)
- Kenessey K.: Nézetek a sor és szórt vetés fölött. („Déliáb Képes Naptár“ 1857. évf.)
- „Kertészeti társulat (magyar —) évkönyve“ 1858. és 1859-re.
- „Kiméjétek az erdőket.“ (Déliáb Képes Naptár“ 1858-ra.)
- Kiss J.: Népszerű méhészkönyv. (1865.)
- Kodolányi: A mezei gazdák zsebkönyve. (1862.)
- Kodolányi A.: A gazdaság és kertészet teréről. („A magyar ember könyvtára“ 1864. III. füzet.)
- Konek S.: Az osztrák birodalom, jelesen a magyar korona országainak statisztikai kézikönyve. (1865.)
- Konek S.: A fekete tenger tartományainak kereskedelmi fontossága magyar szempontból. („Statist. és nemzetgazd. közl.“ 1861—75. III.)
- Konek S.: A földbirtok statisztikája Magyarországon. („Statistikai és nemzetgazdasági közlemények“ 1865 - 71. évf. II.)
- Konek Sándor: Elméleti fejtegetések a statistika terén. (1855.)
- Konek Sándor: A statistika legujabb állása. (1855.)
- Konek Sándor: Az ausztriai birodalom statisztikája.
- Konstantin J.: Denkschrift über die banather Bergwerke. (1857.)
- Koppe J.: Földművelés és állattenyésztés. (1863.)
- Koppe: A földművelés és állattenyésztés. (1860.)
- Koppe J. G.: Földművelés és állattenyésztés. (1855.)
- Korizmics: Juhfajok a párizsi kiállításon. (1856.)
- Korizmics-Gorove: A telepítések. („Magyarország anyagi érdekei“ 1865.)
- Korizmics L.: A mezei gazdaság könyve. (6 kötet 1855 - 68.)
- Korizmics L.: A magyar gazdasági egylet jelentése a dunai hajózás és borokról. (1858.)
- Korizmics L.: A magyar gazdasági egylet felterjesztése az egylet érdekében. (1851.)
- Korizmics L.: A magyar gazdasági egylet felterjesztése a selyemtenyésztés emelésére. (1850.)
- Kovács L.: Értekezés a szántás mesterségéről. (1860.)
- Kovács F.: Európa sebei s Ausztria pénzügyeinek egyetlen gyógyforrása (1865.)
- Kovács Gyula: Jegyzéke az 1853. október 23-iki terménykiállításra beküldött almáknak és körtéknek. (1853.)

- Kovács Gyula: Jegyzéke az 1853. október 23-iki terménykiállításra be-
küldött tárgyaknak. (1053.)
- Kovács J.: Kalauz a gyümölcsültetés és nyésésben. (1861.)
- Kunhegyi: Az 1859-iki új iparrend. (1860.)
- „Landwirthschaftliche Mittheilungen.“ (1855—57.)
- „Lapok a lovászat és vadászat köréből.“ (1857.)
- Leibitzer J.: Populare Encyclopedie der praktischen Landwirtschaft.
(2 kötet, 1854.)
- Letenyei L.: Szőlészeti tájrajz. (1860.)
- Letenyei és Miskolczy: Magyarországi kártékony állatok és növények.
(1865.)
- Liebig J.: A mezőgazdaság jelen állapota. (1862.)
- Lónyai Menyhért: Az urbéri rendezés és tagosítás Magyarországon.
(„Statistikai és Nemzetgazdasági közlemények.“ 1865—71. I.)
- Lónyai Menyhért: Az orsz. magyar gazdasági egylet közgazdasági szak-
osztályának működése a multban. (1865.)
- Lónyai Menyhért: Az országos magyar gazdasági egylet két emlékirata
s hazánk vasuti kérdése. („Budapesti Szemle“ 1864—9. III.)
- Lónyai Menyhért: Magyarország szerepe Európa élelmezésében. („Buda-
pesti Szemle“ 1860—4. XIII.)
- Löwe A.: Versuche um das Tellur im grossen aus den Siebenbürger
Golderzen zu gewinnen. (1853.)
- Lukácsy L.: A szőlő kerti művelése. (1863.)
- Lukácsy L.: A magyar alföld befásítása. Gyakorlati útmutatás. (1864.)
- Lukácsy S.: Bogyay Lajos ur badacsonyi szőlőgyűjteményének lajstroma
(1863.)
- Lukácsy S.: A kertészet évkönyve. (1863.)
- Lukácsy Sándor: Selyem- és eperfatenyésztés. (1857.)
- Maderspach: Ismertetése a maghámózásnak és maghámózó gépnek.
(1866.)
- „Magyar erdőszeti egylet közlönye.“ (1863—4.)
- „Magyar Gazda“ 1859—1860.
- „Magyar gazdasági egylet“ választmányi ülésének jegyzőkönyve 1858.
II/8—9., 1858. X 27., 1858. XI/15., 1859. I 5., 1859. II/3., 1859.
IV/6., 1859. V/5., 1859. VI/1., 1859. VII/1., 1859. IX/6., 1859. X/1.,
1859. XI/2., 1859. XII 7.
- „Magyar központi vasuttársaság részvényesei 1854. VI/29. közgyűlésének
jegyzőkönyve.“
- „Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövödelme.“ (1865.)
- Makai S.: Parasztgazda. (1860.)
- Malatides D.: Értelmes jó gazda. (1851—63-ig 3 füzet.)

- Mathäi F.: Programmja a tervezett növendék gazdaképző intézetnek Szereden. (1860.)
- Matlekovics S.: Magyarország törvényei és országgyűléseinek működése nemzetgazdasági tekintetben. (1865.)
- Matlekovics S.: A földbirtok a nemzetgazdaságban jelen állapota szerint. (1865.)
- Matusik J.: A selyemhernyótenyésztés alapvonalai. (1860.)
- Matuska N. J.: A selyemhernyótenyésztés. (1860.)
- Mártonffy Zs.: A váltógazdaság. (1864.)
- Mészáros Károly: A földtehermentesítési rendszer. (1854.)
- Mészáros Károly: Az országos jövedelemből nyújtandó urbéri kárpótlás. (1854.)
- Mészáros Károly: Az új erdőtörvény. (1857.)
- Mészáros Károly: Telekkönyvi törvények. (1857.)
- Mindszenty Gedeon: Az ipar valláserkölcsei s hazafiúi szempontból. (1860.)
- Mitsky I.: A sárrétság öntözése és a csatornák. (1863.)
- „Mieth und Pachtvertrag.“ (1859.)
- „Mitheilungen aus den ungarischen Forstvereins“ 1854—5. és 1859—1860.
- „Mitheilungen aus dem Gebiete der Statistik.“ (1853.)
- Mogyorossy János: Hajdan és most (statistika.) (1858.)
- Molnár Aladár: A gépek jelentősége az emberiségre és a mezői gazdaságra nézve. (1859.)
- Morocz I.: Jegyzéke a magyar gazdasági egylet köztelkén 1857. június 6—10. napján rendezett általános kiállítás tárgyainak.
- Morocz I.: Tájékoztató a magyar gazdasági egylet által 1860-ban Tótmegyeren rendezett ekeverseny alkalmára. (1866.)
- Nachtmann: Über Bienenbehandlung. (1859.)
- Nagy F.: Értesítés és még valami a Kolozsvárott, 1852. december napjaiban tartott gyümölcskiállításról. (1853.)
- „Okos (Az—) méhegazda.“ (1862.)
- Ordody I. K.: Rövid útmutatás a kerti magvak tenyésztésére. (1862.)
- Orkonyi A.: Gyakorlati útmutatás a magyarországi kisebb birtokok földjövedelmeinek megkettőzésére. (1861.)
- „Országos (Az -) magyar kertészeti társulat havi értesítője.“ 1862.
- „Országos magyar gazdasági egylet 1863. V/16-iki választmányi gyűlésének jegyzőkönyve.“ (1863.)
- Pabst—Galgóczy: Kalauz a szarvasmarhatenyésztésre. (1860.)
- Pabst H. W.: Kalauz a szarvasmarhatenyésztésre. (1860.)
- Pabst H. W.: Mezőgazdasági értékités. (1857.)

- Pabst H. W.: A mezőgazdaság tankönyve. (4 kötet, 1852—4.)
- Paczig—Reischer: Korunk igényei szerinti gyakorlati mezőgazdatiszt. (1864.)
- Parragh G.: A szőlőművelésről és borkezelésről. (1863.), (1860.)
- Perlaki M.: A bornemesítés és kezelés. (1860.)
- Perlaki M.: Borászati Közlemények. (A magyar ember könyvtára 1864.)
- Péterffy J.: Borászati káté. (1864.)
- Péterffy J.: Gazdasági vegytan, földtan, trágyatan, növénytan. (1861.)
- Péterffy J.: Gazdasági növény, növényélettan és Hoilrenk szőlőművelési, gyümölcsészeti és konyhakertészeti rendszere. (1862.)
- Péterffy József: Okszerű utasítás az eperfa- és selyemtermelésről.
- Podmaniczky Frigyes (báró): Falusi élet. („Déliab Képes Naptár“ 1857-re.)
- „Protokoll der 16. und- 1—14. Sitzung der Kronstädter Handels- und Gewerbekammer im Jahre 1856. (1856.)
- „Protokoll der 1—14. Sitzung der Kronstädter Handels- u. Gewerbekammer.“ (1857.)
- „Protokoll der 1—12. Sitzung der Kronstädter Handels- u. Gewerbekammer.“ (1858.)
- „Protokoll der 1—13. Sitzung der Kronstädter Handels- u. Gewerbekammer.“ (1859.)
- „Protokoll der 1—16. Sitzung der Kronstädter Handels- u. Gewerbekammer.“ (1860.)
- Protz W.: A földművelés a természet törvényei szerint. (1855.)
- Rehák: In Versicherungsangelegenheiten. (1858.)
- „Rózsatenyésztés.“ („Déliab Képes Naptár“ 1857-re.)
- Santhó C. Marolly: A nyitramegyei gazdasági egyesület által 1864. évi X/16-án rendezett termény s azzal kapcsolatba hozott kiállítás jegyzéke. (1864.)
- Schaum: Az erdők hatása a természetben és emberi életben. („A magyar ember könyvtára.“ 1863.)
- Schlipf J. A.: A mezőgazdaság népszerű kézikönyve. (1853.)
- Schnierer Gyula: A vámügyi reform Magyarországon. (1866.)
- „Selyemtenyésztésről.“ („Déliab Képes Naptár“ 1858.)
- Silye Gábor: Jegyzéke a magyar gazdasági egyesület köztelkén rendezett juhkiállítás és 1860. VI/2-án Tótmegyeren kitűzött ekeverseny tárgyainak. (1860.)
- Simon V.: Öszinte tanácsok a szőlőművelést tárgyazólag. (1865.)
- Sporzon Pál: Az okszerű juhtenyésztés. (1864.)
- Sporzon Pál: Gazdasági talajisme. (1865.)
- Stamm F.: Das Goldene Buch der Landwirtschaft. (1856.)

- Stamm F.: Die Stadt und ihre Gewerbe. (2. kötet, 1857.)
 „Statistikai Közlemények“ 1861—4. Kiadja az Akademia.
 „Statistikai (és) nemzetgazdasági közlemények.“ (1865—71. Kiadja az Akademia.)
 „Statuten des Vereins zur beförderung der Handwerke und des Ackerbaues unter den Israeliten Ungarns zu Pest.“ (1851.)
 „Statuten für die gremial Handelsschule in der Freistadt Debreczin an Sonntagen.“ (1857.)
 „Statuten für den Neusiedler Obstbauverein.“ (Sopron, 1856.)
 Strackyan F. A.: Handbuch der Handelswissenschaft. (1860.)
 Sz. J.: Az urbériség kérdése Székelyföldön. („Marosvásárhelyi füzetek“ 1859.)
 Sz—i K—y: Szabadkereskedelem Angliával. („Magyarország Anyagi Érdekei“ 1865.)
 Szabó D.: Okszerű hegyaljai bortermelés kézikönyve. (1855.)
 Szabó Pál: Der Reptsbau. (1850.)
 Szathmáry: Baja szabad királyi város szerepe Magyarország kereskedésében. (1864.)
 Szathmáry: Az országos magyar gazdasági egylet bizottmányi munkálata az olcsó vasutakról. (1865.)
 Szathmáry: A tervezett zimony – fiumei vasut és Magyarország érdekei. (1864.)
 Szathmáry: Az alföld és Fiume. (Közlekedés.) (1864.)
 Szathmáry K.: Mozgalmak egy dohánykiviteli társulat alakítása körül. („Magyarország Anyagi Érdekei“ 1865.)
 Szekrényessy D.: A pesti lovaregylet 1852., 1853., 1854., 1855., 1856., 1857., 1858., 1859., 1860-iki jelentése.
 „Szeszgyártás (A—) hanyatlása és gyökeres segélyeszközei.“ (1866.)
 Székely: Lóverseny Angliában. („Délibáb Képes Naptár“ 1858.)
 Szontágh G.: A szenvedelmes dinyész. (1860.)
 „Szöllő (A—), borkereskedés és bortized megszüntetése, mint Magyarország anyagi jólétének alapfeltételei.“ (1862.)
 „Szöllőcukor (A—), Egy vagyonosodási forrás a bortermelők számára. (1866.)
 „Tabakmonopols-Ordnung für Ungarn und Siebenbürgen etc.“ (1851.)
 „Tehenek befogása.“ (Délibáb Képes Naptár“ 1858.)
 Tersánszky J.: Oemologia, azaz: irányadó kalauz a szőlőművelésben. (1865.)
 „Tiszaszabályozási társulatok nagygyűlésének (1857. február 23—26.) jegyzőkönyve.“ (1857.)
 Tormay Béla: Lófogtan. (1862.)

- Török Ferencz : Az alföldi aszály. (1866.)
- Török János : Publicistikai és nemzetgazdasági némely dolgozatai. (1858.)
- Török S. : Gyakorlati útmutatás a mezei gazdaság nemesítéséről. (1856.)
- Trauschenfels : Die gewerbliche Bildung unserer Sonntagsschulen. („Der evangelische Hausfreund“ 1860.)
- Turonyi T. : Mezőgazdasági nézetek. (1863.)
- „Ungarischen Landwirth“ (Von einem—): Ungarns Creditfrage. (1859.)
- „Utasítás a cukorrépa termesztése és művelése iránt. (1854.)“
- (Ideiglenes—) a Magyarországbani kereskedelmi s ipari viszonyok szabályozása iránt. (1851.)
- az erdőigazgatási személyzet számára. (1858.)
- „Übersicht des Viestandes im Jahre 1850.“ (1851.)
- Várady A. : A dinnye. (1862.)
- Vida K. : A növekvő új világhatalom. (Szózat a földbirtok érdekében.) (1860.)
- Volny J. : Vasiparunk és a szabadkereskedés. („Magyarország Anyagi Érdekei. 1865.)
- Wagenfeld : Alapos útmutatás a ló, mind belső betegségei megismerésére és gyógyítására. (1850.)
- Wagner J. J. : Volständig regulirtes Nachtragsverzeichniss und alphabetischen Warenverzeichniss zum allgemeinen öst. Zolltariffé. (1856.)
- Warga F. : Népszerű gazdaságtan tanítók stb. számára. (1865.)
- Weninger V. : A bankügy elmélete. („Statistikai és Nemzetgazdasági Közlemények.“ 1865—71. II. s. k.)
- Wodiáner A. : Dohánykereskedésünk akadályai. („Magyarország Anyagi Érdekei.“ 1865.)
- Zichy E. : Egy szó az erdélyi vasutáról. (1866.)
- Zichy F. (gróf) : Párhuzam a vasutak körül. („Magyarország Anyagi Érdekei.“ 1865.)
- Zichy H. : (gróf) : Észrevételek a javított vámtarifára. („Magyarország Anyagi Érdekei.“ 1865.)

L. Sipos Kámilló.

Közlemények és ismertetések.

A zürichi socialis hét.

Munkásvédelem és otthonmunka.

A zürichi socialis hét abból állott, hogy négy hatalmas socialpolitikai szervezet, a mely eddigelé egymástól teljesen függetlenül működött, most az erők szétforgácsolásának megakadályozására és bizonyos mértékben közös munkára határozta el magát. A socialis héten a következő négy szervezet vett részt: 1. a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete, 2. a Munkanélküliség leküzdésére alakult Nemzetközi Egyesület, 3. a Socialis Biztosítás Nemzetközi Egyesülete és 4. a Nemzetközi Otthonmunka-intézet congressusa. Én ezúttal csak a munkásvédő- és az otthonmunka-congressusról kívánok referálni.

I.

A socialis héten részt vett egyesületek közül kétségkívül a *Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete* bir a legnagyobb jelentőséggel úgy céljainak általánosságát, mint tagjainak számát tekintve. A Munkásvédő-Egyesület, melynek 1901-ben csakis 7 országos szakosztálya és 1.608 tagja volt, ma 15 országos szakosztályal és 7.011 taggal bir, s ha tekintetbe vesszük, hogy a tagok között számos „collectiv“ tag, azaz egyesület is van, úgy megállapíthatjuk, hogy kötelékébe tulajdonképpen 8–9 millió ember tartozik.

A zürichi közgyűlésen, melynek elnöke *Scherrer* szentgalleni államtanácsos volt, a 15 országos szakosztály 170 kiküldöttel és 21 kormány 44 kiküldöttel vett részt. A legutóbb alakult finn szakosztály ezúttal először szerepelt az összejövetelen. A magyar kormányt *Gaal* Jenő főrendiházi tag, műegyetemi tanár képviselte, a magyar sectio képviselői pedig *Pap* Géza és *Pap* Dezső ministeri o. tanácsosok, *Heller* Farkas műegyetemi m. tanár, titkár, *Ferenczy* Imre székesfővárosi socialpolitikai előadó, *Kiss* Adolf betegpénztári igazgató, szerkesztő, *Varró* István iparkamarai fogalmazó és e sorok írója voltak.

Teljesen lehetetlen egy rövid jelentés keretében akár csak vázla-

tosan is ismertetni a három napig öt szakosztályban dolgozó congressus munkásságát. A ki erről csak némiképen is tájékozást akar szerezni, az kénytelen lesz a Bázelen legközelebb megjelenő hivatalos congressusi jelentést áttanulmányozni. Én itt tisztán a congressust érdeklős az általa megvitatott kérdések jellemzésére szoritkozom, megjegyezve, hogy a közgyűlés az előző évektől eltérőleg, az idén a bizottságoknak majdnem minden határozatát lényeges változtatások nélkül magáévá tette.

Az *I. bizottság* elnöke *Berlepsch* német államminister volt. E bizottság javaslatára elhatározta a congressus, hogy *a munkásjog nemzetközi codificatiójának* kérdését tanulmányozás végett az országos szakosztályok figyelmébe fogja ajánlani. E kérdés bizottsági tárgyalásánál *Pap Dezső* o. tanácsos a congressus figyelmébe ajánlotta azt a codificációszerű törvénygyűjteményt, melyet a magyar kereskedelmi ministerium *Hieronymi* kezdeményezésére *Szterényi* vezetése alatt készített. Ugyancsak e bizottság javaslatára a congressus *köszönetet szavazott a magyar kormány*nak a fehér phosphorral való gyufagyártás eltiltásáért. (1911. évi V. t.-cz.)

A *II. bizottság* *Henderson* csikágói egyetemi tanár elnöklete alatt az *egészségügyi* kérdésekkel foglalkozott. Határozati javaslataiban azt ajánlja az országos szakosztályoknak, hogy a nemzetközi szakértőbizottság által immár elkészített *méreglistát*, a mely az ipari mérgek névsorát és leírását tartalmazza, fordíttassák le. Az *ólommérgezések* tárgyában az *antifeministák* ezúttal is sikertelenül próbálták a nőknek a betűszedő mesterséget eltiltatni, és így ez a kérdés még további tanulmányozás tárgyává fog tétetni. Bizottságok vagy pedig a bázeli hivatal elé utasították ezenkívül a következő kérdéseket: *a buvárok és a sülyesztő-szekerényben dolgozók védelme; a kikötői munkások megterhelésének maximuma; a munkások nemzetközi betegségi és halálozási statistikája.*

A *III. bizottság* *Brants* louvaini egyetemi tanár elnöklete alatt az *otthonmunkával* és a „*truck*“-rendszerrel foglalkozott. E bizottság mindenekelőtt az *otthonmunkások* érdekében állást foglalt a szakszervezetek és a bérminimum mellett, egyben követelve, hogy az uzsoraszerű éhbéreket megállapító munkaszerződések közérdekből érvényteleníttessenek. A tárgyalások folyamán *Ferenczy* felhívta a bizottság figyelmét arra, hogy egyes kormányok, pl. a magyar és az orosz kormány a háziipart segélyben akarván részesíteni, az otthonmunkásokat foglalkoztató vállalkozóknak subventiókat adnak. *Ferenczy* igen helyesen annak a véleményének adott kifejezést, hogy a kormányok az ilyen subventiókat bérminimum megállapításához és egyéb munkásvédő feltételekhez kössék.

A „*truck-rendszer*“, vagyis a munkások járandóságának természetben való kifizetése és a *bérlevonások* tárgyában a bizottság a congressusnak azt indítványozta, hogy a természetben való bérfizetés minden iparágban eltiltandó, a bérlevonások mindenütt eltörrendők s a munkaadó az okozott kárért birói uton (pl. az iparbiróságnál) keressen elégtételt; ott pedig, a hol ez még keresztülvihető nem volna, a bérlevonások csakis a munkások, illetőleg a szakszervezetek közbenjöttével legyenek megállapíthatók. A congressus ez indítványokat elfogadta s magáévá tette a bizottság ama javaslatát is, hogy a munkaeszközöket a munkaadó ingyen köteles a munkásoknak (és pedig az otthonmunkásoknak is) szolgáltatni. Végül az osztrák küldöttek ellenzése daczára hozzájárult a bizottság és a közgyűlés *Brentano* amaz indítványához is, a mely elítéli a munkaadó által adott munkáslakásoknak a munkások jogai ellen való kihasználását. E javaslat megszívlelése hazánkban, a hol a sztrájkoló munkásokat a munkaadó adta lakásokból gyakran máról holnapra kiteszik, nagyon kívánatos volna.

A IV. bizottság *Lagerheim* svéd volt nagykövet elnöklete alatt a *munkaidő* kérdésével foglalkozott. E bizottság kimondta, hogy a folytatólagos, éjjel-nappal dolgozó üzemekben a 8 órai munka és váltás a legmegfelelőbb, hogy ez a rendszer a *vaskohóknál, aczél- és henger-műveknél, valamint az olvasztókemenczéknél* ma már feltétlenül szükséges és kivihető, miért is a svájci kormány felkérendő, hogy e tárgyban nemzetközi conferentiát hívjon egybe. Hasonló határozatot hozott a bizottság az *üvegipart* illetőleg, a hol heti 56 órában állapította meg a munkaidő-maximumot.

A *vasuti alkalmazottak* munkaideje, a *munkások* évenkénti *vakációja*, valamint az egészségnek legmegfelelőbb *munkanap* megállapítása tárgyában a bizottság és a congressus még az adatgyűjtésnél tart s ennek kiegészítését javasló határozatokat fogadott el. Figyelemreméltó, hogy e határozatokban a nők és gyermekek munkaidejének szabályozása mellett immár a *felnőtt férfiaké* is szerepel, a mi végre letérést jelent az eddigi antifeminista traditio útjáról, a mely kivételes, csak a nők számára hozott törvények mellett foglalt volt állást. Nem volt azonban keresztülvihető — és pedig opportunisták okokból — a *szombat délutáni szabadnapnak* a férfiakra való kiterjesztése. A bizottság ugyan hajlandó volt a „szabad szombat délutánt“ férfiak, nők, gyermekek részére egyképen követelni, de *Kaufmann*, a svájci kormány képviselője kijelentette, hogy kormánya egyelőre csakis a nők és gyermekek érdekében tehetne a hatalmaknak nemzetközi conferentia összeülése tárgyában javaslatot. E kijelentésre való tekintettel *Jay* párisi tanár indítványa, hogy szombat délután a férfiak is szabadságolandók, a plénum-

ban 39 szóval 31 ellen elvettetett. Figyelemreméltó volt, hogy a francziák és a németek majdnem egyértelműen szavaztak Jay javaslata mellett.

Az *V. bizottság Corsi* marchese turini egyetemi tanár elnöklete alatt tanácskozott és állást foglalt az idegen munkásoknak a *munkásbiztosításban* való viszonzossága és az *anyasági biztosítás* egységes rendezése érdekében, követelve ezenfelül, hogy a *gyermekmunka* tanulmányozása végett országonként bizottságok alakítandók s hogy a munkásvédőtörvények minél megfelelőbb végrehajtása céljából *nők* is kinevezendők *iparfelügyelőkké*.

II.

A *nemzetközi otthonmunka-congressust* a tavaly Brüsszelben alakult *Nemzetközi Otthonmunka-Intézet* rendezte. Míg a „Munkásvédő“ congressus képviseleti alapon volt szervezve, a mennyiben csakis az egyesület országos szakosztályainak és a kormányoknak a kiküldöttei vehettek benne aktíve részt, addig az otthonmunka-congressuson nem delegátusok, hanem más érdeklődők is részt vehettek. Az otthonmunka-congressusnak eképpen 243 tagja volt, közöttük 15 kormány képviselője, így Japáné is. A magyar kormányt *Gaál* Jenő műegyetemi tanár, főrendiházi tag képviselte. A magyar tagok száma 8-at tett ki, a mi által Magyarország 19 állam között a hatodik helyet foglalta el. Ausztriának csak 3 polgára vett részt a congressuson, kormányképviselőt pedig egyáltalán nem küldött.

Az otthonmunka-congressuson *Brants* louvaini egyetemi tanár elnökölt, a titkári teendőket pedig *Neuckens*, a brüsszeli hivatal titkára végezte. A congressus négy szakosztályt alakított, melyeknek határozatai a második nap délutánján a plénum elé kerültek végleges határozathozatal végett. Az *első* szakosztály *Brentano* müncheni egyetemi tanár elnöklete alatt az otthonmunkások érdekében hozandó *törvényes intézkedéseket* tárgyalta; a *második* szakosztály e sorok írójának elnöklete alatt az *iparfelügyeletnek* az otthonmunkára való alkalmazásával foglalkozott; a *harmadik* szakosztály *Blondel* Georges, a párisi École des Sciences Politiques tanárának elnöklete alatt a *szakszervezeteknek és a collectiv szerződéseknél* az otthonmunka szabályozására gyakorolt hatását vizsgálta, a *negyedik* szakosztály pedig *Osy de Zegwaart* bárónénak, a belga „Vevők ligája“ elnökének vezetése alatt a közönségnek az otthonmunkával szemben jelentkező érdekeit iparkodott érvényre juttatni.

A congressusi tagoknak több mint 30 nyomtatott jelentés és főképpen az otthonmunkára vonatkozó törvények és törvényjavaslatok állottak három nyelven rendelkezésükre. A szakosztályok határozatai e joganyag figyelembe vételével készültek. Különösen két újabb törvény állott az érdeklődés középpontjában: az 1909-iki angol és az 1911-iki német törvény, melyek közül utóbbi inkább egészségügyi téren, előbbi pedig a munkabér-minimum megállapítása által iparkodik az otthonmunka szomorú viszonyain segíteni.

Az I. (törvényhozási) szakosztály egy kész „nemzetközi törvényjavaslatot“ tárgyalt le, a melyet a nemzetközi Otthonmunka-Intézet belga osztálya, mint a socialista *Huysmans* és a katolikus *Verhaegen* indítványait összeegyeztető compromissumot fogadott volt el. Ezt a javaslatot a plénumban a belga *Boyval* és a német *Pieper* papképviselő előadói jelentései alapján tárgyalták. Miután a német szakszervezetek képviselői épp úgy, mint a munkaadók, több tekintetben kifogásolták a javaslatot, *Huysmans* belga socialdemokrata képviselő, a nemzetközi socialista iroda titkára és *Broda*, a „Documents du Progrés“ szerkesztője meggyőző erővel szálltak síkra a javaslat érdekében, a mely végre is egyhangúlag fogadtatott el az otthonmunka nemzetközi törvényes szabályozásának alapjául s mint ilyen a kormányoknak fog megküldetni.

A II. (ipari felügyeleti és egészségügyi) szakosztály a belga és a portugál kormány képviselőinek *Glibert* ipari főfelügyelőnek és *Oliveira* ministeri osztályfőnöknek, valamint *Kiss* Adolfnak, a „Munkásügyi Szemle“ szerkesztőjének, *Deshusse* asszonynak a svájci Vevők Ligája képviselőjének és a sorok írójának indítványai alapján egy egységes javaslatot készített, melyet a közgyűlés előtt *Capart* brüsszeli orvos és e sorok írója ajánlottak elfogadásra.

A javaslat az otthonmunkások életviszonyainak megállapítása végett mindenekelőtt *ankéteket* követel, melyek az orvosok és tanítók (gyermekmunka!) közreműködésével ejtendők meg.

A munkások érdekében követelte a szakosztály, hogy a veszélyes mérgek ipari használata az otthonmunkánál egyáltalán tiltassék el, hogy motoroknak a háziiparban való alkalmazása helyszini szemléből és hatósági engedélyből tétessék függővé s hogy az ipari munkásokra vonatkozó általános munkásvédő törvények és a munkásbiztosítás az otthonmunkásokra is kiterjesztessenek. E határozatok kapcsán egyhangúlag kimondotta a szakosztály, hogy a védőintézkedéseknek éppúgy kell a férfiakra, mint a nőkre vonatkozniok, „tekintve, hogy a csupán a női munkát szabályozó intézkedések gyakran káros hatást gyakorolnak a nők érdekeire“.

A közönség érdekében követeli a javaslat, hogy ragályos betegség esetén az otthonmunkásoknál készülő árúk, főképen ruhaneműek hatóságilag fertőtleníttessenek, sőt ott, a hol a fertőtlenítés lehetetlen, az árúk megsemmisítése is indokolt. Oly családban, melyben ragályos beteg van, az otthonmunka eltiltandó s egyáltalán eltiltandó élelmi szereknek vagy dohányynak otthonmunkások által történő praeparatiója. A ragályos betegségek esetén való *munkatiltalom vagy árumegsemmisítés esetén a munkás kárpótlandó*, mert ellenesetben a legelemibb humanismus is arra bírná a hatóságokat, hogy a szegény munkás érdekének az egészségügyi szempontokat feláldozzák.

A mi végül magát a *hatósági felügyeletet* illeti, a szakosztály az egészségügyi intézkedések széleskörű alkalmazásától, a tüdővész és az iszákosság ellen való küzdelemtől az otthonmunkások helyzetének javulását is várja ugyan, de különleges intézkedéseket is követel, nevezetesen az otthon iparilag tevékeny gyermekek időszaki orvosi vizsgálatát és specialis otthonmunkafelügyelet szervezését, a melynek közegei az orvosok, a munkások és a munkásnők köréből választandók.

A II. szakosztály javaslatait *Brentano* ama pótlásával, hogy az otthonmunkafelügyelet a szakszervezetek közreműködését is vegye igénybe, a congressus egyhangúlag elfogadta.

A III. szakosztály (*szakszervezetek és kollektívszerződés*) határozati javaslata azt hangoztatta, hogy csakis az államnak és az otthonmunkások szervezeteinek összeműködése biztosíthat a reformoknak teljes sikert. Ezért minden eszközzel oda kell hatni, hogy az *otthonmunkások szervezetekbe tömörüljenek* s a szervezkedés törvényes akadályait el kell hárítani. Kívánatos ezenkívül, hogy a munkaadók és a munkások közreműködésével *munkabérminimumot* megállapító hivatalok létesüljenek s hogy a collectiv szerződések általánosan kötelező erővel ruháztassanak fel.

Vége a (*vevők szövetségeit csoportosító*) IV. szakosztály az otthonmunka szabályozásánál a vevők ligáinak meghallgatását, a ligák közgyűlésein az otthonmunka-problemák megvitatását, az otthonmunka-törvények végrehajtásánál a vevők ligáinak közreműködését sürgette és otthonmunka-kiállítások rendezését ajánlotta.

A congressus úgy a harmadik, mint a negyedik szakosztály javaslatait némi módosítással egyhangúlag elfogadta s magáévá tette az elnökség amaz indítványát is, hogy lépések teendők a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületével való szorosabb összeműködés érdekében is.

Máday Andor.

A 23. nemzetközi bányamunkáscongressus.

A 23. nemzetközi bányamunkáscongressus, a melyet az idén Amsterdamban tartottak meg, alapjában véve ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkozott, mint az előző évi. El is határozták, hogy a tárgyak jobb előkészíthetése végett a jövőben, 1913-tól fogva, a congressusok kétévenként fognak megtartatni. Az ideai tárgyalásokról, a melyeken 67 angol, 8 francia, 7 belga, 6 német, 2 holland és 2 északamerikai kiküldött vett részt, csak kevés mondható. Egy a világbéke érdekében elhangzott declaratio után a congressus a *munkafelügyelet* kérdésével foglalkozott. Tárgyalatott és egyhangulag elfogadtatott egy hollandus határozati javaslat, a mely munkások által választott és államilag díjazott bányafelügyelőket követel. Ama régibb követelés tekintetében, a mely szerint a bányaipar államosítandó volna és a melyet a belgák, az angolok és francziák újból szőnyegre hoztak, a németek azt követelték, hogy az efféle kérdést előbb a nemzetközi bizottságban kellene megtárgyalni, mert az „ipar érdekében“ való megokolást például a német munkások nem akarják elfogadni. Egy amerikai képviselő az államosítás szükségességét a trustok rettenetes hatalmára való utalással okolta meg. A vonatkozó határozat a lengyel szakszervezet megbizottjainak ellenére fogadtatott el. Ezek nem akartak az államosítási határozat mellett szavazni, azt mondván, hogy ez ellen nemzeti okaik vannak. Elfogadtak egy német határozati javaslatot is, a mely azt követeli, hogy az országos titkárságok szerkeszsenek és terjeszsenek be jelentéseket az egyes országok szénbányászatáról, beviteléről, kiviteléről és belföldi fogyasztásáról. Szerkeszsenek továbbá javaslatokat az iránt, minő alkalmas lépések volnának tehetők a szénbányászat közhasznú szabályozását illetőleg. Egy másik indítvány ötnapos munkahetet követel egészségügyi szempontokból; a bérjavítások is tárgyalás alá kerültek. Az indítvány, bár francia részről azt hangoztatták, hogy a kérdés nem eléggé érett a tárgyalásra, egyhangulag elfogadtatott. Épily egyhangulag fogadták el a beszállás és kiszállással együtt a nyolczórás munkanapra vonatkozó indítványt is. Ellenben elvetették a francia delegatusok által követelt 48 órás munkahetet, mert ellentétben áll a fentjelzett ötnapos munkahéttel. Végül a nyolczórás munkanap követelményét még kiegészítették ama kívánsággal, hogy ne legyen lehetséges a jövőben huszonnégy órán belül csak egy váltást végezni. Érdekes egyhangu határozati javaslat volt az, a mely törvényes megakadályozását kívánja annak, hogy sztrájk esetén munkáscsaládokat a természetbeni lakásokból kiutasítsanak. Belga és francia delegáltak amaz indítványa, hogy tegyenek tanácskozás tárgyává oly rendszabályokat, a melyek a nemzetközi sztrájkok esetleges szervezéséhez szük-

ségesek és állapittassanak meg ama feltételek, a melyek közt kötelező a szomszédországokbeli általános bányamunkás-sztrájkok esetében a sympathia-sztrájkokba lépés, határozottan visszautasították. Határozatba mentek továbbá a francia és németalföldi küldötteknek az aggkori és rokkantság esetére vonatkozó járadékbiztosítást illető indítványai. A francia kiküldöttek huszonötévi munkaidő és ötvenéves életkor betöltése esetére kívántak kétfrankos napi járadékot, rokkantság vagy pedig a bányamunka időelőtti abbanhagyása esetén a bányamunkában töltött évek számának megfelelő járadék és féljáradék fizetése özvegyek és árvák számára. Német és németalföldi szavazatok ellenére is elfogadtatott egy belga indítvány, a mely egy általános biztosítási rendszer életbeléptetését kívánja. E szerint a bányamunkások egységesített betegség, baleset esetére szóló, továbbá aggkori és rokkantság esetére szóló biztosítást élveznének és a minimális járadék a napibér 75%-át érné el. A német kiküldöttek ezt a tervet a maguk szempontjából kivihetetlennek mondták. Nevezetesen ama követelésnek, a mely szerint a vállalkozók maguk fizessék a biztosítási járulékokat, az volna a következménye, hogy ők akarnák az adminisztrálást is a maguk kezében tartani. Ezzel szemben a német bányamunkások — kivéve a baleset esetére való biztosítást — szívesen fizetnének minden járulékot maguk, ha ezzel szemben az igazgatás teljesen kezükbe kerülne. Ugyanígy nyilatkozott a holland kiküldött is. A belga határozati javaslat elfogadását azonban megakadályozni nem tudták.

A congressus eredményei a benne kifejezésre jutott sok kívánság daczára sem állanak arányban a tárgyalás hosszú időtartamával, a mely öt napot tett ki.

A magyar mezőgazdasági munkások.

Sándor, Nikolaus: *Die Lage der ungarischen Ländarbeiter*. Leipzig, 1912. 151. l.

Igen szorgalmas, komoly munka gyümölcse ez a testes füzet, a mely Magyarország népességének foglalkozási statistikájából indul ki és ez alapon kívánja a magyar mezőgazdasági munkáskérdést fontosságához mértén méltatni. Ecseri, Kun, Majláth dolgozatai után sok újat nem tartalmaz Sándor Miklós könyve. Saját adatgyűjtése meglehetősen vékony eredményekre vezetett. De a mit az eddigi irodalom adatokban feltárt, azt bizonyos tetszetős alaki csinossággal találjuk besorozva Sándor munkájának rendszerébe. A könyv, a mely a szerző egyéni megfigyeléseiről is tanuskodik, a maga tömör tartalma, higgadt előadása és európai szempontjai folytán egyike a legjobb bevezetőknek a magyar mezőgazdasági

munkáskérdés ismeretébe. De éppen csak bevezető s ismertető, a nagy tudományos problémákhoz a szerző alig nyúl hozzá, egyéni hangokat alig üt meg, hanem többnyire megelégszik az általa ismert tekintélyek idézésével. Olvasmányai is jórészt csak vagy husz közkezen forgó és a szerzőtől is felsorolt irodalmi munkára szorítkoznak. A magyar szakfolyóiratoknak idevonatkozó anyagából csak egy-két találmányra kiragadott tanulmányt méltatott a szerző figyelmére; sem a gazdák, sem a munkások irodalmából, sem a közgazdasági és társadalomtudományi folyóiratok gazdag tárházából eléggé nem merített. Pedig az igaz hálás és érdemes feladat lett volna oly író számára, a kinek elsősorban összefoglalás a célja.

A tanulmány népünk foglalkozás szerinti megoszlásának a hivatalos kiadványokat igen gondosan elemző tanulmányából indul ki. Ez a munka egyik legértékesebb része, amely kimutatja, hogy hazánkban a lakosság $\frac{1}{3}$ -a, az összes proletariatusnak $\frac{2}{3}$ -a (6,092.771 egyén) a mezőgazdasági munkásosztályhoz tartozik. A tágabb értelemben vett földmunkásokhoz számítja Sándor a földmunkásokon és a cselédeken kívül a kertészeket, a hányados gazdákat, a kisbirtokos-napszámosokat, valamint a kisbirtokosokat is, úgy hogy számukat az u. n. segítő családtagokon kívül 3·4 millióra számítja ki. Mivel 100 ha művelt területre még így is csak 17·8 munkáskéz (a legkedvezőbb számítás esetén is csak 31·4) esik, nyilvánvaló, hogy Magyarország legfőbb társadalmi baja nem az abszolút túlnépesedés, hanem a közgazdasági elmaradottság. A magyar mezőgazdaság még a rendkívül intenzív gazdálkodáshoz szükséges munkaerőket is csak igen fogyatékosan tudja foglalkoztatni. Ennek oka első sorban az egészségtelen birtokmegoszlás, de azután a művelés külterjessége.

A kivándorlással behatóbban-nem is foglalkozik, ellenben helyes szempontok szerint tárgyalja a földmunkásság helyzetét, a melyet három, a szerzőtől részletesen elemzett tényező határoz meg: 1. a munkások száma, 2. a rendelkezésükre álló földtulajdon, 3. a mezőgazdaság keretében különben kínálkozó kereseti alkalom. Majláthtal a földmunkáskérdés megoldását abban látja, hogy a munkás egy kis művelhető földdarabhoz jusson. Már pedig a három millióra rugó tulajdonképpeni földmunkás közül $2\frac{1}{2}$ milliónak még csak háza sincs. Életük teljesen bizonytalan. Az összes földmunkások közül 88, 56% birtoktalan, különösen kedvezőtlen arányszámot mutat az Alföld, a hol pl. Csanádmegyében a birtoktalanok száma 95·5%-ot ér el. E mellett a tulajdonképpeni földmunkásoknak túlnyomórészt 5 holdnál kisebb birtoka van, a felének pedig 1 holdnál is kevesebb a földje. A kötött birtokok a birtokszerzést rendkívül megnehezítik, az egyoldalú és a primitív váltógazdaság kis- és

nagybirtokokon egyaránt igen kevés munkaalkalmat nyújt. A kezdetleges művelési módnak jellemzése főleg Károly és Cserhádi munkája alapján tölti meg a dolgozat harmadik fejezetét. Csak az egyes intenzívebb gazdálkodást folytató, a kereskedelmi növények termesztésére és azok feldolgozására is kellő súlyt vető nagybirtokok nyújtanak a földmunkásoknak állandó és biztos keresetet. A nagybirtokosok azonban nagyrészt csak azt a művelési módot követik, a mely ad hoc et ad nunc kifizeti magát. A munkások tehát várják azt az időt, a mikor az intenzívebb művelés kényszerként fog a nagybirtokos osztályra neheznedni. A mezőgazdaság tiszta hozadéka általában igen alacsony. A középbirtokos osztály az extenzív művelés nyújtotta jövedelemmel aránytalan életmódja folytán állandóan pusztul. Különösen sajnálatos azonban az, hogy a kisbirtokot még extenzívebben művelik, mint a nagybirtokot (60—70% gabonaföld), úgy, hogy a kisbirtokos munkaerejét saját birtokának megművelése nem köti le. Csak egy-két rossz termés kell, hogy a kisbirtokos is teljesen proletárrá süllyedjen le és kész legyen kivándorolni. A kisbirtok belterjesebb művelésének egyik legfontosabb feltétele az általános műveltség fokozása és a szakoktatás. Egy mezőgazdasági munkáscsalád átlagos évi jövedelmét szakértő vélemények alapján szerzőnk 400 K-ra becsüli. A termőföld egyre fokozódó kiszorolása, az állattenyésztés hanyatlása a proletárexistenciák szaporodásával fordított arányban csökkenti a munkaalkalmakat. A magyar mezőgazdasági munkásság munkalehetőségében mutatkozó nagy ellentéteket és fokozatokat a szerző két eredeti adatgyűjtésen nyugvó diagrammal igazolja (62. és 63. l.), a melyek közül az egyik oly nagybirtokok adatain nyugszik, a hol a szokásos extenzív szemtermelés folyik, a másikban többé-kevésbé kiterjedt haszonállattenyésztés folyik. Az agronómiai tudomány igazolja, hogy intenzívebb művelési mód mellett sokkal több munkást lehet állandóan foglalkoztatni. A depecoratio folytán pl. 1895—1906 között közel 200.000 munkás vált feleslegessé. „Csak a mai termelési mód — mondja Sándor — oka annak, hogy a munkás helyzete annyira bizonytalan“ (65. l.). A szerző azután külön tárgyalja az időlegesen foglalkoztatott munkások helyzetét, a kiknek a száma folyton szaporodik és a csökkenő számot mutató cselédek helyzetét. Rámutat arra, hogy a mezőgazdasági napszámot a mezőgazdasági bérmunkások egyéb csoportjaitól megkülönböztetni nem lehet. Csak két főcsoport létezik a magyar mezőgazdasági munkásságon belül: az időlegesen alkalmazottak és a cselédek csoportja.

Szerzőnk gondosan ismerteti a napszámosok, az accordmunkások, részesek, dohánymunkások, az urasági napszámosok és zsellérek, a havi-béresek és végül a cselédek számarányát, munka- és jogviszonyait, kötelességeit, a női- és gyermekmunka elterjedését, a művelési nemek és

foglalkoztatási mód egymáshoz való viszonyát. Sándor szerint az aratómunkások még meglehetősen gyakran tartoznak robotszerű kikötött mellékmunkát végezni, még pedig mentől nagyobb az aratórész, annál nagyobb a kikötött mellékmunka (77. l.), a mint azt Mallekovits is állította. A természetben fizetett accordmunka a munkaadók¹ és a munkások megegyező érdekei szerint egyre csökken; különösen sajnálatos a hányados béret csökkenése, a mely különben a legtöbbször jár ingyenmunkával. A legszomorúbbnak a mezőgazdasági cselédek helyzetét találja, a melyet az 1907. évi XLV. t.-cz. még csak rosszabbított. Különösen kifogásolja a gyermekmunka nagy elterjedését a cselédek között (9·4^{0/0}). Sándor elismeri, hogy jó munkafeltételeket csak felmenő földjára mellett nyújthat a gazda. De hibáztatja a legtöbb gazdánktól évtizedeken keresztül folytatott rablógazdálkodást, a mely a mai kedvezőtlen helyzetet megteremtette és a melyet a munkás- és cselédhiány még csak fokoz (94. l.). A legmagasabb eddig fizetett munkabér még mindig csak kerek 3 korona, úgy hogy évi 160 biztos munkanap mellett ez csak 480 K-át tesz ki. A munkabérek az utolsó 10 év alatt egy koronával emelkedtek ugyan, de azt a drágaság és az emelkedő culturszükségletek ellensúlyozták. A természetben fizetett munkáscategoriáknak, nevezetesen a cselédeknek, részeseknek és accordban fizetett napszamosoknak jövedelme pedig absolute is alig emelkedett. A mezőgazdasági munkásság táplálkozási viszonyai nem javultak két évtized óta, a lakásviszonyok rosszabbak. A béreknek elért emelkedését is csak a kivándorlás és a munkásmozgalom együttes mechanikus nyomása tudta előidézni. „A szükség szervezkedésre szoritotta a munkásokat és ez ha nem is volt hatással a törvényhozásra és képviselőire, hatással volt a bérmagasságra.“ Azt is ki lehet mutatni, hogy a mely országrészekben a kivándorlás a legnagyobb volt, ott a béremelkedés is a legtetemesebb. A gazdákat ma a körülmények egyelőre jórészt arra indítják, hogy még kevésbé intensív gazdálkodást folytassanak. Érdekes, hogy a kevésbé termékeny országrészekben a munkás és a cseléd keresete magasabb, mint a termékenyebb területeken. Kevésbé sikerült a szerzőnek a munkaviszonyok gondos és szakértelemre valló ismertetésénél az életviszonyok jellemzése. Annak a néhány háztartási budgetnak, a melyet Sándor különböző írók nyomán idéz, alig van tudományos becse, valamennyi különböző egyéneknek hozzávetőleges évi kiadási tételekre vonatkozó becslésén nyugszik. Farkas és Keleti elavult táplálkozási adatait is alig lehet már idézni. A szerző egyes érdekes megfigyelései is csak azt bizonyítják, hogy mennyi hatósági és társadalmi feladat vár még reánk népünk életviszonyainak felderítése körül.

A Wirtschafts- und Sozialpolitisches cz. utolsó fejezetben a szerző

nem tartja kielégítőnek a kormányok birtokpolitikai actioját és követeli az állam kisajátítási jogát a telepítés céljaira (131). Szimpatikusan tárgyalja a mezőgazdaságnak javítására irányuló sokszoros tevékenységet, ellenben igen elszévesztve ismerteti a mezőgazdasági munkásmozgalmakat és az azokhoz fűződő socialpolitikai törvényeinket. A legfontosabb változásnak tartja azt, hogy a magyar mezőgazdaságból is kiveszett a patriarchalismus. Nem is annyira a törvényekből hiányzik szerinte a mezőgazdasági munkásaink védelme, mint a gyakorlatból. E törvények körül folytatott harczban mindkét fél megfeledkezett a tulajdonképpeni feladatáról, a munkásság helyzetének javításáról. Az államnak a szükséges pártatlanságot a jövőben nagyobb mértékben kell megóvnia. A mai helyzet tanulmányozásából a végső következtetés az, hogy a gazdasági művelés javítása és a termelékenység fokozása nélkül a béreket javítani, a kivándorlást ellensúlyozni nem lehet. Csak ez után hathat socialis szellemben szabályozólag a jövedelemelosztást érintő socialpolitika.

Ferenczi Imre.

Nyolcz órás munkanap az Egyesült-Államok állami üzemeiben.

A congressus legutóbbi ülészakában elfogadták azt az új szövetségi törvényt, a mely intézkedik a nyolcz órás munkanapnak az összes állami üzemekben való bevezetéséről. A törvény azonban kiterjed a magánüzemekre is, a mennyiben ezek állami szállításokra vonatkozó szerződéses munkákat folytatnak. A 2. szakasz értelmében a törvény nem nyer alkalmazást, ha a következő közmunkákra és közszállításokra vonatkozó szerződésről van szó: szállítások szárazon és vizen, hirszolgáltatás, közönségesen nyílt piaczkon is kapható cikkek (pánczél és pánczéllemezek kivételével) szállítása, végül oly földmunkálatok és gyöpesítések, melyek a hajózható folyók áradásai ellen védelmül szolgálnak. Az elnök jogosítva van, háború vagy háborus veszély tartama alatt a törvényt fölfüggeszteni. A törvény megtartását biztosító büntető hatások nem lépnek életbe, ha ezt rendkívüli események, az ipart befolyásoló kivételes viszonyok, elemi szerencsétlenségek, mint tűzvész vagy áradás, éhínség, emberélet vagy tulajdon veszélyeztetése, általában rendellenes constellatiók igazolják. Ilyenkor az elnök utólag reparálja az elkövetett törvénysértést. A törvény 1913 január 1-én lép hatályba.

Sch.

A munkásosztály életfenntartási viszonyai.

Tiszka, Carl: *Die Lebenshaltung der arbeitenden Klassen in den bedeutenden Industriestaaten: England, Deutschland, Frankreich, Belgien und Vereinigte Staaten von Amerika.* Jena, G. Fischer, 1912.

Szerző az angol kereskedelemügyi hivatal nemrég megjelent kiadványában ¹⁾ összefoglalt adatok alapján kísérletet tesz a főbb iparállamokban élő munkásság életviszonyainak összehasonlítására. Végigmegy az életfenntartási viszonyok legfontosabb tényezőin (munkabérijövedelem, munkaidő, lakbér, lakásviszonyok, élelmiszerárak, háztartási költségek), vizsgálat alá veszi az ezekre vonatkozó számadatokat s a nyert eredményeket egymás mellé állítva, néhány egyszerű szám alakjában feltünteti a munkások gazdasági helyzetében és életfenntartási viszonyaiban levő különbségeket a főbb európai iparállamokban, u. m. Angliában, Németországban, Belgiumban, Franciaországban és az Egyesült-Államokban.

Vizsgálatait a névleges munkabéren kezdi. A legjelentősebb iparágakban, úgymint: az építőiparban, gép- és ércfeldolgozó-, bánya-, hajóépítő-, nyomdász-, textil-, fa- és kárpitosiparban fizetett hetibéreket összehasonlítva és ezeknek indexszámait a munkaidővel kombinálva, a következő érdekes viszonzszámokat kapja: Angliát véve az összehasonlítás alapjául, a heti munkabérijövedelem:

Angliában	100
Németországban	75
Franciaországban	64
Belgiumban	52
Egyesült-Államokban	240

Ezek a számok a névleges munkabérben levő különbségeket tüntetik fel; a gazdasági helyzet igazi képét azonban csak akkor kapjuk, ha azt is tudjuk, hogy a munkás mit vehet a munkabérért, vagyis ha meghatározzuk a munkabérijövedelem és az életfenntartáshoz szükséges javak — tehát elsősorban a lakás és élelmiszerek — árainak egymáshoz való viszonyát: a reálmunkabéreket.

A szerző tehát vizsgálat alá veszi a reálmunkabéreket, helyesebben az ezeknek alakulását meghatározó tényezőket és körülményeket. A reálmunkabér kétféle elemből tevődik össze: munkaértékből (munkabér) és tőkeértékekből (lakbérjáradék, élelmiszerárak).

A tőkeértékek keletkezését illetőleg elfogadja Oppenheimer Ferencz ismert elméletét: a tőkeértékek keletkezésének végső oka a politikai hatalmi viszonyokban van. Ennek a praemissának legtermészetesebb

¹⁾ Board of Trade: *Cost of living of the working classes in Great Britain*, u. a. in German Towns, u. a. in French Towns, u. a. in Belgium, u. a. in the United States.

conclusiója, hogy a politikai hatalom megoszlásának módja valamely államban — az alkotmány, törvényhozás, közigazgatás, egyes osztályok uralma — nagy befolyással van a jövedelem eloszlására, tehát a reál-munkabérek alakulására is. És pedig a befolyás abban áll, hogy olyan államokban, a hol az osztályuralom erősen kifejezett, markáns, ott a munkásosztály helyzete rosszabb. A hol a törvényhozás és közigazgatás a tőkeértékek keletkezését egyoldaluan előmozdítja, ott a reálmunkabéreknek természetesen alacsonyabbaknak kell lenniök; gyakorlati példák mutatják, hogy ilyen országokban a reálmunkabér tendenciája sok esetben egyenesen csökkenő. Ezzel szemben olyan országokban, a hol az osztályuralom enyhébb, bizonyos fokig le van küzdve, a hol a birtoktalan osztályok, a munkásság is benne van az alkotmány sánczaiban, a törvényhozásban és közigazgatásban, a hol az élelmiszerekre nem súlyosodnak magas védővámok, ilyen országokban a munkaértékek is kellőképpen érvényre jutnak a tőkeértékekkel szemben: itt a reálmunkabérek magasak és folyvást emelkedő tendenciát mutatnak.

A reálmunkabér tőkeelemeit, a lakbérjáradékot és az élelmiszerárakat egyenként vizsgálva s Angliát véve az összehasonlítás alapjául, a számbeli eredmények az alábbi különbségeket mutatják:

	Anglia	Németország	Franciaország	Belgium	Egyesült-Államok
lakbérek . . .	100	123	98	74	207
élelmiszerárak	100	117	118	99	128

Az egyes tényezőknek a reálmunkabér kialakulására gyakorolt hatását megállapítván a szerző, megszerkeszti a felkutatott államokban élő munkásság életfenntartási viszonyainak mérlegét. A végeredményeket a következő táblázatban foglalja össze:

	Munkabér és munkaidő kombinációja (órabér)	Lakbérek az egyes országokban	Élelmiszerárak az egyes államokban	Egész munkabér-jövedelem az egyes államokban	Az élelmiszerárak és lakbérek kombinációja, az angol munkás-budgetjét véve alapul	Az élelmiszerárak és lakbérek kombinációja az egyes államokban élő munkások budgetjét véve alapul
Angolország . . .	100	100	100	100	100	100
Németország . . .	75	123	108	75	119	111
Franciaország . . .	64	98	106	64	114	104
Belgium	52	74	98	52	96	93
Egyesült-Államok	240	207	125	240	152	141

Az utolsó három oszlop közül az első a teljes munkabérbevételt tünteti fel;

a második az élelmiszerekre és lakbérre fordított kiadások kombinált száma mutatja az egyes államokban, az angol munkás életmódját véve alapul; vagyis azt demonstrálja, hogy egy angol munkás a maga életmódját megtartva, mennyit költene élelmiszerekre és lakbérre az egyes államokban;

a harmadik az egyes államokban élő munkásság lakbérre és élelmiszerekre fordított kiadásainak combinált számait sorakoztatja egymásmellé, az angol élelmiszérárakat véve alapul; azaz azt mutatja, hogy az egyes államokban élő munkások mit költenének élelmiszerekre és lakásra a saját hazájukban, ha ott az élelmiszerek árai olyan magasak lennének, mint Angliában.

A táblázatban összefoglalt számadatokból a szerző a következőket állapítja meg.

Az angol és amerikai munkás aránytalanul jobb gazdasági viszonyok között él, mint társai a continens bármely államában. Az amerikai munkás gazdasági helyzete, ha csak a munkabért nézzük, még az angolénál is kedvezőbbnek látszik; de csak látszik, mert Amerikában a lakberek több mint kétszer olyan magasak, mint Angliában, az élelmiszerek árai 25⁰/₀-al magasabbak és a ruházati cikkek, berendezkedési tárgyak, luxusárúk, forgalmi eszközök, s általában minden sokkal drágább, mint Angliában.

Az angol munkás rendkívül előnyös helyzetét a többi államok munkásaival szemben, a szerző Anglia liberalis-demokratikus alkotmányának, igazi sociális érzéstől áthatott közigazgatásának, a munkásoknak az alkotmányban és a közigazgatás gyakorlásában való részesedésének és nem utolsó sorban a szabadkereskedelem mellett való következetes kitartásnak tulajdonítja.

Angliával ellentétben a német munkás háztartása a legerősebben van megterhelve a többi államok között. A német munkás bérjövödelme 23⁰/₀-al kisebb, lakbére 23⁰/₀-al több, mint az angol munkásé, az élelmiszerek árai pedig 8⁰/₀-al magasabbak Németországban, mint Angliában. A lakás és táplálkozás tehát 11⁰/₀-al többbe kerül a német munkásnak, mint az angol munkásnak, s miből következik, hogy a munkabér-jövedelem és a háztartásra fordított kiadások aránya, a reálmunkabér, sokkal kedvezőtlenebbül alakul Németországban, mint Angliában. Rosszabbul áll a reálmunkabér, mint Franciaországban vagy Belgiumban, mert noha a német munkabérek magasabbak, mint a belga vagy francia munkabérek, ezzel szemben az élelmiszérárak és lakberek aránytalanul alacsonyabbak Franciaországban és Belgiumban.

Magas lakbér, magas élelmiszérárak, alacsony munkabérek mellett, ez jellemzi a feudális-capitalista osztályállamot. A privilégiumok, amelyek a városi és vidéki földbirtokosok, kicsiny, de nagy hatalommal rendelkező rétegének biztosítják az uralmat a testi és szellemi munkások birtoktalan tömeg felett, a gazdasági életben a munkaértékek fogyásában és a tőkeértékek emelkedésében nyernek kifejezést. A városok egész lakáspolitikája, a háztulajdonosok privilegiumai a városi képviselő-

testületekben, a szükséges lakásegészségügyi intézkedések megtételének elmulasztása, mértéktelen telekspekulációra, a városi teleknek a népet megkárosító túlbecsülésére vezetett, ez pedig a lakberek folytonos emelkedését eredményezte, a mely elnyeli a munkajövedelem minden emelkedését s lehetetlenné teszi a dolgozó osztályok számára a gazdasági helyzet javulását. Így az újonnan keletkező munkaértékek legnagyobb része is, lakbérjáradék alakjában a városi földbirtokosok jövedelmét gyarapítja.

A városi telekjáradék terhét súlyosbitja a mezőgazdaságl földjáradék, a mely megdrágítja a városi munkás legfontosabb szükségleti cikkeit. A népesség elenyészően csekély rétegének, a nagyföldbirtokosok osztályának érdekében magas vámokkal megakadályozzák a szükséges gabona, élőállat és hus behozatalát. Egy iparosjellegű államnak több mint hatvanmilliót számláló népessége, a melynek gyártmányai uralják a világpiacot, kénytelen drágábban vásárolni a legszükségesebb élelmiszereit, mint Európa többi iparállamainak munkásai. És a többlet, a mit a munkásság ráfizet a kenyérre és husra, nem is a nép egészének válik hasznára, hanem a majdnem kizárólag a monopoliumpok birtokosainak jövedelmét szaporítja.

Így panaszkodik a szerző a német munkásság kedvezőtlen életfenn tartási viszonyai miatt. Tanulságos volna ezeket az adatokat, a melyek alapján oly súlyosnak itéli a német munkások gazdasági helyzetét, összehasonlítani a magyar munkásság életfenn tartási viszonyainak fontosabb adataival.

A számítások, a melyeknek eredményeiből Tyszka levonta a conclusiót, lelkiismeretesek és szakszerűség szempontjából nem kifogásolhatók. A vizsgálat anyaga is elég bőséges; mégis olyan megállapításoknak az inductió eszközeivel való igazolásához, mint a milyenekre a szerző jut, bármilyen nagy is a bennök foglalt állításoknak a valószínűsége, részletesebb és a munkabéralakulás egyéb körülményeire is kiterjedő vizsgálat szükséges.

Sz.

Adalékok a drágaság kérdéséhez.

Az Országos Iparegyesület drágasági actiója. — A Handelsvertragsverein a német birodalom húsellátásáról. — A drágaság kérdése a bostoni kereskedelmi kamarai congressuson. — Irving Fisher javaslata. — A német socialpolitikai egyesület drágasági kiadványai. — A Magyar Közgazdasági Társaság drágasági kötete.

Hazai ipari és kereskedelmi érdekképviselőink, a melyek ezelőtt két esztendővel sokat foglalkoztak a drágaság kérdésével, újabban teljesen elhallgattak. A hosszú csendet az Országos Iparegyesület törte

meg, a mely október 1-én tartott ülésében elhatározta, hogy újból napirendre tűzi a drágaság kérdését és szakvéleményeket fog beszerezni. Elnökének, Matlekovits Sándornak javaslatára az egyesület elsősorban megbízást adott Komáromi Sándornak, hogy 1910-ben megjelent pályanyertes munkájának¹⁾ adatait, a melyek 1909-czel lezárultak, megfelelő magyarázatok kíséretében a mai napig egészítse ki. Komáromi új tanulmányai a „Magyar Ipar“-ban tétetnek közzé és később önálló füzetben is meg fognak jelenni. Az első két cikk „Ujabb adatok a drágaságok kérdéséhez“ címmel a „Magyar Ipar“ november 3-i, 17-i és december 1-i számában jelent meg.

Németországban, a hol a drágaság kérdését állandóan napirenden tartották, az utóbbi hetek folyamán tudvalevőleg sok commentálásra nyújtottak alkalmat azok az intézkedések, a melyek a birodalmi kormány a keleti élőmarha-behozatalának és a tengerentúli fagyasztott hús behozatalának megkönnyítésére tett. Hasonlóan élénken tárgyalta a napi és szaksajtó azokat a híradásokat is, hogy az új kereskedelmi szerződéseknél Németország engedni fog a magas agrárvámokból és további kedvezményeket fog tenni a külföldi agrarius behozatalnak. A „Handelsvertragsverein“, a mely tudvalevőleg a liberalis kereskedelmi politika propagáló egyesülete Németországban, szükségesnek látta, hogy e kérdésben álláspontját, különösen a húsdrágaság szempontjából fixirozza és e célból elnöksége a következő nyilatkozatot tette közzé:

„Azok az intézkedések, a melyeket a kormány a húsinség enyhítésére tett, illetőleg kilátásba helyezett, teljesen elégteleneknek bizonyultak.

A vágómarha-hiány természetes következése a gabonatermelés túlhajtott kiterjedésének, a melyet viszont a mezőgazdasági nagyüzemeknek kedvező vámpolitika idézett elő. E vámpolitika megakasztja a mezőgazdasági kisüzemek — az állattenyésztés tulajdonképeni tényezői — képződését és a legelő- és takarmánygazdaságot a szemtermelés javára visszazorítja.

Hogy a német állattenyésztés tartósan emeltessék, ahhoz elsősorban az összes takarmányfélék vámjának megszüntetése, a tenyész- és tejállatok vámmentes bebocsátása szükséges, nagyarányú belső colonizációval kapcsolatban.

A mai húsinség követeli: 1., hogy az egyes városoknak és nagyobb üzemeknek adott behozatali kedvezmények az összeségre, tehát az egész iparra és kereskedelemre kiterjesztessenek;

2., hogy a fagyasztott vagy hűtött hús behozatala a húsvizsgálati törvény 12. §-ának eltörlésével lehetővé tétessék;

¹⁾ Komáromi Sándor: *A drágaság*. Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Móricz pályázatán megjutalmazott pályamunka. Budapest, 1910. Rauschburg Gusztáv. (8°) 198.

3., hogy a külföldi vágómarhák, különösen az argentinai szarvasmarhák élő állapotban a kikötő-, illetve határvárosok vágóhidjaira azonnali levágás céljából bebocsáttassanak.

A húsinség a német népet élelmezési viszonyainak veszélyes megromlásával és a világpiaczon való versenyképességének csökkenésével fenyegeti. A különben is nehéz küzdelemre való tekintettel, a melyet a német ipar a külföldi piacokon olyan államokkal szemben folytat, a melyek a termelési költségeket élelmiszer-vámokkal nem terhelik meg, a Handelsvertragsverein azzal a sürgős kérelemmel fordul a szövetséges kormányokhoz, hogy haladéktalanul gondoskodjanak olyan intézkedésekről, a melyek a német népnek kielégítő húsellátását biztosíthatják.“

Amerikában legutóbb a bostoni kereskedelmi kamarai congressus foglalkozott a drágaság kérdésével, illetőleg Irving Fisher, a Yale egyetem tanára, a ki már ez év elején felvetette egy nemzetközi konferenciának eszméjét, a mely hivatva volna, hogy a drágaság kérdésének tanulmányozásába egységes elveket vigyen bele, alkalmat keresett, hogy eszméje mellett a congressuson propagandát fejtessen ki. Fisher ez alkalommal beszámolt róla, hogy az Egyesült Államok elnöke, a kit sikerült tervének megnyerni, ez év február 2-án kezdeményezte a congressusnál, hogy az Egyesült Államok kormánya hivatalosan vegye kezébe a conferentia rendezését és e célra 20.000 dollárt irányozzon elő. A senatus külügyi bizottságának előterjesztése alapján az erre vonatkozó törvényjavaslatot április 15-én egyhangúlag elfogadta. A képviselőház külügyi bizottsága szintén kedvezően véleményezte a javaslatot és így bizonyosra vehető, hogy a conferentia, a mely decemberben fog a képviselőházban tárgyalatni, a jövő évre össze lesz hívható. A conferentia feladata, Fisher szerint az lesz, hogy a tények és okok megállapításának módszerét egységessé tegye, hogy a mindenféle eszközölt, de különböző rendszerű statisztikai adatgyűjtéseknek tudományos alapot adjon és hogy — a mennyiben ez magán a conferencián lehetséges — a drágaság enyhítésének, illetőleg ellensúlyozásának módszeréről tanácskozzék. Fischer, a ki tudvalevőleg azon az állásponton van, hogy a jelenlegi drágulás nagyrészt az arany deprecialódásának tulajdonítandó, ez alkalommal a drágaság ellensúlyozására vonatkozó saját javaslatát is előterjesztette. Ez a terv a lényegében a következő: ¹⁾

„Javaslatom lényegében az arany dollár súlyának növelésére irányul. Ez a súlytöbblet azonban nem magukhoz az érmékhez volna hozzá-

¹⁾ Irving Fisher: *An International Conference regarding the Cost of Living*. Publications of the Tifth Congress, Boston 1912. Továbbá ugyanazon szerzőtől: *Instability of Gold*. Alexander Hamilton Institute, New-York 1912. és *Will the Present Upward Trend of World Prices Continue?* American Economic Review. 1912. Sept.

adandó²⁾, hanem a nyers aranyhoz, a melyből veretnek. Más szavakkal, javaslatom az aranyverésnél a régi „seigniorage“ rendszerének helyreállítására. Ma az aranyveretés szabad és az arany dollár súlya ugyanakkora, mint a nyersaranyé, a melyet a bányász a pénzverőbe visz, hogy dollárt kapjon érte. Ma 28·5 gramm nyers aranyat visz a pénzverőbe, hogy 28·5 gramm aranyérmét kapjon érte. A vert dollár ugyanolyan súlyú, mint a veretlen vagy „nyers dollár“, ha szabad használnom ezt a kifejezést. Az én javaslatom az, hogy ennek a „nyers dollár“-nak a súlya növeltesék; azaz a pénzverő 26, 27 vagy 28 gramm nyers aranyért adjon egy 25·8 grammos arany dollárt. A vert dollár súlya — 25·8 gramm — változatlan marad, de a vert dollárért adandó nyersarany, a „nyers dollár“-nak a súlya növekszik. A kettő közötti súlykülönbség a seigniorage. Ez azonban nem volna fixirozandó egyszer és mindenkorra, hanem állandó változásoknak volna alávetve úgy, hogy a dollárnak állandóan egyforma vásárló erőt biztosítson. Minthogy pedig a vert dollár a rúd-dollárra nem volna becserélhető, értékük mindig egyenlő lenne. Az így vert dollár jövőre is ugyanaz maradna, mint ma — aranyrúdból való dollár — de ez a dollár többé nem volna fix súlyú és változó értékű, hanem fix értékű és változó súlyú. A seigniorage megállapítása teljesen automatikusan, valamely, árszínvonalat fel-tüntető index-szám alapján történnék. Az index-számok ma már általános és bevált módjai az árszínvonalban történt változások megállapításának. Az index-szám a már használatban levő közismert index-számok mintájára volna képezhető, mint a U. S. Bureau of Labor, Bradstreet, Gibson, a Canadian Labor Office, az angol Board of Trade, a londoni Economist vagy Sauerbeck stb. index-számai. A mennyire a kérdést ismerem, tudtommal ez az egyetlen javaslat, a mely teljesen automatikusan működhetik. Ha a hivatalos index-szám egy évben az árak emelkedését mutatja, mondjuk egy százalékkal, elegendő volna a pénzverőt utasítani, hogy a seignioraget egy százalékkal emelje. A másik esetet feltéve, ha az arany egy százalékot veszít értékéből, a pénzverő egy százalékkal kevesebbet fizet érte. Ez azt eredményezné, hogy a pénzegység állandóan egyforma vásárló erőt nyerne.“

Fishernek a nemzetközi conferentiára vonatkozó[•] javaslatával egyidejűleg az Országos magyar kereskedelmi egyesülés is javaslatot terjesztett a congressus elé, a mely oda irányult, hogy a congressus kezdeményezze egységes alapon felveendő árstatistikai adatok gyűjtését. A két javaslatot a congressus egyesítve tárgyalta és Fisher javaslatát magáévá tette, a másikat pedig a nemzetközi kamarai congressusok

²⁾ Woodrow Wilsonnak, az Egyesült-Államok most megválasztott elnökének javaslata maguknak az aranyérméknek súlyát kívánja növelni.

állandó bizottságához tette át, azzal, hogy a conferentia egybehívása esetén az utóbbi elé terjessze.

A congressus után Fischer, minthogy javaslatát több oldalról félremagyarázták, nyílt levélben fordult a sajtóhoz, melyben kijelentette, hogy javaslatát nem tekinti a drágaság megoldásának, mint sokan képzelték, csak palliativ eszköznek, a melynek mérséklő hatása van és bizonyos stabilitást visz az árképződésbe.

Megemlítjük még e helyen, hogy a német socialpolitikai egyesület legujabban megkezdte a „Schriften des Vereins für Sozialpolitik“ sorozatában drágaságra vonatkozó szaktanulmányok kiadását. Eddig két kötet jelent meg, az egyik Gustav Brutzer tollából: „Die Verteuerung der Lebensmittel in Berlin im Laufe der letzten 30 Jahre und ihre Bedeutung für den Berliner Arbeiterhaushalt“, a másik „Preisbildung für gewerbliche Erzeugnisse“ czímmel a nyomdaipari termékek, fémek és köszén, továbbá a belföldi barnaszén áralakulását ismerteti. Az utóbbi kötetet Francken Theodor, Hertel Lothar és Schrader Johannes írták. E kötetekre még külön ismertetés formájában visszatérünk.

Ugyanitt közöljük még, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság kiadásában megjelent „Drágaság“ czímű kötet november foyiamán forgalomba került és egyesületünk tagjainak megküldetett. A 29 ívre terjedő kötet ára nem tagok részére 5 korona. T. S.

Petroleummonopolium Németországban.

Több, mint másfél évtized óta sürgeti a német petroleumérdekeltség az államot, hogy avatkozzék bele a petroleumkereskedés ügyeibe és szabadítsa meg a Standard Oil Co. és testvérvállalatai veszedelmes versenytől. Az amerikai petroleumtársaságok ugyanis a világítópetroleummal való nagykereskedelmet csaknem egészen a hatalmunkba kerítették Németországban is s legujabban kísérletet tettek arra, hogy a kiskereskedelmet, a mely már most is erősen függ tőlük a velük kötött szállítási szerződések következtében, teljesen magukhoz ragadják. Miután a Standard Oil Co. valamennyi versenytársát leverte, előállott annak a lehetősége, hogy a monopolistikus helyzetbe jutott amerikai társaságok a német petroleumfogyasztókat ki fogják zsákmányolni. E miatt a birodalmi gyűlés megbizta a kormányt, hogy vegye vizsgálat alá az ügyet és állapítsa meg, hogy a német petroleumkereskedelmet fenyegető monopolizálás veszedelmének elhárítása végett czélszerű volna-e egy az állam felügyelete alatt álló, a petroleumforgalom lebonyolításával foglalkozó intézménynek a szervezése és hogy a felállítandó állami petroleumüzem szolgálná-e a német közgazdaság érdekeit.

A kormány a megbízás eredményeképpen törvénytervezetet készített a petroleumforgalom szabályozásáról, a mely december 7. és 9-én a birodalmi gyűlésen tárgyalás alá is került.

A törvénytervezet, a mint az időközben nyilvánosságra jutott szövegből és a kormány képviselőinek nyilatkozataiból megállapítható, nem tiszta állami monopólium, hanem egy privilegizált monopolszerű kereskedelmi társaság létesítését hozza javaslatba. A tervezet a létesítendő monopólium ügyeinek intézését nem bizza állami hivatalnokokra — a mi ellenkeznék a petroleumüzlet természetével és a hivatalnokok számának szaporítását vonná maga után — hanem egy, a német bankok és a német nagytőke részvételével alapítandó részvénytársaságnak engedi át, a melyet kereskedők fognak vezetni az állam szigorú ellenőrzése és felügyelete mellett. A monopólium csak forgalmi, kereskedelmi monopólium lenne és csak a világítópetroleumra terjedne ki, míg a többi petroleumtermékeket érintetlenül hagyná. A létező petroleumraktárhelyek, készletek és forgalmi eszközök megegyezés vagy kisajátítás útján, a tulajdonosok teljes kártalanítása mellett megváltatnának az új társaság részére. Az ehhez szükséges tőke megközelítőleg 60 millió márkára rug. A német petroleumbányák és finomítók az eddigi vállalkozók kezében meghagyatnának, de világító petroleumot csakis a társaságnak adhatnák el. A petroleum-kiskereskedelmet a tervezet eliminálni nem kívánja, de a kereskedők világítópetroleum-szükségletüket csakis a az új társaságtól szerezhethék be. A tervezet az eladási árakra és a nyereségre vonatkozó alaposan mérlegelt korlátozásokkal gondoskodik arról, hogy a petroleum meg ne dráguljon. Megállapítja a petroleum árának a felső határát, s a társaság jövedelmét a petroleum árának alakulásától teszi függővé olyképen, hogy ha a petroleum ára túllépi ezt a felső határt, akkor a társaság jövedelme nem lehet több, mint a részvénytőke rendes kamatoztatásából származó összeg. Ennél nagyobb csak akkor lehet a társaság jövedelme, ha az árak a jelzett határon alul maradnak és olyan arányban emelkedik, a milyen mértékben csökkenek a petroleumárak. A társaság tehát — a tervezet szerint — kénytelen arra törekedni, hogy a világításra használt petroleum ára annyira alászálljon, a mennyire azt a petroleum beszerzési ára egyáltalán lehetségessé teszi. Ha azonban a nyereség több, mint azaz összeg, a mely a részvénytőke rendes kamatának megfelel, a többlet $\frac{4}{5}$ -e az államot illeti s $\frac{1}{5}$ -e a társaságé.

Kétségtelen, hogy a tervezett monopólium közvetlen célja a Standard Oil Co. és testvérvállalatai erejének megtörése s a német petroleumkereskedelem felszabadítása az amerikai társaság zsarnok uralma alól. A tervezet azonban hivatkozással arra, hogy a petroleum a nép széles

rétegeinek világító anyaga s hogy mint hajtóerő a kisebb üzemekben folyvást nagyobb elterjedést nyer, a javaslatnak társadalompolitikai szempontból való nagy jelentősége is kiemeli. Tény, hogy az állam beavatkozása a gazdasági versenyküzdelemben s a kis fogyasztók nagy tömegének megvédése a nagytőkével szemben fontos praecedens, s ha ez az intentio valóban érvényesülne, a tervezet nagy haladást jelentene a socialpolitikai törvényhozás terén.

Az általános társadalmi politikai vonatkozásokon kívül a tervezet külön intézkedéseket is tartalmaz, a melyek concret társadalompolitikai célok megvalósítását szolgálják közvetlenül. A félhivatalos jelentés szerint ugyanis, a bevételnek az államot illető része nem pénzügyi célokra, hanem olyan társadalompolitikai feladatok teljesítésére — a jelen esetben a rokkantbiztosítás céljaira — fordítandó, a melyek pedig főként pénzügyi okokból nem voltak megvalósíthatók.

A monopolum létesítésének ügye természetesen nemcsak a német petroleumfinomítókat és nagykereskedőket érinti, hanem erősen foglalkoztatja mindazoknak az országoknak a petroleum-érdekeltségeit is, a honnan a német állami üzem a petroleumot beszerezni szándékszik. Ezek között elsősorban van érdekelve az osztrák petroleumipar, a melyre nézve igen fontos az, hogy termelésének jelentékeny részét elhelyezheti a német piacon. Az osztrák finomítók alaposan tárgyalják az ügyet s a mi a megbeszéléseikből eddig nyilvánosságra jutott, abból megállapítható, hogy a kérdést elsősorban a jövő szempontjából mérlegelik s a legmesszebbmenő áldozatot hajlandók hozni azért, hogy a teret a jövőre nézve biztosítsák maguknak s hogy a német hatóságok simpatíáját megnyerjék. Actiójuk eredményessége szempontjából igen fontos az osztrák kormány magatartása ebben a kérdésben, mert petroleumfinomítóknak csak abban az esetben lesz módjukban olyan mennyiségű finomított petroleumot bocsátani a német piac rendelkezésére, a mely megfelelő helyet biztosít nekik a német fogyasztás ellátásában, ha a kormány az állami reservoirokban elraktározott nagymennyiségű, nyers-petroleumot kiadja a finomítóknak feldolgozás végett. Ez iránt kérelmet intéztek a ressortminiszterekhez, melynek elintézésétől függ az osztrák petroleum-érdekeltség állásfoglalása a német monopolum ügyében.

A javaslat nagy harcztot eredményezett a német petroleum-érdekeltség körében. Heves vita folyik a sajtóban a monopolumjavaslat hívei és ellenségei között, melynek során a tervezet egy lényeges intézkedése sem került el az alapos kritikát. A december 7-én lefolyt parlamenti tárgyalásból és a pártok állásfoglalásából következőleg a tervezet az eredeti szövegében semmiesetre sem megy keresztül. A tervezetet egy 28 tagból álló bizottsághoz utasították. Sz.

Az Egyesült Államok új gazdasági politikája.

Az amerikai nagy köztársaságban lezajlott elnökválasztás, melynek alapján a jövő év márczius 4-én a democraták jelöltje, Woodrow Wilson foglalja el az elnöki székét, minden valószínűség szerint jelentős gazdaságpolitikai változásokkal fog járni. Tudvalevőleg az egész választás a vámpolitikai harc jegyében folyt le és a democraták nagyrészt annak köszönhetik sikerüket, hogy nyíltan állást mertek foglalni a tarifarevisio és a jelenlegi prohibitív vámok leszállítása mellett. Nyíltan kifejezést adott a vámrevisio szükségességének Wilson elnök a democrata convent előtt tartott programbeszédében:

„Mi nyíltan elítéljük a Payne-Aldrich tarifát, mint a külön kedvezmények és monopolistikus előnyök nyilvánvaló példáját, melyeket a republicanus párt vezetői mindig megadtak azoknak, a kiktől hozzájárulásokat reméltek a választási campagne számára. A republicanusok megkönnyítették a monopoliumok létesítését országunkban. A trustök nekik köszönhették eredetüket és hatalmukat. Népünk gazdasági szabadsága, törhetetlen ipari energiájának érvényesülése vámrendszerünknek teljes és tökéletes revisiójától függ, a maitól teljesen eltérő szellemben... A változtatások azonban úgy eszközlendők, hogy a lehető legcsekélyebb mértékben zavarják meg kereskedelmünk és iparunk fejlődését. Ez nem jelenti azonban azt, hogy habozva fogunk dolgozni, mintha nem tudnánk, hogy mit akarunk. A tarifarevisiónak rögtöninek kell lenni, habozás és huzódozás nélkül.“

Választási harcukban a democraták főként az élelmiszerek és általában az élet óriási megdrágulására utaltak, a mely a jelenlegi tarifa uralma alatt következett be. Az iparok egész sorozata a prohibitív vámokat arra használta föl, hogy a belföldön az árakat rendkívüli mértékben felsrőfolja, a külfölddel szemben pedig a dumping politikáját kövesse. Az érv, hogy a magas vámok magas munkabéreket eredményeznek, nem helytálló. Ezt illetőleg utaltak arra, hogy éppen a legerősebben védett iparok, a gyapjú- és pamut-, vas- és acélipar mutatják ezidőszerint Amerikában a legalacsonyabb munkabéreket. Egyebekben pedig ott is, a hol a munkabérek a védvámok következtében emelkedtek, az emelkedés nem volt elegendő a megélhetés megdrágulásának ellensúlyozására.

Hogy ezt a választók nagy tömege előtt is világossá tegyék, a democraták mindenféle tariff-reform shrop-okat rendeztek be, a hol egyforma minőségű amerikai és külföldi árúkat állítottak ki, feltüntetve mindkettőnek az árát. Köpönyeg, ir gyapjuszövetből, Londonban 27·50 dollár, Newyorkban 60 dollár; ugyanazon minőségű szövet Angliában

17 cent, Amerikában 25 cent; egy dollárért Angliában 25, az Egyesült Államokban csak 15 font cukrot lehet kapni stb. A választók magasabb osztályait statisztikai összeállításokkal, ügyesen megírt röpiratokkal keresték fel és így sikerült megdönteni a republicanus párt érveit, hogy a tarifa megváltoztatása az összes árfolyamok, osztalékok és munkabérek leszállását vonja maga után. A republicanus párt régi jelszava: „nem akarunk európai éhbérek”, ezúttal elvesztette hatásosságát.

Egy pontban máris kiderült, hogy a republicanusoknak nincs igazuk. A párt közigazdászai megjósolták, hogy egy esetleges democrata győzeimet nyomban tetemes árfolyamhanyatlások fognak követni és ez nem következett be. Az amerikai gazdasági élet tehát a democrata győzelem után is bizik az üzleti élet kedvező alakulásában és nem fél a megjósolt összeomlástól.

Hogy a gyakorlatban milyen lesz majd a democrata kormány vámpolitikája és hogy a bejelentett tarifarevisio milyen lesz, természetesen ma megállapítani nem lehet. Szabadkereskedelemre való átmenetéről, mint Európában sokan várták, természetesen szó sincs, sőt az amerikai viszonyok ismerői szerint a vámok még a revisio után is az európai viszonyokhoz képest magasak maradnak. Az Unio vámpolitikai elzárkózása enyhülni fog, de egyszerre nem szűnik meg.

A vámkérdéssel szorosan összefügg a trustök megrendszabályozásának kérdése. A helyzet jellemzésére érdekes ugyanis megemlíteni, hogy a trustök, a melyek eredetileg ellenséges álláspontot foglaltak el Taft kormányzásával szemben, kormányzása végén megbékültek vele. Belátták ugyanis, hogy a föloszlató rendelkezések, a melyeket más címen való újjáalakulással ki lehet játszani, rájuk távolról sem jelentenek olyan veszedelmet, mint a tarifarevisio, a mely monopolisticus helyzetüket ássa alá. Kétségtelen tehát, hogy a democrata kormány ellen a trustök fogják a legélesebb harcot kifejtteni. A democrata pártnak azonban van még egy erős fegyvere a trustökökkel szemben, a melylyel a munkabérek leszállását is megakaszthatja, az olcsó munkaerőt szállító európai bevándorlás további korlátozása. Wilson programjában ez a pont is benne van és e kívánságnak nem csekély része volt abban, hogy a munkásság széles rétegeit és az amerikai nationalistákat a maga részére tudta nyerni.

A democrata kormány azonban minden valószínűség szerint fontos változásokat fog magával hozni külkereskedelmi kérdésekben is. Knõx külügyi államtitkár, a ki márczius 4 én szintén elhagyja állását, azelőtt a legnagyobb trustök ügyvédje volt és mint államtitkár igen nagy befolyást engedett a Wallstreetnek a külügyek és külkereskedelmi politika intézésére. Knox a panamerikai gazdasági politikát képviselte, hogy t. i.

a kisebb köztársaságok ipari szükségleteiket ne Európából, hanem az Egyesült Államokból fedezzék. Minthogy azonban az Egyesült Államok ipara megegyező föltételek mellett az európai iparokkal igen sok esetben versenyezni nem tudott, a külügyi hivatal útján olyan vámrendszereket törekedett kieroszakolni, a mely csak az amerikai gyártmányoknak kedveznek, az európaiaknak azonban nem. Kubában ezt a rendszert teljes kiméletlenséggel keresztülvitték, a hol pedig ellentállást tapasztaltak, mint Guatemalában, Costaricában vagy Mexicóban, a trustök pénzén forradalmakat szerveztek az ellenszegülő kormányok megbuktatására. A kormányváltás tehát e téren is valószínűleg a viszonyok javulásával fog járni és az európai exportra kedvezőbb helyzet áll be.

Szintén az új régime idejére fog esni a Panama-csatorna megnyitása is, a mely mélyreható változásokat fog előidézni az egész világkereskedelemben. Hogy a csatorna kezelése szempontjából mi a demócrata kormány programja, ez idő szerint még ismeretlen. 9.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgatóválasztmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatóválasztmánya 1912. évi december hó 19-én Halász Sándor alelnök elnöklete alatt ülést tartott, melyen az igazgató folyó ügyekről jelentést tett.

Bemutatta a *Drágaság* kötetről szóló elszámolást, a mely 100 korona maradvánnyal zárul. Az igazgatóválasztmány elhatározta, hogy a fennmaradó 100 koronát, valamint a *Drágaság* kötet eladásából várható bevételek külön alapba helyezendők, amely újabb kiadványok kiadására fog szolgálni. Az alap kezelésével igazgatót bizta meg.

Igazgató bemutatja az *Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság* szervezeti szabályzatának és ügyrendjének tervezetét, a mely a Közgazdasági Szemle novemberi számában megjelent. Az igazgatóválasztmány ezen tervezeteket jóváhagyólag tudomásul vette, és esetleg szükségesnek mutatkozó stylaris módosításokra igazgatónak adott felhatalmazást. Az igazgatóválasztmány elhatározta, hogy az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottságba a Magyar Közgazdasági Társaság képviselőjében három évi mandátummal a következő tagokat küldi ki: Bud János, Farkas Geyza, Földes Béla, Mandello Gyula, Vágó József és Varró István urakat.

Igazgató előterjesztést tett a Társaság *könyvtárügyéről*. Egy korábbi választmányi határozat (1912. január 18.) felhatalmazást adott az Elnökségnek arra, hogy a könyvtár statisztikai vonatkozású munkái a budapesti kir. m. tudományegyetem statisztikai seminariumának átadassanak, a mi meg is történt. Ugyanezen választmányi ülésen az Elnökség beje-

lentette volt, hogy a Társaság anyagi viszonyai nem engedik meg, hogy a könyvtárt fenntartsa, illetőleg fejlessze, megfelelő folyóiratokra előfizessen és a könyvtárnak a tagok számára megfelelő helyen való hozzáférhetőségéről gondoskodhassék. A választmány megbizta az Elnökséget, hogy a könyvtár ügyében javaslatot tegyen. Igazgató most azt javasolja, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság könyveit a budapesti kir. József műegyetemen szervezés alatt álló közgazdasági szakosztálynak engedje át.

Baumgarten Nándor könyvtáros kifejti, hogy ő, bár nyolc éve viseli már a könyvtárnoki tisztséget, úgy a régi, mint az új helyiségben nem volt abban a helyzetben, hogy a könyvtárüggyel foglalkozhassék, miután az igazgatótól nyert értesítés folytán a Társadalmi Museumban a könyvek úgy voltak elhelyezve, hogy azokhoz hozzáférni nem lehetett, a mostani helyiségben pedig könyvtárszoba nem áll rendelkezésre.

Halász Sándor alelnök pártolja igazgató javaslatát, mert egyrészt a könyvtárt nem tartja elég értékesnek, hogy az önállóan, a Társaság tagjai számára értékkel bírjon, másrészt tudja, hogy a Társaság pénzügyei nem engedik meg a könyvtár megfelelő kiegészítését, a szükséges folyóiratokra való előfizetést és a kezeléssel járó kiadások fedezését. Szükségesnek tartaná azonban, hogy a mennyiben a könyvek a műegyetemnek átengedtetnének, a műegyetem közgazdasági szakosztályának könyvtárát a Magyar Közgazdasági Társaság tagjai használhassák.

Magyary Géza dr. egyetemi tanár ellenzi a javaslatot, mert azt tartja, hogy oly régi és tekintélyes társaságnak, mint a Magyar Közgazdasági Társaságnak, könyvtárral rendelkeznie kell. Azt ajánlja, hogy úgy megfelelő helyiség, mint a költségek fedezése kérdésében megfelelőbb megoldást kellene keresni, amely a könyvtár fenntartását lehetővé tenné.

Igazgató ugyan fenntartja azon nézetét, hogy a Társaság pénzügyi viszonyai megfelelőbb megoldást nem engednek meg; arra is utal, hogy nem teljes, apró könyvtárak nem szolgálhatják a közérdeket annyira, mint koncentrált nagyobb könyvtárak; utal arra, hogy Bruxellesben az összes tudományos társaságok könyveiket átadták egy közös intézménynek, mert külön-külön nem volt elég anyagi erejük könyvtáraik megfelelő fejlesztésére s a közös elhelyezéstől nagyobb hasznot remélnek az olvasóközönség számára. Azonban készséggel hozzájárul ahhoz, hogy Magyary Géza egyetemi tanár felszólalása értelmében az egész ügy reconsideratio tárgyává tétessék és hogy az elnökség megbizassék, hogy ezen ügyben újabb, megokolt javaslatot terjesszen az igazgatóválasztmány elé. Az igazgatóválasztmány ily értelemben határozott.

Igazgató bejelenti, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság elnökségileg üdvözölte a Társadalomtudományi Társaságot jubiláris köz-

gyűlése alkalmával; továbbá, hogy a Horn Ede emlékműhöz csekély adománnyal hozzájárult.

Rendes tagokul felvették 1913. évi január hó 1-i hatállyal:

Herzfeld Frigyes, Kultsár József, Pereszlényi Pál, ifj. Simon Dezső, Tamássy József dr., Varga Jenő dr.

Az alapszabályok 5. §-ának utolsó bekezdése értelmében rendes tagul felvétel a Turáni Társaság.

Felolvasó ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1912. évi december hó 19-én Halász Sándor alelnök elnöklése mellett felolvasó ülést rendezett, melyen Matlekovits Sándor v. b. t. t. *Az ipartörvény főbb etveiről* előadást tartott.

Az előadáson jelen voltak: Stetina József államtitkár, Magyary Géza dr. egyetemi tanár, Fenyvessy Adolf udv. tan., Fenyvessy József osztálytanácsos, Gelléri Mór igazgató, Schober Béla igazgató, Paikert Alajos főtitkár, Tonelli Sándor dr. és közgazdasági életünk számos kiváló képviselője.

Előadás után elnök meleg szavakban fejezte ki köszönetét Matlekovits Sándor ő excellentiájának az érdekes felolvasásért, a melynek különös jelentőséget kölcsönöz az a körülmény, hogy előadó tuvalevően az új ipartörvény szerkesztésére kiküldött bizottság elnöke. Az előadást a Közgazdasági Szemle 1913. évi január-februári számában fogjuk közölni.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

„Unio“ élet- és gyermekbiztosító-intézet mint szövetkezet (ezelőtt Első Leánykiházásító Egylet), Budapest, VI. ker., Teréz-körút 40—42. Alapított 1863. évben.

Folyó évi *november* havában 1,379.400 K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 1,224.300 K értékű új biztosítási kötvény állított ki.

Biztosítási összegek fejében 145.357 K 31 fillér fizettetett ki.

1912 január 1-től november 30-áig bezárólag 19,953.090 K értékű új biztosítási ajánlat nyújtott be és 16,763.900 K értékű új biztosítási kötvény állított ki.

Biztosítási összegek fejében a f. évben 1,789.330 K 40 fillér és az intézet fennállása óta 20,268.213 K 56 fillért fizetett ki.

Ezen intézet az élet- és gyermekbiztosítás minden nemével foglalkozik a legolcsóbb díjtételek és a legelőnyösebb feltételek mellett.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy tekintettel az előrehaladott évadra, a menetrendszerű hajójáratokat a Száván Bosnaraca és Mitrovicza között folyó évi december hó 10-ével megszünteti.

A nevezett vonal állomásainak személy- és áruforgalma tehát a fentemlített napon a f. évre megszűnik.

Budapest, 1912. évi december hó 2-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy a rendes hajójáratokat Vukovár és Ujvidék között, tekintettel az előrehaladott évadra, a folyó évi december hó 10-én esedékes felfelé menettel megszünteti.

A nevezett vonal állomásainak személy- és áruforgalma tehát a fentnevezett napon a folyó évre megszűnik.

Budapest, 1912. évi december hó 2-án.

Az igazgatóság.

HIRDETÉSEK.

Pannónia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 5. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszínház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separees). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világítás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

————— Mérsékelt árak. —————

GLÜCK FRIGYES * TULAJDONOS

1012

BECSINI CEMENTGYÁRI UNIO RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10 szám.
Gyárak: Beocsin (Szerémszék). — Selyp (Nógrád megye).

Szállít: kiváló minőségű beocsini portlandcementet, beocsini román cementet, valamint elsőrendű (nem kevert) selypi portlandcementet és traszlisztet, mely utóbbi habarcsanyagokkal keverve kiválóan alkalmas vizalatti építkezések és vizmentes habarcs és beton előállításához.

Gyártási képesség: 3,500.000 q portlandcement, 1,000.000 q román cement.
A szabványokat messze felülmúló minőség. Rendkívül kedvező térfogatsúly.

ZSOLNAI CEMENT- ÉS MÉSZGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10.
Gyár: Litvairó (Zsolna mellett). —————

Gyártási képesség: 6000 waggon portlandcement. A szabványokat több mint 50%-kal felülmúló huzási és nyomási szilárdság.
1050 gramm térfogatsúly literenként lazán beeresztve. 1010

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya   vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámitoló váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzügyi piacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. áru-osztálya   elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá baresi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.
(Saját házában.)

1005

ASPIRATOR

**porszívó-
készülék**

porolás, kefézés nélkül eltávolítja a port szőnyegekből, ágyakból, butorokból, függönyökből stb. a nélkül, hogy porkavarodást okozna. A molyokat és álczáit elpusztítja. A tárgyakat kiméli.

Az 1908-as minták szerkezet és hatás dolgában kiváló.

Kérjen prospektust. Vizontelárusítóknak kitünő kereset.

Nemzetközi Aspirator-Co.

MICHLMANN & NORTON
1011 Hamburg, Bergstrasse 25.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4°/o-os és 4^{1/2}/o-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4^{1/2}/o-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4°/o-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4^{1/2}/o-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessege.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezesseget vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szereshetnek.*) — Az esedékes kamatszelveket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapest**en: Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécs**ben: A Wiener Bank-Verein. **Berlin**ben: Deutsche Bank. **Brémában**: Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban**: Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban**: Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban**: Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben**: Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgarthban**: Württembergische Vereins-Bank. **Baselben**: Basler Handelsbank. **Zürichben**: Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban**: Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szereshetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aozél, továbbá vasuti czélokra való anyagok, nevezetesen sinek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszegkek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavár czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Arjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatóságához intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Hol biztosítsuk magunkat?

MAGYAR ÉLET- ÉS JÁRADÉKBIZTOSÍTÓ INTÉZET MINT SZÖVETKEZET

Budapest, VI. ker., Teréz-körút 52.
Gyár-utca 27.

A szövetkezet elnöke : gróf Széchenyi Aladár. Az igazgatóság : báró Rudnyánszky József elnök. Dénes Tibor, Forray Miklós, dr. Lévy Zsigmond, Vargha Sándor vezérigazgató.

Az intézet orvosi vizsgálat nélkül is köt a leg-
■■■ előnyösebb feltételek mellett biztosítást. ■■■

Az intézet szövetkezeti alpra lévén fektetve, az össznyereség 70 százaléka a díjfizetések arányában a tagok között felosztatik.

Az intézet az életbiztosítás összes nemeit műveli, jutányos díjak és előnyös feltételek mellett. Ajánlja különösen a halál esetére szóló biztosítást, a család ellátására, a kölcsönös biztosítást a házastársak részére, a halál és elérés esetére szóló vegyes biztosítást, kiházási biztosítást leányok részére, esetleg nevelési járadékkal kapcsolatban.

Ajánlja magánhivatalnokok részére a nyugdíjbiztosítás különböző nemeit, azonkívül özvegyi járadék biztosítást, továbbá állami és köznivatalnokoknak nyugdíjaztatásuk esetére lakbérpótló járadékot. Az összes biztosítási módozatoknál kivánságra a rokkantsági kockázatot is elvállalja, olyként, hogy munkaképtelenség esetén a biztosított a díj fizetése alól felmentetik.

Bővebb felvilágosítást készséggel ad az intézet igazgatósága.

**Tekintse meg
vételkötelezettség nélkül a**

„THE MONARCH VISIBLE“

amerikai írógép

új 3. számú modeljét.

Ismertetővel készséggel szolgál

„The Monarch Visible“ írógéptelep

Budapest, Semmelweis-u. 14. sz.

Rreferenciák :

Budapest székesfőváros 64 Monarch írógépet alkalmaz.
Pesti magy. keresk. bank 60 Monarch írógépet alkalmaz.